

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**15. Y.Y. OSMANLI POPÜLER DİNÎ EDEBİYATINDAKİ
FİTEN HADİSLERİNİN TAHRİC VE TENKİDİ
(ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN ÖRNEĞİ)**

DOKTORA TEZİ

Ahmet Emin SEYHAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Talat SAKALLI

ISPARTA, 2006

ÖZET

**15. Y.Y. OSMANLI POPÜLER DİNÎ EDEBİYATINDAKİ FİTEN
HADİSLERİNİN TAHRİC VE TENKİDİ (ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN
ÖRNEĞİ)**

AHMET EMİN SEYHAN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı Doktora Tezi, 687 sayfa, Şubat, 2006.

Danışman: Prof. Dr. Talat Sakallı.

Bu tezin amacı, 15. y.y. Osmanlı Popüler Dînî Edebiyat örneklerinden biri olan Ahmed Bîcan'ın (870/1466) Envâru'l-Âşikîn adlı eserindeki fiten hadislerinin tahrir ve tenkîdini yapmaktır. Çalışmanın temel çıkış noktası, yaklaşık 550 yıldan beri Türklerin yaşadığı coğrafyada ilgiyle okunan bu eserdeki fiten hadislerinin gerçek değerini tespit etmek ve bunları hadis ilmi kriterlerine göre incelemektir. Asırlardır tartışılan ve kıyâmet öncesi ve sonrasında yaşanacak olayları anlatan bazı hadislerin sıhhat durumunu belirlemektir. Zira bu hadisler halkın dînî kültürünün oluşmasında büyük bir rol oynamakta ve hayata bakışlarına menfi anlamda katkılar sağlamaktadır. Bu olumsuz anlayışları düzeltmek maksadıyla çalışmak ve sağlam verileri dînî kültüre kazandırmak ise büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim sağlıklı, tutarlı ve doğru bir İslam anlayışının oluşturulabilmesi bu tür hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasına bağlıdır.

Bu çalışmanın neticesinde ele alınan 219 rivayetten 3/2'sinden fazlasının zayıf, uydurma ve temel hadis kaynaklarında yer almayan rivayetlerden oluştuğu sonucuna varılmıştır. Bu rivayetler hadis tenkîd prensipleri açısından değerlendirilmiş ve sıhhat dereceleri Kur'an ve Sünnet ışığında ortaya konulmuştur. Uydurma ve kaynağı meçhul rivayetlerin çoğunluğunda kıssacı ve sûflerin bariz tesirleri saptanmış ve bunlara işaret edilmiştir.

Hiz. Peygamber'in hadislerinde kıyâmetin büyük alâmetlerinden hiç bahsetmediği, bunun yerine toplumsal veya kişisel kıyâmetin alâmetlerini haber verdiği, yaptığı bir takım sembolik uyarıların ise zamanla müşahhaslaştırıldığı ve kastetmediği anlamlara ulaşıldığı delilleriyle ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak İslam'ın ruhuna aykırı anlamlar içeren zayıf ve uydurma fiten hadislerinin, sahih rivayetlerin ifade ettiği mânâyı gölgede bıraktığı ve İslam'ın yanlış anlaşılmasına ve tanıtılmasına sebebiyet verdiği görülmüştür. Ahmed Bîcan'ın ise bu tür rivayetlerin toplumda yaygınlaşmasına ve halkın dînî kültürünün olumsuz anlamda etkilenmesine bilmeksizin katkılar sağladığı kanaatine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Popüler Dînî Edebiyat, Ahmed Bîcan, Envâru'l-Âşikîn, Dînî Kültür, Fiten Hadisleri, Kıyâmet Alâmetleri.*

ABSTRACT

CRITICS AND 'TAHRIC' OF *FITEN* HADITH'S IN THE OTTOMAN'S POPULAR RELIGIOUS LITERATURE AT 15TH CENTURY

(in the example of *Envâru'l-Âşikîn*)

AHMET EMİN SEYHAN

Suleyman Demirel University, Social Sciences Institute, Basic Islamic Sciences, Chair of Hadith, Ph.D., 687 pages, Februray 2006.

Supervising Professor: Talat Sakallı.

In this thesis, I evaluate the validity of *fiten hadiths* in *Envâru'l-Âşikîn* by Ahmed Bîcân. This treatise has been very popular for centuries. Its affects on the muslim society has been quite interesting. The weak and fabricated hadiths in the treatise have badly mislead some Islamic understandings about the beliefs on the day of judgement, hereafter and etc. There is a certain need to get accurate Islamic understanding through critics of this kind of treatises.

I find out that two of third *fiten hadiths*, 219 hadiths in the treatise are weak, fabricated or do not exist in the accurate hadith books. I criticise them in the light of the Quran and valid hadiths. Some so-called hadiths in the treatise are actually derived from different sources and their sources cannot be verified accurately. There are also some misinterpretations about these hadiths.

Hz. Muhammad (S) did not mention great signs of the day of judgement. He rather symbolically mentioned personal and social signs about the day of judgement and they are interpreted not accurately in the treatise. Finally, this situation in the treatise leads misunderstandings and misrepresentations about Islam. The author of the treatise (A.B) is responsible popularising this kind of misunderstandings in muslim society.

Key words: *Popular religious literature, Ahmed Bîcân, Envâru'l-Âşikîn, Religious culture, Fiten hadiths, Signs of the day of judgement.*

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR DİZİNİ	v
ÖNSÖZ	vii
ARAŞTIRMANIN KONUSU	x
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	x1
ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	x11
KONUNUN SINIFLANDIRILMASI	xv

GİRİŞ

VAAZ-KISSACILIK VE POPÜLER DİNÎ EDEBİYAT

I. VAAZ VE KISSACILIK	1
A. Kıssacılığın Târihî Gelişimi	1
B. Kıssacıların Etkileri	13
C. Kıssacılığın Olumsuz Tesirleri	17
II. POPÜLER DİNÎ EDEBİYAT	23
A. Popüler Kültür	23
B. Popüler Dindarlık	28
C. Popüler Dînî Edebiyat	30

XV. YÜZYILDA OSMANLI VE *ENVÂRÜ'L-ÂŞİKÎN*

I. XV. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ	34
A. Siyâsî ve Sosyal Hayat	34
B. Dînî ve Kültürel Hayat	39
II. YAZICIOĞLU AHMED BÎCAN VE <i>ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN</i>	42
A. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan	42
1. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan'ın Eserleri	43
2. Ahmed Bîcan'ın İlim Anlayışı	46
3. Ahmed Bîcan ve Hadis	53
B. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'in Muhtevâsı	57
1. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> ve Kaynakları	59
2. Sened ve Metin	61
3. Şerh Tekniği	64
4. Hadislerin Değeri	69
C. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'in Etkileri	71
1. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'in Beğenilme Nedenleri	71
2. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'in Olumlu Etkileri	74
3. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Çelişkiler ve Olumsuz Etkileri	76
a. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Allah Anlayışı	80
b. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Peygamber Anlayışı	88
c. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Kur'ân Tasavvuru	95
d. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Kader Anlayışı	96
e. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'deki Diğer Bazı Anlayışlar	97

e.a). <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Ümmet-i Muhammed Anlayışı.....	97
e.b). <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Zulüm Anlayışı.....	102
e.c). <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Azap Anlayışı.....	103
e.d). <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Cin Tasavvuru.....	104
e.f). <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Hurûflik Anlayışı.....	105
e.g). <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Fakirlik Anlayışı.....	106
e.h). <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Kadın ve Çocuk Anlayışı.....	108
e.1). <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Diğer Bir Takım Anlayışlar.....	115

BİRİNCİ BÖLÜM

ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN'DE GEÇEN VE KİYÂMETE KADAR OLMASI BEKLENEN OLAYLARI ANLATAN HADİSLERİN TAHRİC VE TENKİDİ

I. FİTEN VE FİTEN HADİSLERİ.....	123
A. Fitne ve Melâhim Kavramları.....	123
B. Fitne Hadislerinin Oluşumu.....	125
C. Gayb Bilgisi.....	131
1. Hz. Peygamber ve Gayb.....	134
D. Fitne Hadislerinin Anlaşılması.....	142
II. <i>ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN</i> 'DE KİYÂMETE KADAR OLACAK OLAYLAR.....	149
A. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Kıyâmetin Yakın Oluşuyla İlgili Hadisler.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
B. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de İlimin Azalması ve Cahillerin çoğalmasıyla İlgili.....	157
C. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Fâsik Âlimler ve Câhil Âbidlerin Artmasıyla İlgili.....	159
D. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Malın Cem Edilip Dünyanın Sevilmesiyle İlgili.....	167
E. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Sahte Peygamberlerin Çıkmasıyla İlgili Hadis.....	179
F. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Ümmetin Dalâlet Üzere Toplanmamasıyla İlgili.....	181
G. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Ümmetin 73 Fırkaya Ayrılmasıyla İlgili Hadis.....	189
H. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Ricâlu'l-Gayb'la İlgili Hadis.....	199
III. DEĞERLENDİRME.....	202

İKİNCİ BÖLÜM

ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN'DE KİYÂMET ALÂMETLERİNDEN BAHSEDEN HADİSLERİN TAHRİC VE TENKİDİ

I. KİYÂMET ALÂMETLERİ.....	207
A. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Duhân.....	217
B. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Deccâl.....	225
C. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Dâbbetü'l-Arz.....	246
D. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Güneşin Batıdan Doğması.....	252
E. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Nüzûl-i İsâ.....	261
F. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Mehdî'nin Gelişi.....	271
G. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Ye'cüc ve Me'cüc.....	282
H. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Üç Yerin Batması.....	286
I. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Yemen'den Ateş Çıkması.....	287
İ. <i>Envâru'l-Âşikîn</i> 'de Tövbe Kapısının Kapanması.....	287

II. DEĞERLENDİRME	294
-------------------------	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN'DE KİYÂMET GÜNÜNÜ TASVİR EDEN HADİSLERİN TAHRİC VE TENKİDİ

I. SÛR'UN TASVİRİ.....	300
II. KİYÂMETİN KOPUŞU	304
III. KABİRDEN İLK KALKACAKLAR.....	305
IV. SIRAT KÖPRÜSÜ	309
V. İNSANLARIN DURUMU.....	310
VI. PEYGAMBERLERİN DURUMU	322
VII. HESAPSIZ CENNETE GİDECEKLERİN DURUMU	334
A. Mü'minlerin Çocuklarının Durumu	346
VIII. MUHAMMED ÜMMETİNİN DURUMU	348
A. İlim	392
1. İlmî İle Amel Edenlerin Durumu	392
2. İlmî İle Amel Etmeyenlerin Durumu	396
3. İlmî Gösteriş için Okuyanların Durumu	397
4. Para Karşılığı İlim Öğretenlerin Durumu	400
5. Âlimlerin Yanında Oturanların Durumu	402
B. Namaz.....	405
1. Namaz Kılanların Durumu	405
2. Namaz Kılmayanların Durumu	412
3. Cemâatle Namaz Kılanların Durumu	412
C. Oruç	425
1. Ramazanda Oruç Tutanların Durumu	425
D. Zekat.....	431
1. Sadaka Verenlerin Durumu	431
2. Zekat Vermeyenlerin Durumu	437
3. Helal Mal İle Mescit Yapanların Durumu	441
E. Zikir	446
1. Zikredenlerin Durumu	446
2. Kur'an Okuyanların Durumu	451
3. Deniz Kenarında Allah'ı Zikredenlerin Durumu	455
F. Sabır	457
1. Sabredenlerin Durumu	457
2. Güzel Söz Söyleyenlerin Durumu	458
3. Ölüme Hazır Olanların Durumu	461
4. Dervişlerin Durumu	462
5. Allah'ı Seven ve Allah Rızası İçin Birbirini Sevenlerin Durumu.....	479
G. Cihad	487
1. Şehidlerin Durumu	487
2. Gazâ Yapanların Durumu	495
H. Günahkar Mü'minlerin Durumu	498
1. Zâlim Kâdî'nin Durumu.....	507
2. İçki İçenlerin Durumu	512

3. Faiz Yiyenlerin Durumu	513
4. Haram Yiyenlerin Durumu	515
5. Kul Hakkı Olanların Durumu	517
6. Köle Parası Yiyenlerin Durumu.....	523
7. Adı Muhammed Olan Günahkarların Durumu	524
IX. KÂFİRLERİN DURUMU	526
A. Kâfir Çocuklarının Durumu	531
X. HAYVANLARIN DURUMU	536
XI. DEĞERLENDİRME	541

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN'DE CENNET VE CEHENNEMİ TASVİR EDEN HADİSLERİN TAHRİC VE TENKİDİ

I. CENNET TASVİRLERİ	551
A. Ru'yetullah	583
B. Hûriler	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
II. A'RÂF EHLİ	600
III. CEHENNEM TASVİRLERİ	603
IV. DEĞERLENDİRME	623
V. GENEL DEĞERLENDİRME.....	626
Fiten Hadislerinin Günümüz Dînî Kültürüne Etkileri.....	633
SONUÇ	644
BİBLİYOGRAFYA.....	655

KISALTMALAR

AÜ.	: Ankara Üniversitesi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.g.y.	: Adı Geçen Yer
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
bnt.	: Binti
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DEÜ.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜ.	: Erciyes Üniversitesi
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAV.	: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
k.a.v.	: kerremallâhü vechehû
krş.	: Karşılaştırmız
ktp.	: Kütüphâne
m.	: Milâdî
md.	: Madde

MÜ.	: Marmara Üniversitesi
MÜİF.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nşr.	: Neşreden
OMÜ.	: On Dokuz Mayıs Üniversitesi
ö.	: Ölüm tarihi
(r.a.)	: Radıyallâhu anh
(s.a.v.)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ.	: Süleyman Demirel Üniversitesi
SÜ.	: Selçuk Üniversitesi
TDV.	: Türkiye Diyânet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve sâire
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Günümüze gelinceye kadar halkın dînî kültürünün oluşmasında büyük rol oynayan popüler dînî eserlerde geçen rivâyetlerin kaynaklarının ve bu rivâyetlerin nasıl anlaşıldıklarının sebepleri üzerinde durulmadan, *Kur'an-ı Kerim* ve Sünnet'e aykırı anlayış ve yorumlar titizlikle tespit edilmeden yapılan çalışmalar ve bu konudaki değerlendirmeler yanıltıcı ve eksik olabilecektir. Bu tür rivâyetlerin ve yanlış yaklaşımların ilmî ölçüler içerisinde tenkîdinin yapılarak dînin doğru anlaşılmasını ve yaşanmasını temin etmek maksadıyla bilimsel çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu itibarla Türk halkının dînî anlayışlarının şekillenmesinde önemli rol oynayan ve Anadolu'nun en ücrâ köşelerine kadar ulaşan *Envâru'l-Âşikîn*'deki fiten hadislerinin tahrir ve tenkîdinin yapılarak bu hadislerin sıhhat derecelerinin belirlenmesi, araştırmamızın temel amaçlarından birini oluşturmaktadır. *Kur'an-ı Kerim*'in indiği ve Hz. Peygamber'in de içinde yaşadığı toplumda gelecekte insanları nelerin beklediği, kıyâmetin ne zaman kopacağı ve alâmetlerinin olup olmayacağı konuşulmaktaydı. Bu hususlarla ilgili Hz. Peygamber'e sorular sorulduğunu bizzat *Kur'an-ı Kerim* haber vermektedir. Her ne kadar insanlara, bu yöndeki meraklarını giderecek cevaplar verilmişse de, bu cevaplardan tatmin olmayanlar, eski kültürlerinin izlerini taşıyan bazı rivâyetleri Hz. Peygamber'e nispet ederek nakledebilmişlerdir.

XV. Y.Y. Osmanlı Popüler Dînî Edebiyatındaki Fiten Hadislerinin Tahrir ve Tenkîdi (*Envâru'l-Âşikîn* Örneği) adlı çalışmamız, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın giriş kısmında *Envâru'l-Âşikîn*'ini daha iyi tanıtabilmek maksadıyla, eserin üslûbu, içeriği ve nakledilen bir kısım rivâyetlerde belli tesirleri gözlemlenen vaaz ve kıssacılık konusu ele alınmış, kıssacılığın tarihî gelişimine, etkilerine ve olumsuz yansımalarına işaret edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra popüler kültür ve popüler dindarlık konuları üzerinde durulmuş, Popüler Dînî Edebiyat'ın en seçkin örneklerinden biri olan eserin asırlardır ilgiyle okunmasının arkasındaki nedenlere temas edilmiştir. Müteakiben, çalışmaya konu olan eserin yazıldığı dönemde Osmanlı Devleti'nde siyâsî, sosyal, dînî ve kültürel hayat kısaca tanıtılmış, arkasından müellif Ahmed Bîcan'ın hayatı, eserleri, ilim anlayışı ve hadise bakışı

konuları üzerinde durulmuştur. Bu kısmın sonunda, *Envâru'l-Aşikîn* ve muhtevâsı hakkında bilgiler aktarılmış, eserin beğenilme nedenleri, olumlu ve olumsuz etkileri tespit edilen çelişkiler örneklerle ortaya konulmuş, kitapta yer alan bir takım yanlış anlayışlara işaret edilerek yazarın İslam'ı algılayış biçimi yansıtılmıştır. Bu anlayışlara işaret edilmesinin bir diğer nedeni ise araştırmamızda ele aldığımız rivâyetlerin tenkîdi esnasında bu yaklaşımlarla önemli ölçüde karşılaşılmış olması ve bunların geçmişten günümüze eseri okuyanların düşüncelerinde menfî etkiler meydana getirmesidir.

Birinci bölümde, fiten ve melâhim kavramlarına ve fiten hadislerinin oluşum sürecine işaret edilerek, Hz. Peygamber'in gayb bilgisinin sınırlarının ne olduğu ve bu rivâyetlerin nasıl anlaşılması gerektiği hususlarında bilgiler aktarılmıştır. Daha sonra, eserde geçen ve kıyâmete kadar olması beklenen olayların anlatıldığı gaybî hadislerin tahrir ve tenkîdi gerçekleştirilmiştir.

İkinci bölümde ise, kıyâmet öncesinde görülmesi beklenen ve “büyük alâmetler” olarak ta bilinen konular ele alınmıştır. Öncelikle “kıyâmet alâmetleri” ile neyin kastedildiği, konunun nasıl anlaşıldığı âyetler ve hadisler ekseninde ortaya konulmuş, tartışmalara işaret edilmiş, alâmetlerle alakalı Hz. Peygamber'in yaklaşımı ve temel prensiplerinin neler olduğu örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra “kıyâmet alâmetleri” olarak bilinen hususlarda özet bilgiler sunulmuş, geçmişte ve günümüzde bu konularla alakalı ortaya atılan görüşler analiz edilmiş, müteakiben eserde yer alan rivâyetler değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, kıyâmet gününü ve o gün yaşanacakları tasvir eden rivâyetler ele alınmıştır. Ahmed Bîcan, eserin yazılış amacına uygun olarak ilim, namaz, oruç, zekat, zikir, sabır, cihad vs. konularıyla ilgili insanları sakındırmaya ve iyilikleri teşvik etmeye yönelik rivâyetler aktarmış, iyi ve kötü amellerde bulunan Müslümanların karşılaştıkları mükafât ve cezâları açıklamak maksadıyla pek çok rivâyet zikretmiştir. Bu durum doğal olarak bölümdeki hadis sayısının artmasına yol açmıştır. Bu rivâyetler ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında taranmış, tespit edilenler hakkında gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırmanın dördüncü ve son bölümünde ise, cennet ve cehennemi tasvir eden rivâyetler incelenmiştir. Bu bölümde *Envâru'l-Aşikîn*'de özel bir yeri olması

nedeniyle öncelikle cennetle ilgili bilgiler verilmiş, “ru’yetullah”, “hûriler” ve “a’râf ehli” konuları ele alınmış, bu konularla alakalı görüşlere kısaca işaret edilmiştir. Daha sonra cehennem niçin yaratıldığı, hâlen mevcut olup olmadığı ve azabın ne kadar süreceği hususlarındaki tartışmalar temas edilmiştir. Müteakiben cennet, cehennem ve oraya gidecek kimselerin özelliklerinin anlatıldığı hadisler ele alınmıştır. Araştırmanın sonunda ise, önemli görülen bazı fiten hadislerinin günümüz dînî kültürüne etkileri konusu ele alınmıştır.

Çalışmamız boyunca yakın ilgi gösteren, teşvik ve tavsiyeleriyle bizi cesaretlendiren ve kıymetli yardımlarını esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Talat SAKALLI’ya, çalışmanın her safhasında fikirlerinden istifâde ettiğim Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU’na ve gerek tez konusunun seçiminde, gerekse çalışmamız boyunca ilgilenererek tavsiyeleriyle yol gösteren hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet YILDIRIM’a, samîmî görüş ve değerlendirmeleriyle araştırmamıza katkı sağlayan Yrd. Doç. Dr. Yusuf AÇIKEL’e ve Yrd. Doç. Dr. Nuri TUĞLU’ya, yardım ve desteğini gördüğüm Dr. Şaban ÇİFTÇİ’ye ve isimlerini sayamadığım değerli ilim adamı ve dostlara şükranlarımı sunmayı zevkli bir vazîfe bilirim.

Ahmet Emin
SEYHAN

Isparta, 29 12
2005

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusunu, XV. Y. Y. Osmanlı Popüler Dînî Edebiyatı'nın en önde gelen eserlerinden birisi olan Ahmed Bîcan'ın (870/1466) *Envâru'l-Âşikîn* adlı eserindeki fiten hadislerinin tahrir ve tenkîdinin yapılması teşkil etmektedir.

Ahmed Bîcan'ın ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed Bîcan'ın (855/1451) yazmış olduğu “*Megâribu'z-Zaman li Gurûbi'l-Eşyâ fi'l-Ayn ve'l-Iyân*” adlı Arapça eseri temel alınarak meydana getirilen *Envâru'l-Âşikîn*, yapılan ilave ve değişikliklerle ve metin-şerh ilişkisinden bile çok farklı bir metod ve üslupla Türkçe'ye çevrilmiştir. Eser, Gelibolu'da (850/1446) yılında tercüme edilmeye başlanılmış olup (855/1451) yılı Muharrem ayında tamamlanmıştır. Ahmed Bîcan, kendinden önceki kitaplarının çoğunluğunun Arapça yazılması nedeniyle halkın bunlardan istifade edemediğini görmüş, ağabeyinin de tavsiyesi üzerine insanların faydalanması amacıyla ve herhangi bir sanat gayesi gütmeksizin, dilini bugün bile anlayabileceğimiz bir sâdelik ve akıcılıkta olan bu eseri Türkçe'ye kazandırmıştır.

Yaklaşık 550 yıldan beri Türklerin yaşadığı Orta Asya, Anadolu ve Balkanlar'da geniş halk kesimleri tarafından okunan bu eserin el yazma ve matbû nüshaları mevcut olup, günümüzde de sadeleştirilerek neşrine devam edilmektedir. Bu kitabın halkın dînî kültürünün şekillenmesine sağladığı önemli katkılar bilinmektedir. Bu itibarla, Türk halkının dînî kültürü hakkında fikir veren bu eserdeki bir takım yanlış anlayışların ve özellikle fiten hadislerinin sened ve metin yönünden değerlendirildiği bir araştırmanın yapılmasının gerekli olduğu düşüncesinden hareketle böyle bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu kitaptan yola çıkarak fiten hadislerinin değerlendirilmesinin sebebi ise, bu tür popüler kaynaklardan beslenen günümüz insanının istikbale ilişkin konulara nasıl baktığını ortaya koymak ve bir takım olumsuz anlayışları düzeltmek amacıyla sağlam verileri dînî kültürümüze kazandırmaktır. Böyle bir çalışma, sadece Türk halkının bu konulara bakışını yansıtmayacak, aynı rivâyetlerin etkisinde kalan dünyanın dört bir yanındaki pek çok Müslümanın da dînî kültürleri ve “kıyâmet alâmetleri”ne ilişkin düşünceleri hakkında kısmen de olsa bir fikir verebilecektir. Bu bakımdan tezin çerçevesinin buna göre çizilmesi planlanmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Tez konusunu tespit amaçlı yaptığımız ön incelemelerde *Envâru'l-Aşikîn*'in günümüzde hâlâ en çok satılan kitaplardan olduğunu öğrenmemiz, Türk halkının dînî kültürü ve “kıyâmet alâmetleri”ne ilişkin düşünceleri hakkında fikir veren bu eserde yer alan bir takım anlayışların ve özellikle fiten hadislerinin sened ve metin yönünden değerlendirildiği bir araştırmayı yapmaya bizi sevk etmiştir. Fiten hadislerinin ele alınmasının sebebi, bu tür popüler kaynaklardan beslenen günümüz insanının geleceğe ilişkin konulara nasıl baktığını ortaya koymak ve bu rivâyetlerin etkisiyle oluşan bir takım olumsuz yaklaşımların düzeltilmesi noktasında elde sağlam bilgiler bulundurmadır. Zîra, bazen iyi niyetle, bazen bilgi ve dikkat eksikliğiyle, bazen de maksatlı olarak aktarılan zayıf veya uydurma fiten hadisleri insanları yanlış bir yöne sevk edebilmektedir. Sahih veya hasen derecesindeki fiten hadislerinde yer alan bir takım sembolik ifadelerin hakîki mânâlarında ele alınmaları da aynı şekilde insanları yanlış kanaatlere sürükleyebilmektedir. Dolayısıyla fiten hadislerinin gerektiği şekilde anlaşılabilmesi, insanların her an “küresel kıyâmet”i bekler hale gelmelerine, gördükleri her türlü felâketi kıyâmetin kopma vaktinin çok yaklaştığı şeklinde yorumlamalarına neden olabilmektedir. İnsanların düşüncelerine etki eden bu ve benzeri anlayışlara, halk arasında yaygın olan eserlerde nakledilen bazı fiten hadislerin doğru anlaşılıp değerlendirilmemesinin sebep olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışma öncesi yapılan taramalarda tespit edilebildiği kadarıyla XV. Y.Y. Osmanlı Popüler Dînî Edebiyatında yer alan fiten hadislerinin tespit, tahrir ve tenkîdinin yapıldığı müstakil bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu konuyla ilgili Mustafa Ertürk'ün, “*Metin Tenkîdi Prensipleri Açısından Sahîh-i Buhârî'deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi*” (İst., 1995) isimli bir doktora çalışmasının mevcut olduğu görülmüştür. Ertürk, çalışmada ağırlıklı olarak metin tenkîdinin tarihçesini temas etmiş, Hz. Peygamber'in öznel vahiy (vahy-i gayri metlûv) ile bilgilendirildiğini ve fiten hadislerinin de bu yolla kendisine haber verildiğini ortaya koyma gayreti içerisinde olmuştur. Bu nedenle olsa gerek Buhârî'de yer alan sadece bir fiten hadisinin (havz) tahrir ve değerlendirilmesi gerçekleştirebilmiştir. Öte yandan Ali Çelik'in yüksek lisans tezi olarak hazırladığı “*Hz. Peygamber'in*

Hadislerinde Fitne, Sebepleri, Özellikleri ve Çareleri” (İzmir, 1996) konulu çalışmada ise rivâyetlerin genel bir çerçevesi çizilmiş, derinlemesine tahlil ve değerlendirme yapılmamıştır. Kıyâmet günü, cennet ve cehennemi tasvir eden rivâyetlerin kapsam dışı tutulduğu araştırmada, İslam toplumlarındaki karışıklıklar ve bunlara karşı alınacak tedbirler konusuna ağırlık verilmiştir. Aynı şekilde İbrâhim Canan’ın “*Âhir Zaman Fitnessi ve Anarşi*” (İst., 1982) isimli kitabında da anarşi ve iç karışıklıklar konusu ele alınmış, bir takım çözüm önerileri sunulmuş, ancak fiten hadislerinin tahrir ve tenkîdine yönelik bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Tarafımızdan yapılan bu araştırmada ise, yaygın eğitimin baş ucu kitaplarından biri olan *Envâru’l-Âşikîn*’de yer alan fiten hadislerinin tamamının tespit edilmesi ve bunların sahih kaynaklarla mukayesesi hedeflenmiştir.

Türk halkının dînî kültürünü besleyen bu tür dînî-didaktik eserlerde geçen fiten hadislerinin araştırılması büyük önem arz etmektedir. Zira, “kıyâmet alâmetleri”, mahşer sahneleri, hesap, mîzan, cennet ve cehennem gibi konular her dönemde insanların ilgisini çekmiş ve çekmeye de devam etmektedir. Sağlıklı, tutarlı ve doğru bir İslam anlayışının oluşturulabilmesi, bu tür hadislerin doğru anlaşılmasına ve yorumlanmasına bağlıdır. Hadis tenkîd metodolojisinin objektif kriterlerine bağlı kalınarak, bu rivâyetlerin sahîhini sakîminden ayırma konusunda yapılacak araştırmalara ihtiyaç olduğu ise îzahtan vârestedir.

Bu ve benzerî çalışmalar, kıyâmet senaryoları ve sonrasıyla ilgili süregelen tartışmalara, bir takım yanlış telakkîlerin İslam toplumlarında meydana getirdiği menfî etkilerin düzeltilmesine bir nebze de olsa katkı sağlayacaktır. Zira Kur’an’ın öngördüğü dünya-ahiret tasavvurları topluma yeterince ulaştırılamamakta, toplumun büyük bir kesimi ihtiyaçlarını asılsız haberlerin de yer aldığı bu tür popüler eserlerden karşılamaktadır. Bu nedenle evrensel, kuşatıcı, kapsayıcı ve doğru bir İslâmî düşünce sisteminin oluşturulmasında, bilimsel kriterler esas alınarak ortaya konulacak çalışmaların yapılması zarûreti ortaya çıkmaktadır. Müslümanların hayata bakışlarına olumlu katkılar sağlayabilecek, aynı zamanda geleceğe yönelik daha düzeyli bakış açılarının oluşturulmasına imkan sağlayacak, objektif ve tutarlı değerlendirmelerin yer aldığı çalışmaların sayılarının artırılması kaçınılmaz olmaktadır. Aksi takdirde bazı kimseler, Hz. Peygamber’in otoritesinin arkasına sığınarak oluşturulan bir kısım zayıf ve uydurma haberleri kullanmak ve bunları

kendi şahsî çıkarlarına alet etmek sûretiyle, beklenen kurtarıcının kendisi olduğunu söyleyebileceklerdir. Uydurma olduğu açık olan rivâyetleri istedikleri şekilde yorumlayabilecek, din istismarına yönelerek inananları telâfisi mümkün olmayan büyük hatalara sevk edebileceklerdir. Dolayısıyla bu kimselerin dayandıkları rivâyetlerin sağlam olup olmadıklarını araştırmak, çelişkileri ve tenâkuzları ortaya çıkarmak, bu saha ile meşgul olan akademisyenlerin vazîfelerinden olsa gerektir. Zira tenkîd, bir şeyin gerçek değerini tespit edip ortaya çıkarmak ve gerçek olmayanını ayırmak için derinlemesine yapılan bir faaliyettir. Bu itibarla, insanları doğru bilgilerle aydınlatmak, *Kur'an-ı Kerim* ve Sahih Sünnet'in ölçülerine çağırarak maksadıyla fiten hadisleri üzerinde çalışmalar yapılması, baş döndürücü bir hızla ilerleyen teknoloji çağında da önemini korumakta ve her geçen gün artırmaktadır.

Yapılan bu çalışmada ortaya çıkan neticelerin, kıyâmete kadar olması beklenen olaylar ve “kıyâmet alâmetleri” konusunda İslam düşünce tarihi boyunca pek net olmayan ve tartışılan konulara belli bir katkı sağlayabileceği, sağlıklı bir özeleştiride bulunabilmeye kapı aralayabileceği, daha tutarlı ve mantıklı yorumlara ulaşma hususunda belli bir boşluğu doldurabileceği kanaatindeyiz. Zira bu anlayışların oluşumunda fiten hadislerinin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.

III. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Bu araştırmada *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan ve Hz. Peygamber'e nispet edilen 600'ün üstündeki rivâyetten, 219 tanesini oluşturan fiten hadisleri ele alınmıştır. Tahric ve tenkîd çalışmalarının genel karakterine uygun olarak rivâyetlerin incelenmesi sırasında sened tenkîdiyle ilgili kriterlere baş vurulduğu gibi, Kur'an-Sünnet bütünlüğü içerisinde metin tenkîdi de yapılmıştır. Bilimsel araştırmanın tabîî bir gereği olarak, ele alınan rivâyetlerin objektif ve önyargısız bir yaklaşım içerisinde değerlendirilmesine özen gösterilmiştir.

Hadislerin tahrîci yapılırken ilk dönem hadis musannefâtına inilmesine özen gösterilmiştir. *Kütüb-i Sitte* ile birlikte İmam-ı Mâlik'in (179/795) *Muvatta'*ına, Abdürrezzâk (211/826) ve İbn Ebî Şeybe'nin (235/849) *Musannef'lerine*, Humeydî, (219/834) Ahmed b. Hanbel, (241/855) Bezzâr (292/905) ve Ebû Ya'lâ'nın (307/919) *Müsned'lerine* ve Taberânî'nin (360/971) *Mu'cem'lerine* müracaat edilmiştir. Rivâyetlerin ve konunun tartışmaları için adı geçen musannefâtın

şerhlerine, sened ve metin tenkîdinde ise, Ukaylî'nin (322/934) *Kitâbu'd-Duafâ*, İbn Ebî Hâtim'in (327/939) *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, İbnü'l-Cevzî'nin (597/1201), *İlelü'l-Mütenâhiye* ile *Kitâbu'l-Mevzûâtı*'na, Zehebî'nin (748/1348) *Mîzânu'l-İtidâl* ve *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, Aliyyü'l-Kârî'nin (1014/1605) *el-Masnû'* gibi cerh-ta'dîl ve mevzûâtla ilgili eserlerine, ayrıca İbn Sa'd'ın (230/845) *Tabakât*, Buhârî'nin (256/870) *et-Tarîhu'l-Kebîr*'i gibi tabakât eserlerine başvurulmuştur. Konuyla ilgisine göre Taberî'nin (310/922) *Câmiu'l-Beyân*, Fahrüddin er-Râzî'nin (606/1209) *Mefâtihu'l-Gayb*, Kâdı Beydâvî'nin, (685/1216) *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Kurtûbî'nin (671/1273) *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, İbn Kesîr'in (774/1372) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* gibi tefsirlerinden de faydalanılmıştır. Hadislerin tahricinde, *el-Mektebetü'l-Elfiyye li's-Sünneti'n-Nebeviyye* (et-Türâs: Merkezü li Ebhâsi'l-Hasîbi'l-Âlî, neşir, 1, 5, 1419/1999, Amman/ ÜRDÜN) CD'sinden önemli ölçüde yararlanılmış, kaynakların orijinaline ulaşılmadığı durumlarda adı geçen CD esas alınmıştır.

Araştırma esnasında temel kaynaklara öncelik verildiği gibi, son dönemde yapılan akademik çalışmalara da temas edilmiş, konunun geçmişte ve günümüzde nasıl anlaşıldığını daha net görmek ve gösterebilmek amacıyla bütüncül bakış açısı dikkate alınarak meselelere yaklaşılmış ve mümkün merteye karşılaştırmalar da yapılmıştır. Konuların açıklanması esnasında yeri geldiğinde ilgili disiplinlerden de faydalanılmasına çaba sarf edilmiştir. Diğer taraftan yapılan tercümelelerde Arap dilinin kurallarına ve dilin mantığına sâdik kalınmış, çevrilen metinlerin anlaşılır bir Türkçe ile ifade edilmesine gayret gösterilmiştir.

Âyetlerin tercümesinde ise büyük oranda Muhammed Esed'in *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*'inden faydalanılmıştır. Ahmed Bîcan'ın naklettiği Osmanlıca rivâyetler ise çoğunlukla olduğu gibi aktarılmış, ancak daha anlaşılır kılmak maksadıyla bazı kelimeler günümüz Türkçe'sine çevrilmiş, bazen de parantez içerisinde açıklamalarda bulunulmuştur. Kaynaklar dipnotta gösterilmiş, ilk geçtiği yerde kaynağın tam künyesi verilmiş, daha sonraki atıflarda kaynağın tanınmasını sağlayacak şekilde kısaltmalar yapılmıştır. Genellikle müellif ve eserlerin başındaki belirlilik takısı (el-) kullanılmamıştır.

Araştırma esnasında konulara, İslam'ın iki temel kaynağı esas alınarak eleştirel bir gözle bakılmış, farklı görüş ve değerlendirmelere işaret edilmiş, isâbetli bulunan yaklaşımların haklılığı ise dile getirilmiştir. Ancak bu yapılırken ilmî bir üslûp kullanılmış, ihtilafı meselelerde ve yoruma açık ictihâdî konularda mümkün mertebe ihtiyatlı ifadeler kullanılmasına özen gösterilmiştir.

IV. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI

Araştırmada sadece *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan fiten hadisleri konu edilmiştir. “Fiten hadisleri” ile Hz. Peygamber'in vefatından sonra kıyâmete kadar İslam ümmetinin başına gelecek felaketleri haber veren, kıyâmetin yaklaştığından ve alâmetlerinden bahseden, kıyâmet günü insanların durumlarını yansıtan, cennet ve cehennemi tasvir eden yakın veya uzak geleceğe ait rivâyetler kastedilmektedir. Bu rivâyetler hadis kaynaklarında sadece “fiten veya “melâhim” başlığı altında değil, aynı zamanda “eşrâtü's-saat”, “kıyâmu's-saat”, “imâre”, “rikâk”, “megâzî”, “menâkıb” ve “mehdî” gibi farklı konuların incelendiği kitap veya bâb başlıkları altında da zikredilmektedir.

Çalışmanın sathî değil derinlemesine olabilmesi, hacim olarak tez boyutlarını aşmaması maksadıyla zaman faktörü de dikkate alınarak böyle bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Zira etkili ve verimli bir çalışmanın ortaya konulabilmesi için tezin kapsamının bu şekilde daraltılması akademik araştırmanın bir gereğidir. Buna rağmen eldeki tezin bu kadar hacme ulaşmış olması, sınırlandırma noktasındaki temel düşüncemizi haklı çıkarmıştır.

Böyle bir tezin seçilmesi ve bu şekilde sınırlandırılmasında, insanların genellikle istikbâle yönelik haberleri merak etmeleri, bu konunun sürekli gündemde olması, toplumu bu hususlarda bilgilendirdiğini iddia eden kimselerin çoğunlukla problemlili fiten hadislerini kullanmaları etkili olmuştur. Zira çoğunluğu uydurma ve asılsız haberlerden oluşan ve “*hadislerin enfeksiyon bölgesi*” olarak ta adlandırılan bu rivâyetleri kullanarak insanları yanıltan bazı kimselerle, bir takım şifreci, medyum, falcı ve astrologların dayanaklarının çürüklüğünün gösterilmesi bu açıdan fevkalâde önemlidir. Bu amaca ulaşabilmek ise, eserde yer alan yaklaşımların ve fiten hadislerinin doğru değerlendirilmesiyle mümkün olabilecektir. Buradan hareketle özellikle Türk halkının dînî düşüncelerinin şekillenmesinde önemli rol oynayan kitaptaki bir takım menfî anlayışların yanlışlığının gösterilmesi ve bunların doğurabileceği problemlerin ve çözüm yollarının ortaya konulması hedeflenmiştir.

GİRİŞ

VAAZ-KISSACILIK VE POPÜLER DİNİ EDEBİYAT

I. VAAZ VE KISSACILIK

A. Kıssacılığın Târihî Gelişimi

Ahmed Bîcan'ın *Envâru'l-Âşikîn* adlı eserini daha iyi tanıyabilmek ve rivâyetlerinin kaynağı ile ilgili görüşler ortaya koyabilmek için, vaaz ve kıssacılığın târihî seyrine bakılmasında faydalar vardır.

İslâmiyet öncesi Câhiliyye döneminde Araplar arasında kıssacılık yaygındı. Edipler, şâirler, hatipler ve kâhinlerin pek çoğu aynı zamanda birer kıssacıydılar. Halkın ilgisini çeken konular, yolculuklarda karşılaşılan sıkıntılar, görülen korkunç ve esrarengiz şeyler abartılarak anlatılırdı. Târihî olaylar hayâlî unsurlarla süslenir, efsânevi bir görünüm verilerek insanlara aktarılırdı. Bu dönemde hayvanların ağız ile kısa anlatma yaygın olup kargalar, kurbağalar, yaban güvercinleri ve hüdhüd kuşları ile ilgili kıssalara karşı halkın yoğun bir alâkası mevcuttu.¹ Zîra kıssa, uzun çöl gecelerinde geçirilen boş vakitlerin ve çadırlarda tertiplenen toplantıların eşi bulunmaz bir vakit geçirme ve eğlence kaynağıydı.

Câhiliyye döneminde Araplar, gaybî halleri anlamak üzere kâhinlere ve arraflara² başvururlardı.³

Yazının henüz gelişmediği, kitapların ve kütüphânelerin bulunmadığı bu dönemde, zamanın kavim ve kabîleleri kendi ulusal ve yerel varlıklarını yani, dillerini, şiirlerini, menkîbelerini, kıssalarını ve mitolojilerini ağızdan ağza naklederek muhâfaza ederlerdi. Zaten bütün milletler de aynı şekilde mânevî varlıklarının etkin unsurlarını bu şekilde korumuş ve gelecek nesillere

¹ CEVAD, Ali, *el-Mufasssal fî Tarîhî'l-Arab Kable'l-İslâm*, (I-X), Beyrut, 1976, XIII, 372, 373. Ayrıca bkz. UYAR, A., *Hadislere Kıssacılığın Girmesi ve Menfî Tesirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, EÜ., SBE., Kayseri, 1993, s. 19-22. (Türklerde de Tanrı, melek, şeytan ve kainatın yaratılışı ile ilgili metafizik konuları şamanlar, hikâye ve kıssaları ise, hikâyeciler naklederlerdi. bkz. UGAN, Z. K., *Dînî ve Gayr-i Dînî Rivâyetler, Rivâyet İlminin Târihçesi*, haz. Osman Güner, Dârü's-Sünne, Samsun, 2000, s. 15).

² Râgıb el-İsfahânî, (عريف) "arraf"ı geleceğe ait işleri, (كاهن) "kâhin"i ise geçmişe ait işleri bilen kişi diye tanımlamaktadır. Bkz. RÂGİB el-ISFAHÂNÎ, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Kahraman Yay., İst., 1986, s. 496, 665.

³ İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (I-III), çev. Z. K. Ugan, MEB. Yay. İst., 1989, II, 186.

aktarmışlardır.⁴ İnsanlar genellikle düşüncelerini daha rahat ifâde etmek ve anlaşılır kılmak için şiir, masal ve hikâyeler yoluyla anlatımı tercih etmişlerdir.

Semâvî ve gayr-i semâvî dinlerde, aynı şekilde sözlü anlatımlardan istifâde etmişlerdir. *Tevrat* ve *İncil*, şu anki hâliyle tespit edilmiş olmasını rivâyete borçludur. Peygamberlerin vücûda getirmiş oldukları inkılaplar, hep rivâyetler sâyesinde tespit edilmiştir.⁵

Her milletin târihinde efsânevi karakteri olan kahramanlar ve ibret alınacak olaylar mevcuttur. Ve insanoğlunun fitratında geçmiş milletlere ait bu hikâyeleri dinleme arzusu vardır. İşte bu olaylardan gerekli dersleri çıkartmak da insanın vazifesidir.⁶

*Kur'ân-ı Kerim*⁷ ve Sahih Sünnet⁸ İslâm esaslarına uygun kıssaları olumlu bulurken, ters düşenleri, hurâfe ve bozgunculuğa teşvik edenleri kabul etmemektedir. Zaten *Kur'ân-ı Kerim*⁹ ve Sünnet'te¹⁰ öğüt verme ve nasihat ile ilgili pek çok emir ve tavsiyeler bulunmaktadır. Öte yandan Hz. Peygamber'in vaaz ettiği,¹¹ vaazlarını kısa tuttuğu,¹² kıssalar anlattığı,¹³ kadınları da bu haktan mahrum etmediği bilinmektedir.¹⁴

⁴ UGAN, s. 11,12, 20, 40.

⁵ UGAN, s. 48. Kıssacılığın târihî seyrine ışık tutan ve kıssacıların faaliyetlerinden bahseden müstakil çalışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. UĞUR, M., "Va'z Kıssacılık ve Hadiste Kussâs", **AÜİFD.**, XXVIII, 291-327, Ank., 1986; CİRİT, Hasan, **Halkın İslâm Anlayışının Kaynakları Vaaz ve Kıssacılık**, Çamlıca Yay., İst., 2002, s. 229-248; UYAR, A., s. 7-14.

⁶ A'râf, 7/101; Yûsuf, 12/111.

⁷ A'râf, 7/176; Yûsuf, 12/3; Kehf, 18/13; Tâhâ, 20/99; Naml, 27/76; Gâfir, 40/78.

⁸ İBN HACER el-ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali, **Fethu'l-Bâri bi Şerh-i Sahîhî'l-Buhârî**, (I-XIII+Muk) thk. Abdurrahman Muhammed, Beyrut 1988, VI, 388.

⁹ Bakara, 2/66; Âl-i İmrân, 3/138; Nisâ, 4/58; Mâide, 5/46; En'âm, 6/70; A'râf, 7/176; Nahl, 16/90,125; Nûr, 24/17; Kâf, 50/45; Zariyât, 51/55; Tûr, 52/29; 'A'la, 87/9; Gâşiye,88/21.

¹⁰ MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, **Sahîhu Müslim**, (I-III), thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Çağrı Yay., İst., 1992, 1//İman,23 (I, 74); EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as, **Sünenu Ebî Dâvud**, (I-V), Çağrı Yay., 1992, 40/Edeb, 59 (V, 233-234); TİRMİZÎ, Muhammed b. İsmâ, **el-Câmiu's-Sahîh**, (I-IV), Çağrı Yay., 1992, 25/Birr, 17 (IV, 324); NESÂÎ, Ahmed b. Şuayb, **Sünenu'n-Nesâî**, (I-VIII), Çağrı Yay., 1992, 39/Bey'at, 31 (VII, 156, 157); DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkandî, **Sünenu'd-Dârimî**, (I-II), Çağrı Yay., 1992, 20/Rikak, 41 (II, 618); İBN HANBEL, Ahmed, **el-Müsned**, (I-VI), Çağrı Yay., 1992, I, 351, II, 297.

¹¹ MÜSLİM, 8/İdeyn, 1 (I, 603-604); 44/Fedâilü's-Sahâbe, 4 (II, 1873); 1/Lian, (II, 1131); NESÂÎ, 19/İdeyn, 19 (III, 186); 21/Cenâiz, 119 (IV, 117); 7/Talâk, 41 (VI, 175-176); 26/Nikah, 3 (I, 594); TİRMİZÎ, 39/İlim, 16 (V, 44); 44/Tefsîrü'l-Kur'ân, 9-21 (V, 273, 321).

¹² BUHÂRÎ, İsmâil b. İbrâhim, **Sahîhu'l-Buhârî**, (I-VIII), Çağrı Yay., 1992, 3/İlim, 11, 12, 28 (I, 25, 31); MÜSLİM, 50/Münâfikîn, 19 (III, 2172-2173); TİRMİZÎ, 41/Edeb, 72 (V, 142); İBN HANBEL, I, 377, 378, 425, 427, 440, 443, 462, 465, 466; IV, 203.

Hız. Peygamber'in ashâbı da aynı şekilde halkı irşâd için vaaz etmişlerdir.¹⁵ Resmî vâizliğin ne zaman başladığı kesin olmamakla birlikte, sahâbe döneminde başladığı hususunda rivâyetler mevcuttur.¹⁶ Daha sonraki dönemlerde ise, giderek önem kazanan vaaz müessesesi kurumsallaşmış, her bölgede temâyüz eden resmî vâizler ortaya çıkmıştır.

Hız. Peygamber, Müslüman olmayanlara İslâm'ı tebliğ, Müslüman olanların da kalplerini İslâm'a ısındırmak için zaman zaman değişik kıssalar anlatmıştır.¹⁷ Onun anlattığı kıssalar, ilâhî vahye ve tevhîd inancına ters düşmeyen, İslâm'ın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olan kıssalardır. O, tevhîd ilkesine aykırı, İsrâiliyyât,¹⁸ Mesîhiyyât ve bâtil inançları konu edinen kıssaları onaylamamıştır. Ancak huzurunda okunan şiirleri ve Câhiliyye döneminde geçen olayların anlatıldığı bazı kıssaları dinlediği, olumlu bulduklarına itiraz etmediği, hatta tebessümle karşıladığı da bilinmektedir.¹⁹ Bununla beraber, asırlarca toplum fertleri arasında anlatıla anlatıla adetâ kökleşmiş ve toplum kültürünün bir parçası haline gelmiş bazı kıssaların, İslâmî devirde hafızalardan tamamen silindiğini söylemek de oldukça zor görünmektedir. Ancak O'nun izinden giden sahâbîler de bu konuda oldukça hassas davranmışlar, uygun olmayan kıssalara ve ehil olmayanların kıssa anlatmalarına müsaade etmemişlerdir.²⁰ Mesela Hız. Ömer'in (23/643) Kâ'b el-Ahbâr'a (32/652) hitâben: *"Ya eski milletlerin ve onlara ait kitapların haberlerini anlatmaktan*

¹³ Onun anlattığı bazı kıssalarla ilgili örnekler için bkz. BUHÂRÎ, 41/Hars, 13 (III, 69-70); 60/Enbiyâ, 50, 53 (IV, 143-145,147-148); 3/İlim, 44 (I, 38-39); 65/Tefsîr, 2-6 (V, 230-236); MÜSLİM, 45/Birr, 2 (III, 1976-1978); İBN HANBEL, II, 116.

¹⁴ BUHÂRÎ, 3/İlim, 32, 36 (I, 33, 34); 23/Cenaiz, 6 (II, 72); 24/Zekat, 33 (II, 122); 13/İdeyn, 16, 18 (II, 8, 9); EBÛ DÂVUD, 2/Salât, 242 (I, 678-679); İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, **Sünenu İbn Mâce**, (I-II), thk. M. Fuad Abdalbâkî, Çağrı Yay., 1992, 5/İkâme, 155 (I, 406); DÂRİMÎ, 2/Salât, 218, 224 (I, 314, 316).

¹⁵ İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, Abdurrahman, **Kitâbu'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn**, thk. M. Lütfi es-Sebbâğ, Beyrut, 1988, s. 209, 228.

¹⁶ UĞUR, M., XXVIII, 303.

¹⁷ BUHÂRÎ, 3/İlim, 44 (I, 38-40); 60/Enbiyâ, 50, 52 (IV, 143-147, 148); 34/Büyû', 98 (III, 37-38); 65/Tefsîr, 2 (V, 146-147); 37/İcâre, 12 (III, 51-52); MÜSLİM, 53/Zühd, 1 (III, 2275, 2277); 43/Fedâil, 46 (II, 1847-1850); 45/Birr, 2 (III, 1976-1978); 49/Tevbe, 8 (III, 2118-2119); İBN HANBEL, VI, 17-18.

¹⁸ İsrâiliyyât konusuyla ilgili olarak bkz. HATİBOĞLU, İbrahim, "İsrâiliyyât", **DİA**, XXIII, 195-199, İst., 2001.

¹⁹ TİRMİZÎ, 41/Edeb, 70 (V, 140).

²⁰ İBN HANBEL, I, 18. Ayrıca bkz. SUYÛTÎ, **Tahzîru'l-Eykâz**, s. 43-44.

vazgeçersin, yahut seni maymunlar ülkesine (Yemen'e) sürerim"²¹ demesi, hep bu hassasiyetten kaynaklanmaktadır. Hz. Ömer'in bu tehdidinin nedeni, halkın anlatılan şeylerin doğru ve yanlışını ayırt edememesi ve Hz. Peygamber'in hadisleri ile karıştırabilecekleri endişesi olsa gerektir.²²

Hz. Ömer aynı şekilde, Kâ'b el-Ahbâr'dan en çok rivâyette bulunan Ebû Hureyre'yi (58/677) de²³ sürgüne göndermekle tehdit etmiştir.²⁴

Sahâbe arasında en çok hadis bilen ve yazan, başka yabancı dillere vâkıf olan ve bu tür kitapları okuyan biri olmasına rağmen Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan (65/684-685)²⁵ hadis almakta ihtiyatlı davranılmasının nedeni, onun rivâyetlerine İsrâiliyyât karışabileceği korkusu olmuştur.²⁶ Bu da göstermektedir ki, sahâbe de görülen titizlik ilerleyen dönemlerde de aynı şekilde devam etmektedir. Sahâbe ve daha sonra gelen nesillerin kıssalar konusundaki ölçüsü, *Kur'ân-ı Kerim*'de zikredilen kıssalarda ortaya konulan prensipler olmuştur. *Zîra*, *Kur'ân-ı Kerim*'de anlatılan kıssaların çoğunluğunda prensip olarak, zaman ve yer belirtilmemektedir. Konunun en can alıcı noktasına gâyet vecîz ve özlü bir şekilde temas edilmektedir. Bazı kıssalar tekrar edilirken, araya ibret alınması gereken hususlar serpiştirilmekte ve dikkatler bu noktaya çekilmektedir. Böyle yapılmasının nedeni ise, insanların ayrıntılarda boğulmadan doğru düşüncülerinin ve ibret almalarının sağlanılmaya çalışılmış olmasıdır.

Hicri II. asra gelindiğinde, Ashab ve Tâbiîn'in vefâtı; kültür coğrafyasının genişlemesi; Ehl-i kitap ile münâsebetler; tercüme faaliyetleri; zühd hareketinin yaygınlaşması ve toplumda revaç bulması gibi sebeplerle, vaaz ve kıssacılar arasında İsrâilî haberler başta olmak üzere, zayıf ve asılsız rivâyetlerde bir artış gözlenmiştir. Bu haberlerin yaygınlaşmasında, büyük ölçüde vaaz ve kıssa türü nakillerin rivâyetinde gösterilen gevşek ve müsâmahakar tutum önemli bir rol oynamıştır.²⁷

²¹ İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (I-XII), thk. Ahmed Ebû Hakim-Ali Necip Atavî, Beyrut, ts., VIII, 110.

²² ACCÂC, Muhammed el-Hatib, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, Mektebet-u Vehbe, Kâhire, 1988, s. 96.

²³ İBN HANBEL, II, 486. Ayrıca bkz. SUYÛTÎ, *Tedribu'r-Râvî*, s. 424, 425.

²⁴ İBN KESİR, *el-Bidâye*, VIII, 110.

²⁵ KANDEMİR, M. Y., "Abdullah b. Amr b. Âs", *DİA*, I, 85, İst., 1988.

²⁶ KANDEMİR, M. Y., I, 85.

²⁷ CİRİT, Hasan, "Vâiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münâsebetleri", *Diyânet İlmî Dergi*, C. 36, S. 1, (Ocak-Şubat), Ank., 2000, s. 48-49.

Vaaz ve kıssacılığın târihî gelişiminden bahsederken “va’z”, “kıssa”, “tezkir”, “arraf” ve “kâhin” terimlerini kısaca açıklamak yerinde olacaktır.

(الوعظ) “Va’z”; sözlükte öğüt vermek, nasihat etmek, birisinin kalbini yumuşatacak ve Allah’ın cezasından korkutacak şeyleri hatırlatmak mânâlarına gelmektedir.²⁸

(قصة) “Kıssa” ise, sözlükte “bir şeyi kesmek, kırmak, birisine bir haberi anlatmak” mânâlarına gelmektedir. İstilahta ise; “geçmişte yaşamış insanların başından geçen ilgi çekici ve ibret verici olaylar” anlamında kullanılmaktadır.²⁹ Kıssanın çoğuluna (قصص) “kasâs”, kıssayı anlatan kişiye (القاص) “kâs” denilmektedir. Bunun çoğulu ise, (قصاص) “kussâs”tır.

(تذكير) “Tezkir” ise, sözlükte hatıra getirme, hatırlatma, mânâlarına gelmektedir. İstilahta ise, “Yüce Allah’ın insanlara kendi üzerindeki nimetlerini tanıtmak, Allah’a şükre teşvik etmek ve emirlerine muhalefetten sakındırmak” mânâlarında kullanılmaktadır.³⁰

Her üç terim, *Kur’ân-ı Kerim* ve hadislerde geçmektedir. İslâmî ilimler terminolojisinde anlam açısından birbirleriyle irtibatlı olan bu kavramlar, ilk dönemlerde bazı yerlerde birbirlerini tamamlayıcı, bazı yerlerde de tamamen biri diğerinin müterâdifi olarak kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde maddî ve mânevî menfaat temini için bu işi yapanlara “kıssacı” denilirken, Kitap ve Sünnet ışığında halkı bilgilendirenlere ise “vâiz” ve “mürşid” denilmiştir. Diğer taraftan özellikle hicri IV. asırdan itibaren “vâiz” ve “müzekkir” kavramlarının yaygınlaştığı dikkatleri çekmektedir.³¹

²⁸ İBN FÂRİS, Ebu’l-Hüseyn Ahmed, **Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga**, (I-VI), thk. Abdusselam Muhammed Hârun, Beyrut, ts., VI, 126. Ayrıca bkz. İBNÜ’L-CEVZÎ, **Kussâs**, s. 162.

²⁹ İBN MANZÛR, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânu’l-Arab**, (I-XV), Dâru’s-Sadr, Beyrut, 1994, VII, 75; İBNÜ’L-CEVZÎ, s. 159. Ayrıca bkz. SUYÛTÎ, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, **Tahziru’l-Eykâz min Ekâzibu’l-Vuâz**, haz. Ali Toksarı, Kayseri, 1993, s. 81; UĞUR, M., XXVIII, 292.

³⁰ İBN MANZÛR, IV, 311; İBNÜ’L-CEVZÎ, s. 161; SUYÛTÎ, **Tahziru’l-Eykâz**, s. 82.

³¹ CİRİT, H., **Halkın İslâm Anlayışının Kaynakları**, s. 223-224.

“Arrâf” ve “kâhin” kelimeleriyle ilgili olarak, Râgıb el-İsfahânî (502/1108) “arrâf”ı geleceğe ait işleri, “kâhin”i ise geçmişe ait işleri bilen (tahmin eden) kişi diye tanımlamaktadır.³²

“Arrâf” kelimesi *Kur’ân-ı Kerim*’de geçmemektedir. Hadis-i Şerifler’de ise kehânet ile ilgili olması sebebiyle zemmedilerek, “*arrâfı tasdik edenin Muhammed’e (a.s.) indirileni inkar etmiş olacağı*”,³³ “*cennete giremeyeceği*”³⁴ ve “*kırk gün namazının kabul olunmayacağı*”³⁵ ifade edilmiş ve bu kişilerden uzak durulması tavsiye edilmiştir. Zira *Kur’ân-ı Kerim*, bu gibi kimselerin sözlerine inanmayı, kehânet yoluyla gelecekte insanları neyin beklediğini öğrenmeye çalışmayı şiddetli bir şekilde yasaklamış, bunların günah olduğunu ve yoldan çıkmak mânâsına geldiğini ifâde etmiştir.³⁶

Hadis ilminde “kussâs” terimi ile, halkın gözüne girmek için vaazlarında uydurma kıssalar anlatan kıssacılarla, hadis uyduran veya vaazlarında uydurma hadisleri kullanan vâizler kastedilmiştir.³⁷ Mesela Hz. Âişe, (57/676) Medîne vâizi İbn Ebi’s-Sâib’i, Hz. Peygamber ve ashabının böyle yapmadıkları gerekçesiyle, kâfiyeli (şiiimsi) duâ etmemesi, vaazı uzatarak insanları bıktırmaması ve konuşanların sözlerini keserek araya girmemesi gibi konularda uyarmıştır.³⁸ Zira Hz. Peygamber, kâhinlerin yaptığı gibi gereksiz söz söyleyenleri ve yapmacık dolu secîli konuşma³⁹ yapanları kınamaktadır.⁴⁰ O, doğal olanı tercih etmekte, sözlerinde ve

³² RÂGIB, *Müfredât*, s. 496, 665.

³³ TİRMİZÎ, 1/Tahâret, 102 (I, 243).

³⁴ İBN HANBEL, III, 14.

³⁵ MÜSLİM, 39/Selam, 35 (II, 1751).

³⁶ Mâide, 5/3, 90. Ayrıca bkz. Bakara, 2/102, 103.

³⁷ UĞUR, Müctebâ, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ank., 1992, s. 190.

³⁸ İBN HANBEL, VI, 217. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. ZERKEŞÎ, Bedruddin, *Hz. Âişe’nin Sahâbe’ye Yönelttiği Eleştiriler*, haz. Bünyamin Erul, Kitâbiyât, Ank., 2000, s. 121. Hz. Âişe’nin böyle bir uyarısı, Sünnet’i gerçek anlamda kavrayamayan bazı vaizlerin daha o dönemde bir takım hatalara düşebildiğini göstermektedir. Dolayısıyla, kıssacıların anlattıkları olaylar değerlendirilirken insanların bir takım zaaflarının olduğu ve yanılabilirlikleri ihtimâlinin mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

³⁹ Geniş bilgi için bkz. KAZAN, Ramazan, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SDÜ., SBE., İsp., 2005, s. 288-296. Kazan, Kur’an ve Sünnet’te mutedil oranda secîler bulunduğunu, mânâ ve lafız yönünden bir uyumun söz konusu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca o, secîli hadislerin öğrenilmesinin daha kolay olduğuna işaret etmekte, anlamı yanında lafzın güzel olması ve kulağa hoş gelmesi sebebiyle de insanı derinden etkilediğini ifâde etmektedir.

⁴⁰ BUHÂRÎ, 76/Tıb, 46 (VII, 27-28); MÜSLİM, 28/Kasâme, 11 (II, 1310-1311).

işlerinde aşırı gidenleri, her tarafa çekilebilecek sözler söyleyenleri, laf kalabalığı yapanları ve edebiyat parçalayanları uyarmakta, bu tür tavırları kesinlikle onaylamamaktadır.⁴¹

İlk dönem vâizleriyle daha sonraki vâiz ve kıssacıların bir kısmı güvenilir hadis râvisi kabul edilirken, önemli bir kısmı da hadis münekkidlerince cerh edilerek zayıf râviler arasında sayılmışlardır. Zayıf sayılan râvilerin genellikle tasavvuf ekolüne mensup zâhidler olduğu ve konuşmalarında cennet ve cehennem tasvirleri, günah korkusu, cehennem azâbı, dünyaya önem vermemek gibi konuları işledikleri görülmektedir.⁴²

Kendilerine güvenilmeyen ve rivâyetleri terk edilen vâiz ve kıssacıların hemen hemen tamamının tarihçi kimliklerinin ön plana çıktığı ve bunların nesep ya da kültür yönüyle İsrâilî çevrelerle irtibatlı oldukları görülmektedir. Vâiz ve kıssacılar arasında hadis uyduranların sayısı az olmakla birlikte, toplumun bütün kesimleri ile sürekli iç içe olmaları, bu nedenle de mezhep ve meşreplerine uygun haberlerin yayılmasında önemli roller üstlenmeleri sebebiyle, toplumun dînî anlayışlarının şekillenmesinde menfî tesirleri olduğu görülmektedir.⁴³

Bu tür kıssacıların varlığını tespit ederek onlara karşı tedbirler alanlar da olmuştur. Mesela İmâm-ı Mâlik (179/795) Mescid-i Nebevî'yi göstererek: “*Şu direklerin dibinde Rasûlullah şöyle buyurdu diyen yetmiş kişi ile karşılaştım. Hangisine bir hazine teslim etseniz gözünüz arkada kalmazdı. Ama bu iş için ehil olmadıklarından hiç birinden hadis almadım*”⁴⁴ demektedir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'in (241/855) bazı râvileri tenkîd etmesine şahit olan Ebû Tûrâb adındaki birinin: “*Âlimleri çekiştirme*” diye müdâhale etmesi üzerine Ahmed b. Hanbel'in: “*Yazıklar olsun sana! Bu gıybet değil, dine hizmettir*”⁴⁵ diyerek muhatabını uyarması da önemlidir. Görüldüğü üzere hadis rivâyetinde sadece dindarlığın yeterli olmadığı, bu konuda ehil olmak gerektiği anlaşılmaktadır. Sarf edilen bütün bu gayretlere

⁴¹ MÜSLİM, 47/İlim, 4 (III, 2055); TİRMİZÎ, 25/Birr, 71 (IV, 370); İBN HANBEL, II, 369; IV, 193, 194.

⁴² CİRİT, H., **Halkın İslâm Anlayışının Kaynakları Vaaz ve Kıssacılık**, s. 224.

⁴³ CİRİT, s. 225.

⁴⁴ HATİB el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, nşr. Muhammed el-Hafız et-Ticânî, Kâhire, 1972, ts., s. 248.

⁴⁵ HATİB el-BAĞDÂDÎ, s. 88, 89. Ayrıca bkz. SUYÛTÎ, **Tahzîru'l-Eykâz**, s. 50-53.

rağmen, kaynaklarda yer alan bir takım rivâyetler hususunda ihtiyatlı olunması gerektiği de ortadadır. Nitekim, kelerin ateşe üflemesi ile ilgili rivâyet değerlendirildiğinde, bu ayrıntının İslâmî literatüre, İsrâîlî kaynağın lideri durumundaki Ka'bü'l-Ahbâr'dan rivâyet edilerek girdirildiği tespit edilmiştir.⁴⁶ Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib ile Şam'a yaptığı yolculuk esnasında karşılaştıkları harûkulâde olayları aktaran rivâyette⁴⁷ tenkîde tâbi tutulduğunda, bir takım tenâkuzların ortaya çıktığı görülmüş, bu rivâyetin Hz. Muhammed'in Hristiyan kültüründen beslendiğini iddiâ edenlerin görüşlerini teyid mâhiyetinde uydurulmuş olabileceği ifâde edilmiştir.⁴⁸ Temim ed-Dârî'nin (40/660) anlattığı "Cessâse" hadisinin kritiği yapıldığında da benzer bir sonuçla karşılaşmış, onun İslâm'a hicretin IX. yılında giren bir Hristiyan râhip olduğu, kıssacı olarak tanındığı, Hz. Osman'ın (35/656) şehâdeti ile çıkan karışıklık döneminde böyle bir hikâyeyi anlatarak Hz. Muhammed'e isnâd etmiş olabileceği belirtilerek bu rivâyetin Rasûlullah ile irtibatı olmayan İsrâîlî bir haber olduğu kanaatine ulaşılmıştır.⁴⁹ Oysa bu hikâyeyi Temim ed-Dârî Hz. Peygamber'e değil, Hz. Peygamber Temim'e isnad ederek anlatmıştır.⁵⁰

Bununla beraber, genellikle bu tür rivâyetlere kaynaklık eden Kâ'b el-Ahbâr (32/652), Temim ed-Dârî (40/660) ve Vehb b. Münebbih'i (114/732) savunanlar da olmuştur. M. Ebû Şehbe, Hz. Ömer'in (23/643) Temim ed-Dârî'ye güvendiğini, bu zatı yalancılık, desîsecilik ve dîni bozmakla suçlamanın doğru olmayacağını belirtmiştir.⁵¹ *"Eğer Temîm'in anlattıkları yalan olsaydı, vahiy bu konuda hakîkati"*

⁴⁶ SAKALLI, Talat, "Cârî Kültürün Hadis Rivâyetine Tesiri", **IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)**, SDÜ. İlh., Fak., İsp., 2001, s. 285-297.

⁴⁷ TİRMİZÎ, 46/Menâkıb, 3 (V, 590-591).

⁴⁸ YILDIRIM, Enbiyâ, **Hadis Problemleri**, Rağbet Yay. İst., 2001, s. 198-209.

⁴⁹ YILDIRIM, E., s. 223-247. Ayrıca bkz. KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Kitâbiyât, Ank., 2002, s. 251.

⁵⁰ HUMEYDÎ, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr, (219/834), **Müsnedü'l-Humeydî**, (I-II), thk. Habîburrahman el-Â'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. I, 177; EBÛ DÂVUD, 15/Melâhim, (IV, 500-501); TABERÂNÎ, **Kebîr**, XXIV, 389, 400; İBN MENDE, Muhammed b. İshak b. Yahya, (395/1004), **el-İmân li İbn-i Mende**, (I-II), thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1406, II, 953; İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yûsuf, (463/1071), **el-İstiâb fi Mâ'rifeti'l-Ashâb**, (I-IV), thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1412, I, 194.

⁵¹ EBÛ ŞEHBE, Muhammed, **Sünnet Müdâfaası**, (I-II), trc. M. Görmez-M. E. Özafşar, Rehber Yay. Ank., 1990, I, 166. Ayrıca bkz. AHMED EMİN, **Fecru'l-İslâm**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1969, s. 159.

bildirirdi” diyerek görüşünü teyid etmeye çalışmıştır.⁵² Lâkin, Temim ed-Dârî’ye insanlara vaaz etmesi için müsaade eden Hz. Ömer’in akabinde yasakladığı, hilâfetin sonuna doğru tekrar izin verdiği, onu, anlattıklarına dikkat etmesi hususunda uyardığı da unutulmamalıdır.⁵³ Çünkü Hz. Ömer, sağlam muhâkeme yeteneğine sahip olmayanların anlattığı kıssaların zararlı ve tehlikeli olduğunun bilincindeydi. Bu nedenle onu ikaz ederek, İslâm’ın emir ve yasaklarını anlatmasını istemiştir.

Kâ’b el-Ahbâr’ı savunanlardan Nevevî de (676/1277) onun “sika” olduğu hususunda âlimlerin ittifak ettiklerini söylemekte,⁵⁴ İbn Hacer de (852/1448) bu kanaati paylaşmakta, ancak Hz. Ömer’in Ka’b’ı Yemen’e sürmekle ilgili tehdidini hatırlattıktan sonra, kitaplarda ona nispet edilen her şeyin ondan sâbit olmadığını, daha sonra gelen yalancılara, onun demediği pek çok şeyi ona nispet ettiklerini de belirtmektedir.⁵⁵ Aynı şekilde Zâhid el-Kevserî (1371/1952)⁵⁶ ve M. Ebû Zehv de⁵⁷ onun “sika” bir râvî olduğu görüşündedirler. M. Ebû Şehbe ise, Kâ’b’tan gelen tüm rivâyetleri onun uydurduğu vehmine kapılmanın hata olduğunu, hadisin ona isnâd edilmesinin, onun uydurduğu anlamına gelemeyeceğini belirtmektedir.⁵⁸ Ayrıca o, Kâ’b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve benzerlerinin rivâyetlerinin dîni ifsât etmediğinin altını çizerek, bu İsrâilî rivâyetlerin İslâm akîdesi, helal ve haram hükümlere taalluk etmeyip, peygamberlerin ve geçmiş ümmetlerin kıssaları, dünyanın yaratılışı, âhiret ve mahlukatın sırları ile ilgili olduklarını söylemektedir. Sadece bir kısım rivâyetlerin peygamberlerin ismetlerine ters görünüyorsa bile, basit bir düşünceye sahip olan kimselerin, bunların bâtil ve yalan olduğunu anlayacaklarını ifâde etmekte,⁵⁹ Ka’b el-Ahbâr’ın kasten yalan söylemediğini, uydurmacı olmadığını belirterek bunun tek sorumlusunun o değil, nakilde bulunduğu kitaplar ve bunları tahrif eden Ehl-i kitap olduğunu söyleyerek savunmaya

⁵² EBÛ ŞEHBE, I, 167.

⁵³ AHMED EMİN, *Fecru’l-İslâm*, s. 158, 159.

⁵⁴ NEVEVÎ, Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref, *Tehzîbü’l-Esmâ ve’l-Luğa*, Mısır, ts. II, 68-69.

⁵⁵ İBN HACER, *Tahrîr-u Takribî’t-Tehzîb*, (I-IV), thk. Beşşar Avvâd, Maruf Şeyh Şuayb el-Arnâvud, Beyrut, 1997, III, 198-199.

⁵⁶ KEVSERÎ, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü’l-Kevserî*, Hims, 1968, s. 38, 39.

⁵⁷ EBÛ ZEHV, M. M., *el-Hadis ve’l-Muhaddisün ev İnâyetu’l-Eimmeti’l-İslâmiyyeti bi’s-Sünneti’n-Nebeviyye*, Mısır, 1958, s. 191.

⁵⁸ EBÛ ŞEHBE, I, 207.

⁵⁹ EBÛ ŞEHBE, I, 146.

çalışmaktadır. Bununla beraber “*hakki ve doğruyu araştırsaydı, iyi ve kötü haberleri ayırsaydı daha güzel olurdu*” demekten de kendini alamamaktadır.⁶⁰ Dolayısıyla bütün bunlardan bu tür rivâyetler ve râvîlerini dikkate alma hususunda daha titiz davranılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Ebû Hureyre'nin (58/677) Kâ'b el-Ahbâr'dan yaptığı rivâyetlerle ilgili olarak aktarılan şu anekdot, Hz. Peygamber'e isnâd edilen bir takım rivâyetlerin kaynağı hakkında bir fikir vermektedir. Şöyle ki, Bişr b. Saîd (100/718) anlatmaktadır: “*Allah'tan korkun! Ve hadise sıkı sarılın! Allah'a yemin ederim ki, bir seferinde Ebû Hureyre ile oturuyorduk. O bize Allah Rasûlünden ve Ka'b el-Ahbâr'dan sözler aktarıyordu. Sonra beraberimizde bulunanlardan bazıları kalkıyor, Rasûlullah'ın sözlerini Ka'b'tan, Ka'b'ın sözlerini ise Rasûlullah'tan imiş gibi rivâyet ediyorlardı.*”⁶¹ Ebû Hureyre'nin bazı rivâyetlerinde bu şekilde bir karışıklık yapıldığının belirtilmesi, bu kişilerden gelen rivâyetler konusunda daha ihtiyatlı davranılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sahâbe ve Tabiûn'un bu konudaki hassasiyetlerini şu örnek te yeteri derecede açıklamaktadır. Ebû Hureyre'nin, Nebî'nin (a.s.): “*Güneş ile ay kıyâmet gününde (ışıkları sönüp birbirlerinin içine) dürülürler*”⁶² şeklindeki sözlerine, Ka'b el-Ahbâr'ın: “*Sonrada cehenneme atılırlar*” şeklinde bir ilavede bulunmasını İbn Abbas (68/687) şiddetle eleştirmiş, Yahûdîlik'e ait bir hurâfeyi İslâm'a sokmaya çalışmakla suçlamış ve Allah Teâlâ'nın kendisine itaat eden mahlûkuna azap etmeyeceğini belirtmiştir. Sonrada: “*Allah, her ikisi de kendi istikametlerinde seyreden güneş ile ayı sizin (yararlanmanız) için (koyduğu yasalara) bağlı kıldı*”⁶³ âyet-i kerimesini delil getirerek, bu âyeti görüp görmediğini sormuş ve: “*Nasıl olurda Allah övdüğü iki mahlûkuna azap eder?*” diye cevap vermiştir.⁶⁴ Aynı şekilde Ebû Seleme'nin de (94/712) Ebû Hureyre'den güneş ile ayın iki öküz şeklinde cehenneme konulacağını rivâyet etmesi üzerine, orada bulunan Hasan-ı Basrî

⁶⁰ EBÛ ŞEHBE, I, 145.

⁶¹ ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru Âlâmi'n-Nübelâ*, (I-XXIII), thk. Şuayb el-Arnâvud-Hüseyn el-Esed, Beyrut, 1990, II, 436; İBN KESÎR, *el-Bidâye*, VIII, 112.

⁶² BUHÂRÎ, 59/Bed'ü'l-Halk, 4 (IV, 75).

⁶³ İbrâhim, 14/33. Ayrıca bkz. Nahl, 16/12; Ankebût, 29/61; Lokmân, 31/29; Fâtır, 35/13; Zümer, 39/5.

⁶⁴ AHMED NÂİM-KÂMİL MÎRAS, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (I-XIII), DİB., Yay., Ank., 1986, IX, 14.

(110/728): “*Bu zavallıların ne günahı var ki cehenneme konulsunlar?*” diyerek Ebû Seleme’ye karşı çıkmıştır.⁶⁵

Ebû Hureyre’den gelen bu rivâyetin sahih olduğunu ileri sürenler ise, “*Allah’ın güneş ile ayı cehenneme atmasının azap için değil, dünyada iken güneşe ve aya tapanların ibâdetlerinin bâtil olduğunu bildirmesi içindir*” şeklinde bir görüş belirtmişlerdir.⁶⁶

İbn Kuteybe de (276/889) bu rivâyetin doğruluğunu savunmuş, güneş ve ayın ateşten yaratılmaları sebebiyle tekrar ateşe dönmelerinin azap anlamına gelmeyeceğini, görevlerini yapan bu varlıklara cezâ ve mükâfâtın olmadığını, belirttikten sonra, “*artık o ateşten sakının ki, onun yakıtı insanlar ile taşlardır*”⁶⁷ âyetini delil getirerek bir adamın “*taşların günahı ne?*” demesine benzeyeceğini ifâde etmiştir.⁶⁸

Ka’b el-Ahbâr, Temim ed-Dârî, (40/661) Abdullah b. Selam (43/663-664)⁶⁹ ve Vehb b. Münebbih (110/728) gibi kimseleri savunanlar olduğu gibi, onları kıyasıya eleştirenler de olmuştur. Bu kimseler pek çok uydurma haberi ve İsrâiliyyâtı Müslümanların arasına sokan kişiler olmakla ithâm edilmişlerdir.⁷⁰ Onların kanaatlerine göre, Ehl-i kitap iken Müslüman olan bu kimseler, eski kültürlerinin izlerini taşıyan rivâyetleri nakletmişler ve tefsirlere pek çok İsrâiliyyâtın girmesine neden olmuşlardır.⁷¹ Bu kimseleri savunanların dayandıkları delillerden biri olan,

⁶⁵ AHMED NÂİM, IX, 15.

⁶⁶ İBN HACER, **Fethu’l-Bâri**, VI, 329-330.

⁶⁷ Bakara, 2/24.

⁶⁸ İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed ed-Dineverî, **Tevlû Muhtelifi’l-Hadis**, thk. Şeyh İsmail el-Esardî, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 95-96.

⁶⁹ FAYDA, Mustafa, “Abdullah b. Selâm”, **DİA.**, I, 134-135, İst., 1988.

⁷⁰ İBN HALDUN, II, 466; AHMED EMİN, **Fecru’l-İslâm**, s. 161, 162; REŞİD RIZÂ, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakim eş-Şehîr bi Tefsîri’l-Menâr**, (I-XII), Dâru’l-Fikr, Beyrut, ts., VIII, 449, X, 328; EBÛ REYYE, Mahmud, **Muhammedî Sünnet’in Aydınlatılması Hadis Müdâfaası**, trc. Muharrem Tan, Yöneliş Yay., İst., 1988, s. 164, 227-231. İsrâiliyyât rivâyet etmekle meşhur Sahâbe, Tabiîn ve tebeu’t-tabiînden kişilerle ilgili bkz. ZEHEBÎ, M. S. Hüseyin, **Tefsîr ve Hadiste İsrâiliyyât**, trc. E. Yıldırım-A. Yıldırım, Rağbet Yay., İst., 2003, s. 69-106; ATEŞ, Süleyman, **Kur’an Ansiklopedisi**, (I-XXX), Kur’an Bilimleri Araştırma Vakfı, İst., ts., XXVIII, 547-557.

⁷¹ KANNÛCÎ, Siddık b. Hasan, (1307/1889), **Ebcedi’l-Ulûm**, (I-III), thk. Abdülcebbar Zükkâr, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1978, II, 188; EBÛ REYYE, s. 165-168; AYDEMİR, A., **Tefsirde İsrâiliyyât**, s. 52-69; KANDEMİR, M., **Mevzû Hadisler (Menşei, Tanıma Yolları, Tenkîdi)**, DİB., Yay., Ank., 1987, s. 172. Cerrahoğlu ise, tefsirde görülen İsrâiliyyâtın tamamını bu birkaç kişiye yüklemeyi doğru bulmamaktadır. İslâmiyet’i içinden yıkmak isteyen kimselerin

“onların rivâyetlerindeki bir takım yalan haberlerin sorumlusunun, nakilde buldukları kitaplar olduğu”⁷² şeklindeki görüş yeteri derecede iknâ edici görünmemektedir. Zîra Kur’ân-ı Kerim’in “ya ataları hiç akıllarını kullanmamış ve hidâyetten hiç nasip almamış iseler”⁷³ uyarısını okuyan, “siz yalnız kendinizden sorumlusunuz, sapıklığa düşenler eğer siz doğru yolda iseniz, size hiçbir zarar veremezler”⁷⁴ hakikatini duyan birisinin düşünmeden ve eleştirmeden önüne gelen bir takım haberleri alıp başkalarına aktarması büyük bir sorumluluğu gerektirmektedir. Çünkü nakilde bulunulan bazı kitaplarda ve geçmişten gelen kültürlerde, bir takım yanlış inanç ve eylemlerin bulunma ihtimâli her zaman mevcuttur ve derin kavrayış sahiplerinin bunları ayıklamaları gerekmektedir.⁷⁵ Bu nedenle işin kolayına kaçarak, suçu atalarına veya onların kitaplarına yüklemek doğru olmasa gerektir.

Bununla beraber, Ebû Reyve’nin (1390/1970) Sahâbe’nin ve sonradan gelenlerin, bu kimselerden gelen rivâyetleri, sahih sayarak en ufak bir eleştiri ya da incelemeye tabi tutmadan kabul ettiklerini ifâde etmesi de insafla bağdaşmamaktadır.⁷⁶ “Bazı sahâbîlerin Kâ’b el-Ahbâr’ı eleştiren sözlerini veya ona yalan isnâd etmelerini bir râvî olarak gerçek dışı şeyler uydurduğu şeklinde anlamak yerine, naklettiği bazı İsrâîlî rivâyetlerin gerçekte bağdaşmayan bilgiler olduğunu ileri sürmeleri anlamında değerlendirmek daha uygundur. Bu durum onun dinde samîmiyetsizliğini değil, İsrâîliyyât türünden yaptığı rivâyetlerin dikkatle irdelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.”⁷⁷ Ayrıca böyle suçlayıcı bir üslup yerine, Ehl-i kitap mühtedîsi olsun veya olmasın, sahâbîlerden bazılarının isimlerinin müteâkip nesiller tarafından istismâr edilmiş olma ihtimâli ve söylemedikleri şeylerin onlara nispet edilmesi de imkan dahilindedir. Dolayısıyla değerlendirmeler yapılırken bu kriterlere göre hareket edilmesi de daha doğru olabilecektir. Diğer taraftan Ebû

---

onların isimlerini, sağlam bir isnada bağlama düşüncesiyle maksatlı olarak senedlere koymuş ve onların isimlerini istismâr etmiş olmalarının mümkün olabileceğini belirtmektedir. Bkz. CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsîr Târihi**, (I-II), DİB., Yay., Ank., 1988, I, 140.

⁷² EBÛ ZEHV, s. 181-182.

⁷³ Bakara, 2/170. Ayrıca bkz. Mâide, 5/104.

⁷⁴ Mâide, 5/104-105.

⁷⁵ En’âm, 6/148-150; A’râf, 7/28-29; Hûd, 11/109; Nahl, 16/35-39; Enbiyâ, 21/53-56; Şuarâ, 26/74-82; Lokmân, 31/21-24; Yâsîn, 36/6; Zuhruf, 43/23-24.

⁷⁶ EBÛ REYYE, s. 165.

⁷⁷ KANDEMİR, M. Y., “Kâ’b el-Ahbâr”, **DİA**, XXIV, 1-3, İst, 2001.

Reyye'nin iddiâsının aksine, Kâ'b el-Ahbâr'ın bazı rivâyetlerinin Hz. Âişe tarafından eleştirildiği, onun hadis diye rivâyet ettiği bir kısım sözlerinin *Tevrat*'ın bir kopyası olduğunu söylediği bilinmektedir.⁷⁸ Netice îtibârıyla, bu kimselerden gelen rivâyetler değerlendirilirken, eski kültürlerin kalıntılarının rivâyetlerine karışmış olma ihtimâli göz önünde bulundurulmalı; bu konuda ölçü, *Kur'ân-ı Kerim*'in ve *Sünnet*'in ortaya koyduğu ilkeler olmalıdır. Bu iki kaynağın onayladığı rivâyetler tasdik, reddettikleri ise tekzip edilmeli, doğru veya yalan olması muhtemel haberler hususunda ise, ihtiyatlı olunması gerekmektedir.⁷⁹

Sonuç olarak İsrâiliyyât ve kıssacılığın Hz. Peygamber'den gelen bir takım rivâyetlere tesirinin söz konusu olabildiği anlaşılmakta, bununla birlikte İslam âlimlerinin bunları ayıklamak için gerekeni yapma gayreti içerisinde oldukları da görülmektedir. Ancak bütün bu çabalara rağmen gözden kaçan ve bir kısım kaynak kitaplarda yer alan bazı rivâyetler de bulunmaktadır. Dolayısıyla bunlar konusunda da dikkatli ve ihtiyatlı olunması gerekmektedir.

B. Kıssacıların Etkileri

İslâm öncesi Arap toplumunda kıssa anlatma ve söz söyleme sanatlarının önemli bir yeri olması sebebiyle şâir ve hatipler, toplumun ileri gelen önder şahsiyetleri kabul edilmişler ve en üst seviyede îtibâr görmüşlerdir.⁸⁰

İslâm'ın tebliğ verdiği önem nedeniyle gelişen ve değişen toplumsal şartlara paralel olarak hitâbette de büyük gelişmeler kaydedildiği bilinmektedir. Zîra tevhîdin kalplere yerleştirilmesi; dînî ve ahlakî güzelliklerin açıklanıp yaygınlaştırılması; cemiyette var olan bâtil inanç ve âdetlerin sökülüp atılması, en başta sözlü tebliğ olan hitâbetle mümkündür. Tebliğ, ehil kimseler tarafından yapılmadığında ise çok ciddî sakıncalar doğurmaktadır. Gâyelerine ulaşmak için her yolu denemekten çekinmeyen bazı kıssacıların hitâbet sanatının bütün inceliklerini kullanarak, dinleyicilerin beğenilerini kazanmaya çalıştıkları bilinmektedir. Nitekim onlar, insanları etkilemek için vücut dillerini çok iyi kullanmışlar, bazen değişik hîlelere

⁷⁸ UGAN, Z.K., s. 110-111; AYDEMİR, A., s. 69; CİHAN, Sadık, **Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi**, Etüt Yay., Samsun, 1997, s. 25; CİRİT, H., s. 125-126.

⁷⁹ SUBHÎ es-SÂLİH, **Ulûmu'l-Hadis, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları**, trc. M.Y. Kandemir, Ank., 1986, DİB., Yay., s. 176.

⁸⁰ HAMÎDULLAH, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, (I-II), Yeni Şafak Yay., Ank., 2003, I, 7-9. Ayrıca bkz. ŞENGÜL, İdris, **Kur'an Kıssaları Üzerine**, Işık Yay., İzmir, 1995, s. 63-67.

baş vurmaktan çekinmemişlerdir. Mesela, zâhid görünmek için yüzlerini sarıya boyayanlar; vaaz ettikleri yerde tütsü yakanlar; koklanıldığında göz yaşı akıtan maddeleri yanlarında taşıyanlar; elbiselerini yırtanlar; güya vecde gelerek kendilerini kürsüden aşağıya atanlar bile olmuştur.⁸¹ Dolayısıyla kolay yoldan cenneti, az amele çok sevabı⁸² ve nefsin hoşuna giden şeyleri anlatan böyle kıssacıların meclislerine devam edenler gerçek anlamda İslâm'ı öğrenemedikleri gibi, bu kimselerin ilgi odağı haline gelmelerine dolaylı olarak katkı sağlamışlar ve gündemde kalmalarına bilerek ya da bilmeden destek vermişlerdir.

Asılsız olma ihtimâlini hiç akıllarına getirmeksizin dinlediklerine hemen inanan, heyecana kapılan, hayretler içinde kalan kimseleri oyalayan bu tür İsrâîlî rivâyetler, kıssacıların başlıca sermayesi olmuştur. Ellerindeki böyle zengin bir kaynağın mevcûdiyeti, onların halk arasında ilgi ve itibâr görmelerine zemin hazırlamıştır. Öyle ki, eğlenceli hikâye ve masalları, gerçeği ifâde eden âyet-i kerime ve hadîs-i şeriflere tercih eden geniş halk kitleleri sayesinde, hiçbir resmî vasfı olmayan bu kıssacıların sayıları hızla artmıştır. Mezopotamya ve Orta Asya'da yayılan bu kıssacılar, anlattıkları hikâyelerin câzibesine kapılan insanlardan paralar toplamışlar ve onları memnun etmek için de pek çok hadis uydurup, bunu Hz. Peygamber'e atfetmekte herhangi bir beis görmemişlerdir.⁸³ Şarlatan kıssacıların tesirinde kalan geniş halk tabakaları, onları büyük âlim diye kabul etmişler ve İslâm bilginleri ile kıssacılar arasında cereyan eden çetin savaşlarda ne gariptir ki kıssacıların yanında yer almışlardır.⁸⁴ Mesela Ahmed b. Hanbel (241/855) ile Yahya b. Maîn'in (233/847) karşılaştıkları kıssacının, dünya menfaati uğruna ne kadar

⁸¹ İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, **Kitabu'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn**, thk. M. L. es-Sebbâğ, Beyrut, 1988, s. 296.

⁸² ACCÂC, Muhammed el-Hatib, **el-Muhtasaru'l-Vecîz fi Ulûmi'l-Hadîs**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1987, s. 272; SIBÂÎ, Mustafa, **es-Sünne ve Mekânetuhâ fi't-Teşrii'l-İslâmî**, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1978, s. 102. Kırbaçoğlu, ölçüsüzlükler ve aşırılıklar içeren hadislerin Hz. Peygamber'in bu konudaki genel tavrına ve Kur'an'ın konuyla ilgili âyetlerindeki mâkul ölçülere aykırı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 243.

⁸³ SIDDÎKÎ, Zübeyr, **Hadis Edebiyatı Târîhi (Menşei, Tekâmülü, Husûsiyetleri ve Tenkîdi)** trc. Y. Z. Kavakçı, İrfan Yayınevi, İst., 1966, s. 65-66. Ayrıca bkz. KIRBAŞOĞLU, Hayri, **Alternatif Hadis**, s. 242.

⁸⁴ EBÛ TÂLİB el-MEKKÎ, Muhammed b. Ebi'l-Hasan Ali b. Atiyye el-Hârisî, (386/1006), **Kûtü'l-Kulûb fi Muameleti'l-Mahbûb ve Vasfu Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd**, Kalplerin Azığı, (I-III), trc. Muharrem Tan, İz Yay. İst., 1999, II, 90; KANDEMİR, Y., **Mevzû Hadisler**, s. 89, 194.

alçaldığı, Allah'ın rızâsını hiç hesâba katmadığı ve cennet vaadleri yaparak halkı nasıl kandırdığı kaynaklarda mevcuttur.⁸⁵

Kıssacılar, İsrâiliyyâtı ve diğer Ehl-i kitâb'a ait sözleri halka daha çok tesir edeceği düşüncesiyle Hz. Peygamber'in hadisi diye nakletmeyi tercih etmişlerdir.⁸⁶ Öyle ki, kendilerinin hadis hususunda, dolayısıyla da dînî bilgiler konusunda otorite olduklarını gösterebilmek için bildikleri bazı deyimleri, hikmetli güzel sözleri veya darb-ı meselleri hadis diye nakledebilmişlerdir.⁸⁷

Müslüman halkı iyi şeylere celp etmek ve kötü şeylere karşı îkaz etmek maksadıyla, hadis uydurmanın câiz olduğunu düşünen bir takım sûfiler ise, yüzlerce hadis va'z edip, binlerce isnad uydurmuşlardır. Kendi uydurduklarını dindarlık ve takvâ telakkî edip üstelik onlar için Allah'tan mükâfât bile ümit edebilmişlerdir.⁸⁸ Yahya b. Said el-Kattân (198/813): "*Kendilerine zühd ve hayırlı işler nispet edilen kimselerden daha yalancısını görmedim.*" derken bu gibi kimseleri kastetmektedir.⁸⁹ İbn Hacer de (852/1448), mutasavvıfların tergîb ve terhîb konusunda hadis uydurmayı mübah görmelerini, cahillikten kaynaklanan hatalı bir tutum olarak değerlendirmektedir.⁹⁰ Suyûtî ise (911/1505), en zararlı hadis uyduranların sûfiler olduğu kanaatinde-dir.⁹¹ Ebû Reyze de, insanlar hakkında iyi zan beslemeleri, cerhi

⁸⁵ ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, (I-IV), thk. Ali Muhammed el-Becavî, Dâru'l-Kütübî'l-Fikr, Beyrut, ts., I, 47; İBN ARRAK, Ali b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzîhu's-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa*, (I-II), thk. Abdulvehhab Abdullatif, Abdullah Muhammed es-Siddîk, Beyrut, 1981, I, 14; ALİYYÜ'L-KÂRÎ, Nûrettin Ali b. Muhammed b. Sultan, *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa*, thk. M. L. es-Sebbâğ, Beyrut, 1971, s. 53-55.

⁸⁶ İBN HACER, *Nuhbetü'l-Fiker*, İst., 1327, s. 28; SUYÛTÎ, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tedribü'r-Râvî fi Şerh-i Takribi'n-Nevevî*, Mektebetü'l-İlmiyye, Mısır, 1959, s. 184-185; SIBÂÎ, Mustafa, *es-Sünne*, s. 85, 86; SIDDÎKÎ, s. 173; KOÇKUZU, A. O., *Hadis İlimleri*, s. 271; HIDIR, Özcan, "Yahûdî Kültürünün Hadislere Etkisi İddiâları Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, C. 3, S. 1, İst., 2005, s. 32-37.

⁸⁷ SUYÛTÎ, *Tedrib*, s. 188. Ayrıca bkz. KARACABEY, Salih, *Hadis Tenkîdi, Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*, Sır Yay. İst., 2001, s. 210; ZEHEBÎ, M. S. Hüseyin, *Tefsîr ve Hadiste İsrâiliyyât*, s. 38-39.

⁸⁸ SIDDÎKÎ, s. 67-68, 120. Ayrıca bkz. AYDINLI, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Sehâ Neşriyât, İst., 1986, s. 169; YILDIRIM, Ahmet, s. 54; CİHAN, S., *Uydurma Hadislerin Doğuşu*, s. 62-74.

⁸⁹ HATİB el-BAGDÂDÎ, *el-Câmî li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmî*, I, 212.

⁹⁰ İBN HACER, *Şerhu'n-Nuhbe Nüzhetü'n-Nazar fi Tavzihi Nuhbeti'l-Fiker*, nşr. Nûrettin İtr, Dimeşk, 1993, s. 43.

⁹¹ SUYÛTÎ, *Tedrib*, s. 184.

gıybet olarak görmeleri, ibâdetle meşgul olup hadisten uzak kalmaları nedeniyle sûfîlerin yazdıkları esere güvenilmemesi gerektiğini belirtmektedir.⁹²

Bu tür uydurma haberlerle ilgili kıssacıların halkın beğenisini kazanmak ve daha çok kazanç elde etmek⁹³ amacıyla yaptıkları abartılı anlatımları eleştirel bir bakış açısıyla değerlendiren İbn Haldun (808/1332), Semud kavmiyle alakalı anlatılanları kabul etmemektedir. O, Semud kavminin oturduğu evleri Hicaz'a gidip gelenlerin gördüğünü ve bu evlerin alçaklık ve yükseklik bakımından bilinen evlerden büyük olmadıklarını, oysa burada yaşayanlar hakkında kıssacıların çok uzak şeyler anlattıklarını ifâde etmektedir.⁹⁴ İbn Haldun, bu tür asılsız hikâyelerin hurâfeden ibaret olduğunu, bunları olduğu gibi alıp aktaranların ilim alanında basiret ve görüş sahibi aydın kimseler olamayacaklarını belirtmektedir.⁹⁵

Bütün bu bahsedilenlere rağmen, kıssacıların etkisi zannedildiği kadar büyük olmayıp sınırlı bir seviyede kalmıştır. Bunların uydurdukları rivâyetlerin İslâm fikhına ve ahlâkına hemen hemen etkisi olmamıştır. Sûfîlerin amellerin ecir ve fazîletlerine dair hadis uydurdukları nasıl doğru ise, mezhep propagandistlerinin de bir takım kimselerin hayat tarzlarıyla ilgili hadis uydurdukları doğrudur. Ancak bütün bunların dînin asılları olmadığı da bilinmektedir. Zîra mü'minlerin yanında iyi ile kötüyü, hak ile bâtılı, yalan ile doğruyu ayıran bir *Furkân*⁹⁶ her zaman olmuştur⁹⁷ ve İslâm âlimleri de iddiânın aksine boş durmamışlar, bu tür kıssacıların etkilerini en az indirebilmek için olağanüstü bir gayret göstermişlerdir. Çünkü bu tür rivâyetler, muhâkemesi zayıf olan insanları etkisi altına çok daha kolay alabilmektedir. Nitekim bu haberler, insanları zor olana değil, kolay olana yönlendirmektedir. Bu nedenle bu tür rivâyetleri anlatanlar, kendilerine çok daha rahat taraftarlar bulabilmektedirler. Zaten bilinçsiz kitleler kendilerini kandırmak isteyenlerin popülist söylemlerine bilerek ve isteyerek aldanma konusunda isteklidirler.⁹⁸ Binâenaleyh, okuyucusundan

⁹² EBÛ REYYE, Mahmud, **el-Edva' ale's-Sünneti'l-Muhammediyye ev; Difa' ani'l-Hadis, Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbûât**, Beyrut, ts., s. 122-123.

⁹³ EBÛ TÂLİB el-MEKKÎ, II, 121.

⁹⁴ İBN HALDUN, II, 229-230.

⁹⁵ İBN HALDUN, II, 235.

⁹⁶ Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/4; Furkân 25/1. Ayrıca bkz. Enfâl 8/29; Enbiyâ 21/48.

⁹⁷ MÛSÂ CÂRULLAH BİGİYEF, **Kur'an Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım**, Kitâbu's-Sünne, Ank. Okulu Yay., çev. M. Görmez, Ank., 1998, s. 16,17.

⁹⁸ Nisâ, 4/95-98; Sebe, 34/31-38.

veya dinleyicisinden özel bir istemde bulunmayan metinlerin veya konuşmaların her zaman ilgi odağı olduğu ve olmaya da devam ettiği bilinmektedir. Ancak bunların olumsuz tesirleri de bir gerçektir. Ve bu tesirleri ortadan kaldırmak konusunda çaba sarfedilmesi gerektiği de açıktır.

C. Kıssacılığın Olumsuz Tesirleri

İnsanları kolaylıkla etki altına alabilen kıssacıların, İslâm dîninini doğru anlaşılmasına verdikleri bir takım zararlar konusunda İslâm âlimlerinin ortak bir kanaati oluşmuştur. Nitekim, kıssacıların halkın ilgisini çekebilmek için bin bir türlü kılığa girdikleri bilinmektedir.⁹⁹ Sadece bir adamdan bir hadis almak için 3 gün Medine’de kalan Ebû Kılâbe,¹⁰⁰ (104/722) ilmi öldürenlerin kıssacılar olduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹ Hasan-ı Basrî de kıssa anlatmanın bid’at olduğunu söyleyerek bunlara olan tepkisini bu şekilde ortaya koymuştur.¹⁰² Kıssacıları yakından gözlemleyen Ahmed b. Hanbel ise, insanların en yalancısının kıssacılar olduğunu,¹⁰³ İbnü’l-Cevzî (597/1201) de hadis uydurmada en büyük belânın kıssacılar olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴ Halkı İslâmî konularda bilgilendirmekten ziyâde, duygu sömürüsü yapan bu tip kıssacıların¹⁰⁵ bol keseden sevap dağıtmak sûretiyle İslâm’ın değer ölçülerini çarpıtmaya çalışmalarının doğru olmadığı bugün çok daha rahat fark edilmektedir.¹⁰⁶

Kıssa anlatmanın çıkırından çıkıp bir nevi meslek haline gelmesi ise, hadis uydurma faaliyetinin başladığı döneme tesadüf etmektedir. Bilindiği üzere hadis uydurma faaliyeti, fitnenin zuhûru olan Hz. Osman’ın (35/655) şehid edilmesinden sonra meydana gelen üzücü olaylarla başlamıştır. Abdullah b. Ömer (73/693) ve

⁹⁹ İBNÜ’L-CEVZÎ, *Kussâs*, s. 295-296; EBÛ REYYE, s. 123-125; SIDDÎKÎ, Z., s. 66; UĞUR, Müctebâ, “Va’z Kıssacılık ve Hadiste Kussâs”, *AÜİFD.*, XXVIII, 315-323; KANDEMİR, Y., s. 86.

¹⁰⁰ HATİB el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *er-Rihle fi Talebi’l-Hadîs*, thk. Nüreddin Itr, Dârü’l-Kitâbi’l-İlmiyye, Beyrut, 1975, s. 144.

¹⁰¹ EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ*, (I-X+Fihrist), Dârü’l-Kitâbi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 287; İBNÜ’L-CEVZÎ, s. 353-354.

¹⁰² EBÛ TÂLİB el-MEKKÎ, II, 68; ALİYYÛ’L-KÂRÎ, *el-Esrâru’l-Merfûa*, s. 70-71.

¹⁰³ İBNÜ’L-CEVZÎ, s. 305; SUYÛTÎ, *Tahzîru’l-Eykâz*, s. 80,89.

¹⁰⁴ İBNÜ’L-CEVZÎ, *Kitâbu’l-Mevzûât*, (I-III), thk. Abdullah Muhammed Osman, Beyrut, 1983, I, 44.

¹⁰⁵ EBÛ TÂLİB el-MEKKÎ, II, 120; SUYÛTÎ, s. 20-21, 27.

¹⁰⁶ UĞUR, M., XXVIII, 322-323. Ayrıca bkz. KOÇKUZU, A. O., “Hadislerin Kur’ân’a Arzı Problemi”, *Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Neşriyat, İst., 1998, s. 198.

Muhammed b. Şirin (110/728) kıssacılığın Hâricîler'in ortaya çıkışı ile başladığını belirtmektedirler.¹⁰⁷ Kıssacılığı meslek haline getiren kimselerin kaba ve câhil kimseler olduğunu söyleyen Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) ise onların tefsir ve hadis rivâyetinden habersiz olduklarına işâret etmektedir.¹⁰⁸

Abdullah b. Ömer, Rasûlullah zamanında da, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde de kıssacılığın olmadığını ifâde etmektedir.¹⁰⁹ Bununla beraber, ölçüsüz kıssa anlatımlarına rastlayan sahâbîler derhal duruma müdâhale etmişlerdir. Sahâbe'den Avf b. Malik (73/692), Kâ'b el-Ahbâr'ın Hıms'ta bir mescitte kıssa anlattığını görünce yanına gitmiş ve onu kıssa anlatmaktan vazgeçirmiştir.¹¹⁰ Onun böyle yapmasının nedeni, Ka'b'ın vaaz etmek için herhangi bir yetki almamış olması ve naklettiği rivâyetlerden bir kısmının Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'in ruhuna uygun olmamasından kaynaklanmış olma ihtimâlidir.

Kıssacılar hadis uydurarak, bir kısım hadisleri birbirine karıştırarak veya metinlere ilâveler yapmak sûretiyle dînin doğru anlaşılmasına menfî katkı sağlamışlardır. Mesela Şu'be b. Haccâc (160/776) kendisine gelerek bir hadis soran gence: “*Sen kıssacı mısın?*” diye sormuş, genç tasdik edince: “*Git o zaman! Biz kıssacılara hadis rivâyet etmiyoruz*” demiştir. Şu'be'ye neden böyle yaptığı sorulunca da: “*Bizden aldıkları bir karış hadisi, bir zîra yapıyorlar*” cevabını vermiştir.¹¹¹

Bu tür kıssacılarla İslâm âlimleri her dönemde mücâdelelerini sürdürmüşlerdir. Mesela, İbn Mübârek (181/797) bir kişi hakkında: “*Yalan konuşur*” dediği için, yanında bulunan bir sûfînin: “*Ey Ebû Abdurrahman! Gıybet mi ediyorsun?*” şeklindeki tepkisine: “*Sus be! Eğer gerçeği açıklamazsak, doğru yanlıştan nasıl ayırt edilir?*” diye cevap vermiştir.¹¹² Ahmed b. Hanbel, “*falan zayıftır*”, “*filan yalancıdır*” şeklinde konuşurken onun bu tenkidlerinden müteessir

¹⁰⁷ İBNÜ'L-CEVZÎ, *Kussâs*, s. 178-179.

¹⁰⁸ ALİYYÜ'L-KÂRÎ, *el-Esrâru'l-Merfûa*, s. 63; SUYÛTÎ, s. 17, 62. (Suyûtî'nin “*Tahzîru'l-Eykâz min Ekâzibu'l-Vuâz*” ile “*Tahzîru'l-Havâs min Ekâzibi'l-Kussâs*” adlı eserlerini yazmasına sebep olanlar, bu gibi câhil kıssacılarıdır. bkz. SUYÛTÎ, *Tahzîru'l-Eykâz*, s. 14-15).

¹⁰⁹ İBN MÂCE, 41/Edeb, 40 (II, 1235).

¹¹⁰ İBN HANBEL, VI, 29.

¹¹¹ HATİB el-BAĞDÂDÎ, Ebû bekr Ahmed b. Ali, *el-Câmî li Ahlâkî'r-Râvî ve Âdâbî's-Sâmî*, (I-II), thk. Mahmud Tahhân, Riyad, 1983, I, 164. Ayrıca bkz. EBÛ ZEHV, s. 266.

¹¹² BAĞDÂDÎ, *el-Kifâye*, s. 91; İBN RECEB, Abdurrahman b. Ahmed (795/1393), *Şerh-u İlelu't-Tirmîzî*, (I-II), thk. Nurettin İtr, Basım yeri yok, 1978, I, 46-47. Ayrıca bkz. SUYÛTÎ, s. 50-51.

olan Muhammed b. Bûndar el-Cürcânî'ye hitaben: “*Peki sen susarsan, ben susarsam, bilmeyenler hadisin sahîhini, sakatından nasıl ayırt edecekler?*” diye sormuştur.¹¹³

Hicri III. asrın ortalarından itibaren kıssacılığın iyice yaygınlık kazandığı ve bir kazanç kapısı haline dönüştüğü görülmektedir. Bu dönemde yaşamış olan İbn Kuteybe (276/889): “*Hadise en büyük belânın zındık ve kıssacılardan geldiğini*” ifâde etmek mecburiyetinde kalmıştır.¹¹⁴ Hicri III. asrın sonlarına doğru kıssacıların faaliyetlerinin yasaklanmış olması, sosyal hayatı olumsuz yönde etkilediklerinin bir göstergesi olmakla beraber aynı zamanda dikkate değer bir gelişmedir.¹¹⁵

Kıssacılık, sosyal, kültürel ve ekonomik hayattaki değişmelere ve coğrafi genişlemeye paralel olarak çeşitli dînî, fikrî ve aktüel gelişmelerden etkilenmiş,¹¹⁶ dolayısıyla her gruba mensup kıssacılar ortaya çıkmışlardır.¹¹⁷ İbn Kuteybe, kıssacıların avâmın dikkatlerini kendilerine çekmek için münker, garîb ve uydurma hadisleri kullandıklarını, hiç duyulmamış, aklın almayacağı veya insanları hüzünlendirip gözleri yaşartan rivâyetleri anlattıklarını haber vermektedir.¹¹⁸ O, Cennetin abartılarak anlatılıp hayretlerin artırılmasıyla, bahşişlerin artışı arasındaki ilişkiye de dikkatleri çekmektedir.¹¹⁹

Kendi dönemlerinin bir tür medyası diyebileceğimiz kıssacılar, *Kur’ân-ı Kerim*’in âyetlerini ve Hz. Peygamber’in sözlerini, kendi mezhep ve meşrepleri doğrultusunda algılayıp yorumlamışlardır. Bunlardan bazı gruplar ise daha da ileri

¹¹³ BAĞDÂDÎ, *el-Kifâye*, s. 92; İBNÜ’L-CEVZÎ, *Kitâbu’l-Mevzûât mine’l-Ehâdîsi’l-Merfûât*, (I-III+Fihrist), thk. Nûreddin b. Şükrî b. Ali Boyacılar, Mektebetü Advau’s-Selef, Riyad, 1997/1418, I, 43; ALİYYÜ’L-KÂRÎ, *el-Esrâru’l-Merfûa*, s. 51.

¹¹⁴ İBN KUTEYBE, *Tevîlu Muhtelifi’l-Hadis*, s. 259.

¹¹⁵ TABERÎ, Ebû Ca’fer, *Târihu’t-Taberî Târihi’r-Rûsûl ve’l-Mülûk*, (I-X), thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhim, Dârü’l-Meârif, Kâhire, ts., X, 28, 54.

¹¹⁶ ÇETİN, Nihad M., “Arap”, *DİA*, III, 292, İst., 1991.

¹¹⁷ Çoğunluğu âbid ve zâhidlerden oluşan meşhur vâiz ve kıssacılarla ilgili bilgi için bkz. AYDINLI, A., s. 171-176; UĞUR, M., XXVIII, 309-310.

¹¹⁸ İBN KUTEYBE, *Tevîl*, s. 259-260. Ayrıca bkz. TAHHÂN, Mahmud, *Teysirü Mustalâhi’l-Hadîs*, Yeni Hadis Usûlü, trc. Cemal Ağırman, Sivas, 1999, s. 87.

¹¹⁹ İBN KUTEYBE, s. 261-264. Ayrıca bkz. EBÛ REYYE, s. 130; KIRBAŞOĞLU, M.H., “Hz. Peygamber Tasavvurunun Dönüşümü, Paradigma’dan Paragon’a, Paragon’dan Kozmik İlkeye”, *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu* (19-20 Nisan) Isparta, 2001, s. 136. (Kussâsım, cemaatin sayısını çoğaltmak ve ilgiyi üzerlerine çekmek için pek çok konu da olduğu gibi Hz. Peygamber konusunda da duyulmamış, görülmemiş, olağanüstü ve mucizevî hikâyeler uydurarak popülaritelerini artırma cihetine gittikleri, kişisel çıkar elde etmek amacıyla böyle yaptıkları ve rivâyet düşkünü ilim adamlarının da bunları eserlerine doldurdıkları ifâde edilmektedir).a

giderek Rasûlullah'ın kesin yasağına rağmen, onun otoritesinin arkasına sığınarak söylemediği bazı sözleri ona nispet edebilmişlerdir. Kıssacıların hadis uydurmacılığı yanında,¹²⁰ her türlü asılsız haberlerin ve bozuk fikirlerin yayılmasında da önemli fonksiyonları olmuştur.¹²¹ Bu kötü gidişâtı gören İslâm âlimleri de kıssacıların zararlı faaliyetlerini tanıtan eserleri kaleme almak ve insanları uyarmak mecburiyetinde kalmışlardır. Mesela Cessâs, (370/981) uydurulmuş haberlerin nakledilmesi konusunda sert bir tepki göstermiş, *Sahihayn*'da yer alan sihir rivâyetini¹²² değerlendirirken bunları nakledenlerin kıssacılar ve câhil kimseler, bu haberleri uyduranların ise hakikat inkarcıları olduğunu söylemiştir.¹²³ Aynı şekilde ramazan sohbetlerinde zekatla ilgili asırlardır Müslümanların dinlediği ve hemen hemen hepsinin ezberlediği Sa'lebe kıssası da, muhtelif cihetlerden kritik edilip değerlendirildiğinde kıssanın sahih kabul edilip, üzerine bir kısım hükümler binâ edilmesinin mümkün olmadığı kanaatine varılmıştır.¹²⁴ Buna benzer kıssaların aynı yöntem ve metotlarla değerlendirilmesi ve uydurma kıssaların zararları konusunda bütün Müslümanların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Aksi halde Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'ten hiçbir dayanağı olmayan bir takım rivâyet ve masallarla, İslâm'ın özünden her geçen gün uzaklaşması kaçınılmaz olabilecektir. Bu kıssacılar ve onların rivâyetlerini araştırmadan nakledenler, Hz. Peygamber'in tembelliğe alışıklar korkusuyla ümmetine haber vermekten çekindiği ve sadece Muaz b. Cebel'e (18/639) söylediği hadislerin¹²⁵ kat be kat fazlasını düşüncesizce insanlara

¹²⁰ İBN HALDUN, I, 30 vd.; SİDDÎKÎ, Z. K., s. 64; EBÛ REYYE, s. 140; ALİYYÛ'L-KÂRÎ, **Zayıf Hadisleri Öğrenme Metodu (Aliyyü'l-Kârî Mevzûâtı)** trc. Ahmet Serdaroglu, İlim Yay., İst. 1986, s. 25-30; A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa, **Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı**, trc. Recep Çetintaş, Usûl Yay. Kayseri, 1998, s. 113; EBÛ GUDDE, Abdulfettah b. Muhammed, **Sened ve Metin Yönüyle Mevzû Hadisler**, trc. Enbiyâ Yıldırım, İnsan Yay., İst., 1995, s. 66-69, 74; AYDEMİR, A., s. 68; CİRÎT, H., **Halkın İslâm Anlayışının Kaynakları**, s. 219-225.

¹²¹ KOÇKUZU, A. O., **Hadis İlimleri**, s. 300; ÜNAL, Yavuz, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, Etüt Yay., Samsun, 2001, s. 344; BAŞARAN, Selman, **Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1994, s. 143.

¹²² BUHÂRÎ, 76/Tıb, 49, 50 (VII, 29-30); 80/Daavât, 57 (VII, 164); 59/Bed'ü'l-Halk, 11 (IV, 91); 58/Cizye, 11 (IV, 68); MÜSLİM, 39/Selam, 17 (II, 1719-1720); İBN MÂCE, 31/Tıb, 45 (II, 1173); NESÂÎ, 37/Tahrîm, 20 (VII, 112-113); İBN HANBEL, IV, 367; VI, 50, 58, 63, 96.

¹²³ CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, (I-III), thk. Sıtkî Muhammed Cemil, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, I, 71-74.

¹²⁴ DÜZENLİ, Yaşar, "Sa'lebe Kıssası ve Kaynakları", **Diyanet İlmî Dergi**, C. 30, S. 4, Ank., 1994, s. 11-29. İslâm'ın zayıf başladığı ve tekrar zayıflayacağı, bir çöküş süreci yaşadığı ve ictihad kapılarının kapandığı iddiâlarına zemin teşkil eden rivâyetle ilgili bir değerlendirme için bkz. CÂRULLAH, M., **Kitâbü's-Sünne**, Ank., 1998, s. 142-143.

¹²⁵ BUHÂRÎ, 3/İlim, 49 (I, 41).

aktarabilmişler, hesapsız vaad ve vaidlerle onları miskinliğe, dünyevî vazîfeleri terke sevk edebilmişlerdir. Böylelikle Hz. Peygamber'in sonucundan endişe ettiği bir takım tavır ve davranışları asırlarca sürdürerek İslâm âleminin bugün ki hâline bir anlamda zemin hazırlamışlardır.

Yanlış anlayışların oluşmasına, yerleşmesine ve kalıcı hale gelmesine katkı sağlayan bu kimseler iyi niyetli olsalar bile, bu tavır ve duruşlarıyla, İslâm'ın yanlış tanıtılmasına hizmet etmiş, İslâm'da olmayan şeyleri var gibi göstermiş ve dînin safiyetinde yaralar açılmasına fırsat vermişlerdir. Günümüzde bile aynı şekilde uydurma rivâyetleri ve kıssaları insanlara anlatan bazı kimseler, geceleri odun mu yoksa yılan mı topladıklarını bilemeyerek kendilerini tehlikeye atanların durumuna düştüklerini henüz fark edememişlerdir.¹²⁶ Gerekli araştırma ve incelemeyi yapmadan hadis kudsiyetine büründürülmüş rivâyetleri olduğu gibi geniş halk kitlelerine aktaranlar, bu yalan haberlerin zararlarına karşı insanların gâfil ve savunmasız yakalanmasına imkan sağlamışlardır.¹²⁷ Kıssacı vâizlerin cehâletleri, görevleri konusunda hiçbir dikkat ve endişe taşımadan hareket etmeleri, dolayısıyla, toplumu yanlış yönde etkilemeleri görülmekle beraber, insanların bilgisizliği ve nemelazımcılığı, sorumluların gereken tedbirleri önceden almayışları da bu olumsuz gidişatta büyük ölçüde belirleyici olmuştur. Bununla beraber bir kısım İslâm âliminin bu gibi kimselerle mücâdele etmek yerine susmayı tercih etmeleri bunları cesaretlendiren unsurlar arasında yer almıştır.¹²⁸

Günümüzde bu tarz bir düşünceyle kaleme alınmış, içerisinde zararlı rivâyetleri barındıran popüler eserlerdeki bir takım rivâyetlerin ciddî mânâda tahkîk, tahrîc ve tenkîdinin yapılmadan alelacele ve sırf menfaat kaygısıyla telifi, sadeleştirilmesi veya tercüme edilerek neşredilmesi, dînî bir vebali gerektirdiği gibi ilim açısından da altından kalkılamayacak bir sorumluluğun omuzlanması anlamına gelmektedir. Kıssacılığın olumsuz tesirlerinden kurtulabilmek maksadıyla, Hz. Peygamber'in tâlimatlarına uymayan anlayışların, ilmin hakemliğine tevdi ederek ortadan kaldırılması gerekmektedir. Fedâil konularında, çok zayıf olmayan olmayan

¹²⁶ KARDÂVÎ, Yûsuf, **Sünneti Anlamada Yöntem**, çev. Bünyamin Erul, Rey Yay., Kayseri, 1998, s. 139-141.

¹²⁷ KOÇKUZU, s. 189.

¹²⁸ YEŞİL, Mahmut, **Va'z Edebiyatında Hadisler**, TDV., Yay., Ank., 2001, s. 246-247, 249.

hadisler lehine asırlardır aralanmış bulunan kapıdan kıssacıların uydurduğu rivâyetlerin girmemesi için önceden alınmış tedbirlerin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Bütün bunlara rağmen, bu tür uydurma haber ve kıssaların varlığının, Sünnet'in kesin bir delil olduğu inancına zarar veremeyeceği de ortadadır. Zira, Sünnet, hem dînin hem de hukuk ve toplumsal hayat ile ilgili hükümlerin temel dayanağıdır.¹²⁹ Çünkü İslâm âlimleri Sünnet'in korunması hususundaki çalışmalarına asırlardır aralıksız devam etmektedirler.

Özetle, Hz. Peygamber'in getirdiği bu evrensel değerleri gerek kendi insanımıza, gerekse çağdaş dünyaya doğru bir şekilde tanıtmak ve tüm insanlığın istifâdesine sunmak mü'minlerin en önemli vazifesidir. Bu değerler doğru ve sağlıklı bir din anlayışıyla ortaya konulur, özümсенir ve yaşanan kültürün bir parçası haline dönüştürülebilirse, küreselleşen ve globalleşen dünyada İslâmî kimliğin korunması da mümkün olabilecektir. Ayrıca İslâm dünyası ve tüm insanlığın ihtiyaçlarına ve beklentilerine cevap verebilmek, evrensel huzura katkıda bulunabilmek için böyle bir din anlayışına sahip olmak gerektiği hususu gâyet açıktır. Dolayısıyla geçmişten gelen kültürel birikimlerimizi doğru anlamak, anlamlandırmak, kendi içerisinde bağlantılarını sağlam yapmak, toplumda yaygınlaşmasını ve kalıcı hale gelmesini sağlamak için ciddi çabalar sarf edilmesi, rivâyetler konusunda seçmeci ve eleştirel olunması, akılcı yaklaşımların benimsenmesi ve netice itibarıyla, mü'minlerin vicdanlarında ahlakî ilkelerin egemenliğinin sağlanmasına ihtiyaç vardır.

Şimdi de kıssacıların etkilerinin yer yer gözlemlenebildiği ve onların ortaya attığı bir takım rivâyetlerin de epeyce kullanıldığı *Envârü'l-Âşikîn*'e gösterilen bu ilginin arkasında yatan nedenlerden biri olan popülerlik konusunu ele alalım ve popüler dindarlığın oluşumunda bu gibi eserlerin etkileri hususuna temas edelim.

---

¹²⁹ CÂRULLAH, s. 113.

II. POPÜLER DİNÎ EDEBİYAT

A. Popüler Kültür

Popüler kültür kavramıyla ifâde edilmek istenen açıklamaya geçmeden evvel, popüler kelimesinin tanımının yapılması uygun olacaktır.

Popüler; “*yaygın bir şekilde tercih edilen*” anlamına gelmekte olup halk tarafından üretilen kültürel değerleri ifâde eden bir kavramdır.¹³⁰ Popüler kültür ise; geniş bir nüfus tarafından paylaşılabilen inançlar, pratikler ve bunların içerdikleri normların örgütlenmesi olarak tanımlanmaktadır.¹³¹ Popüler kültür, herkes tarafından sevilen ve kullanılan ürünlerdir.¹³² Halk tarafından oluşturulur, onlara dayatılmaz; yukarıdan değil içeriden, aşağıdan doğar.¹³³ Mûteber olanla değil, rağbette olanla ilgilidir. Gündelik hayata ilişkindir. Dolayısıyla gündelik hayat bilgisine, diğer kültürlerden çok daha fazla bel bağlar.¹³⁴ Her şeyi birbirine kaynaştırır, karıştırır ve homojenleşmiş bir kültür yaratır. Hiçbir şey arasında ya da hiçbir şeye karşı ayrımcılık yapmaz.¹³⁵

Özellikle günümüzde popüler kültür, kullanım ve tüketim kültürüdür.¹³⁶ En geniş ve kabul gören tanımıyla gündelik hayatın kültürüdür. İktidar ve ekonomi, bütün ağırlıklarıyla gündelik hayatta işler. Tüm ideolojik biçimlenmeler gündelik hayatta gerçekleşir. Yöneten ve yönetilenleri yan yana getirir. Bu sınıf katmanlar, gündelik hayatın kültürel ve simgesel pratikleri içinde, şu ya da bu ölçüde, zaman zaman bir ortak paydaya sahip olarak iletişim ve etkileşime girerler.¹³⁷

¹³⁰ SCHUDSON, M., “Popüler Kültürün Yeni Gerçekliği, Akademik Bilinç ve Duyarlık”, çev. N. Güngör, **Popüler Kültür ve İktidar**, Vadi Yay. Ank. 1999, s. 169-170.

¹³¹ SCHUDSON, s. 170.

¹³² TÜRKOĞLU, Nurçay, **İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim, Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar**, Babil Yay. İst., 2004, s. 92. Ayrıca bkz. MCROBBİE, Angela, **Postmodernizm ve Popüler Kültür**, çev. Almila Özdek, Sarmal Yay., İst., 1999, s. 31, 33; ALEMDAR, Korkmaz-ERDOĞAN, İrfan, **Popüler Kültür ve İletişim**, Ümit Yay. Ank., 1994, s. 109, 112, 124, 161, 163.

¹³³ FİSKE, John, **Popüler Kültürü Anlamak**, çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yay., Ank., 1999, s. 38.

¹³⁴ SÖZEN, Edibe, “Popüler Kültür Retoriği, Sahiplik İçinde Yokluk, Rağbette Olma ve Sağduyu Bilgisi”, **Doğu Batı**, Sayı. 15, İst., 2001, s. 55.

¹³⁵ ÇAĞAN, Kenan, **Popüler Kültür ve Sanat**, Altinküre Yay. Ank., 2003, s. 58.

¹³⁶ ÇAĞAN, s. 37, 75. Ayrıca bkz. OKTAY, Ahmet, **Türkiye’de Popüler Kültür**, Yapı Kredi Yay. İst., 1993, s. 18-19.

¹³⁷ ÇAĞAN, s. 34; OKTAY, s. 196.

Popüler kavramının içerdiği halk, ulus-devlet içinde yer alan vatandaşların tümünü veya büyük çoğunluğunu ifade eder. Dolayısıyla, popüler kültürde, halka ait kültür gibi üstü örtülü bir nitelime vardır.¹³⁸ Bir toplum içerisinde farklı tabakalara ya da sınıflara tekabül eden kültürler mevcuttur.¹³⁹ Sosyal farklılaşma ve tabakalaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan bu kültürler içerisinde bir takım alt kültürler ya da tabakalar ortaya çıkmıştır.¹⁴⁰ Nitekim yüksek kültür üst sınıflara hitap ederken, popüler kültür, kültürel anlamda daha alt sınıflara hitap etmektedir. Yüksek kültür azınlığın kültürü olup elit kültürü, popüler kültür ise, çoğunluğun ya da halkın kültürünü ifade etmektedir.

“Halk kültürü”, sanayileşme ve modernleşme öncesi dönemde yaşayan geniş kitlelerin kültürünü ifade ederken, günümüzde fazla şehirleşemeyen taşra insanının kültürünü ifade etmede kullanılmaktadır. Popüler kültür ise, sanayileşme sonrası şehirde yaşayan geniş halk kesimlerinin kültürünü belirtmek için kullanılmaktadır. Bu anlamda popüler kültür, “halk kültürü” değildir. Popüler kültür gibi, kitle kültürü de sonuçta halk tarafından yaşanmaktadır. Kültür endüstrileri, her iki kültürün biçimlenmesinde hakim bir rol oynamaktadırlar. Her iki kültürün yozlaştırıcı ve yönlendirici etkisi ise, herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu özellikleriyle her ikisi de aynıdır.¹⁴¹ Gündelik yaşam ile kültür endüstrileri ürünlerinin arkasındaki ortak kesimde halk tarafından oluşturulan popüler kültür, düşünsel, dinsel, siyasal, ekonomik, sanatsal hatta cinsel ve hayatın diğer bütün yönlerini kapsamaktadır.

Popüler kültür, halk kültürü olmasa bile, ikisi arasında kimi benzerlikler de yok değildir. İkisi de birbirinden farklı toplumsal bağlamları içerisinde halkın kültürüdür. Ama popüler kültür kitle kültürü değildir.¹⁴² Popüler kültür, temalarını ve

¹³⁸ ÇAĞAN, s. 45.

¹³⁹ BOTTOMORE, T. B. **Toplumbilim Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz**, çev. Ünsal Oskay, Der Yay. İst. 1998, s. 216-221; KURTKAN BİLGİSEVEN, Amiran, **Genel Sosyoloji**, Filiz Kitabevi, İst., 1995, s. 142-143. Ayrıca bkz. GÜNAY, Ünver, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yay. İst., 2003, s. 323; SEZEN, Yümni, **Sosyoloji Açısından Din, Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri**, İFAV., Yay. İst. 1993, s. 92-94; AKTAY, Yasin, ve KÖKTAŞ, M. Emin, **Din Sosyolojisi**, Vâdi Yay. Ank., 1998, s. 71-76.

¹⁴⁰ SEZEN, Yümni, **İslâm'ın Sosyolojik Yorumu**, İz Yay., İst., 2004, s. 374-376, 383.

¹⁴¹ ÇAĞAN, s. 53.

¹⁴² FİSKE, J., **Popüler Kültürü Anlamak**, çev. Süleyman İrvan, Ark Yay., Ank., 1999, s. 216.

özünü halk kültüründen almakla birlikte, işleyişi, üretimi ve işlevleri açısından halk kültüründen tamamen ayrılan çağdaş bir kültürdür.¹⁴³

Kültür, yaşayan canlı bir süreçtir. Yalnızca kendi içinden gelişip boy atabilir, dışarıdan ya da yukarıdan dayatılamaz.¹⁴⁴ Tek tip dışarıdan ithal edilme bir kültür, kitlelere hazır giysi gibi satılamaz. İnsanların dînî ve dînî olmayan faaliyetlerine yön veren şeyin, sadece sosyal hayatın içinde olan gizli elemanlar olmayıp, aynı zamanda onların kompleks olarak birleşmiş bulunan kültürel yapı faktörlerinde olduğu unutulmamalıdır.¹⁴⁵ Bu faktörler dikkate alınmadan sağlıklı değerlendirmelerin yapılması mümkün görünmemektedir. Nitekim İslâm, yeniden inşâ sürecini başlatırken bu kültürel yapı faktörlerini dikkate almıştır. Meselâ, İslâm her kültürü göz önünde bulundurmuş, eski kültürleri tamamen reddetme yoluna gitmemiştir. Yeni ve hiç bilinmeyen kültürel muhtevaları insanlara empoze etmek yerine, o an ki topluma yabancı olmayan değerleri kullanarak bir merkez etrafında birleştirmiş ve birbirleriyle anlamlı bütünleşmeler sağlamıştır.¹⁴⁶ Bu da değişim ve dönüşümün başarılı bir şekilde gerçekleşmesini temin etmiştir..

Kültürel düzenin sağlıklı bir şekilde büyüebilmesi ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanması için yeni düşünce, inanç ve eylemlerin sisteme kabulü gerekmektedir. Genellikle, yabancı kültürlerden alınacak şeyler meşrûlaştırılmaya çalışılırken bu yeni unsura kültürel düzende târihî arka plan kazandırılmakta ve buna ihtiyaç duyulduğu vurgulanarak bu işlem gerçekleştirilmektedir.¹⁴⁷

Popüler kültürü üreten, kültür endüstrisi değil, halktır. Kültür endüstrilerinin elinden gelen şey, çeşitli halk oluşumlarının kendi popüler kültürlerini yaratma sürecinde kullanabilecekleri ya da reddedebilecekleri bir metinler ya da kültürel kaynaklar dağarcığı üretmektir.¹⁴⁸ Popüler kültür, halk kültürünün aksine kısa sürede siliniveren, oldukça kısa ömürlü bir kültürdür. Onun süreklilik gösteren tutkulu

¹⁴³ ÇAĞAN, s. 44, 45.

¹⁴⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, s. 17; SEZEN, Y. *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu*, s. 156-159.

¹⁴⁵ KOŞTAŞ, Münir, "Sosyalleşme", *AÜİFD.*, XXIX, 346, Ank., 1987.

¹⁴⁶ AKYÜZ, Niyazi, "Dînî Mesajın Sosyo-Kültürel Muhtevası ve İslâm", *AÜİFD.*, XXXVIII, 306, Ank. 1998.

¹⁴⁷ BIÇAK, Ayhan, "Târihin Yapısı ve Kültür Bilimlerindeki Rolü", *AÜİFD.*, *Necati Öner Armağanı*, Ank. 1999, s. 212-213.

¹⁴⁸ FİSKE, s. 35, 36.

yenilik arayışı, halk oluşumlarının sürekli değiştiğinin, sonuçta da içinden popüler kültürlerin üretilbileceği ve yeniden üretilbileceği, durmadan değişen bir kaynak bankasına gereksinim duyduğunun kanıtıdır.¹⁴⁹

Popüler kültürlerin, içlerinde barındırdıkları bazı olumlu dinamikleri göz ardı etmemekle birlikte, onların güçlü yanları olduğu kadar zayıf yanlarının da olduğunu belirtmekte yarar vardır. Zîra bunların toplumsal devrimden daha çok toplumsal uyusukluğu yol açtıkları ifade edilmektedir. Mesela televizyon kültürü uyuşturucu bir özelliğe sahip olup, yaratıcı düşünceyi köreltebilmektedir.¹⁵⁰ Bu kültürler, hareketsiz ve edilgen bir halk kitlesi; toplumsal yapıdaki konumlarıyla bağları zayıf ve sınıf bilincinden uzak; çeşitli toplumsal ve kültürel dayanışmaların farkında olmayan; bu nedenle de bütünüyle güçsüz ve aciz mi aciz kalan “bir zerrecik bireyler” topluluğu üretebilmektedir.¹⁵¹ Televizyon izlemenin toplumun değer yargıları üzerinde olumlu ve olumsuz tesirlerinin olduğu, yapılan araştırmalar neticesinde ortaya konulmaktadır.¹⁵² Bu kültürlerin tesirinde kalan bireylerin edilgenlikten kurtulmaları için üretim, gözetleme, yorumlama, seçme, ödül töreni düzenleme ve eleştiri işini yapanların bu tip faaliyetlerindeki gündemlerinin ya da çıkarlarının neler olduğunu çok iyi sorgulamaları ve sosyal katılım haklarını kullanmaları gerekmektedir.¹⁵³ Her zaman işin kolayına kaçarak sorumluluğu başkalarına yüklemek ve yanlışlıkların düzeltilmesi noktasında sorumluluk almaktan kaçınmak, bu tür olumsuzlukların devamına pasif bir katkı sağlamak olarak değerlendirilebilir. Bu itibarla, seçici ve eleştirel olmak ve sorunların çözümüne katkı sağlamak gerekmektedir.

Bir toplumun iletişim kurma biçimini anlamak, popüler kültürünü anlamayı kolaylaştırıcı bir etkidir. Günümüzde toplumun tamamen görsellik üzerine

¹⁴⁹ FİSKE, s. 208; ÇAĞAN, s. 32, 33.

¹⁵⁰ ÇAĞAN, s. 75.

¹⁵¹ FİSKE, s. 33; DOĞAN, İsmail, **Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar**, Pegem Yay., Ank., 2002, s. 268. Tv'nin eğitim ve kültür seviyesi düşük toplumlar üzerindeki etkisinin büyük olduğu ile alakalı yapılan bir araştırma için bkz. AKDOĞAN, Ali, **Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat, (Rize İl Merkezi Örneği)**, Rağbet Yay., İst., 2002, s. 121.

¹⁵² KAYA, Kamil, **Türk Toplumunda Yaşama Tarzı, (Isparta Örneği)**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003, s. 95-101, 184.

¹⁵³ ROWE, David, **Popüler Kültürler, Rock ve Sporda Haz Politikası**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İst., 1996, s. 31; TÜRKDOĞAN, Orhan, **Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, Çamlıca Yay. İst. 2004, s. 313-314.

yapılanması ve yazılı kültürün görsellik karşısında gücünü yitirmesi, bu kültürel ortamın beraberinde taşıdığı en ciddî sorunlardan biridir. Bu durumun oluşmasında sorgulamaksızın her duyduğuna hemen inanan; “görünen şeyin iyi, iyi olan şeyin görüldüğü” varsayımından yola çıkan kitlelerin sorumluluklarının bulunduğu açıktır. Zîra popüler kültürün unsurlarını kendi çıkarları için kullananlar, “*rağbette olanın görünür olduğuna, dolayısıyla da rağbette olanın iyi olduğuna*” takipçilerini inandırmaktadırlar. Buradan hareketle geçmişte kıssacılara ve onların anlattıklarına ilgi gösterenlerin, onların iyi ve haklı oldukları sonucunun doğmasına yol açacak şekilde sağladıkları dolaylı katkı sonucu meydana gelen bir takım olumsuz gelişmelerde ve yanlış anlayışların yaygınlaşmasında paylarının olduğunun ifade edilmesi yanlış olmayacaktır. Nasıl ki, bugün izleyici ve iletişim aracı arasındaki ilişkide ikisinden birini tek belirleyici kılmak, tüm kötülükleri ve iyilikleri yalnız bir tekine yıkmak gerçeklikle bağdaşır bir tutum değilse,¹⁵⁴ aynı şekilde kıssacıların ortaya koyduğu ürünlere ilgi gösterenlerin ve bunların asırlarca gündemde kalmasına destek olanların da suçsuz olduklarını söylemeleri doğru değildir. Zîra, okuyucu, dinleyici veya izleyici edilgin değil, etkin olduğunu da unutmamak durumundadır. Yaşadıkları dönemde popüler olanın eleştirilmeksizin kutsanmasına izin verenler edilgin olmayı kabul etmişlerdir. Oysa, onların da kendilerini ilgilendiren sahâlarda pasiflikten kurtulup aktif olmaya çalışmaları gerektiği açıktır. Aksi takdirde maruz kaldıkları sıkıntılar karşısında suçlayacakları kendi yaklaşımlarından başkası değildir. Dolayısıyla bir kısım eserlerin gündemde kalarak popüler olmasına katkı sağlamak doğru olmamaktadır.

Özetle, popüler kültürün etkisinde kalarak muteber ama zor olanı değil de, kolay olan şeyleri tercih edenler bir yanlgı içerisinde olmuşlardır. *Envâru'l-Âşikîn* ve benzeri eserleri içerdikleri hoşâ giden ve rağbet gören anlayışlar sebebiyle tercih edenler, zamanla İslâm'ın ruhundan uzaklaşma tehlikesiyle baş başa kalabilmişlerdir. Çünkü kolay üretilen popüler edebiyat örnekleri, sınırlı konu dağarcığına sahip metinler olmaları; kolay okunmaları; okurlarından özel bir istemde bulunmamaları; basmakalıp bir özelliğe sahip, hoşâ giden eserler olmaları sebebiyle, yanlış telakkîlerin tesîsinde ve yaygınlaştırılmasında etkin bir rol üstlenmişlerdir. Netice îtibârıyla, halkın popüler dindarlığının oluşumunda, bu ve benzerî eserlerin hatırı

¹⁵⁴ ÇAĞAN, s. 81.

sayılır yerlerinin olduğu görülmektedir. Bu itibarla, bu tür popüler kültür ürünlerinin etkilerine ve kalıcı hâle getirdikleri yanlış anlayışlara karşı dikkatli olunması uygun olacaktır.

B. Popüler Dindarlık

Dîn, sadece yüksek elit tabakaya has bir olgu değildir. Dolayısıyla din, sadece belli bir zümreye ait olmayıp halkın inanç ve davranışlarını koyduğu prensiplere göre değiştirmeyi hedeflemektedir. Bu itibarla da, konulan dînî kuralların halkın anlayacağı şekilde anlatılması gerekmektedir. Sıradan halk dînî kitap, sohbet ya da vaazlardan ancak kendi yaşam biçimlerinde eritebilecekleri kadar doktrin ve prensip almaktadır. Bu konudaki ihtiyaçlarını, sâde ve basit ürünlerin dolaşıma sürüldüğü bir takım popüler dînî kitaplar,¹⁵⁵ kıssacıların anlattıkları, ilmihal ve duâ kitapları ve tarikatların inanç ve uygulamalarıyla¹⁵⁶ karşılaşmaktadır. Bu süreçte, resmî-kitâbî dînî fikir ve prensiplerinin halkın anlaması için basitleştirilerek anlatılması yanında, popüler inanışların dînî anlayışlar üzerindeki etkisi ve dînî kendi anlayışlarına göre şekillendirme eğiliminin tesiri büyük olmaktadır.¹⁵⁷ Bu durum ise doğal olarak bir takım olumsuz sonuçların doğmasına neden olmaktadır.

Popüler dindarlık, halkın gündelik hayatı içerisinde ve ortak duyu bilgisiyle üretilip geliştirilmektedir. Ritüalizm, şekilcilik, geleneksellik ve derin teolojik konulara fazla yer vermemek bu tip dindarlığın genel karakteristik özelliklerindedir.¹⁵⁸ Geniş kitlelerde yaygın olan popüler dindarlık, İslâm'ın normatif, resmî-kitâbî yorumunun getirdiği prensipleri reddetmeksizin; ilke bağlamında Müslüman din bilginlerini eleştirmeksizin; kitâbî dinden bağımsız olarak ayrı bir alanda hayâtiyet bulmaktadır. İslâm toplumlarındaki popüler dindarlık, eski

¹⁵⁵ ÖZTÜRK, Mustafa, **Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak, -Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları-** Ank. Okulu Yay., Ank., 2004, s. 202.

¹⁵⁶ Nitekim müceddidlerin cemiyette yaptıkları değişiklikler bu bağlamda değerlendirilebilir. Bkz. TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişimleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, İFAV. Yay. İst., 1997, s. 25-26, 57, 58. Bu husus, İslâmiyet'in bireysel çabayla birlikte, cemaate de büyük önem verdiği, zîra cemaatle birlikte hareket etmenin sadakat duygusunu pekiştirdiği, ahlakî değerlerin ve davranışların olgunlaştırılmasında önemli bir fonksiyona sahip olduğu gerçeğiyle birlikte ele alınmalıdır. Bkz. TÜRKDOĞAN, Orhan, **Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, s. 666; GÜNAY, Ünver, s. 596-599.

¹⁵⁷ ARSLAN, Mustafa, **Türk Popüler Dindarlığı, (Çorum Örneği)**, Dem Yay., İst., 2004, s. 59.

¹⁵⁸ Popüler dindarlığın oluşumunda etkili olan bilişsel, psikolojik ve sosyolojik faktörler için bkz. ARSLAN, s. 110-128; TURHAN, s. 23, 84, 85, 111-119.

kültür ve dinlere ait inanış ve uygulamaları ve bir takım mahallî pratikleri de içinde barındırmaktadır.¹⁵⁹

Popüler dindarlık, bir takım toplumsal iletişim kanalları vasıtasıyla, tarihsel süreç içerisinde değişmeyip süreklilik arz eden geleneksel nitelikleri yanında, modern ve post-modern zamanların değişen toplum koşullarında oluşan yeni bazı uygulamaları da bünyesinde barındırarak, günümüz insanının gündelik dînî yaşantısını şekillendirmeye devam etmektedir.¹⁶⁰ Nitekim, şehirlilik durumuna göre, dindarlığın farklı işlev ve yönelimleriyle tezâhür ettiği bilinmektedir. Mesela yapılan bir araştırmada, sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan şehirli sayılan kesimde, şehir hayatındaki sıkıntılara karşı, mistik ve bireyselci dînî eğilimlere kayma söz konusu iken, kurumsal ve kültürel bütünleşme sürecine dahil olamayan yeni şehirli kesimlerin, potansiyel olarak tepkisel cemaatçi eğilimlere daha yakın durdukları ortaya konulmuştur.¹⁶¹ Tabiatıyla, değişen toplumun farklılaşan yapısı içerisinde popüler dindarlığın farklı biçim ve tarzlarda ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır.¹⁶² Bununla beraber bir boyutta tezâhür eden dindarlığın, otomatik olarak diğer boyutlarda da tezâhür ettiğini kolaylıkla ileri sürmek te mümkün gözükmemektedir. Dînî tezâhürün farklı şekillerinin, tamamen birbirinden bağımsız olarak bulduklarını da göz ardı etmemek gerekmektedir.¹⁶³ Ancak burada unutulmaması gereken husus, popüler dindarlığı sırf hurâfelere, batıl inançlara ve İsrâiliyyâta bulaşmış bir inanç ve uygulamalar manzumesi olarak görmemek gerektiğidir. Böyle bir değerlendirme eksik olduğu kadar yanıltıcı da olabilecektir. Zîra popüler dindarlığı, kitabî din yorumlarının merkeze konularak toptan mahkum edildiği bir anlayış olarak algılama ve öteki konumuna indirgeme yanlışlığına düşmek doğru değildir.

¹⁵⁹ ARSLAN, s. 62.

¹⁶⁰ ARSLAN, s. 359.

¹⁶¹ ÇELİK, Celalettin, **Şehirleşme ve Din (Konya Örneği)**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s. 371.

¹⁶² TÜRKÖNE, Mümtaz'er, **Türk Modernleşmesi**, Lotus Yay. Ank., 2003, s. 332, 336. Yapılan bir araştırmada eğitim düzeyi yükseldikçe dînî inanç konularına rasyonel yaklaşım görülmekteyken, alt eğitim düzeylerinde "doğmatik" bir tutumun izlendiği tespit edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. AKDOĞAN, Ali, s. 175-186, 240, 241.

¹⁶³ GLOCK, Charles Y., **Dindarlığın Boyutları Üzerine**, der. Yasin Aktay-M. E. Köktaş, Vadi Yay., Ank., 1998, s. 273-274.

Türk toplumunda aile kurumunun, kişilerin popüler dindarlık tutumlarını güçlendirici bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Zîra halk, geleneksel dînî kültürünü bu şekilde muhafaza edebilmekte ve çocuklarına aktarabilmektedir. Öbür taraftan popüler kültürün ayrılmaz bir parçası olan kitle iletişim araçlarının, halkın popüler dînî inanışları üzerinde etkisi olduğu ve kişilerin popüler dindarlık tutumlarını artırdığı, ancak eğitim basamakları yükseldikçe halkın popüler dindarlık tutumlarının zayıfladığı araştırmalar sonucu ortaya konulmuştur. Aynı şekilde camilerdeki vaaz ve hutbelerin, dînî grup, tarikat veya cemaatlerin de halkın popüler dînî inanışları üzerinde etkili oldukları tespit edilmiştir.¹⁶⁴

Kısaca popüler dindarlık; gündelik yaşam içerisinde üretilip geliştirilen, genellikle şekilciliğe ve kolaycılığa kaçan, eski kültür ve dinlere ait bazı inanış ve uygulamaları devam ettiren, derin dînî konulara fazla yer vermeyen, konuları basitleştirerek alma ve yaşama taraftarı olan bir dindarlıktır. Böyle bir dindarlığı besleyen ve devamını sağlayan kaynaklardan birisi de popüler dînî edebiyat ürünleridir.

C. Popüler Dînî Edebiyat

Popüler Dînî Edebiyat'ın en seçkin örneklerinden *Envâru'l-Âşikîn*'in yazıldığı döneme kadar olan süreç incelendiğinde, XIV. yüzyılda Anadolu'da Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın XIII. yüzyıldaki kadar ilgi ile takip edilen bir devir yaşadığı, XV. yüzyıla gelindiğinde ise, çeşitli coğrafyalarda bulunan Türk toplulukları arasında fikri-dînî ve mimarî yönden bütün canlılığı ile geliştiği ve merkezden muhite doğru yayıldığı görülmektedir.¹⁶⁵ Nitekim, Dînî Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın Ahmet Yesevî (562/1166) ile başladığı, Nakşibendiliğin süzgecinden geçen Yesevîliğin¹⁶⁶ ise, XII. Yüzyılda Türkistan'da ortaya çıkan ilk Türk tarikatı olduğu bilinmektedir. Yesevî'nin bu başarısının müridlerinin sayısında değil, dîne, sünî-tasavvuf zâviyesinden bakma zihniyetini yerleştirmiş olmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir.¹⁶⁷ Böyle bir zihniyete ve kültürel arka plana sahip Yesevîlik düşüncesine bağlı dervişler, İslâmî bilgi, ahlak ve tasavvuf prensiplerini

¹⁶⁴ ARSLAN, s. 351, 354-356.

¹⁶⁵ GÜZEL, Abdurrahman-TORUN, Ali, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ, Ank. 2003, s. 286.

¹⁶⁶ OCAK, Ahmet Yaşar, **Türk Sûfilğine Bakışlar**, İletişim Yay., İst., 1999, s. 52-63.

¹⁶⁷ OLGUNER, Fahrettin, **Türk-İslâm Düşüncesi Üzerine**, Ötüken Yay. İst., 2001, s. 276.

geniş halk kitlelerine öğretip telkin etmişler, sonrasında Anadolu'ya gelerek hizmetlerini burada da sürdürmüşlerdir. Onlar, XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşanan siyâsî ve ekonomik çöküntü ortamında tasavvufî düşüncelerle beslenen zemin üzerinde bugün bile sevgiyle anılan Mevlânâ (672/1273)¹⁶⁸ ve tasavvuf kültürünü konuşma diline ve halkın anlayışına indirmeyi başaran¹⁶⁹ Yunus Emre (720/1320)¹⁷⁰ gibi değerlerin yetişmesine ortam hazırlamışlardır.

Görüldüğü üzere, tekkeler de medreseler gibi Türk-İslâm uygarlığının bir ürünü olarak ortaya çıkan, yüzyıllar boyunca sosyal hayatına damgasını vuran kültür merkezleridir. Bu itibarla, Anadolu'da Türkçe yazılı bir edebiyatın teşekkülünde tasavvuf akımının önemli bir yeri olduğu görülmektedir.¹⁷¹ Türkçe bilen toplulukları din konusunda aydınlatmak amacıyla doğan bu edebiyat, müteakip yüzyıllarda da halkın dînî kültürünü şekillendirmeye devam etmiş, sûfiler de yazdıkları eserlerle zengin bir edebiyatın vücûda getirilmesine katkı sağlamışlardır.¹⁷² Ahmed Bîcan'ın da mürşidi olan Hacı Bayrâm-ı Velî (833/1429), bu dönemde yetiştirdiği müritleriyle ve onların yazdıkları eserlerle bu edebiyata katkılar sağlayan bir mutasavvıftır.¹⁷³ Nitekim, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müritlerinden Akşemseddin (864/1459),¹⁷⁴ aynı zamanda damadı da olan Eşrefoğlu Rûmî (874/1470)¹⁷⁵ ve diğerleri, yazdıkları eserleriyle bu edebiyatın zenginleşmesine katkı sağlayan kimselerdir.¹⁷⁶ Bu edebiyat, milletlerarası ilişkilere bağlı olarak sürekli bir etkileme ve etkilenme hâli içinde olmuş, büyük bir târihî derinliğe sahip olan Türk kültürünün geniş bir coğrafyaya

¹⁶⁸ MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Târihi, Edebiyat Târihi-Metinler**, Akçağ. Ank., 2000, s. 43-49.

¹⁶⁹ GÖZLER, H. Fethi, **Yûnus'tan Bugüne Türk Şiiri**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İst., 1981, s. 21-23.

¹⁷⁰ MENGİ, s. 60-64; KARA, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Târihi**, Dergah Yay., İst., 1995, s. 354.

¹⁷¹ MENGİ, s. 29-30; KARA, s. 350-351.

¹⁷² ARTUN, Erman, **Dînî-Tasavvufî Halk Edebiyatı**, Akçağ, Ank., 2002, s. 42-46. Ayrıca bkz. KÖPRÜLÜ, M. F., **Türk Edebiyatı Târihi**, Ötüken Yay., İst., 1980, s. 127-130; KOCATÜRK, Vasfi Mahir, **Türk Edebiyatı Târihi**, Ank., 1964, s. 296-298; AKÜN, Ömer Faruk, "Divan Edebiyatı", **DİA**, IX, 391, İst., 1994; KARA, Mustafa, **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler**, Dergah Yay., İst., 1990, s. 88.

¹⁷³ KÖKSAL, Hasan, **Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı**, Üçdal Nşryt, İst., 1985, s. 263, 265.

¹⁷⁴ YURD, Ali İhsan, **Akşemseddin Hayâtı ve Eserleri**, haz. Mustafa Kaçalın, İFAV.,Yay., İst., 1994, s. 22-24, 40-45.

¹⁷⁵ MENGİ, s. 127.

¹⁷⁶ KÖKSAL, s. 268-269.

yayılması nedeniyle de tesirlere açık hale gelebilmiştir.¹⁷⁷ Bu tesirler olumlu olduğu kadar olumsuz da olabilmiş ve yazılan eserlere bu durum sirâyet edebilmiştir.

Bir milletin uzun asırlar esnasında geçirdiği fikrî ve hissî gelişmeyi tasvir eden, hayatı nasıl algıladığını en doğru ve en canlı olarak gösteren o milletin fikir mahsulleri olan eserlerdir.¹⁷⁸ Türk kültüründe, Türk milletin heyecanlarını, arzularını, ruhundan doğan ve içten gelen duygularını bulmak mümkündür.¹⁷⁹ Ortak bir inanca dayalı olarak gelişen bu kültür unsurlarının toplumları bir arada tutan gerçek bir bağ olduğu ortadadır. Dolayısıyla, toplumsal çözülmeyi durdurmanın başlıca çarelerinden birisi de, toplumun ortak din ve kültür kaynaklarına dönülmesi ve onlarla toplumun beslenmesidir.¹⁸⁰ Bu beslemeyi en iyi şekilde yapabilmek için ise, kültürel mirasın yazıldığı dilin çok iyi bilinmesinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.¹⁸¹

Popüler dînî metinlerde dil kullanılırken, insanlara mesajın rahatlıkla anlayabilecekleri bir dil ve üslup ile ulaştırılmasına özen gösterilmiştir. Bu itibarla, fikir kaynağı ve temel ideolojisi, İslâm ve tasavvuf olan Popüler Dînî Edebiyat'ın hedef kitlesinin heterojen bir yapıya sahip olduğu dikkate alınarak dağdaki çobandan, saraydaki pâdişaha kadar her çeşit insana hitâp edildiği unutulmamıştır. Dolayısıyla bu eserlerde herkesin rahatlıkla anlayacağı bir dil kullanılmıştır. Zîra konuşma diliyle yazılmış bir metnin daha kolay popüler hale geldiği,¹⁸² abartılı anlatımlar içerdiği, aynı zamanda denetimden kaçan çelişkilerle dolu olduğu¹⁸³ bilinmektedir. Araştırmamız, *Envâru'l-Âşikîn*'in bahsedilen bütün bu özelliklere sahip, Popüler Dînî Edebiyat örneklerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle eserin

¹⁷⁷ GÜZEL, Abdurrahman, **Dînî Tasavvufî Türk Edebiyatı**, Akçağ, Ank., ts., s. 41. Bu arada, kültür alış-verişlerinin ve kültürel değişimlerin kaçınılmaz toplumsal bir gerçeklik olduğu hatırdan çıkartılmamalıdır. Bkz. DOĞAN, İ., s. 262-264.

¹⁷⁸ KÖPRÜLÜ, M. F., **Türk Edebiyatı Târîhi**, Akçağ, Ank., 2003, s. 27.

¹⁷⁹ ŞENER, İbrâhim-YILDIZ, Âlim, **Türk İslâm Edebiyatı**, Rağbet Yay., İst., 2003, s. 33; ÖZDEN, H. Ömer, "İnanç-Kültür İlişkisi ve Türk Kültürü Açısından Değerlendirilmesi", **Dînî Araştırmalar**, C. 7, S. 21, (Ocak-Nisan), Ank., 2005, s. 117-134.

¹⁸⁰ KORLAELÇİ, Murtaza, "Milli Kültürde Dînin Rolü", **AÜİFD.**, **Özel Sayı**, Cumhuriyet'in 75. Yıldömümüne Armağan, Ank. 1999, s. 223-225.

¹⁸¹ WILLIAMS, Raymond, **Kültür**, çev. Ertuğrul Başer, İletişim Yay., İst., 1993, s. 13-14; ŞERİF, Muzaffer-ŞERİF, Carolyn W., **Sosyal Psikoloji'ye Giriş**, (I-II), çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, Sosyal Yay., İst., 1996, II, 459, 464-467.

¹⁸² FİSKE, John., **Popüler Kültürü Anlamak**, çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yay., Ank., 1999, s. 142.

¹⁸³ FİSKE, s. 149, 156.

dili sâde, üslûbu akıcı olsa da ortaya konulan bir takım yaklaşımların okuyucularını yanlış bir istikâmete sürükleyebileceği tehlikesi her zaman göz önünde bulundurularak okunmalıdır.

Sonuç olarak, popüler kültürün hızla ve yoğun bir şekilde kendisini hissettirdiği bir ortamda bu olumsuzlukların yol açacağı derin yaralardan kurtulmanın çaresi, *Envâru'l-Âşikîn* ve benzerî eserlerde değil, yüksek kültür ürünlerinde ısrarcı olmaktır. Yaşam pratiklerinde bütün varlığıyla ve ciddî olarak yüksek kültür ürünleriyle meşgûliyet, popüler kültürün etkisinin çok daha az hissedilmesini sağlayacaktır. İnsanın popüler kültürün tesirlerini hayatından tamamen çıkartıp atması mümkün olmayabilir. Ancak Kur'an ve Sünnet'in emir ve tavsiyeleri doğrultusunda, doğru bir din anlayışıyla kaleme alınmış eserlerden istifâde edilmesi ve bu bilgiler sonucu yaşanılacak müteber bir hayat, her zaman kişinin kendi lehine olacaktır.

Popüler Dînî Edebiyat'ın ilgi çeken eserlerinden biri olan *Envâru'l-Âşikîn*'in yazıldığı dönemin şartlarının bilinmesi, eserin daha iyi tanınmasını, halk üzerindeki tesirini, yaygınlığını ve bu edebiyat içindeki yerini anlama ve değerlendirme konusunda bir fikir verecektir.

XV. YÜZYILDA OSMANLI VE *ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN*

I. XV. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

Tezimize konu olan *Envâru'l-Âşikîn*'in müellifi Ahmed Bican'ın XV. Yüzyılda Anadolu'da yaşamış olması sebebiyle sadece bu dönem genel hatlarıyla ele alınıp tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede öncelikle Osmanlı Devleti'nde siyâsî ve sosyal hayatın nasıl bir târihî seyir izlediğinin bilinmesinde fayda vardır.

A. Siyâsî ve Sosyal Hayat

Osmanlı, başlangıçta henüz bir uç beyliği iken Selçuklu Devleti'nin mîrasından faydalanmış ve sistemini de onun temelleri üzerine kurmuştur. Böyle olmakla beraber Anadolu'da, Selçuklu Devleti'ni, Danişmendlileri ve diğer Anadolu Beyliklerini kuran ve Anadolu Türklüğü'nün XIII. ve XIV. Yüzyıllardaki siyâsî ve sosyal tekâmülünden doğan yeni bir sentez olarak tarih sahnesine çıkmayı da başarmıştır.¹⁸⁴

Bu yüzyılın başlarında Timur (808/1405) ve Yıldırım Bâyezid (806/1403) arasında gerçekleşen Ankara savaşı (805/1402) sonrasında, Yıldırım Hân'ın savaşı kaybetmesiyle birlikte çıkan karışıklıklar sonucu Osmanlı Devleti, 1402-1413 yılları arasında fetret dönemini yaşamıştır.¹⁸⁵ Bu dönem hep saltanat kavgaları ve birliğin temîni mücâdelesini ile geçmiş olup Çelebi Mehmed (825/1421), 1413-1421 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin dağılan birliğini tekrar tesis etmeye muvaffak olmuştur.¹⁸⁶

1421-1451 yılları arasında Osmanlı Devleti'ni yöneten II. Murad (855/1451) ise, devletin sınırlarını yeniden 1402 tarihindeki durumuna getirmiş, Varna (848/1444) ve Kosova (852/1448) zaferleri ile de mevcut durumu daha da ileri

¹⁸⁴ KÖPRÜLÜ, Fuad, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Ank., 1972, s. 110.

¹⁸⁵ Konunun geniş târihî seyri ve olayları için bkz. HOCA SÂDETTİN, **Tâcü't-Tevârih**, (I-V), Yalınlaştıran, İsmet Parmaksızoğlu, Ank., 1992, II, 3-12, 78-81, 154-157, 205-208; ÂŞIK PAŞAZÂDE, **Tevârih-i Âl-i Osman**, Matbaâ-i Âmire, İst., 1332, s. 65, 85, 130, 172, 201; DANIŞMEND, İsmail Hâmi, **İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi**, (I-VI), İst., 1971, I, 127-133; RASONYI, La'szlo, **Tarihte Türklük**, trc. Hamit Zübeyr Koşay, Ank., 1971, s. 196.

¹⁸⁶ ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Osmanlı Târihi**, (I-X), İst., 1994, I, 149; ALDERSON, Anthony, **Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı**, haz. Mustafa Armağan, trc. Şefaettin Severcan, İst., 1999, s. 30, 92; KÖSEOĞLU, Nevzat, **Türk Dünyası Târihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, İst., 1997, s. 148-154; OĞUZOĞLU, Yusuf, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, İst., 2000, s. 33, 129.

götürmüştür. Bu arada dört bir tarafta baş kaldıran gayr-i Müslimlerle de savaşlar yapılmıştır.¹⁸⁷

O dönemde Ahmed Bîcan'ın yaşadığı Gelibolu'da çok gelişmiş bir donanmanın mevcut olması ve bu donanmanın teşkilinin Çelebi Mehmet tarafından yapılması, onun ileri görüşlü bir Osmanlı sultanı olduğunun göstergesidir. O, bu donanma sâyesinde boğazdan ordularını kolayca geçirmeyi, Asya ile Avrupa'yı birbirine daha güvenli bağlamayı ve Ege adalarında yuvalanan küçük Hıristiyan prensliklerinin saldırılarından kurtulmayı amaçlamıştır.¹⁸⁸

31 yıl Osmanlı tahtında oturan Fatih Sultan Mehmed (886/1481) ise, devletin sınırlarını genişletmek için yirmiden fazla sefer yapmıştır. Nitekim o, İstanbul'u başkent yapmak için fethettiğinde, şehri yeniden inşâ ederken bunu bir plan dahilinde yapmış, İslâm'ın kentlerin dîni olduğunu göstermiştir.¹⁸⁹ Kurduğu merkezî idare, getirdiği adalet ve özgürlük anlayışıyla Ortaçağ'ı kapatıp Yeniçağ'ı açmış, patrikhane ve kiliseye büyük iltifat ve ihsanlarda bulunmuştur.¹⁹⁰ O, bu sayede Hıristiyanların kalbini kazanmakla kalmamış, fütûhat emellerine bizzat insanların kalbinde temel atmayı da başarmıştır.¹⁹¹ Onun döneminde Osmanlı Devleti'nin yeni bir yapılanmaya girdiğini gösteren kayıtlardan biri de Kânunnâmelerdir.¹⁹²

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u aynı zamanda bir kültür ve sanat merkezi haline getirmiştir. Âlimlere şâirlere, mutasavvıflara özel bir önem vermiştir. Onlarla

¹⁸⁷ EVLİYÂ ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (I-VIII), haz. Zuhûrî Danışman, İst., 1970, I, 62-64; KÖSEOĞLU, N., s. 173.

¹⁸⁸ ÖZTUNA, Y., I, 1175; LAMARTİNE, Alphonse, *Osmanlı Târîhi*, İst., 1995, s. 171, 232.

¹⁸⁹ AŞIKPAŞAZÂDE, s. 142; HOCA SÂDETTİN, II, 273-287; HAMMER, Joseph Van, *Osmanlı Târîhi*, (I-II), çev. M. Ata, sadeleştiren, Abdulkadir Karahan, MEB., Yay., İst., 1990, I, 191; CLOT, Andre, *Fatih Sultan Mehmed Çağ Açan Hükümdar*, çev. Necla Işık, İst., 1998, s. 75-76; RASONYI, L., s. 197.

¹⁹⁰ ÖZTUNA, Y., I, 229, 231, 396; AKGÜNDÜZ Ahmet-ÖZTÜRK, Said, *Bilinmeyen Osmanlı*, İst., 1999, s. 75, 97-98, LAMARTİNE, s. 269; ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İst., 1996, s. 40; OĞUZOĞLU, Y., s. 147-148; TANSEL, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyâsî ve Askerî Faâliyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ank., 1999, s. 105-107; EROĞLU, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti'nde Yahûdiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Alperen Yay., Ank., 2000, s. 114-125.

¹⁹¹ TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Târîhi*, (I-II), İst. 1999, II, 189; ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İst., 2003, s. 63-64.

¹⁹² HAMMER, I, 280, 282; TOGAN, A.Zeki Velîdî, *Umûmî Türk Târîhine Giriş*, İst. 1981, I, 379; OĞUZOĞLU, s. 38, KÖSEOĞLU, s. 180; ÖZTUNA, I, 252; AKGÜNDÜZ, A., *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, (I-IX), İst., 1990, I, 260; CLOT, A., s. 178; ROUX, Jean-Paul, *Türklerin Târîhi Büyük Okyanustan Akdeniz'e İki Bin Yıl*, çev. Galip Üstün, İst., 1998, s. 208.

sık sık sohbet etmiş, çeşitli konularda eserler yazdırmış ve bu eserlerin münâkaşasını onlarla birlikte yapmıştır. Onun bu sohbetlerine Hıristiyan âlimler de iştirâk etmişlerdir.¹⁹³ İlk Osmanlı vakıflarının en önemlisini yine o kurmuştur. Bu vakfın bünyesinde camiden başka, en üst düzeyde ulemâ, tabip, mühendis ve kâdi yetiştirecek sekiz medrese, ayrıca bir dâru’ş-şifâ, bir tabhâne, bir imâret ve bir tane de kervansaray bulunmaktadır.¹⁹⁴ Netice îtibârıyla, XV. yüzyılda Osmanlı’ların kurduğu sağlam idâre, adâlet ve din özgürlüğü anlayışı, zulme uğrayan Hıristiyanlarda, Müslümanların idâresine geçme arzusu doğurmuştur. Aynı asrın sonlarında İspanya’da din özgürlüğü bulunmadığı için, engizisyon zulmünden kaçan Yahûdîler de, kitleler halinde Osmanlı Devleti’ne sığınmışlardır.¹⁹⁵ Kânun ve düzen egemenliği yerleştirildiğinde, kalıcı başarılar imzalar atıldığı görülmekte olup, bu da oturmuş bir geleneğe sahip olmakla mümkündür.¹⁹⁶

Osmanlı Devleti, dînî toleransın en çok görüldüğü, üstelik bu toleransın zamana ve hükümdarın kişiliğine bağlı olmaksızın kurumsallaştığı bir devlettir.¹⁹⁷ Osmanlı Devleti’ni küçük bir beylik iken kısa zamanda cihan devleti yapan unsurlar; İslâm’a olan bağlılıkları, hukuk devletini gerçekleştirmeleri ve meşrû gelir kaynaklarına sahip olmalarıdır. Yine gazâ aşkıyla dolu eğitilmiş askerlerin varlığı, Enderun’da ufuk ve vizyon sahibi devlet adamları yetiştirmeleri ve ilme önem vermeleridir. Ayrıca işi ehline tevdi etmeleri, rüşvet, sû-istimal, sefâhât, israf ve vatandaşa zulmün olmayışıdır. İşte bütün bunlar, Osmanlı’nın yükselişini hızlandırırken,¹⁹⁸ XV. yüzyılda çağ açıp çağ kapatan yeniliklere imza atmasını da kolaylaştırmıştır.

¹⁹³ TOGAN, I, 377, 385; YILMAZ, Ömer Faruk, **Belgelerle Fatih Sultan Mehmed Han**, İst., 2000, s. 274-284, 303-305; MENĞİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı, Edebiyat Târihi-Metinler**, Ank., 2000, s. 105; KÖSEOĞLU, s. 179.

¹⁹⁴ HAMMER, I, 279; UZUNÇARŞILI, İ. H., **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı**, Ank., 1984, s. 1-30; ÖZTUNA, I, 252; FARUQHÎ, Süreyyâ, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Elif Kılıç, İst., 2000, s. 39; KAZICI, Ziyâ, “XV.ve XVI. Asır Osmanlı’larda İlmî Hayat”, **XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, İst., 1997, s. 264-265, 284.

¹⁹⁵ KÖPRÜLÜ, s. 181; TURAN, II, 193-194; YILMAZ, Ö. F., s. 133-134; AKÜN, Ömer Faruk, “XV ve XVI. Asırları Türk Çağı Yapan İnsanî Değerler”, **XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, İst. 1997, s. 98.

¹⁹⁶ ORTAYLI, s. 56.

¹⁹⁷ ORTAYLI, s. 175.

¹⁹⁸ SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları**, Ank., 1972, s. 169; AKGÜNDÜZ-ÖZTÜRK, s. 71-75; TÜRKDOĞAN, Orhan, **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, İst.,

Osmanlı Devleti'nin başarısının arkasında yatan unsurlardan bir diğeri de, sosyal hayatın temellerinde yer alan ve ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olan belli başlı kurumlara sahip olmasıdır. Osmanlı Devleti özellikle fetihlerden hemen sonra bilimsel ve sosyal kurumların inşasına çok büyük önem vermiştir. Öyle ki, bu hızlı yerleşim ve planlı kurumsallaşma günümüz araştırmacılarının da dikkatlerini çekmektedir. Bununla birlikte devlet sisteminin temelinde bulunan bilimsel kurumlar, toplumsal hayatın vazgeçilmez öğelerinden birini oluşturmuştur. Bu kurumların başında da medrese gelmektedir. Fetihten önce başkent Edirne'de kurulan medreseler olduğu gibi, fetih sonrasında da İstanbul'da kurulan medreseler bunun bir delilidir. Bu medreselerde, verilen eğitimin çeşidine göre çok farklı dersler okutulmuştur. Gramer, mantık, ferâiz, kelim, belâgat, usûl-i fıkıh, fıkıh, usûl-i hadis ve hadis gibi temel dersler bunlardandır.¹⁹⁹

Osmanlı Devleti'nde sosyal kurumların başında camiler gelmektedir. Nitekim camiler; sadece bir ibadet yeri değil, toplum üyelerinin birbirinden ve idârî konulardan haberdar oldukları bir mekandır. Zîra o dönemde de resmî yazı ve ilanlar camiler vasıtasıyla halka duyurulmaktaydı. Cami görevlileri ise nüfuzu olan, halkın ve devletin itibar edip saydığı, devletle halk arasında aracı konuma sahip önemli şahsiyetlerdi. Diğer taraftan imâret, han, kervansaray ve zaviyeler de toplumda önemli görevleri ifa eden kurumlar arasında yer almaktaydı.

Hastaneler ise devletin önem verdiği ve yeterli personele [(doktor, hemşire, şerbetçi (ilaç dağıtıcısı), aşçı ve hademe)] sahip sağlık kurumlarıydı.

Yol üzerindeki konaklama yerleri olan han ve kervansaraylar ise önemli bir işlevi yerine getirmekte, her din ve mezhepten yolcuları ücretsiz misafir etmekteydi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, sırf yol güvenliği ve can emniyetini sağlayabilmek için tehlikeli yerlere silahlı ve maaşlı yerleşik güvenlik kuvvetlerinin atamasını yapmıştı.²⁰⁰ Bahsedilen tüm bu kurumların temel ihtiyaçları ise devlet tarafından karşılanıyordu. Bununla beraber, devamlı gelir sağlayan vakfiyeler de mevcuttu ve bu kurumların önemli bir kısmı da bu vakıflar kanalıyla yapılmaktaydı. Vakıflar;

1997, s. 208-209; TABAKOĞLU, Ahmet, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Mâlî Yapısı", **XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, İst., 1997, s. 351-383.

¹⁹⁹ YÜCEL, Yaşar-SEVİM, Ali, **Türkiye Târîhi**, (I-II), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1990, II, 321.

²⁰⁰ YÜCEL, Y., II, 330.

yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nde sosyal dengenin sağlanmasında temel bir görev üstlenmiş kurumlardı.²⁰¹

Osmanlı Devleti'nde esnaf birliği olan Âhilik teşkilatı da popüler dînî hayatın ve ticârî-ahlâkî müesseselerin yerleşmesinde önemli sosyal rolü olan bir kurumdu. Osman Bey'in kayınpederi Şeyh Edebâlî de zaten âhî zâviyesi şeyhiydi. Bu nedenle Âhilik, hem dînî hem de iktisâdî bir kurum olarak varlığını Osmanlı'nın kuruluşundan beri devam ettirmekteydi. Mesleki kuralları dînî kurullarla yoğuran âhilik kültürü, Fütüvvetnâme denilen eserlerle yaşatılıyordu. Bu eserlerde İslam dînî tarafından da önemle üzerinde durulan; namazı terk etmemek, haya sahibi olmak, helal kazanmak, ihvana yumuşak muamele etmek, iyiliği emretmek, kötülüğü nehyetmek, Allah'a daima kulluk etmek, sözünde durmak, içki içmemek, zina etmemek, livâta yapmamak, gammazlıkta bulunmamak, münafıklık etmemek, kibirlenmemek, hased etmemek, kin gütmemek, yalan söylememek, hainlik etmemek, namahreme bakmamak, ayıp aramamak, gıybet etmemek, iftira atmamak, hırsızlık yapmamak ve haram yemek gibi hususlar âhiyi fütüvvetin içinde tutan kurallar olarak zikredilmekteydi.²⁰² Bu kurallara uymayan âhi fütüvvetten düşürülürdü. Diğer taraftan baba lakaplı Türkmen şeyhleri de liderliği tartışılmayan oldukça nüfuzlu kişilerdi ve göçebe olarak yaşayan halkın lideri konumunda idiler.

Osmanlı Devleti hem cihan hakimiyetini tesis, hem de İslam dinini tebliğ etmek maksadıyla ordusuna çok büyük önem vermişti. Zîra Osmanlı Devleti'nin en önemli görevlerinden biri, buldukları her yerde toplumun huzurunu, güvenliğini ve askerî düzeni sağlamak olmuştu. Bu nedenle devlet yatırımlarının ilk maddesini öncelikle askerî teşkîlatın ihtiyaçları oluşturuyordu.

Yerleşik konumdaki halkın büyük bir kısmı tarımla uğraşıyor, göçebe olanlar ise hayvancılıkla geçimlerini temin ediyorlardı. Toprağın çoğu hükümdarın malı sayıldığından, kiracı konumunda bulunan kişi ölünce tasarruf hakkı babadan oğula geçiyordu. Köylünün kendi malı ise evi ve bağı olup, bunlar da miras yoluyla vârislere intikal ediyordu. Halkın tüm ekonomik uğraşları ve mirasçılara bırakılan

²⁰¹ ÜNAL, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseler Târîhi**, Isparta, 1997, s. 245.

²⁰² ATEŞ, Toktamış, **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**, Filiz Kitabevi, İst, 1991, s. 157-159.

mallar ise, tereke defterlerine kâdılar tarafından özenle kaydediliyordu.²⁰³ Bununla birlikte kâdıların esas görevi, halk arasındaki hukukî ihtilafları çözüme kavuşturmaktı.

Marangozluk, demircilik, toprak ve bakır işlemleri, tarım ve hayvancılık, mimarlık, hat ve tezhip, toplumda belli başlı sanat ve meslek dallarıydı.

Kısaca Osmanlı Devleti, kökü geçmişe dayanan bir kurallar ve kurumlar devleti olmuş, bu sayede 600 yıl gibi uzun bir süre üç kıtada varlığını devam ettirmiş ve dünyada bir denge unsuru olduğunu göstermişti.

Şimdi de Ahmed Bîcân'ın yetiştiği o dönemdeki dînî ve kültürel hayata kısaca temas etmeye çalışalım.

B. Dînî ve Kültürel Hayat

XV. Yüzyıl hükümdar ve devlet adamları sanat ve edebiyatın gelişiminde aktif rol oynamış kimselerdir. Osmanlı'nın ürettiği bu kültürün o bölgede yaşayan insanların bir çoğu nezdinde, yüksek bir kültür haline dönüşmesinde, egemenliğin süreklilik kazanmasının rolü de büyük olmuştur.²⁰⁴ O dönemde dînî ve kültürel hayatın zenginleşmesine katkı sağlayan, Osmanlı Devleti'nin genişleyip büyümesinde maddî ve mânevî yardımları olan tarîkâtlar, Anadolu'nun İslâmlaştırılmasında²⁰⁵ devletle halk arasındaki toplumsal seyyâliyetin sağlanmasında birer kurum olarak çok önemli vazîfeler îfâ etmişlerdir.²⁰⁶

O dönemde Hacı Bayrâm-ı Veli'nin hocası Hamîdüddin el-Aksarâyî (815/1412), XV. yüzyıl Dînî-Tasavvufî Türk edebiyatının en kuvvetli sîmâsı olan Süleyman Çelebi, (825/1422) Hacı Bayrâm-ı Veli, yetiştirdiği müritleriyle Anadolu'nun İslâmlaştırılma sürecinde önemli rol oynayan Emir Sultan, (833/1429) Molla Fenârî, (834/1430)²⁰⁷ aynı zamanda devlet adamı da olan, tasavvuf ve tıp

²⁰³ İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İst., 1996, s. 188.

²⁰⁴ FARUQHÎ, s. 45, 69.

²⁰⁵ OCAK, Ahmet Yaşar, "Anadolu", **DİA**, III, 112-115, İst., 1991; OCAK, Ahmet Yaşar, "Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı Dönemi Düşünce Târihinin Bazı Meseleleri", **Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu**, İzmir, 1985, s. 307; GÜZEL, Abdurrahman, **Dînî Tasavvufî Türk Edebiyatı**, Ank., ts., s. 320-321, 325.

²⁰⁶ ÜLGNER, F. Sabri, **Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı**, İst., 1981, s. 15-16.

²⁰⁷ KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar**, Ank., ts. s. 342-343; OĞUZOĞLU, s. 205-206; CEBECİOĞLU, Ethem, **Hacı Bayrâm Veli**, Ank., 1994, s. 7-23.

konularında eserlere imza atan Akşemseddin,²⁰⁸ İslâm'ın güzelliklerini en iyi şekilde temsil etmeye çalışan Eşrefoğlu Rûmî, Akşemseddin'in müritlerinden olup, Kayseri'de kurduğu tekkede halkı irşâd eden İbrâhim Tennûrî, (887/1482) Ali Tûsî (887/1482) ve Hocasâde Muslihiddin Mustafa (893/1488) gibi ilim ve fikir adamları ve tarîkat önderleri yaşamışlar ve o dönemin insanlarına yol gösteren birer meşâle olmuşlardır.

XV. yüzyıl başlarından itibaren hızlı bir yayılma sürecine giren Mevleviyye, Nûrbahşiyye, Kadiriyye, Bayramiyye, Halvetiyye, Bektâşiyye ve Nakşîbendiyye tarikatlarının önde gelenleri, devletin bekâsı ve İslâm dîninin yayılması için idareciler, ordu mensupları ve ilim adamlarıyla elbirliği içerisinde çalışmayı kendileri için görev saymışlardır.²⁰⁹ Ahmed Bîcan'ın Bayramiyye tarikatına mensup bir sûfî olduğunu burada hatırlamakta yarar vardır. Bununla beraber, Osmanlı hükümdarlarının, vezirlerinin, devlet adamlarının ve halkın mutasavvıflara karşı gösterdikleri yakın ilgi, tarikatların hızlı bir şekilde yayılıp güçlenmesinde etkili olmuştur.²¹⁰

Osmanlı Devleti'nde tasavvufî disiplin ve dînî/ahlakî anlayışlar, otoriteye bağlılık ve saygıyı, zihinlere perçinlemede önemli bir rol oynamışlardır. Tarikatlar, bu dönem Osmanlı toplumunda devletle halk arasında bazen bir ara kuruluş, bazen devletin gönüllü eğitim kurumu, bazen güvenlik gücü, bazen de sosyal güvenlik kurumu vazifesi görmüşlerdir.²¹¹ Anadolu'ya Türklerin yerleşmesinden XVI. yüzyıl sonlarına kadar tasavvuf cereyanı, muhtelif şekil ve mahiyetlerde, gittikçe artan bir kuvvetle devam edip gelmiş, bazen azalarak, bazen de devlet otoritesinin de üzerine çıkarak etkisini asırlarca sürdürmüştür.²¹² Netice itibarıyla tasavvuf, XV. yüzyıldan itibaren kurulu düzenin bir parçası olmuştur.²¹³ Bununla beraber, XIV. yüzyılın

²⁰⁸ DANIŞMEND, İsmail Hâmi, **İzahlı Osmanlı Târîhi**, I, 286; BANARLI, Nihat Sâmi, **Resimli Türk Edebiyatı Târîhi**, İst., 1971, I, 504.

²⁰⁹ YILMAZ, Necdet, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler, Devlet ve Ulema**, İst., 2001, s. 25. Ayrıca XV. yüzyıl Osmanlılar'da tasavvufî cereyânlar için bkz. ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Mârifet Yay., İst., 1990, s. 350-358.

²¹⁰ ERAYDIN, s. 351; ARPAGUŞ, H. K., **Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları**, Çamlıca Yay., İst., 2001, s. 110-111.

²¹¹ BARDAKÇI, M. Necmettin, "Osmanlı Devleti'nin İmparatorluğa Geçiş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikatlar", **İslâmiyât**, C. 2, S. 4, Ank., 1999, s. 75-89. Ayrıca bkz. FARUQHÎ, s. 30.

²¹² KÖPRÜLÜ, F., s. 338.

²¹³ GÜNGÖR, Erol, **İslâm Tasavvufunun Meseleleri**, İst., 1987, s. 190, 195. Ayrıca bkz. OCAK, A. Y., "Klasik Dönem Osmanlı Toplumsal Hayatında Dînî Akımlara Kısa Bir Bakış", **İslâmiyât**, C.

ikinci yarısında İran’da ortaya çıkan Hurûfilik ise, XV. ve XVI. yüzyıllarda bütün Osmanlı’yı etkileyecek tarzda yayılmıştır. Doktrin olarak “hulûl” ve “mehdîlik” anlayışını benimseyen Hurûfliğin etkisi, sadece sûfi çevrelerle sınırlı kalmamış, ulemâ kesiminde de hissedilmiştir. Anadolu’da takibata uğrayıp yasaklanmasına rağmen uzun süre kendisine taraftar toplayarak etkinliğini devam ettirmiştir.²¹⁴

O dönem Osmanlı Devleti’nde hâkim zihniyet dînî değerler olup, devletin kademeleriyle toplumsal hayatın bütün alanlarında dînî motifler egemendir. Tasavvufî akımlar ve bunların kuruluşları olan tekkelerin yönetimle ilişkisi,²¹⁵ eğitim, yargı ve diğer dînî görevleri elinde bulunduran ilmiye sınıfının mezun olduğu medreselerde güçlü bir dînî eğitimin verilmesi ve ilmiye sınıfının başı olan ve en yüksek dînî otoriteyi temsil eden Şeyhu’l-İslâm’ın yönetim üzerindeki büyük nüfuzu bu kanaati pekiştirmektedir.²¹⁶ Osmanlı ulemâsı, devletin bürokratik ihtiyaçlarının karşılanması ve halkın inançlarının bozulmaması için büyük gayret sarf etmişlerdir. Ehl-i sünnet dışı akımları bilimsel olarak çürütürken, Ehl-i sünnet’i de güçlendirmeyi hedeflemişlerdir.²¹⁷ Bununla beraber İstanbul’un fethinden sonra, popüler mistik karakterli din anlayışının, yerini yavaş yavaş fıkıh ağırlıklı kitabî İslâm’a bırakmaya başladığı görülmekte olup, bu durumun oluşmasında medresenin çok önemli katkılarının olduğunun ifâde edilmesi gerekmektedir.

Bütün bunlar göstermektedir ki, XV. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin yaşadığı bir takım sıkıntıları aşmasında ve hızlı bir gelişme kaydetmesinde, dînî ve kültürel hayattaki canlılığın, tarikatların gayretlerinin ve dînî değerlere sahip çıkılmasının önemli bir yeri vardır.

Şimdi de bu yüzyılın ortaya koymaya çalıştığımız şartlarında yazılan *Envâru’l-Âşikîn* ve müellifi Ahmed Bîcan’ı yakından tanımaya çalışalım.

2, S. 4, Ank. 1999, s. 16-22; ÖNGÖREN, Reşat, “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı’da Tasavvuf Anlayışı”, **XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, Ensar Neşriyat, İst., 1997, s. 421.

²¹⁴ OCAK, A. Y., Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (XV. ve XVII. Yüzyıllar), İst., 1998, s. 104-105. Ayrıca bkz. AKSU, Hüsamettin, “Hurûfilik”, **DİA.**, XVIII, 411, İst., 1998.

²¹⁵ HAMMER, I, 23, 24.

²¹⁶ KÖSE, Saffet, “Osmanlı’da Şer’î Cezâlar”, **İslâmiyât**, C. 2, S. 4, Ank., 1999, s. 27-28.

²¹⁷ OCAK, A. Y., “Klasik Dönem Osmanlı Toplumsal Hayatında Dînî Akımlara Kısa Bir Bakış”, **İslâmiyât**, C. 2, S. 4, s. 13-14.

II. YAZICIOĞLU AHMED BÎCAN VE *ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN*

A. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan (871/1466'dan sonra) XV. yüzyılda yaşamış Türk, âlim, mutasavvıf, mütercim ve dînî edebiyat yazarlarından. Kaynakların ifâdesi ile “Yazıcıoğlu”, “Yazıcızâde” veya nâdiren “İbnü'l-Kâtip (Ahmed)” dahi denilmekle beraber, daha çok “Bîcan” lakabıyla meşhur olmuştur.²¹⁸ *Muhammediyye* adlı manzum eseriyle tanınan Yazıcıoğlu Mehmed'in (855/1451) küçük kardeşidir.²¹⁹ Babaları Yazıcı (katip) Sâlih'tir. Babalarının mesleği sebebiyle her iki kardeş de “Yazıcıoğlu” lakabı ile şöhret kazanmışlardır. Dedeleri ise hakkında fazla bilgi sahibi olunamayan Süleyman adında bir zattır. Ahmed Bîcan, babası ve ağabeyi Mehmed ile Malkara'dan veya oraya bağlı Kadıköy'nden gelerek Gelibolu'ya yerleşmişlerdir.²²⁰

Ahmed Bîcan, ağabeyi gibi devrinin ilimlerini tahsil etmiş, Arapça ve Farsça'yı gâyet iyi öğrenmiştir.²²¹ Bu dillere vukûfiyeti onun eserlerinden anlaşılmaktadır. Hoca Saadettin (1008/1599) onu Sultan Mehmed oğlu Murat Han dönemi bilginleri arasında saymaktadır.²²² Kendi ifâdesiyle belirttiği üzere Hanefî mezhebinden olup,²²³ Bayramiyye tarikatındandır.²²⁴ O, devrinin mânâ sultanı Hacı Bayrâm-ı Velî'nin, Sultan II. Murad (855/1451) ile görüşmek üzere Edirne'ye yaptığı yolculuk esnasında Gelibolu'da kendisiyle görüşmüştür.²²⁵ Bayramiyye tarikatının esaslarından olan riyâzet nedeniyle devamlı oruç tutup çile çıkarması, aşk ve muhabbetinin çokluğu sebebiyle de iyice yemekten içmekten kesilmesi ve haliyle de bedenen zayıflaması onun “Bîcan”, yani; “cansız” sıfatıyla meşhur olmasına

²¹⁸ ÇELEBİOĞLU, A., “Ahmed Bîcan”, *DİA*, II, 49-50, İst., 1989.

²¹⁹ BANARLI, N. S., s. 488; DANİŞMEND, I, 299; MENGİ, M., s. 129-130.

²²⁰ BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, (I-III), haz. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz, Ank., 2000, I, 16-17.

²²¹ BURSALI, I, 194-195. Bursalı, Mehmed Bîcan'ın tahsil için İran ve Mâverâünnehir'e gittiğini belirtmektedir; A. Yaşar Ocak ise, o dönemde ilmî faaliyetin yaygın olduğu, Mâverâünnehir, Harizm ve Irak gibi bölgelerde Sünnî eğilimli tarikatlerin güçlü olduklarına dikkatleri çekmektedir. Bkz. OCAK, “Anadolu”, *DİA*, III, 113.

²²² HOCA SAADETTİN, V, 99.

²²³ AHMED BÎCÂN, YAZICIOĞLU, *Envâru'l-Âşikîn*, Matbaâ-i Osmâniye, İst., 1885, s. 303

²²⁴ GÜZEL, A., s. 295, 308.

²²⁵ ÇELEBİOĞLU, A., *DİA*, II, 50.

neden olmuştur.²²⁶ Ahmed Bîcan'ın ölüm tarihi kesin olarak belli olmamakla beraber, babasının *Şemsiyye* adlı eserini nesre çevirdiği tarih (870/1466) doğru kabul edilirse, bu tarihten sonra vefât etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Kabri Gelibolu'da ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in mezarının 150 adım ilerisindedir.²²⁷

1. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan'ın Eserleri

a. Acâibü'l-Mahlûkât

Zekeriya b. Muhammed el-Kazvîni'nin (682/1283) kozmoğrafya, coğrafya ve biyolojiye dair "*Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*"²²⁸ adlı eserini özetlediği bir serbest tercümesidir. (857/1453) yılında Gelibolu'da tamamlamıştır. Bu eser tasavvufî ve didaktik özelliktedir. Gökler, ay, güneş ve diğer gezegenler, günlerin fazileti, ayların özellikleri, denizler, dağlar, nehirler, bitkiler, madenler, insanlar ve hayvanlardan bahseder. Daha çok bunların efsanevi ve acayip yönleri üzerinde durur.²²⁹

b. Dürr-i Mekkûn

Ahmed Bîcan bu eserini 18 000 âleme işâret olmak üzere 18 bölümden meydana getirmiştir. Âyet, hadis ve hikâyelerle dünyanın yaratılışı, peygamberlerin halleri ve kıyâmet alâmetlerini anlatmıştır. Derleme bir esere benzemekte olup dînî, tasavvufî, didaktik ve efsanevî mahiyettedir.²³⁰

I. Bölümde, göklerdeki acayiplikler, melekler, Arş, kürsî, cennet, cehennem, ay, güneş ve yıldızları, II. Bölümde, yerler ve yerlerde olan acayiplikleri, III. Bölümde, yeryüzünü, IV. Bölümde, hendese ilmi ve iklimleri, günleri ve saatleri, V. Bölümde, acayip dağları, VI. Bölümde, nehir ve adaları, VII. Bölümde, şehirleri ve iklimleri, VIII. Bölümde, mescitleri ve manastırları, IX. Bölümde, Hz. Süleyman'ın

²²⁶ MECDÎ EFENDÎ, *Terceme-i Şakâik-i Nûmâniyye*, Tabhâne-i Âmire, Basım yeri yok, 1269, s. 128.

²²⁷ ÇELEBİOĞLU, A., *DİA*, II, 50. Bîcan hakkında bilgi için bkz. İSMAIL PAŞA, *İzâhu'l-Mekkûn*, İst., 1955, II, 574; GÖLPINARLI, A., *Melâmîlik ve Melâmîler*, İst., 1931, s. 39; ADIVAR, A., *Osmanlı Türklerinde İlim*, İst., 1943, s. 14; E. J. W., GİBB, A. *History of Ottoman Poetry*, Londra, 1907, I, 390, 392, 395, 396, 406; ÖMER KEHHÂLE, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Şam, 1957, I, 179.

²²⁸ Bu eser tek cilt halinde basılmıştır. Bkz. KAZVİNÎ, Zekeriyya b. Muhammed, *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*, Darü'ş-Şarki'l-Arabî, Beyrut, ts.

²²⁹ *Acâibü'l-Mahlûkât*, İÜ. Ktp., TY, nr. 6797 de kayıtlıdır.

²³⁰ *Dürr-i Mekkûn*, Süleymaniye Ktp., Pertevniyal, nr. 456'da kayıtlıdır. Ayrıca bkz. KÂTİP ÇELEBÎ, *Keşfu'z-Zünûn*, (I-VI), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1990, I, 732.

tahtı ve saltanatını, X. Bölümde, Belkıs'ın saltanatu ve Hz. Süleyman ile görüşmesini, XI. Bölümde, ömürlerin takdiri konusunu, XII. Bölümde hışımdan helak olan yerleri, XIII. Bölümde, otları ve yemişleri, XIV. Bölümde, sûretleri ve bazı yerleri, XV. Bölümde, Zümrüd-ü Ankâ'yı, XVI. Bölümde, cifr ve remizleri, XVII. Bölümde, kıyâmet alâmetlerini, XVIII. Bölümde, halkın ve beylerin (idârecilerin) durumlarını ve bir kısım uhrevî hususları işlemektedir.²³¹

c. Kitâbu'l-Müntehâ ale'l-Fusûs

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (638/1240) *Füsûsu'l-Hikem* adlı eserini, Müeyyidüddin b. Mahmud b. Said el-Cendî (691/1292?)²³² şerhetmiştir. Yazıcıoğlu Mehmed de bu şerhi *Müntehâ*²³³ adıyla Arapça olarak şerh etmiş, Ahmed Bîcan da bunu Türkçe'ye tercüme etmiştir. Eserde peygamber kıssalarından, dört halifeden, evliyâların kerâmetlerinden ve çeşitli tasavvufî konulardan bahsedilmektedir.²³⁴

Eserin I. kısmında tasavvufî olarak yaratılıştan, insan ve derecelerinden, âşık, ârif, vâkıf vb. gibi ıstılahlarla, çeşitli alemlerden bahseden ve her birine “temhîd” adı verilen on dört bölümden meydana gelmektedir.

II. kısımda, peygamberlerden bahsedilmektedir ki, *Füsûsü'l-Hikem*'den tercüme edilen kısım burasıdır.

III. kısımda, rü'yetullah, vahyin sırları, Hz. Peygamber'in hicreti, Hz. Fâtıma, dört halîfe, Hasan ve Hüseyin'in vefâtları ve Esmâ-i Hüsnâ konu edilmiştir.

IV. kısımda, yirmi dört civarında tasavvufî terimin îzah ve tarifleri yapılmıştır.

V. kısımda, bidâyet, ebvâb, muamelât, ahlak, usul gibi on menzil ele alınmış, her menzilin on babından bahsedilmiş, böylece yüz on terim tasavvufî olarak açıklanmıştır.

²³¹ AHMED BÎCÂN, YAZICIOĞLU, **Dürr-i Mekkûn (Saklı İnciler)**, haz. Necdet Sakaoğlu, İst. 1999. Bursalı Mehmed Tahir, Acâibü'l-Mahlukat ve Dürr-i Mekkûn'da zayıf rivâyetler olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Osmanlı Müellifleri, I, 17.

²³² ULUDAĞ, Süleyman, “Cendî”, **DİA**, VII, 361, İst., 1993.

²³³ Müntehâ, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 293'de kayıtlıdır.

²³⁴ Müntehâ Tercümesi, Süleymaniye, Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 630'da kayıtlıdır.

VI. kısımda, Hz. Peygamber'in nübüvvetinden, Kur'ân, Mîrac, abdest, namaz, hicret, Cuma, ezan, Kâbe, zekat, hac, ölüm gibi konuların sırlarından bahsedilmiştir.

VII. kısımda, İbrâhim b. Edhem, (161/777) Bişr-i Hafî, (227/841) Bâyezid Bistâmî (234/848) ve Cüneyd Bağdâdî (297/909) gibi evliyâların sözlerine yer verilmiştir.

VIII. kısımda ise, kıyâmet alâmetleri, cennet ve cehennem ele alınmıştır.

d. Şemsiyye

“*Melhame*” veya “*Bostanü'l-Hakâyık*” adıyla da anılan bu eseri, babası Yazıcı Sâlih'in aynı adı taşıyan mesnevî tarzındaki manzûmesinin²³⁵ nesre çevrilmesidir. Astroloji, Astronomi ve Meteoroloji ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. Ahmed Bîcan tercüme-yi (870/1466) yılında tamamlamıştır.

Bir yıl on iki aydan ibaret olduğu için on iki bölüm olarak yazılmış ve her ayın yirmi beş nişanından bahsedilmiştir. Güneş ve ayın hareketlerine bakılarak, fazla yağmur ve dolu yağdığı veya zelzele olduğunda, bazen “Rum iklimi” bazen “Acem diyarı” diye belirtmek sûretiyle, kıtlık, bolluk, ucuzluk, pahalılık, barış, savaş, hastalık, sağlık ve benzeri şeylerden hangilerinin gelebileceğine işâret edilmektedir.²³⁶

e. Cevâhîrnâme

Ahmed Bîcan'ın bilinen tek manzum eseridir. Kırk beyit civarındaki bu mesnevîde, yakut, elmas, zümrüt, firûze, akik gibi mücevherlerin tedâvi maksadıyla kullanılmaları durumunda hangi tesirlerinin olacağı ile ilgili konular üzerinde durulmaktadır.²³⁷

f. Envârü'l-Âşikîn

Tez konumuzun esasını teşkil etmesi sebebiyle, müstakil bir başlık altında eser hakkında daha geniş bilgi verilecektir.

²³⁵ Bu eserle ilgili geniş bilgi için bkz. BATUR, Atilla, **Yazıcı Sâlih ve Şemsiyye'si**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, EÜ., SBE., Kayseri, 1996.

²³⁶ Şemsiyye, TSMK. Nr. R 1751 de kayıtlıdır.

²³⁷ Cevahirname, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3452, vr. 72b-74a'da kayıtlıdır.

Ahmed Bîcan'ın, *Envâru'l-Âşikîn*²³⁸ adlı eserinden alınan “*Bal Tefsîri*”, Muntehâ'dan alınan, “*Istîlâhât-ı Sûfîyye*”²³⁹ ve “*Menâzilü's-Sâirîn*”²⁴⁰ gibi bölümleri, müstakil birer eser olarak basılmış olup, hem yazma hem de matbû nüshaları mevcuttur.²⁴¹

2. Ahmed Bîcan'ın İlim Anlayışı

Ahmed Bîcan'ın eserlerinin genellikle dînî ve tasavvufî nitelikte olduğu mâlumdur. Ancak eserlerinde bol miktarda efsânevî ve mitolojik unsurların da olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Eserlerinde dönemin nesir ve nazım üslûbunun karakteristik özelliklerini bütünüyle görmek mümkündür. Hâliyle ele aldığı ve çeşitli rivâyet, hikâye ve masallarla süslediği konular din merkezlidir. Sadece *Envâru'l-Âşikîn* değil, diğer eserleri de aynı özelliktedir. Hatta aynı konuları aynı üslup ve özellikle ve aynı rivâyetlerle anlatmıştır. Bu açıdan bazı rivâyet ve hikâyelere farklı eserlerinde ya tamamen aynı veya benzer şekliyle yer vermiştir. Nitekim *Envâru'l-Âşikîn* ile *Dürr-i Mekkûn* adlı eserleri incelendiğinde aynı rivâyetlerin her iki eserde de kullanıldığı görülmektedir.²⁴²

Onun ilmî anlayışını *Envâru'l-Âşikîn*'de ortaya koyduklarından çıkartmamız mümkündür. Nitekim o eserini kısa tutmasının nedenini açıklarken, *Envâru'l-Âşikîn*'de maksadının kelimetullâhı beyân etmek olduğunu, peygamberlerle ilgili haberlerin çok olduğunu, bu nedenle ihtisar yaptığını söylemiştir.²⁴³ Bir başka yerde Hz. İsmâil'den bahsederken ise: “*Kitabımızı onlarla mutavvel etmeyelim (uzatmayalım)*”²⁴⁴ demek sûretiyle imkan dahilinde az ve öz yazmaya dikkat ettiğini belirtmiştir. Zikrettiği menâkıbın tamamının tefsirlerde olduğunu, yazdığı kitabın

²³⁸ *Envâru'l-Âşikîn*, Süleymaniye Ktp., Hasib Efendi, nr. 211'de kayıtlıdır.

²³⁹ *Istîlâhât-ı Sûfîyye*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 5310, vr. 37a-43a'da kayıtlıdır.

²⁴⁰ Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eseri, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2101'de kayıtlıdır.

²⁴¹ ÇELEBİOĞLU, II, 50-51.

²⁴² Karşılaştırmak için bkz. E. *Âşikîn*, s. 370-371, D. *Mekkûn*, s. 126; E. *Âşikîn*, s. 326, D. *Mekkûn*, s. 126; E. *Âşikîn*, s. 368-369, D. *Mekkûn*, s. 124; E. *Âşikîn*, s. 373, D. *Mekkûn*, s. 128; E. *Âşikîn*, s. 369, D. *Mekkûn*, s. 122; E. *Âşikîn*, s. 371-372, D. *Mekkûn*, s. 126; E. *Âşikîn*, s. 369, D. *Mekkûn*, s. 125; E. *Âşikîn*, s. 372, D. *Mekkûn*, s. 125, 128; E. *Âşikîn*, s. 370, D. *Mekkûn*, s. 129; E. *Âşikîn*, s. 373, D. *Mekkûn*, s. 126, 128; E. *Âşikîn*, s. 374, D. *Mekkûn*, s. 128, 130; E. *Âşikîn*, s. 368, D. *Mekkûn*, s. 122; E. *Âşikîn*, s. 297-298, D. *Mekkûn*, s. 123; E. *Âşikîn*, s. 370, D. *Mekkûn*, s. 125; E. *Âşikîn*, s. 376, D. *Mekkûn*, s. 131; E. *Âşikîn*, s. 380, D. *Mekkûn*, s. 131; E. *Âşikîn*, s. 377-378, D. *Mekkûn*, s. 131.

²⁴³ AHMED BÎCAN, *Envâru'l-Âşikîn*, s. 85.

²⁴⁴ AHMED BÎCAN, s. 69.

konusunun, kıssa ve hikâyeleri beyan etmek olmadığını, ancak, “*kelâmı kelâma, makâmı nizâma rabt etmek*”²⁴⁵ amacıyla bunları anlattığını da kaydetmiştir.

Konuları ele alırken bilvesîle değindiği, ancak kısa geçtiği bir meseleyi daha sonra açıklayacağını ifâde etmiştir. Nitekim, yerler ve göklerden bahsederken cennete kısaca temas etmiş, geniş olarak beşinci babta açıklayacağını söylemiştir.²⁴⁶ Meleklerle ilgili bilgiler verdikten sonra da geri kalan haberleri kıyâmet babında ele alacağını ifâde etmiştir.²⁴⁷ Aynı şekilde Hz. Lokmân’ı anlatırken gereksiz tartışmaları doğru bulmadığını: “*İmdi Hz. Lokmân peygamberdir veya degildir deyu cidâl etmek yoktur. Vallahu ‘a’lem*” diyerek kanaatini belirtmiştir.²⁴⁸ O Zülkarneyn ile ilgili yapılan tartışmaların da gereksiz ve yersiz olduğunu söylemekten çekinmemiştir.²⁴⁹

İstifâde ettiği kaynaklara atıfta bulunan Ahmed Bîcan, Mücâhid’e (104/722) dayandırdığı bir rivâyette güneş ve ayın nasıl yaratıldığını anlatmış, aktardığı bilgilerin doğruluğunu ispatlamak amacıyla da: “*İlm-i hendese de ve tefsir-i şerîfe de dahî böyledir*” diyerek ilmî usul ve esaslara yabancı olmadığını göstermiştir.²⁵⁰

Bîcan, âlim ve mutasavvıf olmakla beraber, devrindeki usûle uyarak teliften daha çok tercüme ve derleme nevinden eserler yazmıştır. Tasavvuf veya tekke edebiyatı şâir ve yazarlarında görüldüğü üzere sanat gâyesi gütmemiştir. Onun muradı, “*hakikat ve şeriat incilerini toplayıp, dünya ve âhiretin sırlarına bir yol bulmak*” ve insanları uyarmaktır. Mesela o, elfâz-ı küfrü sıraladıktan sonra²⁵¹ neden böyle yaptığını şöyle açıklamıştır: “*İmdi bilmek gerektir ki, iş bu sözleri ben zikrettim. Mûteber fetvalarda geldi. Müftiler onu beyân eylediler huccetleri ile. Ve ben miskin Ahmed Bîcan, ol lafızları bir yere cem eyledim. Tâ ki ehl-i îman ol lafızları bileler, ondan sakınalar inşaallahu Teâlâ.*”²⁵²

Yine o, bu eseri yazma amacının insanları doğru yola veya hak olan İslâm yoluna dâvet etmek olduğunu da belirterek, zamanının ilim anlayışlarını tenkit

²⁴⁵ AHMED BÎCAN, s. 49.

²⁴⁶ AHMED BÎCAN, s. 23.

²⁴⁷ AHMED BÎCAN, s. 269.

²⁴⁸ AHMED BÎCAN, s. 158.

²⁴⁹ AHMED BÎCAN, s. 159; Diğer bazı görüşleri için bkz. s. 456, 458, 459, 460.

²⁵⁰ AHMED BÎCAN, s. 23.

²⁵¹ AHMED BÎCAN, s. 309-312.

²⁵² AHMED BÎCAN, s. 312.

etmiştir. Ona göre dönemindeki insanlar dünyaya bağlanmışlardır ve ömürlerini ziyan etmektedirler. Kanaatimizce onun bu anlayışının sebebi, tek taraflı bir ilmî disipline bağlanmış olmasıdır. Böyle bir anlayıştan kurtulmanın yolu ise, inter disiplinler (disiplinler arası) bir eğitim ve öğretimle mümkündür. Ahmed Bîcan bu eleştirilerini şöyle dile getirmiştir: *“Sübhânellah iş bu işte âciz kaldık. Eğer dünya ehline tâbi olsavüz (olsak) od (ateş) ile azâp eder. Eğer bunlardan sakınırsak üzerimize eşrâr (şerliler) musallat olur. Pes ya Rabbi nice edelim? Bundandır ki ulemâ dediler: “Her kim Hak Teâlâ Hazretlerini talep eylerse, yalnız ilm-i kelâm ile zındık olur. Ve eğer zühd ile talep eylerse, mübedî (bid’atçı) olur. Ve yalnız fıkıh ile talep eylerse, fâsık olur. Ve her kim cemi-i ülûmu gördü ve onlar ile talep eyledi. İş bu fitnelerden emin oldu.” İmdi nice mürşidler vardır ki, kendi azdı ve halkı dahi azıttı (azdırdı). Ve nice âlimler vardır ki, ilmîni dünyaya meşgul kıldı. Anı (onu) bilmez ki, âhirette cemi-i ilmi gide. Ancak ülûm-u Rabbâniyye ve Maârif-i İlâhiye kalur. Her kim, dünyayı gökçek (güzelce) teemmül edüp âhireti gökçek teakkul ettiyse (aklına başına alarak düşündüyse) aziz ömrünü ilm-i nâfi ve amel-i sâlih ile geçürdi (geçirmiş demektir).”²⁵³*

Görüldüğü üzere onun amacı, insanların iki cihan saadetine ermelerini temin etmek için çalışmak, onları uyarmak ve hayırla yâd edilmektir. Onun bu ikazlarını kendi üslup ve anlayışıyla yaptığı görülmektedir.

Onun üslubunun özelliklerinden bir diğeri de okuyucularına dikkat çekici, uyarıcı, azarlayıcı, okşayıcı ve latif hitaplarda bulunmuş olmasıdır. Mesela; *“ey gâfil”*,²⁵⁴ *“ey tâlib-i dünyâ”*,²⁵⁵ *“ey âlimler ve ey ulemâyâ muhip yoldaş olan azizler”*,²⁵⁶ *“ey mü'min kardaşlar”*,²⁵⁷ *“ey tâlib-i esrâr-ı ilâhî”*²⁵⁸ gibi sözleriyle muhataplarının dikkatlerini kendisine ve söyleyeceklerine çekmesini bilmiştir.

²⁵³ AHMED BÎCAN, s. 299, Ayrıca bkz. s. 4-5.

²⁵⁴ AHMED BÎCAN, s. 268.

²⁵⁵ AHMED BÎCAN, s. 360.

²⁵⁶ AHMED BÎCAN, s. 456.

²⁵⁷ AHMED BÎCAN, s. 414.

²⁵⁸ AHMED BÎCAN, s. 10, 78, 85, 140, 187, 188, 198, 199, 201, 293, 306, 327, 345, 356, 426, 458, 460.

O, dönemin geçerli coğrafya bilgilerine dayanarak dağların nasıl yaratıldığını, âlemde 76 673 adet dağ olduğunu, depremin neden ve nasıl oluştuğunu haber vermektedir.²⁵⁹

Eserinde bir takım rivâyetlere dayanarak verdiği çok değişik bilgiler de olmuştur. Nitekim bir rivâyeti delil göstererek, Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi ile birlikte, zelzelenin olmaya başladığını, bazı ağaçların artık meyve vermediğini, tatlı olan deniz suyunun artık acı olduğunu ve hayvanların artık birbirlerine kast etmeye başladıklarını söylemektedir ki,²⁶⁰ bu bahsedilenler cinâyet sonucu gerçekleşmemiştir. Tabiatta zaten var olan dengenin tabî bir gereğidir ve kıyâmete kadar da bu şekilde devam edecektir.

Vehb b. Münebbih'e (114/732) dayandırdığı bir diğer rivâyette ise Allah'ın Hz. Âdem'e: "*Ömrünün tamam olmaya yakın olduğunu, ruhunu Cuma günü alacağını bildirdiğini*" söylemektedir.²⁶¹ Oysa Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah, (c.c.) hiçbir kulun nerede ne zaman öleceğini bilmediğini ifâde etmektedir.²⁶²

Ahmed Bîcan'ın yetiştiği dönemde Anadolu'da tekkelerin ve çeşitli tarikat kollarının kurulup gelişmesiyle, Dînî-tasavvufî Türk Edebiyatı'nın gelişmesi paralellik arz etmektedir. Zira, tekkelerde yetişen şâirler ve müellifler sâde ve güzel bir Türkçe ile şiirler ve ilâhîler söylemişler ve popüler edebiyatın güzel örneklerini vermişlerdir.²⁶³ Ahmed Bîcan da eserini herkesin istifâde etmesi maksadıyla sade bir halk Türkçesi ve nesir diliyle yazmıştır. Kendisinden önce *Müzekki'n-Nüfus*²⁶⁴ isimli eseri yazan Eşrefoğlu Rûmî'den etkilenmiştir.²⁶⁵ Onun eserlerinin dili, bugün bile

²⁵⁹ AHMED BÎCAN, s. 17,18.

²⁶⁰ AHMED BÎCAN, s. 47.

²⁶¹ AHMED BÎCAN, s. 47.

²⁶² Lokmân, 31/34. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/145.

²⁶³ GÜZEL, A., s. 680. Ayrıca bkz. TOGAN, Z. V., I, 379-380.

²⁶⁴ BANARLI, N. S., **Resimli Türk Edebiyatı Târîhi**, (I-II), İst., 1983, I, 508. (852/1448) yılında tamamlanan bu eserde nefis tebriyesi ve tarikat adabı gibi konular ele alınmıştır. (Türkçe eserlerin yavaş yavaş yaygınlaşmaya başladığı o dönemde, bütün Osmanlı padişahları gibi, özellikle II. Murad da Türkçe'nin gelişmesi için çaba sarf etmiş bir devlet adamıdır. Onun döneminde ilk defa Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe tercümelemelerine başlanmıştır. bkz. AKGÜNDÜZ, A.,-ÖZTÜRK, S., s. 70). XV. asırda eserlerin %73'ü Arapça, %13'ü Türkçe, %14'ü ise Farsça yazılmakta iken, XVI. Yüzyıla gelindiğinde Arapça %68'e inmiş, Türkçe %19'a çıkmış, Farsça ise %13'e gerilemiştir. bkz. İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı da İlmî Hayat" konulu tebliğin müzakeresi, **XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, Ensâr Neşriyât, İst, 1997, s. 292.

²⁶⁵ AHMED BÎCAN, s. 5.

anlaşılabilecek bir sâdelik ve akıcılıktadır. İddiâsı olmamakla beraber secîlere rastlamak mümkündür. Konuşma diliyle yazılması sebebiyle cümleler genellikle devrik olup, çoğu kere kısadır. Eserde devrik cümlenin güzel örneklerini bulmak mümkündür. Bîcan, Türk nesir tarihi açısından ihmal edilmemesi gereken bir sîmadır.²⁶⁶ O, tekrîr, secî, mecâz, teşbih, telmih, istiâre, nidâ, atasözleri, şiir, deyimler ve halk söyleyişleri gibi dikkat çeken başka üslup özelliklerini de kullanmıştır. Eserinde nasihat ederek, doğrudan tarif ve îzah ederek, fikirlerini âyet, hadis ve kelâm-ı kibar ile destekleyip ispatlayarak, anlatacağı olayları destânî bir hava içinde takdim ederek, canlı tasvirlerle anlatarak, kıyaslamayı tercih ederek ve zıtlar arası ilişki kurarak anlatmış ve düşüncelerini kitlelere daha rahat ulaştırmıştır. Zaten bu tür eserlerin halk üzerinde etkili olmasının esas nedeni, Türkçe yazılmış olmakla birlikte halkın anlayabileceği bir anlatım özelliğini benimsemiş olmalarıdır. Bîcan böyle bir ihtiyâcı görmüş ve bu boşluğu doldurmaya çalışmıştır. O, kendi ifâdesiyle belirttiği üzere, kolaylaştırma ve anlaşılır olmadan yanadır. Nitekim, Şeyhu'l-İslâm Abdullah el-Ensârî'nin (481/1089)²⁶⁷ nasıl sülûk yapılacağını anlattığı ve 10 bölümden oluşan *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserini çizdiği tek tabloda niçin özetlediğini şöyle açıklamaktadır: “*Ey tâlib-i esrâr-ı İlâhî, menâzili ve makâmı bir şekil ile getirdim. Tâ ki, mütâlaa edenlere âsân (kolay) olsun deyu.*”²⁶⁸ Aynı şekilde, Allah ismi ile ilgili görüşleri zikrettikten sonra şöyle demektedir: “*Pes mâlum oldu ki, Allah ismi sıfattır. Mânâsı Hak Celle ve Ala Hazretleri mevsuftur. Ulûhiyet ile Semavatta ve Arzda demek(tir). Bu bab da haberler çoktur. Amma biz ihtisar ederiz ki, bilinmesi âsân ola. Bu kadar çeşni yeter.*”²⁶⁹ Bu da gösteriyor ki Ahmed Bîcan, insanlara faydalı olmak amacıyla çalışan gayretli birisidir. Yeni bir şeyler ortaya koyma derdindedir. Anlaşılır olmak, istifâdeyi kolaylaştırmak ve maksadını kavratılabilmek için de, sâdelik ve akıcılıktan yanadır.

Bîcan'ın ilim anlayışından bahsederken, içinde yaşadığı toplumun siyâsî ve sosyo-kültürel şartlarından etkilendiğinin de belirtilmesi gerekmektedir. Zîra toplumda izler bırakan şahsiyetlerin yaşadıkları ortamın tesiriyle kültür ve zihin yapılarının şekillendiği herkesin mâlûmudur. O da yaşadığı dönemde geçerli olan

²⁶⁶ ÇELEBİOĞLU, II, 51.

²⁶⁷ YAZICI, T.,- ULUDAĞ, S., “Herevî, Hâce Abdullah”, *DİA*, XVII, 222-226.

²⁶⁸ AHMED BÎCAN, s. 345.

²⁶⁹ AHMED BÎCAN, s. 335.

anlayışların etkisinde kalmış ve eserlerine de bunu ister istemez yansıtmıştır. Nitekim irşad ve eğitim amaçlı yazılan bu tür eserlerde o dönemin etkisiyle eğitim anlayışının korku merkezli olduğu, sevgi aleyhine bazen dengenin bozulduğu bilinmektedir. Zîra cennet, cehennem ve gayb ile ilgili konularda bu durumun kendini çok açık şekilde hissettirdiği son dönemde yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur.²⁷⁰

Envâru'l-Âşikin'in, kendisinden önce yazılmış bazı eserlerden etkilendiği söylenebilir. Nitekim, İbn Kuteybe'nin (276/889) *Uyûnü'l-Ahbâr*'ına bazı yönlerden benzemektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla her ikisi de ele aldıkları konuları işlerken âyet, hadis, ulema ve mutasavvifenin sözleri ile şiiri kullanmaktadır. Bununla beraber, Ahmed Bicân şiiri yok denecek kadar az kullanırken, İbn Kuteybe'nin şiire daha fazla ağırlık verdiği görülmektedir.²⁷¹ İkisi de dünyaya karşı mesâfeli durulması²⁷² ve fakirliğin övülmesi²⁷³ gibi konuları işlerken genellikle aynı hususlara işâret etmektedirler. Aralarında benzemeyen noktalarda mevcut olup, *Envâru'l-Âşikîn*'de yiyecekler konusuna,²⁷⁴ kadınlar hakkındaki hükümlere,²⁷⁵ hayvanların tanıtılmasına,²⁷⁶ Sahâbe ve Tabiûna ait hutbe örneklerine²⁷⁷ hiç yer verilmezken, *Uyûnu'l-Ahbâr*'da bu konular çok daha geniş olarak ele alınmaktadır. Endelûsî'nin *Ikdü'l-Ferid*'iyle benzerlikler mevcut olup, genellikle aynı konular ele alınmakta ancak, Endelûsî'nin de mevzûları çok geniş kapsamlı ele aldığı görülmektedir. Nitekim o ilimle²⁷⁸ ve edeble²⁷⁹ ilgili konuları eserinde detaylı olarak işlemektedir. Bicân ise bu hususları çok kısa bir şekilde özetlemektedir. Endelûsî de aynı şekilde şiiri istişhad malzemesi olarak fazlaca kullanmaktadır.²⁸⁰ Kalkaşendî ise

²⁷⁰ ARPAGUŞ, H. K., s. 300. Ayrıca bkz. AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Târîhi (Başlangıçtan 1999'a)**, İst., 1999, s. 105.

²⁷¹ İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed ed-Dîneverî, **Uyûnu'l-Ahbâr**, Dârü'l-Kütüb, (I-IV), Basım yeri ve târihi yok. Şiirle ilgili bir kısım örnekler için bkz. I, 246, 249, 255, 257, 260, 262; III, 246, 247, 264.

²⁷² İBN KUTEYBE, II, 327-332.

²⁷³ İBN KUTEYBE, I, 246-249.

²⁷⁴ İBN KUTEYBE, III, 197-301.

²⁷⁵ İBN KUTEYBE, IV, 1-143.

²⁷⁶ İBN KUTEYBE, II, 82-95.

²⁷⁷ İBN KUTEYBE, II, 231-235.

²⁷⁸ ENDELÛSÎ, Ahmed b. Muhammed b. Abdırabbih, **Kitâbu'l-Ikdi'l-Ferid**, (I-VII), thk. Ahmed Emin-Ahmed Zebun-İbrâhim İcârî, Kâhire, 1967, II, 207-413.

²⁷⁹ ENDELÛSÎ, II, 416-489, III, 104-136.

²⁸⁰ Bir kısım örnekler için bkz. ENDELÛSÎ, II, 421, 423, 473, 475, 489.

(821/1418),²⁸¹ eserinde ele aldığı konuları detaylandırarak açıklamaktadır. Nitekim onun dağlar, denizler²⁸² ve şehirlerin tanıtılması²⁸³ ile ilgili aktardığı mâlûmatlar, Şifiler, Haricîler, Kaderiyye,²⁸⁴ Yahûdîler,²⁸⁵ Hıristiyanlar²⁸⁶ ve Mecûsîlerle²⁸⁷ alâkalı verdiği bilgiler çok geniş olup, bu yönleriyle *Envâru'l-Âşikin*'e benzememektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Bîcan, bu eserlerin hiç birine *Envâru'l-Âşikin*'de atıfta bulunmamıştır.

Envâru'l-Âşikîn'in kendisinden sonra yazılan ve halk arasında yaygın olarak okunan bazı eserlere de kaynaklık ettiği ifade edilebilir. Onun gibi akıcı bir üslûbu benimseyenlerden biri olan Erzurum'lu İbrâhim Hakkı (1213/1798), yazdığı *Mârifetnâme* adlı eserinde Hz. Peygamber'e tâbî olma, evliyânın hikmetleri, ahlak ve muâşeret kuralları gibi bir takım konuları işlerken halkın anlamasını kolaylaştırmayı ön plana çıkarmaktadır.²⁸⁸ İbrâhim Hakkı da tıpkı Ahmed Bîcan gibi bir takım şekilleri kullanmakta,²⁸⁹ cennet ve sıfatları,²⁹⁰ ölüm ve cehennem,²⁹¹ irfan yolunun esasları,²⁹² tevekkül, sabır rıza,²⁹³ Allah sevgisi,²⁹⁴ velilerin halleri,²⁹⁵ gibi mevzûları benzer şekillerde işlemekte olup, bu noktalarda aralarındaki paralellik dikkatleri çekmektedir.

Ahmed Bîcan'ın cemiyette kâmil insanların adedini artırmak, idârecileri uyararak adaletten sapmalarını önlemek ve şerîat-tarîkat birlikteliğine riâyet etmek

²⁸¹ Kalkaşendî hakkında geniş bilgi için bkz. İPŞİRLİ, Mehmet, "Kalkaşendî", **DİA**, XXIV, 263-265, İst., 2001.

²⁸² KALKAŞENDÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed, **Kitâbu Subhi'l-Âşa**, (I-XIV), Dâru'l-Kütübi'l-Huduvîyye, Kâhire, 1913, III, 227-248.

²⁸³ KALKAŞENDÎ, IV, 314-398, 431-444.

²⁸⁴ KALKAŞENDÎ, XIII, 222-252.

²⁸⁵ KALKAŞENDÎ, XIII, 253-270.

²⁸⁶ KALKAŞENDÎ, XIII, 271-290.

²⁸⁷ KALKAŞENDÎ, XIII, 292-295.

²⁸⁸ Bkz. KAHYA, Esin, "Erzurum'lu İbrâhim Hakkı", **AÜİFD. Prof. Dr. Necati Öner Armağanı**, Ank. Üniv., Basımevi, Ank., 1999, s. 371-385.

²⁸⁹ İBRÂHİM HAKKI, Erzurumlu, **Mârifetnâme**, sadeleştiren. Durali Yılmaz, İpek Dağıtım, İst., 2003, Bir kısmı için bkz. s. 34-35, 46, 63, 64, 72, 121, 124, 125, 126, 145, 146, 155, 156.

²⁹⁰ İBRÂHİM HAKKI, s. 17-20.

²⁹¹ İBRÂHİM HAKKI, s. 331-345.

²⁹² İBRÂHİM HAKKI, s. 427-511.

²⁹³ İBRÂHİM HAKKI, s. 516-562.

²⁹⁴ İBRÂHİM HAKKI, s. 566-641.

²⁹⁵ İBRÂHİM HAKKI, s. 656-695.

amacıyla yazdığı bu eseri insanların ilgisine mahzâr olmuştur. Ancak onun eserinde yansıttığı fikir ve anlayışlar, müspet olduğu kadar menfî yönde de insanları etkileyebilmiştir. “*Envâru’l-Âşikîn’in Etkileri*” bölümünde bu husus örneklerle îzah edilmeye çalışılacaktır. Şimdi onun hadislere bakışı ve eserinde bunları nasıl kullandığını ele alalım.

3. Ahmed Bîcan ve Hadis

Ahmed Bîcan’ın hadisçiliği ile ilgili somut ve doğrudan bilgilerden mahrum olduğumuz için, bu konuda *Envâru’l-Âşikîn’i* inceleyerek hadislere bakışı hakkında bir fikir vermeye çalışacağız.

Ahmed Bîcan eserinde bolca hadis kullanmasına rağmen bu dalda derin bilgi sahibi meslekten bir hadisçi değildir. Çünkü önemli miktarda zayıf, asılsız veya hadis koleksiyonlarında bulunmayan haberleri hadis diyerek nakletmiştir. Pek tabiidir ki o, hadiste usûl konularına hiç girmemiştir. Hadislerle ilgili teknik terimleri kullanmadığı gibi, hadislerin teknik meseleleri hakkında kanaat te belirtmemiştir. İki yerde “*garib rivâyette*”,²⁹⁶ bir yerde “*garâib hadislerde*”,²⁹⁷ iki yerde “*hadis-i sahihte*”,²⁹⁸ iki yerde “*haber-i sahihte*”,²⁹⁹ ve iki yerde de “*Sahih-i Müslim’de*”³⁰⁰ şeklinde ifâdeler geçmekte olup bazı rivâyetleri açıklarken “*ehl-i hadis dedi*”³⁰¹ veya “*muhaddisler dediler*”³⁰² demek sûretiyle hadisçilerin görüşlerinden bahsettiği yerler de olmuştur.

Bîcan’ın hadisle hiç ilgisi olmadığını söylemek de mümkün değildir. Ancak hadis formasyonunun olmadığı, eserinde ortaya koyduklarından belli olmaktadır. Bu konudaki eksikliğine rağmen, İslâm’ın ikinci kaynağı olan Sünnet’e gönülden bağlı bir sûfî olduğunu söylememiz gerekmektedir. Eseri incelendiğinde görüleceği üzere, kurban keserken tekbir getirmenin,³⁰³ ezan okumanın,³⁰⁴ ramazanda itikâfa

²⁹⁶ AHMED BÎCAN, s. 308, 424.

²⁹⁷ AHMED BÎCAN, s. 227.

²⁹⁸ AHMED BÎCAN, s. 305, 388.

²⁹⁹ AHMED BÎCAN, s. 201, 207.

³⁰⁰ AHMED BÎCAN, s. 361, 400.

³⁰¹ AHMED BÎCAN, s. 364, 450.

³⁰² AHMED BÎCAN, s. 368, 369.

³⁰³ AHMED BÎCAN, s. 72.

³⁰⁴ AHMED BÎCAN, s. 245.

girmenin³⁰⁵ ve kabirleri ziyaret etmenin³⁰⁶ sünnet olduğunu belirtmesi, 600'den fazla rivâyete hadis olduğunu düşüncesiyle eserinde yer vermesi Sünnet'e bağlılığının bir işâretidir. “Hz. Peygamber şöyle dedi”, “Rasûlullah'ın anlattığı gibi” atıflarla bilgilerin kaynağını Hz. Peygamber'e dayandırmaya çalışması da Sünnet kaygısı taşıdığıının bir göstergesidir.

Bîcan, eserine aldığı ve kafasına tam yatmayan bazı rivâyetlere tepkisini de göstermiştir. Mesela, Hz. Süleyman'ın başına gelenleri anlattıktan sonra bunlara kendisi de inanmamış olacak ki, “sorumluluk râvîye aittir”³⁰⁷ demekten kendisini alamamıştır. Onaylamadığı bir takım rivâyetler karşısında böyle bir tutum sergilemiş olması, onun ilim anlayışını ve hadise bakışını yansıtmaya bakımından önemlidir. Her zaman olmasa da, böyle yapmakla bazı rivâyetleri hemen kabul etmeyen bir sûfi olduğunu göstermiştir. Ancak, onun meşhûr İslâm âlimlerine güveni nedeniyle sorgulamadan kabul ettiği rivâyetler de olmuştur. Nitekim, Hz. Peygamber'in annesi, babası ve amcası Ebû Tâlib'in tekrar diriltirilip îmân ettikleri ve yeniden öldükleri konusunda, Kurtûbî'den (671/1272) aktardığı rivâyetleri zikrettikten sonra: “*Bazı ehl-i siyer: ‘Bu sözler sahih değildir’ dediler. Amma şöyle bilmek gerektir ki, İmâm-ı Kurtûbî yalan söylemez*”³⁰⁸ demek sûretiyle, tamamen iyi niyetle ve savunmacı bir üslupla meseleye yaklaşmaktadır. Oysa bir görüşün doğruluğu, o görüşün sahibine bağlı değildir. “*Hak, şahıslara göre değil, şahıslar hak ölçüsüne göre değerlendirilir*” kuralının göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Kimsenin Kurtûbî'nin yalan söylediğini iddiâ etmesi doğru olmaz. Ancak, insan olması nedeniyle hata etmiş olabileceğini, konuya değişik açılardan bakamadığı için bazı hususları göremediğini veya gözden kaçırabildiğini söylemek mümkün olup bunun da ifâde edilmesinde sakınca olmasa gerektir. Nitekim Hz. Peygamber'in anne ve babasının diriltirilip îmân ettikleriyle ilgili rivâyeti değerlendiren Fettenî, (986/1578) bunun uydurma olduğu sonucuna ulaşmıştır.³⁰⁹

³⁰⁵ AHMED BÎCAN, s. 322.

³⁰⁶ AHMED BÎCAN, s. 361. Ayrıca diğer sünnetlerle ilgili olarak bkz. s. 299-300.

³⁰⁷ AHMED BÎCAN, s. 150.

³⁰⁸ AHMED BÎCAN, s. 252.

³⁰⁹ FETTENÎ, Muhammed Tahir b. Ali el-Hindî, **Tezkiretü'l-Mevzûât**, Beyrut, ts., s. 87.

Müellifimiz Sünnet'e gönülden bağlı olmasına rağmen bütün dikkatini hadis olarak gördüğü malzemenin fiile dönüştürülmesine vermiş,³¹⁰ dolayısıyla da hadisin teknik ölçüleri, onu pek fazla ilgilendirmemiştir. Bu nedenle olsa gerek, eserine aldığı rivâyetlerin çoğu tartışmalı rivâyetlerden oluşmuştur. Bu ise onun hadis nosyonunun ve tenkitçi zihniyetinin eksikliğinden kaynaklanmıştır. Hadisçiliğindeki bu zâfiyetin sebebi, hadiste yeteri kadar formel bir öğrenim görmemiş olmasına bağlanabilir. O bir hadisçi olmadığı için hadis tenkîdine girişmediği gibi, büyük ölçüde hadisleri yorumlama cihetine de gitmemiştir. Bununla beraber, eserinde kullandığı hadislerin bir kısmını Sahâbe ya da Tâbiînden bir râvîye veya faydalandığı kaynaklara (tefsirlere,³¹¹ tasavvûfî eserlere,³¹² kısâs-ı enbiyâ türü kitaplara³¹³) işâret ederek nakletmesi, müktesebâtı ölçüsünde hadise dost ve bağlı olduğunu, zâhîrî ilimlerin metodolojisine büsbütün de yabancı olmadığını göstermektedir. Bununla beraber Ahmed Bîcan'ın keşf, ilham ve rüya yoluyla hadis rivâyeti konusuna diğer mutasavvıfların çoğunluğu gibi³¹⁴ sıcak baktığı ve bunu savunduğu anlaşılmaktadır. Tefsîrlerdeki bazı rivâyetleri okurken şaşırıp kaldığını belirten Bîcan, bunları keşf yoluyla Hz. Peygamber'e sorarak öğrendiğini şöyle ifâde etmektedir: *“Amma Ahmed Bîcan miskin der: ‘İş bu emirde ben mütehayyır (şaşırp) kaldım. Ve teveccüh eyledim (yöneldim) bi tevfkîllâhi Teâla, Hz. Muhammed Mustafa'nın mutahhar ruhuna. Hak Celle ve Alâ Hazretleri onun sebebiyle. Şöyle ki, Tefsîrlerde mezkûr idi. Onun bazısını bana keşf eyledi.”*³¹⁵

³¹⁰ Nitekim Ahmed Bîcan'dan bir asır sonra yaşayan ve bir Dâru'l-Hadis'in başında müderris olarak bulunan Birgili Mehmed Efendi de aynı şekilde elindeki malzemeyi değerlendirirken sağlamlığına değil, işlediği konuyu destekleyip desteklemediğine bakmış, anlama öncelik vermiş, dolayısıyla da bir takım zayıf ve uydurma rivâyetleri eserine almakta sakınca görmemiştir. Bkz. MARTI, Huriye, **“Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği ve et-Tarîkatü'l-Muhammeddiyye (Tahkik ve Tahlil)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SÜ., SBE., Konya, 2005, s. 357.

³¹¹ AHMED BÎCAN, s. 9, 14, 16, 24, 31, 33, 37, 38, 46, 54, 92, 99, 100, 160, 205, 207, 208, 217, 226, 228, 229, 230, 239, 240, 245, 259, 286, 273, 307, 325, 334, 342, 363, 350, 375, 380, 402, 406, 417, 431, 443, 453.

³¹² AHMED BÎCAN, s. 8, 9, 13, 15, 24, 55, 64, 104, 105, 107, 130, 142, 180, 181, 223, 227, 231, 276, 278, 280, 308, 339, 357, 393, 402, 405, 423, 429, 450.

³¹³ AHMED BÎCAN, s. 13,17,31,427.

³¹⁴ Mesela Ebû Tâlib el-Mekkî de rüya, keşf ve ilham yoluyla hadisleri tashih etme metodunu benimseyenlerdendir. Bkz. SAKLAN, Bilal, **Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SÜ., SBE., Konya, 1989, s. 124.

³¹⁵ AHMED BÎCAN, s. 188. Bîcan, Hz. Adem'in yaratılışıyla ilgili bir konuyu Rasûlullah'a nasıl sorup öğrendiğini anlatmaktadır.

Onun eserinde, Hz. Muhammed'in 6 ay insanları rüya ile, 23 yıl da Kur'ân ile dine dâvet ettiğini söylemesi,³¹⁶ rüyaya olan bakışını yansıtmaya ve keşf yoluyla hadis rivâyetine ilgi duymasının arkasında yatan nedenlerden biri olabilir. Oysa İslâm âlimleri, mutasavvıfların başvurduğu bu metodu tasvip etmemişlerdir. Nitekim, Kâsımî (1332/1914): "*Hadislerin senedleri ile sâbit olup, keşf ve ilhamda yanılmanın söz konusu olduğunu, Allah'ın dininde kimseye bir iltimas ve ayrıcalığın olmadığını*" belirtmiştir.³¹⁷ Bu şekilde yapılan hadis rivâyetinin güvenilir ve sağlam bir yol olmadığı, keşf yoluyla elde edilen hadislerle hüküm verilemeyeceği ve dînî hiçbir değerinin bulunmadığı bilinmektedir.³¹⁸ Keşf, ilham ve rüya yoluyla hadis rivâyetine sıcak bakan, sened zikretmeyen, mânâ ile rivâyete ağırlık veren, hadisleri kendi anlayışlarına göre te'vil eden ve sırlı hadislerin varlığına inanan mutasavvıfların zayıf hadislere karşı gösterdikleri ilgi ve mevzû hadislere karşı takındıkları müsâmahakâr tutum, İslâm kültür ve düşüncesini olumsuz yönde etkilemiştir. Günümüze kadar gelen bir takım anlayışların ve inançların temelinde bu tür zayıf ve uydurma hadislerin var olduğu görülmektedir. Oysa Sünnet'e bağlılıkları konusunda şüphe duyulmayan mutasavvıfların uzman olmadıkları sahada konuşurken ve yazarken dikkatli olmaları, kendi konularını ve sözlerini tartışmalı hale getirmekten kaçınmaları gerekmektedir.

Sonuç olarak; Ahmed Bîcan'ın Sünnet'e gönülden bağlı bir sûfî olmasına ve eserinde bol miktarda hadis kullanmasına rağmen, bu dalda yeteri kadar bilgi sahibi olmadığı, hadisçiliğinde bir zâfiyet bulunduğu, bir takım uydurma ve asılsız haberleri Hz. Peygamber'e isnad ederek eserine aldığı görülmektedir. Fakat burada bütünüyle Ahmed Bîcan'ı suçlamak ta insafla bağdaşmasa gerektir. Zîra o, bu tür rivâyetleri genellikle bir takım tefsirlerden ve Kısâs-ı Enbiyâ türü eserlerden alan ağabeyi Mehmed Bîcan'a ve bunları nakleden diğer İslam âlimlerine güvenmekte,

³¹⁶ AHMED BÎCAN, s. 205.

³¹⁷ KÂSİMÎ, Muhammed Cemaluddin, *Kavâidü't-Taahid min Funûn-i Mustalâhi'l-Hadis*, thk. Muhammed Behçet el-Baytar, Beyrut, 1987, s. 193.

³¹⁸ CANAN, İbrâhim, *Hadis Külliyyatı Kütüb-i Sitte ve Şerhi*, Ank., 1988, II, 68; SAKLAN, Bilal, *Hadis İlimleri Açısından Muhaddis Sûfiler ve Sûfî Muhaddisler (H. IV/M. X. asır)*, Konya, 1997, s. 255; SAKALLI, Talat, *Rüya ve Hadis Rivâyeti*, Isparta, 1994, s. 43-64; KIRBAŞOĞLU, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet, Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara Okulu Yay., Ank., 1999, s. 87-88; KIRBAŞOĞLU, H. "Sünnet'in Yeni Tanımının Yorumu", *İslâmî Araştırmalar*, C. 5, S. 3, s. 155, Ank., 1991; YILDIRIM, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV. Yay., Ank., 2000, s. 48; UYSAL, M., *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 70-78.

rivâyetlerin doğruluğuna inanarak tercümeyle gerçekleştirilmektedir. İslam âlimlerine duyulan böyle bir güvenin tabîî neticesi olarak onların eserlerine aldıkları rivâyetlerin doğruluğuna şüphe ile bakılmamaktadır. Böyle bir anlayışıyla yetiştirilmesinin ve genellikle meselelere eleştirel bir gözle bakmamasının bu zâfiyetin oluşumunda önemli bir payının olduğu söylenebilir.

Şimdi de Ahmed Bîcan'ın ilmî kişiliğini yansıtmaya bakımından *Envâru'l-Âşikîn'in* muhtevâsı hakkında bilgiler verelim.

B. *Envâru'l-Âşikîn'in* Muhtevâsı

Ahmed Bîcan, şu fânî dünyada adının hayırla anılmasına vesîle olacak bir eser yazmak gayesiyle, ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in tavsiyesi üzerine, onun Arapça olarak yazdığı "*Megâribü'z-Zaman li Gurûbi'l-Eşyâ fi'l-Ayn ve'l-Iyân*"³¹⁹ adlı eserini kendi üslup ve tarzıyla, bir kısım ilave ve değişiklikler yaparak Türkçe'ye çevirmiş ve adını da "*Envâru'l-Âşikîn*" koymuştur. Katkılarıyla zenginleştirdiği ve büyük emek sarf ederek ortaya koyduğu bu eserine, gönlünün ve gözünün nuru kabul ettiği için *Envâru'l-Âşikîn* ismini vermiştir.³²⁰ O bütün zâhir ve bâtın nurlarını bu

³¹⁹ Megâribü'z-Zaman, Nûruosmaniye Ktp., nr. 2593'de kayıtlıdır. (Mehmed Bîcan, kardeşi Ahmed Bîcan'ın teşvikiyle kendisinden sonra bir yadigar bırakmak üzere Megâribü'z-Zaman'ı yazmıştır. O, bu eserinin benzerinin olmadığını, o zaman kadar yazılan tefsirleri inceleyip özünü çıkardığını, İhyâu Ulumud'-Dîn'den faydalandığını, dünyada işitilmemiş şeyleri kitabına aldığını, bunları yazmak için Arap ülkelerini, Fars diyarını ve Rumeli'ni gezdiğini, araştırmalar yaptığını ve bunların hepsini Megârib'te topladığını belirtmiştir. Eserini tamamladıktan sonra kardeşi Ahmed Bîcan'a bu eseri Türkçe'ye çevirmesini söylediğini, onun da çalışmasını Gelibolu'da bitirdiğini, daha sonra kendisinin de manzûm olarak yazdığı bu Muhammediye'yi tamamladığını, ikisinin de Megârib adlı eserden çıktığını ifade etmiştir. Mehmed Bîcan, Megârib'teki bilgilerin taşıyıcıları koldan yürüdüğü benzetmesini yaparak bu eserlerin her ikisinin de kaynakları bir olmakla beraber farklı üsluplarına dikkatleri çekmiştir. (Bkz. YAZICIOĞLU MUHAMMED, **İzahlı Açıklamalı Muhammediye**, sadeleştiren, Abdulkâdir Akçicek, Kitabevi, İst., ts., s. 813. Ayrıca bkz. YAZICIOĞLU MUHAMMED, **Muhammediye, İsmail Hakkı Bursevî'nin Ferâhu'r-Rûh Şerhi İle**, Haz. Abdülvehhap Öztürk, Çelik Yay., İst., 2005, s. 1046, 1053-1054).

³²⁰ Muhammediye ve *Envâru'l-Âşikîn'in* her ikisi de Megâribü'z-Zaman adlı eserden ortaya çıkmış olmalarına rağmen aralarında ciddi farklılıklar söz konusudur. Nitekim Muhammediye'de peygamberlerin hayatından bahseden bölüm çok kısa bir şekilde işlenmişken, *Envâru'l-Âşikîn*'de bu bölüm daha geniş olarak ele alınmıştır. (Bkz. YAZICIOĞLU MUHAMMED, Muhammediye, sadeleştiren, Abdulkâdir Akçicek, s. 131-143; YAZICIOĞLU MUHAMMED, Muhammediye, Haz. Abdülvehhap Öztürk, s. 219-238; AHMED BÎCAN, s. 50-188). Diğer taraftan Hz. Muhammed'in hayatından bahseden bölüm Muhammediye'de geniş bir şekilde işlenirken, *Envâru'l-Âşikîn*'de daha kısa tutulmuştur. (Bkz. Sad. Abdulkâdir Akçicek, s. 144-438; Haz. Abdülvehhap Öztürk, s. 247-566; AHMED BÎCAN, s. 199-267). Muhammediye'de meleklerden bahseden özel bir bölüm yok iken, *Envâru'l-Âşikîn*'de III. Bölüm meleklerle ayrılmış ve burada ayrıntılı bilgiler aktarılmıştır. (Bkz. AHMED BÎCAN, s. 269-293). Muhammediye'de doğrudan kıyâmet alâmetlerine geçilerek mahşer, cennet, cehennem, ru'yetullah gibi konular anlatılırken, (Bkz. A. Akçicek, s. 439-731; A. Öztürk, s. 569-920) *Envâru'l-Âşikîn*'de önce salih amel, şirk, riya, elfâz-ı küfür, Cuma, mescidler, zekat, oruç, kadir gecesi, hac, cihad, zikir, sabır, ilim, ulema,

kitapta topladığını da ifâde etmiştir.³²¹ *Envâru'l-Âşikîn*, her biri belli bir konu etrafında gelişen beş ana bölümden oluşmaktadır.

I. Bölümde, mevcûdâtın nizâmı, yerdeki ve gökteki varlıklar, bunların yaratılışındaki ilâhî hikmet ve sırlar anlatılmıştır.³²²

II. Bölüm, eserin en uzun bölümü olup, bu bölümde Hz. Âdem'den başlayarak bütün peygamberlerden, mucizelerinden, vahiy ve vahyin sırlarından, peygamberlerin karşılaştıkları zorluklardan bahsedilmiştir. Hz. İbrâhim nedeniyle Kâbe, Hz. Süleyman sebebiyle de Beytül-Makdis ve Belkıs hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde en geniş yer Hz. Peygamber'in siyerine ayrılmıştır. Burada Hz. Peygamber'in hayatı, Mîrac ve diğer mucizeleri, örnek ahlakı, vefâtı, kızı Fatma ve torunları, dört halife etrafıca ele alınmıştır.³²³

III. Bölümde, dört büyük melek, Kirâmen Kâtibîn ve diğer melekler, bunların vazîfeleri, ruhlar, makamları ve görünmeyen varlıklar anlatılmıştır.³²⁴

IV. Bölümde, kıyâmet günü, itikâdî ve amelî hükümler, namaz, oruç, zekat, hac gibi çeşitli ibâdetler, cihad, emr-i bi'l-ma'ruf ve'n-nehyi ani'l-münker, mübarek gün ve geceler, sabır, sadakanın fazîleti, duâ, zikir, tesbih, tövbe, istiğfâr gibi konular üzerinde durulmuştur.³²⁵

---

fakirlik, dünya, ölüm, dua, istiğfâr, takvâ gibi konular işlenmiş, (A. BÎCAN, s. 293-366) arkasından kıyâmet alâmetlerine geçilmiştir. (A. BÎCAN, s. 368-384) Daha sonra ise, sûrun üflenmesi, haşr, feza-i ekber, livâu'l-hamd, mahşer, cennet ve cehennem ile devam edilmiştir. (A. BÎCAN, s. 384-426).

Görüldüğü üzere Ahmed Bîcan, temel olarak Meğârib adlı eseri esas alsada, yaptığı ilave ve değişikliklerle ayrı bir eser ortaya koymuştur. Zira o, eseri tercüme ederken metin-şerh ilişkisinden bile çok farklı yöntem ve metod izlemiştir. Bununla birlikte Ahmed Bîcan'ın görüşlerinin büyük ölçüde ağabeyi Mehmed Bîcan'ın görüşlerine benzediğini ifade etmek yanlış olmasa gerektir. Zira her ikisinin de etkilendikleri ilmî gelenek ve beslendikleri kaynaklar aynıdır ve onlar bu geleneğin iyi bir temsilcisi olduklarını göstermişlerdir. Dolayısıyla Ahmed Bîcan'a atfettiğimiz kanaatlerin aynısına veya benzerlerine Mehmed Bîcan'ın da sahip olduğunu söylememiz doğru olacaktır. Bir başka ifadeyle Ahmed Bîcan'ın eleştirdiğimiz yönlerinin aynısının ağabeyi Mehmed Bîcan'da da bulunduğu anlaşılmaktadır.

³²¹ AHMED BÎCAN, s. 6.

³²² AHMED BÎCAN, s. 6-27.

³²³ AHMED BÎCAN, s. 27-268.

³²⁴ AHMED BÎCAN, s. 268-293.

³²⁵ AHMED BÎCAN, s. 293-426.

V. Bölümde ise cennet, a'râf, rü'yetullah, cennet nimetleri, şehidlerin cennetteki mertebeleri, cehennem ve günahkarların hali gibi konular işlenmiştir.³²⁶

Eser, (850/1446) yılında Gelibolu'da yazılmaya başlanmış olup, (855/1451) yılında tamamlanmıştır.³²⁷ *Envâru'l-Âşikîn*, yüzyıllar boyunca geniş halk kitleleri tarafından okunmuş ve toplumun dînî kültürünün oluşumunda büyük rol oynamıştır. Anadolu, Balkanlar ve Orta Asya'da en ücrâ köşelere kadar yayılmış, Türk dünyasının dînî kültürünü etkileyen belli başlı kaynaklardan birisi olmuştur. Eser, üç aylarda cerre çıkan ve ülkenin dört bir tarafına giden medrese öğrencileri tarafından terâvih namazı kılındıktan sonra, hazır bulunanlara okunan bir başucu kitabı olma özelliğini muhafaza etmiştir.³²⁸ Türk nesir tarihinde önemli bir yeri olan eserin yazma ve basma nüshaları mevcuttur.³²⁹ Günümüzde de pek çok yayınevi tarafından sadeleştirilmesi yapılan esere, halkın yoğun ilgisi hâlen devam etmektedir.³³⁰

Bu eser bir hadis kitabı değildir. Üslûbu ve karakteri îtibârıyla da zaten rivâyet ilimleri ürünlerine benzememektedir. Bir çok kaynaktan istifâde edilerek oluşturulmuş derleme bir kitaptır.

1. *Envâru'l-Âşikîn* ve Kaynakları

Envâru'l-Âşikîn'in, kaynakları arasında *İncil* ve *Tevrat* gibi muharref kitapların bulunması ve faydalandığı tefsirlerdeki uydurma haberlerin çokluğu nedeniyle İsrâiliyyât³³¹ ve Mesîhiyyât kabilinden bilgiler ihtivâ etmektedir.³³² Ahmed Bîcan İbn Abbas (68/687), Hüseyin b. Mes'ûd Ferrâ el-Begavî (516/1122)³³³ ve İbn

³²⁶ AHMED BÎCAN, s. 426-458.

³²⁷ AHMED BÎCAN, s. 459-460.

³²⁸ İPŞİRLİ, Mehmet, "Cer", **DİA**, VII, 388, İst., 1993; ARPAGUŞ, s. 59, 60, 61, 212.

³²⁹ UZUN, Mustafa, "Envâru'l-Âşikîn", **DİA**, XI, 259, İst., 1995.

³³⁰ FIRAT, Halil Bedî, Ali Alkan Yayınevi, İzmir, 1970; FİGÂNİ, Mehmed, Tan Matbaası, İst., 1970; KAHRAMAN, Ahmet, (I-III), Tercüman 1001 Temel Eser, İst., 1973; RAHMİ, M., Sağlam Kitabevi, İst., 1974; GÜRTUNCA, Mehmet Faruk, Sağlam Kitabevi, İst., 1994; TEKİN, Arslan ve Melek, İst., 1983; GÜRTUNCA, Mehmet Faruk, Huzur Yay., İst., ts.; VARLI, Mustafa, Esmâ Yay., Şakir Hoca Kitabevi, İst., ts.; SERDAROĞLU, H. Mahmud-AYDIN, A. Lütfi, Çelik Yay., İst., ts.

³³¹ Bîcan'ın ağabeyi Yazıcıoğlu Muhammed'in Muhammediyye adlı eserinde de İsrâiliyyât ve mevzû rivâyetlerin bulunduğu ile alakalı bkz. UZUN, Mustafa, "Muhammediyye", **DİA**, XXX, 586, İst, 2005.

³³² AHMED BÎCAN, s. 4. Bkz. AYDEMİR, A., **Tefsirde İsrâiliyyât**, DİB. Yay., Ank., ts., s. 43-51, 52-68.

³³³ AHMED BÎCAN, s. 31, 33, 37, 92, 160, 205, 228, 229, 240, 267, 280, 286, 287, 323, 409, 412, 420, 423, 443, 449.

Kesîr (774/1373)³³⁴ gibi müfessirlerin rivâyet tefsirlerinden yaptığı nakillerde, zayıf rivâyetleri ile tanınan Kâ'b el-Ahbâr (32/652), Vehb b. Münebbih (114/732), Süddî (128/745)³³⁵ ve Mukâtil b. Süleyman (150/767)³³⁶ gibi kimselerden nakillerde bulunmuştur. Genellikle “*Keşşâf*”,³³⁷ “*Kû'tü'l-Kulûb*”,³³⁸ “*Zühretü'r-Riyâd*”,³³⁹ “*Tefsîr-u Kâdi*”,³⁴⁰ “*Tefsîr-u Kebîr*”³⁴¹ gibi kaynaklardan istifâde etmiş ve bunlara da işâret etmiştir. Bununla birlikte, tespit edilebildiği kadarıyla sadece iki yerde, “*Nakildir ki, Sahîh-i Müslim'de*”³⁴² diyerek bir hadis kitabını kaynak göstermiştir.

Genellikle, Kâ'b el-Ahbâr,³⁴³ Ali b. Ebi Tâlib, (40/660)³⁴⁴ Ebû Hureyre, (58/677)³⁴⁵ İbn Abbas, (68/687)³⁴⁶ Ebû Said el-Hudrî, (74/693)³⁴⁷ Enes b. Mâlik (93/712)³⁴⁸ ve Vehb b. Münebbih³⁴⁹ gibi Sahâbe rivâyetlerine eserinde yer vermiştir. Diğer Sahâbe ve Tabiûn'dan naklettiği hadisler de olmuştur. Nitekim, Muaz b. Cebel, (18/639)³⁵⁰ Ömer b. el-Hattâb, (23/643)³⁵¹ Abdullah b. Mes'ud, (32/652)³⁵²

³³⁴ AHMED BÎCAN, s. 370.

³³⁵ AHMED BÎCAN, s. 56, 62, 70, 73, 132, 157, 211, 382, 433.

³³⁶ AHMED BÎCAN, s. 23, 46, 168, 172, 181, 248, 335, 376, 419, 441, 446, 454, 455, 458.

³³⁷ AHMED BÎCAN, s. 15, 54, 76, 98, 163, 176, 180, 226, 228, 248, 268, 318, 322, 352, 372, 379, 388, 395, 418, 428, 445, 446, 453.

³³⁸ AHMED BÎCAN, s. 55, 105, 130, 142, 180, 231, 308, 393, 402, 405, 423, 449, 450.

³³⁹ AHMED BÎCAN, s. 13, 24, 43, 62, 88, 211, 265, 291, 393.

³⁴⁰ AHMED BÎCAN, s. 16, 54, 100, 207, 217, 334, 375.

³⁴¹ AHMED BÎCAN, s. 99, 180, 230, 273, 325, 342, 350, 380, 443, 453, 456.

³⁴² AHMED BÎCAN, s. 370, 400.

³⁴³ AHMED BÎCAN, s. 14, 19, 20, 49, 50, 52, 56, 71, 76, 80, 85, 90, 91, 110, 141, 155, 167, 178, 179, 184, 211, 216, 274, 276, 283, 288, 335, 385, 388, 416, 417.

³⁴⁴ AHMED BÎCAN, s. 8, 15, 45, 65, 147, 167, 199, 258, 280, 283, 286, 296, 299, 303, 307, 336, 346, 364, 365, 370, 379, 408, 426, 442, 445, 451, 454.

³⁴⁵ AHMED BÎCAN, s. 67, 145, 148, 222, 232, 269, 272, 276, 277, 278, 281, 282, 287, 319, 320, 323, 343, 363, 380, 398, 401, 407, 411, 412, 428, 448, 451.

³⁴⁶ AHMED BÎCAN, s. 10, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 31, 32, 39, 40, 43, 48, 53, 55, 60, 62, 64, 67, 70, 72, 75, 91, 93, 96, 97, 99, 110, 130, 143, 151, 164, 166, 174, 175, 204, 205, 216, 217, 225, 230, 253, 256, 259, 268, 269, 272, 273, 278, 281, 284, 285, 286, 292, 295, 302, 317, 335, 336, 350, 373, 379, 387, 388, 395, 405, 412, 415, 416, 420, 421, 422, 433, 437, 438, 455, 456.

³⁴⁷ AHMED BÎCAN, s. 42, 181, 208, 232, 278, 353, 369, 374, 380, 419, 420, 423, 448.

³⁴⁸ AHMED BÎCAN, s. 22, 89, 209, 222, 243, 249, 252, 271, 295, 305, 317, 318, 321, 324, 329, 409, 440, 450.

³⁴⁹ AHMED BÎCAN, s. 23, 24, 38, 47, 54, 58, 73, 75, 85, 89, 92, 94, 102, 116, 117, 118, 130, 134, 135, 136, 140, 145, 147, 157, 158, 165, 176, 335, 393.

³⁵⁰ AHMED BÎCAN, s. 115, 177, 274, 279, 287, 298, 313, 395, 397, 403.

³⁵¹ AHMED BÎCAN, s. 232, 233, 296, 302.

³⁵² AHMED BÎCAN, s. 117, 210, 289, 336, 382, 401.

Ebû'd-Derdâ, (32/652)³⁵³ Ubâde b. Sâmit, (34/654)³⁵⁴ Osman b. Affan, (35/655)³⁵⁵ Abdullah b. Selâm, (43/663)³⁵⁶ Sa'd b. Ebi Vakkâs, (55/674)³⁵⁷ Âişe bnt. Ebî Bekr, (58/677)³⁵⁸ Abdullah b. Ömer, (74/693)³⁵⁹ Câbir b. Abdillâh (80/699)³⁶⁰ ve Mücâhid (104/722)³⁶¹ bunlardandır.

Müellif eserini meydana getirirken pek çok kaynağa müracaat etmiştir. Ancak onun faydalandığı muharref kitaplar ile içerisinde İsrâiliyyât barındıran tefsirlerden yaptığı nakiller, eserine duyulan güvenin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir.

2. Sened ve Metin

Ahmed Bîcan'ın yaşadığı dönemde senedin zikredilmesi uygulamada terk edildiğinden, o da sadece hadislerin metinlerini aktarmakla yetinmiştir. Bu sebeple onu “neden sened zikretmemiş?” diye eleştirmek doğru olmayacaktır. O hadisleri zikrederken çoğunlukla, “nakildir ki”,³⁶² “meşhurdur ki”,³⁶³ “rivâyettir ki”,³⁶⁴ “rivâyet olundu”,³⁶⁵ “haberde gelmiştir”,³⁶⁶ “peygamber dedi”,³⁶⁷ “peygamber buyurur”,³⁶⁸ “Rasûl dedi”,³⁶⁹ “Rasûl-ü ekrem dedi”³⁷⁰ şeklindeki edâ sîgalarına yer vermiştir. O genellikle, “nakildir ki Rasûlullah şöyle dedi” demek sûretiyle hadis nakletmiştir. Bu hadisler içerisinde sıhhat yönünden sahih, hasen, zayıf derecesinde

³⁵³ AHMED BÎCAN, s. 110, 394, 428, 442.

³⁵⁴ AHMED BÎCAN, s. 10.

³⁵⁵ AHMED BÎCAN, s. 238, 296.

³⁵⁶ AHMED BÎCAN, s. 110, 186, 244.

³⁵⁷ AHMED BÎCAN, s. 249, 264, 331.

³⁵⁸ AHMED BÎCAN, s. 216, 260, 288, 289, 380, 414.

³⁵⁹ AHMED BÎCAN, s. 262, 282, 288, 366, 369, 380, 382, 445.

³⁶⁰ AHMED BÎCAN, s. 67, 110, 231, 369, 435.

³⁶¹ AHMED BÎCAN, s. 16, 23, 157, 159, 174, 388, 393, 398, 419.

³⁶² AHMED BÎCAN, s. 214, 215, 216, 317, 321, 325, 344, 368, 369, 370, 378, 379, 380, 381, 394, 395, 396, 399, 401, 403, 404, 405, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 421, 422, 423, 425, 429, 430, 437, 447, 449.

³⁶³ AHMED BÎCAN, s. 263.

³⁶⁴ AHMED BÎCAN, s. 64, 113, 405.

³⁶⁵ AHMED BÎCAN, s. 427.

³⁶⁶ AHMED BÎCAN, s. 435.

³⁶⁷ AHMED BÎCAN, s. 210, 298, 299, 314, 326, 329, 336, 347, 349, 354, 360, 361, 368, 369, 372, 373, 374, 381, 382, 388, 395, 396, 397, 399, 400, 403, 404, 410, 412, 422, 423, 431, 433, 442, 443, 444, 446, 447, 448, 451, 452, 453, 454, 455.

³⁶⁸ AHMED BÎCAN, s. 353, 393, 426, 434.

³⁶⁹ AHMED BÎCAN, s. 263, 268, 280, 298, 325, 327.

³⁷⁰ AHMED BÎCAN, s. 222-223, 299, 300, 323-324.

rivâyetler olduğu gibi mevzû olanlar da vardır. Oysa (قال) “kâle” lafzı, usul-i hadiste cezm sîgası olup özellikle zayıf olduğu bilinen hadislerin başında kullanılmamalıdır.³⁷¹

Envâru'l-Âşikîn'de en çok kullanılan “*nakildir ki*” ifâdesi, (روى) “ruviye” sîgası yerine kullanılmıştır. Bîcan'ın başında bu ifâdeyi kullandığı hadisler arasında sıhhat yönünden zayıf ve uydurma olanların yanı sıra, sahih derecesinde olanlar da vardır.³⁷² Lâkin sened zikretmeden nakledilen sahih bir hadisin başında temriz sîgasının kullanılması, hadis ilminin ölçülerine uygun değildir. Çünkü bu sîga, rivâyetin zayıf olduğu kanaatini uyandırabilir. Zayıf olduğu bilinen bir hadisin naklinde mutlaka temriz sîgası kullanılarak “*Hz. Peygamber'den şöyle rivâyet edilmiştir*” veya “*bize bu şekilde ulaştı*” ve benzeri ifâdelere yer verilmesi gerekmektedir.³⁷³

Envâru'l-Âşikîn'de hadislerin edâ sîgaları ile sıhhat durumları arasında bir uyum gözetilmemiştir. Çünkü, “*rivâyet olundu*” denilerek sahih bir hadis zikredilirken, (قال) “dedi” denilerek, “zayıf” hatta “uydurma” olduğu tespit edilmiş bir hadis nakledilebilmiştir. Bu durum, sûflerin bütün dikkatlerini hadislerin mânâlarına vermelerinden kaynaklanmış olabilir. Zîra, çoğu müellif mutasavvıfta bu anlayış dikkatleri çekmektedir.³⁷⁴ Ahmed Bîcan, edâ sîgalarını hadisin sonunda değil başında vermeyi tercih etmiştir. Diğer müellif sûflerin bir kısmında görüldüğü halde onda olmayan özelliklerden biri, hadisin sevk lafzını kullanmadan kendi konuşmasının bir parçası olarak vermemesi, diğeri ise, hadis bittiği halde söze devamla, kendi sözlerini hadis gibi yansıtmamasıdır. Oysa diğer müellif sûflerin bir kısmı bu yanlışa düşmüşler, onlara ait bir söz Hz. Peygamber'e ait zannedilirken bazen de tersi olabilmıştır.³⁷⁵

Bununla birlikte Bîcan, farklı kaynaklardan aldığı bağımsız rivâyetleri aynı metinde bir araya getirerek tek rivâyetmiş gibi sunabilmiştir. O, iki veya üç metni tek bir kaynak ve râvi göstererek, başlayış ve bitiş noktaları birbirinden ayırt

³⁷¹ AHMED NAİM, KAMİL MİRAS, I, 348-349.

³⁷² AHMED BÎCAN, s. 232, 281, 370, 378-379, 400.

³⁷³ AHMED NAİM, KAMİL MİRAS, I, 348.

³⁷⁴ UYSAL, Muhittin, **Tasavvuf Kültüründe Hadis, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler**, Yediveren Yay., Konya, 2001, s. 211.

³⁷⁵ UYSAL, M. s. 213.

edilmeksizin girift bir şekilde nakletmiştir.³⁷⁶ Hadis ilmi açısından ciddî bir hata olan bu tutuma Ahmed Bîcan'ın sıkça başvurduğu görülmektedir.

Bîcan, incelediği konu hakkında olabildiğince çok delil sunma gayreti içerisinde bulunmuştur. Bu durum ise daha fazlasını zikretme adına, sahih ve hasenlerin arasına asılsız rivâyetlerin girmesine neden olabilmıştır. O, nas olduğu inancıyla naklettiği hadisin mânâsına yeterince yoğunlaşmadığı için mevzû hadisleri eserine almıştır. Onun bu şekilde davranmasının nedeni ise, kullandığı kaynaklara karşı geliştirdiği güvenin tesîridir. Zîra gerek tefsir,³⁷⁷ gerekse ahlak ve tasavuf kaynaklarından³⁷⁸ hadis nakletmesi ve bu rivâyetleri söz konusu eserlere atfederek zikretmesi bu kitaplara güvendiğini göstermektedir. Nitekim, hadisin yer aldığı kitap güvenilir, âlimler arasında meşhur ve asırlardır mütedâvil bir eser ise, kendisine itimad ederek nakilde bulunmuştur. Zîra onun gayesi sahih rivâyetleri derlemek değil, ele aldığı konu hakkında yeterince Sünnet malzemesini okuyucuya ulaştırmaktır. Bu itibarla o, hadisçi olmadığından mezkur kaynaklardaki rivâyetler konusunda hassas davranmamış, ayrıca bir araştırmaya da girişmemiştir.

Bîcan'ın Rasûlullah'tan aynı konuyu destekler mahiyette nakledilen sağlam rivâyetler varken, zayıf ve uydurma rivâyetlere yer vermesi doğru olmamıştır. İşlenen konuyu daha fazla hadisle delillendirme gayreti, Sünnet'in şahitliğinin hedeflendiği bir noktada delil dokusunun gücünü sarsmak gibi olumsuz bir durumun ortaya çıkmasına neden olabilmıştır. Her ne kadar Bîcan hadisçi olmasa da böyle bir gayret içinde olması, etkilendiği ilmî gelenekten kaynaklanıyor olmalıdır. Bununla birlikte onun bir sūfî olarak sünnet verilerini ön plana çıkartmaya çalışması takdir edilecek yönüdür. Zîra onun hedefi bir hadis kitabı yazmak değil, toplumu değişik konularda aydınlatacak bir eseri onların diline kazandırmaktır.

³⁷⁶ Bazıları için bkz. AHMED BÎCAN, s. 303, 368, 368-369, 370, 370-371, 371-372, 429.

³⁷⁷ “Begavî *Tefsir*'inden naklettiği bazı rivâyetler için bkz. AHMED BÎCAN, s. 409, 412. Zemahşerî'nin *Keşşâf*'inden naklettiği bazı rivâyetler için bkz. s. 372, 374, 379, 394, 395-396, 418. Fahreddin er-Râzî'nin *Tefsir*'inden naklettiği bazı rivâyetler için bkz. s. 380, 402, 417. İbn Kesîr *Tefsir*'inden naklettiği bazı rivâyetler için bkz. s. 371, 372.

³⁷⁸ Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kût'ul-Kulûb* adlı eserinden naklettiği bazı rivâyetler için bkz. AHMED BÎCAN, s. 393, 397, 402, 423, 450. *Tergîb ve Terhib*'den naklettiği rivâyet için bkz. s. 451. Muhyiddin İbn Arabî'nin *Rûhul-Kudûs* isimli kitabından naklettiği rivâyet için bkz. s. 374.

Ahmed Bîcan, eserinde kudsî hadisleri; “*Allâhu Tebâreke ve Teâlâ, nebîsinin lisânıyla şöyle dedi*”,³⁷⁹ “*Rasûlullah Hazretleri dedi: Hak Teâlâ Hazretleri şöyle dedi*”,³⁸⁰ “*Peygamber dedi: Hak Teâlâ Hazretleri buyurur*”,³⁸¹ “*Rasûlullah Hazretleri dedi. Hak Celle ve Ala Hazretleri der*”³⁸² şeklindeki sözlerle nakletmiştir.

Ahmed Bîcan’ın hadisleri açıklamaya çalışırken nasıl bir metod takip ettiği de önemlidir. Şimdi de onun şerh tekniği hakkında bilgiler verilmeye çalışalım.

3. Şerh Tekniği

Envâru’l-Âşikîn, vaaz üslûbu ile yazıldığı için halkın rahatlıkla anlayabileceği bir dil ve üslûp kullanılmıştır. Ahmed Bîcan, hadisleri açıklarken belli bir metod gözetmemiştir. O, öncelikle açıkladığı konu ile ilgili hadisleri peş peşe vermiş, daha sonra diğer meşhur kitaplardaki rivâyetleri ve gerektiğinde de kudsî hadisleri naklederek meselenin iyice anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır.³⁸³ Bazı konularda haberlerin ve hadislerin yoğunluğuna dikkat çekmek ve delîlini de güçlendirmek amacıyla, “*bu babda haberler çoktur*”³⁸⁴ veya “*cümlesi hadis-i şerif ile sabit olmuştur*”³⁸⁵ gibi açıklamalara da yer vermiştir.

O, hadisleri âyetlerle, âyetleri de hadislerle açıklama yoluna gitmiştir.³⁸⁶ İhtiyaç gördüğü yerlerde bazı hadisleri tekrar etmiştir. Bir hadisin iki³⁸⁷ veya üç³⁸⁸ yerde tekrarlandığı olmuştur. Bununla beraber naklettiği çok uzun hadisler de olmuştur.³⁸⁹ O, bazen hadislerin Arapça’sını da zikretmiş, sonra onları Türkçe’ye tercüme etmiş,³⁹⁰ bazen de Arapça’sını vermiş, ancak tercüme-i ihmal etmiştir.³⁹¹

³⁷⁹ AHMED BÎCAN, s. 8.

³⁸⁰ AHMED BÎCAN, s. 110, 212, 223, 224, 225, 229, 339, 413, 448.

³⁸¹ AHMED BÎCAN, s. 222, 223, 224, 229, 233, 234.

³⁸² AHMED BÎCAN, s. 223, 224, 308-309.

³⁸³ AHMED BÎCAN, s. 222-224.

³⁸⁴ AHMED BÎCAN, s. 335.

³⁸⁵ AHMED BÎCAN, s. 15-16.

³⁸⁶ AHMED BÎCAN, s. 24, 372, 378-380, 382, 388, 396, 407, 410, 419-420, 421, 423, 425, 430-431, 450, 453.

³⁸⁷ AHMED BÎCAN, s. 223, 232, 281, 428, 448, 451.

³⁸⁸ AHMED BÎCAN, s. 223, 448, 449.

³⁸⁹ AHMED BÎCAN, s. 213-214, 214-215, 217-222, 225-226, 229-230, 233-234, 238-239, 253-254, 258, 269-270, 272, 274, 279-280, 285-286, 297-298, 305-306, 321-322, 323, 377-378, 378-379, 382-384, 395-396, 398, 403-404, 409-410, 411, 429, 430-431, 450, 453.

³⁹⁰ AHMED BÎCAN, s. 6, 8, 298, 299, 300, 307, 368, 374, 377, 393, 394, 415, 432, 434, 435, 436.

³⁹¹ AHMED BÎCAN, s. 110.

Ahmed Bîcan, çelişki olduğu zannedilen iki hadisin arasını telif etmiştir. Mesela, Hz. Ali'nin: “Mü'minlerin çocuklarının analarıyla cennette, kâfirlerin çocuklarının analarıyla cehennemde olacağını” söylediğini ifade etmiştir. Arkasından Hz. Peygamber'in “kâfirlerin çocuklarının cennet ehlinin hizmetkarları olacağını” söylediğini haber vermiş ve bu durumda telifin nasıl olacağını sorduktan sonra kendisi “kâfirlerin çocukları eğer baliğ olduktan sonra ölürlerse küfür ve îmânı bildikleri için analarıyla beraber cehenneme, baliğ olmadan ölürlerse küfür ve îmânı bilmedikleri için cennette girerler ve mü'minlerin hizmetkarları olurlar” cevabını vermiş ve “iki hadis arası tevfik etmek budur” demiştir.³⁹² O, bazen hadislerin sonunda kendi görüşünü de belirtmiştir.³⁹³

Diğer taraftan ele aldığı konuları açıklarken bazen önce bir soru sormuş, sonra verilen cevapları kaynaklarına işâret ederek aktarmış, sonunda da katıldığı görüşü ihsâs ettirmiştir.³⁹⁴ Nitekim, Mîrac'ın ne zaman olduğu,³⁹⁵ ilk inen sûrenin hangisi olduğu,³⁹⁶ Mîrac'ın cismânî mi yoksa ruhânî mi olduğu,³⁹⁷ Mîrac'ta Allah'ın görülüp görülmediği³⁹⁸ ve Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı³⁹⁹ tartışmalarına işâret ederek katıldığı görüşü aktarmak sûretiyle kanaatini izhar etmiştir. Yine kasten namazı terk edenin hâli konusunda İmâm-ı Şâfiî (204/819) ve Şeyh Ekmelüddîn'in (786/1384)⁴⁰⁰ görüşlerini verdikten sonra, İmâm-ı Ebû Hanîfe'nin (150/767) kanaatini son olarak vermiş ve bu görüşe katıldığını göstermiştir.⁴⁰¹

Onun Ehl-i sünnet âlimlerinin yüklediği anlamdan tamamen farklı anlamlar yüklediği rivâyet olmamıştır. Zorlama yorumlara girmedeği gibi, etkilendiği tasavvufî geleneğin iyi bir temsilcisi olmaya gayret göstermiş, dikkati ölçüsünde aşırılıklardan kaçınmaya da çaba sarf etmiştir. Bununla beraber, *Envâru'l-Aşikîn*'de

³⁹² AHMED BÎCAN, s. 454.

³⁹³ AHMED BÎCAN, s. 415.

³⁹⁴ AHMED BÎCAN, s. 24, Bazı örnekler için bkz. s. 38, 52, 302, 321, 339, 365, 443.

³⁹⁵ AHMED BÎCAN, s. 228.

³⁹⁶ AHMED BÎCAN, s. 204.

³⁹⁷ AHMED BÎCAN, s. 227.

³⁹⁸ AHMED BÎCAN, s. 216-217.

³⁹⁹ AHMED BÎCAN, s. 206-207.

⁴⁰⁰ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî, tanınmış Hanefî fakihidir. Geniş bilgi için bkz. ARİF, Aytekin, “Bâbertî”, *DA*, IV, 377-378, İst., 1991.

⁴⁰¹ AHMED BÎCAN, s. 303.

yaptığı bir takım işârî yorumlara da rastlamak mümkündür. Şöyle ki, Ahmed Bîcan'ın bir sûfî olmasının da etkisiyle olsa gerek, zaman zaman bazı âyet ve hadisleri açıklarken değişik yorumlar getirmesi söz konusu olmuştur. Nitekim, yeryüzünde bir halife yaratacağını söyleyen Yüce Allah ile melekler arasındaki konuşmayı naklettikten sonra, Allah'ın meleklerle hitaben: “*Siz bilmezsiniz ben bilirim*”⁴⁰² dediğini, meleklerin de bunun üzerine çok korktuklarını ve Arş'ı yedi defa tavaf ettiklerini şöyle ifâde etmektedir: “*Ve bu sebeptendir ki, Kâbe-i şerîfi yedi kerre tavaf etmek sünnet oldu.*”⁴⁰³ Böyle bir âfâkî yorumun insanları etkilediği bilinmektedir. Ancak, Kâbeyi yedi defa tavaf etmenin böyle bir diyalog sonucu ortaya çıktığının kesin delilleri mevcut değildir. Burada bir zan söz konusudur ve zan hiçbir zaman gerçeğin yerini tutamaz.⁴⁰⁴ Bu bilgi zanna dayanan bir bilgi olmalıdır. Dolayısıyla yapılan bu yorumun isabetli olmadığını düşünmekteyiz.

Sûfî çevrelerde ilgi ile karşılanan bazı varlıkların tasviriyle bir takım mesâfelerin anlatılmasında görülen aşırı mübâlağalı ifâdeler, dînî anlayışların şekillenmesine tesir edebilmektedir. Mesela Bîcan, levh-i mahfûzu şöyle tanıtmaktadır: “*Hak Sübhanehu ve Teâlâ ol levh-i mahfûzu yarattı. Şöyle ki, ilâ yevmi'l-kıyâme olmuş ve olacaktır, cemîsini onda hıfz etti. Ve levh-i mahfûz incidendir. Ve etrafları kızıl yakuttandır. Her gün üç yüz altmış türlü renge girer.*”⁴⁰⁵ Hz. Âdem'den bahsederken de: “*Ve Âdem (a.s.) Hindistan'dan yayan kırk kerre, Kâbe-i şerife geldi, hac eyledi. Ve her adımı üç günlük yol idi. Ve her yere ki bastı, ma'mur oldu.*”⁴⁰⁶ Tefsîrlerde yer alan bir takım rivâyetlere dayanılarak verilen bu bilgilerin ve yapılan yorumların sağlıklı olamayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuda *Kur'ân-ı Kerim*'de herhangi bir beyan söz konusu değildir. Ne levh-i mahfuz, ne de Hz. Âdem hakkında bu şekilde bir bilgi bulunmaktadır.

Dünyanın yaratılışı ile ilgili verdiği bilgiler, dünyanın balık ve öküzün üzerinde duruşu, Kaf dağı, zümrüd-ü ankâ, hayvan ve bitkilerin nasıl yaratıldığı gibi

⁴⁰² Bakara, 2/30.

⁴⁰³ AHMED BÎCAN, s. 26.

⁴⁰⁴ Necm, 53/28; “Ve onların bu konuda hiçbir bilgileri olmadığından yalnızca zannın ardından giderler: ama zan, hiçbir zaman gerçeğin yerini tutmaz.” Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/154; Nisâ, 4/157; En'âm, 6/116, 147; Yûnus, 10/36, 66; Sâd, 38/27; Câsiye, 45/24, 32; Fetih, 48/6, 12; Hucurât, 49/12; Necm, 53/23.

⁴⁰⁵ AHMED BÎCAN, s. 10.

⁴⁰⁶ AHMED BÎCAN, s. 41. Benzer anlatımlar için bkz. s. 15, 24, 26, 28, 39, 41, 47.

hususlarda verilen mâlûmatlar ve yapılan yorumlar, o devrin coğrafya, astronomi ve biyoloji bilgilerini yansıtması bakımından önemlidir.⁴⁰⁷ Ancak bugün için bu bilgilerin yeteri derece de iknâ edici olmadığı ve bir takım yanlışlıkların bulunduğu görülmektedir.

Ahmed Bîcan'ın hadisleri açıklarken de bazen tasavvufî yorumlarda bulunduğu gözlenmektedir. Nitekim açıkladığı hususla ilgili mutasavvıfların görüşlerini zikrederken taraf olduğunu hissettirebilmektedir.⁴⁰⁸ Mesela, zikrin gazâdan daha üstün olduğunu açıklarken bunu görebilmek mümkündür. Gazâ yapanların, bunu cenneti kazanmak için yaptıklarını, ama zikirle meşgul olan mutasavvıfların gâyesinin Hak olduğunu, Allah Teâlâ'nın ise zikredenlerle beraber olup, "*zikrullahın cemî nesneden efdal ve a'zam*" olduğunu söylemek sûretiyle, zikrin önemine işâret ederken meseleye sûfilerin baktığı gibi bakmakta ve kendi anlayışını yansıtmaktadır.⁴⁰⁹ Bilindiği üzere, mutasavvıfların en çok üzerinde durdukları konulardan biri zikir olup, bu konuyla ilgili yorum yaparken bir takım mübalağalı ifâdeler kullandıkları görülmektedir.

Müellifimiz fakirlikle ilgili hadisleri yorumlarken de, etkilendiği geleneğin izlerini sürdürmektedir. Ona göre de fakirlik, övünülmesi gereken bir üstünlük göstergesidir.⁴¹⁰ Bununla beraber o, çalışmayı da teşvik etmekte, halka muhtaç olmayı asla hoş karşılamamakta,⁴¹¹ helal mal kazanıp helal yerlere harcamayı tavsiye etmektedir.⁴¹² Aynı şekilde dünyaya aşırı sevgi göstermeyi doğru bulmamakta, dünyayı terk etmek gerektiğini belirtmekte, dünyada fakir âhirette aziz olmak için esas çabanın âhirete yönelik olması gerektiğini söylemektedir.⁴¹³ Az amele çok sevaplar vaad eden anlayışın tesirinden o da kurtulamamakta, belki de iyi niyetle

⁴⁰⁷ AHMED BÎCAN, s. 17-25, 39, 292. Ayrıca bkz. AYDEMİR, s. 80. Kırbaşoğlu da Kâf dağı ile ilgili anlatılanların uydurma veya mitoloji olduğunu söylemektedir. **Alternatif Hadis**, s. 29-30, 257.

⁴⁰⁸ AHMED BÎCAN, s. 227. Diğer bir kısım örnekler için bkz. s. 14, 15, 29, 31, 36, 37, 38, 44, 51, 67, 85, 95, 158, 168, 169, 197, 287, 294, 297, 312, 318, 325, 335, 336, 342, 343, 350, 355, 372, 379, 380, 385, 416, 417, 418, 419, 426, 427, 441, 442, 449, 454, 455.

⁴⁰⁹ AHMED BÎCAN, s. 341-342.

⁴¹⁰ AHMED BÎCAN, s. 140, 203, 218, 352, 353, 355, 403, 405.

⁴¹¹ AHMED BÎCAN, s. 355.

⁴¹² AHMED BÎCAN, s. 398, 399.

⁴¹³ AHMED BÎCAN, s. 8, 110. Bu konu ile ilgili örnekler için bkz. s. 119, 122, 141, 178, 209, 217, 218, 222, 295, 297, 308, 309, 333, 353, 357,-361, 403.

insanları bu amelleri yapmaya teşvik etmektedir.⁴¹⁴ Bütün bu anlayışları savunurken ise, Hz. Peygamber'in insanları uzaklaştırmaya çalıştığı aşırılıklardan birini gerçekleştirdiğini fark edememektedir. Zîra Hz. Muhammed inananları orta yolda olmaya çağırmakta, ifrat ve tefritten sakındırmaktadır. Fakirlik övülürken zenginliği, âhiretin önemine vurgu yapılırken dünyayı kötü göstermek ve azıcık bir amele çok büyük mükafatlar vaad etmek doğru değildir.

Bîcan, Hz. Peygamber'i tanıtma hususunda da “aşırı yüceltilmiş bir peygamber anlayışı” ortaya koyduğunu ve onu örnek alınmaktan uzaklaştırdığını fark etmemiştir. Bu konuda da diğer sûflilerin îzah ve yorumlarına katıldığını ve onlardan etkilendiğini ortaya koymuştur.⁴¹⁵

Mutasavvıfların, hadisleri kendi anlayışları çerçevesinde yorumladıkları, hadis olduğu sanılan ya da ellerine geçen bir herhangi sözü muhtevâsı kendilerini ilgilendirdiği için hadis olarak nakledebildikleri bilinmektedir. O sözün hadis olarak sübûtu veya yaptırım gücü ile ilgili tespitleri ise, hadisçilerin görevi olarak görmüşlerdir.⁴¹⁶ Oysa geniş bir perspektiften meselelere bakmış olsalardı, hadis ilminin temel kurallarına mutlaka uymaları gerektiğini fark edebilirlerdi. Çünkü etkiledikleri büyük bir kitle söz konusudur. Bu nedenle de bütün müelliflerin yapması gerektiği gibi onların da insanları doğru bilgilendirmek ve meselelere imkanlar ölçüsünde doğru yorumlar getirmek gibi bir sorumlulukları olduğunu bilmeleri gerekmektedir. Zîra yapılan yorumların tutarlı ve sağlam temellerden yoksun olması doğru değildir. Bu itibarla, Ahmed Bîcan'ın her ne kadar aşırılıklardan kaçındığı görülse de bir takım yorumlar yaparken yeterince dikkat etmediğinin de ifade edilmesi gerekmektedir.

Şimdi de *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan rivâyet malzemesiyle alakalı genel bilgiler vermeye çalışalım.

⁴¹⁴ AHMED BÎCAN, s. 98. Bu konu ile ilgili örnekler için bkz. s. 113, 136, 137, 144, 151, 178, 179, 181, 214, 215, 230, 231, 235, 305, 313, 315, 316, 317, 319, 347, 349, 354, 362, 407, 411, 413.

⁴¹⁵ AHMED BÎCAN, s. 199, 201, 202, 211, 212, 255, 260, 261, 270, 395, 442.

⁴¹⁶ YILDIRIM, Ahmet, “Hadisleri Anlamada İşârî Yorum”, **Günümüzde Sünnetin Anlaşılması, (Sempozyum Tebliğ ve Müzâkereleri)**, Kurav Yay., Bursa, 2004, s. 224-225.

4. Hadislerin Değeri

Envâru'l-Âşikîn'de yer alan hadisler hakkında genel olarak şunları söyleyebilmek mümkündür. Tasavvufun doğuş ve kurumsallaşma dönemi arasında geçen zaman diliminde kullanılan hadisler, genellikle sahih ve hasen derecesinde olup zayıf rivâyetlere çok az rastlanmaktadır.⁴¹⁷ Ancak kurumsallaşma sonrasında zaman ilerledikçe tasavvufa yeni meseleler dâhil olmuş, malzemenin kapsamı genişlemiş hadislerdeki sıhhat ölçüsü, sahihten zayıfa doğru bir düşüş eğilimi göstermiştir.⁴¹⁸

Halkın dînî anlayışına katkı sağlayan bu tür eserlerdeki rivâyetlerin yorumlarının bir kısmı, ilmî gelenekten gelmekteyken büyük bir kısmı ise, geçmiş kültürlerden ve dönemlerinin anlayışlarından izler taşımaktadır. Bütün bu dînî ve kültürel niteliğe sahip açıklama ve yorumların ekserisi Hz. Peygamber'e nispet edildiği için, din görünümünde sunulmakta, böylece zayıf ve uydurma rivâyetlerle insanlar yanıltılabilmektedir. Günümüzde, bu tür dînî yorumları, “din” gibi algılayıp İslâm'ı, “hurâfe” veya “Orta Çağ karanlığı” gibi ifâdelerle itham edenler ve netice itibarıyla da İslâm'ın ilerlemeye engel olduğu fikrini savunanlar, *Envâru'l-Âşikîn* ve benzerî eserlerin tesirinde kalan halkın anlayış ve uygulamalarına bakarak bu kanaate varmış olmalıdırlar. Aynı yanılsa oryantalistler de zaman zaman düşmekte, halkın dînî anlayışını şekillendiren bu yorumlar etrafında yoğunlaşmakta, dolayısıyla asılsız ve gerçek dışı iddiâlarda bulunabilmektedirler. Bütün bunlar göstermektedir ki, dinde olmayan uydurma rivâyetlerle din desteklenmeye çalışılacak olursa, dîne itirâz edebileceklerin ellerine fırsatlar verilmiş olmaktadır. Oysa insanlığın ortak kültürel mirası olan kıssa, hikâye, efsâne ve mitoloji, hadis diye kutsallaştırılmadan olduğu gibi aktarılmış olsaydı, bu kadar problemin çıkmasına fırsat verilmemiş olurdu.

⁴¹⁷ Nitekim tasavvûfî eserlerinden biri olan Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtu'l-Kulûb* adlı eseri, içindeki bir takım rivâyetler nedeniyle kendisinden sonra gelen pek çok İslâm âlimi tarafından eleştirilmiştir. Hatib el-Bağdâdî, İbnü'l-Cevzî, Sâgânî (650/1252), İbn Teymiyye (728/1327) ve İbn Kesir bunlardandır. Geniş bilgi için bkz. SAKLAN, Bilal, **Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadisler**, s. 28-29, 60. Zîra Ebû Tâlib el-Mekkî'nin hadis ilimleri konusunda kendilerinden istifade ettiği hocalarının bazıları bu sahada yetkili isimler olmasına rağmen, çoğunluğu mütesâhil ve zayıf kişilerden oluşmaktaydı. Bkz. SAKLAN, s. 363. Ayrıca bkz. SAKLAN, Bilal, “Ebû Tâlib el-Mekkî”, **DİA**, X, 239, İst, 1994.

⁴¹⁸ SEYHAN, Ahmet Emin, **Kelâbâzî'nin, et-Taarruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf Adlı Eserinde Geçen Hadis-i Şeriflerin Tespit, Tahkik ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri, S.Ü., SBE., Konya, 1992; SEYHAN, A. E., **Kuşeyrî ve er-Risâle Adlı Eserinde Geçen Hadis-i Şeriflerin Tespit, Tahkik ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri, S.Ü., SBE., Konya, 1992.

Böylelikle insanlar Kur'ân-ı Kerim'e yönelir, abesle iştilal etmekten de kurtulmuş olurlardı.

İslâm'ın değişik kültürleri etkilemesi ve bunlardan etkilenmesi doğaldır. Ancak bu etkilenme belli bir seviyede kalmayıp dînî boyuta taşındığında sıkıntılar baş göstermekte, din ile onun yorumu birbirine karıştırılabilmektedir. Büyük çoğunluğuna Ehl-i kitâbın eserlerinde rastlanan düzmece rivâyetler, mü'minleri, *Kur'ân-ı Kerim* ve Sünnet'ten uzaklaştırmakta, müteber hadis külliyyâtı bir kenara itilmekte, bu tür uydurma ve garip teviller içeren kitaplar, Hz. Peygamber'in sahih hadislerine tercih edilebilmektedir. Dolayısıyla hurâfeleri dinlemeye alıştırmış cemaat de ciddî konuları önemsememekte, ilginç, câzip ve etkileyici uydurma rivâyetleri anlatanları baş tacı edebilmektedir.⁴¹⁹

Envâru'l-Âşikîn ve benzerî eserler bilgi aktarmaktan ziyâde duyguları harekete geçiren; belli konulara vurgular yapan; genellikle sahih olmayan rivâyetlere dayanan; hayâl mahsulü kıssalar kullanan; tergîb ve terhibde aşırıya kaçan; küfür ve günah anlayışında sert kurallar ortaya koyan kitaplar olmaları sebebiyle, *Kur'ân-ı Kerim*'in koyduğu ölçülerle çelişmektedir. Dîni anlatma samimiyeti ve coşkusu içinde kaleme alınmış olmalarına rağmen, bir takım yanlış anlayışların cemiyette yerleşmesine yol açan dine, akla ve mantığa aykırı bir takım rivâyetleri barındırmaları nedeniyle, bu eserlerin gerekli incelemelerinin yapılmadan sadeleştirilerek yayınlanmaları isabetli olmamaktadır.

Bu tür eserlerdeki rivâyet malzemesinde yer alan ölçsüz ve abartılı ifâdelerin ve yanlış anlayışların tespit edilmiş olması, bu kültürel mirasın tamamen terk edilmesi gerektiği anlamına gelmemektedir. Yapılması gereken; bu eserlerin iyi yönlerinden istifâde etmek, eksikliklerini tespit ederek ilmî usuller çerçevesinde, akıl ve mantık kurallarına dayanarak, temel kaynaklara istinâden yanlışlıklarını göstermek olmalıdır. Zîra, “*toptan kabul*” veya “*toptan ret*” yaklaşımıyla hareket edilmesinin doğru olmayacağı ve beraberinde çok ciddî sıkıntıları getireceği mâlumdur.

⁴¹⁹ AYDEMİR, A., s. 318. Ayrıca bkz. KOÇKUZU, Ali Osman, **Hadis İlimleri ve Hadis Târihi**, Dergah Yay., İst., 1983, s. 343; KANDEMİR, M. Y., **Mevzû Hadisler**, s. 191, 193.

Envâru'l-Âşikîn'deki hadislerin değeri, fiten hadisleriyle ilgili yaptığımız tahrir ve tenkîdler sonrasında daha net ortaya çıkacaktır. Şimdi de *Envâru'l-Âşikîn*'in olumlu ve olumsuz etkilerinin neler olduğu konusunu örneklerle açıklamaya çalışalım.

C. *Envâru'l-Âşikîn*'in Etkileri

Envâru'l-Âşikîn Türkçe yazılmasının,⁴²⁰ ilginç konuları farklı bir üslup ile anlatmasının ve herkesin istifâde etmesi samîmi duâ ve temennisiyle kaleme alınmasının⁴²¹ doğal bir sonucu olarak kısa zamanda şöhrete kavuşmuş, halkın ilgi ile takip ettiği kitaplardan biri haline gelmiş ve büyük bir coğrafyada asırlardan beri okuna gelmiştir. Bu gibi özellikleri sebebiyle de pek çok insanın zihin dünyasını etkilemiş, dînî anlayışlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu etkileme, her zaman olumlu anlamda olmamış, müspet olduğu kadar menfî bir etkileşim de söz konusu olabilmıştır. Şimdi eserin neden bu kadar çok beğenildiğini açıklamaya çalışalım.

1. *Envâru'l-Âşikîn*'in Beğenilme Nedenleri

Çalışmamız neticesinde ulaştığımız sonuçlara göre bu eserin çok beğenilmesinin nedenlerinden birisi, genellikle insanların hoşuna giden, “az amele çok sevaplar vaad eden rivâyetleri” peş peşe sıralaması ve insanların duygulara hitap etmesidir.⁴²² Bu durum her ne kadar insanları memnun etse de, aktarılan bilgiler içerisinde uydurma rivâyetlerin olduğu gerçeği göz önüne alındığında, eserin rivâyetler açısından güvenilirliğinin sorgulanmasını da beraberinde getirmektedir. Bu zayıf ve uydurma rivâyetler kitabın çok beğenilmesini sağlamakta ancak, olumsuz anlayışlara da kapı aralamaktadır.

Ahmed Bîcan'ın akıllarda daha kalıcı olmayı sağlayan “*abartılı anlatımları*” tercih etmesi de, onun beğenilme nedenlerinden bir diğeridir. Mesela, Hz. Muhammed'in bir avuç toprak ile 12 000 askeri perişan etmesini anlattığı rivâyet,

⁴²⁰ AHMED BÎCAN, s. 4, 459-460.

⁴²¹ AHMED BÎCAN, s. 3, 458-459.

⁴²² AHMED BÎCAN, s. 229-240, 272-278, 288-290, 305-306, 313-317, 319-330, 332-339, 347-350, 353-355, 398-408, 413-422.

insanların ilgisini çeken ve kolay kolay unutulması mümkün olmayan bir haberdir.⁴²³ O, böyle bir şeyin mümkün olup olmadığını tartışmak yerine insanların duygularına hitap etmeyi amaçlamış ve bunda da muvaffak olmuştur. İnsanların gönüllerinde her problemi mucizevî yöntemlerle çözen bir peygamber imajının doğmasına sebep olmuş, ancak, Hz. Muhammed'i bu şekilde yüceltirken örnek alma konumundan uzaklaştırdığını düşünememiştir. O da pek çok râvî, sûfi ve ilim adamının düştüğü bu hataya düşmekten kurtulamamıştır.

Onun anlaşılması kolaylaştırmak için, âvâmî ve sıradan insanların konuşmalarında geçen bir üslûpla bazı benzetmelere yer vermesi de halkın ilgisini çekme hususunda önemli bir rol oynamıştır. Nitekim o: *“Yaramaz âlimin misâli şol avrada benzer ki, gizli zinâ eder, ama gebe kalınca bu aşikar olur. İlmi ile amel etmeyen âlimlerin de, kıyâmet gününde fıskı zâhir olup, Hak katında rüsvây olur”*⁴²⁴ demektedir.

Ahmed Bîcan'ın meseleleri insanlara daha kolay anlatmak için günlük dilde çok kullanılan deyimlere baş vurması da⁴²⁵ beğenilmesinin bir diğer nedenidir. Mesela, *“kız oğlan kız oldu”*,⁴²⁶ *“gözlerinden yaş yerine kan akıttılar”*,⁴²⁷ *“bin ayak bir ayak üzerine oldu”*⁴²⁸ gibi deyimlerle hitap ettiği kültür çevresinin konuları daha kolay kavramasını sağlamış, onların seviyesini gözeterik oluşturduğu tabii ortamda gönüllerine de hitap etmeyi başarmıştır.

Halkın ilgisini çekecek hikâyeler anlatması,⁴²⁹ meseleleri daha anlaşılır kılmak için şekiller⁴³⁰ çizmesi,⁴³¹ sözlerinin sonunda işlediği konu ile ilgili beyitler

⁴²³ AHMED BÎCAN, s. 202; (4000, 40 000, 70 000, 360 000, 700 000 diyerek aktardığı diğer bir kısım abartılı rivâyetler için bkz. s. 14, 15, 18, 19, 24, 57, 59, 92, 94, 99, 108, 124, 141, 154, 214, 274, 317, 337, 349, 379, 382, 385, 387, 414, 417, 427, 429, 433, 437, 443, 444, 448, 449, 452).

⁴²⁴ AHMED BÎCAN, s. 182. Diğer bir kısım teşbihler için bkz. 105, 340, 360, 428.

⁴²⁵ Nitekim onun ağabeyinin eseri Muhammediyye de, *“sade ve samîmi ifadesi, akıcı üslûbu ve halk dilinden tâbirleriyle asırlardan beri geniş halk kitleleri üzerinde etkili olmuş ve olmaya devam etmektedir.”* Bkz. UZUN, M., “Muhammediyye”, **DİA**, XXX, 587, İst., 2005.

⁴²⁶ AHMED BÎCAN, s. 79, 453.

⁴²⁷ AHMED BÎCAN, s. 253.

⁴²⁸ AHMED BÎCAN, s. 391.

⁴²⁹ AHMED BÎCAN, s. 178, 179, 182, 184, 264, 265, 392, 410.

⁴³⁰ Muhammediyye de Envâru'l-Âşikîn'de olduğu gibi çizimlere yer verilmiştir. Nitekim, cennet, cehennem, arş, kürsü, livâu'l-hamd, Mekke, Medine, Kâbe, Mescid-i Nebevî ile ilgili şekil ve çizimlerin esere eklenmesi, bu kitabı dîni halk resimciliği açısından değerli kılmaktadır. Bkz. UZUN, “Muhammediyye”, **DİA**, XXX, 587.

vermesi,⁴³² genellikle insanların hoşuna giden ilgi çekici bir cümle ile bölümü bitirmesi⁴³³ de onun eserinin sevilme nedenleri arasında kabul edilebilir. Aynı şekilde, mevzûları insanların kolaylıkla anlayabildiği ve hatırdaki tutulması kolay olan bir üslupla, mesela, secîlerle ve iktibaslarla anlatması da bu cümledendir. “*Hak Teâlâ dedi: ‘Şeytan sizin düşmanınızdır, ondan sakının. Ve sâlih amel eylen. Ve şol gün için ki, onda cem olursız fevcen fevcen. Ve Hak Teâlâ Hazretleri’nin huzurunda durursız saffen saffen. Ve kitabınız okursız harfen harfen. Ve her ne kim işlediniz ise sorulursız sırren ve cehren.*’”⁴³⁴

Onun, konuları açıklarken “üç şey”, “beş şey” veya “yedi şey” diyerek verdiği bilgileri maddeler halinde sıralaması⁴³⁵ da insanların ilgisini çekmektedir. Dolayısıyla sınıflama sûretiyle yapılan bu anlatım tarzı meselelerin akılda kalıcı olmasını daha da kolaylaştırmaktadır. Bölümler arası geçişlerdeki açıklayıcı üslûbu da, eserinin beğenilme nedenlerinden bir diğeri olmalıdır. Mesela, “*şimdi nekiru ve meârîfi tekmîl etmeye, şerâiti ve hakâyıki tekmil etmeye ve Hazreti Muhammed Mustafa (a.s.) Hazretleri’nin fedâilini beyân etmeye meşgul oluruz inşaallâhu Teâlâ*”⁴³⁶ demek ve geçişleri bu şekilde yapmaktadır. Bazen de bu geçişleri kısa cümlelerle fakat Arapça olarak yapmaktadır.⁴³⁷ Onun bu tarz Arapça ifâdelerle konusuna hakim olduğu intibainı vermiş olmasının, Müslüman Türk halkını derinden etkilediğini ve verilmek istenen mesajın daha kalıcı olmasını sağladığını düşünmekteyiz.

Onun eserinin bu denli tutulup okunmasında önemli rol oynayan hususlardan bir diğeri de, bölüm sonlarında veya yeri geldiğinde, samîmî, hissî ve içten gelen Türkçe duâlara sık sık yer vermesi, böylece insanlarla gönülden bir bağ kurması ve onların ilgi ve dikkatlerini sürekli canlı tutmayı başarmış olmasıdır.⁴³⁸ Onun,

⁴³¹ AHMED BÎCAN, s. 345, 356, 359, 386.

⁴³² AHMED BÎCAN, s. 9.

⁴³³ AHMED BÎCAN, s. 78, 188, 217, 227, 260, 267, 361.

⁴³⁴ AHMED BÎCAN, s. 123.

⁴³⁵ AHMED BÎCAN, s. 177. Diğer bazı örnekler için bkz. s. 179, 199, 222, 295.

⁴³⁶ AHMED BÎCAN, s. 198

⁴³⁷ AHMED BÎCAN, s. 222. Diğer bazı örnekler için bkz. s. 252-253, 367.

⁴³⁸ AHMED BÎCAN, s. 252-253, 267, 268, 316, 325, 331, 338, 351, 352, 355, 365, 366, 394, 395, 405, 408, 420, 426, 438, 441, 456, 458, 459, 460.

insanların günlük hayatlarında karşılaştıkları problemlere öncelik vermesi, usûlî ve akademik konulara fazla girmemesi de beğenilmesinin nedenleri arasında sayılabilir.

2. *Envâru'l-Âşikîn*'in Olumlu Etkileri

Ahmed Bîcan eserinde, pek çok konuda topluma olumlu mesajlar vermiştir. Bunlardan bazılarını şu şekilde işâret etmek mümkündür. Onun âlimlere sevgi ve saygı göstermeye dâvet etmesi;⁴³⁹ Allah'a karşı sorumluluk bilinci duymaya çağırması;⁴⁴⁰ bazen aşırıya kaçsa da anne ve babaya saygıda kusur etmemeye teşviki;⁴⁴¹ kabir ziyaretinin çok faydalı olduğunu zihinlere yerleştirmeye çalışması;⁴⁴² Kâbe'yi ziyaret etmenin önemine vurgu yapması;⁴⁴³ Ehl-i beyt sevgisi oluşturmaya gayret göstermesi⁴⁴⁴ ve hayvanlara sahip çıkıp korumak gerektiğine işâret etmesi⁴⁴⁵ takdir edilecek yönleri arasındadır. Bu gibi hususlar, doğal olarak eserine olan ilginin artmasına yol açmıştır.

Günümüz toplumunda bile etkisi halen yaygın bir şekilde gözlemlenebilen “komutana itaat kültürü”nün arkasında ve bunun toplumun bilinç altına yerleştirilmesinde Bîcan'ın sağladığı katkının önemli bir yeri olduğu görülmektedir. O, bu mesajı şu sözleriyle vermiştir. “Çeri beyine (komutana) mûtî olmak; gerektir ki, Hak Celle ve Alâ Hazretleri'ne mûtî olmaktır. Zîra her kim çeri beyine muhâlefet eylese, aslâ hayır görmeye. Ve Hak Celle ve Alâ Hazretleri katında hürmet bulmaya.”⁴⁴⁶ Türk milletinin asker bir millet olarak tanınmasının, halkın ordusunu Peygamber ocağı olarak görmesinin ve güven duymasının arkasında yatan bu anlayışın temellerinde, Popüler Dînî Edebiyat'ın en seçkin örneklerinden biri olan *Envâru'l-Âşikîn* ve benzeri eserlerde verilen bu tür olumlu mesajların etkisinin olduğunu düşünüyoruz.

⁴³⁹ AHMED BÎCAN, s. 347-350, 413.

⁴⁴⁰ AHMED BÎCAN, s. 366, 367, Ayrıca bkz. s.169, 295, 296, 308, 350, 353, 358, 405, 407, 421, 456.

⁴⁴¹ AHMED BÎCAN, s. 106, 115, 124, 138, 169, 266, 320, 331, 343, 369, 383, 408, 416, 425, 428, 433.

⁴⁴² AHMED BÎCAN, s. 361-362.

⁴⁴³ AHMED BÎCAN, s. 393.

⁴⁴⁴ AHMED BÎCAN, s. 271.

⁴⁴⁵ AHMED BÎCAN, s. 410. Bîcan, burada hayvan sevgisini teşvik etmekte, haksız yere hayvanların dövülmesini doğru bulmamakta ve kişinin sevdiği bir hayvanı Allah'ın izniyle cennete götürmesinin mümkün olabileceğine işâret etmektedir.

⁴⁴⁶ AHMED BÎCAN, s. 328.

Bîcan'ın asırlardan beri tartışılan ve sürekli gündemde olan bazı konularda da görüşlerini belirtmesi ve toplumu aydınlatması, olumlu anlamda bir etkileme olarak değerlendirilebilir. Nitekim Hârut ve Mârut kıssası ile ilgili anlatılanlar hakkında, Fahreddin er-Râzî'nin (606/1209) *Tefsîr-i Kebîr*'inde, “*sahih değil mevzûdur*” dediğini aktarması;⁴⁴⁷ tenâsüh anlayışı konusunda, bunun şer'an ve aklen mümkün olmadığını belirtmesi;⁴⁴⁸ İblis'in meleklerden mi yoksa cinlerden mi olduğu konusundaki tartışmalara işâret ettikten sonra, onun cinlerden olduğunu âyet-i kerime⁴⁴⁹ ile delillendirmesi;⁴⁵⁰ cennette ebedî kalma konusunda, Mu'tezile'nin ortaya koyduğu görüşlere itiraz ederek: “*Cennetlikler orada daim kalmayacak olsalar, gam, hüzn ve korku içinde olurlardı. Oysa Yüce Allah, cennette üzüntü ve korku olmayacağını söylemiştir*”⁴⁵¹ demek sûretiyle katıldığı görüşü zikretmesi,⁴⁵² onun mensup olduğu Ehl-i sünnet ve'l-cemaat çizgisini takip ettiğinin işâretlerindedir.⁴⁵³ Aynı şekilde dervişlik adı altında bid'atlar işleyen ve ehl-i dalâlet olan 10 taifenin yanlış düşüncelerine işâret ettikten sonra,⁴⁵⁴ ehl-i hakk'ın özelliklerinden bahsetmesi,⁴⁵⁵ *Kur'ân-ı Kerim*'i okuyanın yüzünde nübüvvet nişanının olacağını belirttikten sonra, Kur'an'ı okumaktan esas maksadın, onun mânâsını bilmek olduğunu -sadece bir kez de olsa-söylemesi,⁴⁵⁶ onun takdir edilecek yönleri arasında sayılabilir. Eserinin tamamı incelendiğinde onun koyu bir Ehl-i sünnet müdâfii olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tergîb ve terhîb konusunda, Rasûlullah'ın öğrettiği bir duâdan bahsettikten sonra, bu duâyı okuyanın her ne hâceti var ise onu istediğinde kabul olunacağını ifâde ettikten hemen sonra şu uyarıyı yapması da önemlidir. “*Vasiyyet budur ki,*

⁴⁴⁷ AHMED BÎCAN, s. 273. Bkz. RÂZÎ, *Tefsîru'l-Kebîr*, III, 198-200.

⁴⁴⁸ AHMED BÎCAN, s. 451.

⁴⁴⁹ Kehf, 18/50.

⁴⁵⁰ AHMED BÎCAN, s. 25.

⁴⁵¹ Bakara, 2/62, 112, 262, 274, 277; Mâide, 5/69; En'âm, 6/48; A'râf, 7/49; Zühurf, 43/68.

⁴⁵² AHMED BÎCAN, s. 454.

⁴⁵³ AHMED BÎCAN, s. 16, 300, 354.

⁴⁵⁴ AHMED BÎCAN, s. 354-355. Bîcan, bu 10 taifeyi şu şekilde sıralamıştır. Habîbiyye, Evliyâiyye, Şemrâhiyye, İbâhiyye, Halâliyye, Hulûliyye, Hûriyye, Vâkıfıyye, Mütecâhile, İlhâmiyye. Daha sonra ise bunların niçin dalâlete düştüklerini açıklamıştır.

⁴⁵⁵ AHMED BÎCAN, s. 355.

⁴⁵⁶ AHMED BÎCAN, s. 332.

*bunu câhillere öğretmeye ki, duâsı müstecâb olur elbette.*⁴⁵⁷ Bîcan, sadece öğretilen bu duâyı yaparak amaçlarına kısa yoldan ulaşmayı isteyenlerin olabileceğini düşünerek böyle bir uyarıyı yapma ihtiyacı duymuş olmalıdır. Zîra o, sebeplere sarılmadan; kâmil bir mü'min olma yolunda çaba sarf etmeden; fiilî duâyı ihmal ederek, kolayca bu tür duâlarla maksada ulaşmayı veya böyle bir düşünce içinde olmayı doğru bulmamaktadır. İbâdetin ve duânın gerçek anlamda özünü kavramadan, gereken bilinç ve duyarlıktan yoksun bir halde, sadece bir takım şekil ve sürelerle uymayı yeterli zannederek ve işin kolayına kaçarak bir takım beklentiler içine girmenin isâbetli bir yol olamayacağı düşünmüş olmalıdır.

Bîcan'ın beğenilen ve etkilediği çevrelerde olumlu izler bırakmasına yol açan yönlerinden birisi de, Hz. Peygamber âşığı olmasıdır. Onun Hz. Peygamber'in Sünnet'ine gönülden bağlı bir sûfî olduğunu şu satırlarından çıkartmamız mümkündür. *“İlahi! O'nu âlemlere rahmet kıldın. O'nun kemâli hakkı için, beni onun şefaatinde mahrum eyleme. Ve beni O'nun na'linin tozuna bağışla.”*⁴⁵⁸ Bu duygu ve düşüncelerde olan birisinin Hz. Peygamber sevgisinden şüphe etmek doğru değildir. Ancak onun eserinde yer alan bir takım anlayışların *Kur'ân-ı Kerim* ve Sünnet'in ilkeleriyle çeliştiğinin de objektifliğin bir gereği olarak belirtilmesi gerekmektedir. Halkı taassuba ve İslâm'ın ruhuna uygun olmayan bir takım davranış ve kanaatlere sürükleyen bazı anlayışların oluşumuna ve devam etmesine katkı sağlamasında yaşadığı çevrenin, aldığı eğitimin ve faydalandığı kaynakların önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. Ancak o, eğitim görmüş bir kimse olarak bu tür yaklaşımları devam ettirmemek ve eleştirel bir bakış açısıyla hareket etmek durumunda olduğunu ihmal etmiş, bir takım olumsuz yaklaşımların devamına katkı sağlayabilmiştir.

Şimdi de onun eserinde tespit edilen bazı menfî yönleri işaret edelim.

3. *Envâru'l-Âşikîn*'de Çelişkiler ve Olumsuz Etkileri

Envâru'l-Âşikîn'in bir takım olumsuz etkilerinden bahsetmeden evvel eserde yer alan bir takım çelişkilere işaret etmek yerinde olacaktır.

⁴⁵⁷ AHMED BÎCAN, s. 364.

⁴⁵⁸ AHMED BÎCAN, s. 3. Ayrıca bkz. s. 354.

Ahmed Bîcan'ın eseri dikkatlice incelendiğinde bir takım çelişkilerin varlığını tespit etmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse müellifimiz, İbn Abbas'a dayandırılan bir rivâyette, Hz. Âdem'in ölümünün yakın olduğunu ve oğlu Şit'e (a.s) vasiyet etmesinin söylendiğini ve o dönemde Şit'in (a.s.) henüz 4 yaşında olduğunu ifade etmiş,⁴⁵⁹ biraz ileride Kâ'b el-Ahbâr'dan gelen bir başka rivâyeti zikretmiş ve Hz. Âdem ölünce cenaze namazını Şit'in kıldırıldığını ve tam 30 kere tekbir aldığını ifade etmiştir.⁴⁶⁰ Burada, 4 yaşındaki bir çocuğa nasıl vasiyet edildiği ve bu çocuğun cenâze namazını nasıl kıldırıldığı gibi hususlar akıl süzgecinden geçirilmemiş, bu çelişkiye dikkat çekilip problemin giderilmesine de çalışılmamıştır.

Aynı şekilde bir yerde Cebrâil'in (a.s.), Hz. Peygamber'e 27 000 kez vahiy getirdiği ifade edilirken,⁴⁶¹ bir başka yerde 24 000 kez geldiği belirtilmektedir.⁴⁶² Bir yerde Ebû Tâlib'in küfr-i inâdî ile kâfir olarak öldüğü söylenirken,⁴⁶³ başka bir yerde diriltirilip îmân ettiği konusundaki rivâyet verilmektedir.⁴⁶⁴ Üstelik bu iki hususla ilgili, herhangi bir açıklama da yapılmamaktadır. Yine cennette kadınların bir saat içinde doğum yapacakları, dilerse kız dilerse erkek olacağı söylenirken,⁴⁶⁵ iki sayfa ötede "*cennette doğum yoktur*"⁴⁶⁶ denilebilmektedir. Hz. Enes'e dayandırılan bir rivâyette, "*hel min mezîd*" ifâdesiyle biten âyeti⁴⁶⁷ açıklayan Hz. Peygamber'in cehennem dolduğunu söylemesi de Kur'ân-ı Kerim ile çelişmektedir. Zîra Kur'an, cehennemini: "*Daha var mı?*" diyeceğini haber vermektedir. Dolayısıyla rivâyette bildirilen cehennemini: "*Doldum yeter*"⁴⁶⁸ demesinin doğru olamayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü, Kur'ân'ı çok iyi bilen Hz. Muhammed'in, Kur'ân'a aykırı bir yorum yapması veya herhangi bir görüş belirtmesi söz konusu değildir.⁴⁶⁹

⁴⁵⁹ AHMED BÎCAN, s. 48.

⁴⁶⁰ AHMED BÎCAN, s. 49.

⁴⁶¹ AHMED BÎCAN, s. 252.

⁴⁶² AHMED BÎCAN, s. 271.

⁴⁶³ AHMED BÎCAN, s. 302.

⁴⁶⁴ AHMED BÎCAN, s. 252.

⁴⁶⁵ AHMED BÎCAN, s. 451.

⁴⁶⁶ AHMED BÎCAN, s. 453.

⁴⁶⁷ Kâf, 50/30; "O gün cehenneme: "Doldun mu?" deriz. O da: "Daha var mı?" der" şeklindedir.

⁴⁶⁸ AHMED BÎCAN, s. 420.

⁴⁶⁹ Hâkka, 69/43-47; "(O) âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Eğer (Peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kısıkrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık (onu yaşatmazdık). Hiçbiriniz buna mâni de olamazdınız."

Yine bir diğ er rivâyette, kıyâmete yakın gelecek mehdînin bir oğlunun olacağı, ondan sonra âleme kısırlık yayılacağı, artık çocuk doğmayacağı, halkın kırılacağı haber verilmektedir.⁴⁷⁰ Oysa burada da Kur'ân-ı Kerim'e aykırı bir durum söz konusudur. Çünkü *Kur'ân-ı Kerim*'de kıyâmetin koptuğu anda hâmile olanların yavrularını düşürecekleri bildirilmektedir.⁴⁷¹ Öyleyse kıyâmet kopmadan ortalığı kısırlığın kaplayacağı sözü doğru değildir. Kaldı ki, kıyâmetin ansızın kopacağı, her şeyin bir anda gerçekleşeceği Kur'an'ın ifadesidir.⁴⁷²

Aynı şekilde bir yerde Şuayb'ın (a.s.) 300 yıl ömrü vardı denilirken,⁴⁷³ bir başka yerde 300 yıl ağladığı ifâde edilmektedir.⁴⁷⁴ Bir yerde İbrâhim'in (a.s.) 40 yaşında peygamber olduğu söylenirken,⁴⁷⁵ bir başka yerde 17 yaşında iken ateşe atıldığı belirtilmektedir.⁴⁷⁶ Oysa onun kavmine tebliğ vazifesini yaparken, Allah'ı bırakıp putlara tapınmalarının yanlış olduğunu söyledikten sonra ateşe atıldığı bilinmektedir.⁴⁷⁷

“Hz. Meryem 10 yaşında iken Hz. İsa'yı doğurdu. Gebe kalması ve doğurması bir saat içinde oldu” denilirken,⁴⁷⁸ bir başka yerde, Hz. Meryem'in 13 yaşında gebe kaldığı⁴⁷⁹ söylenmektedir.

Görüldüğü üzere bu tür çelişkiler kitapta aktarılan bilgilerde tam bir bütünlüğün oluşturulamadığı hususunu akla getirmektedir. Dikkatli bir ilim adamının gözünden kaçmaması gereken bu hususların kaynağı, rivâyetlere duyulan aşırı güven olsa gerektir. Eleştiriye tabi tutulmaksızın kitaba alınan bu tür rivâyetler, eserin

⁴⁷⁰ AHMED BÎCAN, s. 372.

⁴⁷¹ Hacc, 22/2; “Onu (kıyâmet vaktini) gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir; fakat Allah'ın azâbı çok dehşetlidir!”.

⁴⁷² Nahl, 16/77; “Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyâmetin kopması ise, göz açıp kapama gibi veya daha az bir zamandan ibarettir. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir!”. M. Esed, kıyâmetin bir anda ve çok çabuk olup biteceği kanaatindedir. Bkz. ESED, M., **Kur'an Mesajı Meal-Tefsîr**, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşâret Yay., İst., 2000, Nahl, 16/77, s. 545, 91 nolu dipnot. Bu konu ile ilgili diğ er âyetler için bkz. En'âm, 6/31; A'râf, 7/187; Yûsuf, 12/107; Enbiyâ, 21/40; Hacc, 22/55; Şuarâ, 26/202; Ankebût, 29/53; Zuhruf, 43/66; Muhammed, 47/18; Kamer, 54/50.

⁴⁷³ AHMED BÎCAN, s. 91.

⁴⁷⁴ AHMED BÎCAN, s. 266.

⁴⁷⁵ AHMED BÎCAN, s. 60.

⁴⁷⁶ AHMED BÎCAN, s. 63.

⁴⁷⁷ Enbiyâ, 21/66-70.

⁴⁷⁸ AHMED BÎCAN, s. 174.

⁴⁷⁹ AHMED BÎCAN, s. 186.

güvenilirliğine gölge düşürmektedir. Zîra o bu bilgileri aktardıktan sonra herhangi bir kanaat belirtmemekte, tercih ortaya koymamakta, sadece rivâyetleri sıralamakla yetinmektedir.

Şimdi de eserde yer alan bir takım olumsuz anlayışların menfî etkilerinden söz edelim. Zira bu durum kitap hakkında doğru hüküm verilebilmesine yardımcı olabilecektir.

Ahmed Bîcan, faydalandığı kaynaklardan bahsederken muharref kitaplardan olan *Zebûr*, *Tevrat* ve *İncil*'deki bir takım bilgilerden istifâde ettiğini bizzat kendisi eserinin başında belirtmektedir.⁴⁸⁰

Nitekim onun kitabında ortaya koyduğu şu bilgilerin masal ve efsanelerden alındığında şüphe olmadığı bugün çok daha rahat anlaşılmalıdır. Zîra bu bilgilerin temelsizliği noktasında bugün bir ittifak söz konusudur. Ancak, müellifin yaşadığı dönemde bu tür mitolojilerin kabul görmüş olmasını da dikkate almak gerekmektedir. Şöyle ki; aslanın aksırığından kedinin, filin hapşırığından domuzun yaratıldığını,⁴⁸¹ öküzün gözyaşından darı tanesinin oluştuğunu; öküz kaşınınca nohudun yaratıldığını; nohut kurusundan da mercimeğin olduğunu,⁴⁸² Hz. Âdem'in cennetten ayrı düşünce çok ağladığını, o ağladıkça da zencefil ve ıssı (ısırgan) otlarının oluştuğunu,⁴⁸³ yılanın zehrinin Hz. Âdem'in kusmuşundan yaratıldığını;⁴⁸⁴ Nûh'un gemisine şeytanın, eşeğin kuyruğuna yapışarak girdiğini;⁴⁸⁵ karganın kara olmasının nedeninin Nûh'un bedduâsını alması,⁴⁸⁶ katırın kısır olmasına sebep olan olayın ise, Hz. İbrâhim'in ateşine odun taşınması olduğunu,⁴⁸⁷ zencilerin siyah olmalarının nedeninin Nûh'un oğlu Hâm'ın, gemide iken karısı ile cimâ etmesi üzerine, Nûh'un bedduâsını aldığı için soyunun o yüzden kara olduğunu;⁴⁸⁸ gemi

⁴⁸⁰ AHMED BÎCAN, s. 4.

⁴⁸¹ AHMED BÎCAN, s. 53. İbn Kuteybe (276/889) bu tür rivâyetleri ahmakça görmekte olup, bunların cahiliyye döneminde yaşayan insanların anlattıkları birer masal ve hurâfeye benzeyen eski haberler olduğunu söylemektedir. Bkz. **Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis**, thk. Şeyh İsmail el-Esardi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 16, 265. Ayrıca bkz. KIRBAŞOĞLU, **Alternatif Hadis**, s. 289.

⁴⁸² AHMED BÎCAN, s. 39.

⁴⁸³ AHMED BÎCAN, s. 41; KIRBAŞOĞLU, **Alternatif Hadis**, s. 291.

⁴⁸⁴ AHMED BÎCAN, s. 45.

⁴⁸⁵ AHMED BÎCAN, s. 53.

⁴⁸⁶ AHMED BÎCAN, s. 54.

⁴⁸⁷ AHMED BÎCAN, s. 61.

⁴⁸⁸ AHMED BÎCAN, s. 53.

yapımında Nûh'a yardım eden 3333 arşın uzunluğundaki Ûc (A'vec) b. Unuk'un⁴⁸⁹ tufanda en son boğularak ölen olduğunu;⁴⁹⁰ Eyüp'ün (a.s) dilini yiyen kurtçuğun sülük, yüreğini yiyenin ise arı olduğunu;⁴⁹¹ İblis'in Âdem ile Havvâ'yı kandırarak cennetten çıkarmak için yılan suretine girdiğini;⁴⁹² Firavun'un şişmiş cesedinin sahile vurmasından beri suyun ölüyü kabul etmeyip dışarıya vurduğunu;⁴⁹³ ayın yüzünde olan karalığın sebebinin Cebrâil'in kanadının eseri olduğunu⁴⁹⁴ aktarması, o dönemde bile hâlâ geçerli olan yaratılışla ilgili bilgi birikimini yansıtması açısından önemlidir. Bîcân'ın bu tür mâlûmâtı naklettiği için hemen suçlanılması yerine anlaşılmalı çalışıldığında, tefsirlerde ve bir takım kitaplarda yer alan rivâyetlere güven duyduğu, onlara kesin doğrularmış gibi inandığı ve böyle bir niyetle eserine aldığı söylenebilir. Aktarılan bu bilgiler bize şu gerçeği bir kez daha göstermiştir ki, her zaman insanların dikkatini acâyip şeyler çekmiştir ve çekmeye de devam etmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere onun eserinin çok beğenilmesinin sebeplerinden birisi de bu tür ilginç şeylerle insanların ilgilerini çekmeyi başarmış olmasıdır.

Şimdi de eserde yer alan bir takım anlayışlardan bahsederek, bunların sakıncalarına işaret etmeye çalışalım.

a. Envâru'l-Âşikîn'de Allah Anlayışı

Ahmed Bîcân'ın kitabında aktardığı bir takım rivâyetlerle Allah'ı doğru tanıtmadığı ve yanlış Tanrı tasavvurunun oluşturulmasına katkı sağladığı görülmektedir. Nitekim âhirette kullarına Kur'ân okuyacak ve Peygamber'ine

⁴⁸⁹ Ûc (A'vec) b. Unuk adındaki böyle bir şahsın varlığının mümkün olmadığını delilleriyle ortaya koyan Sakallî şöyle demektedir: “Böyle bir haberin en ciddi ve en eski kaynaklarımızda yer alması ve belki de asırlarca kabul görmesi talihsizlik olsa da, o asırlarda bile bu tür haberlere iltifat etmeyip, tenkid edenlerin bulunması teselli kaynağıdır.” Bkz. SAKALLI Talat, “Bir Hadis Tenkid Örneği Ûc (A'vec) Efsanesi”, **EÛ. İFD.** S. 9, Kayseri, 1996, s. 95. Bu konuda anlatılanların İsrâiliyyât cinsinden haberler olduğu ile alakalı bkz. ZEHEBÎ, M. S. H., **Tefsîr ve Hadiste İsrâiliyyât**, s. 125-126. Kırbasoğlu, ise, Ûc (A'vec) b. Unuk'un 1666 m. veya 5762 m. uzunluğunda dev bir insan olduğu konusundaki rivâyetin mitolojik özellikteki bir takım nakillerden oluştuğunu, dış dünyada yaşanan gerçekliklere, tecrübeler ve deneylere ters düştüğünü ifade etmektedir. Bkz. **Alternatif Hadis**, s. 257, 289. (Kanaatimizce böyle bir efsaneyi hadis diye anlatmak çok büyük bir vebali gerektirir. Söz konusu rivâyetin uydurma olduğu açıktır).

⁴⁹⁰ AHMED BÎCAN, s. 54.

⁴⁹¹ AHMED BÎCAN, s. 89.

⁴⁹² AHMED BÎCAN, s. 32. Göçebe Araplardaki bu tür inançlarla ilgili bilgi için bkz. WATT, W. M., **Kur'ân'a Giriş**, çev. S. Kalkan, Ank. Okulu Yay. Ank., 2000, s.175-176.

⁴⁹³ AHMED BÎCAN, s. 99.

⁴⁹⁴ AHMED BÎCAN, s. 23.

cenâze namazı kıldırarak bir Allah anlayışının sergilenmiş olması, iyi niyetle yapılmış olsa bile bir takım yanlış anlayışların oluşumunda etkili olmaktadır. O, bu rivâyeti şu şekilde aktarmaktadır. *“Nakildir ki, yarın kıyâmet gününde kullar dediler: ‘İlâhunâ ve Mevlânâ! Dünyada Kur’ân okuduk ve hatim eyledik.’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Ey benim kullarım! Siz okudunuz, ben işittim. İmdi siz oturun, benim cemâlime nazar eyleyin, ben dahi Kur’ânı okuyayım, siz dahi dinleyin!’ Pes Tâ’hâ ve Yâsîn sûresini okuya”*⁴⁹⁵ dedikten sonra, Allah’ın bu iki sûreyi yerler ve gökleri yaratmadan bin yıl önce okuduğunu, meleklerin bu sûreleri işitip: *“Gönlünde Kur’ân olana ne mutlu! Kendilerine Kur’ân nâzil olan Muhammed ümmetine ne mutlu!”* dediklerini haber vermektedir. Herhangi bir eleştiriye tabi tutulmaksızın nakledilen bu rivâyet insanları, *Kur’ân-ı Kerim* ve *Sünnet*’in tanıtmadığı bir Allah anlayışına götürmektedir. Dolayısıyla böyle bir anlayış, Peygamber’ine cenaze namazı kılan bir Tanrı tasavvurunu da beraberinde getirmektedir. Şöyle ki, Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir (13/634) arasında geçen diyalog aktarılırken, Hz. Ebû Bekir’in ölüm döşeginde ki Hz. Peygamber’e: *“Seni kim yıkasın?”* diye sorduğunu, onun da: *“Amcamoğlu Ali yıkasın, Abbas’ın oğlu Fazl su döksün. Sonra kefenimi sarıp, beni kabrimin üstüne koyun! Bir zaman dursun”* dediğini, sonra da şöyle devam ettiğini bildirmektedir. *“Evvel benim namazımı Rabbim kılar. Yani Hak Teâlâ Hazretleri bana rahmet eder. Ondan sonra ferişteher (melekler) kılar. Ondan sonra Ehl-i beytim kılsın. Ondan sonra Müslümanlar kılsınlar...”*⁴⁹⁶

Görüldüğü üzere, burada her ne kadar *“Rabbim bana rahmet eder”* şeklinde izah edilmeye çalışılsa da, *“benim namazımı Rabbim kılar”* ifâdesi doğru değildir. Zîra namazı, Allah’ın rızasını gözeterek kullar kılar. Bîcan’ın naklettiği rivâyeti üretenlerin âyette ifâde edilen⁴⁹⁷ *“salât”* kelimesinden yola çıkarak böyle bir sonuca varması kuvvetle muhtemeldir. Oysa âyette belirtildiği üzere Rabbin ve meleklerin

⁴⁹⁵ AHMED BÎCAN, s. 332.

⁴⁹⁶ AHMED BÎCAN, s. 258. Bîcan tarafından nakledilen rivâyeti, Muhammed b. Ahmed b. el-Bîşr, Abdülmünim b. İdris b. Sinan, Vehb b. Münebbih, Câbir b. Abdullah ve Abdullah b. Abbas tarikiyle Taberânî; Abdülmünim b. İdris, Vehb b. Münebbih, İbn Abbas tarikiyle de Ebû Nuaym tahrir etmişlerdir. (TABERÂNÎ, *Kebîr*, III, 58-64; EBÛ NUAYM, *Hilye*, IV, 72-79). Bu uzunca rivâyeti değerlendiren Heysemî, senedde yer alan Abdülmünim b. İdris’in *“kezzâb, vaddâ”* olduğunu kaydetmiştir. (HEYSEMÎ, *Mecma’*, IX, 26-31). Dolayısıyla Bîcan tarafından nakledilen bu rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu rivâyette *“yani Hak Teâlâ Hazretleri bana rahmet eder”* şeklindeki açıklamanın olmadığı görülmektedir. Bîcan, kafasını karıştıran rivâyeti bu şekilde şerh etmeye çalışmış olmalıdır.

⁴⁹⁷ Ahzâb, 33/56.

nebî'ye “salât”ı, ona her yönden yardım ederek “desteklemiş” olmalarıdır. Aynı şekilde inananların da “salât”a teşvik edilmesiyle verilmek istenen mesajı; Hz. Peygamber'e gerçek anlamda destek verilmesi, onun ilkelerinin hayata geçirilmesi noktasında üstün bir çaba gösterilmesi ve onun rehberliğine tam anlamıyla teslim olunması gerektiği şeklinde anlamak da mümkündür. “Salât” kelimesinin sadece bir anlamının ele alınıp zorâki yorumlar yapmak yerine, farklı anlamlarından yola çıkılarak Kur'an'ın esas vermek istediği mesajın dikkate alınması daha isabetli olacaktır.

Envâru'l-Âşikîn'de yanlış Tanrı tasavvurunun⁴⁹⁸ oluşumuna katkı sağlayan, mülkünde kuralsız ve kanunsuz tasarrufta bulunan, keyfine göre hareket eden buna benzer pek çok anlayışlar mevcut⁴⁹⁹ olup bunların yeniden gözden geçirilerek doğrularının ikâme edilmeye çalışılmasında yararlar olacağını düşünmekteyiz. Zîra Yüce Yaratıcı'nın insanlara en doğru bir şekilde tanıtılması, zihinlerde pek çok sorunun cevabının daha rahat bulunmasına imkan sağlayacak ve kullarının O'nu hakkıyla takdir etmeleri belki bu şekilde çok daha kolay olabilecektir.

Ahmed Bîcan'ın eserinde bir takım eski kültürlerin tesirinde kalarak insanlaştırılan, dolayısıyla da sınırlandırılan bir Tanrı tasavvurunun oluşumuna ve toplumda yaygınlaştırılmasına katkı sağladığı görülmektedir. Şu örneklerde de bunu görebilmek mümkündür. Yüce Allah'ın kul hakkı ilgili kendi koyduğu ilkeleri çiğneyerek kıyâmet gününde Hz. Dâvud'a özel bir ayrıcalık yapacağı;⁵⁰⁰ fakir zâhidlerin canını Azrail'in (a.s.) değil, bizzat Allah'ın kendisinin alıp cennete buyur

⁴⁹⁸ Kitâb-ı Mukaddes'te insanlaştırılmış Tanrı tasavvurunu yansıtan âyetler bulunmaktadır. Mesela; “Günün serinliğinde, bahçede gezmekte olan Rab Allah'ın sesini işittiler ve adamları Rab Allah'ın yüzünden bahçenin ağaçları arasına gizlendiler.” Bkz. Tekvin, 3/8, s. 3. Aynı şekilde, şu âyette de sanki bir terzi Tanrı anlayışı mevcuttur. “Ve Rab Allah, Âdem için ve karısı için deriden kaftan yaptı ve onlara giydirdi.” Bkz. Tekvin, 3/21, s. 3. Ayrıca bkz. Tekvin, 1/4, s. 1; İşaya, 26/21, s. 691. Çıkış, 4/14, s. 57; Levililer, 2/1-3, 8-10, 11-16; Sayılar, 12/4-8, 9-11; Tensiye, 20/4, 31/29, 32/1; Matta, 25/ 35-46; Luka, 1/35, 43, 11/20; Yuhanna, 14/11, 23, 16/15; Efesoslulara, 6/23-24.

⁴⁹⁹ AHMED BÎCAN, s. 26, 39, 86, 97, 98, 114, 116, 119, 123, 133, 137, 165, 219, 221, 224, 225, 231, 239, 240, 275, 276, 282, 284, 295, 315, 332, 350, 353, 358, 363, 367, 385, 394, 395, 397, 398, 405, 407, 409, 413, 415, 419, 420, 421, 423, 440, 456. (Salt gücünden ve mutlak mülkiyetinden dolayı kötülük ve haksızlık yapma hakkını kendinde gören, kuralsız ve kanunsuz bir zorba ilah anlayışının İslâm'ın genel ruhuyla bağdaşmayacağı, böyle bir Allah'ın nasıl insanlara ahlâkî bir model olabileceği, kendi uymadığı şeyleri Kur'an'da nasıl bizden isteyebileceği ifade edilmekte ve böyle bir Tanrı tasavvurunun İslâm dünyasını ahlaksızlığa, yamukluğa kadüklüğe ve çarpılmışlığa sürüklediği ifade edilmektedir. Bkz. GÜLER, İlhami, **Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu**, s. 145, 151.)

⁵⁰⁰ AHMED BÎCAN, s. 133.

edeceği;⁵⁰¹ Allah'ın üç konuda, Hz. Âdem'den özür dileyeceği;⁵⁰² Hz. Peygamber'in, Allah Teâlâ'yı rüyada görmek için yapılması gerekenleri anlattığı;⁵⁰³ Cehennem'in bile kendisine Allah'ın azap etmesinden korktuğu⁵⁰⁴ anlatılırken, Yüce Allah'ın yanlış tanıtıldığı⁵⁰⁵ fark edilememektedir. Zîra, bilineceği üzere Allah Teâlâ'nın kendi koyduğu kuralları kendisinin çiğnemesi söz konusu değildir. Bu dünyada iken onu rüyada görmek mümkün olmasa gerektir. Bununla beraber, Allah'ı sevdirmeye çalışmaktan ziyâde, her fırsatta azap eden ve cezalandıran bir Tanrı anlayışına temas edilmesi ve beyinlere sürekli bu mesajın verilmesi de doğru olmamaktadır. Nitekim sevgiden uzak, sadece korkuya dayalı bir eğitimin veya böyle bir anlayışın uzun vadede başarılı olmasının mümkün olmadığı bugün çok daha iyi anlaşılmaktadır.

Aktarılan şu rivâyette de Yüce Allah'ın insanlara ne kadar yanlış tanıtıldığı fark edilememektedir. Ebû Hureyre'den rivâyeten kıyâmet günü Hz. İbrâhim'in, babası Âzer'i kurtarmak için Allah'a: *“Ya Rabbi! Sen bana vaad eyledin ki, kıyâmet gününde beni rüsvây eylemeyesin. Bundan dahi rüsvâyılık ne ola ki, atamı (babamı) od'a (cehenneme) bırakırlar.”* dediği haber verilmektedir.⁵⁰⁶ Bu ifâdeler, gerek Kur'an'ın ruhuna,⁵⁰⁷ gerekse Kur'an'ın bize tanıttığı bir peygamberin kişiliğine⁵⁰⁸ taban tabana zıt ifâdelerdir. Bir peygamberin ne bu dünyada, ne de âhirette böyle bir üslupla, hem de Allah'a karşı bu şekilde bir söz söylemesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰⁹ Hz. Peygamber'in ve Ebû Hureyre'nin adının bu rivâyete maksatlı olarak karıştırılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

⁵⁰¹ AHMED BÎCAN, s. 219-220.

⁵⁰² AHMED BÎCAN, s. 407.

⁵⁰³ AHMED BÎCAN, s. 315. Kırbasoğlu, Hz. Peygamber'in Allah'ı rüyada gördüğüyle alakalı rivâyetlerin mitolojik ve efsanevî unsurlar içeren nakiller olduğu kanaatindedir. Bkz. **Alternatif Hadis**, s. 288.

⁵⁰⁴ AHMED BÎCAN, s. 385.

⁵⁰⁵ Rivâyetlerde yer alan yanlış Tanrı tasavvuruyla ilgili bkz. KIRBAŞOĞLU, **Alternatif Hadis**, s. 336-338.

⁵⁰⁶ AHMED BÎCAN, s. 412.

⁵⁰⁷ Bakara, 2/80; Âl-i İmrân, 3/9; Ra'd, 13/31; Hac, 22/47; Rûm, 30/6; Zümer, 39/20.

⁵⁰⁸ Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/68, 95; Nisâ, 4/54, 125; En'âm, 6/74, 161; Tevbe, 9/114; Hûd, 11/75; Nahl, 16/120; Meryem, 19/41; Enbiyâ, 21/69; Hac, 22/78; Ankebût, 29/16; Zuhruf, 43/26; Mümtehine, 60/4.

⁵⁰⁹ Bu rivâyet, tezimizin III. Bölümü “Kâfirlerin Durumu” bahsinde değerlendirilmiştir. Bkz. İlgili bölüm.

Bir başka yerde de, Yüce Allah'ın durup dururken sebepsiz yere, her istediğini kurlsız şekilde yaptığı gibi bir izlenimin doğmasına yol açan şu rivâyet nakledilmektedir. “*Ya Musa! Müttekilere de: ‘Amellerine mağrur olmasınlar! (güvenmesinler) Eğer diler isem, azap ve eğer diler isem rahmet ederim. Belki benim rahmetime ümit tutsunlar. Rahmetim onların amelinden yeğdir (iyidir).*’”⁵¹⁰ Allah'ın rızâsı ve rahmetinin her şeyin üzerinde olduğu ve gerçek müttekîlerin amellerine güvenmeyecekleri mâlumdur. Ancak burada, Yüce Allah'ın “*dilersem azap, dilersem rahmet ederim*” şeklindeki ifâdesi bağlamından kopartılarak verilmek sûretiyle Ulu Allah yanlış tanıtılmaktadır. Bu âyette, Allah'ın kastettiği mânâ, Bîcân'ın anladığı şekilde değildir. Zîra Yüce Allah, bu ifâdeyle en katı günahkarları bile, gerçek anlamda pişmanlık duyup yollarını değiştirmeleri halinde affedebileceğini beyan etmektedir.⁵¹¹ Bununla beraber Allah Teâlâ *Kur'ân-ı Kerim*'de, kendi katından verilmiş bir söz olmasa, insanları azgınlıkları sebebiyle helâk edeceğini, yeryüzünde tek bir canlı bırakmayacağını söylemektedir. Lâkin verdiği bu söz nedeniyle bunu yapmayacağını ve insanlara mühlet verdiğini bizzat kendisi ifâde etmektedir.⁵¹² Buradan anlaşılıyor ki, koyduğu kurallara öncelikle Yüce Allah'ın kendisi uymaktadır. Bir keyfilik söz konusu değildir. Kâinat oyun ve eğlence olsun diye değil, derûnî bir anlam amaç üzerine yaratılmıştır.⁵¹³ İnsanın yeryüzündeki hayatını anlamlı kılan, öteki dünyanın var olmasıdır. Yüce Allah, dünyada iken rahmetini hak etmiş bir kulunu, âhiret de cehenneme atarak sözünün hilafına iş yapacak değildir.⁵¹⁴ Mü'minlere iki cihanda da yardım edeceği, onları sıkıntılarından kurtaracağı, O'nun vaadleri arasındadır.⁵¹⁵ Elbette Yüce Allah yaptıklarından sorguya çekilecek değildir.⁵¹⁶ Ama rahmeti ve şefkati kendisine ilke edinen ⁵¹⁷ Yüce Allah, hak edene hak ettiği rahmeti, iyilik yapanlara da bunun

⁵¹⁰ AHMED BÎCAN, s. 92-93.

⁵¹¹ Fetih, 48/14.

⁵¹² Nahl, 16/61; Şûrâ, 42/21. Ayrıca bkz. Kâf, 50/29; Hüd, 11/117; Hac, 22/53; Furkân, 25/37; Zuhruf, 43/83; Mearic, 70/42; Tarık, 86/17.

⁵¹³ Duhân, 44/38-39. Ayrıca bkz. Enbiyâ, 21/16-17.

⁵¹⁴ Âl-i İmrân, 3/9; Nisâ, 4/122; Ra'd, 13/31; İbrâhim, 14/47.

⁵¹⁵ Mâide, 5/9; Yûnus, 10/103; Rûm, 30/47; Gâfir, 40/51-52; Fetih, 48/29.

⁵¹⁶ Enbiyâ, 21/23.

⁵¹⁷ En'âm, 6/12, 54. Ayrıca bkz. Bakara, 2/64, 105; Nisâ, 4/83, 152; A'râf, 7/156; Kehf, 18/58; Nûr, 24/10, 20, 61; Ankebût, 29/23.

karşılığını mutlaka verecektir.⁵¹⁸ Zîra O, kendi ifâdesiyle belirttiği üzere hiçbir kimseye asla haksızlık yapmayacaktır.⁵¹⁹

Bir başka rivâyette ise, cehennemden çıktıktan sonra cennete girecek günahkar mü'minlerin alınlarına (هؤلاء الجهنميون عتقاء الرحمن) “*Hâülâi'l-Cehennemiyûne Utekâu'r-Rahmân*” yazısının yazılacağı, bu kimselerin gâyet melûl olup cennet ehlinden utanacakları ve ağlayacakları, bunun üzerine Allah'ın Cebrâil'e bu yazının silinmesi emrini vereceği anlatılmaktadır.⁵²⁰ *Kur'ân-ı Kerim*'in ve Rasûlullah'ın bize tanıttığı Yüce Allah'ın böyle bir yazıyı en baştan yazdırmasının ve böyle bir uygulamada bulunmasının geçerli ve mantıklı bir îzahını yapmak güç görünmektedir. Zîra, kullarının ayıpların örten,⁵²¹ tövbeleri kabul eden,⁵²² rahmet ve mağfîret sahibi olan⁵²³ Yüce Allah'ın, cennete sonradan girecek mü'minlere ikinci sınıf insan muâmelesini revâ görmesi söz konusu değildir. Kaldı ki cennette gam, keder ve üzüntü de olmayacaktır.⁵²⁴ Dolayısıyla, böyle bir rivâyetin doğru olma ihtimâli zayıflamaktadır. Bununla beraber, öyle bir yazının alınlara yazılmasının kime ne yarar sağlayacağı konusunu da anlamak da güç görünmektedir. Cennete kıskançlık, kin ve hased gibi kötü duygulara yer olmadığına göre,⁵²⁵ tamâmen insânî his ve heyecanla ortaya konulmuş böyle bir mizansenî, Yüce Allah'a izâfe etmeye kalkışmak ve insanın muhâkemesini zorlayan bu rivâyetin doğruluğunu ispatlamaya çalışmak akıl ve vicdanla bağdaşmamaktadır.

Bîcan'ın naklettiği bir diğer rivâyette, Allah'ın Hz. Peygamber'e: “*Ya Muhammed! Benim dahi senin katında bir hâcetim vardır*” dediği, Hz. Peygamber'in: “*Ya Rabbi, Rabbin kuluna ne hâceti ola?*” diye sorduğu, Allah'ın: “*Benden ne kadar dilerse dile ki sana vereyim. Zîra ben kerim padişahım. Şol*

⁵¹⁸ Yûsuf, 12/56.

⁵¹⁹ Bakara, 2/ 57; Âl-i İmrân, 3/25, 117, 161; Nisâ, 4/40; A'râf, 7/160; Hûd, 11/101; Nahl, 16/33, 111; Yûnus, 10/44; Rûm, 30/9; Yâsîn, 36/54; Gâfir, 40/17; Fussilet, 41/46; Câsiye, 45/22; Talâk, 65/1.

⁵²⁰ AHMED BÎCAN, s. 439-440.

⁵²¹ BUHÂRÎ, 46/Mezâlim, 3 (III, 98); MÜSLİM, 45/Birr, 15, 20 (III, 1996, 2002); 48/Zikr, 11 (III, 2074); EBÛ DÂVUD, 40/Edeb, 38, 60 (V, 201, 235); TİRMİZÎ, 15/Hudûd, 3 (IV, 34-35); 25/Birr, 19 (IV, 326); 42/Kur'ân, 10 (V, 289); İBN MÂCE, Mukaddime, 17 (I, 82); 20/Hudûd, 5 (II, 850); İBN HANBEL, II, 91, 252, 296, 389, 404, 500, 514, 522; IV, 62, 104; V, 375.

⁵²² Tevbe, 9/104, 118; Gâfir, 40/3; Şûrâ, 42/25.

⁵²³ Ta'ha, 20/82; Ahzâb, 33/5, 24, 50, 59, 73; Zümer, 39/5; Nûh, 71/10.

⁵²⁴ Bakara, 2/62, 112, 227, 262; Âl-i İmrân, 3/170; Mâide, 5/69; En'âm, 6/48; A'râf, 7/35, 49; Ahkâf, 46/13.

⁵²⁵ A'râf, 7/43; Hicr, 15/47.

*kadar vereyim ki benden razı olasın. İzzetim hakkı için, eğer cemî halkı (yaratılmışları) benden ister isen vereyim” dediği haber verilmektedir.*⁵²⁶

Burada her ne kadar Yüce Allah’ın kerim, cömert, zengin ve hiçbir kimseye muhtaç olmadığı, Hz. Peygamber’in de ne kadar üstün bir elçi olduğu mesajı veriliyorsa da, Yüce Allah’ın Peygamberiyle, bu tarzda ve bu içerikte bir diyaloga girmesi, *Kur’ân-ı Kerim*’de anlatılan peygamber anlayışıyla bağdaşmamaktadır. Zîra herkes vazîfesini yapmaktadır.⁵²⁷ Zaten peygamberlere vaad edilen yüce makamlar bellidir⁵²⁸ ve Ulu Allah elbette fazlasını da vermeye kadirdir.⁵²⁹ Hal böyleyken Allah-ü Teâlâ’nın, bir kimseye kendini bu şekilde ispatlamaya çalışması, onun bir eksikliği olup olmadığı konusunu akla getirmektedir ki, o bütün bunlardan münezzehtir. Zaten Hz. Muhammed’in O’ndan razı olduğu, O’na gönülden inanıp teslim olduğu, geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kılmasından bellidir.⁵³⁰ Onun (a.s.) gâyesi; ne cennet arzusu, ne de cehennem korkusudur. Sadece risâlet görevini tam ve eksiksiz yaparak Allah’ın sevgisini ve hoşnutluğunu kazanmaktır. Şâhit olduğu üzere o, bu vazifesini bihakkın yapmıştır.⁵³¹ Özetle ifâde edilecek olursa, Yüce Allah’ı kişileştirerek, dolayısıyla da sınırlandırarak hâceti olan bir yaratıcı şeklinde takdim etmek, İslâm’ın ortaya koyduğu inanç esaslarıyla çelişmektedir.

Ahmed Bîcan’ın “nakildir” diyerek, İbn Abbas’tan aktardığı bir rivâyette, Hz. Muhammed’in kıyâmet günü diğer peygamberlerin “altın”dan minberler üzerinde otururken kendisinin oturmayıp beklediği, zîra, eğer kendisi cennete girerse, ümmetinin geride kalıp cehenneme konulacağı endişesini taşıdığı, bunun üzerine Hz. Allah’ın: “*Ümmetine ne muamele edeyim?*” diye sorduğu, Hz. Peygamber’in de: “*Ya Rabbi! Hesaplarını kolay eyle*” dediği, böylece Allah’ın, onların kimini kendi rahmeti ile ve kimini de Hz. Muhammed’in şefaati ile cennete koyduğu

⁵²⁶ AHMED BÎCAN, s. 394.

⁵²⁷ Âl-i İmrân, 3/183,184; Nisâ, 4/165, Mâide, 5/15, 32, 67, 92, 99; A’râf, 7/62, 67, 79, 93; Hûd, 11/57; Ra’d, 13/50; Nahl, 16/35,82; Nûr, 24/54; Ahkâf, 46/23,35; Talâk, 65/11; Mücâdele, 58/21.

⁵²⁸ Bakara, 2/253; Tevbe, 9/72; Meryem, 19/57; Mü’minûn, 23/11; Mücâdele, 58/11; İnşirah, 94/4.

⁵²⁹ İsrâ, 17/79.

⁵³⁰ BUHÂRÎ, 19/Teheccüd, 6 (II, 44); 65/Tefsîr, 48-2 (VI, 44); MÜSLİM, 50/Münâfikûn, 18 (III, 2171-2172); TİRMİZÎ, 2/Salât, 187 (II, 268-269); NESÂÎ, 20/Kıyâmu’l-leyl, 17 (III, 217-218); İBN MÂCE, 5/İkame, 200 (I, 456); İBN HANBEL, IV, 251, 255; VI, 115.

⁵³¹ Mâide, 5/3; En’âm, 6/115.

anlatılmaktadır.⁵³² Bu rivâyette de, Hz. Muhammed'in (a.s.) diğer peygamberlerin aksine, fedâkar bir şekilde ümmetini beklediği, çünkü ondan habersiz ümmetinin bir kısmının cehenneme atılabileceği kaygısı taşıdığı mesajı verilmektedir. Açıkça görüldüğü üzere bu mesaj verilirken böyle bir uygulamayı Yüce Allah'ın yapabileceği zannının oluşturulması doğru değildir. Bir peygamberin, Allah'ın adâletinden şüphe ettiği izleniminin doğmasına yol açabilecek bu rivâyet hiç düşünülmeden nakledilmekte, dolayısıyla Yüce Allah ve Peygamber'i yanlış tanıtılmaktadır. Bununla birlikte, halkın yanlış bir şefaata anlayışına sahip olunmasına da yol açılmaktadır.⁵³³ Oysa, gerek peygamber, gerekse velilerin, şartsız ya da kendiliklerinden şefaata ve aracılık yapabilecekleri yolundaki yaygın inanç, âyetlerle reddedilmektedir.⁵³⁴ Aynı şekilde şefaata edilmeye hak kazanmak için de, Allah'ın iznine ihtiyaç bulunmakta, O'nun varlığına ve birliğine şeksiz şüphesiz bir îmana sahip olunması gerekmektedir.⁵³⁵ Dünya hayatında tövbeleri ve olumlu çabalarıyla, Allah'ın bağışlamasını ve rızasını zaten kazanmış bulunan günahkarlar için kıyâmet gününde peygamberlere sembolik olarak şefaata etme izni verilecektir.⁵³⁶ Büyük günah sahipleri, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmış olmaları şartıyla, peygamberlere verilecek olan bu şefaata hakkı sâyesinde Allah'ın bağışlamasını umabileceklerdir.⁵³⁷ Özetle peygamberlere verilecek şefaata hakkı ya da yetkisi, Allah'ın bu günahkarları bağışlamasının bir ifâdesi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla böyle bir şefaati kazanmaya hazır hâle gelmek için de, çok ciddî çabalar sarf edilmesi gerekmektedir.

⁵³² AHMED BÎCAN, s. 395.

⁵³³ AHMED BÎCAN, s. 212. Diğer bir kısım yanlış şefaata anlayışları için bkz. s. 231, 257, 260-261, 271, 275, 321, 330, 394, 401, 411, 425. Kırbaşoğlu, yanlış bir şefaata anlayışını yansıtan bu tür rivâyetlerin Kur'an'a ters düştüğünü söylemektedir. Bkz. **Alternatif Hadis**, s. 358-360.

⁵³⁴ Bakara, 2/255, "Kim şefaata edebilir O'nun katında, O'nun izni olmadan?"; Yûnus, 10/3, "O'nun izni olmadıkça, araya girip kayıracak kimse yoktur."; Zümer, 39/44, "De ki: Şefaata (hakkını verme yetkisi) yalnız Allah'a aittir.". Ayrıca bkz. Sebe, 34/23; Necm, 53/26.

⁵³⁵ Taha, 20/109; Zuhuf, 43/86.

⁵³⁶ ESED, M., s. 391, Yûnus, 10/3, 7 no'lu dipnot. Şefaati, Allah'ın mutlak adalete dayanan yargılamasında -hâşâ- Allah'ın kanaatini değiştirmeye yönelik bir girişim olarak değerlendirmek doğru değildir. Kur'an'da şefaatten söz edilmesi, şefaatchileri onurlandırmaya yönelik bir husus olsa gerektir. Bkz. ÖZSOY, Ömer- GÜLER, İlhamî, **Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)**, Fecr Yay., Ank., 2005, s. 290.

⁵³⁷ Meryem, 19/87; "(Bu günde hayattayken) O sınırsız rahmet sahibiyle bir bağ, bir bağlantı içine girmiş olmadıkça, kimse şefaatten pay alamayacaktır.". Ayrıca bkz. Enbiyâ, 21/28.

Aynı şekilde aktarılan bir başka rivâyette de, Hz. Peygamber ile Cebrâil arasında geçen cehennem konulu diyalogta, sadece kendisine verilen görevi yapmakla sorumlu olan ve günah işleme özelliği bulunmayan Cebrâil'e söylettirilen şu sözle Yüce Yaratıcı yanlış tanıtılmaktadır. Şöyle ki, cehennemin azâbının büyüklüğü karşısında Hz. Peygamber ağlayınca Cebrâil de onunla birlikte ağlamakta, Hz. Muhammed, hiç günahı olmadığı halde ağlayan Cebrâil'e bunun nedenini sormakta, o da şu şekilde cevap vermektedir: *'Ya Muhammed hûd (zaten) Tanrının mekrinden (hilesinden, ne yapacağından) emin olmazam, azâbından korkarım (o yüzden ağlarım)*'⁵³⁸ demektir. Allah'ı en iyi tanıyanlardan biri olan Cebrâil'e böyle bir sözün söylettirilmiş olması, onun adının bu rivâyete maksatlı olarak karıştırıldığı düşüncesini akıllara getirmektedir. Zîra, kural tanımayan ve her istediğini istediği şekilde yapan bir Tanrı anlayışının zihinlere yerleştirilmesine katkı sağlayan bu rivâyetin nakledilmesindeki yanlışlık ortadadır. Çünkü Kur'ân'da kendisini bizzat ve açıkça tanıtan Yüce Allah'ın bu şekilde hareket etmesinin doğru olamayacağı bilinmektedir. Dolayısıyla bu rivâyetin kıssacıların bir uydurması olduğu her halinden belli olmaktadır.

Netice olarak, Bîcan'ın eserinde tespit edildiği kadarıyla, yanlış Tanrı tasavvurunun oluşumuna katkı sağlayan buna benzer pek çok örneğe rastlamak mümkündür.⁵³⁹ Böyle bir anlayışın topluma aktarılmasından vazgeçilmesi gerekmektedir. Zîra yanlış tasavvurlar insanları yanlış yollara sürüklemekte, İslâm'ın özünden ve ruhundan uzaklaşılmasını da beraberinde getirebilmektedir.

b. Envâru'l- Âşikîn'de Peygamber Anlayışı

Ahmed Bîcan'ın diğer mutasavvıfların yaptığı gibi, Hz. Peygamber'in tanıtılması noktasında, *"aşırı yüceltilmiş bir peygamber anlayışı"* ortaya koyarak, onu örnek alma konumundan uzaklaştırdığı görülmektedir. Oysa olması gereken, Hz. Peygamber'i bütün yönleriyle abartmadan tanıtmak olmalıdır. Bununla birlikte Hz. Peygamber bu şekilde tanıtılırken, diğer peygamberlerin de aynı vazîfeyi yaptıkları, vahiy aldıkları, getirdikleri evrensel mesajın tek bir kaynağa dayandığı, görev ve sorumluluk îtibârıyla aralarında hiçbir farkın olmadığı da unutulmamalıdır.

⁵³⁸ AHMED BÎCAN, s. 415.

⁵³⁹ AHMED BÎCAN, s. 86, 97, 114, 116, 119, 133, 134, 165, 219, 221, 224, 231, 239-240, 254, 256, 258, 275, 276, 282, 284-285, 295, 315, 329-330, 332, 353, 363, 367, 385, 394, 395, 397, 405, 409, 419, 421, 423, 440, 456.

Görüldüğü üzere yanlış bir peygamber tasavvurunun oluşturulmasına ve Allah'ın elçilerinde olmayan özelliklerin varmış gibi gösterilmesine katkı sağlayan rivâyetler ve anlayışların nakledilmesinde aracı bir rol üstlenen müellif, bunları yaparken hata yaptığını değil hizmet ettiğini düşünmektedir. Nitekim; Hz. Dâvud'un mescide giderken böbürlenerek yürümesi,⁵⁴⁰ bir gecede beraber olduğu 99 karısı olmasına rağmen,⁵⁴¹ bir başkasının karısına göz koyup onu hileli bir şekilde elde etmesi;⁵⁴² Hz. Mûsâ'nın bir yumruk vurup Azrâil'in (a.s.) bir gözünü çıkartması;⁵⁴³ Hz. Âdem ile İblis'in dertleşip ağlaşmaları ve hatalarına birlikte bir suçlu aramaları;⁵⁴⁴ Hz. Âdem'in verdiği sözü unutup, Allah (c.c.) ile ömür pazarlığına girişip kazanması;⁵⁴⁵ cenneti görmeye giden Hz. İdris'in verdiği sözü unutup, cennetten tekrar çıkmaya yanaşmaması,⁵⁴⁶ Hz. Nûh'un da verdiği sözde durmaması;⁵⁴⁷ Hz. İlyas'ın duâ ederek ölen oğlu Yunus'u 15 gün sonra tekrar diriltmesi;⁵⁴⁸ Hz. İlyas'ın ölmediği, halen yaşadığı, dilediği yere atı ile uçtuğu, Hızır'ın da onunla beraber olduğu;⁵⁴⁹ Hz. Eyüp'ün: “*İlahi! Ne günah işledim ki, sana baid (uzak) oldum. İlâhî! Beni öldür. Bana ölüm yeğdir (iyidir) hayattan.*” diye duâ ettiği;⁵⁵⁰ Hz. Muhammed'in (a.s.) kabrinde diri olup, gördüğü ve işittiği,⁵⁵¹ kızı

⁵⁴⁰ AHMED BÎCAN, s. 143.

⁵⁴¹ AHMED BÎCAN, s. 131.

⁵⁴² AHMED BÎCAN, s. 132. Kevâşî, (680/1281) Hz. Dâvud'un beğendiği evli kadını elde etmek için kocasını savaşa göndererek en önde savaşırması, ölümüne neden olduktan sonra bu kadınla evlenmesi hâdisesinin tamamıyla İsrâiliyyât olduğunu, bu sebeple anlatılan kıssayı tefsirine almadığını belirtmektedir. Geniş bilgi için bkz. ATA, Mehmet Mahfûz, **Kevâşî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi**, Emre Matbaacılık, İst., 2002, s. 219.

⁵⁴³ AHMED BÎCAN, s. 117. (Nemci SARI, yaptığı çalışmada bu hadisin doğruluğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bkz. SARI, Necmi, **Hz. Musa'nın Ölüm Meleğinin Gözünü Çıkarması Hadisini Anlamaya Doğru**, Ümmü'l-Kura Yay. İst. 2003. Lâkin bu hadisin, bedihî gerçeklere ters düştüğü için eleştirilen hadislerden olduğu, geçmiş devirlere ait bir mitoloji olarak değerlendirildiği kanaati de söz konusudur. Bkz. ÖZAFŞAR, M. Emin, “Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i”, **AÜİFD.**, Ank., 1999, XXXIX, 339,341. Ayrıca bkz. KIRBAŞOĞLU, M. H., **İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ank. Okulu Yay. Ank., 1999, s. 270; KIRBAŞOĞLU, **Alternatif Hadis**, s. 348).

⁵⁴⁴ AHMED BÎCAN, s. 39.

⁵⁴⁵ AHMED BÎCAN, s. 48.

⁵⁴⁶ AHMED BÎCAN, s. 51.

⁵⁴⁷ AHMED BÎCAN, s. 54-55.

⁵⁴⁸ AHMED BÎCAN, s. 127.

⁵⁴⁹ AHMED BÎCAN, s. 130.

⁵⁵⁰ AHMED BÎCAN, s. 87.

⁵⁵¹ AHMED BÎCAN, s. 260.

Fatıma'yı da yanına aldığı;⁵⁵² Hz. Süleyman'ın üç yüz nikahlı hatunu, yedi yüz tane de câriyesi olduğu, cümlesine yakınlık ettiği⁵⁵³ gibi hususlar anlatılırken peygamberlerin ne kadar da yanlış tanıtıldığı fark edilememektedir. Oysa hiçbir peygamberin böbürlenerek yürümesi; verdiği sözde durmaması; hileye baş vurması; hatasını kabul etmemesi veya “*beni öldür Allah'ım!*” diye duâ etmesi, peygamberlerin bize bildirilen vasıflarıyla çelişen hususlardır. Ayrıca cinsel konularda çok güçlü bir peygamber imajının da verilmesi uygun değildir. Her ne kadar burada peygamberlerin çok güçlü olduklarından bahsedilmek istenmiş olsa da, insanların kafalarında kalan husus, onların güçlü olmalarında ziyâde kadınlara olan düşkünlüğü konusudur ki, kimsenin peygamberleri bu şekilde zan ve töhmet altında bırakmaya, dolayısıyla da getirdikleri evrensel mesajların yanlış değerlendirilmesine sebep olmaya hakları yoktur.

Aynı şekilde Hz. Süleyman'ın çok sevdiği atlarını seyrederken farkında olmayarak ikinci namazını kaçırmaması, bu yüzden sinirlenerek atların boyunlarını vurdurması,⁵⁵⁴ bunun üzerine güneşin tekrar geriye getirilip namazını kılması⁵⁵⁵ anlatılırken sağlam bir muhâkeme yeteneğine sahip olduğu bilinen bir peygamberin atlarını seyre dalarak namazını kaçırmayacağı öngörülememektedir. Öyle olmuş olsa bile, suçsuz hayvanları cezalandırma yoluna gitmeyeceği⁵⁵⁶ ve güneşin tekrar geriye döndürülmesinin mümkün olamayacağı düşünülemezdir.⁵⁵⁷ Hz. Yûşâ'nın da, uzayan savaş nedeniyle güneşi bir müddet olduğu yerde durdurması, hava kararmadan harbi tamamlaması,⁵⁵⁸ hep aynı mantığın ürünlerine benzemektedir. Peygamberlerin bu şekilde abartılarak yanlış tanıtılması ve tabiat kanunlarının (sünnetullah'ın)⁵⁵⁹ bu denli ters yüz edilmesi kanaatimizce doğru değildir.

⁵⁵² AHMED BÎCAN, s. 261. Hz. Peygamber'in, başkasını değil de niçin o kızını yanına aldığı konusu, bu rivâyetin kimler tarafından uydurulup ortaya atıldığı konusunda yeterince ipuçları içermektedir.

⁵⁵³ AHMED BÎCAN, s. 155.

⁵⁵⁴ AHMED BÎCAN, s. 147.

⁵⁵⁵ AHMED BÎCAN, s. 148.

⁵⁵⁶ Enbiyâ, 21/79; Neml, 27/15-16, 19; Sâd, 38/30-33, 35, 40.

⁵⁵⁷ Bu tür rivâyetlerin reddedildiği ifâde edilmektedir. Bkz. KIRBAŞOĞLU, **Alternatif Hadis**, s. 225.

⁵⁵⁸ AHMED BÎCAN, s. 118.

⁵⁵⁹ İsrâ, 17/77; Ahzâb, 33/62; Fâtır, 35/43; Feth, 48/23. Ayrıca bkz. En'âm, 6/34, 115; Yûnus, 10/64; Kehf, 18/27; Kâf, 50/29. Sünnetullah'ın “tabiat kanunları” şeklinde anlaşılmasının uygun olmadığı, aksine, “*Allah'ın tarih içerisindeki değişmez davranış tarzı, kendisi için benimsediği irâdî bir tavır*” olduğu ile alakalı geniş bilgi için bkz. ÖZSOY, Ömer, **Sünnetullah, Bir Kur'an İfâdesinin Kavramlaşması**, Fecr Yay., Ank., 1994, s. 182-184.

Hiz. Muhammed'in (a.s.) abdest suyunu alıp içen ve yuzlerine suiren sahabilerin olduğu,⁵⁶⁰ Huneyn savaşı esnasında Hiz. Peygamber'in (a.s.) ak katırdan aşıağı inip yerden aldığı bir avuç toprağı kâfirlerin uzerine saçtığı, onların da korkudan kaçtıkları anlatılırken,⁵⁶¹ Hiz. Peygamber'in aşırı şekilde yucertilip yanlış tanıtıldığı yine fark edilememektedir.⁵⁶² Elbette onun mucizeler gostermesi söz konusudur. Fakat onun hayatın her anında mucizeler gostermediği de bilinmektedir. Bu itibarla sebeplere sarılmak, tedbir almak, her türlü hazırlığı çok önceden yapmak ve planlı hareket etmek gibi konulara vurgu yapılması gerekirken, bir avuç toprakla işini halleden bir peygamber anlayışının yerleştirilmesi isâbetli değildir. Zîra, böyle yapıldığında otomatik olarak Hiz. Muhammed örnek olma konumundan çok yukarılara ve hayatın dışına itilmiş olmaktadır ki, böyle bir anlayışı kabul edebilmemiz mümkün görünmemektedir.

Sa'd b. Vakkas'a (55/674) dayandırılan bir başka rivâyette de, Uhud savaşı (4/625) esnasında Rasûl-ü Ekrem'in yanında iki kişinin olduğu, ak donları ile gâyet iyi cenk ettikleri, bunlardan birinin Cebrâil (a.s.), diğerinin ise Mikâil (a.s.) olduğu hususu anlatılırken,⁵⁶³ o gün niçin Hiz. Peygamber'in yaralandığı, mübârek dişlerinin niçin kırıldığı ve meleklerin neden onu korumadıkları gibi konulara hiç girilmemiştir. Meseleye bir bütün halinde bakıldığında, bu soruların cevaplarının ortaya çıktığı görülecektir. Elbette *Kur'ân-ı Kerim*'de, Yüce Allah'ın Müslümanların yardımına meleklerle koőacaėı ifâde edilmektedir.⁵⁶⁴ Ancak bunun mâhiyetinin nasıl olacağı konusu uzerinde düşünüldüğünde, müteakip âyetlerde ifâde edildiği uzerে bunun bir müjde, kalplerin rahatlaması, huzur, itminân, rûhî sükûnet ve kendine güven duygusu

⁵⁶⁰ AHMED BÎCAN, s. 250.

⁵⁶¹ AHMED BÎCAN, s. 251.

⁵⁶² BAĞCI, Hacı Mûsâ, **Hiz. Peygamber'in Beşerî Yönü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ. SBE., Ank., 1999, s. 187-300. Bu alıőmada, Hiz. Peygamber'e cennetten yedirilip içirildiği, kanının, idrarının ve gaitasının temiz olduğu, ölümlü bir beşer olmasına rağmen cesedinin ürümediği, kabrinde canlı olduğu, işittiği, selam alıp verdiği ile ilgili bir takım rivâyetlerin hem sened hem de metin tenkidi yapılmakta ve kabul edilemez rivâyetler oldukları delilleri ile gosterilmektedir.

⁵⁶³ AHMED BÎCAN, s. 249-250. Bu rivâyetlere benzeyen ve yanlış bir melek tasavvurunun oluşumuna katkı sağlayan pek çok hadisin kaynaksız, isnadsız, problemlı ve mitolojik nitelikli İsrâiliyyât nevinden haberler olduğu ile ilgili bkz. KIRBAŞOĞLU, **Alternatif Hadis**, s. 354-355.

⁵⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/124-125; Enfâl, 8/9. (Araştırmasında konu ile ilgili rivâyetleri değerlendiren olak, insan suretinde gelerek Müslümanlara savašta yardım eden melek anlayışını yansıtan rivâyetlerin isnad açısından problem teşkil ettiğini ifâde etmekle beraber, Kur'ân'a aykırı olmadığı kanaatindedir. Bkz. ÇOLAK, Ali, **Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı**, İlahiyat Yay., Ankara, 2000, s. 54).

şeklinde inananların kalplerine ulaştırılması da imkan dahilindedir.⁵⁶⁵ Melekler Allah'tan aldıkları emir gereği, mânevî mahiyette ve psikolojik planda, inananların yardımına koşarak onları yüreklendirmiş, “Allah’ın mutlaka inananlarla beraber olduğu”⁵⁶⁶ mesajını onların gönüllerine ulaştırıp motive etmek sûretiyle destek sağlamışlardır. Hz. Muhammed de, hicret esnasında mağarada yol arkadaşına “üzülme Allah bizimle beraber”⁵⁶⁷ derken aynı düşünce ile hareket etmiş, meleklerin mânevî yardımlarını aldıklarını bu sözleriyle ortaya koymuş olmalıdır. Âyetin devamında belirtildiği üzere, Allah’ın kendileriyle beraber olduklarını dilleri ile ifade ettiklerinde anda rahatlamışlar, bunun üzerine Allah onlara katından bir güven duygusu bahşetmiş ve görünmeyen güçlerle onları desteklemiştir.⁵⁶⁸ Allah Teala, gerçek mü’minlerin kalplerine îmânı nakşetmiş ve rûh (ilâhî ilham) ile onların yanında yer almıştır.⁵⁶⁹ Meleklerini de bu ilahî ilhamı ulaştırmakla görevlendirmiştir.⁵⁷⁰ Kur’an’ın ifâdesine göre Hz. İsa’da aynı şekilde kutsal rûh (ilâhî ilham) ile güçlendirilip, desteklenmiştir.⁵⁷¹ Rasûlullah’ın ashaptan şâir Hassan b. Sabit’e “Ruhü’l-kudüs (ilâhî ilham)” nimetini bahşetmesi için dua etmesi de ilâhî ilhâmın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁷² Dâvâlarının haklılığına olan güçlü bir inançla dopdolu bir grup insan, Allah’ın gönderdiği bu yardımla, benzer inançtan yoksun sayıca ve maddî bakımdan üstün düşmana karşı zafer kazanmışlardır.⁵⁷³ Dolayısıyla önemli olan bu yardımı hak edebilmek için sağlam bir

⁵⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/126; Enfâl, 8/ 11-12. Meleklerin destekleriyle ilgili bkz. Ahzâb, 33/43; Fussilet, 41/30-32.

⁵⁶⁶ Enfâl, 8/12; “Hani, Rabbin (inananlara ulaştırılmak üzere) meleklere: “Mutlaka sizinle beraberim!”(mesajını) vahyetti. (ve meleklere): “ İmana erenleri (benim şu sözlerimle) yüreklendirin: “Hakkı inkara kalkanların kalplerine korku salacağım; öyleyse (ey inananlar) onların boyunlarını vurun, parmaklarını kırın!”

⁵⁶⁷ Tevbe, 9/40; “...‘Üzülme’ dedi, “Allah bizimle beraberdir.” Ve derken Allah o’na katından bir sükûnet/bir güven duygusu bahşetti, o’nu sizin göremeyeceğiniz güçlerle destekledi....” Tevbe, 9/26; “Bunun üzerine, Allah, elçisi’nin ve inananların içlerine katından bir sükûnet indirmiş, görmediğin güçlerle donatmıştı...”

⁵⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/124-124. (Gerçek anlamda inananların kalpleri, Allah’tan gelen mânevî güçler aracılığıyla takviye edilmektedir.)

⁵⁶⁹ Mücâdele, 58/22.

⁵⁷⁰ Nahl, 16/2.

⁵⁷¹ Bakara, 2/87.

⁵⁷² BUHÂRÎ, 8/Salât, 68 (I, 116); 59/Bed’ul-halk, 6 (IV, 79); 78/Edeb, 91 (VII, 108); MÜSLİM, 43/Fedâil, 34 (II, 1935-1936); EBÛ DÂVUD, 40/Edeb, 87 (V, 280); TİRMÎZÎ, 41/Edeb, 70 (V, 138); NESÂÎ, 8/Mesâcid, 24 (II, 48); İBN HANBEL, II, 269; IV, 298, 301; V, 222; VI, 72.

⁵⁷³ Âl-i İmrân, 3/13.

îmâna, güçlü bir iradeye ve sadece Allah'a yönelmeye olan ihtiyaçtır.⁵⁷⁴ Bu gerçekleştirildiğinde gözle görülmeyen ama kalpte hissedilen o güven duygusu, cesâret ve motivasyon ile harekete geçen mü'minler, mücâdelelerini mutlak surette kazanacaklardır. Bu itibarla meleklerin yardımlarının olduğu muhakkaktır. Ancak onun mâhîyetinin nasıl olduğu ise tam olarak bilinmemektedir.

Hıristiyan ve Yahûdîler'in peygamberlerini "Allah'ın oğlu" diyecek kadar aşırı yüceltmelerinde yaptıkları yanlışla düşmeden,⁵⁷⁵ elbette Hz. Peygamber'in de övülmesi gerekmektedir. Ancak ölçü kesinlikle kaçırılmamalıdır. O, hayatında iken bu ölçünün kaçırılacağı tehlikesini görmüş ve sahâbîlerini uyarmıştır.⁵⁷⁶ Nitekim, onun Mûsâ'dan ve diğer bütün peygamberlerden üstün olduğu şeklindeki konuşmalar üzerine, şu açıklamalarda bulunmak zorunda kalmıştır. *"Beni Mûsâ'dan üstün tutmayın! İnsanlar kıyâmet günü bayılacaklar, bende onlarla birlikte bayılacağım. Ayıldığımda Mûsâ'yı Arş'a⁵⁷⁷ sıkı sıkıya tutunmuş bir vaziyette göreceğim. Bilmiyorum, o da bayılıp benden önce mi ayılacak, yoksa Allah bundan onu istisna mı tutacak?"*⁵⁷⁸ Bakara sûresinin ilgili âyetini⁵⁷⁹ tefsir eden Kurtûbî de (671/1272) Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstün olduğunu söylemenin câiz olmadığını belirterek bunun âyetin açık anlamına aykırı olduğunu ifâde etmiştir.⁵⁸⁰ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in de insan olduğu, Allah'ın koyduğu kurallara uygun hareket ettiği, tedbirler aldığı, bununla beraber meleklerin de mânevî yardımlarının

⁵⁷⁴ Sâd, 38/17.

⁵⁷⁵ Tevbe, 9/30-31. Ayrıca bkz. Mâide, 5/17-19.

⁵⁷⁶ BUHÂRÎ, 60/Enbiyâ, 48 (IV, 142); DÂRİMÎ, 20/Rikak, 68 (II, 626, 627); İBN HANBEL, I, 23, 24, 55. Hz. Peygamber: "Meryem oğlu İsâ'yı, Hıristiyanların aşırı derecede övdükleri gibi siz de beni aşırı bir şekilde övmeyin! Çünkü ben bir kulum. 'Allah'ın kulu ve elçisi' deyin" buyurmaktadır.

⁵⁷⁷ Arş ile ilgili geniş bilgi için bkz. YAVUZ, Yusuf Şevki, "Arş", **DİA**, III, 406-409, İst., 1991.

⁵⁷⁸ BUHÂRÎ, 44/Husûmât, 1 (III, 88, 89); 60/Enbiyâ, 25 (IV, 126); MÜSLİM, 43/Fedâil, 42 (II, 1843-1845); EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 13 (V, 53); İBN HANBEL, II, 264.

⁵⁷⁹ Bakara, 2/253; "Bu elçilerin bazılarını diğerlerinden daha fazla meziyetler bahsettik. İçlerinden kimi ile Allah (bizzat) konuşmuş, kimini de daha üst derecelere yükseltmiştir. Biz Meryem oğlu İsâ'ya hakîkatin tüm kanıtlarını bahsettik ve onu kutsal ilham ile güçlendirdik..." 'Kimi ile Allah konuşmuştur' ifâdesi ile kastedilen Hz. Mûsâ'dır. Bkz. Nisâ, 4/164. Bütün elçiler Allah'ın mesajının dürüst ve erdemli taşıyıcıları olduklarından bazılarını 'diğerlerinden daha fazla lütufta bulunulmuş' olsa da aralarında, (insan olmaları ve görevlerini yapmaları itibarıyla) hiçbir farklılık yoktur. Bkz. Bakara, 2/285. Nitekim Hz. Peygamber'e tebliğ ettiği mesajın kıyâmete kadar geçerli olması sebebiyle lütufta bulunulmuştur. Bkz. İsrâ, 17/55. Peygamberlerin kendi aralarındaki bu derece farkı maddî ve bedenî yönden olmayıp, mânevî faziletler ve kabiliyetler açısından olsa gerektir. Vallahu a'lem bi's-sevâb.

⁵⁸⁰ KURTÛBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **el-Câmîu li Ahkâmî'l-Kur'ân**, (I-XX), Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kâhire, 1967, III, 262.

olduğu bir bütün halinde ve dikkatle okuyucuya sunulmak durumundadır. Hz. Peygamber beşer üstü görülüp öyle tavsîfe kalkışılınca bir takım aksaklıkların meydana gelmesi kaçınılmazdır.⁵⁸¹ Konuların ve kişilerin abartılması, ifrat ve tefrit noktasında gidip gelinmesi, Hz. Muhammed'in efsânevî, esrârengiz, neredeyse beşerî hüviyetinden tecrit edilip adeta melekleştirilmesi doğru değildir. Aksi halde dünyada karşılaşılan problemlerin çözümü her geçen gün daha da zorlaşacaktır. Zîra çok boyutlu düşünülmeden konulan yanlış teşhisler, tedâviyi imkansızlaştırabilmektedir. Nitekim Müslümanların ekserisinin bugünkü hali bu durumun apaçık bir göstergesidir.

Bir diğer rivâyette, Hz. Âdem'in Hz. Muhammed'i görmek istediği, ancak Allah'ın, onun sadece nûrunu görebileceğini bildirdiği, bunun üzerine Hz. Muhammed'in nurunun Hz. Âdem'in eline geldiği, oradan şehâdet parmağına ulaştığı, Hz. Âdem'in o nuru görünce, parmağını kaldırıp şehâdet getirdiği, ondan dolayı şehâdet parmağını kaldırmanın sünnet olduğu⁵⁸² anlatılırken de Hz. Muhammed aşırı derecede yüceltilmektedir. Oysa Hz. Peygamber olduğu gibi bütün yönleriyle tanıtılmalıdır.⁵⁸³ Bîcân'ın eserinde buna benzer yanlış peygamber tasavvurunu yerleştiren ve destekleyen çok sayıda rivâyet bulunmaktadır.⁵⁸⁴

Ahmed Bîcan, eleştirel bir bakış açısıyla meselelere yaklaşmadığı ve genellikle rivâyetleri olduğu gibi alıp aktardığı için yanlış tasavvurların ortadan kaldırılmasına katkı sağlayamamıştır. Nitekim, peygamberlerle ilgili bilgiler verirken, her peygamberin hayatından değişik tablolar yansıtmış, fakat konuyu onların kaç yıl yaşadıklarını söyleyerek kapatmıştır.⁵⁸⁵ Oysa, hayatını anlattığı peygamberlerle ilgili bölüm sonlarında çarpıcı mesajların verilmesi, onların yaşamlarından çıkartılacak derslere işâret edilmesi, çok daha anlamlı olabilirdi. Ama o, böyle bir anlatım tarzından daha ziyâde, insanların çoğunluğunun hoşuna gidecek

⁵⁸¹ KOÇKUZU, **Hadis İlimleri**, s. 378. Aşırı derecede yüceltilmiş bir peygamber anlayışının yanlışlığı konusunda bkz. KIRBAŞOĞLU, **İslâm Düşüncesinde Sünnet**, s. 255-264 ve **Alternatif Hadis**, s. 338-345.

⁵⁸² AHMED BÎCAN, s. 44.

⁵⁸³ Nûr-ı Muhammedî anlayışıyla ilgili olarak bkz. YILDIRIM, A., **Tasavvufun Temel Öğretileri**, s. 114-121.

⁵⁸⁴ AHMED BÎCAN, s. 54, 55, 84, 87, 117, 127, 128, 131, 132, 143, 147, 149, 150, 153, 155, 166, 170, 175, 183, 198, 199, 201, 202, 211, 212, 315, 367, 391, 394, 395, 396, 412, 439, 442.

⁵⁸⁵ AHMED BÎCAN, s. 58. Diğerleri için bkz. s. 64, 68, 69, 72, 83, 84, 90, 92, 117, 160.

ve herhangi bir sorumluluğu gerektirmeyecek hususları ön plana çıkarmayı tercih edebilmiştir. Böylelikle insanlar pek o kadar da önem arz etmeyen ve faydası da sınırlı olan peygamberlerin yaşam sürelerine odaklandırılmışlardır. Elbette insanların ilginç konuları merak edip öğrenmek istemeleri normaldir. Ancak zor fakat gerekli olan şeylere vurgu yapılması, peygamberlerin örnek alınacak yönleri üzerinde daha fazla durulması, onların çalışmaları, gayretleri, fedâkarlıkları, azimleri, sabırları, kararlılıkları ve cesaretlerinin insanlara model olarak sunulması kanaatimizce çok daha büyük önem arz etmektedir.

Netice îtibârıyla, eserde yer alan yanlış Tanrı tasavvurlarının değiştirilmesi gerektiği gibi, peygamber anlayışlarının da yeniden gözden geçirilerek düzeltilmesi ve bütün peygamberlerin abartılmadan en güzel ve en doğru şekilde gelecek nesillere ve tüm insanlığa tanıtılması için çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

c. *Envâru'l-Âşikîn*'de Kur'ân Tasavvuru

Bîcân'ın eserinde rastlanılan yanlış anlayışlardan bir diğeri de Kur'ân tasavvurudur. Nitekim, nakledilen bir rivâyette, âhirette Allah'ın görülmesinden önce diğer bütün peygamberlerin kendilerine inzal edilen kitapları okuyacakları, onların okuyuşlarını tamamlamalarından sonra da, Hz. Muhammed'in Kur'ân'ı başından sonuna kadar okuyacağı ve sonrasında Allah'ın görüleceği haber verilmektedir.⁵⁸⁶

Burada *Kur'ân-ı Kerim*'in son olarak tilâvet edilmesiyle Allah'ın görülmesi arasında, bir ilişki kurulurken, Kur'ân'ı anlamanın değil, okumanın ibâdet olduğu gibi bir izlenimin oluşturulması isâbetli değildir. Çünkü Kur'ân orada değil, burada okunup anlaşılacak ve yaşanmak için gönderilmiş bir kitaptır. Bahsedilen rivâyetin öncesinde ve sonrasında bu hususa dâir yeterli ve kuvvetli vurguların yapılmadığı görülmektedir. Bu ve benzeri rivâyetlerde, sürekli Kur'ân'ı yüzünden okumaya yapılan teşvikler, âdetâ Müslümanların çoğunluğunun ortak bir kanaati haline gelmiş bulunmaktadır.⁵⁸⁷ Bugün gelinen noktada daha rahat görüleceği üzere Kur'ân'ı anlamaya yoğunlaşmak çok daha önemlidir. Sadece namaz kılarken, yüzünden ve mânâsı üzerinde düşünmeden yapılan bir okuma ideal bir okuma değildir. Bu durum

⁵⁸⁶ AHMED BÎCAN, s. 436.

⁵⁸⁷ Kırbaoğlu, yanlış Kur'an tasavvurunun düzeltilmesi, sağlıklı ve gerçekçi bir hâle getirilmesi ve Kur'an'ın bir tilâvet ve sevap kitabı olmaktan ziyade, yol gösteren bir hidâyet kaynağı olduğu gerçeğinin unutulmaması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. **Alternatif Hadis**, s. 346.

Kur'an'ın gönderiliş maksadını kavramaya çalışmamak demektir. Bu nedenle dirileri uyarmak,⁵⁸⁸ açıklanmak,⁵⁸⁹ anlaşılma⁵⁹⁰ ve yaşanma⁵⁹¹ maksadıyla gönderilmiş⁵⁹² bir kitabı ve O'nu gönderen Yüce Yaratıcı'yı hakkı ile takdir edebilmenin⁵⁹³ yolu, *Kur'ân-ı Kerim*'e sımsıkı bir şekilde sarılmaktan⁵⁹⁴ ve ondan gereken dersleri almaktan⁵⁹⁵ geçmektedir. Arzu edilen böyle bir okuma neticesinde Yüce Kur'ân'ın kıyâmete kadar değişmeyecek evrensel ilkeleri mü'minlerin kişiliklerini inşa edecek ve inananların ahlakları da, Kur'ân ahlâkı⁵⁹⁶ olacaktır. Dolayısıyla, nakledilen bu rivâyetin sağlam dayanaklardan mahrum olduğu ve esas okumanın âhirette değil, dünyadayken yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

d. *Envâru'l-Âşikîn*'de Kader Anlayışı

Ahmed Bîcan, yanlış bir kader anlayışının yerleşmesine neden olan bir takım rivâyetlere de eserinde yer vermektedir. Nitekim, hesap gününde günahkarların halinden bahsederken dünyada günah işleyip kendilerini cennete lâıyk görmeyen mü'min kimselere karşı Yüce Allah'ın: “*Siz benim takdirim ile günah işlediniz ve takdirimden kaçmadınız. Öyleyse şimdide kaçamayacaksınız.*”⁵⁹⁷ deyip cennete girdirmesini konu edinen rivâyeti naklederken doğru olmayan bir kader anlayışını topluma yansıtmaktadır. Zîra, kişinin kendi tutum ve davranışlarını, eğilimlerini, irâdesini yok sayan, başına gelen her şeyi Allah'ın takdiri olarak görüp sorumluluktan kaçmayı hedefleyen, “*kader mahkumu*” anlayışını pekiştiren, hatalarını sorgulamasına imkan tanımayan böyle bir düşüncenin İslâm'ın genel

⁵⁸⁸ En'âm, 6/19, 92; İbrâhim, 14/52; Meryem, 19/97; Enbiyâ, 21/45; Kasas, 28/46; Secde, 32/3; Fâtır, 35/33; Yâsîn, 36/6,10, 11, 70; Şûrâ, 42/7; Ahkâf, 46/12; Naziât, 79/45.

⁵⁸⁹ Bakara, 2/118, 219; Âl-i İmrân, 3/118, 138, 187; Mâide, 5/75; İbrâhim, 14/4; Nahl, 16/44, 64, 89; Hadîd, 57/17.

⁵⁹⁰ Bakara, 2/44, 266; Nisâ, 4/82; Yûnus, 10/24; Yûsuf, 12/2; Nahl, 16/69; Enbiyâ, 21/10; Sâd, 38/29; Zümer, 39/42; Zuhuf, 43/3; Câsiye, 45/13; Muhammed, 47/14; Haşr, 59/21.

⁵⁹¹ Bakara, 2/62; Mâide, 5/69; Kehf, 18/110; Gâfir, 40/40; Fussilet, 41/33, 46; Mülk, 67/2.

⁵⁹² Bakara, 2/231, 285; Nisâ, 4/136; Mâide, 5/67; En'âm, 6/92, 155; İbrâhim, 14/1; İsrâ, 17/106; Furkân, 25/1; Ankebût, 29/47; Zümer, 39/23, 41.

⁵⁹³ En'âm, 6/91; Hac, 22/74; Zümer, 39/67.

⁵⁹⁴ Bakara, 2/256; Lokmân, 31/22. Ayrıca bkz. Bakara, 2/63, 93; A'râf, 7/171; Meryem, 19/12.

⁵⁹⁵ Bakara, 2/221; En'âm, 6/80,126, 152; Nûr, 24/1, 27; Secde, 32/4; Sâd, 38/29; Zümer, 39/9; Duhân, 44/58.

⁵⁹⁶ MÜSLİM, 6/Müsâfirîn, 18 (I, 512-513); EBÛ DÂVUD, 5/Tatavvû, 26 (II, 88); TİRMÎZÎ, 25/Birr, 69 (IV, 368); NESÂÎ, 20/Kıyâmü'l-leyl, 2 (III, 199); İBN MÂCE, 13/Ahkam, 14 (II, 782); DÂRİMÎ, 2/Salât, 165 (I, 284); İBN HANBEL, VI, 54, 91, 111, 163, 188, 216.

⁵⁹⁷ AHMED BÎCAN, s. 404.

ilkeleriyle bağdaşmadığı görülmektedir. Buna benzer mesajların verildiği örneklere *Envâru'l-Âşikîn*'de rastlamak mümkündür.⁵⁹⁸

Elbette kaderi inkar etmek söz konusu değildir. Ancak insan özgürlüğünü ve sorumluluğunu adeta ikinci plana atarak ortaya konulan böyle bir “*ilâhî kader*” anlayışının⁵⁹⁹ doğru olmadığı ve insanları nemelazımcılığa sürüklediği de bir gerçektir.⁶⁰⁰ İslâm'da sorumluluğun esas merkezinin fert olduğu, herkesin imtihan edildiği,⁶⁰¹ herkese yaptıklarının karşılığının verileceği,⁶⁰² kişinin günahları kendi irade ve arzusu ile işlediği, dolayısıyla da sonuçlarına katlanması gerektiği açık ve net bir şekilde ortaya konulmaktadır.⁶⁰³ Bu itibarla insanlara yaptığı bütün eylemlerin sorumlusunun kendisi olduğunun öğretilmesi ancak doğru bir kader anlayışıyla mümkün olabilecektir.

Şimdi de Ahmed Bîcan'ın eserinde yer alan diğer bazı olumsuz anlayışlara temas edelim.

e. *Envâru'l-Âşikîn*'deki Diğer Bazı Anlayışlar

Burada, *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan, “ümme-i Muhammed”, “zulüm”, “azap”, “cin”, “hurûflik”, “fakirlik” ve “kadın ve çocuk” gibi bazı anlayışları değerlendireceğiz.

e.a). *Envâru'l-Âşikîn*'de Ümmet-i Muhammed Anlayışı

Eserde göze çarpan olumsuz anlayışlardan bir tanesi de Muhammed ümmetinin ayrıcalığı konusudur. İlk bakışta böyle bir ayrıcalığın zaten olmadığı düşüncesinin akla gelebilmesi normaldir. Ancak bu ayrıcalık konusu detaylı bir

⁵⁹⁸ AHMED BÎCAN, s. 113, 234, 239, 240, 277, 283, 321, 354, 404. Yapılan bir araştırmada bu tür kader anlayışını yansıtan rivâyetlerin, insan sorumluluğunu ortadan kaldıran bir düşünceyi telkin ettiği sonucuna varılmıştır. Bkz. BAĞCI, Hacı Mûsâ, **Hadislere Göre Kader Problemi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ., SBE., Ank., 1993, s. 202-205.

⁵⁹⁹ GÜLER, İlhami, “Allah-İnsan İlişkisinin Ahlâkî Boyutu (Allah'ın “kulları” mıyız?)”, **İslâmî Araştırmalar**, C. 5, S. 3, s. 201, Ank., 1991.

⁶⁰⁰ GÜLER, İlhami, **Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu, Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlâkî Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara Okulu Yay., Ank., 2000, s. 152.

⁶⁰¹ Bakara, 2/155; Âl-i İmrân, 3/140, 186; Hüd, 11/7; Kehf, 18/7; Muhammed, 47/31; Mülk, 67/2; İnsân, 76/2.

⁶⁰² Nahl, 16/96-97. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/145; A'râf, 7/40, 147, 180; İbrâhim, 14/51; Tâhâ, 20/127; Kasas, 28/84; Sebe, 34/4, 17, 33; Fussilet, 41/27; Saffât, 37/39; Gâfir, 40/40; Câsiye, 45/28; Tûr, 52/16; Tahrîm, 66/7.

⁶⁰³ Zilzal, 99/7-8; Şems, 91/9-10; Zümer, 39/70; Gâfir, 40/17; Ankebût, 46/19; Necm, 53/39-41. Ayrıca bkz. Meryem, 19/93, 95.

şekilde incelenildiğinde böyle bir hususun varlığı görülebilecektir. Nitekim, tövbe konusunda nakledilen uzunca bir rivâyette, Muhammed ümmetinin tövbesinin ne zamana kadar kabul edileceği konusu ele alınmaktadır. Onun ümmetinden herhangi birinin ölümünden bir yıl evvel tövbe etmesi halinde tövbesinin kabul edileceği Cebrâil tarafından Hz. Peygamber'e bildirildiğinde O, bunun çok uzun bir süre olduğunu söylemektedir. Cebrâil (a.s.) tekrar gidip gelerek Allah'ın bu süreyi bir aya indirdiğini bildirmektedir. Hz. Peygamber tarafından bu teklif de kabul edilmeyince, Cebrâil'in bu şekilde gidip gelmesi devam etmekte ve süre, bir aydan bir haftaya, daha sonra bir güne, müteâkiben bir saate, neticede can boğaza gelinceye kadar indirilmektedir. Bu halde iken tövbe etse bile tövbesinin kabul edileceği ifade edilmektedir. Arkasından da, dili ile tövbe edemese de kalbiyle tövbe etse, bunun da kabul edilip bağışlanacağı anlatılmaktadır.⁶⁰⁴ Muhammed ümmetinin tövbenin anlam ve mâhiyetini yanlış anlamasına neden olan bu rivâyet, onları tembelliğe, uyuşukluğa, gevşekliğe, nemelazımcılığa, kolaycılığa ve ileri bir târihe erteleme hastalığına mâruz bırakabilmektedir.⁶⁰⁵ Çünkü tövbe için zamanın bol olduğu anlayışını zihinlere yerleştiren bu ve benzerî haberler, İslâm toplumunun mânevî terakkîlerinin önünde birer engel teşkil edebilmektedir. Kanaatimizce bu rivâyet aktarılırken, âyetlerde belirtilen husus akla getirilmemiştir. Zîra, can boğaza geldiğinde⁶⁰⁶ zaten gayb perdesi kalkmaktadır. Ölüm meleği görüldükten sonraki

⁶⁰⁴ AHMED BÎCAN, s. 236.

⁶⁰⁵ Hâris b. Ebî Üsâme'nin tahrir ettiği bu rivâyetin senesinde yer alan râvî Dâvud b. el-Mihber'in "kezzâb" olduğu ve bu rivâyetin de "mevzû" olduğu ifade edilmektedir. Bkz. HARİS b. EBÎ ÜSÂME, (282/895)/HEYSEMÎ, Ali b. Ebî Bekr, (807/1404), **Müsnedü'l-Hâris (Zevâidü'l-Heysemî)**, (I-II), thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî, Merkezü Hıdmeti's-Sünneti ve's-Sîreti'n-Nebeviyye, Medîne, 1413, I, 321.

⁶⁰⁶ "*Can boğaza gelmedikçe (hırıltilar işitilmedikçe) Allah kulun yapacağı tövbeyi kabul eder*" şeklindeki rivâyeti İbn Ömer'den; Tirmîzî, İbn Mâce, İbn Hanbel, İbn el-Câ'd, İbn Humejd, Ebû Yâ'lâ, İbn Hibbân, Taberânî, Hâkim, Kudâî, Beyhakî ve Heysemî tahrir etmişlerdir. Bkz. (TİRMİZÎ, 45/Daavât, 98 (V, 547); İBN MÂCE, 37/Zühd, 30 (II, 1420); İBN HANBEL, II, 153; III, 425; İBN el-CÂ'D b. Ubeyd, Ali, (230/844), **Müsnedü İbn el-Câ'd**, (I), thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nâdir, Beyrut, 1410, I, 489; İBN HUMEJD, Ebû Muhammed Abd ibn Humejd b. Nasr (249/863), **Müsnedü Abd ibn Humejd**, (I), thk. Subhi el-Bedri es-Semerrâi-Mahmud Muhammed Halil es-Saidî, Mektebetü's-Sünne, Kâhire, 1408, I, 267; EBÛ YÂ'LÂ, Ahmed b. Ali, (307/919), **Müsnedü Ebî Yâ'lâ**, (I-XIII), thk. Hüseyin Selim Esed, Dımeşk, 1984, IX, 462; X, 81; İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim el-Bustî, (354/965), **Sahîhu İbn Hibbân**, (I-XVIII), thk. Şuayb el-Arnâvud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, II, 394; TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, (360/971), **Müsnedü's-Şâmiyyîn**, (I-II), thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405, I, 124; HÂKİM en-NİSÂBÜRÎ, Muhammed b. Abdillâh, (405/1014), **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, (I-IV), thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, IV, 286; KUDÂÎ, Muhammed b. Selâme b. Câfer, (454/1062), **Müsnedü Sîhâb**, (I-II), thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1407, II, 154;

pişmanlık ise asla fayda vermeyecektir.⁶⁰⁷ Ölüm öncesinde hiçbir hazırlık yapmadan son ânı bekleyenler büyük bir yanılğı içerisinde dirler. Zîra ölüm gelmeden önce Rabb'e yönelmek, O'na teslim olmak, O'nun gönderdiği öğretime uygun hareket etmek emredilmektedir. Birkaç dakika içinde öleceğini anlayan ve hiçbir kurtuluş ümîdi kalmayan birinin îmânının onu kurtarmaya yetmeyeceği bilinmelidir.⁶⁰⁸ Çünkü bu; Allah'ın kulları için uyguladığı ve kıyâmete kadar değişmeyecek bir kanûnudur.⁶⁰⁹ Ölüm anına kadar kötülük işleyip duran, ama o an gelip çatığında “şimdi tövbe ediyorum” diyenlerin tövbesinin de makbul olmadığı mâlumdur.⁶¹⁰ Tövbenin vakti hususunun yanlış değerlendirilmesine yol açan ve Müslümanları hatalı davranışlara sevk eden bu rivâyetin kıssacıların anlatım tarzını yansıtmış olması da, onlar tarafından uydurulma ihtimâlini akla getirmektedir. Dolayısıyla bu rivâyette ortaya konulan böyle bir anlayışın doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, (458/1066), **Şuabü'l-Îman**, (I-VIII), thk. Muhammed es-Said b. Bisyûnî Zeğlül, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410, V, 395, 396; HEYSEMÎ, Ali b. Ebî Bekr, (807/1404), **Mevâridü'z-Zam'ân ilâ Zevâidi İbn Hubbân**, thk. Muhammed Abdurrezzak Hamza, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, 607). Tirmîzî rivâyete “hasen-garib” hükmünü vermiştir. Bûsirî ise, senedde yer alan râvîler Velid b. Müslim ve Mekhul ed-Dimeşkî'nin tedlisleri sebebiyle isnadın “zayıf” olduğunu belirtmiştir. Bkz. (BÛSİRÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail b. Kaymaz, (840/1436), **Misbâhu'z-Zücâce fi Zevâidi İbn Mâce**, (I-IV), thk. Muhammed el-Müntekâ, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut, 1403, IV, 249. Ayrıca bkz. EBÛ NUAYM, **Hilyetü'l-Evliyâ**, (I-X), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405, V, 190). Aynı şekilde senedde yer alan râvî Abdurrahman b. Sâbit b. Sevban hakkında Yahya b. Maîn “zayıf”, Nesâî ise “leyse bi'l-kavîyy” demişlerdir. Bkz. (İBN ADİYY, Ebû Ahmed el-Cürcânî, (365/975), **el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl**, (I-VII), thk. Yahya Muhtar Gazzavî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, IV, 281). Heysemî, Taberânî'nin tahrir ettiği rivâyetin senedinde yer alan râvî Yahya b. Abdillâh el-Bâbelî'nin “zayıf”, Bezzâr'ın tahririnde Ebû Hureyre'den rivâyetin nakledilen senedde yer alan Yezid b. Abdîmelik b. en-Nevefilî'nin ise “metrûk” olduğunu söylemiştir. Bkz. (HEYSEMÎ, X, 198). Deylemî'de, Muaz b. Cebel'den benzer bir rivâyeti *Müsnedü'l-Firdevs* adlı eserinde zikretmiştir. Bkz. (DEYLEMÎ, Şûruveyh b. Şehridâr, (509/1115), **el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb**, thk. Muhammed es-Said b. Bisyûnî Zeğlül, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, IV, 363. Ayrıca bkz. ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, (1162/1652), **Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs**, (I-II), thk. Ahmet Kalâş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405, II, 459). Netice itibarıyla, senedine yönelik eleştiriler olan ve metninde problem olduğu anlaşılan rivâyete ihtiyatlı yaklaşılmasının uygun olacağını düşünmekteyiz.

⁶⁰⁷ Zümer, 39/53-61.

⁶⁰⁸ Yûnus, 10/90-91; “...(Firavun) boğulmak üzereyken: ‘Elhak, inandım,’ dedi, ‘İsrâiloğulları’nın inandığı Tanrı’dan başka Tanrı yok! Ve ben de artık kendimi yürekten ona teslim eden kimselerdenim!’ (Ona): ‘Ancak şimdi mi?’ denildi, ‘Oysa bu güne kadar (Bize) hep baş kaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın!’...”

⁶⁰⁹ Gâfir, 40/84-85.

⁶¹⁰ Nisâ, 4/17-18; “Doğrusu, Allah'ın tövbeleri kabul etmesi, ancak bilmeyerek kötülük işleyen ve sonra zaman geçirmeden tövbe edenlere mahsustur. Allah onlara rahmetiyle tekrar yönelecektir, Zîra Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Oysa ne ölüm anına kadar kötülük işleyip duran, ama o an gelip çatığında ‘şimdi tövbe ediyorum!’ diyenlerin tövbesi kabul edilecektir, ne de hakikat inkarcısı olarak ölenlerin; Biz, işte böylelerine şiddetli bir azap hazırlamışızdır.”

Muhammed ümmetinin ayrıcalığı konusunda şu hususların yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerim, Ehl-i kitâbın çoğunluğunun târihî süreç içerisinde sahih itikattan uzaklaşmalarının sebeplerinden birini, “*kendilerinden olanların kurtuluşa erdiği*” iddiâsını ileri sürmüş olmalarına bağlamaktadır.⁶¹¹ Oysa imtiyazlar talep etme ve kurtulmuşluk iddiâları, tevhîd inancının evrenselliğini bozan yanlış telakkilerdir. Geçmişte Ehl-i kitâbın vahiy geleneğindeki birliği kaybederek kendi oluşturdukları geleneğin içine kapanmaları ve kurtuluş için bunu yeterli görmeleri onları derin bir sapıklığa sürüklemiştir.⁶¹² Bize öyle geliyor ki, Müslümanlar da Muhammed ümmetinden olmayı bir imtiyaz gibi görerek yanlış değerlendirmelerde bulunur ve kendi oluşturdukları böyle bir geleneğe teslim olurlarsa, tıpkı Ehl-i kitâbın düştüğü bu büyük yanılgıya düşebileceklerdir. Zîra, İsrâiloğulları Allah ile olan sözleşmelerine aykırı davranmalarına rağmen, bir kurtulmuşluk duygusuna kapılmışlardır. Oysa Kitâb-ı Mukaddes'in bizzat kendisi, onların düştükleri bu yanlışlığa dikkatlerini çekmekte,⁶¹³ sözlerine sâdık olanları ise övmektedir.⁶¹⁴ Doğru yoldan sapan ve taşkınlık edenleri ağır bir dille eleştirmekte⁶¹⁵ ve günahlarından ötürü cezalandırıldıklarını haber vermektedir.⁶¹⁶ İsrâiloğullarına herhangi bir ayrıcalığın olmadığı, bizzat Kitâb-ı Mukaddes'in kendisi tarafından bu şekilde ortaya konulduğu halde, onların hâlâ kurtulmuşluk ve seçilmişlik iddiâlarını seslendirmeleri kitaplarını tahriften başka bir şey değildir.⁶¹⁷ Zaten Yahûdîlerin bir kısmının vahyedilmiş sözlerin anlamını çarpıttıkları ve sözleri asıl bağlamından kopartarak spekülasyon yaptıkları, sahih itikâdı bozmaya çalıştıkları, bu nedenle onları bu dünyada zillet, öteki dünyada da korkunç bir azâbın beklediği *Kur'ân-ı Kerim*'in açık bir ifâdesidir.⁶¹⁸

⁶¹¹ Bakara, 2/111, 113; “Onlar: ‘Yahûdî veya Hıristiyan olmadıkça hiç kimse cennete giremez!’ diye iddiâ ederler. Bu onların kuruntusudur!. De ki: ‘Eğer söylediklerinizde samimi iseniz, iddiânınızı kanıtlayın!’”. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/23,24; Mâide, 5/18, 19.

⁶¹² Bakara, 2/80, 120, 135, 140, 145; Âl-i İmrân, 3/65, 67.

⁶¹³ KİTÂB-I MUKADDES, **Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)**, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İst., 1988, Yeremya, 7/8-10, s. 731; Mezmurlar, 10/6-15, s. 544.

⁶¹⁴ İşaya, 66/5, s. 722-723; I. Krallar, 19/18, s. 362; II. Krallar, 22/19-20, s. 394, 23/3, s. 394, 23/24-25, s. 395; II. Tarihler, 34/29-33, s. 462; Yeremya, 3/22-25, s. 727.

⁶¹⁵ İşaya, 1/21-23, s. 673; Tsefanya, 2/15, s. 887, 3/4 s. 887; Yeremya, 7/8-10, s. 731.

⁶¹⁶ İşaya, 5/18-23, s. 676.

⁶¹⁷ Amos, 8/7-8, s. 872. krş. Enbiyâ, 21/105.

⁶¹⁸ Nisâ, 4/46; Mâide, 5/13, 41.

Elbette Kur'ân-ı Kerim'de, Muhammed ümmeti övülmekte ve onların vasıfları zikredilmektedir. İnsanlığın iyiliği için çıkarılmış hayırlı bir topluluk oldukları, doğru olanı emredip, yanlış olanı nehyettikleri, Allah'a gönülden inandıkları,⁶¹⁹ dengeli ve ölçülü oldukları, bu özellikleri nedeniyle de tüm insanlığın huzurunda hakikate şahitlik etmelerinin görevleri olduğu⁶²⁰ kendilerine hatırlatılmaktadır. Böylece Hz. Peygamber'in kendilerine örnek olduğu gibi, onların da hayat tarzlarıyla tüm insanlığa örnek olmaları gerektiğine vurgu yapılmakta, geçmiş vahyin mensuplarından bahsedilerek onların çoğunluğunun bu inanca ulaşamadıkları haber verilmektedir. Öte yandan gereken şartları taşımadığı halde, şeklen ve ismen Muhammed ümmetinden olmayı bir ayrıcalık olarak görmenin yeterli olamayacağını da bilinmesi gerekmektedir. Bunu bir imtiyaz olarak görmek yerine, tebliğ ve temsil sorumluluğunun arttığı bir işareti olarak algılamak daha doğrudur. Mükemmel bir ahlak sahibi olmaya çalışmasa da, âhirette pek çok kapının ona açılacağı düşüncesinin yerleşmesine katkı sağlayan ve böyle bir anlayışı yansıtan pek çok rivâyetin *Envâru'l-Âşikîn*'de bulunduğu⁶²¹ gerçeği göz önünde bulundurularak, hayat tarzı ile ümmetine örnek olan Hz. Peygamber'in en güzel model olduğuna daha fazla vurgu yapılmasının isâbetli olacağını düşünmekteyiz. Zîra ahlâkî değerlere sahip çıkmayan toplumların yerine başkalarının getirileceği gerçeği bilinmektedir.⁶²² Çünkü kendisine şahdamarından daha yakın olan⁶²³ Allah ile sözleşmesini⁶²⁴ unutanların âkıbetleri bellidir. İnsanın kendisine yaratılıştan verilen aklî ve maddî nimetleri Allah'ın istediği şekilde kullanmayarak ahlâkî sorumluluğunu unutması ya da ihmal etmesi, bir takım hatalı değerlendirmelerle kendisini tesellî etmesi, kendisine yapabileceği en büyük kötülüktür.

⁶¹⁹ Âl-i İmrân, 3/110; “Siz insanlığın iyiliği için çıkarılmış hayırlı bir topluluksunuz; doğru olanı emreder, eğri olandan alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız. Eğer geçmiş vahyin mensupları, (bu tür bir) inanca ermiş olsalardı, bu, kendi iyiliklerine olacaktı; (ama) içlerinden pek az inanan bulursa da onların çoğu fâsıktır.”

⁶²⁰ Bakara, 2/143; “Ve böylece sizin dengeli ve ölçülü bir toplum olmanızı istedik ki (hayatınızla) tüm insanlığın huzurunda hakikatin şahitleri olasınız ve Elçi de sizin huzûrunuzda ona şahitlik yapsın...”

⁶²¹ AHMED BÎCAN, s. 102, 103, 105, 111, 114, 115, 180, 211, 215, 227, 228, 231, 233, 234, 235, 236, 239, 258, 274, 275, 277, 284, 323, 319, 396, 400, 403, 408, 422, 430, 439, 448.

⁶²² Muhammed, 47/38; Tevbe, 9/39.

⁶²³ Kâf, 50/16.

⁶²⁴ Râ'd, 13/20; Nahl, 16/91. Ayrıca bkz. Bakara, 2/40; Âl-i İmrân, 3/76-77; Ahzâb, 33/15.

Netice îtibârıyla, şeklen ve ismen Muhammed ümmetinden olmak yeterli değildir. *Envâru'l-Âşikîn*'de ortaya konulanın aksine bunu bir imtiyâz gibi görmek ve göstermek yanlıştır. Yapılması gereken; Muhammed ümmetinin diğer bütün toplumlara örnek ve rehber olma şerefine hazır hâle getirilmesi, İslâm'ın evrensel ilkelerinin daha iyi anlaşılması, ahlakî olduğu kadar toplumsal da olan esaslarının daha iyi uygulanmaya çalışılmasıdır.⁶²⁵

e.b). *Envâru'l-Âşikîn*'de Zulüm Anlayışı

Ahmed Bîcan, zulüm karşısında nasıl bir tavır takınılması gerektiğiyle ilgili de okuyucularını farklı bir şekilde yönlendirmektedir. Nitekim onun aktardığı, “*Dâvud (a.s.) dedi: ‘İlahi! Bir zâlim, bir kişiye zulm eylese, ol bir kişi hakkın ol zâlîme bağışlasa, onun ecri nedir?’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Kiyâmet gününde ben ol kişiye izzet eyleyem ve suçun bağışlayam’*”⁶²⁶ şeklindeki rivâyette olsun, “*size zulmeden affedin*”⁶²⁷ şeklinde naklettiği haberde olsun, meseleye tek yönlü baktığı hissedilmektedir. Bir yerde zâlimleri uyarı mâhiyetinde onların mescitlere gelmemelerini, Allah’ı anmamalarını ve Allah’ın zâlimlere lanet edeceğini söyleyerek⁶²⁸ onları bu eylemlerinden vazgeçirmeye çalışsa da, eserin tamamında verilmek istenen mesaj; tepki göstermek yerine, susarak affetmek ve mükâfâtı Allah’tan beklemektir. *Envâru'l-Âşikîn*'de genel olarak zulüm konusunda hak aramak değil sessiz kalmak önerilmektedir. Ortaya konulan bu kanaat, bu tür tavsiyelere kulak veren Müslümanların ekserîsinin hak arama, isteklerini dile getirme, haksızlığı önlemek için çaba sarf etme, hukuksuzluk karşısında işbirliği yapma, sivil toplum örgütleri kurarak demokratik mücâdele etme gibi yönlerinin gelişmesini engelleyebilmektedir. Dolayısıyla bu şekilde etki altına alınan insanlar, doğruları söyleme ve savunma, dürüst ve erdemli kimselerle beraber olma, zâlimlere karşı ortak bir tavır sergileme yerine, kendi kendine söylenme, dedikodu üretme,

⁶²⁵ Geniş bilgi için bkz. SAİD HALİM PAŞA, **İslâm ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar**, haz. N. A. Özalp, Pınar Yay., İst., 1987, s. 52; CÂRULLAH, M., **Kur'an- Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım**, Kitâbü's-Sünne, çev. M. Görmez, Ank.1998, s. 70; ÇİFTÇİ, Adil, **Fazlur Rahman İle İslâm'ı Yeniden Düşünmek**, Kitâbiyât, Ank., 2000, s. 251; ERDOĞAN, M., **Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet**, İFAV. Yay., İst., 2001, s. 228, 285; FAZLUR RAHMAN, **Ana Konularıyla Kur'an**, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., 2000, s. 135.

⁶²⁶ AHMED BÎCAN, s. 137.

⁶²⁷ AHMED BÎCAN, s. 181.

⁶²⁸ AHMED BÎCAN, s. 141.

sorunların çözümünü hep Allah'a havâle etme, zâlimlere lanet yağdırma, buğz etme ve slogan atma kolaycılığına sürüklenebilmektedirler. Oysa böyle bir kolaycılık, *Kur'ân-ı Kerim*'in⁶²⁹ ve Sünnet'in⁶³⁰ ilkeleriyle çelişmektedir. Elbette *Kur'ân-ı Kerim*, affetmeyi⁶³¹ ve iyilik yapmayı⁶³² tavsiye etmektedir. Ama bu dengenin de çok iyi muhâfaza edilmesi gerektiği de açıktır.⁶³³ Zîra, İzzetin Allah ile olduğu,⁶³⁴ zillete de düşülmemesi⁶³⁵ gerektiği Kur'an'ın bir tavsiyesidir.

e.c). *Envâru'l- Âşikîn*'de Azap Anlayışı

Bîcan, azap konusunda da yanlış bir anlayışın oluşumunu istemeden katkı sağlayabilmiştir. Şöyle ki, naklettiği bir rivâyette Hz. Muhammed'in: "*Ümmetinin âhirette yargılandığını ve onlara azap olmadığını, çünkü onların dünya da azap çektiklerini, deprem, kıtlık, vebâ, her çeşit hastalık ve çok belâlara mâruz kalmaları sonucu öldüklerini, bu nedenle bunlara âhirette ebedî azâbın olmayacağını*" söylediğini haber vermektedir.⁶³⁶

Kanaatimizce böyle bir azap anlayışının dile getirilmesiyle, dünyadaki imtihanın maksadının iyice anlaşılacağı ortaya konulmuş olmaktadır. Zaten *Kur'ân-ı Kerim*, insanların dünyada iken imtihan edileceklerini pek çok yerde haber

⁶²⁹ Şuarâ, 26/227; "Ama inanan, dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyan, Allah'ı sıkça anan, haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunan ve haksızlık yapanların hangi devrimle devrileceklerini er geç görecekleri (konusunda Allah'ın vaadine güvenen şâirler) bu hükmün dışındadır!". Ayrıca bkz. Nahl, 16/41; Hac, 22/39-40; Şûrâ, 42/39-42; Muhammed, 47/4.

⁶³⁰ MÜSLİM, 1/İman, 20 (I, 69-70); EBÛ DÂVUD, 2/Salât, 242 (I, 677-678); 36/Melâhim, 17 (IV, 511); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 11 (IV, 470); NESÂÎ, 47/İman, 17 (VIII, 111-112); İBN MÂCE, 5/İkâme, 155 (I, 406); 36/Fiten, 20 (II, 1330); İBN HANBEL, I, 2, 5; III, 20, 49, 53. "Sizden birisi akla, mantığa ve sağduyuya aykırı bir davranışla karşılaşır, bunu eli ile düzeltmeye çalışsın. Buna güç yetiremiyorsa, sözleri ile engellemeye çabalasın. Buna da gücü yetmiyorsa, kalbi ile hal çareleri arasın ve en azından bu kötülüğü kalbiyle kesinlikle onaylamasın! Bu ise imanın en zayıf derecesidir." Ayrıca bkz. BUHÂRÎ, 46/Mezâlim, 4 (III, 98); 89/İkrah, 7 (VIII, 59); MÜSLİM, 45/Birr, 62 (III, 1998); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 68 (IV, 523); DÂRİMÎ, 20/Rikak, 40 (II, 618); İBN HANBEL, III,99, 201, 324. Bu hadiste ise, Hz. Peygamber: "Zâlim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardım et" buyurdular. Bunun üzerine orada bulunanlar: "Yâ Rasûlellah! mazluma yardım etmeyi anladık. Pekî zâlime nasıl yardımcı olabiliriz ki?" dediler. Hz. Peygamber: "Haksızlık yapmasına engel olursunuz. İşte bu da, sizin ona olan yardımınızdır" buyurdular.

⁶³¹ Âl-i İmrân, 3/134; A'râf, 7/199; Şûrâ, 42/43.

⁶³² Ra'd, 13/22; Fussilet, 41/34-35.

⁶³³ Bakara, 2/143.

⁶³⁴ Nisâ, 4/139; Yûnus, 10/65; Münâfikûn, 63/8.

⁶³⁵ Yûnus, 10/27; Mâide, 5/54, 57.

⁶³⁶ AHMED BÎCAN, s. 423.

vermektedir.⁶³⁷ Bu itibarla deprem, kıtlık, sel, hastalıklar v.s. azap değil, imtihânın birer unsurlarıdır. İnsanlar elbette zorluklarla sınanacaklardır. Ama herkes kendi yapısına, zihinsel tavır ve duruşuna uygun davranarak⁶³⁸ menfi veya müspet olan kendi sonunu kendisi hazırlayacaktır. Kaybedenler ise, hakîkati inkarları sebebiyle âhirette gerçek azâbı tadacaklardır. Zîra, imtihânın çok değişik şekillerde olması ve sıkıntılarla karşılaşılması, mânevî bir yükselişin olmazsa olmaz şartlarından. Peygamberler dâhil herkes sınanmışlardır ve kıyâmete kadar gelecek bütün insanlar da aynı şekilde imtihân olunacaklardır. Bu tür musîbetlerle karşılaşanlar, sabrederek ve gereğini yaparak sınavı başarıyla tamamlarlarsa âhîret azâbından kurtulabileceklerdir.

e.d). *Envâru'l-Âşikîn*'de Cin Tasavvuru

Müellifimiz cinlerle insanların evlenebileceklerinden bahseden bir rivâyeti aktarmak sûretiyle,⁶³⁹ yanlış bir cin tasavvurunun yerleştirilmesine katkı sağlayabilmiştir. Oysa bilinmektedir ki, cinler de insanlar gibi imtihân olmaktadır.⁶⁴⁰ Onlar da gaybı bilmemekte,⁶⁴¹ kendi âlemlerinde yaşamakta⁶⁴² ve kendi aralarında evlenip çoğalmaktadırlar. Mükellefiyetlerinin üstesinden gelebilmeleri için şuur, idrak ve irâde yeteneğine sahiptirler. İnsanlara olduğu gibi onlara da kendi türlerinden bir peygamber gönderilmiştir.⁶⁴³ Dolayısıyla başka bir âlemde yaşayan cinlerin insanlara zorla bir takım şeyler yaptırabilecekleri iddiâsı ciddî delillerden yoksun görünmektedir. Ahmet Bîcan'ın naklettiği bu rivâyet araştırıldığında, cinlerle insanların cinsel ilişkiye girebilecekleri hususunun Yahûdî kaynaklarına dayandığı⁶⁴⁴ aynı şekilde Cahiliye Araplarının da cinlerle insanların evlenebilecekleri inancına sahip oldukları görülmektedir.⁶⁴⁵ Eski kültürlerin izlerini taşıyan bu rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

⁶³⁷ Bakara, 2/155; Âl-i İmrân, 3/186; Mâide, 5/48; En'âm, 6/165; A'râf, 7/168; Enfâl, 8/17; Yûnus, 10/30; Hûd, 11/7; Kehf, 18/7; Enbiyâ, 21/35; Muhammed, 47/4, 31; Kalem, 68/17.

⁶³⁸ İsrâ, 17/84.

⁶³⁹ AHMED BÎCAN, s. 153-154.

⁶⁴⁰ En'âm, 6/128, 130; A'râf, 7/179; Saffât, 37/158; Fussilet, 41/25; Zariyât, 51/56.

⁶⁴¹ En'âm, 6/59; Nahl, 16/77; Neml, 27/65; Cin, 72/26-27.

⁶⁴² Hicr, 15/26-27. Ayrıca bkz. En'âm, 6/100; Rahman, 55/14-15.

⁶⁴³ İsrâ, 17/94-95. Ayrıca bkz. Bakara, 2/129, 151; En'âm, 6/130; İbrâhim, 14/4.

⁶⁴⁴ Tekvin, 6/1-4, s. 5.

⁶⁴⁵ CEVAD, Ali, VI, 705-728. Ayrıca bkz. ÇELEBİ, İlyas, **İslâm'da İnanç Esasları**, (Bekir Topaloğlu ve Y. Şevki Yavuz ile birlikte), Çamlıca Yay., İst., 2002, s. 259. Çelebi, cinlerle

Bununla birlikte, cinlerin insanlarla olan ilişkileri ve birbirlerine etkileri hususunda da İslâm âlimleri arasında görüş birliğinin olmadığı da belirtilmesi gerekmektedir.⁶⁴⁶ Kanaatimizce, bir insanın kendisi izin vermedikten sonra durup dururken cinlerin gelip ona musallat olması söz konusu değildir. Ruh ve beden sağlığını korumak isteyenlerin yapabilecekleri en güzel şey; iyi veya kötü olsun hiçbir cin ile işbirliğine girişme teşebbüsünde bulunmadan onlardan uzak bir hayat yaşamayı tercih etmektir. Zaten bu tür işlerle meşgul olan kimselere musallat olanların cinler olmadığı, belki de bir takım ruhî hastalıkların başlangıcında görülen haller olduğu söylenebilir. Sağlam bir îmâna sahip olmak sûretiyle gereken tedâvi yapılmadığında ise, insanın kendi eliyle kendisini tehlikeye attığı ve dünya ve âhiretini yıktığı ifâde edilebilir.

e.f). *Envâru'l-Âşikîn*'de Hurûfilik Anlayışı

Bîcan'ın eserinde Hurûfilik izleri taşıyan bazı rivâyetler bulunmaktadır.⁶⁴⁷ Mutasavvıfların çoğunluğunun etkilendiği gibi o da bu akımdan kısmen de olsa etkilenmiştir. Onun aktardığı bu rivâyetlerden bir tanesi, Hz. Peygamber'in üstün özelliklerinden ve Allah'ın (c.c.) ona tanıdığı ayrıcalıklardan bahsederken namazı bile onun ismine uygun (احمد) tanımladığını söylediği şu rivâyettir: *“Hak Teâlâ Hazretleri halkı namaza buyurdu (çağırdu) Ahmed'in sûreti üzerine. Yani namazın kıyâmı (ي) elif'e benzer. Ve ruküü (ر) hâ'ya benzer. Ve sücûdu (س) mîm'e benzer. Ve tahiyyâta oturması (ت) dâl'a benzer.”*⁶⁴⁸

Hz. Peygamber'in çok üstün bir kimse olduğunu tanıtım amaçlı bu tür benzetmelerden yola çıkan girişimler, hem ilgi ve dikkat çekmekte, hem insanların hoşuna gitmekte, hem de bu tarz bir anlatım bilgilerin akılda daha kalıcı olmasını ve unutulmamasını sağlamaktadır. Ancak, sayı ve harflerle yapılan bu ve benzeri yöntemler,⁶⁴⁹ çoğu zaman görüldüğü gibi mâsum olmamaktadır. Nitekim bunlar, kötü niyetli insanların değişik amaçlar için kullandıkları birer sıçrama tahtası haline gelebilmekte ve pek çok insanın bu tür harf, sayı veya kelime oyunları ile aldatılarak

---

insanların ayrı ayrı yapıda ve farklı âlemlere ait varlıklar olup, bu sebeple insanlarla cinlerin evlenebileceklerine ilişkin halk arasında yaygın telakkînin aslının olmadığı söylemektedir.

⁶⁴⁶ KILAVUZ, A. Sâim, “Cin”, **DİA**, VIII, 9-10, İst., 1993.

⁶⁴⁷ AHMED BÎCAN, s. 11-12, 43, 215.

⁶⁴⁸ AHMED BÎCAN, s. 201.

⁶⁴⁹ UZUN, Mustafa, “Ebcet”, **DİA**, X,68-70, İst., 1994.

şifre ve kehânetlerle oyalanarak yanlış hedeflere kanalize edilebilmeleri mümkün hale gelmektedir. Bunların örneklerine günümüzde de rastlanılmaktadır. Dayandıkları kaynakların çoğunluğunu asılsız ve uydurma rivâyetler teşkil eden böyle kimselere gösterilen aşırı ilgi, *Kur'ân-ı Kerim*'in esas gönderiliş maksadının kavranamadığının da bir işâretidir. Bu kimselerin yazdıkları kitaplar incelendiğinde ortaya koydukları anlayışların, ilmî ve ciddî delillerden yoksun olduğu görülmektedir. Ayrıca yaptıkları kehânetlerin ve ortaya koydukları “şifrelerin” zaman içerisinde doğrulanamadığı ve yanıldıkları da ortaya çıkmış bulunmaktadır.⁶⁵⁰ Dolayısıyla bu tür keyfî hesaplamalarla veya kelime ve sayı oyunları ile gündemde kalmak ve kafaları karıştırmak isteyenlere ilmî cevapların verilmesi ve tutarsızlıklarının ortaya konulması gerekmektedir. Netice itibâriyle, bu tür rivâyetlere karşı çok daha dikkatli olunması ve ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

e.g). *Envâru'l-Âşikîn*'de Fakirlik Anlayışı

Bîcan naklettiği bir rivâyette Hz. Peygamber'in şöyle dediğini haber vermektedir. “*Süleyman (a.s.) cemî peygamberlerden beş yüz yıl sonra cennete gire, dünyada pâdişah olduğu için. Ve benim sahâbelerimden Abdurrahman b. Avf ol dahî sahâbelerimden sonra gire, zengin olduğu için.*”⁶⁵¹ Zengin olmanın cennete geç girmeye sebep olduğu, peygamber veya sahâbî de olsa bunun fark etmeyeceği, bu nedenle az olana kanaat edilmesi gerektiği, muhtaç olmayacak kadar çalışıp cennete erken girmek için ibâdetlere ağırlık verilmesinin daha doğru olacağı yönündeki anlayışlara katılmak mümkün görünmemektedir.⁶⁵² Zîra dînî öğretiyeye ters böyle bir düşüncenin kabul edilebilir bir tarafı yoktur. Çünkü, *Kur'ân* ve hadislerde geçen ‘zengin’ ve ‘zenginlik’ kavramları, ‘hiçbir şeye ihtiyacı olmayan’; ‘fakir’ ve ‘fakirlik’

⁶⁵⁰ ÇELAKIL, Ömer, *Kur'ân-ı Kerim'in Şifresi*, Sınır Ötesi Yay. İst., 2002, s. 73-163, 253-341; TEKİN, Serkan, *Kur'an'da Gizlenen Tarihler*, Nokta Yay. İst., 2002, s. 85-95, 154-206, 210-271. Süleyman Ateş, bu gibi kimselere gereken cevapları vermiştir. Bkz. ATEŞ, Süleyman, *İslâm'da Güncel Tartışmalar*, s. 206-245; ATEŞ, S., *Kur'an Ansiklopedisi XXVII*, 309-326. Ayrıca bkz. MUSAOĞLU, Ahmet, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyâmet*, Okul Yay., İst., 2004, s. 113-116. Hurûfilîğin tesirleri ile ilgili bkz. AKSU, Hüsâmettin, “Hurûfilik”, *DİA*, XVIII, 411, İst., 1998. (Hurûfilîğin tesirinde kalan bu gibi kimselerin ise düştükleri yanlışlarından dönmeleri için üstün bir gayret göstermeleri gerekmektedir. Çünkü bu akımın zararlarından kurtulmak o kadar kolay olamamaktadır. Zîra, Anadolu'da Sultan Murad zamanında başlayan Hurûfî etkisinin, Fâtihten Sultan Mehmed döneminde saraya kadar ulaştığı, hatta genç padişahın bile bu harekete meylettığı ifade edilmektedir. Ancak onun gerçekleri fark ettikten sonra, derhal hatasından döndüğü de haber verilmektedir. Bkz. AKSU, Hüsâmettin, “Hurûfilik”, *DİA*, XVIII, 411.)

⁶⁵¹ AHMED BÎCAN, s. 431.

⁶⁵² *Envâru'l-Âşikîn*'de buna benzer örnekler mevcuttur. Tahric esnasında konuyla ilgili misallere yer verilecektir.

ise, ‘Allah’a muhtaç olan’ mânâlarında kullanılmaktadır. Bu bakımdan hakkı yerine getirilen zenginliğin zemmedilmesi söz konusu değildir. İslâm, zilleti gerektiren fakirliği hoş karşılamamaktadır. Şöyle ki *Kur’ân-ı Kerim*, her zaman çalışmayı ve üretmeyi tavsiye etmektedir.⁶⁵³ Hz. Muhammed ise; “veren elin, alan elden üstün olduğunu”,⁶⁵⁴ “dürüst ve güvenilir bir iş adamının kıyâmet günü nebîlerle, siddiklerle ve şehidlerle beraber haşrolunacağını” belirtmektedir.⁶⁵⁵ O, azdıran zenginliğe karşı sahabîlerini uyarmakta,⁶⁵⁶ ama çalışıp üretmelerini de tavsiye etmektedir. Nitekim, bir gün Hz. Peygamber’in saç ıslak bir halde iken bir gruba rastladığı, içlerinden birinin Hz. Muhammed’e hitâben: “Bugün sizi keyifli görüyoruz” dediği, onun da: “Evet, Allah’a hamd olsun” diye karşılık verdiği anlatılmaktadır. Daha sonra orada bulunanların zenginlik konusu açıp konuşmaya başladıkları, Hz. Muhammed’in de şöyle dediği haber verilmektedir: “Allah’a karşı sorumluluk bilinci duyan birisinin zengin olmasında sakınca yoktur. Allah’a karşı sorumluluklarının şuurunda olan birisinin ise sağlık ve sıhhat içinde olması zenginlikten daha hayırlıdır. İnsanın sağlıklı ve keyifli olması ise büyük bir nimettir.”⁶⁵⁷ Görüleceği üzere Hz. Peygamber zenginliği kötülemede, ehil ellerde olmasını tavsiye etmekte, ama sağlığın çok daha önemli olduğuna ise özellikle vurgu yapmaktadır. Onun bu tavsiyelerine uygun hareket eden zengin sahabîlerin varlığı ise bilinmektedir.⁶⁵⁸ Hal böyleyken, zenginliğin bu tarz bir yaklaşım ile kötülenmesi ve fakirliğin üstünmüş gibi gösterilmeye çalışılması isâbetli değildir. Dolayısıyla

⁶⁵³ Cuma, 62/10; Kasas, 28/77. Ayrıca bkz. Bakara, 2/143.

⁶⁵⁴ BUHÂRÎ, 55/Vasâyâ, 9 (III, 189); 81/Rikak, 11 (VII, 176); 24/Zekat, 18, 50 (II, 118, 130); 69/Nefekât, 2 (VI, 190); MÜSLİM, 12/Zekat, 31 (I, 717, 718, 721); EBÛ DÂVUD, 9/Zekat, 28 (II, 297); TİRMÎZÎ, 34/Zühd, 32 (IV, 573); 35/Kıyâme, 29 (IV, 641); NESÂÎ, 23/Zekat, 50, 52, 53, 93 (V, 60-62, 101); MÂLİK b. ENES, 58/Sadaka, 2 (II, 998); DÂRİMÎ, 3/Zekat, 22 (I, 327); İBN HANBEL, II, 4, 67, 98, 122, 243, 278, 288, 319, 362, 394, 434, 475, 476, 480, 501; III, 330, 346, 403, 406, 434; V, 262.

⁶⁵⁵ İBN MÂCE, 12/Ticarât, 1 (II, 724); TİRMÎZÎ, 12/Büyu’, 4 (III, 515); DÂRİMÎ, 18/Büyu’, 8 (II, 561). Ayrıca bkz. DÂRİMÎ, 23/Fedâilü’l-Kur’ân, 15 (II, 722); İBN HANBEL, III, 19.

⁶⁵⁶ TİRMÎZÎ, 34/Zühd, 3 (IV, 552). Firavun ve Kârun gibi kimseleri de azdıran, yaratıcıyı unutmalarına sebep olan şey de, sahip oldukları servet ve bu sayede elde ettikleri güçtür. Bu konu ile ilgili bkz. Tâhâ, 20/24, 43; Kasas, 28/76-78; Nâziât, 79/17, 37; Fecr, 89/11; Leyl, 92/8-11; Alak, 96/6.

⁶⁵⁷ İBN MÂCE, 12/Ticarât, 1 (II, 724). Ayrıca bkz. İBN MÂCE, 37/Zühd, 9 (II, 1386). Burada Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır. “Zenginlik malın çok olması ile değildir. Bilakis zenginlik; (sağlıklı olmaktır) gönül zenginliğidir.

⁶⁵⁸ Servet sahibi bir kısım Sahâbe ile ilgili bkz. SANCAKLI, S., **Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi**, Elif Yay., İst., 2004, s. 286-295.

kendisi de aynı zamanda ticâret ile meşgul olmuş ve üretmeyi tavsiye etmiş bir Peygamber'e atfedilen bu sözün uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Özetle Bîcan da diğer sûfiler gibi etraflarındaki kötü örneklerle bakarak zenginliğe cephe almakta, fakirliği üstün göstermenin gayreti içerisinde olmaktadır.

e.h). Envâru'l-Âşikîn'de Kadın ve Çocuk Anlayışı

Müellifimizin kadın anlayışı hakkında fikir verecek şu bilgiler, onun yaşadığı dönemde kadınlara bakışın nasıl olduğunu yansıtmaları açısından da önemlidir. Mesela o, tefsirlerden alarak aktardığı bir rivâyette, Hz. Âdem'in oğlu Şit'e (a.s.) beş tavsiyesinden bahsederken, birinin şu olduğunu söylemektedir. *"Avrat sözüne inanmayasın. Ben avrat sözüne uydum; bana pişmanlık hasıl oldu."*⁶⁵⁹ Böyle bir rivâyete dayanılarak, âdetâ Hz. Âdem'in hâlâ suçunu kabullenmediği, üstelik bir de Havvâ validemizin üzerine attığı izlenimi uyandırılmaktadır. Bu, hem Hz. Âdem'i, hem de Havvâ vâlidemizi töhmet altında bırakan bir ifâdedir.⁶⁶⁰ Oysa yasak ağaçtan şeytana uyup yoldan çıkmaları sonucu,⁶⁶¹ her ikisi birlikte yemişlerdir. İkisi de hatalıdır. Lâkin ikisi de birlikte tövbe etmişlerdir.⁶⁶² Hâlâ suçu zorlama yöntemlerle ve Ehl-i kitâb'ın tesirinde kalarak Havvâ'ya yükletmeye çalışmak doğru değildir.

Bir başka yerde, Hz. Âdem'in kendisine öleceği bildirildiğinde Havvâ validemize gelerek: *"Ya Havvâ! Ölümü sen miras kodun (koydun) ve beni uçmaktan (cennetten) sen çıkardın."*⁶⁶³ dediği haber verilmektedir. Bu ifâdelerden de anlaşılacağı üzere, Hz. Âdem hakkında ısrarla suçunu kabul etmeyen bir peygamber portresi çizilmektedir. Oysa, Kur'an-ı Kerim'in bize tanıttığı, hatasını ikrar edip tövbe etmiş ve tövbesi kabul edilmiş⁶⁶⁴ bir peygamber'in eşine karşı bu şekilde suçlayıcı bir üslupla konuşması, peygamberlerin belirtilen vasıflarıyla bağdaşmamaktadır. Dolayısıyla, böyle bir rivâyetin uydurma olduğu her halinden belli olmaktadır.

⁶⁵⁹ AHMED BÎCAN, s. 47.

⁶⁶⁰ Kırbaşoğlu, Kur'an'ın hiçbir yerinde Hz. Âdem'i ayartanın Havvâ olduğuna dair en ufak bir işarete rastlamanın mümkün olmadığı kanaatindedir. Bkz. **Alternatif Hadis**, s. 211.

⁶⁶¹ Bakara, 2/36.

⁶⁶² A'râf, 7/23.

⁶⁶³ AHMED BÎCAN, s. 48.

⁶⁶⁴ Bakara, 2/37.

Envâru'l-Âşikîn'de yer alan, kadının iradesinin ve idaresinin erkeğe ait olduğunu, kadının herhangi bir sorumluluğunun olmadığını ortaya koyan şu anlayış da *Kur'ân-ı Kerim*'in ilkeleriyle çelişmektedir. Bir rivâyette, Havvâ validemizin yasak meyveden önce yediğinde ona hiçbir şey olmadığı, sadece âdet görmeye başladığı, çünkü onun tâbi, Hz. Âdem'in metbû olduğu, "*tâbi salah da ise metbû da salahdadır. Ve aksi dahi böyledir*" kuralı gereği bunun böyle olduğu ifade edilmektedir.⁶⁶⁵ Sadece imtihân olanın Hz. Âdem olduğu, Havvâ vâlidemizin ona uyduğu, dolayısıyla Havvâ'nın yasak ağaçtan yemesinin normal olup, bunun bir suç olamayacağı, onun tek hatasının Hz. Âdem'i suça teşvik etmesi⁶⁶⁶ olduğu kanaati, kadına olan bakışı yansıtması açısından ciddî şekilde değerlendirilmelidir. Birey olarak kadının sorumluluğunu, yaptıklarının hesabını Allah'a tek başına vereceğini, kocasının ona bir yere kadar müdâhale etme hakkının olduğunu göz ardı eden böyle bir anlayış doğru değildir. Zîra kadın da erkek de imtihân olmaktadır⁶⁶⁷ ve kimse kimsenin günahını üstlenmeyecektir.⁶⁶⁸

Ahmed Bîcan, kadının din ve akıl yönünden eksik olduğu⁶⁶⁹ ve bazı kadınların köpek ve eşeğe benzemesinin arkasındaki nedenleri açıklarken de naklettiği haberlerin doğru olup olmadığına bakmamıştır. Nitekim nakledilen rivâyette anlatıldığına göre; "*Nûh Peygamber, tek bekar kızını üç ayrı kişiye vermek için ayrı ayrı söz vermiş, sonra da hangisine vereceği konusunda şaşırıp kalmıştır. Daha sonra Allah'a duâ ederek yardım istemiş, bunun üzerine Cebrâil gelerek kızını, eşeğini ve köpeğini bir odaya koymasını emretmiştir. Bunu yapan Nûh (a.s.) bir müddet sonra, kapıyı açtığı anda odada birbirine benzeyen üç kız bulmuştur. Kendi kızının hangisi olduğunu bilememiş ve bu üç kız söz verdiği kişilerle evlendirmiştir. İşte bu nedendir ki, o zamandan beri bazı kadınlar hayvanlara benzemekte olup benzemenin nedeni ise yaşanan bu olaydır*" denilmektedir.⁶⁷⁰ Böyle bir rivâyetin

⁶⁶⁵ AHMED BÎCAN, s. 32-33.

⁶⁶⁶ Bu ifâdeler Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan, "Âdem'in aldanmadığı, Havvâ'nın aldanıp suça düştüğü" şeklindeki ifâdelerle benzerlik göstermektedir. Bkz. Kitâb-ı Mukaddes, Pavlus'un Timoteosa Birinci Mektubu, 2/13-14, s. 218.

⁶⁶⁷ Tevbe, 9/71; Nahl, 16/97; İsrâ, 17/13-14; Zümer, 39/41,70; Gâfir, 40/17; Fussilet, 41/46; Şûrâ, 42/20; Necm, 53/39-41; Hadîd, 57/18; Haşr, 59/18; Tahrîm, 66/69; A'la, 87/14-19; Şems, 91/9-10.

⁶⁶⁸ En'âm, 6/164; İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18; Zümer, 39/7; Necm, 53/38.

⁶⁶⁹ AHMED BÎCAN, s. 34.

⁶⁷⁰ AHMED BÎCAN, s. 54-55. (TUKSAL, kadının, eşek ve köpek gibi literatürde aşağılanan bazı hayvanlarla aynı kategoride değerlendirilmesini, câhili/örfî cinsiyetçi kalıp yargılarının dînî

uydurma olduğu her halinden bellidir. Nitekim bu rivâyet, efsaneleri ve mitolojileri anlatmakta mahir kıssacıların uydurup naklettikleri masallara benzemektedir. Aklen ve mantıken de böyle bir olayın yaşanması zaten mümkün değildir. Zîra, Allah'ın tabiatta koyduğu kurallara aykırı bir durum söz konusudur. Ayrıca, yalan vaadde bulunan ve sözünde durmayan bir peygamber anlayışı yansıtılmaktadır ki, bunun kabul edilebilmesi zordur. Bütün peygamberlerin ortak sıfatlarından olan sıdk, fetânet ve ismet sıfatlarına gölge düşüren böyle bir rivâyet, Kur'ân'ın bize tanıttığı, “sıdkı bütün”, “sözüne sadık”, “çok doğru”⁶⁷¹ peygamber tanımıyla da çelişmektedir. Nûh (a.s.)⁶⁷² ve diğer peygamberler⁶⁷³ hakkında Kur'an'da anlatılanlarla da kesinlikle bağdaşmamaktadır. Dolayısıyla bu rivâyetin mevzû olduğu açıktır.

Bir başka rivâyette ise, Yûnus'un (a.s.) kendi isteği üzerine, âhirette azap çekmektense bu dünya da azâbı tercih ettiği, bunun üzerine Yüce Allah'ın falanca kadınla evlenmesini emir buyurduğu, elinden başka bir şey gelmediği için de o kadınla evlendiği belirtildikten sonra, Hz. Ali'ye atfedilen şu söz nakledilmektedir. “Dünya azâbı yaramaz avrattır. Âhiret azâbı yaramaz avrattır ve cehennemdir.”⁶⁷⁴ Burada da genellemeci bir bakış sonucu ulaşılan yanlış bir kadın tasavvuru görülmektedir. Bu rivâyetin aktarılmasıyla verilmek istenen esas mesaj; “sâliha olmayan bir kadınla yapılan evlilik azaptır. Bu dünyada bu azâba katlanan âhirette azaptan kurtulacaktır, öyleyse sabır edin!” anlayışıdır. Kötü bir kadınla evliliğin dünya ve âhiret saadetine büyük bir engel teşkil edeceği doğru olmakla beraber, bu konuya değil de, âhirette azaptan kurtulmaya vesile olacak böyle bir kadına katlanmaya çağırılması, kadınlarla ilgili önyargı sonucu oluşmuş kanaate göre hareket edildiği izlenimini uyandırmaktadır. Zîra bu misâl kadınla verilebileceği gibi erkekle de verilebilir. Kötü bir erkeğin de sâliha bir kadın için iki cihan saadetine engel teşkil edebilmesi mümkündür. Dolayısıyla, esas olan kadın ya da erkek olmak

---

literatüre yansımaları olarak görmektedir. Bkz. TUKSAL, H. Ş., **Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri**, Kitâbiyât, Ank., 2000, s. 233-234).

⁶⁷¹ Meryem, 19/41, 54, 56.

⁶⁷² Âl-i İmrân, 3/33; Hûd, 11/25; Sâffât, 37/79.

⁶⁷³ Ahzâb, 33/22, 39. Ayrıca bkz. Nûr, 24/54; Yûnus, 10/74; En'âm, 6/48.

⁶⁷⁴ AHMED BÎCAN, s. 167.

değil, kâmil bir mü'min olmaya çalışmak ve hiçbir kimseye en ufak bir haksızlık yapmamaktır.

Diğer bir rivâyette de, Arap beylerinden bir bey olan, 7 kızını kocaya vermeye utanan ve kızlarının tamamını öldüren Dihye adında birisinin pişman olarak Hz. Peygamber'e geldiği ve: "*Bana bir rahmet var mıdır?*" dediği, Hz. Peygamber'in bir zaman şaşırıp kaldığı, bunun üzerine Cebrâil'in gelerek Allah Teâlâ Hazretleri'nin o kişiye şöyle demesini emrettiği haber verilmektedir: "*Benim izzetim hakkı için ol vakit ki, Lâ İlâhe İllallah Muhammedü'r-Rasûlullah dedi, yetmiş yıllık küfrünü affettim. Kızlar hûd (zaten) onun idi. Onlar için af etmez miyim?*"⁶⁷⁵ Burada Yüce Allah'a söylettirilen "*kızlar zaten onundu, istediğini yapabilir, öldürebilir de*" şeklindeki bir anlayış kesinlikle yanlıştır. Gerek Kur'ân'ın, gerekse Sünnet'in böyle bir düşünceyi onaylaması söz konusu değilken, bu tür garip ve çelişki dolu, insan hayatını hiçe sayan rivâyetler sonucu günümüzde bile zaman zaman aile meclisleri toplanıyor, güya namuslarını temizlemek için cinâyetler işliyor, zulme ve tecâvüze maruz kalarak veya nefesine uyararak gayr-i meşrû bir ilişkiye girmiş genç kız ya da kadınlar göz göre göre öldürülebiliyorlarsa, bu tür uydurma haberleri içeren kitapların ve bir kısım eksik bakış açılarının etkilerinin ne boyutlarda olduğu tahmin etmek zor değildir. Böyle bir zihniyet, Allah'ı şahit göstererek, hem de bizzat O'na söylettirilerek oluşturulursa, töre cinâyetlerinin ardının arkasının kesilmeyeceği aşıkardır. Oysa bu tür haberlerin âyetlerle çeliştiği ortadadır. Zîra âyetler, hayasızca davranışlarda bulunan kadınları suçları sâbit olduktan sonra bile öldürmeyi değil, 100 değnek cezadan sonra ölüm onlara gelinceye ya da başka bir kapı açılıncaya kadar evlerinde hapsedmeyi emretmektedir.⁶⁷⁶ Kişinin bu şekilde bir imtihâna tabi tutulduğu, adâletten ayrılmaması gerektiği bildirilmekte, herkesin yapıp ettiklerinin karşılığını mutlaka alacağı hatırlatılmaktadır.⁶⁷⁷ Bu âyetlerde haksız yere hiçbir kimsenin diğerinin canına kıyamayacağına⁶⁷⁸ ve cinâyeti tercih edip işin

⁶⁷⁵ AHMED BÎCAN, s. 235.

⁶⁷⁶ Nisâ, 4/15-17; Nûr, 24/ 2. Ayrıca bkz. Nisâ, 4/34, 58, 135; Mâide, 5/2, 8; Hadîd, 57/20; Teğâbün, 64/14-16.

⁶⁷⁷ Şûrâ, 42/15,20. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/195; Nisâ, 4/40; İsrâ, 17/13-15; Sâd, 38/24; Zümer, 39/18, 41; Fussilet, 41/46; Ahkâf, 46/13-14; Hucurât, 49/12; Necm, 53/28, 39-41.

⁶⁷⁸ Nisâ, 4/92-93; Mâide, 5/32.

kolayına kaçarak “sorumluluklarından” kurtulamayacağına da dikkatler çekilmektedir.⁶⁷⁹

Kadınlara böyle bir gözle bakılmasının arkasında yatan sebeplerden birisi de, ataerkilliğin dînî-İslâmî söylem biçiminin beslendiği kaynaklardan olan popüler dînî-didaktik eserlerde verilen bu tür mesajlardır.⁶⁸⁰ Doğru ve isâbetli olmadığı anlaşılan bu tür mesajların gelecek nesillere aynen aktarılmasından önce, ciddî bir eleştiriye tâbi tutularak uygun şekilde düzeltilmesi ve karşılaşılan hataların tekerrürünün önlenmesi amacıyla Kur’an ve Sünnet mahreçli çalışmaların yapılması gerektiği açıktır.

Diğer taraftan *Envâru’l-Âşikîn*’de çocuklara bakışı yansıtan bazı menfi örnekler de bulunmaktadır. Mesela, çocuklarla delileri camiye sokmayı küçük günahlardan sayan anlayış bunlardan birisidir.⁶⁸¹ Oysa kızı Zeynep’in çocuğu Umâme’yi secdede iken yere bırakan, ayağa kalkarken de kucağına alan ve bu şekilde insanlara namaz kıldırın bir Peygamber’in⁶⁸² böyle bir şey söylemeyeceği düşünülmeksizin bu tür rivâyetlerin nakledilebildiği görülmektedir. Bugün bile camilerde bazı ihtiyarlar tarafından küçük çocuklar, çeşitli bahanelerle, kollarından tutulup arka taraflara itiliyor ve sert bir muameleye maruz kalıyorlarsa, yanlış anlaşılmaya müsâit bu tür mesajların tesirinde kalmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Aksi halde böyle bir tavır sergilemez, çocuklara Hz. Peygamber gibi sevgi, şefkat ve merhametle muamele eder, onların başlarını okşar, hediyeler alır, güler yüzlü ve tatlı dilli olurlardı. Onları incitmekten ve camiden soğutmaktan kaçınırlardı. Bu itibarla, aklî dengesi yerinde olmayanlarla küçük çocukların camiye gelmelerine müsaade etmemenin ve bunu küçük günah olarak değerlendirmenin, Hz. Peygamber’in uygulamalarıyla bağdaşmayan duygusal bir karar olduğu düşüncesindeyiz.

⁶⁷⁹ Bakara, 2/229, 231; Nisâ, 4/15; Talâk, 65/2. (Âyet-i kerime’lerden anlaşıldığı üzere kadınlara ilgili Allah’ın koyduğu sınırları muhafaza etmek, evlerinde onları güzellikle alıkoymak, eziyet etmemek ve en uygun şekilde muamele etmek; böyle bir imtihânla karşılaşan erkeğin sorumlulukları cümlesindedir).

⁶⁸⁰ ÖZTÜRK, M., “Egemen Bir Dînî Söylem Tarzı Olarak Ataerkillik”, *İslâmiyât*, C. IV, S. 4, Ank., 2002, s. 111-131; TUKSAL, s. 27-50, 237.

⁶⁸¹ AHMED BÎCAN, s. 309. Hz. Peygamber’in söylemesinin düşünülmemeyeceği ve kuşku ile karşılanması gereken bu rivâyet İbn Mâce’de yer almaktadır. Bkz. İBN MÂCE, 4/Mesâcid, 5 (I, 247).

⁶⁸² MÜSLİM, 5/Mesâcid, 9 (I, 385-386).

Bîcan'ın, “*nakildir ki*” diyerek aktardığı bir diğer rivâyette ise; “*H. Peygamber'in, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i (61/680) onlar daha küçük iken dizine oturtup, şefkat ederek sevdiği, Hasan'ı ağzından, Hüseyin'i de boynundan öptüğü anlatılmaktadır.*⁶⁸³ *Bunun üzerine Cebrâil'in derhal üç şal getirdiği, kara, sarı ve kırmızı renklerdeki bu şalları, Allah'ın gönderdiğini söylediği ve Hz. Muhammed'e şöyle demesini emrettiği haber verilmektedir: “Reva mıdır beni nice seversin ki, karşımda oğlanlarını öpersin? Benim aşkım onu ister ki, benden gayri nesne sevmeye. Bu kara donu sen giy, zîra yas donudur. Bu sarı donu Hasan giysin ki, ağı (zehir) içecektir. Ve kızıl donu Hüseyin giysin ki, şehid olup kanı bulaşır”*⁶⁸⁴ dediği nakledilmektedir. Bu rivâyette anlatılanlarla kıssacıların anlattıkları arasındaki paralellik dikkatleri çekmekte ve duygusal yanı ağır basan üslup kendini hemen belli etmektedir. Zîra Yüce Allah'ın böyle bir şey yapmayacağı gâyet açık ve nettir. Nitekim, Hz. Peygamber'in vefâtı esnasında henüz yedi ve sekiz yaşlarında olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i en sevimli oldukları, sevgiye ve ilgiye en fazla ihtiyaç duydukları bir çağda sevmesi ve öpmesinden daha doğal bir şey olamaz. Dolayısıyla, son derece tabii olan torun sevgisinin bu şekilde cezalandırılmasını anlamak güç görünmektedir.

“*Büyüklerin yanında çocuk sevilmmez*” anlayışının arkasında yatan temel sebeplerden bir tanesi de, rivâyette verilen bu açık ama yanlış mesaj olsa gerektir. Çocukları çok seven ve sevilmesini tavsiye eden, onların başını okşayıp hayır dua eden,⁶⁸⁵ torunu Hüseyin'i omzuna bindirip gezdiren,⁶⁸⁶ çocuk ağlaması duyunca namazı kısaltan,⁶⁸⁷ sefer dönüşlerinde kendisini karşılayan çocukları bineğine alıp

⁶⁸³ Rivâyetin bu kısmıyla ilgili Hz. Peygamber'in Kütüb-i Sitte'de yer alan sözleri ve uygulamaları bilinmektedir. Nitekim, O, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında: “Onlar benim dünyadaki iki demet çiçeğimdir” demektedir. Bkz. BUHÂRÎ, 62/Ashâbü'n-Nebî, 22 (IV, 217), 78/Edeb, 18 (VII, 74); TİRMİZÎ, 46/Menâkıb, 30 (V, 657). Aynı şekilde Hz. Hasan'ı kastederek: “Allah'im ben onu seviyorum, sen de sev. Onu seveni de sev” diye dua etmektedir. Bkz. BUHÂRÎ, 62/Ashâbü'n-Nebî, 22 (IV, 216-217); MÜSLİM, 43/Fedâilü's-Sahâbe, 8 (II, 1882-1883); TİRMİZÎ, 46/Menâkıb, 30 (V, 656-657, 661).

⁶⁸⁴ AHMED BÎCAN, s. 266.

⁶⁸⁵ BUHÂRÎ, 47/Şirket, 13 (III, 113); 80/Daavât, 31 (VII, 156); 93/Ahkam, 46 (VIII, 124).

⁶⁸⁶ TİRMİZÎ, 46/Menâkıb, 30 (V, 661).

⁶⁸⁷ BUHÂRÎ, 10/Ezan, 65 (I, 173-174); MÜSLİM, 4/Salât, 37 (I, 342-343); TİRMİZÎ, 2/Salât, 159 (II, 214); NESÂÎ, 10/İmâmet, 35 (II, 94-95).

önüne ve arkasına oturtan;⁶⁸⁸ ilk önce olgunlaşan meyveler kendisine getirildiğinde, bereketli olmaları için dua ettikten sonra, orada bulunan en küçük çocuğa vermeyi âdet edinen;⁶⁸⁹ savaşlarda çocuklara zarar verilmesini yasaklayan;⁶⁹⁰ kucağına sevmek için aldığı bebeğin elbisesine idrarını yapmasına kızmayıp su ile temizleyen⁶⁹¹ ve bu durumu hoşgörü ile karşılayan bir Peygamber'in Allah tarafından böyle azarlandığı ve başına gelecek felâketlerin önceden ona haber verildiği insanlara aktarılacak olursa, doğal olarak bu kimseler de, çocuklarına karşı sevgilerini gizleyecekler, büyüklerinin yanında çocuklarını sevemeyecekler ve ayıplanacakları korkusuyla da öpemeyeceklerdir. Büyüklere saygısızlık olarak değerlendirilen böyle bir anlayışın, günümüzde bazı bölgelerde hâlâ geçerliliğini muhâfaza ettiği bilinmektedir. Çocuk sevgisini insanın kalbine koyan Allah, bu sevginin ölçülü olmasını istemekte ve bunun bir imtihan nedeni olduğunu bildirmektedir.⁶⁹² Bu sevgide aşırıya kaçılmadığı ve sevgiler karıştırılmadığı sürece insanı Allah'tan uzaklaştırmayacağı, aksine O'na yaklaştıracığı gerçeği ortadadır. Zîra bu durum, kişinin Yüce Allah'ı daha çok şükreden bir kul olmasına vesile olabilir. Çocukları kendisine verenin ve alanın Allah olduğunu bilen bir kimse için bunun bir problem teşkil etmeyeceği bilinmektedir.⁶⁹³ Dolayısıyla meşrû çerçevede eş, çocuk ve mal sevgisinin olmasında herhangi bir sakınca yoktur.⁶⁹⁴ Netice itibarıyla, Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamalarıyla bağdaşmayan ve âyetlere ters düşen bu rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Envâru'l-Âşikîn'de kadın ve çocuklara yaklaşım konusunda menfî etkileri söz konusu olan anlayışların başka konularda da olduğu görülmektedir.

e.1). *Envâru'l-Âşikîn*'de Diğer Bir Takım Anlayışlar

Bu kısımda da “câmide dünya kelâmı konuşulmaması”, “deniz kenarında yaşayıp ölenlerin hesapsız cennete gidecekleri”, “adı Muhammed olanların günahkar

⁶⁸⁸ BUHÂRÎ, 26/Umre, 13 (II, 204); 56/Cihad, 196 (IV, 39); 77/Libas, 99, 100 (VII, 67, 68); MÜSLİM, 43/Fedâil, 11(II, 1885); NESÂÎ, 24/Menâsik, 121 (V, 212); EBÛ DÂVUD, 15/Cihad, 54 (III, 59).

⁶⁸⁹ MÜSLİM, 15/Hac,85 (I, 1000).

⁶⁹⁰ BUHÂRÎ, 56/Cihad, 147, 148 (IV, 21); MÜSLİM, 32/Cihad, 8 (II, 1364); TİRMİZÎ, 19/Siyer, 48 (IV, 162); 14/Diyât, 14 (IV, 22-23); EBÛ DÂVUD, 15/Cihad, 11 (III, 121).

⁶⁹¹ BUHÂRÎ, 80/Daavât, 3 (VII, 156).

⁶⁹² Âl-i İmrân, 3/14; Enfâl, 8/28; Teğâbün, 64/15.

⁶⁹³ Bakara, 2/155-156.

⁶⁹⁴ Furkân, 25/74; Kasas, 28/77; Rûm, 30/21.

bile olsalar affedilecekleri”, “üzerine ev yıkılan kimsenin şehid olacağı”, “Hacerü'l-Esved'in şefaata edeceği”, “cennette yarısı erkek yarısı kız suretinde olan hûrilerin olacağı” ve “veled-i zînâ'nın durumu” gibi konuları ele alacağız. Nitekim, müellifin *Envâru'l-Âşikîn*'deki bu düşüncelerinin bilinmesi eseri daha iyi tanımaya yardımcı olacaktır. Üstelik günümüzde de hâlen devam etmekte olan bu tür yanlış anlayışların temellerinin tespitine önemli bir katkı sağlayacaktır. Zira bu yaklaşımların menfi etkilerini her fırsatta gözlemlemek mümkündür.

Kanaatimizce Ahmed Bîcan, bazı konularda var olan yanlış anlayışları devam ettirerek bunların toplumda daha da yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Mesela, mekruh vakitlerde nâfile namaz kılmayı⁶⁹⁵ ve mescitte alış-veriş yapmayı⁶⁹⁶ küçük günahlardan saymıştır. Oysa sakındırmak için söylenilen küçük bir uyarıyı, bu şekilde büyütüp günah kapsamına alarak insanlara sunmak doğru değildir. Zîra bu durum, insanları namazdan ve camiden soğutabilir. Ahmed Bîcan Ebû Hureyre'ye dayandırılan bir diğer rivâyeti de aktararak, “*camide dünya kelamı konuşmanın, melekleri camiden kovmak mânâsına geldiğini, meleklerin böyle yapanları Allah'a şikâyet edeceklerini, bunun üzerine Allah'ın da bir kavmi Müslümanların başına musallat edeceğini*”⁶⁹⁷ söyleyerek, küçük bir hataya büyük cezalar öngören yaklaşımların tesirinde kaldığını göstermektedir. Bu tarz korkuya dayalı bir eğitim modeliyle yetiştirilen kişiler de, “*camide dünya kelamı konuşulmaz*” diyerek insanların kendi aralarındaki zararsız konuşmalarını engelleyebilmekte ve bir takım sıkıntılara yol açabilmektedirler. Bu ve benzeri sert cezâlar içeren rivâyetler nedeniyle de camiler aslî fonksiyonlarını yapamaz hale gelebilmektedir. Camilerin sadece namazların kılındığı, insanların fikir alış-verişinde bulunmadan sessizce dağılıp gittikleri mekanlar haline gelmesinde aktarılan bu gibi zayıf ve uydurma rivâyetlerin ve yanlış anlayışların önemli rolleri olduğu ifade edilebilir.

Bîcan, deniz kenarında yaşayıp ölenlerin hesapsız cennete gideceklerini anlatan rivâyetlerden⁶⁹⁸ bahsederken de aynı yaklaşımı sergilemiştir. “*Karada şehid olanların bütün günahları affolunur, kul borcu hariç*” derken, “*denizde şehid*

⁶⁹⁵ AHMED BÎCAN, s. 309.

⁶⁹⁶ AHMED BÎCAN, s. 309.

⁶⁹⁷ AHMED BÎCAN, s. 277.

⁶⁹⁸ AHMED BÎCAN, s. 401.

olanların bütün günahları bağışlanır, kul hakkı da dahil”⁶⁹⁹ diyebilmiştir. Aynı şekilde, “kara şehidlerinin canını ölüm meleğinin alacağını, deniz şehidlerinin canını ise, Hak Teâlâ'nın kendi kudret eliyle alacağını”⁷⁰⁰ ifâde etmiştir. Görüleceği üzere burada da ölçü kaçırılmakta, denizde şehid olanlara çok büyük mükâfatlar öngörülmektedir. İslâm'ın koyduğu kurallara aykırı bir şekilde kul borçları tamâmen silinmekte ve canlarını Azrâil'in (a.s.) değil bizzat Allah'ın alacağı söylenebilmektedir. Oysa İslâm'ın koyduğu ilkeler bütün şehidler için aynı olup, değiştirilmesi söz konusu değildir. Eğer bu rivâyette aktarılan yanlış anlayış kabul edilecek olursa, günümüzde “hava şehidlerine” gelecekte ise “uzay şehidlerine” çok ama çok farklı imtiyazlar tanınmak zorunda kalınır ki, bunun İslâm'ın rûhuna ve mantığına aykırı bir durum olduğu ortadadır.

Aynı şekilde adı Muhammed olanların günahkâr olsalar bile affedileceklerinden bahseden rivâyet de bu kategoride değerlendirilebilir. Nitekim Ahmed Bîcan o rivâyeti şöyle aktarmaktadır. “*Nakildir ki, Peygamber'imiz (sav) dedi: “Kıyâmet gününde bir kişi getireler, adı Muhammed ola.” Hak Teâlâ diye: ‘Sen utanmadın günah işledin. Bugün (ise) ben sana azap etmeye utanırım. Çün (çünkü) senin adın Habibimin adıdır. Sana azap etmezem. Ve af eyleye.’*”⁷⁰¹ Kanaatimizce böyle bir rivâyetin varlığından haberdar olan ve bütün kalbiyle buna inanan bazı kimselerin bu duygularla çocuklarının adını Muhammed koymalarını yadırgamaktan ziyâde, dikkatlerin bu tür rivâyetlerin doğru olup olamayacağına çekilmesi gerekmektedir. Zîra, tergîb maksadıyla uydurulmuş olsa bile böyle bir rivâyetin doğurduğu yanlış bakış açıları İslâm'ın özünden uzaklaşılmasına sebebiyet vermektedir.⁷⁰²

Az amele çok büyük mükâfatlar vaad eden rivâyetlerle insanların beğenilerini kazanmak mümkündür. Ancak bu şekilde davranıldığında yanlış anlayışların oluşumuna farkına varılmadan bir katkı sağlandığı da bir gerçektir. Zîra bu tür anlayışlar, yanlış bir din tasavvurunu da beraberinde getirmektedir. Bu kısır döngüyü

⁶⁹⁹ AHMED BÎCAN, s. 329.

⁷⁰⁰ AHMED BÎCAN, s. 329.

⁷⁰¹ AHMED BÎCAN, s. 411.

⁷⁰² Konu ile ilgili rivâyet, çalışmamızın III. Bölümünde değerlendirilecektir.

ortadan kaldırabilmek için şâriin maksadını doğru algılayıp doğru aktarmak, çelişkilerle dolu rivâyetler konusunda ise, çok daha ihtiyatlı olmak îcap etmektedir.

Ahmed Bîcan'ın "*bir kişinin üzerine ev yıkılsa şehiddir*"⁷⁰³ şeklinde aktardığı rivâyette, asırlardır yanlış anlaşılıp aktarılan bir rivâyettir. İslâm'ın koyduğu kuralları bir bütün halinde değerlendirmek yerine tek bir rivâyete bakarak hüküm verilmesinin doğru olmadığı ortadadır. Bu itibarla, bağlamından kopartılarak ele alınan bu ve benzeri rivâyetler sonucu dünyaya önem vermediklerini göstermeye çalışan ve tedbîri terk ederek evlerini sağlam yapmayan Müslümanların bu tarz bir beklenti ile hareket edip şehid olacaklarını zannetmeleri doğru değildir. Dolayısıyla, şehidliğin doğru tanıtılması ve yanlış bilgilendirmenin mahzurlarının çok iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Geri kalmışlığın; bilgi üretmemenin; plan yapamamanın; ekonomik ve ahlâkî değerler ortaya koyamamanın; bilgiye gerektiği şekilde itibâr edilmeyişinin; tabiat olaylarına karşı tedbir almada gevşek davranılmasının sebeplerinden birisi de Müslümanların bu şekilde bir kolaycılığa alıştırmaları ve kısa yoldan cennete gireceklerine olan inancın zihinlerine yerleştirilmiş olmasıdır. Bu anlayışların arkasında yatan temel nedenlerden biri de, bu ve benzerî zayıf veya uydurma haberlerdir. Bu tür haberlere rağbet edenlere, *Envâru'l-Âşikîn* ve benzeri eserler kaynaklık etmeye devam etmekte, faydasız mâlûmatlar, sürekli ve ısrarlı bir şekilde insanların bilinçaltlarına hiç düşünülmezsizin yerleştirilmektedir.

Müellifin Hacerü'l-Esved konusunda aktardığı şu rivâyette, yanlış bir kanaat oluşumuna katkı sağlayan ve Müslümanları olumsuz anlamda etkileyen bir haberdir. "*Kim Hacerü'l-Esved'i öpse, kıyâmet gününde Hacerü'l-Esved ona tanıklık verüp, 'geldi beni öptü' diye ve ona şefaate ede.*"⁷⁰⁴ Günümüze gelinceye kadar Müslümanların çoğu bu şefaate nâil olmak maksadıyla kıyasıyla bir mücâdele içerisinde olmuşlardır. Ve bu mücâdele bugün de aynen devam etmektedir. Gerek hac ve gerekse umre döneminde birbirlerini hırpalayıp kalp kıran, iten, ezen ve Hacerü'l-Esved'i öpmeyi çok büyük bir şeref zanneden çoğu Müslüman, bu rivâyetlere olan inançlarının tabîi bir sonucu olarak böyle davranmaktadırlar. Allah'a ve Rasûlüne bağlılıklarını göstermek ve Hacerü'l-Esved'in şefaatine nâil olmak amacıyla hareket eden Müslümanlara, diğer din kardeşlerine zarar vererek haram

⁷⁰³ AHMED BÎCAN, s. 330.

⁷⁰⁴ AHMED BÎCAN, s. 326.

işledikleri, Hacerü'l-Esved'in esas fonksiyonunun bu olmadığı, onun sadece tavafın başlangıcına işâret eden farklı bir taş olduğu,⁷⁰⁵ güzel bir şekilde anlatılıp öğretilmiş olsaydı, durum belki de çok daha farklı olacak, inananların huzur içerisinde bir tavâfi gerçekleştirmeleri mümkün olabilecekti. Nitekim, Hz. Peygamber, Vedâ haccının tavâfi esnasında izdihâm nedeniyle, Hacerü'l-Esved'i öpmemiş, elindeki değnekle işâret ederek istîlâm etmiştir.⁷⁰⁶ Hz. Ömer'de, insanlara eziyet edilmemesi gerekçesiyle uzaktan istîlâm konusunda Müslümanları uyarmıştır.⁷⁰⁷ Tavaf esnâsında Hacerü'l-Esved'e dokunulması ve onun öpülmesi yönündeki rivâyetlerden bu taşın kutsallığı veya Kâbe'nin kutsiyetini temsil ettiği şeklinde bir sonuç çıkarmak ve bu uygulamayı bizzat Hacerü'l-Esved'e karşı bir saygı ifâdesi olarak görmek doğru değildir.⁷⁰⁸ Hac ibâdetindeki birçok şekil ve merâsim gibi bunun da Hz. İbrâhim'in ve Resul-i Ekrem'in hatırasını canlandırma, haccı önemsemeyi ve Allah'ın bu konudaki emrine boyun eğmeyi vurgulama, kulluk ve itaat gibi rûhî ve derûnî halleri zâhirî bazı davranışlarla ifâde etme gibi sembolik ve taabbudî bir anlam taşıdığı söylenebilir.⁷⁰⁹

Müellif aktardığı bir diğer rivâyette, cennetteki hûrileri tarif ederken farklı bir cinsellik anlayışı ortaya koymaktadır. Şöyle ki, “*nakildir ki, uçmakta hûriler vardır. Yarısından yukarısı oğlan sûretindedir. Ve yarısından aşağısı kız suretindedir. Uçmak içinde cimâda (cinsel birliktelik) onlardan lezzetli yoktur.*”⁷¹⁰ Bu rivâyet homoseksüellikle ilgili yanlış çağrışımlar akla getiren bir rivâyettir. Böyle bir haberin aktarılması pek çok insana ilginç gelmiş olsa da kanaatimizce doğru değildir. Zira, Kur'ân-ı Kerim, mü'minler için hazırlanan âhiret mutluluğunun dünyada hiçbir kimse tarafından bilinemeyeceğini ifâde etmektedir.⁷¹¹ Hz. Peygamber ise bu mutluluğun dünyada görülüp, işitilmeyen ve tasavvur edilemeyen türden olduğunu

⁷⁰⁵ KIRBAŞOĞLU, *Alternatif Hadis*, s. 289, 294-296. Bu taşın cennetten geldiği ile ilgili rivâyetlerin mitolojik ve efsanevî unsurlar ihtivâ ettiğini söylemektedir.

⁷⁰⁶ BUHÂRÎ, 25/Hac, 58 (II, 162); MÜSLİM, 15/Hac, 42 (I, 926).

⁷⁰⁷ İBN HANBEL, I, 28.

⁷⁰⁸ Hacerü'l-Esved, Câhiliyye Arapları tarafından da kutsal kabul edilen ve derin bir saygı duyulan, hatta bazı Araplar tarafından put edinilip tapınılan bir taştır. Bkz. ÇELİK, Ali, *İslâm'ın Kabul veya Reddedtiği Halk İnançları, Hicaz Bölgesi*, Beyan Yay., İst., 1995, s. 117-119.

⁷⁰⁹ ÖĞÜT, Sâlim, “Hacerülesved”, *DİA*, XIV, 434-435, İst., 1996.

⁷¹⁰ AHMED BÎCAN, s. 444.

⁷¹¹ Secde, 32/17.

belirtmektedir.⁷¹² Dünyevî zevk ve hazları yeterince tadamayan insanların, kendilerine büyük lütuflarda bulunulacak ikinci bir hayatın mevcûdiyetine inanmaları, onların iyimser bir ruh haline sahip olmalarına, daha sağlıklı bir dînî hayat yaşamalarına imkan sağlayabilir. Bu amaçla olsa gerek, hûrilerin yapısı, fizyolojik üstünlükleri, cinsel güçleri ve sayıları hakkında Hz. Peygamber'e nispet edilen çok çeşitli rivâyetlerin hadis kitaplarında erken dönemden îtibâren yerlerini aldığı görülmektedir.⁷¹³ Nitekim, “*Osmanlı âlimlerinden Yazıcıoğlu Mehmed, Ahmed Bîcan ve Eşrefoğlu Rûmî, halkı iyiliklere özendirmek amacıyla kaleme aldıkları eserlerde, hûrilere ait asılsız haberlere ve kendi muhayyilelerinin ürünü tasvirlerle, birbirlerine benzer şekillerde yer verebilmişlerdir*” denilmektedir.⁷¹⁴ Görüldüğü üzere, Ahmed Bîcan'ın bizzat kendisinin belirttiği *Envâru'l-Âşikîn*'in yazılış maksadına uygun olmayan kıssacıların yakıştırmaları bazı rivâyetlerle yanlış bir hûri anlayışı ortaya koyması isabetli olmadığı gibi eserin yazılış gayesine de uygun düşmemektedir. Bîcan'ın cennete gümüş tenli, harir (ipek) donlu oğlanların cennetliklerin etrafında dolaşıp şarap ikram edeceklerinden bahsetmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.⁷¹⁵

Kur'ân-ı Kerim'de cennet hayatı tasvir edilirken bunun dünyadaki mutluluk vâsıtalarıyla ilişkilendirilerek anlatıldığı görülmektedir. Ancak âhîret hayatının çok daha saf, derin ve mutluluk verici olacağı da ifâde edilmektedir.⁷¹⁶ Âhîret mutluluğunda maddî tatminlerin payı bulunmakla birlikte, bunların birinci derecede bir yer işgal etmediği hususu İslâmî anlayışın özünü oluşturmaktadır. Diğer bazı âhîret tasvirleri gibi hûri konusundaki âyet ve hadislerde de insan topluluklarının sosyal ve kültürel seviyelerinin, estetik ve zevk anlayışlarının, zihin ve hayal kâbiliyetlerinin belli ölçüde dikkate alındığını söylemek mümkündür. Bütün âhîret halleri gibi hûri konusu da gayb alanına dâhil olduğuna göre,⁷¹⁷ gaybı Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğinin⁷¹⁸ ifâde edilmesi gerekmektedir.

⁷¹² BUHÂRÎ, 97/Tevhîd, 35 (VIII, 197-198); 59/Bed'ü'l-halk, 8 (IV, 86); MÜSLİM, 51/Cennet, 1 (III, 2174-2175).

⁷¹³ TOPALOĞLU, Bekir, “Hûri”, **DİA**, XVIII, 389, İst., 1998.

⁷¹⁴ TOPALOĞLU, B., XVIII, 389.

⁷¹⁵ AHMED BÎCAN, s. 454.

⁷¹⁶ Bakara, 2/25; Sâffât, 37/45-47; Muhammed, 47/15.

⁷¹⁷ A'râf, 7/187-188. Ayrıca bkz. En'âm, 6/50, 59; Neml, 27/65.

⁷¹⁸ TOPALOĞLU, B., **DİA**, XVIII, 390.

Bîcan'ın “*veled-i zînâ*” ile ilgili anlayışına da katılmak mümkün gözükmemektedir. Şöyle ki o, cennet ve cehennem arasında kalacak “a'râf ehli” ile ilgili görüşleri aktarırken, “*veled-i zînâ*”, “*kâfirlerin baliğ olmadan ölen çocukları*”, “*melekler*” ve “*mü'minlerden bazı kimseler*” dedikten sonra şöyle bir ifade kullanmaktadır. “*Sahihi (doğrusu) budur ki, bu dediklerimizin cemîsi A'râf'da vardır. Cemîsi mü'minlerdir.*”⁷¹⁹ Bîcan ile aynı görüşü savunanlara göre, “*veled-i zînâ*” olan bir kişinin iyi bir mü'min olsa bile cennete girmeye hakkı yoktur. Ancak böyle bir yaklaşımın doğru olmadığı da açıktır.⁷²⁰ Çünkü, bu kimsenin zînâ sonucu doğmasında ne bir dahli, ne bir kabahati, ne de bir tercîhi söz konusudur. Dolayısıyla mevcut suçu bu çocuğa yüklemenin kabul edilebilir hiçbir tarafı yoktur. Zîra *Kur'ân-ı Kerim*'in ifâdesine göre üstünlük ancak takvâ iledir.⁷²¹ Ve suçun şahsîliği ilkesi esastır. Sorumluluk taşıyan bir kimseye başkasının sorumluluğu yüklenmez.⁷²² Allah'a gönülden teslim olup inanan, O'na karşı derin bir sorumluluk bilinci taşıyan, sonrada dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyan bir kulun ırkının, dilinin, renginin, soyunun hiçbir önemi yoktur. Bunlar birer üstünlük vesilesi değildir. Çünkü üstünlük, sonradan elde edilen kazanımlarla olur. Zaten Yüce Allah'ın bizim mallarımıza ve şekillerimize değil, îmânımıza ve sâlih amellerimize bakacağı Hz. Peygamber'in bir ifâdesidir.⁷²³ Dolayısıyla, eski kültürlerin ve anlayışların izlerini taşıyan, soy ve sopa önem veren böyle bir bakış açısıyla söylenmiş bu ve benzeri sözlerin ciddiye alınır ve kabul edilebilir bir tarafının olmadığını düşünmekteyiz.

Netice îtibârıyla, Ahmed Bîcan'ın naklettiği rivâyetler ve anlayışlar değerlendirilirken ihtiyatlı davranılmasında yararlar olduğunun ifâde edilmesi gerekmektedir. Zîra insanların hidâyet kaynakları ve rehberleri olan *Kur'ân-ı Kerim* önlerinde dururken bir takım uydurma haberlerin peşinden gitmeleri doğru değildir. Son evrensel mesaj *Kur'ân'ı Kerim*'de anlatılan kıssalardan gerekli dersleri almak yerine, hayal mahsûlü hurâfelere kafa yormak yanlıştır. Görüldüğü üzere insanoğlu, bu yanlışlıklara çok rahatlıkla düşebilmektedir. Nitekim insanlar, *Kur'ân-ı Kerim*'de

⁷¹⁹ AHMED BÎCAN, s. 433.

⁷²⁰ KIRBAŞOĞLU, *Alternatif Hadis*, s. 206. Bu tür rivâyetlerin Kur'an'ın sorumluluk anlayışıyla taban tabana zıt olduğunu belirtmektedir.

⁷²¹ Hucurât, 49/13. Ayrıca bkz. Bakara, 2/197; Âl-i İmrân, 3/102; Ra'd, 13/35; Nahl, 16/128; Nûr, 24/52.

⁷²² En'âm, 6/164; İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18; Zümer, 39/7; Necm, 53/38.

⁷²³ MÜSLİM, 41/Birr, 10 (III, 1987); İBN MÂCE, 37/Zühd, 9 (II, 1388); İBN HANBEL, II, 285, 539.

ifade edildiği üzere Kârun'un kendi yapıp ettikleri sebebiyle uğradığı felâket ve düştüğü kötü durumdan ders almak yerine,⁷²⁴ onun sahip olduğu hazînenin anahtarlarının neden yapıldığını; büyüklüklerini ve kaç katıra yüklenerek taşındıklarını merak ederek ayrıntılarda boğulmuşlardır. Oysa bunların abesle iştilal olduğu, teferruatla vakitlerini tüketenlerin ve gereken dersleri almayanların mes'uliyetten kurtulamayacakları bilinmektedir.⁷²⁵ *Zîra Kur'ân-ı Kerim*, Ashâb-ı Kehf'den bahsederken bu tür şeylere takılıp kalanları ve esâsı terk edenleri eleştirmekte ve bu kıssadan çıkartılacak dersin dışında tartışmalar yapmayı ve daha fazla bilgi elde etmek için hurâfe anlatanlara baş vurmaya doğru bulmamaktadır.⁷²⁶

Müellifin eserinde ortaya koyduğu bu tür anlayışların insanı gerçek bir mutluluğa götürmeyeceği açıktır. Dünyaya karşı belli bir mesafede duran; zenginliği kötüleyip, fakirliği üstün gösteren; zarûrî ihtiyaçlar dışında dünyaya bulaşılmamasını öğütleyen; ibâdetlere daha çok zaman ayrılmasını tavsiye eden yaklaşımlar İslâm'ın rûhuyla bağdaşmamaktadır. *Zîra Kur'ân*'ın sıkça üzerinde durduğu "sâlih amel" kavramını sadece âhiretle irtibatlandıran; tabiatı tasarruf altına almayı, çalışmayı, üretmeyi ve sebepleri keşfetmeyi ihmâl eden yaklaşımlar, insanın bu dünyadaki mutluluğunu gölgeleyen hususlar arasında yer almaktadır.⁷²⁷ Dolayısıyla Müslümanlar doğru bilgi, kaliteli ürün, mal ve hizmet üretmekten mahrum kaldıkları sürece bu dünyada gerçek huzuru bulmaları, zâlimlerin elinde oyun ve eğlence aracı olmaktan, sömürülüp horlanmaktan da kurtulmaları söz konusu değildir.

⁷²⁴ Kasas, 28/76-82; Ankebût, 29/39-40; Gâfir, 40/17-33.

⁷²⁵ AYDEMİR, A., s. 317-318. GÜNGÖR, Erol, **İslâm'ın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken Yay., İst., 1989, s. 35.

⁷²⁶ Kehf, 18/22; "(Ve çağlar sonra), bilemeyecekleri bir konuda gereksiz tahminlerde bulunarak, 'onlar üç kişiydiler; dördüncüleri köpekleriydi', yahut 'beş kişiydiler, altıncıları köpekleriydi', hatta 'yedi kişiydiler, sekizincileri köpekleriydi' diyen kimseler çıkacak. De ki: 'Onların sayısını en iyi Rabbim bilir! Zaten ancak çok az kimse onlar hakkında kayda değer bir şeyler bilmektedir. Bunun içindir ki, onlar hakkında, (kıssalarından çıkan) görünür dersin dışında, kimseyle tartışma(yın) ve onlar hakkında daha fazla bilgi almak için o (rivâyetçilerden) hiçbir şey sorma(yın).'" Ayrıca bkz. Kehf, 18/25-26.

⁷²⁷ SAİD HALİM PAŞA, **İslâm ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar**, Pınar Yay. İst., 1987, s. 26-27; UGAN, Z. K. *Dînî ve Gayr-i Dînî Rivâyetler*, s. 101; MEHMED ARİF BEY, **Hadisleri Anlamada Toplumsal Boyut, Son Dönem Osmanlı Toplumunu ve İlmiye Sınıfına Yönelik Eleştiriler**, Haz. İbrâhim Hatiboğlu, Darü'l-Hadis, İst., 2000, s. 39, 44; CÂNAN, İbrâhim, **Krizin Sabâhı**, Işık Yay. İst., 2002, s. 162-179; GÜLER, İlhamî, "Osmanlı Popüler Dînî Edebiyatında "Dünya"ya Karşı Mesâfe Bilinci", **İslâmiyât**, C. 2, S. 4, s. 49, Ank., 2003; ÜNAL, İsmail Hakkı, "Bir Tasavvuf Şâiri Ahmedî'nin Hadis Kültürü", **İslâmiyât**, C. 2, S. 3, s. 197-207, Ank., 1999; SANCAKLI, s. 277-280.

Halkı irşâd etmek gâyesiyle sûfî müellifler tarafından yazılan bu tür eserlerin halkın büyük çoğunluğunun bilincini etkilediği görülmektedir. Nitekim bu eserlerde, Hz. Muhammed tanıtılırken Kur'ân'ın ve Sahâbe'nin tanıttığı peygamber yerine, kültür ve edebiyatın takdim ettiği, neredeyse her şeyi bilen, gören, işiten, mûcizeler gösteren, her müşkilâtı anında çözen, her derde devâ olan bir peygamber anlayışının ortaya konulması isabetli değildir.⁷²⁸

Bahsedilen bu olumsuz anlayışların temelinde yer alan zayıf ve uydurma rivâyetlere dayandırılma sürecine etki eden âmilleri tespit etmenin güçlüğünün bilincinde olarak şunu ifâde edebiliriz ki, söz konusu rivâyetler *Kur'ân-ı Kerim*'in öğretileri ve Sünnet'in verileri ışığında akıl süzgecinden geçirilerek değerlendirildiğinde kesinlikle birer dînî dogma olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira bunlar, binlerce yıllık kültürlerden kaynaklanan insânî ürünlerdir. Ancak bu ürünler, târihî bir malzeme olarak kitaplarda kalmak yerine, asırlardan beri Müslümanların zihin dünyalarını derinden etkilemiş ve halen de etkilemeye devam etmektedir. Bu tesirleri olumlu hale çevirebilmenin yolu ise doğru bir din anlayışıyla meselelere bakılması zarûretidir. Böyle bir anlayışla kaleme alınmış özgün eserler okunduğu, ibret alındığı ve yaşanan birer hakikat olduğu ölçüde müspet anlamda bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirilebilecektir.

İncelediğimiz bu anlayışlar, tezimizin esasını teşkil eden fiten hadislerinin tahrir ve tenkîdi esnasında da rivâyetlerin gerçek değerinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Zîra bu anlayışların pek çoğuna bazı rivâyetlerde büyük ölçüde rastlanılmaktadır. Şimdi *Envârû'l-Âşikîn*'de yer alan bu rivâyetlerin değerlendirmesine geçebiliriz.

⁷²⁸ GÜNGÖR, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., İst., 1987, s. 199-200; ERUL, Bünyamin, *Örnek Bir Lider Hz. Peygamber, (Rasûl-Sahâbe İlişkisine Farklı Bir Bakış)*, Ank., 2002, s. 141; ÖZAFŞAR, M. E., *Oryantalist Yaklaşım İtirazlar, Bir Sünnet Savunusu Ya da Sünnete İçerden Bakış*, Araştırma Yay., Ank., 1999, s. 42 vd.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN'DE GEÇEN VE KİYÂMETE KADAR OLMASI BEKLENEN OLAYLARI ANLATAN HADİSLERİN TAHRİC VE TENKİDİ

Çalışmanın bu bölümünde *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan ve kıyâmet kopmadan önce olması beklenen olayların anlatıldığı rivâyetlerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Bu rivâyetleri ele almadan evvel fiten ve melâhim kavramları, fiten hadislerinin oluşumu, gayb konusu, Hz. Peygamber'in gaybı ne kadar bildiği ve fiten hadislerinin anlaşılması gibi hususlar açıklanacak ve bu konularda genel bilgiler verilecektir. Daha sonra kıyâmete kadar olması beklenen olayların anlatıldığı rivâyetler ilgili başlıklar altında toplanarak bu rivâyetlerin tahrir ve tenkîdi gerçekleştirilecektir.

Şimdi *Envâru'l-Âşikîn*'deki bu rivâyetlerin tahrir ve tenkîdine geçmeden fiten ve fiten hadisleriyle ilgili bilgiler verelim.

I. FİTEN VE FİTEN HADİSLERİ

A. Fitne ve Melâhim Kavramları

Fitne; sözlükte “*meşakkat, zorluk, azap, günah, musîbet, insanların hoş karşılamadıkları şeyler, ayartma, pusu kurarak yol kesme, sınama, belâ ile deneme, imtihân etme*” anlamlarına gelmektedir.⁷²⁹ Nitekim, insanı deneyerek günah işlemesine neden olduğu için şeytana, insanın gönlünü kolayca çaldığı için kadına ve insana hîle kurarak zarar verdiği için hırsıza (فتان) “fettân” denilmektedir. Aynı şekilde kabirde insanları sorgulayan Münker ve Nekir meleklerine de (فتانان) “iki fettân” ismi verilmektedir.⁷³⁰ İbnü'l-Manzûr (711/1311) fitne kelimesinin, insanın hem olumlu hem de olumsuz anlamdaki tepkisini ifâde eden bir kelime olduğunu, Kur'an'da⁷³¹ bu mânâda kullanıldığını, ancak daha sonraki dönemlerde sadece olumsuzluklar için kullanılmaya başlandığını belirtmektedir.⁷³²

⁷²⁹ İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 317-320; İBNÛ'L-ESÎR, el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, (I-V), el-Matbatû'l-Hayriyye, Kâhire, ts., IV, 198.

⁷³⁰ RÂGİB, *el-Müfredât*, s. 559-560.

⁷³¹ Enfâl, 8/28; Tevbe, 9/126; Enbiyâ, 21/35. (Sınav ve ayartma; insanın akılla ve dolayısıyla eğri ile doğru, iyi ile kötü arasında seçim yapabilme yetisiyle donatılmış olmasının tabii bir gereği ya da sonucudur. Böyle bir imtihan esnasında kişi ölünceye kadar hayatın iyi ve kötü tezâhürleri ile karşı karşıya gelerek sınanacaktır).

⁷³² İBN MANZÛR, XII, 319.

Öte yandan “fitne” kelimesi (فتن) “fiten” şeklinde çoğul olarak kullanıldığında olumsuzluk ifâde etmekte ve “*her türlü günah, fiske, küfür, rüsvaylık, kaos, kargaşa ve iç savaşlar*” gibi mânâlara gelmektedir. Rivâyetlerde belirtildiğine göre ilk dönemden itibaren fitne, bir anlamıyla sosyal ve ahlâkî yönden çözülmeyi, diğer anlamıyla da iktidar mücâdeleleri uğruna silaha sarılmayı ve siyâsî karışıklıkları ifâde etmektedir.⁷³³

(ملحم) “Melâhim” ise, “melhame” kelimesinin çoğulu olup, (حم) kökünden türetilmiştir. Fiil olarak “*bir işi sağlam yapmak, eti kemikten sıyırmak, kırık bir şeyi yapıştırmak, bir yerde eğleşmek*” gibi mânâlara gelmektedir.⁷³⁴ Masdar veya yer ismi olarak anlaşıldığında ise, “*ölü sayısı çok olan savaş, fitne zamanı zuhûr eden büyük olay, şiddetli çarpışma, büyük savaşların meydana geldiği yer*” anlamında olup, savaşta insanların birbirine girmesi ve savaş alanındaki cesetlerin et yığını oluşturması sebebiyle bu tür harplere (ملحمة) “melhame” adı da verilmektedir.⁷³⁵

Kur’an-ı Kerim’de (ملحمة) “melhame” ve (ملحم) “melâhim” kelimeleri yer almamaktadır.⁷³⁶ Hadis literatüründe ise “fiten” ve “melâhim” kelimelerine sözlük anlamlarının ötesinde, “*dînî ve siyâsî sebeplerle ortaya çıkan karışıklık, savaş ve ölüm olayları, gelecekte meydana gelecek âkıbeti kötü olaylar ve kıyâmet öncesi zuhûr edecek bazı alâmetler*” şeklinde mânâlar verilmektedir.⁷³⁷

III. Halife Hz. Osman’ın şehid edilmesiyle⁷³⁸ patlak veren Cemel (36/656) ve Sıffin (37/657) gibi iç karışıklıklar,⁷³⁹ Hicaz’da Emevilere karşı kendi hilâfetini ilan

⁷³³ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 5, 8, 16, 17 (VIII, 89, 91, 95, 96); TİRMÎZÎ, 31/Fiten, 30, 31 (IV, 487-489).

⁷³⁴ İBN MANZUR, XII, 535-538.

⁷³⁵ İBN FÂRİS, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luğa*, V, 238-239; İBNÜ’L-ESİR, IV, 56.

⁷³⁶ Enfâl, 8/25. Bu âyet-i kerimede fitne kelimesi geçmekte olup meâli ise şu şekildedir. “Ve kötülük yönündeki öyle bir ayartıya karşı duyarlı olun ki o, ötekileri dışta tutarak yalnızca hakkı inkara kalkışanlara musallat olmaz; ve bilin ki Allah azapta çok çetindir.” (Bu âyette, fesat ve karışıklığın çıkması, ihtilaflar sonucu çekişmelerin olması, gruplaşmaların yaşanması, insanların birbirine düşmesi ve kardeş kavgaları sonucunda bütün bir toplumun önce şaşkınlığa, arkasından başıbozukluğa ve nihâyet anarşiye sürüklenmesine yol açan kötü gelişmelerden sakınılması emredilmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere, böyle bir imtihanla sadece Allah’ı inkar edenlerin değil, inananların da sınanacağı belirtilmekte ve insanı doğru yoldan çıkartabilecek bu tür sosyal patlamalara karşı, sürekli ve bilinçli olarak korunmadıkları takdirde böyle bir imtihanla karşılaşma ihtimallerinin çok fazla olduğu hususunda mü’minler uyarılmaktadır).

⁷³⁷ Fiten ve melâhim terimlerinin değişik kullanımları için bkz. ÇELEBÎ, İlyas, *Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler, (Fiten-Melâhim-Kıyâmet Alâmetleri)*, Kitabevi, İst. 2000, s. 24-26; SARICIK, Murat, *Dört Halife ve Emevîler Döneminden İlginç Problemler*, Tuğra Matbaası, Isparta, 2001, s. 90-92.

⁷³⁸ TABERÎ, Ebû Cafer, *Târihu’t-Taberî, Tarihu’r-Rusûl ve’l-Mülûk*, Beyrut, ts. IV, 330-338.

eden Abdullah b. ez-Zübeyr'in⁷⁴⁰ (73/692) ayaklanması⁷⁴¹ ve Basra'da Hicri 81 yılında İbnü'l-Eş'as'ın (85/704) Haccac b. Yusuf es-Sakafi'ye (95/714) baş kaldırması⁷⁴² İslâm tarihinde fitne diye anılan olaylardır. İşte böylesine erken dönemde meydana gelen karışıklıklar nedeniyle insanlar çok büyük sıkıntılar yaşamışlar, geleceği merak duygusunun da etkisiyle bu sıkıntılardan kurtulmanın çaresini ararken⁷⁴³ gelecekte haber verdiğini iddiâ eden falcı, kâhin ve münecimlere müracaat edebilmişlerdir. Ehl-i kitap ile ilişkiler, eski kültürlerin etkisi, fethedilen yeni yerler ve kültürlerle münasebetler ve iç karışıklıkların yaşandığı böyle bir ortam, fiten hadislerinin ortaya çıkmasına müsâit bir zemin teşkil edebilmiştir.

B. Fiten Hadislerinin Oluşumu

İnsanlar, yaşadıkları coğrafyalarda karşılaştıkları bir takım problemleri aşmak maksadıyla zor olan çözümlere yönelmek yerine, genellikle işin kolayına kaçarak kendilerini bu sıkıntılardan kurtaracak birilerinin gelmesini ve onların bu sorunları çözmesini isteyebilmişlerdir. Bu arada meseleler halloluncaya kadar da bir takım hayaller kurmaktan veya karamsar tablolar çizmekten⁷⁴⁴ geri kalmamışlardır. Diğer taraftan yaşamayı umdukları huzur ortamlarını da düşünerek oturup beklemeyi tercih edebilmişlerdir. Bununla birlikte İslâm coğrafyasının genişlemesini sürdürdüğü, yeni kültürlerle temasa geçildiği, İslâm'ı seçen bu toplulukların atalarından devraldıkları inanç sistemlerini ve kültürel mirasları bir anda terk etmelerinin mümkün olmadığı

⁷³⁹ TABERÎ, *Târih*, V, 48. Ayrıca bkz. POLAT, Selahattin, *Hadis Araştırmaları-Tarih, Usul, Tenkîd,Yorum-* İnsan Yay. İst., ts., s. 22, 25, 75, 76.

⁷⁴⁰ Bkz. YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvam", *DiA*, I, 145-146, İst., 1988; AYCAN, İrfan, "Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği Abdullah b. Zübeyr", *AÜİFD.*, XLI, 99-115, Ank., 2000.

⁷⁴¹ BUHARÎ, 64/Megâzi, 12 (V, 15); 65/Tefsîr, 30 (V, 157); NESÂÎ, 38/Fey, 1 (VII, 128-129); TABERÎ, VI, 187; BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Dâvud, *Fütûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ank., 1987, s. 68.

⁷⁴² İBN SÂ'D, Ebû Abdillâh Muhammed, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, (I-VIII+Fihrist), Dâru's-Sadr, Beyrut, 1957, VI, 262-263; İBNÜ'L-ESİR, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Kâmil fi't-Tarih*, (I-XII), Beyrut, 1979, IV, 350.

⁷⁴³ İBN HALDUN, *Mukaddime*, Kahire, ts., II, 821.

⁷⁴⁴ ÇELEBİ, İ., *Uzak ve Yakın Gelecek*, s. 80. (Çelebi, Sahâbe ve Tabiûndan bazı râvîlerin merfû rivâyetlerin içerisine yaşadıkları bazı karamsar tabloları yansıttıklarını, bu malzemenin daha sonra vaizlerin sermayesini oluşturduğunu ve ahlâkî öğüt gayesiyle yazılan bir çok eserde de bu rivâyetlerin kullanıldığını belirtmektedir).

düşünüldüğünde bu tür düşünce ve yaklaşımların İslâm çatısı altında da devam etmesinin mümkün olabileceği görülecektir.⁷⁴⁵

Elbette saf bir kültürden söz etmek mümkün değildir. Her bir kültür nihâtlendinde ve bir ölçüde insanlığın ortak malıdır. Her insan başkalarından gördüğü bir hayat tarzını, beğendiği ya da pratik bir yararını gördüğü için bilerek ya da farkında olmadan almaktadır. Zaten kültürel değişim de bu şekilde gerçekleşmektedir. Çünkü insanî olan her şey kümülatif olarak (birikerek) gelişmektedir. Bu ise, tarihî olmanın temel boyutudur.⁷⁴⁶ Ancak başkalarının yorumlarına ve deneyimlerine açık olan bu yön, vahiy kültüründen uzak ve korumasız bırakılacak olursa bir takım sıkıntıların baş gösterebilecektir. Zîra, Hz. Peygamber'in değişik kültürlerle teması neticesinde bunları vahiy süzgecinden geçirdiği, uygun olanları benimsediği, aksi durumda olanları ise reddettiği ve yasakladığı bilinmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in Yemen'e vâli tayin ederken Muaz b. Cebel'e tavsiye ettiği ve gerçekleştirdiği bu Sünnet'i⁷⁴⁷ ilerleyen zaman içerisinde doğru yorumlanmadığından ve geliştirilemediğinden olsa gerek bir takım sıkıntılar ortaya çıkabilmiştir. Oysa, olaylara anlam verme, anlam üretme ve tedbir alma görevinin bir meşveret çerçevesi içerisinde yapılması gerektiği de *Kur'an-ı Kerim*'in bir ifâdesi,⁷⁴⁸ aynı zamanda inananlara yüklediği bir sorumluluktur. Bunun farkında olan Hz. Peygamber, ashabından ehil olanların ictihad yapmalarına izin vermiştir.⁷⁴⁹ Dolayısıyla değişik kültürlerle temas neticesinde karşılaşılan hususların benimsenmesinde ya da reddedilmesinde⁷⁵⁰ Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu bu sorgulayıcı tavrın devam ettirilmesinin önemi açıktır.

⁷⁴⁵ AHMED EMİN, *Fecru'l-İslâm*, I, 94.

⁷⁴⁶ AYDIN, Hüseyin, "Vahiy Kültürünün İnsânî Kültüre Dönüştürülmesi Zorunluluğu ve Sünnet'in Önemi", *Diyanet İlmî Dergi*, **Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayı**, DİB. Yay., Ank., 2000, s. 233.

⁷⁴⁷ EBÛ DÂVUD, 23/Akdiye, 11 (IV, 18-19); TİRMİZİ, 13/Ahkam, 3 (III, 616, 617). Sahâbe Hz. Peygamber'in bu sünnetini devam ettirmiştir. Sahâbe'nin bir takım rivâyetleri tashih ederken Kur'an-ı Kerim'e yahut akla müracaatıyla ilgili örnekler için bkz. ÜNAL, İsmail Hakkı, "Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım", **Hadisin Dünü Bugünü ve Geleceği Sempozyumu**, Samsun, 1994, s. 139-141. Ayrıca bkz. ERUL, Bünyamin, **Örnek Bir Lider Hz. Peygamber**, s. 104-122.

⁷⁴⁸ Âl-i imrân, 3/159.

⁷⁴⁹ BUHÂRÎ, 96/İ'tisam, 21 (VIII, 157); 64/Megâzî, 30 (V, 50); MÜSLİM, 30/Akdiye, 6 (II, 1342); EBÛ DÂVUD, 23/Akdiye, 11 (IV, 18-19); TİRMİZİ, 13/Ahkam, 3 (III, 616); NESÂÎ, 49/Kudât, 11 (VIII, 230-231); İBN HANBEL, I, 37, IV, 204, 205, V, 230, 236.

⁷⁵⁰ ÇİFTÇİ, Adil, **Fazlur Rahman İle İslâm'ı Yeniden Düşünmek**, Kitâbiyât, Ank., 2000, s. 255-256.

İslâm tarihinde fitne adıyla anılan bazı olayların sebep olduğu sorunlar, aktarılan rivâyetlerde gelecekte haber verme şeklinde ve belli bir üslûp içerisinde ifâdelendirilmektedir. İşte oluşturulan fiten edebiyatındaki bu söylem ile Yahûdîler'in felâketlerle dolu tarihlerinin belli bir tarzda anlatıldığı Apokaliptik Edebiyattaki⁷⁵¹ söylem arasında ilgi çekici benzerliklerin mevcut olduğu görülmektedir.⁷⁵² Öte yandan hicri II. asrın ilk yarısında Abbasîler döneminde de, toplumda huzursuzlukların arttığı siyâsî, sosyal ve ekonomik yapının bozulduğu bilinmektedir.⁷⁵³ İşte böyle ortamların fiten edebiyatında yer alan bir takım rivâyetlerin oluşumuna ve yayılmasına imkan sağladığı, sıkıntılılarından kurtulmayı amaçlayan insanların bu anlatılanlara kolaylıkla inandıkları, kendi aralarında bunları konuşarak tesellî oldukları ve alıp kullanmakta da bir sakınca görmedikleri anlaşılmaktadır.

Bu tür rivâyetlerle ilgili kanaatini belirten İbn Hanbel "fiten", "melâhim" ve "megâzî" konularında nakledilen haberlerde bir usûlün bulunmadığını, yalancı ve uydurmacıların bu hususlarla ilgili haberlere ağırlık verdiklerini ifâde etmektedir. Hatib el-Bağdâdî'de (463/1071) bu rivâyetlerle iştilal edilmesinin gereksiz olduğunu, bunun insana bir fayda sağlamadığını ve farz olan ilmi öğrenmekten Müslümanları alıkoyduğunu belirtmektedir.⁷⁵⁴ İbn Hacer (852/1448) ise, buna "fazîletler" konusunu da ilâve ederek pek çok zayıf ve mevzû hadislerin kaynağının buralar olduğunu söylemekte ve Ehl-i kitâb kanalıyla gelen İsrâiliyyât ve Mesîhiyyât

⁷⁵¹ Apokaliptik Edebiyat, teknik olarak bu zaman dilimi 'Apokaliptik dönem' olarak da adlandırılmaktadır. Kelime, örtülü bir şeyi açmak anlamındaki, Yunanca "Apokalypsis" kelimesinden gelmektedir. Teknik anlamda ise, Yahûdîlik târihinde dünyanın sonuna ilişkin konuların üzerinde durulduğu, dünyanın sonu hakkındaki sırların sözümlerine ona açıklandığı ve yazıya geçirildiği bir dönemdir. Söz konusu edebiyat, Yahûdîlerin yaşadıkları zor dönemlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz. PAÇACI, Mehmet, "Kur'an-ı Kerim Işığında Vahiy Geleneğine-Kitâb-ı Mukaddes Bağlamında-Bir Bakış", **İslâmî Araştırmalar**, C. 5, S. 3, Ank., 1991, s. 190.

⁷⁵² PAÇACI, Mehmet, **Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?**, Ank. Okulu Yay. Ank., 2000, s. 130-131, 145-147. Ayrıca bkz. İBN HALDUN, **Mukaddime**, trc. Z. K. Ugan, II,467-468. İbn Haldun, göçebe hayatı yaşayan Tevrat ehli Himyer Araplarının, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra da, İslâm şeriatıyla hiçte ilgisi olmayan eski bildiklerini muhafaza ettiklerini belirtmektedir. Onların bildiklerinin hilkate olağanüstü hal ve hadiseler, büyük cenk, kargaşalık ve fitnelere dair şeyler olduğunu haber vermektedir. Bunlardan Kâ'b el-Ahbâr, (32/652) Vehb b. Münebbih, (114/732) Abdullah b. Selâm ve benzerlerinin Tevrat ehlinin ileri gelen bilginlerinden olduğunu, şeriat hükümleriyle ilgisi olmayan bu gibi haberleri anlattıklarını ve bu rivâyetlerle tefsir kitaplarının doldurulduğunu ifâde etmektedir.

⁷⁵³ ZORLU, Cem, **Abbasîlere Yönelik Dînî ve Siyâsî İsyânlar, Ebû Ca'fer el-Mansûr Dönemi**, Ank. Okulu Yay., Ank., 2001, s. 17-32.

⁷⁵⁴ HATİB el-BAĞDÂDÎ, **el-Câmi'**, II, 159-167.

menşeli bu nakillere dikkatleri çekmektedir.⁷⁵⁵ Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) de “megâzi” ve “melâhim” kitaplarının bir asla dayanmadıkları, güvenilir kimselerden alınmadıkları ve kıssacıların fazlalıklarını içerdiklerini söyleyerek mütemet sayılamayacaklarını belirtmektedir.⁷⁵⁶ Diğer taraftan Kâ'b el-Ahbâr'ın Yahûdî kültürüne ait haberleri, Temim ed-Dârî'nin ise Hıristiyan kültürüne ait rivâyetleri özellikle Şam ve civarında, gittikleri değişik yerlerde yaydıkları ve pek çok kimseyi de etkiledikleri ayrı bir gerçektir.⁷⁵⁷

Nitekim, Hâfız Zehebî (748/1348) bu sahâda yazılan ilk eserlerden biri olan Nuaym b. Hammad el-Huzâî el-Mervezî'nin (228/843) *Kitâbu'l-Fiten*'inde pek çok münker ve mâkul olmayan garip rivâyetlere işaret etmektedir.⁷⁵⁸ Oysa Nuaym b. Hammad (228/843) meşhûr büyük hâfızlardan olup Buhârî'nin (256/870) hocasıdır. Böyle olmasına rağmen Buhârî, *Sahîh*'inde bir iki husus hariç ondan hadis tahrir etmemiştir.⁷⁵⁹ Günümüz hadis araştırmacılarından Çelik, Nuaym b. Hammad ile ilgili müspet ve menfî değerlendirmeleri kaydettikten sonra “*bütûn kaynakların onun hadislerinin alınamayacağı ve delil olarak kullanılmayacağı konusunda ittifak halinde olduklarını*” ifade etmektedir.⁷⁶⁰ Nuaym b. Hammâd salih bir kişi olmakla beraber ortaya koyduğu eseri ve bir kısım rivâyetleri nedeniyle eleştirilmektedir.⁷⁶¹

⁷⁵⁵ İBN HACER, Ahmed b. Ali, *Lisânu'l-Mîzân*, (I-X+Muk.), Dâr-u İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1995, I, 20.

⁷⁵⁶ ALİYYÜ'L-KÂRÎ, *el-Esrâul-Merfûa*, s. 399.

⁷⁵⁷ AHMED EMİN, *Fecru'l-İslâm*, II, 97.

⁷⁵⁸ ZEHEBÎ, *Siyer-u Â'lami'n-Nübelâ*, Beyrut, 1985, X, 600-609. Nuaym b. Hammad ile ilgili bkz. SANDIKÇI, Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, DİB., Yay., Ank., 1991, s. 320-321.

⁷⁵⁹ Buhârî, Nuaym b. Hammad'dan bir iki husus hariç hadis tahrir etmemiştir. Ancak o da *Sahîh*'inde “kitâbu'l-fiten”e yer vermiştir. Fakat o, Hz. Peygamber ve Sahâbe'den gelen bu rivâyetleri, Hz. Peygamber'in istikbâlde meydana gelecek fitneleri haber verdiği fikrini desteklemek gayesi ile değil, aksine, Müslümanların Allah'ın yardımından mahrum kalmalarına yol açacak fitnelere (Enfâl, 8/25; BUHÂRÎ, 92/Fiten, 1 (VIII, 86, 87) uzak kalmalarını temin maksadıyla ve bunu çok gerekli gördüğü için nakletmiştir. Bkz. ERTÜRK, Mustafa, *Metin Tenkîdi Prensipleri Açısından Sahih-i Buhârî'deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, MÜ., SBE., İst., 1995, s. 208-212.

⁷⁶⁰ ÇELİK, Ali, “Nuaym b. Hammad'ın Hadisçiliği ve “Kitâbu'l-Fiten”i Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dînî Araştırmalar*, C. 2, S. 6 (Ocak-Nisan), Ank., 2000, s. 108.

⁷⁶¹ Müslim (261/874) Mukaddime de sadece bir mevzûda Nuaym b. Hammad'dan rivâyette bulunmuştur. Nesâî (303/915) hariç diğer Sünen sahipleri ve Ahmed b. Hanbel onun “sika” olduğu görüşündedirler. İbn Maîn (233/847) ise onun “ehl-i sıdk” olduğunu, ancak bir şeyde vehm ettiğinde hata yaptığını söylemektedir. İclî, onun “sika”, Ebû Hâtim (277/890) ise “sadûk” olduğunu ifade etmektedir. Nesâî ise “zayıf” olduğu kanaatindedir. Ebû Bişr ed-Dulâbî'de (310/922) onun hadis uydurduğu görüşündedir. İbn Adıyy (365/975) ise, Dulâbî'nin ehl-i rey'e

Bu da faydalandığı malzemelerin kalitesindeki problem nedeniyledir. Zîra onun naklettiği rivâyetlerin muhtevâsı tarihî geçmişi çok eskilere dayanan ve en geniş örnekleri Yahûdî ve Hıristiyan teolojisinde görülen Apokaliptik (Apocalyptic) kültür verileriyle benzerlik göstermektedir.⁷⁶²

Apokaliptik Edebiyat ilk günlerden itibaren kendisinden sonra ortaya çıkan fiten edebiyatını etkileyebilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in risâletinden çok önce oluşan bu edebiyat, Sâmi dillerine ve Slavca ve Ermenice gibi Sâmi olmayan dillere de çevrilerek geniş bir coğrafyaya yayılma imkanını elde etmiştir. Arabistan yarımadasına da Yemen'den geçiş sağlamıştır. Yemen, Hıristiyan bir ülke olan Habeşistan ile komşu olup, Yemen'de de Yahûdiler yaşamışlardır. Ayrıca, Filistin ve Sûriye bu edebiyatın doğduğu topraklardır. Burada da İbrânice, Aramca, Süryânice hatta Yunanca Apokaliptik kaynaklar kullanılmakta olup değişik vesîlelerle bu geçişler gerçekleşebilmiştir. Daha sonra bu toprakları elde eden Müslüman Araplar, bu kültürel birikimlere mirasçı olmuşlardır. İlerleyen zaman içerisinde bu topraklarda çıkan iç savaşlar ve yaşanan büyük acılar, Sâmi kültürünün bu konudaki refleksini tekrar harekete geçirmiş, şartlar oluştuğunda zaten kültür içinde hâlâ canlı olan bir söylem, güncelleştirilerek bütün işlevselliği ile kullanıma yeniden sokulmuştur. Bununla birlikte, bu edebiyata yeni örneklerin ilâvesi de mümkün olmuştur. Nitekim, “deccâl”, “mehdî” ve “Mesih” tasvirlerine eklemeler yapıldığı gibi, şehir isimlerinde de güncelleştirmelere gidilmiştir. Apokaliptiklerdeki Kudüs fiten edebiyatında yerini tamamen kaybetmese de, Medine, Şam, Cezire ve Irak'ın daha ön plana çıkartıldığı görülmüştür.⁷⁶³

Özetle, fiten edebiyatında yer alan malzemenin büyük bir çoğunluğunun, Apokaliptik Edebiyatta bol miktarda bulunan bir takım efsâne ve mitoloji türünden rivâyetlere benzediği, bunların etkisinde kaldığı ve bu kültürel mîrastan büyük ölçüde beslendiği anlaşılmaktadır. Nitekim, eski kültürlerin izlerinin kolay kolay silinemediğini gösteren aktaracağımız şu bilgiler de bu kanaati desteklemektedir. Hanefî imamlarının kefâet hususunda delil olarak getirdikleri ve Rasûlullah'a isnâd

---

şiddetle karşı olması nedeniyle böyle bir görüş beyân ettiğini ve bu cerhinde makbûl olmadığını ifâde etmektedir. Bkz. İBN HACER, **Hedyü's-Sârî li Fethi'l-Bârî**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1988, s. 447.

⁷⁶² ÇELİK, Ali, Nuaym b. Hammad'ın Hadîşçiliği, s. 118.

⁷⁶³ PAÇACI, s. 150.

edilen; “*oymak oymak Kureyşliler birbirinin dengidir. Kabîle kabîle Araplar birbirinin dengidir. Mevâli (Arap olmayanlar) de birbirinin dengidir*”⁷⁶⁴ şeklindeki rivâyet bunu ortaya koymaktadır. Bu rivâyet, Arapların İslâmiyet’ten önce de Arap olmayanlardan üstün oldukları şeklindeki zihniyetlerinin izlerini taşıyan bir hadis olup pek çok İslâm âlimi tarafından mevzû sayılmıştır.⁷⁶⁵ Ancak Hz. Peygamber’in ortadan kaldırmak için mücâdele ettiği bu anlayışın izlerinin kolay kolay silinmediği de görülmektedir. Zîra, “*Arap’ın Arap olmayana, beyazın siyah tenli olana, takvâ (Allah’a karşı derin bir sorumluluk bilinci) dışında bir üstünlüğü yoktur*” şeklindeki hadis-i şerifiyle,⁷⁶⁶ Zeyneb bnt. Cahş’ı kendi azadlı kölesi Zeyd b. Hârise ve Fatma bnt. Kays’ı, Üsâme b. Zeyd ile evlendirerek Araplar arasındaki bu eşraf anlayışını yıkmayı amaçlayan Hz. Peygamber’in fîlî uygulamaları birlikte değerlendirildiğinde bu durum daha net anlaşılmaktadır. Yani; Hz. Muhammed bu anlayışı yıkabilmek için bir köle ve onun çocuğuyla Kureyş’in eşrafından iki kadını evlendirmiş, aynı zamanda bir kölenin çocuğu olan Üsâme’yi de İslâm ordusunun başına komutan tâyin ederek, soylu olmanın o kadar önemli olmadığını ashabına öğretmiştir. Onu örnek alan sahabîlerinden Abdurrahman b. Avf (32/652) da, kız kardeşini azadlı bir köle olan Bilâl ile, Bedir gâzîsi Huzeyfe b. Utbe’de,⁷⁶⁷ kardeşi Velid’in kızını Ensar’dan bir kadının kölesi olan Sâlim ile evlendirmiştir. Hz. Peygamber’in bu Sünnet’ini devam ettirenler olduğu gibi, özellikle dört halîfe döneminden sonra Arap

⁷⁶⁴ Bkz. BEZZÂR, *Müsned*, VII, 121; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, VII, 134; SERAHSÎ, *Şemsüddin, Kitâbu’l-Mebûât*, (I-XXIV), Çağrı Yay., İst., 1982, V, 23.

⁷⁶⁵ İBN HİBBÂN, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, Halep, 1976, II, 124; ZEHEBÎ, *Mi’zânu’l-İtidâl*, III, 241. İbn Adıyy, Ali b. Urve ve İbn Cüreyc kanalıyla gelen rivâyetin senedenide yer alan Ali b. Urve’nin “münkeru’l-hadis” olduğunu, ondan nakleden Osman b. Abdurrahman et-Tarâifî’nin de aynı şekilde “zayıf” olduğunu ve bilinmeyen kimselerden hadis rivâyet etmekle itham olduğunu söylemiştir. Bkz. (ZEYLÂÎ, *Nasbu’r-Râye fi Tahric-i Ehâdîsi’l-Hidâye*, (I-IV) Beyrut, 1973, III, 197). İbn Hacer ise, İbn Ömer’den gelen başka bir tarîkin senesinde yer alan İmrân b. Ebi’l-Fadl’in “zayıflığı” konusunda ittifak olduğunu kaydetmiştir. Farklı lafızlarla Dârekutnî’nin tahrir ettiği rivâyetin senesinde yer alan Muhammed b el-Fazl da “zayıf” bir râvîdir. Bezzar’ın Muaz rivâyetinin senesinde ise “inkita” vardır. Bkz. (İBN HACER, *ed-Dirâye fi Tahric-i Ehâdîsi’l-Hidâye*, II, 63). İbn Hibbân, Duafâ’ında İmrân b. Ebi’l-Fadl’in; “*mevzû hadisler rivâyet ettiğini ve hadisinin yazılmasının doğru olmayacağını*” ifade etmiştir. İbn Adıyy de bu râvîyi Kamil adlı eserinde zikretmiş ve İbn Maîn ve Nesâî’nin onu “zayıf” saydıklarını kaydetmiştir. Ebû Hâtim de “münkeru’l-hadis” olduğunu söylemiştir. İbn Abdilber de bu rivâyetin “uydurma” olduğunu belirtmiştir. Bkz. (ZEYLÂÎ, *Nasbu’r-Râye*, III, 197-198). Sonuç olarak; rivâyetin mevzû olduğu ortadadır.

Öte yandan İbn Hacer, denkliğin soyda değil dinde olması gerektiğini belirterek ve Hz. Peygamber’in uygulamalarına bakarak, hür ve soylu bir kadının razı olduktan sonra azadlı kölesi ile evlenmesinin câiz olduğunu ifade etmektedir. Bkz. *Feth*, IX, 113.

⁷⁶⁶ İBN HANBEL, V, 411.

⁷⁶⁷ BUHÂRÎ, 67/Nikah, 15 (VI, 122-123); İBN HACER, *Feth*, IX, 108.

ırkçılığını devlet politikası haline getiren Emevîlerin de baskılarıyla “*Arap bir kadının, Arap olmayan bir erkeğe denk olmadığını*” savunan eski görüşler yeniden ortaya çıkabilmiştir. Bu olumsuz değer yargılarının benimsenmesi yerine, bunlarla mücâdele edilmesi gerektiği gâyet açık bir şekilde görülmekteyken yeniden eski anlayışlara dönülüyor olmasının arkasında yatan nedenlerin ciddî şekilde araştırılması gerekmektedir.⁷⁶⁸ Netice îtibârıyla, verilen bu misallerle esas anlatılmak istenen husus; eski kültürlerin izlerinin kolayca sökülüp atılmadığı, tesirlerinin çok uzun süreler devam ettiği ve her zaman eski inanç ve uygulamalara insanların dönebilme ihtimallerinin mevcut olduğudur. Asırlar boyunca iç içe yaşayan Sâmi kavimlerinin ve onların ilişkiye girdiği Pers ve Helen kültürlerinin İslâm coğrafyasındaki etkilerinin de bir anda silinmesinin çok zor olduğunu görülmektedir. Gerek Apokaliptikler hakkında, gerekse fiten edebiyatıyla ilgili yapılacak çalışmalarda ortaya çıkacak sonuçların şu an sahip olunan bir çok dînî telakkînin kökenlerinin, gelişim seyrinin ve dînî anlayışlardaki yerinin aydınlığa çıkarılmasına katkılar sağlayacağı ifade edilmektedir.⁷⁶⁹

Gelecekte insanların karşılaştıkları hâdiselerden bahseden fiten hadislerinin oluşum sürecine etki eden bir takım amillere bu şekilde işaret ettikten sonra konunun bir diğer boyutunu ilgilendiren gaybı bilmenin mümkün olup olmadığı konusunun incelenmesi yerinde olacaktır. Zira, “fiten” ve “melâhim” hadisleri istikbâle yönelik haberleri kapsamaktadır.

C. Gayb Bilgisi

Arapça’da (غاب) “gabe” kökünden gelen ve “*gizlenmek, gizli kalmak, yok olmak, uzak olmak, görünmemek, gözden kaybolmak*” gibi anlamlara gelen gayb kelimesi,⁷⁷⁰ “*akıl ve duyular yoluyla hakkında bilgi sahibi olunamayan varlık alanı*”⁷⁷¹ olarak tanımlanmaktadır.

Gayb, fizik veya fizik ötesinde olsun, insanın kalbiyle farkına varabildiği, hissedebildiği fakat göremediği, duyular ve zihin yoluyla hakkında kesin nesnel

⁷⁶⁸ PAÇACI, s. 151-153.

⁷⁶⁹ PAÇACI, s. 153.

⁷⁷⁰ İBN MANZÛR, I, 654-655.

⁷⁷¹ RÂĞİB, s. 552; YAZIR, M. Hamdi, *Hak Dîni Kur’an Dili*, (I-IX) Eser Neşriyat, İst., ts., VIII, 5414-5415.

bilgiye sahip olamadığı her şeydir.⁷⁷² Gayb, görülemeyen demek değil görülmeyen demektir.⁷⁷³ Gayb, bugün için görünmeyen ama ileride görünme ihtimâli olan ve duyularla idrak olunma imkanı bulunan varlık ve hâdiselerdir.⁷⁷⁴ Nitekim kıyâmetin vukûu, yeniden dirilme, haşr, mîzan, hesap, âhîret ahvâli henüz vukû bulmadığı için duyularla idrak edilip kavranamayan konulardır. Ancak naslardan öğrenilip kabul edilen bu hususlar gaybın şümûlüne girmektedir. Aynı şekilde şu an mevcut olduğu halde duyuların sınırları dışında kalan ve idrâk edilemeyen varlıklar da gayb kapsamında değerlendirilmektedir. Görünmezliği, bilinmezliği ve gizli olanı ifâde eden gayb olgusu, temelde insanın ya varlıksal yapısından kaynaklanmakta ya da mekan veya zamânâ ait engeller sonucu ortaya çıkmaktadır.⁷⁷⁵ Gayb, bir alanın adı olmaktan ziyâde insanın evrendeki duruşuna, konumuna ve durumuna ilişkin bir fenomendir. Bu yüzden *Kur'an-ı Kerim*, “gayb”a âlem dememekte ve Kur'an'da “gayb âlemi” ve “şehâdet âlemi” terimleri yer almamaktadır.

Görünmeyen, bilinmeyen veya görülemeyen, bilinmeyen gizli, esrarlı bir âlemin varlığı, insanlığın gündeminde her zaman ilk sıralarda yer almakta ve onu görünenin ötesiyle ilgilenmeye sevk etmektedir.⁷⁷⁶ Bilindiği üzere, herhangi bir nesnenin gayb veya türevleriyle adlandırılması o nesnenin zâtından ve mâhiyetinden ziyâde, onun insana veya onun gözüne göre olan konumundan kaynaklanmaktadır. Bütün bu durumlar insana göredir. Çünkü insana göre görünmezlik ve gizlilik söz konusudur.⁷⁷⁷ Diğer taraftan insanın geleceği tahmin etmesi, tasarılar yapması ve zamanı gelince bunları gerçekleştirmesi gaybı bilmek olmayıp insanoğlunun tahmin gücüne bağlı kesbî özelliklerindedir.⁷⁷⁸

Bununla birlikte, akıl ile akli aşan konularda spekülâtif yorumlar yapmak temelsiz iddiâlardan öte geçmeyecektir. Zîra, gaybî konularda kesin bilgi, ancak gaybın yegâne sâhibi ve bilen olan Allah'ın inhisârındadır. Bu nedenle gaybî

⁷⁷² ALBAYRAK, Halis, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şule Yay., İst., 1993, s. 158-159.

⁷⁷³ YAZIR, I, 174.

⁷⁷⁴ ÇELEBİ, İlyas, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, İFAV., Yay., İst., 1996, s. 66.

⁷⁷⁵ ALBAYRAK, s. 94. Ayrıca bkz. İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ank., ts., s. 76-78; ERTÜRK, Mustafa, *Metin Tenkîdi Prensipleri*, s. 99-101, 102-169.

⁷⁷⁶ ÇELEBİ, İlyas, “Gayb”, *DİA*, XIII, 404-405, İst., 1996.

⁷⁷⁷ ALBAYRAK, s. 15-24, 93-101, 157.

⁷⁷⁸ ÇELEBİ, İlyas, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, s. 77.

problemler, insanın sadece akıl aracılığıyla çözebileceği problemler değildir. Zaten insan sırf akıldan da ibaret değildir. Gayb, onun insan olarak taşıdığı bütün fakülteleri îtibârıyla söz konusudur. Bir bütün olarak insanla gayb arasında bir köprü kurulabilir, ancak, akıl tek başına bu köprüyü kuramaz. Filozofun çıkmaza düştüğü nokta, gaybı, bilginin nesnesi olarak algılaması ve üstelik bu konuda akıldan başka bir dayanağının da olmamasıdır.⁷⁷⁹ Dolayısıyla filozofun akıyla gayba uzanışı, sûfinin subjektif tecrübesi, kâhinin bazen yanlış bazen doğru öznellikten kurtulamayan gayb dalışları⁷⁸⁰ veya medyumun zanla karışık bilgi kırıntılarının Allah'ın Peygamber'ine bildirdiği vahye alternatif olamayacağı ortadadır. Zaten insanoğlu, gaybı bilmekle sorumlu değil, anlamak ve varlığını kabullenmekle mükelleftir. Kaldı ki, gaybla ilgili bilgiler bir amacın gerçekleşmesi için verilmektedir. Yoksa buradaki gâye, insanları gaybtan haberdar etmek değildir. Gayb ve şehâdetin kesiştiği kavşak noktası varlığı olan insanın, gaybla varlıksal, bilgisel ve varoluşsal ilişki içinde olduğu, gaybın farkında olursa tevhîde ulaşacağı, farkında olmazsa kaosa ve yabancılaşmaya doğru sürükleneceği açıktır. Kur'an'a göre gayb; insan için bilinmesi gereken bir obje olmak yerine, onu vareden, besleyen, seven, acıyan, gazap eden, destekleyen, engelleyen, mutlu kılan, bedbaht eden fevkalâde aktif bir olgudur ve insanın varoluşunun en güçlü belirleyicisidir.⁷⁸¹

Allah gaybla ilgili bilgiyi peygamberleri aracılığıyla göndermiş, her defâsında insanlar arasından seçtiği birisine, sözsüz âyetler olan tabiatın⁷⁸² dışında, sözlü âyetler de indirmiştir.⁷⁸³ Dolayısıyla gaybla ilgili tek ve güvenilir bilgi kaynağı *Kur'an-ı Kerim*'dir.⁷⁸⁴ Kıyâmete kadar da geçerli olacak ondan başkası değildir. Kısaca gayb; bir bilgi problemi değil, îman, ahlak, varlık ve varoluş problemidir. Gayb hakkında bilgi edinme imkanları Allah'ın bildirdikleriyle sınırlıdır. Yüce

⁷⁷⁹ ALBAYRAK, s. 80.

⁷⁸⁰ WATT, W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, s. 94; EREN, Şâdi, *Kur'an'da Gayb Bilgisi*, Işık Yay., İzmir, 1995, s. 248.

⁷⁸¹ ALBAYRAK, s. 286; AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*, DEÜ., Yay. İzmir, 1990, s. 182; ÇİFTÇİ, A., s. 213-214.

⁷⁸² AYDIN, M., s. 103-104, 182.

⁷⁸³ İZUTSU, s. 172.

⁷⁸⁴ ÇİFTÇİ, Adil, *Fazlur Rahman İle İslâm'ı Yeniden Düşünmek*, s. 213.

Yaratıcı'nın sonsuz ilmi yanında insanoğlu sınırlı bilgisiyle gayb alanının sonunu kavrayamaz. Tabiatıyla bu mânâda gaybı bilmek sadece Allah'a mahsustur.⁷⁸⁵

Ayrıca, geleceği bilmek insanın taşıyacağı bir yük değildir. Bu nedenle Allah, insanların gaybı bilmelerini istememiştir. Nitekim Kehf sûresinde anlatılan Hz. Mûsa ile bilge kişi arasında cereyan eden hâdiseden de anlaşılacağı üzere insanların akıllarının alamayacağı ilâhî tasarrufların mutlaka geçerli, ancak insanlar tarafından bilinmeyen meçhul gerekçeleri vardır. Zîra, Allah'ın bilgisiyle kulun bilgisi arasında kıyas dahî edilemeyecek mâhiyet farkı vardır. Hz. Mûsa'nın başına gelenlerde olduğu gibi insanın sınırlı bilgisiyle bu espriyi tam mânâsıyla çözmesi veya anlaması imkansızdır. Dolayısıyla, Kur'an'da anlatılan bu kıssada⁷⁸⁶ insanların gaybı bilebilecekleri fikrine değil, aksine bilemeyeceklerine ve anlamalarının zorluğuna vurgu yapılmaktadır.⁷⁸⁷

Netice itibarıyla, Kur'an'ın ortaya koyduğu gayb telakkîsi insanın dünya hayatı ve ahlak anlayışıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır.⁷⁸⁸ Gayb konusunda sağlıklı sonuçlara ulaşmak için Kur'an'daki verilerle birlikte Hz. Peygamber'in Sünnet'ini dikkate almak daha uygun olacaktır.⁷⁸⁹ Bu dünyada yapılan her işin gaybî âlemin bir bölümünü oluşturan âhiret hayatıyla yakın bir münâsebeti vardır. Bu nedenle insanoğlunun bütün davranışlarını buna göre düzenlemesi ve İslâm'ın öngördüğü ahlâkî seviyeye ulaşmak için gayret göstermesi gerekmektedir. Zîra, Kur'an ve Sünnet gaybın bilinmesini değil, gaybın varlığını derinden ve sürekli hissederek bu dünyadayken güzel davranışlar ortaya konulmasını istemektedir.

1. Hz. Peygamber ve Gayb

Fiten hadisleri konusunda doğru değerlendirmeler yapabilmek ve Hz. Peygamber'in gaybı ne kadar bildiğini anlayabilmek için, öncelikle Kur'an ve Sünnet'in meseleye bakışının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu kriterler ışığında yapılacak yorumlar daha sağlıklı ve isâbetli olacak, hakîkate ulaşmada büyük imkanlar sağlayacaktır.

⁷⁸⁵ POLAT, Selâhattin, *Hadis Araştırmaları,-Tarih, Usul, Tenkîd, Yorum-*, s. 142.

⁷⁸⁶ Kehf, 18/60-82.

⁷⁸⁷ ALBAYRAK, s. 243-248.

⁷⁸⁸ ÇELEBİ, XIII, 408.

⁷⁸⁹ YILDIRIM, Ahmet, "Tasavvufta Gayb Problemi Ve Tasavvuf Literatründe Gaybî Rivâyetler", *Araştırmalar*, Yıl, 5, S. 9-10, Isparta, 2003, s. 209.

Bir beşer olarak diğer insanlardan farkı olmayan,⁷⁹⁰ ancak kendisine vahyedilen Hz. Peygamber, Allah bildirmediği gayb olan geçmişi,⁷⁹¹ o an yaşanan olayların iç yüzünü⁷⁹² ve geleceği⁷⁹³ bilememektedir. Bu husus sadece son peygamberle ilgili olmayıp bütün peygamberler için geçerlidir. Âyet-i kerimede “böylece (Allah), vahyedilmesini uygun gördüğü her şeyi kuluna vahyetmiş oldu”⁷⁹⁴ denilmektedir. Bu ifade, “en derûni anlamıyla, Allah’ın, seçilmiş peygamberlerine bile, varlığın, hayatın ve ölümün gerçek anlamını, evreni yaratmasındaki maksadını ve bizzat evrenin kendisinin gerçek mahiyetini tamamen açmadığı”⁷⁹⁵ anlatılmak istenmektedir. Hz. Peygamber’i sihirbaz ve kâhinlerle karıştıran, onun şahsiyetini ilah, cin ve melek şeklinde düşünen, sadâkatini ancak gaybtan haber vererek ispat edebileceğine inanan Yahûdî, Hıristiyan ve müşriklere karşı *Kur’an-ı Kerim*, Rasûl-i Ekrem’e: “Melek olduğunu söylemediğini, insan idrâkine aşan şeyleri bildiğini iddiâ etmediğini ve Allah’ın hazînelerinin kendi yanında olduğunu ileri sürmediğini”⁷⁹⁶ söylemesini emretmektedir. Aynı şekilde, âyet-i kerime’de; “(Ey Peygamber) de ki: ‘Allah dilemedikçe, kendime bir yarar sağlamak ya da kendimden bir zararı uzaklaştırmak benim elimde değil. Eğer insan kavrayışının ötesinde olanı bilseydim, muhakkak ki, bahtiyarlık adına ne varsa ondan payıma daha çoğu düşerdi ve kötülük asla yaklaşmazdı bana. (Ama) ben sadece bir uyarıcıyım ve inanan bir topluma iyi haberler getiren bir müjdecî”⁷⁹⁷ buyurulmaktadır. Mâturîdî (333/911) bu âyeti: “Ben gaybı bilseydim ve bu sâyede size gelecek zararları giderip, menfaat elde etmenize vesîle olabilseydim bana îmân ederdiniz. Bana îmân edenlerin sayısının çok olması da Allah katında sevâbımın artmasına sebep olurdu”⁷⁹⁸ şeklinde tefsir etmektedir. Zemahşerî (538/1143) de: “Eğer gaybı bilseydim harplerde bazen galip bazen mağlup, ticarete bazen kârlı bazen zararlı, yönetimde bazen isâbetli bazen hatâlı

⁷⁹⁰ Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. ERDOĞAN, M. *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, s. 222-228.

⁷⁹¹ Âl-i imrân, 3/44; Hûd, 11/49; Yûsuf, 12/102.

⁷⁹² Tevbe, 9/107-108; Nûr, 24/11-16; Tahrîm, 66/3.

⁷⁹³ En’âm, 6/50, A’raf, 7/188; Ahkâf, 46/9. Ayrıca bkz. Yûnus, 10/20; Kehf, 18/23-24; Lokmân, 31/34.

⁷⁹⁴ Necm, 53/10.

⁷⁹⁵ ESED, Muhammed, s. 1081, 53/10, 6 no’lu dipnot.

⁷⁹⁶ En’âm, 6/50.

⁷⁹⁷ A’raf, 7/188.

⁷⁹⁸ MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te’vilâtü’l-Kur’an, (Te’vilâtü Ehli’s-Sünne)*, (I-II), 1a-814b, Topkapı/ Medine; no: 180, I, 219a-219b.

olmazdım” şeklinde yorumlamaktadır.⁷⁹⁹ Fahreddin er-Râzî ise, (606/1209) Rasûlullah’ın gaybı bilmediğini bu âyetin açıkça ortaya koyduğunu ifade etmektedir.⁸⁰⁰

Hz. Peygamber’in yaşadığı devirdeki bir çok olayın iç yüzünden haberdar olmadığı bilinmektedir. Nitekim O, âyet-i kerime ininceye kadar İfk hadisesinin (6/627) doğru olup olmadığını,⁸⁰¹ Tebük seferine (9/630) katılmayanların ileri sürdükleri mâzeretlerin ne derece gerçek olduğunu,⁸⁰² Mescid-i Dırâr’ı inşa edenlerin niyetlerinin Müslümanları parçalamak olduğunu⁸⁰³ önceden bilememektedir. Târihe elim vak’alar olarak geçen Reci⁸⁰⁴ (4/625) ve Bi’r-i Mâûne⁸⁰⁵ (4/625) hadiseleri de, Hz. Peygamber’in kendisine bildirilmedikçe gelecekte habersiz olduğunu göstermektedir. Hüzeyl ve Necid’lilerin “İslâmiyet’i öğrenmek istiyoruz” bahânesi ile Rasûlullah’tan öğretici istedikleri, sonra da kalkıp bu kimselere pusu kurarak suikast düzenledikleri ve acımasızca bu masum öğreticileri şehid ettikleri târihen sâbittir. Allah Rasûlü eğer onların bu kötü maksadını önceden bilseydi, bu yetmiş sahabiyi oraya kesinlikle göndermezdi.⁸⁰⁶ Zîra, Hz. Peygamber’i çok yakından tanıyan Enes b. Mâlik, hâfızların öldürüldüğü gün, Rasûlullah’ı daha önce hiç bu kadar üzgün ve sarsılmış olarak görmediğini ifade etmektedir.⁸⁰⁷ Aynı şekilde Mû’te harbinde (8/629) şehid olan Zeyd b. Hârise, Abdullah b. Revâha ve Ca’fer b. Ebi Talib’in ölüm haberlerini aldığı zaman çok üzüldüğü ve gözlerinden yaşların aktığı kaynaklarda mevcuttur.⁸⁰⁸ Bu ifâdeler, Rasûlullah’ın ölüm haberi kendisine ulaşmadan önce durumdan habersiz olduğuna işaret etmektedir.

⁷⁹⁹ ZEMAŞERÎ, Cârullah Mahmud b. Ömer, **el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Akvâl fî Vucûhi’t-Te’vîl**, thk. Mustafa Hüseyin Ahmed, Kahire, 1953, II, 145. Krş. KURTÛBÎ, **el-Câmî**, VII, 336; ŞEVKÂNÎ, Muhammed Ali, **Fethu’l-Kadir el-Câmiu beyne Fenneyi’r-Rivâyet-i ve’d-Dirâyeti min İlmi’t-Tefsîr**, (I-V), Kahire, 1964, II, 274.

⁸⁰⁰ RÂZÎ, **Mefâtihu’l-Gayb**, XV, 69.

⁸⁰¹ Nûr, 24/11-16.

⁸⁰² Tevbe, 9/94.

⁸⁰³ Tevbe, 9/107-108.

⁸⁰⁴ TABERÎ, **Tarih**, II, 538-544.

⁸⁰⁵ TABERÎ, **Târih**, II, 545-554.

⁸⁰⁶ BUHARÎ, 64/Megâzi, 28 (V, 40-44); 56/Cihad, 9 (III, 204).

⁸⁰⁷ BUHARÎ, 23/Cenâiz, 41 (II, 84).

⁸⁰⁸ BUHARÎ, 23/Cenâiz, 4, 44 (II, 72, 87).

Öte yandan bir düğün töreninde “*aramızda yarın ne olacağını bilen bir Peygamber var*”⁸⁰⁹ diye şiir söyleyen câriyenin böyle söylemesinin doğru olmadığını nezaketle belirten Hz. Peygamber: “*Hayır öyle demeyin! Yarın ne olacağını ancak Allah bilir*”⁸¹⁰ diyerek gördüğü yanlışı hemen düzeltmiştir. Osman b. Maz’un hakkında “*Allah’ın sana ikramda bulunacağına şehâdet ederim*” diyen Ümmü’l-Â’la’ya (6/627) hitâben: “*Allah’ın ona ikram edeceğini nereden biliyorsun?*” diye sormuş, onun: “*Anam, babam sana fedâ olsun ey Allah’ın Rasûlü! Peki, Allah (c.c.) kime ikram eder?*” diye cevap vermesi üzerine, O: “*Osman b. Maz’un ölmüştür ve onun için Allah’tan hayır dilerim. Allah’a yemin ederim ki, ben Allah’ın Rasûlü olduğum halde ne muamele göreceğimi bilmiyorum*”⁸¹¹ diyerek insanların bir takım hatâlı düşüncelere düşmesini önlemiştir. Hz. Peygamber’in bu tarz ifâdeleri, onun insan kavrayışının ötesindeki bir takım gerçeklere tam anlamıyla muttalî olmadığını bir işâretidir.

Mahşerde ümmetinin affedilmesini isteyen Hz. Peygamber’e: “*Sen onların senden sonra neler yaptıklarını bilmiyorsun*”⁸¹² denileceği haber verilmektedir. Bu hadîs-i şerif, gelecekte ümmetinin neler yaptığından Hz. Peygamber’in bilgisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Zîra, Hz. İsa’dan sonra, onun takipçilerinin yaptıklarından Hz. İsa’nın haberinin olmadığı da *Kur’an-ı Kerim*’de ifâde edilmektedir.⁸¹³ Bu bakımdan gelecekte yaşanacaklar konusunda da bütün peygamberlerin sınırlı bir bilgiye sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Aynı şekilde, Hz. Peygamber’in kâdı olarak hüküm verirken dâvâsını daha iknâ edici delillerle savunanın lehine hüküm verebileceğini, hakîkatte kimin haklı kimin haksız olduğunu bilemeyeceğini, bu nedenle haksız olan tarafın, dâvâsını savunarak karşı tarafın hakkını almamasını tavsiyesi⁸¹⁴ de, onun gaybı bilmediğini göstermektedir. Nitekim Hz. Âişe: “*....Kim Muhammed’in yarın ne olacağını haber verdiğini sanıyorsa, şüphesiz o Allah’a büyük bir iftirâda bulunmuş olur. Çünkü*

⁸⁰⁹ BUHARÎ, 67/Nikah, 48 (VI, 137), 64/Megâzi, 12 (V, 15); TİRMÎZÎ, 9/Nikah, 6 (III, 399).

⁸¹⁰ İBN MÂCE, 9/Nikah, 21 (I, 611).

⁸¹¹ BUHARÎ, 23/Cenâiz, 3 (II, 71).

⁸¹² BUHARÎ, 92/Fiten, 1 (VIII, 86-87).

⁸¹³ Mâide, 5/116-118.

⁸¹⁴ BUHARÎ, 52/Şehâdât, 27 (III, 162); 93/Ahkâm, 20 (VIII, 112); MÜSLİM, 30/Akdiye, 3 (II, 1337); EBÛ DÂVUD, 23/Akdiye, 7 (IV, 13-15); MÂLİK b. ENES, *Muvattâ*, thk. M. F. Abdulbâkî, (I-II), Çağrı Yay., 1992, 36/Akdiye, 1 (II, 719).

Allah şöyle buyurmaktadır: “De ki: ‘Göklerde ve yerde olan hiç kimse, (yani) Allah’tan başka (hiç kimse), yaratılmışların dıyü ve tasavvur alanı dışında kalan gerçekleri bilemez. (Yaratılmış olanlar) öldükten sonra ne zaman diriltileceklerini de bilemezler”⁸¹⁵” demektedir.⁸¹⁶ Hz. Âişe’nin bu beyânına rağmen⁸¹⁷ aktarılan bir rivâyette, ‘Hz. Peygamber’in sabah namazını kıldırıp minbere çıktığı ve öğlene kadar konuşma yaptığı, daha sonra öğle namazını kıldırıp ikindiye kadar konuştuğu, müteakiben ikindiye kıldırıp güneş batuncaya kadar konuştuğu ve kıyâmete kadar olmuş ve olacak şeyleri anlattığı”⁸¹⁸ ifâde edilmektedir. Bu rivâyet daha en baştan, “namazı kısa tutmayıp hasta, zayıf ve ihtiyaç sâhiplerini gözetmeyerek, insanları camiden soğutanları sert bir şekilde uyarın ve insanların sıkılmasını hoş karşılamayan”,⁸¹⁹ “Allah’a yemin olsun ki, sözü yeteri kadar söylemeyi uygun görürüm. Şüphesiz sözü tadında bırakmak, uzatmaktan çok daha iyidir”⁸²⁰ diyen Hz. Peygamber’in Sünnet’iyle bağdaşmamaktadır. Aynı şekilde, “Rasûlullah, bizi usandırmamak için belirli günlerde vaaz ederdi”⁸²¹ şeklinde onun uygulamasını aktaran sahâbînın sözleriyle de çelişmektedir. Dolayısıyla, bu rivâyetin zayıf olduğu görülmekte olup, Hz. Peygamber saatler süren bir konuşmasında kıyâmete kadar olmuş ve olacak olaylardan bahsetmemiştir. Bu itibarla Hz. Âişe’nin sözleri daha tutarlı ve iknâ edicidir.

Kur’an dışı vahiylerle Hz. Peygamber’in gaybe muttalî kılınması söz konusu olmakla beraber,⁸²² onun gelecek hakkında söylediği genel hükümler ifâde eden bazı sözlerini vahye mahzar olmadan kendi değerlendirmesiyle söylemesi mümkündür. Nitekim onun, Medine’de siyâsî, etnik, dînî ve sosyal faktörleri göz önünde bulundurarak bir devlet kurduğu ortadadır. O, bu dengelerin muhâfazasının zor

⁸¹⁵ Neml, 27/65.

⁸¹⁶ MÜSLİM, 1/İman, 77 (I, 159); TİRMİZÎ, 44/Tefsîru’l-Kur’an, 6 (V, 262-263).

⁸¹⁷ “Hz. Âişe’nin yaptığı tenkidlerin hareket noktası Kur’an ve Sünnet’tir. O, bu iki kaynaktan aldığı İslâmî kültüre kendi düşüncelerini de katarak pek çok meselede İslâmî cemiyeti aydınlatan bir ilim ve fazilet meş’alesi olmuştur.” Bkz. HATİBOĞLU, Mehmet Said, “Hazreti Âişe’nin Hadis Tenkitçiliği”, AÜİFD., XIX, 72, Ank., 1973.

⁸¹⁸ MÜSLİM, 52/Fiten, 6 (III, 2217). Ayrıca bkz. NESÂÎ, 6/Mevâkit, 55 (I, 297).

⁸¹⁹ BUHÂRÎ, 3/İlim, 28 (I, 31); 93/Ahkâm, 13 (VIII, 109); İBN MÂCE, 5/İkâme, 48 (I, 315-316); İBN HANBEL, IV, 118, 119 V, 273.

⁸²⁰ EBÛ DÂVUD, 40/Edeb, 86 (V, 275-276).

⁸²¹ BUHÂRÎ, 3/İlim, 11, 12 (I, 25); MÜSLİM, 50/Münâfikîn, 19 (III, 2172-2173); TİRMİZÎ, 41/Edeb, 72 (V, 142) İBN HANBEL, I, 377, 378, 427, 440, 443, 462, 465, 466, IV, 203.

⁸²² ERTÜRK, Mustafa, s. 181.

olduğunu ve bunlar bozulduğu takdirde iç karışıklıkların çıkacağını herkesten çok daha iyi bilmektedir. Bu bilgiye basîreti, fîrâseti, tecrübesi ve sağlam muhâkeme yeteneği sonucu ulaşması ve bunlara istinâden ümmetini bâzı konularda bir takım benzetmelerle ve umûmî ifâdelerle uyarması imkan dahilindedir. Halifelerin şehid edilmesiyle başlayan kargaşa ve karışıklıklar döneminde ashâbın bu olayları Hz. Peygamber’in önceki uyarılarıyla ilişkilendirerek değerlendirmeye çalışmış olmaları da mümkündür.

H. Peygamber’in kıyâmete yönelik bir kısım uyarıları ise, “küresel kıyâmet”le ilişkilendirmek yerine, iktidarın el değıştirmesi ya da yönetimin yıkılması ve sonrasında meydana gelebilecek karışıklıklar şeklinde anlaşılabilir. Zîra, rivâyetler bu şekilde değerlendirildiğinde onun kehânet türünden bilgiler aktarmadığı, siyâsî ve sosyal içerikli konularda ümmetine bazı stratejik bilgiler verdiği, karşılaşılabilecekleri muhtemel sıkıntıları aşmaları için yapmaları gerekenler konusunda onları uyardığı ve bunun da gâyet normal bir durum olduğu görülecektir.

H. Osman’ın şehid edilmesiyle başlayan iktidar mücâdelelerinde Hz. Peygamber’e nispet edilen bazı sözlerin, olaylara taraf olan veya olaylar karşısında tarafsız kalmaya çalışan kişiler tarafından savunma aracı olarak kullanılmış olma ihtimâli de söz konusudur. Hâdiselere kendi çıkarları istikâmetinde yön vermek isteyen bazı kimselerin, kendi tavırlarının Hz. Peygamber tarafından onaylandığını ifâde eden rivâyetlere sarılmaları ve haklılıklarını bu şekilde ortaya koymaya çalışmaları mümkündür.⁸²³ Böyle bir ortamda Hz. Peygamber’e isnâd edilen gelecekle ilgili bir takım haberlerin arkasında, Müslümanlar arasında cereyan eden tatsız olaylara mâzeret arama amacı da yatmış olabilir.⁸²⁴

⁸²³ Hz. Osman’ın katledilmesi ile başlayan bir dizi siyâsî-ictimâî kargaşa ve iç savaşlar karşısında tarafsız kalmayı tercih eden pasifist eğilim sahiplerinin, doğru olduğuna inandıkları bu tutumlarını toplumda yaygınlaştırmak için ürettikleri rivâyetlerle ilgili bir değerlendirme için bkz. KIRBAŞOĞLU, H., “İstismâra Elverişli Münbit Toprak: Hadisler”, **İslâmiyât**. C. 3, S. 3, Ank., 2000, s. 132; KIRBAŞOĞLU **Alternatif Hadis**, s. 215, 280-288. Ayrıca bkz. SANCAKLI, Saffet, **Sünneti Doğru Anlamak, Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Karşılaşılan Problemler**, Sır Yay., Bursa, 2001, s. 181.

⁸²⁴ AKBULUT, Ahmet, **Sahâbe Devri Siyâsî Hadislerinin Kelâmî Problemlere Etkileri**, Birleşik Yay. İst. 1992, s. 28, 318. Ayrıca, siyâsî ve sosyal içerikli hâdiselerle, rivâyetler arasında bir ilgi olduğu ve rivâyetlerin tahlilinde bunun önemi konusunda ilgili olarak bkz. ÖZAFŞAR, M. E., “Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim’in el-Câmiu’s-Sahîh’i”, **AÜİFD.**, XXXIX, 334-336, Ank., 1999.

Hız. Peygamber'in savaşta kahramanlık gösteren bir kişi hakkında, orada bulunanların kanaatlerinin aksine, onun cehennemlik olduğunu söylemesi de⁸²⁵ gelecekten haber verme şeklinde değerlendirilmemelidir. Zira, Rasulullah'ın o kişiyi önceden tanınması ve hangi maksatla savaştığını fark etmesi, bu nedenle de şehid olamayacağını belirtmiş olması mümkündür. O, bu tavrıyla amellerin niyetlere göre değer kazandığını mü'minlere öğretmeyi amaçlamış olmalıdır. Sonradan anlaşılacağı üzere o kişi, kavminin şerefini ve kendi yiğitliğini göstermek için savaştığını yaralı haldeyken itiraf etmiştir. Daha sonra da yaralarının acısına dayanamayarak intihar yolunu seçmiş ve Hız. Peygamber'in bu tespitini haklı çıkarmıştır.

Öte yandan "*Rasulü Ekrem'in gaybtan haber verdiğini ispat eden rivâyetler, tek tek ele alındığı zaman kesin bilgi ifâde etmeseler de, bu nevi haberlerin çokluğu, ayrı ayrı her olay hakkında olmasa da, onun gaybtan haberdâr kılındığının mânevî tevâtür derecesine ulaştığını gösterir*"⁸²⁶ denilmektedir. Oysa burada unutulmaması gereken husus, Allah Teala'nın bildirdiği ölçüde Hız. Peygamber'in gayba vâkıf olabileceğidir. Zira âyet-i kerime'de, "*(yalnız) O bilir yaratılmışların kavrayış sınırlarının ötesindekini ve hiç kimseye açmaz kendi erişilmez derinlikteki sırlarını, seçmekten hoşnutluk duyduğu elçisi hariç...*"⁸²⁷ buyurulmaktadır. Bununla birlikte, "*aklın boyunu aşan müteşâbih âyetlerin bulunduğunu kabul ettikten sonra, âyetin geldiği kaynakla devamlı temas halinde olan bir Peygamber'in gayb ve benzeri konularda zamanla anlaşılabilecek hadisler söyleyebileceğini kabul etmemenin mantikî bir izahının olamayacağı*" ifâde edilmekte ve "*Hız. Peygamber'in gaybtan haber vermesinin mücize olduğunu, Sahihayn ve diğer hadis kitaplarındaki cennet, cehennem, şefaât ve mi'rac gibi konularla ilgili hadislerin tamamını inkâr etmenin onun bu cephesini görmezlikten gelme anlamı taşıdığı*" belirtilmektedir.⁸²⁸ Bu ifâdeler doğru olmakla beraber, Hız. Peygamber'in gayb bilgisinin sınırını tespit

⁸²⁵ BUHÂRÎ, 64/Megâzi, 38 (V, 74); Geniş bilgi için bkz. İBN HACER, **Fethu'l-Bârî**, VII, 380-381.

⁸²⁶ ÇELEBÎ, İlyas, **İslâm İnançında Gayb Problemi**, s. 122. Ayrıca bkz. EREN, Şâdi, **Kur'an'da Gayb Bilgisi**, s. 83-84, 220.

⁸²⁷ Cin, 72/26-27. Kırbaoğlu bu âyetlerde Hız. Peygamber'e gayb bilgisi verildiğinden değil, verilebileceğinden söz edildiğini belirtmektedir. Öte yandan, Kur'an'ın gayb bilgisini ısrarla Allah'a hasretmesine bakıldığında bu ihtimalin de zayıfladığını, zaten Hız. Peygamber'e de bu konuda herhangi bir gaybî bilgi vermediğinin görüldüğünü ifade etmektedir. Bkz. **Alternatif Hadis**, s. 213.

⁸²⁸ KANDEMİR, M. Yaşar, "Sahihayn'e Yöneltilen Tenkidlerin Değerı", **Sünnetin Dindeki Yeri, İSAV.**, Ensar Neşriyat, İst., 1998, s. 406-407. Ayrıca bkz. ŞEHBE, M. **Sünnet Müdafaası**, I, 103.

etmenin mümkün olmayacağı da bilinmelidir.⁸²⁹ Dolayısıyla, hadis âlimlerinin isnad açısından tenkit ederek zayıf ya da uydurma kabul ettikleri gaybî hadislerin bilgi değerinin olmadığı kabul edilmesi ve bunların nakledilmesine dahî taraftar olunmaması gerekmektedir. Nitekim Mâturîdî, mucize ile desteklenen ve ismet sıfatına sahip olan Hz. Peygamber'in verdiği haberin kalbi tatmin eden en doğru haber olduğunu, ancak böyle bir haberin ondan sâdır olduktan sonra hata yapmaları ve yalan söylemeleri mümkün olan ve bu gibi özelliklerden korunduklarına dâir elde delil bulunmayan kişiler aracılığıyla geldiğini, bu nedenle bunların doğruluğunun araştırılması gerektiğini belirtmektedir.⁸³⁰

Sahih hadislerin gaybla ilgili konularda bilgi vermesi mümkün ve câiz olmakla beraber, bazı gaybî hadislerin diğer haberler gibi metin tenkîdi açısından değerlendirilme şansları pek fazla değildir. Nitekim bazı hadisler vardır ki onlar isnâd sistemi açısından hadis âlimlerinin koyduğu ölçülere göre sahih kabul edilmektedir. Metin açısından ise insanların kendi akıl, mantık ve ulaştıkları bilimsel veriler ışığında değerlendirmeleri söz konusu olacağından bir takım tartışmaları da beraberinde getirmesi söz konusudur.⁸³¹ Aklın metafizik konuları anlamakta yetersiz kalması doğru olmakla beraber, imkan ve yeterlilik ölçüsünde aklî ve naklî deliller birlikte kullanılmak sûretiyle⁸³² bu rivâyetler anlaşılmalıdır. Bununla birlikte gaybla ilgili hadislerde mecâz unsurunun ağır bastığını da dikkate almak gerekmektedir. Zîra din, tabiatı gereği büyük ölçüde soyut kavramlar alanı olup bazı konularda sembolik anlatım kaçınılmazdır. Gayb konusunda sembolik dille ortaya konulan bazı dinî ifâdelerin, sağlanabilirliğe ve gerçeklikle karşılaştırılmaya esas teşkil etmeyeceği de açıktır. Bu itibarla, gayb dünyasıyla ilgili meseleler anlaşılmalıdır.

⁸²⁹ SOFUOĞLU, Cemal, "Hadislerin Anlaşılmasındaki Güçlükler ve Bazı Problemler" **Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu**, DEÜ. Yay. , İzmir, 1985,. s. 102.

⁸³⁰ MÂTURÎDÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, **Kitâbu't-Tevhîd**, thk. Fethullah Huleyf, Mektebetü'l-İslâmiyye, İst., 1979, s. 8-9. Konu ile ilgili Kırbasoğlu da: "*Hadisleri reddetmek veya eleştirmek Hz. Peygamber'i reddetmek değil, ona nispet edilmesini eleştirmektir*" demektedir. Bkz. **İslâm Düşüncesinde Sünnet**, s. 318.

⁸³¹ KARACABEY, Salih, **Hadis Tenkîdi, Hadislerin Hz. Peygamber'e Âidiyetini Belirleme Yolları**, s.258, 259. Sancaklı ise, gaybî rivâyetlerin sened ve metin kritiğinin yapılması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. SANCAKLI, S., **Sünneti Doğru Anlamak**, s. 181.

⁸³² MATÛRÎDÎ, **Kitabu't-Tevhîd**, s. 183-184, 186, 187. Ayrıca bkz. MÛSA CÂRULLAH, **Kur'an-Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım, Kitâbu's-Sünne**, s. 93.

çalışılırken âyet ve hadislerin lafızlarının zorlanması ilmî ve sağlıklı bir yol değildir.⁸³³

Netice itibarıyla Hz. Peygamber, kendisine bildirildiği kadarıyla geleceği bilmektedir ve onun bu bilgisinin sınırını tespit etmenin güçlüğü de ortadadır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in görevi gayb âleminin sırlarını açıklamak değil Allah tarafından kendisine bildirilenleri tebliğ etmektir.⁸³⁴ O'nun bir müjdecî ve uyarıcı⁸³⁵ olarak bu vazîfesini hakkıyla yaptığı ise mâlumdur. Dolayısıyla burada ona nispet edilen fiten ve melâhim haberlerinin nasıl anlaşılıp değerlendirileceği hususu daha fazla önem kazanmaktadır.

D. Fiten Hadislerinin Anlaşılması

Hz. Peygamber'in 23 yıllık risâlet görevi esnasında, gerek özel hayatında ve gerekse insanlara İslâm'ı tebliğ ederken pek çok konuşmalar yaptığı bilinmektedir. O, bu konuşmalarını anlaşılır ve akıcı bir dille, gerektiğinde tekrar ederek, muhataplarının seviyelerini dikkate alarak en güzel şekilde yapmış ve ashâbını bilgilendirmiştir. Bunu yaparken zaman zaman teşbih ve temsilleri de kullanmıştır. Gayesi; hitap ettiği kitleyi eğitmek, iyi olan şeylere teşvik etmek ve kötü şeylerden sakındırmak, insanlığı maddî ve mânevî olarak lâyük olduğu erdeme ulaştırmak ve en önemlisi âhirete hazırlamaktır. Bu bakımdan Hz. Peygamber, sözlerini daha anlaşılır kılmak için teşbih ve temsillerinde insanlar tarafından iyi görülen şeyler için bal, hurma, altın, gümüş, yağmur, nur vs. sembolleri, kötü olan şeyler içinse şeytan, ateş, köpek, tilki, yırtıcı hayvan, cehennem, karanlık vs. sembolleri kullanmıştır. O, ibâdetlere teşvik sadedinde cenneti ve cennet nimetlerini tasvir etmiş, günahlardan sakındırma konusunda da cehenneme ve cehennemdeki azâba dikkatleri çekmiştir.⁸³⁶

Bilindiği üzere sembol; *“bir varlığı ifâde etmek için kullanılan, bir şeyin yerini alan simge”* demektir. Gaybî nitelikteki hususlar ise insanların daha önce görmediği ve mâhiyetini bilmediği şeylerdir. Bu itibarla, örneği daha önce görülmemiş varlıkların insanlara anlatılmasında güçlükler bulunmaktadır. İşte burada

⁸³³ UYSAL, Muhittin, **Tasavvuf Kültüründe Hadis**, s. 112.

⁸³⁴ Mâide, 5/67, 92, 99. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/20; İbrâhim, 14/52; Nahl, 16/35, 82; Nûr, 24/54; AnkEbût, 29/18; Yâsîn, 36/17; Şûrâ, 42/48; Teğâbün, 64/12.

⁸³⁵ A'râf, 7/188; Hicr, 15/89; Hac, 22/49; Furkân, 25/56-57; Ankebût, 29/50; Sebe, 34/28; Fetih, 48/8; Mülk, 67/26.

⁸³⁶ DÖLEK, Âdem, **Edebî Açından Hadislerde Teşbih ve Temsiller**, Ekev Yay., Erzurum, 2001, s. 356-357.

devreye semboller girmekte ve söz konusu varlıkları insanın hayâlinde canlandırabilmesini temin maksadıyla temsîli anlatım yoluna başvurulmaktadır. Bu bağlamda mecâzî olarak kullanılan ifâdeleri hakîkî mânâlarında anlamak ise yanıltıcı olmaktadır.⁸³⁷ Ahmed Bîcan'ın naklettiği bir kısım rivâyetlerde de bu tür yanlışmaların olduğu görülmektedir. Nitekim böyle bir yanlışlama asr-ı saadet döneminde de olmuş, Hz. Peygamber'in eşleri “uzun kollu” olmayı hakîkî mânâda anlamışlardır. Ancak daha sonra bununla kastedilenin “en çok sadaka veren” olduğunu yaşayarak öğrenmişlerdir.⁸³⁸ Aynı şekilde “ölü, içerisinde öldüğü elbise ile diriltilir”⁸³⁹ hadisini yanlış anlayan Ebû Said el-Hudrî'yi Hz. Âişe uyarılmış ve elbiseyle kefenin değil “hangi amel üzere öldüyse onun kastedildiğini” belirterek hadisin nasıl anlaşılması gerektiğini göstermiştir.⁸⁴⁰ Görüldüğü üzere *Kur'an-ı Kerim*'de mecaz olduğu gibi hadislerde de mecaz vardır ve bunlar anlaşılmaya çalışılırken, doğru bir sonuca ulaşmak için lafızdan ziyâde, nebevî tatbikatın ruhu, mânâsı, hikmeti ve kastedilen anlamının ne olduğu⁸⁴¹ üzerinde yoğunlaşılması gerekmektedir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in her sözünü ve davranışını, bulunduğu ortam ve bu ortamın doğurduğu şartlar içerisinde ele alma zarureti bulunmaktadır.⁸⁴² Hata korkusuyla nasların lafzî anlamlarından öteye geçilemezse Kur'an ve Sünnet'in tarihe hapsedilmiş olma ihtimali vardır. Oysa Sünnet birikimini tamamen reddetmek büyük bir hata olduğu gibi, dokunulmaz kılmak ta büyük bir hatadır.⁸⁴³ Dolayısıyla bu birikim, en güzel şekilde değerlendirilmek ve insanlığın istifâdesine sunulmak durumundadır.⁸⁴⁴

⁸³⁷ ÇELEBİ, İlyas, **Uzak ve Yakın Gelecek İlgili Haberler**, s. 77.

⁸³⁸ BUHÂRÎ, 24/Zekât, 11 (II, 115); MÜSLİM, 44/Fedâilü'l-Ashâb, 17 (II, 1907). Nevevî, uzun kollu olanın Hz. Sevede değil, Zeyneb bnt. Cahş olduğunu, Buhârî'nin bir hata ve vehm sonucu bu rivâyeti tahrir etmiş olabileceğini, zîra ilk önce Hz. Zeyneb'in öldüğünü söylemiştir. Bkz. NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, (676/1277), **Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim**, (I-XVIII), Dâru İhyâi't-Tûras, Beyrut, 1972, XVI, 9.

⁸³⁹ EBÛ DÂVUD, 20/Cenâiz, 14 (III, 485).

⁸⁴⁰ ZERKEŞÎ, Bedruddin, **el-İcâbe li İrâdi Ma'stedrakethu Âişe alâ's-Sahâbe, Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler**, haz. B. Erul, Kitabiyât, Ank., 2000, s. 159-160. Ayrıca hakikat ile mecâzın nasıl ayırt edileceğiyle ilgili bilgi için bkz. KARDÂVÎ, Yûsuf, **Sünnet'i Anlamada Yöntem**, s. 231-248.

⁸⁴¹ GÜLER, Zekeriyâ, **Zâhiri Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münâkaşalar ve İhtilaf Sebepleri**, TDV., Yay., Ank., 1997, s. 191.

⁸⁴² GÖRMEZ, M., **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, s. 297.

⁸⁴³ POLAT, Selahattin, **Hadis Araştırmaları-Tarih, Usûl, Tenkîd, Yorum-**, s. 255.

⁸⁴⁴ KOÇKUZU, Ali Osman, **Hadiste Nâsîh-Mensûh**, MÜİF., Yay., İst., 1985, s. 362.

Hız. Peygamber'in sözlerine ve ne demek istediğine sahâbenin büyük önem verdiği, ona isnad edilen rivâyetler konusunda çok dikkatli davrandıkları bilinmektedir. Nitekim, Abdurrahman b. Avf bu hassasiyetin bir gereği olarak hadisler hakkında dikkatli olmuş, hadis alırken ve hüküm verirken hüsn-ü zannın olamayacağını belirtmiştir.⁸⁴⁵ İbn Abbas da (68/687) naklettiği hadislerin Allah'ın kitabında bulunmaması veya insanların müştereken güzel gördükleri bir hususa aykırı olması durumunda kendisinin yalan söylemiş olacağını söyleyerek⁸⁴⁶ bu konuda ortaya bir ölçü koymuştur. İnsanları yanlış bilgilendirmekten çekinerek çok az hadis rivâyet eden İmran b. Husayn da istemeyerek hataya düşen râvîlerin varlığından bahsetmiş ve onlar gibi karıştırılabileceği korkusunu yaşadığını itiraf etmiştir.⁸⁴⁷ Bütün bunlar, her ne kadar dikkat edilse de bir takım yanlışlıkların yapılma ihtimalinin söz konusu olduğunu göstermektedir. İşte bunun farkında olan Ebû Hanîfe, Nebî'den Kur'an'a aykırı rivâyette bulunan kimseyi reddetmenin Hız. Peygamber'i red ve yalanlama mânâsına gelmeyeceğini, bunun sadece ondan bâtil rivâyette bulunan kimseyi red mânâsına geldiğini haber vermektedir.⁸⁴⁸ Zîra bir suçlama varsa bu, Hız. Peygamber'e değil hatâ eden râvîye yöneliktir. Sahâbe'nin de yanılabilceğini söylemek onlara ta'n etmek anlamına gelmemektedir.⁸⁴⁹ Bazı konularda yanılmaları onların büyüklüklerine ve güvenilirliklerine gölge düşürmeyecektir. Meselere geniş bir zâviyeden bakarak fotoğrafın tamamını görüp genellemelerden kaçınmak, daha doğru neticelerin alınmasına imkan sağlayacaktır. Nitekim, İmâm-ı Mâlik'in bu tür durumlarda gereken eleştiriyi yapmaktan çekinmediği bilinmektedir. O tenkîdi, kabahat bulmaya çalışma şeklinde değil, oluşturucu unsurları tefrik etme, yakından görme, tahlil ve terkip ameliyesine sokma ve sonuçta daha iyi anlamaya koyulma şeklinde değerlendirdiğinden bazı rivâyetlere ve bir takım görüşlere ters düşmek pahasına, Ömer b. Hattab, Said b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Urve b. ez-Zübeyr ve İbn Şihab ez-Zührî gibi aralarında Sahâbe, tabiîn ve kendi çağdaşları olan son derece saygın ve güvenilir

⁸⁴⁵ HATİB el-BAĞDÂDÎ, *el-Kifâye*, s. 345.

⁸⁴⁶ DÂRİMÎ, *Mukaddime*, 50 (I, 118).

⁸⁴⁷ İBN KUTEYBE, *Te'vil*, s. 42-43.

⁸⁴⁸ EBÛ HANÎFE, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, thk. Mustafa Öz, İst., 1992, s. 26-27. Ayrıca bkz. DÜMEYNÎ, Misfir b. Gurmullah, *Hadiste Metin Tenkîdi Metodları*, çev. İ. Çelebi, A. Bebek, A. Yücel, Kitabevi Yay., İst., 1997, s. 55-68.

⁸⁴⁹ ÇAPAN, Ergün, *Kur'an-ı Kerim'de Sahâbe*, Işık Yay., İzmir, 2002, s. 151.

kişilerin aksine görüş beyan etmiştir. Bu durum, İmâm-ı Mâlik’in kendisini ne sahâbenin tatbîkâtı, ne kendi hocalarının uygulaması, ne de Medine’deki halihazır geçerli olan tatbîkâtla kayıtlı hissetmediğinin bir göstergesidir.⁸⁵⁰ Dolayısıyla râvîlere güvenilerek tenkîd edilmeksizin alınan bir takım rivâyetler olabilmektedir ve bu rivâyetler bazı kimseleri yanlış değerlendirmelere sevk edebilmektedir. Mesela, Rasûlullah’ın bir hutbe esnasında, Allah’a hamd ve senâdan sonra: “*Muhakkak sizin içinizde münâfiklar var. Adını söylediklerim ayağa kalksın*” dediği ve “*falan sen kalk! Falan sen de kalk!*” diye tam 36 kişinin adını saydığı bildirilmektedir.⁸⁵¹ Her şeyden önce böyle bir rivâyet, “*eğer dileseydik onları sana açıkça gösterirdik sen onları yüzlerinden (görünür/dış işaretlerine bakıp) tanırdın. Ama (öyle olsa bile) sen onları seslerinin tonundan mutlaka tanırırsın. Ve Allah yaptığınız her şeyi bilir (ey insanlar!)*”⁸⁵² diye haber veren âyet-i kerimeyle çelişmektedir. Yüce Allah dileseydi, münâfikların sîmâlarına bakarak kesin teşhis edilmelerine imkan tanırdı. Ama O bunu yapmamış, hiç kimseye başka birinin kalbine veya beynine, sîmâsına bakarak nüfuz etme özelliği vermemiştir. Kaldı ki örnek insan Hz. Peygamber, onların münâfik olduklarını seslerinin tonundan ve konuşma üslûplarından anlasa bile, bunu onların yüzlerine bu tarz ifadelerle vurmayacak bir karaktere sâhiptir. Nitekim münâfik olarak öldüğü belli olan bir kimsenin mezarına kadar gidip onun için istiğfarda bulunması, bu nedenle de Yüce Allah’ın ikazıyla karşılaşmasının⁸⁵³ hatırlanması yerinde olacaktır. Netice îtibârıyla sert ve kırıncı olmayan, hayatının her anında herkese karşı yumuşak davranan,⁸⁵⁴ en güzel örnek olan,⁸⁵⁵ merhamet ve şefkat dolu,⁸⁵⁶ nâzik bir peygamberin hem de mescitte, bu şekilde dışlayıcı bir tavır takınması söz konusu değildir. Zaten onun böyle bir şeyi yapmayacağı, kişiliğinden ve uygulamalarından anlaşılmaktadır. Bu bakımdan kaynaklarda yer alan benzeri

⁸⁵⁰ GURAYA, Muhammed Yûsuf, **Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım, Mâlik’in Muvatta’ı Özelinde**, çev. M. E. Özafşar, Ank. Okulu Yay., Ank., 1999, s. 96-97.

⁸⁵¹ İBN HANBEL, V, 273.

⁸⁵² Muhammed, 47/30.

⁸⁵³ Tevbe, 9/80; Münâfikûn, 63/6.

⁸⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/159.

⁸⁵⁵ Ahzâb, 33/21.

⁸⁵⁶ Tevbe, 9/128; “Gerçek şu ki, (ey insanlar) size kendi içinizden bir elçi gelmiştir. Sizin (öte dünyada) çekmek zorunda kalabileceğiniz sıkıntıdan ötürü kendini (zihnen) büyük bir yük altında hisseden; size çok düşkün (ve) mü’minlere karşı şefkat ve merhamet dolu bir elçi...” Ayrıca bkz. Enbiyâ, 21/107.

rivâyetlerin bu şekilde eleştirel bir gözle yeniden değerlendirilmesinin gerekliliği ortadadır.

Bu itibarla, her ne kadar “fiten” ve “melâhim” haberleri senedle rivâyet edilmeleri sebebiyle târih kitaplarından daha mûteber kabul edilse de, kıymetlerinin hadis usûl ve kaidelerine göre tenkîd edildikten sonra ortaya çıkacağı, sahih olanları olduğu gibi zayıf ve uydurma olanlarının da mevcut olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.⁸⁵⁷ Gaybî rivâyetlerin sened ve metin kritiğinin yapılması,⁸⁵⁸ mevzû oldukları tespit edilenlerin terğib, terhib ve fezâil konularında bile olsa kullanılmaması,⁸⁵⁹ tasdik ve tekzîbi mümkün olmayanlar konusunda ise tevakkuf edilmesi gerektiği açıktır.⁸⁶⁰ Bilindiği üzere *Sahîhayn*’da bile âlimlerin tenkîdine uğrayan çeşitli hadisler bulunmaktadır.⁸⁶¹ Zîra, bu iki eserin bütün rivâyetlerinin şaşmaz doğrular olduğunu iddiâ etmek doğru değildir. Çünkü bugünün insanına rivâyetin yer aldığı kitabın adını vererek bir takım rivâyetleri kabul ettirmek mümkün olamamaktadır.⁸⁶² Rivâyet ilimlerinde herhangi bir esere toptan kıymet atfetmenin pratik anlamının olmadığı ifade edilmektedir. Bu kaynaklardaki her bir haberin değeri bizzat incelenmek suretiyle verilmek durumundadır. Nitekim, o haberin zâtî ve tarihî kıymeti yer aldığı kaynağa göre değil, rivâyet tekniği ve içerik kriterlerine göre incelenmesi sonucunda ortaya çıkacaktır.⁸⁶³

⁸⁵⁷ AHMED NAİM, *Tecrîd-i Sarih Tercemesi, Mukaddime*, I, 98-99. Ayrıca bkz. MÛSÂ CÂRULLAH, *Kur’ân- Kerim Âyet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun*, Haz. Mehmet Görmez, Kitâbiyât, Ank., 1999, s. 118. Ertürk de fiten hadislerinin her birinin ayrı ayrı incelenmesi ve her bir hadisin kendi bağlamında değerlendirilmesinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. ERTÜRK, M., s. 181.

⁸⁵⁸ SANCAKLI, Saffet, *Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Karşılaşılan Problemler*, Uludağ Yay. Bursa, 1999, s. 80; ÇELİK, Ali, *Hz. Peygamber’in Hadislerinde Fitne (Sebepleri, Özellikleri, Çâreleri)* Çağlayan Yay., İzmir, 1996, s. 59.

⁸⁵⁹ İZMİRLİ İSMAİL HAKKI, *Yeni İlm-i Kelam*, Umran Yay., Haz. Sabri Hizmetli, Ank., 1981, s. 18

⁸⁶⁰ POLAT, Selâhattin, *Hadis Araştırmaları*, s. 102, 208-209, 210. Ayrıca bkz. AYDEMİR, A. s. 316; SIBÂÎ, M., *es-Sünne*, s. 284, 290.

⁸⁶¹ HATİBOĞLU, M. Said, “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri”, *İslâmî Araştırmalar (Hadis Sünnet, Özel Sayısı)*, C. 10, s. 1-14. Ayrıca bkz. DÜMEYNÎ, s. 214-223.

⁸⁶² YILDIRIM, Enbiyâ, *Hadis Problemleri*, s. 120. Bu tenkîd değerlendirmeleriyle ilgili bkz. POLAT, s. 91-108. Ayrıca bkz. SEZGİN, Fuad, *Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Kitâbiyât, Ank., 2000, s. 208-212.

⁸⁶³ ÖZAFŞAR, “Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim’in Câmiu’s-Sahih’i”, *AÜİFD.*, Ank., 1999, XXXIX, 344.

İbn Haldun, bu şekilde eleştirmeksizin bir takım rivâyetleri alıp kullanan tarihçi, müfessir ve hadisçilerin yanıldıklarını ve hata çöllerinde yollarını kaybettiklerini ifade etmektedir.⁸⁶⁴ Nitekim o, büyük tarihî eser ve heykellerin geometri ilminin yardımı ile yapıldığını kabul etmeyerek vücut ve azaları bunlar nispetinde büyük olan insanlar tarafından eski çağlarda yapılmış olduğu vehmine kapılmayı doğru bulmamaktadır.⁸⁶⁵ Görüleceği üzere zaman İbn Haldun'u haklı çıkarmakta, binlerce yıl öncesine ait bulunan fosil ve kemiklerin, bugün ki insanların ve hayvanların kemiklerinden bir farklarının olmadığı da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, meselelere eleştirel bir gözle bakılması ve bir rivâyeti değerlendirirken konuyu bütün yönleriyle ele alarak şekil-lafız girdabından kurtulup, öze ve ideal mânâyâ ulaşacak şekilde araştırmaların yapılması gerekmektedir.⁸⁶⁶

Netice îtibârıyla Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında onun Câhiliyye ve Ehl-i kitâb'a ait örf ve adetlerin İslâm'a uygun olanlarının alınıp muhafaza edilmesini emrettiği, tevhid dinlerinin getirdiği ortak prensiplere aykırı olanlarının ise ilgâ edilmesini sağladığı görülmektedir.⁸⁶⁷ Bu, aynı zamanda *Kur'an-ı Kerim*'in de bir metodu olup, Hz. Peygamber'in bu yöntemi aynen uyguladığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Arabistan'da yaygın olan İslâm öncesi örfe göre, Muharrem, Receb, Zilkâde ve Zilhicce ayları kabileler arası saldırmazlık ya da mütâreke anlamında haram aylar⁸⁶⁸ olarak kabul edilmekteydi. *Kur'an-ı Kerim*, bu anlaşma dönemlerini korumak ve çoğu zaman birbirleriyle kavgalı olan kabileler arasında barışı yerleştirip geliştirmek amacıyla bu eski örfü ilgâ etmemiş, tersine destekleyip güçlendirme yoluna gitmiştir.⁸⁶⁹ Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in Sünnet'i çok boyutlu olarak çözümlenebildiği, ilk nesiller ve İslâm ümmeti tarafından ne şekilde anlaşıldığı ve gelişiminin nasıl olduğu ortaya konulabildiği ölçüde, bir takım

⁸⁶⁴ İBN HALDUN, *Mukaddime*, I, 19.

⁸⁶⁵ İBN HALDUN, II, 391.

⁸⁶⁶ SAKALLI, Talat, "Hüdâî Sünnet-Zevâid Sünnet Ayırımı", *Hadisin Dünü–Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, O.M.Ü. İlah. Fak. Samsun İlim Yayma ve Eğitim Vakfı, Samsun, 1994, s. 51-52. Nitekim, bir konudaki hadisin, dünyadaki bütün tariklerinin toplanılıp değerlendirilmesiyle, geçmişte verilen hükümlerden daha değişik neticelere varılabileceği ile ilgili bkz. KIRBAŞOĞLU, M. H., *Namazların Birleştirilmesi*, İlahiyât, Ank., 2002, s. 9-138.

⁸⁶⁷ ATEŞ, Ali Osman, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, Beyan Yay., İst., 1996, s. 501.

⁸⁶⁸ Mâide, 5/2; Hac, 22/30.

⁸⁶⁹ Bakara, 2/194; Tevbe, 9/4-5, 36-37.

rivâyetlerin yeniden ve daha sağlıklı bir şekilde değerlendirmelerinin yapılabilmesi mümkün olabilecektir.⁸⁷⁰ Bu nedenle, bir hadisin geçmişte ne gibi bir görev yaptığı veya yapmış olabileceği ve İslâm'ın hâlâ ondan böyle bir görev bekleyip beklemediğini açığa çıkarmak maksadıyla o hadisin doğuş sebeplerinin ve gelişmesinin bilinmesinde yararlar olacaktır. Zîra hiçbir yorumun boşluğa yapılamayacağı ortadadır.⁸⁷¹

Sonuç olarak, Sünnet şekle ve lafza mahkum edildikçe dış görünüşü Müslüman fakat inancı, dünya görüşü, ahlâkı, sosyal ilişkileri Müslümanlıkla bağdaşmayan tipler üremektedir.⁸⁷² Hayatın her yönüne sirâyet etmeyen bir Sünnet anlayışı, hayatın Sünnet tarafından boş bırakılan kısımlarının İslâm dışı uygulamalarla doldurulmasına yol açabilmektedir.⁸⁷³ Bu bakımdan belirlenen esaslar çerçevesinde fiten hadislerinin doğru anlaşılması ve aktarılması maksadıyla geniş kapsamlı çalışmaların yapılması ve sağlıklı bilgilerle toplumun aydınlatılması zarûreti ortadadır. Bu tür rivâyetleri kullanarak insanları kandırmayı düşünenlere malzeme verilmemesi maksadıyla, hakikatlerin bütün yönleriyle ve eksiksiz olarak ortaya konulması icap etmektedir.

Şimdi *Envâru'l-Âşikin*'de de yer alan ve kıyâmetin yakın olduğunu ortaya koymak maksadıyla nakledilen rivâyetleri değerlendirelim.

II. ENVÂRU'L-ÂŞİKİN'DE KİYÂMETE KADAR OLACAK OLAYLAR

A. *Envâru'l-Âşikin*'de Kıyâmetin Yakın Oluşuyla İlgili Hadisler

Son peygamberin gelmesi ve Kur'an'ı getirmesiyle birlikte kıyâmetin yaklaştığı anlaşılmakta olup, bu sürenin ne kadar olduğunu ise kimse bilememektedir. Hz. Peygamber'in kıyâmetin çok yaklaştığı ile ilgili bir takım sözleri mevcuttur. Ancak onun bu sözlerinin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda

⁸⁷⁰ FAZLUR RAHMAN, *İslâm*, Ankara Okulu Yay., 6. baskı, Ank., 2000, s. 122. Ayrıca bkz. ATAY, Hüseyin, *İslâm'ı Yeniden Anlama*, Ank., 2001, s. 188.

⁸⁷¹ FAZLUR RAHMAN, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yay., Ank., 1993, s. 349-350.

⁸⁷² Böyle bir endişeyi İslâm âlimleri yüzyıllardır taşımaktadırlar. Nitekim Ahmed Bîcan'dan bir asır sonra aynı coğrafyada yaşayan Birgili Mehmed Efendi (981/1573) de bu gerçeğe işaret etmiş, yazdığı en önemli eseri *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'de sürekli Kur'an ve Sünnet'e dayanarak Sahâbe ve Tabiîn'i örnek almayı, onlar gibi ahlâkî bir olgunluğa erişmeyi öğütlemiş, şekilde kalan dindarlığın kişiye hiçbir fayda sağlamayacağını ifade etmiştir. Bkz. MARTI, Huriye, "**Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği**", s. 356.

⁸⁷³ POLAT, s. 258-259.

ihtilaflar vardır. Şimdi *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan ve kıyâmetin yaklaştığını haber veren bu rivâyetleri değerlendirelim.

1. Şeyh Muhyiddin Arabî, Ruh-ı Kudüs nâm kitabında buyurmuştur ki, Peygamber'imiz (a.s.) dedi: (انا والساعة كهاتين) “Ene ve's-saatü ke hateyni” yani ben ve kıyâmet ikimiz dahî beraber şöyle geldik deyüp iki parmakların gösterdi. İllâ (ancak) ben ondan biraz mukaddem geldim” dedi.⁸⁷⁴

Ahmed Bîcan bu rivâyeti, eserinin dördüncü bölümünde “Kıyâmet Alâmetleri” bahsinde, kıyâmetin çok yakın olduğunu anlatmak maksadıyla nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Bu rivâyet kaynaklarda değişik şekillerde nakledilmiştir. Şöyle ki;

“Hz. Peygamber hutbe verdiği zaman gözleri kızarır, sesi yükselir ve bir orduyu hareket geçiren komutan gibi sert bir görünüm alırdı. O şöyle derdi: ‘Sabahınız ve akşamınız hayırla dolu olsun!’ sonra (bir keresinde) şöyle dedi: ‘Ben, saat (kıyâmet-i kübrâ) şöyle yakın olduğu halde gönderildim.’ Şehâdet parmağı ile orta parmağını birleştirdi. Yine o şöyle derdi: ‘Bundan sonra (bilin ki) sözün en hayırlısı Allah’ın kitâbıdır. Hidâyetin hayırlısı, Muhammed’in gösterdiği yoldur. İşlerin en kötüsü gevezeliktir. Her bid’at dalâlettir.’ (Bir defasında da) o şöyle demişti: ‘Ben her mü'mine kendi nefsimden daha yakınım⁸⁷⁵ (öncelik her zaman koyduğum ilkelerde olmalı). Her kim (ölürken) bir mal bırakmışsa o ailesinindir. Her kimde (muhtaçsa) borç ve yitik (eş ve çocuk) bırakmışsa onu da karşılamak (ve onlarla ilgilenmek) benim üzerime bir vazîfedir’” şeklindeki rivâyeti Câbir b. Abdillâh'tan; Müslim, İbn Mâce, İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ, İbnu'l-Cârûd, İbn Hıbban, Ebû Nuaym ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.⁸⁷⁶ Sened yönünden tenkîd edilmeyen rivâyetin gerekli sıhhat şartlarını taşıdığı anlaşılmaktadır.

⁸⁷⁴ AHMED BÎCAN, s. 374.

⁸⁷⁵ Ahzâb, 33/6; “Peygamber, mü'minler üzerinde, onlar (in kendi üzerinde sahip olduğun)dan daha büyük hak sahibidir...”

⁸⁷⁶ MÜSLİM, 7/Cum'a, 13 (I, 592); İBN MÂCE, Mukaddime, (I, 17); NESÂÎ, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (I-VI), thk. Abdulgaffar Süleyman el-Bendâvî-Seyyid Kûsrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991/1411, I, 550; III, 449; NESÂÎ, 19/Ideyn, 22 (III, 188-189); İBN HANBEL, III, 319; EBÛ YÂ'LÂ, IV, 85, 90; İBNÜ'L-CÂRÛD, Abdullah b. Ali, (307/919); *el-Müntekâ li İbni'l-Cârûd*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Müessesetü'l-Kitâbi's-Sekafiyye, Beyrut, 1408, I, 83; İBN

“Ben, (saat) kıyâmet şöyle yakın olduğu halde gönderildim” şeklindeki rivâyeti ise Enes b. Mâlik’ten; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, İbn Hanbel, Dârimî, Tayâlisî, İbn el-Câ’d, İbn Humeyd, Ebû Yâ’lâ, Taberânî, Osman b. Said ve Hâkim tahrir etmişlerdir.⁸⁷⁷ Heysemî, Taberânî’nin tahririnde yer alan ve aynı zamanda hocası da olan Abdullah b. Muhammed b. Said b. Ebî Meryem’in “zayıf”⁸⁷⁸ olduğunu söylemiştir.⁸⁷⁹ Ancak sadece Taberânî’nin tahrir ettiği rivâyetin senedine yönelik bir tenkîd bulunmaktadır. Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Buhârî ve Müslim tarafından da nakledilen bu rivâyet sahihtir.

“Hz. Peygamber, orta ve işâret parmağını gösteriyor ve şöyle diyordu: ‘Ben, saat (kıyâmet) şöyle yakın olduğu halde gönderildim” şeklindeki rivâyeti Sehl b. Said el-Sâidî’den; Buhârî, Müslim, İbn Hanbel, Humeydî, Ebû Yâ’lâ, Rûyânî, Nuaym b. Hammad, Taberânî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.⁸⁸⁰ Heysemî Taberânî’nin tahririnde yer alan râvî Ebû Nuaym Dırar b. Sard’ın “zayıf” olduğunu

---

HİBBÂN, *Sahîh*, I, 186; EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, (430/1038), *el-Müsnedü’l-Müstahrec alâ Sahîhi İmam Müslim*, (I-V), thk. Muhammed Hasen İsmâil eş-Şâfi, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1996, II, 454-455; BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, (458/1066), *es-Sünenü’l-Kübrâ*, (I-X), thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mekke, 1994, III, 206.

⁸⁷⁷ BUHÂRÎ, 81/Rikak, 39 (VII, 190-191); MÜSLİM, 52/Fiten, 27 (III, 2268-2269); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 39 (IV, 496); İBN HANBEL, III, 193, 218, 222, 223, 237, 274, 278, 283; DÂRİMÎ, 20/Rikak, 45 (II, 619); TAYÂLİSÎ, Süleyman b. Dâvud, (204/819), *Müsnedü Tayâlisî*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, ts., s. 280; İBN el-CÂ’D b. Ubeyd, Ali, (230/844), *Müsnedü İbn el-Câ’d*, (I), thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nâdir, Beyrut, 1410, I, 213; İBN HUMEYD, *Müsnedü Abd İbn Humeyd*, s. 353; EBÛ YÂLÂ, V, 303, 355, 443; TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, (360/971), *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, (I-XX), thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Silefi, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Musul, 1983, I, 256; EBÛ AMR OSMAN B. SAİD, (444/1052), *es-Sünenü’l-Vâridetü fi’l-Fiten*, (I-VI), thk. Muhammed İdris el-Mübârekfûri, Dâru’l-Âsime, Riyad, 1416, IV, 761, 764; HÂKİM, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, IV, 539.

⁸⁷⁸ **Zayıf**; hakkında muteber bir tevsik bulunmayan, bununla beraber sebebi açıklanmamış olsa da adalet ve zabt sıfatları yetkili âlimlerin tenkîdine maruz kalan râvî. Irâkî’ye göre cerhin 4., Zehebî ve Sehavî’ye göre 5. mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan bir sığa. Bkz. AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yay. İst., 1987. s. 163.

⁸⁷⁹ HEYSEMÎ, Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau’z-Zevâid ve Menbeu’l-Fevâid*, (807/1404), (I-X), Dâru’r-Reyhân li’t-Turas, Beyrut, 1407, X, 312.

⁸⁸⁰ BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 79-1 (VI, 79); 68/Talâk, 25 (VI, 177); 81/Rikak, 39 (VII, 190); MÜSLİM, 52/Fiten, 27 (III, 2268); İBN HANBEL, V, 338; HUMEYDÎ, Ebû Bekir Abdillâh b. Zübeyr, (219/834), *Müsnedü’l-Humeydî*, (I-II), thk. Habîburrahman el-Â’zamî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 413; EBÛ YÂLÂ, XIII, 517-518; RÛYÂNÎ, Muhammed b. Hârun, (307/919), *Müsnedü Rûyânî*, (I-II), thk. Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtuba, Kâhire, 1416, II, 189; NUAYM B. HAMMAD el-Mervezî, (288/900), *Kitâbu’l-Fiten*, (I-II), thk. Semir Emin ez-Züheyri, Mektebetü’t-Tevhîd, Kahire, 1412, II, 646; TABERÂNÎ, *Kebîr*, VI, 166, 169, 175; *el-Mu’cemü’l-Evsât*, (I-X), thk. Târik b. Abdillâh b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dâru’l-Haremeyn, Kahire, 1415, VI, 63; BEYHAKÎ, *Şuab*, VII, 260.

söylemiştir.⁸⁸¹ Bu râvî dışında senedine yönelik eleştiri bulunmayan rivâyetin gerekli sıhhat şartlarını taşıdığı anlaşılmaktadır.

“*Ben, saat (kıyâmet) şöyle yakın olduğu halde (iki parmağını göstererek) gönderildim*” şeklindeki rivâyeti Ebû Hureyre’den; Buhârî, İbn Mâce ve İbn Hibban tahrir etmişlerdir.⁸⁸² Bu rivâyet te sahihtir.

“*Ben, saatin (kıyâmetin) kopacağı âna yakın gönderildim. Ancak şunun şunu geçmesi gibi. Orta ve işaret parmağını (göstererek) ben ondan önce geldim dedi*” şeklindeki rivâyeti ise Müstevid b. Şeddâd el-Fihriyyî’den; Tirmîzî ve Taberânî tahrir etmişlerdir.⁸⁸³ Tirmîzî rivâyete “garib” hükmünü vermiş ve sadece bu yönden bilindiğini söylemiştir. Rivâyet hasendir.

“*Rasûlullah’ı iki parmağını işaret ederken ve ben, kıyâmet şöyle yakın olduğu halde gönderildim derken gördüm*” şeklindeki rivâyeti Câbir b. Semûre’den; İbn Hanbel, Hâris b. Üsâme ve Taberânî tahrir etmişlerdir.⁸⁸⁴ Heysemî, bu rivâyetin ricâlinin İbn Hanbel’in ricâli olup râvî Ebû Hâlid el-Vâlibî’nin “sika”⁸⁸⁵ olduğunu söylemiştir.⁸⁸⁶ Rivâyet hasendir.

“(Hz. Peygamber): ‘*Ben, kıyâmet şöyle yakın olduğu halde gönderildim dedi. Orta ve işaret parmağını birleştirdi. ‘Bunun bunu solladığı gibi (ben önce geldim)’ dedi*” şeklindeki rivâyeti Cübeyre b. ed-Dahhâk el- Ensârî’den Taberânî tahrir etmiştir.⁸⁸⁷ Rivâyet hasendir.

Sonuç olarak bütün rivâyetlerde metnin aynı anlama geldiği görülmektedir. Hz. Muhammed kıyâmetten önce artık peygamber gelmeyeceğini, kendisinin

⁸⁸¹ HEYSEMÎ, X, 312.

⁸⁸² BUHÂRÎ, 81/Rikak, 39 (VII, 191); İBN MÂCE, 37/Fiten, 25 (II, 1341); İBN HİBBÂN, XV, 13.

⁸⁸³ TİRMÎZÎ, 31/Fiten, 39 (IV, 496); TABERÂNÎ, **Kebîr**, XX, 304.

⁸⁸⁴ İBN HANBEL, V, 92, 103, 108; HARİS b. EBÎ ÜSÂME, (282/895)/HEYSEMÎ, Ali b. Ebî Bekr, (807/1404), **Müsnedü’l-Hâris (Zevâidü’l-Heysemî)**, (I-II), thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî, Merkezü Hıdmeti’s-Sünneti ve’s-Sîreti’n-Nebeviyye, Medîne, 1413, II, 413; TABERÂNÎ, **Kebîr**, 206-207, 239; **Evsât**, V, 168.

⁸⁸⁵ **Sika**; adâlet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşıyan râvî. Zabtı tam olmasa da âdil olan râvî. Zehebî ve Irâkî’ye göre ta’dilin 2., İbn Hacer’e göre 3., Sehavî’ye göre 4. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir şîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis ihticâc için alınır. Bkz. AYDINLI, s. 138

⁸⁸⁶ HEYSEMÎ, X, 311.

⁸⁸⁷ TABERÂNÎ, **Kebîr**, XXII, 390.

gelmesiyle kıyâmetin yaklaştığını, başka bir din ve şeriatın da indirilmeyeceğini⁸⁸⁸ ashabına bu sözleriyle anlatmıştır.⁸⁸⁹ Ancak onun bu sözlerinden kıyâmetin “hemen” kopacağı sonucunu çıkartmak doğru değildir. Zîra Hz. Peygamber’in vermek istediği esas mesaj bu olmayıp, o bu sözleriyle kendisinin son rasûl olduğuna vurgu yapmış, başka peygamber gelmeyeceğini ifade etmiştir. Yoksa o birinci öncelikli olarak kıyâmetin kopma vaktinin çok yaklaştığını haber vermemiştir. Dolayısıyla rivâyetlerde anlatılanları bu şekilde değerlendirmek uygun olacaktır.

Hz. Peygamber’in “*yetimi koruyup gözetenle kıyâmet günü birlikte olacağından*” bahsettiği rivâyette de⁸⁹⁰ aynı şekilde iki parmağını birleştirerek bir anlatım tarzını seçtiği dikkatleri çekmektedir. Bu itibarla buradan şöyle bir sonuç çıkartmamız mümkündür. Onun muhataplarının rahatlıkla anlayacağı şekilde vücut dilini kullanarak verdiği bilgiler unutulmamakta ve nesilden nesile aktarılırken de fazla bir anlam kaybına uğramamaktadır.

⁸⁸⁸ İBN HALDUN, **Mukaddime**, İst., 1989, II, 191.

⁸⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. TABERÎ, Ebû Ca’fer, **Tefsîru’t-Taberî min Kitâbihî Câmii’l-Beyân an Te’vili’l-Kur’an**, thk. Beşşar Avvâd-Asım Fâris el-Huristânî, (I-VII), Beyrut, 1994, XV, 101; KURTÛBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, (671/1272), **Tefsîru Kurtûbî**, (I-XX), thk. Ahmed Abdulfîm el-Berdûnî, Dâru’s-Şuab, Kahire, 1372, XIV, 248; XVI, 107, 240; NEVEVÎ, **Şerhu’n-Nevevî**, VI, 155; XVIII, 89; İBN KESİR, Ebu’l-Fidâ, (774/1372), **Tefsîru İbn Kesîr**, (I-IV), Dâru’l-Fîkr, Beyrut, 1401, II, 274; IV, 178; İBN HACER, **Fethu’l-Bârî**, (I-XIII), thk. M. Fuad Abdalbâkî-Muhibbuddin el-Hatib, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1379, X, 436; MÛBÂREKFÛRÎ, Ebu’l-Ûlâ Muhammed, (1353/1934), **Tuhfetü’l-Ahvezî bi Şerhi Câmii’t-Tirmîzî**, (I-X), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., VI, 39, 380.

⁸⁹⁰ “*Ben ve yetimi koruyup gözeten cennette şu şekilde beraberiz’ dedi ve orta ve işaret parmağını birleştirerek gösterdi*” şeklindeki rivâyeti Ebû Hureyre’dan; Müslim, İbn Hanbel, Taberânî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir. Bkz. (MÛSLİM, 53/Zühd, 2 (III, 2287); İBN HANBEL, II, 375; TABERÂNÎ, **Evsât**, II, 50; BEYHAKÎ, **Şuab**, VII, 471). Benzer lafızlarla Sehl b. Sâd el-Sâidî’den; Buhârî, Tirmîzî, İbn Hanbel, İbn Hibbân ve Beyhakî tahrir etmişlerdir. Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Bkz. (BUHÂRÎ, 24/Edeb, (VII, 76); TİRMİZÎ, 25/Birr, 14 (IV, 320-321); İBN HANBEL, V, 333; İBN HİBBÂN, II, 207; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, VI, 283; **Şuab**, VII, 469-470). Ebû Umâme’den; İbn Hanbel, Rûyânî, Taberânî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir. Bkz. (İBN HANBEL, V, 250, 265; RÛYÂNÎ, II, 278; TABERÂNÎ, **Kebîr**, VIII, 292; BEYHAKÎ, **Şuab**, VII, 472). Heysemî, Taberânî’nin tahririnde yer alan râvî İshak b. İbrâhîm hakkında İbn Hibbân’ın “sika” ancak hata yapar dediğini, çoğunluğun ise “zayıf” olduğunu söylediğini, bununla beraber diğer râvilerin ise tevsik edildiğini belirtmiştir. Bkz. (HEYSEMÎ, **Mecma’**, VIII, 162). Diğer taraftan bu rivâyeti Abdullah b. Abbas’tan; İbn Mâce ve Taberânî, Safvan b. Süleym’den ise, İmâmî Mâlik tahrir etmişlerdir. Bkz. (İBN MÂCE, 6/Edeb, (II, 1213); TABERÂNÎ, **Evsât**, VIII, 227; MÂLİK b. ENES, **Muvattâ**, 51/Şiir, 1 (II, 948). Rivâyetin gerekli sıhat şartlarını taşıdığı anlaşılmaktadır.

2. Peygamber dedi: (ا ن استقا مت امتي فلها يوم و ان لم تستقم فلها نصف يوم) “İn istikâmet ümmetî felehâ yevmün ve in lem testekim felehâ nisfu yevmin.” “İmdi yevmden murad, bin yıldır.”⁸⁹¹

Bîcan bu rivâyeti, eserinin dördüncü bölümünde “Kıyâmet Alâmetleri” bahsinde, kıyâmetin yaklaştığını ifade etmek maksadıyla zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bununla birlikte Aclûnî; “*ümmeğim iyi olursa bir gün, kötü olursa yarım gün*” şeklinde Cafer b. Abdilvâhid’den nakledilen rivâyetin hem senedinin hem de aslının olmadığını ifâde etmiştir.⁸⁹² Azimâbâdî ise adı geçen râvînin hadis uydurmakla meşhur olduğunu kaydetmiştir.⁸⁹³ Bu rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan konuyla ilgili benzer rivâyetler söz konusudur. Şöyle ki;

“*Allah bu ümmeti yarım günden mahrum bırakmayacaktır*” şeklindeki rivâyeti Ebû Sa’lebe el-Haşenî’den Ebû Dâvud tahric etmiştir.⁸⁹⁴ Heysemî, senedde bulunan râvî Abdullah b. Sâlih ile ihticâc konusunda ihtilaf olup, diğer râvîlerin “sika” olduğunu belirtmiştir.⁸⁹⁵ İbn Hacer de, Hâkim’in “sahih”⁸⁹⁶ saydığı bu rivâyetin ricâlinin “sika” olduğunu ifâde etmiştir.⁸⁹⁷ Sened îtibârıyla “sahih” sayılsa da bu rivâyetin metninde bir takım problemler vardır.

“*Allah bu ümmeti yarım gün geciktirmekten yani; beş yüz seneden mahrum bırakmayacaktır*” şeklindeki rivâyeti ise Ebû Sa’lebe el-Haşenî’den, Taberânî tahric

⁸⁹¹ AHMED BÎCAN, s. 374; D. **Meknûn**, s. 130.

⁸⁹² ACLÛNÎ, II, 417. Ayrıca bkz. MÛNÂVÎ, III, 15.

⁸⁹³ AZİMÂBÂDÎ, Muhammed Şemsü’l-Hak (1382/1911), **Avnu’l-Ma’bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud**, (I-X), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1415, XI, 342.

⁸⁹⁴ EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 18 (IV, 517). Ayrıca bkz. TABERÎ, **Tarih**, I, 18.

⁸⁹⁵ HEYSEMÎ, I, 198.

⁸⁹⁶ **Sahih**; senedinin başından sonuna kadar sika râvîlerin birbirinden rivâyet ettiği, şazz ve muallel olmayan muttasıl merfû hadis. Kendisiyle amel edilen hadis. Bkz. AYDINLI, s. 134.

⁸⁹⁷ İBN HACER, **Fethu’l-Bârî**, XI, 351. Ayrıca bkz. ACLÛNÎ, **Keşfu’l-Hafâ**, II, 195.

etmiştir.⁸⁹⁸ Heysemî isnad zincirinde bulunan râvî Bakıyye b. İbnü'l-Velid'in "müde'llis"⁸⁹⁹ olduğunu söylemiştir.⁹⁰⁰ Rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygundur.

"Hz. Peygamber'in: 'Muhakkak ki ben Rabbimden ümmetimi mahrum bırakmamasını ve yarım gün geciktirmesini temennî ediyorum' dediği, Sa'd b. Ebî Vakkas'a: 'yarım günde nedir?' diye sorulduğu, onun da: 'Beş yüz sene' dediği" şeklindeki rivâyeti ise Sa'd b. Vakkas'tan; Ebû Dâvud, İbn Hanbel ve Nuaym b. Hammad tahrir etmişlerdir.⁹⁰¹ İbn Kesîr *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Ebû Dâvud'un bu rivâyeti tahrir ettiğine dikkatleri çekmiştir.⁹⁰² İbn Hacer ise râvîleri "sika" olan bu rivâyette "inkita"⁹⁰³ olduğunu söylemiştir.⁹⁰³ Aclûnî ise: "Ebû Dâvud'un tahrir ettiği, Hâkim ve başkalarının da "sahih" saydığı bu rivâyette belirtilen Hz. Peygamber'in temenîsinin gerçekleştiğini" ifade etmiştir.⁹⁰⁴ Ancak bu rivâyetin de metninde bir takım problemler olup ihtiyatlı yaklaşılması gerekir.

İbn Hacer, "dünyanın ömrü yedi bin senedir" şeklindeki İbn Zeml rivâyetinin senedinin "zayıf" olduğunu söylemiştir.⁹⁰⁵

"Dünyanın ömrü âhiret günlerinden yedi gündür" şeklindeki rivâyeti İbn Hibbân, el-Alâ b. Zeydel'in "mevzû"⁹⁰⁶ rivâyetlerinden birine örnek olarak zikretmiştir.⁹⁰⁷ Bu râvî hakkında Ebû Hatim ve Dârekutnî "metrûku'l-hadis",⁹⁰⁸ Buhârî ve başkaları ise "münkeru'l-hadis"⁹⁰⁹ demişlerdir.⁹¹⁰ İbnü'l-Medînî bu

⁸⁹⁸ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XX, 263.

⁸⁹⁹ **Müde'llis**; rivâyet ettiği hadiste bulunan bir kusuru gizleyip, onun olmadığını zannettirecek bir şekilde rivâyette bulunan râvî. Bkz. AYDINLI, s. 106.

⁹⁰⁰ HEYSEMÎ, I, 198. Ayrıca bkz. MÜNÂVÎ, *Feyzu'l-Kadir*, V, 302.

⁹⁰¹ EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 18 (IV, 517); İBN HANBEL, I, 170; NUAYM b. HAMMAD, II, 639, 691. Ayrıca bkz. EBÛ NUAYM, *Hilye*, VI, 117-118.

⁹⁰² İBN KESİR, *Tefsîr*, IV, 434.

⁹⁰³ İBN HACER, *Fethu'l-Bârî*, XI, 351.

⁹⁰⁴ ACLÛNÎ, II, 417.

⁹⁰⁵ İBN HACER, XI, 351.

⁹⁰⁶ **Mevzû**; buyurmadığı, yapmadığı ve takrir etmediği halde Rasûlullah'a yalandan nispet edilen hadis. Bkz. AYDINLI, s. 100.

⁹⁰⁷ İBN HIBBÂN, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, (I-III), thk. Mahmud İbrâhim Ziyâd, Dâru'l-Va'y, Haleb, ts., II, 180.

⁹⁰⁸ **Metrûk**; İttihâm bi'l-kizb, kesretü'l-galat, fisk, fartu'l-gaflet gibi bir cerh sebebiyle tenkîd edilen râvînin tek başına rivâyet ettiği hadis. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir sûrette alınmaz. Metrûku'l-hadis ise, metrûk râvî mânâsına kullanılır. Bkz. AYDINLI, s. 99.

⁹⁰⁹ **Münkeru'l-hadis**; Zehebî ve Şehavî'ye göre cerhin 5., Irâkî'ye göre 4. mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis i'tibâr için alınır. Bkz. AYDINLI, s. 112.

kimsenin hadis uydurduğunu söylemiştir.⁹¹¹ İbnü'l-Cevzî ise *Kitâbu'l-Mevzûât*'ta bu râvînin uydurma rivâyetlerinden örnekler vermiştir.⁹¹²

Diğer taraftan günümüz araştırmacıları da bu tür rivâyetlerin Kur'an ve Sünnet ile çeliştiği görüşündedir.⁹¹³ Bununla birlikte dünyanın ne kadar ömrü kaldığı ile alakalı rivâyetlerin Vehb b. Münebbih ve Ka'b el-Ahbar gibi Yahûdî iken Müslüman olan kişilere dayandığı, bu tür bilgilerin İsrâiliyyât kaynaklı olduğu ve hadis münekkidlerinin çoğunluğu tarafından da “zayıf” veya “mevzû” kabul edildikleri ifâde edilmektedir.⁹¹⁴ Netice îtibârıyla, dünyanın ömrüyle ilgili bu tür rivâyetlerin sahih kaynaklarda yer almadığı, senedlerine yönelik ciddî eleştiriler bulunduğu ve Hz. Peygamber'in anlamsız sözler söylemesinin mümkün olmadığı görülmekte olup, bu rivâyetlerin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

3. Ebû Said el-Hudrî (r.a.) Peygamber'den (a.s.) rivâyet eder ki, “kıyâmet (kopmaz) tâ ki, hayvanlar insanlara söyleyeler. Dahî kişinin ayağındaki ve başındaki ol kişiye söyleye.”⁹¹⁵

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Kıyâmet alâmetleri” bahsinde, kıyâmet yaklaştığı zaman bitişik doğan çocukların olacağını ve bunun da kıyâmetin bir alâmeti olduğunu anlatmak maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Müellifin naklettiği rivâyetin aslı kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır.

“Nefsım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, yurtıcı hayvanlar insanlar ile konuşmadıkça, kamçısının ucundaki meşin ve ayakkabısının bağcığı insan ile konuşmadıkça ve kendisinden sonra ailesinin ne yaptığını dizi (baldırı) ona haber vermedikçe kıyâmet kopmayacaktır” şeklindeki rivâyeti Ebû Said el-Hudrî'den; Tirmizî, İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, İbn Humeyd, İbn Hibbân, Hâkim ve

⁹¹⁰ ZEHEBÎ, *Mizânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, (I-VIII), thk. Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut, 1995, V, 123.

⁹¹¹ İBNÜ'L-CEVZÎ, *Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-Ehâdisi'l-Merfûât*, Riyad, 1997/1418, III, 562.

⁹¹² İBNÜ'L-CEVZÎ, *Kitâbu'l-Mevzûât*, II, 484, III, 562.

⁹¹³ ÇELEBÎ, *Uzak ve Yakın Gelecek*, s. 92.

⁹¹⁴ REŞİD RIZÂ, (1354/1935), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakim eş-Şehîr bi Tefsîri'l-Menâr*, (I-XII), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1974, IX, 470-476.

⁹¹⁵ AHMED BÎCAN, s. 374; D. Mekkûn, s. 128.

Heysemî tahrir etmişlerdir.⁹¹⁶ Tirmîzî rivâyete “hasen-garib” hükmünü vermiştir. Heysemî, İbn Hanbel’in tahrir ettiği rivâyetin ricâlinin “sahihin ricâli” olduğunu söylemiştir.⁹¹⁷ Bütün bu rivâyetlerde isnad, Kâsım b. el-Fadl, Ebû Nadra el-Abdî ve Ebû Said el-Hudrî’de ortaktır. Ukaylî (322/934) bu rivâyeti Kâsım b. el-Fadl el-Haddânî’nin (167/783) zayıf rivâyetlerinden birine örnek olarak zikretmiştir.⁹¹⁸ Ebû Nuaym da bu rivâyetin, Kâsım b. el-Fadl el-Haddânî’nin Ebû Nadra’dan naklettiği “garib” bir rivâyet olduğunu söylemiştir.⁹¹⁹ İbn Sa’d adı geçen râvî hakkında “sika”,⁹²⁰ İbn Maîn ise “leyse bihî be’s”⁹²¹ demiştir.⁹²² İbn Hanbel ise “sika” olduğunu belirtmiş,⁹²³ İbn Hacer de onunla aynı kanaati paylaşmıştır.⁹²⁴ Senedde yer alan diğer râvî Abdülmelik Ebû Nadra el-Abdî el-Basrî (108/726) ise, Tâbînin sikalarından olup Yahya b. Maîn onun “sika” olduğunu belirtmiştir.⁹²⁵ İbn Hibbân ise *Sikât*’ında onun hata edenlerden olduğunu ifade etmiştir.⁹²⁶ Senedinde yer alan râvîleri “sika” olmasına rağmen herkesin hata yapabilmesinin imkan dahilinde olduğu bu rivâyetten anlaşılmaktadır. Tirmîzi dışında *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin bu rivâyete eserlerinde yer vermemiş olması, rivâyetin sıhhati hakkında da bir fikir vermektedir. Diğer taraftan yaratılmışların tabiatlarının değişeceğinden bahseden Apokaliptik edebiyat ile fiten edebiyatı arasındaki bir takım benzerlikler de dikkatleri

⁹¹⁶ TİRMİZÎ, 31/Fiten, 19 (IV, 476); İBN EBÎ ŞEYBE, Abdullah b. Muhammed, (235/849), *Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdîsi ve’l-Âsâr*, (I-VII), thk. Kemal Yûsuf el-Hût, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1409, VII, 502; İBN HANBEL, III, 83; İBN HUMEYD, s. 277; İBN HİBBÂN, XIV, 418-419; HÂKİM, IV, 514; HEYSEMÎ, *Mevâridü’z-Zam’ân ilâ Zevâidi İbn Hubbân*, s. 519.

⁹¹⁷ HEYSEMÎ, VIII, 291.

⁹¹⁸ UKAYLÎ, Ebû Ca’fer Muhammed b. Ömer, (322/934), *Duafâu’l-Kebîr*, (I-IV), thk. Abdülmûtî Emin Kal’acî, Dâru’l-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, 1984, III, 477-478.

⁹¹⁹ EBÛ NUAYM, *Hilye*, VIII, 378.

⁹²⁰ İBN SÂ’D, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, Beyrut, 1957, VII, 283.

⁹²¹ **Leyse bihî be’s**; Zehebî ve Irâkî’ye göre ta’dilin 3., Sehâvî’ye göre 5. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Bkz. AYDINLI, s. 88.

⁹²² İBN HANBEL, **el-İlel ve Ma’rifeti’r-Ricâl**, (I-IV), thk. Vasîyyullah b. Muhammed b. Abbas, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1408, III, 27.

⁹²³ İBN EBÎ HÂTİM, Muhammed Abdurrahman, (327/939), *Kitâbu’l-Cerh ve’t-Ta’dîl*, (I-IX), Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1952, VII, 116. Ayrıca bkz. ZEHEBÎ, *Mizan*, V, 457-458; **el-Muğnî fi’d-Duafâ**, thk. Nûreddin İtr, Basım yeri yok ve târihi yok, II, 520.

⁹²⁴ İBN HACER, **Takrîbu’t-Tehzîb**, thk. Muhammed Avâme, Dâru’r-Reşîd, Suriye, 1406, I, 451. Ayrıca bkz. MÜBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, VI, 341.

⁹²⁵ İBN ADİYY, **el-Kamil fi Duafâi’r-Ricâl**, VI, 367; ZEHEBÎ, **Muğnî**, II, 676; *Mizan*, VI, 515.

⁹²⁶ İBN HİBBÂN, *Sikât*, VII, 105.

çekmektedir.⁹²⁷ Sonuç olarak, senedine yönelik bir kısım eleştiriler bulunan bu rivâyetin metninde de bir takım problemler olup, uydurma olmasının kuvvetle muhtemeldir.

B. Envâru'l-Âşikîn'de İlimin Azalması ve Cahillerin Çoğalmasıyla İlgili Hadis

1. Peygamber (a.s.) dedi: “Kıyâmetin nişanları budur ki, ilim götürüle. Ve câhiller çok ola. Zinâ ve livâta çok ola. Ve hamr içmek çok ola. Ve avratlar (kadınlar) çok ola. Hatta bir kişinin elli avrat kulluğunda ola.”⁹²⁸

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “kıyâmet alâmetleri” bahsinde, kıyâmet kopmadan önce toplumda yaygınlaşacak hâdiselere işaret maksadıyla bu rivâyeti aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Ahmed Bîcan'ın naklettiği rivâyet kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır.

“Enes şöyle dedi: ‘Rasûlullah’tan benden başka kimsenin duymadığı bir şeyi size mutlaka söyleyeceğim. (Hz. Peygamber) şöyle diyordu: ‘İlimin kaldırılması, cehâletin çoğalması, zinanın yaygınlaşması, içkinin tüketilmesi, erkeklerin azalması, kadınların artması, hatta bir erkeğe elli kadının düşmesi ki (bunlar) saatin (kıyâmet-i vustâ) alâmetlerindendir’” şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik'ten; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, İbn Mâce, İbn Hanbel, Nesâî, Ma'mer b. Râşid, Tayâlisî, İbn Ebî Şeybe, İbn Humeyd, Nuaym b. Hammad, Ruyânî, Ebû Yâ'lâ ve İbn Hibbân tahric etmişlerdir.⁹²⁹ Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Ebû Nuaym ise bu hadisin ittifakla “sahih” olduğunu söylemiştir.⁹³⁰ Rivâyet sahihtir.

“İlim kaldırılmadıkça, cehâlet yaygınlaşmadıkça, erkekler azalmadıkça, kadınlar çoğalmadıkça, hatta bir adama elli kadın düşmedikçe kıyâmet

⁹²⁷ PAÇACI, s. 141-142.

⁹²⁸ AHMED BÎCAN, s. 368; **D. Mekkûn**, s. 122.

⁹²⁹ BUHÂRÎ, 3/İlim, 21 (I, 28); 67/Nikah, 110 (VI, 158); 74/Eşribe, 1 (VI, 241); 86/Hudûd, 20 (VIII, 20); MÜSLİM, 47/İlim, 5 (III, 2056); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 34 (IV, 491); İBN MÂCE, 37/Fiten, 25 (II, 1343); İBN HANBEL, III, 176; NESÂÎ, **Kübrâ**, III, 455; MA'MER b. RÂŞİD, (153-154/770-71), **el-Câmi'**, (I-II), (Abdurrezzâk'ın Musannefi içinde, (I-X)), thk. Habîbu'l-Â'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1403, XI, 381; TAYÂLİSÎ, s. 266; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 466; İBN HUMEYD, s. 359; NUAYM b. HAMMAD, IV, 813; RÛYÂNÎ, II, 379; EBÛ YÂ'LÂ, V, 274, 282, 307, 381, 395, 400, 409, 456; İBN HİBBÂN, XV, 171-172.

⁹³⁰ EBÛ NUAYM, **Hilye**, II, 342.

kopmayacaktır” şeklindeki rivâyeti ise Enes b. Mâlik’ten İbn Hanbel tahrir etmiştir.⁹³¹

“*Bir adam elli kadını idâre etmedikçe kıyâmet kopmayacaktır*” şeklindeki rivâyeti ise Ka’b b. Acre’den Taberânî tahrir etmiştir.⁹³² Heysemî râvilerden Muhammed b. Îsâ er-Remlî’yi tanımadığını ancak diğer râvîlerin “sika” olduğunu belirtmiştir.⁹³³

“*Bir adama elli kadın düşmedikçe kıyâmet kopmayacaktır*” şeklindeki Enes b. Mâlik’ten gelen rivâyeti ise Deylemî, *Firdevs*’te nakletmiştir.⁹³⁴

Senedinde bir problem tespit edilmeyen rivâyeti şu şekilde anlamak mümkün olabilir. Hz. Peygamber ilmin kaldırılması,⁹³⁵ sayılan kötülüklerin çoğalması ve yaygınlaşmasıyla “toplumsal kıyâmet”in yaklaşacağını, böyle bir cemiyette huzursuzluğun artacağını, çıkabilecek iç karışıklıklar ve savaşlar neticesinde erkeklerin sayılarının azalabileceğini söylemek suretiyle ümmetini dînî değerlerden uzaklaşmaktan ve kötülükler dalmaktan sakındırmayı amaçlamış olmalıdır. Yaşadığı topluma onların anlayacağı bir dille “*kadınların sayılarının artacağı ve erkeklerin sayılarının azalacağı*” ifadesiyle savaşların çıkabileceğini söylemeye çalışmış olmalıdır. Zîra bünyesi zayıf toplumlara dış güçlerin saldırıyı arzu etmeleri her zaman imkan dahilindedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemde genellikle erkeklerin kabîle savaşlarında öldüğü ve kadınların sayılarında bir artış gözlendiğini dikkate alındığında onun bu ifadeleri kullanmasındaki amaç daha iyi anlaşılabilir. Öte yandan Hz. Peygamber’in “*bir erkeğe elli kadın düşeceğinden*” bahsederek kastettiği anlamı kuvvetlendirmeye çalışması da normaldir. O, bu ifadeyle bir erkeğin bu kadar çok kadını alacağına değil, mübalağa yoluyla bir anlatımı tercih ederek savaşların ağır sonuçları olacağına vurgu yapmıştır. Çünkü bu tarz mecaz, teşbih temsil ve mübalağa gibi edebî sanatlar kullanıldığında insan meramını daha rahat anlatabilmektedir. Kanaatimizce onun uyarılarının esas

⁹³¹ İBN HANBEL, III, 98, 120.

⁹³² TABERÂNÎ, *Kebîr*, XIX, 156.

⁹³³ HEYSEMÎ, *Mecma*’, VII, 330.

⁹³⁴ DEYLEMÎ, V, 85.

⁹³⁵ Kardâvî, burada bahsedilen ilmin pozitif bilimler olmadığını, nübüvvetin kaynağından alınan din ilmi olduğunu ifade etmektedir. Bkz. KARDÂVÎ, Yûsuf, *H. Peygamber ve İlim Işığının Çağırısı*, çev. Dilâver Selvi, Şule Yay. İst., 1993, s.58-61.

maksadı, bu tür yanlışlıkların yaygınlaştığı toplumların savaşa sürüklenebileceği ve varlığını kaybedebileceği tehlikesine işaret etmektir. Zîra, günümüzde kadınların da savaflara iştirak ettikleri düşünülecek olursa rivâyeti bu şekilde anlamaya çalışmak doğru olacaktır. Diğer taraftan bu rivâyeti yorumlayanlar da kadınların sayılarının “elli” veya “kırk” gibi rakamlarla ifade edilmesinin hakîki anlamda olmadığını kesretten kinâyeye olduğunu ifade etmektedirler.⁹³⁶

Dolayısıyla küresel değil, “toplumsal kıyâmet”le ilgili olduğunu düşündüğümüz hadisi bu şekilde anlamının daha doğru olacağını ifade edilebiliriz. Nitekim günümüz araştırmacılarından rivâyeti değerlendirenler de zinânın çoğalması, ilmin azalması ve cahillerin artmasıyla aile ve toplumda meydana gelebilecek bozulma ve dejenerasyona işaret edildiğini ve bunların Allah’ın toplumlar için koyduğu sosyal düzen kanunları olduğunu belirtmişler ve bunlarla “kıyâmet-i vustâ”nın kastedildiğini ifade etmişlerdir.⁹³⁷

C. *Envâru’l-Âşikîn*’de Fâsık Âlimler ve Câhil Âbidlerin Artmasıyla İlgili Hadisler

1. Muhammed Mustafa (s.a.v.) dedi: “Ümmetimin helaklığı ikidir. Biri fâsık âlim ile ve biri, câhil âbid iledir. Eğer siz tamam (kesin bir şekilde) hakkı bilerseniz idi, Hak Celle ve Alâ Hazretleri size şol ilmi verirdi ki, onda asla cehl olmaz idi. Ve eğer siz tamam Hak’tan korksanız, denizlerde yürürdünüz. Ve dağlar sizin duanız ile harekete gelirdi.”⁹³⁸

Bîcan bu rivâyeti, eserinin dördüncü bölümünde “Âlimler” bahsinde, ilim adamının önemine işaret etmek ve onlara ittibâ edilmesi gerektiğini belirtmek maksadıyla nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Müellifin iki ayrı rivâyeti birleştirerek oluşturduğu rivâyet bu şekliyle araştırmalarımıza rağmen temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak bu rivâyetin ilk kısmıyla şu rivâyetler arasında benzerlikler olduğu da görülmektedir.

⁹³⁶ İBN HACER, *Feth*, I, 179; MÜNÂVÎ, Muhammed Abdurrauf, (1031/1622), *Feyzu’l-Kadîr*, (I-IV), el-Mektebetü’t-Ticâriyye, Mısır, 1356, II, 533. Bu rivâyetle ilgili yorumlar için bkz. NEVEVÎ, *Şerh* I, 159; İBN HACER, *Feth*, IX, 330; X, 34; MÜBÂREKFÜRÎ, *Tuhfe*, VI, 372.

⁹³⁷ ÇELEBÎ, İlyas, *İslâm’da İnanç Esasları*, s. 280.

⁹³⁸ AHMED BÎCAN, s. 350.

“Ümmetimin helâkı fâcir âlim ve câhil âbid iledir”⁹³⁹ ve “nice câhil âbid ve nice fâcir âlim vardır. Siz çok câhil âbidlerden de iyice yoldan çıkmış âlimlerden de sakının. Zîra bunlar fitnenin başıdır”⁹⁴⁰ şeklindeki rivâyetlerin zayıf ve mevzû hadisleri ihtivâ ettiği bilinen eserlerde yer aldığı görülmektedir.

“Nice câhil âbid ve nice fâcir âlim vardır. Siz bu ikisinden de sakının. Çünkü bunlar fitnenin başıdır” şeklinde Ebû Umâme’den gelen bir diğer rivâyetin senedinde bulunan Bîşr b. İbrahim el-Ensârî el-Basrî ise; İbn Hıbban, İbn Adıyy, Zehebî ve İbn Hacer tarafından sika râviler üzerinden hadis uydurduğu gerekçesiyle cerh edilmiştir.⁹⁴¹ Bu yönüyle eleştirilen rivâyet, senedde yer alan diğer râviler Hâlid b. Mâ’den’in “münkeru’l-hadis”, Ömer b. Mûsâ’nın ise “zayıf” olduğu gerekçesiyle de tenkîde uğramıştır.⁹⁴² Netice itibâriyle, temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivâyetin saydığımız gerekçeler nedeniyle uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Rivâyetin ikinci kısmına gelince o da şu şekildedir. “Muaz b. Cebel’den rivâyeten Hz. Peygamber şöyle demiştir: ‘Eğer Allah’ı hakkıyla bilseydiniz, denizlerde yürürdünüz ve dualarınızla dağlar yerle bir olurdu. Ve eğer Allah’tan hakkıyla korksaydınız, cehâletin olmadığı bir ilim öğrenirdiniz. Ancak buna da henüz hiç kimse ulaşamamıştır.’ Bunun üzerine Muaz b. Cebel: ‘Sende mi ey Allah’ın Rasûlü?’ diye sormuş Rasûlullah da: ‘Evet ben de’ cevâbını vermiştir. Muaz: ‘Ey Allah’ın Rasûlü bize ulaştığına göre Meryem oğlu İsâ su üzerinde yürüyordu’ dediğinde, Hz. Peygamber: ‘Evet doğru, eğer o havf ve yakînini artırsaydı havada da yürürdü’ demiştir. Muaz: ‘Ya Rasûlellah ben bu konuda peygamberlerin sınırlı olduklarını bilmiyordum’ deyince Hz. Peygamber ona: ‘Allah Teâlâ insanın havf ve yakînini artırmasını ve O’nun işlerinin sırrına erişmesini zorlaştırmış ve ertelemiştir. Ancak bir kimsenin ulaştığı halden daha büyük ve daha fazlasına ulaşma gayreti içinde olması durumu müstesna’ buyurmuşlardır.” Bu rivâyeti Mervezî, Ebû Nuaym

⁹³⁹ ALİYYÜ’L-KÂRÎ, *el-Masnû*, s. 203; ACLÛNÎ, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 442.

⁹⁴⁰ DEYLEMÎ, *Firdevs*, II, 268-269.

⁹⁴¹ İBN ADİYY, *el-Kâmil*, II, 14; ZEHEBÎ, *Mîzan*, II, 22; İBN HACER, *Lisânu’l-Mîzan*, II, 18-20. Ayrıca bkz. MÛNÂVÎ, *Fezû’l-Kadir*; I, 52; IV, 17.

⁹⁴² İBN ADİYY, *el-Kâmil*, VI, 441.

ve Deylemî eserlerinde zikretmişlerdir.⁹⁴³ Temel hadis kaynaklarında tespit edemediğimiz bu rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Abdülvehhâb Vüheyb b. el-Verd el-Mekkî'den (253/867) nakledilen benzer bir rivâyet ise şu şekildedir. *“Eğer Allah'ı hakkıyla bilseydiniz, cehâletin olmadığı bir ilim öğrenirdiniz. Ve eğer Allah'ı hakkıyla bilseydiniz, dağlar dualarınızla yerle bir olurdu. Bir kimseye yakîn verilmişse ona çok şey verilmiştir.”*⁹⁴⁴ Temel kaynaklarda yer almayan bu rivâyeti nakleden Vüheyb b. el-Verd el-Mekkî hakkında Yahya b. Main “sika” demiştir.⁹⁴⁵ Iclî ve İbn Hibbân ise dünyayı terk etmiş âhiretle meşgul olan âbidlerden olduğunu söylemişlerdir.⁹⁴⁶ Onlarla aynı kanaati paylaşan İbn Hacer de “sika-âbid” olduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁷ Nesâî ise “leyse bihî be's” hükmünü vermiştir.⁹⁴⁸ Hâkim de, Müslim'in Vüheyb b. el-Verd ile ihticâc ettiğini ve ondan bazı rivâyetler tahric ettiğini ifade etmiştir.⁹⁴⁹ Kaynaklarda Vüheyb'in bazı kerâmetlerinden de bahsedilmektedir.⁹⁵⁰ Sika bir râvi olmakla beraber onun Vehb b. Münbebbih'ten rivâyette bulunduğu da görülmektedir.⁹⁵¹ Osman b. Yezdeveyh'in, Said b. Cübeyr ve Vehb b. Münbebbih'ten duyduğu ondan da Vüheyb'in rivâyet ettiği bilgisi de kaynaklarda

⁹⁴³ MERVEZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr, (294/906), **Tâ'zîmu Kadri's-Salât**, (I-II), thk. Abdurrahman Abdulcebbar, Mektebetü'd-Dâr, Medîne, 1406, II, 808-809; EBÛ NUAYM, **Hilye**, VIII, 156-157; DEYLEMÎ, **Firdevs**, III, 370.

⁹⁴⁴ BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, **Kitâbu'z-Zühdi'l-Kebîr**, (I-II), thk. Şeyh Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 1996, II, 357. Bu rivâyetin açıklamasıyla ilgili bkz. HÂKİM et-TİRMİZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed, (320/932), **Nevâdiru'l-Usûl fî Mâ'rifeti Ehâdisu'r-Rasûl**, (I-IV), thk. Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1992, I, 236-237; II, 103-104; III, 106-107; MÜNÂVÎ, IV, 524; V, 319-320.

⁹⁴⁵ İBN EBÎ HÂTİM, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, 1952, IX, 34.

⁹⁴⁶ ICLÎ, Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, (261/874), **Ma'rifetü's-Sikât**, (I-II), thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Büstevî, Mektebetü'd-Dâr, Medîne, 1405, II, 346; İBN HİBBÂN, **es-Sikât**, (I-IX), thk. Şerefüddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1975, VII, 559; İBN HİBBÂN, **Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1959, s. 148.

⁹⁴⁷ İBN HACER, **Takrîbu't-Tehzîb**, I, 586.

⁹⁴⁸ MİZZÎ, Cemâlüddin, Ebû'l-Haccac Yûsuf b. Zeki, (742/1341), **Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl**, (I-XXXV), thk. Beşşar Avâd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980, XXXI, 169-170.

⁹⁴⁹ HÂKİM, **el-Müstedrek**, II, 88.

⁹⁵⁰ LÂLEKÂÎ, Hibetullah b. el-Hasen, et-Taberî, (418/1027), **Kerâmetü'l-Evliyâ**, thk. Ahmed Sâd el-Hemmân, Dâru Tîbe, Riyad, 1412, s. 177-178.

⁹⁵¹ EBÛ NUAYM, **Hilye**, VIII, 158.

mevcuttur.⁹⁵² Diğer taraftan Muhammed b. Züheyr'in Hz. Peygamber'den mürsel olarak rivâyet ettiği, ondan da Vüheyb'in naklettiği belirtilmektedir.⁹⁵³

Netice îtibârıyla temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivâyetin de zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Zîra sûfî olduğu anlaşılan Vüheyb'ten gelen rivâyetler konusunda seçici olduğu görülmektedir. Nitekim Müslim, bunu yapmış ve ondan gelen zayıf ve uydurma olması muhtemel rivâyetleri eserine almamıştır.

2. Rasûl (a.s.) dedi: “Âhir zamanda âbid zâhidler çok ola. Amma câhil olalar. Âlimler çok ola.” “Onun gibi zamanda dervişlerin ve miskinlerin ve sâlihlerin hâli nice ola? Rasûlu Ekrem (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Ulemâ resminin ve ukala (akıllılar) isminin sözleri seni mağrur eylesin. Ki yaramaz âlimler onlardır ki, latif kaftanlar giyerler ve leziz taamlar yerler. Ve yüce (yüksek) evlerde otururlar. Sanki, Kistrâ ve Kayser padişahlarıdır. Ve onlar gibi âlimler ile oturmayalar. Belki şunun gibi âlimler ile oturalar. Ki (onlar) seni yedi nesneden, yedi nesneye çağıralar. Biri, şekten (şüpheden) yakîn'a (kesin olana) çağıra. Ve biri, riyâdan ihlâsa çağıra. Ve biri, dünya sevmekten men'ine (terkine) çağıra. Ve biri, kibirden tevâzuya çağıra. Ve biri, adâvetten mahabbete çağıra. Ve biri, cehilden ilme çağıra. Yedincisi, baylıktan (zenginlikten) dervişliğe dâvet ede. Zîra ulemâ, Rasûlü Ekrem (s.a.v.) Hazretlerinin eminleridir. Eğer dünyaya karışmazlar ise. Eğer karışırlar ise, onlardan hazer edin (sakının). Onlar gibi âlimin misli, şol fitile benzer ki, kendi yanar zâyi olur.”⁹⁵⁴

Müellif, eserinin “Kıyâmet Gününde Allah'ın Hitâbı” başlıklı dördüncü bölümün girişinde, ilmin ve ibâdetin önemine işaret etmek ve zararlı âlimlerin özelliklerine temas etmek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşılabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bununla beraber suffiler tarafından çok kullanılan hadislere

⁹⁵² BUHÂRÎ, *et-Târîhu'l-Kebîr*, (I-VII), Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., VI, 256; VIII, 177.

⁹⁵³ İBN EBÎ HÂTİM, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 260.

⁹⁵⁴ AHMED BÎCAN, s. 297-298; *D. Mekkûn*, s. 123.

benzediği görülmektedir.⁹⁵⁵ Zira geçmişte yaşanan bir takım olaylar karşısında mutasavvıfların duydukları karamsarlıkların bu rivâyete yansması mümkündür. Öte yandan bu rivâyette anlatılanlarla Apokaliptiklerde anlatılanlar tıpatıp birbirine benzemektedir.⁹⁵⁶ Ayrıca bu tür rivâyetlerin Hz. Peygamber tarafından söylendiği düşünülecek olsa bile, bunlarla anlaşıldığı şekliyle “evrensel” değil, “toplumsal kıyâmet” kastedilmiş olmalıdır. Zira, bu ve benzeri rivâyetlerde sayılan kötü tavır ve davranışların kamu düzenini alt üst edeceği, sosyal yönden çökmüş ve dejenere olmuş böyle bir toplumun ise hayatını idâme ettiremeyeceği ve tarih sahnesinden silinip gideceği ortadadır.

3. Rasûl (a.s.) dedi: “Halkın üzerine bir zaman gele ki, İslâm’dan resmi kala (İslâm şeklen yaşana) ve Kur’an’ın ismi kala. Evleri mâmur ve mescidleri harâb ola. Pes ol kavm nice iflah olsun ki, âlimleri fâsıklar ve kâdıları (hâkimleri, idârecileri) zâlimlerdir. Ve hatipleri rindler (İslâmî kurallara uygun yaşamayanlar) ve hâfızları şeddâd ve şeyhleri câhillere ve mübtedîler (bid’atçılar) ola. Halk(ın) cümlesi bunlar gibi dünyaya mağrur olup, muharremât (haramlar) ile meşgul olalar.”⁹⁵⁷

Müellif, eserinin “Kıyâmet Gününde Allah’ın Hitâbı” başlıklı dördüncü bölümün giriş kısmında, kötü âlimlerin ve idarecilerin özelliklerini anlatırken bu rivâyeti kullanmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak bu rivâyete benzeyen bazı hadisler bulunmaktadır. Şöyle ki;

“Hz. Peygamber: ‘Ümmetim öyle bir zamana ulaşacak ki, kurrâlar çok olacak, fakihler az olacak, ilim çekilip alınacak ve çok karışıklıklar olacak’ dedi. Bunun üzerine ashâbı: ‘Karışıklıklar nedir?’ diye sordular. Hz. Peygamber: ‘Aranızdaki savaşlar’ diye cevap verdi. Sonra şöyle devam etti: ‘Bundan sonra bir zaman gelecek ki, bazı adamlar Kur’an-ı okuyacaklar ama Kur’an boyunlarından aşağı geçmeyecek. Münafık, müşrik ve mü’min (birbirleriyle) mücâdele edecekler’”

⁹⁵⁵ EBÛ TÂLİB el-MEKKÎ, II, 20-24.

⁹⁵⁶ PAÇACI, **Kur’an ve Ben**, s. 135.

⁹⁵⁷ AHMED BÎCAN, s. 298; **D. Mekkûn**, s. 123.

şeklindeki rivâyeti Ebû Hureyre'den, Taberânî tahrir etmiştir.⁹⁵⁸ Heysemî rivâyetin senedinde yer alan İbn Lehîa'nın "zayıf" olduğunu söylemiştir.⁹⁵⁹ Rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

"Benden sonra ümmetinden bir grup çıkacak, bunlar Kur'an'ı okuyacaklar ama boyunlarından aşağı geçmeyecek (onunla amel etmeyecekler).⁹⁶⁰ Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklar. Sonra da dine dönmeyecekler. Onlar yaratılmışların en şerlilerdir" şeklindeki rivâyeti Ebû Zerr'den; Müslim, İbn Ebî Şeybe ve Hâkim,⁹⁶¹ Yesîr b. Amr'dan ise; Müslim, Taberânî ve Ebû Nuaym tahrir etmişlerdir.⁹⁶² Rivâyet sened itibarıyla hasendir.

"Bir grup gelecek Kur'an'ı okuyacaklar ama boğazlarından aşağı geçmeyecek. Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklar" şeklindeki rivâyeti ise Ebû Said el-Hudrî'den; Bezzâr ve Ebû Yâ'lâ,⁹⁶³ Câbir b. Abdillâh'tan ise, İbn Ebî Şeybe tahrir etmiştir.⁹⁶⁴ Rivâyet zayıftır.

"Ümmetinden bir grup Kur'an'ı okuyacaklar ama İslâm'dan okun yaydan çıktığı gibi çıkacaklar" şeklindeki rivâyeti ise İbn Abbas'tan; Tayâlisî ve İbn Ebî Şeybe tahrir etmişlerdir.⁹⁶⁵ Bu rivâyet te zayıftır.

"Âhir zamanda geveze ve beyinsiz hayalperest (gençler)⁹⁶⁶ olacak. Bunlar Kur'an'ı okuyacaklar ama boyunlarından aşağı geçmeyecek. Onlar en güzel sözleri söyleyecekler ama okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklar" şeklindeki rivâyeti ise İbn Mes'ud'dan; İbn Ebî Şeybe ve Tirmîzî,⁹⁶⁷ Hz. Ali'den ise Buhârî tahrir

⁹⁵⁸ TABERÂNÎ, *Evsât*, III, 319.

⁹⁵⁹ HEYSEMÎ, *Mecma'*, I, 187.

⁹⁶⁰ Mübârekfûrî hadisi bu şekilde şerh etmektedir. Bkz. *Tuhfe*, VI, 354.

⁹⁶¹ MÜSLİM, 12/Zekât, 49 (I, 750); İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 553; HÂKİM, III, 134, 502.

⁹⁶² MÜSLİM, 12/Zekât, 49 (I, 750); TABERÂNÎ, *Kebîr*, VI, 91; EBÛ NUAYM, *el-Müsned*, III, 135.

⁹⁶³ BEZZÂR, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, (292/905), *el-Bahru'z-Zehhâr el-Ma'ruf bi Müsnedi Bezzâr*, (I-IX), thk. Mahfûz er-Rahman Zeynullah, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an/Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Beyrut/Medine, 1409, II, 125; EBÛ YÂ'LÂ, II, 408.

⁹⁶⁴ İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 559.

⁹⁶⁵ TAYÂLİSÎ, s. 350; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 560.

⁹⁶⁶ Mübârekfûrî bunların gençler olduğunu söylemektedir. *Tuhfe*, VI, 353. Bkz. AZİMÂBÂDÎ, XIII, 78-79.

⁹⁶⁷ İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 553; TİRMİZÎ, 31/Fiten, 24 (IV, 481).

etmiştir.⁹⁶⁸ Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Rivâyet sened itibârıyla hasendir.

“*Âhir zamanda bu ümmet içinden bir grup çıkacak. Kur’an’ı okuyacaklar ama boyunlarından aşağı geçmeyecek. Yüzleri traşlı olacak. Onları gördüğünüzde ya da karşılaştığınızda öldürün*” şeklindeki rivâyeti ise Enes b. Mâlik’ten, İbn Mâce tahrir etmiştir.⁹⁶⁹ Bu rivâyet te zayıftır.

“*Âhir zamanda bir grup çıkacak, Kur’an’ı okuyacaklar ama boyunlarından aşağı geçmeyecek. Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklar. Onlarla savaşmak her Müslümanın görevidir*” şeklindeki rivâyeti ise Hz. Ali’den; İbn el-Ca’d ve Bezzâr tahrir etmişlerdir.⁹⁷⁰ Deylemî ise *Firdevs*’te zikretmiştir.⁹⁷¹ İbn Adıyy, bu rivâyetin senedinde bulunan İbrahim b. Yusuf’un “münkeru’l-hadis” olmadığını ve hadisin yazılabileceğini ifade etmiştir.⁹⁷² Bu rivâyet te zayıftır.

Bu hususla alakalı kaynaklarda pek çok rivâyetin yer aldığı görülmektedir. Netice olarak, Hz. Osman’ın şehid edilmesiyle başlayan siyâsî karışıklıklar sürecinde ortaya konulması imkan dahilinde olan bu ve benzerî rivâyetlere ihtiyatlı yaklaşılması uygundur.

Diğer taraftan Ahmed Bîcan’ın eserinde naklettiği rivâyetle, şu rivâyetler arasındaki benzerlikler de dikkatleri çekmektedir. Nitekim; “*Âhir zamanda câhil âbidler ve fâsık kurrâlar olacak*” şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik’ten; Hâkim ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.⁹⁷³ Deylemî ise *Firdevs*’te zikretmiştir.⁹⁷⁴ Senedde yer alan râvî Yusuf b. Atıyye hakkında Yahya b. Maîn “leyse bi-şey”⁹⁷⁵,⁹⁷⁶ Buhârî “münkeru’l-hadis”, Nesâî ise “metrûk” demişlerdir.⁹⁷⁷ İbn Hibbân ise: “*İsnadları*

⁹⁶⁸ BUHÂRÎ, 61/Menâkıb, 25 (VI, 179).

⁹⁶⁹ İBN MÂCE, Mukaddime, 12 (I, 62).

⁹⁷⁰ İBN el-CA’D, I, 380; BEZZÂR, II, 187; III, 89-90.

⁹⁷¹ DEYLEMÎ, V, 452.

⁹⁷² İBN ADİYY, *el-Kâmil*, I, 236.

⁹⁷³ HAKİM, IV, 351; BEYHAKÎ, *Şuabü’l-Îmân*, V, 361.

⁹⁷⁴ DEYLEMÎ, V, 452.

⁹⁷⁵ **Leyse bi-şey**; Zehebî ve Sehâvî’ye göre cerhin 4., Irâkî’ye göre 3. mertebesinde olan râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Yahya b. Maîn bu sîgayı cerh için de kullanmakla beraber bazen râvînin az hadis rivâyet etmiş biri olduğu mânâsında kullanır ki bu durumda cerh edici bir sîga olmaz. Bkz. AYDINLI, s. 89.

⁹⁷⁶ İBN HİBBÂN, *Mecrûhîn*, III, 134-135.

⁹⁷⁷ ZEHEBÎ, *Mizan*, VII, 301.

değiştirdiği, uydurma metinleri sahih isnadlara yapıştırdığı ve bu şekilde naklettiği gerekçesiyle kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını” belirtmiştir.⁹⁷⁸ Ebû Nuaym, bu hadisi “garib” olarak nitelemiş ve Basra kadısı olan Yusuf b. Atiyye’nin hadisinde nekâret olduğunu söylemiştir.⁹⁷⁹ Beyhakî ise adı geçen râvînin “münker rivâyetleri”⁹⁸⁰ bulunduğunu kaydetmiştir.⁹⁸¹ Netice îtibârıyla, Vehb b. Münebbih’in: “*Ben-î İsrâîl’de fâsık kurrâlar ortaya çıkmıştı*”⁹⁸² şeklindeki sözüne de benzeyen rivâyetin senedinde problem olduğu anlaşılmakta olup bu rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

“*Âhir zamanda fâsık kurrâlar (Kur’an okuyanlar), fâcir vezirler (idareciler), zâlim güvenlik kuvvetleri ve yalancı komutanlar olacaktır*” şeklindeki rivâyeti ise Muaz b. Cebel’den; İbn Ebî Şeybe ve Bezzâr tahrir etmişlerdir.⁹⁸³ Buhârî *Târîhu’l-Kebîr*’inde, İbn Ebî Âsım ise *Kitâbu’z-Zühd* adlı eserlerinde bu rivâyete yer vermişlerdir.⁹⁸⁴ Heysemî, Bezzâr’ın tahririnde yer alan râvî Habib b. İmran el-Kilâî’yi tanımadığını ifade etmiştir.⁹⁸⁵ Rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

“*Âhir zamanda zâlim emirler, fâsık vezirler, hâin kâdılar ve yalancı fakihler olacak. Kim bu zamana erişirse onlar için vergi tahsildârı, asker ve polis olmasın*” şeklindeki rivâyeti ise Ebû Hureyre’den: Taberânî ve Bağdâdî tahrir etmişlerdir.⁹⁸⁶ Bağdâdî, râvilerden Dâvud b. Süleyman el-Horasânî’nin rivâyetinde tek kaldığını söylemiş, hakkında “lâ be’s bih”⁹⁸⁷ hükmünü vermiştir.⁹⁸⁸ Bu rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

⁹⁷⁸ İBN HİBBÂN, *Mecrûhîn*, III, 134.

⁹⁷⁹ EBÛ NUAYM, *Hilye*, II, 331-332.

⁹⁸⁰ **Münker**; zayıf bir râvînin rivâyetine, daha zayıf bir râvî tarafından muhâlif şekilde rivâyet edilen hadis. Veya zayıf bir râvînin sika râvî ya da râvîlere muhâlif olarak rivâyet ettiği hadis. Bkz. AYDINLI, s. 111.

⁹⁸¹ BEYHAKÎ, *Şuabü’l-İmân*, V, 361.

⁹⁸² İBN EBÎ ÂSİM, *Kitâbu’z-Zühd li İbn Ebî Âsım*, thk. Abdülalî Abdülhameyd Hâmid, Dâru’r-Reyyân li’t-Türâs, Kahire, 1408, s. 103; BEYHAKÎ, *Şuab*, V, 361.

⁹⁸³ İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 528; BEZZÂR, VII, 79-80.

⁹⁸⁴ BUHÂRÎ, *Kebîr*, IV, 330; İBN EBÎ ÂSİM, *Zühd*, s. 103.

⁹⁸⁵ HEYSEMÎ, V, 233.

⁹⁸⁶ TABERÂNÎ, *Evsât*, IV, 277; HATİB el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, (I-XIV), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts. X, 283.

⁹⁸⁷ **Lâ be’s bih**; Zehebî ve Irâkî’ye göre cerhin 3., Sehâvî’ye göre 5. mertebesinde olan râvî hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis i’tibâr için alınır. İbn Maîn bu sığayı sika mânâsında kullanır. Bkz. AYDINLI, s. 86.

⁹⁸⁸ BAĞDÂDÎ, *Târîhu Bağdâd*, XII, 63.

“Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a yemin olsun ki, Allah Teâlâ yalancı emirler, fâcir vezirler, zâlim muhâfızlar ve fâsık kurrâlar göndermedikçe kıyâmet kopmayacaktır. Onların yüzü ruhbanların yüzü gibidir. Kalpleri kokuşmuş leş gibi iğrençtir. Arzuları farklı farklıdır. Onlar vesilesi ile Allah zulüm dolu fitnelerin kapısını açar. Onlar zâlim Yahudîlerin aptallaştığı gibi ahmaklaşır kalırlar” şeklindeki rivâyeti İbn Ömer’den İsmâîlî, İbn Ebî Sadaka el-Yemânî’den ise Osman b. Said tahrir etmişlerdir.⁹⁸⁹ Bu rivâyet te zayıftır.

“Ümmetim içinde âhir zamanda bulunacak en az şey helal para olacaktır” şeklinde İbn Ömer’den nakledilen ve halkın da haramlarla meşgul olduğu anlayışını yansıtan bir başka rivâyet daha bulunmaktadır. Bu rivâyetin senedinde yer alan râvî Yezid b. Sinan er-Rehavî hakkında Yahya b. Maîn “leyse bi-şey” derken, Nesâî ve Ezdî, “metrûk” olduğunu söylemişlerdir.⁹⁹⁰ Bu rivâyetin de zayıf olduğu anlaşılmaktadır

Sonuç olarak, senedlerine yönelik bir takım eleştirilerin olduğu bütün bu rivâyetlerin, Hz. Peygamber’in üslûbuyla bağdaşmayan ifadeler içermesi ve daha çok sûfi-meşreb kimselerin kullandığı ifadelere benziyor olması nedeniyle⁹⁹¹ ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir.

D. Envâru’l-Âşikîn’de Malın Cem Edilip Dünyanın Sevilmesiyle İlgili Hadisler

1. Peygamber (a.s.) dedi: “Dünya fitne ve beliyedir (imtihan yeridir). Ve her cemaatin bir türlü fitnesi vardır. Benim ümmetimin fitnesi, mal cem edip, dünya(yı) sevmektir.” “Nitekim, Hak Teala Hazretleri buyurur: (انما اموالكم) واولادكم فتنة⁹⁹² Pes âhîret sarayının yolu Tanrı’nın tâatıdır.”⁹⁹³

Bîcan eserinin dördüncü bölümünde “Dünya” bahsinde, dünyaya karşı mesâfeli olmak gerektiğini belirtmek maksadıyla bu rivâyeti kullanmıştır.

⁹⁸⁹ İSMÂİLÎ, Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhim b. İsmâîl, (371/981), **Mu’cemu Şuyûhi Ebî Bekr el-İsmâîlî**, (I-III), thk. Ziyad Muhammed Mansur, Mektebetü’l-Ulûmi ve’l-Hikem, Medine, 1410, III, 722-723; OSMAN b. SAİD, **es-Sünenu’l-Vâride fi’l-Fiten**, III, 524.

⁹⁹⁰ İBNÜ’L-CEVZÎ, Ebu’l-Ferec Abdurrahman (597/1201), **el-İlelü’l-Mütenâhiye fi’l-Ehâdîsi’l-Vâhiye**, (I-II), thk. Halil el-Mîs, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1403, II, 722.

⁹⁹¹ EBÛ TÂLİB el-MEKKÎ, II, 40-47.

⁹⁹² Enfâl, 8/28; Teğabün, 64/15.

⁹⁹³ AHMED BÎCAN, s. 360.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bîcan'ın naklettiği rivâyet iki rivâyetin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Nitekim dünyanın belâ ve fitne yeri olduğuyla alakalı kısım bazı kaynaklarda şu şekilde geçmektedir.

“Muhakkak ki siz dünyada belâ ve fitneden başka bir şey görmeyeceksiniz ve işler (her geçen gün) daha da şiddetlenecek...” şeklindeki rivâyeti Abdullah b. Amr'dan; Nuaym b. Hammad,⁹⁹⁴ Muaz b. Cebel'den ise; Nuaym b. Hammad ve Hellâl tahric etmişlerdir.⁹⁹⁵ Bu rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

“İşler (her geçen gün) daha da şiddetlenecek. Dünyadan kaçış artacak. İnsanlar daha da cimrileşecekler...” şeklinde devam eden rivâyeti ise Enes b. Mâlik'ten İbn Mâce tahric etmiştir.⁹⁹⁶ Bu rivâyetin de zayıf olduğu anlaşılmaktadır

“Dünyada artık belâ ve fitneden başka bir şey kalmamıştır...” şeklindeki rivâyeti ise Ebû Abdirabbih ed-Dimeşkî'den; İbn Mâce, İbn Hanbel, Taberânî, Nuaym b. Hammad, Osman b. Said, Ebû Nuaym, Kudâî ve Heysemî,⁹⁹⁷ Ebû Hureyre'den ise, Râmehurmu'zî tahric etmişlerdir.⁹⁹⁸ Osman b. Said'in tahric ettiği rivâyetin sonunda *“belâları sabırla karşılayın”* ziyâdesi vardır. Söz konusu rivâyetin genellikle tasavvufî sözlerin ve zayıf rivâyetlerin toplandığı eserlerde yer alması dikkatleri çekmektedir.⁹⁹⁹ Rivâyeti nakleden Ebû Abdirabbih ed-Dimeşkî'nin tasavvufla meşgul olan bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁰⁰ Diğer taraftan Nuaym

⁹⁹⁴ NUAYM b. HAMMAD, **Fiten**, I, 31, 32.

⁹⁹⁵ NUAYM b. HAMMAD, I, 40, 74; HELLÂL, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârun b. Yezid, (311/923), **es-Sünnetü li'l-Hellâl**, (I-II), thk. Atiyye ez-Zehrânî, Dâru'r-Râye, Riyad, 1410, I, 93.

⁹⁹⁶ İBN MÂCE, 36/Fiten, 24 (II, 1340-1341).

⁹⁹⁷ İBN MÂCE, 36/Fiten, 24 (II, 1339); İBN HANBEL, IV, 94; TABERÂNÎ, **Kebîr**, XIX, 368; **Müsnedü's-Şâmiyyîn**, I, 350; NUAYM b. HAMMAD, I, 40; OSMAN b. SAİD, **es-Sünen**, I, 182-183, 287, 292; EBÛ NUAYM, **Hilye**, V, 162; KUDÂÎ, **Müsnedü's-Şihâb**, II, 192; HEYSEMÎ, **Mevâridü'z-Zam'ân**, s. 453.

⁹⁹⁸ RÂMEHURMÛZÎ, Hasan b. Abdirrahman (360/971), **Emsâlü'l-Hadis**, thk. Ahmed Abdulfettah Temmâm, Müessesetü'l-Kütübi'l-Sekafiyye, Beyrut, 1409, s. 99.

⁹⁹⁹ İBN MÛBÂREK, Abdullah, (181/797), **ez-Züh'd li İbn Mübârek**, thk. Habîburrahman el-Â'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 211; İBN HANBEL, **ez-Züh'd li İbni'l-Hanbel**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1398, s. 71; BAĞDÂDÎ, **Tarih**, I, 274-275; DEYLEMÎ, I, 138; ACLÛNÎ, **Keşf**, I, 315.

¹⁰⁰⁰ Ebû Abdirabbih bir gün Mekhul'e şöyle demiştir: *‘Ey Allah'ın kulu cenneti sever misin?’* o da: *‘Cenneti kim sevmez ki?’* diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Ebû Abdirabbih: *‘O zaman ölümü de sev! Çünkü sen (cenneti göremeyeceksin veya) ölmedikçe cennete giremeyeceksin’* demiştir.

b. Hammad'ın tahric ettiği rivâyetin senedinde bulunan Yezid b. Yusuf Şâmî hakkında Nesâî, “metrûku'l-hadis” derken, İbn Adıyy, zayıflığına rağmen hadisin yazılabileceğini söylemiştir.¹⁰⁰¹ Bu râvî hakkında Yahya b. Maîn “leyse bi-sika”,¹⁰⁰² Ebû Hâtım ise, “leyse bi'l-kaviyy”¹⁰⁰³ demişlerdir.¹⁰⁰⁴ Bu rivâyetin de zayıf olduğu anlaşılmaktadır

Sonuç olarak dünya bir imtihan yeridir ve insanlar çok değişik belâ ve musîbetlerle sınanacaklardır. Bu rivâyette geçen fitne kelimesini küresel kıyâmetle ilişkilendirerek anlamak kanaatimizce doğru değildir. Dolayısıyla, temel hadis kaynaklarında yer almayan, daha çok sûfiler tarafından kullanılan, senedinde ve metninde problem olduğu anlaşılan bütün bu rivâyetlerin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

“Benim ümmetimin fitnesi, mal cem edip, dünya(yı) sevmektir” şeklindeki kısım ise araştırmalarımıza rağmen temel hadis kaynaklarından bulunamamıştır. Ancak aşağıda değerlendirilecek rivâyette buna benzer ifadelerin bulunduğu görülmektedir.

2. Peygamber (a.s) dedi: “Ümmetimin evveli kurtuldu, yakîn ve sıdk sebebiyle. Ve âhirî helâk oldu, dünyâ ve tûl-ü emel ile.”¹⁰⁰⁵

Bîcan eserinin dördüncü bölümünde “Dünya” bahsinde, dünyaya rağbet etmemek gerektiğini belirtmek için bu rivâyeti nakletmiştir.

Buradan da anlaşılacağı üzere adı geçen râvî naklettiği rivâyete uygun bir hayat yaşamıştır. Nitekim o, Azerbeycan taraflarına ithalat ve ihracat yapan çok zengin bir kimse olduğu, halde bütün malını Allah yolunda harcamış ve öldüğü zaman sadece kendisine bir kafen parası kalmıştır. Bkz. MİZZÎ, **Tehzib**, XXXIV, 37.

¹⁰⁰¹ İBN ADİYY, **el-Kâmil**, VII, 268.

¹⁰⁰² **Leyse bi-sika**; Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin 3. mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Bkz. AYDINLI, s. 89.

¹⁰⁰³ **Leyse bi'l-kaviyy**; Zehebî, Irâkî ve Sehâvî'ye göre leyse bi-huce mânâsındadır. **Leyse bi huce** ise; Zehebî ve Irâkî'ye göre cerhin 5., Sehâvî'ye göre 6. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis i'tibâr için almır. Bkz. AYDINLI, s. 88-89.

¹⁰⁰⁴ ZEHEBÎ, **Mîzan**, VII, 266.

¹⁰⁰⁵ AHMED BÎCAN, s. 361.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak bu konuda zayıf ve uydurma rivâyetler olduğu gibi sahih rivâyetler de bulunmaktadır. Şöyle ki;

“*Günahların en büyüğü dünyayı sevmektir*”,¹⁰⁰⁶ “*dünyayı sevmek her hatanın başıdır*”¹⁰⁰⁷ şeklindeki rivâyetler halk arasında dolaşan sözleri ihtivâ eden eserlerde yer almaktadır. Aynı şekilde “*gözlerin kabalığı, günah çokluğundandır. Günahların çokluğu verâ’ azlığındandır. Verâ’nın azlığı cefa çokluğundandır. Cefanın çokluğu ise, dünya sevgisindedir*” şeklinde Enes b. Mâlik’ten nakledilen benzer rivâyet te zayıf ve uydurma haberleri içeren kitaplarda zikredilmektedir.¹⁰⁰⁸

Bu rivâyetlerin zayıf olduğu anlaşılmaktadır

“*Ümmetim için en çok korktuğum şey, hevâ (arzularının esiri olmak) ve tûl-i emeldir. Zîra hevâ, insanı hak yolundan uzaklaştırır. Tûl-i emel ise (insana) âhireti unutturur...*” şeklinde Câbir b. Abdillâh’tan gelen rivâyeti ise İbn Ebî Âsım, *Kitâbu’z-Zühd* adlı eserinde nakletmiştir.¹⁰⁰⁹ Rivâyetin senedinde bulunan Ali b. Ebî Ali el-Lehebî hakkında Yahya b. Main “leyse bi-şey”, Nesâî ise “metrûk” demiştir. İbn Hibbân: “*Onun sika râvîlerin adını kullanarak hadis rivâyet ettiğini, bu nedenle ihticâcin câiz olmadığını*” söylemiştir.¹⁰¹⁰ Ali b. Ebî Tâlib’ten nakledilen benzer bir rivâyetin senedinde bulunan Ali b. Ebî Hanzala ve babasının bilinmediği ifade edilmiştir. İsnadda yer alan râvî Muhammed b. Hasan el-Esedî hakkında Yahya b. Maîn “leyse bi-şey”, İbn Hibbân “lâ yuhteccu bih”,¹⁰¹¹ diğer râvî Dâvud b. Amr ed-Dabîyyu hakkında ise, İbn Hanbel “leyse bi-şey”, Zür’a ve Ebû Hâtim ise “münkeru’l-hadis” demişlerdir.¹⁰¹² Dolayısıyla senedinde tenkîd edilmiş râvîler bulunan her iki rivâyetin de zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁰⁶ ACLÛNÎ, *Keşf*, I, 200.

¹⁰⁰⁷ ACLÛNÎ, *Keşf*, I, 412-413. Ayrıca bkz. SUYÛTÎ, *Tedrib*, s. 287.

¹⁰⁰⁸ DEYLEMÎ, *Firdevs*, IV, 115-116.

¹⁰⁰⁹ İBN EBÎ ÂSİM, *Zühd*, s. 130.

¹⁰¹⁰ İBNÛ’L-CEVZÎ, *İlel*, II, 813.

¹⁰¹¹ **Lâ yuhteccu bih**; Zehebî ve Sehâvî’ye göre cerhin 5., Irâkî’ye göre 4. mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis i’tibâr için alınır. Bkz. AYDINLI, s. 87.

¹⁰¹² İBNÛ’L-CEVZÎ, *İlel*, II, 814.

Diğer taraftan bu konuda kaynaklarda sahih hadislerin de olduğu görülmektedir. Şöyle ki; “İhtiyarın kalbi iki konuda genç kalmaya devam eder. Dünyayı sevmek ve tûl-i emel” şeklindeki rivâyeti Ebû Hureyre’den; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, İbn Mâce, İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ ve İbn Hıbbân tahrir etmişlerdir.¹⁰¹³ Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Rivâyetin sıhhatine kâni olanlardan İbn Hacer de genellikle yanlış anlaşılan tûl-i emel konusunu şu şekilde açıklamıştır: “...Eğer tûl-i emel olmasaydı kişi ne yaşamaktan hoşlanırdı ve ne de dünya işlerinden bir işi yapmak onu mutlu ederdi. Burada kınanan husus; bu konuda keyfî davranmak (nefsin arzularına uymak) ve âhiret için hiçbir hazırlık yapmamaktır. Kim bu tehlikeden kurtulursa, tûl-i emeli ortadan kaldırmakla da (zaten) sorumlu değildir...”¹⁰¹⁴ İbn Hacer’in bu tespitinin yerinde olduğu görülmektedir.

“Âdemoğlu ihtiyarlar ama iki konuda genç kalır. Uzun yaşama arzusu ve mal biriktirme hursı” şeklindeki rivâyeti ise Enes b. Mâlik’ten; Müslim, Tirmîzî, İbn Mâce, İbn Hanbel ve Ebû Nuaym tahrir etmişlerdir.¹⁰¹⁵ Tirmîzî, rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Netice itibarıyla, her iki rivâyetin de sened ve metin itibarıyla gerekli sıhhat şartlarını taşıdığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan “karanlık gecenin parçaları gibi olan fitnelerden önce hayırlı ameller yapmaya bakın. O fitne gelince kişi mü’min olarak sabahlar, kâfir olarak akşamlar. (Bazen de) mü’min olarak akşamlar ama kâfir olarak sabahlar. Dînini dünya menfaatleri uğruna satar” şeklindeki rivâyeti Huzeyfe b. el-Yemânî’den (36/656); Taberânî,¹⁰¹⁶ Ebû Mûsa el-Eş’ârî’den (44/665); Ebû Dâvud ve İbn Mâce,¹⁰¹⁷ Ebû Hureyre’den (56/679); Müslim, Tirmîzî, İbn Hanbel, İshak b. Râhaveyh, Ebû Yâ’lâ, Ebû Avâne, İbn Hıbbân, Taberânî, Osman b. Said, İbn Mende

¹⁰¹³ BUHÂRÎ, 81/Rikak, 5 (VII, 171); MÜSLİM, 12/Zekat, 38 (I, 724); TİRMİZÎ, 34/Zühd, 28 (IV, 570); İBN MÂCE, 37/Zühd, 27 (II, 1415); İBN HANBEL, II, 317, 335, 338, 339, 358, 379, 380, 501; EBÛ YÂ’LÂ, X, 351-352; İBN HİBBÂN, VIII, 25. Ayrıca bkz. ACLÛNÎ, II, 504.

¹⁰¹⁴ İBN HACER, **Feth**, XI, 237. Ayrıca bkz. XI, 240-241, 319; MÜBÂREKFÛRÎ, **Tuhfe**, VII, 72.

¹⁰¹⁵ MÜSLİM, 12/Zekat, 38 (I, 724-725); TİRMİZÎ, 34/Zühd, 28 (IV, 570); 35/Kıyâme, 22 (IV, 636); İBN MÂCE, 37/Zühd, 27 (II, 1415); İBN HANBEL, III, 115, 119, 169, 192, 256, 275; EBÛ NUAYM, **el-Müsnedü’l-Müstahrec**, III, 113. Ayrıca bkz. İBN MÜBÂREK, **ez-Zühd li İbn Mübârek**, s. 87; HAKİM et-TİRMİZÎ, **Nevâdir**, I, 287; BEYHAKÎ, **Zühdü’l-Kebîr**, II, 189; DEYLEMÎ, **Firdevs**, V, 519; MÜNÂVÎ, **Feyz**, VI, 465-466; ACLÛNÎ, II, 537.

¹⁰¹⁶ TABERÂNÎ, **Evsât**, V, 29; **Müsnedü’ş-Şâmiyyîn**, I, 222.

¹⁰¹⁷ EBÛ DÂVUD, 34/Fiten, 2 (IV, 459); İBN MÂCE, 36/Fiten, 10 (II, 1310),

ve Ebû Nuaym,¹⁰¹⁸ İbn Abbas'tan (68/687); Taberânî,¹⁰¹⁹ Abdullah b. Ömer'den (74/693); Hâkim,¹⁰²⁰ Enes b. Mâlik'ten (93/712); Ebû Yâ'lâ,¹⁰²¹ Numan b. Beşir'den; Tayâlisî, Nuaym b. Hammad, Osman b. Said ve Ebû Nuaym,¹⁰²² tahrir etmişlerdir. Tirmîzî, tahririni yaptığı rivâyete "hasen-sahih" hükmünü vermiştir. Sonuç olarak, dîni değerleri dünyanın geçici güzellikleri uğruna satmanın ve bunlara karşı umursamaz davranmanın yanlışlığına işaret eden bu hadis de sahihtir.

Hz. Peygamber'in ümmetini karşılaştıkları bir takım imtihanlara hazırlamak maksadıyla bu şekilde uyarması gâyet mâkuldür.¹⁰²³ Ancak onun sahih hadisleri dururken zayıf ve uydurma olması muhtemel hadisleri ona nispet ederek anlatmak uygun değildir. Bu nedenle, ele alınan bütün bu rivâyetlerin bir takım kavramların nasıl yanlış anlaşılıp aktarıldığını göstermesi bakımından ayrı bir önemi olduğunu ifade edebiliriz.

3. Sevbân (r.a.) Peygamber'den nakleder ki, Rasûl (a.s.) dedi: (ان الله زوا) لي الا رض فرايت مشارقها ومغاربها وسيلغ امتي ما زوالي منها "İnneallahe zevâliye'l-arza feraaytü meşarigahâ ve meğaribehâ ve seyblüğa ümmeti mâ zevâlî minhâ."¹⁰²⁴

Müellif eserinin dördüncü bölümünde "Kıyâmet Alâmetleri" bahsinde, kıyâmetin yaklaştığını haber veren rivâyetlerden biri olarak bunu aktarmıştır.

Tahrir ve Değerlendirme:

"Allah Teâlâ yeryüzünü dürdü de onun doğusunu ve batısını gördüm. Ümmetimin hükümranlığı bana dürülüp gösterildiği yerlere kadar ulaşacaktır. Bana

¹⁰¹⁸ MÜSLİM, 1/İman, 51 (I, 110); TİRMİZİ, 31/Fiten, 30 (IV, 487); İBN HANBEL, II, 303, 372, 390, 523; İSHÂK b. RÂHAVEYH, Ebû Ya'kûb, (238/852), **Müsnedü İshâk b. Râhaveyh**, (I-III), thk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin, Mektebetü'l-İmân, Medine, 1991, I, 401; EBÛ YÂ'LÂ, XI, 396; EBÛ AVÂNE, Ya'kub b. İshâk el-İsferânî, (316/928), **Müsnedü Ebî Avâne**, (I-V), thk. Eymen b. Arif ed-Dimeşkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, I, 50, 55; İBN HİBBÂN, XV, 96; TABERÂNÎ, **Evsât**, III, 156; VIII, 334; OSMAN b. SAİD, **es-Sünen**, I, 257, 259; İBN MENDE, Muhammed b. İshak b. Yahya, (395/1004), **el-İmân li İbn-i Mende**, (I-II), thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1406, I, 534; EBÛ NUAYM, **el-Müsned**, I, 188.

¹⁰¹⁹ TABERÂNÎ, **Evsât**, VI, 65; XI, 70. Bu rivâyet, *"İslâm garip başladı, tekrar garip haline dönecek. Ne mutlu gariplere!"* ilavesiyle başlamaktadır.

¹⁰²⁰ HÂKİM, IV, 485.

¹⁰²¹ EBÛ YÂ'LÂ, VII, 252.

¹⁰²² TAYÂLİSÎ, s. 108; NUAYM b. HAMMAD, I, 31, 47; OSMAN b. SAİD, I, 260; EBÛ NUAYM, **Hilye**, X, 171. Ayrıca, DEYLEMÎ, **Firdevs**, II, 7, IV, 395; ACLÛNÎ, **Keşf**, I, 375.

¹⁰²³ Bkz. NEVEVÎ, **Şerhu'n-Nevevî**, VI, 133; AZİMÂBÂDÎ, XI, 231.

¹⁰²⁴ AHMED BÎCAN, s. 368.

*kırmızı ve beyaz iki hazine (Kisrâ ve Kayser'in hazineleri)*¹⁰²⁵ *verildi...*” şeklinde devam eden rivâyeti Hz. Peygamber’in azadlı kölesi Sevbân’dan (54/673); Müslim, Ebû Dâvud, Tirmîzî, İbn Mâce, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Bezzâr, Rûyânî, İbn Hibbân, Taberânî, Hakim, Osman b. Said, Kudâî ve Beyhakî,¹⁰²⁶ Şeddâd b. Evs b. Sâbit b. el-Münzir’den (58/678) ise; İbn Hanbel, Bezzâr ve Osman b. Said tahrir etmişlerdir.¹⁰²⁷ Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Ebû Nuaym ise rivâyetin sadece sahâbeden Sevbân kanalıyla geldiğini ifade etmiştir.¹⁰²⁸ Heysemî, İbn Hanbel’in tahrir ettiği Şeddâd b. Evs kanalıyla gelen rivâyetin ricâlinin “sahihin ricâli” olduğunu söylemiştir.¹⁰²⁹ Buhârî ve Müslim’in kendisinden hadis tahrir ettiği Sevbân, “sika” bir râvidir.¹⁰³⁰ Şeddâd b. Evs ise, şâir Hassân b. Sâbit’in kardeşinin oğlu olup, ibâdetle meşgul olan ve Kâ’b el-Ahbâr’dan da rivâyetleri bulunan bir kimsedir.¹⁰³¹

Sonuç olarak, hasen olan rivâyeti şu şekilde anlayabiliriz. Hz. Peygamber’in ümmetini motive edici sözler söylemesi, onlara hedefler göstermesi ve bir takım müjdelere vermesi doğaldır. O bu ifadeleriyle İslâm’ın çok uzak diyarlara yayılacağını ve yayılması gerektiğini ashabına anlatmak istemiş olabilir. Ancak onun bu sözlerinin zaman içerisinde anlaşıldığı şekliyle kıyâmetin çok yaklaştığı konusuyla¹⁰³² ilişkilendirilmesi ise doğru değildir. Diğer taraftan Hz. Peygamber’in kendisinden sonra meydana gelebilecek olaylar hakkında tafsilatlı bilgiler verdiği

¹⁰²⁵ Buhârî’de Kisrâ ve Kayser’in hazinelerinden bahseden bir rivâyet bulunmaktadır. Bkz. BUHÂRÎ, 61/Menâkıb, 25 (VI, 182). Diğer taraftan Nevevî de bu iki hazinenin Kisra ve Kayser’in hazineleri olduğunu söylemektedir. Bkz. NEVEVÎ, *Şerh* XVIII, 13. Ayrıca bkz. MAMER b. RÂŞİD, *el-Câmî*, XI, 48.

¹⁰²⁶ MÜSLİM, 52/Fiten, 5 (III, 2215); EBÛ DÂVUD, 34/Fiten, 1 (IV, 450-452); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 14 (IV, 472); İBN MÂCE, 36/Fiten, 9 (II, 1304); İBN HANBEL, V, 278, 284; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 311; BEZZÂR, VIII, 414; RÛYÂNÎ, I, 410, 413; İBN HİBBÂN, XV, 109; XVI, 221; TABERÂNÎ, *Evsât*, VIII, 200; HÂKİM, IV, 496; OSMAN b. SAİD, I, 184-185; KUDÂÎ, II, 166; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, IX, 181. Ayrıca bkz. DEYLEMÎ, *Firdevs*, II, 296.

¹⁰²⁷ İBN HANBEL, IV, 123; BEZZÂR, VIII, 413-414; OSMAN b. SAİD, I, 189.

¹⁰²⁸ EBÛ NUAYM, *Hilye*, II, 289.

¹⁰²⁹ HEYSEMÎ, VII, 221.

¹⁰³⁰ HÂKİM, *Tesmiyetü Men Ahreçhüm el-Buhârî ve'l-Müslim*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 1407, s. 39; İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yûsuf, (463/1071), *el-İstiâb fî Mâ'rifeti'l-Ashâb*, (I-IV), thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1412, I, 218.

¹⁰³¹ İBN SÂ'D, *Tabakât*, VII, 401.

¹⁰³² Rivâyetle ilgili değerlendirmeler için bkz. NEVEVÎ, *Şerh*, XVIII, 13; KURTÛBÎ, VII, 10, 223; XII, 298; İBN KESİR, *Tefsîr*, II, 142, 350; III, 302; MÜNÂVÎ, *Feyz*, III, 521; AZİMÂBÂDÎ, XI, 218-219; MÛBÂREKFÛRÎ, VI, 332.

dair rivâyetlerin sıhhati konusunda tereddütler bulunmaktadır. Eğer o çok detaylı bilgiler vermiş olsaydı, insanlar yaşanması muhtemel olayları bilirler ve karşı tedbirleri alırdı. Ölümünü müteakip ortaya çıkan siyâsî gerginlikler, cinâyetler ve bir takım fitneler yaşanmazdı. Ayrıca haksız oldukları iddiâ edilen bazı kimseler de bu iddiâlarında ısrar etmezlerdi. Ancak durum hiçte böyle olmamış, olaylar doğal mecrâsında gelişmiş, tarîhi sürecin oluşması ve yaşanmasında büyük ölçüde kişilerin kendi eğilim, tutum ve davranışları belirleyici olmuştur. Bu itibarla benzeri rivâyetler değerlendirilirken bu hususların göz önünde bulundurulması uygun olacaktır.

4. Nakildir ki, Peygamber (a.s.) dedi: “Kıyâmetten evvel altı nesne zâhir ola. Ondan sonra kıyâmet kopa. Biri budur ki, çok vebâlar (hastalıklar) ola. İkinci, Beytü’l-Makdis açıla. Üçüncü, cemîi âlemde ölüm ola. Dördüncü, çok mal ola. Hatta bir kişiye yüz altın verseler, ol kişi ferah olmaya. Beşinci, Arab’da çok fitne ola. Altıncı budur ki, mü’minler cemîi âlemi alalar. Hatta Ben-î Esfârî (Rumlar) dahî sulh edeler. Ondan sonra kâfir ahdin boza, galebe ede. Ve kaçan benim ümmetime fitne ve kılıç girse, kıyâmete değin çıkmaya. Ondan sonra kıyâmet kopa.”¹⁰³³

Bîcan eserinin dördüncü bölümünde “Kıyâmet Alâmetleri” bahsinde, malın çoğaldığını ve bunun da kıyâmetin bir alâmeti olduğunu, bu itibarla kıyâmetin yaklaştığını haber vermek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Ahmed Bîcan’ın naklettiği rivâyetin ilk kısmı İbn Mâce’nin *Sünen*’inde şu şekilde yer almaktadır. Ebû Abdurrahman Avf b. Mâlik el-Eşcaî (73/692) anlatmaktadır: *“Tebük gazvesi esnasında Rasûlullah’ın yanına vardım. O deriden yapılmış bir çadırın içerisindeydi. Ben de çadırın ön kısmına oturdum. (Rasûlullah beni gördü) ve bana: ‘Ey Avf içeri gel’ dedi. Ona: ‘Ben mi?’ dedim. O da bana: ‘Evet sen’ dediler. (içeri girdim) ve o bana şöyle dedi: ‘Ey Avf! Saat (kıyâmet) esnasında olacak altı karışıklığa (düzensizliğe) karşı dikkatli ol (bunları aklında tut.) Onlardan biri benim ölümümdür.’ Avf dedi ki: ‘(Onun öleceğini duyunca) o anda üzüntüden ne yapacağımı bilemedim ve dondum kaldım.’ Daha sonra o şöyle dedi: ‘(Bu karışıklıklardan) biri Kudüs’ün fethedilmesidir. Sonra bütün vücûdunuzda ve*

¹⁰³³ AHMED BÎCAN, s. 368.

hücrelerinizde Allah'ın size göstereceği ve sizin amellerinizi temize çıkaracak olan bir (salgın) hastalıktır. Sonra malın çoğalmasındır ki, bir adama yüz dinar verseler o hâlâ memnun olmayacak ve gücenmeye devam edecektir. Daha sonra aranızda bir fitne çıkacak ki girmedik hiçbir Müslüman evi kalmayacaktır. Sonra sizinle Ben-i Asfar (Rumlar) arasında bir anlaşma olacak, ancak onlar anlaşmaya aykırı davranacaklardır. Sonra da sizin üzerinize seksen sancakla gelecekler ve her bir sancağın altında on iki bin kişi bulunacaktır.” Bu rivâyeti Abdullah b. Amr'dan; İbn Hanbel,¹⁰³⁴ Ebû Abdurrahman Avf b. Mâlik el-Eşcaî'den ise; Buhârî, İbn Hanbel, İbn Mâce, Rûyânî, Bezzâr, Taberânî, Hâkim ve Beyhakî, tahrir etmişlerdir.¹⁰³⁵ İbn Hanbel'in rivâyeti Abdullah b. Amr'dan tahririnde sıralamada farklılık olmakla beraber bütün maddelerin aynı olduğu, ancak fethedilecek şehrin Kudüs yerine İstanbul olduğu görülmektedir. Ayrıca Abdullah b. Amr kanalıyla gelen rivâyete Hz. Peygamber'in “*ümmetinin şu altı şeye karşı hazırlıklı olması gerektiğini*” söyleyerek başladığı ve “saatle” (anlaşıldığı şekliyle küresel kıyâmetle) bunu hiç ilişkilendirmediği de dikkatleri çekmektedir. Öte yandan bu rivâyetlerin tamamında “*benim ümmetime fitne ve kılıç girse, kıyâmete değin çıkmaya. Ondan sonra kıyâmet kopa*” şeklindeki kısım yoktur. Hz. Peygamber'den 67 hadis rivâyet eden¹⁰³⁶ Avf b. Mâlik'i İbn Hıbbân *Sikât*'ında zikretmiş,¹⁰³⁷ İbn Hacer “sika” olduğunu söylemiş,¹⁰³⁸ Mizzî ise Abdullah b. Selam'dan da hadis naklettiğini ifade etmiştir.¹⁰³⁹ Netice itibarıyla hasen olan rivâyeti metin tenkidi yaptığımızda şu şekilde anlayabiliriz. Kanaatimizce burada Hz. Peygamber ashâbını öncelikle kendi ölümüne karşı alıştırmaktadır. Daha sonra, onların önüne fethedilmesini arzuladığı yerler hakkında bir takım hedefler koymakta, salgın hastalıklarla mücâdele etmeye ve gerekli her türlü tedbiri almaya çağırmakta, mal-mülk edinmeye aşırı düşkünlüğün yanlışlığı ve aç gözlülük konusunda onları uyarmaktadır. Müteakiben doğabilecek bir takım fitnelere karşı sakındırma görevini yapmakta ve son olarakta, aralarındaki anlaşmayı

¹⁰³⁴ İBN HANBEL, II, 174.

¹⁰³⁵ BUHÂRÎ, 58/Cizye, 15 (IV, 68); 53/Sulh, 7 (III, 168); İBN HANBEL, VI, 25, 27; İBN MÂCE, 36/Fiten, 25 (II, 1341-1342); 36/Fiten, 35 (II, 1371); RÛYÂNÎ, I, 393; BEZZÂR, VII, 176; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XVIII, 54, 66; *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, 133; II, 69; HÂKİM, III, 630; IV, 465; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, IX, 223.

¹⁰³⁶ NEVEVÎ, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 354.

¹⁰³⁷ İBN HİBBÂN, *Sikât*, III, 319-320.

¹⁰³⁸ İBN HACER, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 262; *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 433.

¹⁰³⁹ MİZZÎ, XXII, 443.

bozma ihtimali olabilecek Rumlara karşı dikkatli olmaları konusunda onları bilgilendirmekte ve her an hazırlıklı olmaya teşvik etmektedir. Zîra aynı zamanda bir devlet başkanı, kâdı, müftü, eş ve baba da olan Hz. Peygamber'in bu tespit ve îkazları yerinde ve mâkûldür. Onun da toplumun her bir ferdinin yaptığı gibi gelecekte karşılaşılması muhtemel sorunlara karşı kendi görüş ve düşüncelerini arkadaşlarıyla paylaşması gâyet tabiidir. Ancak burada esas önemli olan, onun bu öneri ve tavsiyelerini doğru anlayıp anlamlandırabilmek ve gerekli dersleri çıkartabilmektir. Aksi takdirde “toplumsal kıyâmet” yerine “küresel kıyâmet”le ilişkilendirilecek onun bu uyarıları insanlığı yeterince aydınlatamayacak, Müslümanları pasif bir tutuma sevk edebilecek ve onun sözlerinden gereken ibretlerin alınmasını zorlaştırabilecektir.

Diğer taraftan Bîcan'ın naklettiği rivâyetin “*kaçan benim ümmetime fitne ve kılıç girse, kıyâmete değin çıkmaya. Ondan sonra kıyâmet kopa*” şeklindeki kısmının ise kaynaklarda şu şekilde yer aldığı görülmektedir.

“*Ümmetimin başına yoldan çıkmış idarecilerin¹⁰⁴⁰ gelmesinden endişe ediyorum. Ümmetimin içine kılıç girdiği zaman¹⁰⁴¹ bu durum onlar için kıyâmete kadar devam edecektir*” şeklindeki rivâyeti Şeddâd b. Evs'ten; İbn Hanbel, Osman b. Said, Bezzâr ve İbn Hıbban tahrir etmişlerdir.¹⁰⁴² İbn Kesir, bu rivâyetin *Kütüb-i Sitte*'de yer almadığını ancak isnadının “ceyyid-kavî”¹⁰⁴³ olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴⁴ Heysemî ise, İbn Hanbel'in Şeddâd b. Evs'ten tahrir ettiği rivâyetin senedinde yer alan râvîlerin “sahihin ricali” olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴⁵ Rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

“*...Ümmetimin başına yoldan çıkmış idarecilerin gelmesinden endişe ediyorum. Ümmetimin içine kılıç girdiği zaman bu durum onlar için kıyâmet kadar*

¹⁰⁴⁰ Azimâbâdî bu idarecilerin insanları bidat, fisk ve fücûra çağıran kimseler olduğunu söylemiştir. Bkz. AZİMÂBÂDÎ, *Avnu'l-Ma'bûd*, XI, 218-219.

¹⁰⁴¹ Münâvî ise “kılıç girmesi”nin “savaş” anlamına geldiğini belirtmiştir. Bkz. MÜNÂVÎ, *Feyz*, I, 452.

¹⁰⁴² İBN HANBEL, IV, 123; OSMAN b. SAİD, *es-Sünenü'l-Vâride fi'l-Fiten*, I, 189; BEZZÂR, VIII, 413-414; İBN HİBBAN, X, 431.

¹⁰⁴³ **Ceyyid**; hasen lizâtili mertebesinden yüksek olmakla beraber sahih derecesine vardığından tereddüt edilen hadis. Bkz. AYDINLI, s. 44.

¹⁰⁴⁴ İBN KESİR, *Tefsîr*, II, 142.

¹⁰⁴⁵ HEYSEMÎ, *Mecma'*, V, 239, VII, 221.

devam edecektir...” şeklinde devam eden uzunca rivâyeti ise Sevbân’dan; Ebû Dâvud, Tirmîzi, İbn Mâce, İbn Hanbel, Tayâlisî, Rûyânî, İbn Ebî Âsım, İbn Hıbbân, Hâkim ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁰⁴⁶ Tirmîzî’nin tahririnde ise rivâyet “*ümmetimin içine kılıç girdiği zaman bu durum onlar için kıyâmet kadar devam edecektir*” şeklinde kısa olup, Tirmîzî bu rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir.¹⁰⁴⁷ Bu rivâyetin de hasen olduğu anlaşılmaktadır. Sened îtibârıyla tenkid edilmemiş bu rivâyetleri şu şekilde anlayabiliriz. Hz. Peygamber, Müslümanların yaşadıkları coğrafyalarda yönetim ehil ellere teslim edilmediğinde toplum içerisinde ciddî problemlerin yaşanabileceğini, kaos, kargaşa, anarşi ve istikrarsızlığın baş gösterebileceğini, bu durum düzeltilinceye kadar da bu toplumsal alt üst oluşların süreceğini, böyle durumlarla karşılaşmamak için idareyi üstlenenlerin vazifelerini en güzel şekilde yapmaları ve onları denetleyen kamuoyunun da çok dikkatli ve duyarlı olması gerektiğini ashabına bu şekilde öğretmeyi hedeflemiş olmalıdır.¹⁰⁴⁸ Aksi takdirde yaşanacak karışıklıklar devam edip gidebilecek, böyle bir toplumun yok oluş süreci hızlanabilecektir. Geçmişten günümüze gelinceye kadar kurulmuş pek çok İslâm devletinin zamanla nasıl yıkılıp ortada kalktığı araştırıldığında, Hz. Peygamber’in bu tavsiyelerinin ne kadar yerinde olduğu görülebilecektir.

5. Rasûl (a.s.) Hazretleri buyurdu: (ليا تينكم بعدي دنيا تا كل ا يما نكم كما تا كل النار) (الحطب) “Iye’tiyenneküm bağdî dünya te’külü îmaneküm kema te’külü’n-nârü’l-hatabe.” Yani benden sonra size bir dünya gele. Ol dünya sizin îmânınızı yiye. Nitekim od, odunu yediği gibi.”¹⁰⁴⁹

Müellif, eserinin “Kıyâmet Gününde Allah’ın Hitâbı” başlıklı dördüncü bölümünün girişinde, bir kısım şeyhlerin ve âlimlerin dünyaya karşı harîs olduklarından bahsederken bu rivâyeti kullanmıştır.

¹⁰⁴⁶ EBÛ DÂVUD, 34/Fiten, 1 (IV, 450-451); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 32 (IV, 490); İBN MÂCE, 36/Fiten, 9 (II, 1304); İBN HANBEL, V, 284; TAYÂLİSÎ, s. 133; RÛYÂNÎ, **Müsned**, I, 413-414; İBN EBÎ ÂSİM, **el-Âhâd**, I, 333; İBN HİBBÂN, XVI, 221-222; HÂKİM, IV, 496; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, IX, 181.

¹⁰⁴⁷ TİRMİZÎ, 31/Fiten, 32 (IV, 490).

¹⁰⁴⁸ Bu rivâyetle ilgili değerlendirmeler için bkz. TABERÎ, **Tefsîr**, VII, 223; İBN KESİR, **Tefsîr**, II, 142; ZEHEBÎ, **Siyer**, XI, 235; HEYSEMÎ, **Mevârid**, s. 376; İBN HACER, **Feth**, XIII, 50; AZİMÂBÂDÎ, XI, 218-219.

¹⁰⁴⁹ AHMED BÎCAN, s. 299.

Tahric ve Değerlendirme:

Bîcan'ın eserinde zikrettiği rivâyet bu şekliyle temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak çoğunlukla zayıf ve uydurma rivâyetleri topladığı bilinen *Müsnedü'l-Firdevs*'teki şu rivâyetle aralarında bir benzerlik olduğu görülmektedir. Bu rivâyette Hz. Peygamber Süheyb'e hitâben şöyle demektedir: “*Ey Suheyb! İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, idarecileri çok olacak, hatipleri yalancı olacak. Dînî konularda gayret gösteren fakihlerin ise çok az olduğunu göreceksin. Onlar ateşin odunu yediği gibi dünyayı yiyecekler. Dikkat et muhakkak ki cehennem onlar için bir duraktır. Ve zâlimler için ne kötü bir yerdir orası.*”¹⁰⁵⁰

Kurtubî'nin *Tefsir*'inde naklettiği rivâyetle bu rivâyet arasındaki benzerlik dikkatleri çekmektedir. “*Ebû Bekir el-Varrâk tarafından bildirildiğine göre Allah Teâlâ çok ibâdet yapan ve bununla övünen ve: “Şu yeryüzünde hiç benim amelim gibi ameli olan var mı?’ diyen Dâvud’a (a.s.) Cebrâil’i göndermiştir. Cebrâil (a.s.) ona gelerek şöyle demiştir: ‘Allah Teâlâ sana şöyle bildiriyor: Sen ibâdetlerinle övündün. Oysa insanın bu şekilde kendini beğenerek övünmesi, ateşin odunu yediği gibi ibâdetleri yer bitirir. Eğer ikinci kez yine ibâdetlerinle övünürsen seni nefsinle baş başa bırakırım...’*”¹⁰⁵¹ şeklinde nakledilen uzunca rivâyetteki konuşmalar bu şekilde devam edip gitmektedir. Kıssacı ve sûfilerin üslup ve anlatım tarzlarını yansıtan bu rivâyet araştırmalarımıza rağmen temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.¹⁰⁵² Dolayısıyla, kişinin ibâdetleriyle övünmesinin yanlışlığını ortaya koymak maksadıyla üretilen bu kıssanın, Hz. Peygamber'in haber verdiği bir kudsî hadis olması mümkün değildir.

Diğer taraftan Bîcan'ın eserinde zikrettiği bu rivâyetin “*hasedden sakının. Zîra hased, ateşin odunu yediği gibi iyilikleri yer bitirir*”¹⁰⁵³ şeklindeki rivâyete

¹⁰⁵⁰ DEYLEMÎ, *Müsnedü'l-Firdevs*, V, 410-411.

¹⁰⁵¹ KURTUBÎ, *Tefsîr*, XV, 169.

¹⁰⁵² Beyhakî'nin Yahya b. Zekeriyya el-Megâbirî'den tahrir ettiği rivâyetle Kurtubî'nin naklettiği rivâyet arasında bir benzerlik olsa da, Beyhakî'nin tahrir ettiği rivâyetin çok kısa olduğu görülmektedir. Nitekim, bu rivâyette Yahya b. Muaz'ın şöyle dediği haber verilmektedir. “*Kendinizi beğenmekten sakının. Zîra kişinin kendini beğenmesi onu helak eder ve ateşin odunu yediği gibi iyiliklerini yer bitirir.*” Bkz. BEYHAKÎ, *Şuabü'l-İman*, V, 452.

¹⁰⁵³ Bu rivâyeti Ebû Hureyre'den; Ebû Dâvud, İbn Humejd ve Beyhakî tahrir etmişlerdir. (EBÛ DÂVUD, 40/Edeb, 44 (V, 208-209); İBN HUMEJD, *Müsned*, s. 418; BEYHAKÎ, *Şuabü'l-İman*, V, 266. Ayrıca bkz. BUHÂRÎ, *Tarîhu'l-Kebîr*, I, 272; MÛNZİRÎ, *Tergîb*, III, 347; ACLÛNÎ, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 319). Enes b. Mâlik'ten ise; İbn Mâce, İbn Ebî, Şeybe, Ebû Yâ'lâ,

benzediği ve bu rivâyetten esinlenerek ortaya konulmasının mümkün olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim, dünyaya karamsar bir gözle bakan ve her an kıyâmetin kopacağı beklentisi içinde olan bazı kimselerin etraflarında gördükleri olumsuzluklardan etkilenerek bu şekilde bir rivâyet üretmeleri mümkündür. Dolayısıyla bu kimselerin yapılan yanlış işlerden Müslümanları sakındırmak ve “îmanlarının” tehlikeye düşeceğini onlara bildirmek maksadıyla ve belki de tamamen iyi niyetle böyle bir rivâyeti uydurmaları ve Hz. Peygamber’e nispet etmeleri söz konusu olabilir.

E. *Envâru'l-Âşikîn*'de Sahte Peygamberlerin Çıkmasıyla İlgili Hadis

1. Nakildir ki, Sahih-i Müslim'de Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: “Âhir zamanda otuz kişi peygamberim deyü dava edeler. Halkı azıtmakta deccal gibi olalar. Hak Teala onları rüsvây eyleye. Zîra ki, hakikatte âhir zaman peygamberi benim. Din ve erkan benimdir.”¹⁰⁵⁴

Eserin dördüncü bölümünde “Kıyâmet Alâmetleri” bahsinde, çıkacak otuz civarında yalancı peygamberin kıyâmetin bir alâmeti olduğunu anlatmak maksadıyla bu rivâyeti aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

“Kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu zanneden yaklaşık otuz¹⁰⁵⁵ kadar yalancı deccâl gönderilmedikçe kıyâmet kopmayacaktır” şeklindeki rivâyeti Ebû Hureyre'den; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvud, İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ, İbn Hıbbân, Taberânî ve Osman b. Said tahric etmişlerdir.¹⁰⁵⁶ Tirmîzî rivâyete “hasen-

---

Kudâî ve Beyhakî tahric etmişlerdir. (İBN MÂCE, 37/Zühd, 22 (II, 1408); İBN EBÎ ŞEYBE, **Musannef**, V, 330; EBÛ YÂ'LÂ, **Müsned**, VI, 330; KUDÂÎ, **Müsnedü's-Şihâb**, II, 136; BEYHAKÎ, V, 267. Ayrıca bkz. DEYLEMÎ, **Firdevs**, II, 159). Enes'ten rivâyeten nakledilen bu hadisin râvîlerinden İsâ b. Ebî İsâ el-Hannâd'ın hafızasının kötü olduğu, hakkında “metrûku'l-hadis cidden” ve “münkeru'l-hadis” denildiği, sened ve metin yönünden “la yutâbâ” olduğu ifade edilmiştir. (İBN ADİYY, **el-Kâmil fi'd-Duafâ**, V, 247. Ayrıca bkz. BUSÎRÎ, **Misbâhu'z-Züccâce**, IV, 238). Kudâî'nin İbn Ömer'den tahric ettiği (KUDÂÎ, **Müsned**, II, 136) benzer rivâyetle ilgili de eleştiriler bulunmaktadır. Zehebî ve İbn Hacer bu isnadla nakledilen rivâyetin “batıl” olduğunu söylemiştir. (ZEHEBÎ, **Mîzânu'l-İtidâl**, V, 268; İBN HACER, **Lîsânu'l-Mîzan**, IV, 329, 443). Dolayısıyla, Enes b. Mâlik ve İbn Ömer'den nakledilen rivâyetin “zayıf” ve “batıl” olduğu, ancak Ebû Hureyre'den gelen rivâyetin sened itibarıyla gerekli sıhhat şartlarını taşıdığı anlaşılmaktadır.

¹⁰⁵⁴ AHMED BÎCAN, s. 370; **D. Mekkûn**, s. 125.

¹⁰⁵⁵ Mübârekfûrî bu sayının kesretten kinâye olduğunu söylemiştir. Bkz. **Tuhfe**, VI, 385.

¹⁰⁵⁶ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 25 (VIII, 101); 61/Menâkıb, 25 (VI, 178); MÜSLİM, 52/Fiten, 18 (III, 2239-2240); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 43 (IV, 498); EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 16 (IV, 507); İBN HANBEL, II, 236, 313, 349, 457, 530; EBÛ YÂ'LÂ, X, 350, XI, 394; İBN HİBBÂN, XV, 27-28;

sahih” hükmünü vermiştir. Taberânî, tahricini yaptığı rivâyeti Muhammed b. Yezid’den, Süveyd b. Abdilaziz’in naklettiğini, Hâlid b. Haliy el-Hımsî’nin de rivâyetinde tek kaldığını ifade etmiştir. Rivâyet sahihtir. Bu konu ile ilgili benzer bir rivâyet ise şu şekildedir: “Müslümanlardan iki grup aralarında savaşmadıkça kıyâmet kopmayacaktır. Bunlar aralarında büyük bir savaş yapacaklardır. Ancak dâvâları birdir.¹⁰⁵⁷ Kendisinin Allah’ın elçisi olduğunu zanneden yaklaşık otuz kadar yalancı deccâl gönderilmedikçe de kıyâmet kopmayacaktır...” şeklinde devam eden rivâyeti ise Ebû Hureyre’den; Buhârî, Bezzâr, İbn Hıbbân, Osman b. Said ve Beyhakî tahric etmişlerdir.¹⁰⁵⁸ Bu rivâyet te sahihtir.

“...Kıyâmete kopmadan önce otuz kadar yalancı deccâl çıkacak ve bunların her biri kendisinin nebî olduğunu iddiâ edecek. Ancak benden sonra nebî yoktur...” şeklinde devam eden rivâyeti ise Hz. Peygamber’in azadlı kölesi Sevbân’dan (54/673); Müslim, Ebû Dâvud, Tirmîzî, İbn Mâce, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Bezzâr, Rûyânî, İbn Hıbbân, Taberânî, Hakim, Osman b. Said, Kudâî ve Beyhakî tahric etmişlerdir.¹⁰⁵⁹ Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Bu

---

TABERÂNÎ, **el-Mu’cemü’s-Sağîr**, (I-II), thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1985, II, 182; OSMAN b. SAİD, IV, 861.

¹⁰⁵⁷ “Dâvâları aynı olan iki büyük grup savaşmadıkça kıyâmet kopmayacaktır” şeklindeki bir başka rivâyeti Ebû Hureyre’den; Humejdî, İbn Hanbel, Abdurrahman b. Avf’tan ise Bezzâr tahric etmiştir. Bu iki büyük grubun Müslümanlardan olduğu ifadesi ise metinde yer almamaktadır. Bkz. (HUMEYDÎ, II, 470; İBN HENBEL, II, 313, 530; BEZZÂR, III, 242). Heysemî, Bezzâr’ın tahric ettiği hadisin râvilerinden Abdullah b. Şebîb’in “çok zayıf” olduğunu söylemiştir. (**Mecma’**, VII, 224). Bu rivâyette anlatılanlarla Abdullah b. Zübeyr ve Yezid b. Muaviye arasında meydana gelen savaş arasındaki benzerlik dikkatleri çekmektedir. Heysemî’nin bu rivâyeti zikrettikten hemen sonra, bu olayla ilgili olduğunu düşündüğü rivâyetleri değerlendirmesi bir fikir vermektedir. (**Mecma’**, VII, 248). Diğer taraftan İbn Hacer de bu rivâyette kastedilenin; Hz. Ali ve Muaviye arasında Sıffin’de gerçekleşen savaş olduğu kanaatindedir. (**Feth**, VI, 616-617. Ayrıca bkz. XII, 303; XIII, 85-86).

Netice itibarıyla zaman zaman savaşmaları imkan dahilinde olan Müslüman grupların bu savaşlarını “küresel kıyâmet”le ilişkilendirmek doğru olmasa gerektir. Böyle bir durumda kastedilen olsa olsa “toplumsal kıyâmet”tir. Zaten Kur’an-ı Kerim haksız olan kesim doğruya gelinceye kadar bunlarla savaşılmasını emretmektedir. (Hucurât, 49/9). Burada yadırganacak bir yön yoktur. Bu âyet zaten böyle bir durumun “toplumsal kıyâmet” olduğuna zımnen işaret etmektedir. “Küresel kıyâmet”e kadar da bu tür savaşların olması her zaman mümkündür. Esas olan bu savaşların hiç olmaması için gerekli tedbirleri almaktır.

¹⁰⁵⁸ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 25 (VIII, 101); 61/Menâkıb, 25 (VI, 178); 88/İstitâbe, 8 (VIII, 553); BEZZÂR, III, 242; İBN HİBBÂN, XV, 128; OSMAN b. SAİD, I, 288; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, VIII, 172. Ayrıca bkz. DEYLEMÎ, **Firdevs**, V, 85.

¹⁰⁵⁹ MÜSLİM, 52/Fiten, 5 (III, 2215); EBÛ DÂVUD, 34/Fiten, 1 (IV, 452); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 14, 43 (IV, 472, 499); İBN MÂCE, 36/Fiten, 9 (II, 1304); İBN HANBEL, V, 278, 284; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 311; BEZZÂR, VIII, 414; RÛYÂNÎ, I, 410, 413-414; İBN HİBBÂN, XV, 109; XVI, 221; TABERÂNÎ, **Evsât**, VIII, 200-201; HÂKİM, IV, 496; OSMAN b. SAİD, I, 184-185; KUDÂÎ, II, 166; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, IX, 181. Ayrıca bkz. DEYLEMÎ, **Firdevs**, II, 296. Öte

rivâyetin de sahih olduğu anlaşılmaktadır. Şârihler bu “yalancı deccâl”lerle kastedilenin; Hz. Muhammed’in ölümü ile ortaya çıkan yalancı peygamberler¹⁰⁶⁰ veya Kadıyânîlik,¹⁰⁶¹ Gulât-ı Râfiziyye ve Hulûliyye gibi sapık fırkalar¹⁰⁶² olduklarını ifade etmektedirler. Günümüz hadis araştırmacılarından aynı kanaati taşıyan ve “*sapık mezhep kurucularının birer deccâl*” olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır.¹⁰⁶³ Dolayısıyla bu rivâyetlerde Hz. Peygamber’in uyarı görevini yaptığı ve kendisinden sonra ortaya çıkabilecek yalancı kimselerden ve bunların niyetlerinden bahsettiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan böyle bir îkazı küresel kıyâmetle ilişkilendirmek yerine, bunun her zaman ve her zeminde mümkün olabileceğine vurgu yapmak daha doğrudur. Zîra bu şekilde yapmakla İslâm toplumlarını bilgilendirilmesi ve yoldan çıkmış art niyetli insanların kötü emellerine alet olacak kimselerin sayılarının azaltılması mümkün olabilecektir. Aksi takdirde “küresel kıyâmet”le ilişkilendirilecek bu tür yanlış yaklaşımlar, insanların mücadele etme azminin sakatlanması ve nemelazımcılığın benimsenmesi neticesini doğurabilecektir.

F. Envâru'l-Âşikîn’de Ümmetin Dalâlet Üzere Toplanmamasıyla İlgili Hadisler

1. Rasûl (a.s.) mübtedîler hakkında buyurur ki: (لا تجتمع امتي علي الضلالة)

“Lâ tectemiu ümmetî ale’-d-dalâleti.” Yani; “Benim ümmetim azgınlık üzere cem olmayalar. Kaçan (her ne zaman) azgınlık üzere cem olsalar, benim ümmetim değildir.”¹⁰⁶⁴

Müellif, eserinin “Kıyâmet Gününde Allah’ın Hitâbı” başlıklı dördüncü bölümün girişinde, bidatçi kimselerin özelliklerinden bahsederken bu rivâyeti kullanmıştır.

---

yandan, “*ümmetimden 4 tanesi kadın olan 27 yalancı “deccâl” çıkacaktır. Ancak ben nebîlerin sonuncusuyum ve benden sonra nebî yoktur*” şeklindeki rivâyeti Huzeyfe’den; İbn Hanbel, Bezzâr ve Taberânî tahrir etmişlerdir. (İBN HANBEL, V, 396; TABERÂNÎ, **Kebîr**, III, 169; **Evsât**, V, 327. Ayrıca bkz. DEYLEMÎ, V, 454). Ebû Nuaym hadisi “garîb” olarak nitelemiş ve Muaviye’nin babasından rivâyetinde tek kaldığını söylemiştir. (**Hilye**, IV, 179). Heysemî ise, Bezzâr’ın ricâlinin “sahihin ricâli” olduğunu belirtmiştir. (**Mecma**, VII, 332). Senesinde problem olduğu anlaşılan rivâyete ihtiyatlı yaklaşılmasının uygun olacağını düşünmekteyiz.

¹⁰⁶⁰ İBN HACER, **Feth**, VI, 617; XIII, 86-87.

¹⁰⁶¹ AZİMÂBÂDÎ, XI, 325-326.

¹⁰⁶² MÜBÂREKFÛRÎ, VI, 385-386.

¹⁰⁶³ CANAN, İbrâhim, **Hadis Külliyyâtı Kütüb-i Sitte ve Şerhi**, (I-XVIII), Akçağ Yay., Ank., 1988, XIV, 322.

¹⁰⁶⁴ AHMED BÎCAN, s. 299.

Tahric ve Değerlendirme:

Bu konuyla ilgili kaynaklarda geçen üç rivâyeti şu şekilde değerlendirmemiz mümkündür.

“Benim ümmetim dalâlet üzere toplanmaz. Eğer bir konuda ihtilaf olduğunu görürseniz, çoğunluğun olduğu tarafta yerinizi alın” şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik’ten sadece İbn Mâce tahric etmiştir.¹⁰⁶⁵ Diğer *Kütüb-i Sitte* müellifleri eserlerinde bu rivâyete yer vermemişlerdir. Deylemî ise *Firdevs*’te zikretmiştir.¹⁰⁶⁶ İsnadda yer alan râvîlerden Enes b. Mâlik’in hizmetçisi olan Ebû Halef el-A’ma Hâzım b. Attar hakkında Ebû Hâtım, “münkeru’l-hadis, leyse bi’l-kaviyy”, İbn Maîn “kezzâb”¹⁰⁶⁷ derken,¹⁰⁶⁸ Dârekutnî bu râvinin rivâyetinde tek kaldığını ifade etmiştir.¹⁰⁶⁹ Diğer râvî Muan b. Rıfâe es-Sülemî hakkında ise, İbn Maîn “zayîfü’l-hadis”,¹⁰⁷⁰ Ebû Hâtım “leyse bi-hucce”, Ezdî “lâ yuhteccu bi-hadîsihi velâ yüktebü” demiştir. İbn Hıbbân ise: “Onun terk edilmeyi hak ettiğini” söylemiştir.¹⁰⁷¹ İbn Adıyy de onun “zayıf” olduğu kanaatindedir.¹⁰⁷² İbn Dakik el-Îyd bu rivâyetin “zayıf” olduğunu söylemiş,¹⁰⁷³ Nevevî, Azimâbâdî ve Mübârekfûrî de bu kanaate katılmışlardır.¹⁰⁷⁴ Busîrî ise rivâyetin bütün tariklerinde “nazar” olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷⁵ Sened ve lafız olarak sahih olmasa da mânâsının “sahih” olduğunu ifade edenler de vardır.¹⁰⁷⁶ Netice itibarıyla, râvîleri cerhe uğrayan bu rivâyetin çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁶⁵ İBN MÂCE, 8/Fiten, (II, 1303).

¹⁰⁶⁶ DEYLEMÎ, I, 411.

¹⁰⁶⁷ **Kezzâb**; Zehebî ve Irâkî’ye göre cerhin 1., Sehâvî’ye göre 2. mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan sîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Bkz. AYDINLI, s. 83.

¹⁰⁶⁸ İBN KESÎR, Ebu’l-Fidâ, (774/1372), **Tuhfetü’t-Tâlib**, thk. Abdülganî b. Humeyd b. Mahmud el-Kebîsî, Dâru Hıra, Mekke, 1406, s.150.

¹⁰⁶⁹ İBN HACER, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, (I-XIV), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1404, XII, 95.

¹⁰⁷⁰ **Zayîfü’l-hadis**; Zehebî’ye göre cerhin 5. mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis i’tibâr için alınır. Bkz. AYDINLI, s. 163.

¹⁰⁷¹ İBN KESÎR, **Tuhfe**, s. 149-150.

¹⁰⁷² İBN ADİYY, **el-Kâmil**, VI, 328.

¹⁰⁷³ HÜSEYNÎ, Ebu’l-Mehâsin Muhammed b. Ali b. el-Hasan, (765/1363), **Zeylü Tezkirati’l-Huffâz**, thk. Hüsâmettin el-Kuddûsî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ts. s. 136. Ayrıca bkz. İBN HACER, **Lisân**, VI, 73.

¹⁰⁷⁴ NEVEVÎ, XIII, 67; AZİMÂBÂDÎ, VII, 117; MÜBÂREKFÛRÎ, VI, 322.

¹⁰⁷⁵ BUSÎRÎ, **Misbah**, IV, 169. Ayrıca bkz. İBN HACER, **Telhîsu’l-Habîr**, (I-IV), thk. Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî, Medîne, 1964/1384, III, 141-142.

¹⁰⁷⁶ İBN HAZM, Ali b. Ahmed, (456/1063), **el-İhkâm**, (I-VIII), Dâru’l-Hadis, Kâhire, 1404, IV, 527.

“Ümmetim/ümmet-i Muhammed ebediyen dalâlet üzere toplanmaz. Allah’ın eli (kudreti, yardımı) cemaatin yanındadır. Her kim bu cemaatten (itikâden, fîlen ve kavlen)¹⁰⁷⁷ ayrılırsa, cehenneme yakınlaşır (orada tek başına kalır)” şeklindeki rivâyeti Abdullah b. Ömer’den; Tirmîzî, İbn Ebî Âsım, Taberânî, Hâkim, Osman b. Said ve Ebû Nuaym tahrir etmişlerdir.¹⁰⁷⁸ Tirmîzî senedde yer alan Süleyman b. Süfyan el-Medenî sebebiyle rivâyete “garib” hükmünü vermiştir.¹⁰⁷⁹ Ebû Nuaym da bu kanaate katılmıştır.¹⁰⁸⁰ Talha b. Ubeydullah’ın kölesi olan bu râvî Süleyman b. Süfyan Ebû Süfyan el-Kuraşî el-Medenî hakkında, Yahya b. Maîn, “leyse bi-şey”, Ebû Hâtim “zayıf”,¹⁰⁸¹ Ezdî “leyse bi-sika”,¹⁰⁸² Zür’a “münkeru’l-hadis”,¹⁰⁸³ İbn Ebî Âsım “zayıf ve hafızası kötü”,¹⁰⁸⁴ Nesâî “leyse bi-sika”¹⁰⁸⁵ ve Dârekutnî “zayıf” olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁸⁶ İbn Hibban ise, *Sikât*’ta zikretmiş olmasına rağmen hata ettiğini söylemiştir.¹⁰⁸⁷ İbn Kesîr, çoğunluğun bu râviye “zayıf” dediğini belirtmiştir.¹⁰⁸⁸ Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer de bütün bu kanaatlere katılmışlardır.¹⁰⁸⁹ Mübârekfûrî, bu rivâyetin “zayıf” olmasına rağmen icmaa delil olarak getirildiğini ve şevâhidinin çok olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹⁰ Tirmîzî de cemaatten maksadın ilim adamları olup bunların ise, fıkıh, tefsir ve hadis âlimleri olduklarını ifade etmiştir.¹⁰⁹¹ Sonuç olarak, bu rivâyetin de sened ve metin itibarıyla gerekli sıhhat şartlarını taşımadığı anlaşılmakta olup, çok zayıftır.

¹⁰⁷⁷ Mübârekfûrî bu şekilde açıklamaktadır. Bkz. **Tuhfe**, VI, 322.

¹⁰⁷⁸ TİRMİZÎ, 31/Fiten, 7 (IV, 466); İBN EBİ ÂSİM, **Sünne**, I, 39; TABERÂNÎ, **Kebîr**, XII, 447; HÂKİM, I, 199-201; OSMAN b. SAİD, III, 748; EBÛ NUAYM, **Hilye**, III, 37. Ayrıca bkz. HÂKİM et-TİRMİZÎ, **Nevâdir**, I, 422; DEYLEMÎ, **Firdevs**, V, 258.

¹⁰⁷⁹ TİRMİZÎ, 31/Fiten, 7 (IV, 466). Bu râvinin diğer “garib” rivâyetleri ile ilgili bkz. TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 11 (V, 289); 44/Tefsîr, 50 (V, 504).

¹⁰⁸⁰ EBÛ NUAYM, **Hilye**, III, 37.

¹⁰⁸¹ UKAYLÎ, **Duafâ**, II, 135; İBN HİBBÂN, **Mecrûhîn**, I, 329.

¹⁰⁸² İBN ADİYY, **el-Kâmil**, III, 272.

¹⁰⁸³ İBN EBİ HÂTİM, **Cerh ve’t-Ta’dîl**, IV, 119.

¹⁰⁸⁴ İBN EBİ ÂSİM, **Sünne**, I, 40, 72, 81, 165.

¹⁰⁸⁵ NESÂÎ, **ed-Duafâ ve’l-Metrûkîn**, thk. Muhammed İbrâhim Ziyâd, Dâru’l-Va’y, Halep, 1369, s. 48.

¹⁰⁸⁶ İBNÜ’L-CEVZÎ, Ebu’l-Ferec Abdurrahman (597/1201), **ed-Duafâ ve’l-Metrûkîn**, (I-II), thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1406, II, 20.

¹⁰⁸⁷ İBN HİBBÂN, **Sikât**, VI, 384.

¹⁰⁸⁸ İBN KESÎR, **Tuhfe**, s. 146. Ayrıca bkz. MÜNÂVÎ, **Feyz**, II, 271; V, 136.

¹⁰⁸⁹ MİZZÎ, **Tehzîbu’l-Kemal**, XI, 436; ZEHEBÎ, **Mizan**, III, 296; **el-Muğnî**, s. 280; İBN HACER, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, IV, 170. Ayrıca bkz. MÜBÂREKFÛRÎ, **Tuhfe**, VI, 323.

¹⁰⁹⁰ MÜBÂREKFÛRÎ, **Tuhfe**, VI, 322. Ayrıca bkz. MÜNÂVÎ, II, 350.

¹⁰⁹¹ TİRMİZÎ, 31/Fiten, 7 (IV, 467). Ayrıca bkz. MÜBÂREKFÛRÎ, VI, 322.

“Rabbimden ümmetimin dalâlet üzere toplanmamasını istedim, Rabbim de bunu kabul buyurdu. Yine Rabbimden ümmetimin geçmiş milletleri helak ettiği gibi helak etmemesini istedim, bunu da kabul etti. Rabbimden ümmetimin gruplara ayrılarak kafalarının karışmamasını ve birbirlerine baskı yapmamalarını istedim, ancak Rabbim bu isteğimi geri çevirdi” şeklindeki rivâyeti Ebû Basra el-Gıfârî’den; İbn Hanbel ve Tâberânî tahrir etmişlerdir.¹⁰⁹² Heysemî senedde ismi bilinmeyen bir râvî olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹³ İbn Kesîr, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden hiç birinin bu rivâyeti tahrir etmediğini belirtmiştir.¹⁰⁹⁴ Tespit edilebildiği kadarıyla diğer müellifler de eserlerinde bu rivâyete yer vermemişlerdir. Aliyyu’l-Kârî, “*ümmetimin ihtilâfi rahmettir*” hadisini değerlendirirken bu rivâyeti zikretmiş ve bu hadislerin mânâ bakımından birbirini teyid ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹⁵ Ancak bu görüşe katılmanın güçlüğü ortadadır. Zîra burada değerlendirilen metnin Hz. Peygamber’e aidiyeti konusunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Bu itibarla rivâyetin hadisi desteklediği iddiâsı gerçeklerle örtüşmemektedir. Bu bakımdan temel hadis kaynaklarında yer almayan, isnâdında meçhul bir râvî bulunan rivâyetin çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Her üç rivâyetin de sened itibârıyla çok zayıf olduğu anlaşıldıktan sonra, metin tenkîdi yaptığımızda şunları ifade etmemiz yerinde olacaktır. Allah Teâlâ’nın bir kavmi farklı bir statü de imtihana tabi tutması onun koyduğu ilkelerle çeliştiği anlamına gelmektedir. Oysa böyle bir şeyi Yüce Yaratıcı’ya izafe etmek hem Kur’an-ı Kerim’e, hem de Sünnet’in ortaya koyduğu ilkelere aykırı bir durumun varlığını kabul etmektir. Nitekim, dalâlete düşüp dinden dönme tehlikesi herkes için her zaman söz konusudur. İşte bu nedenle Allah Teâlâ, “*eğer kim İslâm’dan döner ve sapıklığı tercih ederse, O’nun sevdiği ve O’nu seven, mü’minlere karşı alçak gönüllü, hakikat inkarcılarına karşı onurlu, Allah yolunda üstün çaba gösteren ve kınayanların kınamasından korkmayan bir “toplum” getireceğini*” ifade etmektedir.¹⁰⁹⁶ Yani; ümmetin tamamı olmasa da çoğunluğun dalâleti tercih

¹⁰⁹² İBN HANBEL, VI, 396; TABERÂNÎ, *Kebîr*, II, 280.

¹⁰⁹³ HEYSEMÎ, VII, 221-222.

¹⁰⁹⁴ İBN KESÎR, *Tefsîr*, II, 143. Bu rivâyetle ilgili bkz. ACLÛNÎ, *Keşfu’l-Hafâ*, I, 67-68, 399; II, 470, 529.

¹⁰⁹⁵ ALİYYU’L-KÂRÎ, *Zayıf Hadisler*, s. 34.

¹⁰⁹⁶ Mâide, 5/54.

etmesinin mümkün olduğu bu âyet-i kerîmeden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ümmetin çoğunluğuna böyle bir güvence verilmemiştir. Eğer böyle bir güvence verilmiş olsaydı, âhiret gününde başta Yahûdî ve Hıristiyanlar olmak üzere kendilerine kitap verilen kavimlerin tamamının itiraz edebilecekleri haklı bir nedenleri olurdu. Oysa geçmişte yaşananlar, kimseye böyle bir ayrıcalığın tanınmadığını ortaya koymaktadır. Zîra, Yüce Allah bu konuda da herhangi bir ayırım gözetmemiş, kulları için koyduğu ilkeleri değiştirmemiş ve ümmet-i Muhammed’i de böyle bir korumaya almamıştır. Başka bir toplumun İslâm’ı temsil edeceğini belirterek Müslümanların böyle bir yanılığa kapılmalarını da kesin bir şekilde engellemiştir.

Diğer taraftan Allah’ın koyduğu bu kural bütün insanlık için de söz konusudur. Şöyle ki; eğer insanlığın tamamı, Allah’a karşı sorumluluklarının bilincinde olmaz, O’nu inkar eder ve sapıklığı (الضلال البعيد) tercih ederlerse, Kur’an-ı Kerim’de belirtildiği üzere yeryüzüne başka insanlar getirilmesi zorunlu hâle gelecektir.¹⁰⁹⁷ Tıpkı toptan helâkı hak eden ümmetlerin başına gelenlerde olduğu gibi. Nitekim onlar azgınlıkları sebebiyle kendi sonlarını kendileri hazırlamışlardır.¹⁰⁹⁸ Zîra Allah’ın koyduğu kural hâlâ geçerlidir ve “*dua ve yöneliş, Allah’a olan inanç gereği değilse, Allah’ın böyle insanlara değer vermeyeceği*” ortadadır.¹⁰⁹⁹ Nitekim Kur’an-ı Kerim bütün bu hususlarda apaçık bir şekilde insanları uyarmaktadır. Özetle; Allah’ın koyduğu bu kurallar, Yahûdîlerin

¹⁰⁹⁷ Nisâ, 4/131-133; “...Biz, hem sizden önce vahiy indirilenlere, hem de size Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olmanızı emretmişizdir. Eğer O’nu inkar ederseniz bilin ki göklerde ve yerde olan her şey Allah’a aittir ve Allah kendi kendine yeterlidir, övülmeye lâyık olandır. ...O eğer dilerse, ey insanlar, sizi yok edip (yerinize) başka varlıklar geçirebilir: Çünkü Allah bunu yapmaya gerçekten muktedirdir.” Ayrıca bkz. İbrâhim, 14/18-20; “...Çünkü (Allah’a karşı sergiledikleri) bu (inkarcı tutum) sapıklıkların en kötüsüdür. Görmüyor musun(uz), gökleri ve yeri belli bir (içsel) gerçekliğe göre yaratan Allah’tır? Dilerse sizi ortadan kaldırır ve (yerinize) yeni bir yaratılmışlar topluluğu getirir. Ve bu Allah için zor da değildir.” Fâtır, 35/14-17; “...Ey insanlar! Allah’a muhtaç olan sizsiniz, ama O, hiçbir şeye muhtaç değildir ve hamd O’na mahsustur. Dilerse sizi ortadan kaldırır ve (yerinize) yeni bir yaratılmışlar topluluğu getirir: bu Allah için zor da değildir.”

¹⁰⁹⁸ En’âm, 6/6; A’râf, 7/4; Enfâl, 8/54; Yûnus, 10/13; İbrâhim, 14/13; Hicr, 15/4; İsrâ, 17/17; Meryem, 19/74, 98; Tâhâ, 20/128, 134; Enbiyâ, 21/6, 9, 95; Hac, 22/45; Şuarâ, 26/139, 208; Kasas, 28/43, 58-59; Secde, 32/26; Yâsîn, 36/31; Sâ’d, 38/3; Zuhuf, 43/8; Duhân, 44/37; Ahkâf, 46/27, 35; Muhammed, 47/13Kâf, 50/36; Kamer, 54/51; Hâkka, 69/5, 6; Mürselât, 77/16.

¹⁰⁹⁹ Furkân, 25/77; “(İnananlara) de ki: ‘Dua ve yönelişiniz O’na olan inancınız için değilse, Rabbim size niçin değer versin? (Ve inkarcılara de ki:) ‘Gerçek şu ki, siz (Allah’ın mesajını) yalan saydınız: artık bu (günah) sizin yanınızı bırakmayacaktır!’” Buhârî, bu âyet-i kerîme’de geçen “dua”nın, “inanç”la eş anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. BUHÂRÎ, 2/İman, 2 (I, 8).

iddiâlarının aksine Allah'ın hiçbir kavme özel bir muamelede bulunmadığının da ispatıdır.

Sonuç olarak, ümmetin çoğunluğunun da yanılabilceği istisnâî durumlar her zaman olabilir. Bu konuda gelmiş-geçmiş hiçbir ümmete farklı bir statü uygulanması da söz konusu değildir. Bu nedenle rivâyetlerde haber verilen “*ümmetin dalâlet üzere toplanmayacağı düşüncesini*” mutlak doğru şeklinde değerlendirmek isâbetli değildir. Böyle bir tehlike “küresel kıyâmet”e kadar herkes için her zaman mümkündür.

2. Rasûl (a.s.) Hazretleri dedi: (مثل امتي مثل المطر لا يدري اوله خير ام اخره)
“Benim ümmetimin misli yağmur gibidir. Bilinmez ki, evveli mi yeğdir (iyidir), yoksa âhiri mi yeğdir.”¹¹⁰⁰

Ahmed Bîcan eserinin ikinci bölümünün sonunda, “Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in Vefâtı” bahsinden sonra açtığı kısımda, Hz. Peygamber’in vahiy katiplerinden bahsetmiş, önce Müslüman olanları tanıtmış, daha sonra ashab-ı suffe'nin sayılarının dört yüz olup bunların Muhâcirîn'in dervişleri olduğunu, dünyadan el etek çekip ticareti ve halkı terk ettiklerini ve ibâdetle meşgul olduklarını söylemiş, kendilerini de bu dervişlerden kılması için Allah'a dua ettikten sonra, onun ümmetinin üstünlüğünü anlatmak için bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

“*Benim ümmetim yağmur misâlidir. Öncesi mi yoksa sonrası mı hayırlıdır bilinmez*” şeklindeki rivâyeti Ammâr b. Yâsir'den (37/657); İbn Hanbel, Tayâlisî, Bezzâr, İbn Hibbân ve Heysemî,¹¹⁰¹ İmran b. Husayn'dan; Bezzâr,¹¹⁰² Abdullah b. Ömer'den; Ebû Nuaym ve Kudâî,¹¹⁰³ Enes b. Mâlik'ten; Tirmîzî, İbn Hanbel, Tayâlisî, Ebû Yâ'lâ, Taberânî, Râmehurmuşî ve Kudâî tahric etmişlerdir.¹¹⁰⁴ Tirmîzî rivâyete “hasen-garib” hükmünü vermiştir. Heysemî, Bezzâr'ın Ammar b. Yâsir'den

¹¹⁰⁰ AHMED BÎCAN, s. 268. İBN KESİR, **Muh. Tefsîr**, III, 430.

¹¹⁰¹ İBN HANBEL, IV, 319; TAYÂLİSÎ, s. 90; BEZZÂR, IV, 244; İBN HİBBÂN, XVI, 209-210; HEYSEMÎ, **Mevâridü'z-Zam'ân**, s. 574. Ayrıca bkz. İBN KESİR, **Tefsîr**, IV, 285-286.

¹¹⁰² BEZZÂR, IX, 23-24.

¹¹⁰³ EBÛ NUAYM, **Hilye**, II, 231; KUDÂÎ, **Müsnedü Şihâb**, II, 276.

¹¹⁰⁴ TİRMİZÎ, 41/Edeb, 81 (V, 152); İBN HANBEL, III, 143; TAYÂLİSÎ, I, 270; EBÛ YÂ'LÂ, VI, 190, 380; TABERÂNÎ, **Evsât**, IV, 231; RÂMEHURMÛZÎ, **Emsâlü'l-Hadis**, I, 105; KUDÂÎ, II, 276-277; Ayrıca bkz. KURTÛBÎ, IV, 172.

yaptığı tahrıcinde yer alan râvî el-Hasan b. Kuz'a ve Ubeyd b. Süleyman'ın "sika" olduklarını, ancak Ubeyd hakkında önemsiz bir ihtilafın bulunduğunu söylemiştir.¹¹⁰⁵ Bezzar da, bu isnadın diğer isnadlar içerisinde en güzeli olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁶ Heysemî, yine Bezzâr'ın İmran b. Husayn'dan yaptığı tahrıcın isnadının "hasen"¹¹⁰⁷ olduğunu söylemiş, Rasûlullah'tan bundan daha güzel bir isnadla bu hadisin rivâyet edilmediğini ifade etmiştir.¹¹⁰⁸ Bezzâr da aynı kanaati izhar etmiş, ancak İsmail b. Nasr'ın rivâyetinde tek kaldığını belirtmiştir.¹¹⁰⁹ Enes b. Mâlik rivâyetinin senedinde yer alan râvî Hişam b. Ubeydullah er-Râzî hakkında, Ebû Hâtim "sadûk,¹¹¹⁰ yuhteccü bi-hadîsihî" derken,¹¹¹¹ İbn Hıbbân: "*Vehm ettiğini ve sika râviler üzerinden hata yaptığını*" söylemiştir.¹¹¹² Bağdâdî ise, bu râvînin içinde bulunduğu senedin doğru bir sened olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹³ İbn Hacer de bu râvî ile ihticâc edilebileceği belirtmiştir.¹¹¹⁴ Diğer râvîlerden Hammad b. Yahya el-Ebh Basrî hakkında Yahya b. Maîn, "sika, leyse bihî be's" derken,¹¹¹⁵ Ukaylî vehm ettiğini,¹¹¹⁶ İbn Hanbel ise "yanıldığı ve hata ettiğini" belirtmişlerdir.¹¹¹⁷ Netice îtibârıyla senedinde zabt kusurları olan bazı râvîler olsa da bu rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Hacer de bu rivâyetin "hasen" olduğunu söylemekte ve sıhhatini yükselten çeşitli tarikleri olduğunu ifade etmektedir.¹¹¹⁸

¹¹⁰⁵ HEYSEMÎ, *Mecma'*, X, 68.

¹¹⁰⁶ BEZZÂR, IV, 245.

¹¹⁰⁷ **Hasenu'l-isnâd**; metni değilse de senedi hasen hadisin şartlarını taşıyan hadis. Bkz. AYDINLI, s. 69.

¹¹⁰⁸ HEYSEMÎ, *Mecma'*, X, 68.

¹¹⁰⁹ BEZZÂR, IX, 24.

¹¹¹⁰ **Sadûk**; Zehebî ve Irâkî'ye göre ta'dilin 3., Sehâvî'ye göre 5. mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Bkz. AYDINLI, s. 132.

¹¹¹¹ ZEHEBÎ, *Mîzan*, VII, 83-84.

¹¹¹² İBN HİBBÂN, *Mecrûhîn*, III, 90; İBN HACER, *Lîsân*, VI, 195.

¹¹¹³ BAĞDÂDÎ, *Târîhu Bağdâd*, XI, 113.

¹¹¹⁴ İBN HACER, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 43.

¹¹¹⁵ İBN ADİYY, *el-Kâmil*, II, 246.

¹¹¹⁶ UKAYLÎ, *Duafâ*, I, 309.

¹¹¹⁷ İBN HANBEL, *İlel*, III, 314-315.

¹¹¹⁸ İBN HACER, VII, 6. Bu rivâyetle ilgili değerlendirmeler için bkz. ACLÛNÎ, II, 258; ŞEVKÂNÎ, *Neylû'l-Evtâr*, (I-IX), Beyrut, 1973, IX, 229-230.

Konuyla ilgili “*ümmetimin misâli; Allah’ın gökten indirdiği yağmur gibidir. Bereketin öncesinde mi yoksa sonrasında mı olduğu bilinmez*” şeklindeki bir diğer rivâyeti ise Enes b. Mâlik’ten Râmeurmûzî tahrir etmiştir.¹¹¹⁹

Sonuç olarak, bu rivâyetlerin Kur’an-ı Kerim ve Sünnet ile bir uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Nitekim her iki temel kaynak, kişinin ortaya koyacağı salih amellere bakmaktadır. Sonradan gelen insanların da tıpkı öncekiler gibi güzel davranışlar sergilemeleri her zaman mümkündür. Ve herkes bu çabasının karşılığını görecektir.¹¹²⁰ Hz. Peygamber bu sözüyle ümmeti arasında bir ayırım yapmamıştır. Aksine burada ümmetin tamamına bir övgü söz konusudur ve hepsini hayırlı işlerde yarış etmeye teşvik vardır.¹¹²¹ Kişinin ortaya koyacağı güzel ameller duruma, zamana, şartlara ve bakış açısına göre değişkenlik gösterebilir. Sonra gelenlerin daha az faydalı işler yaptığı iddiâsı ciddî delillerden yoksundur. Buna kararı verecek mercî, Yüce Allah’tır. Bu kimselerin nasıl ödüllendirilecekleri de Kur’an-ı Kerim’de anlatılmaktadır.¹¹²² Ümmetin sonunda gelenlerin de hayırlı işler yapabilecekleri, zor şartlar altında ve sıkıntılara göğüs gererek dinlerine sarılmalarının da çok önemli bir husus olduğu hadis yorumcuları tarafından dile getirilmektedir.¹¹²³ Hakîkatin savunulması ve şeriatın yayılmasında önce gelenlerin gayretleri ve üstünlükleri elbette ortadadır ve bu durumu herkes kabul etmektedir. Ancak her dönemde hayırlı faaliyetleri sürdürenler olduğu da bir gerçektir ve bunu da inkar etmek mümkün değildir.¹¹²⁴ Dolayısıyla yağmurun her safhasının ayrı bir faydası olduğu gibi, ümmet-i Muhammed içerisinde her dönemde hayırlı faaliyetlere imza atan kimseler de mutlaka bulunacaktır.¹¹²⁵

¹¹¹⁹ RÂMEHURMÛZÎ, *Emsâlü’l-hadîs*, I, 105.

¹¹²⁰ Vâkıa, 56/10-14, 38-40.

¹¹²¹ RÂMEHURMÛZÎ, *Emsâlü’l-hadîs*, I, 106.

¹¹²² İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed ed-Dîneverî, (276/889), *Tevîlü Muhtelifi’l-Hadis*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Darü’l-Ceyl, Beyrut, 1972/1393, I, 114-115.

¹¹²³ İBN HACER, *Feth*, VII, 6.

¹¹²⁴ MÛBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, IV, 571.

¹¹²⁵ MÛNÂVÎ, *Feyz*, V, 516; ŞEVKÂNÎ, *Neylü’l-Evtâr*, IX, 230.

G. *Envâru'l-Âşikîn*'de Ümmetin 73 Fırkaya Ayrılmasıyla İlgili Hadis

İlgili hadisi değerlendirmeye geçmeden evvel çok tartışılan bu konu hakkında genel bilgilerin verilmesi uygun olacaktır.

İnsanlar arasında görüş farklılıklarının olması tabîi, psikolojik, tarihsel, dînî ve sosyolojik bir vâkıdır. Her din, felsefe ve ideoloji bu gerçekten nasîbini almaktadır. Düşüncedeki bu farklılıklar, kişinin savunduğu fikrin tek temsilcisi olarak sadece kendisini görüp mutlaklık iddiâsında bulunmadığı, başkalarını “öteki” yerine koyup dışlamadığı sürece birer zenginlik kabul edilebilir. Dolayısıyla, farklı mezhepleri, tarikatları ve cemaatleri “yanlış”, “sapık”, “bidatçi” v.b. sınıflandırmalarla dışlamak yerine, insan doğasından kaynaklanan ve toplumsal yapıyla kurumlaşan farklı söylemler veya zihniyetler olarak analiz etmeye çalışmak daha doğrudur.¹¹²⁶

Ümmetin 73 fırkaya ayrılacağı ile ilgili rivâyette geçen yetmiş sayısı hakkında da şunları söyleyebiliriz. Bilindiği üzere klasik Arapça'da “yetmiş” sayısı, tıpkı “yedi” sayısının “muhtelif” ya da “çeşitli” anlam ifade etmesi gibi, çoğu zaman belirli bir sayısal değeri değil, bir “çokluğu” ifade etmek için kullanılmaktadır. *Kur'an-ı Kerim*'de geçen yedi ve yedinin katları olan rakamlarla ya esas sayı,¹¹²⁷ ya da çokluk ve mübâlağa¹¹²⁸ kastedilmektedir.¹¹²⁹ Bu sayılar hakîkî mânâlarının dışında mübâlağa için kullanıldığında, verilen mesajın önemine dikkatler çekilmekte ve zihinlerde kalıcı olması amaçlanmaktadır. Âyet ve hadislerde mübâlağanın bazen teşvik, bazen de sakındırmak için kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu rivâyette ifade edilmek istenen husus, Müslümanların sonraki çağlarda pek çok hizip ve fırkalara ayrılacakları, hatta bu konuda Yahûdi ve Hıristiyanları da geride bırakabilecekleridir. Bu itibarla, burada ciddî bir uyarı ve sakındırma söz konusudur. Nitekim, tarihte görülen fırkaların sayısının rivâyette bildirilenlerden çok daha fazla olduğu görülmektedir.¹¹³⁰

¹¹²⁶ KUTLU, Sönmez, “İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri”, **İslâmiyât**, C. 4, S. 4, Ank., 2002, s. 36.

¹¹²⁷ Bakara, 2/196; A'râf, 7/155; Yûsuf, 12/43, 46-48; Kehf, 18/22; Hâkka, 69/7.

¹¹²⁸ Bakara, 2/29; Mü'minûn, 23/17, 86; Tevbe, 9/80; Lokmân, 31/27; Fussilet, 41/12; Talâk, 65/12; Mülk, 67/3; Hâkka, 69/32; Nûh, 71/15; Nebe, 78/12.

¹¹²⁹ ESED, M., s. 696, 23/53, 30 no'lu dipnot.

¹¹³⁰ FIĞLALI, E. R., “İslâm Mezhepler Târîhi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler”, **Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu**, DEÜ., Yay., İzmir, 1985, s. 374.

Bu ve benzerî rivâyetleri tamamen reddedenler olduğu gibi, savunanlar veya farklı yorumlayanlar da bulunmaktadır. Rivâyeti eleştirenler bu rivâyetin bir istismar ürünü olduğu, Sünnî mezhepler tarihi yazıcılığının temelini oluşturduğu ve asırlardır süren çok derin ve uzun etkilerinin bulunduğunu söylemektedirler. Ayrıca çeşitli siyâsî, fikhî ve îtikâdî mezhepler arasında düşmanlık tohumları ektiği, İslâm ümmetinin toplumsal dokusunu gevşetip zayıflattığı ve eleştirel aklın devre dışı bırakılması sebebiyle de bu tür rivâyetlerin asırlarca İslâm düşüncesinde varlığını sürdürdüğünü belirtmektedirler. Bununla birlikte bu tür rivâyetlerin karamsarlığı çağrıştırdığı, geleceğe ümit ve iyimserlikle bakılmasını da imkansızlaştırdığını ifade etmektedirler.¹¹³¹

Rivâyeti savunanlar ise, fırka-i nâciye'yi şu veya bu grup şeklinde tahsis ve ta'yin etmenin hiçbir zaman geçerli olamayacağını, bu fırkanın belli vasıflarından bahsedilebileceğini, bu özellikleri taşıyanların kurtulabileceğini, bunların ise Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin temsil ettiği evsaf ve îtikad olduğunu söylemektedirler.¹¹³²

Bu sözün hadis olma yönüyle aslı olmadığını, ancak anlam îtibârıyla doğru olduğunu belirtenler ise, Kur'an ve Sünnet'e uygun olan farklı görüş ve düşüncelerde bulunmanın doğal olup bunun Allah'ın bir rahmeti olduğunu ifade etmektedirler.¹¹³³ Bu tür ihtilaflardan zarar gelmeyeceğini, ancak bu ihtilaflara dayanarak düşmanlık çıkartmanın günah olduğunu, "birlik" iddiâsıyla kendi düşünce ve anlayışını başkalarına zorla kabul ettirmeye çalışmanın ise yanlış olup sıkıntılar doğuracağını, farklı düşünmenin ayrılık ve düşmanlık olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ifade etmektedirler.¹¹³⁴ Aksi takdirde kıyâmete kadar sürecek ihtilafların devam edeceğini, bunun sebebinin ise siyasî, ictimâî ve ahlâkî meseleler mütalaa edilirken, zaaf ve ihtirasların esiri olarak hareket edenlerin ve başkalarının düşüncesini özgürce ifade

¹¹³¹ KIRBAŞOĞLU, "İstismara Elverişli Münbit Toprak Hadisler", s. 132-133, 137; KIRBAŞOĞLU, **Alternatif Hadis** s. 368. Akbulut ise, 73 fırka hadisinin, "*olayların ve failerin ezelden planlandığını ileri sürenlerin düşüncelerini yansıttığını*" ifade etmektedir. Bkz. AKBULUT, Ahmet, **Sahâbe Devri Siyâsî Hadisleri**, s. 314. Ayrıca bkz. İBN HAZM, **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal**, Bağdâd, ts. III, 248.

¹¹³² ÇAKAN, İ. Lütî, **Sırât-ı Müstakîm ve Yolcuları**, Şamil Yay., İst., 1980, s. 168, 170. Daha fazla bilgi için bkz. ÖZLER, Mevlüt, **İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı**, Nûn Yay., İst., 1996.

¹¹³³ KUTLAY, Halil İbrâhim, "Ümmetimin İhtilafı Rahmettir Sözü Üzerine Bazı Mülâhazalar", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 2, S. 1, İst., 2004, s. 81-104; FIGLALI, s. 374.

¹¹³⁴ MÛSÂ CÂRULLAH, **Büyük Mevzûlarda Ufak Fikirler**, haz. Mûsâ Bilgiz, Kitâbiyât, Ank., 2001, s. 24.

etmesine engel olanların tavırlarından kaynaklandığını belirlemektedirler.¹¹³⁵ Zîra, Kur'an-ı Kerim'in bu çeşit dayatmaları, gruplaşmaları ve tarafgirliği yasakladığı,¹¹³⁶ çoğulculuğa ve bireyin temel hürriyetlerine vurgu yaptığı bilinmektedir.¹¹³⁷ İslâm'ın toplumsal dayanışmayı ve düzeni ön plana çıkardığı, bunun için "*İslâm kardeşliği*"ni tesis ettiği ve dünyanın değişik bölgelerinde, çeşitli kıtalarında yaşayan muhtelif ırklara mensup Müslümanları İslâm çatısı altında birleştirmeyi hedeflediği mâlumdur.¹¹³⁸ Bütün bunların başarılabilmesi ise, hür tartışma ortamında fikirlerin serpilip gelişmesiyle mümkündür. Aksi halde bu durumdan dînî tefekkür hayatının olumsuz yönde etkilenmesi söz konusudur. İslâm dîni bu nedenle diğer semâvî dinlerden farklı olarak, kurumsal din yerine, bireyin merkezde olduğu, bireyin hür seçim ve davranışlarıyla sosyalleşen bir din anlayışını savunmakta ve insanlığa bunu tavsiye etmektedir.¹¹³⁹ Fikirlerin muhtelif olmasıyla birlikte, kalplerin birliği ilkesi de İslâm'ın en büyük esâsıdır.¹¹⁴⁰ Dolayısıyla dînî, siyâsî ve ictimâî konularda birlik ve kardeşlik unutulmadığı sürece, farklı konularda değişik kanaatlerin bulunmasının herhangi bir sakıncası olmasa gerektir.¹¹⁴¹

Sonuç olarak, düşünce ve ifade hürriyetinin sağlandığı ortamlarda, farklı düşüncelerden çıkacak olumlu ve güzel neticelerin o toplum için bir rahmet olabilmesi mümkündür. İslâm ayrımcılık, bölücülük, ayrı baş çekme ve meşrû otoriteye isyan olarak tanımlanabilecek tefrikayı¹¹⁴² şiddetle yasaklamaktadır. Tefrikadan kurtulmak için yapılması gereken ise, özgür bir platformda her türlü meselelerin liyâkat sahibi uzmanlar tarafından tartışılarak bir karara varılması ve bu kararın muhâlif olanlarca da kabul edilerek uygulanmasıdır. Bu itibarla, insanların farklı görüş ve düşüncelerde olması değişik görüş ve önerilerinin bulunması kesinlikle bir tefrika nedeni olmamalıdır. Zîra bir takım görüş ve düşüncelerin

¹¹³⁵ MÛSÂ CÂRULLAH, *Kur'an-ı Kerim Âyet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun*, s. 6-7.

¹¹³⁶ Mücâdele, 58/7-10.

¹¹³⁷ FAZLUR RAHMAN, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 86; MÛSÂ CÂRULLAH, *Büyük Mevzûlar*, s. 37.

¹¹³⁸ SAİD HALİM PAŞA, *İslâm ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar*, s. 33-35.

¹¹³⁹ BARDAKOĞLU, Ali, "İlahiyatçıların Din Söylemi", *İslâmiyât*, C. 4, S. 4, (Ekim-Aralık 2001), Ank., 2002, s. 72.

¹¹⁴⁰ MÛSÂ CÂRULLAH, *Büyük Mevzûlar*, s. 88.

¹¹⁴¹ MÛSÂ CÂRULLAH, *Büyük Mevzûlar*, s. 24-25.

¹¹⁴² Tevbe, 9/107.

zamanla doğrulanabilmesi imkan dahilindedir. İnsanlar şiddetle yasaklanan tefrikanın bu olumsuz sonuçlarını düşünerek hareket etmek durumundadırlar. Hz. Peygamber'in ashabını geçmiş kavimlerin düştüğü benzeri hatalara düşmekten sakındırması ve onları bu şekilde îkaz etmesi normal olup, aklen ve mantîken de mümkündür. Zaten merhamet ve şefkat dolu,¹¹⁴³ Kitab'ı ve hikmeti öğretmekle görevli¹¹⁴⁴ âlemlere rahmet olarak gönderilen¹¹⁴⁵ bir peygamberden beklenen de budur. Ancak onun bu samîmî uyarısını zaman içinde yanlış anlayan ve sadece kendi mensup olduğu grubu fırka-i nâciye olarak görenler, Hz. Peygamber'in maksadını tam olarak kavramasalar gerektir. Teferruattaki farklılıkları abartarak buradan çıkar elde etmeyi ve etraflarında insanları etkileyerek onları kendi yanlarında tutmayı amaçlayanlar, keyfî arzu ve ihtiraslarının esiri olanlar, taassup içinde hareket edenler sorumluluklarının farkında olmalıdırlar. İslâm'ın özünü ve ruhunu anlayamayan ve Hz. Peygamber'i yanlış tanıyıp tanıtan, geçmişte yapılmış bir takım anlama hatalarını bilerek ve isteyerek ısrarla devam ettiren, onun söylemediklerini söylemiş gibi gösterenlerin ise bizzat onun tarafından yapılan sert ikazı¹¹⁴⁶ hatırlamaları uygun olacaktır.

Şimdi de *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan konu ile ilgili rivâyeti değerlendirelim.

1. Rasûlü Ekrem (s.a.v.) Hazretleri buyurur: (ستفترق امتي ثلاثا و سبعين فرقة) (كلهم في النار الا واحدة قالوا من هم قال ما انا عليه و اصحابي Setefteriku ümmetî selâsen ve seb'îne firkatên küllühüm fi'n-nâr illa vâhideten. Kâlû: 'men hüm?' Kâle: 'mâ ene aleyhi ve ashâbî.' Rasûl (s.a.v.) dedi: "Ben-î İsrâîl kavmi yetmiş iki fırka oldular. Benim ümmetim yetmiş üç bölük olurlar. Yetmiş ikisi tamuya layıktır, eğer Allah'tan inâyet olmazsa. Amma ebedî kalmayalar. Ve birisi, uçmaklıktır.

¹¹⁴³ Tevbe, 9/128.

¹¹⁴⁴ Bakara, 2/129, 151; Âl-i İmrân, 3/164; Cum'a, 62/2.

¹¹⁴⁵ Enbiyâ, 21/107.

¹¹⁴⁶ Hz. Peygamber: "Kim bilerek (veya bilmeden) benim söylemediğim bir şeyi (araştırmadan, incelemeyen, derinlemesine düşünmeden sanki ben söylemişim gibi) bana isnad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın." buyurmaktadır. Bkz. BUHÂRÎ, 3/İlim, 38 (I, 35); 60/Enbiyâ, 50 (IV, 145), 78/Edeb, 109 (VII, 118); MÜSLİM, 53/Zühd, 16 (III, 2298-2299); EBÛ DÂVUD, 24/İlim, 4 (IV, 63); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 70 (IV, 524), 39/İlim, 8, 133 (V, 35, 36, 40), 44/Tefsîr, 1 (V, 199), 46/Menâkıb, 19 (V, 634); İBN MÂCE, Mukaddime, 4 (I, 13); DÂRİMÎ, Mukaddime, 25, 46 (I, 67-68, 111); İBN HANBEL, I, 78, 130, 293; II, 47, 83, 123, 150, 159, 171, 202, 214, 410, 413, 469; III, 13, 39, 44, 46, 56, 98, 113, 116, 166-167, 176, 203, 209, 222, 278, 280, 303, 422; IV, 47, 100, 156, 201, 367; V, 245, 292, 412.

Dediler: ‘Ya Rasûlullah! Onlar kimlerdir?’ Rasûl (a.s.) dedi: “Ben ve ashâbım ol bir bölüktendir.”¹¹⁴⁷

Müellif eserinin dördüncü bölümünde, “Farklı İtikadlar” bahsinde, ilk olarak bu rivâyeti zikretmiş, arkasından da ehl-i hevâ ve ehl-i bid’atin önemli özelliklerine kısaca işaret etmiş, onların yanlış görüşlerinin neler olduğunu açıklamış, müteâkiben hepsinin cehennemlik olduğunu söylemiştir. Daha sonra ise Ehl-i sünnet’in Eş’arîler olduğunu belirterek bunların savundukları fikirlerin kısa bir özetini vermiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Muhammed ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağına dair rivâyet, “yetmiş bir”, “yetmiş iki”, yetmiş üç” veya “yetmiş küsur” ifadeleriyle ve çeşitli tariklerle tahrir edilmiştir. Bu rivâyeti, Ebû Hureyre’den; Ebû Dâvud, İbn Mâce, Tirmîzî, İbn Hanbel, İbn Ebî Âsım, Ebû Yâ’lâ, İbn Hıbbân ve Hâkim,¹¹⁴⁸ Muâviye b. Ebî Süfyân’dan (60/680); Ebû Dâvud, Dârimî ve İbn Ebî Âsım,¹¹⁴⁹ İbn Abbas’tan; İbn Ebî Âsım,¹¹⁵⁰ Avf b. Mâlik’ten; İbn Mâce, İbn Ebî Âsım ve Taberânî,¹¹⁵¹ Abdullah b. Amr’dan (65/684-685); Tirmîzî,¹¹⁵² Ebû Umâme’dan (86/705) Taberânî¹¹⁵³ ve Enes b. Mâlik’ten (93/712) yine Taberânî¹¹⁵⁴ tahrir etmişlerdir.

Tirmîzî’nin tahrir ettiği Abdullah b. Amr rivâyetine göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: *“İsrâiloğullarının başına gelenler, bir ayakkabının diğerine eşit olması gibi ümmetimin de başına gelecektir. Hatta onlardan birisi, açıkça annesi ile cinsel temasta bulursa, ümmetimden de bunu yapacak birisi çıkacaktır. İsrâiloğulları*

¹¹⁴⁷ AHMED BÎCAN, s. 300.

¹¹⁴⁸ EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 1 (V, 4-6); İBN MÂCE, 36/Fiten, 17 (II, 1321-1322); TİRMİZÎ, 38/Îmân, 18 (V, 25-26); İBN HANBEL, II, 332; İBN EBÎ ÂSİM, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk (287/900), **Sünne**, (I-II), thk. Muhammed Nasîruddin Elbânî, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1400, I, 33, 34; EBÛ YÂ’LÂ, Ahmed b. Ali, (307/919) **Müsnedü Ebî Yâ’lâ**, (I-XIII), thk. Hüseyin Selim Esed, Dimeşk, 1984, X, 317, 381, 502; İBN HİBBAN, XIV, 140; XV, 125; HÂKİM, I, 47, 217.

¹¹⁴⁹ EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 1 (V, 4-6); DÂRİMÎ, 17/Siyer, 75 (II, 556); İBN EBÎ ÂSİM, **Sünne**, I, 35.

¹¹⁵⁰ İBN EBÎ ÂSİM, **Sünne**, II, 481.

¹¹⁵¹ İBN MÂCE, 36/Fiten, 17 (II, 1321-1322); İBN EBÎ ÂSİM, **Sünne**, I, 32; TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, (360/971), **Kebîr**, (I-XX), thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Silefi, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Musul, 1983, XVIII, 51, 70.

¹¹⁵² TİRMİZÎ, 38/Îmân, 18 (V, 25-26).

¹¹⁵³ TABERÂNÎ, **Kebîr**, VIII, 273.

¹¹⁵⁴ TABERÂNÎ, **Mu’cemü’l-Evsât**, (I-X), thk. Târik b. Abdullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dârü’l-Haremeyn, Kahire, 1415, V, 137; VIII, 22.

yetmiş iki fırkaya ayrılmıştı, ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Bunlardan biri hariç tamamı cehennemdedir.” Bunun üzerine ashab: “Ya Rasûlullah o hangisidir?” dediler. Hz. Peygamber ise: “Benim ve ashabımın yolundan giden fırkadır” buyurdular. Tirmîzî bu rivâyet hakkında “bu vecih dışında bu hadisi bilmiyoruz” diyerek “hasen-garib” hükmünü vermiştir.¹¹⁵⁵ Ayrıca rivâyetin isnadında bulunan Abdurrahman b. Ziyad b. En’am tenkîd edilmiştir.¹¹⁵⁶

Tirmîzî’nin tahrir ettiği Ebû Hureyre rivâyetine göre ise, Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: “Yahudiler yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır, Hıristiyanlar da öyle. Ümmetim ise, yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır.” Tirmîzî bu rivâyet hakkında “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. İbn Mâce’nin tahririnde ise, Hıristiyanlardan söz edilmemiştir. İbn Hibban’ın, “Yahudiler yetmiş bir, Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır”¹¹⁵⁷ lafzıyla tahrir ettiği bir varyantta ise sayıda herhangi bir tereddüt söz konusu değildir. Öte yandan diğer bütün rivâyetlerin Tirmîzî’nin rivâyetinde olduğu gibi hemen hemen aynı lafızlarla tahrir edildiği görülmektedir.

Taberânî’nin tahrir ettiği Enes b. Mâlik rivâyetlerine göre ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bu ümmet yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, biri hariç tamamı cehennemdedir.” “o fırka hangisidir?” diye sorulduğunda ise: “Bugün benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu fırkadır” cevabını vermiştir. Heysemî, senedinde yer alan Abdullah b. Süfyan nedeniyle bu rivâyeti tenkîd etmiştir.¹¹⁵⁸ İbn Mâce, İbn Ebî Âsım ve Taberânî’nin Avf b. Mâlik rivâyetinde ise, “onlar kimlerdir?” sorusuna Hz. Peygamber, “cemaattir” cevabını vermiştir. Heysemî, Taberânî’nin ricâlinin “sika” olduğunu söylemiştir.¹¹⁵⁹ Taberânî’nin diğer rivâyetlerinden farklı olan ve “biri cennette diğerleri cehennemde olmak üzere bu ümmet yetmiş üç fırkaya ayrıldığı

¹¹⁵⁵ TİRMİZÎ, 38/İmân, 18 (V, 26).

¹¹⁵⁶ İBN EBÎ HÂTİM, *Cerh ve’t-Ta’dîl*, V, 234; İBNÜ’L-CEVZÎ, *Duafâ ve’l-Metrûkîn*, II, 94; ZEHEBÎ, *Muğnî fi’d-Duafâ*, II, 380.

¹¹⁵⁷ İBN HİBBÂN, *Sahih*, XIV, 140.

¹¹⁵⁸ HEYSEMÎ, *Mecma’* I, 89.

¹¹⁵⁹ HEYSEMÎ, *Mecma’*, I, 179.

zaman hâlin nice olur ya Avf?”¹¹⁶⁰ şeklindeki mufassal rivâyetin isnâdı ise, meçhul ve zayıf râvîlerden oluşması sebebiyle tenkîd edilmiştir.¹¹⁶¹

Dârimî, Ebû Dâvud ve İbn Ebî Âsım’ın tahrir ettiği Muâviye rivâyetinden, Dârimî ve Ebû Dâvud’un rivâyetlerinde *“biri hariç tamamı cehennemdedir”* ziyadesi yer almakta, ayrıca Ebû Dâvud’un rivâyetinde cennette olanların *“cemaat”* olduğu tasrih edilmektedir. İbn Ebî Âsım’ın tahrir ettiği ve Elbânî’ye göre ricâli *“sika”* olan Muâviye rivâyetinde de,¹¹⁶² sadece ümmetin *“yetmiş üç”* fırkaya ayrılacağı haber verilmekte, cennet veya cehennemde olanlardan söz edilmemektedir.

Ebû Umâme’den rivâyet edilen hadise göre ise, Hâricîlerin reislerinin Şam’a gelmesine tepki gösteren Ebû Umâme’ye: *“Sen kendinden mi bir şey söylüyorsun, yoksa Rasûlullah’tan duyduğun bir şeyi mi konuşuyorsun?”* diyerek soru soran Ebû Gâlib’e: *“Size söylediklerimi ben Rasûlullah’tan bir, iki veya üç defa değil, tam yedi defa işittim. Sen Âl-i İmrân’daki ‘bazı yüzlerin (mutluluktan) parladığı ve bazı yüzlerin (acıyla) karardığı o hesap gününde...’ âyetini¹¹⁶³ okumuyor musun?’* diyerek cevap vermiş ve arkasındanda şunları söylemiştir: *“Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Yetmiş cehennemde biri cennettedir. Nasrânîler yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Yetmiş biri cehennemde, biri cennettedir. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya ayrılacak, yetmiş ikisi cehennemde biri cennette olacaktır.”* Heysemî bu rivâyetin râvîlerinin *“sika”* olduğunu söylemektedir.¹¹⁶⁴ Ancak, râvîlerden Ebû Gâlib el-Basrî hakkında ihtilaf söz konusudur.¹¹⁶⁵

Ümmetin *“yetmiş iki”* fırkaya ayrılacağını bildiren rivâyeti ise İbn Mes’ud’dan; İbn Ebî Âsım,¹¹⁶⁶ Amr b. Avf’tan; İbn Ebî Âsım ve Taberânî,¹¹⁶⁷ Ebû

¹¹⁶⁰ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XVIII, 51.

¹¹⁶¹ HEYSEMÎ, *Mecma’*, VII, 323-324.

¹¹⁶² İBN EBÎ ÂSİM, *Sünne*, I, 35.

¹¹⁶³ Âl-i İmrân, 3/106-107; “Bazı yüzlerin (mutluluktan) parladığı ve bazı yüzlerin (acıyla) karardığı o (hesap) gününde yüzleri kararanlara: “İmâna erdikten sonra hakikati inkar mı ettiniz? O halde hakikati inkar ettiğiniz için tadın bu azabı!” (denilecek). Nur yüzlülere gelince, onlar Allah’ın rahmet dairesi içinde olacaklar, orayı mesken edineceklerdir.”

¹¹⁶⁴ HEYSEMÎ, *Mecma’*, VI, 233-234.

¹¹⁶⁵ BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (256/870), *et-Târîhu’l-Kebîr*, (I-VII), Dâru’l-Fikr, Beyrut, ts., III, 134; İBNÜ’L-CEVZÎ, *Duafâ*, II, 198; MİZZÎ, *Tehzîb*, XXXIV, 170-172; ZEHEBÎ, *Muğnî*, II, 155.

¹¹⁶⁶ İBN EBÎ ÂSİM, *Sünne*, I, 35.

¹¹⁶⁷ İBN EBÎ ÂSİM, *Sünne*, I, 25; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XVII, 13.

Umâme'den; İbn Ebî Şeybe,¹¹⁶⁸ Enes b. Mâlik'ten; İbn Mâce, İbn Hanbel, İbn Ebî Âsım ve Ebû Yâ'lâ¹¹⁶⁹ tahrir etmişlerdir. Bûsîrî, Enes b. Mâlik rivâyetinin "sahih" olduğuna hükmetmiş,¹¹⁷⁰ Elbânî de Enes b. Mâlik rivâyetinin altı ayrı tarik ile tahrir edildiğini ifade ederek bu kanaate katılmıştır. Elbânî'ye göre bu rivâyeti "zayıf" sayanlar mutaassıp kimselerdir.¹¹⁷¹

Bilinen vecihlerin aksine, Deylemî'nin tahrir ettiği "*ümmeitim yetmiş küsur fırkaya ayrılacak, zındıklar hâriç tamamı cennettedir*" şeklindeki Enes b. Malik rivâyetiyle¹¹⁷² *Duafâ* kitaplarında rastlanan "*biri hariç tamamının cennette olduğuna*" dair rivâyetlerin¹¹⁷³ uydurma olduğuna hükmedilmiştir.¹¹⁷⁴

Ebû Hureyre rivâyetlerinde sadece "yetmiş üç" fırkaya ayrılacağı ifadesi yer almakta, cennette yahut cehennemde olan fırkadan söz edilmemektedir. Diğer rivâyetlerde ise, "*benim ve ashabımın yolundan gidenlerdir*" veya "*cemaat*" şeklinde açıklamalar bulunmaktadır. Tahrîci yapılan rivâyetin "*yetmiş bir/yetmiş ikiden daha fazla*"¹¹⁷⁵ veya "*yetmiş küsur*"¹¹⁷⁶ gibi lafızlarla da rivâyet edildiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in bu sözü farklı zamanlarda söylemesi veya farklı sayılar vermiş olması da imkan dahilindedir. Sayılardaki bu ihtilafın zabt kusuruna işaret etmesi de mümkündür. Ancak her iki durumda da rivâyetlerdeki farklı rakamların olması, sayının bizatihî önemli olmadığı ve "yetmiş" rakamı ile çokluğun kastedildiği görüşünü¹¹⁷⁷ doğrular niteliktedir.

¹¹⁶⁸ İBN EBÎ ŞEYBE, *Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, VII, 554.

¹¹⁶⁹ İBN MÂCE, 36/Fiten, 17 (II, 1322); İBN HANBEL, III, 120, 145; İBN EBÎ ÂSİM, *Sünne*, I, 32-33; EBÛ YÂ'LÂ, VII, 32, 36, 154-155.

¹¹⁷⁰ BÛSİRÎ, *Misbâhu'z-Zücâce fi Zevâidi İbn Mâce*, IV, 180.

¹¹⁷¹ İBN EBÎ ÂSİM, *Sünne*, I, 32-33.

¹¹⁷² DEYLEMÎ, *Firdevs*, II, 63.

¹¹⁷³ UKAYLÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer, *Du'afâ'l-Kebîr*, (I-IV), thk. Abdülmûtfî Emin Kal'acî, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, IV, 201; ZEHEBÎ, *Mîzân*, II, 454; İBN HACER, *Lisânu'l-Mîzân*, (I-VII), thk. Dâiretü Ma'rifi'n-Nizâmiyye el-Hind, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut, 1986, I, 128; II, 405; VI, 56. Ayrıca krş. ACLÛNÎ, *Keşf*, I, 69.

¹¹⁷⁴ UKAYLÎ, *Duafâ*, IV, 201; DEYLEMÎ, *Firdevs*, II, 63; ZEHEBÎ, *Mîzân*, II, 454; İBN HACER, *Lisan*, I, 128; II, 405; IV, 56; ALİYYÛ'L-KÂRÎ, Nûreddin Ali b. Muhammed b. Sultan, *el-Masnû' fi Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevdû*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1404, s. 80.

¹¹⁷⁵ ABDURREZZÂK, Ebû Bekr es-San'ânî, (211/826), *Musannef*, (I-XI), thk. Habîbu'r-Rahman el-Â'zamî, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1403, X, 155, 156; TABERÂNÎ, *Kebîr*, VIII, 268; *Evsât*, VII, 176.

¹¹⁷⁶ HÂKİM, III, 631; IV, 477; BEZZÂR, *Müsned*, VII, 186; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XVIII, 50.

¹¹⁷⁷ TOPALOĞLU, Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yay., İst., 1981, s. 164-165.

Öte yandan cennete gidecek fırka konusunda, “*cemaat*” veya “*benim ve ahabımın üzerinde bulunduğu firkadır*” şeklindeki farklı açıklamaların da mânâ ile rivâyetten kaynaklanması muhtemeldir. Bununla birlikte, bu ifadelerin genel anlamda Hz. Peygamber’e tâbî olunmasına delâlet ettiği ifade edilmiş, ayrıca Sünnet’e sarılmanın gereği konusunda da delil olarak kullanılmıştır.¹¹⁷⁸ Diğer taraftan “*cemaat*” ile; “*tahrif, tağyir ve tebdil edilmemiş haberlerle Rasûlullah’tan gelen âsârâ ittibâ konusunda ortak görüşe sahip olanların*” kastedildiği belirtilmiştir.¹¹⁷⁹

Görüleceği üzere tartışmalar, rivâyetin anlaşılması ve yorumlanması üzerinde cereyan etmektedir. Bu ise, rivâyetin sıhhati ve yetmiş üç sayısı hakkında genel bir kabulün olduğunu göstermektedir. Nitekim Abdulkâhir el-Bağdâdî (429/1037) “*el-Fark beyne’l-Fırak*” adlı eserine Ebû Hureyre rivâyetiyle başlamış,¹¹⁸⁰ firkaların sayısını “yetmiş üç”e tamamlayacak şekilde bir tasnîf gerçekleştirmiştir.¹¹⁸¹ Bu rivâyeti Hz. Peygamber’in önceden haber verdiği bir olayın gerçekleşmesi olarak gören ve bunu Rasûlullah’ın mucizelerinden biri olarak da değerlendirenler de bulunmaktadır.¹¹⁸² Hattâbî, Hz. Peygamber’in “yetmiş üç” firkaya ayrılacakların tamamı için “ümmetim” ifadesini kullanmasını delil göstererek, bu firkalardan hiçbirinin dînin dışında olamayacaklarını söylemiştir.¹¹⁸³ Günümüz hadis araştırmacılarından bu rivâyeti değerlendiren Çiftçi, “*cennettedir*” lafzıyla işaret edilen fırkanın birebir aynı düşüncelerin paylaşıldığı tek zümreyi değil, Kur’an ve Sünnet’i esas alan her fırka ve düşünceyi kapsadığını ifade etmektedir.¹¹⁸⁴

Hz. Peygamber’in ümmetini, Ehl-i kitâbın kendi içlerindeki farklılıkları doğru değerlendiremeyerek tefrikaya düştüğü gibi düşmemeleri konusunda uyarması, onları firkalara ayrılmaya teşvik ettiği anlamına gelmemektedir. Herkesin kendi görüş ve

¹¹⁷⁸ İBN RECEB, Abdurrahman b. Ahmed, *Câmiu’l-Ulûm ve’l-Hikem*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1408, s. 263; SUYÛTÎ, Celâlüddin, *Miftâhu’l-Cenne fi’l-İhticâc bi’s-Sünne*, Matba’ el-Câmiatü’l-İslâmiyye, Medîne, ts., s. 58.

¹¹⁷⁹ AZİMÂBÂDÎ, *Avnu’l-Ma’bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, XII, 223.

¹¹⁸⁰ BAĞDÂDÎ, Ebû Mansur Abdulkâhir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. E. R. Fığlalı, TDV., Yay., Ank., 1991, s. 5.

¹¹⁸¹ BAĞDÂDÎ, *Mezhepler*, s. 21.

¹¹⁸² AZİMÂBÂDÎ, *Avnu’l-Ma’bud*, XII, 223; MÜBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, VII, 332.

¹¹⁸³ EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 1 (V, 5).

¹¹⁸⁴ ÇİFTÇİ, Şaban, *Günümüz Alevî Bektâşi Kültüründe Hadis*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SDÜ., SBE., Isparta, 2005, s. 276.

düşüncesini doğru ve haklı bulması normaldir. Ancak, her grubun kendisini müjdelenen fırka sayarak diğerlerini dışlaması, yok sayması ve ilişkileri koparması doğru değildir. Zîra Hz. Peygamber'in uygulamalarının tamamına bakıldığında görüleceği üzere, o ne böyle bir şey kastetmiş ve ne de bu anlama gelebilecek bir söz söylemiştir. Birlik ve beraberliğe haddinden fazla önem Hz. Peygamber, bu mesajının tam tersine bir ifadeyi kullanmamıştır. Zaten değişik fikirlere ve istişâreye önem veren bir peygamberin tek bir grubu cennetle müjdelemesi ve diğerlerinin tamamını dışlaması onun uygulamalarıyla çelişmektedir. Dolayısıyla Ebû Hureyre ve Muâviye'den gelen rivâyet dikkatlice incelendiğinde görüleceği üzere, burada sadece, “*Yahudi ve Hıristiyanların fırkalara ayrıldığı kendi ümmetinin de ayrılacağı*” ifadeleri yer almaktadır. Bu rivâyetlerde ne “cennetten”, ne “cehennemden” ve ne de “cemaatten” söz edilmektedir. Bu itibarla, mezkur ifadelerin rivâyete sonradan eklenerek hadisin zenginleştirilmesi ve her grubun kendilerini haklı göstermek için rivâyeti istediği şekilde alıp yorumlaması mümkündür. Hz. Peygamber'in ümmeti içerisinde değişik kanaatlerin olacağını belirtmesi, bunu bir rahmet olarak görmesi ve yararlanılması gerektiğini ifade etmeye çalışmasının zaman içerisinde bu şekilde bir anlam kaybına uğramasının iyi tahlil edilmesi ve onun esas maksadının doğru kavranmasının hayırlı ve çok isabetli olacağını düşünmekteyiz.

Sonuç itibarıyla, rivâyetin sıhhati konusunda genel bir kanaatin varlığı görülmekte ise de, râvîlerde bir takım zabt kusurlarının olduğu anlaşılmaktadır. Rivâyetin bazı tarikleri zayıf olmakla beraber, Ebû Hureyre ve Muâviye rivâyetlerinin hasen olduğu görülmektedir.

H. Envâru'l-Âşikîn'de Ricâlu'l-Gayb'la İlgili Hadis

1. Rasûl (a.s.) dedi: “Hak Celle ve Alâ Hazretlerinin yeryüzünde üç yüz kulu vardır, gönülleri Âdem'in (a.s.) gönlü gibidir. Ve kırk kulu vardır, gönülleri Mûsâ'nın (a.s.) gönlü üzerinedir. Ve yedi kulu vardır, İbrâhim'in (a.s.) gönlü üzerine. Ve bir kulu dahî vardır, İsrâfil'in (a.s.) gönlü üzerinedir, ol kutubdur. Kaçan kutub ölse, üçlerden birini kutubun yerine korlar. Ve yedilerin birini üçlere katarlar. Ve kırkların birisini yedilere katarlar. Ve üç yüzlerin birini kırklara katarlar. Hak Teala Hazretleri yeryüzünü bunlar ile saklar. Ve bunlara Tabakât ehli derler. Ve abdallar derler. Ve seyyahlar derler.

Ve evtâd derler. Ve kutub derler. İmdi tertib böyledir ki, üç yüzler Mısır’da olurlar. Ve kırklar, Kudüs-ü Şerif’de olurlar. Ve yediler Medine’de olurlar. Ve üçler ve kutub Kâbe’de olurlar. Rahmetullahi aleyhim ecmaîn.”¹¹⁸⁵

Bîcan eserinin üçüncü bölümünde “Farklı Konular” bahsinde, fâtîha ve bazı âyetlerin fazîletiyle ilgili aktardığı rivâyetin arkasından hangi günlerde nelerin yaratıldığından bahseden bir başka rivâyeti nakletmiş, daha sonra hayır ve şer için yaratılan kimselerle ilgili diğer bir rivâyeti zikretmiş, dördüncü olarak da bu rivâyete yer vermiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

“Allah’ın insanlar arasında kalpleri Hz. Âdem’in kalbi üzere olan üç yüz, Hz. Mûsâ’nın kalbi üzere olan kırk, Hz. İbrâhim’in kalbi üzere olan yedi, Cebrâil’in kalbi üzere beş, Mikâil’in kalbi üzere üç, İsrâfil’in kalbi üzere bir kulu vardır. Sonuncusu ölünce üçlerden birini; üçlerden biri ölünce beşlerden birini; beşlerden biri ölünce yedilerden birini; yedilerden biri ölünce kırklardan birini; kırklardan biri ölünce üç yüzlerden birini; üç yüzlerden biri öldüğünde de halktan birini onun yerine getirir. Onların duaları sebebiyle Allah canlıları diriltir, öldürür, yağmur yağdırır, bitkiler çıkarır ve yeryüzüne gelmesi muhtemel olan her türlü belâ ve musibeti defeder.” İbn Mes’ud’a: ‘Allah’ın onlar sebebiyle öldürmesi ve dirilmesi nasıl olur?’ diye sorulduğunda o şu cevabı vermiştir: ‘Onlar Allah’a ümmetlerin çoğalması için dua ederler, ümmetler çoğalır. Zulmedenlere beddua ederler, onların boyunları kırılır. Yağmur yağması için dua ederler, yağmur yağdırılır. Bereket için dua ederler, yeryüzü onların duaları sebebiyle canlanır. Onlar dua ederler, her türlü belâ yeryüzünden kaldırılır” şeklindeki rivâyeti Abdullah b. Mes’ud’dan; Ebû Nuaym tahric etmiştir.¹¹⁸⁶ Deylemî ise *Firdevs*’te zikretmiştir.¹¹⁸⁷ Bu rivâyet temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. İbn Hacer, rivâyetin senedinde meçhul râviler olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸⁸ Zehebî senedde yer alan râvilerden Osman b. Umâre’nin tercemesinde söz konusu rivâyeti zikretmiş ve sonunda: *“Bu yalanı*

¹¹⁸⁵ AHMED BÎCAN, s. 280-281.

¹¹⁸⁶ EBÛ NUAYM, *Hilye*, I, 8-9.

¹¹⁸⁷ DEYLEMÎ, I, 187.

¹¹⁸⁸ İBN HACER, *el-Kavlü'l-Müsedded*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, 1401, s. 83, 85.

uyduranı Allah kahretsin!” demiştir.¹¹⁸⁹ Ebû'l-Vefâ el-Halebî (841/1437) de adı geçen râvînin tercemesinde bu rivâyeti naklettikten sonra Zehebî'nin kanaatine yer vermiştir.¹¹⁹⁰ İbn Hacer de mezkur râvînin tercemesinde bu rivâyeti nakletmiş ve aynı bedduayı tekrarlamıştır.¹¹⁹¹ Diğer râvî Abdurrahman b. Yahya b. el-Edemî'nin de aynı şekilde cerh edildiği görülmektedir.¹¹⁹² Heysemî, Ubâde b. Sâmit'ten benzer bir rivâyeti Bezzâr ve Taberânî'nin tahrir ettiğini belirtmiş, Taberânî'nin isnadında yer alan Ömer ile, Bezzâr'ın isnadında yer alan Anbese b. el-Havvâs'ı tanımadığını ifade etmiştir.¹¹⁹³ İbnü'l-Cevzî (597/1201) *Mevzûât*'ında rivâyeti zikretmiş ve bu konu ile ilgili bütün rivâyetlerin “uydurma” olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹⁴ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (751/1350) de: “*Abdal, aktab, ağvas, nükebâ, nücebâ ve evtâd hadislerinin hepsinin asılsız olduğunu*” söylemiştir.¹¹⁹⁵ Suyûtî de bu kanaati izhâr edenlerdendir.¹¹⁹⁶ İbn Arrâk ta (963/1556) bu görüşe katılmıştır.¹¹⁹⁷ Elbânî de bu rivâyetin “uydurma” olduğuna hükmetmiştir.¹¹⁹⁸

Bu rivâyetlerin genellikle sûfiler tarafından kullanılması dikkatleri çekmektedir.¹¹⁹⁹ Zira ricâlû'l-gayb konusu bir takım sûfilerin Şîiler'den etkilenererek¹²⁰⁰ ortaya attıkları, abdal, nukebâ, nucebâ, evtad, aktab, dörtler, yediler,

¹¹⁸⁹ ZEHEBÎ, *Mîzan*, V, 64; *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, II, 427.

¹¹⁹⁰ EBÜ'L-VEFÂ el-HALEBÎ, İbrâhim b. Muhammed b. Sıbd İbn el-Acemî, (841/1437), *Keşfu'l-Hasîs*, thk. Subhi es-Semerrâî, Âlemü'l-Kütüb, Mektebetü'n-Nehzâtü'l-Arabiyye, Beyrut, 1407/1987, s. 180.

¹¹⁹¹ İBN HACER, *Lîsân*, IV, 150.

¹¹⁹² ZEHEBÎ, *Mîzan*, IV, 340; *Muğnî*, II, 392; EBÜ'L-VEFÂ el-HALEBÎ, s. 180.

¹¹⁹³ HEYSEMÎ, X, 63.

¹¹⁹⁴ İBNÜ'L-CEVZÎ, *Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-Ehâdisi'l-Merfûât*, Riyad, 1997/1418, III, 397-398, 400.

¹¹⁹⁵ İBNU'L-KAYYIM el-CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, (751/1350), *el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Daîf*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, Halep, 1403, s. 136.

¹¹⁹⁶ SUYÛTÎ, Celâleddin, *el-Haberu'd-Dâl alâ Vucûdi'l-Kutb ve'l-Evtâb ve'n-Nucebâ ve'l-Abdâl*, (el-Hâvî li'l-Fetâvî ile birlikte), (I-II), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts., II, 462.

¹¹⁹⁷ İBN ARRÂK, Ali b. Muhammed el-Kinânî, (963/1556), *Tenzîhu's-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ehâdisi'l-Mevdûa*, (I-II), thk. Abdulvehhâb Abdullatif, Abdullah Muhammed es-Siddîk, Beyrut, 1981, II, 306.

¹¹⁹⁸ ELBÂNÎ, Muhammed Nâsiruddîn, (1420/1999), *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa ve Esrâruhâ's Seyyiu fi'l-Ümme*, (I-IV), Riyad, 1988, III, 670-671.

¹¹⁹⁹ BAĞDÂDÎ, *Tarîhu Bağdâd*, III, 74-76; İBN HACER, *el-Kavlü'l-Müsedded*, s. 84-85; MÜNÂVÎ, *Feyz*, III, 167-170; ACLÛNÎ, *Keşf*, I, 24-27; AZİMÂBÂDÎ, VIII, 151-152.

¹²⁰⁰ İBN HALDUN, *Mukaddime*, trc. Z. K. Ugan, II, 168, 169, 553, 555; AHMED EMİN, *Duha'l-İslâm*, III, 245. İbn Haldun, Şîilerin Rafizî kolundan olan İsmâilîlerin kitaplarını “kutub” fikri ve inancı ile doldurduklarını, sûfilerin sonradan yetişenlerinin de eserlerinde Fatıma neslinden geleceğine inandıkları imam fikrine bolca yer verdiklerini belirtmiştir. O “mehdî” hakkında en çok

on ikiler, kırklar, yetmişler, üç yüz on üçler ve kutub gibi kavramlarla da yerleştirmeye çalıştıkları bir anlayıştır. İnsanların kendileri kabul etmeleri, desteklemeleri ve sahip çıkmalarını kolaylaştırmak maksadıyla sûfilerin böyle bir rivâyeti üretilip yaygınlaştırmaları imkan dahilindedir. Konu ile ilgili hadisler üzerinde çalışma yapanlar da, bu tür rivâyetlerin genellikle üçüncü, dördüncü ve beşinci derecedeki hadis kitaplarında yer aldığını, muhaddislerin çoğunluğu tarafından bu hadislerin tenkîd edildiğini belirtmişler, “zayıf”¹²⁰¹ veya “asılsız”¹²⁰² oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Sonuç olarak, Zehebî'nin duasının yerinde olduğu anlaşılakta olup, isnadında problemler olan ve metninde de beşer ölçülerinin ötesinde ulaşılması imkansız ifadeler barındıran rivâyetin “uydurma” olduğu açıktır.

---

söz söyleyenin de Muhyiddin İbn Arabî ile İbn Kissî olduğunu ifade etmiştir. Ahmed Emin ise, sûfilerin Şia'dan “mehdî” anlayışını ödünç alıp, onu yeni bir boya ile boyayıp “kutub” adını verdiklerini söylemiştir.

¹²⁰¹ YILDIRIM, Enbiyâ, **Hadis Problemleri**, s. 143-144.

¹²⁰² YILDIRIM, A., **Tasavvufun Temel Öğretileri**, s. 177, geniş bilgi için bkz. 172-177; İZMİRLİ İSMAİL HAKKI- ŞEYH SAFFET, **Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati**, Tenkitli Neşir. İbrâhim Hatipoğlu, Dâru'l-Hadis, İst., 2001, s. 50-51, 74, 97-110; EBÛ REYYE, **Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması**, s. 147-150; UYSAL, Muhittin, **Tasavvuf Kültüründe Hadis**, s. 288.

III. DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan ve kıyâmet kopmadan önce olması beklenen olaylardan bahseden rivâyetlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bölümde eserde yer alan 20 rivâyetin tahrir ve tenkîdi gerçekleştirilmiştir.

İslâm tarihinde fitne diye anılan ve erken dönemde meydana gelen karışıklıklar nedeniyle insanlar çok büyük sıkıntılar yaşamışlardır. İşte böyle bir ortamda Ehl-i kitap ile ilişkiler, eski kültürlerin etkisi, fethedilen yeni yerlerdeki kültürlerle münasebetler, İslâm'ı seçen toplulukların atalarından devraldıkları inanç sistemlerini ve kültürel mirasları bir anda terk edememesi gibi hususlar, fiten hadislerinin ortaya çıkmasına müsâit birer zemin teşkil edebilmiştir. Zîra, fiten edebiyatında yer alan malzemenin büyük bir çoğunluğu araştırıldığında, Apokaliptik Edebiyatta bol miktarda bulunan bir takım efsâne ve mitoloji türünden rivâyetlere benzediği, bunların etkisinde kaldığı ve bu kültürel mîrastan büyük ölçüde beslendiği anlaşılmaktadır. *Envâru'l-Âşikîn*'deki rivâyetlerin yaklaşık 3/1'nin fiten hadislerinden oluşması dikkatleri çekmektedir.

Hz. Peygamber kendisine bildirildiği kadarıyla gelecekte haberdardır ve onun bu bilgisinin sınırını tespit etmek güçtür. Zîra onun görevi gayb âleminin sınırlarını açıklamak değil, Allah tarafından kendisine bildirilenleri tebliğ etmektir. Onun Kur'an dışı vahiylerle gaybe muttalî kılınması söz konusu olmakla birlikte, gelecekle ilgili söylediği genel hükümler ifâde eden bazı sözlerini vahye mahzar olmadan kendi değerlendirmesiyle ifade etmesi de mümkündür. Bu bilgiye basîreti, firâseti, tecrübesi ve sağlam muhâkeme yeteneği sonucu ulaşması, bunlara istinâden ümmetini bazı konularda bir takım benzetmelerle ve umûmî ifâdelerle uyarması imkan dahilindedir. Bununla birlikte onun kıyâmete yönelik bir kısım uyarıları, küresel kıyâmetle ilişkilendirilmeden iktidarın el değiştirmesi ve sonrasında meydana gelebilecek sosyal düzensizlikler ve kargaşa şeklinde de anlaşılabilir.

Hadis âlimlerinin isnad açısından tenkit ederek uydurma kabul ettikleri gaybî hadisler konusunda ihtiyatlı olunması gerekmektedir. Nitekim Mâturîdî, mucize ile desteklenen ve ismet sıfatına sahip olan Hz. Peygamber'in verdiği haberin kalbi tatmin eden en doğru haber olduğunu, ancak böyle bir haberin ondan sâdır olduktan

sonra hata yapmaları ve yalan söylemeleri mümkün olan ve bu gibi özelliklerden korunduklarına dâir elde delil bulunmayan kişiler aracılığıyla geldiğini, bu nedenle bunların doğruluğunun araştırılması gerektiğini belirtmektedir. Ebû Hanîfe de Nebî'den Kur'an'a aykırı rivâyette bulunan kimseyi reddetmenin Hz. Peygamber'i red ve yalanlama mânâsına gelmeyeceğini, bunun sadece ondan bâtil rivâyette bulunan kimseyi red anlamına geldiğini ifade etmektedir. Zîra bir suçlama varsa bu, Hz. Peygamber'e değil hata eden râvîye yöneliktir. Sahâbenin de yanılabilceğini söylemek onlara ta'n etmek anlamına gelmemektedir. Bîcan ise, rivâyetin yer aldığı kitaba güvenerek herhangi bir araştırma yapmaksızın hadisleri alıp kullanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de mecaz olduğu gibi hadislerde de mecaz vardır. Bunlar anlaşılmaaya çalışılırken, doğru bir sonuca ulaşmak için lafızdan ziyâde, nebevî tatbikatın ruhu, mânâsı, hikmeti ve kastedilen anlamının ne olduğu konusu üzerinde yoğunlaşılması gerekmektedir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in her sözünü ve davranışını, bulunduğu ortam ve bu ortamın doğurduğu şartlar içerisinde ele alma zarureti vardır. Sünnet şekle ve lafza mahkum edildikçe dış görünüşü Müslüman fakat inancı, dünya görüşü, ahlâkı, sosyal ilişkileri Müslümanlıkla bağdaşmayan kimselerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Hayatın her yönüne sirâyet etmeyen bir Sünnet anlayışı, hayatın Sünnet tarafından boş bırakılan kısımlarının İslâm dışı uygulamalarla doldurulmasına yol açabilmektedir. Ahmed Bîcan, genellikle lafza ve şekle bağlı kalmakta, mecâzî ifadeleri hakikatmiş gibi algılayıp o şekilde yorumlamaktadır.

Hz. Peygamber: “*Ben ve kıyâmet şu kadar yakınız*” sözleriyle, kıyâmetten önce artık peygamber gelmeyeceğini, kendisinin gelmesiyle kıyâmetin yaklaştığını, başka bir din ve şeriatın da indirilmeyeceğini ahabına anlatmıştır. Onun bu sözlerinden kıyâmetin “hemen” kopacağı sonucunu çıkartmak doğru değildir. Zîra Hz. Peygamber'in vermek istediği esas mesaj bu olmayıp, o bu sözleriyle kendisinin son rasûl olduğuna vurgu yapmakta ve başka peygamber gelmeyeceğini anlatmaya çalışmaktadır. Bîcan ise bu rivâyeti kıyâmetin çok yaklaştığı şeklinde değerlendirmekte ve eserinde sürekli bu mesajı vermektedir.

Dünyanın ne kadar ömrü kaldığı ile alakalı rivâyetlerin Vehb b. Münebbih ve Ka'b el-Ahbar gibi Yahûdî iken Müslüman olan kişilere dayandığı, bu tür bilgilerin İsrâiliyyât kaynaklı olduğu, sahih kaynaklarda yer almadığı, senedlerine yönelik

ciddî eleştiriler bulunduğu ve hadis münekkidlerinin çoğunluğu tarafından da “zayıf” veya “uydurma” kabul edildikleri bilinmektedir. Ahmed Bîcan bu rivâyetlerden bazılarında eserinde yer vermekte ve dünyanın sonunun çok yaklaştığını bunlara dayanarak savunmaktadır.

Hz. Peygamber ilmin kaldırılması, kötülüklerin çoğalması ve yaygınlaşmasıyla “toplumsal kıyâmet”in yaklaşacağını, böyle bir cemiyette huzursuzluğun artacağını, çıkabilecek iç karışıklıklar ve savaşlar neticesinde erkeklerin sayılarının azalabileceğini söylemek suretiyle ümmetini dînî-ahlâkî değerlerden uzaklaşmaktan ve kötülüklerle dalmaktan sakındırmayı amaçlamıştır. Onun uyarılarının esas maksadı, bu tür yanlışlıkların yaygınlaştığı toplumların savaşa sürüklenebileceği ve varlığını kaybedebileceği tehlikesine işaret etmektir. Dolayısıyla küresel değil, “toplumsal kıyâmet”le ilgili olan hadisleri bu şekilde anlamak daha doğru olacaktır. Nitekim günümüz araştırmacıları da zinânın çoğalması, ilmin azalması ve cahillerin artmasıyla aile ve toplumda meydana gelebilecek bozulma ve dejenerasyona işaret edildiğini ve bunların Allah’ın toplumlar için koyduğu sosyal düzen kanunları olduğunu belirtmişler ve bunlarla “kıyâmet-i vustâ”nın kastedildiğini ifade etmişlerdir. Ancak Bîcan ise bu rivâyetleri toplumsal değil, “küresel kıyâmet” şeklinde anlayıp aktarmaktadır.

Hz. Peygamber’in ümmetini motive edici sözler söylemesi, onlara hedefler göstermesi ve bir takım müjdelere vermesinin doğaldır. O, bir takım sözleriyle İslâm’ın çok uzak diyarlara yayılacağını ve yayılması gerektiğini ashabına anlatmak istemiştir. Ancak onun bu sözlerinin zaman içerisinde anlaşıldığı şekliyle kıyâmetin çok yaklaştığı konusuyla ilişkilendirilmesi ise isabetli olmamıştır. Nitekim aynı zamanda bir devlet başkanı da olan Hz. Peygamber’in tespit ve ikazları yerinde ve mâkûldür. Onun da toplumun her bir ferdinin yaptığı gibi gelecekte karşılaşılması muhtemel sorunlara karşı kendi görüş ve düşüncelerini arkadaşlarıyla paylaşması gâyet tabiidir. Ancak burada esas önemli olan, onun bu öneri ve tavsiyelerini doğru anlayıp anlamlandırabilmek ve gerekli dersleri çıkartabilmektir. Aksi takdirde “toplumsal kıyâmet” yerine “küresel kıyâmet”le ilişkilendirilecek onun bu uyarı ve tavsiyeleri, insanlığı yeterince aydınlatamayacak, Müslümanları pasif bir tutuma sevk edebilecek ve onun sözlerinden gereken ibretlerin alınmasını

zorlaştırabilecektir. Bîcan'ın Hz. Peygamber'in bu uyarılarını da “küresel kıyâmet”le ilişkilendirdiği görülmektedir.

Hz. Peygamber, Müslümanların yaşadıkları coğrafyalarda yönetim ehil ellere teslim edilmediği zaman toplum içerisinde ciddi problemlerin yaşanabileceğini, kaos, kargaşa, anarşi ve istikrarsızlığın baş gösterebileceğini, bu durum düzeltilinceye kadar da bu toplumsal alt üst oluşların süreceğini, böyle durumlarla karşılaşmamak için idareyi üstlenenlerin vazifelerini en güzel şekilde yapmaları ve onları denetleyen kamuoyunun da çok dikkatli ve duyarlı olması gerektiğini ahabına öğretmiştir. Aksi takdirde karışıklıkların devam edip gideceğini, böyle bir toplumun yok oluş sürecinin hızlanacağını ifade etmiştir. Geçmişten günümüze gelinceye kadar kurulmuş pek çok İslâm devletinin zamanla nasıl yıkılıp ortadan kalktığı incelendiğinde, Hz. Peygamber'in bu ikazlarının ne kadar yerinde olduğu görülebilecektir. Ancak onun “toplumsal kıyâmet”e yönelik bu açıklamaları “küresel kıyâmet” şeklinde anlayanlar gereken tedbirleri almak yerine kıyâmetin kopması beklemişler ve sorumluluklarını ihmal edebilmişlerdir. Ahmed Bîcan da benzer rivâyetleri bu şekilde anlamakta ve “küresel kıyâmet”in yaklaştığına inanmaktadır.

Hz. Peygamber sahte peygamberlerle ilgili uyarı görevini yapmış, kendisinden sonra ortaya çıkabilecek yalancı kimselerden ve bunların niyetlerinden bahsetmiştir. Onun bu ikazlarını “küresel kıyâmet”le ilişkilendirmek yerine, bunun her zaman ve her zeminde mümkün olabileceğine vurgu yapmak daha doğrudur. Zîra bu şekilde yapmakla İslâm toplumlarının bilgilendirilmesi ve art niyetli insanların kötü emellerine alet olacak kimselerin sayılarının azaltılması mümkün olabilecektir. Ahmed Bîcan, bu rivâyeti de “küresel kıyâmet” şeklinde anlamaktadır.

Genellikle yanlış anlaşılan “*ümmetin dalâlet üzere toplanmaması*” konusunda, ümmeti Muhammed'e bir güvence verilmemiştir. Eğer böyle bir güvence verilmiş olsaydı, âhiret gününde başta Yahûdî ve Hıristiyanlar olmak üzere kendilerine kitap verilen kavimlerin tamamının itiraz edebilecekleri haklı bir nedenleri olurdu. Oysa tarih, kimseye böyle bir ayrıcalığın tanınmadığının şahididir. Zîra, Yüce Allah bu konuda da herhangi bir ayırım gözetmemiş, kulları için koyduğu ilkeleri değiştirmemiş ve ümmet-i Muhammed'i de böyle bir korumaya almamıştır. Başka bir toplumun İslâm'ın bayraktarlığını yapabileceğini belirterek Müslümanların

böyle bir yanlışa düşmelerini kesin bir şekilde ortadan kaldırmıştır. Bu itibarla ümmetin çoğunluğunun da yanılabilceği istisnâî durumlar her zaman olabilecektir. Bu konuda gelmiş-geçmiş hiçbir ümmete farklı bir statü uygulanması söz konusu değildir. Dolayısıyla rivâyetlerde haber verilen “*ümmetin dalâlet üzere toplanmayacağı düşüncesini*” mutlak doğru şeklinde değerlendirmek isâbetli değildir. Böyle bir tehlike, küresel kıyâmete kadar herkes için her zaman söz konusudur. Ahmed Bîcan ise ümmet-i Muhammed’in özel bir yeri olduğuna, kesinlikle dalalet üzere toplanmayacaklarına inanmakta ve eserinde bu düşüneyi seslendirmektedir.

Hz. Peygamber’in 73 fırka hadisiyle ümmetini, Ehl-i kitâbın kendi içlerindeki farklılıkları doğru değerlendiremeyerek tefrikaya düştüğü gibi düşmemeleri konusunda uyarması, onları firkalara ayrılmaya teşvik ettiği anlamına gelmemektedir. Zîra Hz. Peygamber’in uygulamalarının tamamına bakıldığında görüleceği üzere, onun ne böyle bir şey kastetmesi, ne de bu anlama gelebilecek herhangi bir söz söylemesi mümkün değildir. Birlik ve beraberliğe haddinden fazla önem veren bir dînin peygamberinin bu öğretinin tam tersine bir ifade kullanması zaten düşünülemez. Bîcan ise bu rivâyetin doğruluğunu savunmakta, bu firkalardan 72’sinin günahkar olduğuna işaret etmekte, ancak bu kimselerin ebediyen cehennemde kalmayacaklarını da özellikle belirtmektedir.

Müellifimiz, ricâlü’l-gayb ile ilgili rivâyetlerin doğruluğuna inanırken bir sûfi gibi davranmakta, uydurma olduğu belli olan bu tür rivâyetleri alıp kullanmakta ve düşüncelerini temellendirmeye çalışmakta herhangi bir beis görmemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN'DE KİYÂMET ALÂMETLERİNDEN BAHSEDEN HADİSLERİN TAHRİC VE TENKİDİ

Çalışmanın bu bölümünde *Envâru'l-Âşikîn*'de geçen ve “kiyâmet alâmetleri”nden bahseden rivâyetlerin tahrir ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

Araştırmamızda, bu alâmetlerden bahseden rivâyetlerin değerlendirilmesine geçmeden evvel “kiyâmet alâmetleri” terkîbiyle neyin kastedildiği, Kur'an-ı Kerim'de konunun nasıl yer aldığı ve Hz. Peygamber'in yaklaşımının nasıl olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, insanların çoğunluğu tarafından anlaşıldığı şekliyle “küresel kiyâmet” kopmadan önce bir takım belirtilerin olup olamayacağı konusunda asırlardır süregelen tartışmalara kısaca işaret edilecektir. Müteakiben rivâyette zikredilen bu on alâmetin sıralaması esas alınarak başlıklar oluşturulacak ve bu başlıklar altında her bir alâmetle ilgili kısa bilgiler verilecektir. Arkasından *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan ve bu alâmetlerden bahseden rivâyetler hadis tenkîdi prensipleri açısından değerlendirilecektir.

Şimdi *Envâru'l-Âşikîn*'deki bu rivâyetlerin tahrir ve tenkîdine geçmeden “kiyâmet alâmetleri” tabiriyle neyin kastedildiği hususunda genel bilgiler vermeye çalışalım.

I. KİYÂMET ALÂMETLERİ

(علامة) “alâmet” kelimesi sözlükte; nişâne, işaret ve iki yer arasındaki sınır anlamlarına gelmekte olup, çoğulu (علامات) “alâmât”tır.¹²⁰³ (علامة القيامة) “alâmetü'l-kiyâme” ise; alâmet kelimesinin kiyâme ismine izâfe edilmesi sonucu oluşturulan bir terkiptir ve; “*kiyâmetin yaklaştığına delâlet eden işaret ve alâmetler*” mânâsına gelmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de kiyâmetin mutlaka vukû bulacağı¹²⁰⁴ ve yakın olduğu,¹²⁰⁵ o günün çok dehşetli ve acı bir gün olacağı¹²⁰⁶ dile getirilmekte, kiyâmetin başlangıç

¹²⁰³ İBN MANZÛR, XII, 416-420; RÂĞİB el-ISFAHÂNÎ, s. 514.

¹²⁰⁴ Hicr, 15/85; Kehf, 18/21; Tâhâ, 20/15; Hac, 22/7; Gâfir, 40/59; Zâriyât, 51/6; Mürselât, 77/7. Ayrıca bkz. Enbiyâ, 21/97; Tûr, 52/7; Meâric, 70/1-2.

¹²⁰⁵ Enbiyâ, 21/1, 97; Kamer, 54/1.

¹²⁰⁶ Kamer, 54/46.

safhası ve bu kopuş anındaki kozmolojik değişimler tasvir edilmekte,¹²⁰⁷ ancak doğrudan “kıyâmet alâmetleri”nin neler olduğu konusuna ise temas edilmemektedir. Her ne kadar “duhân”, “dâbbe” ve “ye’cüc ve me’cüc” kelimeleri Kur’an-ı Kerim’de geçse de bunlarla “kıyâmet alâmetleri”nin kastedildiğini ifade etmemiz güç görünmektedir. Hadislerde ise durum epeyce farklı olup, kıyâmet öncesi yaşanılacak olaylar ve bunların nasıl gerçekleşeceği bir takım sembollerle ve bazende detaylandırılarak anlatılmaktadır. Nitekim, bu tür rivâyetlere dayanılarak ilk dönemlerden¹²⁰⁸ günümüze¹²⁰⁹ gelinceye kadar “kıyâmet alâmetleri” konusunda müstakil eserlerin yazıldığı görülmektedir.¹²¹⁰

Rivâyetlerde geniş bir yer bulan bu “kıyâmet alâmetleri”nin doğruluğunu kanıtlamak maksadıyla *Kur’an-ı Kerim*’deki bazı âyetlerin ilk dönemlerden günümüze gelinceye kadar yorumlanmaya çalışıldığı, herkesin kendi görüşünü destekleyecek tarzda âyetlerin tefsirine yöneldiği görülmektedir. Nitekim *Kur’an-ı*

¹²⁰⁷ İbrâhim, 14/48; Tâhâ, 20/105-107; Enbiyâ, 21/104; Hac, 22/1-2; Zümer, 39/68; Tûr, 52/9-11; Kamer, 54/1; Rahmân, 55/35, 37; Vâkıa, 56/1-6; Hâkka, 69/1-3, 13-16; Meâric, 70/8-9; Müzzemmil, 73/14,17-18; Mürselât, 77/8-11; Nebe, 78/18-20; Abese, 80/33; Tekvîr, 81/1-7, 11-13; İnfîtâr, 82/1-5; İnşikâk, 84/1-5; Zilzal, 99/1-6; Kâria, 101/1-5.

¹²⁰⁸ Nuaym b. Hammad, (228/843) Şeyh Sadûk, (381/991) Abdülganî b. Abdulvahid el-Makdîsî, (600/1203) Kurtûbî, (671/1273) Yûsuf b. Yahya es-Sülemî (685/1286) ve Muhammed Rasûl el-Berzencî (1103/1691) gibi bir çok müellif müstakil eserler yazmışlardır.

¹²⁰⁹ Günümüzde de “kıyâmet alâmetleri” konusunda müstakil eserler yazarlara örnek olarak şunlar verilebilir. Hasan Halid, “**el-İslâm ve Ru’ye fimâ Ba’de’l-Hayat**”, Beyrut, 1986; Muhammed Ahmet Abdulkadir, “**Akîdetü’l-Ba’s ve’l-Âhira fi’l-Fikri’l-İslâmî**”, İskenderiye, 1986; Ebû Ubeyde Mâhir b. Sâlih Âl-i Mübarek, “**er-Risâle fi’l-Fiten ve’l-Melâhim ve Eşrâtü’s-Sâa**”, Basım yeri yok, 1989; Ahmed Muhammed Abdullah el-Âlî, “**Meşâhidü’l-Kiyame fi’l-Hadîsi’n-Nebevî**”, Mansûre, 1991; Hammad b. Abdullah et-Tüveycirî, “**İthâfu’l-Cemâa bima câe fi’l-Fiten ve’l-Melâhim ve Eşrâtü’s-Sâa**” Riyad, 1993; Muhammed b. Selâme Cebr, “**Eşrâtü’s-Sâa ve Eşrâruhâ**” Kâhire, 1993; Yûsuf b. Abdullah b. Yûsuf el-Vâbil, “**Eşrâtü’s-Sâa**”, Riyad, 1995. Bu eserlerde genellikle, konu ile ilgili hadislerin eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi yerine, daha çok rivâyete yer verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Konunun inanç mevzûu olup olmadığı ve bugüne kadar hangilerinin gerçekleştiği hususlarına temas edilmektedir. Bununla birlikte bu rivâyetlerin dînî genel çerçevesiyle uyumlu olup olmadığı hususları ise yeteri kadar ele alınmamaktadır.

¹²¹⁰ Bkz. Mütেকaddim kelimcilerden Eş’ârî, (324/936) Mâturîdî, (333/944) Ebû’l-Muîn en-Nesefî (508/115) ve Nureddin es-Sâbûnî, (580/1115) müteahhir kelimcilerden ise Fahreddin er-Râzî, (606/1210) Âmîdî (631/1233) ve Adûduddin el-Îcî (756/1355) gibi âlimler, eserlerinde “kıyâmet alâmetleri” konusuna yer vermemişlerdir. Bu ilk dönem kelimcilerinin tam aksine, son dönem müellifleri ise “kıyâmet alâmetleri” mevzûunu geniş bir şekilde işlemişlerdir. Suyûtî, (911/1505) Muhammed b. Ahmed es-Seffarî, (1188/1774) Muhammed Sıddîk Hasan Han el-Kannûcî, (1307/1890) Abdullatif Harpuî (1332/1914) ve Ömer Nasûhî Bilmen (1391/1971) bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bkz. BİLMEN, Ömer Nasûhî, **Muvazzah İlm-î Kelam**, Bilmen Yayınevi, İst., ts., s. 325-330; ÇELEBİ, İ., **Uzak ve Yakın Gelecek**, s. 80-83.

Kerim'de, Muhammed sûresinde¹²¹¹ geçen “eşrat” kelimesinin “iz, alâmet, belirti ve işâret” gibi mânâlara geldiğini söyleyenler, bununla Hz. Peygamber’in haber verdiği “kıyâmet alâmetleri”nin kastedildiğini ifâde etmektedirler.¹²¹² Oysa geçen yüzyılın büyük müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır, (1361/1942) âyette belirtilen alâmetlerin Hz. Peygamber’in o dönemde gösterdiği mucizeler olduğunu, ancak buna rağmen müşriklerin îman etmediklerini, âyette zikredilen saati; “sâat-i kübrâ” olarak değerlendirmelerinin yanlış olduğunu, bunu kendi kıyâmetlerinin kopması şeklinde anlamalarının daha mâkul ve isâbetli olacağını ifâde etmektedir. Esasında “eşrat” ile kastedilenin; mü’minlerin ilerlemelerinin ve parlak istikballerinin belirtileri ve müşriklerin şaşkınlıklarını anlatan alâmetler olduğunu söylemektedir. Ancak onların bu açık işâretleri gördükleri halde bilfiil kendi başlarına kıyâmet kopmadan da buna inanmayacakları belirtmektedir.¹²¹³ Günümüz müfessirlerinden bazıları da “eşrat” ile ileride vukû bulacak “kıyâmet alâmetleri”nin kastedilmediğini, Hz. Peygamber zamanında vâki olan şeylerin anlatıldığını ve bunun da inkarcıların başına inecek belâ ve azap olduğunu belirtmektedir.¹²¹⁴ Bazıları ise “eşrat”ı, “son saatin kaçınılmazlığı ile ilgili bir çok Kur’ânî haberin şimdiden gelmesi” ve “her ön yargısız zihnin, bütün mahlûkatın maddî anlamdaki gelip-geçiciliğini görmesini sağlayan açık işâretler” şeklinde anlamaktadır.¹²¹⁵ Dolayısıyla, “eşrat”ı, son peygamberin gelmesi, onun getirdiği kitap ve bu kitapta kıyâmetin kopacağı ile ilgili açık âyetler şeklinde anlamak da mümkündür. Bu işâretler, kıyâmetin kopma şartlarının tamamlandığını ve artık her an bunun gerçekleşme ihtimalinin bulunduğunu haber vermektedir. Netice itibâriyle, mutlak sûrette kopacak olan “küresel kıyâmet”in beklenen alâmetleri son peygamber’in gelişi ile on dört asır önce tamamlanmış olup bu bağlamda başka alâmetler beklemeye gerek olmadığı ifâde edilebilir.

¹²¹¹ Muhammed, 47/18; “Öyleyse onlar (kalpleri mühürlenmiş olanlar) son saati mi bekliyorlar, onun ansızın gelmesini mi? Şüphesiz o(nun geleceği) şimdiden haber verilmiştir. O bir kez başlarına geldikten sonra, (geçmiş günahlarını) hatırlamalarının onlara ne faydası olacak?”.

¹²¹² TABERÎ, Ebû Ca’fer, **Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Ayi’l-Kur’an**, (I-XXX), thr. Sıdkî Cemil el-Attar, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1995, XVI, 69; İBN KESİR, Ebu’l-Fidâ, **Muhtasaru Tefsîr-i İbn Kesir**, (I-III), thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Dâru’l-Kur’ani’l-Kerim, Beyrut, 1981, III, 334.

¹²¹³ YAZIR, Elmalılı’lı Hamdi, **Hak Dîni**, VI, 4388.

¹²¹⁴ ATEŞ, Süleyman, **Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsîri**, (I-VIII), Yeni Ufuklar Neşriyat, İst. 1988, VIII, 428-429; ATEŞ, S., Kur’an Ansiklopedisi, XXX, 227.

¹²¹⁵ ESED, Muhammed, s. 1038, Muhammed, 47/18, 22 no’lu dipnot.

En'âm sûresinde¹²¹⁶ geçen “âyât”ı ise, “işâretler” mânâsına anlayan müfessirler bununla da hadiste haber verilen “kıyâmet alâmetleri”nin kastedildiğini ifade etmektedirler.¹²¹⁷ Oysa bu “âyât”la kastedilenin hesap gününü bildiren ve kıyâmetin kopmaya başlamasıyla ortaya çıkacak fizikî değişimlere işâret olduğu,¹²¹⁸ kıyâmetin koptuğu andaki bu işâretlerin görülmesiyle birlikte gayb perdesinin kalkacağı, dolayısıyla îmânın bir fayda vermeyeceği ifade edilmektedir.¹²¹⁹ Yazır, bu işâretlerin görülmesiyle birlikte yapılan îmânla ilgili olarak “*Olacak olmağa başladıktan sonra inanmakta fâide yoktur. Olacağa olmadan evvel inanmalı ki zararından kurtulmak için işe yarayacak tedârükatta bulunulabilirsin*” demektedir.¹²²⁰ Netice itibâriyle buradaki “âyât”ı, kişinin ecelinin gelmesi, ölüm meleğini görmesi,¹²²¹ kesin olarak öleceğini anlaması ve helâkının işâretlerini yakînen müşahede etmesi şeklinde anlamak da mümkündür. Zîra, bu işâretlerin görülmesiyle ye’s hali başlamakta, “kıyâmet-i suğrâ” gerçekleşmekte ve böyle bir anda yapılan îmân kişiye hiçbir fayda sağlamamaktadır. Nitekim, Firavun’un böyle bir anda iken yaptığı îmânın onun kurtuluşu için yeterli olmadığı bilinmektedir.¹²²² Dolayısıyla bu âyette “kıyâmet alâmetleri”nden bahsedilmemektedir. Şâyet böyle olsaydı âyetin devamında buna bir işâret söz konusu olabilirdi. Oysa Yüce Allah, Hz. Peygamber’e herhangi bir vakit ya da alâmet bildirmemekte, aksine şöyle demesini istemektedir: “*De ki: ‘Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz.’*” Bu itibarla, âyeti delil göstererek bununla “kıyâmet alâmetleri”nin kastedildiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

¹²¹⁶ En'âm, 6/158; “Yoksa onlar, meleklerin kendilerine görünmesini mi bekliyorlar yahut (bizzat) Rabbinin veya O’ndan bazı (kesin) işâretlerin? (Ama) Rabbinin (kesin) işâretlerinin ortaya çıkacağı gün îmân etmenin, daha önce inanmamış yahut inandığı halde bir hayır yapmamış olan kimseye hiçbir yararı olmaz. De ki; ‘Bekleyin (öyleyse Âhiret Gününü ey inançsızlar) bakın, biz (mü’min)ler de bekliyoruz!’”

¹²¹⁷ TABERÎ, *Câmiu'l-Beyân*, Beyrut, 1995, VIII, 126-137; İBN KESİR, *Muhtasar Tefsir-i İbn Kesir*, I, 636-637; YILDIRIM, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, Zaman, İst., 1998, s. 149.

¹²¹⁸ ESED, Muhammed, s. 265.

¹²¹⁹ YAZIR, E. M., III, 2104.

¹²²⁰ YAZIR, E. M., III, 2105.

¹²²¹ ATEŞ, S., *Çağdaş Tefsir*, III, 267. Ateş, buradaki “âyât”ı müşriklerin kendi sonları ile ilgili işâretler olup, meleklerin canlarını alması ve ölüm halinin belirtileri şeklinde açıklamaktadır.

¹²²² Nisâ, 4/18; Yûnus, 10/90.

Kamer¹²²³ ve Enbiyâ sûrelerinde¹²²⁴ geçen “iktirâb” kelimesinin de kıyâmetin yaklaştığını haber verdiği, dolayısıyla bu yakınlığı ifâde eden emârelerin söz konusu olduğu, bunların da hadislerde belirtilen “kıyâmet alâmetleri” olduğu şeklinde yorumlar yapılmaktadır.¹²²⁵ Oysa, âyetlerde geçen bu kelimedenden hareketle, hadislerde belirtilen “kıyâmet alâmetleri”ne işâret edildiği sonucuna varmanın âyetlerin zâhiri anlamlarını zorlamaya çalışmak olduğu ifâde edilebilir. Zîra, burada açıkça “kıyâmet alâmetleri” mânâsına gelecek bir ibâre söz konusu değildir. Aksine kıyâmetin yaklaşmasıyla vukû bulacak kozmolojik olaylardan¹²²⁶ birisi olan ayın yarılmasına işâret vardır. Nitekim ayın geçmişte Hz. Peygamber’in gösterdiği mûcize ile yarılmış olduğunu¹²²⁷ dile getiren anlayışlar ve yorumlar bulunduğu gibi, bu âyette belirtildiği üzere kıyâmetin yaklaşmasıyla tekrar yarılıp parçalanacağını söyleyenler de vardır.¹²²⁸ Nitekim bu yarılmanın “Son Saat” yaklaştığında ve bu süreç başladığında meydana geleceği ifâde edilmektedir.¹²²⁹ *“Son Saat”in yaklaşmasına ya da yakınlığına ilişkin Kur’ânî atıfların hiç biri beşerî zaman kavramıyla bağdaşmadığına göre, “Son Saat”in vukûu, insan için belirsiz -beşerî deyimlerle ifâdeye çalışıldığında belki çok uzun- bir süreyi kapsamaktadır.*¹²³⁰ Sonuç olarak söz konusu âyetlerden de hadiste belirtilen “kıyâmet alâmetleri”nin kastedildiği sonucunu çıkarmak mümkün olmamaktadır.

¹²²³ Kamer, 54/1-3; “Son saat yaklaşacak ve ay yarılacak! Ama eğer onlar, (son saat düşüncesini tamamen reddedenler, onun yaklaştığının) işâretini görselerdi, sırtlarını dönerler ve “(Bu,) hep olagelen bir göz yanılmasıdır!” derlerdi. Çünkü onlar kendi arzu ve heveslerine uyararak bunu yalanlamaya şartlanmışlardır. Ama her şeyin doğruluğu sonunda ortaya çıkacaktır.”

¹²²⁴ Enbiyâ, 21/1; “İnsanlar için hesap görme vakti yaklaşıyor; ama onlar (bu yaklaşan şeye karşı) hâlâ inatla umursamazlık gösteriyorlar.” Enbiyâ, 21/97; “(Ki o zaman) başa gelmesi kaçınılmaz olan (kıyâmet) söz(ün)ün gerçekleşmesi de yaklaşmış olacaktır. O zaman ki, hakkı inkara şartlanmış olan kimselerin gözleri yerinden oynayacak ve (birbirlerine:) “Vah bize!” (diye yakınacaklar). “Bu (kıyâmet sözüne) karşı hep umursamazlık gösterdik! Çünkü zulüm ve kötülük yap(maya eğilimli ol)an kimselerdik.”

¹²²⁵ İBN KESİR, II, 501, 521-522; III, 407-408.

¹²²⁶ Kıyâme, 75/7-10; “Ama (O gün,) gözler korku ile açıldığında, ve ay karanlığa gömüldüğünde ve güneş ile ay bir araya getirildiğinde, o gün insan haykırarak: “(Eyvah!) Nereye kaçayım?”...”

¹²²⁷ BUHÂRÎ, 61/Menâkıb, 27 (IV, 186), 65/Tefsîrû sûre, 54 (V, 52); MÜSLİM, 50/Münâfikûn, 8 (III, 2158-2159); TİRMİZÎ, 54/Tefsîrû sûre, 54 (V, 397-398); İBN HANBEL, I, 377, 413, 447, 456; III, 275, 278; IV, 82; YAZIR, VII, 4621-4622; SOFUOĞLU, M., VII, 330.

¹²²⁸ RÂGİB el-ISFAHÂNÎ, s. 387; YAZIR, VII, 4627.

¹²²⁹ ESED, Muhammed, s. 1087, Kamer, 54/1, 1 no’lu dipnot. (Kur’an, çoğunlukla geçmiş zaman kipini geleceği göstermek için kullanır. Son Saat’in ve Kıyâmet Günü’nün geleceğinden bahseden pasajlarda da böyledir. Geçmiş zaman kipinin bu şekilde kullanılması, fiilin ilişkin olduğu olayın kesinliğini vurgulamak içindir). Ayrıca bkz. ATEŞ, S., **Kur’an Ansiklopedisi**, III, 268.

¹²³⁰ ESED, Muhammed, s. 606, Kehf, 18/98, 100 no’lu dipnot.

Kıyâmetin ne zaman kopacağı konusu her zaman insanların ilgisini çekmiş ve bununla ilgili pek çok soruya Hz. Peygamber de muhatap olmuşlardır.¹²³¹ Bir keresinde Bedevîler Rasûlullah'ın yanına gelerek: (متى الساعة) “*Saat¹²³² ne zamandır?*” diye sormuşlar, o da içlerinden en genç olanına bakarak: “*Şu çocuk yaşarsa, sizin kıyâmetiniz kopmadan ona ihtiyarlık erişmez*” buyurmuşlardır.¹²³³ Buhârî, rivâyetin sonunda hadisin râvîlerinden Hişam'ın saatten maksadın; “*o gün yaşayanların ölümü*” şeklindeki açıklamasını kaydetmektedir.¹²³⁴ Yani, Hz. Peygamber muhataplarına: “*Bu çocuk yaşarsa, sizin öldüğünüzü, kıyâmetinizin koptuğunu görecektir*” demekte ve saat kelimesini, “kıyâmet-i vustâ”¹²³⁵ anlamında kullanmaktadır. Aynı şekilde Hz. Ali'den rivâyeten nakledilen bir hadiste, Hz. Peygamber'in sabah namazı kıldırıldığı esnada kendisine (متى الساعة) “*saat ne zamandır?*” diye soru soran kişiyi namaz sonrası yanına çağırıp oturarak, “*falcılara inanılıp kader yalanlandığı, emânetler yağmalandığı, sadaka almaya düşkünlük gösterildiği ve fuhuş yaygınlaştığı zaman*” (فعند ذلك هلك قومك) kavminin helâk olacağını söylemesi¹²³⁶ de “kıyâmet-i vustâ”nın kastedildiğinin bir işaretidir. Yine Ebû Hureyre'den rivâyeten nakledilen bir diğer hadiste, Hz. Peygamber'in konuşma yaptığı esnada yanına gelerek (متى الساعة) “*saat ne zamandır?*” diye sual soran kişiye: “*Emânet zâyi edildiği vakit saati bekleyin*” diye cevap verdiği, bu kimsenin: “*Emanet nasıl zâyi edilir?*” soruna ise: “*İş, ehil olmayanlara tevdi edildiği zaman*

¹²³¹ A'raf, 7/187; “(Ey Peygamber), sana Son Saat'ten soracaklar, “Ne zaman gelip çatacak?” diye. De ki: “Doğrusu buna dâir gerçek bilgi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini O'ndan başka açığa vuracak kimse de yoktur. (O saat) göklere ve yere bütün ağırlığı ile çökecek ve sizi mutlaka umulmadık bir anda yakalayacak.” Sana, sanki bu (sırr)ın ısrarla peşine düşmekle belli-belirsiz içsel bir bilgi elde etmiş olman mümkünmüş gibi soracaklar. De ki: “Ona dâir gerçek bilgi ancak Allah katındadır; ne var ki, insanların çoğu (bundan) habersizdir.” Âyeti tefsir eden Zemaşerî, Kurtubî ve Şevkânî, Hz. Peygamber'in kıyâmetin ne zaman kopacağını bilmediğinin bu âyetten anlaşılakta olduğunu ifâde etmektedirler. (ZEMAŞERÎ, II, 144-145; KURTUBÎ, VII, 336; ŞEVKÂNÎ, II, 273). Muhammed Esed ise, Son Saat'in hangi şartlarda ve ne zaman olacağı hakkında, vukûundan önce, peygamberler dahil kimseye herhangi bir bilgi, bir ipucu verilmediği ve verilemeyeceği kanaatindedir. Bkz. **Kur'an Mesajı**, s. 312, A'râf, 7/187, 153 no'lu dipnot. Ayrıca bkz. Ahzâb, 33/63; Zâriyât, 51/12; Kıyâme, 75/6; Nâziât, 79/42-45.

¹²³² Kıyâmetin “saat”le isimlendirilmesinin nedeni, ansızın kopacak olması veya hesabın süratli olması sebebiyledir. Bkz. ZEMAŞERÎ, II, 143.

¹²³³ BUHÂRÎ, 81/Rikak, 42 (VII, 192); MÜSLİM, 52/Fiten, 27 (III, 2269-2270); İBN HANBEL, III, 192, 213, 228, 270, 273. Ayrıca bkz. İBN HUZAYME, III, 149; NEVEVÎ, **Şerhu'n-Nevevî**, XVIII, 89-91.

¹²³⁴ BUHÂRÎ, 81/Rikak, 42 (VII, 192).

¹²³⁵ RÂĞİB el-ISFAHÂNÎ, s. 362.

¹²³⁶ BEZZÂR, **Müsned**, II, 145-146. Hadisi bu lafızla sadece Yûnus b. Erkâm rivâyet etmiştir. Ayrıca bkz. EBÛ ÂMİR OSMAN B. SAİD, **Sünen**, III, 684; TABERÂNÎ, **Evsât**, I, 150-151; HEYSEMÎ, **Mecma'**, VII, 328.

saati bekleyin” diyerek¹²³⁷ mukabelede bulunduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla burada da saat kelimesiyle Hz. Peygamber’in o toplumun çöküşü demek olan “kıyâmet-i vustâ”yı kastettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.¹²³⁸ Yani; Hz. Peygamber bu tür sorulara muhatap olduğunda “küresel kıyâmet”in değil, “toplumsal kıyâmet”in alâmetlerini haber vermektedir. Bir başka ifadeyle, bu ve benzerî rivâyetlerin amacı kıyâmetin vaktini bildirmek için değil, tamamen ahlâkî ve sosyal çözümlenin zararlarını dile getirmek için olmalıdır. Bu itibarla kozmolojik bir olay olan “evrensel kıyâmet”le de bir alâkası bulunmamaktadır.¹²³⁹ Nitekim, Râgıb el-İsfahânî, “kıyâmet-i suğra”yı, ferdin ölümü, “kıyâmet-i vustâ”yı bir neslin yok olması ve “kıyâmet-i kübra”yı da, “küresel kıyâmet” şeklinde açıklamaktadır.¹²⁴⁰ Netice itibâriyle, Hz. Peygamber’in saat kelimesini hangi anlamda kullandığı önemli olup, benzerî rivâyetlerin değerlendirilmesinde bu hususun göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Enes b. Mâlik’ten rivâyeten nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber’in çölden gelen bir şahsın kıyâmetin ne zaman kopacağıyla ilgili sorusuna soruyla karşılık vererek: *“Peki senin kıyâmet için bir hazırlığın var mı?”* şeklinde mukâbele ettiği, o kişinin: *“Benim, Allah ve Rasûlünü çok sevmekten başka bir hazırlığım yok”* cevabı üzerine Hz. Peygamber’in: *“O zaman sen sevdiğinle berabersin”* dediği, orada bulunanların: *“Peki ya biz?(ne olacağız?)”* sorusuna karşılık onlara: *“Siz de öyle”* cevabını verdiği bilinmektedir. Râvî, rivâyetinin sonunda, Hz. Peygamber’in bu açıklamasının o gün kendilerini çok mutlu ettiğini ifâde etmektedir.¹²⁴¹ Burada da Hz. Peygamber’in kendisine her ne zaman bu tarz bir soru sorulsa, muhataplarına “kıyâmetin alâmetleri”nden bahsetmek yerine, genellikle kendi ölümlerini düşünmeye ve gereken hazırlığı yapmaya davet eder nitelikte sorular sorduğu

¹²³⁷ BUHÂRÎ, 2/İlim, (I, 21); 35/Rikak, (VII, 188); İBN HİBBÂN, I, 307; BEYHAKÎ, X, 118.

¹²³⁸ M. Ebû Şehbe de, Hz. Peygamber’in bu uyarısının maksadının *“ümmetlerin kıyâmeti olduğunu; kuvvet, izzet ve ayakta kalmak için gerekli sebepleri terk ettiklerinde helak olacaklarını; bu hadisin en önemli sosyoloji nazariyelerinden birini ortaya koyduğunu”* ifade etmektedir. Bkz. EBÛ ŞEHBE, **Sünnet Müdafaası**, I, 322.

¹²³⁹ Yavuz: *“Hadislerde dînî yozlaşmayı haber veren olaylar kozmik düzenin yıkılışına işaret eden belirtiler değil, aksine ferd ve toplumu yok oluşa götüren alâmetlerdir”* demektedir. YAVUZ, Y. Ş., “Kıyâmet Alâmetleri”, **DİA**, XXV, 524, İst., 2002.

¹²⁴⁰ RÂGİB, s. 362.

¹²⁴¹ BUHÂRÎ, 78/Edeb, 95 (VII, 112); MÜSLİM, 45/Birr, 50 (III, 2032-2033); İBN HANBEL, III, 178; MA’MİR b. RÂŞİD, XI, 199; BEZZÂR, V, 161; EBÛ YÂ’LÂ, V, 372; İBN HİBBÂN, I, 182; II, 323; TABERÂNÎ, **Evsât**, VII, 267; bkz. EBÛ NUAYM, **Hilye**, VI, 339; X, 171.

görülmektedir. Böylelikle o, verilmesi gereken esas mesaja yoğunlaşmalarını sağlamakta, meselelere geniş açıdan bakmayı öğretmekte, çok boyutlu, mantıklı ve tutarlı düşünmeye sevk etmektedir.

Hz. Peygamber'in bu konudaki bütün dikkat ve çabalarına rağmen kaynaklarda, ona nispet edilen bir çok “kıyâmet alâmetleri”nden bahsedilmektedir. Bu rivâyetleri değerlendirenler, “kıyâmet alâmetleri”ne dâir bu bilgilerin, özellikle Yahûdî ve Hıristiyan geleneğinde yaygın olarak bulunduğunu ve İslâmî kaynaklara da buralardan geçtiğini belirtmektedir. Nitekim, *Kur'an-ı Kerim*'de kıyâmet esnasında meydana gelecek fizikî değişimler şeklinde alâmetlerin yer aldığını, ancak kurtarıcı “mehdî” ve “deccâl”den hiç bahsedilmediğini ifâde etmektedirler.¹²⁴² Tayyip Okiç de, bu rivâyetlerin İslâmî kaynaklara girmesinde ve Hz. Peygamber'e nispet edilmesinde Yahûdîlik'ten ve Hıristiyanlık'tan ihtidâ edenlerin mühim rollerinin olduğunu belirtmektedir.¹²⁴³ Diğer taraftan “kıyâmet alâmetleri”nden bahseden rivâyetleri tetkik edenlerden bazıları, konunun dînî boyutu yanında, fizikî ve sosyal antropolojinin izlerinin de dikkate alınmasını, bunun ise dînî'nin beşer üstü özelliğinin ortadan kaldırılmadan ve bir ideoloji haline dönüştürülmeden yapılması gerektiğini savunmaktadırlar.¹²⁴⁴ Nitekim vahiyle tespit edilmemiş hususların bir çoğunda fizikî ve sosyal antropolojinin izlerini görmenin mümkün olduğunu, Kur'an'da bulunmamasına rağmen “mehdî”, “deccâl” ve “Mesîh” inançlarının bazı İslâmî kaynaklara Kitab-ı Mukaddes'teki¹²⁴⁵ anlamlarına yakın şekillerde geçtiğini ifâde etmektedirler.¹²⁴⁶ Bununla birlikte, “kıyâmet alâmetleri” inancının peygamberlerin tebliği sûretiyle oluşan bir inanç olmadığını, insanların meraklarını gidermek, endişelerini ortadan kaldırmak ve hayallerini genişletmek gibi bir takım beşerî faktörlerinden doğduğunu ve bu bahsedilen alâmetlerin hiçbirinin Kur'an'da

¹²⁴² HASAN HANEFÎ, *Mine'l-Akîde ile's-Sevrâ*, Dârü't-Tenvîr, (I-V), Beyrut, 1988, IV, 470-488.

¹²⁴³ OKIÇ, Tayyip, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, Nûn Yay. İst. 1995, s. 231, 232-239.

¹²⁴⁴ ÇELEBÎ, *Uzak ve Yakın Gelecek*, s. 94.

¹²⁴⁵ Kitâb-ı Mukaddes, Mika, 5/2, s. 878; Zekarya, 9/9-10, s. 896; Malaki, 4/5, s. 902; Tensiye, 18/15, 18, s. 195.

¹²⁴⁶ SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Dinlerde Mehdî Tasavvurları*, Sidre Yay., Samsun, 1997, s. 111-117.

yer almadığını,¹²⁴⁷ zayıf hadislere dayandığını ve benzerî haberlerin bütün eskatoloji kitaplarında görüldüğünü belirtenler de bulunmaktadır.¹²⁴⁸

Diğer taraftan kaynak kitaplarda yer alan bir takım “kıyâmet alâmetleri”nin henüz vâki olmaması ve hiçbir insanın müşâhede etmediği hususlardan olmaları nedeniyle, akıl ve tecrübelerle doğrulanmalarının mümkün olmadığı bilinmektedir. Bu alâmetlerin, insan zihninde bazı konuları canlandırmaya yarayan semboller oldukları, lakin zamanla bu sembollerin müşahhaslaştırıldıkları ve bilfiil vâki olacak olaylar şeklinde telakkî edilebildikleri de unutulmamalıdır. Sahih hadis mecmûalarında yer alan bazı “kıyâmet alâmetleri”nin tafsilden uzak ve müphem ibârelerle nakledilmesi bu ihtimali akıllara getirmektedir. Bunların bir kısmı muhtevâ olarak Kur’an’ın çizdiği çerçevenin dışına çıkmamaktadır. Öte yandan bazı rivâyetlerin ise zaman ve biçim yönünden tasvir edildikleri görülmektedir. Nitekim, “mehdî”, “deccâl” ve Hz. Îsâ’nın gelip yeryüzünde şu kadar süre hüküm sürecekleri şeklindeki ifâdeleri “kıyâmetin ansızın kopacağı”¹²⁴⁹ esası ile bağdaştırmak mümkün gözükmemektedir.¹²⁵⁰ Zîra onların kaldıkları süre sonunda eğer kıyâmet kopacaksa bu önceden bilineceği için âyetlere aykırı bir durum ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu tür rivâyetlere ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber’in kıyâmetin ansızın kopacağına ilişkin misalleri sahâbelerine anlayabilecekleri bir şekilde anlattığı da temel hadis kaynaklarında mevcuttur. Nitekim, Hz. Peygamber Ebû Hureyre’den rivâyet edilen bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır: “...Alış-veriş için bir araya gelen iki kişi, bir elbiseyi açacaklar, satış işlemi tamamlanmadan ansızın kıyâmet kopacak, o elbiseyi tekrar

¹²⁴⁷ ATEŞ, Süleyman, **İslâm’da Güncel Tartışmalar**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 2002, s. 290. (Ateş, kıyâmet alâmetleri ile ilgili rivâyetlerin Kur’an’a aykırı olduğu kanaatindedir. Ve: “*Ansızın olacak şeyin alâmeti olmaz*” diyerek bu tür rivâyetlere olan tepkisini ortaya koymaktadır).

¹²⁴⁸ HASAN HANEFÎ, **Mine’l-Akîde**, IV, 468-480. Ayrıca bkz. YAZICIOĞLU, M. Sait, “Teoloji mi, Antropoloji mi?”, **AÜİFD.**, XXIII, 505-531, Ank., 1978.

¹²⁴⁹ En’âm, 6/31; A’raf, 7/187; Yûsuf, 12/107; Nahl, 16/77; Enbiyâ, 21/40; Hac, 22/55; Şuarâ, 26/202; Ankebût, 29/53; Yâsîn, 36/49-50; Zuhuf, 43/66; Muhammed, 47/18; Hâkka, 69/13-16.

¹²⁵⁰ Ateş, depremin belirtileri ortaya çıktıktan sonra bunun beklenen bir olay olması sebebiyle artık ansızın meydana gelen bir olay vasfını taşıyamayacağını ifâde etmektedir. Buradan hareketle, âyetlerde hiç beklenmedik bir anda ansızın kopacağı haber verilen kıyâmetin, önceden belli olacak şekilde bir kısım alâmetlerinin olmasının izah edilemeyeceğini belirtmektedir. Bkz. ATEŞ, **İslâm’da Güncel Tartışmalar**, s. 292; ATEŞ, **Kur’an Ansiklopedisi**, XXX, 228-229. H. Hanefî de kıyâmetin ansızın kopacağını, Allah’tan başka hiçbir kimsenin vaktini bilemeyeceğini, esas olanın vaktini ve alâmetlerini bilmek olmayıp, ömür bitmeden ona gereken hazırlığı yapmak olduğunu söylemektedir. Bkz. HASAN HANEFÎ, IV, 487-488.

kaldırıp katlamaya fırsatları olmayacak. Bir kişi devesini sağacak, ancak sağdığı devesinin sütünü içmek nasip olmadan ansızın kıyâmet kopacak. Bir kişi havuzunu sıvayıp tamir edecek ancak, tamir ettiği havuzun suyunu kullanmak ona nasip olmadan ansızın kıyâmet kopacak. Yemek yiyen bir kimse, lokmasını ağzına götürürken ansızın kıyâmet kopacak ve o yemeği yemek ona nasip olmayacak.”¹²⁵¹ Bu kadar açık ve seçik bir şekilde ve Kur’an-ı Kerim’le uyumlu olarak kıyâmetin âniden ve hiç beklenmedik bir anda kopacağını beyan etmiş olmasına rağmen, hâlâ Hz. Peygamber’i sürekli alâmetlerden bahseden bir kimse şeklinde tanıtmak doğru değildir. Diğer taraftan İbn Hacer de kıyâmetin ansızın kopacağı kanaatindedir. O, söz konusu rivâyeti değerlendirdikten sonra: “Bütün bunlar kıyâmetin ansızın kopacağına işarettir. Tıpkı Allah Teâlâ’nın (لَا تَأْتِيكُمُ الْبَغْتَةَ) ‘sizi umulmadık bir anda yakalayacak’¹²⁵² sözünde olduğu gibi” demektedir.¹²⁵³

Hız. Peygamber’in zaman zaman bir takım sembolleri ve müphem ifâdeleri kullanarak insanları bilgilendirmesi mümkün olmakla beraber, her zaman Kur’an-ı Kerim’le uyumlu tespitlerde bulunduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Diğer taraftan Hz. Peygamber’in bir takım açıklamalar yaparken mecâzî ifadeler kullandığı, terğib ve terhib maksatlı sözler söylediği de bir gerçektir. Ancak onun bu sözlerini nakledenlerin yanlış anlayarak bir takım eklemeler yapabilecekleri ve sembolleri müşahhaslaştırabilecekleri ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim “kıyâmet alâmetleri” olarak sayılan bazı hususlarda bunları görebilmek mümkündür.

¹²⁵¹ Bu rivâyeti Ebû Hureyre’den; Buhârî, Müslim, Ma’mer b. Raşid, Ebû Yâ’lâ, Humeydî, Nuaym b. Hammad, İbn Hanbel, Ebû Amr Osman b. Said, İbn Hibbân ve Beyhakî tahrir etmişlerdir. Bkz. BUHÂRÎ, 92/Fiten, 25 (VIII, 101), 81/Rikak, 40 (VII, 191); MÜSLİM, 52/Fiten, 27 (III, 2270); MA’MER b. RÂŞİD, **el-Câmi**, XI, 402-403; EBÛ YÂ’LÂ, XI, 152-153; HUMEYDÎ, II, 498; NUAYM b. HAMMAD, II, 645; İBN HANBEL, II, 369; EBÛ AMR OSMAN b. SAİD, **Sünenu’l-Vâride**, IV, 773-775; İBN HİBBÂN, XV, 259-260; BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, **Şuabü’l-İmân**, (I-VIII), thk. Muhammed es-Said b. Bisyûnî Zeğlül, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1410, I, 237. Ukbe b. Amir’den ise; Taberânî ve Hakim tahrir etmişlerdir. Bkz. TABERÂNÎ, **Kebîr**, XVII, 325; HÂKİM, IV, 582; İbn Abbas’tan ise Nuaym b. Hammad tahrir etmiştir. Bkz. NUAYM b. HAMMAD, II, 635, 655. Bu rivâyetin sonunda diğerlerinden farklı olarak Hz. Peygamber’in (وَلِيَاتِيهِمُ الْبَغْتَةُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ) “Ama o âniden kopup gelecek ve hiç biri de farkında olamayacak” (Ankebût, 29/53) âyetini okuduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu rivâyeti Huzeyfe b. el-Yemânî’den, Taberî nakletmiştir. Bkz. TABERÎ, **Tarih**, Beyrut, 1407, I, 51. Heysemî, İbn Hanbel’in Ebû Hureyre’den yaptığı tahririn ricâlinin “sahihin ricâli” olduğunu söylemiştir. Bkz. HEYSEMÎ, **Mecma**, X, 331-332. Ayrıca bkz. II, 65. Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. TABERÎ, **Tefsîr**, V, 34; MÛNZİRÎ, **Tergîb**, IV, 204; KURTÛBÎ, XV, 39; İBN KEŞİR, II, 272, 562; İBN HACER, **Feth**, Beyrut, 1379, XIII, 88.

¹²⁵² A’râf, 7/187.

¹²⁵³ İBN HACER, **Feth**, Beyrut, 1379, XI, 357. Yavuz da kıyâmetin aniden kopacağı kanaatindedir. Bkz. YAVUZ, Y. Ş., “Kıyâmet Alâmetleri”, **DİA**, XXV, 525, İst., 2002.

Netice itibârıyla, “kıyâmet alâmetleri”nden bahseden bütün rivâyetlerin çok yönlü araştırmaları yapılmadan, sadece senedlerine veya metinlerine bakarak mutlak doğrular şeklinde algılanmalarının, üzerlerine bir takım hükümler binâ edilmeye çalışılmasının zorakî yöntemlerle farklı yorumlar yapılmaya kalkışılmasının veya toptan reddedilmesinin sağlıklı sonuçlar doğurmayacağı açıktır. Şimdi *Envâru'l-Âşikin*'de de yer alan ve “kıyâmet alâmetleri”nden bahseden rivâyetleri değerlendirelim.

A. *Envâru'l-Âşikîn*'de *Duhân*

“*Duhân*” kavramının da içinde yer aldığı “kıyâmet alâmetleri”nden bahseden rivâyeti değerlendirmeye geçmeden evvel, “*duhân*” ile ilgili genel bilgilerin verilmesi uygun olacaktır.

Arapça'da “*tütmek, dumanı çıkmak*” mânâsındaki (دخان) “da ha ne” kökünden isim olan (دخان) “*duhân*”; “*duman*” anlamına gelmektedir.¹²⁵⁴ “*Duhân*” kelimesi *Kur'ân-ı Kerim*'de iki yerde geçmekte ve “*duman*” anlamında kullanılmaktadır.¹²⁵⁵ *Kitab-ı Mukaddes*'te ise, dünyanın sonunda vukû bulacak bir alâmet olarak zikredilmektedir.¹²⁵⁶ İslâmî literatüre, kıyâmetin büyük alâmetlerinden biri olarak geçen “*duhân*”a, *Kitab-ı Mukaddes*'in benzer anlam ifâde eden pasajlarında rastlanılmış olması dikkatleri çekmektedir.

Kur'an'da kıyâmetin yaklaştığını haber veren âyetlerin olması, Müslümanlar arasında yakın bir gelecekte kıyâmetin kopacağı, öncesinde de kıyâmet alâmetlerinin zuhûr edeceği inancını doğurmuş, konuyla ilgili Hz. Peygamber'e nispet edilen rivâyetler de bu inancın pekişmesini sağlamıştır. Bunların gaybî rivâyetler olmaları nedeniyle de, bu konularda bağlayıcı yorum ve tahminlerde bulunulmaktan

¹²⁵⁴ İBN MANZUR, XIII, 149-151; RÂĞİB el-ISFAHÂNÎ, s. 240.

¹²⁵⁵ Fussilet, 41/11; “Ve O, (sadece) duman halinde olan göklere şekil verdi; onlara ve arza, “ikinizde isteyerek yahut istemeden (varlık alanına) gelin!” diye buyurdu. İkisi birden: “Peki, boyun eğerek geliriz!” dediler.” *Duhân*, 44/10-16; “Öyleyse, gökyüzünde (Son Saat'in yaklaştığını) haber veren bir duman tabakasının belireceği günü bekle. Bütün insanlığı sarıp kuşatan (ve günahkarları) “Bu azap ne acı!” (diye feryad ettiren ve) “Ey Rabbimiz, bizi azaptan uzak tut, çünkü artık biz sana inanıyoruz!” (dedirten). (Ama) bu hatırlatma (Son Saat'te) onlara ne fayda sağlar ki? Çünkü onlara daha önce hakîkati apaçık ortaya koyan bir elçi gelmişti, ama yüz çevirip uzaklaşmışlar ve O (başkalarınca) öğretilmiş biridir, bir delidir!” demişlerdi. Biz (yine de) bu azabı kısa bir süre erteleyeceğiz, oysa siz (kendi saplantılarınıza) yeniden döneceksiniz: (ama) (bütün günahkarları) şiddetli bir hamle ile kuşatacağımız gün, (sizden de) intikamımızı mutlaka alacağız!”

¹²⁵⁶ Tekvin, 19/28, s. 17; Çıkış, 19/28, s. 73; İşaya, 13/6-10, 13, s. 682; Matta, 24/30, s. 28. Ayrıca bkz. İşaya, 14/31, s. 684; Vahiy, 9/1-4, s. 264.

kaçınılmış, “duhân”ın zuhûruna inanılması gereken bir “kıyâmet alâmeti” olduğu belirtilmekle yetinilmiştir.¹²⁵⁷ Ancak bu konuda ortak bir kanaate de ulaşılamamıştır. Nitekim, “duhân” ile ilgili başlıca iki yorum mevcut olup, birinci yoruma göre âyette bahsedilen “duhân”, Hz. Peygamber’in duası sonucu gerçekleşen ve inkarcıları sıkıntıya sokan kıtlık ve kuraklıktır. Mekkeli müşriklerin kıtlık yıllarında, açlık ve bitkinlikten dolayı ufka baktıklarında her yeri dumanlı görmeleri sebebiyle bu şekilde bir yorum yapılmıştır.¹²⁵⁸ Diğer yorum ise, “kıyâmet alâmetleri”nden biri olduğuna inanılan “duhân”dır.¹²⁵⁹ “Duhân”ın “kıyâmet alâmeti” olarak algılanmasına bazı rivâyetlerin büyük oranda etki ettiği düşünülmektedir. Örnek verecek olursak, kaynaklarda geçen şu rivâyet “duhân”ın nasıl “kıyâmet alâmeti” olarak görüldüğü hakkında bir fikir vermektedir. Huzeyfe b. el-Yemân’dan rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: *“Kıyâmet alâmetlerinin ilki, “duhân”, Meryem oğlu İsmâ’in inmesi ve (Yemen’in şehirlerinden) Aden taraflarından çıkacak bir ateştir ki, insanları mahşer yerine sevk edecektir.”* Huzeyfe: *“Ya Rasûlellah, bu ‘duhân’ nedir?” diye sormuş, Hz. Peygamber onun bu sorusuna karşılık olarak duhân sûresinin 10. âyetini okumuş ve: “(Bu duman) doğu ile batı arasını dolduracak; kırk gün kırk gece duracak; mü’min nezleye tutulmuş gibi olacak; kâfirler sarhoş gibi olacak; (bu duman) kâfirlerin burunları, kulakları ve arkalarından çıkacak”* buyurmuşlardır.¹²⁶⁰ Günümüz tefsir araştırmacılarından Aydemir, senedinde problemler bulunan ve değişik tefsirlerde yer alan bu rivâyetin

¹²⁵⁷ YURDAGÜR, Metin, “Duhân”, **DİA**, IX, 547, İst., 1994.

¹²⁵⁸ BUHÂRÎ, 10/Ezan, 128 (I, 194-195); 56/Cihad, 98 (III, 232-233); 65/Tefsîr, 3-9 (V, 171); 65/Tefsîr, 4-21 (V, 183-184); 65/Tefsîr, 12-4 (V, 217); 65/Tefsîr, 30-1 (VI, 19); 65/Tefsîr, 44-2, 5, 6 (VI, 39-41); MÜSLİM, 9/İstiskâ, 2 (I, 612-614); 5/Mesâcid, 54 (I, 466-467); 50/Münâfikûn, 7 (III, 2155-2157); TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 44 (V, 379-380); İBN HACER, **Feth**, VIII, 464-466; ŞEVKÂNÎ, **Fethu’l-Kadir**, IV, 571; ÇELEBÎ, İlyas, **İslâm’da İnanç Esasları**, s. 284.

¹²⁵⁹ MÜSLİM, 52/Fiten, 13 (III, 2226); EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 12 (IV, 490-492); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 21 (IV, 478). Duhân’ın kıyâmet yaklaştığı anda gökten çıkacak bir duman olup, kıyâmetin alâmetlerinden birisini teşkil ettiğini ifade eden pek çok âlim bulunmaktadır. Bkz. Zemahşerî, **Keşşâf**, III, 430-431; Fahreddin er-Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, Beyrut, 1934, XXVII, 242; KURTÛBÎ, XVI, 130; İBN KESİR, III, 300-302; EBÛ UBEYDE MÂHİR b. SÂLİH, **er-Risâle fi’l-Fiten ve’l-Melâhim ve Eşrâti’s-Sâa**, Basım yeri yok. 1989, s. 161-163; ESED, Muhammed, s.1011,1012; YENİÇERİ, Celal, **Uzay Âyetleri Tefsiri (İslâm Açısından Kainat ve İmkanları)**, Erkam Yay., İst., 1995, s. 327.

¹²⁶⁰ TABERÎ, **Câmiu’l-Beyân**, Beyrut, 1995, 143-146; ZEMAŞERÎ, **Keşşâf**, IV, 214-215; RÂZÎ, **Mefâtihu’l Gayb**, XXVII, 207-208. Râzî, bu rivâyeti aktarmış ancak katılmamıştır. KURTÛBÎ, XVI, 130-131; İBN KESİR, III, 301; YAZIR, VI, 4298; CANAN, İ., **Kütüb-i Sitte**, IV, 237. İbn Hacer, bu rivâyetin senedinin “zayıf” olduğunu belirtmektedir. Bkz. **Fethu’l-Bârî**, VIII, 465.

uydurulduğu ve Hz. Peygamber'e atfedildiğini ifade etmektedir.¹²⁶¹ Özetle, tefsirlerde ve diğer bazı kaynaklarda yer alan ve “kıyâmet alâmetleri”nden bahseden rivâyetlerin sened ve metin yönünden tenkîde tâbi tutulmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Zîra bu rivâyetlerin, *Kur'an-ı Kerim*'deki bir takım âyetlerin farklı yorumlanmasına neden olduğu görülmektedir. Şöyle ki, bazı müfessirler âyetleri tefsir ederlerken bu rivâyetlerin etkisiyle “duhân”ı “kıyâmet alâmeti” olarak değerlendirebilmektedirler. Nitekim gerek meallerde ve gerekse tefsirlerde bu duruma rastlanılmaktadır. Oysa, “duhân”ın “kıyâmet alâmeti” olduğuna dair delil olarak ileri sürülen âyetlerde böyle bir husûsa işaret edilmediği anlaşılmaktadır. Duhân sûresinin ilgili âyetleri¹²⁶² dikkatli bir şekilde incelendiğinde hatasını anlamamakta ısrar eden bütün günahkarların, mâruz kaldıkları bir felâketin sıkıntılarından Allah'ın kendilerini kurtarmasını istemeleri, bu azap kısa bir süreliğine kaldırılınca da eski hallerine dönmeleri anlatılmaktadır. Dolayısıyla bu âyetlerde “kıyâmet alâmetleri”ne işaret eden açık ve sarih bir ifade söz konusu değildir.¹²⁶³ Zîra, “duhân” “kıyâmet alâmeti” olacak olsaydı, zuhûr ettiğinde ne günahkarların “*azabı kaldır*” demelerine imkan kalırdı, ne de “*kısa bir süre azabı kaldırırız*” cevabı uygun düşerdi.¹²⁶⁴ Beydâvî, (685/1216) ortada böyle bir teklifin ve cevabın bulunması nedeniyle, bunun ne kıyâmetin bir alâmeti, ne de kişinin kendi kıyâmeti olduğunu, çünkü böyle bir durumda artık teklifin ortadan kalkacağını ve îmânın geçerli olamayacağını ifade etmiştir.¹²⁶⁵ Dolayısıyla, burada bahsedilen “duhân” bir “kıyâmet alâmeti” değildir. Nitekim günümüz Kelam araştırmacılarından Çelebi de, âyette belirtilen “duhân”ın “kıyâmet alâmeti” olduğu neticesini doğuracak mesnedlerin bulunmadığı kanaatindedir.¹²⁶⁶ Ateş ise: “*Burada ne kıtlık yıllarına, ne de kıyâmet alâmetlerine işaret vardır. Bunlar sonradan âyetlere yakıştırılmıştır. Bu,*

¹²⁶¹ AYDEMİR, Abdullah, **Tefsirde İsrâiliyyât**, s.309-310. Benzer rivâyetleri bir kıssacının halka anlattığı ve ona gösterilen tepki ile ilgili bilgi için bkz. MÜSLİM, 50/Münâfikûn, 7 (III, 2155-2156); TİRMİZÎ, 44/Tefsir, 44 (V, 379-380). Bu konuda İbn Mes'ud'un gösterdiği tepkiyle ilgili bkz. BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 30 (VI, 19); İBN HACER, **Feth**, VIII, 465.

¹²⁶² Duhân, 44/10-16.

¹²⁶³ RÂZÎ, XVII, **Mefâtihu'l Gayb**, 208.

¹²⁶⁴ AHMED NÂİM, III, 278-279. Ayrıca bkz. BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 44-2, 5, 6 (VI, 39-41).

¹²⁶⁵ KÂDİ BEYDÂVÎ, Abdullah b. Ömer, **Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, (I-IV), Hakikat Yay., İst., 1988-1991, IV, 216.

¹²⁶⁶ ÇELEBİ, İlyas, **Uzak ve Yakın Gelecek**, s.149, 152. Çelebi, dünyanın sonunda kıyâmetin kopuş safhaları içinde “duhân” adı verilen bir alâmetin vukû bulmasını mümkün görmekle beraber bunun “kıyâmet alâmeti” olamayacağı kanaatindedir. Bkz. ÇELEBİ, İlyas, **İslâm'da İnanç Esasları**, s. 284.

Bedir savaşına işaretir” demiştir.¹²⁶⁷ O, “duhân”ı gelecekte vukû bulacak bazı ilmî keşifler sonucunda insanlığı yok edecek çeşitli nükleer silahların ve bunların olumsuz etkilerinin bir işâreti olarak değerlendirmiştir.¹²⁶⁸

İbn Kuteybe “duhân”ın; insanı çok korkutan ve acizliğini hissettiren gökyüzünden gelecek çok büyük felâketler anlamına gelen mecâzî bir ifade olduğunu söylemekte ve bu görüşünü Arapların (النشر الغالب) “insanı çaresiz bırakan felaketler”i, “duhân” diye isimlendirmelerine dayandırmaktadır.¹²⁶⁹ Bununla birlikte âyette belirtilen “duhân”ı, insanın hayatını sürdürebileceği en uygun ortam olan dünyadaki dengelerin bozulmasının bir işâreti olarak değerlendirenler de bulunmaktadır.¹²⁷⁰ Nitekim, bazı insanlar dünyanın hassas dengeleriyle oynarlar, yeryüzünde ve atmosferde, çevre ve hava kirliliği, nükleer savaş¹²⁷¹ ve nükleer santrallerin sebep olacağı radyoaktif kirlenmeler sonucu jeolojik ve ekolojik dengeyi altüst ederler, bütün insanlık âlemi de bu duruma çıkarları yahut korkuları nedeniyle ilgisiz ve seyirci kalırlarsa, büyük felaketlerin yaşanması, iklimlerin değişmesi, küresel ısınma ya da soğumaların olması, netice îtibârıyla da “kıyâmet-i vustâ”nın gerçekleşmesi yani; kitleler halinde insanların ölmesi söz konusu olabilir. Hayatta kalmayı başarabilenlerin acizliklerinin farkında olarak yapacakları dualarla her şeyin tekrar normale dönmesi uzun zaman almakla beraber mümkün olabilir. Zîra âyetler, Allah’ın buyruklarını umursamayan insanlığın kendi yapıp ettikleri negatif davranışlar sebebiyle, kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmalarının ve kendi kendilerine zulüm etmelerinin doğal bir sonucu olarak, böyle bir durumla karşı

¹²⁶⁷ ATEŞ, S., *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, VIII, 305-306; ATEŞ, S., *Kur’an Ansiklopedisi*, V, 337. Ateş, “duhân”ın müşriklere isâbet eden felaketler olduğunu söylemektedir.

¹²⁶⁸ ATEŞ, S., *Çağdaş Tefsir*, VIII, 306; *Kur’an Ansiklopedisi*, V, 338.

¹²⁶⁹ RÂZÎ, *Mefâtihi’l Gayb*, XXVII, 207. Râzî de İbn Kuteybe’nin bu görüşüne katılmıştır.

¹²⁷⁰ YURDAGÜR, Metin, “Duhân”, *DİA*, IX, 547, İst., 1994.

¹²⁷¹ ESED, Muhammed, s. 828-829, Rûm, 30/41, 39 no’lu dipnot. Bkz. O, bu bozulmayı şu şekilde açıklamaktadır: “*Toprağın, havanın ve suyun, sanayi atıkları ve şehir çöpleri yüzünden dizginlenemeyen bir şekilde kirlenmesi; bitki örtüsü ve denizlerin artan bir şekilde zehirlenip yok olması; yaygın uyuşturucu ve görünürde “faydalı” ilaç kullanımı sebebiyle insanın kendi bedeninde ortaya çıkan her türlü genetik bozukluklar ve insanlara yararlı bir çok hayvan türünün giderek yok olması. Bütün bunlara, insanın sosyal hayatındaki hızlı bozulmayı ve çürümeyi, cinsel sapıklıkları, suçları ve şiddeti ve son aşamada nükleer dehşeti ilave edebiliriz. Bunların tümü; son tahlilde, insanın Allah’a ve mutlak mânevî/ahlakî değerlere karşı umursamazlığının ve bunun yerine, “maddî ilerleme” yi tek önemli hedef sayan inançlara tutsaklığının bir sonucudur.*”

karşıya kalmalarının her zaman imkan dahilinde olduğuna işâret etmektedir.¹²⁷² Aynı şekilde Yüce Allah insanları imtihan etmek maksadıyla bir takım gök cisimlerinin dünyaya çarpmalarına engel olmayabilir. Bu durumda gökyüzünden gelecek böyle büyük bir felaket sonucu çarpmanın şiddetiyle atmosferde yoğun bir duman tabakası meydana gelebilir ve doğal olarak pek çok insan hayatını kaybedebilir. Dolayısıyla âyette geçen “duhân”ı “küresel kıyâmet”in bir alâmeti değil, toplumsal yok oluşların yaşanacağını bir habercisi olarak değerlendirmek daha mantıklı ve isabetli olsa gerektir.

Ahmed Bîcan ise “duhân”ı pek çok müfessirin düşündüğü gibi kıyâmetin bir alâmeti olarak görmektedir. Şimdi de bu konu ile ilgili olarak *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan rivâyetin değerlendirmesine geçelim.

1. Nakildir ki, Rasûlü Ekrem (a.s.) Hazretleri dedi: “Kıyâmet kopmaya, hatta on nişan olmayınca. On nişanların biri, duhân’dır. Ve biri, deccâl’dır. Ve biri, dâbbetü’l-arz’dır. Ve biri, güneş mağribten doğmaktır. Ve biri, Îsâ (a.s.) gökten inmektir. Ve biri, ye’cüc ve me’cüc çıkmaktır. Ve biri, meşrikten bir yer aşağı göçmektir. Ve biri, mağribten bir yer aşağı göçmektir. Ve biri, Arap cezîrelerinden bir cezîre aşağı göçmektir. Onuncu Yemen’den bir od (ateş) çıkıp halkı mahşer yerine sürmektir.”¹²⁷³

Müellif, eserinin dördüncü bölümünde, “Kıyâmet Alâmetleri” bahsinde, kıyâmet öncesi görülmesi beklenen olaylardan bahsederken bu rivâyeti kullanmıştır. Zâlim bir kavmin halka kötü muamelesini ateşe benzetmiş, daha sonra önce “mehdî”nin çıkacağını arkasından “deccâl”in geleceğini belirtmiş arkasından da henüz “mehdî”nin gelmediğini söyleyerek konu ile ilgili tartışmalara kısaca işâret etmiştir. Daha sonra ise “duhân”ın nereden çıkıp nereleri kaplayacağı konusuna temas etmiş ve müteakiben “deccâl”in çıkışı bahsine geçmiştir.

¹²⁷² Rûm, 30/41; Nişâ, 4/79; Şûrâ, 42/30; Zümer, 39/51. Ayrıca bkz. Bakara, 2/27; Âl-i İmrân, 3/117; Hûd, 11/33, 101; Tevbe, 9/70; Ra’d, 13/25; Nahl, 16/118; Mü’minûn, 23/71; Ankebût, 29/40; Rûm, 30/9-10; Yûnus, 10/44; Kasas, 28/77; Fussilet, 41/46; Zuhruf, 43/76; Feer, 89/12-14.

¹²⁷³ AHMED BÎCAN, s. 370; A. BÎCAN, *Dürr-i Mekkûn*, s. 129; İBN KESİR, III, 300.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti bu şekliyle Huzeyfe b. Esîd Ebî Serîhâ el-Gıfârî'den (42/662); Müslim, Ebû Dâvud, İbn Mâce, Tirmîzî, İbn Hanbel, Tayâlisî, Humeydî, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Âsım, İbn Hıbban, Taberânî, İbn Mende, Osman b. Said ve Beyhakî,¹²⁷⁴ Vâsile b. el-Eskâ'dan; Taberânî¹²⁷⁵ ve Hâkim¹²⁷⁶ Rebîa el-Cürâşî'den ise; Ma'mer b. Râşid¹²⁷⁷ tahric etmişlerdir. Sıralamalarda farklılıklar olmakla beraber bütün rivâyetlerde bu on alâmetten bahsedilmektedir.

Kütüb-i Sitte'deki rivâyetler birleştirildiğinde metni şu şekilde oluşturmak mümkündür: “*Rasûlullah'ın (mescidin yanında bulunan) odalarından birinin gölgesinde oturmuş kıyâmet hakkında konuşuyorduk. (Bu arada) seslerimiz yükseldi (çok çıkmaya başladı.) Bunun üzerine Hz. Peygamber yanımıza geldi ve: “Ne konuşuyorsunuz?” dedi. Biz de: “Kıyâmet hakkında konuşuyoruz” dedik. O da: “Muhakkak ki öncesinde şu on alâmeti görmedikçe kıyâmet kopmayacaktır (dedi ve bu on alâmeti saymaya başladı). Duhân; deccâl; dâbbe; güneşin batıdan doğması; nüzûl-i İsâ; ye'cüc ve me'cüc; üç yerin batması; doğuda bir yerin batması, batıda bir yerin batması ve Cezîretü'l-Arab'ta bir yerin batması ve sonuncusu Yemen'den çıkacak bir ateş olup insanları mahşer yerine sürüp götürecektir” dedi.*

Müslim'de verilen bu sıralamanın aksine, Ebû Dâvud'un tahricinde sıralama “*güneşin batıdan doğması; dâbbe; ye'cüc ve me'cüc; deccâl; nüzûl-i İsâ; duhân; üç yerin batması ve Yemen'den ateş çıkması*” şeklinde olup, ateşin Yemen'in meşhur şehirlerinden Aden'den çıkacağı belirtilmektedir. Tirmîzî'de ise, “*güneşin batıdan doğması; ye'cüc ve me'cüc; dâbbe; üç yerin batması ve Aden'den ateş çıkması; deccâl; duhân ve nüzûl-i İsâ*” şeklindedir. İbn Mâce'de ise, “*güneşin batıdan doğması; deccâl; duhân; dâbbe; ye'cüc ve me'cüc; nüzûl-i İsâ; üç yerin batması ve*

¹²⁷⁴ MÜSLİM, 52/Fiten, 13 (III, 2225-2226); EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 12 (IV, 491-492); İBN MÂCE, 36/Fiten, 25 (II, 1341); 36/Fiten, 28 (II, 1347); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 21 (IV, 477-478); İBN HANBEL, IV, 6, 7; TAYÂLİSÎ, **Müsnedü Tayâlisî**, s. 143; HUMEYDÎ, II, 364; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 489, 500; İBN EBÎ ÂSİM, Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk, (287/900), **el-Âhâd ve'l-Mesânî**, (I-VI), thk. Faysal Ahmed el-Cevâbira, Dâru'r-Râye, Riyad, 1991/1411, II, 258; İBN HİBBÂN, XV, 201, 257; TABERÂNÎ, **Kebîr**, III, 170-173, 183; İBN MENDE, **el-İmân**, II, 919; EBÛ AMR OSMAN B. SAİD, **Sünenü'l-Vâridetü fi'l-Fiten**, V, 997; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, VI, 424, 456.

¹²⁷⁵ TABERÂNÎ, **Müsnedü's-Şâmiyyîn**, (I-II), thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405, II, 32; **Kebîr**, XXII, 79.

¹²⁷⁶ HÂKİM, **Müstedrek**, IV, 474.

¹²⁷⁷ MA'MER b. RÂŞİD, **el-Câmi**, XI, 378.

Aden'den ateş çıkması” şeklinde sıralama değişmektedir. İbn Hanbel’de ise, “*duhân; deccâl; dâbbe; güneşin batıdan doğması; nüzûl-i İsâ; ye’cüc ve me’cüc; üç yerin batması ve ateşin çıkması*” şeklindedir. Diğer taraftan kaynaklarda bu âlâmetlerden öncelikle hangisinin gerçekleşeceği ile ilgili çeşitli tartışmalar yer almaktadır.¹²⁷⁸ Müslim, Ebû Dâvud, İbn Mâce, Tirmîzî ve İbn Hanbel’in tahrirlerinde isnad, Süfyan b. Uyeyne, Fûrât el-Kazzâz, Âmir b. Vâsile Ebî Tufeyl el-Kinânî (110/728) ve Huzeyfe b. Esîd el-Gıfârî’de ortaktır. Tirmîzî, rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir.¹²⁷⁹ Azimâbâdî ise bu rivâyetin “sahih”, râvîlerinin ise “sika” olduğunu söylemiştir.¹²⁸⁰ Huzeyfe b. Esîd Ebî Serîhâ el-Gıfârî (42/662) Ashâb-ı Suffe’den olup, Bey’atü’r-Rıdvân’a katılanlardandır ve Kûfe’de vefât etmiştir.¹²⁸¹ İbn Hibbân, onun (42/662) senesinde Ermenistan’da öldüğünü söylemiştir.¹²⁸² Diğer müelliflerin aksine Buhârî’nin ondan bu rivâyeti tahrir etmemiş olduğunun belirtilmesi gerekmektedir.¹²⁸³ Oysa Buhârî ve Müslim’in ondan başka hadisler tahrir ettikleri bilinmektedir.¹²⁸⁴ Yahya b. Maîn, Taberânî’nin *Kebîr*’in’de¹²⁸⁵ Huzeyfe b. Esîd el-Gıfârî’den tahrir ettiği rivâyetin senesinde yer alan, Kûfe kâdısı İbn Ebî Leylâ’nın (48/668) “zayıf” olduğunu belirtmiştir.¹²⁸⁶ Vâsile b. el-Eskâ’ b. Ka’b b. Âmir b. Leys b. Bekr el-Leysî de (83/702) Ashab-ı Suffe’den olup,¹²⁸⁷ Hz. Peygamber’in Tebük seferi (9/630) hazırlıkları esnasında İslâm’ı seçen bir kimsedir.¹²⁸⁸ Dimeşk’te ölen en

¹²⁷⁸ Bu tartışmalarla ilgili farklı görüşler için bkz. NEVEVÎ, *Şerhu’n-Nevevî*, (I-XVIII), Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1392, XVIII, 27; İBN HACER, *Feth*, Beyrut, 1379, VIII, 573; XIII, 82; SUYÛTÎ, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, Kâdimî Kütüphâne, Kürâtişî, ts. I, 296; AZİMÂBÂDÎ, *Avnu’l-Ma’bûd*, (I-X), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1415, XI, 286, 290, 291; MÛBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, VI, 346.

¹²⁷⁹ TİRMÎZÎ, 31/Fiten, 21 (IV, 478).

¹²⁸⁰ AZİMÂBÂDÎ, *Avnu’l-Ma’bûd*, XI, 291.

¹²⁸¹ EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, (430/1038), *Hilyetü’l-Evliyâ*, (I-X), Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1405, I, 355; HATİB el-BAĞDÂDÎ, *Muvazzahu Evhâmil-Cem’ ve’t-Tefrîk*, (I-II), thk. Abdulmutî Emin Kal’acî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1407, II, 358; İBN ABDİLBERR, *el-İstiâb fî Mâ’rifeti’l-Ashâb*, I, 335, 336.

¹²⁸² İBN HİBBÂN, *Sikât*, III, 81.

¹²⁸³ MİZZÎ, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXXIII, 342-343.

¹²⁸⁴ HÂKİM, *Tesmiyetü Men Ahreçhüm el-Buhârî ve’l-Müslim*, s. 40.

¹²⁸⁵ TABERÂNÎ, *Kebîr*, III, 183.

¹²⁸⁶ ZEHEBÎ, *Mîzânu’l-İtidâl*, VI, 223.

¹²⁸⁷ Bu sahâbî hakkında dipnot yerine tez metninde bilgi vermemiz, onun hakkında bir kanaat oluşturmak içindir.

¹²⁸⁸ TAYÂLİSÎ, *Müsned*, s. 143; İBN EBÎ HÂTİM, *Cerh*, IX, 47; İBN HİBBÂN, *Sikât*, III, 426; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XXII, 86; İSFAHÂNÎ, Ahmed b. Ali (428/1036), *Ricâlü Müslim*, (I-II), thk. Abdullâh el-Leysî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1407, II, 309; EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdillâh el-

son sahâbîdir. Hz. Peygamber'den 56 hadis rivâyet etmiştir.¹²⁸⁹ O, Şam'ın fazîleti ile ilgili hadisler naklettiği gibi,¹²⁹⁰ daha çok sûflerin ilgi gösterdikleri rivâyetlere ağırlık vermiştir.¹²⁹¹ Mesela, çocukların ve delilerin camilerden uzaklaştırılması gerektiği,¹²⁹² denizde gazâ etmenin sevâbının büyüklüğü,¹²⁹³ satranç oynayanların yüzüne Allah'ın bakmayacağı¹²⁹⁴ onun rivâyetlerinden bazılarıdır. Bununla beraber onun rivâyet ettiği bir kısım hadisler de tenkîde uğramıştır.¹²⁹⁵ Bir keresinde onun Dimeşk mescidine tükürüp sol ayağı ile toprağa karıştırdığını gören kişinin, Rasûlullah'ın ashabından olmasına rağmen niçin böyle hoş olmayan bir davranışı yaptığını sorması üzerine, Rasûlullah'ın da böyle yaptığını gördüğünü söylediği haber verilmektedir.¹²⁹⁶

Buradan hareketle, bu sahâbînin sonradan İslâm'ı seçmesiyle olsa gerek bilgi ve dikkat eksikliği bulunduğu ve her ne kadar Ashâb-ı Suffe'den de olsa ilerleyen dönemlerde hareketlerine fazla dikkat etmediğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan hatasını kabullenmediği gibi mescide tükürmeyi normal gösterdiği ve bir kısım rivâyetlerinin de tenkîde uğradığı dikkate alındığında, bu kimseden gelen rivâyetlere karşı ihtiyatlı olunması doğru olacaktır. Heysemî de Taberânî'nin *Kebîr*'in'de, Vâsile b. el-Eskâ'dan tahrir ettiği rivâyetin senedinde bulunan İmran b. Hârûn er-Remlî'nin

---

İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, II, 21; İBN ABDÛLBERR, *el-İstiâb*, IV, 1564; MİZZÎ, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 393-394; HEYSEMÎ, *Mecma'*, X, 14; İBN HACER, *el-İsâbe*, VI, 591; *Tehzîbu't-Tehzîb*, (I-IV), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404, XI, 89; AZİMÂBÂDÎ, *Avnu'l-Ma'bûd*, X, 361.

¹²⁸⁹ NEVEVÎ, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğa*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1996, II, 440.

¹²⁹⁰ HEYSEMÎ, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 59.

¹²⁹¹ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XXII, 86; BEYHAKÎ, *Şuab*, II, 6; HÂKİM et-TİRMÎZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed, (320/932), *Nevâdiru'l-Usûl fî Mâ'rifeti Ehâdisu'r-Rasûl*, (I-IV), thk. Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1992, IV, 84; DEYLEMÎ, *el-Firdevs*, I, 120, 168, 214, 403, 498; II, 176, 218; III, 487, 496; IV, 197, 437; V, 72, 148, 490; MÛNZİRÎ, Abdulazim b. Abdilkavî, (656/1258), *et-Tergîb ve't-Terhîb*, (I-IV), thk. İbrâhim Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407, I, 74-75, 77, 101; II, 155, 240, 368; III, 13, 212; IV, 18, 30, 72, 134, 215.

¹²⁹² MÛNZİRÎ, I, 123.

¹²⁹³ MÛNZİRÎ, II, 200.

¹²⁹⁴ DEYLEMÎ, I, 190. İbn Hıbbân bu hadisin râvîlerinden Muhammed b. el-Haccâc'ın "metrûk" olduğunu söylemiştir. Bkz. İBN HACER, *ed-Dîrâye fî Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye*, (I-II), thk. Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî el-Medenî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts. II, 240.

¹²⁹⁵ İBN KUDÂME el-MAKDÎSÎ, Abdullah b. Ahmed, (620/1223), *el-Muğnî*, (I-X), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1405, I, 189; VI, 39; VIII, 402.

¹²⁹⁶ TAYÂLÎSÎ, *Müsned*, s. 136, 193; İBN HANBEL, III, 490; MİZZÎ, XXXIII, 345.

“zayıf” olduğunu ifâde etmektedir.¹²⁹⁷ Senedde yer alan diğer râvîlerin tenkîde uğramadıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, kıyâmetin on alâmetinden bahsedilen bu rivâyeti Ashâbı-Suffe'den Huzeyfe b. Esîd el-Gıfârî, Vâsile b. el-Eskâ ve Rebîa el-Cürâşî'nin rivâyet etmesi, isnad zincirinin bazılarında zayıf râvîlerin bulunması, bütün rivâyetlerde alâmetlerin sıralamalarında ciddî farklılıkların olması ve metin tenkîdi yapıldığında bir takım problemlerin ortaya çıkması nedeniyle bu rivâyetin zayıf olduğunu düşünmekteyiz.

B. *Envâru'l-Âşikîn*'de Deccâl

“Deccâl”den bahsedilen rivâyetlerin değerlendirilmesine geçmeden evvel, “deccâl” hakkında genel bilgiler verilmesi uygun olacaktır.

(دجال) “Deccâl”; sözlükte “bir şeyi örtmek, yaldızlamak, boyamak, kandırmak, karıştırmak, yalan söylemek, aldatmak” anlamındaki (دجل) “de ce le” kökünden türeyen bir kelimedir. “Hakkı batılla karıştıran, sözü süsleyip batılı hak gösteren, çok aldatan, çok yalancı kimse” demektir.¹²⁹⁸ Klasik kaynaklarda ise, “âhir zamanda ortaya çıkıp göstereceği hârikulade olaylar sayesinde bazı insanları dalâlete sürükleyeceğine inanılan kişi” şeklinde tarif edilmektedir.

“Deccâl” kelimesi *Kur'an-ı Kerim*'de geçmemektedir. *Kitâb-ı Mukaddes*'te ise, âhir zamanda gelecek olan, “küçük boynuz, canavar” gibi sembollerle tasvir edilen, Allah'ın mâbedini tahrip eden ve O'na karşı gelen güçlü bir varlık olarak tanıtılmaktadır.¹²⁹⁹ Yahûdîler “deccâl”i, kendilerini kurtaracağına inandıkları “Mesîh”in muhalifi olarak görmektedirler. Onlara göre “deccâl”, “Mesîh”in semavî ve ebedi krallığına karşın, geçici dünyevi şeytanî gücü ve şeytanın krallığını temsil etmektedir ve Dâvud'un neslinden gelecek bir “Mesîh” tarafından öldürülecektir.¹³⁰⁰ Hıristiyanlık'ta ise, “âhir zamanda zuhûr edecek düşman”,¹³⁰¹ “fesat adamı, helak oğlu”¹³⁰² şeklinde tanıtılmakta olup, kıyâmetin bir alâmeti olduğuna inanılmaktadır.

¹²⁹⁷ HEYSEMÎ, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 328.

¹²⁹⁸ İBN MANZÛR, XI, 236-237; İBN HACER, *Feth*, Beyrut, 1988, XIII, 76.

¹²⁹⁹ Daniel, 7/8, 25, s. 849, 11/40, s. 855.

¹³⁰⁰ DEMİRCİ, Kürşat, “Deccâl”, *DİA*, IX, 67, İst., 1994.

¹³⁰¹ Matta, 12/28, s. 13; Luka, 11/20, s. 72; Vahiy, 12/8, s. 266, 12/13, s. 266-267.

¹³⁰² Selânikliler'e II. Mektup, 2/3-12, s. 216-217.

Yahudî ve Hıristiyan tarihlerinin incelenmesi sonucu, “deccâl” inancının yayılmasına eski efsânelerin mevcut siyasî durumlara göre yorumlanmasının yol açtığı, Yahudî ve Hıristiyanlara zulmedenlere zamanla efsânevî bir hüviyet kazandırıldığı ve böylece menkıbeler oluşturulduğu anlaşılmaktadır.¹³⁰³ “Deccâl” konusu ile ilgilenen müsteşriklerin bazıları, İslâm’daki “deccâl” telakkîsini tamamen Ehl-i kitâb’a dayandırmışlarsa da, bu iddiaların isabetli olmadığı, benzerlikler bulunduğu, ancak bunun da mutlaka birinin diğerinden aldığı anlamına gelmeyeceği ifade edilmektedir.¹³⁰⁴ Fakat buna rağmen ciddî bir etkilenmenin olduğu da gözlerden kaçmamaktadır. Zîra, Kur’an’ın “karanlık” olarak nitelendirdiği cahiliyye aklının “mâkul” olana değil, “mahsus” olana, akleden kalbe değil, efsâneye dayandığının en güzel delilinin cahiliyye edebiyatı olduğu ve sözlü olan bu edebiyatın kâhinler, arraflar, şairler ve kıssacılar tarafından temsil edildiği bilinmektedir. Toplumun ortak hafızasını temsil eden bu zümrelerin sözlerini “anlam öncelikli” değil, “etki öncelikli” kullandıkları ise mâlumdur. O dönemde gerek manzum, gerekse mensur olsun tüm ürünlerin, bilgi taşımaktan ziyâde dinleyenler üzerinde etki uyandırmak maksadıyla “icrâ” edildiği¹³⁰⁵ ve akıldan ziyâde duyguların ön plana çıkartıldığı görülmektedir. Duygulara hitap edilirken insanlara daha kolay tesir edebilmek ve onları etki altına alabilmek maksadıyla, efsânelerin kullanıldığı ve sembollere de yoğun bir şekilde baş vurulduğu ortadadır. Çünkü mitolojik düşünce, temelde sembolleştirici bir düşüncedir. Çoğu zaman bu mitolojik düşüncede olaylar gizemli, çözülmeye muhtaç bir biçimde kılık değiştirerek ve mantık ötesi bir özellik taşıyarak anlatılmaktadır.¹³⁰⁶ İnsanın ruhunun tâ derinliklerinden fişkıran gelen oluşumlar, korkular, hayaller ve tasavvurlar, sembolik bir dille diğer insanlara ulaştırılmaktadır.¹³⁰⁷ Bu nedenle sembolik anlatım, dinleyenin zihninde hayallerle canlanarak daha net bir şekilde belirlemekte ve akılda daha kalıcı olmaktadır.

Bununla beraber, düşüncelerin anlatımı esnasında tesiri artırmak maksadıyla mecaz ve teşbihte aşırıya gidilmesinin yanlış inanç ve tasavvurların doğmasına yol açtığı gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Nitekim, Budizm ve Hinduizm’de

¹³⁰³ DEMİRCİ, IX, 68.

¹³⁰⁴ SARITOPRAK, Zeki, **İslâm’a ve Diğer Dinlere Göre Deccâl**, Yeni Asya Yay., İst., 1992, s. 126.

¹³⁰⁵ İSLÂMOĞLU, M., **Üç Muhammed İki Tasavvur Bir Gerçek**, Denge Yay., İst., 2002, s.38.

¹³⁰⁶ KANAR, Yüksel, “Mitoloji”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, Risâle Yay. İst., 1990, III, 44.

¹³⁰⁷ KILIÇ, Sadık, **Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim**, Nil Yay. İzmir, 1993, s. 61.

sembolleştirme ve teşbihte aşırıya kaçılmasının doğal bir sonucu olarak adeta yitmiş olsa da, içten içe bir öz halinde tevhîd düşüncesinin yattığı, antropomorfik unsurların ayıklanmasıyla tevhîd pırıltılarının daha iyi müşahede edilebileceği ifade edilmektedir.¹³⁰⁸ Görüleceği üzere, insanların algılamalarını kolaylaştırmak maksadıyla sembollerle anlatılan bazı hakikatlerin zaman içerisinde yanlış anlaşılıp aktarılması, verilmek istenen esas mesajın tam kavranamayıp unutulması veya değiştirilmesi mümkün olabilmektedir. Teferruatla uğraşıldığında bütün göz ardı edilmekte ve parçacı yaklaşımlar esas yörüngeden sapmaya neden olabilmektedir. Dolayısıyla, tekrar doğru rotaya dönebilmek için sapmanın olduğu yere varılması ve hataların bulunup düzeltilmesi gerekmektedir. Bu arada istikametten ayrılmamak için ise, *Kur'an-ı Kerim*'in ve *Sünnet*'in ortaya koyduğu ölçülere göre hareket edilmesi icap etmektedir. Temel esaslar yanlış algılanıp aktarıldığında tevhîd inancında bile, asıldan uzaklaşıp ârizî olanın etkisine girilmesi söz konusu olduğuna göre, “deccâl” hususunda da Yahûdî ve Hıristiyan kültürlerinden bir etkileşimin olması mümkündür. Bu bakımdan, “deccâl” ile ilgili anlayışların arkasında yatan nedenler iyice araştırılmadan, yabancı unsurların etkileri doğru tespit edilmeden, sağlam bir muhakemeye problemler çözüme kavuşturulmadan, sağlıklı bir din anlayışına ve istenilen hedeflere ulaşmanın mümkün olamayacağı açıktır. Bu itibarla, kaynaklarda sembolik bir dille anlatılan “deccâl” ile ilgili rivâyetlere bu açılardan bakılmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmış olmaktadır. Bir başka ifâdeyle, sembolik olarak anlatılan bir hususun müşahhas hale getirilmesi ve buradan yanlış tevillere sapılması doğru neticeler doğurmamaktadır. Bu sebeple gerçeklerden uzaklaşmaması için kastedilen anlamın ne olduğunun büyük bir dikkat ve özenle tespit edilmesi gerekmektedir.

Hadis mecmûalarındaki bazı rivâyetlerde “deccâl”in âhir zamanda geleceği, yeryüzünde kırk gün kalacağı, ilahlık iddiasında bulunacağı, sonunda Hz. İsa tarafından öldürüleceği;¹³⁰⁹ gözünün birinin kör olup ve alnında “kâfir” yazılı

¹³⁰⁸ KILIÇ, s. 264.

¹³⁰⁹ İBN MES'UD, Abdullah, *Tefsîr-u İbn Mes'ud, (Dirâsetü an İbn Mes'ud ve Tefsîrihî, Mecmu'ut-Tefsîr)*, thk. Muhammed Ahmed İsevî, (I-II), Riyad, 1985, II, 305; BUHÂRÎ, 92/Fiten, 26, 27 (VIII, 102-103); MÜSLİM, 52/Fiten, 20 (III, 2247-2255); İBN MÂCE, 36/Fiten, 33 (II, 1357-1365).

olacağı;¹³¹⁰ Yahûdî asıllı İbn Sayyâd'ın da “deccâl” olabileceği;¹³¹¹ Temim ed-Dârî'nin ıssız bir adada “Cessâse” adındaki bir hayvanın yardımıyla “deccâl” ile görüştüğü;¹³¹² “deccâl”in İstanbul'un fethinden sonra ortaya çıkacağı;¹³¹³ “deccâl”in şerrinden emin olmak için Kehf sûresinin ilk âyetlerinin okunmasının tavsiye edildiği;¹³¹⁴ otuz civarında “deccâl”in ortaya çıkacağı¹³¹⁵ gibi farklı “deccâl” portrelerinin çizildiği görülmektedir. Bu rivâyetler arasında çelişki olmadığını iddia edip savunmaya çalışan İslâm âlimleri olduğu gibi,¹³¹⁶ çelişkiler bulunduğunu söyleyenler de mevcuttur.¹³¹⁷ Diğer taraftan orta yolu takip ederek isnâd açısından sahih kabul edilen rivâyetlerdeki ifadelerin mecâzî ifadeler olduğu ve güçlü bâtılın zaman zaman hakka galip olacağı şeklinde yorumlayanlar da vardır. Bununla birlikte, bu yorumların zaman içerisinde farklı anlayışlar kazanacağını söyleyerek tevakkuf edilmesi gerektiğini belirtenler de bulunmaktadır.¹³¹⁸ Bazı İslâm âlimleri ise, bu konudaki bir takım rivâyetlerin *Kur'an-ı Kerim* ve *Sünnet* ile telif edilmelerinin mümkün olmadığı kanaatindedirler.¹³¹⁹ Onlar, “mehdî”, “deccâl” ve “Mesîh” beklentilerinin hasta akılların ürünü olduğunu, yeryüzünde bu tür

¹³¹⁰ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 26 (VIII, 102-103); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 56, 60, 61 (IV, 508, 514, 516); İBN HANBEL, I, 176, 182, 240; II, 27, 33, 124, 149; III, 115, 228, 250; IV, 456; V, 38; VI, 140.

¹³¹¹ BUHÂRÎ, 78/Edeb, 97 (VII, 113-114); MÜSLİM, 52/Fiten, 19 (III, 2240, 2243-2246); EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 16 (IV, 503-506); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 63 (IV, 516-519); İBN HANBEL, II, 149; V, 213. M. İslâmoğlu, İbn Sayyad'ın ya cezaî ehliyeti olmayan bir çocuk, ya da aklî dengesi yerinde olmayan bir kimse olduğu kanaatindedir. Bkz. İSLAMOĞLU, Mustafa, **Üç Muhammed İki Tasavvur Bir Gerçek**, s. 31. A. Yıldırım, Müslim'in rivâyet ettiği (19/Fiten, III, 2241 no:2925) hadisin subût için yeterli olmaması sebebiyle ihtiyatla karşılanması gerektiği kanaatindedir. Bkz. YILDIRIM, A., **Tasavvufun Temel Öğretileri**, s. 319.

¹³¹² MÜSLİM, 52/Fiten, 24 (III, 2261-2265); EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 15 (IV, 499-502).

¹³¹³ MÜSLİM, 52/Fiten, 9 (III, 2221); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 58 (IV, 510); EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 4 (IV, 483).

¹³¹⁴ BUHÂRÎ, 60/Enbiyâ, 3 (IV, 105); 92/Fiten, 26 (VIII, 102); İBN HANBEL, II, 446, 449; İBN MÂCE, 36/Fiten, 33 (II, 1356).

¹³¹⁵ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 25 (VIII, 101); MÜSLİM, 52/Fiten, 18 (III, 2239-2240); EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 16 (IV, 507); İBN HANBEL, V, 16.

¹³¹⁶ SARITOPRAK, Zeki, “Deccâl”, **DİA**, IX, 70, İst., 1994. Ayrıca bkz. BİLMEN, **Muvazzah İlm-i Kelam**, s. 326; EBÛ ŞEHBE, **Sünnet Müdafaası**, I, 328.

¹³¹⁷ REŞİD RIZÂ, **Menâr**, IX, 454-455, 460; ATEŞ, S., **Çağdaş Tefsîr**, VIII, 89-90; ATEŞ, S., **Kur'an Ansiklopedisi**, V, 48-49. Ateş'e göre bu tür rivâyetler, İslâm'ı zayıf düşüren katma rivâyetlerdir ve ayıklanmalıdır.

¹³¹⁸ ÇELİK, Ali, **Hız Peygamber'in Hadislerinde Fitne, (Sebepleri, Özellikleri, Çareleri)**, s. 49.

¹³¹⁹ EBÛ REYYE, Muhammed, **Edvâ' 'ale's-Sünneti'l-Muhammediyye**, s. 40. (Ebû Reyve, bu tür rivâyetleri, Müslümanların inancını bozmak gayesi ile İslâm'a sokulmuş rivâyetler olarak görmektedir). Ayrıca bkz. ÇELEBİ, İ., **Uzak ve Yakın Gelecek**, s. 91-92.

efsânelere yer olmadığını, mitolojik “deccâl” inancının Yahûdî ve Hıristiyanlara ait olup bu kültürlerden İslâm’a intikal ettiğini ileri sürmektedirler.¹³²⁰

Netice îtibârıyla, isnâd açısından sahih görülerek Hz. Peygamber’e nispet edilen rivâyetlerin bir kısmında birbirleriyle bağdaştırılamayacak derecede çelişkiler olduğu görülmektedir.¹³²¹ Zîra, araştırmalar sonunda bazı rivâyetlerde “sika” olmayan râvîlerin olduğu, bunların şahsî ictihadlarını metinlere karıştırma ihtimallerinin bulunduğu ve bazı rivâyetlerde İsrâiliyyât belirtilerinin sezildiği sonucuna varılmaktadır.¹³²² Nitekim, bir rivâyette Hz. Peygamber zamanında yaşayan İbn Sayyad’ın “deccâl” olduğu söylenirken, diğer rivâyette, bir adada zincirlere bağlı bir halde beklediği,¹³²³ bir diğer rivâyette ise, İstanbul’un fethinden sonra ortaya çıkacağı belirtilmesi, bu tenâkuzlara verilebilecek örneklerdir. İstanbul fethedildiğine ve tasvir edilen böyle bir “deccâl” de ortaya çıkmadığına göre, bu rivâyetin isnâdında ve metninde problemler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca “deccâl”in şahsına ait özellikleri açıklayan rivâyetlerde de çelişkiler bulunmaktadır. Kızıl veya beyaz tenli, kısa boylu veya cüsseli, heybetli¹³²⁴ şeklinde tanıtılması bunun göstergesidir. Bunlardan başka, bir taraftan “deccâl”in ilahlık iddiasında bulunacağı belirtilirken, öte yandan alnında “kâfir” yazısının mevcut olacağı ve herkes tarafından okunacağı ifâde edilmesini de akılla bağdaştırmak mümkün görünmemektedir. Allah’a îmân etmekle sorumlu tutulan insanoğlunu saptırması için “deccâl”e peygamberlerden çok üstün özellikler verilmesinin, hem ilâhî hikmete, hem de kıyâmete kadar kainatta sürüp gidecek Allah’ın koyduğu yol ve yönleme¹³²⁵ aykırı olduğu ortadadır. Zîra, böyle bir şeyi koyduğu kurallara öncelikle kendisinin

¹³²⁰ ABDÜLKERİM el-HATİP, *el-Mehdiyyü'l-Muntazar ve Men Yentazirûneh*, Kâhire, 1980, s. 112. Ayrıca bkz. İBN HALDUN, *Mukaddime*, Beyrut, 1992, s. 439; MEVDÛDÎ, *Meseleler ve Çözümleri*, trc. Yûsuf Karaca, (I-III), İst., 1990, I, 36-40; III, 127-132. Paçacı, “deccâl”in hem Apokaliptik hem de Fiten Edebiyatında olağanüstü güçleri olan biri olarak tanıtıldığını, üslup bakımından da inkar edilemez benzerlikler olduğunu ifâde etmektedir. Bkz. PAÇACI, *Kur’an ve Ben*, s. 143-145.

¹³²¹ REŞİD RIZÂ, *Menar*, IX, 451-453.

¹³²² SARITOPRAK, Z., s. 148-150; ÇELEBİ, İlyas, *İslâm’da İnanç Esasları*, s. 285.

¹³²³ Yıldırım, “cessâse” hadisiyle ilgili yaptığı araştırmanın sonucunda “Rasûlullah ile irtibatı olmayan İsrâilî bir haber olduğu” kanaatine varmıştır. Bkz. YILDIRIM, *Enbiyâ, Hadis Problemleri*, s. 247. Oysa bu hikayeyi Temim ed-Dârî Hz. Peygamber’e değil, Hz. Peygamber Temim’e isnad ederek anlatmıştır. Bkz. Tezimizizin Giriş kısmı “Kıssacılığın Târihî Gelişimi” bölümü.

¹³²⁴ İBN HACER, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 82.

¹³²⁵ İsrâ’, 17/77; Ahzâb, 33/38, 62; Fâtır, 35/43; Feth, 48/23. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/137; Nisâ, 4/26.

uyduğu bilinen¹³²⁶ Yüce Allah'ın yapması söz konusu değildir. Dolayısıyla bu rivâyetlere ihtiyatla yaklaşılması ve “deccâl” ile ilgili yorum yapılmaya çalışılırken bütün bu hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Mûtezilî İmam Kâdı Abdülcebâr, (415/1024) “*akla muhalif bir şey Rasûlullah'a isnâd edilirse, onun böyle bir şey söylemediğine hükmetmek gerekir. Şâyet söylemişse, başkasından hikâye yoluyla söylemiştir. Bu takdirde de alınmayabilir. Eğer bu sözün te'vil imkanı varsa te'vil edilir*” demektedir.¹³²⁷ Buradan hareketle bir kısım İslâm âlimi de, senedi sahih gaybî hadislerde geçen ifâdelerin Arap edebiyatının teşbih ve temsil sanatının bir gereği olduğunu belirterek bunların yorumlanabileceğini ifâde etmişlerdir.¹³²⁸ Kalam âlimlerinin çoğunluğu, “deccâl”in çıkışını mitolojik bir üslupla ifâde eden rivâyetleri yorumlamaya yanaşmazken, Sünnî kalam ekolünün seçkin sîmalarından Taftazânî, (793/1390) ilgili rivâyetleri zâhirî mânâda anlamayı mümkün görmekle birlikte, “deccâl”i “*şer ve fesadın yayılması*” şeklinde tevil etmiştir.¹³²⁹ Onun “deccâl” kavramına bu şekilde bir yorum getirmesi, çağdaş âlimlerin te'vil kapılarını açmalarına ve değişik yorumlar yapmalarına imkan sağlamıştır. Nitekim, Muhammed Abduh “deccâl”i, “*İslâm dininin ortadan kaldırmaya çalıştığı bütün hurafe, yalancılık ve kötülüklerin sembolü*”,¹³³⁰ Reşid Rızâ, “*maddî şehvetlerin ön plana çıkması*”, “*Yahûdilerin gerçekleştireceği şerrin ve inkarcılığın yaygınlık kazanması*”,¹³³¹ Elmalılı Hamdi Yazır, “*Filistin'de Yahûdiler'e devlet kurmak isteyen İngiltere*”,¹³³² Kâmil Mîras, “*küfrü yayan ve cemiyetin nizamına bozan şey*”,¹³³³ Muhammed Esed, “*Avrupa*

¹³²⁶ En'âm, 6/12, 54; A'râf, 7/156; Tâhâ, 20/15. (Nitekim, bu son âyette belirtildiği üzere Allah Teala, neredeyse kendisinden bile gizleyecek olduğu kıyâmetin ne zaman kopacağı hususunu kimseye bildirmemekte ve koyduğu kurala öncelikle kendisi uymaktadır.) Aynı şekilde bu dünyada yaptıkları kötülükler sebebiyle insanları hemen cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde bir tek canlı bırakmayacağını, ama katından verilmiş bir söz olduğunu ve bu süre doluncaya kadar onlara mühlet verdiğini belirtmesi de koyduğu kurala uyduğunun bir göstergesidir. Bkz. Nahl, 16/61; Kehf, 18/58-59; Fâtır, 35/45.

¹³²⁷ KÂDI ABDÛLCEBBÂR, Ebu'l-Hasan Abdülcebâr b. Ahmed el-Hemedânî, **Şerhu'l-Usuli'l-Hamse**, nşr. Abdülkerim Osman, Kâhire, 1965, s. 768.

¹³²⁸ MAHMÛD ŞELTÛT, **el-İslâmü Akîde ve's-Şeria**, Kâhire, 1959, s. 61.

¹³²⁹ TAFTAZÂNÎ, Mesud b. Ömer b. Abdillâh, **Şerhu'l-Mekâsîd**, (I-V), nşr. Abdurrahmân Umeyre, Beyrut, 1989, V, 317.

¹³³⁰ REŞİD RIZÂ, **Menar**, III, 317.

¹³³¹ REŞİD RIZÂ, **Menar**, IX, 490-505.

¹³³² YAZIR, VI, 4172-4173.

¹³³³ AHMED NÂİM, **Tecrid**, IX, 184.

Medeniyeti”¹³³⁴ Muhammed Selâme Cebr, “*şeytan*”,¹³³⁵ Ömer Rıza Doğrul, “*Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddiâsını seslendiren Hıristiyanlık akîdelerinin yayılması*”¹³³⁶ Yavuz, “*ulûhiyet niteliklerine sahip hârikulâde bir insan değil, kötülüğü temsil eden bir tip*”,¹³³⁷ şeklinde yorumlamaktadırlar. Kardâvî ise “*deccâl*”i, “*karanlık batı medeniyeti*” şeklinde te’vil edenlerin görüşlerine katılmayarak tevâtür derecesine ulaşmış sahih hadislerde, “*deccâl*”in bozgunculuk yapan, tahrik ve tehdit eden bir fert, şahıs veya insan olarak tavsif edildiğini, dolayısıyla, “*kör bir medeniyet*” şeklindeki yorumlanmasının uygun olamayacağını söylemektedir.¹³³⁸ Oysa rivâyetlerin geneline bakıldığında böyle bir yorumun yapılmasının mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Nitekim bazen lafızlara bağlı kalmanın bir takım sembollerin gerektiği şekillerde yorumlanmasına engel teşkil edebildiği ve anlamayı zorlaştırdığı görülmektedir. Öte yandan burada hatırlatılması gereken bir diğer nokta da, “*deccâl*”e hizmet edenlerin “*şeytanca niyetler taşıyan kötü insanlar*” olduğudur. Yoksa başka bir âlemde yaşayan cin ve şeytanlar değildir. Zîra, onların aslî hüviyetleri ile insanlara görünemeyecekleri bilinmektedir.¹³³⁹

Görüleceği üzere İslâm âlimlerinin çoğunluğu, isnâd açısından sahih kabul edilen hadislere dayanarak âhir zamanda “*deccâl*”in ortaya çıkacağına, insanları saptırmaya çalışacağına inanmakta ve bu rivâyetleri farklı şekillerde te’vil etmektedirler. Bu âlimlerin bir kısmı görüşlerini desteklemek maksadıyla *Kur'an-ı Kerim*'den deliller bulmaya çalışmışlarsa da, “*deccâl*”e işaret ettiği iddia edilen

¹³³⁴ ESED, Muhammed, **Mekke'ye Giden Yol**, çev. Cahit Koytak, İnsan Yay., İst., 1984, s. 13-17.

¹³³⁵ MUHAMMED b. SELÂME CEBR, “*Eşrâtü's-Sâa ve Esrâruhâ*”, Kâhire, 1993, s. 34.

¹³³⁶ DOĞRUL, Ömer Rıza, **Tanrı Buyruğu**, İst., 1980, s. 351.

¹³³⁷ YAVUZ, Y. Ş., “*Kıyâmet Alâmetleri*”, **DİA**, XXV, 524, İst., 2002.

¹³³⁸ KARDAVÎ, Yûsuf, **Sünnet'i Anlamada Yöntem**, s. 246-247.

¹³³⁹ ATEŞ, Ali Osman, **Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan**, Beyan Yay., İst., 1995, s. 390.

âyetler¹³⁴⁰ incelendiğinde ileri sürdükleri bu tezlerinin ilmî dayanakta yoksun olduğu görülmektedir.¹³⁴¹

Özetle *Kur'an-ı Kerim*'de “deccâl” ile ilgili hiçbir sarîh ifâde bulunmamaktadır. Ancak bazı rivâyetlerden çıkartılacak en belirgin hususlar sonucu “deccâl”i şu şekilde açıklamamız mümkündür. “Deccâl” bir “kıyâmet alâmeti” olmamakla beraber her zamanda ve her bölgede inkarcılığı yaymaya çalışan, ahlâkî değerleri yok etmeyi amaçlayan ve her türlü terörist faaliyetleri destekleyen kimselerdir. Kendi kurdukları düzenin yıkılmasını istemeyen, bunun için her yolu mübâh gören, nefislerinin esîri olmuş, kötü niyetli, negatif düşünceli, ikiyüzlü, bencil ve azgın bütün hakikat inkarcılarıdır. Maddî yönden gelişmiş olmaları sebebiyle teknik imkan ve kapasitelerini sürekli artıran, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri kendi çıkarları için keyfî olarak kullanmaktan çekinmeyen ve “güçleri” sayesinde mazlumları kısa sürede etkisiz hâle getirenlerdir. Bu üstün maddî özelliklere sahip olmaları nedeniyle çok daha “hızlı” hareket edenlerdir. Dünyevî zevkleri önceleyen, serveti ve makamı baş tacı eden, doğayı kirleten ve yoksul insanları dışlayan, hayırlı faaliyetleri engelleyen her türlü olumsuz bakış açılarını, “dünyanın en ücra köşelerine kadar” iletişim vasıtalarıyla yayarak çıkarıcılığı özendirilenler ve insanların duygularını istismar edenlerdir. Çirkin olan şeyleri “güzel”, güzel olan mânevî-ahlâkî değerleri ise “çirkin gösteren”, bütün bunları yaparken hiçbir masraftan kaçınmayan ve gidilmedik de çok az yer bırakanlardır.

Sonuç itibârıyla, sembollerle anlatılan “deccâl” tasvirleri müşahhaslaştırılmadan doğru anlaşılıp yorumlanabilirse, düşünen ve sorgulayan insanlar için önemli ipuçları içerdiği görülmektedir. Ayrıca “deccâl” ile ilgili rivâyetlerin tevâtür derecesine ulaşmaması, mecâzî mânâlarına yorumlanmalarının da

¹³⁴⁰ (Âl-i İmrân, 3/55; Nisâ, 4/157-159). Bu âyetlerden dolayı olarak çıkartılan işaretin aksine, Hz. İsa, bedenen ölmüş (Mâide, 5/117) ve ruhu Allah katına yükseltilmiştir. (Zuhuf, 43/61). Bu âyeti delil getirerek Hz. İsa'nın tekrar dünyaya döneceğini ileri sürmek de isâbetli değildir. Zira âyetin devamında Hz. Muhammed'e uyulması istenmektedir. (Âl-i İmrân, 3/46). Buradan da Hz. İsa'nın tekrar dünyaya döneceği sonucunu çıkarmak mümkün gözükmemektedir. (En'am, 6/158). Bu âyette de “deccâl”e işaret olmayıp, “küresel kıyâmet” başladığı anda yaşanılacak fiziksel değişimler kastedilmektedir. (Muhammed, 47/18). Bu âyette ise alâmetlerin geleceği değil, aksine geldiği bildirilmektedir. Sonuç itibârıyla; mezkur âyetlerden dolayı da olsa “deccâl”e işaret edildiği sonucunu çıkarmanın, ilmî açıdan mümkün olmadığı görülmektedir.

¹³⁴¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. SARITOPRAK, Z., “Deccâl”, **DİA**, IX, 71.

mümkün olması nedeniyle,¹³⁴² maddî bir “deccâl”in varlığına inanmayanlara küfür isnâd etmek doğru değildir.¹³⁴³ Bîcan ise müşahhaslaştırılmış bir “deccâl”in varlığına inanmakta ve bunu kıyâmetin bir alâmeti olarak görmektedir.

Şimdi de konu ile ilgili eserde yer alan rivâyetleri değerlendirelim.

1. İbn Kesir dedi: ...dediler: ‘Ya Rasûlellah! Dünyada ne kadar eğlenir?’ Dedi: “Kırk gün dura. Evvelki günü bir yılca (yıl kadar) ola. İkinci günü bir ayca ola. Üçüncü günü bir haftaca ola. Ve geri kalan günleri, bayağı (normal) günler gibi ola. Bir kavm gele, deccâl’e îmân ede. Deccâl ol kavmin hâcetin revâ ede. Ondan sonra bir kavm dahi gele. Deccâl ol kavmi dahi davet ede. Amma ol kavm uymayalar. Kaçan bir vîraneye erse, emr ede. Cemûi malın dışarı çıkara. Ve kabristana uğraya, mevtalara: ‘Kalkın’ diye. Şeytan onların sûretinde duru gele. Bir yanında su, bir yanında od ola. Her kim uymaz ise, oda bıraka. Ol od ona su ola. Her kim uyar ise, suya bıraka. Ve ol su ona, od ola. Ve alında ‘kâfir’ deyü yazılmış ola. Ve bir gözü a’ver (kör) ola.”¹³⁴⁴

Müellifin eserin dördüncü bölümünde, “Deccâl’in Çıkışı” bahsinde, kıyâmet öncesi görülmesi beklenen olaylardan bahsederken kullandığı rivâyetlerden biri de budur. O, “deccâl”in âhir zaman fitnesi olduğunu söyledikten sonra onun bir takım özelliklerini belirtmiş arkasından da görüşünü desteklemek için bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Bîcan’ın naklettiği bu rivâyet, birkaç rivâyetin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Öncelikle “deccâl”in kırk gün kalacağı ile ilgili kısmın değerlendirmesini yapacak olursak, bu rivâyeti Abdullah b. Amr’dan; Müslim, İbn Hıbbân, Hâkim ve Beyhakî,¹³⁴⁵ Nevvâs b. Sem’an el-Kilâbî’den; İbn Hanbel, Ebû

¹³⁴² SAKALLI, Talat, Cârî Kültürün Hadis Rivâyetine Tesiri, s. 297.

¹³⁴³ SARITOPTAK, Z., **İslâm’a ve Diğer Dinlere Göre Deccâl**, s. 144. Bu konuda hadis diye rivâyet edilen, “*Mehdî’nin çıkışını, İsâ’nın nuzûlünü, deccâl’in zuhûrunu inkar eden kâfir olur*” şeklindeki metnin uydurma olduğunu İbn Hacer ifade etmektedir. Bkz. İBN HACER, **Lisânu’l-Mîzân**, (I-VII) Haydarabad, 1329, V,130. Ayrıca bkz. ŞELTÛT, Mahmud, **el-İslâmu Akîdetün ve’s-Şerîa**, Kahire, 1379/1959, s. 49-59.

¹³⁴⁴ AHMED BÎCAN, s. 370-371; **D. Mekkûn**, s. 126.

¹³⁴⁵ MÜSLİM, 52/Fiten, 23 (III, 2258); İBN HİBBÂN, XVI, 350; HÂKİM, IV, 594; BEYHAKÎ, Şuab, I, 308.

Dâvud, İbn Mâce, Tirmîzî, Taberânî, İbn Mende, Hâkim,¹³⁴⁶ Câbir b. Abdillâh'tan; Taberânî,¹³⁴⁷ Esmâ bnt. Yezid'den ise; İshâk b. Râhaveyh ve İbn Hanbel¹³⁴⁸ tahrir etmişlerdir. Müslim ve Beyhakî'nin Abdullah b. Amr'dan rivâyetten yaptıkları nakilde; Hz. Peygamber'in, ümmetinin içinden bir "deccâl"ın çıkacağını ve bunun kırk kalacağını söylediği, sonra bu kırkın; kırk gün mü, kırk ay mı, yoksa kırk yıl mı olduğunu bilmediğini belirttiği ifade edilmektedir. İbn Hibbân ve Hâkim'in tahrirlerinde ise buraya kırk gece de eklenmektedir. Nevvâs b. Sem'an el-Kilâbî'den gelen bütün rivâyetlerde ise, "deccâl"ın kırk gün kalacağı, birinci günün bir sene, ikinci günün bir ay, üçüncü günün bir hafta ve geri kalan günlerin ise sair günler gibi olacağı ifade edilmektedir. Esmâ bnt. Yezid kanalıyla gelen rivâyette ise, kırk sene kalacağı, bir senenin bir ay, bir ayın bir hafta, bir haftanın bir gün gibi olacağı, bir günün ise hurma yaprağının ateşte yanması gibi çok çabuk geçeceğinden bahsedilmektedir. Görüldüğü üzere rivâyetlerde kırk ile ilgili farklı anlatımlar söz konusudur. Tirmîzî bu rivâyetin râvîlerinden Velid b. Müslim ile Abdurrahman b. Yezid'in hadislerinin birbirine karıştığını belirtmiş,¹³⁴⁹ hadise "hasen-garib" hükmünü vermiş ve sadece Abdurrahman b. Yezid b. Câbir kanalıyla bilindiğini söylemiştir.¹³⁵⁰ Heysemî'de Taberânî'nin Evsât'ında¹³⁵¹ Cabir b. Abdillâh kanalıyla yaptığı rivâyetin senesinde bulunan râvî Zem'a b. Sâlih el-Yemânî'in "zayıf" olduğunu belirtmiştir.¹³⁵² Tirmîzî, bazı ehl-i hadîsin bu râvîyi hafıza yönünden "zayıf" gördüklerini ifade etmiştir.¹³⁵³ İbn Hibbân ise vehm ettiğini ve hatalarının bulunduğunu söylemiş,¹³⁵⁴ Bûsirî ise, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve başkalarının bu kimseyi "zayıf" gördüklerini ifade etmiştir.¹³⁵⁵ Özetle, incelenen bu

¹³⁴⁶ EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 14 (IV, 496-497); İBN MÂCE, 36/Fiten, 33 (II, 1356); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 59 (IV, 510-511); İBN HANBEL, IV, 181; TABERÂNÎ, **M. Şâmiyyîn**, I, 355; İBN MENDE, II, 933; HAKİM, IV, 538.

¹³⁴⁷ TABERÂNÎ, **Evsât**, IX, 84-85.

¹³⁴⁸ İSHÂK b. RÂHAVEYH, Ebû Ya'kûb, (238/852), **Müsnedü İshâk b. Râhaveyh**, (I-III), thk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin, Mektebetü'l-İmân, Medine, 1991, I, 169; İBN HANBEL, VI, 459.

¹³⁴⁹ TİRMİZÎ, 31/Fiten, 59 (IV, 511).

¹³⁵⁰ TİRMİZÎ, 31/Fiten, 59 (IV, 514).

¹³⁵¹ TABERÂNÎ, **Evsât**, IX, 84-85.

¹³⁵² HEYSEMÎ, **Mecma'**, VII, 349, 351. Bu râvî ile ilgili olarak ayrıca bkz. HEYSEMÎ, I, 334; IV, 330; V, 3, 98, 117, 131, 330; VI, 51; VIII, 83; IX, 9; X, 332.

¹³⁵³ TİRMİZÎ, 46/Menâkıb, 30 (V, 661-662). Ayrıca bkz. İBN EBÎ HÂTİM, **Cerh**, III, 624.

¹³⁵⁴ İBN HIBBÂN, **Kitabu'l-Mecrûhîn**, (I-III), thk. Mahmud İbrâhim Ziyâd, Dâru'l-Va'y, Halep, ts. I, 312; ZEHEBÎ, **Mizân**, III, 118.

¹³⁵⁵ BÛSİRÎ, **Misbâhu'z-Zücâce fi Zevâidi İbn Mâce**, I, 124. Ayrıca bkz. I, 72; II, 112.

metinler arasında çelişkiler olduğu, kırk ile ilgili bir takım spekülasyonların yapıldığı, “deccâl” ile ilgili diğer rivâyetlerde olduğu gibi bir takım ilâve unsurlar içerdiği anlaşılmakta olup bu rivâyet zayıftır.

Ahmed Bîcan’ın eserine aldığı mezkur rivâyetin diğer kısımlarında yer alan “bir yanında ateşin bir yanında suyun olduğu, gözünün birinin kör olup, iki gözünün arasında kâfir yazısının bulunduğu” ile alakalı şu tespit ve değerlendirmeleri yapmamız mümkündür.

“Deccâl”in iki gözüünün arasında kâfir yazılı olduğu” ile ilgili rivâyeti, Mücâhid’den; Buhârî ve Müslim,¹³⁵⁶ Katade’den; Buhârî,¹³⁵⁷ Ömer b. Sabit el-Ensârî’den ise Müslim nakletmiştir.¹³⁵⁸ Mücâhid, bu hadisenin İbn Abbâs’ın yanında konuşulduğunu haber vermektedir. Ancak İbn Abbâs: “Deccâl”in altında kâfir yazıldığına ilişkin sözleri Hz. Peygamber’den işitmediğini” söylemiştir.¹³⁵⁹ Dolayısıyla bu rivâyetin de zayıf olduğu olduğu anlaşılmaktadır.

“Deccâl”in bir gözünün kör olduğu, Allah’ın ise kör olmadığı, “deccâl”in iki gözü arasında kâfir yazılı olduğu” şeklindeki rivâyeti ise Enes b. Mâlik’ten; Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, İbn Hanbel ve Ebû Ya’la,¹³⁶⁰ Abdullah b. Ömer’den; Ma’mer b. Raşid, Ebû Avâne, Tirmîzî ve İbn Hıbbân,¹³⁶¹ Muaz b. Cebel’den ise, Bezzâr ve Taberânî¹³⁶² tahrir etmişlerdir. Taberânî’nin tahririnde yer alan râvî Yahya b. Abdillâh b. Bekr, rivâyetinde teferrüd etmiştir.¹³⁶³ Heysemî ise Taberânî’nin naklettiği rivâyette yer alan râvî Huneys b. Amir b. Yahya el-Muâfirî’yi tanımadığını söylemiştir.¹³⁶⁴ Bu rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

¹³⁵⁶ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 26 (VIII, 103); MÜSLİM, 1/Îmân, 74 (I, 153).

¹³⁵⁷ BUHÂRÎ, 97/Tevhîd, 17 (VIII, 172).

¹³⁵⁸ MÜSLİM, 52/Fiten, 19 (III, 2245).

¹³⁵⁹ BUHÂRÎ, 25/Hac, 30 (II, 148); 77/Libas, 68 (VII, 59); 60/Enbiyâ, 8 (IV, 111).

¹³⁶⁰ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 26 (VIII, 103); MÜSLİM, 52/Fiten, 20 (III, 2248); EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 14 (IV, 494); İBN HANBEL, III, 228, 250, 290; EBÛ YÂ’LÂ, VI, 408.

¹³⁶¹ MA’MER b. RÂŞİD, (153-154/770-71), **el-Câmi’**, (I-II), (Abdurrezzâk’ın Musannefi içinde, (I-X)), thk. Habîbu’l-Â’zamî, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1403, XI, 391; EBÛ AVÂNE, I, 148; TİRMÎZÎ, 31/Fiten, 60 (IV, 524); İBN HİBBÂN, XV, 183.

¹³⁶² BEZZÂR, **Müsned**, VII, 95; TABERÂNÎ, **Evsât**, IX, 138.

¹³⁶³ TABERÂNÎ, **Evsât**, I, 70; IX, 138.

¹³⁶⁴ HEYSEMÎ, **Mecma’**, VII, 339. Heysemî, İbn Hanbel ve Taberânî’nin “deccâl” ile ilgili diğer rivâyetlerinde bulunan râvî Şehr b. Havşeb’in “zayıf” olduğunu söylemiştir. Bkz. **Mecma’**, VII, 345, 347.

“Deccâl”in sağ gözünün kör olup, korkutucu saçlara sahip olduğu, yanında cennet ve cehennem bulunduğu, aslında cehenneminin cennet, cennetin ise cehennem olduğu” şeklindeki rivâyeti ise Huzeyfe b. el-Yemânî’den; Müslim, İbn Mâce ve Bezzâr tahrir etmişlerdir.¹³⁶⁵ Rivâyetin hasen olduğu görülmektedir.

“Deccâl”in yanında su ve ateş bulunduğu, aslında ateşin soğuk, tatlı ve hoş bir su, suyun ise ateş olduğu, bu nedenle “deccâl”e aldanarak tehlikeye atılmamak gerektiği” ile ilgili rivâyeti ise yine Huzeyfe b. el-Yemânî’den; Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Bezzâr tahrir etmişlerdir.¹³⁶⁶ Bu rivâyetin de sahih olduğu anlaşılmaktadır.

“Allah tarafından gönderilen bütün peygamberlerin, ümmetlerini “deccâl” ile inzâr ettiği, Nûh (a.s.) ve diğer peygamberlerin de bu şekilde yaptığı, deccâlin bir gün ortaya çıkacağı ve onun halinin gizli kalmayacağı, Allah’ın kör olmadığı, ancak “deccâl”in sağ gözünün kör olup, sanki salkımdan dışarı fırlamış üzüm tanesi gibi olduğu, iki gözünün arasında kâfir yazıldığı ve bunu her mü’minin okuyacağı” şeklindeki rivâyeti ise Ebû Hureyre’den; Buhârî ve Müslim,¹³⁶⁷ Abdullah b. Ömer’den; Buhârî, Müslim, Tirmîzî ve İbn Hıbbân,¹³⁶⁸ Enes b. Mâlik’ten; Ebû Dâvud,¹³⁶⁹ Câbir b. Abdillâh’tan; Hâkim¹³⁷⁰ farklı lafızlarla ancak aynı anlama gelecek şekilde tahrir etmişlerdir. Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir.¹³⁷¹ Bu rivâyet te sahihtir.

“Deccâl”in yanında iki nehir bulunduğu, bu nehirlerden birinin bakan kimsenin gözüne ateş gibi göründüğu, diğerinin ise normal bir su olduğu, ona erişen kimsenin gözünü yumarak ateş olarak gördüğu sudan içmesi gerektiği, çünkü onun aslında soğuk su olduğu, diğerinden sakınılması gerektiği çünkü onun fitne olduğu, “deccâl”in iki gözü arasında kâfir yazısının olduğu ve bunu okuma yazma bilen bilmeyen herkesin okuyabileceği” şeklindeki rivâyeti ise Huzeyfe b. el-Yemânî’den;

¹³⁶⁵ MÜSLİM, 52/Fiten, 20 (III, 2248-2249); İBN MÂCE, 36/Fiten, 32 (II, 1353); BEZZÂR, VII, 281.

¹³⁶⁶ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 26 (VIII, 103); MÜSLİM, 52/Fiten, 20 (III, 2250,); EBÛ DÂVUD, 34/Fiten, 1 (IV, 444-446); 34/Fiten, 14 (IV, 494); BEZZÂR, VII, 245. Ayrıca bkz. VII, 281.

¹³⁶⁷ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 26 (VIII, 103); MÜSLİM, 52/Fiten, 19 (III, 2250).

¹³⁶⁸ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 26 (VIII, 102); MÜSLİM, 52/Fiten, 19 (III, 2245); 1/Îmân, 75 (I, 155-156); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 56 (IV, 508); İBN HİBBÂN, XV, 189.

¹³⁶⁹ EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 14 (IV, 494).

¹³⁷⁰ HÂKİM, I, 76.

¹³⁷¹ TİRMİZÎ, 31/Fiten, 56 (IV, 508).

İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Bezzâr, Taberânî ve Hâkim,¹³⁷² Fâtıma bnt. Kays'tan ise Taberânî¹³⁷³ farklı lafızlarla tahrir etmişlerdir. Heysemî, Fâtıma bnt. Kays'tan gelen rivâyetin senedinde bulunan râvî Seyf b. Miskîn'in "çok zayıf" olduğunu söylemiştir.¹³⁷⁴ Bu rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu rivâyetler hakkında şunları ifade edebiliriz. Bu rivâyetlerin bir kısmının sahih, bir kısmının hasen, diğer bir kısmının ise zayıf oldukları görülmektedir. Bu itibarla, "deccâl" ile ilgili bu rivâyetlerde sembolik bir anlatımın yapıldığı ve bu rivâyetlerin zamanla müşahhaslaştırıldığına hesaba katılması gerekmektedir. Çünkü bu intibai verecek bir takım ifadeler metinlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu mecâzî ifadelerin doğru anlaşılması ve metinlere yapılması imkan dahilinde olan bir kısım ilavelerin ayıklanması durumunda Hz. Peygamber'in maksadı daha iyi anlaşılabilir.

Nitekim, bu rivâyetlerin pek çoğunda ifade edildiği üzere "deccâl" körlük ile sembolize edilmektedir ki bu onun "eksikliğine" bir işaret olabilir. Sağ gözün kör olduğu ifadesini "*hayata tek gözle bakıldığı, maddî değerlerin ön plana çıkartılıp mânevî değerlerin terk edildiği durumlar*" şeklinde anlamak imkan dahilindedir. Zîra, sadece dünyaya bağlanılıp âhiretin unutulması, geçici dünyevi zevklerin önemsenmesi âdetâ "deccâl" ile sembolize edilerek eleştirilmekte, hayata bu tarz bir bakışın kişiyi "*aldatacağı*"na dikkatler çekilmektedir. Bu itibarla bir kimsenin âhireti unutarak sadece dünya ile meşgul olmasının büyük bir noksanlık olduğunu bütün peygamberlerin kavimlerine haber vermeleri doğaldır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in de kıyâmete kadar gelecek ümmetini bu tarz sembolik ifadelerle uyarması mümkündür. Önemli olan, onun bu uyarısını doğru anlayıp değerlendirebilmektir. Nitekim, Hz. Peygamber'in bu ifadeleriyle yanlış yollara girerek kendini aldatan ve hatalarından dönmeyen bir kimsenin kendi kıyâmetini (kıyâmet-i suğrâ) hazırladığını söylemesi, toplumların da istikametten ayrılarak kokuşma, çürüme ve yozlaşmaya yol açacak davranışları benimsemeleri durumunda

¹³⁷² İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 490, 495; İBN HANBEL, V, 404; BEZZÂR, VII, 243, 274; TABERÂNÎ, **Kebîr**, XVII, 231; HÂKİM, IV, 536.

¹³⁷³ TABERÂNÎ, **Kebîr**, XXIV, 386, 387.

¹³⁷⁴ HEYSEMÎ, **Mecma'**, VII, 339.

kendi toplumsal kıyâmetlerini (kıyâmet-i vustâ) hazırladıklarını ve hızlandırdıklarını ifade etmiş olması söz konusu olabilir.

Diğer taraftan Allah'ın kör olmadığına özellikle vurgu yapılmasının nedeni ise, O'nun tam ve mükemmel olduğunu,¹³⁷⁵ insanların dünya ve âhirette mutlu olmaları için gereken kuralları eksiksiz koyduğunu ve O'nun koyduğu bu kurallara uygun davranılmasının hayırlı olacağını ifade etmek amacına matuf olmalıdır. Zîra Hz. Peygamber hayatının her anında ısrarla bu mesajı vermeye çalışmış, insanların Allah'ı doğru tanımalarını amaçlamış ve her zaman muhataplarının anlayacakları bir dil kullanmaya özen göstermiştir.

Netice îtibârıyla, her dönemde peygamberler kendi kavimlerini bu tür bir yanlışa düşmeme konusunda uyarmışlar, bunu yaparken de mecâzî ifadeler kullanabilmişlerdir. Ancak zamanla bu sembolik anlatımların kişileştirilmesi bir takım problemlerin doğmasına yol açmıştır. Genellikle insanlar esas alınması gereken mesaja yoğunlaşmak yerine, maddileştirilen ve ilginç portrelerle tasvir edilen bir “deccâl” anlayışına yönelmişlerdir. Yüzyıllardır beklenen böyle bir “deccâl”in henüz ortaya çıkmaması, onları düşünmeye sevk etmek yerine beklemeye itebilmiştir. Oysa insanların her ne sûrette olursa olsun kendilerine ulaştırılan metinleri doğru anlamak gibi bir görev ve sorumlulukları vardır. Bugün bile “deccâl”in bir şahıs olarak bekleniyor olması yapılan bu tespitin doğruluğunun bir işareti ve Hz. Peygamber'in maksadının tam olarak kavranamadığının bir göstergesidir.

2. Rasûl (a.s.) dedi: “Deccâl üç pare şehre girmeye. Biri, Kudüs. Biri, Mekke ve biri Medine'dir.”¹³⁷⁶

Ahmed Bican, eserinin dördüncü bölümünde “Hac” bahsini işlerken, hacla ilgili konulara temas etmiş, Kudüs, Medine ve Mekke'nin özelliklerini anlatmış, arkasından buralarda kılınan bir vakit namazın faziletinden bahsettikten sonra, bu rivâyeti zikrederek bahsi tamamlamıştır.

¹³⁷⁵ NEVEVÎ, *Şerhu'n-Nevevî*, II, 236.

¹³⁷⁶ AHMED BÎCAN, s. 326; **D. Mekkûn**, s. 126.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti Abdullah b. Amr'dan; Taberânî tahric etmiştir. “*Deccâl*”in Mekke, Medine ve Kudüs’e giremeyeceğinden” bahseden bu rivâyetin senedinde problemler bulunmaktadır. Zîra Heysemî, burada tanımadığı kimselerin olduğunu söylemiştir.¹³⁷⁷ Rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Bununla birlikte temel hadis kaynaklarında “deccâl”in Mekke ve Medîne’ye giremeyeceğinden bahsedildiği halde Kudüs’ten söz edilmemektedir. Ancak bu anlama gelebilecek ifadelerin bulunduğu farklı rivâyetler söz konusudur. Şöyle ki; “... “*deccâl*”in ve tâunun Medine’ye giremeyeceği, meleklerin onu koruyacağı...” ile ilgili rivâyeti Ebû Hureyre’den; Buhârî, Müslim, İmâm Mâlik, İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ, Taberânî, Ebû Nuaym ve Beyhakî,¹³⁷⁸ Ebû Bekre’den (51/671); Buhârî, İbn Ebî Şeybe, İbn Hıbbân ve Hakim,¹³⁷⁹ Fâtımâ bnt. Kays’tan; İbn Hıbbân,¹³⁸⁰ Câbir b. Abdillâh’tan ise İbn Hanbel¹³⁸¹ tahric etmişlerdir. Heysemî, İbn Hanbel’in Ebû Hureyre’den tahric ettiği rivâyetin râvîlerinin “sika” olduğunu söylemiştir.¹³⁸² Rivâyet, sened îtibârıyla sahihtir.

“... “*Deccâl*”in Mekke ve Medine’ye giremeyeceği...” şeklindeki rivâyeti ise Ebû Said el-Hudrî’den; Müslim,¹³⁸³ Hz. Âişe’den; İbn Hanbel ve Beyhakî tahric etmişlerdir.¹³⁸⁴ Bu rivâyet te sened îtibârıyla sahihtir.

“... “*Deccâl*”in sarıp kuşatamayacağı hiçbir beldenin kalmayacağı, ancak Mekke ve Medine’ye giremeyeceği, çünkü onun her bir geçidinde korumak için saf saf meleklerin olacağı...” şeklindeki rivâyeti ise, Enes b. Malik’ten; Buhârî, Müslim,

¹³⁷⁷ HEYSEMÎ, VII, 350.

¹³⁷⁸ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 27 (VIII, 103); MÜSLİM, 15/Hac, 78 (I, 1005); MÂLİK, 45/Cami’, 4 (II, 892); İBN HANBEL, I, 183; II, 237, 330, 375, 483; EBÛ YÂ’LÂ, II, 129; TABERÂNÎ, *Evsât*, V, 331; EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *el-Müsnedü’l-Müstahrec alâ Sahîhi İmam Müslim*, (I-V), thk. Muhammed Hasen İsmâil eş-Şâfi, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1996, IV, 47; BEYHAKÎ, II, 485, IV, 363.

¹³⁷⁹ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 26 (VIII, 102); İBN EBÎ ŞEYBE, *Musannef*, VI, 406; VII, 492; İBN HİBBÂN, IX, 48; XV, 29, 216; HÂKİM, IV, 583-584.

¹³⁸⁰ İBN HİBBÂN, IX, 48.

¹³⁸¹ İBN HANBEL, III, 393.

¹³⁸² HEYSEMÎ, III, 309.

¹³⁸³ MÜSLİM, 52/Fiten, 19 (III, 2241-2242).

¹³⁸⁴ İBN HANBEL, VI, 241; BEYHAKÎ, II, 481, IV, 363.

İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve İbn Hibbân tahrir etmişlerdir.¹³⁸⁵ Buhârî'nin tahrir ettiği bu rivâyette Mekke'den ve meleklerin korumasından söz edilmemekte, ancak diğer bütün kaynaklarda bunların zikredildiği görülmektedir. Bu rivâyet te sened îtibârıyla sahihtir.

“...“*Deccâl*”in geleceği, ancak Medîne sınırlarına girmesinin kendisine haram kılındığı...” şeklindeki rivâyeti ise, Ebû Said el-Hudrî'den (74/693); Buhârî, Müslim ve Beyhakî,¹³⁸⁶ Zührî'den ise Müslim tahrir etmişlerdir.¹³⁸⁷ Rivâyet, sened îtibârıyla sahihtir

“...“*Deccâl*”in Medîne'ye giremeyeceği, geçitlerinden geçmek isteyeceği ancak meleklerin ona engel olacağı...” şeklindeki rivâyeti ise, Mihcan b. el-Edrâ' el-Eslemî el-Medînî'den; Tayâlisî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Taberânî ve Hâkim tahrir etmişlerdir.¹³⁸⁸ Heysemî, Taberânî'nin tahrir ettiği rivâyetin ricâlinin, “sahihin ricâli” olduğunu söylemiştir.¹³⁸⁹ Bu rivâyetin de sened îtibârıyla sahih olduğu anlaşılmaktadır.

“...Medîne'nin her bir geçidinde kılıçları kınından çekilmiş hazır vaziyette bekleyen bir meleğin olduğu ve “*deccâl*”in oraya giremeyeceği...” şeklindeki rivâyeti Temim ed-Dârî'den, Taberânî tahrir etmiştir.¹³⁹⁰ Heysemî bu rivâyetin râvîlerinden Ömer b. Yezid el-Hemedânî ve dedesini tanımadığını söylemiştir.¹³⁹¹ Rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

“*Deccâl*”in Medîne yakınlarına geleceği, ancak onu koruyan melekleri bulacağı, çünkü oraya ne “*deccâl*”in ve ne de tâunun yaklaşamayacağı” şeklindeki rivâyeti ise Enes b. Mâlik'ten; Buhârî, İbn Hanbel, Tirmîzî, Ebû Yâ'lâ, İbn Hibbân

¹³⁸⁵ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 26 (VIII, 102); MÜSLİM, 52/Fiten, 24 (III, 2265); İBN HANBEL, III, 191; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 406; İBN HİBBÂN, XV, 214.

¹³⁸⁶ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 26 (VIII, 103); MÜSLİM, 52/Fiten, 21 (III, 2256); BEYHAKÎ, II, 485.

¹³⁸⁷ MÜSLİM, 52/Fiten, 21 (III, 2256).

¹³⁸⁸ TAYÂLİSÎ, s. 183; İBN HANBEL, IV, 338; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 492; TABERÂNÎ, *Evsât*, III, 60; *Kebîr*, XX, 297-298; HÂKİM, IV, 474.

¹³⁸⁹ HEYSEMÎ, III, 310.

¹³⁹⁰ TABERÂNÎ, *Kebîr*, II, 54.

¹³⁹¹ HEYSEMÎ, III, 309.

ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹³⁹² Tirmîzî bu hadisin “sahih” olduğunu söylemiştir.¹³⁹³ Bu rivâyette sened itibârıyla sahihtir.

Netice itibârıyla tespit edilen bu rivâyetlerin bazılarında sened yönünden bir takım eleştiriler mevcut olmakla birlikte Mekke ve Medine’ye “deccâl”in giremeyeceği konusunda ortak bir kanaatin olduğu gözlemlenmektedir. Ancak Kudüs’e giremeyeceği konusunda aynı şeyleri söylememiz zordur. Bununla birlikte, rivâyetlerde müşahhaslaştırılmış bir “deccâl” anlayışını yansıtılmaktadır. Bu düşünceye katılmamakla birlikte, sembolik bir anlatımın söz konusu olduğu rivâyetleri şu şekilde anlamamız mümkündür. Allah’a karşı sorumluluk bilinci ile dolu bireylerin yaşadığı bir toplumda “deccâl”in etkilerinin fazla olamayacağı, böyle bir toplumun Allah’ın izniyle “*meleklerin*” korumasını hak edecekleri, zararlı düşüncelerin etkilerinden uzak kalacakları ve inananların yaşadıkları “*şehirlerin*” böyle bir korunmayı elde edebilmek için peygamberlerin uyarılarına kulak vermelerinin doğru olacağı ifade edilebilir. Müslümanların kendi iç dünyalarını ve yaşadıkları beldeleri huzur ve güven ortamına çevirmek ve bütün dünyaya örnek olacak en güzel mesajları ulaştırmak için çaba sarf etmelerinin elzem olduğu sonucuna varılabilir. Zira, her dönemde sayıları hiçte az olmayan “deccâl”lerin negatif tesirlerinden kurtulabilmek, ancak bu tedbirleri almakla ve ortaya güzel eserler koymakla mümkün olabilecektir. Bu itibarla yapılması gereken “deccâl” ile neyin kastedildiğini doğru anlamak, şahsa indirgenmiş, mitolojilerle süslenmiş ve istikbalde geleceğine inanılan maddî “deccâl” yaklaşımlarından kaçınmak, Müslüman beldelerinde İslâm’ı en güzel şekilde yaşayarak temsil etmek ve bütün dünyaya örnek olmaktır.

3. Peygamber (a.s.) dedi: “Ben-i Asfar, A’mak’a varmayınca kıyâmet kopmaya. A’mak Şam katında bir köydür. Kâfirler ona değin varalar. Amma Medine’den İslâm leşkeri (askeri) çıka. Üç bölük ola. Kâfirler ile gâyet cenk edeler. Kâfirler galip olup, mü’minlerin bir bölüğü kaçıp münafık olalar. Ve bir bölüğünü şehid edeler. Onlar efdali şühedâ ola. Ve bir bölüğü galip olup, kâfiri sıyalar ve kıralar. Ondan sonra İshak Peygamber oğlanlarından yetmiş bin kişi

¹³⁹² BUHÂRÎ, 92/Fiten, 27 (VIII, 103); TİRMÎZÎ, 31/Fiten, 61 (IV, 514-515); İBN HANBEL, III, 123; EBÛ YÂ’LÂ, V, 317; İBN HİBBÂN, XI, 215; BEYHAKÎ, II, 485.

¹³⁹³ TİRMÎZÎ, 31/Fiten, 61 (IV, 515).

gelip, İstanbul'u alalar. Bu vechile alalar ki, bir yerden cümlesi (لا اله الا الله و الله) (اكبر) “lâ ilahe illallahu vallahu ekber” diyeler. Evvel denizden yanı yıkalar. Ondan sonra bir yanı yıkalar. Elhasıl üç duvarı dahi tekbir ile yıkalar. Gaziler ganimet malına ulaşırken, şeytan çağıra ki: ‘Ey mü’minler! Deccâl çıktı, evlerinizi harap eyledi.’ diye. Bunlar İstanbul’u koyup Şam’a geeler. Ondan sonra halkın fiili yaramaz ola. Emânet koysalar hıyânetlik edeler. Ve zekat vermeyeler. Ve namaz kılar kişi az kala. Ve halk birbirini dinden çıkarmaya sağyeder (çalışır). Ve cemii halk ehli dünya olalar. Ve erler avratlarına uyalar. Ve oğlancıklar atalarına ve analarına âsi olurlar. Ve dostların birbirini inciteler. Ve mescitlerinde dünya sözlerin söyleyeler. Ve ümmetin âhiri evvel gelenlere lanet edeler. Ondan (sonra) Hak Teala onlara kızıl yel vere. Ve zelzele cihanda çok ola. Ve ay ve gün (güneş) tez tez tutula. Ve halk dine ve Kur’an’a ve Sünnet’e hürmet kılmayalar. Ondan sonra birbiri ardınca nişanlar olmaya başlar.”¹³⁹⁴

Bican, eserinin dördüncü bölümünde, “Kıyâmet Alâmetleri” bahsinde kıyâmet öncesi görülecek bazı nişanlara işaret ettikten sonra, İstanbul’un henüz kâfirlerin elinde olduğunu belirtmiş, daha sonra ise bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Bu rivâyetin de birkaç rivâyetin birleştirilmesiyle oluşturulduğu görülmektedir. Öncelikle ele aldığımız rivâyeti Ebû Hureyre’den; Müslim, Taberânî ve Hakim’in tahric etmiştir.¹³⁹⁵ Bu rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Rumlar, A’mak ve Dâbık”¹³⁹⁶ denilen yerlere inmedikçe kıyâmet kopmayacaktır. Onlara karşı Medine’den yeryüzünün en hayırlıları olan bir ordu çıkacaktır. Bu ordunun askerleri savaşmak üzere saf düzeni alınca, Rumlar: ‘Bizden esir ettiklerinizle aramızdan çekilin de onları öldürelim!’ diyecekler, Müslümanlar da: ‘Hayır! Vallahi sizinle kardeşlerimiz arasından çekilmeyeceğiz’ diye sesleneceklerdir. Bunun üzerine savaş başlayacak, Müslümanların üçte biri kaçarak savaş alanını terk edecek ve Allah ebediyen bunların tövbesini kabul etmeyecektir.*

¹³⁹⁴ AHMED BÎCAN, s. 368-369; D. Mekkûn, s. 124.

¹³⁹⁵ MÜSLİM, 52/Fiten, 9 (III, 2221); TABERÂNÎ, Evsât, VII, 349; HÂKİM, IV, 523-524.

¹³⁹⁶ A’mak ve Dâbık’ın Şam’da, Halep yakınlarında iki yerin ismi olduğuyla alakalı bkz. NEVEVÎ, Şerh, XVIII, 21.

Üçte biri şehid edilecek ki, bunlar Allah katında en faziletli şehidler olacaklardır. Üçte biri ise muzaffer olacaklar ve bu imtihanı başarı ile tamamlayacaklardır. Bu kimseler İstanbul'u fethedecekler, kılıçlarını zeytin dallarına asmış ganimetleri taksim ederlerken aralarında şeytan şöyle seslenecektir: 'Mesih deccâl çıktı ve ailelerinizde sizin yerinizi aldı.' Bunun üzerine onlar (oradan) ayrılacaklardır. Oysa (bu haber) asılsız bir haberdir. Şam'a geldiklerinde ise (deccâl) ortaya çıkacaktır. Bunlar savaş hazırlığı yaparak safları tanzimle meşgul iken, namaz için kamet getirilecek, derken İsa b. Meryem nüzül edecek ve onlara imam olacaktır. Allah'ın düşmanı (deccâl) Hz. İsa'yı görünce tuzun suda erimesi gibi eriyip gidecektir. Eğer deccal kendi haline bırakılacak olsaydı, zaten helak oluncaya kadar eriyip gidecekti. Ancak Allah onu kendi (kudret) eliyle öldürecek ve harbesindeki kanı onlara gösterecektir." Taberânî bu rivâyetin râvîlerinin "sika" olduğunu söylemiştir.¹³⁹⁷

Rivâyetin sened îtibârıyla hasen olduğu görülse de metinde yer alan bir takım ifadeler dikkatleri çekmektedir. Şöyle ki; "deccâl"ın ailelerde erkeklerin yerlerini aldığından bahsedilmektedir. Oysa "deccâl" bir kişi olarak tavsif edildiği halde nasıl ailelerin her birinde yerini alabilmektedir? Bu husus îzâha muhtaç olup ve yeterince iknâ edici görünmemektedir. Diğer taraftan İslâm ordusunu cesaretlendirmek için motive edici sözler söylemesi mümkün olan bir peygamberin uyarı ve teşviklerinin zamanla nasıl zenginleştirilebildiğinin örneklerine bu rivâyette rastlamak mümkündür. Nitekim; Allah'ın bizzat gelerek "deccâl"i kendi eliyle öldürmesi ve harbesindeki kanı Müslümanlara göstermesi Kur'an'ın ve Sünnet'in ruhuna aykırıdır. Netice îtibârıyla İsrâiliyyâtın ve kıssacıların bâriz tesirlerinin görüldüğü bu rivâyetin uydurulması kuvvetle muhtemeldir.

Yine Müslim'in Ebû Hureyre'den rivâyeten naklettiği şu hadiste İstanbul'un fethi ve "deccâl" ile alakalı olup, Ahmed Bîcan'ın bu rivâyetten de faydalandığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in bu rivâyette şöyle söylediği haber verilmektedir: "...İshâk oğullarından yetmiş bin kişi bu şehre (İstanbul) sefer düzenlemedikçe kıyâmet kopmayacaktır. Askerler şehre gelince konaklayacaklar, silahla savaşmayacaklar ve bir tek ok bile atmayacaklardır. (لا اله الا الله و الله اكبر) 'Lâ ilahe illallahu vallahu ekber' diyecekler, şehrin kara tarafı düşecektir. Sonra askerler

¹³⁹⁷ TABERÂNÎ, *Evsât*, VII, 349.

ikinci kez 'Lâ ilahe illallahu vallahu ekber' diyecekler şehrin diğer tarafı da düşecektir. Daha sonra tekrar 'Lâ ilahe illallahu vallahu ekber' diyecekler ve şehrin kapıları onlara açılacaktır. Oradan içeri girecekler, ganimetleri kendi aralarında taksim ederlerken yanlarına bir münâdî gelip, 'deccâl çıktı' diyecektir. Bunun üzerine onlar her şeyi bırakıp tekrar geri döneceklerdir."¹³⁹⁸

Rivâyetin sened itibâriyle hasen olduğu görülse de, bu rivâyetin de metninde bir takım sıkıntılar bulunmaktadır. Nitekim bu rivâyette belirtildiği şekliyle silahla savaşılmadan ve tek bir ok atılmadan sırf tekbir getirerek bir yeri fethetmek Allah'ın tabiatta koyduğu kurallara aykırıdır. Tekbirler getirerek düşman üzerine hücum etmekle, sadece tekbir getirerek bir yeri fethetmek arasında mutlaka bir fark bulunmaktadır. Bu fark gözden kaçırıldığında ise yanlış sonuçlara ulaşılması imkan dahilindedir. Dolayısıyla şunu belirtelim ki, tekbir ile bu iş bu kadar rahat hallediliyorsa yetmiş bin kişiye ne gerek vardır? Öte yandan her sefer öncesinde ciddî hazırlıklar yaptığı bilinen Hz. Peygamber'in mevcut uygulamaları ortadayken onun bu şekilde sözler sarf edebileceğini düşünmemiz zor görünmektedir.

Yine İstanbul'un tekbirlerle nasıl fethedileceğini, Ebû Hureyre'den rivâyeten nakledilen hadise yakın lafızlarla Abdullah b. Amr'dan; Müslim, İbn Hıbban, Nuaym b. Hammad ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹³⁹⁹ İlave olarak "...İstanbul'un fethinden sonra büyük olayların yaşanacağı, Kâbenin yakılacağı, değişik hadiselerin cereyan edeceği, "deccâl"ın çıkacağı, kırk gün, kırk ay veya kırk yıl kalacağı..." gibi konulardan bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamalarıyla bağdaşmayan bir takım hususlar içeren rivâyetin de bu şekliyle uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

İstanbul'un fethi ve "deccâl"ın çıkışı konusunda Esîr b. Câbir'den; Müslim, İbn Hanbel ve İbn Hıbbân da buna benzer bir rivâyet tahrir etmişlerdir.¹⁴⁰⁰

Aynı şekilde "*Ben-î Asfar*"¹⁴⁰¹ ile savaşılabacağı, Hicaz'dan bir ordunun çıkacağı, bu ordunun kınayanın kınamasına aldırmayacağı, İstanbul ve Rum

¹³⁹⁸ MÜSLİM, 52/Fiten, 18 (III, 2238).

¹³⁹⁹ MÜSLİM, 52/Fiten, 23 (III, 2258-2259); İBN HİBBÂN, XVI, 350; NUAYM b. HAMMÂD, **Kitabu'l-Fiten**, II, 504; BEYHAKÎ, **Sünen**, I, 308.

¹⁴⁰⁰ MÜSLİM, 52/Fiten, 11 (III, 2223-2224); İBN HANBEL, I, 384, 435; İBN HİBBÂN, **Sahih**, XV, 192.

diyârının tesbih ve tekbirlerle alacağı, çok büyük ganimetler elde edeceği, bunların zirhlarla taksîminin yapılacağı, sonra “deccâl”in çıktığının duyulacağı, ordunun bir kısmının ganimetleri bırakacağı bir kısmının ise alacağı, “deccâl”in çıktığını söyleyen kişiyi bilemeyecekleri...” şeklindeki rivâyeti ise, Kesîr b. Abdillâh b. Amr b. Avf el-Müzenî’den; İbn Mâce, Bezzâr, Taberânî ve Hâkim tahrir etmişlerdir.¹⁴⁰² İbn Hibbân: “Bu râvînin babasından ve dedesinden münker şeyler naklettiğini, bunları kitaplarda zikretmenin doğru olamayacağını, ancak hayret uyandıran konulara örnek olmak üzere bu rivâyetlerin zikredilebileceğini” belirtmiştir.¹⁴⁰³ Yahya b. Maîn ise bu râvînin yanlışının çok olduğunu söylemiş ve “zayîfü’l-hadis” hükmünü vermiştir. Şâfiî ve Ebû Dâvud ise “kezzâb” olduğunu belirtmiş, Ebû Hâtim “leyse bi’l-metîn”,¹⁴⁰⁴ İbn Adiy “lâ yutâba’ aleyh”¹⁴⁰⁵ demişlerdir.¹⁴⁰⁶ Nesâî ve Dârekutnî “metrûk” olduğuna hükmetmiş, İbnü’l-Cevzî ise bu hadisin “sahih olmadığını” belirtmiştir.¹⁴⁰⁷ Heysemî ise, Kesîr b. Abdillâh’ı cumhurun “zayıf” saydığını¹⁴⁰⁸ ama Tirmîzî’nin onun hadisine “hasen” hükmünü verdiğini söylemiştir.¹⁴⁰⁹ Oysa yaptığımız tespitler Heysemî’yi doğrulamamaktadır. Zîra Tirmîzî onun bazı hadislerine “hasen-sahih” dediği¹⁴¹⁰ halde bazılarını “hasen-garib” hükmünü vermiştir.¹⁴¹¹ Diğer taraftan Mübârekfûrî de bu râvî hakkında “metrûk” hükmünün verildiğini bildirmiştir.¹⁴¹² Netice îtibârıyla sened yönünden tenkîd edilen bu rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

¹⁴⁰¹ Ben-î Asfar ile Rumların kastedildiği, çünkü onların önceden sarı renkli oldukları, ataları Rum b. Ays’ın Habeş kralının kızı ile evlenmesi sonucu çocuklarının beyaz ve siyah arası bir renge dönüştüğü ifade edilmektedir. Bkz. SUYÛTÎ, **Şerh**, I, 301.

¹⁴⁰² İBN MÂCE, 36/Fiten, 35(II, 1370-1371); BEZZÂR, VIII, 218; TABERÂNÎ, **Kebîr**, XVII, 15; HÂKİM, IV, 530, 594.

¹⁴⁰³ İBN HİBBÂN, **Mecrûhîn**, II, 221. Ayrıca bkz. BÛSİRÎ, **Misbâh**, II, 32; IV, 207; İBN HACER, **Tehzîb**, I, 194.

¹⁴⁰⁴ **Leyse bi’l-metîn**; Irâkî ve Sehâvî’ye göre leyse bi-huce mânâsındadır. Bkz. AYDINLI, s. 88.

¹⁴⁰⁵ **Lâ yutâba’ alâ hadisih**; râvînin rivâyet etmiş olduğu hadisin başkaları tarafından rivâyet edilmediğini de belirten bu ıstılah sika bir râvî hakkında cerh edici değildir. Bkz. AYDINLI, s. 87.

¹⁴⁰⁶ ZEHEBÎ, **el-Muğnî**, II, 531.

¹⁴⁰⁷ İBNÜ’L-CEVZÎ, **İlelü’l-Mütenâhiye**, II, 855.

¹⁴⁰⁸ EBÛ NUAYM, **el-Müsnedü’l-Müstahrec**, I, 78.

¹⁴⁰⁹ HEYSEMÎ, **Mecma’**, VII, 348.

¹⁴¹⁰ TİRMİZÎ, 13/Ahkam, 17 (III, 634-635).

¹⁴¹¹ TİRMİZÎ, 4/Cum’a, 2 (II, 361-362).

¹⁴¹² MÜBÂREKFÛRÎ, **Tuhfetü’l-Ahvazî**, VII, 370.

Yine “*İstanbul’un fethedilmesi ile kıyâmetin kopmasının bir olduğu*” şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik’ten, Tirmîzî tahrir etmiş ve buna “garib” hükmünü vermiştir. O İstanbul’un bir Rum şehri olduğunu ve “deccâl” çıktığı zaman fethedileceğini söylemiş, Hz. Peygamber’in ashâbının zamanında bu şehrin fethedildiğini belirtmiştir.¹⁴¹³

“*Cezîretü’l-Arab, Fars ve Rum diyârının savaşılarak ele geçirileceği ve “deccâl”in de yenileceği*” şeklindeki rivâyeti ise Nâfi’ b. Utbe b. Ebî Vakkas’tan; Buhârî, Müslim, İbn Mâce, İbn Hıbbân ve Hâkim tahrir etmişlerdir.¹⁴¹⁴ İbn Mâce’nin tahririnde Fars diyârından söz edilmemekte, ayrıca ilave olarak râvî Câbir b. Semûra’nın; “*Rum diyârının (İstanbul) fethedilmesi ile birlikte “deccâl”in de çıkacağı*” şeklindeki açıklamasını da zikretmektedir. Sonuç olarak, İstanbul’un fethiyle ilgili nakledilen bu rivâyetlerin bazılarının sened ve metinlerinde bir takım problemlerin olduğu anlaşılmakta olup uydurma olmaları kuvvetle muhtemeldir. Zîra, Hz. Peygamber’in mecâzen dahi söylemesi mümkün olmayan bazı ifadeler bu metinlerde yer almaktadır.

Bununla birlikte hasen hadislerden şu sonuç çıkartılabilir. Hz. Peygamber’in civar ülkelerde yaşayan insanlarla nasıl ilişkiler kuracakları konusunda ashabını bilgilendirmiş ve bir takım stratejik hedefler göstermiştir. Ancak onun bu uyarlarının “deccâl”in çıkışı ve kıyâmetin kopuşuyla ilişkilendirilmesi ve hayal mahsûlü unsurlar katılarak nakledilmesi; hem Hz. Peygamber’in yanlış tanıtılmasına neden olmakta, hem de Müslümanların yapmakla sorumlu oldukları konularda gevşek bir tutum takınmalarına yol açabilmektedir. Dolayısıyla böyle bir sonucun doğmasına neden olabilecek sözleri Hz. Peygamber’in söyleyebileceğini iddia etmek doğru değildir. Bu itibarla onun sözleri değerlendirilirken amaçsız konuşmayacağına hesaba katılması gerekmektedir. Bu durum, bir kısım rivâyetlerin doğru anlaşılmasına ve değerlendirilmesine katkı sağlayabilecektir.

¹⁴¹³ TİRMİZÎ, 31/Fiten, 58 (IV, 510).

¹⁴¹⁴ BUHÂRÎ, *Târihu’l-Kebîr*, VII, 81; MÜSLİM, 52/Fiten, 12 (III, 2225); İBN MÂCE, 36/Fiten, 35 (II, 1370); İBN HİBBÂN, XV, 62; HÂKİM, III, 446, 487, IV, 472. Ayrıca bkz. HÂKİM, IV, 467.

4. Nakildir ki, Rasûlü Ekrem (a.s.) Hazretleri dedi: “Kıyâmet kopmaya hatta on nişan olmayınca. On nişanların biri, duhân’dır. Ve biri, deccâl’dir...”¹⁴¹⁵

“Deccâl”in de içinde yer aldığı bu rivâyet, daha önce ele alınan “duhân” bahsinde değerlendirilmiştir.

C. *Envâru’l-Âşikîn*’de *Dâbbetü’l-Arz*

Arapça’da (دب) “debb” kelimesi, “yavaş ve sessizce yürümek, emeklemek, nüfuz ve sirâyet etmek, hastalığın bedene yayılması, içilen şeylerin vücûda sirâyet etmesi ve elbisenin yıpranması gibi gözle görülemeyen şeyler” anlamlarına gelmektedir. (دابة) “Dâbbe” ise, “debb” kökünden sıfat olan “yeryüzünde yürüyen canlı” ve özellikle “binek hayvanı” mânâsında kullanılan bir kelimedir.¹⁴¹⁶ Bu kavram, “hayvan mertebesinde olan, doğasına yabancılaşmış kötü kimseler” için de kullanılmaktadır.¹⁴¹⁷ *Kur’an-ı Kerim*’de ise (دابة) kelimesi 14 yerde tekil, 4 yerde çoğul olarak geçmekte, bazen yeryüzünde yürüyen,¹⁴¹⁸ bazen hem yerde hem gökte bulunan,¹⁴¹⁹ bazen de yer belirtilmeksizin mutlak olarak hareket eden bütün canlılar¹⁴²⁰ anlamlarına gelmektedir. Ancak *Kur’an-ı Kerim*’de, (دابة الارض) “dâbbetü’l-arz” şeklinde bir kelime yer almamaktadır.

Yahûdî ve Hıristiyan kaynaklarında ise, kıyâmet öncesi bir takım hayvanların ortaya çıkacağı, ejderha şeklindeki bir canavarın dünyanın sonuna doğru zuhûr edeceği gibi haberler mevcuttur.¹⁴²¹ Bu bilgilerle İslâmî literatürdeki “dâbbetü’l-arz” tasvirleri arasında bir takım benzerlikler görülmektedir. İslâm Akâid ve Kelam kaynaklarının bazılarında bir kısım rivâyetlere dayanılarak “kıyâmet alâmetleri” sayılırken “dâbbetü’l-arz”ın çıkacağından da bahsedilmektedir. Bazı rivâyetlerde, onun özelliklerinden söz edilmeksizin ortaya çıkışının “kıyâmet alâmeti” olduğu

¹⁴¹⁵ AHMED BÎCAN, s. 370; **D. Mekkûn**, s. 129.

¹⁴¹⁶ İBN MANZÛR, I, 369-373.

¹⁴¹⁷ RÂGİB, s. 237.

¹⁴¹⁸ Neml, 27/82.

¹⁴¹⁹ En’âm, 6/38; Nahl, 16/49.

¹⁴²⁰ Bakara, 2/164; Enfâl,8/22, 55; Hûd, 11/6, 56; Nahl, 16/61; Hac, 22/18; Nûr, 24/45; Ankebût, 29/60; Lokmân, 31/10; Sebe, 34/14; Fâtır, 35/28, 45; Şûrâ, 42/29, Câsiye, 45/4.

¹⁴²¹ İşaya, 13/21-22, s. 683, 27/1, s. 691, 30/6-7, s.694, 51/9-10, s. 712; Vahiy, 12/13-18, s. 266, 13/1-18, s. 267, 16/13-14, s. 269, 20/2-3, 7, 10, s. 272; Eyüb, 3/8, s. 501, 9/3, s.507, 26/12, s. 522; Mezmurlar, 74/13-14, s.583, 89/10-11, s. 593; Habakkuk, 3/8, s. 884.

haber verilirken,¹⁴²² bazılarında Hz. Süleyman'ın mührü ile Hz. Mûsâ'nın âsasına sahip olacağı, âsa ile mü'minin yüzünü parlatıp mühürle kâfirin burnunu damgalayacağı ifâde edilmektedir.¹⁴²³ “Dâbbetü'l-arz”ın şekli, çıkışı ve özellikler hususunda, “*Kütüb-i Tis*”a dışındaki kaynaklarda ve bazı tefsirlerde¹⁴²⁴ yer alan, ancak sened ve metin açısından tenkîd edilen İsrâiliyyât nev'inden rivâyetler bulunmaktadır.¹⁴²⁵ Bu rivâyetlerde “dâbbetü'l-arz”ın olağanüstü özelliklerinden bahsedilmektedir. Nitekim, onun 60 arşın boyunda vücudu kıllarla kaplı, sakallı, boynuzlu, öküz kafalı, domuz gözlü, fil kulaklı, aslan yeleli, kaplan renkli, koç kuyruklu olduğu, yerden çıkışının üç gün sürdüğü, başının bulutlara değdiği, inananlarla inanmayanların ayırt edilebilmesi için asasıyla mü'minlerin yüzünü parlattığı, mühürle kâfirlerin burnunu damgaladığı ve onları zelil ve perişan ettiği anlatılmaktadır.¹⁴²⁶ “Kıyâmet alâmetleri” hakkında bazı hadisleri tahrir eden Buhârî'nin, “dâbbetü'l-arz” ile ilgili herhangi bir rivâyete eserinde yer vermemesi ve diğer muteber hadis kaynaklarında bahsedilen bu tür ayrıntıların hiç birisine temas edilmemesi ise dikkatleri çekmektedir. Öte yandan Fahreddin er-Râzî (606/1209), dâbbetü'l-arz ile ilgili söz konusu rivâyetleri kaydettikten sonra: “*Kur'an-ı Kerim'de bu haberlerin hiç birine delâlet olmadığını, Hz. Peygamber'den gelenlerin sahih iseler kabul edileceğini, değilse reddedilmesi ve bunlara kesinlikle iltifat edilmemesi gerektiğini*” söylemektedir.¹⁴²⁷

Neml sûresinde geçen¹⁴²⁸ “dâbbe” kelimesinden hareketle, bir kısım müfessirler bunun “dâbbetü'l-arz” olup “kıyâmetin alâmetleri”nden biri olduğunu belirtmektedirler. Onun çıkışının câiz olup, azamet ve kudretiyle Allah'ın vücûda getirmeye kâdir olduğunu ve bunda tereddüt edilecek bir yön bulunmadığını ifâde

¹⁴²² MÜSLİM, 1/Îmân, 72 (I, 137), 52/Fiten, 13 (III, 2225-2226); 52/Fiten, 23, 25 (III, 2260, 2267); EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 12 (IV, 490-491); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 21 (IV, 477), 44/Tefsîr, 6 (V, 264); İBN MACE, 36/Fiten, 28, 32 (II, 1347, 1353).

¹⁴²³ TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 27 (V, 340); İBN MÂCE, 36/Fiten, 31 (II, 1351-1352).

¹⁴²⁴ İBN KESİR, II, 682-683.

¹⁴²⁵ SARITOPRAK, Zeki, “Dâbbetü'l-Arz”, **DİA**, VIII, 394, İst., 1993.

¹⁴²⁶ BEYDÂVÎ, III, 501; TABERÎ, **Câmiu'l-Beyan**, Beyrut, 1995, XX, 18-19.

¹⁴²⁷ RÂZÎ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, (606/1209), **Tefsîru'l-Kebîr ev Mefâtihu'l-Gayb**, (I-XXXII-Fihrist), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, XXIV, 186-187.

¹⁴²⁸ Neml, 27/82.

edenler de vardır.¹⁴²⁹ Hz. Peygamber'in gaybî bir varlık olan "dâbbe"yi insanlara tanıtmak üzere sembolik bir anlatıma başvurması, müşâhede edilen türden bir varlık olmayıp olağan dışı bir varlık olduğunu akıllara getirmektedir.¹⁴³⁰ Beydavi¹⁴³¹ ve Ebû Şehbe¹⁴³² bunun "cessâse"; Kâsımî (1332/1914), "müşriklere karşı cihada çıkan mü'minler";¹⁴³³ Hamdi Yazır, "maddi ve mânevî yönden harikulade bir kuvvet ve saltanat ile zuhûr edip İslâm devleti kuracak büyük bir şahsiyet";¹⁴³⁴ Sarıtoprak, "âhir zamanda sayılarının artması beklenen ve hayvandan daha aşağı bir seviyede bulunan şerir insanlar"¹⁴³⁵ veya "belli olumsuz şartların ortaya çıkması halinde, yeryüzündeki bütün insanları kapsamayan, sadece belirli yerlerde vukû bulabilecek sosyal sarsıntılar"¹⁴³⁶ Çelebi ise, "kıyâmetin vukûundan önce ortaya çıkacak bir alâmet değil, kıyâmetin vukûu ile ortaya çıkacak bir olay (safha/makam)" olduğu şeklinde değişik yorumlar yapmaktadırlar.¹⁴³⁷ Esed ise, "yerden çıkartılan yaratık" ifâdesini, "insanın hayata 'dünyevi' bakışını, başka bir deyişle, kıyâmet gününden önceki zamanların insanı rûhen yoksullaştıran maddeci karakterini dile getiren temsili bir ifâde" olarak değerlendirmekte ve "bu 'yaratık', insana mecaz yoluyla, özellikle maddeci değerlere gömülüp gitmesinin ve dolayısıyla yavaş yavaş kendi kendisini tüketmesinin Allah inancının eksikliğinden ileri geldiğini söyler/gösterir" demektedir.¹⁴³⁸

Kanaatimizce Esed ve Çelebi tarafından yapılan yorumlar daha isabetlidir. Zîra, kendisine Allah'ın mesajı lütfedildiği halde onu bir kenara atan ve hep

¹⁴²⁹ BİLMEN, İlm-i Kelam, s. 326-327; HATİPOĞLU, Nihat, **Kur'an-ı Kerim'in Doğru Anlaşılmasında Hadislerin Önemi**, Ta-ha Yay., Ank., 1999, s. 197-198. Ali Çelik de aynı kanaattedir. Bkz. ÇELİK, **Hz. Peygamber'in Hadislerinde Fitne**, s. 52.

¹⁴³⁰ ÇELEBİ, İ., **Uzak ve Yakın Gelecek**, s.139.

¹⁴³¹ BEYDÂVÎ, III, 501.

¹⁴³² EBÛ ŞEHBE, **Sünnet Müdafaası**, I, 167-169.

¹⁴³³ KASIMÎ, **Mehâsinü't-Te'vil**, III, 86.

¹⁴³⁴ YAZIR, V, 3703. H. Döndüren de, Yazır ile aynı kanaati paylaşmaktadır. Ona göre, "tevhîd inancını güçlendiren, küfür ehlinin gücünü kıran ve büyük bir saltanatın sahibi olarak kıyâmete yakın ortaya çıkacak kişilik"tir. Bkz. DÖNDÜREN Hamdi, **İnsanlığa Son Çağrı Kur'an-ı Kerim, Meal, Tefsîr, Ansiklopedik İndeks**, (I-II), Yeni Şafak, İst., 2003, II, 623, Neml, 27/82, 8 no'lu dipnot.

¹⁴³⁵ SARITOPRAK, **DİA**, VIII, 394.

¹⁴³⁶ SARITOPRAK, VIII, 395.

¹⁴³⁷ Ateş de; "dâbbetü'l-arz"ın niteliğinin bilinemeyeceğini, ancak tren ve otomobil gibi icatlara işaret ettiğini söylemenin ise zoraki te'vil" olacağını ifade etmektedir. Bkz. ATEŞ, S., **Çağdaş Tefsîr**, VI, 388; ATEŞ, S., **Kur'an Ansiklopedisi**, VI, 540.

¹⁴³⁸ ESED, s. 778, Neml, 27/82, 74 no'lu dipnot.

“dünyaya sarılıp”,¹⁴³⁹ zamanla âhireti unutan, kendi arzu ve heveslerinin peşinden koşan kimse, hayata zevk ve menfaat açısından bakması sebebiyle hakkı kabule yanaşamamaktadır.¹⁴⁴⁰ Akli ile bedensel güdülerindeki çatışmada duygularının yanında yer almaktadır.¹⁴⁴¹ İçsel huzursuzluğun, hayalî korku ve kuruntuların kurbanı olmakta,¹⁴⁴² dolayısıyla zihnî berraklıktan ve ruhî dengeden yoksun kalmaktadır.¹⁴⁴³ Netice îtibârıyla, maddeci değerlere bağlanarak “sonsuzluğu yeryüzünde araması” sebebiyle de gerçekleri idrak edememektedir. Kendi doğasına yabancılaşmasının tabii bir sonucu olarak da verilen mühletleri iyi kullanamamakta, yapılan uyarıları kavrayamamakta ve doğal olarak kendi sonunu kendisi hazırlamaktadır.¹⁴⁴⁴ Dolayısıyla Kur’an-ı Kerim’de mezkur âyette geçen “dâbbe” kelimesi ile sembolik bir anlatım yapılmakta, kıyâmetin vukûu ile ortaya çıkacak bir duruma işaret edilmekte ve maddeci değerlere kapılanların sonunun nasıl olacağı insanlara anlayacakları bir dille anlatılmaktadır. Bîcan ise bunun kıyâmetin bir alâmeti olduğu düşüncesindedir.

Şimdi de konu ile ilgili eserde yer alan rivâyetleri değerlendirelim.

1. Peygamber (a.s) dedi: “Dâbbetü’l-arz’ın dört ayağı vardır, deve ayağı gibi. Ve kuş gibi kanatları vardır. Ve başı öküz başına benzer. Ve gözü hınzır

¹⁴³⁹ Âl-i İmrân, 3/145; Nisâ, 4/134.

¹⁴⁴⁰ A’râf, 7/176. Ayrıca bkz. Tekâsür, 102/1. “Aç gözlülük saplantısı; taşınır taşınmaz kazançları artırmak için ihtirasla çırpınma; daha çok konfor, daha fazla maddi servet, insanlar ve tabiat üzerinde daha güçlü bir otorite ve kesintisiz teknolojik ilerleme için durmaksızın çalışmak, insanı mânevî/ahlâkî değerlerden uzaklaştırmakta, bu değerlerin kendisini her türlü sınırlama ve kısıtlamasını kabullenmekten alıkoymakta ve sonuçta iç tutarlılığını ve dengesini yavaş yavaş yitirmekte, böylece hem dünya hem de âhirette mutluluğu şansını kaybetmektedir.” Bkz. ESED, s. 1302, 1 no’lu dipnot. Ayrıca bkz. Hümeze, 104/3; Furkân, 25/43-44; A’râf, 7/179; Câsiye, 45/23-24; İbrâhim, 14/4.

Görüldüğü üzere Yüce Allah, sapmayı dileyeni sapıklık içinde bırakmakta, doğru yolu bulmayı isteyen ise, hak yola iletmektedir. Bunu büyük ölçüde belirleyen ise kişinin kendi istekleri, arzuları, eğilimleri, sözleri, davranışları, karakteri ve kişiliği olmaktadır. Zîra, batıl inançlara inatla sarılan ve hakikatin sesini dinlemeyi inatla reddeden kişinin zamanla, anlama, kavrama, sezme, muhâkeme etme ve yorumlama melekelerinin kaybolacağı, Allah’ın koyduğu bir kural olup, bu kural kıyâmete kadar kesinlikle değişmeyecektir. Bu nedenle hakikate karşı bilerek kör, sağır ve dilsiz kalanlar için öteki dünyada hazırlanmış azap, onların hür tercihlerinin tabii bir sonucudur. Nitekim, öte dünyada gerçek mutluluğu elde etmek için de, bu dünyada iken, Allah’a yönelerek dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koymak ve iç aydınlığına (itminân) ulaşmak gerekmektedir.

¹⁴⁴¹ Şems, 91/9-10.

¹⁴⁴² Nisâ, 4/120; Hadîd, 57/14. Ayrıca bkz. Bakara, 2/78; Lokmân, 31/33; Yûnus, 10/12.

¹⁴⁴³ Bakara, 2/18, 171; En’âm, 6/39.

¹⁴⁴⁴ Zümer, 39/51, 70; Fussilet, 41/46.

gözüne benzer. Ve kulağı fil kulağına benzer. Ve boynuzu gergedan boynuzuna benzer. Ve boynu deve boynuna benzer. Ve göğsü aslan göğsüne benzer. Ve rengi kaplan rengine benzer. Ve kuyruğu koç kuyruğuna benzer. Velhasıl cemîi renkten gövdesinde buluna. Ve üç günde tamamı yerden ancak çıka. Baş bulutlara erişe. Ve halk iki bölük olalar. Bir bölümü kaça ve bir bölümü teferrüc edeler (seyredeler). Ve Arapça söyleyeler ki, (الا لعنة الله على الظالمين) “elâ la’netullahi ale’z-zâlimîn.” diye. Hak Teâlâ lanet eylesin ol kişiye ki, kendi nefesine zulm ede fisk ile ve fücûr ile. Ve Mehdî dahi Çin iline gide. Orada varıcak (varınca) evlene. Orada bir oğlu ola. Ol oğlan âhir oğlan ola. Ondan sonra âleme kısırlık yayıla. Ayrık (artık) oğlan doğmaya. Halk kırıla. İmân ehli tükene.”¹⁴⁴⁵

Bican, eserinin dördüncü bölümünde, “Dâbbetü’l-arz’ın Çıkışı” bahsinde, kıyâmet öncesi görülmesi beklenen olaylardan bahsederken bu rivâyeti kullanmıştır. O, konu ile ilgili tefsirlerde yer alan bilgileri kısaca naklettikten sonra, “dâbbe” ile ilgili âyete işaret etmiş, arkasından da bu rivâyeti zikrederek bahsi kapatmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Bîcan’ın naklettiği rivâyet, bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak bu rivâyet, birkaç rivâyetin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Bu konu ile ilgili olarak İbnü’z-Zübeyr’den; Kurtûbî ve İbn Kesîr, *Tefsir*’lerinde şu rivâyeti zikretmişlerdir. “*Dâbbe*”nin başı öküz başı gibi, gözü domuz gözü gibi, kulağı fil kulağı gibi, boynuzu gergedan boynuzu gibi, boynu deve boynu gibi, göğsü aslan göğsü gibi, rengi kaplan rengi gibi, sırtı kedi sırtı gibi, kuyruğu koç kuyruğu gibi, ayakları deve ayağı gibi ve her eklemının arası on iki arşın uzunluğundadır...”¹⁴⁴⁶ Kurtubî, İbn Abbas’a nispet edilen bir başka rivâyette; “*dâbbe*”nin yerden çıkışının safha safha olacağından, ayakları yerde iken başının göğe degeceğinden ve Mûsâ’nın asası ve Süleyman’ın mührünün yanında bulunacağından” bahsetmektedir¹⁴⁴⁷ ki Bîcan, naklettiği rivâyetin bir kısmını da

¹⁴⁴⁵ AHMED BÎCAN, s. 372; D. Mekkûn, s. 125, 128.

¹⁴⁴⁶ KURTÛBÎ, *Tefsîru Kurtûbî*, Kahire, 1372, XIII, 235; İBN KESÎR, *Tefsîr*, III, 377.

¹⁴⁴⁷ KURTÛBÎ, XIII, 237. Ayrıca bkz. MÛBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, IX, 33.

buradan almış olmalıdır. Öte yandan rivâyette yer alan “mehdî” ile ilgili kısım ise temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Sonuç itibarıyla, kıssacıların üslûplarını yansıtan bu rivâyetlerin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

“*Dâbbe*”nin çıkacağı ve yanında Süleyman’ın mührü ve Mûsâ’nın asası olacağı” şeklindeki rivâyeti ise Ebû Hureyre’den; Tirmîzî ve Tayâlisî tahrir etmişlerdir.¹⁴⁴⁸ Tirmîzî bu rivâyete “hasen-garib” hükmünü vermiştir. Rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygundur.

“*Dâbbe*”nin büyüklüğü ile ilgili olarak Azimâbâdî, müfessirlerin kanaatini şu şekilde zikretmektedir.¹⁴⁴⁹ “*Dabbe*” çok büyük olup, Safâ tepesinde bir yarıktan çıkacaktır.”¹⁴⁵⁰ Onları bu düşünceye sevk eden ise, İbn Ömer’den nakledilen “*dâbbe*’nin Safâ tepesinde bir yarıktan çıkacağı”¹⁴⁵¹ şeklindeki rivâyet olmalıdır. Diğer taraftan Kurtûbî, “*dâbbe*”nin sıfatları ve nereden çıkacağı konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu belirtmektedir.¹⁴⁵²

Netice olarak, nakledilen bütün bu rivâyetlerin, içlerinde İsrâiliyyât ve Mesîhiyyât kabilinden haberler ihtivâ eden bir takım tefsirlerde bulunması ve efsânevî unsurlarla süslediğinin anlaşılması nedeniyle ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

2. Nakildir ki, Rasûlü Ekrem (a.s.) Hazretleri dedi: “Kıyâmet kopmaya hatta on nişan olmayınca. On nişanların biri, duhân’dır. Ve biri, deccâl’dır. Ve biri, dâbbetü’l-arz’dır...”¹⁴⁵³

“*Dâbbetü’l-arz*”in de içinde yer aldığı bu rivâyet, daha önce ele alınan “*duhân*” bahsinde değerlendirilmiştir.

D. Envâru’l-Âşikîn’de Güneşin Batıdan Doğması

“Kıyâmet alâmetleri”nden biri olarak sayılan “güneşin batıdan doğması” konusunda *Kur’an-ı Kerim*’de herhangi bir âyet bulunmamaktadır. Güneşin ve ayın

¹⁴⁴⁸ TİRMİZÎ, 44/Tefsîru’l-Kur’an, 27 (V, 340); TAYÂLİSÎ, s. 334.

¹⁴⁴⁹ AZİMÂBÂDÎ, XI, 287. Ayrıca bkz. SUYÛTÎ, Şerh, I, 294, 295; MÛBÂREKFÛRÎ, VI, 344; IX, 33.

¹⁴⁵⁰ KURTÛBÎ, XIII, 236, 237; İBN KESÎR, Tefsîr, III, 377.

¹⁴⁵¹ MUHAMMED b. İSHAK, AHBÂRU MEKKE, IV, 42, 44.

¹⁴⁵² KURTÛBÎ, XIII, 235.

¹⁴⁵³ AHMED BÎCAN, s. 370; D. MEKNÛN, s. 129.

“belirlenmiş bir süre için” yaratıldıkları ve kendi yörüngelerinde dönmeye devam ettiklerini anlatan âyetler,¹⁴⁵⁴ her ne kadar dünyanın bir sonunun olduğuna işaret etse de, bunun kıyâmet öncesi güneşin batıdan doğacağı hususuyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Güneş, gökteki belirli düzenin bozulmasına kadar olan sürede, bütün seyir ve dönüşlerini hiç şaşmaz bir şekilde ve ince bir plan dahilinde sürdürmekte olup,¹⁴⁵⁵ Allah’ın varlığının bir delili ve insanlığın yararı için görev yapan bir varlıktır.¹⁴⁵⁶

Güneşin kıyâmet kopmadan önce batıdan doğacağı hususuna ise, bazı rivâyetlerde rastlanılmaktadır.¹⁴⁵⁷ Bu rivâyetlere dayanılarak, güneşin batıdan doğmasının mümkün olduğu, kıyâmet kopmadan önce bu olayın gerçekleşeceği, bundan sonra ise îmânın fayda vermeyeceği belirtilmektedir.¹⁴⁵⁸ O dönemin insanlarına dünyanın bir sonunun olduğunun bu tarz sembolik bir ifâde ile anlatılmış olmalıdır.¹⁴⁵⁹ Zîra bu ifâdeyle tövbelerin kabul edileceği son sınıra işaret edilmektedir.¹⁴⁶⁰

Bununla beraber, güneş batıdan doğduğu zaman dünyada hayatın sürdüğü, bundan sonra yapılacak îmânın geçersiz olduğu ifâde edildiği halde, hemen arkasından “dünyada hayatın daha ne kadar süreceğinin belli olmadığı”nın söylenmesi,¹⁴⁶¹ bir çelişkinin olduğunu akıllara getirmektedir. Zîra, gayb perdesi kalktıktan sonra îmân etmek artık fayda vermeyeceğine göre,¹⁴⁶² dünyada hayatın devamının bir anlamı kalmasa gerektir. Kaldı ki, güneşin aksi istikametten doğmasıyla kainatta kurulu düzen altüst olup bozulduktan sonra, hayatın devamından söz etmek mümkün görünmemektedir. Zîra, “güneşin batıdan doğması” ile kastedilen, “küresel kıyâmet”in başlamasıdır. Bu sürecin başlamasıyla her şey

¹⁴⁵⁴ Ra’d, 13/2; Lokmân, 31/29; Fâtır, 35/13; Zümer, 39/5.

¹⁴⁵⁵ Rahmân, 55/5.

¹⁴⁵⁶ Ra’d, 13/2; İbrâhim, 14/33; Nahl, 16/12; Lokmân, 31/29.

¹⁴⁵⁷ MÜSLİM, 1/Îmân, 72 (I, 137-138); TİRMİZİ, 44/Tefsîr, 7 (V, 264).

¹⁴⁵⁸ YAZIR, V, 3374; BİLMEN, M., **İlm-i Kelam**, s. 327; KILAVUZ, Saim, **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi**, s. 210; ÇELİK, A., **Fitne**, s. 56.

¹⁴⁵⁹ KARACABEY, S., **Hadis Tenkîdi**, s. 257.

¹⁴⁶⁰ SOFUOĞLU, Mehmet, **Sahih-i Müslim ve Tercemesi**, (I-VIII), İrfan Yay., İst., 1970, VIII, 253; YENİÇERİ, Celal, **Uzay Âyetleri**, s. 347-348.

¹⁴⁶¹ YENİÇERİ, s. 248.

¹⁴⁶² Gâfir, 40/84-85.

yörüngesinden çıkmakta, tüm evreni içine alan toplu ve köklü bir değişim ve dönüşüm başlamış olmaktadır.¹⁴⁶³

Hadis-i Şerifler’de olduğu gibi,¹⁴⁶⁴ *Kur’an-ı Kerim*’de de mecâzî anlatıma baş vurulduğu bilinmektedir. Mesela, Arapça’nın kadim kullanımında “*korkunç olaylarla geçen bir gün*” mecâzî olarak “*çocukların saçlarının beyazlaştığı gün*”¹⁴⁶⁵ şeklinde ifâde edilmektedir. Bununla o günün ne denli önemli bir gün olduğuna vurgu yapılmaktadır. Nitekim ızdırıp ve keder tehlikeli bir hal aldığına kişinin vücut dengesi bozulmakta ve saçlarının bir anda beyazlaşması mümkün olabilmektedir. Bu nedenle söz konusu mecâzî ifâdeye dayanarak o gün çocukların saçlarının ağaracağını iddia etmek, verilmek istenen mesajın tam anlaşılmadığının bir göstergesidir. Zîra, çocukların mâsum oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla âyette kıyâmet günü tasvir edilirken bu mecâzî ifâdenin kullanıldığı açıktır. Çünkü, İslâm’a göre çocuklar suçsuzdur ve yaptıklarından sorumlu tutulmaları söz konusu değildir. Bu nedenle onlar, hesap gününün dehşetinden ve azabından uzak kalacaklardır.¹⁴⁶⁶

Aynı şekilde Arapça’da “*îmânî meselelere arka kapıdan yaklaşmak*”, mecâzî olarak “*evlere arkalarından girmek*”¹⁴⁶⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Yani, “*çeşitli dinî vecibelerin ifâsı için konulmuş olan şekle ve süreye uymak yeterli değildir*” denilmektedir. Bu şekil ve süre sınırlamaları kendi başlarına ne kadar önemli olsalar da esas olan, her eyleme onun ruhsal “*giriş kapısı*”ndan, yani; Allah’a karşı derin bir sorumluluk bilinci duyarak yaklaşmaktır.¹⁴⁶⁸ Yoksa Allah’ın gösterdiği gerçek hedefe ulaşmak mümkün olmayacaktır. Zîra şekil ve süre gerekli, ama yeterli değildir. Ayrıca “*kapı*” kelimesi, mecâzî olarak “*bir şeye nüfuz etmenin, yahut ona ulaşmanın yollarını gösterdiğinden “bir eve (ön) kapısından girme”*” mecâzı, “*probleme doğru yaklaşımı, en doğru yol ve yöneme sarılmayı*” anlatmak için

¹⁴⁶³ Enbiyâ, 21/104. Ayrıca bkz. İbrâhim, 14/48; Ta’ha, 20/105-107; Zümer, 39/67.

¹⁴⁶⁴ GÖRMEZ, Mehmet, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, TDV. Yay., Ank., 2000, s. 167-168, 247, 250-252, 260-265.

¹⁴⁶⁵ Müzzemmil, 73/17-18; “Öyleyse, hakîkati kabul etmeye yanaşmazsanız, çocukların saçlarını ağartan o gün kendinizi nasıl koruyacaksınız. Göklerin paramparça olacağı (ve) Allah’ın (yeniden diriltme) vaadinin gerçekleşeceği (gün)?”.

¹⁴⁶⁶ RÂZÎ, **Tefsîru’l-Kebîr**, 1990, XXX, 162.

¹⁴⁶⁷ Bakara, 2/189; “...Öte yandan erdemlilik, (zannedildiği gibi) evlere arkalarından girmeniz değildir; ama gerçek erdem sahibi, Allah’a karşı sorumluluk bilinci duyardır. O halde evlere kapılarından girin ve Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ki, gerçek mutluluğa erişebilirsiniz.”

¹⁴⁶⁸ ESED, s.54, Bakara, 2/189, 166 no’lu dipnot.

kullanılmaktadır.¹⁴⁶⁹ Burada verilmek istenen; sorunlara doğru yöntemlerle yaklaşmayanların çözüm konusunda başarılı olamayacaklarıdır. Başarı için doğru bir plan, metod ve yaklaşımın gerekli olduğudur.

Yine, “*kapıdan (tevâzu içinde) boyun eğerek girin*” ifâdesi mecâzî olarak, “*kapıdan secde ederek (eğilerek) girin*”¹⁴⁷⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Yani, “*bunu kendiniz için bir hak telakkî etmeyin, mütevâzi bir ruh ile konuya yaklaşın, kibirlenip böbürlenmeyin*” anlamlarına gelmektedir. Nitekim âyetin devamında yer alan, “*sizin (bu alçak gönüllüğünüz sebebiyle) günahlarınızı bağışlayayım*” ifâdesi bu mânâyı desteklemektedir.

Aynı şekilde “*görünür/dış biçimlere uyum sağlamanız*” mecâzî olarak, “*yüzünüzü doğuya veya batıya çevirmeniz*”¹⁴⁷¹ şeklinde ifâde edilmektedir. Yani, “*ibâdetlerde yer alan çeşitli ritüelleri yerine getirmeyi yeterli zannetmeyin, ibâdetlerin gaye ve maksadını iyi anlayın*” denilmektedir. Nitekim, ibâdetler kişiyi ahlâkî erdemlere ulaştıramıyor, bunlar davranışlara yansımıyor ve mü'min bu bilinçten yoksun kalıyorsa, beklenen neticenin elde edilemeyeceği açıktır. Bu nedenledir ki Kur'an, tam bir konsantrasyon ve şuur halinden uzak namaz kılanları eleştirmekte ve onların bu davranışlarının yanlışlığını ortaya koymaktadır.¹⁴⁷² Dolayısıyla, kişinin hayatın her anında Allah ile beraber olduğunu bilmesi ve bunu hissedecek bilince ulaşması için, öncelikle kendisine gönderilen mesajda yer alan mecâzî ifâdeleri doğru anlaması gerekmektedir.

Netice îtibârıyla, Hz. Peygamber'in mecâzî olarak kullandığı “*güneşin batıdan doğması*” tâbiri ile, dünyanın sonunun mutlaka geleceğine, herkesin hazırlığını buna göre yapması ve bir an önce günahlarından tövbe etmesi gerektiğine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Zîra herkesin güneşi bir gün batıdan doğacak, artık tövbesi kabul edilmeyecek, son pişmanlık fayda vermeyecek ve hayatı sona

¹⁴⁶⁹ RÂZÎ, *Tefsîru'l-Kebîr*, 1990, V, 108.

¹⁴⁷⁰ Bakara, 2/58; “Ve yine (hatırlayın o günleri,) Biz, “Bu beldeye girin ve yiyeceklerinden dilediğiniz kadar bol bol yiyin; fakat kapıdan (tevazu içinde) boyun eğerek girin ve ‘günahlarımızın yükünü üzerimizden kaldır!’ deyin ki günahlarınızı bağışlayayım ve iyilik yapanlara sınırsız mükafat vereyim” demiştik.” Ayrıca bkz. Nisa, 4/154; Âraf, 7/161.

¹⁴⁷¹ Bakara, 2/177.

¹⁴⁷² Mâun, 107/4-7; “Yazıklar olsun şu namaz kılıp duranlara, onlar ki kalpleri namazlarına yabancıdır, onlar ki, niyetleri yalnızca görülüp takdir edilmektir ve üstelik onlar, (insanlara) en ufak bir yardımı bile reddederler.”

erecektir. Güneşin batıdan doğmasıyla ifâde edilenler de bunlar olmalıdır. Bîcan ise bu sembolik ifadeyi hakîki mânâda anlamaktadır.

Şimdi de konu ile ilgili eserde yer alan rivâyetleri değerlendirelim.

1. Peygamber (a.s.) dedi: “Kaçan ki, güneş dolana, arşın ayağına varıp secde eyler. Destur diler ki, meşrıktan doğa. Hak Teala izin vermez. Ki, yine meşrıktan doğa. Kaçan ki, mağribden doğa. Nişanı oldur ki, üç gün kadar doğmaya. Onlar ki âbidlerdir, gece ibâdete duralar, ibâdet eyleyeler. Amma sabah olmaya. Bileler ki, ol dedikleri gün gelmiş. Tevbe ve istiğfar edeler. Üç gündüden sonra güneş mağribten öyle (öğle vaktinde olduğu yer) yerine gele. Ay doğa. Ol dahi öyle yerine gele. İki bir yerde cem olalar. Ve Hak Teala bunların nurun giderip, kapkara olalar. Ve bir zaman gökte duralar. Ondandır yine mağribte dolanalar. Yine meşrıktan doğa. Ondandır sonra tevbe kapısı kapana.”¹⁴⁷³

Bican, eserinin dördüncü bölümünde, “kıyâmet alâmetleri”nden biri olarak saydığı “Güneşin Batıdan Doğması” bahsinde, bu hadiseyi gören halkın tamamının îmâna geleceğini ama bunun onlara bir fayda sağlamayacağını ifâde ettikten sonra, görüşünü desteklemek için bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiş olup Bîcan’ın bunu Taberî, Kurtûbî veya İbn Kesîr gibi müfessirlerin tefsirlerinden naklederek eserine aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kurtûbî’nin konu ile ilgili olarak Ebû Hureyre’den naklettiği rivâyet şu şekildedir: *“Yeryüzünde günahlar çoğaldığı; iyilikler azaldığı; ma’rûfu emreden kimse kalmadığı; münker yaygınlaştığı ve bunu engelleyen de bulunmadığı zaman güneş, arşın altında bir gece alıkonur (insanlara ısı ve ışık göndermesi engellenir). Her ne zaman secde eder ve nereden doğacağı konusunda Allah’tan izin isterse ona cevap verilmez. Tâ ki ay da onun yanına varıncaya kadar. Ay da onunla beraber secde eder ve nereden doğacağı konusunda Allah’tan izin ister, ancak her ikisine yine cevap verilmez.”¹⁴⁷⁴ Güneş üç*

¹⁴⁷³ AHMED BÎCAN, s. 373; D. Mekkûn, s. 128.

¹⁴⁷⁴ Taberî’nin Tarih’inde nakledilen benzer rivâyette, *“size artık ışık yok’ denildiği zaman güneşin ve ayın ağladıkları, bu ağlama seslerini yedi gök ehli dahil herkesin duydukları ve onlarla beraber*

gece, ay ise iki gece hapsedilir. Bu gecenin uzunluğunu ancak Müslüman beldelerinden her bir beldede az sayıda bulunan ve geceleri teheccüd namazı kılan âbidler anlayabilirler. Üç gece tamamlandığında Allah Teâlâ Cibril'i (a.s.) güneş ve aya gönderir ve Cibril onlara şöyle der: “Rab Sübhânehû ve Teâlâ sizin ikinize battığınız yere dönmenizi ve oradan doğmanızı emrediyor. Artık size ne ışık ve ne de nur var.” Bunun üzerine onların her ikisi battıkları yerden kapkara doğarlar. Tıpkı bundan önce tutulmalarında olduğu gibi, ne güneşin ışığı ve ne de ayın nuru vardır. İşte bu durum Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibidir. (و جمع الشمس والقمر) “Ve cümia 'ş-şemsü ve 'l-kamer.”¹⁴⁷⁵ Yine bir başka sözünde olduğu gibi. (إذا الشمس كورت) “İze 'ş-şemsü küvvirat”¹⁴⁷⁶ Onlar tıpkı iki bitişik öküz gibi göğe doğru yükselmeye başlarlar. Güneş ve ay semâya ulaştığı ve yarıya geldikleri zaman Cibril gelir ve onları alır, battıkları yere atar. Ancak onlar battıkları yerden batmazlar. Lâkin tövbe kapısından batarlar. Sonra aynen iki kapının kanadı gibi birbirinden ayrılırlar. İkisinin arası tekrar düzeltilir ve aralarında bir birleşme olmamış gibi tekrar eski hallerine dönerler. Tövbe kapısı kapandığı zaman, hiçbir kulun bundan sonraki tövbesi kabul olmaz ve yaptığı hiçbir iyilik ona fayda sağlamaz. Ancak bundan önce iyi bir kimse ise bu durum hariç. Şüphesiz yaptığı sevaplar ona önceden olduğu gibi gelmeye devam eder. Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi. (يوم ياتي بعض ايات ربك لا) (ينفع نفسا ايمانها لم تكن امنت من قبل او كسبت في ايمانها خيرا) “yevme ye'tî bağdu ayât-i rabbike lâ yenfeu nefsen îmânuha lem tekün âmenet min kablü ev kesebet fî îmânihâ hayra.”¹⁴⁷⁷ Daha sonra güneşe ve aya, ışığı ve nuru tekrar iade edilir. Onlar tekrar insanların üzerine tıpkı daha öncesinde olduğu gibi doğar ve batarlar.”¹⁴⁷⁸

Kurtûbî'den aktarılan bu metnin bir kısmı, farklı lafızlarla Abdullah b. Amr, Ebû Zerr el-Gıfârî ve İbn Abbas'tan rivâyeten Taberî'nin *Tefsir*'inde yer almaktadır.¹⁴⁷⁹ İbn Kesîr de, Huzeyfe b. el-Yemânî'den naklettiği benzerî bir

ağlaştıkları, çünkü artık bir ölüm ve kıyâmet korkusunun onları da sardığı” gibi ifadeler mevcuttur. Bkz. TABERÎ, *Tarih*, I, 51.

¹⁴⁷⁵ Kıyâmet, 75/9; “Güneş ile ay bir araya getirildiğinde.”

¹⁴⁷⁶ Tekvîr, 81/1; “Güneş karanlığa gömüldüğünde.”

¹⁴⁷⁷ En'âm, 6/158; “Rabbinin kesin işaretlerinin ortaya çıkacağı gün îmân etmenin, daha önce inanmamış yahut inandığı halde bir hayır yapmamış olan kimseye hiçbir yararı olmaz.”

¹⁴⁷⁸ KURTÛBÎ, *Tefsîr*, VII, 146. Bu rivâyetle ilgili olarak bkz. İBN HACER, *Feth*, Beyrut, 1379, XI, 355.

¹⁴⁷⁹ TABERÎ, *Tefsîr*, VIII, 98-100.

rivâyetin *Kütüb-i Sitte*'de bulunmadığını söylemiştir.¹⁴⁸⁰ Diğer taraftan İbn Kesîr, İbn Abbas ve Vehb b. Münebbih kanalıyla gelen; “*güneş ve ayın o gün batıdan bitişik vaziyette doğdukları ve göğün yarısına geldikleri zaman tekrar döndükleri*” şeklindeki rivâyetin çok “garib”, belki de “münker”, hatta “mevzû olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸¹

Özetle, temel hadis kaynaklarında yer almayan; bir takım tefsirlerde bulunan; kıssacıların üslup ve anlatım tarzlarını yansıtan ifadeler içeren; “*güneşin batıdan doğması*” ve “*tövbe kapısının kapanması*” gibi sembolik ifadeleri hakîkî anlamda algılayan ve öyle gösteren; bugünün astronomi bilgileriyle çelişen unsurlar ihtivâ eden; bazı âyetleri bağlamlarından kopartarak zorakî yorumlara tabi tutan ve bu tür rivâyetleri naklettikleri için tenkîde uğradıkları bilinen kimseler vâsıtasıyla gelen bu rivâyetin metin îtibârıyla problemliliğini düşünmekteyiz. Zîra kapkara doğacağı iddia edilen güneşin ışığı olmadığında hiçbir şeyin görünmesi mümkün değildir. Bu ise aktarılan bilgilerin bu husus hiç hesaba katılmadan yapıldığı düşüncesini akıllara getirmektedir. Ayrıca Cibril’i ve bir takım âyetleri de işin içine katmak suretiyle insanları daha kolay iknâ etme amacının güdüldüğü anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bilimsel verilerle taban tabana zıt üç gün boyunca güneşin kaybolacağı ve görünmeyeceği iddialarına ve bu rivâyette anlatılan diğer konulara inanmak hayli zordur. Dolayısıyla böyle bir rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Diğer taraftan “güneşin batıdan doğması” konusunda bir başka rivâyeti ise Ebû Zerr’den; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Bezzâr, Ebû Avâne, İbn Hibbân, Taberânî, Ebû Nuaym, Beyhakî, ve Hâkim tahrir etmişlerdir.¹⁴⁸² Bu rivâyet ise şu şekildedir: “*Ebû Zerr (r.a.) anlatıyor: “Ben Rasûlullah ile beraber mescidde idim ve o sırada güneş batıyordu. Bana: “ey Ebû Zerr! Biliyor musun bu güneş nereye gidiyor?” diye sordu. Ben de: “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir” dedim. Bunun üzerine o: “Arşın altına secde etmeye gidiyor. O secde için izin ister ve kendisine izin verilir. Ancak secde ettiği halde kendisinden bunun kabul edilmeyeceği zaman da yakındır. O gün*

¹⁴⁸⁰ İBN KESÎR, *Tefsîr*, II, 195, 196. Ayrıca bkz. İBN KESÎR, *Nihâyetü'l-Bidâye ve'n-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim*, (I-II), Riyad, 1968, I, 200.

¹⁴⁸¹ İBN KESÎR, *Tefsîr*, II, 196.

¹⁴⁸² BUHÂRÎ, 65/Tefsîru'l-Kur'an, 36-1 (VI, 30); 97/Tevhîd, 22 (VIII, 176); MÜSLİM, 1/İman, 72 (I, 138-139); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 22 (IV, 479); 44/Tefsîru'l-Kur'an, 36 (V, 364); BEZZÂR, IX, 407; EBÛ AVÂNE, I, 100, 108; İBN HİBBÂN, XIV, 22; TABERÂNÎ, *Evsât*, IV, 373; EBÛ NUAYM, *Müsnedü'l-Müstahrec*, I, 211; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, VI, 343; HÂKİM, I, 221.

geline izin ister fakat verilmez ve kendisine: “Geldiğin yere dön ve battığın yerden doğ” denilir. Allah Teâlâ’nın şu âyetinde olduğu gibi. (والشمس تجري لمستقر لها) “ve’ş-şemsü tecrî li müstekarrin lehâ.”¹⁴⁸³ Rasûlullah (a.s.) ilave etti: “Bu (güneşin batıdan doğması) ne zaman bilir misiniz? Bu daha önce inanmamış kimseye îmânının fayda vermeyeceği zamandır.” Tirmîzî bu rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir.¹⁴⁸⁴

Her ne kadar Tirmîzî’nin kanaati bu şekilde olsa da burada şu hususu ifâde etmemiz gerekmektedir. Müslim, Tirmîzî ve diğer musanniflerin naklettikleri rivâyetlerde bulunduğu halde Buhârî’nin tahrîcinde; “ancak secde ettiği halde kendisinden bunun kabul edilmeyeceği zaman da yakındır. O gün gelince izin ister, fakat verilmez ve kendisine: ‘Geldiğin yere dön ve battığın yerden doğ’ denilir” şeklindeki kısmın yer almadığı görülmektedir. Rivâyetin bu kısmının “kıyâmet alâmeti”yle ilişkilendirildiği düşünülecek olursa, Buhârî’nin bu müdrec ifadelerin olduğu rivâyetleri eserine almamış olması dikkat çekicidir.¹⁴⁸⁵ Bu itibarla Hz. Peygamber’in güneşin yörüngesinde akıp gittiğini Ebû Zerr’e anlatmak maksadıyla kullandığı ifadelerle bir takım eklemelerde bulunulduğu anlaşılmakta olup, Hz. Peygamber’in kastettiği mânânın bu olmadığını düşünmekteyiz.¹⁴⁸⁶ Dolayısıyla bu durum, rivâyete ihtiyatlı yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır. Sonuç itibarıyla, Buhârî’nin tahrîc ettiği rivâyet gerekli sıhhat şartlarını taşımaktadır. Diğerlerine ise ihtiyatlı yaklaşılması uygundur.

“Üç şey çıktığında, daha önce inanmamış yahut inandığı halde bir hayır yapmamış olan kimseye îmân etmenin hiçbir yararı olmayacaktır. Güneşin batıdan doğması, deccâl ve dâbbetü’l-arz” şeklindeki rivâyeti de Ebû Hureyre’den; Müslim, Tirmîzî, İbn Ebî Şeybe, İshak b. Râhaveyh, İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ, Ebû Avâne, Ebû Nuaym ve Hâkim tahrîc etmişlerdir.¹⁴⁸⁷ Tirmîzî bu rivâyete “hasen-sahih” hükmünü

¹⁴⁸³ Yâsîn, 36/38; “Güneş kendisine ait bir yörüngede akıp gider...”

¹⁴⁸⁴ TİRMİZÎ, 31/Fiten, 22 (IV, 479); 44/Tefsîru’l-Kur’an, 36 (V, 364).

¹⁴⁸⁵ BUHÂRÎ, 65/Tefsîru’l-Kur’an, 36-1 (VI, 30).

¹⁴⁸⁶ BUHÂRÎ, 97/Tevhîd, 22 (VIII, 176).

¹⁴⁸⁷ MÜSLİM, 1/Îmân, 72 (I, 138); TİRMİZÎ, 44/Tefsîru’l-Kur’an, 6 (V, 264); İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 506; İSHAK b. RÂHAVEYH, I, 253; İBN HANBEL, II, 445-446; EBÛ YÂ’LÂ, XI, 31, 33; EBÛ AVÂNE, I, 100, 107; EBÛ NUAYM, *Müsnedü’l-Müstahrec*, I, 219; HÂKİM, I, 221. Ayrıca bkz. KURTÛBÎ, VII, 145; İBN KESİR, *Tefsîr*, II, 194.

vermiştir.¹⁴⁸⁸ İbn Hanbel'in tahririnde "deccâl" yerine "duhân" zikredilmektedir. Bu rivâyetin de metninde problemler olduğu anlaşılmaktadır.

"Güneş battığı yerden doğmadıkça kıyâmet kopmayacaktır. Güneşin batıdan doğduğunu gören insanların tamamı îmân edecekler, ancak daha önce inanmamış yahut inandığı halde bir hayır yapmamış olan kimseye bu îmânın hiçbir yararı dokunmayacaktır" şeklindeki rivâyeti ise yine Ebû Hureyre'den; Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, İbn Mâce, İshak b. Râhaveyh, İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁴⁸⁹ Diğerlerinde olmadığı halde Buhârî'nin tahririnde hadisin şu şekilde devam ettiği görülmektedir. "...Alış-veriş için bir araya gelen iki kişi, bir elbiseyi açacaklar, satış işlemi tamamlanmadan ansızın kıyâmet kopacak, o elbiseyi tekrar kaldırıp katlamaya fırsatları olmayacak. Bir kişi devesini sağacak, ancak sağdığı devesinin sütünü içmek nasip olmadan ansızın kıyâmet kopacak. Bir kişi havuzunu sıvayıp tamir edecek ancak, tamir ettiği havuzun suyunu kullanmak ona nasip olmadan ansızın kıyâmet kopacak. Yemek yiyen bir kimse, lokmasını ağzına götürürken ansızın kıyâmet kopacak ve o yemeği yemek ona nasip olmayacak." Netice itibâriyle, Kur'an-ı Kerim'e de uygunluğu gözlenen¹⁴⁹⁰ Buhârî'nin naklettiği bu rivâyetin sened ve metin itibâriyle gerekli sıhhat şartlarını taşıdığı anlaşılmaktadır.

Nakledilen bütün bu rivâyetlerde "güneşin batıdan doğması" mecâzî ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu sembolik anlatımın zamanla nasıl yanlış anlaşılabilmişinin örnekleri de ortadadır. Zîra Hz. Peygamber, "güneşin batıdan doğması" ile her şeyin artık son bulacağını ve îmân etmenin artık kişiye bir fayda sağlamayacağını belirtmektedir. Buna rağmen, onun vermek istediği mesajın yeterince kavranmadığı anlaşılmaktadır. O bu ifadeyi kullanırken insanlara; gecikmiş bir inancın artık vukû bulmuş bir realiteyi değiştiremeyeceğini, îmânın serbest bir seçimin ürünü olması gerektiğini, erteleme ve her şeyi son ana bırakmanın yanlış olduğunu ve cân-ı gönülden yapılmayan bir îmânın mânevî bir değer taşımayacağını anlatmak istemiş olmalıdır. Kur'an-ı Kerim ile de paralellik gösteren

¹⁴⁸⁸ TİRMİZÎ, 44/Tefsîru'l-Kur'an, 6 (V, 265).

¹⁴⁸⁹ BUHÂRÎ, 81/Rikak, 40 (VII, 191); MÜSLİM, 1/Îmân, 72 (I, 137-138); EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 12 (IV, 492); İBN MÂCE, 36/Fiten, 32 (II, 1352); İSHAK b. RÂHAVEYH, I, 220; İBN HANBEL, II, 231, 530; EBÛ YÂ'LÂ, X, 472; XI, 398; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, VI, 343. Ayrıca bkz. İBN HACER, **Feth**, Beyrut, 1379, XI, 355-357.

¹⁴⁹⁰ Nisâ, 4/18; En'âm, 6/158; Mü'min, 40/84-85; Muhammed, 47/18.

onun bu tavsiyelerinin zamanla detaylar içinde kaybolması ve “*güneşin batıdan doğması*” konusunun zamanla “kıyâmet alâmetleri”nden biri olarak gösterilmesi doğru değildir. Kanaatimizce “*güneşin batıdan doğması*” ile kastedilen, “küresel kıyâmet”in başlamasıdır. Zîra sahih hadislerde de bu anlamın verildiği görülmektedir.¹⁴⁹¹ Dolayısıyla “*güneşin batıdan doğması*” mecâzî ifadesiyle dünyanın sonunun mutlaka geleceğine, herkesin hazırlığını buna göre yapması ve bir an önce günahlarından tövbe etmesi gerektiğine işaret edildiğini düşünmekteyiz. Çünkü herkesin güneşi bir gün ansızın batıdan doğacak, artık tövbesi kabul edilmeyecek ve son pişmanlık da fayda vermeyecektir.

2. Abdullah b. Ömer (r.a.) dedi: ‘Peygamber’den işittim.’ dedi: “Kıyâmetin evvel nişanları Ben-î Asfar (Rumlar) çıkmaktır. Ondan sonra, mağribten gün (güneş) doğmaktır.”¹⁴⁹²

Bîcan bu rivâyeti de eserin dördüncü bölümünde “Kıyâmet Alâmetleri” bahsinde zikretmiştir. Âlimlerin hangi alâmetin önce olacağı konusunda ihtilaf ettiklerinin belirttikten sonra, Ben-î Asfar’ın çıkıp güneşin batıdan doğacağını söyleyenlerin görüşü ile ilgili bu rivâyeti nakletmiştir. Muhaddislerin ise, ilk nişanın doğudan “duman”ın çıkması, sonrasında “batıdan güneşin doğması”, arkasından da “deccâl”in çıkacağını söylediklerini ifâde ederek bunları yakın alâmetler olarak saymıştır. Daha sonra ise “mehdî”nin çıkacağını söylemiş ve “mehdî” ile ilgili rivâyetleri vermiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Bîcan’ın naklettiği bu rivâyet, araştırmalarımıza rağmen bu şekliyle temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak “*alâmetlerin ilki, güneşin batıdan doğmasıdır*” şeklinde benzer bir rivâyet söz konudur. Bu rivâyeti Ebû Umâme’den, Bağdâdî tahric etmiştir.¹⁴⁹³ İbn Hıbbân ise, senedde yer alan Fuddâle b. Cübeyr’in, “*aslı olmayan hadisler rivâyet ettiğini, bu nedenle onunla ihticâc olunamayacağını*” belirtmiştir.¹⁴⁹⁴ Ebû Hâtim de, bu râvînin “zaîfü’l-hadis” olduğunu söylemiştir.¹⁴⁹⁵

¹⁴⁹¹ BUHÂRÎ, 81/Rikak, 40 (VII, 191).

¹⁴⁹² AHMED BÎCAN, s. 369; **D. Mekkûn**, s. 122.

¹⁴⁹³ BAĞDÂDÎ, **Tarih**, II, 156.

¹⁴⁹⁴ İBNÜ’L CEVZÎ, **Duafâ**, III, 5; ZEHEBÎ, **Mizan**, V, 420.

¹⁴⁹⁵ ZEHEBÎ, **Mizan**, V, 421.

İbn Hacer de râvî hakkındaki bu olumsuz kanaatleri kaydetmiştir.¹⁴⁹⁶ Heysemî ise, Taberânî'nin de tahric ettiğini söylediği bu rivâyetin senedinde bulunan Fuddâle b. Cübeyr'in "zayıf", rivâyetin de "münker" olduğunu zikretmiştir.¹⁴⁹⁷ Münâvî de bu görüşe katılmıştır.¹⁴⁹⁸ Aclûnî de bu râvînin münker rivâyetleri olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹⁹ Dolayısıyla rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

3. Nakildir ki, Rasûlü Ekrem (a.s.) Hazretleri dedi: "Kıyâmet kopmaya hatta on nişan olmayınca. On nişanların biri, duhân'dır. Ve biri, deccâl'dir. Ve biri, dâbbetü'l-arz'dır. Ve biri, güneş mağribten doğmaktır..."¹⁵⁰⁰

Güneşin batıdan doğmasının da içinde yer aldığı bu rivâyet, daha önce ele alınan "duhân" bahsinde değerlendirilmiştir.

E. Envâru'l-Âşikîn'de Nüzûl-i Îsâ

Hz. Îsâ'nın ölümü ve kıyâmet kopmadan önce kıyâmetin bir alâmeti olarak tekrar dünyaya geleceği konusu, asırlardır İslâm âlimleri arasında tartışılmaktadır. *Kur'an-ı Kerim*'de Hz. Îsâ'nın kıyâmetin kopmasından önce yeryüzüne ineceğine dâir açık bir beyan bulunmamaktadır. Yahûdîlik'te Mesîh'le ilgili rivâyetler son derece müphem olup yoruma müsaittir.¹⁵⁰¹ Hıristiyanlık'ta ise, havâriilerin gözleri önünde semaya urûc eden ve babasının sağ tarafına yerleşen, dünyanın sonuna doğru ikinci defa gelecek olan bir "Mesîh" inancı söz konusudur.¹⁵⁰² İncillerde onun çeşitli alâmetleri ile geleceği anlatılmaktadır. Hz. Îsâ gelmeden önce, milletlerarası çeşitli çatışmaların yaşanacağı, kıtlık ve depremlerin olacağı, pek çok kimsenin "Mesîh" iddiasıyla ortaya çıkacağı, güneşin kararıp ayın ışık vermeyeceği ve yıldızların düşeceğinden bahsedilmektedir.¹⁵⁰³ Daha sonra Îsâ'nın gelip izzet tahtına oturacağı, "deccâl"ın hâkimiyetine son vereceği, iyileri mükafatlandırıp kötülerini cezalandıracağı, anlatılmaktadır.¹⁵⁰⁴ Fakat bu gelişin vaktini sadece Tanrı

¹⁴⁹⁶ İBN HACER, *Lîsan*, IV, 434.

¹⁴⁹⁷ HEYSEMÎ, *Mecma'*, VIII, 9.

¹⁴⁹⁸ MÜNÂVÎ, *Feyz*, III, 81; VI, 201.

¹⁴⁹⁹ ACLÛNÎ, *Keşf*, I, 433.

¹⁵⁰⁰ AHMED BÎCAN, s. 370; *D. Mekkûn*, s. 129.

¹⁵⁰¹ Mika, 5/2, s. 878; Zekarya, 9/9-10, s. 896; Malaki, 4/5-6, s. 902; Tensiye, 18/15-19, s. 195.

¹⁵⁰² Matta, 28/20, s. 34; Markos, 16/6-20, s. 54-55; Luka, 24/44-53, s. 91; Yuhanna, 20/1-31, s. 116-117; I. Korintoslulara, 15/3-28, s. 180-181; İbrânîlere, 13/20-21, s. 237-238.

¹⁵⁰³ Matta, 24/4-44, s. 27-28; Markos, 13/24-31, s. 51; Luka, 17/23-24, s. 80, 21/25-31, s. 85.

¹⁵⁰⁴ Matta, 25/31, s. 29.

bilmektedir.¹⁵⁰⁵ *Kur'an-ı Kerim*'deki bazı âyetleri¹⁵⁰⁶ yorumlayanlar Hz. İsa'nın öldürülmediği ve göğe yükseltildiği kanaatine ulaşırken, aynı âyetleri tefsir eden diğer İslâm âlimleri ise, böyle bir sonuca ulaşmanın mümkün olmadığını ifade etmektedirler. İslâm bilginlerinin bu şekilde farklı yorumlarda bulunmalarına neden olan husus ise, rivâyetlere olan yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Zîra, muhtelif rivâyetlerde, Hz. İsa'nın “kıyâmet alâmeti” olarak yeryüzüne ineceğine dâir bilgiler yer almaktadır. Bu rivâyetlere dayanılarak “nüzü'l-i İsa” konusu erken dönemlerden itibâren bir tartışma konusu olmuş, günümüzde de henüz ortak bir kanaate ulaşamamıştır. Nitekim, onun rûhu ve bedeni ile ilâhî huzura yükseltildiğini, kıyâmetin vukûundan önce tekrar dünyaya döneceğini, son peygamber'in getirdiği vahye tabi olacağını, “deccâl”i öldürüp, yeryüzünde adâleti sağlayacağını ve ruhunun

¹⁵⁰⁵ Markos, 13/32-33, s. 51; Rasûllerin İşleri, 1/7, s. 119.

¹⁵⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/54-55; “İnanmayanlar İsa'ya tuzak kurdular; ama Allah onların tuzaklarını boşa çıkardı: çünkü Allah, tuzak kuranların tümünün üstündedir. O zaman Allah: “Ey İsa!” demişti, “Seni öldürecekim ve katıma yüceltecekim ve seni hakikati inkara şartlanmış olanlar(ın arasından) çekip arındıracağım; sana tabi olanları, kıyâmet günü, hakikati inkara şartlanmış olanların (kat kat) üstüne çıkaracağım. Sonunda hepimiz bana döneceksiniz ve aranızda antlaşmazlığa düştüğünüz her konuda ben hüküm verecekim.”

Burada “teveffî” kelimesi “öldürmek” mânâsına geldiğinden, Hz. İsa'nın ruhunun kabzedildiği anlaşılmaktadır. “Ref” kavramı ise, cansız varlıklarla ilgili kullanıldığında maddî, insanlar hakkında zikredilince mânevî yükseltmeyi ifade etmektedir. Nitekim Râzî'ye göre; (رفعوا) (هذا الامر الى القاضي) “*şu işi kâdiya yükseltin*” derken bu kavram, “*onun bilgisine sunun, onun makamına arz edin*” mânâlarına gelmekte ve kâdının temsil ettiği makam yüceltilmektedir. (و رافعك) (الى) “*seni bana yüceltecekim*” derken de “*seni ben onurlandıracağım. Sana yaptığın iyi amellerin karşılığını mutlaka gösterecekim*” anlamına gelmektedir. Bkz. (RÂZÎ, VIII, 61). Buradan da anlaşılacağı üzere (رفع) kelimesi peygamberlerle alakalı kullanıldığında onların bedenlerinin değil, mertebelerinin veya ruhlarının yükseltilmesi ve onurlandırılması söz konusudur. Bir başka ifadeyle ref etme fiili, ne zaman Allah Teala'ya atfedilmişse, “onurlandırma” yahut “yüceltme” anlamlarına gelmektedir. Diğer taraftan âyette geçen (مطهرك) “seni temiz kılacağım” ifadesi “seni ayıracağım, seni onların arasından çıkartacağım, arındıracağım” mânâsına gelmektedir. Yani ref kelimesinde “onurlandırma” anlamı olduğu gibi, (طهر) kelimesinde de “yüceltme” anlamı söz konusudur. Dolayısıyla âyette bütün bu kavramların kullanılması, Hz. İsa'nın Allah katındaki derecesinin üstünlüğüne ve yüksekliğine delâlet etmektedir. Bkz. (RÂZÎ, VIII, 61). Özetle belirtmek gerekirse, Râzî'nin ifadesiyle; “ref”ten maksat mekan ve cihet değil, “mânevî derece yüksekliği”dir. Bkz. (RÂZÎ, VIII, 62).

(رفع) kelimesini geçtiği diğer âyetlerle ilgili olarak bkz. (Bakara, 2/253; Meryem, 19/57; Gâfir, 40/15; Şerh, 94/4). (رفع) kelimesini geçtiği bu âyetlerde de “yüceltme” anlamının verilmesi daha isabetli olmaktadır. Konu ile ilgili bir diğer âyet-i kerime ise, Nisâ, 4/157-158. âyetleridir. “Ve “Bakın, biz, Allah'ın elçisi (olduğunu iddia eden) Meryem'in oğlu İsa Mesih'i öldürdük!” diye böbürlendikleri için (onları cezalandırdık). Aslında onu ne öldürdüler ne de çarpmışlardı, sadece onlara öyle (olmuş gibi) göründü; ve o konuda farklı görüşler taşıyanlar da gerçekten şaşkındılar, onunla ilgili (gerçek) bir bilgileri yoktu ve sadece bir zanna uymuşlardı. Kesin olan şu ki onu öldürmediler: Hayır, Allah onu kendi katına yüceltti. Allah gerçekten kudret ve hikmet sahibidir.” Burada da “ref” kelimesi “maddî olan bir yükseltmeye” değil, mânevî olan “yüceltme”ye işaret etmektedir.

ise bunları yaptıktan sonra kabzedileceğini savunanlar vardır.¹⁵⁰⁷ Aksi kanaatte olanlar ise, onun dünyada iken eceli ile öldüğüne, ruhen Allah'ın katına yükseltildiğine, kıyâmet öncesi gelmesinin söz konusu olmadığına, bu konuda Hz. Peygamber'e atfedilen rivâyetlerin mütevâtir derecesinde olmayıp âhad olduklarına ve âhad haberlerin âyetlere aykırı bilgi ihtivâ etmesi halinde hadis olma niteliklerini kaybedeceklerine, bu tür rivâyetlerin Ehl-i kitap kanalı ile İslâm'a intikal ettiğine,¹⁵⁰⁸

¹⁵⁰⁷ MÜCÂHİD, Ebu'l-Haccac el-Mekkî (104/722), **Tefsîru'l-İmam Mücâhid b. Cebr**, thk. Muhammed Abdüsselam, Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, Baskı yeri yok, 1989, s. 296; İBN KUTEYBE, **Tevîl**, s. 176; TABERÎ, Ebû Câfer, **Tefsîru't-Taberî min Kitâbihi Câmiî'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an**, thk. Beşşar Avvâd-Asım Fâris el-Huristânî, (I-VII), Beyrut, 1994, II, 265, III, 209-210; ZEMAŞERÎ, Keşşâf, thk. Mustafa Hüseyin Ahmed, (I-IV), Kâhire, 1953, I, 281, 455-456; KURTUBÎ, **el-Câmi**, IV, 99-101, VI, 10; İBN KESİR, **Muhtasar Tefsiri**, I, 458-463, II, 521-522; NİSÂBÛRÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî (873/1468), **el-Veciz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, (I-II), Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1995, I, 343; HARPÛTÎ, Abdullatif, **Tenkîhu'l-Kelam fi Âkaid-i Ehli'l-İslâm, (Kelâmî Perspektiften İslâm İnanç Esasları)** haz. İbrâhim Özdemir-Fikret Karaman, TDV. Elazığ Şb. Yay. Elazığ, 2000, s. 290-291; KÂSİMÎ, Muhammed Cemâluddin, **Mehâsinu't-Te'vîl**, (I-XVII), thk. M. F. Abdulbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1978, IV, 108, V, 550, 609, VI, 439; YAZIR, II, 1117, III, 1519, VI, 4281; HERRÂS, Muhammed Halil, **Hiz. İsâ'nın Yeryüzüne İnişi ve Deccâle Karşı Savaşı**, trc. Osman Cilacı, İsp., 2002, s. 73; YAZIR, V, 3374; AHMED NAİM, XII, 311; BİLMEN, Ö. N., **İlm-i Kelam**, s. 327; KILAVUZ, M. S., **Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelam'a Giriş**, Ensar Neşriyat, İst., 1987, s. 211; EBÛ UBEYDE Mâhir b. Sâlih b. Muhammed, **er-Risale fi'l-Fiten**, s. 139-146; EBÛ ŞEHBE, **Sünnet Müdafaası**, I, 331; YILDIRIM, Suat, **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, DİB. Yay. Ank., 1988, s. 21; DÖNDÜREN, H., I, 111, Âl-i İmrân, 3/55, 53 no'lu dipnot; HARMAN, Ö. Faruk, "İsâ", **DİA**, XXII, 470, İst., 2000; YENİÇERİ, C., **Uzay Âyetleri**, s. 464-465.

¹⁵⁰⁸ GOLDZİHER, Ignaz, **el-Akîde ve's-Şerîa fi'l-İslâm**, trc. Abdülaziz Abdulhakk-Muhammed Yûsuf Mûsâ, Dâru'r-Raîdi'l-Arabî, Beyrut, ts., s. 194; FAZLUR RAHMÂN, **İslâm**, trc. Mehmet Aydın, İst., 1981, s. 309; ATAY, Hüseyin, **Kur'an'a Göre Araştırmalar**, Ank., 1993, s. 49-50; FİĞLALİ, E. Rûhî, **Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri**, Selçuk Yay. Ank., 1986, s. 251; YAVUZ, Y. Ş., "Kıyâmet Alâmetleri", **DİA**, XXV, 524, İst., 2002; PAÇACI, Mehmet, **Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi**, Ank. Okulu Yay. Ank., 2001, s. 215-216, Paçacı, bu konuda şunları söylemektedir: "*Eski Ahit'in apokaliptik anlayış doğrultusunda ele alınması, çok farklı sonuçlar doğurmuştur. Dünya ve âhiret kesin bir çizgi ile birbirinden ayrılmıştır. Dünya şeytana ve kötülüğe terk edilmiş, gelecek hayat ise Allah'ın hükmedeceği yegâne boyut olarak görülmüştür. Muhatabta bu yüzden dünya hayatı hakkında derin bir pesimizm duygusu oluşmuştur. Bütün beklentiler gelecek hayata aktarıldığı için, burada dünyanın sonunu beklemekten başka yapılacak bir şey kalmamıştır. Kıyâmetin vakti üzerinde yapılan spekülasyonlar, âhiret fikrinin bütün dinamizmini yok etmiştir. Son an, burada artık Allah'a ait bir bilgi değil, apokaliptik yazarların bir takım alâmetlerle ve hesaplamalarla bilebilecekleri bir bilgi olmuştur. Bu pasif ve pesimist âhiret anlayışı bir takım kurtarıcı figürler de oluşturmuştur. Mesîh ve insanoğlu kavramlarına, asıllarında bulunmadığı halde eskatolojik kurtarıcı anlamı hamledilmiştir. Bunlar ya da bu isimleri taşıyan kişi, âhir zamanda gelecek mü'minleri kurtaracak ve Allah'ın hükümranlığını kuracaktır....*" "...Hz. İsâ'ya isnâd edilen eskatolojik kurtarıcılık görevi, Hıristiyanlık'ın temel konusu olmuştur. Heilsgeschichte teorisi ile de bu anlayış bütün Kitab-ı Mukaddes'i içine alan bir yorumla ortaya çıkmıştır. Mesîh'in kurtarıcılık görevi, bütün Kitab-ı Mukaddes târihi boyunca görülen Allah'ın kurtarıcı aktivitesinin bir tamamlanışı olarak yorumlanmıştır. Târihin merkezinde ise, Mesîh'in gelişi olayı vardır. Bu anlayışla Yeni Ahit'in Mesîh merkezli yorumu sürdürülmektedir." Paçacı, Hz. İsâ'nın dünyaya ineceği beklentisinin fikri arka planını bu şekilde açıklamaktadır. Fazlur Rahmân da böyle bir bekleyişin sakıncalarını şöyle açıklamaktadır: "*Mesîh*" inancının sıkı sıkıya benimsenmesinin, insandaki ahlâkî güçleri ve beşerî teşebbüsü yok edeceği, tahlîle ihtiyaç duyurmayacak ölçüde açıktır." Bkz. FAZLUR RAHMÂN, **İslâm**, Ank., 1973, s. 342.

böyle bir inancın İslâm'ın genel ilkelerine¹⁵⁰⁹ ve Allah'ın koyduğu tabiat kanunlarına¹⁵¹⁰ aykırı olduğuna inanmaktadırlar.¹⁵¹¹ Bir diğer görüş ise, âyetlerin anlamlarının açık olmaması ve “nüzü'l-i İsâ” konusunda pek çok rivâyetin bulunması nedeniyle, bu konunun reddedilemeyeceğini, onun ruh ve bedenen ilâhî huzûra yükseltilmediğini, tabii ölümle ruhunun kabzedildiğini, ancak bu rivâyetlerin uygun şekilde te'vil edilmesi gerektiğini, ileriki asırlarda Hz. İsâ'nın mânevî şahsiyetinin ortaya çıkacağını ve insanlığa getirdiği sevgi, barış ve şefkat gibi değerlerin onun mensupları tarafından uygulanacağını belirtmektedirler.¹⁵¹² Son iki görüşü temsil

¹⁵⁰⁹ ŞELTÛT, Mahmud, “Hz. İsâ'nın Göğe Yükseltilmesi ve Tekrar Dönüşü”, Çev. Mustafa Baş, **Dînî Araştırmalar**, C. 7, S. 21, (Ocak-Nisan), Ank., 2005, s. 306; ŞELTÛT, M. **el-İslâm**, s. 61-62; GÖRMEZ, Mehmet, **Mûsâ CÂRULLAH Bigiyef**, TDV. Yay., Ank., 1994, s. 85-88; ATAY, Hüseyin, **Ehl-i Sünnet ve Şia**, Ank., 1983, s. 125; FİĞLALİ, E. Rûhî, **Kadıyânîlik**, DEÜ., Yay., İzmir, 1986, s. 12; KARDÂVÎ, Yûsuf, **Sünneti Anlamada Yöntem**, s. 110. Nüzûl-i İsâ'nın bir îmân ve inanç esası olamayacağı ile ilgili olarak Bilmen şunu ifade etmektedir: “*İtikâdiyyât haber-i vâhidin mahalli olamaz. Çünkü itikâdi meseleler, yakîniyyâta istinad eder. Haber-i ahad ise zannîdir. Binaenaleyh itikâdi hususlar, haber-i ahad ile sabit olamaz(lar).*” Bkz. BİLMEN, Ömer Nasûhî, **Hukukî İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu**, (I-VIII), Bilmen Yay., İst., 1985, I, 155. Koçkuzu da: “*Akâitte haber-i vahitlerin delil olarak kullanılmayacağına dâir kanaat, en fazla taraftar toplamış olan görüştür.*” “*Şuyûun ve şöhretin, inanç konusunda ölçü alınması, her zaman doğru netice verecek güçte bir prensip (ölçü) değildir*” demektedir. Bkz. KOÇKUZU, Ali Osman, **Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşrî Yönlerinden Değeri**, DİB., Yay., Ank., 1988, s. 151.

¹⁵¹⁰ ÇELEBİ, İ., Uzak ve Yakın Gelecek, s. 100; ÇELEBİ, İlyas, **İslâm'da İnanç Esasları**, s. 287.

¹⁵¹¹ EBÛ REYYE, Mahmud, **Edvâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye**, s. 191-194; SÜLEYMAN NAZİF, “Hz. İsâ'ya Açık Mektup II”, Haz. O., Cilacı, **Oku Mecmuası**, Sayı, 151, (Kasım-Aralık) Konya, 1974, s. 164-166; ATEŞ, Süleyman, **Çağdaş Tefsir**, II, 402; ATEŞ, S., **Kur'an Ansiklopedisi**, X, 205, XXV, 534; AKDEMİR, Salih, **Hıristiyan Kaynaklara ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İsâ**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ., SBE., Ank., 1992, s. 246; FİĞLALİ, Ethem Rûhî, “Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine”, **AÜİFD**, XXV, 197; SARİTOPRAK, Zeki, “Deccâl”, **DİA**, IX, 71; ÜNAL, Mehmet, “Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsâ'nın Ölümü, Ref'i ve Nüzûlü Meselesi”, **İslâmiyyât**, C. 3, S. 4, Ank., 2000, s. 133-146; FATİŞ, Emrullah, **Kur'an'da Hz. İsâ ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, EÜ. SBE. Kayseri, 1999, s. 194, 222, 277, 286; GÜZEL, Mahmud, **Kur'an'a ve İncillere Göre Hz. İsa'nın Ref'i**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, EÜ. SBE. Kayseri, 2000, s. 151, 168, 169; TÜRÇAN, Galip, **Kur'an'da Âhîret İnancı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SDÜ., SBE., İsp., 2002, s. 161.

¹⁵¹² REŞİD RIZÂ, **Menar**, III, 316-317. Rızâ, hadislerin mânâ ile nakledilmeleri ve nakleden kişinin, Rasûlullah'ın kastettiğini değil, anladığını nakletmesi sebebiyle nüzü'l-i İsâ'yı, “*İnsanların İslâm şeriatının ruhuna sarılmaları*” şeklinde yorumlamakta ve “*İslâm dininin mensupları, şâyet lafızların zâhiri mânâları üzerinde donup kalırlarsa, şeriatın ruhunu ve hikmetini ortadan kaldırmış olurlar*” demektedir. Ayrıca bkz. S. Ateş'de: “*Hz. İsâ'nın gökten cesedi ile inmeyeceğini, İsâ dininin mensuplarının son zamanlarda İslâm'ın hükümlerini benimseyip onunla amel edeceklerine veya İslâm'ın özüne mensup olabileceklerine işaret olabilir*” demektedir. Bkz. **Çağdaş Tefsir**, II, 406, **Kur'an Ansiklopedisi**, XXV, 535. Çelik ise, bu konularda yapılan yorumların açıklayıcı bilgiler vereceği ancak; “*kastedilen mânâ budur*” denilemeyeceğini belirtmektedir. Bkz. ÇELİK, A., **Fitne**, s. 59. Kardavî'de “*nüz'ul-ü İsâ*” ile ilgili hadislerin “*barış ve güvenliğin egemen olacağı bir asrı simgelediği*” şeklindeki te'villeri şiddetle reddetmekte ve kabul edilemez görmektedir. O, bu hadislerin tevâtür derecesine ulaştığını iddia ederek, bu tevilin sahih hadislerle çeliştiğini söylemektedir. Ayrıca bu tür bir tevilin, “*İslâm'ın kılıç dîni, Hıristiyanlığın ise yegâne barış dîni*” olduğunu söyleyen misyonerlerin propagandasına güç katacağını belirtmektedir. Bkz. KARDAVÎ, **Sünneti Anlamada Yöntem**, s. 247. Sarıtoprak ise,

edenlerin Hz. İsa'nın normal bir ölümle öldüğü, “*ruh maa'l-cesed*” ilâhî huzura yükseltilmediği ve dolayısıyla da kıyâmetten önce dünyaya bir insan olarak inmesinin mümkün olmadığı hususlarında birleştikleri görülmektedir. Bu iki görüş arasındaki farklılık ise, Hz. Peygamber'e nispet edilen hadislerin değerlendirilmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Zaten son görüş taraftarlarının yorum denemeleri ise, sınırlı bir seviyede kalmakta ve rivâyetlerin tamamını kapsamamaktadır.

Kanaatimizce, “nüzûl-i İsa” inancını bu konudaki rivâyetlere dayanarak savunmak mümkün görünmemektedir. Zîra, bu rivâyetlerin yer aldığı bir takım kaynaklar tamamen güvenilir olmadığı gibi, isnâdların tamamı da sağlam değildir. Metin tenkîdi yapıldığında ise, pek çok çelişkilerin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, “nüzul-i İsa” konusunu bir inanç esası olarak kabul etmek ve öyle göstermeye çalışmak doğru değildir.¹⁵¹³ Çünkü, *Kur'an-ı Kerim*'deki açık bilgilerle¹⁵¹⁴ de çelişen bu tür rivâyetlere dayanarak bir inanç oluşturmak zordur. Tedvin döneminde Hıristiyan kültürüyle karşılaşmanın bir sonucu olarak “nüzul-i İsa” inancının İslâm akâidine girmiş olmasının kuvvetle muhtemel olduğu ifade edilmektedir. Zîra, Hz. İsa'nın insanların aslî günahlarını affettirmek için kendini fedâ ettiği ve Tanrının hükümlerini kurmak üzere tekrar dünyaya döneceği inancının Hıristiyanlara ait bir akîde olduğu bilinmektedir.¹⁵¹⁵ Hz. İsa'nın nüzûlünü savunanların dayanaklarından biri olan “*bu konuda Sahâbe, tâbiin, fıkıh, hadis, tefsir*

---

sıhhatları sabit olan hadisleri zâhir dışı mânâlarla tevîl etmeyi doğru bulmamaktadır. O: “*hadisleri reddetmek ne kadar tutarsız ise, zâhiri mânâlarında kabul edip, hurafevârî anlamlar vermek de o kadar delilden yoksundur*” demektedir. Bkz. SARITOPRAK, Zeki, **İslâm İnancı Açısından Nüzûl-i İsa Meselesi**, Çağlayan Yay., İzmir, 1997, s. 293. Seyyid Kutub ise: “*Meselenin müteşâbihattan olup, tevîlini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini*” ifade etmektedir. Bkz. KUTUB, Seyyid, **Fî Zılâli'l-Kur'an**, (I-XXX), Basım yeri yok, 1967, VI, 20.

¹⁵¹³ KIRBAŞOĞLU, M. H., “Hz. İsa'yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkîdi”, **İslâmiyât**, C. 3, S. 4., Ank., 2000, s.167.

¹⁵¹⁴ Enbiyâ, 21/7-8; “Biz senden önce de (ey Muhammed,) kendilerine vahiy indirilen (ölümlü) adamlardan başkasını (elçi olarak) göndermedik; bunun içindir ki, (o inkarcılara de ki:) ‘Eğer kendiniz bilmiyorsanız, önceki kitapları okuyup izleyen kimselere sorun’. (Göreceksiniz ki,) Biz o’nları yiyip içmeye ihtiyaç duymayan bir yapıda yaratmamıştık: o’nlara **ölümsüz** de değillerdi.” Ayrıca şu âyetlerde de iknâ edici bilgiler mevcuttur. Bkz. Enbiyâ, 21/ 34-35; “(Ey Peygamber! Sana inanmayanlara hatırlat ki,) Biz senden önce de hiçbir insana **ölümsüzlük** vermedik; ve imdi, sen ölürsen bunlar kendilerinin sonsuza kadar yaşayacaklarını mı sanıyorlar? Her can ölümü tadacaktır; ne var ki, (hayatın) iyi ve kötü (tezâhürleriyle) karşı karşıya getirerek sınıyoruz sizi; ve sonunda hepimiz bize döneceksiniz”; Vâkıa, 56/60-61; “Aranızda **ölümü takdir eden** biziz. Ve biz, önüne geçilebileceklerden değiliz. (bizi hiçbir şey alıkoyamaz). Böylece, sizin yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi bilmediğiniz bir âlemde tekrar var edelim diye (ölümü takdir ettik).” Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/145, 185; Nisa, 4/78; Hicr, 15/13; Ankebût, 29/57; Secde, 32/11; Ahzâb, 33/16; Zümer, 39/30; Gâfir, 40/68; Kâf, 50/43; Cum’a, 62/8; Mülk, 67/2.

¹⁵¹⁵ ÇELEBİ, İlyas, “İsa”, **DİA**, XXII, 473, İst., 2000.

ve kelimelerin hem fikir oldukları ve bir icmâ bulunduğu” iddiası ise iknâ edici görünmemektedir. Zîra böyle bir mücerret icmâ iddiasıyla, problemler ve bunların yol açtığı şüpheler ortadan kaldırılamamaktadır. Bir inanç ve düşüncenin yüzyıllarca benimsenmiş olması, onun doğruluğunu göstermeye yetmemektedir.¹⁵¹⁶ Dolayısıyla icmân dayanağını oluşturan ümmetin hata üzere birleşmeyeceği düşüncesini yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.¹⁵¹⁷ Hz. İsmâ’ı Allah’ın –isterse- göğe çıkartıp tekrar indirebileceğini kabul etmekle iş bitmemektedir. Bunun vukû bulacağına dâir, elde kesin bir bilginin de bulunması gerekmektedir. Konu ile ilgili incelenen rivâyetlerin bu kesin bilgiyi vermesinin mümkün olmadığı ise görülmektedir. *Kur’an-ı Kerim*’de de bu konu hakkında kesin herhangi bir delil bulunmamaktadır. Bu konuda Hz. Peygamber’den gelen sahih haberler elbette kabul edilecektir. Ama gelmemişse hiçbir açıklamanın dikkate alınmaması gerekmektedir.¹⁵¹⁸ Ahmed Bîcan ise Hz. İsmâ’nın kıyâmetin bir alâmeti olduğuna ve kıyâmet kopmadan önce yeryüzüne ineceğine inanmaktadır.

Şimdi de konu ile ilgili eserde yer alan rivâyetleri değerlendirelim.

1. Peygamber (a.s.) dedi: “Kaçan ki İsmâ (a.s.) yerine, adl edip ve latif hükm eyleye. Hatta nedenlü sanemler (putlar) ve haçlar var ise kıra. Ondan sonra Hz. İsmâ (a.s.), Hz. mehdî ile buluşa. Ve namaz vakti ola. İsmâ (a.s.) diye: ‘Gel ya mehdî! Sen imam ol! Namaz kıldır.’ Mehdî diye: ‘Sen imam ol! Sen Peygamber’sin! İmam olmak sana layıktır.’ Hz. İsmâ diye: ‘Ya mehdî sen imam olgil ki, Hz. Peygamber’in (a.s.) oğlusun. İmam olmaya sen layıksın’ diye. Ondan sonra Hz. Mehdî ona imam olup, namaz kılarlar. Ve İsmâ (a.s.) halife olup, yedi yıl halka hükm eyleye.”¹⁵¹⁹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “kıyâmet alâmetleri”nden biri olarak saydığı “Nüzül-i İsmâ” bahsinde, Allah Teâla’nın onu Şam’da Emevî câmisinin beyaz minaresinin üzerine indireceğini belirterek konuya girmiş, Kudüs’te “deccâl”i öldüreceğini söyleyerek onun yapacaklarını anlatmaya devam etmiştir. Daha sonra

¹⁵¹⁶ Krş. Bakara, 2/170; Mâide, 5/104; A’raf, 7/70; Yûnus, 10/78; Hûd, 11/62, 87, 109; İbrâhim, 14/10; Nahl, 16/35; Şuarâ, 26/74; Lokmân, 31/21; Zuhuruf, 43/22-23.

¹⁵¹⁷ KIRBAŞOĞLU, s. 168.

¹⁵¹⁸ RÂZÎ, XXIV, 218.

¹⁵¹⁹ AHMED BÎCAN, s. 371-372; D. Mekkûn, s. 126.

ise, İbn Kesîr'den aktardığı bir rivâyette, kurt ile kuzunun yan yana yürüyeceğini harap olmuş şehirlerin tekrar imar edileceğini belirttikten sonra bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Müellifin konu ile ilgili bazı rivâyetleri birleştirerek eserine aldığı görülmektedir. Bu rivâyetlerden birisi şöyledir.

“Nefsim kudret elinde olan Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki, Meryem oğlu İsâ (aranıza inecek) adaletle hükmedecek, haçı kıracak, domuzu öldürecek ve (Ehl-i kitaptan) cizyeyi kaldıracaktır. (Onun zamanında) mal öylesine artacak ki hiç kimse onu kabul etmeyecektir. Ancak yapılacak tek bir secde, dünya ve içindekilerden daha hayırlı olacaktır” şeklindeki rivâyeti Ebû Hureyre'den; Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmîzî, İbn Mâce, İbn Hanbel, Ma'mer b. Râşid, İbn el-Câd, İbn Ebî Şeybe, Humeydî, Tayâlisî, Ebû Yâ'lâ, Ebû Avâne, Nuaym b. Hammad, İbn Mende, Osman b. Said, İbn Hibbân, Taberânî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁵²⁰ Tirmîzî bu rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiş,¹⁵²¹ Ebû Nuaym isnadının “hasen” olduğunu söylemiş,¹⁵²² Dârekutnî¹⁵²³ ve Mizzî¹⁵²⁴ ise “sahih” olduğunu belirtmişlerdir. Heysemî ise İbn Hanbel'in tahririnde yer alan râvî Kesîr b. Zeyd'i, Ahmed b. Hanbel ve bir grub İslâm âliminin “sika”, Nesâî ve başkalarının ise “zayıf” saydığını, bununla birlikte isnadda yer alan diğer râvîlerin “sika” olduğunu ifâde etmiştir.¹⁵²⁵ Hz. İsâ'nın gökten ineceği ve yapacakları konusunda müfessirlerin ve hadis şârihlerinin değerlendirmeleri ve değişik yorumları söz konusudur. Çoğunluğunun

¹⁵²⁰ BUHÂRÎ, 34/Büyu', 102 (III, 40); 46/Mezâlim, 31(III, 107); 60/Enbiyâ, 49 (VI, 143); MÜSLİM, 1/İman, 71 (I, 135-136); EBÛ DÂVUD, 36/Melâhim, 14 (IV, 498-499); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 54 (IV, 506-507); İBN MÂCE, 36/Fiten, 33 (II, 1363); İBN HANBEL, II, 240, 272, 290, 394, 406, 411, 437, 482, 494, 538; MÂ'MER b. RÂŞİD, **el-Câmî**, XI, 399-400, 401; İBN el-CÂ'D b. Ubeyd, Ali, (230/844), **Müsnedü İbn el-Câ'd**, thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nadir, Beyrut, 1990, s. 420; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 494; HUMEYDÎ, II, 468, 469; TAYÂLİSÎ, s. 303, 335; EBÛ YÂ'LÂ, X, 279; EBÛ AVÂNE, I, 97-98, 104, 105; NUAYM b. HAMMAD, II, 574-576; İBN MENDE, **el-İmân**, I, 513; EBÛ ÂMİR OSMAN b. SAİD, VI, 1235-1236; İBN HİBBÂN, XV, 230; TABERÂNÎ, **M. Şâmiyyîn**, I, 84; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, I, 244; VI, 101.

¹⁵²¹ TİRMİZÎ, 31/Fiten, 54 (IV, 507).

¹⁵²² EBÛ NUAYM el-ISFAHÂNÎ, **Müsnedü'l-Müstahrec**, I, 219, 220.

¹⁵²³ DÂREKUTNÎ, Ali b. Ömer b. Ahmed (385/995), **İlelu Dârekutnî**, (I-IX), thk. Mahfuzurrahman Zeynullah es-Selefi, Dâru't-Tayyibe, Riyad, 1405, IX, 190.

¹⁵²⁴ MİZZÎ, XVI, 509.

¹⁵²⁵ HEYSEMÎ, **Mecma'**, VIII, 5.

kanaati, Hz. İsa'nın geleceği ve sayılanları gerçekleştireceği yönündedir.¹⁵²⁶ Bununla beraber, sened yönünden tenkîd edilmeyen bu rivâyetin metnine yönelik bazı eleştiriler de bulunmaktadır. Bu itibarla rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

Ahmed Bîcan'ın naklettiği rivâyetin diğer kısımlarının ise şu rivâyetlerden istifade edilerek oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

“...Müslümanların devlet başkanının sabah namazını kaldırmak üzere öne geçtiği sırada, İsa b. Meryem'in yeryüzüne ineceği, devlet başkanının arkasına dönüp namaz kaldırmaktan vazgeçeceği, geriye doğru geleceği ve Hz. İsa'dan insanlara namaz kaldırmasını isteyeceği, ancak Hz. İsa'nın onun iki omuzu arasına elini koyarak öne geçip namazı kaldırmasını söyleyeceği, bunun üzerine devlet başkanının onlara namaz kaldıracağı...” şeklindeki uzunca rivâyeti Ebû Umâme el-Bâhilî'den; İbn Mâce, İbn Ebî Âsım ve Nuaym b. Hammad tahrir etmişlerdir.¹⁵²⁷ Bu rivâyet, İbn Mâce'deki şekliyle çok zayıf, metni ise münkerdir. Zîra senedinde müdellis kabul edilen Abdurrahman b. Muhammed b. Ziyad el-Muhâribî bulunmaktadır.¹⁵²⁸ Diğer râvî İsmail b. Râfî' b. Uveymir el-Ensârî'nin ise hadisi “zayıf” kabul edilmektedir.¹⁵²⁹ Ayrıca hadiste “inkitâ”¹⁵³⁰ vardır. Zîra râvî Yahya b. Ebî Amr (48/668) üçüncü tabakadan olup Sahâbe'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.¹⁵³¹ Dolayısıyla bu rivâyete de ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir.

“...İsa'nın sabah namazı vaktinde yeryüzüne ineceği, devlet başkanının onun öne geçmesini ve namazı kaldırmasını isteyeceği, Hz. İsa'nın ise: ‘Sizin kiminiz kiminize emirdir. Bu ise, Allah'ın bu ümmete bir lütfu keremidir. Sen öne geç ve bize namazı kaldır’ diyeceği, devlet başkanının öne geçip namazı kaldıracığı, namazdan sonra ise Hz. İsa'nın mızrağını alıp ‘deccal'i öldürmeye gideceği...” şeklindeki

¹⁵²⁶ NEVEVÎ, *Şerhu'n-Nevevî*, II, 190; XVIII, 76; KURTÛBÎ, III, 291; İBN HACER, *Feth*, VI, 491; SUYÛTÎ, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, I, 299; SUYÛTÎ, Celâluddin Abdurrahman, *ed-Dîbâc*, (I-V), thk. Ebû İshak el-Havînî el-Eserî, Dâru İbn Affan, Suûdî Arabistan, 1996/1416, I, 179; AZİMÂBÂDÎ, XI, 306-311; MÛBÂREKFÛRÎ, VI, 405-406.

¹⁵²⁷ İBN MÂCE, 36/Fiten, 3 (II, 1361); İBN EBÎ ÂSİM, *el-Âhâd*, II, 448-449; NUAYM b. HAMMAD, II, 566.

¹⁵²⁸ İBN HACER, *Tabakâtü'l-Müdellisîn*, thk. Âsım b. Abdullah, Mektebetü'l-Menâr, Umman, 1403, s. 40.

¹⁵²⁹ İBN HACER, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1406, s. 107.

¹⁵³⁰ *İnkıtâ*; senedde râvî düşmesi, râvî atlanması. Bkz. AYDINLI, s. 76.

¹⁵³¹ İBN HACER, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 595.

rivâyeti ise Ebû Nadra el-Münzir b. Mâlik'ten; İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Taberânî ve Hâkim tahrir etmişlerdir.¹⁵³² Heysemî, İbn Hanbel ve Taberânî'nin tahrirlerinde yer alan râvî Ali b. Zeyd'in "zayıf" olduğunu, ancak diğer râvîlerin "sahihin ricâli" olduğunu söylemiştir.¹⁵³³ Bu rivâyeti de değerlendiren İslâm âlimlerinin çoğunluğunun kanaati Hz. İsa'nın geleceği ve "deccâl"i öldüreceği yönündedir.¹⁵³⁴

"Ümmetimden bir grup kıyâmet gününe kadar hakikat uğrunda mücâdeleye muzaffer bir şekilde devam edeceklerdir. (O zaman) Meryem oğlu İsa inecektir. Müslümanların reisi ona: 'Gel bize namazı kıldır' diyecek fakat Hz. İsa (a.s.): 'Hayır, siz Allah'ın bu ümmete bir lütfu olarak birbirinizin emîrisiniz (namaz kıldırmaya daha layıksınız)' diyecektir" şeklindeki rivâyeti ise, Câbir b. Abdullah'tan; Müslim, İbn Hanbel, İbn Mende, Osman b. Said, İbnü'l-Cârud, Ebû Avâne, İbn Hıbbân, Taberânî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁵³⁵ Rivâyet, sened itibârıyla hasendir.

"Meryem oğlu İsa indiğinde, size imam olduğu veya imamınız sizden olduğu sırada nasıl olacaksınız (hâliniz nice olacak?)" şeklindeki rivâyeti ise, Ebû Hureyre'den; Buhârî, Müslim, İbn Hanbel, Ma'mer b. Râşid, Nuaym b. Hammad, İbn Mende ve Ebû Nuaym tahrir etmişlerdir.¹⁵³⁶ Bu rivâyet sened itibârıyla sahihtir.

Görüldüğü üzere aktarılan bu rivâyetlerin hiçbirisinde "mehdî" ismi geçmemektedir. Lakin, Câbir b. Abdullah ve Vehb b. Münebbih kanalıyla gelen, *"Meryem oğlu İsa'nın ineceği, Müslümanların emîri "mehdî"nin ona: 'Gel, namazı kıldır' diyeceği, onun ise bunu kabul etmeyerek, 'Allah'ın bir keremi olarak bu ümmetin bazısının bazısına emir olduğunu' söyleyeceği"* şeklindeki bir rivâyette ise "mehdî"nin adının geçtiği görülmektedir. İbnü'l-Kayyim, bu rivâyetin isnadının

¹⁵³² İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 491; İBN HANBEL, IV, 216; TABERÂNÎ, **Kebîr**, IX, 60; HÂKİM, IV, 524.

¹⁵³³ HEYSEMÎ, VII, 342;

¹⁵³⁴ İBN KESİR, **Tefsîr**, I, 580-582; İBN HACER, **Feth**, VI, 493-494. AZİMÂBÂDÎ, XI, 302-303, 310-311.

¹⁵³⁵ MÜSLİM, I/İman, 71 (I, 137); 33/İmâre, 53 (II, 1524); İBN HANBEL, III, 345, 384; İBN MENDE, I, 517; EBÛ AMR OSMAN b. SAİD, VI, 1236; İBNÜ'L-CÂRÛD, Abdullah b. Ali, (307/919); **el-Müntekâ li İbni'l-Cârud**, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Müessesetü'l-Kitâbi's-Sekafiyye, Beyrut, 1408, s. 257; EBÛ AVÂNE, I, 99; IV, 505; İBN HİBBÂN, XV, 231; TABERÂNÎ, **Evsât**, IX, 39; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, IX, 180.

¹⁵³⁶ BUHÂRÎ, 60/Enbiyâ, 49 (IV, 143); MÜSLİM, I/İman, 71 (I, 137); İBN HANBEL, II, 336; MA'MER b. RÂŞİD, XI, 400; NUAYM b. HAMMAD, II, 574; İBN MENDE, I, 516; EBÛ NUAYM, **Müsned**, I, 220.

“ceyyid” olduğunu söylemektedir.¹⁵³⁷ “*Mehdî bu ümmettendir ve Meryem oğlu İsâ'ya imamlık yapacaktır*” şeklinde İbn Sîrin'den tahrir edilen bir başka rivâyette de “mehdî”nin adı geçmektedir.¹⁵³⁸ Ancak bu rivâyetlerin ikisinin de temel hadis kaynaklarında yer almaması onlara ihtiyatla yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır.

Kanaatimizce bu rivâyetlerde mehdî'den bahsedilmesinin nedeni, “deccâl” ve İsâ geldiğine göre onun da gelecek olmasıdır. Zîra “mehdî”de geldiğinde diğer rivâyetlerde anlatılanlar tamamlanmış olmaktadır. Bununla birlikte böyle bir düşüncenin doğru olmadığına da belirtilmesi gerekmektedir. Zîra Kur'an ve Sünnet'te bildirilen açık ve sarîh ifadeler mevcutken ve yapılması gerekenler ortadayken böyle bir mizansene ihtiyaç yoktur.

Netice olarak, bu rivâyetlerin yer aldığı bir takım kaynaklar tamamen güvenilir olmadığı gibi isnâdların tamamı da sağlam değildir. Metin tenkîdi yapıldığında ise bir takım çelişkilerin olduğu gözlemlenmektedir. Bu itibarla, Bîcan'ın eserine aldığı bu rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

2. Nakildir ki, Rasûlü Ekrem (a.s.) Hazretleri dedi: “Kıyâmet kopmaya hatta on nişan olmayınca. On nişanların biri, duhân'dır. Ve biri, deccâl'dir. Ve biri, dâbbetü'l-arz'dır. Ve biri, güneş mağribten doğmaktır. Ve biri, İsâ (a.s.) gökten inmektir ...”¹⁵³⁹

“Nüzûl-i İsâ” konusunun da de içinde yer aldığı bu rivâyet, daha önce ele alınan “duhân” bahsinde değerlendirilmiştir.

F. Envâru'l-Âşikîn'de Mehdî'nin Gelişi

(مهدي) “mehdî” kelimesi Arapça'daki, (هدى) “he de ye” mastarından türeyen ism-i mef'ul olup, “*doğru yolu bulan, doğru yolda olan, yol gösteren, önde giden öncü*” mânâlarına gelmektedir.¹⁵⁴⁰ Klasik kaynaklarda ise, “*kıyâmet öncesinde zulüm ve adâletsizliğin her tarafı kapladığı bir zamanda gelip, yeryüzünü adâletle*

¹⁵³⁷ İBNÜ'L-KAYYİM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, (751/1350), **el-Menâru'l-Münif fi's-Sahîhi ve'd-Daîf**, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb, 1403, s. 147.

¹⁵³⁸ İBN EBÎ ŞEYBE, **Musannef**, VII, 513. Ayrıca bkz. NUAYM b. HAMMAD, **Fiten**, I, 373.

¹⁵³⁹ AHMED BÎCAN, s. 370; **D. Mekkûn**, s. 129.

¹⁵⁴⁰ İBN MANZÛR, XV, 354.

dolduracağı ve İslâm'ı hâkim kılacağı söylenen Ehl-i beytten bir kimse” şeklinde tarif edilmektedir. *Kur'an-ı Kerim*'de “mehdî” kelimesi geçmemektedir.

Hemen hemen bütün dinlerde, hatta ilkel kavimlerde de “mehdî” düşüncesinin varlığı dikkatleri çekmekte,¹⁵⁴¹ dünya dinlerinin ortak bir objesi olduğu, temel yapı ve elementlerinin birbirine çok benzediği görülmektedir.¹⁵⁴² Nitekim, iyi ile kötünün mücadelesi sürdükçe kaybeden tarafın böyle bir inanç içerisine girmesinin mümkün olabileceği ifade edilmektedir. Çünkü böyle ortamlarda ümîde ihtiyaç olmakta, kurtarıcı bir motife bel bağlamak insanı ve toplumu rahatlatmaktadır. Hz. Peygamber döneminde böyle bir beklenti mevcut değilken, halifelerin şehid edilmesiyle başlayan süreçte, siyâsî ve sosyal kargaşanın devam ettiği, zulüm ve ahlaksızlığın boy gösterdiği saltanat devrinde, “mehdî” bekleme inancının sosyal ve psikolojik şartlarının oluştuğu bilinmektedir. Bu problemlerden çıkış için, Kur'an ve Sünnet'in¹⁵⁴³ rehberliğine sarılmak yerine, diğer din ve kültürlerin etkisiyle, *Kitab-ı Mukaddes*'te bahsedilen Yahûdîleri esaretten kurtaran ve kutsal mabedi yeniden inşa edecek olan kral “Mesîh” tipi “mehdî” beklentisine girilmesinin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁴⁴

Dînî inanç ve ibâdetlerin zayıfladığı, savaşların sürdüğü, yabancıların baskı ve hâkimiyetleri artırdıkları, ekonomik düzenin bozulduğu devirlerde “mehdî” bekleme inancının yaygınlık kazandığı görülmektedir.¹⁵⁴⁵ Böyle dönemlerde insanların, zulmün yerini adâletin ve barışın, yoksulluğun yerini bolluğun aldığı, yeryüzünün cennete dönüştüğü bir dünyada yaşamayı hayal ederek günlerini

¹⁵⁴¹ WATT, W. Montgomery, **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. E. R. Fığlalı, Umran Yay., Ank., 1981, s. 69; KUTLUAY, Yaşar, **İslâm ve Yahûdî Mezhepleri**, Anka Yay. İst., 2001, s. 187; HANÇERLİOĞLU, Orhan, **İslâm İnançları Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İst., 2000, s. 306-307; GÜNDÜZ, Şinâsî, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay., Ank., 1998, s. 253; ATAY, Mehmet, **Kütüb-i Sitte'deki Mehdî Hadislerinin Dinler Târîhi Açısından İncelenmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ. SBE., İsp., 2003, s. 32-33.

¹⁵⁴² SARIKÇIOĞLU, E., **Dinlerde Mehdî**, s. 111; FIĞLALI, E. R., **İtikâdî İslâm Mezhepleri**, s. 267-269.

¹⁵⁴³ Vedâ Haccında ortaya konulan temel prensiplere bağlanılması gerekirken işin kolayına kaçılarak “mehdî” beklemek tercih edilmiştir. Bkz. EBÛ DÂVUD, 11/Menâsik, 56 (II, 459-464); İBN MÂCE, 25/Menâsik, 84 (II, 1022-1027); DÂRİMÎ, Mukaddime, 16, 17 (I, 43-47).

¹⁵⁴⁴ SARIKÇIOĞLU, E., **Dinlerde Mehdî Tasavvurları**, s. 116; ÇELEBİ, İ., **Uzak ve Yakın Gelecek**, s. 95. Paçacı, Apokaliptik Edebiyat'ın dünyanın sonunda Allah'ın göndereceği bir kurtarıcı “Mesîh” kişiliği geliştirdiğini, bu anlamdaki “Mesîhlik” mefhumunun Hristiyan teolojisinde önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir. Bkz. PAÇACI, M., **Kur'an ve Ne Kadar Tarihseliz?**, s. 140.

¹⁵⁴⁵ SARIKÇIOĞLU, Ekrem, “Mehdî”, *DİA*, XXVIII, 369, İst., 2003.

geçirdikleri anlaşılmaktadır. Zaten her ferдин ve milletin en büyük arzu ve ideali altın bir çağdır. Nitekim Homer'e "*Odysseus*"u, Yunan şairi Hesio'da "*İşler ve Günler*"i, Sümerler'e "*Gilgamiş Destanı*"nı, Fârâbî'ye "*el-Medînetü'l-Fâzılâ*"yı yazdıran hep aynı özlem ve inançtır.

"Mehdî"lerden beklenen görevlerin neler olduğu konusu incelendiğinde de bir takım beklentilerin arkasında yatan nedenler çok daha iyi fark edilmekte ve bir çok sorunun cevabı bulunmaktadır. Nitekim, rivâyetlerden anlaşılacağı üzere "mehdî"lerin en başta gelen vazifeleri; ülkelerini içte ve dışta sulh ve adâlete kavuşturmaları ve her yerde emniyeti sağlamalarıdır. Bütün dinlerdeki "mehdî" tasavvurlarında özellikle bu konu üzerinde durulması dikkatleri çekmektedir. Müstakbel "mehdî"nin genellikle ülkeyi dışarıdan rahatsız eden komşu milletlerle ve içeride de istenmeyen gruplarla savaştırıldığı görülmektedir. Mesela, Müslümanlar "mehdî"yi dışarda Bizans ile,¹⁵⁴⁶ içerde ise Emevî saltanatının temsilcileriyle savaştırmaktadırlar ki, bu husus "mehdî" tasavvurunun doğuş ve gelişmesindeki siyâsî sebeplere ışık tutmakta ve devrin siyâsî akımlarının etkisini gözler önüne sermektedir.¹⁵⁴⁷ Sosyal sarsıntılarla ümitleri kırılan insanlara mânevî güç ve ümit vermek için iyi niyetle hadis uyduranlar olduğu gibi, siyâsî çıkar için bunu yapanların da bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁴⁸

İnsanların neden "mehdî" beklentisi içine girdikleri araştırıldığında da değişik sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Nitekim, "mehdî" ve "Mesîh"lerin peşlerine düşen kimselerin daima bir kurtarıcı arayanlar olduğu, ruhlarının derinliklerinde bir karizma özlemi yattığı, rasyonelliği inkar ettikleri ölçüde duygularını serbest bıraktıkları,¹⁵⁴⁹ böyle bir ruh hali ile de kişiliklerini her türlü dış müdâhale ve kontrole açık tuttıkları belirtilmektedir.¹⁵⁵⁰ İşte böyle bir beklentiye karşılamak isteyen çıkarıcı tipler de her dönemde ortaya çıkmış ve kötü emellerine insanları alet

¹⁵⁴⁶ SARIKÇIOĞLU, E., **Dinlerde Mehdî Tasavvurları** s. 94.

¹⁵⁴⁷ SARIKÇIOĞLU, E., s. 114.

¹⁵⁴⁸ İLHAN, Avni, **Mehdîlik**, Beyan Yay. İst., 1993, s. 141.

¹⁵⁴⁹ İbn Haldun'a göre "Mehdîlik" iddiasında bulunanların peşinden ancak, ahmak, tecrübesiz, akılsız ve bilgisiz kimseler gitmektedirler ve bunlar genellikle, merkezlerden ve mamur olan yerlerden uzaklarda yaşayan akıllı kıt kimselerdir. Bkz. İBN HALDUN, **Mukaddime**, II, 179-180.

¹⁵⁵⁰ BULAÇ, Ali, **Din ve Modernizm**, İz Yay. İst., 1995, s. 316; SAYGILI, Sefa, **Dünyayı Aldatanlar**, Türdav Yay., İst., 1999, s. 133-134, 140-141. Saygılı, yalancı "mehdî"leri teşhis edip aldanmamak için, "mistik paranoya" denilen akıl hastalığının bilinmesi gerektiğini söylemekte ve bu kişilerin özelliklerinden bahsetmektedir. Bkz. s. 232-236.

edebilmişlerdir. Bu itibarla bunlara fırsat verilmemesi için rivâyetlerin doğru değerlendirilmesi ve Hz. Peygamber’e âdiyetinin iyi tespit edilmesi gerekmektedir.

Bu konuda kaynaklarda yer alan rivâyetler incelendiğinde, “mehdî” ile ilgili farklı görüşlerin ortaya konulduğu görülmektedir. Nitekim “mehdî”nin geleceğini ve rivâyetlerde haber verilenlerin tamamını gerçekleştireceğini;¹⁵⁵¹ “mehdî” beklemenin fitrî olduğunu dolayısıyla da bu ihtiyacın karşılanması gerektiğini;¹⁵⁵² bu hadislerin içerisinde sahih, zayıf ve uydurma olanların bulunabileceğini;¹⁵⁵³ ancak, te’vilin iyi yapılması gerektiğini söyleyerek bu fikri savunanlar bulunmaktadır.¹⁵⁵⁴ Buna mukâbil, “mehdî” ile ilgili rivâyetlerin çoğunluğunun tartışmalı olup tutarsızlıklarla ve çelişkilerle dolu olduğunu;¹⁵⁵⁵ siyâsî olan bir meselenin zamanla dînî bir şekil aldığı;¹⁵⁵⁶ bir kısım rivâyetlerin Kur’an ve Sünnet’le telifinin mümkün olmadığını;¹⁵⁵⁷ bu düşüncenin İslâm toplumuna büyük zararlar verdiğini;¹⁵⁵⁸ bu kurtarıcı “mehdî” inancını, İslâm’ın değil kültürün ödünç aldığını, Kur’an varken “mehdî”ye ihtiyaç bulunmadığını;¹⁵⁵⁹ “mehdî” beklemenin bir inanç esası olarak benimsenmesinin mümkün olmadığını¹⁵⁶⁰ belirtenler de bulunmaktadır. “Mehdî” inancı ile ilgili bir diğer görüş ise, tartışmalı bu inancın Sünnîlik içerisine tasavvuf kanalıyla ve kıssacı vaizlerin katkılarıyla girmiş olduğu; çoğu kere bağımsız bir güç olarak kendini gösterdiği; bu hareketin toplumlar için bir emniyet sübabı olduğu ve

¹⁵⁵¹ KARDÂVÎ, Y., *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 161-162.

¹⁵⁵² KUZU, Selman, *Mehdî, Deccâl, Mesîh*, Merkur Yay., İst., 2001, s. 207.

¹⁵⁵³ EBÛ ŞEHBE, I, 324.

¹⁵⁵⁴ BAYRAKTAR, İbrâhim, *Edebi ve İlmi Açından Hadis*, Işık Yay., İzmir, 1993, s. 111-115.

¹⁵⁵⁵ İBN HALDUN, *Mukaddime*, trc. Z. V. Togan, II, 165, 177; REŞİD RIZÂ, *Menar*, IX, 499-504; SİDDİKÎ, Z., s. 174; FİĞLALİ, *Kadıyânîlik (Ahmediyye Mezhebi)*, DEÜ. Yay., İzmir, 1986, s. 16; *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, s. 274; İLHAN, Avni, *Mehdîlik*, s. 146, 149-150; GÜNDÜZ, Şinâsi, s. 253; ATAY, Mehmet, s. 112, 113.

¹⁵⁵⁶ TOGAN, Z. Velîdî, İbn Haldun’un Mukaddimesi, II, 617, 18 no’lu dipnotta kanaatlerini ortaya koymaktadır. Ayrıca bkz. AĞIRAKÇA, Ahmet, “Mehdî”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, (I-IV), Risale Yay., İst., 1990, II, 497; İLHAN, A., s. 141.

¹⁵⁵⁷ ÇELEBİ, İ., *Uzak ve Yakın Gelecek*, s. 91-92; AĞIRAKÇA, II, 497.

¹⁵⁵⁸ FAZLUR RAHMÂN, *İslâm*, Ank., 1993, s. 341.

¹⁵⁵⁹ ATAY, Hüseyin, *Cehâletin Tahsili*, Atay ve Atay Yay., Ank., 2004, s. 54. Atay: “*Kur’an-ı olan kimsenin Mehdiye, Anayasası olan devletin ise, ihtilâle ve kurtarıcıya ihtiyacı olmaz*” demektedir. Bkz. s. 56. S. Ateş’de “mehdî” beklemenin doğru olmadığını, eğer “mehdî” varsa, onun her çağda İslâm uğrunda mücadele veren ihlaslı liderler veya insanları doğru yola sevk eden Müslüman âlimler olduğunu söylemektedir. Bkz. ATEŞ, S., *Çağdaş Tefsîr*, II, 406-407, *Kur’an Ansiklopedisi*, X, 219-220. Ayrıca bkz. KIRBAŞOĞLU, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, s. 291.

¹⁵⁶⁰ İLHAN, A., s. 140-141; ÖZ, Mustafa, *İmamiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı*, İFAV. Yay., İst., 1995, s. 89-90; FATİŞ, Emrullah, s. 236-238.

İslâm toplumlarına dînî-ictimâî ve siyâsî bir dinamizm kattığı görüşüdür.¹⁵⁶¹ Ancak bu görüşe katılmayanlar: “*Mehdî*” inancının insanların zulme karşı eyleme geçmesini sağlamak şöyle dursun, harekete geçilmesini engellediğini, kitleleri mehdî beklemeye ittiğini, zulmü mehdî dışında birinin yok edemeyeceği düşüncesini zihinlere yerleştirdiğini ve Müslümanları çözümsüzlüğe sürüklediğini” ifade etmektedirler.¹⁵⁶² Bununla birlikte belirtelim ki, düşman istilasından kurtulmak için başlatılan mücâdelelere “mehdî” düşüncesinin sağladığı heyecanı ve katkıyı kabul etmekle beraber,¹⁵⁶³ önemli olan kurtarılmaya bekleyecek bir duruma düşmeden evvel gereken çaba ve gayreti göstermek ve iyi bir konumda bulunmaya çalışmak olmalıdır. Zîra, bir milletin ilerlemesi ve gelişmesi için, “mehdî” beklemek yerine çalışmaya, ruha, inanca, kendine güven duymaya, hırsa, azime, ideale, kararlılığa, gayeye, başaracağına inanmaya ihtiyacı vardır. Gayesiz hiçbir ilerleme mukadder değildir. “*Dünyayı fâni, hayatı hakir, hırsı haram görecek derecede seviyesi düşmüş, inancı bozulmuş, gayesi mahvolmuş bir cemiyetin*”¹⁵⁶⁴ ilerlemesi mümkün olmadığı gibi, son anda içine düştüğü bir takım sıkıntılardan kendisini kurtarmayı başarması da övünülecek ve abartılacak bir husus olmamalıdır. “*İslâm’ın kıyâmete kadar yeryüzünde bekâsı için ümmeti koruyacak bir akıla, hidâyete götürecektir bir îmâna ve kendini savunacak bir güce ihtiyacı vardır. Bunun için de ümmet, kendi hidâyetini kendisi bulmalı, kendi “mehdî”sini içinden kendisi çıkartmalıdır. Yoksa bir imam*

¹⁵⁶¹ ÇOŞKUN, Ali, **Mehdîlik Fenomeni, Osmanlı Dönemi Dînî Kurtuluş Hareketleri Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması**, İz Yay. İst., 2004, s. 554, 556.

¹⁵⁶² YAVUZ, Yusuf Şevki, “Mehdî”, **DİA**, XXVIII, 373, İst., 2003.

¹⁵⁶³ ÖZ, Mustafa, “Mehdîlik”, **DİA**, XXVIII, 385-386, İst., 2003.

¹⁵⁶⁴ BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İslâm Düşüncesinde Arayışlar**, Haz. İ. Çelebi-Ziya Yılmaz, Rağbet Yay., İst., 1999, s. 411-412. Siyâsî kargaşayı takip eden ekonomik ve ahlâkî çöküntüyü düzeltebilmek için, güçlü bir lider beklentisinden ziyâde, doğru sosyal ve ahlâkî sistemlere ihtiyaç vardır. Bu noksanlık tespit edilerek, yapısal nedenlerine inilmedikçe ve doğru analizler yapılmadıkça mesafe kat edilemeyecektir. Doğru adam değil, doğru sistem ve bu sistemi ortaya koyacak doğru yöntem aranmalıdır. Bilimsel gerçekler göstermektedir ki, bir ülkenin târihi, dînî, ahlâkî ve kültürel yapısı, doğru bir devlet yapısını yanlış yönde etkilememiştir. Aynı değerlere sahip bir devlet ikiye bölündüğünde, doğru yapıyı kuranlar başarılı olmuşlardır. Doğu/Batı Almanya, Kuzey/Güney Kore, Kuzey/Güney Vietnam, Kuzey/Güney Amerika, Çin/Tayvan, Singapur/Malezya, II. Dünya savaşı öncesi ve sonrası Japonya ve daha niceleri çağımızın canlı örnekleridir. Kalıcı ve yararlı hizmetler sunabilmenin, kusursuz mal ve bilgi üretebilmenin yolu, kaliteli insanların sayılarını artırmaktan ve doğru yapılar kurmaktan geçmektedir. Amerikan anayasasını hazırlayanlardan Thomas Jefferson: “*Anayasamızda öyle bir devlet sistemi tarif edelim ki, kurtarıcı, harika adamlara hiç ihtiyaç duyulmasın. Sokaktaki bir adam gelip bu ülkeyi yönetebilsin*” demektedir. Netice itibarıyla, doğru sistemi uzun dönemde ortaya çıkaracak, doğru sosyal ve ahlâkî sistemler ortaya konulmadıkça, istenilen hedeflere ulaşılması mümkün olamayacaktır.

“mehdî” gelip ümmeti zillet ve fesattan, zevâle uğramaktan kurtaracak değildir. Böyle bir düşünce bâtil bir kuruntudan ibârettir. Hem Kitab-ı Hakîm’in irşadına, hem de Allah’ın sünnetine aykırıdır.”¹⁵⁶⁵ Bununla beraber Allah’ın, hiçbir insana beşer üstü bir kudret vermediğini, dünyayı düzeltmeyi, yeryüzünün tamamını adâletle doldurmayı ve insanları refaha ulaştırmayı peygamberlerin bile başaramadığını da unutmamak gerekmektedir.

“Mehdî” özlemini yansıtan rivâyetlere Buhârî ve Müslim’in eserlerinde hiç yer vermedikleri dikkate alınacak olursa, onların kanaatlerinin de hangi yönde olduğu anlaşılacaktır. Zîra, Hz. Peygamber’in bile bir çok sıkıntılara katlandığı göz önüne alındığında, “mehdî”nin kısa sürede dünyayı adâletle dolduracağı ve insanlar arasında refahı sağlayacağı iddiası bir ütopyadan ibârettir.¹⁵⁶⁶ Böyle bir durum, “kurtarıcı”yı Hz. Peygamber’in önüne geçirmek demektir ki İslâmî bir mantıkla bunu bağdaştırmak da zor görünmektedir.

Sonuç olarak, âhir zamanda gelecek ve tebliği kıyâmete kadar geçerli olacak zâtın Hz. Peygamber olduğu bilinmesine rağmen,¹⁵⁶⁷ hayallerindeki olağanüstülükleri yaşatacak müstakbel bir kurtarıcı beklentilerini muhâfaza eden kimilerinin Kur’an’a aykırı da olsa, bu görüşlerini İslâm ile sentezleyerek, sürdürmeye çalışmalarının yanlışlığı bugün çok daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Kur’an’a göre âhir zamanda beklenen “Mesîh” veya “mehdî” gelmiştir, ismi de Hz.

¹⁵⁶⁵ MÛSÂ CÂRULLAH, **Kur’an ve Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım Kitabü’s-Sünne**, s. 77. Paçacı da “mehdî” beklemek yerine yapılması gerekenlerle ilgili şunları söylemektedir: “Günümüz Müslümanlığı, dînin öncelikli amaçlarını kaybettiği, dînin doğru biçimini unuttuğu için bugünkü acı duruma düşmüş ve Batı’dan gelen saldırılara karşı bilinçli, özgün bir karşılıkta bulunamamıştır. Bu saldırılara karşı iki bin yıl önce benzeri durumda olan Yahûdiler’in verdiği tepkilerin bir benzerini vermiştir. Yeryüzündeki İslâm cemaati, mensûbu olduğu dine yakışır, onurlu bir kimlik kazanmak, insanlığa bir “hayır”da bulunmak ve ona iki cihanda mutluluk getirecek bir medeniyet sunmak istiyorsa heyecanlı siyâsî egemenlik çağrılarında önce, kendi din anlayışındaki “ahlâkî alanı” hak ettiği yerine oturtmalıdır.” Bkz. PAÇACI, M., **Kur’an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?** s. 29.

¹⁵⁶⁶ YAVUZ, Y. Ş., “Kıyâmet Alâmetleri”, **DİA**, XXV, 526, İst., 2002.

¹⁵⁶⁷ Bakara, 2/146-147; “Daha önce kendilerine vahiy verdiklerimiz, onu kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanılar: Ancak bilin ki, onların bazıları hakikati bile bile örtbas eder: Rablerinden gelen hakikati! O halde sen şüphe edenlerden olma”. Krş, Tekvin, 21/13, 18, s. 18; Tensiye, 18/15, 18, s. 195.

Saf, 61/6; “Ve vaktiyle Meryem oğlu İsa: “Ey İsrailoğulları! Şüphesiz, ben, Tevrat’tan geriye kalmış hakikat adına ne varsa hepsini doğrulamak ve benden sonra gelecek olan Ahmed adındaki bir elçiyi müjdelemek için size gönderilmiş olan Allah’ın elçisiyim” dedi(ğinde de aynı şey geçerliydi.) Ama, (gelişini İsa’nın önceden haber verdiği) elçi hakikatin bütün kanıtlarıyla onlara geldiğinde: “Bu (doğruluğunu iddia ettiğin mesaj), göz boyayan bir büyü(den başka bir şey değil!)” demişlerdi”. Ayrıca bkz. Bakara, 2/40-42; A’raf, 7/157.

Muhammed Mustafa'dır.¹⁵⁶⁸ Ahmed Bîcan ise rivâyetlerde belirtildiği şekliyle bir "mehdî"yi beklemekte ve geleceğine inanmaktadır.

Şimdi de konu ile ilgili eserde yer alan rivâyetleri değerlendirelim.

1. Ümmü Seleme (r.a.) dedi: "Mehdî, Fatıma oğlanlarından ve seyyiddir."¹⁵⁶⁹

Müellif bu rivâyeti eserinin dördüncü bölümünde "Kıyâmet Alâmetleri" bahsinde, "Hz. Peygamber dedi" demeksizin "mehdî'nin gelişinin bir kıyâmet alâmeti olduğunu belirtmek amacıyla zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti Ümmü Seleme'den, "*mehdî Fatıma'nın çocuklarındandır*" lafzıyla Ebû Dâvud, İbn Mâce, Taberânî ve Hâkim tahric etmişlerdir.¹⁵⁷⁰ Rivâyetlerin tamamında isnâd, Ziyad b. Beyân, Ali b. Nüfeyl, Said b. el-Müseyyeb, Ümmü Seleme'de ortaktır. "*Mehdî, Fâtıma'nın çocuklarındandır*" lafızlı rivâyetin Ebû Dâvud'un tahric ettiği varyantında ise, diğer rivâyetlerden farklı olarak "*neslimdendir*" ziyâdesi bulunmaktadır. Bîcan'ın eserine aldığı rivâyet, Ebû Dâvud'un tahric ettiği bu rivâyet olmalıdır. Zîra onun, "*neslimdendir*" sözünü "*seyyiddir*" şeklinde tercüme ettiğini düşünmekteyiz. Tüm rivâyetlerin senedinde İbn Hibbân'ın "sika" saydığı,¹⁵⁷¹ Nesâî'nin "leyse bihî be's", dediği, ancak Zehebî'nin "hadisi sahih değildir"¹⁵⁷² diye tenkîd ettiği Ziyad b. Beyân bulunmaktadır. Buhârî, Ziyad b. Beyân'ın tercemesinde, "*mehdî haktır ve Fatıma'nın çocuklarındandır*" lafzı ile bu rivâyeti tahric etmiş, ortak râvîlerini vererek isnâdında "nazar" (şüphe) olduğunu söylemiştir.¹⁵⁷³ İbn Adıyy, Buhârî'nin tespitine katılarak bu rivâyeti nedeniyle Ziyad b. Beyân'ı tenkîd etmiştir.¹⁵⁷⁴ Öte yandan bu yönüyle tenkîd edilen

¹⁵⁶⁸ SARIKÇIOĞLU, E., s. 117.

¹⁵⁶⁹ AHMED BÎCAN, s. 369.

¹⁵⁷⁰ EBÛ DÂVUD, 35/Mehdî, 1 (IV, 474); İBN MÂCE, 36/Fiten, 34 (II, 1368); TABERÂNÎ, **Kebir**, XXIII, 267; HÂKİM, **Müstedrek**, IV, 601.

¹⁵⁷¹ İBN HİBBÂN, **es-Sikât**, (I-IX), thk. Şerefüddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1975, III, 525.

¹⁵⁷² ZEHEBÎ, **Mîzan**, III, 126; **Muğnî**, I, 242.

¹⁵⁷³ BUHARÎ, **Tarîhu'l-Kebîr**, III, 346.

¹⁵⁷⁴ İBN ADİYY, Ebû Ahmed el-Cürcânî, (365/975), **el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl**, (I-VII), thk. Yahya Muhtar Gazzavî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, III, 196.

rivâyet,¹⁵⁷⁵ Ali b. Nüfeyl (125/743) nedeniyle de eleştirilmiştir.¹⁵⁷⁶ İbnü'l-Cevzî ise, hadisin sadece Ali b. Nüfeyl tarikiyle bilindiğini ve kendisine “mutâbaat”¹⁵⁷⁷ bulunmadığını söylemiştir.¹⁵⁷⁸ Sonuç olarak, rivâyetin uydurma anlaşılmaktadır.

2. Ebû Said el-Hudrî (r.a.) dedi: ‘Peygamber’den (a.s.) işittim.’ Dedi: “Mehdî bendendir. Âhir zamanda çıka. Adl ile hükm ede. Nitekim evvel zâlimler yeryüzünü zulm ve cevr ile (haksızlık ve zorbalıkla) tutmuşlardı. Mehdî dahi, lutf ile ve adl ile hükm ede, yedi sene.”¹⁵⁷⁹

Bîcan, bu rivâyeti de eserin dördüncü bölümünde “Kıyâmet Alâmetleri” bahsinde, “mehdî”nin Hz. Peygamber’in soyundan olup, kıyâmet kopmadan geleceğini belirtmek amacıyla zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti bu şekliyle Ebû Said el-Hudrî’den; Ebû Dâvud ve Taberânî tahric etmişlerdir.¹⁵⁸⁰ Ebû Dâvud’un rivâyetinde “mehdî”nin kalacağı süre direk “yedi sene” şeklinde iken, Taberânî’nin tahric ettiği rivâyette, “*sağ elinin beş parmağını ve sol elinin iki parmağını yan yana getirip yedi işareti*” yaptığı belirtilmektedir. Rivâyetlerde isnâd, İmran el-Kattân, Katâde, Ebû Nadra ve Ebû Said el-Hudrî’de ortaktır. Münzîrî, İmran el-Kattân’ın Ebû’l-Avâm İmran b. Dâver el-Kattân el-Basrî olduğunu belirterek, Buhârî’nin bu kimse ile istişâd ettiğini, Affan b. Müslim’in “sika” saydığını, Yahya b. Said el-Kattân’ın ise onu övdüğünü, ancak Yahya b. Maîn ve Nesâî’nin ise onu “zayıf” saydığını söylemiştir.¹⁵⁸¹ Abdulmelik Ebî Nadra el-Abdî el-Basrî (108/726) ise, Tâbiînin sikalarından olup Yahya b. Maîn “sika” olduğunu

¹⁵⁷⁵ AZİMÂBÂDÎ, *Avnu’l-Ma’bûd*, XI, 252; MÜBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, VI, 403.

¹⁵⁷⁶ ZEHEBÎ, *Mîzan*, V, 193.

¹⁵⁷⁷ **Mutâbaat**; bir hadisin lafızlarına ya da mânâsına uygun başka bir hadisin, öncekinin râvîsinden ayrı biri tarafından, tamamen veya kısmen aynı senedle rivâyet edilmesi, böylece bu iki hadis ve râvînin birbirini desteklemesi. Bkz. AYDINLI, s. 118.

¹⁵⁷⁸ İBNÜ’L-CEVZÎ, Ebu’l-Ferec, *el-İlelü’l-Mütenâhiye fi’l-Ehâdisi’l-Vâhiye*, Beyrut, 1403, II, 862.

¹⁵⁷⁹ AHMED BÎCAN, s. 369; **D. Mekkûn**, s. 122.

¹⁵⁸⁰ EBÛ DÂVUD, 36/Mehdî, 1 (IV, 474-475); TABERÂNÎ, *Evsât*, IX, 176.

¹⁵⁸¹ MÜBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, VI, 403. Ayrıca bkz. AZİMÂBÂDÎ, *Avnu’l-Ma’bûd*, XI, 252.

belirtmiştir.¹⁵⁸² İbn Hıbbân ise *Sikât*'ında onun "hata edenlerden" olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸³ Rivâyet zayıftır.

Konu ile ilgili bir başka rivâyeti Ebû Yâ'lâ ve İbn Hıbbân ise, Matar el-Varrak, Bekir b. Kays el-Nâcî ve Ebû Said el-Hudrî isnâdıyla, "*Daha önce zulüm ve haksızlığın kapladığı yeryüzünü adâletle dolduran ve yedi yıl hükmeden Ehl-i beytimden bir kişi gelmedikçe kıyâmet kopmaz*" şeklinde tahrir etmişlerdir.¹⁵⁸⁴ Bu rivâyet te zayıftır.

İbnü'l-Kayyim el-Cevzî ise, "*Muhakkak ki Allah (c.c.) saçları ve yüzü bana benzeyen, benim soyumdan gelen, yeryüzünü adâletle dolduran, zamanında bolluk ve bereketin olduğu bir kişi gönderecek*" şeklinde farklı lafızlarla ama aynı anlama gelen rivâyeti zikretmiş, Hemmâm b. Ahmed b. Eyyüb, Tâlût b. Abbâd, Süveyd b. İbrâhim, Mahmud b. Ömer, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf, o da babasından şekliyle gelen rivâyetin isnâdında yer alan Tâlût ve hocasının zayıf olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁸⁵ Rivâyet çok zayıftır.

"*Mehdî*"nin *Ehl-i beyt'ten olduğu, yeryüzünü adaletle dolduracağı ve yedi sene hükmedeceği*" şeklindeki haberlerin İslâm'ın ana siyâsî prensibini oluşturan halîfenin seçimle gelmesi ilkesine ters düştüğü ve bununla beraber 14 asırlık İslâm tarihiyle de çeliştiği ifade edilmektedir.¹⁵⁸⁶ Sonuç itibâriyle, senedindeki bir kısım râvîlerin zayıf görülerek tenkîde uğradığı tespit edilen bu rivâyetlerin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

3. Peygamber (a.s.) dedi: "Din bizim ile başladı. Ve âhir (sonunda) yine bizim ile tamam olur. Sizden biriniz ol vakte erişir iseniz ve onun nişanların görür iseniz, ona tâbi olun! Bedüristî (doğrusu) Mehdî rahimdir ve merhumdur (rahmet edilmiştir)."¹⁵⁸⁷

Bu rivâyeti de eserin dördüncü bölümünde "Kıyâmet Alâmetleri" bahsinde, "mehdî" ile ilgili diğer rivâyetlerle birlikte ve aynı amaçla zikretmiştir.

¹⁵⁸² İBN ADİYY, *el-Kamil fi Duafâi'r-Ricâl*, VI, 367; ZEHEBÎ, *Muğnî*, II, 676; *Mîzan*, VI, 515.

¹⁵⁸³ İBN HİBBÂN, *Sikât*, VII, 105.

¹⁵⁸⁴ EBÛ YÂ'LÂ, *Müsned*, II, 367; İBN HİBBÂN, *Sahih*, XV, 238.

¹⁵⁸⁵ İBNÜ'L-KAYYİM, *el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Daîf*, s. 146.

¹⁵⁸⁶ ÇELEBÎ, *Gayb Problemi*, s. 134.

¹⁵⁸⁷ AHMED BÎCAN, s. 369; *D. Mekkûn*, s. 125.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet, bu metinle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

Ancak, Hz. Peygamber'e nispet edilen bir takım hadislerde bu anlama gelebilecek ifâdelerin yer aldığı görülmektedir. Şöyle ki; bir rivâyette "... *'Mehdî'yi gördüğünüz zaman karın üzerinde sürünerek de olsa gelin ve ona biat edin! Çünkü o Allah'ın halîfesidir, mehdîdir*" denilmektedir. Bu rivâyeti Sevbân'dan; İbn Mâce, Rûyânî ve Nuaym b. Hammâd,¹⁵⁸⁸ Abdullah b. Mes'ud'dan ise; İbn Ebî Şeybe, Şâ'sî, Bezzâr, Taberânî ve Hâkim tahric etmişlerdir.¹⁵⁸⁹ Rivâyette yer alan Abdullah b. Dâhir er-Râzî tenkîd edilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn onun hakkında "leyse bi-şey" demişlerdir.¹⁵⁹⁰ İbn Mâce dışında *Kütüb-i Sitte* müellifleri tarafından tahric edilmemiş bu rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Bir başka rivâyette ise, "*Mehdî bizden Ehl-i beytimizdendir. Allah onu bir gecede islah eder (doğruyu ilham eder, hizmetlerinde muvaffak kılar)*" denilmektedir. Bu rivâyeti ise Ali b. Ebî Tâlib'den; İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ ve Bezzâr tahric etmişlerdir.¹⁵⁹¹ İsnâdda yer alan Yasin b. Sinan veya İbn Şeybân el-İclî el-Kûfî olarak da bilinen râvî tenkîd edilmiştir. Buhârî bu kişi hakkında "fihî nazar" hükmünü vermiştir. Yahya b. Maîn "leyse bihi be's", Ebû Zür'a ise, "lâ be'se bih" demiştir.¹⁵⁹² Râvîlerden İbrahim b. Muhammed b. Hanefiyye'yi İbn Hibbân "*Sikât*"ta zikretmiş, İclî ise onu "sika" saymıştır. Ancak Buhârî, bu kişiyle ilgili olarak "fihî nazar"¹⁵⁹³ demiştir. İbn Maîn ve Ebû Zür'a ise

¹⁵⁸⁸ İBN MACE, 36/Fiten, 34 (II, 1367); RÛYÂNÎ, Muhammed b. Hârun, (307/919), **Müsnedü Rûyânî**, (I-II), thk. Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtuba, Kâhire, 1416, I, 417; NUAYM B. HAMMAD, I, 311.

¹⁵⁸⁹ İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 527; ŞÂ'ŞÎ, Ebû Said el-Heysem b. Küleyb, (335/946), **Müsnedü's- Şâ'sî**, (I-II), thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, Mektebetü'l-Ûlûm ve'l-Hikem, Medine, 1410, I, 347, 362; BEZZAR, IV, 310, 355; TABERÂNÎ, **Evsât**, VI, 29-30; HÂKİM, **Müstedrek**, IV, 511.

¹⁵⁹⁰ İBN HACER, **Lisânu'l-Mîzân**, III, 282. Ayrıca bkz. İBN ÂDİYY, **el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl**, IV, 228.

¹⁵⁹¹ İBN EBÎ ŞEYBE, **Musannef**, VII, 513; İBN HANBEL, I, 84; EBÛ YÂ'LÂ, I, 359; BEZZÂR, II, 243.

¹⁵⁹² MİZZÎ, XXXI, 181.

¹⁵⁹³ **Fihî nazar**; Zehebî'ye göre cerhin 3., Irâkî'ye göre 2. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Genellikle Buhârî böyle kullanmıştır. Bkz. AYDINLI, s. 58.

“lâ be’sse bih” hükmünü vermişlerdir.¹⁵⁹⁴ Sonuç olarak, râvileri tenkîde uğrayan ve İbn Hanbel dışında da *Kütüb-i Sitte* müellifleri tarafından da tahrir edilmemiş olan bu rivâyet çok zayıftır.

4. Câbir b. Abdullah Peygamber’den naklede ki, Peygamber (a.s.) dedi: “Benden sonra on iki halife gele. Cümlesi Kureyş kabilesinden olalar.”¹⁵⁹⁵

Ahmed Bîcan bu rivâyeti de eserin dördüncü bölümünde “Kıyâmet Alâmetleri” bahsinde, “mehdî” ile ilgili diğer rivâyetlerle birlikte peş peşe sıralamış ve konu ile ilgili kanaati pekiştirmek amacıyla kullanmıştır.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyeti Câbir b. Semûre’den; *“Nebî’nin (s.a.v.) yanına girdik. O şöyle diyordu: “Onların içinden on iki halife çıkmadıkça, bu iş gerçekleşmez”, sonra bir şeyler konuşuldu ama ben bunları duyamadım. Babama: “(Hz. Peygamber) ne söyledi?” diye sordum. O da: “Tamamının Kureyş’ten olduğunu” söyledi dedi”* şekliyle, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizi, İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ, Ebû Âvâne, Taberânî, İbn Hıbbân ve Hâkim tahrir etmişlerdir.¹⁵⁹⁶ Bu konuşmanın nerede yapıldığı diğerlerinde belirtilmediği halde İbn Hanbel ve Taberânî’nin tahrir ettiği rivâyette “*vedâ hacı*” esnasında yapıldığı ifâde edilmektedir.¹⁵⁹⁷ Ebû Yâ’lâ ve Ebû Âvâne’nin tahrir ettikleri rivâyette “*bu iş gerçekleşmez*” ifâdesi “*kıyâmet kopmaz*” şeklindedir.¹⁵⁹⁸ Diğerlerinden farklı olarak İbn Hıbbân ve Taberânî’nin rivâyetlerinde “*on iki halifeden sonra karışıklıkların çıkacağı*” ifâdesi yer almaktadır.¹⁵⁹⁹ Ayrıca İbn Hanbel ve Taberânî’nin tahrir ettiği rivâyetlerin sonunda “*kıyâmet kopmaya yakın yalancılardan çıkacağı*” ziyâdesi mevcuttur.¹⁶⁰⁰ Ancak Buhârî’nin tahririnde ne “*vedâ hacı*” esnasında, ne “*bu iş gerçekleşmez*”, ne “*kıyâmet kopmaz*”, ne “*karışıklıkların çıkacağı*” ve ne de “*kıyâmet kopmaya yakın yalancılardan çıkacağı*”

¹⁵⁹⁴ BUSÎRÎ, *Misbâhu’z-Zücâce*, IV, 204; ZEHEBÎ, *Mizân*, VII, 155.

¹⁵⁹⁵ AHMED BÎCAN, s. 369.

¹⁵⁹⁶ BUHÂRÎ, 93/Ahkam, 51 (VIII, 127); MÜSLİM, 33/İmâre, 1 (II, 1452-1453); EBÛ DÂVUD, 35/Mehdî, 1 (IV, 471-473); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 46 (IV, 501); İBN HANBEL, V, 86, 87; EBÛ YÂ’LÂ, XIII, 456; EBÛ ÂVÂNE, IV, 369, 371; TABERÂNÎ, *Kebir*, II, 196; İBN HİBBÂN, XV, 43; HÂKİM, III, 715-716.

¹⁵⁹⁷ İBN HANBEL, V, 87; TABERÂNÎ, *Kebir*, II, 196.

¹⁵⁹⁸ EBÛ YÂ’LÂ, XIII, 456; EBÛ AVÂNE, IV, 369.

¹⁵⁹⁹ İBN HİBBÂN, *Sahih*, XV, 43; TABERÂNÎ, *Evsât*, VI, 268.

¹⁶⁰⁰ İBN HANBEL, V, 86; TABERÂNÎ, *Kebir*, II, 199.

ziyâdesi ise yer almaktadır. O sadece on iki emirin olacağından bahsetmekte, tamamının Kureyş'ten olduğunu nakletmektedir. Tirmîzî, Câbir b. Semûre'den rivâyet ettiği bu hadise “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Netice îtibârıyla, Câbir b. Semûre kanalıyla gelen hadisin yaşanan iç karışıklıklarla ve küresel kıyâmetle irtibatlandırılarak zenginleştirildiği görülmektedir. Dolayısıyla Buhârî'nin tahrir ettiği rivâyetin sened îtibârıyla sahih olduğu anlaşılmaktadır. Diğerleri zayıftır.

Azimâbâdî, bazı ilim adamlarının “*bu on iki halifeden dördünün geçtiğini, kıyâmet kopmadan önce de bu sayının tamamlanması gerektiğini*” söylediklerini ifâde etmektedir.¹⁶⁰¹ Rivâyetin metninin sahih kabul edilmesi durumunda bu ve benzerî yorumların yapılması söz konusu olabilir. Ancak bu tür konuların insanlar arasında konuşulduğu dönemlerin ve yaşanan toplumsal olayların doğru tahlili durumunda, bir takım rivâyetlerin şekillenmesinde bu hâdiselerin tesirlerinin olabileceği görülebilecektir. Nitekim, *Kur'an-ı Kerim*'de Allah tarafından İsrâiloğullarına peygamberlerin yolundan giden on iki önder adamın gönderildiğinden bahsedilmektedir.¹⁶⁰² Bu kimseler peygamberlerine ittibâ eden, aynı öğretiyi savunan, örnek bir hayat yaşayan ve liderlerini en güzel şekilde temsil eden şahsiyetlerdir. On iki rakamıyla ifâde edilen benzeri rivâyetlerin oluşumu ile âyette haber verilen on iki sayısı arasındaki paralellik dikkatleri çekmektedir. Zîra, Hz. Peygamber'in vefâtının ardından halifelerinin birer birer suikastlara kurban gittiği, Cemel ve Sıffin gibi hadiselerinin yaşandığı, İslâm toplumunda büyük iç karışıklıklarının baş gösterdiği, yaşanan bu olumsuzluklar nedeniyle de insanların bir takım beklentiler içerisine girdiği ve kendileri bu sıkıntılardan kurtaracak kimseleri bekledikleri bilinmektedir. Âhir zamanda olduklarına ve kıyâmetin her an kopabileceğine inanan bu insanların bir an önce on iki halifenin ve “mehdî”nin gelmesini, kötülükleri kaldırıp barış ve adâleti tesis etmelerini, huzur ve refah ortamı oluşturmalarını temennî etmeleri doğaldır. Bununla birlikte Apokaliptik Edebiyat ile fiten edebiyatı arasında çarpıcı benzerliklerin olduğu ve 3, 7, 9, 10 ve 12 sayılarının

¹⁶⁰¹ AZİMÂBÂDÎ, *Avnu'l-Ma'bûd*, XI, 244. Ayrıca bkz. MÜBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, VI, 391; NEVEVÎ, *Şerh*, XII, 201. Azimâbâdî, Câbir'den rivâyet edilen “*Mehdî'yi inkâr eden kâfir olmuştur*” hadisinin uydurma olduğunu, “*Mehdî ancak Meryem oğlu İsa'dır*” hadisinin ise, Beyhâkî ve Hâkim tarafından “zayıf” sayıldığını, isnâd zincirinde yer alan Eb'an b. Sâlih'in ise “metrûku'l-hadis” olduğunu belirtmektedir.

¹⁶⁰² Mâide, 5/12. Allah Teala bu kimseleri görevlendirerek İsrâiloğullarından söz almıştır. Görevlendirilen bu örnek kimselerin yaptıkları işlere bakılırsa, bunların (başkan, casus, kâşif, kefil vs. değil) nebî olmaları imkan dahilindedir.

her iki edebiyat örneklerinde de bolca mevcut olduğunu burada hatırlatmak yerinde olacaktır.¹⁶⁰³ Ayrıca bu rivâyette zikredilenlerle Şia iddialarının tam bir paralellik gösterdiği tespitinin¹⁶⁰⁴ de dikkate alınması pek çok hususun anlaşılmasını kolaylaştırabilecektir.

Bu itibarla, rivâyetin toplumsal değil de ansızın kopacağı bilinen “küresel kıyâmet”le ilişkilendirilmesi, halîfelerin tamamının başka bir kabîleden değil de Kureyş’ten olduklarının rivâyetin bütün varyantlarda özellikle ifâde edilmesi ve insanların Kur’an’ın ve Hz. Peygamber’in evrensel mesajlarına değil de bir kurtarıcıya yönlendirilmesi, bu rivâyete ihtiyatlı yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır.

G. *Envâru’l-Âşikîn*’de Ye’cüc ve Me’cüc

Arapça’da (جج) kelimesi, “sıcağın şiddetli olması, ateşin tutuşması ve sesli sesli yanması, düşmanın hızlı hareket etmesi” gibi mânâlara gelmektedir.¹⁶⁰⁵ Klasik kaynaklarda (بفعل ومفعول) vezninde gelen “ye’cüc ve me’cüc” ile, “kıyâmet alâmeti” olarak ortaya çıkacak ve büyük karışıklıklara ve taşkınlıklara sebep olacak kimseler kastedilmektedir. “Ye’cüc ve me’cüc” *Kur’an-ı Kerim*’de iki yerde geçmektedir ve “kıyâmet alâmeti” olduklarına dâir açık bir beyan söz konusu değildir.¹⁶⁰⁶ *Kitâb-ı Mukaddes*’te geçen “gog ve magog” ile¹⁶⁰⁷ “ye’cüc ve me’cüc” tasvirleri arasındaki benzerlik ise dikkatleri çekmektedir.

“Ye’cüc ve me’cüc” kelimesinin *Kur’an-ı Kerim*’de geçmesinden hareketle ve bu konudaki rivâyetlere dayanılarak onların bir “kıyâmet alâmeti” olduğu düşünülmekte¹⁶⁰⁸ ve bununla kimlerin kastedilmiş olabileceği konusunda da çok değişik yorumlar yapılmaktadır. Bu tür farklı yorumların yapılmasını tabii karşılamak gerekmektedir. Zîra, günümüzde vukû bulan bir hâdise bile farklı kişiler

¹⁶⁰³ PAÇACI, *Kur’an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, s. 140.

¹⁶⁰⁴ ÇELEBİ, *Gayb Problemi*, s. 133.

¹⁶⁰⁵ İBN MANZUR, II, 206-207; RÂGİB el-ISFAHÂNÎ, s. 10; Bkz. İBN HACER, *Feth*, XIII, 90.

¹⁶⁰⁶ Kehf, 18/94; Enbiyâ, 21/96.

¹⁶⁰⁷ Tekvin, 10/2, s. 8; I. Tarihler, 1/5, s. 399; Hezekiel, 38/2, s. 827, 39/1-7, 11, s. 828; Vahiy, 20/7-9, s. 272.

¹⁶⁰⁸ İBN MES’UD, *Tefsîr-u İbn Mes’ud*, II, 305; TİRMİZİ, 31/Fiten, 59 (IV, 517-518); BEYDÂVÎ, III, 369; İBN KESİR, II/521-522; İBN HACER, *Feth*, XIII, 90; HARPÛTÎ, A., *Tenkîhu’l-Kelâm*, s. 292; YAZIR, V, 3288, 3291, 3374; BİLMEN, *İlm-i Kelam*, s. 327-328; ESED, M., s. 606, Kehf, 18/98, 100 no’lu dipnot.; DÖNDÜREN, I, 501, Kehf, 18/94, 6 no’lu dipnot ve II, 532, Enbiyâ, 21/96, 43 no’lu dipnot.; ÇELİK, Ali, *Fitne*, s. 60-61; HATİPOĞLU, Nihat, s. 196.

tarafından değişik şekillerde yorumlanabilmektedir. Nitekim *Kur'an-ı Kerim*'de geçen bazı kavramlar da farklı kimseler tarafından değişik şekillerde tevیل edilebilmektedir.

Nitekime, “ye’cüc ve me’cüc”ün; “*barbar tabirinden daha şiddetli bir tabir olup aslı ve nesebi belirsiz, din ve millet tanımayan karma insanlar topluluğu*”;¹⁶⁰⁹ “*bütün beşeriyeti etkileyecek bir afet olup, müteaddit kabilelerden müteşekkil kalabalık çapulcular takımı*”;¹⁶¹⁰ “*iddianın aksine Türkler olmayıp, geçmiş ve gelecekte, hangi ırk ve millete mensup olursa olsun, yeryüzündeki nizam ve intizamı bozmaya kalkışanların hepsi*”;¹⁶¹¹ “*geçmişte yapılan mücadelede yenilen ve gelecekte de yenilmeleri normal olan kötü kimseler*”;¹⁶¹² “*gök insanları ile savaşacak, ancak fazla ileri gitmelerine imkan verilmeyip imha edilecek kimseler*”;¹⁶¹³ “*bir başka gezegende yaşayan ve kıyâmete yakın insanlara saldıracak olan kavim*”;¹⁶¹⁴ “*kıyâmetin kopma süreci içerisinde, değişik milletlerden oluşan şerir ve fasık insanların mahşere akın akın gelişlerini sembolize eden bir kavram*”¹⁶¹⁵ ve “*belli kavimler ya da varlıklar olmayıp, ‘Son Saat’in gelip çatmasından önce insan uygarlığının bütünüyle yok olmasına yol açacak bir toplumsal felaketler serisi anlamında bütünüyle temsîlî bir unsur*”¹⁶¹⁶ şeklinde izah edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

¹⁶⁰⁹ YAZIR, V, 3287-3288. Yazır, Zülkarneyn’e yardım eden kuvvetin Türkler olduğunu, mâzîde yaptıkları bu önemli iş nedeniyle arzı fesattan kurtardıklarını, İslâm’a girdikten sonra da büyük hizmetler yapmaya devam ettiklerini, şu halde Türklerin inkırazının, “ye’cüc ve me’cüc” seddinin yıkılması ve dünyanın nizamının bozulması anlamına geleceğini, bunun da “kıyâmet alâmeti” olduğunu söylemektedir. Bkz. V, 3292.

¹⁶¹⁰ AHMED NÂİM, IX, 101-102. Ayrıca bkz. İBN HACER, **Fethu’l-Bârî**, XIII, 91.

¹⁶¹¹ CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Târihi**, I, 139. S. Ateş’te İslâm’ı yayan bir millet olan Türkler’in, “Ye’cüc ve Me’cüc” olamayacağını belirtmektedir. Bkz. ATEŞ, S., **Çağdaş Tefsir**, V, 333.

¹⁶¹² HASAN HANEFÎ, **Mine’l-Akîde**, IV, 481.

¹⁶¹³ YENİÇERİ, C., **Uzay Âyetleri**, s. 395. Yeniçeri, bu savaşlara “I. ve II. uzay savaşları” gibi adlar verilebileceğinden söz etmektedir. Yeniçeri’nin bu görüşlerine katılmamız mümkün değildir.

¹⁶¹⁴ TÜRE, İskender, **Zülkarneyn Kur’an’da Uzaya Seyahati Anlatılan İnsan**, Karizma Yay., İst., 2002, s. 262, 266.

¹⁶¹⁵ ÇELEBİ, İ., **Uzak ve Yakın Gelecek**, s. 118.

¹⁶¹⁶ ESED, s. 606, Kehf, 18/98, 100 no’lu dipnot ve s. 663, Enbiyâ, 21/96, 94 no’lu dipnot. Esed, her iki âyetteki “ye’cüc ve me’cüc”ü aynı şekilde “kıyâmetin bir alâmeti” olarak değerlendirmekte ve bu şekilde tevیل etmeye çalışmaktadır. Burada Esed’e katılmamız zor görünmektedir. Kanaatimizce durum çok daha farklıdır.

Bu yorumlar içerisinde en iknâ edici görüneni Çelebi'nin kanaatidir. Bununla beraber bize göre, Enbiyâ sûresinde geçen¹⁶¹⁷ ”ye’cüc ve me’cüc” ifâdesiyle, “kıyâmet alâmeti” değil, “*ikinci sûrun üfürülmesiyle birlikte diriltilen ve mahşer meydanına doğru yeryüzünün her köşesinden yürüyerek seller gibi akıp giden*¹⁶¹⁸ *bütün hakikat inkarcıları*” kastedilmektedir. Zîra âyetin devamında anlatılanlar bu düşünceyi desteklemektedir. Şöyle ki, kıyâmetin kopma süreci başladığında nasıl ayın ikiye yarılması âyet-i kerime’de¹⁶¹⁹ (اقتراب) “iktirâb” kelimesi ile ifâde ediliyorsa, başa gelmesi kaçınılmaz olan kıyâmet sözü (وعد الحق) “va’dül-hak” yaklaştığında da ikinci sûrun üfürülmesiyle yaşanacak olaylar (اقتراب) “iktirâb” kavramı ile anlatılmaktadır. Bir başka ifâdeyle, nasıl “küresel kıyâmet” yaklaştığında ay yarıyor ise, ikinci sûr’un üfürülmesi yaklaştığında da inkarcıların başına gelecek felaketler haber verilmektedir. Nitekim müteâkip âyetlerde bütün kâfirlerin gözlerinin yerinden fırlayacağı, kıyâmetin gerçekleşmiş olduğunu görecekleri, suçlarını hemen itiraf edecekleri,¹⁶²⁰ kendilerine cehennem yakıtı olmayı hak ettiklerinin söyleneceği,¹⁶²¹ cehenneme atılacakları ve orada ah! edip inleyecekleri anlatılmaktadır.¹⁶²² Görüleceği üzere burada kıyâmet öncesi yaşanacak bir hâdise değil, “*yeniden diriliş sonrasında*” meydana gelecek gelişmeler tasvir edilmektedir. Dolayısıyla bu âyet-i celîle’den “ye’cüc ve me’cüc”ün bir “kıyâmet alâmeti” olduğuna dâir bir sonuç çıkartmak mümkün görünmemektedir.

Kehf sûresinde geçen¹⁶²³ “ye’cüc ve me’cüc” kavramı da aynı şekilde bir “kıyâmet alâmeti” olmayıp, “*bahsedilen dönemde dünyada yaşayan, etraflarına saldıran ve zarar veren kötü insanlar topluluğu*” dur. Nitekim âyetlerde Zülkarneyn’in, Allah’ın verdiği imkan ve yetenekleri en uygun şekilde kullanarak bu zâlim kimseleri nasıl etkisiz hale getirdiği anlatılmaktadır.¹⁶²⁴ Bu âyetlerin devamında ise, konu ile bağlantılı olarak Zülkarneyn’in orada yaşayan insanlara yaptığı tebliğden, inşâ ettirdiği setten bahsedilmekte ve kıyâmetin kopmasıyla bu

¹⁶¹⁷ Enbiyâ, 21/96.

¹⁶¹⁸ Yâsîn, 36/51-53.

¹⁶¹⁹ Kamer, 54/1.

¹⁶²⁰ Enbiyâ, 21/97.

¹⁶²¹ Enbiyâ, 21/98.

¹⁶²² Enbiyâ, 21/100.

¹⁶²³ Kehf, 18/94.

¹⁶²⁴ Kehf, 18/96-97.

setin de yerle bir olacağı,¹⁶²⁵ sûr'un üfürülmesiyle herkesin birbirine karışacağı ve seller gibi akıp mahşer meydanında toplanacakları¹⁶²⁶ ve inkarcıların karşısına cehennem getirileceği¹⁶²⁷ haber verilmektedir. Burada inkarcı kimselerin âhiretteki tasvirleri yapılırken birbirlerine karışmış halde olacaklarından bahsedilmesi ve bu durumun da (بموج) “yemûcu” fiiliyle ifâde edilmesi de dikkatleri çekmektedir.

Kısaca ifâde etmek gerekirse, her iki âyette de geçen “ye’cüc ve me’cüc” tâbirleriyle kastedilenler farklı zaman ve mekanlardaki bütün zâlim ve günahkar kimselerdir. Yani; birisiyle “dünyadaki bozguncu insanlar”, diğeriyle ise “mahşer meydanında toplanacak olan bütün zâlim ve hakikat inkarcıları” kastedilmektedir.

Netice îtibârıyla, konuya *Kur’an-ı Kerim* esas alınarak yaklaşılması, bir takım zayıf rivâyetlerin etkisinde kalınması nedeniyle “ye’cüc ve me’cüc”ün “kıyâmetin bir alâmeti” olduğu şeklindeki değerlendirmelerin isâbetli olmadığını, bu konu etrafında yapılan yorumların ise eksik ve yetersiz kaldığını düşünmekteyiz. Kanaatimizce, “ye’cüc ve me’cüc” ile yukarıdan bakıldığı zaman adeta karınca veya çekirge sürülerini¹⁶²⁸ andıran, çok ama çok kalabalık kötü insan topluluklarının oluşturduğu bir görüntü anlatılmak istenmektedir. Bu ifâdeyle insanların sayılamayacak kadar çok oluşları kastedilmektedir. Nitekim Yüce Allah kainata çok yukarıdan bakmakta, her tarafı aynı anda görmekte ve bunu insanların anlayacağı şekilde tasvir etmektedir. Gerek dünya da, gerekse âhirette böyle bir durumu tasvir için Kur’an ve Sünnet’te zaman zaman kullanılan, her dilde de benzerleri bulunan teşbih ve temsilleri yanlış anlayarak “kıyâmetin alâmeti” şeklinde değerlendirmek ve bunu kıyâmetle irtibatlandırmaya kalkışmak doğru olmadığı gibi yeterince iknâ edici de görünmemektedir. Ahmed Bîcan ise, “ye’cüc ve me’cüc”ü bir “kıyâmet alâmeti” olarak görmektedir.

Şimdi de konu ile ilgili eserde yer alan rivâyeti değerlendirelim.

1. Nakildir ki, Rasûlü Ekrem (a.s.) Hazretleri dedi: “Kıyâmet kopmaya hatta on nişan olmayınca. On nişanların biri, duhân’dır. Ve biri, deccâl’dır. Ve

¹⁶²⁵ Kehf, 18/98.

¹⁶²⁶ Kehf, 18/99.

¹⁶²⁷ Kehf, 18/100.

¹⁶²⁸ Kamer, 54/7.

biri, dâbbetü'l-arz'dır. Ve biri, güneş mağribten doğmaktır. Ve biri, İlsâ (a.s.) gökten inmektedir. Ve biri, ye'cüc ve me'cüc çıkmaktır...¹⁶²⁹

“Ye'cüc ve Me'cüc”ün çıkacağından bahseden bu rivâyet, daha önce ele alınan “duhân” bahsinde değerlendirilmiştir.

H. Envâru'l-Âşikîn'de Üç Yerin Batması

Rivâyetlerde kıyâmet kopmadan önce dünyanın üç ayrı bölgesinde yere batma olaylarının yaşanacağı haber verilmektedir. *Kur'an-ı Kerim*'de ise, bu şekilde üç yerin batışıyla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Rivâyetlere¹⁶³⁰ dayanılarak bunun imkan dahilinde olduğunu söyleyen ve bunları “kıyâmet alâmeti” olarak değerlendirenler bulunmaktadır.¹⁶³¹

Bu tür tabiat olaylarının “kıyâmet alâmetleri”yle ilişkilendirilmesinin sebebi, insanlarda uyandırdığı korku ve kaygı nedeniyle olmalıdır. Zîra insanlar, büyük hâdiselerin öncesinde olağandışı bazı şeylerin yaşanabileceği konusunda oldukça hassastırlar. Bu şekilde yere batma konusuyla insanların dikkatlerinin anlatılanlar üzerine çekilmesi ve daha kolay iknâ edilme şanslarının bulunduğunu düşülmektedir. Nitekim, “*kıyâmetin yaklaştığının büyük işaretlerinden biri de bu yere batma olaylarıdır*” denilmek sûretiyle, verilmek istenen mesaj için insanların kafasında bir altyapı oluşturulması ve diğer alâmetleri rahatlıkla kabullenmelerinin sağlanılmaya çalışılması mümkündür. Bîcan, bunların birer “kıyâmet alâmeti” olduğuna inanmaktadır.

Şimdi de konuyla ilgili eserde yer alan rivâyeti değerlendirelim.

1. Nakildir ki, Rasûlü Ekrem (a.s.) Hazretleri dedi: “Kıyâmet kopmaya hatta on nişan olmayınca. On nişanların biri, duhân'dır. Ve biri, deccâl'dir. Ve biri, dâbbetü'l-arz'dır. Ve biri, güneş mağribten doğmaktır. Ve biri, İlsâ (a.s.) gökten inmektedir. Ve biri, ye'cüc ve me'cüc çıkmaktır. Ve biri, meşriktan bir yer

¹⁶²⁹ AHMED BÎCAN, s. 370; D. Mekkûn, s. 129.

¹⁶³⁰ TİRMİZÎ, 31/Fiten, 21 (IV, 477-478).

¹⁶³¹ İBN KESİR, M. Tefsîr, I, 463; BİLMEN, İlm-i Kelâm, s. 329; KILAVUZ, s. 212; ÇELİK, Ali, Fitne, s. 61.

aşağı göçmektir. (ve biri, mağribten bir yer aşağı göçmektir). Ve biri, Arap cezirelerinden bir yer aşağı göçmektir...”¹⁶³²

Üç yerin batmasını konu edinen bu rivâyet, daha önce ele alınan “duhân” bahsinde değerlendirilmiştir.

I. *Envâru'l-Âşikîn*'de Yemen'den Ateş Çıkması

Rivâyetlerde kıyâmetin kopmasından önce Yemen'den bir ateşin çıkacağı ve insanları mahşer meydanına sürükleyeceği haber verilmektedir.¹⁶³³ *Kur'an-ı Kerim*'de ise, böyle bir alâmetten bahsedilmemektedir. Bu konuda kaynaklarda yer alan rivâyetleri değerlendirenler ise, bunun mümkün olabileceğini ifade etmektedirler.¹⁶³⁴ Nitekim, bu ateşin yedi asır önce Hicaz bölgesinde çıktığı ve Hz. Peygamber'in haber verdiği bir mûcizenin gerçekleştiğini söyleyenler olduğu gibi,¹⁶³⁵ bu rivâyetlerin yoruma müsait olmaları sebebiyle, her devirde farklı yorumların yapılmasının söz konusu olacağını, çıkacağı haber verilen ateşin gerçekten çıkıp çıkmadığının ise belli olmadığını belirtenler de vardır.¹⁶³⁶

Değişik zamanlarda Hicaz topraklarında da volkanik patlamaların olması muhtemeldir. Sûrun üfürülmesi ile başlayan süreçte ise bu tür hadiselerin dünyanın her tarafında olması imkan dahilindedir. Ancak bunu kıyâmetin bir alâmeti olarak görmenin isabetli olmadığını düşünüyoruz. Kanaatimizce, böyle bir ateşin çıkacağından bahsedilmesi, kıyâmetin yakın olduğu ve “kıyâmet alâmetleri”nin çıkmaya başladığı konusunda insanları daha rahat iknâ etmek ve insanları bir an önce yaptıkları kötülüklerden vazgeçirmeye çalışmak amacına mâtuf olmalıdır. Ancak, ansızın olacağı bildirilen kıyâmet öncesinde bu kadar açık bir alâmetin önceden görüleceğinin ifade edilmesini de, İslâm'ın genel ilkeleriyle ve akılla bağdaştırmak zor görünmektedir. Ayrıca bu şekilde bir ateşin çıkmasının kime ne yarar sağlayacağı da merak konusudur. Nitekim Hz. Allah, bu dünyayı oyun ve eğlence olsun diye değil, derûnî bir anlam ve amaç üzere yaratmıştır.¹⁶³⁷ Onun tarafından yaratılan

¹⁶³² AHMED BÎCAN, s. 370; **D. Mekkûn**, s. 129.

¹⁶³³ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 24 (VIII, 100); TİRMİZÎ, 31/Fiten, 21 (IV, 477-478).

¹⁶³⁴ BİLMEN, s. 329; KILAVUZ, M. S., s. 212 .

¹⁶³⁵ AHMED NAİM, XII, 304-305.

¹⁶³⁶ ÇELİK, A., s. 63.

¹⁶³⁷ Enbiyâ, 21/16-17; Duhân, 44/38-39; Mü'min, 23/115; “Sizi boş ve anlamsız bir oyun için yarattığımızı ve bize dönmek zorunda olmadığınızı mı sanıyordunuz?”

şeyler, her yanıyla hikmet dolu küllî bir planla uyumlu olarak ve belli bir amacı gerçekleştirmek üzere yaratılmaktadır.¹⁶³⁸ Evrende var olan soyut ya da somut her şeyin bir anlamı olup, belli bir amaca dayanmaktadır.¹⁶³⁹ Hiçbir şeyin tesâdüfen yaratılması söz konusu değildir ve hiçbir şey ya da kimse başıboş bırakılmamaktadır.¹⁶⁴⁰ Dolayısıyla insanları sürükleyen böyle bir ateşin yaratılmasının ve “kıyâmet alâmeti” olarak vasıflandırılmasının hangi hikmete mebnî olduğunu anlamak güç görünmektedir. Kaldı ki, bu sürüklemenin dünyada mı yoksa âhiret günü mü olacağı konusu da ihtilâflıdır. Dünyada iken yaşanacak böyle bir sürüklemeyi âhiret ile ilişkilendirmek mümkün görünmemektedir. Âhiret günü ise, böyle bir ateşe ihtiyaç olmadığı bilinmektedir. Zîra, insanlar kabirlerinden kalkıp,¹⁶⁴¹ seller misali mahşer meydanına doğru ilerleyecek ve Rab’lerinin huzuruna çıkarılacaklardır.¹⁶⁴² Kendisinden kaçıp kurtulmaları kâbil olmayan bir davetçinin peşinden gidecektir. O gün sesler, o sınırsız rahmet sahibinin huzurunda saygı ile kısılacak ve yalnızca cansız-baygın bir uğultu işitilecektir.¹⁶⁴³ Görüldüğü üzere, *Kur’an-ı Kerim* bu durumu apaçık bir şekilde tasvir etmekteyken, böyle bir ateşin kıyâmet gününde insanları sürükleyip götürmesinin söz konusu olamayacağı anlaşılmaktadır. Bîcan ise, bunun da kıyâmetin bir alâmeti olduğu kanaatindedir.

Şimdi de konu ile ilgili eserde yer alan rivâyet değerlendirelim.

1. Nakildir ki, Rasûlü Ekrem (a.s.) Hazretleri dedi: “Kıyâmet kopmaya hatta on nişan olmayınca. On nişanların biri, duhân’dır. Ve biri, deccâl’dır. Ve biri, dâbbetü’l-arz’dır. Ve biri, güneş mağribten doğmaktır. Ve biri, Îsâ (a.s.) gökten inmektir. Ve biri, ye’cüc ve me’cüc çıkmaktır. Ve biri, meşrıktan bir yer aşağı göçmektir. (ve biri, mağribten bir yer aşağı göçmektir). Ve biri, arap

¹⁶³⁸ Âl-i İmrân, 3/191; “...Ey Rabbimiz! Sen bunları(n hiç birini) anlamsız ve amaçsız yaratmadın. Sen yücelikte sınırsızsın! Bizi ateşin azabında koru.”

¹⁶³⁹ Sâd, 38/27; “Ve biz, göğü ve yeri ve ikisi arasındaki şeyleri hakikati inkar edenlerin sandığı gibi bir amaç ve anlamdan yoksun yaratmadık...”

¹⁶⁴⁰ Kıyâmet, 75/36; “İnsan, başıboş bırakılacağını ve dilediği gibi hareket edeceğini mi sanır?”

¹⁶⁴¹ Hac, 22/7; “Ve (bil ki, ey insanoğlu) Son Saat şüphe götürmez bir biçimde gelip çatacaktır ve Allah mezarlarda yatan herkesi kaldıracaktır.” Ayrıca bkz. İnfîtâr, 82/4; Âdiyât, 100/9.

¹⁶⁴² Kehf, 18/47-48; Tâhâ, 20/102-107.

¹⁶⁴³ Tâhâ, 20/108.

cezirelerinden bir yer aşağı göcmektir. Onuncu(su) Yemen'den bir od çıkıp, halkı mahşer yerine sürmektir.”¹⁶⁴⁴

Yemen'den çıkacak ateşten bahseden bu rivâyet, daha önce ele alınan “duhân” bahsinde değerlendirilmiştir.

İ. *Envâru'l-Âşikîn*'de Tövbe Kapısının Kapanması

Kaynaklarda yer alan bir takım rivâyetlerde güneşin batıdan doğmasından sonra, uzunluğu yetmiş yıllık bir yol olan tevbe kapısının kapanacağından söz edilmekte, bunun ise “kıyâmetin alâmeti” olduğu belirtilmekte ve arkasından En'âm sûresindeki âyet-i kerîmeye¹⁶⁴⁵ işaret edilmektedir.¹⁶⁴⁶ *Kur'an-ı Kerim*'de ise ne böyle bir tevbe kapısından, ne de onun “kıyâmet alâmeti” olduğundan bahsedilmektedir. Bu rivâyetler sahih kabul edilecek olursa, sembolik bir anlatımından söz edilebilir. Hz. Peygamber, ansızın kopacak kıyâmete insanları hazırlarken, güneşin batıdan doğmasıyla tövbe kapısının da kapanacağını bu şekilde ifâde etmiş olmalıdır. Zîra, böyle bir anda yapılacak tövbenin geçerli olmayacağı konusunu insanlara bu şekilde temsîlî bir unsur ile anlatması hem daha kolay, hem de anlaşılırdır. Ahmed Bîcan bu mecazî anlatımı hakikat gibi algılayanlardan olup, bunun kıyâmetin bir alâmeti olduğunu düşünmektedir.

Şimdi de konu ile ilgili eserde yer alan rivâyet değerlendirelim.

1. İbn Abbas Hz. Peygamber'den nakleder. Peygamber (a.s.) dedi: “Tevbe kapısı mağribtedir. İki kapısı vardır. Altın, inci ve yakut ile bezenmiştir. Bir kanadından öbür kanadına kırk yıllık yoldur. Hak Teala cemûi halkı yaradılardan beri, ol kapı açılmıştır. Şimdi açıktır. Ol kapana, ondan sonra kimsenin duası kabul olmaya. Zîra ki, tevbe kapısı kapandı, kıyâmetin nişanı âşikar oldu. İman bi'l-gayb olmaz. Oradan Îsâ (a.s.) Medine'ye vara. Arap'tan

¹⁶⁴⁴ AHMED BÎCAN, s. 370; **D. Mekkûn**, s. 129.

¹⁶⁴⁵ En'âm, 6/158; “...Rabbinin kesin işaretlerinin ortaya çıkacağı gün îmân etmenin, daha önce inanmamış yahut inandığı halde bir hayır yapmamış olan kimseye hiçbir yararı olmaz...” Ayrıca bkz. Gâfir, 40/84-85. (Gerçek bir iç aydınlanma sonucu doğmayan böyle bir inancın, manevî hiçbir değer taşımayacağı ortadadır. Zîra, gecikmiş böyle bir îmân, vukû bulmuş bir realiteyi değiştiremeyecektir. Ayrıca, serbest bir seçimin ürünü olmaması, daha çok değiştirilemez bir felaketin şoku tarafından dayatılmış olması sebebiyle de bir anlam ifâde etmeyecektir. Dolayısıyla da o kişinin mânevî gelişimine herhangi bir katkı sağlayamayacaktır).

¹⁶⁴⁶ TİRMİZİ, 45/Daavât, 98 (V, 545-547). Tirmîzî, bu hadisin “hasen sahih” olduğunu ifâde etmektedir. Ayrıca bkz. İBN HANBEL, IV, 240-241.

bir hatun ala. Ol avrattan kızları doğa. Ve gökten indikten sonra kırk yıl muammer ola. Ondan sonra fevt ola (öle). Peygamber'in (a.s.) ravzasına defn edeler.”¹⁶⁴⁷

Ahmed Bican eserinin dördüncü bölümünde “Tövbe Kapısının Kapanması” bahsinde sadece bu rivâyeti zikretmiş ve bahsi tamamlamıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak müellifin rivâyetin ilk kısmını Taberî'nin *Tarih*'inden naklederek eserine aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Taberî *Tarih*'inde naklettiği uzunca rivâyette Ömer b. Hattab'ın: “*tövbe kapısı nedir?*” şeklindeki sorusuna Hz. Peygamber'in verdiği cevaptan bahsedilirken bu husus şu şekilde ortaya konulmaktadır: “...*Ey Ömer! Allah Teâlâ mağribin arkasında iki kanadı olan bir tövbe kapısı yaratmıştır. Bu kapı altından olup inci ve diğer mücevherlerle bezenmiştir. Bu kapının bir kanadından diğer kanadına uzunluğu, süratli giden bir süvâri için kırk yıllık yoldur. Bu kapı Allah'ın mahlûkâtı yarattığı günden o gecenin sabahına kadar açık kalacaktır. Daha sonra güneş ve ay batıdan doğacak ve bundan sonra Hz. Âdem'den o gecenin sabahına kadar gelmiş geçmiş Allah'ın kullarından hiçbir kulun tevbe-i nasûhu asla kabul edilmeyecektir. Ancak eğer bu tövbe önceden bu kapıdan girmişse o mutlaka Allah'a (c.c.) ulaşacaktır.*” Bunun üzerine Muaz b. Cebel Hz. Peygamber'e şöyle bir soru sordu: ‘*Ey Allah'ın Rasûlü, anam babam sana fedâ olsun tevbe-i nasuh nedir?*’ Hz. Peygamber şöyle dedi: “*Günahkarın günahına pişman olması, Allah'tan özür dilemesi sonra da o günaha bir daha asla dönmemesidir. Tıpkı sağılan sütün memeye dönmediği gibi...*”¹⁶⁴⁸ Taberî'nin naklettiği rivâyet bu şekilde devam etmekte olup, araştırmalarımıza rağmen temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Dolayısıyla bu rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Diğer taraftan hadis kaynaklarında tövbe kapısıyla ilgili şöyle bir rivâyet bulunmaktadır. “*Mağribte bulunan tövbe kapısı açıktır. (Bir kanadından diğer kanadına) uzunluğu yetmiş yıllık yoldur. Bu kapı tövbe için açık kalmaya devam*

¹⁶⁴⁷ AHMED BÎCAN, s. 373; **D. Mekkûn**, s. 126, 128.

¹⁶⁴⁸ TABERÎ, **Târih**, Beyrut, 1407, I, 51.

etmektedir. Güneş batıdan doğuncaya kadar da bu kapı kapanmayacaktır.” Bu rivâyeti Safvân b. Assâl el-Mürâdî’den; Tirmîzî, İbn Mâce, Nesâî, İbn Hanbel, Tayâlisî, Abdurrezâk b. Hemmâm, Humeydî, Said b. Mansur, Osman b. Said, Nuaym b. Hammad, Taberânî, İbn Huzeyme, Dârekutnî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁶⁴⁹ Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Bütün rivâyetlerde uzunluğun yetmiş yıllık yol olduğundan bahsedilirken, Tirmîzî, Nuaym b. Hammad ve Humeydî’nin tahrirlerinde kırk veya yetmiş yıllık, Osman b. Said’in naklettiği rivâyette ise uzunluğun beş yüz yıllık yol olduğundan bahsedilmektedir. Safvân b. Assâl el-Mürâdî, Hz. Peygamber ile 12 gazveye iştirak eden ve daha sonra Kûfe’ye yerleşen bir sahâbîdir.¹⁶⁵⁰ Buhârî, bu rivâyetin senedinde yer alan râvîlerden Abdurrahman b. Merzuk’un, Zirr b. Hubeyş’ten duyup duymadığının bilinmediğini söylemiştir.¹⁶⁵¹ Ayrıca senedde yer alan diğer râvî Âsım hakkında İbn Hanbel, Ebû Zür’a, Muhammed b. Sa’d, Ahmed b. Abdillâh el-İclî ve başkaları “sika” hükmünü vermişlerdir. Bununla birlikte Kur’an ve Sünnet’e bağlı bir kimse olmasına rağmen hıfzının iyi olmadığı da ifade edilmiştir. Dârekutnî, bu kimsenin hıfzı hakkında konuşulduğunu belirtmiş, İbn Maîn “lâ be’sse bih”, Ebû Hâtim “mahalluhu’s-sıdk”,¹⁶⁵² Nesâî ise “leyse bihî be’s” demişlerdir.¹⁶⁵³

Ebû Nuaym el-İsfahânî ise, “*Mağribte tövbe kapısını Allah açmıştır. Uzunluğu yetmiş yıllık yoldur. Güneş batıdan doğuncaya kadar da bu kapı kapanmayacaktır*” şeklindeki rivâyeti Safvân b. Assâl el-Mürâdî’den; İbn Hanbel, İshak b. Râhaveyh ve İbn Ebî Şeybe’nin tahrir ettiğini, rivâyetin senedinde yer alan

¹⁶⁴⁹ TİRMİZÎ, 45/Daavât, 98 (V, 545-547); İBN MÂCE, 36/Fiten, 32 (II, 1353); NESÂÎ, **Kübrâ**, VI, 344; İBN HANBEL, IV, 239-240, 241; TAYÂLİSÎ, s. 160; ABDURREZZÂK, **Musannef**, I, 204-205; HUMEYDÎ, II, 388-389; SAİD b. MANSUR, (227/841), **Sünenu Said b. Mansur**, (I-V), thk. Said b. Abdillâh b. Abdilaziz, Dâru’l-Âsime, Riyad, 1414, V, 119; EBÛ AMR OSMAN b. SAİD, **es-Sünen**, VI, 1265; NUAYM b. HAMMAD, II, 656-657; TABERÂNÎ, **Kebîr**, VIII, 56, 58, 59, 60, 66; **Evsât**, 376-377; İBN HUZEYME, Muhammed b. İshâk en-Nisâbüri, (311/923), **Sahîhu İbn Huzeyme**, (I-IV), thk. Muhammed Mustafa el-Â’zamî, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1970/1390, I, 97; DÂREKUTNÎ, Ali b. Ömer b. Ahmed (385/995), **Sünenu Dârekutnî**, (I-IV), thk. Seyyid Abdullâh Haşim el-Yemânî el-Medenî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1386, I, 196; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, I, 281.

¹⁶⁵⁰ İBN SÂ’D, **Tabakât**, VI, 27; MİZZÎ, XIII, 200; İBN HACER, **Lisân**, IV, 376; MÜNÂVÎ, **Feyz**, IV, 423.

¹⁶⁵¹ BUHÂRÎ, **Târihu’l-Kebîr**, IV, 304. Ayrıca bkz. EBÛ NUAYM, **Hilye**, V, 9.

¹⁶⁵² **Mahalluhu’s-sıdk**; Zehebî ve Irâkî’ye göre ta’dilin 4., Sehâvî’ye göre 6. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis i’tibâr için alınır. Bkz. AYDINLI, s. 91.

¹⁶⁵³ ZEYLÂÎ, Abdullâh b. Yûsuf Ebû Muhammed, (762/1360), **Nasbu’r-Râye**, (I-IV), thk. Muhammed Yûsuf el-Bennûrî, Dâru’l-Hadis, Mısır, 1357, I, 182.

Abdurrahman b. Merzuk ed-Dimeşkî'nin rivâyetinde tek kaldığını ve ondan da Said b. Ebî Eyyüb'ün naklettiğini ifade etmiştir.¹⁶⁵⁴ Ele alınan rivâyetlerde belirtilen tövbe kapısının bir kanadından diğer kanadına olan uzunluk konusundaki farklılığın mânâ ile rivâyetten kaynaklanmış olma ihtimali vardır. Zîra insanlara tövbe kapısının açık olduğunu anlatmak maksadıyla bu tarz bir sembolik anlatımların yapılması normal olup, kesretten kinaye olan bu sayıların her zaman akılda kalması mümkün olmayabilir. Sonuç olarak, Safvân b. Assâl el-Mürâdî'den nakledilen her iki rivâyetin de senedinde zayıf râvîler olup, bunların tenkîde uğramaları söz konusu olmakla birlikte bu rivâyetlerin hasen olmaları mümkündür.

Tövbe kapısının kapanmasının kıyâmetin bir alâmeti olduğu konusunda müfessir ve şârihlerden bir kısmının ortak kanaatinin de olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁵⁵ Bununla birlikte temel hadis kaynaklarında yer almayıp sadece zayıf ve uydurma haberleri içerdiği bilinen Deylemî'nin *Firdevs*'inde kendine yer bulabilen şu rivâyetlerle, *Envâru'l-Âşikîn*'de tövbe kapısıyla ilgili nakledilen rivâyet arasındaki benzerlikte dikkatleri çekmektedir. İbn Ömer'den nakledilen rivâyet şu şekildedir: *“Mağribte bulunan tövbe kapısı açıktır. Uzunluğu kırk yıllık yoldur. Bu kapıda bir melek durmaktadır ve insanları tövbeye davet etmektedir. İblis, Kâbil ve nebî öldüren kimsenin dışında herkesin tövbesi makbûldür. Güneş, bu kapıdan siyah bir şekilde ve ışığı olmaksızın doğduğu, gökyüzünün ortasına geldiği ve tekrar geriye döndüğü zaman bu kapı kapanır ve bundan sonra artık tövbeler kabul edilmez.”*¹⁶⁵⁶ Ali b. Ebî Talib'ten nakledilen diğer rivâyet ise şöyledir: *“Fakirler Allah'ın arkadaşlarıdır. Hastalar Allah'ın dostlarıdır. Kim tövbe ederek ölürse ona cennet vardır. Öyleyse tövbe edin ve ümitsizliğe kapılmayın. Çünkü mağribteki tövbe kapısı açıktır ve güneş batıdan doğuncaya kadar kapanmayacaktır.”*¹⁶⁵⁷ Bu rivâyetlerin ikisinin de uydurma olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Netice olarak, Ahmed Bîcan'ın naklettiği rivâyetin temel hadis kaynaklarından ziyâde zayıf ve uydurma rivâyetler içeren tefsir ve tarih kitaplarında

¹⁶⁵⁴ EBÛ NUAYM, *Hilye*, IV, 191.

¹⁶⁵⁵ TABERÎ, *Tefsîr*, VIII, 99; NEVEVÎ, *Şerhu'n-Nevevî*, XVII, 25; İBN KESİR, *Tefsîr*, II, 195; İBN RECEB, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1408, s. 385-386; İBN HACER, *Feth*, XI, 353, 355-357.

¹⁶⁵⁶ DEYLEMÎ, *Firdevs*, II, 29.

¹⁶⁵⁷ DEYLEMÎ, III, 157.

yer alması, rivâyetin metninde artık tövbe kapısının kapandığına ve gayba îmânın olmadığına özellikle vurgu yapılmasına rağmen, Îsâ'nın Medîne'ye gittiği, evlendiği ve kızlarının olduğundan bahsedilmesi, sonra da onun kırk yıl daha yaşadığının ifade edilmesi bu rivâyetin çelişkilerle dolu olduğunu akıllara getirmektedir. Zîra tövbe kapısı kapandıktan, îman etmenin de bir anlamı kalmadıktan sonra dünyadaki hayatı kırk yıl daha devam ettirmenin hiçbir mânâsı yoktur. Diğer yandan Hz. Îsâ'nın Arap bir kadınla evleneceğinin belirtilmesi, bu rivâyetin oluşturulma sürecinde kimlerin ve nasıl bir anlayışın egemen olduğu konusunda yeterince fikir vermektedir. Netice îtibârıyla kıssacıların üslûbunu yansıtan, bir takım tenâkuzlar barındıran ve bu şekliyle de temel hadis kaynaklarında zaten yer almayan Bîcan'ın naklettiği rivâyetin uydurma olduğunu ifade etmek yanlış olmasa gerektir.

II. DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde *Envâru'l-Âşikîn*'de geçen ve “kıyâmet alâmetleri”nden bahseden rivâyetlerin tahrir ve değerlendirilmesi yapılmıştır. “Kıyâmet alâmetleri” ile küresel kıyâmetin kopmasından önce gerçekleşmesi beklenen “duhân”, “deccâl”, “dâbbetü'l-arz”, “güneşin batıdan doğması”, “nüzûl-i İsâ”, “mehdî'nin gelişi”, “ye'cüc ve me'cüc”, “üç yerin batması”, “Yemen'den ateş çıkması”, “tövbe kapısının kapanması” ve bu konularla ilgili *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan diğer rivâyetler kastedilmiştir. Bu bölümde eserde yer alan 24 rivâyetin tahrir ve tenkîdi gerçekleştirilmiştir. Ahmed Bîcan'ın eserinde bu on alâmetin “kıyâmetin büyük alâmetleri” olduğuna inandığı ve bu düşünceyi savunduğu görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de “kıyâmet alâmetleri”ne işaret ettiği ifade edilen “eşrât” kavramıyla kastedilen; son peygamberin gelmesi, onun getirdiği kitap ve bu kitapta kıyâmetin kopacağı ile ilgili açık âyetler olmalıdır. Bu işaretler, kıyâmetin kopma şartlarının tamamlandığını ve artık her an bunun gerçekleşme ihtimalinin bulunduğunu haber vermektedir. “Âyât” kavramıyla kastedilen ise; kişinin ecelinin gelmesi, ölüm meleğini görmesi, kesin olarak öleceğini anlaması ve helâkının işaretlerini yakînen müşahade etmesidir. Dolayısıyla âyetlerde geçen bu kavramlar ile “kıyâmet alâmetleri”nin kastedildiği sonucunu çıkarmak mümkün görünmemektedir.

Hız. Peygamber kıyâmetin ne zaman kopacağı yönündeki sorulara muhatap olduğunda genellikle “küresel kıyâmet”in değil, toplumsal veya “kişisel kıyâmet”in alâmetlerini haber vermektedir. Zîra kendisine bu tarz sorular sorulduğunda, muhataplarına “kıyâmetin alâmetleri”nden bahsetmek yerine, genellikle kendi ölümlerini düşünmeye ve gereken hazırlığı yapmaya davet eder nitelikte sorularla cevap vermiştir. Böylelikle, almaları gereken esas mesaja yoğunlaşmalarını sağlamıştır. Bu kadar açık ve seçik bir şekilde ve *Kur'an-ı Kerim*'le uyumlu olarak kıyâmetin âniden ve hiç beklenmedik bir anda kopacağını beyan etmiş olmasına rağmen, hâlâ Hız. Peygamber'i alâmetlerden bahseden bir kimse şeklinde tanıtmak doğru değildir. Zîra, onun bu tür sorulara verdiği cevaplarda “saat” kelimesini hangi anlamda kullandığı önemli olup, benzerî rivâyetlerin değerlendirilmesinde bu hususun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Nitekim, Râgıb el-İsfahânî, “kıyâmet-i suğra”yı, kişinin ölümü, “kıyâmet-i vustâ”yı toplumun yok olması ve “kıyâmet-i

kübra’yı da “küresel kıyâmet” şeklinde açıklamaktadır. Ahmed Bîcan ise, Hz. Peygamber’in “toplumsal kıyâmet”e ilişkin bu ikazlarını her defasında “küresel kıyâmet” şeklinde anlamaktadır.

Bununla birlikte Hz. Peygamber’in bir takım açıklamalarda bulunurken mecâzî ifadeler kullandığı, tergib ve terhib maksatlı sözler söylediği bilinmektedir. Ancak onun bu sözlerini nakledenlerin yanlış anlayarak bir takım eklemeler yapabilecekleri ve sembolleri müşahhaslaştırabilecekleri ihtimali her zaman söz konusudur. Nitekim rivâyetlerde “kıyâmet alâmetleri” olarak sayılan, ama bizim “toplumsal kıyâmetin alâmetleri” olarak düşündüğümüz bir takım hususlarda bunları görebilmemiz mümkündür.

Araştırmalarımız neticesinde kıyâmetin büyük alâmetleri olarak anlaşılan konularda şunların kastedilmiş olabileceği sonucuna ulaştık. Şöyle ki; âyet ve hadislerde geçen “duhân”ın bir “kıyâmet alâmeti” olmadığını düşünmekteyiz. Çünkü bu neticeyi doğuracak delillerin yeteri derecede iknâ edici olmadığı görülmektedir. Nitekim İbn Kuteybe, “duhân”ı; insanı çok korkutan ve acizliğini hissettiren gökyüzünden gelecek çok büyük felâketler anlamına gelen mecâzî bir ifade olduğunu söylemektedir. O, bu görüşünü Arapların “insanı çaresiz bırakan felaketler”i, “duhân” diye isimlendirmelerine dayandırmaktadır. Nitekim “duhân”ın dünyadayken farklı şekillerde oluşması her zaman imkan dahilindedir. Mesela bu ihtimallerden birisi şöyle gerçekleşebilir. Yüce Allah insanları imtihan etmek maksadıyla bir takım gök cisimlerinin dünyaya çarpmalarına engel olmayabilir. Bu durumda büyük bir göktaşının dünyaya çarpması sonucunda atmosferde kesif bir duman tabakası meydana gelebilir ve bu çarpmanın şiddetiyle pek çok insan hayatını kaybedebilir. Dolayısıyla âyette geçen “duhân”ı, “küresel kıyâmet”in bir alâmeti değil, toplumsal yok oluşların yaşanmasının bir habercisi olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer yandan “küresel kıyâmet”in kopuş sürecinde “duhân”ların yaşanması söz konusudur. Ancak bunu bir alâmet olarak değerlendirebilmek mümkün değildir. Çünkü kıyâmet kopmuş, alâmete gerek kalmamıştır. Ahmed Bîcan ise, âyet ve hadislerde geçen “duhân”ı, kıyâmet alâmeti olarak anlamaktadır.

“Deccal” ile ilgili rivâyetlerde onun körlük ile sembolize edilerek tarif edilmesi ise, insanın “eksikliğine” bir işarettir. Sağ gözün kör olduğunun ifade

edilmesiyle “*hayata tek gözle bakıldığı, maddî değerlerin ön plana çıkartılıp mânevî değerlerin terk edildiği durumlar*” anlatılmak istenmiş olabilir. Zîra, sadece dünyaya bağlanılıp âhiretin unutulması, geçici dünyevi zevklerin önemsenmesi âdetâ “deccâl” ile sembolize edilerek eleştirilmekte, hayata bu tarz bir bakışın kişiyi “*aldatacağı*”na dikkatler çekilmektedir. Hz. Peygamber bu sözleriyle yanlış yollara girerek kendini aldatan ve hatalarından dönmeyen bir kimsenin kendi kıyâmetini (kıyâmet-i suğrâ) hazırladığını söylemektedir. Müellifimiz ise maddî bir “deccâl”in varlığına inanmakta, onu insan sûretinde beklemekte ve mecâzî hakikatmış gibi algılamaktadır. “Deccâl” tanıtılırken Allah’ın kör olmadığına özellikle vurgu yapılmasının nedeni ise, O’nun tam ve mükemmel olduğunu, insanların dünya ve âhirette mutlu olmaları için gereken kuralları eksiksiz koyduğunu ve bu kurallara uygun davranılmasının hayırlı olacağını ifade etmek amacına matuf olmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber hayatının her anında ısrarla bu mesajı vermeye çalışmış, insanların Allah’ı doğru tanımalarını amacıyla muhataplarının anlayacakları bir dil kullanmıştır. Müslümanların esas alınması gereken mesaja yoğunlaşmak yerine, maddileştirilen ve ilginç portrelerle tasvir edilen bir “deccâl” anlayışına yönelmeleri isabetli değildir. Yüzyıllardır tasvir edilen böyle bir “deccâl” ortaya çıkmamıştır ve çıkması da mümkün görünmemektedir. Zîra insanların kendilerine ulaştırılan metinleri doğru anlamak gibi bir sorumlulukları vardır. Dolayısıyla insanlar “deccâl” ile kastedilen, şahsa indirgenmiş, mitolojilerle süslenmiş ve istikbalde gelecek maddî “deccâl” yaklaşımlarından kaçınmak mecburiyetindedirler.

“Dâbbetü’l-arz” ile kastedilen ise şu olmalıdır. İnsanoğlu çoğunlukla kendisine Allah’ın mesajı ulaştırıldığı halde onu bir kenara atmakta, “*dünyaya sarılıp*” âhireti unutmakta, kendi arzu ve heveslerinin peşinden koşmaktadır. O, hakkı kabule yanaşmamakta, akli ile bedensel güdülerindeki çatışmada duygularını tercih etmekte, hayalî korku ve kuruntuların kurbanı olmaktadır. Böylece maddeci değerlere bağlanarak “*sonsuzluğu yeryüzünde*” aramakta ve gerçekleri idrak edememektedir. Bunun sonunda doğasına yabancılaşmakta, kendisine verilen mühletleri iyi kullanamamakta ve yapılan uyarıları göz ardı ederek kendi sonunu hazırlamaktadır. Dolayısıyla Kur’an-ı Kerim’de geçen “dâbbe” kelimesiyle sembolik bir anlatım yapılmakta, kıyâmetin vukûu ile ortaya çıkacak bir duruma işaret edilmekte ve “*maddeci değerlere kapılanların sonunun nasıl olacağı*” insanlara

anlayacakları bir şekilde anlatılmaktadır. Bîcan ise, bu mecâzı da hakikat gibi algılamakta ve “dâbbetü'l-arz”ın kıyâmetin bir alâmeti olduğuna inanmaktadır.

Güneşin kıyâmet kopmadan önce batıdan doğacağıyla anlatılmak istenen ise, insanlara mutlaka dünyanın bir sonunun olacağını haber vermektir. Bu sembolik ifâdeyle tövbelerin kabul edileceği son sınıra işaret edilmektedir. “*Güneşin batıdan doğması*” ile kastedilen, “küresel kıyâmet”in başlamasıdır. Bu sürecin başlaması ile her şey yörüngesinden çıkmakta, tüm evreni içine alan toplu ve köklü bir değişim ve dönüşüm başlamış olmaktadır. Hz. Peygamber’in mecâzî olarak kullandığı “*güneşin batıdan doğması*” tâbiriyle, ölümden önce herkesin hazırlığını yapması ve bir an önce günahlarından tövbe etmesi gerektiğine işaret edilmektedir. O bu ifadeyi kullanırken, gecikmiş bir inancın artık vukû bulmuş bir realiteyi değiştiremeyeceğini, îmânın serbest bir seçimin ürünü olması gerektiğini, erteleme ve her şeyi son ana bırakmanın yanlış olduğunu ve cân-ı gönülden yapılmayan bir îmânın mânevî hiçbir değer taşımayacağını anlatmak istemiştir. Lakin Bîcan, bu mecâzî ifadeyi de hakîkî anlamda yorumlamakta ve tövbe kapısını çok büyük bir kapı olarak hayal etmektedir.

“Nüzûl-i Îsâ” konusunda ise, onun gökte yaşadığına ve döneceğine dair *Kur'an-ı Kerim*'de kesin bir delil bulunmamaktadır. Konuyla ilgili rivâyetlerden ise böyle bir sonuç çıkartmak çok zordur. Çünkü bu konudaki rivâyetlerin yer aldığı bir takım kaynaklar tamamen güvenilir olmadığı gibi, isnâdların tamamı da sağlam değildir. Metin tenkîdi yapıldığında ise bir takım çelişkilerin olduğu gözlemlenmektedir. Ahmed Bîcan ise Hz. Îsâ'nın geleceğine inanmakta ve bu düşünceyi savunmaktadır.

“Mehdî” ile ilgili rivâyetlere Buhârî ve Müslim'in eserlerinde yer vermedikleri dikkate alınacak olursa, onların kanaatlerinin de hangi yönde olduğu anlaşılacaktır. Zîra, Hz. Peygamber'in bile bir çok sıkıntılara katlandığı göz önüne alındığında, “mehdî”nin kısa sürede dünyayı adâletle dolduracağı ve insanlar arasında huzur ve refahı sağlayacağı iddiası bir ütopyadır. Zîra böyle bir durum, “mehdî”yi Hz. Peygamber'in önüne geçirmek demektir ki, bunun kabul edilebilmesi zordur. *Kur'an*'a göre âhir zamanda beklenen “mehdî” gelmiştir ve onun tebliği kıyâmete kadar geçerli olacaktır. Bu zât, Hz. Muhammed Mustafa'dır. Ancak her dönemde Müslümanlara yol gösterecek önder şahsiyetlerin olması tabiidir. Bunlar da

bir anlamda “mehdî” olarak kabul edilebilir. Lakin bu kavramı “küresel kıyâmet”le ilişkilendirmek isabetli değildir. Zaman içerisinde bu kelimenin de yanlış algılanarak farklı anlamlar kazanması imkan dahilindedir. “Mehdî” kavramının da “deccâl” kelimesinde olduğu gibi mitolojik unsurlarla zenginleştirilmiş olması mümkündür. Bu itibarla konunun bu yönünü dikkate almak uygun olacaktır. Dolayısıyla bu kavramların doğru anlaşılması gerekmektedir. Bîcan ise, âhir zamanda Hz. Peygamber’in soyundan gelecek bir “mehdî”nin varlığına inanmakta ve bunu da kıyâmetin bir alâmeti olarak görmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de sadece iki âyette de geçen “ye’cüc ve me’cüc” tâbirleriyle kastedilenler ise, farklı zaman ve mekanlardaki bütün zâlim ve günahkar kimselerdir. Birisiyle “dünyadaki bozguncu insanlar”, diğeriyle ise “mahşer meydanında toplanacak olan bütün zâlim ve hakikat inkarcıları” kastedilmektedir. Konunun “kıyâmet alâmetleri” ile ilgisi yoktur. Müellifimiz ise bunun da kıyâmetin bir alâmeti olduğu kanaatindedir.

Kıyâmet öncesi üç yerin batması konusunun “kıyâmet alâmetleri”yle ilişkilendirilmesinin sebebi ise, insanlarda uyandırdığı korku ve kaygı nedeniyle olmalıdır. Zira insanlar, büyük hâdiselerin öncesinde olağanüstü bazı şeylerin yaşanabileceği konusunda oldukça hassastırlar. Batacak üç yerden bahsetmek suretiyle dikkatlerin anlatılanlar üzerine çekilmesi daha kolay ve iknâ edici bir yöntemdir. Nitekim bu şekilde yapmakla alâmetleri daha kolay kabullenmeleri sağlanılmaya çalışılmıştır. Bîcan da buna inananlardandır.

Yemen’den bir ateşin çıkacağından bahsedilmesi de, kıyâmetin yakın olduğu ve “kıyâmet alâmetleri”nin çıkmaya başladığı konusunda insanları uyarmak ve yaptıkları kötülüklerden vazgeçirmeye çalışmak amacına yönelik olmalıdır. Ancak, ansızın olacağı bildirilen kıyâmet öncesinde, bu kadar açık bir alâmetin önceden görüleceğinin ifâde edilmesini de, akılla bağdaştırmak zordur. Ayrıca bu şekilde bir ateşin çıkmasının kime ne yarar sağlayacağı da tartışma konusudur. Kanaatimizce kıyâmetin kopuş sürecinde böyle bir ateşin çıkmasına gerek yoktur. Bîcan ise bunun “kıyâmet alâmeti” olduğunu düşünmektedir.

Tövbe kapısının kapanmasıyla kastedilen ise, güneşin batıdan doğmasıyla yapılacak tövbelerin artık geçerli olmadığını anlatmaya yarayan temsîlî bir unsurdur.

Hz. Peygamber, sahih hadislerinde Müslümanları bu şekilde uyarmakta ve tövbe konusunda erken davranmaya çağırmaktadır. Ahmed Bîcan ise, bu temsîli ifadeyi de hakîkî mânâda ele almakta ve bunu da bir kıyâmet alâmeti olarak değerlendirmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN'DE KİYÂMET GÜNÜNÜ TASVİR EDEN HADİSLERİN TAHRİC VE TENKÎDİ

Çalışmanın bu bölümünde *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan ve kıyâmet gününü tasvir eden rivâyetlerin tahric ve tenkîdi yapılacaktır. Bu bölümde yer alan rivâyetlerin diğer bölümlere oranla fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise, *Envâru'l-Âşikîn*'de sûr'a üfürülmesi, kıyâmetin kopuşu, kabirden kalkış, sırat köprüsü, insanların hâli, peygamberlerin ve Muhammed ümmetinin durumları konusunda pek çok rivâyetin nakledilmiş olmasıdır. Bu durum doğal olarak sayının artmasına yol açmıştır. Bu bölümde tekrarlar hariç 126 rivâyet hadis tenkîdi prensipleri açısından değerlendirilmektedir.

Şimdi *Envâru'l-Âşikîn*'de sûr ile ilgili rivâyetin tahric ve tenkîdine geçmeden evvel, kıyâmet kopmadan önce üflenecek sûr hakkında özet bilgiler vermeye çalışalım.

I. SÛR'UN TASVİRİ

(صور) “Sûr”; “boru, ses, seslenmek, üflenince ses çıkaran boynuz, şekil, biçim, resim” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise; “kıyâmetin kopuşu ve ba'sı haber vermek üzere üflenecek bir aleti” ifade etmektedir.¹⁶⁵⁸ O, dünya ölçüleriyle mâhiyeti kavranamayacak bir şey olduğundan Hz. Peygamber tarafından anlaşılması için boynuzla benzetilmiştir.¹⁶⁵⁹

Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre sûr iki defa üflenecektir. İlk üflenişte Allah'ın diledikleri dışında göklerde ve yerde bulunanların hepsi bayılacaktır (ölecektir).¹⁶⁶⁰ Daha sonra yeryüzü darmadağın edilecek,¹⁶⁶¹ kainattaki nizam

¹⁶⁵⁸ İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab*, IV, 475-476. İbn Manzur, (صورة) kelimesinin çoğulunun (صُورٌ) olduğunu, “insanın sureti, şekli, cesedi, bedeni” anlamlarına geldiğini, (يوم ينفخ في الصور) âyetinin “sûr üfürüldüğü gün” anlamına değil de, “cesetlerin içine ruh üflendiği gün” mânâsına gelmesinin daha doğru olacağını, zîra, (صور) kelimesinin Arapça'da bu şekilde kullanıldığını ifade etmekte ve (ينفخ في صور الموتى الأرواح) “ölülerin bedenlerine ruhlar üflenir” sözünü desteklemeye çalışmaktadır. Bu itibarla, kelimenin Kur'an'ı Kerim'in bir kısım âyetlerinde “sûr”, diğer bir kısım âyetlerinde ise “beden veya ceset” anlamında kullanılması mümkün olabilir kanaatindeyiz.

¹⁶⁵⁹ TIRMÎZÎ, 35/Kıyâme, 8 (IV, 620); EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 22 (V, 107).

¹⁶⁶⁰ Zümer, 39/68. Süleyman Ateş, “sûr'a üflemenin, Tanrısal mahkemeye çağırma olduğunu, bu iki üflemenin ayrı ayrı zamanlarda değil, aynı zamanda olacağını, birincisinin öldürücü ikincisinin diriltici değil, her ikisinin de mahkemeye çağırıcı olduğunu, birinciyi duyanların korkudan bayılacaklarını, ikinci sesi duyunca da akıllarının başına geleceğini ve mahkemeye (mahşer meydanına) koşacaklarını” belirtmektedir. ATEŞ, *Tefsîr*, X, 40, 43.

¹⁶⁶¹ Hâkka, 69/13-16.

bozulacaktır.¹⁶⁶² Âlem başka bir âlem olacak, yeryüzü değiştirilecek (tüm evreni içine alan toplu ve kökten bir değişim gerçekleşecek, dünyada bulunan kıtalar tekrar birleştirilerek eski haline döndürülecek) ve her yer dümdüz olacaktır.¹⁶⁶³ Arkasından sûr ikinci kez üflenecek,¹⁶⁶⁴ insanlar ayağa kalkıp bakışacaklar,¹⁶⁶⁵ kabirlerinden aceleyle fırlayanlar sanki bir hedefe doğru yarış ediyorlarmışçasına gözleri düşmüş ve zilletle dūçâr bir halde,¹⁶⁶⁶ koşarak mahşer meydanına doğru seller gibi akıp gideceklerdir.¹⁶⁶⁷ Rüzgarın savurduğu çekirge sürüleri gibi perişan, kederli gözlerle ve şaşkınlık içinde bir davetçinin peşinden koşacak,¹⁶⁶⁸ boyunları bükük bir halde¹⁶⁶⁹ bölük bölük Allah'ın huzurunda¹⁶⁷⁰ tamamı bir araya getirilecektir.¹⁶⁷¹ Ve bu toplanmayı gerçekleştirmek Allah için çok kolay olacaktır.¹⁶⁷² Birinci ve ikinci

¹⁶⁶² İbrâhim, 14/48; Tâhâ, 20/105-107.

¹⁶⁶³ İbrâhim, 14/48.

¹⁶⁶⁴ Kâf, 50/20; “Ve (yeniden diriliş) sûru, (sonunda) üflenecektir. İşte o, bir uyarının gerçek olacağı gündür.” İbn Manzûr'un ifadesine göre tercüme şu şekilde yapmak mümkündür: “(İnsanların) bedenlerine (tekrar) ruhlar üflenecektir. İşte o, bir uyarının gerçek olacağı gündür.” Nitekim, Allah Teâlâ daha önce de insanoğluna kendi ruhundan üflemişti. Bkz. Hicr, 15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72.

Kısacası Allah Teâlâ, kendi ruhundan insana hayat vermiştir. Ölüm meleğinin ruhlar âlemine götürdüğü ruh, vakti gelince bedenine tekrar iade edilecektir. (Kehf, 18/99; Zümer, 39/68). Bu iade bir tek üfleme ile olacak (Hâkka, 69/13), canlanan insanoğlu kabrinden kalkıp etrafına bakacak (Yâsîn, 36/51; Zümer, 39/68) ve hesap meydanına doğru koşacaktır. Öte yandan kıyâmetin kopma işleminin, (صيحة واحدة) “tek bir çığlık” ile gerçekleşmesi de imkan dahilindedir. Bkz. Yâsîn, 36/49-54; “(Ve bilmezler ki) (yeniden dirilmeye) itiraz edip dururlarken, kendilerini sarsıp yok edecek bir tek çığlık sesi onlara yeter! Ve (akibetleri öyle ânî olacaktır ki) ne bir vasiyette bulunabilecekler, ne de yakınlarına sığınabilecekler. Ruhların bedenlere girmesiyle onların tamamı kabirlerinden kalkıp Rablerine doğru koşacaklar. Eyvah! ‘Kim bizi (ölüm) uykumuzdan uyandırdı?’ (diyecekler) (Bunun üzerine onlara şöyle denilecek): ‘İşte Rahman’ın vaad ettiği budur! Demek ki O’nun elçileri doğruyu söylemişlerdi. Yalnızca bir tek çığlık olur ve derken tümü önümüzde sıralanırlar (ve onlara şöyle denilir): ‘Bugün hiçbir kimseye en küçük bir haksızlık yapılmayacak ve (yeryüzünde) yaptıklarınız dışında hiçbir şeyden sorumlu tutulmayacaksınız!’” Özetle; bu âyetlere bakılarak kıyâmetin kopuşunun (الصور) sûr kavramıyla ifade edilen bir üflemeyle değil, (صيحة واحدة) “tek bir çığlık” kelimesiyle belirtilen korkunç bir sesle de başlayabileceğini ifade edilebiliriz.

¹⁶⁶⁵ Zümer, 39/68.

¹⁶⁶⁶ Meâric, 70/43-44.

¹⁶⁶⁷ Yâsîn, 36/51.

¹⁶⁶⁸ Kamer, 54/7-8

¹⁶⁶⁹ Neml, 27/87.

¹⁶⁷⁰ Nebe, 78/18.

¹⁶⁷¹ Kehf, 18/99. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/25; Nisâ, 4/87; En’âm, 6/12; Câsiye, 45/26; Vâkıa, 56/50; Teğabün, 64/9; Mürselât, 77/38.

¹⁶⁷² Kâf, 50/44. “Onlar (Allah’ın hükmüne doğru hızla) koşarken yeryüzünün çepeçevre yarılp parçalanacağı gün: bu toplanma bizim için kolay olacaktır.” Ayrıca bkz. Meryem, 19/90; Abese, 80/26.

sûr arasında ne kadar zamanın geçeceği ise bilinmemektedir. Bu konuda bir takım rivâyetler söz konusu ise de hiç birisinde kesin bir süreden bahsedilemiştir.¹⁶⁷³

Sonuç olarak sûr, bir gün mutlaka üflenecektir. İnsanın ecelinin gelmesi onun için belki de bir anlamda sûrun üflenmesi gibidir. Ancak şurası bir gerçektir ki, birinci sûru kıyâmetin koptuğu esnada yaşayanlar işitecekse de, ikinci sûru kabirlerinde olanlar dahil bütün insanlığın işiteceğinde kuşku yoktur.

Şimdi konu ile ilgili rivâyetin değerlendirmesine geçelim.

1. Peygamber dedi: “Ol sûrun dört budağı vardır. Birisi meşriktadır. Ve birisi mağribtedir. Ve biri yedi kat yerden aşağı. Ve biri yedi kat gökten yukarı ola. Ve dahî ol sûr altı mertebe üzerindedir. Birinde peygamberlik canı ola. Ve birinde feriştehlerin canı ola. Ve birinde cinnilerin canı ola. Ve birinde insanların canı ola. Ve birinde şeytanların canı ola. Ve birinde hayvanların canı ola. Ve İsrâfil’in bir nefhinden bir nefhine varınca kırk yıllık yoldur.”¹⁶⁷⁴

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Sûr’a Üflenmesi” bahsinde, İsrâfil’in (a.s.) üfleyeceği sûr’un özelliklerinden bahsettikten sonra, konu ile ilgili olarak bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. İsrâiliyyât ve Mesîhiyyât türünden haberlere benzediği görülmektedir. Rivâyetteki kıssacıların üslûp özellikleri ise fark edilmektedir. Dolayısıyla rivâyetin bu şekliyle uydurma olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan günümüz araştırmacılarından sûr ve sûr’a üfleyen melekler konusundaki hadisleri değerlendirenler de bu konuda, rivâyetler arası çelişkiler olduğuna ve senedlerdeki zayıflıklara işaret etmişlerdir.¹⁶⁷⁵

Bununla birlikte sûr konusunda sahih sayılan hadisler de bulunmaktadır. Şöyle ki;

¹⁶⁷³ BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 39-3 (VI, 34); MÜSLİM, 52/Fiten, 28 (III, 2270-2271).

¹⁶⁷⁴ AHMED BÎCAN, *Envâru'l-Âşikîn*, s. 376.

¹⁶⁷⁵ SÜLEMÎ, Abdülaziz b. Sâlih el-Ubeyd, *Tefsîru Âyâti'l-Kur'an an Alâkati'l-Melâiketi bi'l-İnsan*, Medine İslâm Üniversitesi, Kur'an-ı Kerim Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Medîne, 1411, s. 300-305.

“Bir a’rabînin Hz. Peygamber’e gelerek: ‘Sûr nedir?’ diye sorduğu, Hz. Peygamber’in de: ‘İçine üflenilen bir boynuzdur’ dediği” şeklindeki rivâyeti Abdullah b. Amr’dan; Dârimî, Ebû Dâvud, Tirmîzî, İbn Hanbel, Bezzâr, Nesâî, Nuaym b. Hammad, İbn Hıbbân, Ebû Nuaym, Osman b. Said, Beyhakî ve Heysemî tahrir etmişlerdir.¹⁶⁷⁶ Tirmîzî rivâyete “hasen” hükmünü vermiştir. Senedine yönelik eleştiri tespit edilmeyen rivâyetin sened itibâriyle hasen olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmed Bîcan’ın naklettiği rivâyetin sonunda yer alan “her nefha arası kırktır” şeklindeki kısmı ise Ebû Hureyre’den; Buhârî, Müslim ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁶⁷⁷ Buhârî’nin; Ömer b. Hafs, Babası, A’meş, Ebû Sâlih, Ebû Hureyre isnadıyla tahrir ettiği rivâyet şu şekildedir. “Rasûlullah: ‘İki nefha arasında kırk vardır!’ buyurmuşlardır. (Ebû Hureyre’ye): ‘Kırk gün mü?’ diye sorulmuş, Ebû Hureyre: ‘Bir şey diyemem’ demiştir. Yine: ‘Kırk ay mı?’ denilmiş, o: ‘Bir şey diyemem’ demiştir. Tekrar: ‘Kırk yıl mı?’ diye sorulmuş, o yine: ‘Bir şey diyemem’ demiş (ve sözlerine şöyle devam etmiştir): ‘İnsanın acbû’z-zenebi (kuyruk sokumu kemiği) hariç hepsi çürür. (Zîra) yaratılış ondan terhib edilecektir’ diye ifade etmiştir.” Sûr’a üfürülüşün her nefhası arasının kırk gün mü, kırk ay mı veya kırk yıl mı olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir.¹⁶⁷⁸ Dolayısıyla rivâyetin tahririni yaptığımız bu kısmının sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber’in kıyâmetin ne zaman kopacağı yönündeki sorulara verdiği cevaplarda olduğu gibi bu konuda da esas alınması gereken mesajla dikkatleri çektiği, insanların ayrıntılarda boğulup kalmamalarını istediği ve sûr üfürülmeden önce hazırlık yapmalarının daha doğru olacağını söylediği görülmektedir. Kısacası onu, sûr’un boyu, şekli, uzunluğu ve kalınlığı gibi detaylar ilgilendirmemiş ve bunlarla uğraşılmasını da doğru bulmamıştır.

¹⁶⁷⁶ DÂRİMÎ, 20/Rikak, 79 (II, 630-631); EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 22 (V, 107); TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 8 (IV, 620); İBN HANBEL, II, 192; BEZZÂR, VI, 443; NESÂÎ, Kübrâ, VI, 392, 424, 448; NUAYM b. HAMMAD, II, 636; İBN HİBBÂN, XVI, 303; EBÛ NUAYM, Müsned, II, 473; OSMAN b. SAİD, VI, 1281; BEYHAKÎ, Şuab, I, 307-308; HEYSEMÎ, Mevârid, I, 637. Ayrıca bkz. İBN MÜBÂREK, Zühd, I, 558; DEYLEMÎ, Firdevs, II, 418.

¹⁶⁷⁷ BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 39-3 (VI, 34); 65/Tefsîr, 78-1 (VI, 79); MÜSLİM, 52/Fiten, 28 (III, 2270-2271); BEYHAKÎ, Şuab, I, 314.

¹⁶⁷⁸ Bkz. NEVEVÎ, Şerh, XVIII, 91-92; İBN HACER, Feth, VIII, 552.

II. KIYÂMETİN KOPUŞU

1. Abdullah b. Ömer rivâyet eder ki, Peygamber (s.a.v.) dedi: “Hak Teâlâ kıyâmet gününde gökleri düre, sağ eline ala kudret eli ile ve diye ki: ‘Hani onlar ki, mütekebbir ve cebbâr idi?’ Ve ondan sonra yerleri düre ve diye ki: ‘Hani onlar ki, mütekebbirler ve cebbârlar idi?’ Nitekim Hak Teâlâ buyurur: “وما قدروالله حق قدره والارض جميعا قبضته يوم القيامة والسموات مطويات بيمينه سبحانه وتعالى)“¹⁶⁷⁹ “Vemâ kaderullahe hakka kadrih. Ve'l-arzu cemîan kabeztuhû yevme'l-kıyâmeti ve's-semâvâtü medviyyâtün bi-yemînih. Sübhânehû ve Teâlâ ammâ yüşrikûn.”¹⁶⁸⁰

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Göklerin ve Yerin Değişmesi” bahsinde, konu ile ilgili âyet-i kerime ve Sahâbe sözlerinden sonra, bir kısım rivâyetler aktarmış arkasından da bu hadisi zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

“(Allah Teâlâ kıyâmet gününde) yerleri dürer sol eline, gökleri dürer sağ eline alır ve şöyle der: ‘Melik benim! Nerede cebbârlar (zorbalar)? Nerede mütekebbirler (büyüklük taslayanlar)?’” şeklindeki rivâyeti Abdullah b. Ömer’den; Müslim, Ebû Dâvud, İbn Humejd ve Ebû Yâ’lâ tahric etmişlerdir.¹⁶⁸¹ Bu rivâyetin senedde yer alan râvî Ömer b. Hamza el-Ömerî tenkîd edilmiş bir kimsedir. İbn Hanbel “münker hadisleri” olduğunu söylemiş, Yahya b. Maîn “zayıf”,¹⁶⁸² Nesâî ise “leyse bi'l-kaviyy” olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸³ İbn Hıbbân ise *Sikât*’ında zikretmiş, ancak hata edenlerden olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁸⁴ Ancak Buhârî onunla istişhad etmiştir.¹⁶⁸⁵ Ukaylî ise Ömer b. Hamza’nın rivâyetinin bu isnad dışında daha iyi bir senedle rivâyet edildiğini söylemiştir.¹⁶⁸⁶ Sembolik bir anlatımın söz konusu olduğu

¹⁶⁷⁹ Zümer, 39/67.

¹⁶⁸⁰ AHMED BÎCAN, s. 380.

¹⁶⁸¹ MÜSLİM, 50/Münâfikîn, I (III, 2148); EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 19 (V, 100-101); İBN HUMEJD, s. 241; EBÛ YÂ’LÂ, IX, 410-411. Ayrıca bkz. DEYLEMÎ, V, 258-259.

¹⁶⁸² İBN EBÎ HÂTİM, *Cerh*, VI, 104.

¹⁶⁸³ İBN ADİYY, *Kâmil*, V, 19; İBNÜ’L-CEVZÎ, *Duafâ ve’l-Metrûkîn*, II, 207; ZEHEBÎ, *Mîzan*, V, 230; MUĞNÎ, II, 465; MİZZÎ, *Tehzîb*, XXI, 311; İBN HACER, *Takrib*, s. 411.

¹⁶⁸⁴ İBN HİBBÂN, *Sikât*, VII, 168.

¹⁶⁸⁵ MİZZÎ, XXI, 311.

¹⁶⁸⁶ UKAYLÎ, *Duafâ*, III, 153.

rivâyete müfessirler eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁶⁸⁷ Senesinde tenkîd edilen râvî bulunan rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. “Allah Teâlâ yeryüzünü ve gökyüzünü dürer sağ eline alır, sonra da şöyle der: ‘Melik benim! Nerede yeryüzünün melikleri (kralları)?’” şeklindeki benzer rivâyeti de Ebû Hureyre’den; Müslim ve Dârimî tahrir etmişlerdir.¹⁶⁸⁸ Bu rivâyet te zayıftır.

III. KABİRDEN İLK KALKACAKLAR

1. Peygamber (a.s.) kabrinden durugele. Nitekim buyurur: (انا اول من تنشق) (عنه الارض يوم القيامة كiyâmeti).¹⁶⁸⁹

Eserin dördüncü bölümünde, “haşr” bahsinde bu rivâyeti zikretmiş ve ilk önce kabirden Hz. Peygamber’in kalkacağını bu rivâyete dayanarak ifade etmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Hiz. Peygamber’in: “Kiyâmet günü kendisine arzın ilk yarılacağı kimse benim” ifadelerinin geçtiği çok sayıda rivâyet bulunmaktadır. Nitekim; bazı tarikleri zayıf olmak üzere¹⁶⁹⁰ ifadenin yer aldığı rivâyetleri: (أول من تنشق عنه الأرض) lafzı ile Ebû Saîd el-Hudrî’den; Buhârî, Tirmizî ve İbn Hanbel,¹⁶⁹¹ Vâsile b. el-Eska’dan; İbn Hibbân,¹⁶⁹² Abdullah b. Ömer’den; İbn Hibbân ve Hâkim,¹⁶⁹³ Ebû Hureyre’den; Ebû Dâvud, İbn Hanbel ve İbn Ebî Şeybe,¹⁶⁹⁴ İbn Abbas’tan; İbn Hanbel, Tayâlisî, İbn Ebî Şeybe ve Ebû Yâ’lâ,¹⁶⁹⁵ Enes b. Mâlik’ten; Ebû Yâ’lâ,¹⁶⁹⁶ Abdullah b. Selâm’dan; Ebû Yâ’lâ,¹⁶⁹⁷ tahrir etmişlerdir. (الأول الناس تنشق الأرض) lafzı ile Enes b.

¹⁶⁸⁷ TABERÎ, *Tefsîr*, XXIV, 27-28; KURTÛBÎ, XV, 301; İBN KESİR, *Tefsîr*, I, 26; III, 317; IV, 74.

¹⁶⁸⁸ MÜSLİM, 50/Münâfikîn, 1 (III, 2148); DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 80 (II, 631); İBN HACER, *Ta’lik*, V, 343.

¹⁶⁸⁹ AHMED BÎCAN, s. 377. (Bican bu hadisin tercümesini yapmamış, metnini vermekle yetinmiştir).

¹⁶⁹⁰ Sahih ve zayıf tarikleri için bkz. İBNÜ’L-CEVZÎ, *İlelü’l-Mütenâhiye*, I, 246; II, 914, 921-922; HEYSEMÎ, *Mecma’*, X, 372-376; ACLÛNÎ, *Keşf*, I, 16, 235.

¹⁶⁹¹ BUHÂRÎ, 44/Husûmât, 1 (III, 89); TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 17 (V, 308); 46/Menâkıb, 1 (V, 587); İBN HANBEL, III, 2, 33.

¹⁶⁹² İBN HİBBÂN, *Sahîh*, XIV, 135, 392.

¹⁶⁹³ İBN HİBBÂN, *Sahîh*, XIV, 398; XV, 324; HÂKİM, *Müstedrek*, III, 72.

¹⁶⁹⁴ EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 13 (V, 54); İBN HANBEL, II, 540; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 317; VII, 257.

¹⁶⁹⁵ İBN HANBEL, I, 281, 295; TAYÂLİSÎ, s. 353; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 272; EBÛ YÂ’LÂ, IV, 213-215.

¹⁶⁹⁶ EBÛ YÂ’LÂ, VII, 281.

¹⁶⁹⁷ EBÛ YÂ’LÂ, XIII, 480.

Mâlik'ten; Dârimî,¹⁶⁹⁸ (أول من تنشق الأرض عنه) lafzı ile Ebû Sa'îd el-Hudrî'den; İbn Mâce,¹⁶⁹⁹ İbn Ömer'den de Hâkim,¹⁷⁰⁰ tahrir etmişlerdir. Tirmîzî tahrir ettiği rivâyetlere "hasen-sahih" hükmünü vermiştir. "Kıyâmet günü kendisine arzın ilk yarılacağı kimse benim" lafzının "sahih" olduğunu söyleyen İbn Hacer¹⁷⁰¹ rivâyetin diğer bazı "zayıf" tariklerine de işaret etmiştir.¹⁷⁰² Sonuç olarak, söz konusu rivâyetlerin hasen olduğu olduğu anlaşılmaktadır.

2. Hz. Rasûl (a.s.) kabrinden kalkıp üzerinde otura. Toprağı başından ve sakalından gidere. Ondan sonra Cebrâil (a.s.) Burak ve hulle (elbise) getire. Rasûl (a.s.) diye: "Ya Cebrâil bugün ne gündür?" Cebrâil (a.s.) diye: "Bugün, kıyâmet günüdür. Kâfirlere hasret ve nedâmet günüdür. Mü'minlere vuslat ve saadet günüdür." diye. Rasûl (a.s.) diye: "Ya Cebrâil bana beşâret eyle." Cebrâil (a.s.) diye: "Ya Muhammed! Livaü'l-Hamd ve tac benimle bilebilir." Rasûl (a.s.) der: "Onu senden sormazam." Cebrâil (a.s.) der: "Uçmak zinetlendi (süslendi) ve Tamû (cehennem) hazırlandı." Peygamber (a.s.) der: "Onu dahî sormazam. Belki ol günahkar ümmetinden sual ederim ki, onlar ne haldedir?" İsrâfil (a.s.) diye: "Tanrı hakkı için hâlâ sûru üfürmedim." Peygamber (a.s.) dedi: "İşte şimdi gönlüm hoş oldu ve gözüm açıldı" diye. Ondan sonra tacı ve hulleyi giye. Ve Burak'a bine ve secde eyleye. Bir avaz (ses) gele ki: "Secde eyleme! Başını kaldır! Bugün rûku ve sücûd günü değildir. Belki hesap ve azap günüdür. Başını kaldır hâcetin iste." Peygamber (a.s.) diye: "İlâhî bana vaad eyledin ki, ümmetimi bağışlayasın." Hak Teâlâ diye: "Taa sen râzı olunca(ya kadar) bağışladım." Ondan sonra Hak Teâlâ emir buyura: "Ya İsrâfil sûru çal. Ondan sonra İsrâfil (a.s.) sûru çala. Ferişteler ve insanlar ve hayvanlar ve cinnîler ve can kavmi Allahu Teâlâ'nın emriyle yine dirilip, kabirlerinden kalkalar."¹⁷⁰³

¹⁶⁹⁸ DÂRİMÎ, Mukaddime, 8 (I, 30).

¹⁶⁹⁹ İBN MÂCE, 37/Zühd, 37 (II, 1440).

¹⁷⁰⁰ HÂKİM, Müstedrek, II, 505.

¹⁷⁰¹ İBN HACER, Feth, VI, 444.

¹⁷⁰² İBN HACER, Feth, VI, 444-445, 557; XI, 433-435. Şerhi için ayrıca bkz. NEVEVÎ, Şerh, XV, 131; MÜNÂVÎ, Feyz, III, 40-42.

¹⁷⁰³ AHMED BÎCAN, s. 377-378.

Müellif, eserin dördüncü bölümünde, “Haşr” bahsinde, biraz önce değerlendirilen rivâyetin arkasından bu rivâyeti zikretmiş ve ilk önce kabirden Hz. Peygamber’in kalkacağını ifade etmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte Ebû Hureyre’den; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Nesâî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Ebû Avâne, İbn Hıbbân, İbn Mende ve Ebû Nuaym’ın tahric ettikleri¹⁷⁰⁴ uzunca bir rivâyette “*başını kaldır, şefaet et kabul edilecek. İste verilecek*” şeklindeki kısmın yer aldığı görülmektedir. Bu rivâyetin tamamıyla ilgili değerlendirme “Peygamberlerin Durumu” bölümünde yapılacaktır.

3. Nakildir ki, Âişe (r.a.) Peygamber (a.s.) dedi: “Ya Rasûlellah! halk kıyâmette nice (nasıl) haşr olurlar?” Peygamber (a.s.) dedi: “Başı kabak ve yalıncağ (çıplak) ve yalın ayak kopalar (koşarlar).” Âişe (r.a.) dedi: “Ya Rasûlellah! Ben utanırım.” Peygamber (a.s.) dedi: “İş katî duşvardır senin dediğinden. Zîra halk korkudan ve dehşetten birbirine nazar etmeye ve gözlerin göğe dikeler. Kırk yıl şöyle duralar ki, yemeyeler ve içmeyeler. Ondan sonra, Hak Teâlâ bunları esirgeye. Mukarreb ve ferîştehlere buyura. Arş-ı A’layı mahşer yerine getireler. Öyle bir ak yere koyarlar ki, asla onda kan olmamış ola. Ve hata işlenmemiş ola. Ve ol yer berrak gümüş gibi ola. Ondan sonra Arş’ı getiren ferîştehler çağırarlar. İns ve cin işiteler, diyeler: “Hani fulan oğlu fulan?” Ol dahî: “Benim” diye. Onu ferîştehler ehl-i mevkife bildireler eğer hasenâtı var ise. Ve yine diyeler: “Zâlimler gelsin!” Zâlimler dahî geleler, ayakları üzere duralar. Ol gün onların elleri ve ayakları ve dilleri tanık vere. Şunu kim işiteler. Eğer hasenâtı var ise, alıp zulm ettiği kişiye vereler. Ve eğer bulunmaz ise, zulm eylediği kişinin seyyiatın ol zâlime vereler. Ol günde hiç kimseye zulm olmaya.” Nitekim Hak Teâlâ buyurur: (لا ظلم اليوم ان الله سريع الحساب)¹⁷⁰⁵ “Lâ zulme’l-yevm İnnellahe serîu’l-hisâb”¹⁷⁰⁶

¹⁷⁰⁴ BUHÂRÎ, 60/Enbiyâ, 3 (IV, 105-106). Ayrıca bkz. 60/Enbiyâ, 9 (IV, 113); MÜSLİM, 1/İman, 84 (I, 184-186); TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 10 (IV, 622-624); NESÂÎ, Kübrâ, VI, 378; İBN HANBEL, II, 435, III, 178; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 307; EBÛ AVÂNE, I, 149, 171-173; İBN HİBBÂN, XIV, 380-381; İBN MENDE, İman, II, 847; EBÛ NUAYM, el-Müsnedü’l-Müstahrec, I, 268; bkz. İBN KESİR, Tefsîr, III, 58.

¹⁷⁰⁵ Gâfir, 40/17.

Müellif, eserin dördüncü bölümünde “Haşr” bahsinde, sırat köprüsünü geçip cennete giden mü’minlerin hallerinden bahsederken bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyetin ilk kısmını Âişe’den; Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hanbel, Taberânî ve Hâkim tahrir etmişlerdir. Buhârî’nin tahrir ettiği Âişe rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Sizler yalınayak, çıplak ve sünnetsiz haşrolunacaksınız.” Bunun üzerine Hz. Âişe: “Yâ Rasûlallah! O zaman kadınlar ve erkekler birbirine bakarlar” deyince, Rasûlullah: “Onların içinde buldukları (o dehşetli) durum, o kadar şiddetli olacak ki bunu (akıllarına dahi getiremeyecekler) ilgilenmeye imkanları (ve halleri) olmayacak” buyurmuşlardır.*¹⁷⁰⁷ Rivâyet benzer lafızlarla İbn Abbas’tan da tahrir edilmiş ancak soruyu soranın ismi tasrih edilmemiştir. Tirmizî’nin İbn Abbas’tan tahrir ettiği rivâyette soruyu soran “bir kadın” iken¹⁷⁰⁸; Hâkim’in tahrir ettiği rivâyette “zevcesi”dir.¹⁷⁰⁹ Rivâyet, Hz. Âişe söz konusu edilmeksizin Sevde’den¹⁷¹⁰ ve Hasan b. Ali’den¹⁷¹¹ de rivâyet edilmiştir. Tirmizî tahrir ettiği rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Münzirî ise, Sevde rivâyetinin “sıhhatine” hükmetmiştir.¹⁷¹² Sonuç olarak, bazı zayıf tarikleri olmakla birlikte¹⁷¹³ tahririni yaptığımız rivâyetin sahih olduğu görülmektedir.

IV. SIRAT KÖPRÜSÜ

1. Âişe (r.a.) dedi: “Ya Rasûlellah! Kıyâmet gününde hiç ehlini anar mısın?” Rasûl (a.s.) dedi: “Üç yerde anılmazsınız. Biri Sırat. Biri Mîzan. Biri amel defterleri okunurken.” Âişe dedi: “Ya Rasûlellah! Bu yer bir gayri (başka) yere tebdil olur ise, bu halk kande (nerede) olurlar?” Peygamber (a.s.) dedi:

¹⁷⁰⁶ AHMED BÎCAN, s. 378-379.

¹⁷⁰⁷ BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 45 (VII, 195); MÜSLİM, 51/Cennet, 14 (III, 2194); NESÂÎ, 21/Cenaiz, 118 (IV, 114); İBN MÂCE, 36/Zühd, 33 (II, 1429); İBN HANBEL, VI, 53, 89; TABERÂNÎ, *Evsât*, I, 20; HÂKİM, IV, 608.

¹⁷⁰⁸ TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 80 (V, 432-433).

¹⁷⁰⁹ HÂKİM, *Müstedrek*, II, 276.

¹⁷¹⁰ TABERÂNÎ, *Kebir*, XXIV, 34; HÂKİM, *Müstedrek*, II, 559

¹⁷¹¹ TABERÂNÎ, *Kebir*, III, 90.

¹⁷¹² MÜNZİRÎ, *Tergîb*, IV, 207.

¹⁷¹³ Çeşitli tarikleri ve değerlendirmesi için bkz. İBN HACER, *Feth*, XI, 386-387; HEYSEMÎ, X, 332-333.

“Ya Âişe! Bir şey sordun ki, bunu senden evvel kimse sormadı. Ya Âişe! Ol gün bu halk Sırat üzerinde bulunalar.”¹⁷¹⁴

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Göklerin ve Yerin Değişmesi” bahsinde, konu ile ilgili âyet-i kerime ve Sahâbe sözlerinden sonra, cennete ilk girenlerin ne yiyeceklerinden bahsetmiş, arkasından bu rivâyeti zikrederek o günün ne kadar dehşetli bir gün olduğunu ve insanların nerede bulunacaklarını açıklamaya çalışmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Kıyâmet günü üç yerde kimsenin kimseyi hatırlamayacağına dair Hz. Âişe rivâyetini Ebû Dâvud, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve Hâkim tahric etmişlerdir.¹⁷¹⁵ İbn Hanbel ve İbn Ebî Şeybe’nin tahric ettikleri rivâyete göre Hz. Âişe: “*Yâ Rasûlallah! Kıyâmet günü ailenizi hatırlayacak mısınız?*” diye sormuş, Rasûlullah ise: “*Üç yerde hatırlanmazsınız. Amel defteri (verildiğinde), mîzanda ve sıratda*” buyurmuşlardır. Bununla birlikte Ebû Dâvud ve Hâkim’in rivâyetleri daha mufassaldır. Ebû Dâvud’un tahric ettiği Hz. Âişe rivâyeti şu şekildedir. Hz. Âişe şöyle demiştir: “*Ateşi hatırladım ve ağladım. Rasûlullah: ‘Niçin ağlıyorsun?’ diye sordu. Ben de: ‘Cehennemini hatırladım da ağladım. Kıyâmet günü siz ailenizi hatırlayacak mısınız?’ diye sordum. (Bunun üzerine) Rasûlullah şöyle buyurdular: ‘Üç yerde kimse kimseyi hatırlamaz. Mîzanda tartısının ağır mı yoksa hafif mi geldiğini öğreninceye kadar, defteri verilip “işte amel defterim gelin hepiniz okuyun”*¹⁷¹⁶ *denildiği ve amel defterleri uçuşup kendi defterinin sağına mı, soluna mı, arkasına mı düşeceğini öğreninceye kadar ve cehennemini iki yakası arasına sırat köprüsü kurulduğunda (onu geçinceye kadar).*” Tahricini yaptığımız rivâyetlerde müellifin zikrettiği “*ya Rasûlellah! Bu yer bir gayri (başka) yere tebdil olur ise, bu halk kande (nerede) olurlar?*” Peygamber (a.s.) dedi: “*Ya Âişe! Bir şey sordun ki, bunu senden evvel kimse sormadı. Ya Âişe! Ol gün bu halk Sırat üzerinde bulunalar*” lafzı yer almamaktadır. Sonuç olarak, tahricini yaptığımız rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷¹⁴ AHMED BÎCAN, s. 380.

¹⁷¹⁵ EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 24 (V, 116-117); İBN HANBEL, VI, 101; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 88; HÂKİM, IV, 622.

¹⁷¹⁶ Hâkka, 69/19; “Sicili sağ eline tutuşturulan, haykırarak: ‘Gelin! Hepiniz gelin! Şu sicilimi okuyun!’.

V. İNSANLARIN DURUMU

1. Ebû Hureyre, Peygamber'den (s.a.v.) nakl eder. Peygamber (s.a.v.) dedi: “Kıyâmet gününde halk üç bölük olup, mahşer yerine geleler. Bir bölüğü bendlü (binekli) gele. Bir bölüğü yayan gele. Bir bölüğü yüzü üzerine yürüyüp geleler.” Dediler ki: “Ya Rasûlellah! Yüzü üzerine nice yürürler?” Peygamber (s.a.v.) dedi: “Ayakları üzerine yürüten yüzü üzerine dahî yürütmeye kâdirdir.”¹⁷¹⁷

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Göklerin ve Yerin Değişmesi” bahsinde, konu ile ilgili âyet-i kerime ve sahâbe sözlerinden sonra, bir kısım rivâyetler aktarmıştır. Kıyâmet günü insanların durumlarının nasıl olacağı konusunda bilgi vermek için ise bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti benzer lafızlarla Ebû Hureyre'den; Tirmîzî, İbn Hanbel ve Tayâlisî tahrir etmişlerdir.¹⁷¹⁸ Tirmîzî'nin tahrir ettiği rivâyet şu şekildedir. Ebû Hureyre şöyle demiştir: “Hz. Peygamber: ‘Kıyâmet günü insanlar yayalar, binekliler ve yüz üstü sürünenler üzere üç sınıf halinde haşrolunacaklar’ buyurdular. Denildi ki: ‘Yâ Rasûlallah! (İnsanlar) yüzleri üzerine nasıl yürüyecekler?’ Rasûlullah: ‘Onları ayakları üzerine yürüten (Allah), yüzleri üzerine de yürütmeye kâdirdir. Biliniz ki yüzleri üzere yürüyenler, önlerine çıkan her engel (tümsek) ve dikene karşı yüzlerini korumaya çalışacaklardır’ buyurmuşlardır.” Tayâlisî'nin rivâyetinde “biliniz ki, yüzleri üzere yürüyenler, önlerine çıkan her engel ve dikene karşı yüzlerini korumaya çalışacaklardır” kısmının yer almadığı görülmektedir. Tirmîzî rivâyete “hasen” hükmü vermiştir. Rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

Rivâyeti farklı lafızlarla Enes b. Mâlik'ten; Buhârî, Müslim, İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ, İbn Hıbbân ve Hâkim tahrir etmişlerdir.¹⁷¹⁹ Müslim'in tahrir ettiği rivâyet şu şekildedir. Bir adam Hz. Peygamber'e (gelerek): “Yâ Rasûlallah! Kıyâmet günü kâfir yüzüstü nasıl haşrolunacak?” diye sormuş, Rasûlullah da: “Onu dünyadayken ayakları üzerine yürüten (Allah), kıyâmet günü yüzüstü yürütmeye kadir değil

¹⁷¹⁷ AHMED BÎCAN, s. 380.

¹⁷¹⁸ TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 17 (V, 305); İBN HANBEL, II, 354, 363; TAYÂLİSÎ, s. 334.

¹⁷¹⁹ BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 45 (VII, 194-195); 65/Tefsîr, 25-1 (VI, 14); MÜSLİM, 50/Sıfâtu'l-Münâfikîn, 11 (III, 2161); İBN HANBEL, III, 167; EBÛ YÂ'LÂ, VII, 264, 265; İBN HİBBÂN, XVI, 315; HÂKİM, II, 437.

midir?’ diye cevap vermişlerdir.” Rivâyetin sonunda ravî Katâde’nin: “Evet, elbette! Rabbimizin izzetiyle” sözlerini Buhârî ve Müslim kaydetmişlerdir. Buhârî bu rivâyeti, “(öyleyse hakkı inkara kalkışan o kimselere söyle ki) yüzleri üstüne (tam bir alçalma ve aşağılanma içinde) sürüler halinde cehenneme tıklılacak olanlar (var ya); (öte dünyadaki) yerleri en kötü olanlar ve halen (doğru) yoldan en fazla sapmış bulunanlar işte böyleleridir!”¹⁷²⁰ âyetinin tefsirinde nakletmiştir. Kurtubî ise, “...Biz onları kıyamet günü, varacakları yer cehennem olmak üzere, yüzüstü (yüzleri yerde), körler, dilsizler ve sağırlar olarak toplayacağız; (ve) ne zaman (ateş) yatıştır gibi olsa, (onu hemen) harlı alevlerle onlar için canlandıracağız”¹⁷²¹ âyeti nazil olduğunda bu sorunun sorulduğunu belirtmiş, Hz. Peygamber’in de: “Onları ayakları üzere yürüten (Allah), yüzleri üzere yürütmeye de kadirdir” diyerek cevap verdiğini ifade etmiştir.¹⁷²² Beyhakî, rivâyette geçen “yüzüstü sürünerek haşrolunacaklar” ifadesini her iki âyet ile birlikte değerlendirerek bu sınıfın kâfirler olduğunu söylemiştir.¹⁷²³ Bu rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

2. Abdullah b. Mes’ud dedi: “Ben Hz. Ali’nin katında oturdum. Ali dedi: “Peygamber (a.s.) dedi:” Kıyâmette elli mevkıf vardır. Her birinde bin yıl durulur. Evvel mevkıf halk kabirden kalkıcak (kalkınca) bin yıl kabri üzerinde durular, başı kabak ve yalın ayak, aç ve susuz. Şol kimse kim Allah’a ve Peygamber’e ve kitaplara ve Uçmaka ve Tamûya ve kıyâmet gününe ve Tanrı’nın takdirine ve kazasına inandı, kabrinden çıkınca saadet buldu. Ve şol kimse ki, bize inanmadı ve şek getirdi (şüphelendi). Bin yıl aç ve susuz kabri üzerinde dura. Hak Teâlâ ona nice diler ise öyle hüküm ede. Ondan sonra ferîştehler bu halkı mahşer yerine getireler. Ol vakit hiç gölge olmaya, ancak Arş gölgesi ola. Ondan sonra ferîştehler bu halkı nura ve zulmete süreler. Meğer kim Allah’a şirk getirmiş olmaya ve gönlünde nifaktan nesne olmaya ve Allah’ın kazasına râzı ola. Ve Hak Teâlâ verdiği kani olsa, ol kişi göz açıp yumunca zulmetten nura çıka, korkudan kurtula. Her kim Allah’a muhalefet eylemiş olsa, bin yıl gussâ (gam) ile aç ve susuz şöyle durular. Hak Teâlâ onlara nice diler ise öyle hüküm ede. Ondan sonra ferîştehler bu halkı mahşer yerine

¹⁷²⁰ Furkân, 25/34.

¹⁷²¹ İsrâ, 17/97.

¹⁷²² KURTÛBÎ, XX, 31.

¹⁷²³ BEYHAKÎ, Şuab, I, 318-319.

süreler. Ve hesapların onda göreler. Ve hesap yerleri on yerdedir. Evvel haramdan sorular. Eğer haramdan nesne bulunmazsa, ikinci yere geçe. Onda haram arzularından ve bid'attan sorular. Eğer haram arzusu yok ise, üçüncü yere geçe. Eğer atasına âsî olmadı ise geçe, oldu ise bin yıl dura. Dördüncü yerde de farzlardan ve Kur'an okuduğundan ve din işlerinden ve adaplarından sorular. Eğer bulunur ise geçe. Ve eğer bulunmaz ise bin yıl onda kala. Beşinci yerde kullarına ve karaveşlerine (cariyelerine/hizmetçilerine) ihsanından sorular. Var ise geçeler ve eğer yok ise bin yıl duralar. Altıncı yerde hısımları hakkında sorular. Eğer riâyet eyledi ise geçe. Eylemedi ise, bin yıl dura. Yedinci yerde sıla-i rahimden sorular. Eğer etti ise geçe. Ve eğer etmedi ise, bin yıl dura. Sekizinci yerde hasedden sorular. Eğer etmedi ise geçe. Ve eğer etti ise bin yıl dura. Dokuzuncu yerde mekirden ve hileden sorular. Eğer eylemedi ise geçe. Ve eğer eyledi ise bin yıl dura. Onuncu yerde halkı aldattı mı? Aldatmadı mı? Aldatmadı ise geçe. Aldattı ise bin yıl duralar. İşbu sıfatlardan onda nesne bulunmasa, her makamda bin yıl aç ve susuz dura. Hiç kimsenin şefaati ona issi (tesir) etmeye. Ondan sonra bu halkı bitilerin (kitapların) okumaya çağırılar. Kimin bitisin sağ eline vereler ve kimin bitisin sol eline vereler. On beş yerde hesap edeler. Evvel ki mevkifte Hak Teâlâ ona verdiği malın sadakasından sora. Ve malından eğer sadaka ve zekat verdi ise, geçe. İkinci mevkifte, hak söz söylemekten ve halkın suçun af eylemekten sorular. Eğer af eyledi ise geçe. Üçüncü mevkifte, emr-i bi'l-ma'ruf'tan sorular. Eğer eyledi ise geçe. Dördüncü mevkifte, nehy-i ani'l- münker'den sorular. Eğer etti ise geçe. Beşinci mevkifte gökçek hulkdan (güzel ahlaktan) sorular. Eğer gökçek huy eyledi ise geçe. Altıncı mevkifte, el-hubb-u lillah ve'l-buğz-u lillah'dan sorular. Eğer etti ise geçe. Yedinci mevkifte, haram maldan sorular. Eğer haram mal ahz etmemiş (almamış) ise geçe. Sekizinci mevkifte, içki içtiğinden sorular. İçmedi ise veyahut içti, yine tövbe eyledi ise geçe. Dokuzuncu mevkifte zinadan sorular. Eğer eylemedi ise geçe. Onuncu, herze mâlâyânî sözlerin sorular. Eğer etmedi ise geçe. On birinci, yalan yere and içmedi ise geçe. On ikinci, akçe ribasın (faizi) yemedi ise geçe. On üçüncü, mesture avratlara 'oruspu' deyip sövmedi ise geçe. On dördüncü mevkifte, yalan yere tanıklık vermedi ise geçe. On beşinci mevkifte, halka ezâ eylemedi ise geçe. Livau'l-Hamd altına götüreler. Amel

defterini sağ eline vereler. Ve kıyâmet hesâbından ehven kurtula. Eğer işbu sıfatlardan onda olacak olursa, yahut dünyadan tövbesiz gidecek olursa, ol on beş mevkifte aç ve susuz yalıncağ (çıplak) ve gussâhı, her birinde bin yıl kadar dura. Hak Teâlâ sonra ol kişiye ne dilerse işleye. Ondan sonra halkı Mîzana süreler. Eğer sevâbı günahından artık (fazla) gelir ise, darfetü'l-ayn içinde Mîzan'dan kurtula. Eğer günahı sevâbından ağır gelir ise, bin yıl Mîzan katında dura. Aç ve susuz ve yalıncağ. Hak Teâlâ ol kişiye ne diler ise işleye. Ondan sonra Hak Teâlâ, bu halkı dergahına çağıra. Ol dahî on iki mevkiftir. Evvel mevkifte, kul azad eyledi mi? Eğer eyledi ise, geçe. İkinci, Kur'an okumaktan ve buyruğun tutmaktan sorular. Üçüncü mevkifte, gazâdan sorular. Dördüncü mevkifte, mesâviden (kötülüklerden) sorular. Beşinci mevkifte, gammazlıktan sorular. Altıncı mevkifte, yalancılıktan sorular. Yedinci mevkifte, ilim ile amel eyledi mi deyu sorular. Sekizinci mevkifte, ilim talep etti mi deyu sorular. Dokuzuncu mevkifte, kibirden sorular. Onuncu mevkifte, Allah'ın mekrinden emin olmaktan sorular. On birinci mevkifte, Allah'tan ümidini kesmekten sorular. On ikinci mevkifte, komşu hakkından sorular. Eğer bunları yerine getirdi ise, Huzur-u Bârî'de yüzü ak, gönlü ferh olup Hakk'a şükr eyleye. İşbu sıfatlar onda olmayacak olursa veyahut tövbesiz olur ise, her mevkifte bin yıl dura. Aç ve susuz ve gussâhı. Ve Hak Teâlâ ona (ne) diler ise işleye.”¹⁷²⁴

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Mevkıfler (Durak Yerleri)” bahsinde, sadece bu rivâyeti aktarmış, başka herhangi bir âyet ve hadis zikretmemiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

3. Nakildir ki, Keşşâf'ta Muaz b. Cebel (r.a.) der: “Bir gün Peygamber'imize sordum ki, Hak Teâlâ buyurur ki (يوم ينفخ في الصور فتأتون أفواجا) ‘Yevme yunfehu fi's-sûri fete'tune efvâcâ’¹⁷²⁵ Bu âyetin mânâsı nedir?” Fahr-i Âlem (s.a.v.) dedi: “Ya Muaz! Bu suali senden ondın (önce) kimse sormadı” ve ağladı. Dedi: “Bu halk kıyâmet gününde on bölük koparlar (koşarlar). Bazısı maymun sûretinde kopa. Ve bazısı hınzır (domuz) sûretinde kopa. Ve bazısı

¹⁷²⁴ AHMED BÎCAN, s. 382-384.

¹⁷²⁵ Nebe', 78/18; “(Yeniden dirilme) sûrun(un) üflendiği ve hepinizin kalabalıklar halinde ortaya çıkacağımız gün.”

başı aşağı, ayakları yukarı kopa. Ve bazısı gözsüz. Ve bazısı dilsiz kopa. Ve bazısının ağzından kan ve irin aka. Ve bazısı, elleri ayakları kesilmiş ola. Ve bazısı, Tamûda oddan ağaçlarda asa koyalar. Ve bazısı, gâyet çirkin kokulu ola. Hatta şol resme ola ki, Arasat kavmi onlardan incine. Ve bazısı katrandan cübbe giye, gövdesine yapışmış ola. Amma onlar ki hıızır sûretinde kopalar. Bunlar onlardır ki, haram yiyeler ve tövbesiz öleler. Amma onlar ki başları aşağı ve ayakları yukarı kopalar onlar, onlardır ki, riba yiyeler. Ve onlar ki gözsüz kopalar. Bunlar onlardır, hükümde halka güç eyleyeler. Amma onlar ki dilsiz ve sağır kopalar. Onlardır ki, amelleri ile ucb eyleyeler. Amma onlar ki dilleri göğsüne sarkık ola. Onlar şol âlimler ki, amelleri sözlerine muhalif ola. Amma onlar ki elleri ve ayakları kesilmiş ola. Bunlar onlardır ki, komşuların inciteler. Amma onlar ki elleri ve ayakları kesilmiş ola. Ve onlar ki oddan ağaçlara bineler, bir kimseyi beylere ve zâlimlere koğulayalar (ispiyonlayalar). Amma onlar ki yaramaz kokuları ola. Bunlar onlar ki, lezzetlere ve şehvetlere ve zinaya ve işrete meşgul olalar ve mallarından zekat vermeyeler. Amma onlar ki katrandan cüppe giyeler. Bunlar onlar ki, halka kibir edip, fahr edeler (öväneler).”¹⁷²⁶

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Şefaat” bahsinde, ilk önce şefaat edenin Hz. Peygamber olduğundan bahsettikten sonra, konu ile ilgili olarak bazı rivâyetler aktarmış arkasından da bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bîcan’ın da belirttiği üzere Zemahşerî, Nebe sûresinin ilgili âyetinin tefsirinde bu hadisi zikretmiştir.¹⁷²⁷ Kurtûbî de *Tefsir*’inde temriz sigasıyla senedsiz olarak ve aynı lafızlarla nakletmiştir. Nitekim söz konusu rivâyet şu şekildedir. Muaz b. Cebel şöyle demiştir: “Dedim ki: ‘Ya Rasûlellah! Allah Teâlâ ‘(yeniden dirilme) sûrun(un) üflendiği ve hepinizin kalabalıklar halinde ortaya çıkacağınız gün’ âyetiyle neyi anlatmak istiyor?’ Hz. Peygamber: ‘Ya Muaz b. Cebel! Çok önemli bir konuyu sordun’ dedi ve ağlamaya başladı. Daha sonra şöyle dedi: ‘Ümmetim, farklı farklı

¹⁷²⁶ AHMED BÎCAN, s. 395-396.

¹⁷²⁷ ZEMAHŞERÎ, *Keşşâf*, IV, 549-550.

on sınıf halinde haşrolunacaktır. Allah Teâlâ onları Müslüman toplumundan ayıracak ve sûretlerini değiştirecektir. Onlardan bazıları maymunlar sûretinde, bazıları ise domuzlar sûretinde olacaklardır. Bazıları ayakları yukarıda yüzleri üzerine sürüneceklerdir. Bazıları kör, bazıları akletmeyen sağır ve dilsiz olacaklardır. Bazıları dillerini çiğneyecek, dilleri göğüslerine doğru sarkmış olacak, ağızlarından irinler ve salyalar akacak ve orada bulunanlar bunlardan tiksineceklerdir. Bazılarının elleri va ayakları kesilmiş olacaktır. Bazıları ateşten bir kütük üzerinde (çarmıha gerilmiş bir halde) sallandırılacaklardır. Bazıları ise leşten daha iğrenç bir halde kokacaklardır. Bazıları da katranla boyanmış elbiseler giyeceklerdir ki bu elbiseler onların derilerine yapışacaktır.

(Ey Muaz şimdi dikkat et!) Maymunlar gibi olanlara gelince onlar; insanların arasını ayıranlardır. Yani; koğuculardır (laf getirip götürenlerdir). Domuzlar gibi olanlar ise; haksız bir şekilde mal ve servet kazanan, haram yiyen ve haksız vergilerle zenginleşenlerdir. Yüzüstü sürünenlere gelince onlar; faiz yiyenlerdir. Kör olanlar ise; haksız kararlar veren hakimlerdir. Sağır ve dilsiz olanlar ise; amellerini beğenip onlarla övünenlerdir. Dillerini çiğneyenler ise; sözleriyle davranışları birbirine uymayan âlim ve kâssacılar. Elleri ve ayakları kesilmiş olanlar ise; komşularına eziyet edenlerdir. Ateş kütüğü üzerinde sallandırılanlar ise; insanların aleyhine sultana (devlet başkanına) yardımcı olan üst düzey bürokratlardır. Leşten daha berbat kokanlar ise; geçici arzu ve heveslerinin peşinden koşan ve şehvetlerinin esiri olan kimselerdir. Üstelik Allah'ın malları üzerinde hakkı olan (zekat)ı vermeyenlerdir. Katrandan elbiseleri giyenler ise; kibirli, küstah, kendini beğmiş, büyüklük taslayan, bencil ve inatçı kimselerdir."¹⁷²⁸

Bu rivâyetle ilgili şunları ifade etmemiz mümkündür. Araştırmalarımıza rağmen temel hadis kaynaklarında tespit edemediğimiz rivâyette yer alan ifadelerin Hz. Peygamber'in üslûp ve metoduyla örtüşmediği görülmektedir. Bu itibarla toplumu bilgilendirmek, yaşanan bir takım sıkıntılarını paylaşmak ve görüşlerini insanlara aksettirmek isteyen bir kısım kimselerin bu rivâyeti üretmeleri ve Hz.. Peygamber'in otoritesini kullanarak yaymaları imkan dahilindedir. Zîra rivâyette yer alan serzenişlerin tamamının bütün toplumlarda görülen ve istenmeyen davranışlar

¹⁷²⁸ KURTÛBÎ, *Tefsîr*, XIX, 175-176.

olduğu bilinmektedir. Bazı mutasavvıfların genellikle ilmi ile amel etmeyen âlim ve kıssacıları eleştirdikleri, amellerine güvenenleri sevmedikleri, kendileri aleyhine kampanya yürüten bazı koğuculardan, bürokrat ve hakimlerin kararlarından rahatsız oldukları bilinmektedir. O toplumda yaşayan kimseler olarak ta zenginlerin azgınlıkları karşısında duyarsız kalmamak için düşüncelerini bu yolla insanlara ulaştırmış olmalarının imkan dahilinde olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç olarak, herhangi bir senedi olmayan ve temel hadis kaynaklarında da bulunamayan rivâyetin mevzû olduğu anlaşılmaktadır.

4. Mücâhid (r.a.) Peygamber'den (s.a.v.) nakl etti. Peygamber (a.s.) dedi: “Hak Teâlâ Hazretleri kıyâmet gününde kullarından dört nesneden sorar. Evvel ömründen sorar ki, ne yola harc eyledi (harcadı)? İkinci ilimden sora ki, ol ilim ile nice amel eyledi? Üçüncü bedeninden sora ki, nedenlü belâlara müptelâ oldu? Dördüncü malından sora ki, nereden kazandı ve nereye sarf etti?”¹⁷²⁹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Hesap” bahsinde, konuyla ilgili bir takım rivâyetler aktarmış, arkasındanda kula sorulacak sorularla alakalı bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyeti Ebû Berze el-Eslemî (Nadle b. Ubeyd)'den; Tirmizî, Dârimî ve Ebû Ya'lâ,¹⁷³⁰ Muaz b. Cebel'den; Dârimî, İbn Ebî Şeybe, Bezzâr, Taberânî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁷³¹ Tirmizî'nin tahrir ettiği Ebû Berze rivâyeti şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kıyâmet günü, dört şeyden sual edilmedikçe, kulun ayakları ayrılamayacaktır (adım atamayacaktır). Ömrünü nerede harcadığından, ilmiyle ne amel ettiğinden, malını nerede kazandığı ve nereye harcadığından, vücudunu nerede eskittiğinden (çürüttüğünden).”* Taberânî ve Beyhakî'nin rivâyetlerinde; *“ömrü, gençliği, malı ve ilminden”* sorulacağından bahsedilmekte, *“vücudunu nerede çürüttüğü”* ifadesi yerine *“gençliğini nerede harcadığı”* ifadesi yer almaktadır. Tirmizî tahrir ettiği rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir.

¹⁷²⁹ AHMED BÎCAN, s. 398.

¹⁷³⁰ TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 1 (IV, 612); DÂRİMÎ, Mukaddime, 45 (I, 110); EBÛ YÂ'LÂ, XIII, 428.

¹⁷³¹ DÂRİMÎ, Mukaddime, 45 (I, 111); İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 125; BEZZÂR, VII, 87; TABERÂNÎ, **Kebîr**, XX, 60; BEYHAKÎ, **Şuab**, II, 286.

Benzer rivâyeti “beş şeyden sorulmadıkça” lafzıyla, Abdullah b. Mes’ud’dan; Tirmizî, Bezzâr, Taberânî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁷³² Bu rivâyette ise Berze rivâyetindeki gibi dört şey aynı olup, beşincisi ise “gençliğini nerede harcadığı”dır. Tirmizî, rivâyetin senedinde yer alan Hüseyin b. Kays’ın hıfzı nedeniyle “zayıf” sayıldığını belirterek hadisin “garîb” olduğuna hükmetmiştir. Abdullah b. Mes’ud ve Muaz b. Cebel rivâyetleri, Ebû Berze rivâyetinin şahidi olarak ta¹⁷³³ değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, bu rivâyetlerin tamamının hasen olduğu anlaşılmaktadır.

5. Peygamber’imiz (s.a.v.) dedi: “Halkın ortasında çekişmeklik bir zaman gitmeye. Hatta can ile ten çekişe. Can diye: ‘Ya Rabbî! Benim elim yoktur ki onunla yapışam ve ayağım yok ki onunla yürüyem. Ve gözüm yok ki onunla görem. Her ne ki işledi ise ten işledi. Benim suçum yoktur.’ Ten diye: ‘Ya Rabbî! Beni bir ağaç gibi yarattın. Benim elim ve ayağım tutmaz idi ki bir amel işleyem ve günah işleyem. İşbu can bana bir nur gibi geldi, onunla söyledim, onunla bildim. Benim asla günahım yoktur diye. Hak Teâlâ diye: “Sizin misliniz gözsüz ve ayaksıza benzer ki, ol gözlü bir bağ içinde çok yemiş gördü. Öyle ise, ayaksızı gözsüz götürdü. Ol bağa girdiler. Nesne uğurladılar (mal çaldılar). İkisine azap etmek gerektir. Pes, ten ile can ikisine bile azap etmek gerektir. Geri kalan azalar dahî böyledir. Yani göz, kulak, el, ayak onlara dahî sual oluna.” Nitekim Hak Teâlâ Hazretleri buyurur: “ان السمع والبصر والفؤاد (كل اولئك كان عنه مسؤولا)”¹⁷³⁴, “İnne’s-sem’a ve’l-basara ve’l-fuâde küllün ülâike kâne anhu mes’ûlâ.”¹⁷³⁵

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Karşılıklı Konuşma ve Muhakemeleşme” bahsinde, konu ile ilgili âyet-i kerimeyi¹⁷³⁶ zikrettikten sonra bir kısım rivâyetler aktarmış, arkasından bu rivâyeti nakletmiştir.

¹⁷³² TİRMİZÎ, Kıyâme, 1 (IV, 612); BEZZÂR, IV, 266; TABERÂNÎ, Sağır, II, 49; BEYHAKÎ, Şuab, II, 286.

¹⁷³³ Bkz. İBN HACER, Feth, XI, 414.

¹⁷³⁴ İsrâ, 17/36.

¹⁷³⁵ AHMED BÎCAN, s. 410.

¹⁷³⁶ Abese, 80/34-37.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyet bu lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

6. Nakildir ki, Peygamber (a.s.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü olsa, ihlas ile şirk beraber, Hak Teâlâ Hazretlerine geleler. Hak Teâlâ ihlasa diye: ‘Sen ehlin ile uçmaka gir.’ Ve şirke diye: ‘Sen dahî ehlin ile var Tamûya girin.’”¹⁷³⁷

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Şefaât” bahsinde, son olarak bu rivâyeti zikretmiş, ihlaslı olan kimselere “ihlas”ın nasıl şefaât edeceğine örnek olarak nakletmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak genellikle zayıf ve uydurma rivâyetleri ihtiva ettiği bilinen Deylemî'nin *Müsnedü'l-Firdevs*'inde Ebû Hureyre'den nakledilmiştir. Rivâyet şu şekildedir: “*Kıyâmet gününde ihlâs ile şirk kendi aralarında çekişerek ve bir rekabet içerisinde Allah'ın huzuruna gelirler. Rab Teâlâ ihlasa şöyle der: ‘Git ehlinle cennete gir.’ Şirke de şöyle der: ‘Sen de git ehlinle beraber cehenneme gir.’*”¹⁷³⁸ Sonuç itibarıyla, mecâzî bir anlatımın söz konusu olduğu bu rivâyette anlatılanların eğitim maksatlı söylenmesi imkan dahilindedir. Ancak kıyâmet gününde böyle bir diyalogun gerçekleşmesinin mümkün olmadığını düşünmekteyiz. Zîra hesap, bütün bunlara gerek kalmadan çok daha çabuk görülecektir.¹⁷³⁹ Rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

7. Muaz b. Cebel Peygamber'den nakleder. Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) dedi: “Diler misin(iz) ki, haber vereyim, Hak Teâlâ evvel mü'minlere ne söyler ve mü'minler Hak Teâlâ Hazretlerine ne söyler?” Dediler: “Neam (evet) ya Rasûlellah!” Peygamber (s.a.v.) dedi: “Hak Teâlâ mü'minlere diye: “Hiç benim

¹⁷³⁷ AHMED BÎCAN, s. 396.

¹⁷³⁸ DEYLEMÎ, *Firdevs*, V, 497.

¹⁷³⁹ Bakara, 2/202; Âl-i İmrân, 3/19, 199; Mâide, 5/4; En'âm, 6/62; Ra'd, 13/41; İbrâhim, 14/51; Gâfir, 40/17; “O gün her insan kazandığının karşılığını görür: O gün hiçbir haksızlık (yapılmaz). Şüphesiz Allah hesabı çabuk görendir.”

cemâlimi görmek ister miydiniz?” Diyeler: “Neam ya Rabbena isterdik.” Hak Teâlâ diye: “Çün benim cemâlimi görmek isterdiniz niçin günah işlediniz?” Mü’minler diyeler: “Ya Rabbî senin af ve mağfiretin umardık.” Hak Teâlâ diye: “Öyle ise benim mağfiretim size vacip oldu. Çün benden rahmet umardınız, varın uçmaka girin!” diye.¹⁷⁴⁰

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Hesap” bahsinde ikinci olarak bu rivâyeti zikretmiş, daha sonra riyâ ile şehid olanlar hakkındaki rivâyeti aktarmıştır.

Tahrir ve Değerlendirme:

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kıyâmet günü ilk önce Allah’ın mü’minlere ne söyleyeceğini, mü’minlerin de O’na ne diyeceklerini size haber vermeme ister misiniz?*” Biz de: ‘Evet ey Allah’ın Rasûlü’ dedik. O da şöyle dedi: ‘Allah mü’minlere şöyle der: ‘Benimle karşılaşacağınızı umar mıydınız?’ Onlar da: ‘Evet ey Rabbimiz’ derler. Allah: ‘Niçin (o zaman gereğini neden yapmadınız?)’ diye sorar. Onlar da: ‘Senin affını ve mağfiretini umduk’ derler. Bunun üzerine Yüce Allah şöyle der: ‘Artık size mağfiretim vâcip oldu’” şeklindeki rivâyeti Muaz b. Cebel’den; İbn Mübârek, İbn Hanbel, Tayâlisi, Taberânî, Ebû Nuaym ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁷⁴¹ Ebû Nuaym senedde bulunan Ubeydullah b. Zahr’ın rivâyetinde tek kaldığını ifade etmiştir.¹⁷⁴² Heysemî ise bu râvinin “zayıf” olduğunu söylemiş,¹⁷⁴³ Taberânî’nin iki ayrı senedle tahrir ettiği rivâyetten birisinin “hasen” olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁴⁴ “Hasen” olduğunu söylediği isnad da bu râvinin bulunmadığı görülmektedir.¹⁷⁴⁵ “Çün benden rahmet umardınız, varın uçmaka girin!” şeklindeki ifadeler, tahriri yapılan rivâyetlerin hiç birisinde bulunmamaktadır. Bîcan, tercümenin akışı içerisinde bunu ilave etmiş olmalıdır.

Netice itibâriyle, senedinde tenkîd edilen râvî bulunan ve *Kütüb-i Sitte* müelliflerin eserlerine almadıkları bu rivâyetin metninde de problem olduğu

¹⁷⁴⁰ AHMED BÎCAN, s. 397-398.

¹⁷⁴¹ İBN MÜBÂREK, *Zühd*, s. 93; İBN HANBEL, V, 238; TAYÂLİSÎ, s. 77; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XX, 94, 125; *Müsnedü’s-Şâmiyyîn*, I, 231; EBÛ NUAYM, *Hilye*, VIII, 179; BEYHAKÎ, *Şuab*, II, 19-20. Ayrıca bkz. DEYLEMÎ, I, 134-135; V, 240; MÛNZİRÎ, *Tergîb*, IV, 135, 172; MÛNÂVÎ, *Feyz*, III, 30.

¹⁷⁴² EBÛ NUAYM, *Hilye*, VIII, 179.

¹⁷⁴³ HEYSEMÎ, II, 321.

¹⁷⁴⁴ HEYSEMÎ, X, 358.

¹⁷⁴⁵ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XX, 94. Adı geçen râvinin yer aldığı senedle ilgili bkz. *Kebîr*, XX, 125.

görülmektedir. Zîra Yüce Allah ile mü'minler arasında geçtiği iddia edilen böyle bir diyaloga ne gerek, ne de ihtiyaç vardır. Böyle bir rivâyetin bazı sahih hadislerdeki benzer diyaloglardan esinlenerek üretilmesi imkan dahilindedir. Zaten tartıları ağır gelen mü'minler cenneti hak etmişlerdir ve onlar açısından bir problem bulunmamaktadır. Öte yandan tartıları hafif gelen günahkar mü'minlerin ise henüz cezalarını çekmeden sadece; 'senin affını ve mağfiretini umardık' demek sûretiyle azabtan kurtulmaları söz konusu değildir. Nitekim Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de; "şeytan sizi Allah'ın affı ve bağışlaması boldur diyerek aldatmasın"¹⁷⁴⁶ demek suretiyle gereken uyarıyı çok önceden yapmaktadır. Bu nedenle, rivâyette anlatılanlar ile âyet-i kerime arasında bir çelişki olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, söz konusu rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

8. (Bir Hadis-i kudsî'de buyuruluyor): (سلام عليكم يا معشر المسلمين انتم) (المسلمون وانا السلام وداري دار السلام ساريكم وجهي كما سمعتم كلامي) “Selamün aleyküm! Ya ma’sera’l- Müslimîn! Entümü’l- müslimûne ve ene’s-selâmü ve dârî darü’s-selâmü. Se ürüküm vechî kema semî’tüm kelâmî.”¹⁷⁴⁷

Bîcan, eserin beşinci bölümünde “Cennete Giriş” bahsinde kıyâmet günü insanların durumlarını anlatırken, âyet-i kerime ve bazı rivâyetlerden bahsettikten sonra, anlattığı konuyu desteklemek için delil olarak bu rivâyeti Arapça zikretmiş, ancak Türkçe’ye tercüme etmemiştir. Bu rivâyeti şu şekilde tercüme edilebiliriz. “Ey Müslümanlar topluluğu! Sizler Müslümansınız, ben de esenlik ve güven verdim. Benim yurdum (cennet), esenlik yurdudur. Konuşmamı işittiğiniz gibi, cemâlimi de size mutlaka göstereceğim.”

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Fakat Taberî'nin *Tarih*'inde kısmen buna benzeyen bir rivâyete rastlanılmıştır. Bu rivâyette, Sahâbe'den Nu'man b. Mukrin, Hz. Peygamber'i şöyle

¹⁷⁴⁶ Lokmân, 31/33; Fâtır, 35/5. Ayrıca bkz. En'âm, 6/70, 130; A'râf, 7/51. (İnandıklarını söyledikleri halde dünya hayatının rahatına dalarak, eğlenceyi ve geçici zevkleri hayatlarının biricik hedefi haline getiren kimselerin bu düşünceye dalmalarının esas nedeni; Allah'ın bağışlayıcılığı hakkındaki yanlış kanaatleridir. Rûhî ve ahlâkî değerleri ihmal edip, geçici zevklerin peşinden koşan ve Allah'a karşı sorumluluklarını unutanların Allah'ın rahmetini doğru algılamaları gerekmektedir. Zîra Allah'ın rahmetini elde edebilmek için ciddî bir çabaya ihtiyaç olup, ihsan sahibi ve tövbecar bir kul olmak gerekmektedir. Bkz. A'râf, 7/56; Nisâ, 4/17-18).

¹⁷⁴⁷ AHMED BÎCAN, s. 432.

tanıtmaktadır. “...O bize Allah’ın sözlerini söyler, O’nun emirlerini emrederdi. Bize şöyle derdi: ‘Rabbiniz şöyle diyor: ‘Muhakkak ki ben Allahım, tek’im, benim ortağım yoktur. Hiçbir şey yok iken ben vardım. Benim dışımda her şey yok olacaktır. Her şeyi ben yarattım. Her şey bana dönecektir. Benim rahmetim size ulaşacaktır. Ben bu kimseyi (Hz. Peygamber’i) ölümden sonra azabımdan sizi kurtaracak (doğru) yolu göstermesi için gönderdim. Benim yurdum (cennet) esenlik yurduudur.’ (Sahâbî dedi:) ‘Biz onun hakkı getirdiğine şahitlik ederiz...’” şeklindeki rivâyet devam etmektedir.¹⁷⁴⁸ Taberî’nin naklettiği bu rivâyette Allah’ın; ‘benim yurdum (cennet) esenlik yurduudur’ dediği kısım yer almakta, ancak Bîcan’ın naklettiği rivâyette bulunan diğer kısımların ise olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla temel hadis kaynaklarında tespit edemediğimiz rivâyet hakkında ihtiyatlı olunması uygundur.

9. Peygamber (a.s.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü olsa, Hak Teâlâ kullarına hükmetmek için emir ve kaza kürsîsine ine. Halka hükm eyleye. Ve halka söyleye, ferden ferden (tek tek) ve hesap eyleye harfen harfen.”¹⁷⁴⁹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde yer alan “Hesap” bahsine ilk olarak bu rivâyetle başlamış, daha sonra diğer rivâyetlerle konuyu açıklamıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

VI. PEYGAMBERLERİN DURUMU

1. Peygamber (s.a.v.) buyurur: (أنا سيد الناس يوم القيامة اقوم في مقام لا يقوم فيه احد) (غيري) “Ene seyyidü’n-nâsi yevme’l-kıyâmeti. Ekûmu fi mekâmin lâ yekûmü fihi ehadün ğayrî.”¹⁷⁵⁰

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Şefaat” bahsinden sonra yer alan “Kâbe” bahsinde, Kâbe’nin şefaat edeceği kimselerden bahsetmiş, daha sonra Hz. Peygamber’in kıyâmet günü makamının büyüklüğünü göstermek amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir. O, Mücâhid’in: ‘Hz. Peygamber’in arşın üzerine çıkıp oturduğunu, geri kalan adamların ise arşın altında oturduklarını’ söylediğini

¹⁷⁴⁸ TABERÎ, *Târih*, II, 391.

¹⁷⁴⁹ AHMED BÎCAN, s. 397.

¹⁷⁵⁰ AHMED BÎCAN, s. 393.

belirttikten sonra, bu rivâyeti Arapça olarak nakletmiş, ancak Türkçe'ye tercüme etmemiştir. Bu rivâyeti şu şekilde tercüme etmemiz mümkündür: *“Ben kıyâmet günü insanların seyyidiyim. Benden başka hiçbir kimsenin olmadığı bir makamda bulunacağım.”*

Tahrir ve Değerlendirme:

Ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bu lafızla bir rivâyet tespit edilememiştir. Ancak buna benzeyen bir başka rivâyeti Ebû Hureyre'den: Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Nesâî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Ebû Avâne, İbn Hibbân, İbn Mende ve Ebû Nuaym tahrir etmişlerdir.¹⁷⁵¹ Buhârî'nin tahrir ettiği Ebû Hureyre rivâyeti şöyledir: *“Bir gün Rasûlullah ile beraber bir davette idik. Sofraya hayvanın ön budu getirildi. Hz. Peygamber butu çok severdi. Bu buttan bir parça ısırıldı ve şöyle dedi: ‘Ben kıyâmet günü insanların seyyidiyim. Bilir misiniz bu nasıl olacak? Allah Teâlâ evvel ve sonra gelenleri hiçbir fark gözetmeksizin (dümdüz bir toprak üstünde)¹⁷⁵² bir araya toplayacak. Konuşanlar birbirini işitecek, bakanlar birbirini görecek. Güneş yakınlaştırılacak. İnsanlar taşıyamayacakları ve güç yetiremeyecekleri büyük bir üzüntü ve ızdırap içerisinde olacaklar. Bazıları şöyle diyecek: ‘Şu halinizi görüyor musunuz? Rabbinize karşı size kim şefaate edecek biliyor musunuz?’ O insanlardan bir kısmı diğerlerine: ‘Hz. Âdem var, ona gidelim’ diyecekler. Hz. Âdem'in yanına gelip ona: ‘Sen beşerin babasıdır. Allah seni kendi eliyle yarattı. Sana ruhundan üflendi. Meleklerle emretti sana secde ettiler. Seni cennette yerleştirdi. Rabbinize karşı bize şefaate etmeyecek misin? Görmüyor musun biz ne haldeyiz? Başımıza neler geldi?’ Hz. Âdem şöyle diyecek: ‘Bugün Rabbin çok kızgın. Bundan önce hiç bu kadar kızmamıştı. Bundan sonra da böyle öfkelenmeyecek. O, bana ağacı yasaklamıştı. Ama ben ona âsî oldum. Ben kendi derdimdeyim, siz benden başkasına gidin. Siz (en iyisi) Nûh'a gidin.’ Onlar Nûh'un yanına gelecekler ve ona: ‘Sen yeryüzüne gönderilen ilk peygamberlerdensin. Allah*

¹⁷⁵¹ BUHÂRÎ, 60/Enbiyâ, 3 (IV, 105-106). Ayrıca bkz. 60/Enbiyâ, 9 (IV, 113); MÜSLİM, 1/İman, 84 (I, 184-186); TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 10 (IV, 622-624); NESÂÎ, **Kübrâ**, VI, 378; İBN HANBEL, II, 435; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 307; EBÛ AVÂNE, I, 149, 171-173; İBN HİBBÂN, XIV, 380-381; İBN MENDE, **İman**, II, 847; EBÛ NUAYM, **Müsnedü'l-Müstahrec**, I, 268; bkz. İBN KESİR, **Tefsîr**, III, 58.

¹⁷⁵² Tâhâ, 20/106-107; “Yeri dümdüz ve çıplak bir hale getirecek, (öyle ki) orada ne kıvrım ne de tümsek göreceksin.” Ayrıca bkz. Kehf, 18/47; “Çünkü, dağları ortadan kaldıracığımız o gün yeryüzünü boş ve çıplak görürsün; (o gün) kimseyi bırakmaksızın herkesi (diriltip) bir araya toplayacağız.”

seni 'şükreden kul' olarak tanıttı. Görmüyor musun biz ne haldeyiz? Başımıza neler geldi? Rabbine karşı bize şefaata etmeyecek misin?' diyecekler. Hz. Nûh ise onlara şöyle diyecek: 'Bugün Rabbim çok kızgın. Bundan önce hiç bu kadar kızmamıştı. Bundan sonra da böyle öfkelenmeyecek. Ben kendi derdimdeyim, siz benden başkasına gidin. Siz (en iyisi) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) gidin.' Onlar bana gelecekler. Ben ise arşın altında secdede olacağım. Bana denilecek: 'Ey Muhammed! Kaldır başını! Şefaata et, şefaatin kabul edilecek. İste, istediğin verilecek!''¹⁷⁵³ Diğer rivâyetlerde Nûh'tan (a.s.) sonra, Hz. İbrâhim'e (a.s.), Hz. Mûsâ'ya (a.s.), Hz. İsâ'ya (a.s.) ve nihâyet Hz. Muhammed'e gidildiği ifade edilmektedir. Tahriri yapılan bütün rivâyetlerde konuşmalar bu minval üzere devam etmektedir. Tirmîzî tahririni yaptığı rivâyete "hasen-sahih" hükmünü vermiştir.¹⁷⁵⁴

Bu rivâyetin sened itibârıyla hasen olduğu anlaşılmaktadır. Ancak metindeki bir kısım ifadeler dikkat çekici olup, cevaplanması gereken sorular bulunmaktadır. Şöyle ki; kendilerine şefaata edilmesi için dolaşan bu kimseler yetkiyi kimden almışlardır ve bunların inançları nedir? Müslümanlar mı yoksa gayr-i Müslimler midir? O ortamda buna fırsat bulabilecekler midir? Herkesin tek başına hesaba çekileceği kıyâmet gününün o dehşetli anında¹⁷⁵⁵ bu ziyaretleri nasıl yapacaklardır? Kur'an-ı Kerim, o gün herkesin seslerinin kesileceğini ve sadece baygın bir uğultunun işitileceğini haber vermekteyken¹⁷⁵⁶ onlar peygamberleri tek tek nasıl dolaşacaklardır? Diğer taraftan bütün peygamberlere Allah'ın çok kızgın olduğunu söylettirmenin maksadı ne olabilir? Oysa her şeyi bilen Allah'ın insanların yaptıklarından dolayı kızmayacağı ortadadır. Zîra O'nun kızdığını iddia etmek, şaşkınlık yaşadığı ve insanların yapacaklarını tahmin edemediği anlamına gelir ki, bunu söyleyebilmeye kimsenin hakkı yoktur. Öte yandan çeşitli vesilelerle imtihan olmuş peygamberlerin bu sınavlarını birer eksiklik ve hata gibi göstermeye

¹⁷⁵³ BUHÂRÎ, 60/Enbiyâ, 3 (IV, 105-106). Buhârî, rivâyetin sonunda râvi Muhammed b. Ubeyd'in şöyle dediğini haber vermiştir: "Geri kalan kısmını ezberleyemedim." Ayrıca bkz. 60/Enbiyâ, 9 (IV, 113).

¹⁷⁵⁴ TIRMÎZÎ, 35/Kıyâme, 10 (IV, 624).

¹⁷⁵⁵ Meryem, 19/95; "Ve onların her biri kıyâmet gününde O'nun huzuruna tek başına çıkacaktır." Ayrıca bkz. En'âm, 6/94; "(Ve Allah şöyle diyecektir): 'İşte şimdi bize yapayalnız geldiniz, tıpkı sizi ilk yarattığımız gibi; ve (hayatta iken) size bahsettiğimiz her şeyi arkanızda bıraktınız. Kendinizle ilgili olarak Allah'a ortak koştuğunuz o şefaataçilerinizi yanınızda görmüyoruz! Gerçek şu ki, sizin (dünyadaki hayatınız ile) aranızdaki bütün bağlar artık kesilmiştir ve bütün eski dostlarınız sizi terk etmiştir!'"

¹⁷⁵⁶ Tâhâ, 20/108.

çalışmanın mantığı nedir? Zîra bu durumun da açıklığı kavuşturulması gerekmektedir. Ayrıca bu peygamberlerin tamamını sırf kendini düşünen (*'nefsi nefsi' diyen*) çıkarıcı kimseler şeklinde tanıtmak doğru mudur? Hz. Nûh'u kavmine beddua eden bir peygamber şeklinde sunmak insafla bağdaşır mı?¹⁷⁵⁷ Hz. İbrahim'in üç defa yalan söylediğini iddia etmek peygamberlerin vasıflarını bilmemek değil midir?¹⁷⁵⁸ Hz. Mûsâ'nın işlediği cinâyeti tekrar tekrar gündeme getirerek hâlâ onu suçlu gibi göstermeye çalışmanın mantığı nedir? Bununla beraber eğer sonunda Hz. Muhammed, sadece kendi ümmetine bu şekilde şefaata edecekse aracılık için dolaşan bu insanlar kimin ümmetindedir? Muhammed ümmetinden idiyeler niçin diğer peygamberlere şefaata için gittiler? Yok evvelki ümmetlerden idiyeler onlara niçin şefaata edilmemiş de sırf ümmet-i Muhammed bu şefaata layık görülmüştür? Görüldüğü üzere bu ve benzeri soruları çoğaltmak mümkündür. Kısaca, kıssacıların üslûp özelliklerini ihtiva eden, bir takım çelişkileri içinde barındıran ve cevaplanması gereken sorular bulunan bu rivâyetin metin itibâriyle problemlili olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan şimdi aktaracağımız şu rivâyetlerde de Hz. Peygamber'in kıyâmet günü insanların seyyidi olduğu konusuna vurgu yapılmaktadır. Şöyle ki;

“Ben kıyâmet günü insanların seyyidiyim. Ancak bununla övünmem (gururlanıp kibirlenmem). (Gelmiş geçmiş) herkes kıyâmet günü benim sancağımın altındadır. Sıkıntılardan kurtulmayı bekleyen, benimle beraber livâu'l-hamd sancağı altındadır. Cennetin kapısına varıncaya kadar ben yürürüm, insanlar da benimle beraber yürürler. Kapının açılmasını isterim. ‘Bu da kim’ denilir. Ben de: ‘Muhammed’ derim. ‘Merhaba ey Muhammed!’ denilir. (İçeri girdiğimde) Rabbimi görünce derhal secdeye kapanırım. O'na bakarım” şeklindeki rivâyeti de Ubâde b. Sâmit'ten, Hâkim tahrir etmiştir.¹⁷⁵⁹ Yine Hâkim'in Huzeyfe b. el-Yemânî'den tahrir ettiği bir başka rivâyet te şu şekildedir: *“Ben kıyâmet günü insanların seyyidiyim. Rabbim beni çağırır ve ben şöyle derim: ‘Buyur Allah'im. Emrine âmâdeyim. Emret (Allah'im). Sen övülmeye layıksın (Allah'im). Bize rahmet et (Allah'im). Sen yol gösterensin (Allah'im). Kulun senin huzurunda (Allah'im). Senden başka gidilecek*

¹⁷⁵⁷ TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 10 (IV, 623).

¹⁷⁵⁸ TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 10 (IV, 623).

¹⁷⁵⁹ HÂKİM, I, 81.

*bir yer ve sığınak yok, ancak sen varsın (Allah'im). Ey Kâbe'nin Rabbi olan Allah'im sen yücelikte sınırsızsın...'*¹⁷⁶⁰ Hâkim'in tahrir ettiği her iki rivâyetin de sened itibârıyla hasen olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada da metnine yönelik cevaplanması gereken bir takım sorular bulunmaktadır. Her ümmete kendi peygamberleri şahitlik edeceği ve her toplumun fevc fevc mahşer meydanına gelecekleri,¹⁷⁶¹ hesabın tamamlanmasını müteakip cennetlikler cennete, cehennemlikler ise cehenneme doğru gidecekleri bilinmektedir. Oysa bu rivâyette cennetliklerin tek bir sancak altında toplanacağı ve bunun da Hz. Muhammed'in sancağı olduğu ifade edilmekte diğer peygamberlerden bahsedilmemektedir. Bu ve benzeri rivâyetlerin pek çoğunda yanlış bir şefaât, peygamber ve ümmet anlayışının yansımaları görülmektedir. Halbuki Hz. Peygamber kendisinin bu şekilde övülmesini istememiştir.

Diğer taraftan Bîcan tarafından nakledilen söz konusu rivâyette de Hz. Peygamber'in farklı bir konumda olacağına vurgu yapılmaktadır. Oysa Hz. Muhammed de bütün peygamberler, siddîklar, şehidler ve salih kulların bulunduğu yüce bir makamda onlarla birlikte olacak, cennetlikleri ve cehennemlikleri yüksek bir mevkîden seyredecek,¹⁷⁶² kendisine izin verilmeden de kimseye şefaât etmesi söz konusu olmayacaktır.¹⁷⁶³ Bu itibarla, Bîcan tarafından nakledilen ve temel kaynaklarda tespit edilemeyen bu rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

2. Nakildir ki, Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: "Hiç kimse ameli ile cennete giremez." Dediler: "Ya Rasûlellah sen dahî mi giremezsin?" Dedi: "Belî, ben dahî girmezem ve lâkin Allah'ın rahmetiyle uçmaka girerim."¹⁷⁶⁴

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde "Sırat" bahsinde, sıratı tarif ederek konuya girmiş, cehennemi hak edenlerin bu köprüden geçemeyeceklerini belirterek Yahûdî ve Hıristiyanların başına geleceklerle ilgili rivâyeti nakletmiş, arkasından bu rivâyeti zikretmiştir.

¹⁷⁶⁰ HÂKİM, IV, 617.

¹⁷⁶¹ Neml, 27/83; Nebe, 78/18.

¹⁷⁶² A'râf, 7/46-48.

¹⁷⁶³ Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3; Meryem, 19/87; Tâhâ, 20/109; Sebe, 34/23; Zümer, 39/44.

¹⁷⁶⁴ AHMED BÎCAN, s. 423.

Tahric ve Değerlendirme:

Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “‘Sizden hiçbir kimseyi ameli kurtaramayacak’ Sahâbe: ‘Seni de mi ey Allah’ın Rasûlü’ dediler. O da: ‘Evet beni de’ (buyurdu ve devam etti): Ancak ben de Rabbimin kusurlarımı örtmesiyle ve rahmetiyle girebileceğim. Öyleyse sizler de dosdoğru bir şekilde Allah’a yönelin (O’ndan hidâyet isteyin). O’na yakınlaşın (hoşnutluğunu kazanmaya bakın). Hazırlığınızı yapın. Ruhunuzu içtenlikle O’na verin (O’nunla huzur bulup rahatlayın). Gecenin bir vaktini O’na ayırın. (Bütün tavır ve davranışlarınızla) O’na doğru ilerleyin. (Evet) O’na doğru ilerleyin. Bu takdirde amacınıza ulaşırsınız” şeklindeki rivâyeti Ebû Hureyre’den; Buhârî, Müslim, İbn Mâce, İbn Hanbel, İbn Mübarek, Ma’mer b. Râşid, Tayâlisî, İbn el-Câd, Ebû Yâ’lâ, Hâris, İbn Hıbbân, Taberânî, Ebû Nuaym, Kudâî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁷⁶⁵ Benzer bir rivâyeti ise Hız. Âişe’den; Buhârî, Müslim, İbn Hanbel ve İshak b. Râhaveyh tahrir etmişlerdir.¹⁷⁶⁶ Heysemî ise, İbn Hanbel’in tahririnde yer alan râvilerin “sahih ricâli” olduğunu söylemiştir.¹⁷⁶⁷ Rivâyet sahihtir.

Konu ile ilgili bir diğeri rivâyette ise Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Allah’ın rahmeti olmaksızın hiçbir kimse ameliyle cennete giremeyecek.’ Sahâbe: ‘Sen de mi?’ dediler. Hız. Peygamber: ‘Evet ben de’ (buyurdu ve devam etti): Ancak ben de Rabbimin kusurlarımı örtmesiyle ve rahmetiyle girebileceğim’ şeklindeki rivâyeti Ebû Said el-Hudrî’den; İbn Hanbel, İbn el-Câd ve İbn Humeyd,¹⁷⁶⁸ Cabir b. Abdillâh’tan; İbn Hanbel ve Dârimî,¹⁷⁶⁹ Ebû Mûsâ el-Eşârî’den; Bezzâr,¹⁷⁷⁰ Üsâme b. Şerik b. Târik’ten; Taberânî¹⁷⁷¹ ve Esed b. Kerz b. Âmir’den; Taberânî ve

¹⁷⁶⁵ BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 18 (VII, 181-182); 75/Merzâ, 19 (VII, 10); MÜSLİM, 50/Münâfikîn, 17 (III, 2169-2171); İBN MÂCE, 37/Zühd, 20 (II, 1405); İBN HANBEL, II, 235, 256, 264, 319, 343, 385, 390, 451, 466, 469, 473, 482, 488, 495, 503, 509, 514, 519, 524; İBN MÜBÂREK, **Zühd**, s. 507; MÂ’MER b. RÂŞİD, XI, 289; TAYÂLİSÎ, s. 305; İBN el-CÂD, I, 407; EBÛ YÂ’LÂ, III, 309; VII, 63-64; XI, 115, 473-474; HÂRİS, **Müsned**, II, 1008; İBN HİBBÂN, II, 60, 435; TABERÂNÎ, **Evsât**, III, 5; IV, 305; VI, 332; VIII, 74; EBÛ NUAYM, **Hilye**, VII, 129; VIII, 379; KUDÂÎ, **Şihab**, I, 365; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, III, 18, 377; **Şuab**, VII, 238; ACLUNÎ, I, 546.

¹⁷⁶⁶ BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 18 (VII, 182); MÜSLİM, 50/Münâfikîn, 17 (III, 2170-2171); İBN HANBEL, VI, 125; İSHAK b. RÂHAVEYH, II, 481; DEYLEMÎ, II, 306. Şerh için bkz. İBN HACER, **Feth**, X, 433.

¹⁷⁶⁷ HEYSEMÎ, X, 356.

¹⁷⁶⁸ İBN HANBEL, III, 52; III, 337; İBN el-CÂD, I, 295; İBN HUMEYD, s. 281.

¹⁷⁶⁹ İBN HANBEL, III, 337, 362; DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 24 (II, 613).

¹⁷⁷⁰ BEZZÂR, VIII, 118;

¹⁷⁷¹ TABERÂNÎ, **Kebîr**, I, 187; VII, 308-309.

Bağdâdî¹⁷⁷² tahrir etmişlerdir. Heysemî, İbn Hanbel'in Ebû Said el-Hudrî'den yaptığı tahririn isnadının "hasen"¹⁷⁷³ Üsâme b. Şerik rivâyetlerinden birinin isnadının ise "sahihin ricâli" olduğunu,¹⁷⁷⁴ söylemiştir. İbn Kesîr, (*و تلك الجنة التي اورثتموها بما كنتم تعملون*) âyetinin¹⁷⁷⁵ tefsirini yaparken bu rivâyeti zikretmiş ve salih amellerin Allah'ın lütuf ve rahmetini elde etmeye vesile olduğunu ve insanların yüksek derecelere ancak salih amelleri sayesinde ulaşacağını belirtmiştir.¹⁷⁷⁶ Sonuç olarak bu rivâyet te sahihtir.

3. Süddî, peygamberden nakleder ki Peygamber (a.s.) dedi: "Hak Teâlâ, peygamberlere (kıyâmet gününde) diye: "Siz ne dersiniz?" Bunlar diyeler: (لا علم لا علم) 'Lâ ilme lenâ inneke ente Allâmü'l-Guyûb.'¹⁷⁷⁷

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, "Göklerin ve Yerin Değişmesi" bahsinde, konu ile ilgili âyet-i kerime ve Sahâbe sözlerinden sonra, bir kısım rivâyetler aktarmış, herkesin ameline göre karşılığını alacağını belirttikten sonra, bu rivâyeti vererek bahsi tamamlamıştır.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak rivâyette anlatılanlar zaten âyet-i kerimede yer almaktadır. Şöyle ki; "*Allah'ın bütün peygamberleri toplayıp onlara: "Size ne cevap verildi?" diye soracağı gün onlar: "Bizim bir bilgimiz yok, yalnız sensin yaratılmışların idrâkini aşan her şeyi tümüyle bilen!" diyecekler.*"¹⁷⁷⁸ Allah Teâlâ'nın "*ümmepleriniz size ne cevap verdiler?*", "*siz onları benim vahyime davet ettiğinizde kavminiz sizi reddetti mi?*" anlamına gelebilecek sorularına peygamberlerin "*bizim bilgimiz yok*" şeklindeki cevapları konusunda müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Nitekim bazıları, "*peygamberlere böyle bir soru sorulacağına belirtilmesinin nedenini,*

¹⁷⁷² TABERÂNÎ, *Kebîr*, I, 334; *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, 396, 402; BAĞDÂDÎ, *Târih*, II, 49.

¹⁷⁷³ HEYSEMÎ, X, 356.

¹⁷⁷⁴ HEYSEMÎ, X, 357.

¹⁷⁷⁵ Zuhuf, 43/72; "Geçmişte yaptıklarınız sayesinde hak edeceğiniz cennet işte böyledir."

¹⁷⁷⁶ İBN KESÎR, *Tefsîr*, IV, 135.

¹⁷⁷⁷ AHMED BÎCAN, s. 382. (Burada da âyet Arapça olarak verilmiş, ancak Türkçe'ye tercüme edilmemiştir.)

¹⁷⁷⁸ Mâide, 5/109; Peygamberlere sorulacağı ile ilgili bkz. A'râf, 7/6.

insanlara bir tehdid ve azarlama” olarak değerlendirmişlerdir.¹⁷⁷⁹ Bazıları, *“ümmetlerimizin bize verdikleri cevabın iç yüzü konusunda bilgimiz yok”* anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. İbn Abbâs ise, *“sen bunu bizden daha iyi bilirsin, biz bilemeyiz”* mânâsına geldiğini söylemiştir. Hasan-ı Basrî, Mücâhid¹⁷⁸⁰ ve Süddî’nin yorumuna göre ise; *“peygamberler korkudan”¹⁷⁸¹ şaşkınlıkla ne cevap vereceklerini önce bilememişler, ama akılları başlarına geldikten sonra bizim bilgimiz yok”* demişlerdir. Kurtûbî’nin naklettiğine göre Nehhâs; *“bu görüşün doğru olamayacağını savunmuş, peygamberlerin korkmayacaklarını ve üzülmeceklerini”* ifade etmiştir. Kurtubî ise bu görüşlerle alakalı olarak *“peygamberlerin kıyâmet anında belki korkmayacaklarını ama başka zaman onların da korkabileceğini”* ifade etmiş ve şu rivâyetleri delil olarak getirmiştir. *“Haberde geldiğine göre (Hz. Peygamber şöyle dedi): ‘Muhakkak ki, o korkunç uğultusuyla cehennem getirildiğinde dizlerinin üzerine çökmedik hiçbir nebî ve siddîk kalmaz.’¹⁷⁸² Diğer rivâyete göre ise Rasûlullah şöyle demiştir: ‘Cibril kıyâmet günü ile ilgili beni çok korkuttu ve ağlattı. Cebrâil’e dedim ki: ‘Ya Cebrâil! Allah benim gelmiş ve geçmiş bütün günahlarımı affetmedi mi?’ Cebrâil ise bana şöyle dedi: ‘Ey Muhammed’ sen o günün korkusundan mağfireti unuttuğuna mutlaka ama mutlaka şahit olacaksın (af, mağfiret vs. senin aklına bile gelmeyecek).’¹⁷⁸³ Kurtûbî sözlerine şöyle devam etmiştir: *“Eğer peygamberlere önce sual sorulur, sonra bazılarının dediği gibi**

¹⁷⁷⁹ KURTÛBÎ, *Tefsîr*, VI, 360; MÛBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, VIII, 238, 345.

¹⁷⁸⁰ İBN MÛBÂREK, *Zühd*, s. 104. (Mücâhid’in bu yorumundan bahsetmiştir).

¹⁷⁸¹ İBN KUTEYBE, *Tevîl*, I, 267.

¹⁷⁸² Rivâyeti İbn Abbas’tan, İbn Receb tahrir etmiştir. Râvi Muhammed b. el-Fazl b. Atiyye’nin “metrûk” olduğunu söylemiştir. Bkz. İBN RECEB, *et-Tahvîf mine’n-Nâr*, Mektebetü Dâri’l-Beyân, Dimeşk, 1399, s. 79. Kâ’b el-Ahbâr’dan nakledilen benzer rivâyetler için bkz. İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 49; EBÛ NUAYM, *Hilye*, V, 371, 373; İBN RECEB, *Tahvîf*, s. 80. Bu tür rivâyetlerin temel hadis kaynaklarından ziyade bir kısım tefsirlerde yer alması dikkatleri çekmektedir. (Bkz. TABERÎ, *Tefsîr*, XVII, 98; İBN KESÎR, *Tefsîr*, II, 150, 219, 582; BAĞDÂDÎ, *Târîhu Bağdâd*, XII, 302). Özetle ifade etmek gerekirse, senedlerinde cerhedilmiş râviler bulunan ve İslâm’ın ruhuna aykırı olan bu rivâyetlerin tamamının uydurma olması kuvvetle muhtemeldir. Zîra nebîler, siddîklar, şehidler ve salih kimselerin âhiretteki konumları onların bu tür korkulardan emin olduklarının delilidir. Bkz. A’râf, 7/46-48. Ayrıca geniş bilgi için tezimizin Dördüncü Bölüm, A’râf Ehli kısmına bakılabilir.

¹⁷⁸³ Bu rivâyet, araştırmalarımıza rağmen temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

cehennemin uğultusu (işitilirse), Mücâhid ve Hasan-ı Basrî'nin yorumu doğrudur."¹⁷⁸⁴

Ahmed Bîcan'ın rivâyeti Kurtûbî'den nakletmesi imkan dahilindedir. Sonuç olarak, temel hadis kaynaklarında bulunamayan rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

4. Ebû Hureyre (r.a.) Peygamber'den nakleder. Peygamber (a.s.) dedi: "Hak Teâlâ kıyâmet gününde Âdem'e (a.s.) üç kere özr eyleye. Biri budur ki Hak Teâlâ diye: "Ben yalancılara lanet etmiş idim. Cemi oğlanlarına rahmet ederim. 'Kale Allahu Teâlâ: (وان جهنم لموعدهم اجمعين) 'Ve inne cehenneme le mevidühüm ecmeîn"¹⁷⁸⁵ İkinci budur ki, Hak Teâlâ Hazretleri der: 'Ya Âdem! Senin oğlanlarından hiç birisine azap etmesem. Amma bilirim ki onları yine dünyaya göndersem, yine şer işlerlerdi. Asla beni anmazlardı.' Üçüncü budur ki, 'Ya Âdem! Seni benimle oğlanların arasında hâkim kıldım. Mîzan katında var otur. Kimin hayrı şerrinden zerre kadar ağır gelecek olursa, uçmakı onlara verdim. Hatta bilesin ki, ben kimseyi güç (zor) ile Tamûya koymam. Ve lâkin onlar zâlimlerdir ve âsîlerdir. Onun için odda yakarım, ona layıktır.'"¹⁷⁸⁶

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde "Mîzan" bahsinde âyet-i kerimelerle herkesin yaptıklarının karşılığını alacağını açıklamış, İmam Gazâlî ve Kurtubî'nin mîzan ile ilgili sözlerini vermiş, arkasından da bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

Ancak burada şu hususun mutlaka belirtilmesi gerekir: Allah'ın peygamberinden bu şekilde özür dilemesi İslâm'ın özüne ve ruhuna kesinlikle aykırıdır. Zîra Yüce Allah yanlış tanıtılmakta ve gerçekler çarpıtılmaktadır. Özü gerektirecek herhangi bir durum yoktur. Kaldı ki, "*O yapıp ettiklerinden sorguya çekilemez, ama onlar (mutlaka) sorgulanacaklar*"¹⁷⁸⁷ diyen Allah'ın hiçbir kimseden

¹⁷⁸⁴ KURTÛBÎ, *Tefsîr*, VI, 361. Ayrıca bkz. XIX, 157. Konu ile ilgili diğer yorumlar için bkz. TABERÎ, *Tefsîr*, VII, 124, 126-127; BAĞDÂDÎ, *Târih*, IV, 289; XII, 302; İBN KESÎR, *Tefsîr*, I, 75-77; II, 115, 583.

¹⁷⁸⁵ Hicr, 15/43.

¹⁷⁸⁶ AHMED BÎCAN, s. 407.

¹⁷⁸⁷ Enbiyâ, 21/23.

özür dilemesi veya hiçbir kimseye hesap vermesi söz konusu değildir. Rivâyette de ifade edildiği üzere insan olarak yaratılma şerefi bahşedilenler bu dünyada sınanmaktadır. Doğasına yabancılaşarak dînî ve ahlâkî değerleri bilerek ve isteyerek inkar edenleri ise bir azap beklemektedir. Allah'ı yalanlayanlara Âhirette herhangi bir rahmet söz konusu değildir. Ruhundan üfleyerek değer verdiği insanı imtihan yapan Allah'ı sanki pişman olmuş gibi göstermek yanlışır. Zira Allah'ın özür dileyeceğinden bahsetmek, yaptıkları nedeniyle üzüntü duyduğu anlamına gelir. Bu ise pişmanlığın tabii bir sonucudur. Oysa böyle bir durum Allah için söz konusu olamaz. Diğer taraftan hayrı şerrinden zerre miktarı fazla olanların Allah'ın rahmetiyle cennete girecekleri zaten bilinmektedir. Hal böyleyken mizana varıp oturmanın bir mânâsı yoktur. Bu itibarla, rivâyette anlatılanların İsrâiliyyât kabilinden haberler olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak bu rivâyetin uydurma olduğu açıktır.

5. Peygamber (a.s.) dedi: “Süleyman (a.s.) cemî peygamberlerden beş yüz yıl sonra (cennete) gire, dünyaya padişah olduğu için. Ve benim Sahâbe’lerimden Abdurrahman b. Avf, ol dahî Sahâbe’lerimden sonra gire, zengin olduğu için.”¹⁷⁸⁸

Bîcan, eserin beşinci bölümünde “Cennete Giriş” bahsinde, cennetin sekiz kapısından girecek kimselerle ilgili aktardığı rivâyetin arkasından bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Abdurrahman b. Ganem'den gelen rivâyet şu şekildedir. “*Ömer b. el-Hattab, Muaz b. Cebel'i Şam'ın sorumluluğuna (valiliğine) getirdi ve ona insanlara haklarını vermesi konusunda tâlimat gönderdi. O insanlara dağıtım yaparken akşama doğru Ristaklı bir adam geldi ve: 'Ey Muaz, benim de hakkımı ver. Çünkü ben Ristaklıyım, orası şöyle şöyle (uzak) bir yerdir ve benim akşam olmadan dönmem gerekiyor' dedi. Muaz ona: 'Hayır! Şunlara (yani) Medînelilere vermeden vallahi sana vermem. Çünkü ben Rasûlullah'ı şöyle derken duydum. Hz. Peygamber: 'Peygamberlerin tamamı, Süleyman b. Dâvud'dan (a.s.) kırk sene önce cennete girecekler; Fakir mü'minler zenginlerden kırk sene önce cennete girecekler; eğer o*

¹⁷⁸⁸ AHMED BÎCAN, s. 431.

zenginler çok ibâdetle meşgul olan salih kimseler iseler, diğerlerinden kırk sene önce cennete girecekler.¹⁷⁸⁹ Medîneliler de, başlarına bir belâ gelse bile şehirlerinin, cemaatlerinin, topluluklarının ve zikir halkalarının üstünlükleri sebebiyle Ristaklılardan kırk sene önce cennete gireceklerdir' dedi." Rivâyeti Abdurrahman b. Ganem'den, Taberânî tahrir etmiştir.¹⁷⁹⁰ Heysemî Taberânî'nin hocası Ali b. Said er-Râzî'den rivâyet ettiğini, onun "leyyin", diğer râvîlerin ise "sika" olduğunu, ancak onların bir kısmı hakkında ihtilaflar bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁹¹ Aynı rivâyetin farklı tarîkini bir başka yerde değerlendiren Heysemî, burada da Ali b. Said hakkında Dârekutnî'nin "leyse bi-zâke" dediğini belirtmiş, bu râvînin rivâyetinde tek kaldığını söylemiştir.¹⁷⁹² Taberânî de Abdurrahman b. Ganem'den işiten ama ismi bilinmeyen bir râvî bulunduğunu kaydetmiştir.¹⁷⁹³ Deylemî *Firdevs*'te aynı rivâyeti, Muaz b. Cebel'den muhtasar olarak vermiştir.¹⁷⁹⁴ *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin eserlerine almadıkları, senedinde ve metninde problem olan rivâyetle ilgili şunları ifade etmemiz mümkündür. Her şeyden önce Muaz b. Cebel gibi bir sahâbînin, mazeretini nezaketle belirten bir kimseye karşı bu tarz tutarsız sözler söylemesi düşünülemez. Bu itibarla onun adının bu rivâyete karıştırıldığını düşünmekteyiz. Zaten şehirlerin faziletleri konusunda ortaya konulan rivâyetlere karşı ihtiyatlı olunması gerektiği bilinmektedir. Ayrıca bu rivâyette zikir halkalarından ve salih kölelere tanınan ayrıcalıklardan bahsedilmesi, sûfilerin rivâyet üzerinde etkileri olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.¹⁷⁹⁵ Bununla birlikte, Muaz'a söylettirilen gerekçeler hiç iknâ edici değildir. Bir insana sırasını beklemesi gerektiğini ifade etmek için çelişkilerle dolu sözler söylemeye gerek yoktur. Üstelik bu sözleri Hz. Peygamber'e nispet etmekte insafla bağdaşmamaktadır. Dolayısıyla, bir peygamberi saltanat sahibi olduğu gerekçesiyle -ki tartışılır- cennete sonradan girdirmek, fakirliği üstün gösterip

¹⁷⁸⁹ Başka bir tarikte ise; "salih köleler, hür olanlardan kırk sene önce cennete girecekler" şeklindedir. Bkz. TABERÂNÎ, *Evsât*, IV, 250

¹⁷⁹⁰ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XX, 77; *Evsât*, IV, 250,

¹⁷⁹¹ HEYSEMÎ, VIII, 105.

¹⁷⁹² HEYSEMÎ, X, 262.

¹⁷⁹³ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XX, 77.

¹⁷⁹⁴ DEYLEMÎ, V, 507.

¹⁷⁹⁵ Fakirliği ve fakir köleleri üstün gösteren yaklaşımlarla ilgili bkz. EBÛ TÂLİB el-MEKKÎ, II, 414-421. Ayrıca Hz. Süleyman'ın diğer peygamberlerden sonra, Abdurrahman b. Avf'ın da diğer sahâbelerden kırk yıl sonra cennete girdirileceğini ifade eden rivâyet hakkında bkz. SAKLAN, Bilal, *Kütüb'ül-Kulûb'daki Tasavvufî Hadisler*, s. 180-181.

zenginliği eleştirmek, salih köleleri salih olan hür kimselerden önce cennete sokmak ve genellemeci bir bakış açısıyla bir şehri diğerine üstün tutup öteki şehri dışlamak, Hz. Peygamber'in getirdiği öğretilerle çelişen durumlardır. Bu nedenle, söz konusu rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Diğer taraftan kaynaklarda fakirliğe özendiren buna benzer bir takım rivâyetlerin olduğu görülmektedir. Nitekim; Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Mü'minlerin fakirleri, zenginlerinden yarım gün (yani) beş yüz sene önce cennete gireceklerdir*” şeklindeki rivâyeti Ebû Hureyre'den; Tirmîzî, İbn Mâce, Nesâî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Ebû Yâ'lâ, İbn Hıbbân, Taberânî, Ebû Nuaym, Hatib el-Bağdâdî ve Heysemî tahrir etmişlerdir.¹⁷⁹⁶ Tirmîzî, rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Heysemî, Taberânî'nin isnadında yer alan râvî Adiy b. el-Fazl et-Teymî'nin “zayıf” olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁹⁷ Rivâyet zayıftır.

Bu fakirlerin, “*Muhâcirlerin fakirleri olduğu ve zenginlerden beş yüz sene önce cennete gireceklerinin ifade edildiği*” rivâyeti ise Ebû Said el-Hudrî'den; Ebû Dâvud, Tirmîzî, İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ, Taberânî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁷⁹⁸ Tirmîzî rivâyete “hasen-garib” hükmünü vermiştir. Bu rivâyet te zayıftır.

“*Zenginlerden önce cennete gireceklerin Muhâcirlerin fakirleri olduğu ve onların da kırk yıl önce girecekleri*” şeklindeki rivâyeti ise Abdullah b. Amr'dan; Nesâî, Dârimî ve İbn Hıbbân tahrir etmişlerdir.¹⁷⁹⁹ Bu rivâyet te zayıftır.

“*Mü'minlerin fakirleri, zenginlerinden yarım gün (yani) beş yüz sene önce cennete gireceklerdir*” şeklindeki rivâyeti Abdullah b. Ömer'den İbn Mâce tahrir

¹⁷⁹⁶ TİRMİZÎ, 34/Zühd, 37 (IV, 578); İBN MÂCE, 37/Zühd, 6 (II, 1380); NESÂÎ, **Kübrâ**, VI, 412; İBN HANBEL, II, 296, 343, 451, 512, 513, 519; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 86, EBÛ YÂ'LÂ, X, 411; İBN HİBBÂN, II, 451; TABERÂNÎ, **Evsât**, VIII, 357; EBÛ NUAYM, **Hilye**, VIII, 212; HATİB el-BAGDÂDÎ, **Tarih**, VII, 225; V, 33; HEYSEMÎ, **Mevârid**, I, 636. Ayrıca bkz. TABERÎ, **Tefsîr**, XVII, 183; DEYLEMÎ, **Firdevs**, V, 507; İBN KESİR, **Tefsîr**, III, 229; MÛNÂVÎ, **Feyz**, II, 152; V, 418; ACLÛNÎ, II, 540; AZİMÂBÂDÎ, X, 73.

¹⁷⁹⁷ HEYSEMÎ, **Mecma'**, X, 260.

¹⁷⁹⁸ EBÛ DÂVUD, 24/İlim, 13 (IV, 72-73); TİRMİZÎ, 34/Zühd, 37 (IV, 577); İBN HANBEL, III, 63, 96; V, 366; EBÛ YÂ'LÂ, II, 382; TABERÂNÎ, **Evsât**, I, 33-34; III, 348; VIII, 357-358; BEYHAKÎ, **Şuab**, VII, 335-336.

¹⁷⁹⁹ NESÂÎ, **Kübrâ**, III, 443; DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 118 (II, 643); İBN HİBBÂN, II, 452.

etmiştir.¹⁸⁰⁰ Heysemî, senedde bulunan râvî Musâ b. Ubeyde er-Rebezî'nin “zayıf” olduğunu söylemiştir.¹⁸⁰¹ Bu rivâyet te zayıftır.

“Mü'minlerin fakirlerinin, zenginlerinden kırk sene önce cennete gireceklerine” dair rivâyeti ise Câbir b. Abdillâh'tan; Tirmîzî, İbn Hanbel ve İbn Humejd tahrîc etmişlerdir.¹⁸⁰² Tirmîzî rivâyete “hasen” hükmünü vermiştir. Bu rivâyet te zayıftır.

İbn Hacer, kırk ve beş yüz sene ifadeleri hakkında, Gazzâlî'nin görüşüne katılarak bunların fakirliğin dereceleri ile ilgili olduğunu ifade etmiş,¹⁸⁰³ Münâvî de bu yoruma katılmıştır.¹⁸⁰⁴ Tahrîcini yaptığımız rivâyetlerin hiç birisinde “benim Sahâbe'lerimden Abdurrahman b. Avf, ol dahî Sahâbe'lerimden sonra gire, zengin olduğu için” şeklindeki ifadenin yer almadığı görülmektedir.

Netice olarak, fakirlikten Allah'a sığınan; veren elin alan elden üstün olduğunu söyleyen; güvenilir ve dürüst iş adamlarını öven; kendisi de ticaretle meşgul olan; sürekli üretmeyi tavsiye eden ve fakirleri çalışmaya teşvik eden bir Peygamber'in fakirliği yüceltecek sözler söylemesi mümkün değildir. Her ne kadar tevâzû için söylediği, büyüklük taslayan zorba zenginlerden olmamak için Allah'a böyle dua ettiği ifade edilse de,¹⁸⁰⁵ onun fakirliği üstün göstermeye çalışması doğru değildir. Kısacası, onun fakir olanları sabra davet etmesi mümkün olmakla beraber, fakirliği teşvik etmediğinin özellikle altının çizilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, fakirlikle ilgili bu ve benzeri rivâyetlerin oluşması ve yaygınlaşmasında sûfilerin ve bir takım kıssacıların rolü olduğu ve Hz. Peygamber'in otoritesini kullanarak kendilerini bu şekilde teselli ettikleri ve taraftar topladıkları anlaşılmaktadır.¹⁸⁰⁶

¹⁸⁰⁰ İBN MÂCE, 6/Zühd, (II, 1381).

¹⁸⁰¹ HEYSEMÎ, X, 101.

¹⁸⁰² TİRMİZÎ, 34/Zühd, 37 (IV, 578); İBN HANBEL, III, 324; İBN HUMEJD, s. 336.

¹⁸⁰³ İBN HACER, **Feth**, XII, 367.

¹⁸⁰⁴ MÜNÂVÎ, **Feyz**, IV, 442.

¹⁸⁰⁵ İBN HACER, **Feth**, XII, 367; MÜNÂVÎ, **Feyz**, IV, 442; ACLÛNÎ, II, 540; AZİMÂBÂDÎ, X, 73.

¹⁸⁰⁶ Mesela Ebû Tâlib el-Mekkî, Tevbe sûresinin 9/91-93. âyetlerini “fakirliğin zenginliğe üstünlüğü” şeklinde yorumlamıştır. Âyetlerin nuzül sebeplerinin böyle bir yoruma imkan tanımadığı ve bu yorumun yanlışlığıyla ilgili olarak bkz. SAKLAN, B., **Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadisler**, s. 52. Görüldüğü üzere sûfilerin, fakirliği üstün gösterme gayretleri ve zenginliğe karşı menfî bir tavırları söz konusudur.

Tahricini yaptığımız rivâyetlerin bazılarının sened ve metinlerine yönelik tenkîdler bulunmaktadır.¹⁸⁰⁷ Sonuç olarak, söz konusu rivâyetlerin tamamı zayıftır.

VII. HESAPSIZ CENNETE GİDECEKLERİN DURUMU

1. Nakildir ki, Sahih-i Müslim’de Peygamber (a.s.) dedi: “Benim ümmetinden yetmiş bin kişi hesapsız uçmaka gireler. Ve her bir kişi ile yetmiş bin kişi dahî beraber gireler.”¹⁸⁰⁸

Ahmed Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde, ilk olarak bu rivâyeti zikretmiştir. Arkasından, Seyyid Şerif Cürcânî’nin yetmiş sayısından muradın çokluk olduğunu söylediğini belirtmeyi de ihmal etmemiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

“...Hz. Peygamber’in ümmetinden azaba ve pisliğe uğramaksızın yetmiş bin kişinin cennete gireceği...” şeklindeki mufassal rivâyeti Abdullah b. Mes’ud’dan; İbn Hanbel, Tayâlisî, İbn Ebî Şeybe, Bezzâr, Ebû Yâ’lâ, Şâ’şî, İbn Hıbbân, Taberânî, Hâkim, Ebû Nuaym ve Heysemî,¹⁸⁰⁹ farklı lafızlarla Ebû Hureyre’den, Buhârî,¹⁸¹⁰ İbn Abbas’tan ise; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, İbn Hanbel, Ebû Avâne, İbn Hıbbân, Ebû Nuaym ve Beyhakî,¹⁸¹¹ tahric etmişlerdir Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih”

¹⁸⁰⁷ YILDIRIM, Ahmet, **Din, Dünyevîleşme ve Zühd**, Araştırma Yay., Ank, 2005, s. 171. Zenginlik ve fakirlik konusundaki bir takım rivâyetleri değerlendiren Yıldırım, bunların gerek sened ve gerekse metin açısından tenkîd edildiklerini, bazı rivâyetlerin kaynağının Ehl-i kitap’tan alınan bilgilere dayandığını, zamanın siyasî ve kültürel olaylarının bu rivâyetlere yansımalarının söz konusu olabileceğini ifade etmektedir. O, bu rivâyetlere dayanılarak İslâm’a göre sağlıklı bir zühd anlayışının ortaya konulamayacağını, zîra, Hz. Peygamber’den bu rivâyetlerin zıddı da sayılabilecek hadislerin geldiğini, bu konuda doğru ve sağlıklı bir sonuca ulaşabilmek için Kur’an-ı Kerim’in verileriyle Sünnet’in bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

¹⁸⁰⁸ AHMED BÎCAN, s. 400.

¹⁸⁰⁹ İBN HANBEL, I, 401, 403, 417, 420, 454; TAYÂLİSÎ, s. 47, 53; İBN EBÎ ŞEYBE, V, 53; BEZZÂR, IV, 271; EBÛ YÂ’LÂ, IX, 231, 233; ŞÂ’ŞÎ, **Müsned**, II, 123; İBN HİBBÂN, XIII, 447, 448; TABERÂNÎ, **Kebîr**, X, 5, 6; HÂKİM, IV, 460, 621; EBÛ NUAYM, **Hilye**, II, 13, 247-248; HEYSEMÎ, **Mevârid**, I, 658.

¹⁸¹⁰ BUHÂRÎ, 77/Libas, 18 (VII, 40).

¹⁸¹¹ BUHÂRÎ, 76/Tıb, 18, 42 (VII, 16, 26); 81/Rikâk, 50 (VII, 199); MÜSLİM, 1/İmân, 94 (I, 199-200); TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 16 (IV, 631); İBN HANBEL, I, 271; EBÛ AVÂNE, I, 82, 83, 85; İBN HİBBÂN, XIV, 339; EBÛ NUAYM, **Müsnedü’l-Müstahrec**, I, 284; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, IV, 378; **Şuab**, II, 58. Ayrıca bkz. NEVEVÎ, **Şerh**, III, 94; İBN KESİR, **Tefsîr**, I, 393-394, 511; IV, 295.

hükümünü vermiştir. Heysemî ise, Ebû Yâ'lâ'nın tahrir ettiği rivâyetin senedinin "sahihin ricâli" olduğunu söylemiştir.¹⁸¹² Rivâyet hasendir.

"Pisliğe bulaşmaksızın yetmiş bin kişinin cennete gireceği, yüzlerinin ayın on dördü gibi parlayacağı, kalplerinin bir adamın kalbi gibi olacağı, Hz. Peygamber'in Rabbinden sayıyı artırmasını isteyeceği ve Allah'ın her birine yetmiş bin kişi daha ilave edeceği" şeklindeki rivâyeti Ebû Bekir es-Siddîk'tan, İbn Hanbel tahrir etmiştir.¹⁸¹³ Rivâyet hasendir.

"Ümmetinden yetmiş bin veya yedi yüz bin kişi hep birlikte yüzleri ayın on dördü gibi parlacağı halde mutlaka cennete girecekler" şeklindeki rivâyeti Sehl b. Sa'd'dan, Buhârî tahrir etmiştir.¹⁸¹⁴ Rivâyet sahihtir.

"Rabbim bana, ümmetinden yetmiş bin kişiyi hesap ve ceza olmaksızın cennete girdireceğine söz verdi. Her bin ile yetmiş bin ve Rabbimin avucuyla üç avuç daha" şeklindeki rivâyeti ise Ebû Umâme'den; Tirmîzî ve İbn Mace tahrir etmişlerdir.¹⁸¹⁵ Tirmîzî rivâyete "hasen-garib" hükümünü vermiştir. Rivâyet zayıftır.

Görüldüğü üzere konu ile ilgili sahih, hasen ve zayıf rivâyetler de söz konusudur. Yetmiş ve katlarıyla ifade edilen sayıların kesretten kinaye oldukları anlaşılmaktadır. Netice îtibârıyla Ahmed Bîcan tarafından nakledilen rivâyet sahihtir.

2. Rasûlu Ekrem (s.a.v.) vedâ haccında dedi: "Ey Âdem oğlanları! Beş vakit namazınızı kılın. Ve ramazan ayında oruç tutun. Ve hacca varın. Ve malınızın zekatını verin, nefsinizi arıtmak için. Gönül hoşnutluğu ile ondan varın Rabbînizin uçmakına girin. (بلا حساب ولا عذاب) 'Bilâ hesâbin ve lâ azâbin' dedi."¹⁸¹⁶

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde "Cennete Hesapsız Girecek Kimseler" bahsinde, ikinci olarak bu rivâyeti zikretmiştir. Ve bu rivâyetin Muhammed

¹⁸¹² HEYSEMÎ, IX, 304-305.

¹⁸¹³ İBN HANBEL, I, 6.

¹⁸¹⁴ BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 50 (VII, 199). Râvî, 70 000 mi yoksa 700 000 mi olacağı konusunda şüphe etmiştir.

¹⁸¹⁵ TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 12 (IV, 626); İBN MÂCE, 37/Zühd, 34 (II, 1433). Üç avuç ifadesinin kesretten kinâye olduğu ifade edilmektedir.

¹⁸¹⁶ AHMED BÎCAN, s. 400.

ümmetinin çoğunluğunun hesapsız ve azapsız cennete gideceğine delil olduğunu söylemiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak benzer rivâyetler söz konusudur. Nitekim; Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “İslâm beş temel üzere kurulmuştur. Allah’tan başka hiçbir ilah olmadığına ve Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekat vermek, ramazan ayında oruç tutmak ve hacca gitmek” şeklindeki rivâyeti Abdullah b. Ömer’den; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Nesâî, İbn Hanbel, Humeydî, İbn Humeyd, İbn Huzeyme, Ebû Yâ’lâ, İbn Hıbbân, Taberânî, Ebû Nuaym ve Beyhakî,¹⁸¹⁷ Cerir b. Abdillâh el-Becelî’den; İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ ve Taberânî¹⁸¹⁸ tahric etmişlerdir. Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih hükmünü vermiştir. Rivâyet sahihtir.

Tahricini yaptığımız rivâyetin tariklerinin hiç birinde bu beş esas yapıldığı zaman “gönül hoşnutluğuyla ve hesapsız-azapsız cennete gireceğine” dair bir kayıt yoktur. Dolayısıyla müellifin naklettiği söz konusu rivâyetin başka bir kaynaktan alındığı anlaşılmaktadır. İslâm’ın sadece bu beş unsurdan ibaret olduğu ve bunlar yapıldığı zaman cennete gidileceğini zannedenlerin yanılmalarına fırsat tanıyan bu tür rivâyetlere karşı ihtiyatlı olunması gerekmektedir. Zîra bu sayılanlar İslâm’ın temel esaslarıdır, ancak bunlarla İslâm tamamlanmamaktadır. Diğer temel ilkeler göz ardı edildiğinde ise, İslâm’ın yanlış anlaşılması ve tanıtılması kaçınılmaz olmaktadır. Sonuç olarak, Bican’ın naklettiği ve kaynağını tespit edemediğimiz rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

3. Nakildir ki, Peygamber (a.s.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü olsa, Hak Teâlâ: ‘Hani onlar ki, bana her halde şükrederdi?’ Bir kavm durugele (çıkagele). Onlar uçmaka gire hesapsız. Ve yine nidâ oluna ki, ‘Hani onlar ki

¹⁸¹⁷ BUHÂRÎ, 2/İmân, 2 (I, 8); 65/Tefsîr, 2-30 (V, 157); MÜSLİM, 1/İman, 5 (I, 45); TİRMÎZÎ, 38/İmân, 3 (V, 5); NESÂÎ, 47/İmân, 13 (VIII, 107-108); KÜBRÂ, VI, 531; İBN HANBEL, II, 26, 92, 120, 143; HUMEYDÎ, II, 308; İBN HUMEYD, s. 261; İBN HUZEYME, *Sahih*, I, 159; III, 187; IV, 128; EBÛ YÂ’LÂ, X, 164; İBN HİBBÂN, I, 374; IV, 294; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XII, 412; *Evsât*, III, 205; EBÛ NUAYM, *Müsned*, I, 109, 110; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, IV, 81; *Şuab*, I, 54; III, 185, 288, 428.

¹⁸¹⁸ İBN HANBEL, IV, 363; EBÛ YÂ’LÂ, XIII, 489, 496; TABERÂNÎ, *Kebîr*, II, 326, 327; *Sağîr*, II, 60.

zikrullah edip, almağa ve satmağa meşgul olmazlardu?’ Bir kavm durugele hesapsız uçmaka gire. Onda sonra nidâ oluna ki ve diye ki: ‘Hani onlar ki gecelerde halk yatarken onlar ibâdet ederlerdi?’ Bir kavm durugele. Onlar dahî hesapsız uçmaka gireler. Ondan sonra geri kalan halk hesap oluna.”¹⁸¹⁹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Hesap” bahsinde, bu rivâyeti zikretmiştir. O, Hesapsız cennete girecek kimselerden bazılarının özelliklerine de burada işaret etmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

4. Ebû Hureyre Peygamber’den nakleder. Peygamber (s.a.v.) dedi: “Ne bahtlı ol kişiye ki, benim ümmetimden ola ve deniz kenarında ölmüş ola. Kaçan kıyâmet günü olsa kabrinden kalkalar, Arş altına varalar. Hak Celle ve Alâ Hazretleri diye: ‘Bunlar deniz kenarında sakin olanlardır?’ Ferişteler diyeler: ‘Neam ya Rabbî! Onlardır.’ Hak Teâlâ diye: ‘Onlara hesap yoktur, varın uçmaka girin ve bikirler kuçun (el değmemiş güzellere koşun) ve envâ ile tene’um eyleyin.’”¹⁸²⁰

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde, bu rivâyete dayanarak deniz kenarında yaşayanların gerekli şartları taşımaları halinde cennete hesapsız gireceklerine işaret etmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte bir kimsenin sırf deniz kenarında yaşadığı için hesapsız cennete gideceğinden bahseden başka rivâyetlere de rastlanılmamıştır. Ancak deniz şehidleri ile ilgili bir takım rivâyetler bulunmaktadır ki, onlar da şöyledir:

¹⁸¹⁹ AHMED BÎCAN, s. 397.

¹⁸²⁰ AHMED BÎCAN, s. 401. (Ahmed Bîcan rivâyetin sonunda şu şekilde dua etmektedir. “Elhamdülillah ki, Hak Teâlâ Hazretleri miskin Ahmed Bîcan’ı deniz kenarında, gâziler şehrinde, Gelibolu’da yarattı. Ümidir ki, hesapsız uçmağa gire, bi Fazlillehi Teâlâ ve Şefâat-i Nebiyyihi Aleyhi’s-Selâm”).

“...Allah deniz şehidlerinin ruhları hariç, diğer bütün ruhları kabzetmekle ölüm meleğini görevlendirmiştir. Ancak deniz şehidlerinin ruhlarını kabzetmeyi kendisi üstlenmiştir. Allah, kara şehidlerinin kul hakkı hariç bütün günahlarını bağışlar. Lakin deniz şehidlerinin kul hakkı dahil bütün günahlarını bağışlar” şeklindeki rivâyeti Ebû Umâme'den; İbn Mâce ve Taberânî tahrir etmişlerdir.¹⁸²¹ Rivâyetin senedinde bulunan râvî Ufeyr b. Mâ'dân eş-Şâmî (166/782) tenkîd edilmiş bir kimsedir. Yahya b. Maîn onun hakkında, “leyse bi-şey, leyse bi-sika”, İbn Hanbel, “münkeru'l-hadîs”¹⁸²² ve İbn Ebî Hâtîm: “*Aslı olmayan münker rivâyetleri nakleder*”¹⁸²³ demişlerdir. Zeynuddîn el-İrâkî “çok zayıf”¹⁸²⁴ derken, Heysemî de onun “çok zayıf” olduğuna eserinin pek çok yerinde işaret etmiştir.¹⁸²⁵ Bûsirî ise Buhârî, Nesâî ve başkalarının onu “zayıf” saydıklarını belirtmiştir.¹⁸²⁶ Mizzî de, diğer râvî Kays b. Muhammed b. İmran Sinan el-Kindî'nin tercemesinde bu rivâyeti zikretmiş, İbn Hıbbân'ın onu *Sikât*'ına aldığını, İbn Mâce'nin de ondan bir hadis rivâyet ettiğini ifade etmiştir.¹⁸²⁷ Sonuç olarak İslâm'ın temel esaslarıyla çelişen, deniz şehidlerinin ruhunu bizzat Allah'a aldırان ve diğer şehidlerden farklı olarak onların kul borçlarını da tamamen sildiren mezkur rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

“Allah Teâlâ deniz şehidlerinin ruhunu kendi eliyle kabzeder. Onlar için ölüm meleğini görevlendirmez. Onların ruhunun kabzedilmesi, süt içmek gibidir (tereyağdan kıl çekmek kadar kolaydır, acı duymazlar)” şeklindeki rivâyeti Yahya b. Ebî Kesîr'den; Hâris,¹⁸²⁸ Selman'dan da Deylemî tahrir etmişlerdir.¹⁸²⁹ Temel hadis kaynaklarında yer almayan bu rivâyetin de uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu ve benzerî rivâyetlerle, Kâ'b el-Ahbar'dan nakledilen şu rivâyet arasındaki

¹⁸²¹ İBN MÂCE, 24/Cihad, 10 (II, 928); TABERÂNÎ, **Kebîr**, VIII, 170.

¹⁸²² UKAYLÎ, **Duafâ**, III, 430; İBN ADİYY, **Kâmil**, V, 379-380; ZEHEBÎ, **Mizan**, V, 104-105.

¹⁸²³ İBN EBÎ HÂTİM, **Cerh**, VII, 36; İBNÜ'L-CEVZÎ, II, 180.

¹⁸²⁴ MÜNÂVÎ, **Feyz**, IV, 167.

¹⁸²⁵ HEYSEMÎ, **Mecmâ'**, I, 102, 217, 257, 285, 300; II, 65, 78, 93, 291; IV, 67, 72, 261, 294, 302; V, 106, 154, 178; VII, 106, 157, 209, 275, 326; VIII, 15, 25, 116, 131, 257; IX, 378; X, 59, 155, 299; ŞEVKÂNÎ, **Neyl**, III, 16.

¹⁸²⁶ BÛSİRÎ, **Misbâh**, III, 159. Ayrıca bkz. IV, 94.

¹⁸²⁷ MİZZÎ, **Tehzîb**, XXIV, 77. Ayrıca bkz. İBN HACER, **Tehzîb**, VIII, 359.

¹⁸²⁸ HÂRİS, **Müsned**, II, 658. Benzer rivâyet için bkz. KURTÛBÎ, **Tefsîr**, IV, 274.

¹⁸²⁹ DEYLEMÎ, **Firdevs**, I, 148.

benzerlik dikkatleri çekmekte ve bu tür rivâyetlerin esin kaynağının kimler olabileceği hakkında bir fikir vermektedir.

“*Şehidlerin en faziletlisi, denizde boğularak ölündür. Ona iki şehid sevabı vardır. (Üstelik) bu kimseye gemiye bindiği andan tekrar geminin limana demir atmasına varıncaya kadar, tıpkı Allah yolunda boynu vurularak şehid edilen kişinin sevabı gibi sevap yazılır.*”¹⁸³⁰ Temel hadis kaynaklarından bulunamayan bu rivâyetin de uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

Deniz şehidlerine tanınan ayrıcalıktan bahseden bir diğer rivâyet te şudur: “*Deniz şehidleri, Allah katında kara şehidlerinden daha üstündür.*” Bu rivâyeti Sa’d b. Cenâde el-Avfî’den (11/632), Taberânî tahrir etmiştir.¹⁸³¹ Bu râvî hakkında Ebû Hâtim “zayîfu’l-hadis”, Buhârî “leyse bi-zâke”¹⁸³² demiş, İbn Hibbân ise onu *Sikât*’ın da zikretmiştir. İbn Hacer, İbn Hibbân’ın adı geçen râvîyi *Duafâ*’sında da kaydettiğini ve ona “münkeru’l-hadis” dediğini belirttikten sonra: “*Onun hakkında mı, oğlu hakkında mı, yoksa ikisi için mi söyledi bilmiyorum*” demiştir.¹⁸³³ İbn Hacer bir başka eserinde bu kimse ile ilgili olarak: “*Sadûk, çok hata yapar ve üçüncü dereceden müdellis Şiidir*” gibi değerlendirmelerde de bulunmuş,¹⁸³⁴ Mübârekfûrî de bu tespitleri aktarmıştır.¹⁸³⁵ Heysemî ise, rivâyetin senedinde tanımadığı kimseler olduğunu ifade etmiştir.¹⁸³⁶ Münâvî ise bu görüşü tekrarlamıştır.¹⁸³⁷ Bu rivâyetlerin ortaya atılmasında tarihî ve sosyolojik şartların bir takım etkilerinin olduğu görülmektedir. Netice itibarıyla tahririni yaptığımız son rivâyetin de uydurma olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak belirtelim ki, bu rivâyetlerin uydurma olması deniz şehidleriyle ilgili sahih hadislerin bulunmadığı anlamına da gelmemektedir.

¹⁸³⁰ İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yûsuf, (463/1071), **et-Temhîd limâ fi’l-Muvattâ mine’l-Meânî ve’l-Esânîd**, (I-XXIV), thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdulkebir el-Kübrâ, Vezâretü Umûmi’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Mağrib, 1387, I, 239.

¹⁸³¹ TABERÂNÎ, **Kebîr**, VI, 52.

¹⁸³² **Leyse bi-zâke**; Zehebî, Irâkî ve Sehâvî’ye göre leyse bi’l-umde mânâsıdır. **Leyse bi’l-umde** ise; Irâkî’ye göre cerhin 5., Sehâvî’ye göre 6. mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği bir hadis i’tibâr için alınır. Bkz. AYDINLI, s. 89.

¹⁸³³ İBN HACER, **Tehzîb**, II, 255. Ayrıca bkz. MİZZÎ, **Tehzîb**, VI, 211-212.

¹⁸³⁴ İBN HACER, **Takrîb**, s. 393.

¹⁸³⁵ MÜBÂREKFÛRÎ, **Tuhfe**, III, 97; IV, 466; VI, 74, 330.

¹⁸³⁶ HEYSEMÎ, **Mecmâ’**, V, 282.

¹⁸³⁷ MÜNÂVÎ, **Feyz**, II, 237, 455.

5. Abdullah b. Mübarek, Rasûlü Ekrem (s.a.v.) Hazretlerinde nakleder ki, Rasûl (a.s.) Hazretleri dedi: “Ne bahtlı ol kişiye ki, deniz kenarında ola. Kaçan kabrinden çıksa anda ileteler, Arş’a çıkaralar. Hak Teâlâ Hazretleri feriştehlere diye: ‘Bunlar ol deniz kenarında olanlar mıdır?’ Feriştehlery diyeleyer: ‘Belî (evet), ya Rabbî! Onlardır.’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri diye: ‘Onlara hesap yoktur, uçmaka götürün! diye.’”¹⁸³⁸

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Cihad” bahsinde, deniz kenarında nöbet tutan, namaz kılan ve deniz gâzisi olan kimselere verilen sevaplardan bahsederken kullandığı rivâyetlere ilave olarak bu rivâyeti de zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak deniz gazâsına katılanları bekleyen büyük mükafatlarla ilgili bir takım rivâyetler bulunmaktadır.¹⁸³⁹ Şöyle ki; “*Kim Allah yolunda bir deniz gazâsına katılırsa, -elbette Allah kendi yolunda gazâ edenleri en iyi bilendir- bu kimse Allah’a karşı olan kulluğunu tamamıyla yerine getirmiş, tamamıyla cenneti elde etmiş ve tamamıyla da cehennemden uzaklaşmış olur*” şeklindeki rivâyeti İmran b. Husayn’dan; İbn Ebî Âsım ve Taberânî tahrir etmişlerdir.¹⁸⁴⁰ İbn Ebî Âsım, bu rivâyetin isnadının “çok zayıf” olduğunu söylemiştir. Taberânî ise, bu hadisi Yunus b. Ubeyd’dan sadece Ömer b. es-Subh’un rivâyet ettiğini, diğer râvî Muhammed b. Humeyr’in de rivâyetinde tek kaldığını ifade etmiştir.¹⁸⁴¹ Senedde yer alan râvî Ömer b. es-Subh hakkında ise, Ezdî “kezzâb”, Nesâî “leyse bi-sika”, Ebû Hâtim ve İbn Adıyy “münkeru’l-hadis”, İbn Hibbân: “*sika râvîler üzerinden hadis uydurur. Hadisinin yazılması doğru değildir. Ancak teaccüb maksadıyla yazılır*”, Dârekutnî “metrûk”, Ebû Nuaym el-İsfahânî: “*Katâde b. Deâme ve Mukâtil b. Hayyân’dan mevzû hadisler rivâyet eder*” demişlerdir.¹⁸⁴² Heysemî de adı geçen râvînin

¹⁸³⁸ AHMED BÎCAN, s. 329.

¹⁸³⁹ Bu rivâyetlerden bir kısmıyla ilgili yapılan değerlendirmeler için bkz. İBN ABDİLBERR, **Temhîd**, I, 237-245.

¹⁸⁴⁰ İBN EBÎ ÂSİM, **Cihad**, II, 667; TABERÂNÎ, **Kebîr**, XVIII, 154; **Evsât**, III, 218; **Sağîr**, I, 159; MÜNZİRÎ, **Tergîb**, II, 199.

¹⁸⁴¹ TABERÂNÎ, **Evsât**, III, 218; **Sağîr**, I, 159.

¹⁸⁴² İBNÜ’L-CEVZÎ, **İlel**, I, 424; İBN HACER, **Tehzîb**, VII, 407; MİZZÎ, **Tehzîbu’l-Kemâl**, XXI, 396.

“metrûk” olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁴³ Sonuç olarak senedinde cerhedilmiş râvî bulunan rivâyetin uydurma olduğu açıktır.

“...Denizde yapılan bir gazve, karada yapılan on gazveden daha hayırlıdır. Denizleri terketmek sanki bütün vadileri terketmek gibidir...” şeklinde devam eden rivâyeti ise Abdullah b. Amr b. el-As’tan; Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Âsım, Taberânî, Hâkim ve Beyhakî,¹⁸⁴⁴ Ebu’d-Derdâ’dan; İbn Mâce ve Deylemî tahrir etmişlerdir.¹⁸⁴⁵ İbn Ebî Âsım tahrir ettiği rivâyetin isnadının “zayıf” olduğunu ifade etmiştir. Heysemî de, Abdülmelik b. Şuayb b. el-Leys’in, Abdullah b. Amr b. el-As rivâyetinin senedinde yer alan râvî Abdullah b. Sâlih (222-223/836-837) hakkında “sika”, ancak, onun dışındakilerin “zayıf” olduğunu söylediğini kaydetmiştir.¹⁸⁴⁶ Ebû Hâtim ise bu kimse hakkında: “*Bildiğim kadarıyla ‘sadûk’, lakin ömrünün sonuna doğru rivâyet ettiği hadisler sebebiyle eleştirilmiştir*” derken, Ebû Zür’a, “hasenü’l-hadis”¹⁸⁴⁷ olduğunu söylemiştir.¹⁸⁴⁸ Oysa Nesâî onun hakkında “leyse bi-sika” hükmünü vermiş,¹⁸⁴⁹ İbn Hıbbân da, bu râvînin tercemesinde söz konusu rivâyeti zikretmiş, salih bir insan olduğunu belirtmiş, ancak ömrünün sonuna doğru naklettiği münker rivâyetleri gerekçe göstererek “münkerü’l-hadis cidden” hükmünü vermektan çekinmemiştir.¹⁸⁵⁰ Münâvî, Taberânî’nin tahrir ettiği rivâyetin senedi hakkında “la be’s bih” ifadesini kullanmıştır.¹⁸⁵¹ Heysemi, Ebu’d-Derdâ rivâyetinin isnadının “zayıf” olduğunu söylemiş, nedeni ise, Muaviye b. Yahya ve hocası Leys b. Ebî Selim olarak göstermiştir.¹⁸⁵² Nitekim İbn Adıyy, Muaviye b. Yahya’nın tercemesinde bu rivâyeti nakletmiş ve “lâ yutâba’ aleyh” hükmünü

¹⁸⁴³ HEYSEMÎ, **Mecma’**, V, 281. Ayrıca bkz. X, 141.

¹⁸⁴⁴ ABDURREZZÂK, V, 285-286; İBN EBÎ ŞEYBE, **Musannef**, IV, 213; İBN EBÎ ÂSİM, **Cihad**, II, 657-658; TABERÂNÎ, **Evsât**, III, 280; HÂKİM, II, 155; BEYHAKÎ, **Sünen**, IV, 334; ŞUAB, IV, 12. Ayrıca bkz. İBN ABDİLBERR, **Temhîd**, I, 238-239; DEYLEMÎ, **Firdevs**, II, 136; MÜNZİRÎ, **Tergîb**, II, 198-199.

¹⁸⁴⁵ İBN MÂCE, 24/Cihad, 10 (II, 928); DEYLEMÎ, III, 104.

¹⁸⁴⁶ HEYSEMÎ, V, 281,

¹⁸⁴⁷ **Hasenü’l-hadis**; Irâkî’ye göre ta’dilin 4., Sehâvî’ye göre 6. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis i’tibâr için alınır. Bkz. AYDINLI, s. 69.

¹⁸⁴⁸ ZEHEBÎ, **Mîzan**, IV, 121.

¹⁸⁴⁹ ZEHEBÎ, **Mîzan**, IV, 122.

¹⁸⁵⁰ İBN HİBBÂN, **Mecrûhîn**, II, 40-41. Ayrıca bkz. ZEHEBÎ, **Mîzan**, IV, 122.

¹⁸⁵¹ MÜNÂVÎ, **Feyz**, III, 374.

¹⁸⁵² HEYSEMÎ, III, 159. Bûsirî, Heysemî’nin bu kanaatini tekrarlamıştır. Bkz. **Misbâh**, III, 159.

vermiştir.¹⁸⁵³ İbn Hibbân da bu rivâyeti Hâlid b. Yezid el-Umrî'nin tercemesinde zikretmiş ve hakkında “münkeru'l-hadis” ifadesini kullanmıştır.¹⁸⁵⁴ İbnü'l-Cevzî de rivâyetin “sahih” olmadığını belirtmiş, nedenini ise İbn Hibbân'ın kanaatine dayandırarak Hâlid b. Yezid'in yaptığı “mevzû rivâyetler” olarak açıklamıştır.¹⁸⁵⁵ Bütün bu gerekçeleri dikkate almadan ve gerekli araştırmayı tam anlamıyla yapmadan bu rivâyetlerin doğru olduğuna inanan ve bunları savunan kimseler bulunamaktadır.¹⁸⁵⁶ Sonuç olarak, senedinde cerh edilmiş râvîler bulunan rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

“Benimle gazâya katılmayan, deniz gazâsına katılsın” şeklindeki rivâyeti ise Vâsile b. el-Eskâ'dan¹⁸⁵⁷ Taberânî tahrir etmiştir.¹⁸⁵⁸ Münâvî, Semûre b. Cündeb'ten başka bir tarik ile gelen rivâyette, “denizde yapılan bir gazve, karada yapılan iki gazveden efdaldir” şeklinde ziyadenin bulunduğunu söylemiştir.¹⁸⁵⁹ Zürkânî ise (1122/1710), Semûre b. Cündeb kanalıyla gelen bu rivâyetin “zayıf” olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁶⁰ “Benimle gazâya gelemeyen, deniz gazvesine katılsın. Çünkü denizdeki bir günün mükâfatı, karadaki bir ayın mükâfatı gibidir. Denizde bir defa savaşmak karada iki defa savaşmak gibidir...” şeklinde devam eden rivâyeti ise Alkame b. Şihab el-Kuraşî'den; İbn Mübârek ve Abdurrezzâk tahrir etmişlerdir.¹⁸⁶¹ Vâsile b. el-Eskâ' ve Alkame b. Şihab el-Kuraşî'den gelen her iki rivâyetin de senedinde bulunan râvî Amr b. el-Husayn cerhedilmiş bir kimsedir. Onun hakkında

¹⁸⁵³ İBN ADİYY, *el-Kâmil*, VI, 401.

¹⁸⁵⁴ İBN HİBBÂN, *Mecrûhîn*, I, 285.

¹⁸⁵⁵ İBNÜ'L-CEVZÎ, *İlel*, II, 579. Ayrıca bkz. MÜNÂVÎ, IV, 401.

¹⁸⁵⁶ İBN KUDÂME el-MAKDİSÎ, *el-Muğnî*, IX, 165.

¹⁸⁵⁷ Vâsile b. el-Eskâ', daha çok sûflerin ilgi gösterdikleri rivâyetlere ağırlık vermiş bir râvidir. Bir kısım rivâyetleri tenkid edilmiştir. Bkz. TAYÂLİSÎ, *Müsnedü Tayâlisî*, s. 143; İBN EBÎ HÂTİM, *Cerh*, IX, 47; İBN HİBBÂN, *Sikât*, III, 426; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XXII, 86; İSFAHÂNÎ, Ahmed b. Ali, (428/1036), *Ricâlü Müslim*, (I-II), thk. Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1407, II, 309; EBÛ NUAYM, *Hilye*, II, 21; İBN ABDİLBER, *el-İstiâb*, IV, 1564; MİZZÎ, *Tehzîb*, XXX, 393-394; HEYSEMÎ, *Mecma'*, X, 14; İBN HACER, *el-İsâbe*, VI, 591; *Tehzîbu't-Tehzîb*, (I-XIV), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404, XI, 89. Ayrıca bkz. İBN KUDÂME el-MAKDİSÎ, *el-Muğnî*, I, 189; VI, 39; VIII, 402.

¹⁸⁵⁸ TABERÂNÎ, *Evsât*, VIII, 186. Ayrıca bkz. MÜNZİRÎ, II, 200.

¹⁸⁵⁹ MÜNÂVÎ, *Feyz*, VI, 186.

¹⁸⁶⁰ ZÛRKÂNÎ, Muhammed b. Abdillâh b. Yûsuf, (1122/1710), *Şerhu Zürkânî*, (I-IV), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1411, III, 57.

¹⁸⁶¹ İBN MÜBÂREK, Abdullâh, (181/797), *el-Cihad li İbni'l-Mübârek*, thk. Nezîh Hammâd, ed-Dâru't-Tunûsiyye, Tunus, 1972, s.154; ABDURREZZÂK, *Musannef*, V, 286.

Ebû Zur'a "vâhi'l-hadis",¹⁸⁶² Ezdî "çok zayıf", Ebû Hâtim "leyse bi-şey", İbn Adıyy "münkeru'l-hadis" ve Dârekutnî "metrûk" demişlerdir.¹⁸⁶³ Zehebî bu râvî hakkında aynı görüşleri tekrarlamış,¹⁸⁶⁴ İbn Hacer de bu tespitlere katılmıştır.¹⁸⁶⁵ Heysemî ise adı geçen râvî hakkında bazen "zayıf"¹⁸⁶⁶ bazen de "münker" hükmünü tekrarlamıştır.¹⁸⁶⁷ Netice îtibârıyla, deniz savaşlarının önemi bilinmekle beraber senedinde cerhedilmiş râvî bulunan her iki rivâyetin metin îtibârıyla da problemlî olduğu anlaşıldığından uydurma olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Bununla birlikte Bîcan'ın naklettiği rivâyetteki bazı konular dikkatleri çekmektedir. *Envâru'l-Âşikîn*'de aşağıda ele alacağımız rivâyette anlatıldığına göre, ümmet-i Muhammed'den olanlar hesap görülmeden doğruca cennete vardıklarında önce meleklerle karşılaşmışlar, bir takım konuşmalardan sonra cennete hesapsız girmeyi başarmışlardır. Bu rivâyette belirtildiğine göre ise, sırf deniz kenarında yaşayanlar ayrıcalıklı konumları nedeniyle direkt daha üst bir mertebe olan Arş-Â'la'ya çıkmışlar, orada Allah ile muhatap olmuşlar, O'nun tarafından hemen hatırlanmışlar ve hesapsız cennete girmeye hak kazanmışlardır. Kanaatimizce bu rivâyeti üretenler, kendi mantık örgüleri içerisinde tutarlıdırlar. Zîra, deniz şehid ve gâzilerinin âhirette kul borçlarının ödendiği, canlarının ölüm meleği değilde bizzat Allah tarafından alındığı ifade edildikten sonra, bu kimselerin direk Arş-ı a'laya çıkmaları ve Allah ile doğrudan muhatap olmaları gâyet normaldir. Zîra bu kimselerin ancak bu şekilde ödüllendirilmeleri doğru olacaktır. Sonuç olarak, kendi içinde tutarlı, ancak İslâm'ın mantık kuralları içerisinde çelişkilerle dolu olan Bîcan'ın naklettiği bu rivâyetin uydurma olduğu açıktır. Zîra çölde yaşayan insanları denizlerde savaşmaya teşvik için uydurma rivâyetlere gerek yoktur. Zaten hiçbir kimsenin cihadın sadece karada olacağını söylemesi söz konusu değildir. Cihad, Allah yolunda olduktan sonra her yerde ve her zaman olabilir. Mü'minin buna

¹⁸⁶² **Vâhi'l-hadis**; sika olduğu hiç söylenmemiş olan bununla beraber müessir bir sebepten dolayı zayıf olduğu belirtilen râvî. Böyle bir râvî İbn Hacer'in Takrib'teki tertibinde 10. mertebededir ve rivâyet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Bkz. AYDINLI, s. 159.

¹⁸⁶³ İBN ADİYY, **Kâmil**, V, 150; İBN'L-CEVZÎ, **İlel**, I, 386.

¹⁸⁶⁴ ZEHEBÎ, **Mîzan**, V, 306.

¹⁸⁶⁵ İBN HACER, **Tehzîb**, VIII,19; **Telhîsu'l-Habîr**, I, 92; **el-Kavlü'l-Müsedded**, s. 20; MÜNÂVÎ, **Feyz**, I, 269.

¹⁸⁶⁶ HEYSEMÎ, **Mecma'**, II, 106, 262; V, 276; X, 242. Ayrıca bkz. MÜNÂVÎ, **Feyz**, VI, 186.

¹⁸⁶⁷ HEYSEMÎ, **Mecma'**, I, 166, 170; II, 318; III, 127, 211; IV, 17, 227; V, 272; VIII, 20, 96, 192; X, 119, 128, 130, 179, 183.

hazırlıklı olması gerekmektedir. Kaldı ki âyetlerdeki teşvikler¹⁸⁶⁸ ve sahih hadisler bu tür rivâyetlere ihtiyaç bırakmayacak derecede açıktır.

6. Nakildir ki, Kûtu'l-Kulûb'de, Peygamber (a.s.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü olsa, bir kavmi kabirlerinden çıkaralar. Onlar atlarına bineler, uçmaka varalar. Kaçan ferîştehler bazısı bazısına der: ‘Bunlar kimlerdir?’ Bazısı der: ‘Bilmeyiz. Ola ki Muhammed ümmeti olalar.’ Bazı ferîştehler diyeler: ‘Siz kimlersiniz? Ve kimin ümmetindensiniz? Hiç hesap oldunuz mu?’ Onlar diyeler: ‘Olunmadık.’ Ferîştehler diyeler: ‘Dönün! Yine hesap yerine varın, hesap verin!’ Onlar diyeler: ‘Hiç bize nesne verdiniz mi? sorarsınız.’ Ferîştehler nesne demeyeler. Onlar uçmaka girip, mütena'im olalar.”¹⁸⁶⁹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde, Muhammed ümmetine tanınan farkı göstermek amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bîcan'ın bu rivâyeti *Kûtu'l-Kulûb*'den ihtisar ederek eserine aldığı anlaşılmaktadır. Günümüz hadis araştırmacılarından Saklan, Gazzâlî'nin de *İhyâ*'sında zikrettiği rivâyetle ilgili olarak Irâkî'nin değerlendirmesini aktarmış ve onun “*Kur'an ve Sahih Sünnnet'e muhalefet ettiği için münker olarak nitelendirdiğini*” söylemiştir.¹⁸⁷⁰

Bu rivâyetle ilgili şunları ifade etmemiz mümkündür. Bir kimsenin kabirden çıktıktan hemen sonra, atına binerek direkt cennete gideceğine dair ne Kur'an-ı Kerim'de, ne de Sünnnet'te herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu konularla ilgili iki temel kaynakta yeterince aydınlatıcı ve iknâ edici deliller mevcutken bu tür asılsız haberlerin Hz. Peygamber'e nispet edilerek nakledilmesi düşündürücüdür. Yüceltilmiş ümmet anlayışının yansımalarının görüldüğü mezkur rivâyete ihtiyatlı yaklaşılmasının gerekliliği ortadadır. Dolayısıyla rivâyette anlatılanların hiç birisinin gerçekleşmesinin söz konusu olmadığını düşünmekteyiz.

¹⁸⁶⁸ Bakara, 2/218; Nisâ, 4/95; Mâide, 5/9; Hûd, 11/11; Ankebut, 29/6, 69; Fâtır, 35/7; Hucurât, 49/3.

¹⁸⁶⁹ AHMED BÎCAN, s. 402.

¹⁸⁷⁰ SAKLAN, Bilal, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadisler*, s. 307-308.

7. Nakildir ki, Peygamber (s.a.v.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü olsa, dört türlü kavm, miskten bir latif tepe üzerinde olalar. Onlara hesap ve azap olmaya. Biri şol kişidir ki Kur’an okuya Hakk’ın rızası için. Ve biri şol ümmîdir ki halis itikadı ola. Ve biri şol müezzindir ki ezan okur, halkı mescide davet eder, Hakk’ın rızası için. Ve biri dahî şol müpteladır ki dünyada hasta oldu ve sabretti.”¹⁸⁷¹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde zikrettiği pek çok rivâyette farklı özelliklerdeki hesapsız cennete girecek kimselere işaret etmiş, bu esnada bu rivâyeti de nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Farklı metinlerin bir araya getirilerek oluşturulması da imkan dahilindedir. Bîcan, bu rivâyeti tasavvuf ya da ahlak kitaplarından alarak eserine koymuş olabilir.

Bununla birlikte şu rivâyetlerle aralarındaki benzerlik dikkatleri çekmektedir. Deylemî’nin *Firdevs*’inde İbn Ömer’den naklettiği rivâyet şöyledir: “*Kıyâmet günü olduğu zaman üzerinde inciden kubbeler olan nurdan minberler konulur. Sonra bir münâdî nidâ eder: ‘Nerede fakihler? Nerede imamlar ve müezzinler?’ Onlar bu minberlerin üzerine oturtulur. Allah Teâlâ diğer kulları ile hesabı görünceye kadar onlar (beklerler). Onlara ne korku vardır ne de hüzn!’*”¹⁸⁷² Bağdâdî’nin Ebû Said el-Hudrî’den tahrir ettiği rivâyette de “*müezzinlerin kıyâmet günü nurdan minberler üzerinde oturacaklarından*” bahsedilmektedir. Bağdâdî bu rivâyete “garib” hükmünü vermiş, İsmail b. Yahya et-Teymî’nin teferrüd ettiğini, bu râvînin “zayıf” ve “halinin çok kötü” olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁷³ Netice itibarıyla, Deylemî ve Bağdâdî’nin tahrir ettikleri ve senedlerine yönelik eleştiriler bulunan bu rivâyetlerin metinleri de problemli olup uydurma olmaları kuvvetle muhtemeldir.

¹⁸⁷¹ AHMED BÎCAN, s. 404.

¹⁸⁷² DEYLEMÎ, I, 254-255.

¹⁸⁷³ BAĞDÂDÎ, *Târih*, VIII, 378.

A. Mü'minlerin Çocuklarının Durumu

1. Nakildir ki, Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü olsa, mü'minlerin oğlancıkları mevkifte cem olalar. Hak Teâlâ Hazretleri ferîştehlere diye: ‘Bu oğlancıklar uçmaka iletin!’ Oğlancıklar varmayalar, uçmakin kapısında duralar. Ferîştehler diyeler: ‘Merhaba ey Müslümanlar’ın oğlancıkları! Uçmaka girin, sizin üzerinize hesap yoktur.’ Ol oğlancıklar diyeler: ‘Bizim atalarımız ve analarımız hani?’ Ferîştehler diyeler: ‘Atanız ve ananız sizin gibi değildir. Onların günahları vardır. Onlar hesap olunurlar.’ Ol oğlancıklar ağlaşalar ve feryat edeler ve diyeler: ‘Bize atasız ve anasız uçmak gerekmez.’ Hak Teâlâ Hazretleri ferîştehlere diye: ‘Oğlancıklar niçin ağlarlar?’ Ferîştehler diyeler ki: ‘Ya Rabbena oğlancıklar derler: ‘Atasız ve anasız bize uçmak gerekmez’ derler.’ Hak diye: ‘Varın atanızı ve ananızı bulun, onlar ile bile uçmaka girin!’ diye. Onlar dahî varalar, ataların ve anaların kıyâmet yerinde bulalar. Onlar gele, beraber uçmaka gireler.’”¹⁸⁷⁴

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde, mü'minlerin günahsız çocuklarının durumunu anlatırken bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

Bununla birlikte rivâyette geçen hususlarla ilgili şu soruların cevaplarının verilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Nitekim, rivâyette belirtildiğine göre, mü'minlerin çocuklarının anasız babasız cennete gitmeyi istemediklerini ifade ederek ağlaşmaları üzerine Allah'ın, hesap yerinden daha hesapları görülmeden anne ve babalarını almalarına ve cennete götürmelerine müsâde etmesi ne kadar iknâ edicidir? Böyle bir şeyin yaşanması mümkün olabilir mi? O zaman insanları imtihan etmenin, cezalandırma yahut ödüllendirmenin bir anlamı kalır mı? Böyle bir şefaet anlayışı ne kadar doğrudur? Diğer taraftan zaten günahsız ölen, dolayısıyla da hesap vermeleri söz konusu olmayan küçük çocukların doğrudan cennete gitmeleri gerekirken onları bir mevkifte bekletmeye gerek var mıdır? Herkesin kendi derdinde

¹⁸⁷⁴ AHMED BÎCAN, s. 403-404.

olacağı ve birbirlerinden kaçacakları¹⁸⁷⁵ o dehşetli günde¹⁸⁷⁶ anlatılan böyle bir olayın yaşanması söz konusu olabilecek midir? Eğer böyle bir şey yaşanacak olursa, bu, Allah'ın koyduğu kurallara uymadığı ve vaadinden döndüğü anlamına gelmez mi?¹⁸⁷⁷ İntikam sahibi olan,¹⁸⁷⁸ zâlimleri¹⁸⁷⁹ cezalandıracağını¹⁸⁸⁰ belirten Yüce Allah'ın, kendisini umursamayan ve tövbe etmeden ölen günahkarları¹⁸⁸¹ cezalarını çekmeden sırf çocukları nedeniyle affetmesi söz konusu olabilecek midir?¹⁸⁸²

Sonuç olarak bütün bu âyet-i kerîmelerden de anlaşılacağı üzere mezkur rivâyetin vahyedilen hakikatlerle örtüşmediği anlaşılmaktadır. Bu itibarla Kur'an'a aykırı söz söylemesi mümkün olmayan Hz. Peygamber'e isnad edilen bu rivâyetin uydurma olduğu açıktır. Zîra küçük yaşta ölen bir çocuğun anne ve babasına şefaathetmesi söz konusu olmakla birlikte, öncelikli olarak günahkar anne ve babanın daha bu dünyadayken tövbe ederek Allah'tan şefaathet izni almaya hazır hale gelmelerinin gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Aksi takdirde bu rivâyete güvenerek beklenti içine giren günahkarların yanılmaları söz konusu olabilecektir.

¹⁸⁷⁵ Abese, 80/34-37.

¹⁸⁷⁶ Kamer, 54/47; “Evet! Son saat, onların kaderleriyle gerçekten buluşacakları andır; ve o son saat en korkunç ve en acı an olacaktır: çünkü günaha batmış olanlar (o zaman görecekler ki) sapıklıkta ve ahmaklıkta kaybolup gitmişler!” (Burada şunu ifade edelim ki, âyette kâfirler değil mücrimler ifadesi kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu gruba günahkar mü'minlerin de girmesi söz konusu olabilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, kıyâmetin kopuşu ile başlayan dehşetli süreç günahkar mü'minler için de aynen devam edebilecek, sadece cennetlikler üzülmeyecek ve korku duymayacaktır. Rivâyetin bu bilgiler ışığında değerlendirilmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz).

¹⁸⁷⁷ İbrâhim, 14/47. (Allah'ın Hesap Gününde, ceza ve mükafatına ilişkin vaadinden dönmesi söz konusu değildir.)

¹⁸⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/4; Mâide, 5/95.

¹⁸⁷⁹ Mâide, 5/51, 72; En'âm, 6/33, 58, 144; İbrâhim, 14/22; Kehf, 18/29; Furkân, 25/37; Kasas, 28/37, 50; Lokmân, 31/11; Zümer, 39/24; Gâfir, 40/52; Şûrâ, 42/8; Câsiye, 45/19; Haşr, 59/17; Cum'a, 62/5, 7.

¹⁸⁸⁰ İnsân, 76/31. (Kanaatimizce gerçek anlamda arınmayı isteyen ve bunun gereğini yapanı (yani; tövbe edip O'na yöneleni) Allah rahmetine girdirecektir. Ama zâlimler için öteki dünya şiddetli bir azap hazırlamıştır. Ve bu zâlimler; kendilerine yazık eden, haddi aşan ve günahında ısrar eden mü'minler de olabilirler). Ayrıca bkz. Talâk, 65/10. (Bu âyette de inkarcılara hazırlanan azap haber verilmekte ve akıl sahibi mü'minlerin ders almaları istenmektedir. Yani; ‘gereğini yapmazsanız onlar gibi cezaya çarptırılmaz kaçınılmaz olur’ denilmektedir).

¹⁸⁸¹ A'râf, 7/51; Tâhâ, 20/126; Câsiye, 45/34.

¹⁸⁸² Meryem, 19/64; “...Ve Rabbin asla (hiçbir şeyi) unutmaz.”

VIII. MUHAMMED ÜMMETİNİN DURUMU

1. Kâ'bu'l-Ahbar, Peygamber'den nakleder. Peygamber (a.s.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü olsa, Hak Teâlâ cemûi evvelini ve âhirini bir yere cem eder. Ve gökteki ferîştehler ineler. Saf bağlayıp duralar. Ondan sonra Hak Teâlâ Cebrâil'e buyura. Cehennemi getire Cebrâil. Yetmiş bin zincir ile, melâikeler varup mahşer yerine getireler. Mahşer yerine bin yıllık yol kalıcak, (kalınca) bir kez cehennem heybetle çağıra. Cemûi mukarreb mürseller dizleri üzerine düşer. İbrahim Hafîlullah diye: ‘Îlâhî! Nefsimden gayri nesne gerekmez.’ Ve Mûsâ Kelîmullah diye: ‘Îlâhî! Nefsimden gayri nesne gerekmez.’ Ve İsâ Rûhullah diye: ‘Nefsimden gayri nesne istemezem.’ Elhasıl cemûi enbiyâ ve evliyâ ‘nefsi, nefsi’ diye. Ol güne “fezâü ekber” derler. Cemûi âlem başı kaygusu ola. Muhammed Mustafa (s.a.v) diye: ‘Îlâhî! Senden nefsimi istemezem. Ve lâkin zayıf ümmetlerimi isterim.’ diye. Hak Teâlâ diye: ‘Ey habibim! Senin ümmetin içinde veliler var ki, onlara korku ve gussâ (gam) yoktur.’”¹⁸⁸³

Bîcan eserinin dördüncü bölümünde, “Feza-i Ekber” bahsinde ilk olarak bu rivâyeti zikretmiştir. Bu rivâyette diğer rivâyetlerde olduğu gibi Hz. Peygamber'in ümmetine olan sevgi ve bağlılığı gösterilmek istenmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinde söz konusu rivâyet, Abdullah b. Muhammed b. el-Hasan, İbrahim b. Abdillâh b. el-Cüneyd, Ubeydullah b. Muhammed b. Âişe, Selam el-Havvâs, Furat b. es-Sâib, Zâdan tarikıyla nakledilmiştir. Zâdan, Kâ'b el-Ahbar'dan duyduğunu ifade ederek uzunca bir rivâyet ortaya koymuştur.¹⁸⁸⁴ Bu rivâyetin ilk kısımlarının Bîcan tarafından alındığı, ancak “bin yıllık yol” ifadesinin esas metinde “yüz yıllık yol” olarak geçtiği ve “ol güne fezâü ekber’ derler” ifadelerinin bu metinde yer almadığı görülmüştür. Diğer taraftan Bîcan, devam eden bu uzunca metnin tamamını eserine almamış, muhtasar olarak vermekle yetinmiştir. Öte yandan bu konu ile ilgili Kâ'b el-Ahbar'dan gelen

¹⁸⁸³ AHMED BÎCAN, s. 385.

¹⁸⁸⁴ EBÛ NUAYM, *Hilye*, V, 372-374.

başka rivâyetler de mevcuttur.¹⁸⁸⁵ Sonuç olarak temel hadis kaynaklarında bulunamayan ve metninde bir takım problemler olduğuna daha önce işaret ettiğimiz rivâyetle benzeşen bu haberin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Bununla birlikte, “*kıyâmet günü yetmiş bin zincire bağlı olan ve her bir zinciri yetmiş bin meleğin çektiği cehennem getirilir*” şeklindeki rivâyeti Abdullah b. Mes’ud’dan; Müslim, Tirmîzî, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Âsım, Bezzâr, Taberânî ve Hâkim tahrir etmişlerdir.¹⁸⁸⁶ Sevrî ve Mervân, rivâyetin el-A’la b. Hâlid’den mevkûf olarak nakledildiğini ifade etmişlerdir.¹⁸⁸⁷ Ukaylî, Taberânî’nin tahririnde yer alan el-A’la b. Hâlid el-Esedî’nin tercemesinde rivâyeti zikretmiş ve Yahya b. Said el-Kattân’ın bu râvîyi terk ettiğini ifade etmiştir.¹⁸⁸⁸ Bu râvî hakkında Yahya b. Maîn, “leyse bihî be’s”, Ebû Hâtim, “sadûk, lâ be’s bih” demiş, İbn Hıbbân’da *Sikât*’ında zikretmiştir.¹⁸⁸⁹ Bu rivâyete diğer müelliflerin de eserlerinde yer verdikleri görülmektedir.¹⁸⁹⁰ Sonuç olarak tahririni yaptığımız bu rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

2. Peygamber (a.s.) dedi: “Cemîi Âlimlerin seyyidiyim. Zîra ki evvel mahluk olan (yaratılan) benim. Ve yine evvel kabirden kalkan ben olam. Ve evvel günahkarlara şefaât eyleyen ben olam. Ve (لواء الحمد) Livâu’l-Hamd¹⁸⁹¹ benim elimde ola. Ve cemîi peygamberler ve evliyâlar benim sancağım dibindedir. Ve sancağımın uzunluğu bin yıllık yoldur. Ve eni beş yüz yıllık yoldur. Ve başı kızıl yakuttandır. Ve kabzası ak gümüşten. Üç kanadı vardır. Biri meşrika ve biri mağrîbe ve biri dünya göğünden yanadır. Ve lâkin fahrim bunlar ile değildir. Ol sancağımda üç satır ola. Birinde, (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ‘Bismillâhî’r-Rahmânî’r-Rahîm’ ve birinde, (الحمد لله رب العالمين) ‘Elhamdü Lillahi Rabbî’l Âlemin’ ve birinde, (لا اله الا الله محمد رسول الله) ‘Lâ İlâhe İllallah

¹⁸⁸⁵ İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 54; EBÛ NUAYM, *Hilye*, VIII, 279.

¹⁸⁸⁶ MÜSLİM, 51/Cenne, 12 (III, 2184); TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 1 (IV, 701); İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 48; İBN EBÎ ÂSİM, *Zühd*, s. 157; BEZZÂR, V, 162; TABERÂNÎ, *Kebîr*, X, 192; HÂKİM, IV, 637. Ayrıca bkz. DEYLEMÎ, V, 463.

¹⁸⁸⁷ TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 1 (IV, 701).

¹⁸⁸⁸ UKAYLÎ, *Duafâ*, III, 344.

¹⁸⁸⁹ DÂREKUTNÎ, *İlel*, V, 86; MİZZÎ, XXII, 492.

¹⁸⁹⁰ TABERÎ, *Tefsîr*, XXX, 88; BAĞDÂDÎ, *Târih*, XII, 302; KURTÛBÎ, *Tefsîr*, XIX, 80, 164; XX, 55; İBN KEŞİR, *Tefsîr*, II, 582; III, 107; İBN RECEB, *Tahvif*, s. 79-80, 165; İBN HACER, *Feth*, VIII, 703; MÛNZİRÎ, *Tergîb*, IV, 249, 251.

¹⁸⁹¹ Ahmed Bîcan, bu sancağın temsîlî resmini çizmiştir. Bkz. s. 386.

Muhammedün Rasûlüllah' yazılı ola. Ve her satırın uzunluğu beş yüz yıllık ola. Ve Livâü'l-Hamd sancağının dibinde yetmiş bin sancak ola. Ve her sancağın altında yetmiş bin saf ferişteh ola. Hak Sübhânehu ve Teâlâ'ya tesbih ve takdis edeler.”¹⁸⁹²

Bîcan eserinin dördüncü bölümünde, “Feza-i Ekber” bahsinde, Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden farkını ortaya koyan bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak rivâyetin “...*Kıyâmet günü Âdemoğlunun seyyidi benim ancak övünmem. Yerden ilk önce çıkacak (diriltilecek) benim ancak övünmem. Livâü'l-hamd sancağı elimdedir ancak övünmem. Âdem de (a.s.) benim sancağımın altındadır...*” şeklindeki kısmını Ubâde b. Sâmit'ten, Hâkim,¹⁸⁹³ Abdullah b. Selam'dan; Ebû Yâ'lâ, İbn Hibbân, Makdisî ve Heysemî,¹⁸⁹⁴ Ömer b. Atâ'dan, Abdürrezzâk,¹⁸⁹⁵ Amr b. Kays'tan, Dârimî,¹⁸⁹⁶ Ebû Hureyre'den; Ebû Dâvud, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî,¹⁸⁹⁷ İbn Abbas'tan; Dârimî, İbn Hanbel, Tayâlisî, Ebû Yâ'lâ, İbn Humeyd, Taberânî ve Beyhakî,¹⁸⁹⁸ Ebû Said el-Hudrî'den; Buhârî, Tirmîzî, İbn Mâce ve İbn Hanbel,¹⁸⁹⁹ Enes b. Mâlik'ten; Tirmîzî, Dârimî, İbn Hanbel ve Makdisî,¹⁹⁰⁰ Vâsile b. el-Eskâ'den, İbn Hibbân¹⁹⁰¹ tahrir etmişlerdir. Bu şekilde devam etmekte olan rivâyeti bir kısım müellifler mufassal, bir kısmı ise muhtasar

¹⁸⁹² AHMED BÎCAN, s. 387.

¹⁸⁹³ HÂKİM, I, 83.

¹⁸⁹⁴ EBÛ YÂ'LÂ, XIII, 480; İBN HİBBÂN, XIV, 398; MAKDİSÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid, (643/1245), **el-Ehâdisu'l-Muhtârâ**, (I-X), thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, Mektebetü'n-Nehdâti'l-Hadîse, Mekke, 1410, IX, 455; HEYSEMÎ, **Mevârid**, I, 523.

¹⁸⁹⁵ ABDÜRREZZAK, III, 183.

¹⁸⁹⁶ DÂRİMÎ, Mukaddime, 8 (I, 32).

¹⁸⁹⁷ EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 13 (V, 54); İBN HANBEL, II, 540; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 317; VII, 257; BEYHAKÎ, **Şuab**, II, 179.

¹⁸⁹⁸ DÂRİMÎ, Mukaddime, 8 (I, 30); İBN HANBEL, I, 281, 295; TAYÂLİSÎ, s. 353; EBÛ YÂ'LÂ, IV, 214-215; İBN HUMEYD, s. 231; TABERÂNÎ, **Kebîr**, XII, 166; BEYHAKÎ, **Şuab**, II, 181. Ayrıca bkz. DEYLEMÎ, I, 48; ACLÛNÎ, I, 16.

¹⁸⁹⁹ BUHÂRÎ, 44/Husumât, 1 (III, 89); TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 17 (V, 308-309); 46/Menâkıb, 1 (V, 587); İBN MÂCE, 37/Zühd, 37 (II, 1440); İBN HANBEL, III, 2, 33. Ayrıca bkz. DEYLEMÎ, V, 19.

¹⁹⁰⁰ TİRMİZÎ, 46/Menâkıb, 1 (V, 585); DÂRİMÎ, Mukaddime, 8 (I, 31); İBN HANBEL, III, 144; MAKDİSÎ, VI, 323; ACLÛNÎ, I, 235.

¹⁹⁰¹ İBN HİBBÂN, XIV, 135, 392.

olarak vermişlerdir. Ancak bunların hiçbirisinde Bîcan'ın naklettiği gibi sancağın tarif ve tavsîf edilmediği görülmektedir.

Tirmîzî tahrir ettiği Ebû Said el-Hudrî rivâyetinin her ikisine de “hasen-sahih”,¹⁹⁰² Enes rivâyetine ise “hasen-garib”¹⁹⁰³ hükmünü vermiştir. Heysemî de, Ebû Yâ'lâ'nın tahrir ettiği Abdullah b. Selam rivâyetinin senedinde bulunan Amr b. Osman el-Kilâbî¹⁹⁰⁴ ile İbn Hanbel ve Ebû Yâ'lâ'nın İbn Abbas rivâyetlerinde bulunan Ali b. Zeyd'in “zayıf”lıklarının tevsik edildiğini söylemiştir.¹⁹⁰⁵ Netice itibarıyla rivâyetin tahriri yapılan kısmının sened itibarıyla hasen olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁰⁶ Ancak metinde bir kısım müdrec ifadelerin bulunmasının da imkan dahilinde olduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Ahmed Bîcan'ın naklettiği söz konusu rivâyette yer alan sancağın tarifinin yapıldığı kısımdaki mübalağalı ifadelerin metne sonradan eklendiğini düşünmekteyiz. “*Ve her satırın uzunluğu, beş yüz yıllık ola. Ve Livâü'l-Hamd sancağının dibinde yetmiş bin sancak ola. Ve her sancağın altında, yetmiş bin saf ferişteh ola. Hak Sübhânehu ve Teâlâ'ya tesbih ve takdis edeler*” şeklindeki ifadeler kıssacıların üslûbunu çağrıştırmaktadır. Bu itibarla Bîcan tarafından nakledilen rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir

3. Nakildir ki, Peygamber (s.a.v.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü olsa, Hak Teâlâ diye: (وامتاز اليوم ايها المجرمون) ‘Vemtâzü'l-yevme eyyüha'l-mücrimûn!’¹⁹⁰⁷ yani, seçilin ey kâfirler mü'minlerden. Ve dahî ehl-i nifak ehl-i salah'tan, ehl-i zühd ehl-i dünya'dan. Ve gerçekler yalancılardan seçileler. Çün Peygamber (a.s.) bu sözü işitti. ‘Aceb ol günlerde ümmetim nice ola’ deyü katî katî ağladı.”¹⁹⁰⁸

¹⁹⁰² TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 17 (V, 308-309); 46/Menâkıb, 1 (V, 587).

¹⁹⁰³ TİRMİZÎ, 46/Menâkıb, 1 (V, 585).

¹⁹⁰⁴ HEYSEMÎ, VIII, 254.

¹⁹⁰⁵ HEYSEMÎ, X, 372.

¹⁹⁰⁶ Şarihlerin değerlendirmeleriyle ilgili bkz. NEVEVÎ, Şerh, XV, 131; İBN HACER, Feth, VI, 444-445, 457; XI, 433-435; MÜNÂVÎ, Feyz, III, 40-42, 91-92; MÜBÂREKFÜRÎ, Tuhfe, VIII, 105; IX, 84-85.

¹⁹⁰⁷ Yâsîn, 36/59; “Ey suçlular, siz bugün şöyle ayrılın!” şeklindedir.

¹⁹⁰⁸ AHMED BÎCAN, s. 388.

Bîcan eserinin dördüncü bölümünde, “Feza-i Ekber” bahsinde, Hz. Peygamber’in ümmetine olan sevgisini göstermek için bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Temel hadis kaynaklarında bu lafızla rivâyet bulunamamıştır. Ancak mahşer meydanına doğru insanların hep beraber gidecekleri, daha sonra mü’minler ile diğer günahkarların (suçluların) ayrılacakları mâlumdur.¹⁹⁰⁹ Nitekim ehl-i nifak ile ehl-i salâhın, Allah’ın âyetlerini yalanlayanlarla hakikate şahitlik edenlerin ayrılacakları konusunda bir problem olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁹¹⁰ Lakin “ehl-i zühd ile ehl-i dünya”nın da birbirlerinden ayrılacakları ifadesi Kur’an-ı Kerim’de yer almamaktadır. Bu ifadelerle, sûfilerin söylemleri arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Hz. Peygamber’in hüngür hüngür ağladığını iddia edenlerin genellikle duygu sömürsü yaptıkları ve anlam öncelikli konuşmalar yerine insanların ilgisini çeken mübalağa dolu ifadelerle ağırlık verdikleri bilinmektedir.¹⁹¹¹ Dolayısıyla rivâyette verilen bu mesajların kıssacıların anlatım tarzlarını çağrıştırdığı görülmekte olup söz konusu rivâyetin mevzû olduğu anlaşılmaktadır.

4. Nakildir ki, Ebu’d-Derdâ (r.a.) der: Peygamber (a.s.) dedi ki: “Kıyâmet gününde ümmetimi görürsem bilirim.” Dediler: “Yâ Rasûlullah! Neden bilirsin?” Havâce-i Âlem (s.a.v) dedi: “Benim ümmetimin elleri ve ayakları abdest suyu ile ak oluserdir. Geri kalan peygamberlerin ümmetleri öyle değildir.”¹⁹¹²

Bîcan eserinin dördüncü bölümünde, “Kâbe” bahsinde, Hz. Muhammed’in üstünlüğünü ve ümmetine olan sevgisini göstermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

¹⁹⁰⁹ Hadîd, 57/13; “O gün iki yüzlü erkekler ve kadınlar îmâna ermiş olanlara: ‘Bizi bekleyin!’ diyecekler, “Sizin nurunuzdan bir (parça) ışık alalım!” (Ama) onlara: ‘Geriye dönüp gidin ve (kendinize ait) bir ışık arayın!’ denilecek. Bunun üzerine münafıklar(la mü’minler) arasına kapısı olan bir duvar çekilecek: içinde rahmet ve şefkat bulunacak, dışında ise azap”. Ayrıca bkz. Yâsîn, 36/5; Meâric, 70/43-44. (Yani; kabirlerinden aceleyle fırlayanlar sanki bir hedefe doğru yarış ediyorlarmış gibi gözleri düşmüş ve zilletle dūçâr bir halde, koşarak mahşer meydanına doğru seller gibi akıp gidecekler, bu arada mü’minlerin ışığından istifade etmek isteseler de buna muvaffak olamayacaklardır. Daha sonra ise herkesin, amellerine göre yeri belirlenecek, hiçbir kimseye asla haksızlık yapılmayacaktır).

¹⁹¹⁰ Rûm, 30/14; “O son saat gelip çattığında o gün (herkesin) ne olduğu ortaya çıkacaktır.”

¹⁹¹¹ İBN KUTEYBE, **Tevîl**, s. 259-260. Ayrıca bkz. TAHHÂN, Mahmud, **Teysirü Mustalâhi'l-Hadîs, Yeni Hadîs Usûlü**, trc. Cemal Ağırman, Sivas, 1999, s. 87.

¹⁹¹² AHMED BÎCAN, s. 394.

Tahric ve Değerlendirme:

Ahmed Bîcan'ın bu rivâyeti ihtisar ederek eserine aldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu rivâyeti Ebû'd-Derdâ'dan; İbn Hanbel, İbn Mübârek ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁹¹³ Beyhakî'nin tahrir ettiği rivâyet şu şekildedir: “Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Kıyâmet günü ilk önce secde için izin verilen benim. Başımı secdeden kaldırması için de ilk olarak izin verilen de benim. (Daha sonra ben) başımı kaldırır bakarım, diğer ümmetler içinde kendi ümmetimi tanırım.’ (Orada bulunan) bir adam şöyle dedi: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Nûh’tan (a.s.) senin ümmetine gelinceye kadar geçen zaman içinde (pek çok ümmetler gelip geçmiştir. Sen) kendi ümmetini diğerlerinin arasından nasıl ayırt edeceksin?’ Hz. Peygamber ise şöyle cevap verdi: ‘Abdestin etkileri sebebiyle elleri ve ayakları parlayacak ve onlar dışında başka ümmetlerden hiçbir kimse bu şekilde olmayacak.’” İbn Hanbel’in tahririnde ise, “kitapları sağdan verildiği için tanırım. Sağ taraflarından ve önlerinden giden ışık sebebiyle tanırım” şeklinde ziyade söz konusu iken, İbn Mübarek’in tahririnde buna ilave olarak “yüzlerindeki secde izlerinden tanırım” ifadeleri mevcuttur. Heysemî, bu rivâyetin senedde bulunan İbn Lehîa’nın “zayıflığının tevsik edildiğini” kaydetmiştir.¹⁹¹⁴ Öte yandan konu ile ilgili Kâ’b el-Ahbar’dan gelen benzer rivâyetlerin olması da dikkat çekicidir.¹⁹¹⁵ Sonuç olarak, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin eserlerine almadıkları söz konusu rivâyetin sened ve metin îtibârıyla problemliliği görülmektedir. Nitekim, sadece ümmet-i Muhammed’in değil, Hz. Âdem’den kıyâmete kadar gelmiş ve gelecek bütün mü’min ve mü’minelerin mahşer meydanında aynı şekilde yüzlerinin parlayacak olması Kur’an-ı Kerim’e ve Sünnet’e uygun olmalıdır. Bu konuda Allah tarafından insanlar için konulan kurallarda bir değişikliğin olması söz konusu değildir. Dolayısıyla yüceltilmiş bir peygamber ve ümmet-i Muhammed anlayışının yansımalarının görüldüğü rivâyet çok zayıftır.

Diğer yandan kaynaklarda bu hususlarla alakalı değişik bir takım rivâyetler söz konusudur. Mesela; Buhârî’nin Ebû Hureyre’den naklettiği rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Muhakkak ki, benim ümmetim kıyâmet gününde abdestin etkileri sebebiyle yüzleri ak (nurlu), elleri ve ayakları parlak bir halde bana*

¹⁹¹³ İBN HANBEL, V, 199; İBN MÜBÂREK, *Zühd*, s. 112; BEYHAKÎ, *Şuab*, III, 17.

¹⁹¹⁴ HEYSEMÎ, X, 344.

¹⁹¹⁵ EBÛ NUAYM, *Hilye*, V, 384-386.

ulaşacaklar. Beyazlığını daha da artırmaya gücü yetenleriniz (bunu mutlaka) yapsınlar.” Rivâyeti Ebû Hureyre’den; Buhârî, Müslim, İbn Hanbel, Ebû Avâne, İbn Hibbân ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁹¹⁶ Rivâyette yer alan “*beyazlığını daha da artırmaya gücü yetenleriniz (bunu mutlaka) yapsınlar*” şeklindeki kısmın müdrec olduğu ifade edilmiştir.¹⁹¹⁷ Kanaatimizce bu rivâyetin metninde “*benim ümmetim*” yerine “*benim ümmetim de*” ifadesinin yer alması daha uygundur. Rivâyet bu şekliyle anlaşılması halinde sahih olabilecektir. Aksi takdirde râvîlerden bazılarının taraftarlık etkisiyle rivâyete eklemelerde bulunmasının imkan dahilinde olduğunu düşünmekteyiz. Zira Hz. Âdem’den itibaren gelmiş ve gelecek olan bütün müttekîlerin kıyâmet günü elleri ve yüzleri parlak bir halde mahşer meydanına gelecekleri bilinmektedir.¹⁹¹⁸

Konuyla ilgili benzer rivâyetler şöyledir: Hz. Peygamber buyurmuştur: “*Ümmetinden hiçbir kimse yoktur ki ben onu kıyâmet gününde tanımayayım.*’ Orada bulunanlar şöyle dediler: ‘*O kimseyi gördünüz mü? Onu görmeden nasıl bilirsiniz?*’ Hz. Peygamber şöyle dedi: “*Görsem de, görsem de (tanırım). Zira temizliğin (abdestin) etkileri sebebiyle onun elleri ve ayakları parlayacak (ve ben buradan tanyacağım)*” şeklindeki rivâyeti Ebû Umâme’den; İbn Hanbel ve Taberânî tahrir etmişlerdir.¹⁹¹⁹ Rivâyet zayıftır.

“Hz. Peygamber’e: ‘*Ey Allah’ın Rasûlü kıyâmet günü ümmetini nasıl tanırın?*’ diye sorulduğunda, o cevabı vermiştir: ‘*Abdestin etkileri sebebiyle elleri ve ayaklarının parlaklığından*” şeklindeki rivâyeti Abdullah İbn Mes’ud’dan; İbn Mâce, İbn Hanbel, Tayâlisî, Ebû Yâ’lâ, Şâ’sî, İbn Hibbân, Taberânî ve Heysemî,¹⁹²⁰ Ebû Said el-Hudrî’den ise; Hâris ve Taberânî tahrir etmişlerdir.¹⁹²¹ Bûsirî, İbn Mes’ud rivâyetinin isnadının “hasen” olduğunu söylemiştir.¹⁹²² Heysemî ise, Ebû

¹⁹¹⁶ BUHÂRÎ, 4/Vudû’, 3 (I, 43); MÜSLİM, 2/Tahâre, 12 (I, 216); İBN HANBEL, II, 400; EBÛ AVÂNE, I, 190; İBN HİBBÂN, III, 324; BEYHAKÎ, *Sünen*, I, 57; *Şuab*, III, 16.

¹⁹¹⁷ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, I, 90. Ayrıca bkz. İBN HACER, *Telhîsu’l-Habîr*, I, 58, 88.

¹⁹¹⁸ Hadîd, 57/12; “Bütün mü’min erkekleri ve mü’min kadınları önlerinde ve sağ taraflarında hızla yayılan ışık dalgalarıyla göreceğin gün...”

¹⁹¹⁹ İBN HANBEL, V, 261; TABERÂNÎ, *Kebîr*, VIII, 106.

¹⁹²⁰ İBN MÂCE, 1/Tahâre, 6 (I, 104); İBN HANBEL, I, 403; 451, 453; TAYÂLİSÎ, s. 48; EBÛ YÂ’LÂ, VIII, 462, IX, 203; ŞÂ’SÎ, *Müsned*, II, 107; İBN HİBBÂN, III, 323; TABERÂNÎ, *Evsât*, III, 366; HEYSEMÎ, *Mevârid*, I, 65.

¹⁹²¹ HÂRİS, *Müsned*, I, 214; TABERÂNÎ, *Evsât*, VI, 79.

¹⁹²² BÛSİRÎ, I, 42.

Said el-Hudrî rivâyetinin senedinde bulunan Hasan b. Hüseyin el-Aranî'nin “çok zayıf” olduğunu belirtmiştir.¹⁹²³ Bu rivâyet te zayıftır.

“*Abdestin etkileri sebebiyle elleriniz ve ayaklarınız parlak bir halde bana ulaşacaksınız. Benim ümmetim dışında (bu şekilde olan) başka hiçbir kimse olmayacak*” şeklindeki rivâyeti ise Ebû Hureyre'den; İbn Mâce, İbn Ebî Şeybe, Ebû Yâ'lâ, Ebû Avâne, İbn Hıbbân ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.¹⁹²⁴ “*Benim ümmetim dışında (bu şekilde olan) başka hiçbir kimse olmayacak*” şeklindeki ifadelerin metne sonradan eklenmesi mümkündür. Sonuç olarak bu rivâyetin de zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Enes b. Mâlik'ten rivâyet edilen, Hz. Peygamber'in üçer defa uzuvlarını yıkayarak abdest aldığı ve “*...Bu, benim, benden önceki peygamberlerin ve Hz. İbrahim'in abdestidir*”¹⁹²⁵ dediği ifade edilmektedir. Bu rivâyeti delil göstererek diğer ümmetlerin de Hz. Peygamberi ümmeti gibi aynı abdestle sorumlu oldukları ve onların da kıyâmet günü abdest azalarının beyaz olacağını söyleyenlere itiraz edenler olmuştur. Nitekim Suyûtî, diğer ümmetlerin bu kapsama dahil edilmesine karşı çıkmış ve: “*Abdestin kendisinin değil, abdest sebebiyle olan bu parlaklık ve beyazlığın sadece bu ümmete mahsus olduğunu*” söylemiştir. Ayrıca o; “*bu rivâyetin sahih olmayıp zayıf olduğunu, sahih olsa bile böyle bir abdestin ümmetleri dışında sadece peygamberlere has kılınmasının onlar için bir övgü olduğunu*” iddia etmiştir.¹⁹²⁶ Ancak bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zîra, abdest sebebiyle

¹⁹²³ HEYSEMÎ, I, 225.

¹⁹²⁴ İBN MÂCE, 37/Zühd, 34 (II, 1431). Bu ifadelerin içinde geçtiği Huzeyfe'den gelen mufassal rivâyetle ilgili bkz. 37/Zühd, 36 (II, 1438); İBN EBÎ ŞEYBE, I, 15; EBÛ YÂ'LÂ, XI, 72; EBÛ AVÂNE, I, 121, 137; İBN HİBBÂN, III, 324; XVI, 226; BEYHAKÎ, **Şuab**, III, 18. Ayrıca bkz. İBN ABDİLBERR, **Temhîd**, XX, 261; MÜNZİRÎ, IV, 229.

¹⁹²⁵ BEYHAKÎ, **Sünenü Suğrâ**, thk., Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî, Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1410, s. 94. Oysa bu rivâyet değil, Büreyde'den Taberânî'nin tahrir ettiği rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Heysemî, râvi İbn Lehîa sebebiyle bu rivâyeti “zayıf” saymıştır. Bkz. (TABERÂNÎ, **Evsât**, IV, 78; HEYSEMÎ, **Mecma'**, I, 231). Aynı şekilde farklı lafızlarla İbn Ömer'den; İbn Mâce, İbn Hanbel, Tayâlisî ve Ebû Yâ'lâ'nın tahrir ettikleri rivâyeti de İbn Ebî Hâtîm, Zeyd b. el-Amîyy sebebiyle “zayıf” saymıştır. (İBN MÂCE, 1/Tahâre, 47 (I, 145); İBN HANBEL, II, 98; TAYÂLİSÎ, s. 260; EBÛ YÂ'LÂ, IX, 448; İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî, (327/938), **İlelü'l-Hadîs**, (I-II), thk. Muhibbuddin el-Hatib, Dâ'ru'l-Ma'rife, Beyrut, 1404, I, 45). Dolayısıyla sened ve metin itibârıyla gerekli şartları taşımayan zayıf bir rivâyeti almak yerine, “hasen” olan, Kur'an ve Sünnet'e aykırı hükümler ihtiva etmeyen ve üstelik ilaveler içermeyen başka bir tarîki delil olarak kullanmakta sakınca olmasa gerektir.

¹⁹²⁶ SUYÛTÎ, **Şerhu Süneni İbn Mâce**, s. 25, 317.

oluşan böyle bir parlaklığın, Hz. Âdem'den kıyâmete kadar mü'min olarak abdest almış ve alacak herkesi kapsamasının daha doğru, objektif, tutarlı ve mantıklı olacağına inanmaktayız. Mensûbiyet anlayışıyla değil, ilmî kriterler ışığında ve geniş bir perspektiften meselelere yaklaşılmalarının sağlıklı sonuçlara ulaşılmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır.

5. Nakildir ki, Peygamber (s.a.v.) dedi: “Ol gün ehl-i îmân yüz yirmi saf ola. Seksen saf Muhammed ümmeti ola. Ve kırk saf, geri kalan ümmetlerden ola. Ve her safın uzunluğu, meşrıktan mağrıbe kadar ola. Ve mü'minlerin nişanı oldır ki, yüzleri ve elleri ve ayakları abdest suyundan ak ola.”¹⁹²⁷ Ahmed Bîcan'ın konu ile ilgili naklettiği diğer rivâyet ise şöyledir: **“Uçmak ehli yüz yirmi saftır. Seksen safı benim ümmetimdir. Ve kırk safı geri kalan ümmetlerindir.”**¹⁹²⁸

Bîcan, ilk rivâyeti eserinin dördüncü bölümünde, “Göklerin ve Yerin Değişmesi” bahsinde diğerini ise beşinci bölümünde, “Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri” bahsinde, ümmet-i Muhammed'in diğer ümmetlerden farkını ve üstünlüğünü ortaya koymak maksadıyla nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

“Cennetlikler, yüz yirmi saftır. Seksen safı bu ümmetten, kırk safı da geri kalan ümmetlerdendir” şeklindeki rivâyeti Süleyman b. Büreyde'den; Tirmîzî, İbn Mâce, İbn Hanbel, Dârimî, İbn Ebî Şeybe, İbn Hıbbân, Taberânî ve Hâkim tahric etmişlerdir.¹⁹²⁹ Tirmîzî rivâyete “hasen” hükmünü vermiştir. Diğer taraftan, incelenen tariklerin hiç birisinde *“ve her safın uzunluğu meşrıktan mağrıbe kadar ola. Ve mü'minlerin nişanı oldır ki, yüzleri elleri ve ayakları abdest suyundan ak ola”* şeklindeki ifadelerin yer almadığı görülmektedir. Rivâyet hasendir. *“Cennetlikler yüz yirmi saftır. Onların seksen safı benim ümmetimdendir”* şeklindeki rivâyeti ise Ebû Mûsâ el-Eşârî ve İbn Abbas'tan; Taberânî tahric etmiştir.¹⁹³⁰

¹⁹²⁷ AHMED BÎCAN, s. 380-381.

¹⁹²⁸ AHMED BÎCAN, s. 447.

¹⁹²⁹ TİRMİZÎ, 36/Cennet, 13 (IV, 683); İBN MÂCE, 37/Zühd, 34 (II, 1434); İBN HANBEL, V, 347, 355, 361; DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 111 (II, 641); İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 315; İBN HİBBÂN, XVI, 498, 499; TABERÂNÎ, *Evsât*, II, 168; VIII, 232; HÂKİM, I, 155. Ayrıca bkz. KURTÛBÎ, XVII, 212; İBN KESİR, *Tefsîr*, I, 396.

¹⁹³⁰ TABERÂNÎ, *Evsât*, II, 77; *Kebîr*, X, 287.

Taberânî, Ebû Mûsâ el-Eşârî rivâyetinin senedinde yer alan Süveyd b. Abdilaziz'in teferrüd¹⁹³¹ ettiğini söylemiş,¹⁹³² Heysemî ise bu kişinin "çok zayıf" olduğunu ifade etmiştir.¹⁹³³ Ayrıca Heysemî, İbn Abbas rivâyetinin isnadında yer alan Hâlid b. Yezid ed-Dimeşkî'nin "zayıf" olduğunu belirtmiştir.¹⁹³⁴ Bu rivâyetin de zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

6. İbn Abbas rivâyet eder, Peygamber (a.s.) dedi: "Kıyâmet gününde altından minberler vardır. Peygamberler ol minberler üzerine oturalar, ben oturmayam, şöyle duram. Zîra ki korkarım ki, ben uçmaka girem, ümmetim geri kalıp Tamûya koyalar. Hak Teâlâ buyura: 'Ya Muhammed! Ümmetine ne muamele edeyim?' Ben diyem: 'Ya Rabbî! Onların hesapların âsan eyle.' Hak Teâlâ Hazretleri, onların kimini kendi rahmetiyle ve kimini benim şefaatiyle cennete koya."¹⁹³⁵

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, "Şefaât" bahsinde Hz. Peygamber'in ümmetine olan sevgisi ve günahkar mü'minlere olan şefatinden bahsederken bu rivâyeti aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte rivâyetle ilgili cevaplanılması gereken bir takım sorular bulunmaktadır. Hz. Peygamber cennete girdiğinde geride kalanlar eğer cenneti hak etmişlerse buna rağmen cehenneme konulmaları mümkün müdür? Yok cehennemi hak etmişler ve kendileri için herhangi bir şefaât izni de söz konusu olmamışsa,¹⁹³⁶ bu durumda Hz. Peygamber'in bu kimselere aracılık yapabilmesine imkan var mıdır?¹⁹³⁷ Şu halde Hz. Peygamber'in böyle bir endişeye kapılmasına

¹⁹³¹ **Teferrüd**; bir hadisi rivâyette tek kalmak, tek başına rivâyet etmek veya hadisi garib veyahut ferd olarak rivâyet etmek. Bkz. AYDINLI, s.153.

¹⁹³² TABERÂNÎ, **Evsât**, II, 77.

¹⁹³³ HEYSEMÎ, X, 403

¹⁹³⁴ HEYSEMÎ, X, 403. Ayrıca bkz. İBN ADİYY, **Kâmil**, III, 13.

¹⁹³⁵ AHMED BÎCAN, s. 395.

¹⁹³⁶ Tâhâ, 20/109; "O gün, hakkında sınırsız rahmet sahibinin izin verdiği, sözünden hoşnut olduğu kimseden başkasına, kayırmanın arka çıkmanın bir yararı olmayacaktır."

¹⁹³⁷ Sebe, 34/23; "Allah katında, kendisinin izin verdikleri dışında hiç kimsenin şefaati fayda vermeyecektir...". Ayrıca bkz. Bakara, 2/255; "...O'nun izni olmaksızın nezdinde şefaât edebilecek olan kimdir?..." ; Zümer, 39/44; "De ki: "Şefaât (hakkımı veme yetkisi) yalnız Allah'a aittir..."

gerektirecek bir durumun olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu geride kalanlar, eğer ümmet-i Muhammed'den iseler, geride kalmakla rahmet ve şefaati elde etmeleri söz konusu olabilecek midir? Rivâyette iddia edildiğine göre, peygamber tarafından hesaplarının kolaylaştırılması istenmekte ve bu istek Allah tarafından kabul edilmektedir. Halbuki bütün bunlar âyetlerle çelişmektedir. Nitekim geride kalmak söz konusu olmadığı gibi, geride kalanlar olsa bile bu kimselere herhangi bir ayrıcalık yapılması mümkün değildir. Sonuç îtibârıyla, bir takım yanlış anlayışların yerleşmesine imkan sağlayan ve insanları kolaycılığa iten bu tür rivâyetlerin Hz. Peygamber tarafından söylenmesinin mümkün olmadığını düşünmekteyiz.

7. Peygamber (a.s.) dedi: “Evvel ben ümmetimi çekem. Ardımca Îsâ çeke. Ben ümmetimi sıratın geçirem helak olmaya. Amma kâfirleri zebânîler çekip, yüzleri üzerine düşürüp Tamûya bırakalar. Ve her kâfir, bir şeytan ile bağlanmış ola.”¹⁹³⁸

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Göklerin ve Yerin Değişmesi” bahsinde, konu ile ilgili âyet-i kerime ve Sahâbe sözlerinden sonra bir takım rivâyetler aktarmış, arkasından o gün insanların halini tasvir etmiş ve Hz. Peygamber'in ümmetine olan sevgisini göstermek maksadıyla da bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşılabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Ahmed Bîcan'ın rivâyetin ilk kısmını ihtisar ederek eserine aldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu rivâyet şu şekildedir: “...*Kıyâmet günü bir münâdî nidâ eder: ‘Nerede Muhammed ve ümmeti!’.* (Hz. Peygamber) ayağa kalkar, ümmeti de iyisi ve kötüsüyle birlikte onu takip eder. Köprüye (sırat) varırlar. Allah kendisine düşmanlık edenlerin gözlerini görmez kılar ve onlar sağa sola yalpalayarak aşağıya dökülürler. Nebî ve salih kullar kurtulurlar...” şeklinde devam eden rivâyeti Abdullah b. Selam'dan; İbnü'l-Mübârek, Hâkim ve Beyhakî tahric etmişlerdir.¹⁹³⁹

¹⁹³⁸ AHMED BÎCAN, s. 381.

¹⁹³⁹ İBN MÜBÂREK, *Zühd*, s. 118-119; BEYHAKÎ, *Şuab*, I, 331-332; HÂKİM, IV, 612. Ayrıca bkz. İBN HACER, *Feth*, XI, 452.

İbn Receb ise rivâyeti muhtasar olarak vermiştir.¹⁹⁴⁰ Bu rivâyette Hz. Peygamber ve ümmetini takiben, Hz. İsâ ve ümmetinin, daha sonra diğer peygamberler ve ümmetlerinin, en son olarak ise Nûh peygamber ve ümmetinin geçeceği haber verilmektedir. Hâkim, tahrir ettiği rivâyetin isnadının “sahih” olduğunu ancak Buhârî ve Müslim’in bu rivâyeti eserlerine almadıklarını söylemiştir.¹⁹⁴¹ Bu rivâyetlerin hiç birisinde “*amma kâfirleri zebâniler çekip, yüzleri üzerine düşürüp Tamûya bırakalar. Ve her kâfir, bir şeytan ile bağlanmış ola*” şeklindeki kısmın yer almadığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Bîcan tarafından nakledilen söz konusu rivâyette de yüceltilmiş bir peygamber portresinin çizildiği görülmektedir. Sırrattan geçiş vizesini alabilenler zaten geçeceklerdir. Bunu hak edemeyenleri ise Hz. Peygamber’in ellerinden tutarak geçirebilmesi söz konusu değildir. Zaten tahririni yaptığımız rivâyetlerde günahkarların geçemeyecekleri ifade edilmektedir. Ancak Bîcan tarafından yapılan tercümede bu hususa hiç temas edilmediği ve sanki Hz. Peygamber’in onları da ellerinden tutarak geçireceği izleniminin verildiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla, onun tahrir ettiği rivâyetteki bir kısım müdrec ifadeler sebebiyle metnin problemli olduğu görülmekte olup, rivâyete ihtiyatlı yaklaşılmasının uygun olacaktır. Diğer taraftan *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin de Abdullah b. Selam’dan gelen bu rivâyeti eserlerine almadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu rivâyetin Hz. Peygambere isnad edilmesi uygun değildir.

8. Muaz b. Cebel (r.a.) Peygamber’den nakl eder, Peygamber’imiz (a.s.) dedi: “Arşın altında yeşil zebercetten ve kızıl yakuttan bir direk vardır. Üzerinde yedi yüz şerefesi vardır. Kaçan kıyâmet günü olsa, Cebrâil (a.s.) şerefelerin birisinde dura, diye: ‘Ya Muhammed ümmeti! Rabbîniz size selam eder’ deyü uçmak ve Rıdvan müjdeleye. Peygamber (a.s.) dedi: ‘Kıyâmet gününde benim ümmetimin fakirlerinin yüzleri ay gibi olup kıyâmet yerine geleler. Ellerinde nurdan kadehler ola ve nurdan minberler üzerine oturalar. Ve gönülleri ferah olup ve halk hesapta olalar. Ve onlara nazar edip diyeler: ‘Bunlar, ferîştehler midir yoksa peygamberler midir?’ Onlar diyeler: ‘Biz Muhammed ümmetinin fakirleriyiz.’ Ferîştehler diyeler: ‘Hangi amel ile Hak

¹⁹⁴⁰ İBN RECEB, *et-Tahvîf*, s. 173.

¹⁹⁴¹ HÂKİM, IV, 612.

Teâlâ Hazretleri, bu derecâtı size verdi?’ Ol fakirler diyeler: ‘Bizim amelimiz çok değildir. Belki beş vakit namazı gözetir idik. Hiç terk eylemez idik. Ve dahî Muhammed Mustafa adını işitsevüz (işitse) onun muhabbetinden ağlardık. Ve Allah’a şükredip, fakra (fakirliğe) sabır ederdik. Her ne ki Hak Teâlâ Hazretleri bize verdi, iki nesne içindir. Biri, dünyayı terk ettiğimiz için ve biri Muhammed Mustafa’yı (a.s.) sevdiğimiz için.’¹⁹⁴²

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde farklı özelliklere sahip hesapsız cennete girecek kimselere işaret etmiş, Muhammed ümmetinin ayrıcalığını göstermek maksadıyla da bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak fakirlerin ve fakirliğin övüldüğü benzer rivâyetler söz konudur. Bir fikir vermesi bakımından bunlardan bazılarının zikredilmesinde yarar olacağı kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “(Kiyâmet günü, mahşer meydanında) toplanacaksınız. Denilecek: ‘Nerede bu ümmetin fakirleri ve onların komşuları?’ Hz. Peygamber: ‘Onlar ortaya çıkarlar’ dedi. Onlara denilecek: ‘Siz ne yaptınız da bu dereceye ulaştınız?’ Onlar şöyle cevap verecekler: ‘Ya Rabbi! Sen bizi belâlarla denedin ve biz sabrettik. Seninde çok iyi bildiğin gibi malı mülkü, güç ve otoriteyi sen bizim dışımızdakilere verdin.’ Denilecek: ‘Doğru söylediniz.’ Hz. Peygamber şöyle devam etti: ‘Onlar diğer insanlardan önce cennete girecekler. Geriye kalan servet ve iktidar sahiplerini ise çetin bir hesap bekleyecek.’ Ben: ‘O gün mü’minler nerede olacaklar’ diye sordum. O şöyle cevap verdi: ‘Onlar için nurdan minberler konulur, bulutlar onları gölgelendirir. O gün onlar için gündüzün bir saati gibi çok kısa olur...’” Bu rivâyeti Abdullah b. Amr’dan; merfû olarak İbn Hıbbân, Ebû Nuaym ve Heysemî,¹⁹⁴³ mevkûf olarak ise; İbn Mübârek, İbn Ebî Şeybe ve Ebû Nuaym¹⁹⁴⁴

¹⁹⁴² AHMED BÎCAN, s. 403.

¹⁹⁴³ İBN HİBBÂN, XVI, 435; EBÛ NUAYM, *Hilye*, VII, 206; HEYSEMÎ, *Mevârid*, I, 641. Ayrıca bkz. MÛNZİRÎ, *Tergîb*, IV, 63.

¹⁹⁴⁴ İBN MÛBÂREK, *Zühd*, s. 226; İBN EBÎ ŞEYBE, *Musannef*, VII, 38, 128; EBÛ NUAYM, *Hilye*, I, 289.

tahric etmişlerdir. Ebû Nuaym, merfû olarak tahric ettiği rivâyete Şu'be nedeniyle “garib” hükmünü vermiş, râvî Miskin b. Bükeyr’in de rivâyetinde teferrüd ettiğini söylemiştir.¹⁹⁴⁵ Rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Dünyayı terk etmek konusundaki şu rivâyetlerle Bican tarafından nakledilen rivâyet arasındaki bir kısım benzerlikler dikkatleri çekmektedir. Nitekim; Enes b. Mâlik’ten rivâyeten Münzirî’nin *Tergîb* adlı eserinde zikrettiği rivâyet şu şekildedir: Hz. Peygamber şöyle dedi: “‘*Bir münâdî nidâ edecek: ‘Dünyayı, dünya ile meşgul olanlara terk edin! Dünyayı, dünya ile meşgul olanlara terk edin! Dünyayı, dünya ile meşgul olanlara terk edin! Her kim dünyadan kendisine yettiğinden daha fazlası alırsa, muhakkak ki o farkında olmaksızın bir leş almıştır.*’”¹⁹⁴⁶ Heysemî sadece bu tarikte gelen rivâyetin senedinde bulunan Hânî b. el-Mütevekkil’in “zayıf” olduğunu söylemiş,¹⁹⁴⁷ Münâvî de bu görüşe katılmıştır.¹⁹⁴⁸ Bu rivâyetin de uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Sağânî de “*dünya bir leştir, onu isteyenler (yani terketmeyenler) köpeklerdir*” şeklindeki rivâyetin “mevzû” olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁴⁹ Aclûnî ise her ne kadar böyle olsa da mânâsının doğru olduğunu ifade etmiştir. Ancak Sağânî’nin dediği gibi rivâyet uydurmadır.

“*Her türlü hatanın başı, dünya sevgisidir*” şeklindeki rivâyeti ise Hasan el-Basrî’den (110/728) mürsel olarak Beyhakî,¹⁹⁵⁰ Hz. Ali’den merfu olarak Deylemî¹⁹⁵¹ tahric etmişlerdir. Deylemî’nin Ebû Said el-Hudrî’den tahric ettiği mufassal bir rivâyetin içinde bu söz yer almıştır.¹⁹⁵² Beyhakî¹⁹⁵³ ve Ebû Nuaym bu sözü Hz. İsa’dan rivâyeten nakletmişlerdir.¹⁹⁵⁴ İbn Teymiyye ise bu sözün Cüdebe el-Becelî’ye,¹⁹⁵⁵ İbn Receb ise Cüdebe b. Abdillâh es-San’ânî’ye ait olduğunu

¹⁹⁴⁵ EBÛ NUAYM, *Hilye*, VII, 206.

¹⁹⁴⁶ MÛNZİRÎ, *Tergîb*, IV, 76.

¹⁹⁴⁷ HEYSEMÎ, *Mecma’*, X, 254.

¹⁹⁴⁸ MÛNÂVÎ, *Feyz*, III, 531. Ayrıca bkz. ACLÛNÎ, *Keşf*, I, 492-493.

¹⁹⁴⁹ ACLÛNÎ, *Keşf*, I, 492-493.

¹⁹⁵⁰ BEYHAKÎ, *Şuab*, VII, 338.

¹⁹⁵¹ MÛNÂVÎ, *Feyz*, III, 368.

¹⁹⁵² DEYLEMÎ, II, 30.

¹⁹⁵³ BEYHAKÎ, *Zühd*, s. 134.

¹⁹⁵⁴ EBÛ NUAYM, *Hilye*, VI, 388.

¹⁹⁵⁵ ACLÛNÎ, I, 413.

söylemişlerdir.¹⁹⁵⁶ Irâkî, *Şerhu'l-Elfiye* ve İbn Ebî'd-Dünyâ da *Mekâyidu's-Şeyâtîn* adlı eserlerinde bu sözün Mâlik b. Dinar'a ait olduğunu belirtmişlerdir.¹⁹⁵⁷ İbn Hacer, İbnü'l-Medîni'nin Hasan el-Basrî'nin mürsel rivâyetlerini övdüğünü ve "hasen" hükmü verdiğini söylemiştir.¹⁹⁵⁸ Suyûtî ise Hz. Peygamber'in sözü olarak aslı olmadığını, Hasan el-Basrî'nin mürsel rivâyetlerinden olduğunu, Ebû Zür'a ve İbnü'l-Medîni'nin onu övdüğünü, onun zayıflığı konusunda da delil olmadığını söylemiştir.¹⁹⁵⁹ Sağânî ise rivâyetin "mevzû" olduğuna hükmetmiştir.¹⁹⁶⁰ Sağânî'nin dediği gibi bu rivâyet te uydurmadır

Bîcan'ın naklettiği rivâyette ifade edildiği üzere fakirleri ve fakirliği üstün gibi gösteren, fakirliğe katlanılmasını öğütleyen, dünyanın terk edilmesini ve ibâdetlere ağırlık verilmesini tavsiye eden anlayışlarla genellikle sûfilerin ilgilendikleri ve onların gündemlerini sürekli bu konuların meşgul ettiği bilinmektedir. Rivâyette belirtildiğine göre Muhammed ümmetinin fakirlerinin âhirette melekler veya peygamberlerle karıştırılacak derecede yüksek makamlara eriştiği, bu dünyada iken anlatılır ve fakirlik bu şekilde teşvik edilirse, İslâm dünyasında asırlardan beri var olan geri kalmışlığın ve tembelliğin önünün alınması mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla fakirleri bu şekilde tesellî etmenin yeterince iknâ edici ve doğru olmadığı görülmektedir. Sosyal patlamalar olacağı endişesiyle zayıf veya uydurma rivâyetlerle fakirleri sabra davet etmenin kısa vadede faydalı olabileceğini, ama uzun vadede kaybettireceğini düşünmekteyiz. Bununla birlikte dünyayı terk etmeyi sadece ibâdetlerle meşgul olmak, Hz. Peygamber sevgisini de onun adını duyunca ağlamak şeklinde değerlendirenlerin bu yaklaşımlarının isabetli olabileceğini söyleyebilmemiz zordur. Zira, dünya sevgisinin kalben terk edilmesi, ama dünyadan da nasibin unutulmayarak¹⁹⁶¹ çalışılması zaten İslâm'ın bir tavsiyesidir.¹⁹⁶² Bir kimseyi sevmek, onun adını duyunca ağlamak demek değildir.

¹⁹⁵⁶ İBN RECEB, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, s. 300.

¹⁹⁵⁷ SUYÛTÎ, *Tedrib*, I, 287. Ayrıca bkz. SAKLAN, Bilal, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadisler*, s. 251.

¹⁹⁵⁸ MÜNÂVÎ, III, 368.

¹⁹⁵⁹ SUYÛTÎ, *Tedrib*, I, 287.

¹⁹⁶⁰ ACLÛNÎ, I, 413.

¹⁹⁶¹ Kasas, 28/77.

¹⁹⁶² Nûr, 24/37-38.

Onu sevmek, getirdiği ilkelere göre yaşamak;¹⁹⁶³ bu ilkeleri bütün dünyaya duyurmak için olağanüstü bir çaba sarf etmek¹⁹⁶⁴ ve onun getirdiği güzel ahlaki¹⁹⁶⁵ en güzel şekilde şahsında temsil etmek demektir. Sonuç olarak, Bîcan tarafından nakledilen söz konusu rivâyetin metninin problemlili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sonradan ihdas edilmiş bu tür rivâyetlerin Hz. Peygamber'e isnad edilmesinin İslâm ahlakıyla bağdaşmayacağı ortadadır.

9. Nakildir ki, Kûtu'l-Kulûb'de Peygamber (a.s.) dedi: “Kaçan kıyâmet olsa, Hak Teâlâ peygamberlere buyura ümmetleri ile hesap oluna. ‘Amma ya Muhammed sen ümmetinle hesap olunma! Ben onları hesaptan kurtarayım’ diye. Peygamber diye: ‘Ya Rabbî! Ümmetimin hesâbını benim elimde kıl. Onların yaramaz fiillerine benden gayrı kimse, muttalî olmasın.’ Hak Teâlâ diye: ‘Ya Muhammed, sen dilerdin ki, ümmetin hesâbın senden gayrı kimse bilmeye. Ben dahî dilerim ki, ümmetin hesâbın sen dahî bilmeyesin. Ben onları hesap eyleyem ve af eyleyem.’”¹⁹⁶⁶

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Hesap” bahsinde aktardığı bu rivâyetle Muhammed ümmedinin ne kadar farklı olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ahmed Bîcan'ın da ifade ettiği üzere bu rivâyet *Kûtu'l-Kulûb*'de yer almaktadır. Saklan bu rivâyeti, Gazzâlî'nin eserinde zikrettiğini belirtmiş ve Irâkî'nin de “*bu haberin ashını bulamadığını*” söylediğini kaydetmiştir.¹⁹⁶⁷

Bununla birlikte, rivâyetle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz. Yanlış bir ümmet anlayışının oluşmasına ve yerleşmesine katkı sağlayan, İslâm'ın özülü ve ruhuyla da bağdaşmayan bu rivâyeti Hz. Peygamber'in söylemesi mümkün değildir.

¹⁹⁶³ Ahzâb, 33/21; “Gerçek şu ki; Allah'ı ve âhîret gününü (korku ve umutla) bekleyen ve O'nu her daim anan kimseler için Allah'ın elçisi güzel bir örnek teşkil eder.”

¹⁹⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/104; Mâide, 5/54; Tevbe, 9/20, 71, 88; Hac, 22/78; Hucurât, 49/15.

¹⁹⁶⁵ Kalem, 68/4; “Çünkü sen üstün bir hayat tarzına sahipsin.”. (Onun hayat tarzı, Kur'an ahlâkı idi. Kur'an-ı Kerim onun şahsında bütün mü'minlere hitap ettiğine göre, her inandığını söyleyenin onun gibi mükemmel bir ahlaka ulaşmaya çalışması ve bu hususta gayret göstermesi gerekmektedir. Bu ilkeler ise gerek Kur'an-ı Kerim'de, gerekse Sünnet'te yeterince açık bir şekilde ortaya konulmuştur).

¹⁹⁶⁶ AHMED BÎCAN, s. 397.

¹⁹⁶⁷ SAKLAN, Bilal, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadisler*, s. 200.

Zîra ümmet-i Muhammed'in yaptığı ve yapacağı yanlışlarla Hz. Peygamber'in bir ilgisi yoktur. O görevini hakkıyla yapmış, vedâ haccında yüzbinlerin önünde Allah'ı buna şahit tutmuş¹⁹⁶⁸ ve âhirete irtihal etmiştir.¹⁹⁶⁹ Herkes, kendi hatasının bedelini kendisi ödeyecektir.¹⁹⁷⁰ Bir peygamberin âhirette kavminin hatalarını öğrenmesinin kendisi için bir eksiklik veya kusur teşkil etmeyeceği ortadadır. Bu bakımdan kendisini suçlu gibi hissetmesini gerektirecek¹⁹⁷¹ veya üzülecek bir durum yoktur.¹⁹⁷² O şahit, müjdecî ve uyarıcı olarak bu görevini yapmıştır.¹⁹⁷³ Zaten ona düşen sadece tebliğdir.¹⁹⁷⁴ Kabul veya reddetmek insanların kendilerine kalmıştır.¹⁹⁷⁵ Dileyen inkar, dileyen de îmân edebilir.¹⁹⁷⁶ İnkârı ve zulmü seçenlerin âhiretteki kazanacakları konum kendi tercihlerini bir sonucudur.¹⁹⁷⁷ Dolayısıyla gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin kaygı duymalarını gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Her topluma feyiz kaynağı olmuş peygamberlerin kavimlerine şahitlik yapmaları için çağrılacağı ve Hz. Peygamber'in de şahit olarak getirileceği ifade edilmektedir.¹⁹⁷⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber kendi ümmetine şahitlik yapacak, söylemediklerini yapanlar hakkında da olumlu bir kanaat belirtmeyecektir. Hal böyleyken ümmetinin hesabının onun bilgisi dışında gerçekleştirileceği ve affedilecekleri iddiası doğru değildir. Ayrıca "*bana da size de nasıl davranılacak*

¹⁹⁶⁸ BUHÂRÎ, 92/Fiten, 8 (VIII, 91); 25/Hac, 132 (II, 91); MÜSLİM, 1/Îmân, 95 (I, 201); 28/Kasâme, 9 (II, 1307).

¹⁹⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/144.

¹⁹⁷⁰ En'âm, 6/164; "...İnsanların işlediği (kötü) fiiller yalnızca kendilerin ilgilendir; ve sorumluluk taşıyan hiç kimseye başkasının sorumluluğu yüklenmez..."; İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18; Zümer, 39/7; Necm, 53/38.

¹⁹⁷¹ Bakara, 2/272; "(Ey Peygamber), insanları hidâyete erdirmek senin işin değil, zîra ancak Allah dilediğini (dileyeni) hidâyete erdirdir..."

¹⁹⁷² Neml, 27/70; "Fakat sen yine de onlar için kaygılanma. (Allah'ın mesajlarına karşı) ileri sürdükleri asılsız iddiâlardan ötürü de canını sıkma."

¹⁹⁷³ Bakara, 2/119; İsrâ, 17/105; Kehf, 18/56; Furkân, 25/56; Ahzâb, 33/45; Sebe', 34/28; Fetih, 48/8.

¹⁹⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/20; Mâide, 5/92; Nahl, 16/35, 82; Nûr, 24/54; Ankebût, 29/18; Şûrâ, 42/48; Teğâbün, 64/12.

¹⁹⁷⁵ Bakara, 2/256; Nisâ, 4/115; A'râf, 7/79, 93; İbrâhim, 14/4.

¹⁹⁷⁶ Kehf, 18/29; İnsân, 76/29; Abese, 80/12; Tekvir, 81/28.

¹⁹⁷⁷ Bakara, 2/10, 39; Enfâl, 8/54; Hac, 22/42; Furkân, 25/11; Neml, 27/83; Rûm, 30/16; Secde, 32/20; Sebe, 34/42; Zümer, 39/60; Tûr, 52/14; Teğâbün, 64/10; Mülk, 67/9; Mutaffifin, 83/11.

¹⁹⁷⁸ Nisâ, 4/41; "Öyleyse (hesap günü), her topluluk içinden şahitler getireceğimiz ve seni (ey Peygamber) onlar aleyhine şahit tutacağımız zaman, ne olacak (o günahkarların hali)!. Ayrıca bkz. Bakara, 2/143; Nahl, 16/89. (Bu Kur'an'ın ulaştığı bütün toplumlar aynı şekilde sorumludurlar); Hac, 22/78.

(tam anlamıyla) *bilemiyorum*”¹⁹⁷⁹ diyen bir peygamber’in kıyâmet günü ile ilgili detaylı bilgiler verdiği sürekli söylenmesi gerçeklerle örtüşmemektedir. Bu itibarla, benzeri rivâyetler değerlendirilirken bu hususların göz önünde bulundurulması doğru olacaktır. Sonuç olarak; kendi içerisinde bir takım çelişkiler barındıran ve yanlış bir peygamber tasavvurunun zihinlere yerleşmesine katkı sağlayan söz konusu rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

10. Peygamber (a.s.) dedi: “Dünya ehlinin âhir gelenlerindiniz ve kıyâmet günü evvel hesap olanlardanız.”¹⁹⁸⁰

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Hesap” bahsinde, Hz. Peygamber’in ümmetinin hesap günü bile farklı bir konumda olacağını göstermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Ahmed Bîcan’ın bu rivâyeti ihtisar ederek eserine aldığı anlaşılmaktadır. Rivâyet şu şekildedir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *‘Biz ümmetlerin sonuncusuyuz. Ancak kıyâmet günü en önce bizim hesabımız görülecek. Diğer ümmetler yolumuzdan çekilecekler. Abdestin etkisi sebebiyle ellerimiz ve ayaklarımız parlak bir halde ilerleyeceğiz. Diğer ümmetler: ‘Bunlar peygamberler olmasın!’ diyecekler. O gün Hz. Peygamber’in duası şu şekilde olacak: ‘Allah’ım sellim sellim! (bizi koru, bizi kurtar, bizi himayene al, sana selam olsun)’*” Rivâyeti İbn Abbâs’tan; İbn Hanbel, Tayâlisî ve Ebû Yâ’lâ tahric etmişlerdir.¹⁹⁸¹ Heysemî, İbn Hanbel ve Ebû Yâ’lâ’nın tahrirlerinde yer alan Ali b. Zeyd’in “zayıflığının tevsik edildiğini” belirtmiş, geri kalan ricâlin “sahîhin ricâli” olduğunu söylemiştir.¹⁹⁸² Rivâyet zayıftır.

“Biz ümmetlerin sonuncusuyuz ama önce hesap olunacağız. (O gün) şöyle denilecek: ‘Nerede ümmetler ümmeti ve onun peygamberi?’ Biz sonra gelenleriz ama

¹⁹⁷⁹ Ahkâf, 46/9; “De ki (Ey Muhammed): ‘Ben Allah’ın elçilerin(in) ilki değilim; ve (onların tümü gibi) ben de, bana ve siz ne olacağını bilemem. Sadece bana vahyolunana uyuyorum: çünkü ben sadece açık bir uyarıcıyım”. (Yani, hem bu dünyada hem de âhirette başımıza ne geleceğini bilemem).

¹⁹⁸⁰ AHMED BÎCAN, s. 396.

¹⁹⁸¹ İBN HANBEL, I, 281, 295; TAYÂLİSÎ, s. 353; EBÛ YÂ’LÂ, IV, 215-216. Bkz. İBN HACER, XI, 452.

¹⁹⁸² HEYSEMÎ, *Mecma*, X, 373.

evvel hesap oluruz” şeklindeki rivâyeti ise İbn Abbas’tan, İbn Mâce tahrir etmiş,¹⁹⁸³ Deylemî *Firdevs*’inde zikretmiştir.¹⁹⁸⁴ Bûsirî, bu rivâyetin isnadının “sahih”, ricalinin “sika” olduğunu söylemiştir.¹⁹⁸⁵ Bu rivâyet te zayıftır.

Huzeyfe’den gelen benzer rivâyet ise şöyledir: “*Biz dünyada sonuncularız ama kıyâmet günü diğer yaratılmışlardan önce hesabımız tamamlanacak.*” Bu rivâyeti Deylemî eserinde zikretmiştir.¹⁹⁸⁶ Bu rivâyetin de zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu rivâyetlerde aynı hususa işaret edilmekte ve ümmet-i Muhammed’in önce hesap olunacağına vurgu yapılmaktadır. Bu konuyla ilgili yeteri derecede iknâ edici delil ise ortada görünmemektedir. Bu iddiayı ortaya atanların şu soruların cevaplarını vermeleri gerekmektedir. Böyle bir ayrıcalığı elde etmek için dünyaya sonradan gelmek bir avantaj mıdır? Eğer öyleyse önce gelenlerin kabahati nedir? Sonradan dünyaya gelerek ümmet-i Muhammed’den olmaya karar veren kimdir? İnsanın kendi dahil olmadığı konularda bir üstünlük iddiası içerisinde olması ne kadar doğru ve anlamlıdır? Önemli olan ortaya konulacak salih ameller ve üstün gayretler değil midir? Dünyaya geleceği zamanı, ırkını, rengini ve cinsiyetini kendileri tayin edemeyenlerin bunları bir üstünlük ve ayrıcalık olarak görmeleri nasıl doğru değilse, ümmet-i Muhammed’den olmayı da bir üstünlük nedeni olarak görmek aynı şekilde yanlış değil midir? Kur’an-ı Kerim, bu tarz yaklaşımları cahiliyye mantığı olarak eleştirmekte, Yahûdî ve Hıristiyanların düştükleri yanlışla işaret etmektedir.¹⁹⁸⁷ Dolayısıyla önemli olan kişinin dünyada iken ortaya koyduğu kazanımlardır. Allah katında kişinin amellerinin bir değeri olabilmesi için bir bedel ödenmesi, ter dökülmesi, azim ve kararlılık gösterilmesi ve samimiyetin ispat edilmesi gerekmektedir.

¹⁹⁸³ İBN MÂCE, 37/Zühd, 34 (II, 1434).

¹⁹⁸⁴ DEYLEMÎ, IV, 282.

¹⁹⁸⁵ BÛSİRÎ, *Misbâh*, IV, 256.

¹⁹⁸⁶ DEYLEMÎ, IV, 282. Ayrıca bkz. SİNDÎ, *Hâşiye*, III, 86; İBN HACER, *Feth*, II, 354.

¹⁹⁸⁷ Mâide, 5/18; “[Hem] Yahûdiler ve [hem de] Hıristiyanlar, “Biz Allah’ın çocuklarıyız ve O’nun sevgili kulları” derler. De ki: “Öyleyse Allah neden günahlarınızdan dolayı size azap çektirsin? Hayır, siz O’nun yarattığı ölümlü) insanlardan başka bir şey değilsiniz!...” Ayrıca bkz. 9/30-31.

Öte yandan Kur'an-ı Kerim, kitabını eline aldığı zaman herkesin kendi hesabını çok rahatlıkla bileceğini,¹⁹⁸⁸ itiraz dahi edemeyecek hale geleceğini,¹⁹⁸⁹ edecek olsa bile derilerinin aleyhte şahitlik edeceğini,¹⁹⁹⁰ ayakları ve ellerinin konuşacağını ifade ettikten sonra,¹⁹⁹¹ birilerinin hesabı sanki yüzyıllar boyunca sürecekmış göstermeye çalışmalarının mantığı nedir? Hesabın çok çabuk görüleceği,¹⁹⁹² kimseye zerre miktarı haksızlık yapılmayacağı¹⁹⁹³ ve herkese amellerinin karşılığının eksiksiz ödeneceği bildirildiği halde,¹⁹⁹⁴ hâlâ acele ederek en öne geçmeye çalışılmasının arkasında yatan sebepler hangileridir ve bunlar nereden kaynaklanmaktadır? Acaba söz konusu rivâyetin oluşmasında fitrattan gelen acelecilik hastalığının¹⁹⁹⁵ herhangi bir etkisi var mıdır? Bu hastalığı tedâvi edemeyenlerin bir üstünlük duygusuyla hareket ederek ve kendilerinde bu hakkı görerek böyle bir sonuca ulaşmaları söz konusu olabilecek midir? Sonuç olarak, İbn Mâce dışında *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin eserlerine almadıkları, senedleri zayıf olan bu rivâyetlerin metinlerinin de problemlili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tür rivâyetlere ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

11. Âişe (r.a.) Peygamber'den nakletti. Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: "Kaçan kıyâmet günü olsa, Hak Teâlâ Hazretleri diye: 'Ey benim ferîştehlerim! Cemîi ibâdetlerinizi Muhammed ümmetine bağışlayın!' Onlar diyeler: 'Ya Rabbî! Bunda hikmet nedir? Bugün sevâba biz dahî muhtaçlarız.' Hak Teâlâ Hazretleri diye: 'Bugün Âdem oğlanları sizden katî muhtaçlardır.'"¹⁹⁹⁶

¹⁹⁸⁸ İsrâ, 17/14; İnşikâk, 84/7-11.

¹⁹⁸⁹ Rûm, 30/57; Gâfir, 40/52; Tahrîm, 66/7; Kıyâmet, 75/1-15; Mürselât, 77/36.

¹⁹⁹⁰ Fussilet, 41/20-21.

¹⁹⁹¹ Yâsîn, 36/65.

¹⁹⁹² Bakara, 2/202; İbrâhim, 14/51.

¹⁹⁹³ Âl-i İmrân, 3/182; Gâfir, 40/17; Fussilet, 41/46; Kâf, 50/29.

¹⁹⁹⁴ Bakara, 2/281; Âl-i İmrân, 3/25, 161; Enfâl, 8/51; İsrâ, 17/15; Enbiyâ, 21/47; Hac, 22/10; Zümer, 39/70; Haşr, 59/18; Nebe, 78/40; İnfîtâr, 82/5; Zilzâl, 99/7-8.

¹⁹⁹⁵ İsrâ, 17/11; "Hal böyleyken, insan yine de (çoğu zaman) iyilik için dua ediyormuşcasına (tutkuyla) kötülük için dua eder; çünkü insan (yargılarında) tez canlıdır (acelecidir)". (Bu duygusunu kontrol edemeyen pek çok insanın sayısız hatalar yaptıkları, hem kendilerine hem de çevrelerine zarar verdikleri ve kendilerini düzeltmek için de bir gayret göstermedikleri tecrübelerle sabittir). Ayrıca bkz. Yûnus, 10/11; Enbiyâ, 21/37; "İnsan tez canlı bir yaratıktır...".

¹⁹⁹⁶ AHMED BÎCAN, s. 414.

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Allahû Teâlâ’nın Meleklerle Hitâbı” bahsinde, Muhammed ümmetine nasıl farklı bir muamelede bulunulacağını göstermek amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte bu rivâyetin de metninde bir takım problemler olduğu görülmektedir. Meleklerin imtihan olmadıkları bilinmektedir. Hal böyleyken onların da sevaba muhtaçmış gibi gösterilmesinin arkasında yatan amaç nedir? Acaba sonunda ümmet-i Muhammed’e bir ayrıcalık oluşturmak için mi böyle bir iddia ortaya atılmaktadır? Bu iddia, âyetlerle çeliştiği zaman durum nasıl olacaktır? Allah’ı tesbih ve takdis etmekle meşgul olan, kendilerine verilen görevleri yerine getiren, dünyada iken mahiyeti bilinmeyen şekillerde insanların yardımına koşan meleklerin bu şekilde ibâdetlerini bağışlamaları mümkün müdür? Bunun dayanakları nedir? Böyle bir bağışlama olarsa ümmet-i Muhammed’in bu dünyada sıkıntı çekmesine gerek var mıdır? Meleklerin bağışlayacağı sevapla ve onların yardımıyla cennete gidebilme imkanı varsa, bu dünyada Müslümanlardan canlarıyla ve mallarıyla Allah yolunda mücadele etmelerinin istenmesinin¹⁹⁹⁷ anlamı nedir?

Bu dünyada salih ameller için sıkıntı çekilecekse ve bunun bir karşılığı olarsa ilave olarak meleklerin bağışlayacağı “sevaba” ihtiyaç yoktur. Yok eğer meleklerin sevabına ihtiyaç varsa, bu dünyada sabretmenin, mücadele edip çabalamanın da bir anlamı olmasa gerektir. Dolayısıyla böyle bir rivâyetin ciddi dayanaklardan yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce böyle bir düşünceyi, sürekli insanlardan sadakalar almaya alışmış bir kısım fakir sûfi veya insanlardan topladıklarıyla geçinen bir takım kıssacıların ortaya atmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu dünyada almaya alıştıkları gibi, âhirette de meleklerden yardım bekleyen bu kimselerin Kur’an-ı Kerim’i ve Sünnet’i hiç bilmediklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Günümüz din psikolojisi ve sosyolojisi alanlarında çalışmalar yapanların, benzer rivâyetlerin oluşumuna etki eden bu tür amilleri ele alarak değerlendirmeler yapmalarının uygun olacağını düşünmekteyiz. Netice îtibârıyla,

¹⁹⁹⁷ Mâide, 5/41; Hac, 22/78. Ayrıca bkz. Bakara, 2/218; Âl-i İmrân, 3/142; Nisâ, 4/95; Mâide, 5/54; Enfâl, 8/74; Tevbe, 9/16, 20, 88; Furkân, 25/52; Muhammed, 47/31; Hucurât, 49/15; Mümtehine, 60/1.

âyet ve hadisleri dikkate almadan ve söyledikleri sözlerin sonuçlarını hesaba katmadan konuşanların sözlerinin iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Zîra Kur'an'ın ilkeleriyle çelişen böyle bir rivâyeti Hz. Peygamber'e isnad etmenin çok büyük bir vebali gerektirdiği ortadadır.

12. Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: "Bilir misiniz Kevser'den murat nedir?" Dediler: 'Allah bilir.' Peygamber'imiz (a.s.) dedi: 'Kevser uçmakta bir ırmaktır. Hak Teâlâ Hazretleri bana vaad eyledi ve ol havzın çevresinde bardaklar vardır. Yıldızlardan çoktur. Kıyâmet gününde ondan ümmetimin içerler.'"¹⁹⁹⁸

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, "Havz" bahsinin girişinde ilk olarak bu rivâyete yer vermiş ve Hz. Peygamber'in ümmetinin burada da üstün bir konumda olduğunu göstermek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Enes b. Mâlik'ten gelen Müslim'in tahrir ettiği rivâyet şu şekildedir: "*Hz. Peygamber, bir gün mescidde biraz uyuduktan sonra, gülererek uyandı. Kendisine niçin güldüğü soruldu. O da: 'Bana az önce şu sûre nazil oldu' dedi ve besmele çekerek Kevser suresini sonuna kadar okudu ve bitirdi. Sonra şöyle bir soru sordu: 'Kevser nedir bilir misiniz?' Biz: 'Allah ve Rasûlü daha iyi bilir' dedik. Bunun üzerine o şöyle buyurdu: 'Bu Rabbimin bana vaad ettiği bir nehirdir. O nehir üzerinde pek çok hayırlar vardır. O bir havuzdur aynı zamanda. Kıyâmet günü ümmetimin onun başında toplanırlar. Onun kadehleri gökteki yıldızlar kadardır. Derken orada bulunan bir kişi çıkartıp atılır ve ben: 'Ey Rabbim o benim ümmetimdir' derim. Allah Teâlâ ise: 'Bunlar senden sonra neler yaptılar sen bilmiyorsun' diye bana cevap verir.*" Rivâyeti Enes b. Mâlik'ten; Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Ebû Yâ'lâ, Ebû Avâne, Ebû Nuaym, Beyhakî ve Makdisî tahrir etmişlerdir.¹⁹⁹⁹ Ebû Dâvud'un tahririnde havuzun başından uzaklaştırılacak kişiyle ilgili kısmın olmadığı görülmektedir. Nesâî'nin

¹⁹⁹⁸ AHMED BÎCAN, s. 421-422.

¹⁹⁹⁹ BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 53 (VII, 207); MÜSLİM, 4/Salât, 14 (I, 300); EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 23 (V, 110); NESÂÎ, *Kübrâ*, I, 315; VI, 523; *Sünen*, 11/İftitah, 21 (II, 133-134); İBN HANBEL, III, 102; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 305; EBÛ YÂ'LÂ, VII, 40; EBÛ AVÂNE, I, 448; II, 121-122; EBÛ NUAYM, *Müsnedü'l-Müstahrec*, II, 23; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, II, 43; *Şuab*, II, 434; MAKDİSÎ, VI, 243.

tahricinde ise “*onlar besmele çekmeyi terk ettiler*” ilavesi yer almaktadır.²⁰⁰⁰ Kevserle ilgili pek çok rivâyet ve yorum bulunmaktadır.²⁰⁰¹ Ele aldığımız bu rivâyette ise havuzun yanından çıkartılıp atılacak bir kişiden söz edilmekte, ancak o kişiyi Rasûlullah’ın kovduğundan bahsedilmemektedir. Sonuç olarak, değerlendirdiğimiz bu rivâyetin sened îtibârıyla hasen olduğu anlaşılmakta ise de, metninde problemler olduğu görülmektedir. Aşağıda ele alacağımız benzer rivâyette bu problemlere işaret edeceğiz.

13. Nakildir ki, Peygamber’imiz (a.s.) dedi: “Mahşer yerinde her peygamberin bir havzı ola, ümmetleri ondan içeler. Ve benim havzımın büyüklüğü bir aylık yol ola. Ve suyunun rengi sütten ak ola. Ve râyihası miskten latîf ve baldan tatlı ola. Ve benim ümmetlerime ondan su verem içeler.” Ashab dediler: ‘Ya Rasûlellah! Ol günde ümmetini bilir misin?’ Peygamber’imiz dedi: ‘Neam, bilirim. Nişanları vardır ki, geri kalan ümmetlerden onun ile belli olursunuz.’ Ashab dediler: ‘Ya Rasûlellah! Ol nişanlar nedir?’ Peygamber’imiz (s.a.v.) dedi: ‘Ellerinizi ve ayaklarınızı abdest suyundan ak ola. Ondan belli olursunuz.’ dedi. Ve dahî benim minberim ol havzın üzerinde ola. Amma havz Arasat yerinde ola. Ve Kevser uçmakta ola. Ondan çıkıp aka, Arasat yerinde havza döküle.”²⁰⁰²

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Havz” bahsinde Muhammed ümmetinin diğer ümmetlerden daha üstün bir konumda olduğunu göstermek amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak havuz konusuyla ilgili kaynaklarda değişik rivâyetler bulunmaktadır. Nitekim; Havuz ile ilgili Müslim’in tahrir ettiği rivâyet şu şekildedir. *Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “(Cennetteki) havuzum, Eyle ile Aden arasındaki mesafeden daha geniştir. Onun rengi kardan daha beyaz, baldan daha tatlıdır.*

²⁰⁰⁰ NESÂÎ, *Kübrâ*, I, 315.

²⁰⁰¹ TABERÎ, *Tefsîr*, XXX, 324; NEVEVÎ, *Şerh*, IV, 112-113; KURTÛBÎ, *Tefsîr*, XVII, 204; XX, 217; İBN KESİR, *Tefsîr*, IV, 557-558; ŞEVKÂNÎ, *Neyl*, II, 228; AZİMÂBÂDÎ, II, 349; MÛBÂREKFÛRÎ, VII, 212.

²⁰⁰² AHMED BÎCAN, s. 422.

Kadehleri ise yıldızların sayısından daha fazladır. Bir adamın kendi havuzunun başından başkalarına ait develeri kovduğu gibi, ben de havuzumun başından bazı kimseleri uzaklaştırırım. Bunun üzerine ashab: ‘Ya Rasûlellah o gün bizi tanır mısın?’ diye sordular. O da: ‘Evet (tanırım. Zîra sizin) başka ümmetlerden hiçbir kimsede olmayan bir farkınız olacak. Sizler yanıma, abdestin etkisiyle elleriniz ve ayaklarınız parlak bir halde geleceksiniz’ buyurdu.” Rivâyeti Huzeyfe el-Yemânî’den; İbn Mâce ve Ebû Nuaym,²⁰⁰³ Ebû Hureyre’den; Müslim, Ebû Avâne, İbn Huzeyme, İbn Hibbân ve Taberânî,²⁰⁰⁴ Sevbân’dan; Rûyânî ve Tâberânî,²⁰⁰⁵ Berâ b. Azib’ten, Taberânî,²⁰⁰⁶ Câbir b. Amr er-Râsibî’den; Hâkim ve Heysemî,²⁰⁰⁷ ve Enes b. Mâlik’ten; Tirmîzî, İbn Mâce, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Ebû Yâ’lâ, İbn Hibbân, Taberânî ve Makdisî²⁰⁰⁸ tahrir etmişlerdir. Tirmîzi rivâyete “hasen-sahih-garib” hükmünü vermiştir. Rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Bu rivâyetle ilgili şunları ifade etmemiz mümkündür. Kevser cennette bir ırmak ise doğal olarak havuzun da cennette bulunması gerekmektedir. Buradan hareketle şu soru sorulabilir. Acaba Hz. Peygamber cennetteki havuzunun başından bazı kimseleri kovmayı gerçekten ister mi? Bir kimse cennete girmeyi hak etmişse, o kimseden Allah’ın razı olduğu anlaşılmaktadır. Allah’ın razı olduğu bu kişi başka bir ümmetten olup havuzun yanına geliyorsa, Rasûlullah’ın böyle bir şeyi zaten yapmayacağı ortadadır. Bu kimse kendi ümmetinden birisiyse ve o da cennete gelebilmişse, Hz. Peygamber’in bu kimseye karşı da böyle bir tavır sergilemesi beklenemez. Yok eğer kendisinden sonra bir takım yanlış işler yapan kimseler idiyse onlar zaten cennete giremezler. Bununla birlikte cezalarını tamamladıktan sonra cennete geldikleri farz edilse bile yine Hz. Peygamber’in onları kovması söz konusu olamaz. Zira cennette bu tür hoş gitmeyen eylemlerin olmayacağı malumdur.²⁰⁰⁹ Çünkü dünya hayatı artık geçmişte kalmış, yeni ve sonsuz bir hayat

²⁰⁰³ İBN MÂCE, 37/Zühd, 36 (II, 1438); EBÛ NUAYM, **Müsnedü’l-Müstahrec**, I, 309-310.

²⁰⁰⁴ MÜSLİM, 2/Tahâre, 12 (I, 217); EBÛ AVÂNE, I, 121, 137; İBN HUZEYME, **Sahih**, I, 6; İBN HİBBÂN, III, 321; TABERÂNÎ, **Evsât**, VII, 372.

²⁰⁰⁵ RÛYÂNÎ, I, 427; TABERÂNÎ, **Kebîr**, II, 99-100; **Müsnedü’ş-Şâmiyyîn**, II, 176, 316.

²⁰⁰⁶ TABERÂNÎ, **Evsât**, VII, 353.

²⁰⁰⁷ HÂKİM, I, 148; HEYSEMÎ, **Mevârid**, I, 646.

²⁰⁰⁸ TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 14 (IV, 628); İBN MÂCE, 37/Zühd, 36 (II, 1439); İBN HANBEL, III, 216, 225; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 455; EBÛ YÂ’LÂ, VI, 278; İBN HİBBÂN, XIV, 372; TABERÂNÎ, **Evsât**, VI, 12; MAKDİSÎ, V, 349.

²⁰⁰⁹ A’râf, 7/143; Hicr, 15/47.

başlamış ve şartlar tamamen değişmiştir. Dolayısıyla rivâyette yer alan Hz. Peygamber'in böyle bir tavır sergileyeceğine ilişkin ilavenin, bazı râvîler tarafından geniş boyutlu düşünülmeden metne idrâcının imkan dahilinde olduğu söylenebilir. Nitekim günümüz hadis araştırmacılarından bu rivâyeti değerlendiren Ertürk: “*Şâyet o, kendisinden sonraki insanların neler yaptıklarını bilemeyecekse, kıyâmet gününde bilemeyeceği kendisine söylenen bilgiyi şimdiden nasıl haber verebilmektedir?*” diye sorgulamış ve buradaki çelişkiye dikkatleri çekmiştir.²⁰¹⁰ O bu rivâyetin “*Hz. Peygamber dönemi sonrası özellikle Sahâbe arasındaki bir takım siyasî hâdiselere işaret ettiği*” sonucuna ulaşmıştır.²⁰¹¹

Diğer taraftan bazı rivâyetlerde yer alan kıyâmet günü havuzun yanına gelen bir takım kimselerin oradan uzaklaştırılacaklarına dair ifadeler de problemlidir. Zîra Kıyâmet günü suçluların havuzun yanına gitmeye imkanları olmayacağı açıktır. Kaldı ki, havuz cennettir. Suçluların zaten cennete arınmadan girmeleri de söz konusu değildir. Dolayısıyla bu tür ifadelerle metnin zenginleştirilme ihtimali kuvvetlenmiş olmaktadır.

Buhârî'nin tahrir ettiği havuzla ilgili bir rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Havuzumun uzunluğu bir aylık yoldur. Onun suyu süttten daha beyazdır. Kokusu miskten daha hoştur. Kadehleri gökteki yıldızlar gibidir. Her kim ondan içerse bir daha asla susamaz.*” Rivâyeti Abdullah b. Amr'dan; Buhârî, Müslim, İbn Mübârek, Bezzâr, İbn Hıbbân, Taberânî ve İbn Mende,²⁰¹² İbn Abbas'tan, Taberânî,²⁰¹³ Abdullah b. Ömer'den ise Heysemî²⁰¹⁴ tahrir etmiştir. Bu rivâyetin sened ve metin îtibârıyla gerekli sıhhat şartlarını taşıdığı anlaşılmaktadır. Öte yandan “*ve dahî benim minberim ol havzın üzerinde ola. Amma havz Arasat yerinde ola. Ve Kevser uçmakta ola. Ondan çıkıp aka, Arasat yerinde havza döküle*” şeklindeki kısmın ele aldığımız rivâyetlerin her ikisinde de yer almadığı görülmektedir.

²⁰¹⁰ ERTÜRK, Mustafa, **Metin Tenkîdî**, s. 277, 288, 291, 295.

²⁰¹¹ ERTÜRK, Mustafa, **Metin Tenkîdî**, s. 287.

²⁰¹² BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 53 (VII, 207); MÜSLİM, 43/Fedâil, 9 (II, 1793-1794); İBN MÜBÂREK, **Zühd**, s. 561; BEZZÂR, VI, 432; İBN HİBBÂN, XIV, 364; TABERÂNÎ, **Evsât**, IX, 27; İBN MENDE, II, 325.

²⁰¹³ TABERÂNÎ, **Kebîr**, XI, 125.

²⁰¹⁴ HEYSEMÎ, **Mevârid**, I, 647.

“*Kabrim ve minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir. Minberim havuzumun üstündedir*” şeklindeki rivâyeti ise Ebû Hureyre’den, İbn Hanbel,²⁰¹⁵ İbn Ömer’den ise, Taberânî tahric etmişlerdir.²⁰¹⁶ Rivâyette “*minberim havuzumun üstündedir*” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Ancak bu rivâyetin senedine yönelik tenkîdler söz konusudur. Taberânî, bu hadisi Abdullah b. Osman b. Heysem’den sadece Yahya b. Selim’in rivâyet ettiğini ve Ebû Husayn er-Râzî’nin de rivâyetinde tek kaldığını ifade etmiştir.²⁰¹⁷ Ebû Hureyre rivâyetinde ise, Ebû Ubeyde b. Ebi’s-Sefer, Abdullah b. Nümeyr’den rivâyetinde tek kalmıştır.²⁰¹⁸ Bu rivâyet zayıftır.

Sonuç olarak Bîcan’ın naklettiği ilavelerle zenginleştirilen rivâyet birkaç hadisin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu rivâyetin içinde hasen olduğu kadar zayıf rivâyetler de bulunmaktadır. Dolayısıyla mezkûr rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

14. İbn Furek, Ebû Said el-Hudri’den rivâyet eder, ashab dediler: “Ya Rasûlellah! Biz kıyâmet gününde Rabbîmizi görür müyüz?” Peygamber’imiz (s.a.v.) dedi: ‘Belî, görürsünüz ve kıyâmet gününde münâdî nidâ ede ki: ‘Her ümmet kime taparsa ona tabi olsun.’ Yahûdîler diyeler: ‘ Üzeyr b. Allah’a tapardık.’ Ol münâdî diye: ‘Yalan söylersiniz. (ما اتخذ الله صاحبة و لا ولدأ) “Mettehaze’llahu sahibeten velâ veleden”²⁰¹⁹ bunları cehenneme bırakalar. Ondan sonra Nasâra (Hıristiyan) kavmine diye: ‘Kime tapardınız?’ Onlar diyeler: ‘Mesih b. Allah’a tapardık.’ Ol münâdî diye: ‘Yalan söylersiniz. (الله الصمد لم يلد و لم يولد) “Allâhu’s Samed lem yelid ve lem yûled.”²⁰²⁰ Bunları dahî cehenneme bırakalar. Ondan sonra Hak Teâlâ mü’minlere: ‘Her birinize fedâ için Nasâra’dan ve Yahûdîler’den birer kişi verdim. Od’a bırakın sizin yerinize. Siz varın uçmaka girin.’ diye.”²⁰²¹

²⁰¹⁵ İBN HANBEL, II, 397, 401, 438, 465, 528, 533; III, 133.

²⁰¹⁶ TABERÂNÎ, *Evsât*, I, 223.

²⁰¹⁷ TABERÂNÎ, *Evsât*, I, 223; VI, 291.

²⁰¹⁸ DÂREKUTNÎ, *İlel*, VIII, 221.

²⁰¹⁹ Cin, 72/3; “...O, kendisine ne bir eş, ne de bir erkek çocuk edinmiştir!”

²⁰²⁰ İhlas, 112/2-3; “Allah, öncesiz ve sonsuz, bütün var olmakta olanların sebepsiz sebebi. O doğurmamıştır, doğrulmamıştır”.

²⁰²¹ AHMED BÎCAN, s. 423.

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Sırat” bahsinde, diğer ümmetlerle kıyaslarken Muhammed ümmetinden olan mü’minlerin farkını ortaya koymak amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Bîcan, Ebû Said el-Hudrîden gelen rivâyeti ihtisar ederek eserine almıştır. Söz konusu rivâyet şu şekildedir: *“Rasûlullah’a şöyle bir soru sorduk: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Rabbimizi kıyâmet günü görecek miyiz?’ O da bize şöyle cevap verdi: ‘Öğle sıcağında havada hiçbir bulut yokken güneşi görmekte zorlanır mısınız?’ Biz: ‘Hayır ya Rasûlellah’ dedik. O şöyle devam etti: ‘Bulutsuz bir günde dolunay çıktığı zaman ayı görmekte herhangi bir zorluk yaşar mısınız?’ Biz yine: ‘Hayır ya Rasûlellah’ dedik. O şöyle devam etti: ‘İşte güneşi ve ayı görürken hiçbir sıkıntı çekmediğiniz gibi, kıyâmet gününde de Allah’ı görürken hiçbir problem yaşamayacaksınız.’ Kıyâmet günü olduğu zaman bir münâdî şöyle nidâ eder: ‘Her ümmet (dünyada iken) taptığı şeyi peşinden gitsin (izlesin)!’. Bunun üzerine putlara, heykellere ve sûretlere tapan herkes gider ve cehennemi boylar. Geriye tek Allah’a tapan iyiler, facirler ve kitap ehlinin toza toprağa bulanmışları kalır. Daha sonra uzaktan bakıldığında seraba benzeyen cehennem getirilir. Önce Yahûdiler çağrılır ve onlara: ‘Siz neye tapıyordunuz’ diye sorulur. Onlar: ‘Üzeyr Allah’ın oğludur’ derler. Bunun üzerine onlara: ‘İşte şimdi yalan söylediniz. Allah’ın ne eşi ne de çocuğu vardır!’ denilir ve onlara sorulur: ‘Ne istiyorsunuz?’ onlar da cevap veririler: ‘Susadık su istiyoruz’. Onların bu isteği reddedilir ve cehenneme yuvarlanırlar. Sonra Hıristiyanlar çağrılırlar ve onlara: ‘Siz neye tapıyordunuz?’ diye sorulur. Onlar: ‘Mesih Allah’ın oğludur’ derler. Onlara: ‘İşte şimdi yalan söylediniz. Allah’ın ne eşi ne de çocuğu vardır!’ denilir ve onlara tekrar sorulur: ‘Ne istiyorsunuz?’ Onlar da cevap veririler: ‘Susadık su istiyoruz’. Onların bu isteği reddedilir ve cehenneme atılırlar. Daha sonra geriye Allah’a kulluk eden iyiler ve facirler kalırlar. Allah onlara ilk defa orada kendi sûretinde görünür ve şöyle der: ‘Ey insanlar! Her toplum taptığı şeyin peşinden gitti, fakat geriye yalnızca sizler kaldınız.’ O gün nebîler dışında hiçbir kimse konuşmaz...” şeklinde devam eden bu uzunca rivâyeti Ebû Said el-Hudrî’den; İbn Ebî Âsım, Ebû Avâne, İbn Mende, Ebû Nuaym ve İbn Receb tahric*

etmişlerdir.²⁰²² Ele aldığımız rivâyetlerin hiç birisinde “*Ondan sonra Hak Teâlâ mü’minlere: ‘Her birinize fedâ için Nasâra’dan ve Yahûdiler’den birer kişi verdim. Od’a bırakın sizin yerinize. Siz varın uçmaka girin’ diye*” şeklindeki ifadelerin yer almadığı görülmektedir. Bunların metne sonradan dahil edildikleri anlaşılmaktadır. Dikkati çeken bir diğer noktada metni Kur’an ile uyumlu hale getirme çabasının söz konusu olduğudur. Zîra Kur’an-ı Kerim, “*cehenneme sürülen suçluları sulamaya götürülen susuz bir sürüye*”²⁰²³ benzetmektedir. Bu itibarla Yahûdî ve Hıristiyanların susuzluklarına vurgu yapılması, rivâyetin kolay kabulünü sağlamaya yönelik bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin eserlerine almadıkları Ebû Said el-Hudrî rivâyetinin gerek senesinde, gerekse metninde problem olduğu anlaşılmaktadır. Daha mahşer meydanında fâcirlerin bulunduğuunun açıkça belirtildiği bir ortamda Allah’ın görüleceğinden bahsedilmesi büyük bir çelişkidir. Zîra Allah, cennette ve sadece oraya girmeyi hak kazanan salih kullarına görünecektir. Dolayısıyla söz konusu rivâyette temas edilen bu noktanın gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

Bununla birlikte söz konusu rivâyetle ilgili şunları ifade edilebiliriz. Her şeyden önce, mü’minlerin her birine fedâ olmak üzere Yahûdî ve Hıristiyanlardan birer kişinin cehenneme atılmasının mantığı nedir bunun cevabının verilmesi gerekmektedir.²⁰²⁴ Bu kimseler zaten cehennemi hak etmişlerse mutlaka oraya gideceklerdir. Hal böyleyken onların bir mü’mini bu şekilde cehenemden kurtarmaları ve cennete girmesine sebep olmaları mümkün müdür? Zîra bu, İslâm’ın getirdiği öğretiyile çelişen bir durumdur. Çünkü herkes kendi hesabını kendisi verecektir ve hiçbir kimse başkasından yardım görmeyecektir.²⁰²⁵ Kıyâmet günü,

²⁰²² İBN EBÎ ÂSİM, *Sünne*, I, 285-286; EBÛ AVÂNE, I, 144-145; İBN MENDE, *İman*, II, 800-803; EBÛ NUAYM, *Müsned*, I, 248-251; İBN RECEB, *Tahvîf*, s. 171. Ayrıca bkz. MÛNZİRÎ, *Tergîb*, IV, 222-224.

²⁰²³ Meryem, 19/86; “Günaha gömülüp gitmiş olanları, suarmaya götürülen susuz bir sürü gibi cehenneme sürüklediğimiz (gün)”.

²⁰²⁴ Konu ile ilgili rivâyet için bkz. İBN MÂCE, 37/Zühd, 34 (II, 1434); İBN HANBEL, IV, 402. Ayrıca bkz. SAKLAN, Bilal, *Kûtu’l-Kulûb’daki Tasavvufî Hadisler*, s. 199.

²⁰²⁵ Bakara, 2/248; “Ve hiçbir insanın ötekine en ufak bir yararının dokunmayacağı, hiç kimseden şefaatin kabul edilmeyeceği, kimseden fidye alınmayacağı ve hiç kimsenin yardım görmeyeceği gün(ün mutlaka gelip çatacağı) bilinciyle yaşanıza!”. Ayrıca bkz. Bakara, 2/123.

pazarlığın, dostluğun ve şefaatin geçerli olmadığı bir gündür.²⁰²⁶ Dolayısıyla mü'minlerin bu tür düşünceler içine girmelerinin yanlışlığı ortadadır.

Hıristiyanların “vekâleten kefâret” (vicarious redemption), Yahûdîlerin de “seçilmiş toplum” anlayışlarıyla hareket ederek “*kıyâmet günü cezadan muaf*” olacaklarına inandıkları bilinmektedir. Onların bu yaklaşımlarıyla rivâyette anlatılanlar arasındaki benzerlikler dikkatleri çekmektedir. Nitekim Yahûdî ve Hıristiyanların bu yaklaşımlarına tepki olarak bir kısım Müslümanların zihin dünyalarında böyle bir “fedâ edilme” tasavvurunun gelişmiş olması mümkündür. Oysa *Kur'an-ı Kerim* bu tür düşünceleri daha en başından reddetmektedir. Dolayısıyla birini diğèrinin yerine fedâ etmek, İslâm'a göre mümkün değildir. Bu itibarla gerçekleşmesi mümkün olmayan yanlış bir telakkiyi hadis diye nakletmek ve Müslümanları kolaycılığa itmek son derece sakıncalıdır. Bu bakımdan rivâyette anlatılan çelişki dolu ifadeleri Hz. Peygamber'e nispet etmenin doğru olmadığını düşünmekteyiz. Dolayısıyla Bîcan'ın naklettiği rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

15. Nakildir ki, Kûtu'l-Kulûb'de Ebû Mûsâ, Peygamber'den nakleder. Peygamber'imiz (a.s.) dedi: “Benim ümmetim yarlığanmıştır. Âhirette onlara azap yoktur. Zîra ki, onların azabı dünyada oldu. Mesela yerler deprendi. Ve kahıtlık (kıtlık) oldu. Ve vebâ oldu. Ve enva ile hastalık ve belâlar çektiler. Ve âhir öldüler. İmdi benim ümmetime âhirette azap yoktur. Yani; azap ebedî yoktur.”²⁰²⁷

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Sırat” bahsinde, Hz. Peygamber'in ümmetinin dünyada sıkıntılar çekmeleri sebebiyle âhirette özel bir statüde olacaklarını ispatlamak amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

²⁰²⁶ Bakara, 2/254; “Siz ey îmâna ermiş olanlar! Pazarlığın dostluğun ve şefaatin geçerli olmayacağı bir gün gelmeden önce size rızık olarak başışladığımız şeylerden (bizim yolumuzda) harcayın. Ve bilin ki hakikati inkar edenler zâlimlerin tâ kendileridir.”

²⁰²⁷ AHMED BÎCAN, s. 423.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti Ebû Mûsa el-Eş'ârî'den; Ebû Dâvud, İbn Hanbel, İbn Humeyd, Bezzâr, Rûyânî, Ebû Yâ'lâ, Taberânî, Kudâî ve Beyhakî,²⁰²⁸ Ebû Hureyre'den; Taberânî ve Hâkim,²⁰²⁹ İbn Ömer'den; Nuaym b. Hammâd²⁰³⁰ tahric etmişlerdir. İbn Ömer rivâyetinde “Allah'ın kıyâmet günü ye'cüc ve me'cüc kâfirlerinden bir kişiyi ümmet-i Muhammed'den bir kişiye vereceği ve ona: “Bu senin için cehennemden (kurtuluş) fidiyendir” denileceği ziyâdesi vardır.²⁰³¹ Ebû Mûsâ rivâyetinin senedinde yer alan Said b. Ebî Bürde “sika” bir râvidir.²⁰³² Ancak diğer râvîlerden Abdurrahman b. Abdillâh b. Utbe b. Mes'ud el-Hüzeli el-Kûfi tenkîd edilmiştir. Ukaylî bu râvînin hadisinde “ızdırâb”²⁰³³ olduğunu söylemiştir.²⁰³⁴ İbn Hıbbân terk edilmeyi hak ettiğini ifade etmiştir.²⁰³⁵ Ebû Hureyre rivâyetinin senedinde bulunan Nasr b. Alkame el-Hazramî hakkında ise Zehebî “sika” derken,²⁰³⁶ İbn Hacer “ta'dilin 6. derecesinden makbûl kimse” olduğunu ifade etmiştir.²⁰³⁷ Diğer taraftan tahricini yaptığımız tariklerin hiç birinde “ve kahıtlık (kıtlık) oldu. Ve vebâ oldu. Ve enva ile hastalık ve belâlar çektiler. Ve âhir öldüler. İmdi benim ümmetime âhirette azap yoktur. Yani, azap ebedî yoktur” şeklindeki ifadelerin yer almadığı görülmektedir. Bu kısımların Bîcan tarafından tercümeyle eklendiği anlaşılmaktadır. Zira diğer rivâyetlerde “fîten, deprem ve katl”den bahsedilmekte Bîcan'ın saydıkları yer almamaktadır. Bu rivâyetin çok zayıf olduğunu ifade edebiliriz. Zira rivâyetin metninde problemler bulunmaktadır. Şöyle ki; yanlış bir azap anlayışının yansımalarının görüldüğü rivâyeti Hz. Peygamber'in söylemesi mümkün değildir.

²⁰²⁸ EBÛ DÂVUD, 34/Fiten,7 (IV, 468); İBN HANBEL, IV, 410, 418; İBN HUMEYD, s. 190; BEZZÂR, VIII, 91, 101; RÛYÂNÎ, I, 334; EBÛ YÂ'LÂ, XIII, 261; TABERÂNÎ, *Evsât*, IV, 230; KUDÂÎ, II, 100; BEYHAKÎ, *Şuab*, VII, 148. Ayrıca bkz. ACLÛNÎ, I, 229.

²⁰²⁹ TABERÂNÎ, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, 268; HÂKİM, IV, 283.

²⁰³⁰ NUAYM b. HAMMAD, II, 593.

²⁰³¹ NUAYM b. HAMMAD, II, 593. Benzer rivâyetle ilgili değerlendirme için bkz. SAKLAN, Bilal, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadisler*, s. 199.

²⁰³² BÂCÎ, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd (474/1081), *et-Ta'dil ve't-Tecrîh*, (I-III), thk. Ebû Lubâbe Hüseyin, Dâru'l-Livâ', Riyad, 1986, III, 1092.

²⁰³³ **Izdirâb**; hadisin muzdarib olması. Hadisi muzdarib olark rivâyet etmek. AYDINLI, s. 71. **Muzdarib**; râvî veya râvîlerin birbirine muhalif olarak rivâyet ettikleri ve aralarında tercih imkanı bulunmayan hadisler. Muzdarib zayıf hadislerdendir. AYDINLI, s. 123.

²⁰³⁴ UKAYLÎ, *Duafâ*, II, 336.

²⁰³⁵ BÛSİRÎ, *Misbâh*, I, 111; ŞEVKÂNÎ, *Neyl*, III, 130.

²⁰³⁶ ZEHEBÎ, *Kâşif*, II, 319.

²⁰³⁷ İBN HACER, *Takrib*, s. 560.

Zîra, bu dünyanın imtihan dünyası olduğu, herkesin değişik şekillerde deneneceği ortadadır. Allah Teâlâ, hayatı ve ölümü kimin dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyacağını test etmek üzere yaratmıştır.²⁰³⁸ Daha önce gelenler imtihan oldukları gibi, bundan sonra gelecekler de imtihan olacaklardır.²⁰³⁹ Çünkü Allah, hakikati tasdik edenlerle yalanlayanları,²⁰⁴⁰ inananlarla iki yüzlülük yapanları bu şekilde ortaya çıkartacaktır.²⁰⁴¹ Muhakkak ki insanoğlu ölüm tehlikesiyle, açlıkla, dünya mallarını kaybetmekle, hastalıkla, sakat kalmakla,²⁰⁴² büyük konuşmalarıyla,²⁰⁴³ hakikat inkarcılarının sataşmalarıyla²⁰⁴⁴ ve çok değişik şekillerde mutlaka imtihan olacaktır. İşte bu noktada duruşunu ve tavrını İslâm'ın getirdiği öğretiye göre belirleyen kazançlı çıkacak ve âhiretteki azaptan kurtulacaktır. Rivâyette iddia edildiği üzere dünyada iken karşılaştığı bir takım sıkıntıları mazeret göstererek âhiretteki azaptan kurtulması söz konusu olmayacaktır. Şâyet bu kimse, dünyadayken inanır, dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyar, belâ ve musîbetlere sabırla katlanır, haline şükreder ve karşılığını sadece Allah'tan beklerse, o takdirde âhret azabından kurtulması mümkün olabilecektir. Aradaki bu ince ayrıntı fark edilemediğinde bir takım anlama problemleri oluşabilmektedir. Dolayısıyla İslâm'ın imtihan ve azap gibi iki önemli kavramını çarpıtan ve yanlış tanıtılmasına neden olan bu rivâyete ihtiyatlı yaklaşılmasının uygun olacağını düşünmekteyiz.

16. Nakildir Peygamber'imiz (a.s.) dedi: "Sırat'ı evvel ben geçem, ümmetlerimle. Ondan sonra mürsel peygamberler, ondan sonra nebîler geçe. Ondan sonra siddîklar geçe. Ondan sonra ihsan edenler geçe. Ondan sonra şehidler geçe. Ondan sonra mü'minler geçe. Adam ola ki Sırat'ı yıldırım gibi geçe. Ve adam ola ki, yel gibi geçe. Ve adam ola ki seğirdir at gibi geçe. Adam

²⁰³⁸ Mülk, 67/2. Ayrıca bkz. Hûd, 11/7; Kehf, 18/7.

²⁰³⁹ Ankebût, 29/2.

²⁰⁴⁰ Ankebût, 29/3.

²⁰⁴¹ Ankebût, 29/11.

²⁰⁴² Bakara, 2/155; Âl-i İmrân, 3/86.

²⁰⁴³ Muhammed, 47/31; "Ve hepinizi mutlaka sınavacağız ki (bizim yolumuzda) üstün gayret gösterenleri ve sıkıntılara göğüs gerenleri (diğerlerinden) ayırabilelim. Çünkü biz bütün iddiâlarınızın (büyük konuşmalarınızın, samimiyetinizin, niyetlerinizin) (doğru olup olmadığını) mutlaka ama mutlaka deneyeceğiz."

²⁰⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/186; "Mallarınızla ve canlarınızla mutlaka sınavacaksınız. Ve doğrusu, hem sizden önce vahiy verilenlerden hem de Allah'tan başka varlıklara ilahlık yakıştıranlardan bir çok incitici söz işiteceksiniz. Ama eğer zorluklara sabırla katlanır ve O'na karşı sorumluluğunuzun bilincinde olursanız; bilin ki bu, azimle sarınılacak bir iştir."

ola ki seğirdir Âdem gibi geçe. Adam ola ki yürür at gibi geçe. Ve kimi dahî yüz yılda geçe. Ve âhir (son geçen) mü'min ki üç bin yılda geçe.”²⁰⁴⁵ Ahmed Bîcan'ın naklettiği benzer bir rivâyet ise şu şekildedir: **Nakildir ki, Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: “Uçmakın kapısını ben açam ve hazinedârları diyeler: ‘Sen kimsin?’ ‘Ben Muhammed.’ Ve hazinedârlar diyeler: ‘Bize şöyle emir olundu ki, senden evvel kimseye açmayız.’ Peygamber'imiz (A.S.) dedi: ‘Benden evvel uçmaka girmek peygamberlere haramdır. Ve benim ümmetinden evvel onların ümmetine girmek haramdır.’”**²⁰⁴⁶

Bîcan, ilk rivâyeti eserinin dördüncü bölümünde “Sırat” bahsinde, Hz. Peygamber'in ümmetinin diğer bütün peygamberlerden, nebîlerden, siddîklardan ve şehidlerden önce sıratı geçeceklerini göstermek ve çok farklı bir statüde olacaklarını ıspatlamak maksadıyla zikretmiştir. İkinci rivâyeti ise beşinci bölümde “Cennete Giriş” bahsinde, Hz. Muhammed ümmetinin ve velîlerin diğer ümmetlerden farklı bir konumda olacaklarını ortaya koymak amacıyla nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Her iki rivâyette bu şekliyle temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte, rivâyetlerle ilgili olarak şunları ifade edebiliriz. İlk rivâyette ifade edildiği üzere Hz. Peygamber'in ümmetiyle birlikte sıratı geçtikten sonra, diğer peygamberlerin, nebîlerin, siddîkların, muhsinlerin ve şehidlerin geçiriliyor olması düşündürücüdür. Bu üstün şahsiyetlerin²⁰⁴⁷ ümmet-i Muhammed'den daha sonra cennete girdirilmeleri, bir başka ifadeyle geriye bırakılmaları, yüceltilmiş bir ümmet anlayışını yansıttığı gibi, rivâyeti üretenlerin gözünde bu kimselere verilen değeri de göstermektedir. Sadece kendini düşünen, acelecilik hastalığından kurtulamayan bir takım insanların söyleyebileceği bu tür sözleri Hz. Peygamber'e isnad etmek doğru değildir. Kur'an-ı Kerim, daha önceden gelmiş bazı kimselere sonradan gelenlerden daha farklı ve üstün bir konumu ön görmektedir. Nitekim dünya hayatında iken inanç ve güzel fiillerde öne çıkan, hayırlı işlerde başkalarını sollayan, üstün gayretler ortaya koyan ve her an Allah'a yakın olan bu kimselerin cenneti hak ettiklerinden

²⁰⁴⁵ AHMED BÎCAN, s. 423.

²⁰⁴⁶ AHMED BÎCAN, s. 430.

²⁰⁴⁷ Nisâ, 4/69; “...Peygamberler, siddîklar, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!”

bahsedilirken, bu kimselerin “çoğunluğunun eski zamanların”, “pek azının ise sonraki dönemin insanlarından” oluşacağına dikkatler çekilmektedir.²⁰⁴⁸ Allah Teâlâ, eğer özel bir statü ve farklı bir muamele olacaksa bunun da kriterlerini belirlemekte, herkesin bu seviyeye ulaşma imkanı olduğunu bildirmekte ve bunu da âyet-i kerimelerle insanlık âlemine açıklamaktadır. Dolayısıyla, Allah katında en makbul zümreyi teşkil edecek bu kimselerin de önüne geçerek, cennete bir an önce girmeyi düşünenlerin Kur’an-ı Kerim’i yeterince anlayabildiklerini söylememiz zordur. Böyle bir şeyi Hz. Peygamber’in ifade etmeyeceği, önceliği ele almak gibi bir çaba içerisinde olmayacağı mâlumdur. Zîra böyle bir iddia, onun ahlâkî özelliklerinin bilinmediği veya maksatlı olarak çarpıtılmaya çalışıldığı düşüncesini akıllara getirmektedir. Kısaca, Kur’an-ı çok iyi bilen ve mükemmel bir ahlakın sahibi olan Hz. Peygamber’in iddia edilenleri söylemeyeceği açıktır. Onun adını kullanarak yanlış bir ümmet tasavvuru oluşturanların, söylemediklerini söyletenlerin ve insanları yanlış bilgilendirenlerin çok büyük bir mânevî mesûliyet altına girdiklerini bilmeleri gerekmektedir.

Bîcan’ın naklettiği ikinci rivâyetele şu rivâyet arasındaki benzerlik dikkatleri çekmektedir. Müslim’in tahrir ettiği rivâyet şöyledir: “Hz. Peygamber buyurdu: ‘Kıyâmet günü cennetin kapısına gelirim. Kapının açılmasını isterim. Bekçi bana: ‘Sen kimsin’ diye sorar. Ben de: ‘Muhammed’ derim. Bekçi bana şöyle der: ‘Senden önce hiçbir kimseye kapıyı açmamakla emrolundum’”. Bu rivâyeti Enes b. Mâlik’ten; Müslim, İbn Hanbel, İbn Humeyd, Ebû Avâne ve İbn Mende tahrir etmişlerdir.²⁰⁴⁹ İbn Mende rivâyetin isnadının “sahih” olduğunu ifade etmiştir. Ancak ele aldığımız tariklerin hiç birisinde “Peygamber’imiz (a.s.) dedi: ‘Benden evvel uçmaka girmek peygamberlere haramdır. Ve benim ümmetimden evvel, onların ümmetine girmek haramdır” şeklindeki ifadelerin yer almadığı görülmektedir. Bu itibarla söz konusu ifadeleri Hz. Peygamber’in söylemesi mümkün değildir. Zîra onun böyle bir üslûp kullanmayacağını bilmek için onu yakından tanımak gerekmektedir. Bu nedenle dünyevî çıkarlar uğruna hadis uyduranların, onun

²⁰⁴⁸ Vâkıa, 56/10-14; “(Hayırda) önde olanlar, (ecirde de) öndedir. İşte bunlar naîm cennetlerinde (Allah’a) en yakın olanlardır. (Onların) çoğu önceki ümmetlerden, birazı da sonrakilerdendir.

²⁰⁴⁹ MÜSLİM, 1/Îmân, 85 (I, 188); İBN HANBEL, III, 136; İBN HUMEYD, s. 379; EBÛ AVÂNE, I, 138, 159; İBN MENDE, Îmân, II, 838. Ayrıca bkz. DEYLEMÎ, I, 423; İBN KESÎR, Tefsîr, IV, 66-67; İBN HACER, Feth, XI, 436; ACLÜNÎ, I, 11.

otoritesini kullanarak insanları aldatanların ortaya attıkları iddialar incelendiğinde ne Kur'an'ı, ne de Hz. Peygamber'i yeterince tanımadıkları ve insanların duymak istedikleri şeyleri onlara rahatlıkla anlattıkları görülmektedir. Dolayısıyla esas üstünlük önce cennete girmekle değil, sâlih bir kimse olarak en üst düzeyde cennete hak kazanmaktır. Kendisi gibi cennete girecekleri sayısını artırmaya yönelik faaliyetlere hız vermektedir. Hz. Peygamber'in "insanlara faydalı olmaktan" kastettiği de bu olmalıdır. Ayrıca rivâyetlerde anlatıldığı şekliyle bu tür bir ümmet telakkisinin öne çıkartılıyor olmasının yanlışlığı da ortadadır. Peygamberlerin ümmetleri aleyhine şahitlik yapacakları söz konusu olmakla beraber²⁰⁵⁰ orada herkes ümmet olarak değil, fert olarak hesaba çekilecek, sıratı tek başına geçecek²⁰⁵¹ ve kazandığı yere de tek başına gidecektir.²⁰⁵² Bu itibarla, Bîcan'ın naklettiği rivâyetlerin sahitlik sahih olmaları anlaşılmaktadır.

17. Nakildir ki, Peygamber'imiz (s.a.v.) Mi'rac gecesi bir kubbe gördü nurdan. Ve ol kubbeden dört ırmak akar gördü. Birisi, Bismillah'ın (ا) 'mim'i' deliğinden su ırmağı akar idi. Ve biri, Bismillah'ın (ح) 'ha'sı deliğinden süt ırmağı akar idi. Ve biri, er-Rahman'ın (ا) 'mim'i deliğinden bal ırmağı akar idi. Ve biri, er-Rahim'in (ا) 'mim'i deliğinden hamr (meyve suyu) ırmağı akar idi. Hak Teâlâ dedi: 'Ya Muhammed! Her kim, ümmetinden bu isimler ile beni zikir eylese ve halis gönül ile 'Bismillâhirrahmânirrahîm' dese, kıyâmet gününde bu dört ırmaktan ona içire. Hak Teâlâ dedi: 'Bir kişi abdest aldıktan sonra, bir kerre (لا اله الا الله) 'lâ ilâhe illallah' dese izzetim hakkı için, ben ona, on bu dünya kadar cennette yer verem' dedi.'²⁰⁵³

Müellif eserinin ikinci bölümünde "Mi'rac" bahsinde, Muhammed ümmetinden olanların Allah'ı zikretmelerinin bile farklı değerlendirileceğini ortaya koymak maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

²⁰⁵⁰ Nisâ, 4/41; Nahl, 16/89; Hac, 22/78; Zümer, 39/69.

²⁰⁵¹ Meryem, 19/71; "Ve sizin her biriniz onu görebilecek bir noktaya varacaksınız. Bu, Rabbin katında yerine getirilmesi gerekli bir hükümdür."

²⁰⁵² Meryem, 19/80, 95; "...O (hesap gününde) tek başına huzurumuza çıkacaktır.", "Ve onların her biri kıyâmet gününde O'nun huzuruna tek başına çıkacaktır.". Ayrıca bkz. En'âm, 6/94; "(Ve Allah şöyle diyecektir): 'İşte şimdi bize yapayalnız geldiniz, tıpkı sizi ilk yarattığımız gibi; ve (hayatta iken) size bahsettiğimiz her şeyi arkanızda bıraktınız...'"

²⁰⁵³ AHMED BÎCAN, s. 215.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Kıssacıların ve sûfilerin anlatım tarzlarıyla örtüşen ifadelerin yer aldığı bu hadisin uydurularak Hz. Peygamber'e nispet edildiğini düşünmekteyiz. Besmele elbette önemlidir, ancak her şey sadece besmele çekmekle bitmemektedir. Müslümanlar az amele çok büyük sevaplar vaad eden bu tür rivâyetlere bakarak hem Hz. Peygamber'i, hem de İslâm'ı yanlış tanıyabilmektedirler. Bu nedenle hoş giden zayıf ve uydurma rivâyetlerden daha ziyade, acı ama sorumluluk gerektiren gerçeklerin insanlara ulaştırılması çok büyük bir önem arz etmektedir. Zîra insanları kurtaracak olan sadece doğrulardır. Doğruluğun²⁰⁵⁴ erdeme,²⁰⁵⁵ erdemli olmanın da kişiyi cennete²⁰⁵⁶ götüreceği bilinmektedir.²⁰⁵⁷ Zaten Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah îmâna erişenleri, *"kendisine karşı sorumluluk bilinci taşımaya ve her zaman doğru sözlü kimselerden olmaya"*²⁰⁵⁸ davet etmekte, böyle olanları *"âhirette Allah'ın mağfireti ve büyük bir ödülün beklediğini"*²⁰⁵⁹ haber vermektedir. Özetle; insanları kolaycılığa iten, gerçek mükellefiyetlerini öncelikle öğretmeyen ve az amele büyük sevaplar vaad eden bu ve benzeri uydurma rivâyetlere karşı dikkatli olunmasının uygun olacağını söylememiz yerinde olacaktır.

18. Nakildir ki, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Hazretleri ol vakit ki, 'Gabe gavsey'n'e erişti. Ol makamda bir ulu sandık gördü. Nurdan kilidi var. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) dedi: "Ya Rabbî işbu sandıkta ne vardır ve bunun miftâhı (anahtarı) nerededir?" Hak Teâlâ Hazretleri dedi: 'Onun miftahı sendedir. (لا اله الا الله محمد رسول الله) "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlüllah" de.

²⁰⁵⁴ Mâide, 5/119; Ahzâb, 33/24, 35. Ayrıca bkz. Hadîd, 57/ 18.

²⁰⁵⁵ Bakara, 2/177, 189; Âl-i İmrân, 3/92; Mâide, 5/2.

²⁰⁵⁶ İnsân, 76/5; İnfitâr, 82/13; Mutaffifin, 83/18, 22.

²⁰⁵⁷ Abdullah b. Mes'ud'dan rivâyeten Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Doğruluk erdeme, erdem de cennete ulaştırır. Kişi, dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koydukça siddiklardan olmaya hak kazanır. Yalan ise yoldan çıkmaya neden olur. Yoldan çıkmak (fücûr) ise, insanı cehenneme götürür. Kişi yalan söyledikçe, Allah katında yalancılardan yazılır."* Bkz. BUHÂRÎ, 78/Edeb, 69 (VII, 95); MÜSLİM, 45/Birr, 29 (III, 2012-2013); EBÛ DÂVUD, 40/Edeb, 80 (V, 264); TİRMİZÎ, 25/Birr, 46 (IV, 347); İBN MÂCE, Mukaddime, 7 (I, 18); 34/Dua, 5 (II, 1265); MÂLİK, 56/Kelam, 7 (II, 989); DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 7 (II, 608); İBN HANBEL, I, 3, 5, 7, 8, 9, 11, 384, 405, 432. Tirmîzî rivâyete "hasen-sahih" hükmünü vermiştir. Rivâyetin sened ve metin itibarıyla sahih olduğu görülmektedir.

²⁰⁵⁸ Tevbe, 9/119. Ayrıca bkz. Nisâ, 4/69.

²⁰⁵⁹ Ahzâb, 33/35. Ayrıca bkz. Hadîd, 57/18.

Peygamber’imiz (s.a.v.) onu söyledi. Ol sandık açıldı. Ve ol sandık içinde bir heybetli deniz gördüm, haddü nihâyeti yok. Ve ol deniz içinde bir ağaç gördüm. Ve budaklarının üzerinde bir kuş gördüm. Ve tırnağında bir zerre toprak gördüm. Rasûlullah Hazretleri dedi: ‘Ya Rabbî! Bu deniz nedir? Bu ağaç nedir? Bu kuş nedir? Bu zerre toprak nedir?’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri dedi: ‘Ya Muhammed! Ol deniz, rahmetim denizidir. Ona nihâyet yoktur. Ve ol ağaç ki gördün, işbu dünyadır. Ve kuş ki budağında gördün senin ümmetindir. Ve toprak ki ayağında gördün, onların günahlarıdır, işlediler. İmdi onların günahı, rahmetim denizi katında bir zerre topraktır. Denize düşer, belirsiz olur. Ben, Erhamü’r-Râhimîn padişahım.’²⁰⁶⁰

Müellif eserinin ikinci bölümünde “Mi’rac” bahsinde, Muhammed ümmetinden olanların günahlarının nasıl bağışlanacağını göstermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bu rivâyetle ilgili bazı hususlara temas etmemiz gerekmektedir. Her ne kadar bu rivâyette Müslümanları motive edici bir takım mesajlar veriliyorsa da, Allah’ın rahmetinin büyüklüğü ve bağışlayıcılığı anlatılırken ümmet-i Muhammed’in günahlarının küçük ve önemsiz olduğu gibi bir sonucun doğmasına neden olabilecek yaklaşımlar ortaya konulmaktadır. Zîra böyle bir durum beklenen olumlu neticeden daha çok, yanlış telakkilerin oluşumuna katkı sağlayabilmektedir. Bununla birlikte söz konusu rivâyetin kıssacıların üsluplarıyla benzeştiği görülmektedir. Nitekim Allah’ın rahmetinin gazâbını geçtiği²⁰⁶¹ ve onun rahmeti kendisine ilke edindiği doğrudur.²⁰⁶² Ancak O’nun başka ilkeleri de olup, kendini bağlı saydığı kuralları

²⁰⁶⁰ AHMED BÎCAN, s. 215-216.

²⁰⁶¹ Ebû Hureyre’den rivâyeten Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ mahlûkatı yarattığı zaman, kendi katındaki kitaba: ‘rahmetim gazâbımı geçmiştir’ diye yazmıştır. O yazı (şimdi) kendi yanında Arş’in üstündedir.” Bkz. BUHÂRÎ, 97Tevhîd, 55 (VIII, 216); 59/Bed’u’l-Halk, 1 (IV, 73); MÜSLİM, 49/Tevbe, 4 (III, 2107-2108); İBN MÂCE, 37/Zühd, 35 (II, 1435); İBN HANBEL, II, 242, 258, 260, 313, 358, 381, 397, 433, 466. Rivâyetin sened ve metin îtibârıyla gerekli sıhhat şartlarını taşıdığı anlaşılmaktadır.

²⁰⁶² A’râf, 7/156.

vardır ve O, bu kurallarını mutlaka yerine getireceğini vaad etmektedir.²⁰⁶³ Dolayısıyla bütün bu âyetleri bir arada değerlendirerek bir sonuca ulaşılması daha uygun olacaktır.

Bu tür rivâyetlerde insanların kolay kolay unutmaları mümkün olmayan hayalî unsurlarla süslenmiş bir takım bilgiler verilmektedir. Bu arada yanlış tasavvurlar da silinmeyecek şekilde insanların zihinlerine kaydedilmekte ve farkedilmeksizin verilen bu kriterler kişinin ömür boyu yaşamını belirleyebilmektedir. Bir başka ifadeyle, rivâyette önemsiz gibi duran bir ayrıntı, çok defa insanı yanlış bir yöne sevk edebilmektedir. Bu itibarla içerisinde bir takım yanlış mesajlar barındıran ve yanlış anlaşılma tehlikesi bulunan bu tür kısa ve rivâyetlerin insanlara aktarılmasında bir takım sakıncalar olduğunu düşünmekteyiz.

Allah'ın dünyada iken hatasını fark edip kendini düzeltenler için²⁰⁶⁴ merhamet edenlerin en merhametlisi²⁰⁶⁵ olduğu doğrudur. Çünkü O, rahmetini kendisine karşı sorumluluk bilinci duyan, arınmak için verilmesi gerekeni veren, âyetlerine inanan, elçiye ittibâ eden ve iyiliği emredip kötülükten sakındıran kullarına ayırdığını bildirmektedir.²⁰⁶⁶ Çünkü ölüm anında²⁰⁶⁷ veya öldükten sonra âhirette gösterilecek bir pişmanlık²⁰⁶⁸ kişiye hiçbir fayda sağlamayacaktır. Dolayısıyla bu tür rivâyetler anlatılırken konunun bu yönlerinin de açıklanmasının bir zaruret olduğuna inanıyoruz. İnsanların tek taraflı bilgilendirilmeleri doğru değildir. Onların meseleleri farklı taraflarıyla bir bütün olarak görmelerinin sağlanması gerekmektedir. Zîra, verilmek istenen mesaj açık bir şekilde belirtilmediğinde insanların bir takım yanlış düşüncelere kapılmaları mümkün olabilmektedir.

²⁰⁶³ Şûrâ, 42/21; "...Nihâî hükümle ilgili (Allah'ın) bir kararı bulunmasaydı, onlar arsında her şey (bu dünyada) hükme bağlanmış olurdu: ama zâlimleri (öteki dünyada) acı bir azap beklemektedir." Ayrıca bkz. En'âm, 6/58; Enfâl, 8/68; Yûnus, 10/11, 19; Hûd, 11/110; Tâhâ, 20/129; Şûrâ, 42/14; Fussilet, 41/45.

²⁰⁶⁴ Nisâ, 4/17;

²⁰⁶⁵ A'râf, 7/151; Yûsuf, 12/64, 92; Enbiyâ, 21/83.

²⁰⁶⁶ A'râf, 7/156-157. Ayrıca bkz. A'râf, 7/56.

²⁰⁶⁷ Mü'minûn, 23/99; Münâfikûn, 63/10-11.

²⁰⁶⁸ Mülk, 67/10. Ayrıca bkz. Kehf, 18/42; Meryem, 19/23; Furkân, 25/27-28; Rûm, 30/57; Ahzâb, 33/66; Gâfir, 40/52; Tahrîm, 66/7; Nebe, 78/40; Fecr, 89/24.

19. Nakildir ki, Peygamber’imiz Muhammed Mustafa (s.a.v.) Mi’rac gecesinde dedi: “Ya Rabbî! Âdem’e uçmak verdin, bana ne verdin?” Hak Teâlâ Hazretleri dedi: “Âdem’i uçmaktan azl ettim. Amma sana ve senin ümmetine cennet verdim. Amma azl etmedim” dedi. Ben dedim: ‘Nûh’a gemi verdin onda ibâdet ederdi?’ Hak Teâlâ yine dedi: ‘Cemîi dünyayı sana mescit kıldım kande (nerede) dilersen ibâdet eyle. Ve hem kıyâmet gününde mescitlerin üzerine bin, gemi gibi. Sırat köprüsün geç, ümmetin ile.’ ‘Ya Rabbî! İbrahim’e od’u berd-i selam kıldım?’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Ümmetine cehennem od’unu berd-ü selâm kıldım.’ Ben dedim: ‘İsmail’e (a.s.) zezem verdin?’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Sana da Kevser verdim.’ Ve ben yine dedim: ‘İsmail’e (a.s.) fedâ verdin ve koç verdin?’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Ümmetin için Yahûdîler’i ve Nasrânîler’i sana fedâ verdim. Ümmetin onları cehenneme bıraksınlar, kendileri cennete gitsinler.’ Ben dedim: ‘Mûsâ’ya (a.s.) Tûr dağında söyledin.’ Hak Teâlâ dedi: ‘Sana Arş’tan yukarı bisâd nûrî üzerinde söyledim.’ Ben dedim: ‘Îsâ’ya (a.s.) gökten mâide (sofra) indirdin.’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Sana kıyâmet gününde kerâmetten mâide verdim.’ Ben dedim: ‘Dâvud’a (a.s.) Zebûr’u verdin?’ Hak Teâlâ dedi: ‘Sana En’âm sûresini verdim.’ Ben dedim: ‘Yûnus’u (a.s.) üç türlü zulmattan kurtardın?’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Ancılayın ümmetini üç türlü zulümattan kurtardım. Biri, kabir zulümâtından ve biri, kıyâmet zulümâtından ve biri, Sırat zulmetinden.’ Ben dedim: ‘Hızır’a âbü hayât verdin?’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Sana Selsebil ırmağını verdim.’ Ben dedim: ‘Îsâ’ya (a.s.) İncil verdin.’ Hak Teâlâ ve Alâ Hazretleri dedi: ‘Sana ihlas sûresini verdim.’ Ben dedim: ‘Mûsâ’ya Tevrat’ı verdin?’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Sana Âyete’l-Kürsi verdim.’ Ondan sonra Hak Sübhanehu ve Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Sana Ya Muhammed bir sûre verdim ki, Tevrat’ta ve Zebur’da ve İncil’de ve gayri kitaplarda onun misli yoktur.’ Ben dedim: ‘Ya Rabbî ol nice sûredir?’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Fâtiha sûresidir. Her kim ol sûreyi okusa, cehennem onun tenine haramdır. Ve her kim fâtiha sûresin okusa, amma atası ve anası kâfir olsa onların dahî azabın katı eylemem fâtiha hürmetine. Yâ Muhammed! Senden ekrem bana bir halk yaratmadım’ dedi.”²⁰⁶⁹

²⁰⁶⁹ AHMED BÎCAN, s. 213-214.

Müellif eserinin ikinci bölümünde “Mi’rac” bahsinde, Muhammed ümmetinden olanların ayrıcalıkları konusunda bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivâyetin az amele çok büyük mükafatlardan vaad eden hadislerden olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yanlış bir Tanrı, peygamber ve ümmet tasavvurunun izlerinin açıkça fark edildiği rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır. Zîra uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

20. Ebu'l-Leys der. Ebû Said el-Hudrî (r.a.) der: ‘Peygamber’imiz (s.a.v) Hazretlerine sual eyledim, Mi’rac’ta gördüğünden. Rasûlullah (s.a.v.) dedi: “Giderken sağ yanımdan bir avaz işittim. ‘Ya Muhammed’ deyü. Ve sol yanımdan bir avaz dahî işittim. ‘Ya Muhammed’ deyü. Önümden bir avrat karşı geldi. Türlü türlü şiveler (işveler) ile. Bana kendini arz eyledi. Bunların hiç birine itibâr etmedim, geçtim gittim. Ondan sonra Kudüs’e geldim. Burak’tan indim. Onda bir halka var idi. Peygamberler yapuşup kalkarlardı. Ben dahî yapuşup kalktım. Ondan sonra mescide girdim. Namaz kıldım Cebrâil (a.s.) ile. Ondan sonra ben dedim: ‘Cebrâil! Sağımdan bir avaz işittim ol nedir?’ Cebrâil (a.s.) dedi: ‘Ol Yahûdîler idi. Seni çağırdılar. Eğer onlara iltifat edeydin, ümmetin bütün Yahûdî olurdu. Ondan sonra yine dedim: ‘Solumdan bir avaz işittim, ol nedir?’ Cebrâil (a.s.) dedi: ‘Nasrânîlerdir, eğer onlara iltifat edeydin, ümmetin bütün Nasrâni olurdu. Ondan sonra yine dedim: ‘Ol avrat nedir?’ Cebrâil (a.s.) dedi: ‘Dünyadır. Eğer kabul eyleseydin ümmetin âhireti terk edip, dünyayı tutup giderlerdi. Ondan sonra bana iki kase geldi. Biri süt ve birinde hamr vardı. Cebrâil (a.s.) dedi: ‘Hangisini dilersen iç.’ Ben sütü içtim. Cebrâil (a.s.) dedi: ‘Hak Teâlâ Hazretleri ümmetine İslâm’ı ata kıldı. Eğer hamr içeydin, ümmetin azarlardı (haddi aşarlardı).’ Ondan sonra Mi’rac geldi. Yani Nerdüban geldi, ona binip gittim.”²⁰⁷⁰

Müellif eserinin ikinci bölümünde “Mi’rac” bahsinde, Muhammed ümmetinden olanlara Allah’ın tanıdığı ayrıcalıkları kanıtlamak amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

²⁰⁷⁰ AHMED BÎCAN, s. 208-209.

Tahric ve Değerlendirme:

Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivâyete genellikle sûfilerin itibar ettikleri bilinmektedir. Zîra dünyanın terk edilmesi gerektiği hususu, onların en fazla üzerinde durdukları konulardandır. Her ne kadar bu rivâyette bir takım olumlu mesajlar veriliyormuş gibi görünse de, İslâm yanlış tanıtılmaktadır. Bu itibarla bunları Hz. Peygamber'e nispet etmeden ifade etmek daha doğrudur. Çünkü Hz. Peygamber'in bu tür ölçüsüz, ilgisiz, tutarsız ve mesnedsiz sözler söylemeyeceği ortadadır.

Ayrıca bir Peygamber'in, sembolik dille anlatıldığı belli olan bir takım çağrılara kulak vermesiyle veya süt vb. şeyler içmesiyle abartıldığı şekliyle o denli köklü değişimlerin olabilmesi söz konusu değildir. Bunlar her ne kadar eğitim amaçlı ve insanları sakındırmak için söylenmiş sözler olsalar da, bu ifadeleri Hz. Peygamber'e isnad etmek yanlıştır.

21. Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: 'Çün anda (Mi'rac'a) vardım. Bana üç nesne (şey) verdiler. Biri, beş vakit namaz. İkinci, Bakara sûresinin âhiri. Ve üçüncü, ümmetin kebâirin af eyledi. Ondan sonra uçmaka vardım.' Cebrâil (a.s.) dedi: 'Ya Rasûlellah! Hak Celle ve Alâ Hazretleri zatını takdis eder.'²⁰⁷¹

Müellif eserinin ikinci bölümünde "Mi'rac" bahsinde, Muhammed ümmetinden olanların büyük günahlarının af edileceğini göstermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet İbn Mes'ud'dan mevkûf olarak nakledilmiştir. Müslim'in tahriri şu şekildedir: *"Sidretü'l-Müntehâ'da iken Allah kendisinden önce hiçbir nebîye vermediği üç şeyi Hz. Muhammed'e vermiştir. Beş vakit namaz verildi (farz kılındı). Bakara sûresinin son âyetleri verildi. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadıkları sürece ümmetinin büyük günahları bağışlandı."* Rivâyeti Abdullah b. Mes'ud'dan; Müslim, Tirmîzî, Nesâî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Ebû Yâ'lâ, Ebû Avâne, Beyhakî ve Ebû Nuaym tahric etmişlerdir.²⁰⁷² Tirmîzî, rivâyete "hasen-sahih" hükmünü vermiştir.

²⁰⁷¹ AHMED BÎCAN, s. 210.

²⁰⁷² MÜSLİM, 1/İman, 76 (I, 157); TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 53 (V, 393, 394); NESÂÎ, 5/Salât, 1 (I, 223-224); İBN HANBEL, I, 387, 422; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 312; EBÛ YÂ'LÂ, IX, 204; EBÛ

Bîcan'ın dediğinin aksine rivâyet Hz. Peygamber'den merfû değil, mevkûf olarak nakledilmiştir. İbn Adıyy, rivâyetin senedinde yer alan Mâlik b. Mığvel hakkında “lâ yutâba’ aleyh” hükmünü vermiş, zayıflığına rağmen hadisinin yazılabileceğini ifade etmiştir.²⁰⁷³ İbn Hacer, rivâyette yer alan (المقحّمات) kelimesini “büyük günahlar” olarak açıklamıştır.²⁰⁷⁴ Nevevî ve Mübârekfûrî ise; “büyük günah işleyenlerin bağışlanmasından maksad, müşrikler gibi cehennemde ebedî kalmayacaklarıdır. Yoksa bu onların hiç azap olmayacakları anlamına gelmemektedir. Çünkü şerî deliller ve Ehl-i sünnetin icması, Allah'ın varlığını kabul eden, ancak günah işleyen âsî kullara azabın olduğu yönündedir” demektedirler.²⁰⁷⁵ Sonuç olarak, zaten mevkûf olarak nakledilen ve senedinde zabt kusuru olan râvî bulunan söz konusu rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan konu ile ilgili farklı rivâyetler de bulunmaktadır. Şöyle ki; “*Bu ümmet, diğer insanlardan üç konuda üstün kılınmıştır. Yeryüzü bizim için mescit kılındı. (Su bulamadığımız zaman toprağı temiz kılındı). Saflarımız meleklerin safı gibi kılındı. Benden önce ve sonra hiçbir kimseye verilmeyen Arş'in altındaki hazineden Bakara sûresinin son âyetleri verildi*” şeklindeki rivâyeti Huzeyfe b. el-Yemânî'den; Nesâî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Bezzâr, Ebû Avâne, İbn Hıbbân, Taberânî, İbn Huzeyme, Ebû Nuaym ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.²⁰⁷⁶

“*Benden önce hiçbir nebîye verilmeyen ve benden sonrada verilmeyecek olan Bakara sûresinin son âyetleri arşin altındaki hazineden sadece bana verildi*” şeklindeki rivâyeti yine Huzeyfe b. el-Yemânî'den; İbn Hanbel, İbn Hıbbân, Taberânî ve Hâkim,²⁰⁷⁷ Ebû Zerr'den İbn Hanbel,²⁰⁷⁸ Abdullah b. Mes'ud'dan ise

---

AVÂNE, I, 115, 129; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, I, 140; *Suğrâ*, s. 548; *Suab*, II, 459; EBÛ NUAYM, *Müsned*, I, 239; *Hilye*, V, 25. Ayrıca bkz. KURTÛBÎ, XVII, 94; İBN KESÎR, *Tefsîr*, I, 342; III, 17; IV, 253.

²⁰⁷³ İBN ADİYY, *Kâmil*, IV, 219.

²⁰⁷⁴ İBN HACER, *Feth*, VII, 217.

²⁰⁷⁵ NEVEVÎ, *Şerh*, III, 2-3; MÜBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, IX, 116-117.

²⁰⁷⁶ NESÂÎ, *Kübrâ*, V, 15; İBN HANBEL, V, 383; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 304; BEZZÂR, VII, 264; EBÛ AVÂNE, I, 253, 303; İBN HİBBÂN, IV, 595; TABERÂNÎ, *Evsât*, VII, 278; İBN HUZEYME, I, 132-133; EBÛ NUAYM, *Müsned*, II, 125; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, I, 213, 223; *Suab*, II, 460. Ayrıca bkz. İBN HACER, *Telhis*, I, 148-149; ŞEVKÂNÎ, *Neyl*, I, 330.

²⁰⁷⁷ İBN HANBEL, V, 383; İBN HİBBÂN, XIV, 310; TABERÂNÎ, *Kebîr*, III, 169; *Evsât*, IV, 262; HÂKİM, I, 750.

²⁰⁷⁸ İBN HANBEL, V, 180.

Taberânî²⁰⁷⁹ tahrir etmişlerdir. Heysemî İbn Hanbel'in ricalinin "sahihin ricali" olduğunu söylemiştir.²⁰⁸⁰

Müfessirler bu rivâyetlere eserlerinde yer vermişler ve âyetleri yorumlarken önemli ölçüde istifade etmişlerdir.²⁰⁸¹ Ancak bu rivâyetlerle ilgili bir takım sorular akla gelmektedir. Öncelikle Hz. Peygamber'den sonra başka bir nebî gelmeyeceğine göre²⁰⁸² rivâyette geçen, "*benden önce hiçbir nebîye verilmeyen ve benden sonra da verilmeyecek olan*" ifadesiyle anlatılmak istenen nedir? Hz. Peygamber kendisinden sonra nebî gelmeyeceğini bildiği halde onun böyle bir ifadeyi kullanması mümkün müdür? Bunun izah edilmesi gerekmektedir.

Öte yandan diğer ümmetlerden farklı kılınma konusunda bütün bu rivâyetlerde belirtilen hususlar acaba büyük bir ehemniyeti haiz konular mıdır? Yeryüzünün mescit kılınması, toprakla teyemmüm edilebilmesi veya saflarının meleklerin safi gibi olması, bir üstünlük veya ayrıcalık nedeni olabilir mi? Bir başka ifadeyle, bu gerekçeler diğer ümmetlerden üstün olma iddiası için yeteri derecede iknâ edici midir? Bakara sûresinin son âyetleri de, tıpkı diğer âyetlerin indiriliş maksadına uygun olarak açıklanmak,²⁰⁸³ anlaşılacak, ders almak²⁰⁸⁴ ve uygulanmak maksadıyla indirilmemiş midir? Acaba kıyâmet günü diğer ümmetler bu farklılıkları göstererek kendilerinde bir itiraz hakkı görebilecekler midir? Veya onların itiraz etmelerini gerektirecek herhangi bir durum yok mudur? Zîra bu hususlar onlar için de zaten geçerli olmuş olamaz mı? O ümmetlerin de ölmeden evvel tövbe etmiş günahkarları acaba peygamberlerinin şefaati hakkında faydalanamayacaklar mıdır? Onların peygamberlerinin şefaati hakkı yok mudur? Ki var olduğunu bilinmektedir. Hal böyleyken bütün bunları sadece ümmet-i Muhammed'e mahsusmuş gibi göstermeye çalışmanın mantığı ne olabilir? Neden meselelere daha geniş bir açıdan bakılamamaktadır? Neden diğer peygamberler ve kavimleri dışlanıyormuş gibi bir izlenim uyandırılmakta ve onlar için de olması muhtemel hususlar sırf bu ümmete has kılınmaktadır? Onlar için de namaz kılmak, oruç tutmak,

²⁰⁷⁹ TABERÂNÎ, *Kebir*, IX, 211.

²⁰⁸⁰ HEYSEMÎ, VI, 213, 324.

²⁰⁸¹ KURTÛBÎ, III, 434, XVII, 94; İBN KESÎR, *Tefsîr*, I, 342; III, 17, 21; IV, 253.

²⁰⁸² *Ahzâb*, 33/40.

²⁰⁸³ Bakara, 2/230; İbrâhim, 14/4; Nahl, 16/44, 64.

²⁰⁸⁴ İsrâ, 17/41; Furkân, 25/50. Gâfir, 40/58; Sâd, 38/29; Zümer, 39/9; Duhân, 44/58.

zekat vermek söz konusu değil miydi? Su bulamadıkları zaman onlar teyemmüm yapmamış olabilirler mi? Mutlaka namazlarını kılmak için onların bir ibâdethane arama mecbûriyetleri var mıydı? Yeryüzü onlar için mescit değil miydi? Onlar cemaatle namaz kılarken saflarını bu şekilde tutmuyorlar mıydı?

Kanaatimizce bütün sayılanlar onlar için de geçerli olmalıdır.²⁰⁸⁵ Çünkü bütün bunlar Allah'ın kulları için koyduğu hayatı kolaylaştıran kurallardır ve kıyâmete kadar da değişmeyecektir. Zamanın ve şartların değişmesiyle teferruatta değişiklikler olsa bile, esas kurallarda bir değişiklik söz konusu olmayacak, sunulan ruhsatlar ve kolaylıklar herkes için devam edecektir. Zîra Allah, kullarının zorluk çekmesini istememiştir.²⁰⁸⁶ Rahmetinin tabii bir sonucu olarak²⁰⁸⁷ her zaman kolaylaştırma taraftarı olmuştur.²⁰⁸⁸ Bu itibarla mezkûr rivâyetlerde nakledilen bilgilerin yeniden değerlendirilmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz.

22. Nakildir ki, Keşşâf'ta Rasûlüllah (s.a.v.) Hazretleri der: (شفاعتي لاهل الكبار من أمتي) “Şefâatî liehli'l-kebâiri min ümmetî.”²⁰⁸⁹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Şefaât” bahsine bu rivâyetle başlamış ve Hz. Peygamber'in ümmetine olan sevgisine ve günahkar mü'minlere olan şefaatine bu şekilde işaret etmiştir. Daha sonra da Hz. Peygamber'in ümmetine yapacağı şefaât çeşitlerinden örnekler vermiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

“Şefaâtim, ümmetimden büyük günahlar işleyenler içindir” şeklindeki rivâyeti, İbn Abbas'tan, Taberânî,²⁰⁹⁰ Câbir b. Abdullah'tan; Tirmîzî, İbn Mâce, Tayâlisî, İbn Hibbân ve Hâkim,²⁰⁹¹ Enes b. Mâlik'ten ise; Tirmîzî, Ebû Dâvud, İbn

²⁰⁸⁵ Bakara, 2/183; “...Sizden öncekilere farz kıldığı gibi...”; A'râf, 7/145; “Ve levhalarda onun (Mûsâ) için her konuda öğüt ve her şey hakkında yeterli açıklamalar yazdık. Ve (ona): ‘onlara kuvvetle sarıl (amel et) ve halkına emret. Ellerinden gelen en güzel bir biçimde onlar da sıkıca sarılınsınlar’ (dedik)...”.

²⁰⁸⁶ Bakara, 2/185; “...Allah sizin için kolaylık diler, zorluk çekmenizi istemez...”.

²⁰⁸⁷ En'âm, 6/12, 54.

²⁰⁸⁸ Bakara, 2/286; “Allah hiçbir kimseye taşıyabileceğinden daha fazlasını yüklemez...”; A'râf, 7/42; Mü'minûn, 23/62; Necm, 53/32.

²⁰⁸⁹ AHMED BÎCAN, s. 394.

²⁰⁹⁰ TABERÂNÎ, *Evsât*, V, 75.

²⁰⁹¹ TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 11 (IV, 625); İBN MÂCE, 37/Zühd, 37 (II, 1441); TAYÂLİSÎ, s. 233; İBN HİBBÂN, XIV, 386; HÂKİM, II, 414.

Hanbel, İbn Ebî Âsım, Ebû Yâ'lâ, Hâris, İbn Hıbbân, Taberânî, Hâkim, Kudâi, Ebû Nuaym, Beyhakî, Makdisî ve Heysemî tahrir etmişlerdir.²⁰⁹² İbn Hıbbân *Mecrûhîn*'inde, Câbir rivâyetinin senedinde bulunan Muhammed b. Sâbit el-Benânî'nin tercemesinde bu rivâyeti zikretmiştir.²⁰⁹³ Tirmîzî, Câbir rivâyetine Câfer b. Muhammed nedeniyle "hasen-garib", Enes rivâyetine ise "hasen-sahih-garib" hükmünü vermiştir.²⁰⁹⁴ Enes rivâyetinin senedlerinden biri hakkında Taberânî: "*Bu rivâyeti Âsım'dan sadece Abdullah b. Mübarek rivâyet etmiş, Urve b. Mervan da rivâyetinde tek kalmıştır*" demiştir.²⁰⁹⁵ İbn Adıyy, Enes rivâyetinin tariklerinden birinin râvîsi olan Eşres b. Ebî'l-Hasen ez-Ziyâd'ın tercemesinde bu rivâyeti sevk etmiştir.²⁰⁹⁶ Bir başka râvî Abdullah b. Ebî Bekr el-Mukaddemî'nin rivâyetleri hakkında Ebû Hâtım, "münker" hükmünü vermiştir.²⁰⁹⁷ Zehebî ve İbn Hacer de bu râvî hakkında aynı kanaati paylaşmışlardır.²⁰⁹⁸ Rivâyet zayıftır.

Konu ile ilgili bir diğer rivâyet ise şöyledir: "*Şefaati ümmetimden büyük günah işleyenleredir. (İbn Abbas şöyle devam etti): Hayırda yarışanlar cennete pisliğe bulaşmadan (hesapsız) girerler. Muktesid (orta halli) olanlar ise, Allah'ın rahmetiyle cennete girerler. Kendine zulmedenler de a'râf ehl-i olup, Muhammed'in şefaati ile cennete girerler*" şeklindeki rivâyeti İbn Abbas'tan Taberânî tahrir etmiştir.²⁰⁹⁹ İbn Hıbbân, rivâyetin senedinde yer alan Mûsâ b. Abdurrahman es-Sekafî es-San'ânî hakkında "deccâl",²¹⁰⁰ İbn Adıyy ise "münkeru'l-hadis" hükmünü

²⁰⁹² TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 11 (IV, 625); EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 21 (V, 106); İBN HANBEL, III, 213; İBN EBÎ ÂSİM, Sünne, II, 399; EBÛ YÂ'LÂ, VI, 40; VII, 139, 147; HÂRİS, Müsned, II, 1009; İBN HİBBÂN, XIV, 387; TABERÂNÎ, Kebîr, I, 258; Evsât, IV, 43; Sağîr, I, 272; HÂKİM, I, 139, 140; KUDÂÎ, Şihab, I, 166-167; EBÛ NUAYM, Hilye, VII, 261; BEYHAKÎ, Kübrâ, VIII, 17; X, 190; Şuab, I, 287; MAKDİSÎ, el-Ehâdis, IV, 382; V, 21-22, 171; VI, 68, 295; HEYSEMÎ, Mevârid, I, 645. Ayrıca bkz. ACLÛNÎ, II, 14. Tuğlu, bu rivâyetin sahih olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bkz. TUĞLU, N., s. 330.

²⁰⁹³ İBN HİBBÂN, Mecrûhîn, II, 252.

²⁰⁹⁴ TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 11 (IV, 625).

²⁰⁹⁵ TABERÂNÎ, Evsât, IV, 43.

²⁰⁹⁶ İBN ADİYY, Kâmil, I, 432. Ayrıca bkz. İBN HACER, Lisân, I, 448.

²⁰⁹⁷ İBN EBÎ HÂTİM, İlel, II, 79.

²⁰⁹⁸ ZEHEBÎ, Mîzan, IV, 70; İBN HACER, Lisân, III, 263.

²⁰⁹⁹ TABERÂNÎ, Kebîr, XI, 189.

²¹⁰⁰ Deccâl; Zehebî ve Irâkî'nin tertibinde cerhin 1., Sehâvî'ninkinde 2. mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Bkz. AYDINLI, s. 46.

vermişlerdir.²¹⁰¹ Heysemî ise bu kişinin “vaddâ”²¹⁰² olduğunu belirtmiştir.²¹⁰³ Sonuç olarak, İbn Abbas’tan gelen bu rivâyetin uydurma olduğu açıktır.

Diğer taraftan Câbir ve Enes rivâyetlerinin senedlerine de yönelik tenkîdlerin olduğu görülmektedir. Rivâyeti Bûhârî ve Müslim’in şartlarına uyduğu halde eserlerine almamış olmaları dikkat çekicidir. Rivâyetin senedine yönelik eleştiriler olup zayıftır. Metniyle alakalı belirtilmesi gereken bazı hususlar da vardır. Hz. Peygamber’in kastettiği bu günahkarların kimler olduğu konusu bu rivâyette yeterince açık bir şekilde belirtilmemektedir. Hz. Peygamber’in konuşmalarında muğlak ifadeler kullanmadığı ve her şeyi açık seçik anlattığı bilinmektedir. Bu rivâyetin farkında olunmaksızın bazı râvîler tarafından kapalı hale getirilmiş olması imkan dahilindedir. Kanaatimizce, “*şefaetim; büyük günah işleyen, ama henüz dünyada iken derin bir pişmanlık duyup samimi bir şekilde tövbe ederek ölen mü’minlerdir*” şeklinde ifade edilecek olursa, metinde bulunduğunu düşündüğümüz kapalılığın ortadan kalkması söz konusu olabilecektir. Zîra Hz. Peygamber’in kastı da bu olmalıdır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de böyle bir pişmanlığa dikkatleri çekmektedir.²¹⁰⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber’in maksadının daha iyi kavranabilmesi ve rivâyetin Kur’an-ı Kerim’le uyumlu hale gelebilmesi için hadisin bu şekilde anlaşılması daha doğru olacaktır.

A. İlim

1. İlimi İle Amel Edenlerin Durumu

1. Nakildir ki, Peygamber’imiz (s.a.v.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü olsa, cemûi âlimleri bir yere cem eyleyeler. Hak Teâlâ Hazretleri: ‘Ben size ilim ve hikmeti onun için verdim ki, sizden hayır dilerim. Ey Feriştelerim! Siz tanık olun, ben âlim kulumun hasenâtın kabul ettim ve günâhın af ettim.’”²¹⁰⁵

²¹⁰¹ ZEHEBÎ, *Mîzan*, VI, 549; İBN HACER, *Lisân*, VI, 124.

²¹⁰² **Vaddâ’**; Zehebî ve Irâkî’ye göre cerhin 1., Sehâvî’ye göre 2. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Bkz. AYDINLI, s. 160.

²¹⁰³ HEYSEMÎ, *Mecma’*, X, 378.

²¹⁰⁴ Nisâ, 4/17-18; Tevbe, 9/12; Furkân, 25/70-71; Ahzâb, 33/73; Tahrîm, 66/8.

²¹⁰⁵ AHMED BÎCAN, s. 412.

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Allah Teâlâ’nın Meleklerle Hitâbı” bahsinde, ilmi ile amel eden âlimlerin iyiliklerinin kabul edilip, günahlarının affedileceğini belirtmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

“Allah Teâlâ kıyâmet günü kulları arasında hüküm vermek üzere kürsüsüne oturduğu zaman âlimlere şöyle der: ‘Ben kendi katımda, hiçbir şeye aldırmadan sizi bağışlamaya karar verdim’” şeklindeki rivâyeti Sa’lebe b. el-Hakem el-Leysî’den, Taberânî tahrir etmiştir.²¹⁰⁶ İbn Kesir, isnadı “ceyyid” derken,²¹⁰⁷ Münzirî ve Heysemî râvîlerin hepsinin “sika” olduğunu söylemişlerdir.²¹⁰⁸ “Kıyâmet günü Allah Teâlâ bütün kullarını diriltir, âlimleri seçer bir kenara ayırır ve onlara şöyle der: ‘Ey âlimler topluluğu! Katımda size azap etme amacım yok, gidin hepinizi bağışladım’” şeklindeki rivâyeti Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’den, Rûyânî ve Taberânî tahrir etmişlerdir.²¹⁰⁹ Taberânî, Ebû Mûsâ’dan sadece bu isnadla rivâyet edildiğini ve Amr b. Ebî Seleme’nin rivâyetinde tek kaldığını söylemiştir.²¹¹⁰ Senedde yer alan râvilerden Talha b. Zeyd er-Rakiyy hakkında Buhârî, “münkeru’l-hadis”, Nesâî ise “metrûk” hükmünü vermişlerdir.²¹¹¹ İbn Adıyy de adı geçen râvînin tercemesinde söz konusu rivâyeti zikretmiş ve hadisin bu isnadla “bâtıl”²¹¹² olduğunu söylemiştir.²¹¹³ Beyhakî de İbn Adıyy’in bu kanaatine katılarak “bâtıl” hükmünü tekrarlamıştır.²¹¹⁴ Heysemî ise diğer râvî Mûsâ b. Ubeyde er-Rebezî’nin “çok zayıf” olduğunu ifade etmiştir.²¹¹⁵

Sonuç olarak, Sâ’lebe rivâyeti her ne kadar sened îtibârıyla gerekli sıhhat şartlarını taşıyor görünse de metninde problem olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Mûsâ rivâyeti ise, hem sened hem de metin îtibârıyla problemlidir. Zîra, kıyâmet gününde

²¹⁰⁶ TABERÂNÎ, *Kebîr*, II, 84.

²¹⁰⁷ İBN KESİR, *Tefsîr*, III, 142.

²¹⁰⁸ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, I, 57; HEYSEMÎ, *Mecma’*, I, 126.

²¹⁰⁹ RÛYÂNÎ, *Müsned*, I, 353; TABERÂNÎ, *Evsât*, IV, 302-303; *Sağîr*, I, 354.

²¹¹⁰ TABERÂNÎ, *Sağîr*, I, 354

²¹¹¹ İBN ADİYY, *Kâmil*, IV, 109.

²¹¹² **Bâtıl**; mevzû mânâsına kullanılır. Bkz. AYDINLI, s. 40.

²¹¹³ İBN ADİYY, *Kâmil*, IV, 108-111.

²¹¹⁴ BEYHAKÎ, *el-Medhal ile’s-Süneni’l-Kübrâ*, thk. Mahmud Ziyâurrahman el-A’zamî, Dâru’l-Hulefâ li’l-Kitâbî’l-İslâmî, Kuveyt, 1404, s. 344.

²¹¹⁵ HEYSEMÎ, *Mecma’*, I, 126-127.

herhangi bir zümreye toptan ayrıcalık söz konusu değildir. Ayrıca âlimlerden kastedilen ve bunları belirleyecek olan kimlerdir? Bunlar sadece din âlimleri midir? Tek belirleyici ve hüküm sahibi olan Allah'ın bu şekilde davranması söz konusu olabilecek midir? Bu âlimlerin kriterleri bu rivâyette ortaya konulmuş mudur? Bu ifadelerde bir kapalılık söz konusu değil midir? Oysa Hz. Peygamber konuşmalarında bu tür muğlak ifadeleri genellikle kullanmamaktadır. Diğer taraftan bu şekilde hesaba çekilmeden doğrudan bir grubun bağışlanması söz konusu olabilir mi? Peygamberlerin bile tanık olarak dinlenecekleri ve kavimleri aleyhine şahitlik edecekleri o günde²¹¹⁶ doğrudan bağışlanması planlanan bir zümreden bahsedilmesinin İslâm'ın genel ilkeleriyle çeliştiği açıktır. Bu itibarla her iki rivâyetin de uydurma olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2. Nakildir ki, Peygamber'imiz (a.s.) dedi: “Kıyâmette envâi hasretler ve ahvaller vardır.” Dediler: ‘Ya Rasûlullah! Ol hasretten kurtulmaya çâre nedir?’ Peygamber'imiz (a.s.) dedi: ‘Ulemâ eteğine yapışın ki, Hak Teâlâ Hazretleri, âlimleri ve zâhitleri bir yer cem eyleye. Miskten bir yer üzerine oturalar. Ondan sonra münâdî nidâ ede. Zâhidlere diye: ‘Varın siz uçmaka girin!’ Zâhidler varalar uçmaka gireler. Âlimler kalalar. Ondan sonra münâdî nidâ eyleye ki: ‘Ey âlimler, ben sizi habs etmedim ve lâkin zâhitleri nefisleri ile meşgul eyledim kirü (eylemem nedeniyle) nefislerinden kurtardım. Ve siz halka meşgul oldunuz. Onlara ilim öğrettiniz. Varın dostlarınızı uçmaka koyun.’ Âlimler dahî dostlarını alalar, uçmaka gireler bi iznillâhi Teâlâ.”²¹¹⁷

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde, âlimlerle beraber olmanın önemine işaret etmek maksadıyla bu rivâyeti aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

“Kıyâmet günü Allah âlim ve âbid kulunu diriltir. Âbide denilir: ‘Sen cennete gir!’ Âlime denilir: ‘Sen dur! Kendilerine ilim ve edep öğrettiklerine şefaet edene kadar kal!’” şeklindeki rivâyeti Câbir b. Abdillâh'tan; Beyhakî ve Deylemî

²¹¹⁶ Nisâ, 4/41; Hac, 22/78; Zümer, 39/69.

²¹¹⁷ AHMED BÎCAN, s. 401-402.

tahric etmişlerdir.²¹¹⁸ Senedde yer alan râvîlerden Habîb b. Rezîk el-Hanefî Mısırî hakkında Yahya b. Maîn “leyse bi-şey”, İbn Hanbel “leyse bi-sika”, Nesâî ise “metrûku’l-hadis ve bütün hadisleri uydurma” demişlerdir.²¹¹⁹ İbn Adıyy ise, bu râvînin tercemesinde söz konusu rivâyeti, onun “uydurma” örneklerinden biri olarak zikretmiştir.²¹²⁰ Beyhaki, diğer râvî Mukâtil b. Süleyman’ın rivâyetinde tek kaldığını söylemiştir. Mukâtil b. Süleyman hakkında İbn Mübârek: “*Eğer sika olsaydı tefsiri ne kadar da güzeldi?*”, Mukâtil b. Hayyan: “*Sadûk, deniz gibi ilim var*”, Vekî b. Cerrâh “kezzâb”, Yahya b. Maîn “leyse bi-şey”, Nesâî “yalancı”, Cevzekânî “deccâlcesûr”,²¹²¹ İbn Hibbân: “*Yahûdî ve Hıristiyanların kitaplarından Kur’an’a uygun olanları alır, Allah’ı mahlûkata benzetir ve hadiste de yalancıdır*” hükmünü vermişlerdir.²¹²² Zehebî, rivâyeti Mukatıl b. Süleyman’ın tercemesinde “uydurma” örneklerinden biri olarak zikretmiştir.²¹²³ Sonuç itibarıyla rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

Konu ile ilgili benzer rivâyetler de bulunmaktadır. Şöyle ki; “*Âlim ve âbid getirilir. Âbide: ‘Sen cennete gir!’ denilir. Âlime ise: ‘İnsanlar için şefaate edinceye kadar sen dur!’ denilir*” şeklindeki rivâyeti Ebû Umâme’den, Münzirî tahric etmiştir.²¹²⁴ “*Âlim ve âbid sırat üzerinde bir araya geldiklerinde âbide: ‘Sen cennete gir ve ibâdetlerin sayesinde nimetlerden istifade et!’ denilir. Âlime ise: ‘Sen burada dur! Sevdiklerine şefaate et, şefaate etmek istediklerine şefaate et!’ denilir. Zîra o enbiyâlar makamındadır*” şeklindeki rivâyeti ise İbn Abbâs’tan, Deylemî tahric etmiştir.²¹²⁵ Her iki rivâyetinde temel hadis kaynaklarında değil de zayıf ve uydurma rivâyetleri topladığı bilinen eserlerde yer aldığı görülmektedir. Âbidlerin yine cennete öncelikle girdiği ve âlimlerin konularının fazlaca abartıldığı söz konusu rivâyetlerin uydurma oldukları anlaşılmaktadır.

²¹¹⁸ BEYHAKÎ, *Şuab*, II, 268; DEYLEMÎ, *Firdevs*, V, 465. Ayrıca bkz. MÜNZİRÎ, I, 57.

²¹¹⁹ İBN ADİYY, *Kâmil*, II, 411; ZEHEBÎ, *Mîzan*, II, 190-191.

²¹²⁰ İBN ADİYY, *Kâmil*, II, 413.

²¹²¹ İBN ADİYY, *Kâmil*, VI, 435-438; ZEHEBÎ, VI, 505.

²¹²² ZEHEBÎ, *Mîzan*, VI, 506.

²¹²³ ZEHEBÎ, *Mîzan*, VI, 506.

²¹²⁴ MÜNZİRÎ, I, 57.

²¹²⁵ DEYLEMÎ, *Firdevs*, I, 326.

2. İlmî İle Amel Etmeyenlerin Durumu

1. Rasûl (a.s.) Hazretleri dedi: “Mi’rac gecesi biraz (bazı) erler gördüm. Onların dudaklarını oddan sındı (ateşten makas) ile keserler. ‘Bunlar kimlerdir ya Cebrâil?’ dedim. Cebrâil (a.s.) dedi: ‘Ümmetinin bazı hatipleridir ki, halka iyilik buyurular ve kendi nefislerini unutalar. Halbuki Kur’an okurlar.’”²¹²⁶

Müellif, eserinin “Kıyâmet Gününde Allah’ın Hitâbı” başlıklı dördüncü bölümüne, başlarken pek çok rivâyet aktarmıştır. Bunlardan biri de ilmi ile amel etmeyenlerin âhiretteki durumlarını göstermek maksadıyla zikrettiği bu rivâyettir.

Tahric ve Değerlendirme:

“Mi’rac gecesi bir topluluğa rastladım. Ateşten makaslarla dudaklarını kesiyorlardı. Cebrâile: ‘Bunlar kim?’ dedim. O da şöyle dedi: ‘Bunlar senin ümmetinin dünyaya dalmış hatipleridir. İnsanlara iyiliği emrediyorlar ama bunu kendileri yapmıyorlardı. Kur’an’ı okuyorlar ama akletmiyorlardı” şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik’ten; İbn Hanbel, İbn Mübârek, İbn Humejd, Hâris, İbn Ebî Âsım, İbn Ebî Şeybe, Ebû Yâ’lâ, İbn Hıbbân, Taberânî, Ebû Nuaym, Beyhakî, Bağdâdî, Deylemî, Makdisî ve Heysemî tahric etmişlerdir.²¹²⁷ Taberânî tahric ettiği rivâyetle ilgili olarak Süleyman et-Teymî’den sadece İsbâ b. Yunus’un rivâyet ettiğini ifade etmiştir.²¹²⁸ Heysemî de Ebû Yâ’lâ’nın isnadlarından birinin ricalinin “sahihin ricali” olduğunu söylemiştir.²¹²⁹ Müfessirlerinde eserlerinde bolca zikrettikleri²¹³⁰ rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

²¹²⁶ AHMED BÎCAN, s. 298.

²¹²⁷ İBN HANBEL, III, 120, 180, 231, 239; İBN MÜBÂREK, **Zühd**, s. 282; İBN HUMEJD, s. 367; HÂRİS, I, 170; II, 768; İBN EBÎ ÂSİM, **Zühd**, s. 45; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 335; EBÛ YÂ’LÂ, VII, 69, 72, 118, 180; İBN HİBBÂN, I, 249; TABERÂNÎ, **Evsât**, I, 131; III, 171; VIII, 144; EBÛ NUAYM, **Hilye**, II, 386; VI, 249; VIII, 44, 172; BEYHAKÎ, **Şuab**, II, 283; IV, 249, 250; BAĞDÂDÎ, **Târih**, VII, 199; XII, 47; **Muvaddih**, II, 174; DEYLEMÎ, II, 254, 255; MAKDİSÎ, VI, 161; VII, 207-208; HEYSEMÎ, **Mevârid**, I, 39; Bkz. MÛNZİRÎ, I, 72; III, 165; IV, 247.

²¹²⁸ TABERÂNÎ, **Evsât**, I, 131.

²¹²⁹ HEYSEMÎ, VII, 276.

²¹³⁰ TABERÎ, **Tefsîr**, XV, 7; KURTUBÎ, **Tefsîr**, I, 365; XVIII, 80; İBN KESİR, **Tefsîr**, I, 87; III, 18-19.

3. İlmî Gösteriş için Okuyanların Durumu

1. Rasûl (a.s.) dedi: “Allah’a sığınım hızı vadisinden.” Dediler: ‘Ya Rasûlellah! Hızı vadisi nedir?’ Rasûl (a.s.) dedi: ‘Tamûda bir dere vardır. Cehennem günde dört kerre Allah Teâlâ Hazretlerine sığınır ol kuyudan.’ Dediler: ‘Ya Rasûlellah ol kimlerindir?’ Rasûl (a.s.) dedi: ‘Kur’an’ı ve ilmî riyâ ile okuyanlarıdır.’²¹³¹

Müellifin eserinin “Kıyâmet Gününde Allah’ın Hitâbı” başlıklı dördüncü bölümüne başlarken zikrettiği rivâyetlerdendir. Gösteriş için ilim okuyanların âhiretteki hallerini göstermek amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Tirmîzi’nin Ebû Hureyre’den naklettiği rivâyet şu şekildedir: “Hz. Peygamber: ‘Hüzün kuyusundan Allah’a sığınım’ buyurdular. Ashab: ‘Ey Allah’ın Rasûlü hüzün kuyusu da nedir?’ diye sordular. Hz. Peygamber: ‘Cehennemde bulunan bir vadidir. Cehennem bile günde yüz defa ondan (Allah’a) sığınır.’ Bunun üzerine biz: ‘Ya Rasûlellah ona kim girer?’ diye sorduk. O şöyle cevap verdi: ‘Yaptıkları işlerde gösterişe kaçan (insanların kendilerine olan güvenlerini kötüye kullanan ve maksatlı olarak onları yanıltan iki yüzlü) kurrâlar (ilim, fikir, din, sanat, spor, siyaset insanları) girerler.’” Rivâyeti Ebû Hureyre’den; Tirmîzi, İbn Mâce, Taberânî, Beyhakî ve İbn Receb,²¹³² Ali b. Ebî Tâlib’ten, Deylemî²¹³³ tahrir etmişlerdir. İbn Mâce ve Taberânî’nin rivâyetlerinde “Allah’ın en çok buğz ettiği kurrâlar ise, yöneticilerle düşüp kalkanlardır” ilavesi vardır.²¹³⁴ Oysa Beyhakî’nin tahririnde “kurrâlar”dan hiç söz edilmemektedir. Tirmîzi’nin tahririnde “günde yüz defa sığınır” ifadesi, diğerlerinde “günde dört yüz defa sığınır” şeklindedir. Tirmîzi rivâyete “hasen-garib” hükmünü vermiştir. Tirmîzi, İbn Mâce ve Beyhakî’nin isnadlarında yer alan râvî Ebû Muan b. Rufâa el-Basrî hakkında Buhârî: “Bu kimsenin İbn Sîrin’den duyup duymadığının bilinmediğini ve bu râvînin meçhul

²¹³¹ AHMED BÎCAN, s. 298-299.

²¹³² TİRMİZÎ, 34/Zühd, 48 (IV, 593-594); İBN MÂCE, Mukaddime, 23 (I, 94); TABERÂNÎ, Evsât, III, 261; VI, 206; BEYHAKÎ, Şuab, V, 339; İBN RECEB, Tahvif, s. 88-89.

²¹³³ DEYLEMÎ, II, 49. Ayrıca bkz. MÛNZİRÎ, Tergîb, IV, 253.

²¹³⁴ İBN MÂCE, Mukaddime, 23 (I, 94); TABERÂNÎ, Evsât, III, 261.

olduğunu” söylemiştir.²¹³⁵ Ukaylî de, Buhârî’nin kanaatini paylaşmıştır.²¹³⁶ Taberânî’nin isnadında yer alan râvî Bukeyr b. Şihab ed-Damgânî’yi İbn Hibbân *Mecrûhîn* adlı eserinde zikretmiş,²¹³⁷ İbn Adıyy ise “münkerü’l-hadis” olduğunu söylemiştir.²¹³⁸ İbnü’l-Cevzî de bu görüşe katılmıştır.²¹³⁹ Heysemî de bu râvînin zayıf olduğunu ifade etmiş,²¹⁴⁰ Zehebî ise bütün bu görüşleri râvînin tercemesinde zikretmiştir.²¹⁴¹ Hz. Ali rivâyetinin râvîlerinden Abdullah b. Hakîm Ebû Bekr ed-Dâhirî hakkında ise, Yahya b. Said el-Kattân “leyse bi-şey”, Yahya b. Maîn “leyse bi-sika”, İbn Hanbel “münkerü’l-hadis, leyse bi-şey” ve Nesâi “leyse bi-sika” hükmünü vermişlerdir.²¹⁴² Müelliflerin eserlerinde çokça kullandıkları²¹⁴³ bu rivâyetin insanları sakındırma amaçlı söylenmiş olabileceği ifade edilse de, Kur’an ve Sünnet’ten daha çok sûfîlerin üslup özelliklerini yansıtmaması ve senedlerinde tenkîd edilmiş râvîler bulunması nedeniyle uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

2. Ebû Hureyre Peygamberimizden nakleder. Peygamber (s.a.v.) dedi: “Evvel riyâ ile şehid olanlardan Hak Teâlâ sual eyleye. Ve nedenli nimet verdi ise bildire. Ol dahî bile. Hak Teâlâ diye: ‘Ol gazâda ne işledin?’ Ve ol kişi diye: ‘Ya Rabbî senin yolunda ben kâfir öldürdüm. Kâfirler dahî beni öldürdü.’ Hak Teâlâ diye: ‘Yalan söylersin. Onun için cenk ettin ki, ‘fulan kişi gâyet bahadır’ desinler. O dünyada sana denildi’ buyura. Ol kişiyi yüzünün üstüne Tamûya bırakalar. Ve bir kişi getireler. İlim ve Kur’an öğrenmiş ve halka öğretmiş riyâ ile. Hak Teâlâ Hazretleri ol kişiye ne kadar nimet verdi ise bildire. Ol kişi dahî bile. Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Dünyada ne işledin?’ Ol kişi diye: ‘İlim öğrendim ve halka öğrettim senin (rızan) için.’ Hak Teâlâ diye: ‘Yalan söylersin. Onun için öğrendin ki, âlim ve Kur’an okuyucu diyeler. Bu dünyada sana dendi.’ buyura. Onu dahî yüzü üstüne Tamûya bırakalar. Ve bir kişi dahî

²¹³⁵ BUHÂRÎ, *Tarîhu’l-Kebîr*, II, 170; ZEHEBÎ, *Mîzan*, II, 87.

²¹³⁶ UKAYLÎ, *Duafâ*, II, 241; MİZZÎ, *Tehzîb*, XXXIV, 302.

²¹³⁷ İBN HİBBÂN, *Mecrûhîn*, I, 194-195.

²¹³⁸ İBN ADİYY, *Kâmil*, II, 35.

²¹³⁹ İBNÜ’L-CEVZÎ, *İlel*, I, 141.

²¹⁴⁰ HEYSEMÎ, *Mecma’*, VII, 168.

²¹⁴¹ ZEHEBÎ, *Mîzan*, II, 66-67.

²¹⁴² UKAYLÎ, *Duafâ*, II, 241; İBN ADİYY, *Kâmil*, IV, 138-139.

²¹⁴³ KURTÛBÎ, I, 19; MÛNZİRÎ, *Tergîb*, I, 32-33; IV, 253; İBN RECEB, *Tahvîf*, s.88-89; BÛSİRÎ, *Misbah*, I, 37; SUYUTÎ, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, I, 321; ŞEVKÂNÎ, *Neyl*, VIII, 35; MÛBÂREKFÛRÎ, VII, 49.

getireler. Hak Teâlâ Hazretleri ol kişiye mal vermiş ola. Verdiği malı dahî bildire. Diye: ‘Ol mal ile ne işledin?’ Ol kişi diye: ‘Senin yoluna nafaka verdim.’ Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Yalan söylersin ve lâkin maksudun ‘cömert kişi’ desinler için idi. Benim rızam için değildir. Ol dünyada sana dendi’ buyura. Tamûya onu dahî bırakalar.’²¹⁴⁴

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Hesap” bahsinde, ilmi gösteriş için öğrenenlerin durumlarını göstermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Ebû Hureyre’den nakledilen Müslim rivâyeti şu şekildedir: “Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kıyâmet günü haklarında hüküm verilecek insanların ilki Allah yolunda öldürülen bir adamdır. Ona verilen nimetler getirilip gösterilecek ve o da nimetleri hatırlayacak. Allah ona şöyle diyecek: “Peki sen bütün bu nimetlerle ne yaptın?’ O da: ‘Senin yolunda şehid oluncaya kadar savaştım’ diyecek. Allah: ‘Şimdi yalan söyledin işte. Sen ‘ne kadar da cesur adam!’ desinler diye savaştın ve zaten öyle de denildi’ diyecek. Sonra emredilecek, cehenneme atılana kadar yüzüstü sürüklenerek götürülecek. Sonra ilim öğrenen ve onu başkalarına öğreten, Kur’an’ı okuyan bir adam getirilecek. Ona da verilen nimetler getirilip gösterilecek ve o da bunları tanıyacak. Allah ona şöyle diyecek: “Peki sen bütün bu nimetlerle ne yaptın?’ O da: ‘İlim öğrendim, bunları insanlara öğrettim. Üstelik senin rızan için Kur’an da okudum’ diyecek. Allah: ‘Şimdi yalan söyledin işte. Sen ‘ne kadar da âlim adam!’ desinler diye öğrendin, ‘ne kadar da güzel Kur’an okuyor!’ desinler diye okudun ve zaten öyle de denildi’ diyecek. Sonra emredilecek, cehenneme atılana kadar yüzüstü sürüklenerek götürülecek. Daha sonra Allah’ın imkanlarını genişlettiği ve çeşit çeşit mallardan bol miktarda verdiği bir zengin adam getirilecek. Ona da verilen nimetler getirilip gösterilecek ve o da bunları tanıyacak. Allah ona şöyle diyecek: “Peki sen bütün bu nimetlerle ne yaptın?’ O da: ‘(Allahım) senin infak edilmesini sevdiğin bütün yerlere, sırf senin rızanı kazanmak maksadıyla bu malları harcadım’ diyecek. Allah: ‘Şimdi yalan söyledin işte. Sen ‘ne kadar da cömert adam!’ desinler diye harcadın ve zaten öyle de denildi’ diyecek. Sonra emredilecek, cehenneme atılana kadar yüzüstü sürüklenerek götürülecek.” Rivâyeti farklı

²¹⁴⁴ AHMED BÎCAN, s. 398.

lafızlarla Ebû Hureyre'den; Müslim, Tirmîzî, Nesâî, İbn Mübârek, İshak b. Râhaveyh, Ebû Avâne, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Hâkim, Ebû Nuaym, Beyhakî ve Heysemî tahrir etmişlerdir.²¹⁴⁵ Bu müelliflerden bir kısmı rivâyeti muhtasar olarak vermiş²¹⁴⁶ diğerleri ise mufassal olarak nakletmişlerdir. Rivâyet sened ve metin îtibârıyla sahihtir.

4. Para Karşılığı İlim Öğretenlerin Durumu

1. Rasûlullah (s.a.v.) dedi: “Ümmetimin âlimleri iki türlüdür. Biri şol kişidir ki, Hak Celle ve Alâ Hazretleri ilim verdi. Ol dahî ilmi halka söyledi. Hiç halktan nesne talep eylemedi ve ilmi satmadı. Onun gibi âlimler için gökteki kuşlar ve denizdeki balıklar ve yeryüzündeki canavarlar (hayvanlar) ve Kirâmen Kâtibîn ferîştehleri onun için hayır dua edeler. Ve yârın kıyâmet gününde ol kişi Hak Celle ve Alâ Hazretlerine varır. Mürsel peygamberler ile bile olur. Ve biri şol kişidir ki Hak Teâlâ Hazretleri ona ilim verdi. Ol dahî halka söylemedi. Ve halkın malına tamah eyledi. Ve söylerse dahî ilmin pahasın aldı; ondan sonra söyledi. Hak Celle ve Alâ Hazretleri yarın kıyâmet gününde katî azap edecektir.”²¹⁴⁷

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Âlimler” bahsinde, para karşılığı ilim öğretenlerin kıyâmet gününde karşılaşacakları kötü hali bildirmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bu şekliyle tespit edilememiştir. Ancak Deylemî'nin tahrir ettiği benzer bir rivâyet söz konusudur. Şöyle ki; İbn Abbas'tan rivâyeten Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İki çeşit âlim vardır. Birincisi ilmi talep edip öğrenen, paraya tamah etmeyen ve onu ücret

²¹⁴⁵ MÜSLİM, 33/İmâret, 43 (II, 1513-1514); TİRMİZÎ, 34/Zühd, 48 (IV, 591-593); NESÂÎ, 25/Cihad, 22 (VI, 23-24); KÜBRÂ, III, 17; VI, 477; İBN MÜBÂREK, Zühd, s. 159-160; İSHAK b. RÂHAVEYH, I, 324; EBÛ AVANE, IV, 489; İBN HUZEYME, IV, 115-116; İBN HİBBÂN, II, 136-138; HÂKİM, I, 189-190, 579-580; EBÛ NUAYM, Hilve, II, 192-193; BEYHAKÎ, Kübrâ, IX, 168-169; ŞUAB, II, 530-531, V, 326; HEYSEMÎ, Mevârid, I, 618-619. Ayrıca bkz. MÜNZİRÎ, Tergîb, I, 28-30.

²¹⁴⁶ MÜSLİM, 33/İmâret, 43 (II, 1513-1514); NESÂÎ, Kübrâ, III, 17; VI, 477; İSHAK b. RÂHAVEYH, I, 324; EBÛ AVANE, IV, 489; EBÛ NUAYM, Hilve, II, 192-193; BEYHAKÎ, Şuab, II, 530-531, V, 326.

²¹⁴⁷ AHMED BÎCAN, s. 347.

karşılığı satmayandır. İkincisi ise, ilmi isteyip öğrenen, büyük bir hırsla onu para karşılığı satan ve Allah'ın kullarına karşı da cimri davranandır. Kıyâmet günü bu kimsenin ağzına ateşten bir gem vurulur. Meleklerden bir melek onun hakkında şöyle nidâ eder: 'Dikkat edin bu falan oğlu falandır. Allah Teâlâ ona dünyadayken ilim verdi ama o bunu para karşılığı sattı. Aç gözlülükle ücret aldı.' İnsanların arasından çekilip götürülinceye kadar bu yankılanma sesi devam eder. Sonra Allah, ona hak ettiği şeyi yapar."²¹⁴⁸ Bu rivâyetin uydurma ve zayıf hadisleri topladığı bilinen bir kitapta yer aldığı, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin eserlerine almadıkları görülmektedir. Netice itibarıyla bu rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Konu ile ilgili benzer rivâyetlerden bazıları da şu şekildedir: "*Bilgiyi elde eden, ancak onu gizleyen kimse kıyâmet günü ateşten bir gem ile gemlenmiş olarak getirilir*" şeklindeki rivâyeti Abdullah b. Mes'ud'dan; Taberânî,²¹⁴⁹ Ebû Hureyre'den; İbn Mâce, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve Taberânî,²¹⁵⁰ Enes b. Mâlik'ten ise Ebû Nuaym²¹⁵¹ tahrir etmişlerdir. Ebû Nuaym rivâyete "garib" hükmünü vermiştir. İbn Mes'ud,²¹⁵² Ebû Hureyre²¹⁵³ ve Enes²¹⁵⁴ rivâyetlerinin senedlerine yönelik tenkîdler söz konusudur. Bu rivâyet te zayıftır.

İbn Abbas'tan nakledilen bir diğer rivâyet ise şöyledir. Hz. Peygamber'e faydalı ilim hakkında sorulduğunda o şöyle demiştir: "*Bilgiyi gizleyen, kıyâmet günü ateşten bir gem ile gemlenmiş olarak gelir.*" Rivâyeti İbn Abbas'tan; Ebû Yâ'lâ, Taberânî ve Ebû Nuaym tahrir etmişlerdir.²¹⁵⁵ Ebû Nuaym tahrir ettiği rivâyete "zayıf" hükmünü vermiştir.²¹⁵⁶ Bu kimselerin kıyâmet günü ağızlarına ateşten bir gem takılmasının nedenini; dünyada iken suskun kalarak insanları hakikatlere çağırmamaları ve gerçekleri gizlemeleri olduğu, bu yüzden tıpkı hayvanlar gibi

²¹⁴⁸ DEYLEMÎ, *Firdevs*, III, 74.

²¹⁴⁹ TABERÂNÎ, *Evsât*, V, 356.

²¹⁵⁰ İBN MÂCE, *Mukaddime*, 24 (I, 96); İBN HANBEL, II, 296, 499, 508; İBN EBÎ ŞEYBE, V, 315; TABERÂNÎ, *Evsât*, II, 382; V, 108.

²¹⁵¹ EBÛ NUAYM, *Hilye*, II, 355.

²¹⁵² UKAYLÎ, *Duafâ*, IV, 159; İBN ADİYY, *Kâmil*, VI, 341; V, 211; İBNÜ'L-CEVZÎ, *İlel*, I, 96.

²¹⁵³ UKAYLÎ, *Duafâ*, I, 74.

²¹⁵⁴ İBN ADİYY, *Kâmil*, IV, 312; EBÛ NUAYM, *Hilye*, II, 355; ZEHEBÎ, *Mizan*, IV, 309; İBN HACER, *Lisân*, III, 426.

²¹⁵⁵ EBÛ YÂ'LÂ, IV, 458; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XI, 145; EBÛ NUAYM, *el-Müsnedü'l-Müstahrec*, I, 42. Ayrıca bkz. MÜNZİRÎ, *Tergîb*, I, 70.

²¹⁵⁶ EBÛ NUAYM, *el-Müsnedü'l-Müstahrec*, I, 42. Ayrıca bkz. İBNÜ'L-CEVZÎ, *İlel*, I, 98.

sessiz kalıp konuşamayacakları, bir anlamda da onlara benzeyecekleri şeklinde açıklayanlar olmuştur.²¹⁵⁷ Netice îtibârıyla, her iki rivâyet te zayıftır.

5. Âlimlerin Yanında Oturanların Durumu

1. Nakildir ki, Seyyidi'l-Mürselin Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) dedi: “Kaçan bir âlim ilim okusa, bir kişi dahî gelse ol ilmi dinlese, yüz bin rekat nafilâ namaz kılsa ondan yeğdir (iyidir). Ve yüz bin at gazâyâ göndermekten yeğdir. Ve bir âlime selam vermek, bir yıl ibâdet eylemden hayırlıdır. Ve bir saat bir âlimim katında oturmak, bin yıl ibâdet eylemden efdaldır (üstündür). Ve yetmiş kabul olmuş hactan efdaldır. Ve ilmin her harfine, bir hac sevâbı vardır. Hak Teâlâ Hazretleri, ol kişinin üzerine rahmet indirir. Ve ferîştehler onun hakkında şehâdet ederler. Ve her kime ferîştehler şehâdet ederler, ol kişi uçmaktır.”²¹⁵⁸

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Âlimler” bahsinde, ilim adamlarının anlattıklarını dinlemenin önemini belirtmek için bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak âlimlerle ilgili ve ilim meclislerinde oturmanın önemine işaret eden benzer rivâyetler bulunmaktadır. Nitekim bazıları şunlardır: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Cennet bahçelerine rastladığınız zaman oraya kulak verin!*” Ashab: ‘*Ey Allah’ın Rasûlü cennet bahçeleri de nedir?*’ diye sordular. O da: ‘*İlim meclisleridir*’ cevabını verdi” şeklindeki rivâyeti İbn Abbas’tan, Taberânî tahrir etmiştir.²¹⁵⁹ Heysemî ise senedde ismi bilinmeyen bir râvî olduğunu söylemiştir.²¹⁶⁰ Bu rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Aynı rivâyeti Enes b. Mâlik’ten; Tirmîzî, İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ, Ebû Nuaym ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.²¹⁶¹ Orada “*ilim meclisleri*” yerine “*zikir halkaları*” ifadesi vardır. Ebû Hûreyre’den; Tirmîzî ve Deylemî’nin tahrir ettiği rivâyette ise,²¹⁶² “*ilim meclisleri*”,

²¹⁵⁷ SUYÛTÎ, *Şerh Sünen-i İbn Mâce*, s. 23.

²¹⁵⁸ AHMED BÎCAN, s. 347.

²¹⁵⁹ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XI, 95.

²¹⁶⁰ HEYSEMÎ, *Mecma*, I, 126; MÛNZİRÎ, *Tergîb*, I, 63; MÛNÂVÎ, *Feyz*, I, 442.

²¹⁶¹ TİRMÎZÎ, 45/Daavât, 8 (V, 532); İBN HANBEL, III, 150; EBÛ YÂ’LÂ, VI, 155; EBÛ NUAYM, *Hilye*, VI, 268, 354; BEYHAKÎ, *Şuab*, I, 398; MÛNZİRÎ, *Tergîb*, II, 262.

²¹⁶² TİRMÎZÎ, 45/Daavât, 82 (V, 532); DEYLEMÎ, *Firdevs*, V, 305.

yerine “mescidler” ifadesi yer almakta ve ilave olarak “kulak vermek (سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر) ‘sübhânallahi velhamdülillahi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber’ demek şeklinde açıklanmaktadır. Tirmîzî, Enes ve Ebû Hureyre rivâyetlerinin ikisine de “hasen-garib” hükmünü vermiştir. Nitekim, Enes rivâyetinin senedinde bulunan Muhammed b. Sâbit b. Eslem el-Bünânî hakkında Yahya b. Said el-Kattân ve Yahya b. Maîn “leyse bi-şey”, Buhârî “filhi nazar”, Nesâî ise “zayıf” hükmünü vermişlerdir.²¹⁶³ İbn Hıbbân, ‘kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını’ söylemiştir.²¹⁶⁴ İbn Adiyy de rivâyeti bu râvînin tercemesinde zikretmiş ve “lâ yutâba’ aleyh” hükmünü vermiştir.²¹⁶⁵ Ebû Hureyre rivâyetinin râvîsi Humeyd el-Mekkî hakkında da, Buhârî ve İbn Adiyy “lâ yutâbâ” hükmünü vermişlerdir.²¹⁶⁶ İbn Hacer ise Tirmîzî’nin adı geçen râvîden sadece bu rivâyeti naklettiğini belirtmiştir.²¹⁶⁷ Sonuç olarak, müelliflerin genellikle eserlerinde kullandıkları bu rivâyetlerin²¹⁶⁸ senedlerine yönelik ciddî eleştiriler olup çok zayıf oldukları anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan konu ile ilgili Deylemî de yer alan benzer rivâyetler söz konusudur. “Cennet bahçelerine rastlarsanız dikkat kesilin. Yani; zikir halkalarına. Dikkat edin! Ben size kıssa halkaları demiyorum, zikir halkaları diyorum” şeklindeki rivâyeti Abdullah b. Amr’dan;²¹⁶⁹ “Mescidde oturup namazdan sonra diğer namazı beklemek ibâdetdir. (İlim öğrenmek maksadıyla) âlimin yüzüne bakmak ibâdetdir. Oruçlunun ise uykusu ibâdet, nefes alıp vermesi tesbihtir” şeklindeki rivâyeti ise, Üsâme b. Zeyd’dan;²¹⁷⁰ “Âlimin yüzüne bakmak ibâdetdir. Onunla beraber oturmak ibâdetdir. Onunla konuşmak ibâdetdir” şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik’ten;²¹⁷¹ “Âlimlerle oturmak ibâdetdir” şeklindeki rivâyeti İbn Abbas’tan;²¹⁷² “Âlimin uykusu ibâdetdir, nefes alıp vermesi tesbihtir, ameli(nin sevabı) kat kattır, duası müstecâbtır (kabul edilmiştir), günahı ise bağışlanmıştır” şeklindeki rivâyeti Abdullah b. Ebî

²¹⁶³ İBN ADİYY, **Kâmil**, VI, 136.

²¹⁶⁴ İBN HİBBÂN, **Mecrûhîn**, II, 252.

²¹⁶⁵ İBN ADİYY, **Kâmil**, VI, 136.

²¹⁶⁶ MİZZÎ, **Tehzîb**, VII, 415.

²¹⁶⁷ İBN HACER, **Tehzîb**, III, 48.

²¹⁶⁸ İBN HACER, **Feth**, XI, 210; MÜNÂVÎ, I, 442; ACLÛNÎ, I, 106; MÜBÂREKFÛRÎ, IX, 344.

²¹⁶⁹ DEYLEMÎ, I, 268.

²¹⁷⁰ DEYLEMÎ, II, 124.

²¹⁷¹ DEYLEMÎ, IV, 294.

²¹⁷² DEYLEMÎ, IV, 156.

Evfâ'dan,²¹⁷³ Deylemî tahrir etmiştir. Abdullah b. Ebî Evfâ rivâyetine Beyhakî de eserinde yer vermiştir.²¹⁷⁴ Ancak onun tahrir ettiği rivâyet, “âlimin uykusu” yerine “oruçlunun uykusu” şeklinde başlamaktadır. Aclûnî, Deylemî'nin tahrir ettiği rivâyetin râvîlerinden Süleyman b. Amr en-Nehâfî'nin “yalancının teki” olduğunu kaydetmiştir.²¹⁷⁵

“Beş şey ibâdettir: Az yemek ibâdettir. Mescidde oturmak ibâdettir. Kâbe'ye bakmak ibâdettir. Mushafa bakıp okumak ibâdettir. Âlimin yüzüne bakmak ibâdettir” şeklindeki rivâyeti ise Ebû Hureyre'den; Bağdâdî, Hz. Âişe'den ise, Deylemî tahrir etmişlerdir.²¹⁷⁶ Ebû Hureyre rivâyetinin râvîlerinden Hemmâm b. Müslim, İbn Cüreyc'ten rivâyetinde teferrüd etmiştir. Diğer râvî Süleyman b. Rebî'nin de ondan rivâyet etmediği belirtilmektedir. İbn Hıbbân ise; “Hemmâm'ın hadis çaldığını, sika râvîler üzerinden onlara ait olmayan hadisleri rivâyet ettiğini ve bu kimseyle ihticâcın câiz olmadığını” söylemiştir. Bununla birlikte, Süleyman b. er-Rebî'nin de “münker rivâyetleri” olduğu ifade edilmiştir.²¹⁷⁷ Sonuç olarak bu rivâyetin de uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan “âlimin yüzüne bakmak, gündüzleri oruçla ve geceleri ibâdetle geçirilen 60 yıldan Allah'a daha sevimlidir” ve “âlimin yüzüne bakmak ibâdettir. Onunla oturmak, yemek yemek, konuşmak ibâdettir” şeklindeki bütün rivâyetlerin “kesinlikle sahih olmadığını” Aliyyü'l-Kârî de ifade etmektedir.²¹⁷⁸

Özetle, bütün bu rivâyetlerden de anlaşılacağı üzere, Ahmed Bîcan tarafından nakledilen rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

2. Rasûl (a.s.) Hazretleri dedi: “Kaçan bir kişi, bir âlimin katında (yanında) otursa, Hak Celle ve Alâ Hazretleri ol kişiye uçmakta bin şehir vere. Ve her şehirden ona yetmiş kapu açsın. Ve Hak Celle ve Alâ Hazretleri her

²¹⁷³ DEYLEMÎ, IV, 247.

²¹⁷⁴ BEYHAKÎ, Şuab, III, 415-416.

²¹⁷⁵ ACLÛNÎ, II, 431, 437.

²¹⁷⁶ BAĞDÂDÎ, Târîh, VIII, 354; DEYLEMÎ, IV, 293; Benzer rivâyetler için bkz. BEYHAKÎ, Şuab, VI, 187.

²¹⁷⁷ İBNÜ'L-CEVZÎ, İlelü'l-Mütenâhiye, II, 829.

²¹⁷⁸ ACLÛNÎ, II, 421.

harfine bir şehid sevâbın vere. Ve onun için uçmakta bin şehir yapa. Ve her şehrin büyüklüğü on bu dünyaca ola.”²¹⁷⁹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Âlimler” bahsinde, ilim ehliyle oturup onlardan istifade etmenin önemine vurgu yapmak için bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte âlimlerle ilgili yukarıda ele alınan rivâyetlere çok benzediği, az bir amele çok büyük sevaplar vaad ettiği ve aşırı mübalağalı ifadeler barındırdığı görülmektedir. Dolayısıyla bu rivâyetin de uydurma olabileceğini ifade etmek yanlış olmasa gerektir.

B. Namaz

1. Namaz Kılanların Durumu

1. Nakildir ki, Hak Teâlâ Hazretleri, Mi’rac gecesi dedi: “Ya Habîbî! Sen cemûi peygamberlerden bana sevgilisin ve ümmetin bana efdal ümmettir benim katımda. Bundan ötürü ki, cemûi ibâdeti, bir yer cem eyledim, adını namaz koydum. Ve onu ümmetine taat kıldım. Ve her kim benim için namaz kılsa, cemûi ibâdet ile bana mûti olur.” Rasûlullah (s.a.v) Hazretleri dedi: “Mi’rac gecesi cehenneme nazar eyledim. Ekserisi, yoksullar ve avratlar gördüm.” Sahâbeler dediler: ‘Ya Rasûlellah! Maldan yoksullar mı?’ Hz. Peygamber dedi: ‘Yok. Belki ilimden ve amelden yoksullar idi.’²¹⁸⁰

Müellif eserinin ikinci bölümünde “Mi’rac” bahsinde, namazın önemini ve namaz kılanların faziletini belirtmek için bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak cennette çoğunluğu fakirlerin, cehennemde ise kadınların oluşturduğu konuyla ilgili rivâyetlere benzemesi sebebiyle bu kısmın değerlendirilmesi yapılacaktır. Şöyle ki; Müslim’in naklettiği rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “(Mi’rac gecesi) cennete baktım ve çoğunluğunu

²¹⁷⁹ AHMED BÎCAN, s. 349.

²¹⁸⁰ AHMED BÎCAN, s. 215.

fakirlerin oluşturduğunu müşâhede ettim. Cehenneme baktım ve çoğunluğunu kadınların oluşturduğunu gördüm.” Rivâyeti Ebû Hureyre'den; İbn Hanbel,²¹⁸¹ Abdullah b. Amr'dan; İbn Hanbel,²¹⁸² İbn Abbas'tan; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Nesâî, İbn Hanbel, Tayâlisî, İbn el-Câ'd, Taberânî ve Bağdâdî,²¹⁸³ İmran b. Husayn'dan; Buhârî, Tirmîzî, Nesâî, İbn Hanbel, Ma'mer b. Râşid, Tayâlisî, Bezzâr, İbn Hibbân, Taberânî ve Bağdâdî,²¹⁸⁴ Üsâme b. Zeyd'den; Mâ'mer b. Râşid ve İbn Ebî Âsım²¹⁸⁵ tahrir etmişlerdir. Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Heysemî, Abdullah b. Amr rivâyetinin senedinin “ceyyid” olduğunu ifade etmiştir.²¹⁸⁶ Abdullah b. Amr rivâyetinde diğer rivâyetlerden farklı olarak “çoğunluğunu kadınların ve zenginlerin oluşturduğu” ilavesi söz konusudur.²¹⁸⁷ Rivâyetin değerlendirdiğimiz bu kısmının sened ve metin îtibârıyla sahih olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in kastettiği fakirler; dünyada bütün gücüyle çalışan, kimseye muhtaç olmamak için çaba sarfeden, haline sabır ve rıza gösteren, isyan etmeyip şükreden, tevazu, iffetli ve ahlak sahibi olan, dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyan kimselerdir. Cehennemde çoğunluğu oluşturan kimselerin ise, bu gibi özelliklerden mahrum olduklarını ifade etmeye gerek yoktur.

Konu ile ilgili bir diğer rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Muhakkak ki kadınlar cennette azınlıkta kalacaklardır.*” Bu rivâyeti İmran b. Husayn'dan; Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Hanbel, Tayâlisî, İbn el-Câ'd, İbn Hibbân, Taberânî, Hâkim, Ebû Nuaym, Kudâî, Bağdâdî ve İbn Receb tahrir etmişlerdir.²¹⁸⁸ Sahih olan bu rivâyetle ilgili tartışmalar geçmişte olduğu²¹⁸⁹ gibi

²¹⁸¹ İBN HANBEL, II, 297.

²¹⁸² İBN HANBEL, II, 173, 297.

²¹⁸³ BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 16 (VII, 179); MÜSLİM, 48/Zikir, 26 (III, 2096); TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 11 (IV, 715-716); NESÂÎ, **Kübrâ**, V, 398; İBN HANBEL, I, 234, 359; TAYÂLİSÎ, s. 112, 360; İBN el-CÂ'D, s. 447; TABERÂNÎ, **Kebîr**, XII, 162-163; BAĞDÂDÎ, **Muvaddih**, II, 39; MÜNZİRÎ, **Tergîb**, IV, 61.

²¹⁸⁴ BUHÂRÎ, 59/Bed'u'l-Halk, 8 (IV, 85); 67/Nikah, 88 (VI, 151); 81/Rikak, 16, 51 (VII, 179, 200); **Târihu'l-Kebîr**, IV, 181; TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 11 (IV, 716); NESÂÎ, **Kübrâ**, V, 398; İBN HANBEL, IV, 429, 437, 443; MA'MER b. RÂŞİD, XI, 305; TAYÂLİSÎ, s. 112; BEZZÂR, IX, 55; İBN HİBBÂN, XVI, 493; TABERÂNÎ, **Kebîr**, XVIII, 111, 131, 134; BAĞDÂDÎ, **Tarih**, V, 158; ACLÛNÎ, I, 155, 483.

²¹⁸⁵ MÂ'MER b. RÂŞİD, XI, 306; İBN EBÎ ÂSİM, **Zühd**, s. 24.

²¹⁸⁶ HEYSEMÎ, X, 261.

²¹⁸⁷ İBN HANBEL, II, 173.

²¹⁸⁸ BUHÂRÎ, **Târihu'l-Kebîr**, IV, 181; MÜSLİM, 48/Zikir, 26 (III, 2097); NESÂÎ, **Kübrâ**, V, 400; İBN HANBEL, IV, 427, 436, 443; TAYÂLİSÎ, s. 112; İBN el-CÂ'D, s. 212; İBN HİBBÂN, XVI,

bugün de devam etmektedir. Hz. Peygamber burada zaaflarının ve duygularının esiri olmaları halinde hatalar yapacaklarını ve bunun da olumsuz sonuçlarıyla karşılaşacaklarını şimdiden bildirmekte, onları sakındırmakta ve yanlış yapmamalarını istemektedir. Yoksa Hz. Peygamber öyle söylediği için cehennemde çoğunluğu onların oluşturması gibi bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla mezkur rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

2. Hz. Ali (k.a.v) bir gün Rasûlü Ekrem'e (s.a.v.) dedi: "Bize beş vakit namazın farzını ve sünnetini ve adabını söyle. Kerâmeti ve hürmeti nedir? Buyurun işitelim (dinleyelim)" dedi. Rasûl (a.s.) dedi: 'Namaz, Hak Celle ve Alâ Hazretlerinin hoşnutluğudur. Ve ferîştehlerin sevgilisidir. Ve peygamberlerin sünnetidir. Ve marifetin nurudur. Ve îmânın aşlıdır. Ve duanın kabulüdür. Ve amellerin efdalidir. Ve rızkın berekatıdır. Ve tenin (bedenin) kuvvetidir. Ve canın nurudur. Melekü'l-mevt arasında (yanında) şefaât edicidir. Ve her kabirde çerağdır (ışıkıdır). Münker'e ve Nekir'e cevaptır. Ve kıyâmet gününde üzerine sağyebândır (bol nimetler veya koyu ve geniş gölgeliklerdir). Ve uçmakta başına taçtır. Ve Tamû ile senin aranda perdedir. Ve Sırât'ı geçmesidir. Ve uçmanın miftâhıdır. Her kim kast ile namazı terk ve farziyyetini inkâr eylese kâfir olur.'"²¹⁹⁰

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde "İlmî Hükümler" bahsinde namazın önemini ve âhiretteki faydalarını göstermek maksadıyla bu rivâyeti aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Birkaç rivâyetin birleştirilmesiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu rivâyetin son kısmında yer alan namazın terk edilmesiyle ilgili bir takım hadisler söz konusudur. Onlardan bazılarını şöyledir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Bizimle inkarcılar arasındaki fark (Allah ile sözleşmemiz olan) namazdır. Her kim namazı terk ederse muhakkak ki kâfir olmuştur."* Rivâyeti Abdullah b. Büreyde b. el-

496; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XVIII, 119, 127, 128; HÂKİM, IV, 644; EBÛ NUAYM, *Hilye*, III, 85; KUDÂÎ, *Müsnedü Şihâb*, II, 112; BAGDÂDÎ, *Târih*, V, 221; İBN RECEB, *Tahvîf*, s. 195.

²¹⁸⁹ KURTÛBÎ, *Tefsîr*, XVIII, 188-189; İBN HACER, *Feth*, VI, 325; XI, 420; MÛNÂVÎ, *Feyz*, I, 232-233; II, 428; III, 85; ACLÛNÎ, *Keşf*, I, 483.

²¹⁹⁰ AHMED BÎCAN, s. 303.

Hasîb'ten; Tirmîzî, İbn Mâce, Nesâî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Mervezî, İbn Hıbbân, Dârekutnî, Hâkim ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.²¹⁹¹ Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih-garib” hükmünü vermiştir. Hâkim ise: “*Bu hadisin isnadının sahih olduğunu, hiçbir yönden illetinin bilinmediğini ve Abdullah b. Büreyde ile herkesin ihticâc ettiğini*” söylemiştir.²¹⁹² Abdullah b. Büreyde rivâyetin sened ve metin îtibârıyla sahih olduğu anlaşılmaktadır.

“*Her kim namazı terk ederse, muhakkak ki o kâfir olmuştur*” şeklindeki rivâyeti ise, Abdullah b. Büreyde b. el-Hasîb'ten; İbn Hıbbân ve Heysemî,²¹⁹³ İbn Abbâs'tan ise mevkûf olarak Mervezî²¹⁹⁴ tahrir etmiştir.

“*Her kim namazı kasten (farziyyetini inkar ederek) terk ederse, muhakkak ki o apaçık kâfir olmuştur*” şeklindeki rivâyeti ise Enes b. Mâlik'ten, Taberânî,²¹⁹⁵ Said b. Cübeyr'den ise, Mervezî tahrir etmiştir.²¹⁹⁶ Heysemî, rivâyetin bütün ricalinin “sika” olduğunu, ancak Muhammed b. Ebî Dâvud'u bulamadığını, İbn Hıbbân'ın onu *Sikât*'ın da zikrettiğini, ancak Muhammed b. Ebî Dâvud el-Bağdâdî'nin o mu, yosa başkası mı olduğunu da bilemediğini ifade etmiştir.²¹⁹⁷ Münâvî de bu bilgileri tekrarlamıştır.²¹⁹⁸ Diğer taraftan Said b. Cübeyr rivâyetinde “apaçık” ifadesi bulunmamaktadır.

“*Her kim namazı terk ederse kâfir olmuştur*” şeklindeki rivâyeti ise Abdullah b. Mes'ud'dan, Taberânî tahrir etmiştir.²¹⁹⁹ Heysemî, râvî Kasım b. Abdurrahman'ın İbn Mes'ud'dan duymadığını ifade etmiştir.²²⁰⁰

²¹⁹¹ TİRMİZÎ, 38/İman, 9 (V, 14); İBN MÂCE, 2/Salât, 77 (I, 342); NESÂÎ, 5/Salât, 8 (I, 231-232); **Kübrâ**, I, 145; İBN HANBEL, V, 346, 355; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 167; MERVEZÎ, Muhammed b. Nasr, (294/906), **Tâ'zimü Kadri'-Salât**, (I-II), thk. Abdurrahman Abdulcebbar, Mektebetü'd-Dâr, Medîne, 1406, II, 877, 879; İBN HİBBÂN, IV, 305; DÂREKUTNÎ, II, 52; HÂKİM, I, 48; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, III, 366; **Şuab**, I, 72. Ayrıca bkz. DEYLEMÎ, **Firdevs**, III, 92; MÜNZİRÎ, **Tergîb**, I, 213; KURTÛBÎ, VIII, 74; XI, 178; İBN KESİR, I, 485; III, 128; ACLÛNÎ, **Keşf**, I, 347; II, 40, 218, 312; ŞEVKÂNÎ, **Neyl**, I, 372.

²¹⁹² HÂKİM, I, 48.

²¹⁹³ İBN HİBBÂN, IV, 323; HEYSEMÎ, **Mevârid**, I, 87; MÜNZİRÎ, I, 216.

²¹⁹⁴ MERVEZÎ, **Tâ'zim**, II, 900; MÜNZİRÎ, I, 217.

²¹⁹⁵ TABERÂNÎ, **Evsât**, III, 343; MÜNZİRÎ, I, 215.

²¹⁹⁶ MERVEZÎ, **Tâ'zim**, II, 889.

²¹⁹⁷ HEYSEMÎ, I, 295.

²¹⁹⁸ MÜNÂVÎ, **Feyz**, VI, 102.

²¹⁹⁹ TABERÂNÎ, **Kebîr**, IX, 191.

²²⁰⁰ HEYSEMÎ, **Mecma'**, I, 295.

Netice îtibârıyla, geçmişten günümüze hâlâ tartışılan²²⁰¹ ve aynı mânâyı ihtiva eden bütün bu rivâyetlerin Müslümanları sakındırmak ve mesûliyetlerini onlara hatırlatmak maksadıyla Hz. Peygamber tarafından söylenmesi mümkündür. “*Kâfir olmuştur*” ifadesi “*Rabbine karşı nankörlük etmiştir*”, “*yaptıkları iş kâfir işine benzer*”, “*eninde sonunda küfre düşmeleri söz konusudur*” şeklinde anlaşıldığında herhangi bir problemin kalmayacaktır. Namazın farziyyetini açıkça inkar edenlerin ise kâfir olduklarında şüphe yoktur.

Namazın faziletiyle ilgili şu rivâyetlerle, Bîcan’ın naklettiği rivâyet arasında benzerlikler söz konusudur. Şöyle ki; “*Cennetin anahtarı namazdır, namazın anahtarı ise abdesttir*” şeklindeki rivâyeti Câbir b. Abdillâh’tan; Tirmîzî, İbn Hanbel, Tayâlisî, Mervezî, Taberânî, Beyhakî ve Bağdâdî tahrîc etmişlerdir.²²⁰² Tirmîzî rivâyet hakkında hüküm belirtmemiştir. Ancak senedde yer alan Süleyman b. Karm ez-Zabiyî el-Kûfî, tenkîd edilmiş bir râvîdir. Yahya b. Maîn onun hakkında “*leyse bi-şey*” derken, Yahya b. Said el-Kattân “*zayıf*” hükmünü vermiştir.²²⁰³ İbn Hanbel’e bu kimse sorulduğunda ise o: “*Kötü olarak tanımıyorum, ama Şillik konusunda aşırı gidiyordu*” demiştir. Ukaylî de bu rivâyetin senedinin “*leyyin*”²²⁰⁴ olup, Süleyman b. Karm’ın en iyi rivâyetlerinden biri olduğunu söylemiştir.²²⁰⁵ Rivâyet zayıftır.

“*Dosdoğru olun! Amellerinizin en hayırlısı namazdır. Cennetin anahtarı namazdır*” şeklindeki rivâyeti ise, Ebû Umâme el-Bâhilî’den Mervezî tahrîc etmiştir.²²⁰⁶

²²⁰¹ ŞÂFÎÎ, *Ümm*, I, 255-256; EBÛ AVÂNE, I, 61-63; İBN HİBBÂN, IV, 323; İBN HAZM, *el-İhkâm*, VIII, 577; NEVEVÎ, *Şerh*, I, 203-205; VI, 67, 181; MÛNZİRÎ, I, 215-217; İBN HACER, *Feth*, IV, 478-479; XI, 538-539; *Telhis*, II, 148; ACLÛNÎ, II, 312; ŞEVKÂNÎ, *Neyl*, I, 369-375; IX, 131; AZİMÂBÂDÎ, IX, 60-61; MÛBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, VII, 309-310.

²²⁰² TİRMİZÎ, 1/Tahâre, 3 (I, 10); İBN HANBEL, III, 340; TAYÂLİSÎ, s. 247; MERVEZÎ, I, 206; TABERÂNÎ, *Evsât*, IV, 336; *Sağîr*, I, 356; BEYHAKÎ, *Şuab*, III, 340; BAĞDÂDÎ, *Muvaddih*, I, 351.

²²⁰³ İBN ADİYY, *Kâmil*, III, 255.

²²⁰⁴ *Leyyin*; Zehebî, Irâkî ve Sehâvî’ye göre bi-umde mânâsıdır. Bkz. AYDINLI, s. 89; *Fîhi liyn ise*; Irakî’ye göre cerhin 5., Sehâvî’ye göre (Dârekutnî’nin dışındaki hadisçilerde) 6. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis i’tibâr için alınır. Bkz. AYDINLI, s. 58.

²²⁰⁵ UKAYLÎ, *Duafâ*, II, 136.

²²⁰⁶ MERVEZÎ, I, 206.

“*Dua rahmetin anahtarıdır. Abdest namazın anahtarıdır. Namaz cennetin anahtarıdır*” şeklindeki rivâyeti ise İbn Abbas’tan Deylemî tahrir etmiştir.²²⁰⁷ Münâvî bu rivâyeti yorumlarken: “*Namaz cennete girmenin garantisidir. Çünkü cennetin kapıları kapalıdır. Onu ancak (الطاعة) salih amel açar. Salih amellerin en büyüğü ise namazdır*” demiştir. Bununla birlikte rivâyetin isnadının “zayıf” olduğunu da belirtmeyi ihmal etmemiştir.²²⁰⁸ Bu rivâyet te zayıftır.

“*Namaz, mü'minin nûrudur*” şeklindeki rivâyeti ise Enes b. Mâlik’ten; Mervezî, Ebû Yâ’lâ ve Kudâî tahrir etmişlerdir.²²⁰⁹ Senedde yer alan râvî İsbâ b. Ebî İsbâ el-Hannâd (İsbâ b. Meysere) el-Kûfî el-Gıfârî hakkında Yahya b. Said el-Kattân “leyse hadîsihî bi-şey”, İbn Hanbel “leyse bi-şey”, Yahya b. Maîn “zayıf, leyse bi-şey, velâ yüktebu hadîsihî”, Nesâî “metrûku’l-hadis” hükmünü vermişlerdir.²²¹⁰ İbn Adıyy, rivâyeti râvinin tercemesinde zikretmiş, “sened ve metin itibârıyla hadisine mutabaat olunamayacağını” belirtmiştir.²²¹¹ Diğer râvî Vâkid b. el-İcma’ en-Nadarî de tenkîd edilmiş bir kimsedir.²²¹² Vâkid hakkında Ebû Hâtim “sika” derken, İbn Rakkâşî “hadisinde nekâret²²¹³ olduğu gerekçesiyle ‘zayıf’ demiş”, İbnü’l-Cârud da *Duafâ*’sında zikretmiştir.²²¹⁴ İbn Hibbân: “*zayıf kimselerden mevzû şeyler rivâyet ettiğini*” söylerken, Dârekutnî “zayıf” hükmünü vermiştir.²²¹⁵ İbn Adıyy ise “hadisten pek fazla anlamadığını”,²²¹⁶ Buhârî, hadisinin “sahih” olmadığını belirtmiş, Ukayli de “rivâyetine mutâbaat olunamayacağını” kaydetmiştir.²²¹⁷ Aclûnî, bu rivâyeti Kudâî ve İbn Asâkir’in Enes’ten rivâyet ettiklerini belirtmiş ve fazla araştırmaksızın “sahih hadis” olduğunu ifade etmiştir.²²¹⁸ Ancak senedine yönelik ciddî eleştiriler bulunan rivâyetin çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

²²⁰⁷ DEYLEMÎ, II, 224.

²²⁰⁸ MÜNÂVÎ, Feyz, III, 540.

²²⁰⁹ MERVEZÎ, Ta’zim, I, 207; EBÛ YÂ’LÂ, VI, 330; KUDÂÎ, Şihab, I, 117. Ayrıca bkz. İBN RECEB, Câmiu’l-Ulûm, I, 217; MÜNÂVÎ, IV, 246;

²²¹⁰ İBN ADİYY, V, 246.

²²¹¹ İBN ADİYY, V, 247.

²²¹² UKAYLÎ, Duafâ, IV, 331; VII, 92.

²²¹³ Nekâret; hadis veya râvinin münker olması. Bkz. AYDINLI, s.126.

²²¹⁴ İBN HACER, Lisân, VI, 215.

²²¹⁵ İBNÜ’L-CEVZÎ, Duafâ ve’l-Metrûkîn, III, 182.

²²¹⁶ İBN ADİYY, Kâmil, VII, 92.

²²¹⁷ UKAYLÎ, Duafâ, IV, 331.

²²¹⁸ ACLÛNÎ, Keşf, II, 38.

Öte yandan “*namaz, dînin direğidir*” hadisini değerlendiren Aclûnî, Beyhakî'nin *Şuab*'ında zikrettiğini ifade etmiş ve senedinin “zayıf” olduğunu söylemiştir.²²¹⁹ Rivâyet zayıftır. Sonuç olarak Hz. Peygamber'in namazın önemiyle ilgili olarak söylediği pek çok sahih hadis bulunmaktadır. Ancak Bîcan'ın naklettiği rivâyetin temel hadis kaynaklarında olmadığı görülmüştür. Namazın önemini ve durumunu ortaya koyan birkaç rivâyetin birleştirilmesiyle oluşturulduğu anlaşılan rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

3. Ebû Hureyre, Rasûlullah Hazretlerinden nakleder ki, Peygamber'imiz (a.s.) dedi: “Cemîi ameller, kıyâmet gününde sûret bulup söyleye. Evvel namaz gelip diye: ‘Ya Rabbî, ben namazım.’ Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Sen hayır üzerinesin.’ Ondan sonra sadaka gelip diye: ‘Ya Rabbî, ben sadakayım.’ Hak Teâlâ Hazretleri buyura: ‘Sen hayır üzerinesin.’ Ondan sonra oruç gelip diye: ‘Ya Rabbî, ben orucum.’ Hak Teâlâ Hazretleri buyura: ‘Sen hayır üzerinesin.’ Ondan sonra İslâm diye: ‘Ya Rabbî, ente’s-Selâmü ve ene İslâmü.’ Hak Teâlâ diye: ‘Sen hayır üzerinesin. Bugün senin ile alam ve senin ile satam-verem.’ Öyle ise İslâm her kimi diler ise, uçmaka koya. Ondan sonra bir gökçek (güzel) sûrette mahşer halkı Kur’an’ı göreler, diyeler: ‘Peygamberdir. Çün, peygamberler ileri geçe’ diyeler. ‘Melektir. Pes melekler dahî ileri geçe.’ Pes bileler ki, Kur’an’ı Azîmü’s-Şân’dır. Kime şefaât eder ise alıp uçmaka bile gider. Ondan sonra Cuma gele, bir gökçek sûrette. Husnü ve hulkı gökçek ve misk gibi kokusu ola. Ol dahî, kimi diler ise alıp uçmaka bile gide.”²²²⁰

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Kıyâmet Günü Gerçekleşecek Bazı Garip İşler” bahsinde ilk olarak bu rivâyeti zikretmiş, namazın önemine işaret etmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu bu lafızlarla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in üslûbuyla bağdaşmayan ifadeler içeren rivâyetin kıssacıların anlatım tarzlarını yansıttığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla, rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygundur.

²²¹⁹ ACLÛNÎ, II, 39-40.

²²²⁰ AHMED BÎCAN, s. 411.

2. Namaz Kılmayanların Durumu

1. Rasûlü Ekrem (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Her kim namazı kast ile terk eylese, Hak Teâlâ ol kişiyi seksen sene Tamûda haps eyleye.”²²²¹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “İlmî Hükümler” bahsinde, kasten namazı terk edenlerin âhirette karşılaşacakları cezayı hatırlatmak maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Yukarıda değerlendirdiğimiz hadisin zâhirî anlamının bu şekle dönüştürülmüş olması muhtemeldir. Terhib maksatlı söylendiği anlaşılmaktadır.

3. Cemâatle Namaz Kılanların Durumu

1. Rasûl (a.s.) dedi: “Mi’rac gecesi Arş-ı Âla’nın ayağında yedi şehir gördüm. Her birinin büyüklüğü bu dünyaca var idi. Her birinin içi ferîştehler ile dopdolu, tesbih ve takdis ederlerdi. Ve tesbihlerinde derlerdi ki, ‘İlâhî! Yarlığa şol kimseyi ki, cemâate hazır oldu ve gusl eyledi.’²²²²

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Cum’a” bahsinde, cemaatle namaz kılanlara âhirette gösterilen özel ilgiyi ortaya koymak maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak Kurtûbî’nin *Tefsîr*’inde Enes b. Mâlik’ten bu rivâyeti naklettiği görülmüştür. Söz konusu rivâyet şöyledir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Mi’rac gecesi Arş’in altında yetmiş şehir gördüm. Her bir şehrin büyüklüğü sizin bu şehirlerinizin yetmiş misliydi. Her bir şehir, Allah’ı tesbih ve takdis eden meleklerle doluydu. Onlar tesbihlerinde şöyle diyorlardı: ‘Allah’ım Cuma’ya gidene bağışla! Allah’ım Cuma günü için gusledeni bağışla!’*”²²²³

²²²¹ AHMED BÎCAN, s. 304.

²²²² AHMED BÎCAN, s. 314.

²²²³ KURTÛBÎ, *Tefsîr*, XVIII, 119.

Kanaatimizce Müslümanın Cuma'ya meleklerin dualarına nâil olmak veya sevap kazanmak veyahut üzerindeki borçtan kurtulmak maksadıyla değil, Allah'ın emri olduğu için gitmesi en doğru ve uygun olanıdır. Zîra, insanın birinci önceliği yaptığı her davranışında Allah'ın rızasını kazanmak olmalıdır. Aksi takdirde öncelikler alınacak mükafatlar olursa, insanda gerçek mânâda bir Allah sevgisinin oluşması zordur. Nitekim, karşılık bekleyerek yapılan davranışların gerçek sevgiyi yansıtmayacağı âşikardır. Allah'ın hoşnutluğunu değil de sevabını umarak meselelere bakanların, gerçek anlamda sorumluluk bilincine ulaşan mü'minler olabilmeleri zordur. Bu itibarla rivâyette yansıtılan bakış açısının doğru olmadığını düşünmekteyiz. Dolayısıyla Allah'ı çok iyi tanıyan bir Peygamber'in bu tür abartı dolu sözlerle Müslümanları ibâdetlere çağırmayacağı, az amele çok büyük mükafatlar vaad eden ifadeler kullanmayacağı bilinmektedir. Kaldı ki, onun insanları ibâdete teşvik için söylediği hadisler vardır ve hiç birinde bu kadar ölçsüzlük söz konusu değildir. Zîra, onun ibâdetlere teşvik için söyledikleri, bu tür rivâyetlere ihtiyaç bırakmayacak derecede açık ve yeterlidir. Sonuç olarak, kıssacıların ve insanları ibâdetlere yöneltmek amacıyla hadis uyduran bazı sûfîlerin söylemleriyle benzeşen rivâyetin mevzû olduğu anlaşılmaktadır.

2. Hz. Ali (r.a.) Peygamber'den nakleder. Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: "Ahd eyle beş vakit namazı cemâatle kılmaya ki, kıyâmet günü olsa, Hak Teâlâ Hazretleri yedi kat yerleri ve gökleri ve denizleri ve geceyi ve gündüzü, şemsi ve kameri, Arş'ı ve Kürsî'yi, uçmak ve Tamûyu ve yıldızları 'Mîzân'ın bir yanına koyalar. Ve mü'minin bir vakit namazı ki, onu cemâatle kılmış ola, Mîzan'ın bir yanına koyalar. Ol vakit cemîsinden ağır gele."²²²⁴

Müellif eserinin dördüncü bölümünde "Mîzan" bahsinin sonunda, cemaatle namaz kılmaya verilen değeri göstermek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak mîzanda ağır geleceği ifade edilen başka hususlar vardır. Nitekim; Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Mîzanda güzel ahlaktan daha ağır gelen başka hiçbir şey yoktur. Muhakkak ki güzel ahlak sahibi bir kimse, namaz kılıp oruç*

²²²⁴ AHMED BÎCAN, s. 408.

tutanların derecesine ulaşır.” Rivâyeti Ebu’-d-Derdâ’dan; Tirmîzî ve Cürcânî tahrir etmişlerdir.²²²⁵ Kurtûbî de *Tefsîr*’inde zikretmiştir.²²²⁶ Tirmîzî rivâyete “garib” hükmünü vermiştir. Râvî Kubeysâ b. el-Leys b. Kubeysâ Ebû Muaviye el-Kûfî hakkında Ebû Hâtim “mahalluhu’s-sıdk” derken, İbn Hıbbân *Sikât*’ında zikretmiş ve Tirmîzî’nin bu râvîden sadece bir hadis rivâyet ettiğini söylemiştir.²²²⁷ Rivâyetin diğer tarikleri incelendiğinde²²²⁸ “*muhakkak ki güzel ahlak sahibi bir kimse, namaz kılıp oruç tutanların derecesine ulaşır*” şeklindeki kısmın yer almadığı görülmektedir. Rivâyetin bu kısmının metne sonradan ilave edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu rivâyet zayıftır.

Öte yandan “*insanların îmân yönünden en mükemmel olanı ahlaki en güzel olanıdır. Muhakkak ki güzel ahlak sahibi bir kimse, namazın ve orucun derecesine ulaşır*” şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik’ten, Ebû Yâ’lâ’tahrir etmiştir.²²²⁹ Kayserânî, râvî Yahya b. Zekerıyya et-Tâî’nin rivâyetinde tek kaldığı ifade etmiştir.²²³⁰ Makdisî de rivâyetin isnadının “zayıf” olduğunu belirtmiştir.²²³¹ Münâvî, Bezzâr’ın tahririnde yer alan “*muhakkak ki güzel ahlak sahibi bir kimse, namazın ve orucun derecesine ulaşır*” şeklindeki kısmın bulunmadığını ifade etmiştir.²²³² Heysemî Bezzâr’ın tahrir ettiği rivâyetin ricalinin “sika” olduğunu söylemiş,²²³³ Taberânî’nin tahririnde bulunan râvî Ali b. Said b. Beşîr er-Râzî hakkında Dârekutnî’nin “leyse bi-zâke” dediğini ifade etmiş, geri kalan ricalin “sahihin ricali” olduğunu belirtmiştir.²²³⁴ Netice îtibârıyla her iki rivâyette de “*muhakkak ki güzel ahlak sahibi bir kimse, namaz kılıp oruç tutanların derecesine ulaşır*” şeklindeki kısımların ilave olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü burada güzel ahlaktan daha ziyade, namaz ve oruç gibi ibâdetlerin daha önemli olduğu izlenimi verilmektedir.

²²²⁵ TİRMİZÎ, 25/Birr, 62 (IV, 363); CÜRCÂNÎ, Hamza b. Yûsuf Ebu’l-Kâsım, (345/956), **Târîhu Cürcan**, thk. Muhammed Abdulmuîd Han, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1401, s. 321.

²²²⁶ KURTÛBÎ, XVIII, 228.

²²²⁷ MİZZÎ, **Tehzîb**, XXIII, 491.

²²²⁸ BAĞDÂDÎ, **Muvaddih**, I, 150-151.

²²²⁹ EBÛ YÂ’LÂ, VII, 184.

²²³⁰ KAYSERÂNÎ, Muhammed b. Tâhir, (507/1113), **Tezkiratü’l-Huffâz**, (I-IV), thk. Hamdi Abdilmecit İsmâil es-Selefi, Dâru’s-Sâmiî, Riyad, 1415, IV, 1465.

²²³¹ MAKDİSÎ, **el-Ehâdisü’l-Muhtâre**, VI, 195.

²²³² MÜNÂVÎ, II, 90.

²²³³ HEYSEMÎ, I, 58.

²²³⁴ HEYSEMÎ, VIII, 22.

Zîra güzel ahlak sahibinin o dereceye ulaşabilmesi için namaz ve oruca önem vermesi gerektiği tavsiye edilmekte ve bu ibâdetlerin güzel ahlaktan daha önemli olduğu hissettirilmektedir. Kanaatimizce böyle bir yaklaşım doğru değildir. Zîra konuyla ilgili sahih hadisler incelendiğinde bu rivâyetin zenginleştirildiği daha da belirginleşmektedir. Nitekim;

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Îmân yönünden mü’minlerin en mükemmel olanı, ahlakı en güzel olanıdır.”* Rivâyeti Ebû Hureyre’den; Tirmîzî, Ebû Dâvud, İbn Hanbel, Dârimî, İbn Ebî Şeybe, Hâris, İshak b. Rahaveyh, Ebû Yâ’lâ, Taberânî, Hâkim, Ebû Nuaym, Beyhakî ve Heysemî,²²³⁵ Hz. Âişe’den; Tirmîzî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Hâkim ve Beyhakî,²²³⁶ Enes b. Mâlik’ten; Ebû Yâ’lâ ve Makdisî²²³⁷ tahrir etmişlerdir. Ebû Hureyre rivâyetinin bazı tariklerinde²²³⁸ *“sizin en hayırlınız, ahlakî yönden hanımlarına karşı en iyi davranandır”*, Hz. Âişe rivâyetinde ise, *“ailesine en iyi davranandır”* ilaveleri bulunmaktadır. Tirmîzî, Ebû Hureyre rivâyetine “hasen-sahih”, Hz. Âişe rivâyetine ise “sahih” hükmünü vermiştir. Hâkim de, Ebû Hureyre rivâyetinin “sahih” olduğunu ifade etmiştir. Makdisî ise Enes rivâyetinin isnadının “hasen” olduğunu söylemiştir.²²³⁹ Münâvî bu rivâyeti açıklarken îmânın kemâle ermesinin güzel ahlakla olacağını şöyle ifade etmiştir: *“Çünkü bu din, cömertlik ve güzel ahlak üzere bina edilmiştir ve bu ikisi ile düzelir (bunlar olmadan olmaz). Kişinin îmânının kemâli veya noksanlığı da bunlardan belli olur.”*²²⁴⁰ Tahririni yaptığımız bu rivâyetin sened ve metin itibarıyla sahih olduğu anlaşılmakta, namaz ve oruçla ilgili herhangi bir ilave de içermemektedir.

²²³⁵ TİRMİZÎ, 10/Rada’, 11 (III, 466); EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 15 (V, 60); İBN HANBEL, II, 250, 472, 527; DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 74 (II, 629); İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 165; HÂRİS, II, 816; İSHAK b. RÂHÂVEYH, I, 449; EBÛ YÂ’LÂ, X, 333; TABERÂNÎ, *Evsât*, IV, 356; HÂKİM, I, 43; EBÛ NUAYM, *Hilye*, IX, 248; BEYHAKÎ, *Suab*, VI, 231; HEYSEMÎ, *Mevârid*, I, 318.

²²³⁶ TİRMİZÎ, 38/Îman, 6 (V, 9); İBN HANBEL, VI, 47, 99; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 165; HÂKİM, I, 119; BEYHAKÎ, *Suab*, VI, 415; MÛNZİRÎ, III, 271.

²²³⁷ EBÛ YÂ’LÂ, VII, 237; MAKDİSÎ, *el-Ehâdîs*, VI, 331; MÛNZİRÎ, III, 271-272.

²²³⁸ TİRMİZÎ, 10/Rada’, 11 (III, 466); HÂRİS, II, 816; EBÛ YÂ’LÂ, X, 333; BEYHAKÎ, *Suab*, VI, 231; HEYSEMÎ, *Mevârid*, I, 318.

²²³⁹ MAKDİSÎ, *el-Ehâdîs*, VI, 331.

²²⁴⁰ MÛNÂVÎ, *Feyz*, II, 97; IV, 332.

İbâdetleri öne alan söz konusu müdrec²²⁴¹ ifadeler asırlarca İslâm'ın yanlış tanıtılmasının önündeki engellerden birini oluşturmuştur. Zîra dünyadaki Müslümanların ekserîsi, ahlakî erdemlerden daha ziyade ibâdetlere ağırlık vermişler ve sadece bunlarla her şeyin tamamlandığını zannedebilmişlerdir. Onları buna sevk eden ise bu tür zayıf ve uydurma rivâyetler ve bu rivâyetleri onlara gereken özeni göstermeden, inceleyip araştırmadan aktaranlar olmuştur. Oysa Hz. Peygamber'in sürekli güzel ahlaka öncelik verdiği ve bunu tavsiye ettiği ortadadır. Diğer taraftan bu rivâyetleri nakledenler İslâm'ı gerçek mânâda kavrayamadıkları ve Hz. Peygamber'i de yeterince anlayamadıklarından olsa gerek, ahlak değil, ibâdet öncelikli bir din anlayışını benimsemişler, bu yaklaşımlarını da rivâyetlere yansıtabilmişlerdir. Bu itibarla onların bu tutumlarının başka bir takım rivâyetlerde de bulunmasının imkan dahilinde olduğunu düşünüyoruz. Elbette ibâdetler önemlidir. Ama bunlar tek başına yeterli değildir. İbâdetler kişiyi güzel ahlaka ulaştırıyorsa, oradan beklenen neticenin elde edildiğini söyleyebilmemiz zordur. Bununla birlikte ibâdetsiz ahlakî olgunluğa erişmek te mümkün değildir. Dolayısıyla ilavelerle zenginleştirilen söz konusu rivâyetin bu şekilde uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

3. Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: "Hak Teâlâ Hazretleri uçmakta kızıl yakuttan yetmiş bin şehir yarattı. Ve her şehrin içinde, yetmiş bin ev yarattı ak inciden. Ve her evin içinde, yetmiş taht vardır yeşil zebercedden. Ve her tahtın üzerinde bir kız oturur Hûru'l-Iyn'den. Dediler: 'Ya Rasûlellah! Ol şehirler kimindir?' Peygamber (a.s.) dedi: 'Beş vakit namazı cemaatle kılanlarındır.'"²²⁴²

Bîcan, eserinin beşinci bölümünde "Hûri" bahsinde, beş vakit namazı cemaatle kılan kimselere verilecek nimetleri göstermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekilde ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Beş vakit namazı cemaatle kılanlara bu kadar çok mükafatı, az

²²⁴¹ **Müdrec**; sened veya metnine aslında olmayan bir şey ilave edilmiş hadis. Bkz. AYDINLI, s. 106.

²²⁴² AHMED BÎCAN, s. 444.

amele çok sevap vaad eden rivâyetleri üretenler verebilirler. İslâm'ın özüyle ve ruhuyla bağdaşmayan bu ve benzeri rivâyetlerin uydurma olmaları kuvvetle muhtemeldir. Zîra cemaatle namazın önemine vurgu yapan pek çok sahih hadis bulunmakta ve bu hadislerde abartılmış ifadelere yer olmadığı görülmektedir. Nitekim aradaki farkı göstermek açısından Bican'ın naklettiği rivâyetle şu sahih hadisi kıyaslayabiliriz. Müslim'in naklettiği rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Her kim namaz kılmak için güzelce abdestini alır, sonra da farz namazları kılmak için mescide gelirse, insanlarla veya cemaatle veya mescitte namazını kılsa, Allah onun günahlarını bağışlar.”* Rivâyeti Osman b. Affan'dan; Müslim, Nesâî, İbn Hanbel, Bezzâr, Ebû Avâne, İbn Huzeyme, Ebû Nuaym ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.²²⁴³ Bu rivâyette *“insanlarla veya cemaatle veya mescitte namazın kılınması”* tavsiyesi çok önemlidir. Nitekim, Hz. Peygamber bu ifadeleriyle caminin sürekli canlı ve açık kalmasını istemekte, cemaate yetişilme bile, yine camiye gelerek namazın tek başına da olsa mescidde kılınmasını tavsiye etmektedir. İslâm'ın esnekliğini ve kıyâmete kadar rahatlıkla uygulanabilirliğini yansıtan bu rivâyetin sened ve metin îtibârıyla sahih olduğu ortadadır. Ancak Bican'ın naklettiği rivâyetin uydurma olduğu da kıssacıların üslûbundan anlaşılmaktadır.

4. Peygamber (s.a.v.) dedi: “Uçmakta ırmaklar vardır. Ve ol ırmakların kenarında karaveşler (hûriler/cariyeler) vardır. Hak Teâlâ Hazretleri onları zağferandan yaratmıştır. Yetmiş türlü savt ve makam ile tesbih ederler. Ve her bir hûrinin savtı, Dâvud'un (a.s.) dünyadaki savtından latiftir. Bazısı, bazısına der: ‘Sen kimsin?’ Ol der: ‘Ben ol kişiminin ki (kişiye aitim), sabah namazın cemâatle kıla.”²²⁴⁴

Bîcan, eserinin beşinci bölümünde “Hûri” bahsinde, sabah namazını cemaatle kılan kimseye verilecek nimetleri bildirmek ve insanları ibâdete özendirmek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

²²⁴³ MÜSLİM, 2/Tahâre, 4 (I, 208); NESÂÎ, *Kübrâ*, I, 299; 5/Salat, 52 (II, 111-112); İBN HANBEL, I, 67, 71; BEZZÂR, II, 85; EBÛ AVÂNE, I, 413-414; II, 79; İBN HUZEYME, II, 373; EBÛ NUAYM, *el-Müsnedü'l-Müstahrec*, I, 296; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, I, 82; *Şuab*, III, 9; MÜNZİRÎ, I, 146.

²²⁴⁴ AHMED BÎCAN, s. 444.

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak sabah namazını cemaatle kılmanın ehemmiyetini bildiren sahih hadisler vardır. Nitekim; Müslim'in tahrir ettiği rivâyet şu şekildedir. “*Abdurrahman b. Ebî Umre anlatıyor: ‘Osman b. Affan akşam namazından sonra mescide girdi ve tek başına oturdu. Ben de ona yakın oturdum. Bana şöyle dedi: ‘Ey kardeşimin oğlu! Ben Rasûlullah’ı şöyle derken işittim. ‘Her kim yatsı namazını cemaatle kılsa, sanki gecenin yarısını ibâdetle geçirmiş gibi sevap alır. Yine her kim sabah namazını cemaatle kılsa, sanki bütün geceyi ibâdetle geçirmiş gibi sevap alır.’*” Rivâyeti Osman b. Affan’dan; Müslim, Ebû Dâvud, Tirmîzî, İmam-ı Mâlik, İbn Hanbel, Abdurrezzâk, İbn Humeyd, Ebû Avâne, İbn Hıbbân, Taberânî, İbn Huzeyme, Ebû Nuaym ve Beyhakî,²²⁴⁵ farklı lafızlarla Yahya b. Ebî Kesîr’den Abdurrezzâk²²⁴⁶ tahrir etmişlerdir. Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiş ve Osman b. Affan’dan mevkûf²²⁴⁷ olarak ta nakledildiğini belirtmiştir.²²⁴⁸ Sabah ve yatsı namazlarını cemaatle kılmanın önemi konusunda²²⁴⁹ nakledilen bu rivâyet sened ve metin îtibârıyla sahihtir.

Bu konudaki uydurma rivâyetlerden birine örnek olarak şu hadisi zikredilebiliriz. “*Her kim sabah namazını cemaatle kılsa, sanki Hz. Âdem (a.s.) ile elli defa hac yapmış gibi sevap alır. Her kim öğle namazını cemaatle kılsa sanki Nûh (a.s.) ile kırk veya otuz defa hac yapmış gibi sevap alır...*” şeklindeki rivâyetin mevzû olduğunu Sâğânî ifade etmiştir.²²⁵⁰

Sonuç olarak, Bîcan’ın naklettiği ve temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

²²⁴⁵ MÜSLİM, 5/Mesâcid, 46 (I, 454); EBÛ DÂVUD, 3/Salât, 47 (I, 376); TİRMÎZÎ, 2/Salât, 51 (I, 433-434); MÂLİK, 8/Cemââ’, 2 (I, 132); İBN HANBEL, I, 58, 68; ABDURREZZÂK, I, 525; İBN HUMEYD, s. 47; EBÛ AVÂNE, I, 351; II, 4; İBN HİBBÂN, V, 408; TABERÂNÎ, **Kebîr**, I, 92; **Sağîr**, II, 47; İBN HUZEYME, II, 365; EBÛ NUAYM, **Hilye**, IX, 45; **Müsned**, II, 251; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, I, 463; **Şuab**, III, 54, 55. Ayrıca bkz. İBN ABDİLBERR, **Temhîd**, XXXIII, 354.

²²⁴⁶ ABDURREZZÂK, **Musannef**, I, 527.

²²⁴⁷ **Mevkûf**; Sahâbe’nin söz, fiil ve takrirleri. Bkz. AYDINLI, s. 99

²²⁴⁸ TİRMÎZÎ, 2/Salât, 51 (I, 434). Ayrıca bkz. SUYÛTÎ, **Tenvîru’l-Havâlik**, (I-II), el-Mektebetü’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ, Mısır, 1389/1969, I, 117.

²²⁴⁹ Bu konudaki yorumlar için bkz. NEVEVÎ, VI, 66; VII, 13; MÜNZİRÎ, I, 163, 166; ZEYLÂÎ, **Nasbu’r-Râye**, II, 24; İBN HACER, **Feth**, III, 24; **ed-Dirâye**, I, 167; MÜNÂVÎ, VI, 165; AZİMÂBÂDÎ, II, 183; MÜBÂREKFÛRÎ, II, 11, 392; III, 158; ŞEVKÂNÎ, **Neyl**, I, 396, 417; III, 73.

²²⁵⁰ ACLÛNÎ, II, 338.

5. Enes b. Mâlik, Peygamber'den (a.s.) nakleder. Rasûl (a.s) dedi: “Her kim ikindi namazını cemâatle kılsa ve bir saat mescidde oturup ilimden bir mesele öğrense, Hak Teâlâ Hazretleri ol kişinin cemûi günahın af eyleye. Ve uçmaktan ona bir şehir vere. Yedi bu dünyaca, ol şehrin büyüklüğü ola.”²²⁵¹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “İlmi Hükümler” bahsinde, ikindi namazını cemaatle kılmaya ve ilim öğrenmeye verilen mükafatın büyüklüğünü göstermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet temel kaynaklarında tespit edilememiştir. Az amele çok sevap vaad eden rivâyetlere benzemektedir. Bir kişinin ikindi namazını kılmaması ve ilim meclisinde bir saat bulunması sebebiyle bütün günahlarının affedileceği söylemek, İslâm'ı gerçek mânâda bilmemek demektir. Hz. Peygamber'in uslubuyla bağdaşmayan rivâyetin uydurma olduğu açıktır. Elbette Allah'ın rızasının hangi küçük amelde olduğunu bilmek mümkün değildir. Ancak İslâm'ın bu şekilde tanıtılmasının da doğru olamayacağını belirtmesi gerekmektedir. Zîra bu tür rivâyetler Müslümanları tembelliğe ve kolaycılığa sevk etmektedir. Dolayısıyla bu rivâyetlerin aktarılmasının vebali gerektirdiğini düşünmekteyiz.

6. Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Her kim sabah namazını cemâatle kılsa, kabrinden kalkacak (kalkınca) yüzü bedir olmuş ay gibi münevver ola. Ve uçmakın taâmın (yemeğin) yiye ve şarabın içe. Ondan sonra, cennete dâhil ola. Ve her kim akşam namazını cemâatle kılsa, kabrinden kalkacak başı üstünde bin saf ferîştehler ola. Ol kişiyi alalar, Hak Teâlâ Hazretlerine izzet ile götüreler. Ve her kim yatsı namazını cemâatle kılsa, kıyâmet gününde Arş gölgesi altında, peygamberler ve şehidler ve sâlihler ile bir vechile cem ola. Ve bir rivâyette dahî, her kim sabah namazını cemâatle kılsa, Hak Celle ve Alâ Hazretleri ona Adn uçmakından elli dereceye yükrek at ile bin yıllık yol ola. Ve her kim öğle namazın cemâatle kılsa, Hak Celle ve Alâ Hazretleri ona, Adn uçmakında elli derece vere. Ve bir dereceden bir dereceye yetmiş yıllık yol ola. Ve her kim ikindi namazını cemâatle kılsa, Hak Teâlâ Hazretleri ona, İsmâil'in (a.s.) oğlanlarından sekiz kişi azad etmişçe sevap vere.

²²⁵¹ AHMED BÎCAN, s. 305.

Ve her kim akşam namazını cemâatle kılsa, Hak Celle ve Ala Hazretleri makbûl olmuş hac sevâbı vere. Ve her kim yatsı namazını cemâatle kılsa, Hak Teâlâ Hazretleri ol kişiye kadre ermişçe sevap vere.”²²⁵²

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “İlmî Hükümler” bahsinde, beş vakit namazı cemaatle kılan kimselerin nâil olacakları nimetleri onlara göstermek maksadıyla bu rivâyeti aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak benzer rivâyetler söz konusudur. Şöyle ki; Enes b. Mâlik’ten nakledilen rivâyet şu şekildedir: *“Osman b. Maz’un’un oğlu öldüğünde bu duruma çok üzülmüş, hiç dışarı çıkmamış ve evinde namazlarını kılmaya başlamıştı. Bu durum Rasûlullah’a haber verildiğinde Osman b. Maz’un’un yanına geldi ve ona şöyle dedi: ‘Ey Osman! Allah (c.c.) bize ruhbanlığı emretmedi. Benim ümmetimin ruhbanlığı, O’nun yolunda cihad etmektir (bütün faaliyetlerinde üstün gayretler göstermek ve en mükemmel işler yapmaktır). Ey Osman b. Maz’un! Cennetin sekiz, cehennem yedi kapısı vardır. Cehennem kapularından birinde olmaman, oğlunu yanında bulman, onun sana sahip çıkıp kendi yanında alıkoyması ve Rabbinden senin için şefaât istemesi seni sevindirmez mi?’ Osman: ‘Elbette sevindirir’ dedi. Bunun üzerine orada bulunanlar: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Osman için geçerli olan şey, bizim için de geçerli mi?’ diye sordular. Hz. Peygamber: “Evet, sizden her kim sabreder ve mükâfatını yalnızca Allah’tan beklerse, onun için de bu durum (aynen) geçerlidir” dedi ve sözlerine şöyle devam etti: ‘Ey Osman b. Maz’un! Her kim sabah namazını cemaatle kılar, sonra güneş doğuncaya kadar Allah’ı zikrederek oturursa, Firdevs cennetinde onun için yetmiş derece vardır. İki derecenin arası dört nala giden güzel bir yarış atının koşusuyla yetmiş yıllık yoldur. Her kim öğle namazını cemaatle kılar, onun için Adn cennetinde elli derece vardır. İki derecenin arası dört nala giden güzel bir yarış atının koşusuyla elli yıllık yoldur. Her kim ikindi namazını cemaatle kılar, Allah yolunda azad edilen Hz. İsmail’in çocuklarından sekiz kişinin sevabı gibi çok büyük bir ödül alır. Her kim akşam namazını cemaatle kılar, kabul edilmiş hac ve umre sevabı alır. Her kim yatsıyı cemaatle kılar,*

²²⁵² AHMED BÎCAN, s. 305-306.

sanki bütün geceyi ibâdetle geçirmiş gibi sevap alır.” Bu rivâyeti Enes b. Mâlik’ten Beyhakî tahrir etmiştir.²²⁵³

“Ey Osman b. Maz’un! Cennetin sekiz cehennemim yedi kapısı vardır. Cehennem kapılarından birinde olmaman, oğlunu yanında bulman, onun sana sahip çıkıp kendi yanında alıkoyması ve Rabbinden senin için şefaât istemesi seni sevindirmez mi?’ Osman: ‘Elbette sevindirir’ dedi. Bunun üzerine orada bulunanlar: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Osman için geçerli olan şey bizim için de geçerli mi?’ diye sordular. Hz. Peygamber: “Evet, sizden her kim sabreder ve mükâfatını yalnızca Allah’tan beklerse, onun için de bu durum (aynen) geçerlidir” şeklindeki rivâyeti ise Enes b. Mâlik’ten, Deylemî tahrir etmiştir.²²⁵⁴

“Ey Osman b. Maz’un! Her kim sabah namazını cemaatle kılar, sonra güneş doğuncaya kadar Allah’ı zikrederek oturursa, Firdevs cennetinde onun için yetmiş derece vardır” şeklindeki rivâyeti ise Osman b. Maz’un’dan, Deylemî tahrir etmiştir.²²⁵⁵

Konu ile ilgili Enes b. Mâlik’ten gelen bir başka rivâyet ise şu şöyledir: *“Osman b. Maz’un’un oğlu ölünce o buna çok müthiş üzüldü ve namazlarını evinde kılmaya başladı. On beş gün gözden kayboldu. Rasûlullah onu (merak etti) ve sordu. Orada bulunanlar Hz. Peygamber’e onun oğlunun öldüğünü, bu duruma çok üzüldüğünü, namazlarını artık evinde kılmaya başladığını haber verdiler. Hz. Peygamber (a.s.): ‘Onu yanıma çağırın ve kendisine cenneti müjdeleyin’ buyurdular. Osman b. Maz’un yanına geldiğinde ise ona: ‘Ey Osman b. Maz’un! Sen cennetin sekiz, cehennemim yedi kapısı olduğunu bilmez misin? Cennetin kapılarından birine vardığında orada oğlunu seni beklerken bulmayı, seni kurtarmasını, sana şefaât etmesini, sonrada Rabbinin seni bağışlamasını istemez misin? dediler. Osman: ‘İstemez miyim ya Rasûlellah!’ diye cevap verdi. Orada bulunan ashab: ‘Bizim çocuklarımız için de aynı durum geçerli mi? diye sordular. Hz. Peygamber: ‘Elbette! Ümmetimden her kim mükâfatını Allah’tan beklerse karşılığını alır’ buyurdu ve sözlerine şöyle devam etti: ‘Ey Osman! İslâm’daki ruhbanlık nedir bilir misin? İslâm’da ruhbanlık, Allah yolunda cihaddır! Ey Osman! Her kim sabah namazını*

²²⁵³ BEYHAKÎ, *Şuab*, VII, 137-138. Ayrıca bkz. *Şuab*, III, 60-61.

²²⁵⁴ DEYLEMÎ, *Firdevs*, V, 418.

²²⁵⁵ DEYLEMÎ, V, 313.

cemaatle kılar, sonrada güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikrederse, ona kabul olmuş bir hac ve umre sevabı vardır. Her kim öğle namazını cemaatle kılsa, onun için tamamı bu şekilde olan yirmi beş namaz sevabı ve Firdevs cennetinde yetmiş derece vardır. Her kim ikindiye cemaatle kılar, sonrada güneş batıncaya kadar Allah'ı zikrederse, Hz. İsmail'in çocuklarından sekiz kişiyi azad etmiş gibi sevap vardır. Onlardan (sekiz kişiden) her biri on iki bin kişiye diyet olarak azad edilmiştir. Her kim akşam namazını cemaatle kılsa, onun için tamamı bu şekilde olan yirmi beş namaz sevabı ve Adn cennetinde yetmiş derece vardır. Her kim yatsı namazını cemaatle kılsa ona da gecenin tamamını ibâdetle geçirmiş gibi sevap vardır.”²²⁵⁶

Bütün bu rivâyetlerle Bîcan'ın naklettiği rivâyet arasında benzeşen noktalar olduğu görülmektedir. Burada da az bir amele çok büyük sevaplar vaad eden abartılı ifadelere rastlanmaktadır. Her ne kadar rivâyet içerisinde bir takım sahih hadisler bulunsa da bu şekliyle temel hadis kaynaklarında yer almaması bu rivâyete olan güveni azaltmaktadır. Bu itibarla gerek Ahmed Bîcan'ın, gerekse de Beyhâkî'nin naklettikleri rivâyetlerin bu şekliyle uydurma olmaları kuvvetle muhtemeldir.

7. Ebû Said el-Hudrî (r.a.) Hazretleri, Rasûlullah'tan (s.a.v.) nakleder ki, Rasûl (a.s.) Hazretleri dedi: “Müezzin, Hak Celle ve Alâ Hazretlerini çağırıcıdır. Ve imam, nûrullahtır. Ve erkanlar, sıfatullahtır. Ve Kur'an, kelimullahtır. Kaçan müezzin, Hak Celle ve Alâ Hazretlerini çağırsa, varın nûrullah'a girin (cemâate katılın). Sıfatullah üzere olun ve kelâmullahı öğrenin. Ve her kim mescide yayan varsa, her adımına on hasenât verile. Ve on günahı mahvola (siline). Ve uçmakta on derece verile. Ve her kim cemâatle namaz kılmaya müdâvim olsa, sıradı yıldırım gibi geçe. Ve yüzü bedir olmuş ay gibi münevver ola. Ve her gün dîvânına şehidler sevâbı yazıla. Ve her kim evvel safa vara, kimseyi incitmeden. Hak Teâlâ Hazretleri ol kişiye müezzinler sevâbı vere. Ve her kim ki, îtikâdı bütün olarak işlese Hakk'a yakîn ola.”²²⁵⁷

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “İlmî Hükümler” bahsinde, cemaatle namaz kılmanın insana sağlayacağı faydalara işaret etmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

²²⁵⁶ BEYHAKÎ, *Şuab*, VII, 138.

²²⁵⁷ AHMED BÎCAN, s. 306.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak Hâris'in *Müsned*'inde Ebû Hureyre ve İbn Abbâs'tan nakledilen çok uzun bir rivâyet²²⁵⁸ yer almaktadır. Bu rivâyetin Hz. Peygamber'in Medîne'de vefâtından önce verdiği en son hutbe olduğu ifade edilmektedir. Rivâyetin bizi ilgilendiren kısmı şu şekildedir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"...Her kim Allah rızası için bir mescit yapsa, Allah Teâlâ onun her bir karışına veya her bir arşınına karşılık olmak üzere (cennette) altın, gümüş, inci ve yakuttan kırk bin şehir verir. Her bir şehirde kırk bin saray vardır. Her bir sarayda yetmiş bin ev vardır. Her bir evde kırk bin oda vardır. Her odada kırk bin döşek vardır. Her bir döşegin üzerinde eş olarak bir hûrî vardır. Her odada kırk bin bakire kızlar vardır. Her bir odada kırk bin sofraya vardır. Her sofrada kırk bin tabak vardır. Her tabakta çeşit çeşit yemekler vardır. Allah Teâlâ o veli kuluna bütün eşlerine yetecek miktarda cinsel güç ile yiyecek ve içecekleri tüketme kuvveti verir.*

Her kim Allah'ın mescidlerinden bir mescidin ezanını okuma görevini üstlenir ve bununla sırf Allah'ın rızasını gözetirse, Allah ona kırk bin nebî sevabı, kırk bin siddik sevabı ve kırk bin şehid sevabı verir. Onun şefaatiyle kırk bin ümmeti cennete girdirir. Her bir ümmette kırk bin adam vardır. (Ezan okuyan) o kişi için cennetlerinden her bir cennette kırk bin şehir vardır. Her bir şehirde kırk bin saray vardır. Her bir sarayda kırk bin ev vardır. Her bir evde kırk bin yatak vardır. Her bir yatağın üstünde eş olarak hûri vardır. Her bir odanın genişliği dünyadan kırk bin kez daha büyüktür. Her bir zevce ve bakire bu odalardadır. Her bir odada kırk bin sofraya vardır. Her sofranın üzerinde kırk bin tabak vardır. Her bir tabağın üzerinde çeşit çeşit yiyecekler vardır. Bütün insanlar ve cinler ona misafirlığe gelseler, onun odalarından bir odanın en küçüğüne sığarlar. Canlarının istediği yiyeceği, içeceği, giyeceği, kokuyu, meyveyi, çeşit çeşit tatlıları bulurlar. Her bir oda bütün bu şeylerle dolup taşmaktadır. Bu müezzin (شهد ان لا اله الا الله) "eşhedü en lâ ilâhe illallah" dediğinde etrafını yetmiş bin melek kuşatır. Hepsi ona selam verirler ve onun için istiğfarda bulunurlar. Müezzin, ezan bitinceye kadar Allah'ın rahmetinin

²²⁵⁸ HÂRİS, *Müsned*, I, 309-321.

gölgesindedir. Onun sevabını kırk bin melek yazar ve o sevapları derhal Allah'a ulaştırırlar.

Her kim Allah'ın mescitlerinden bir mescide namaz kılmak için yürüyerek gitse, her bir adım attığında 10 sevap yazılır ve 10 günahı silinir. Allah katındaki derecesi 10 kat artar. Her kim cemaate devam ederse, o ve onunla beraber olanlar sırat üzerinden en önde giden zümrenin ilki olarak şimşek gibi geçerler. O adamın yüzü ayın on dördü gibi parlar. O her gece cemaate devam ettikçe, şehid sevabı alır. O hiç kimseyi incitmeksizin en ön safta yerini aldıça ve ilk tekbiri imamla beraber getirdikçe Allah ona, (bu) müezzinin dünya ve âhiret sevabının benzerini verir... ”²²⁵⁹ şeklindeki rivâyet böylece devam etmektedir. Her ne kadar bu rivâyetin içinde bazı hasen hadisler bulunsa da Heysemî, bunun tamamının “mevzû” olduğunu belirtmiş, râvîlerden Dâvud b. el-Mihber'in “kezzâb” olduğunu ifade etmiştir.²²⁶⁰

Bîcan'ın naklettiği rivâyetin bir kısmının da içinde yer aldığı bu rivâyetin uydurma olduğu görülmektedir. Ancak Bîcan'ın naklettiği rivâyetin diğer kısmına benzeyen sahih hadisler de vardır. Nitekim konu ile ilgili Müslim'in naklettiği rivâyet şöyledir: Hz. Peygamber buyurmuştur: *“Her kim evinde abdestini alır, sonra Allah'ın evlerinden bir eve, Allah'ın farzlarından bir farzı yerine getirmek için yürüyerek giderse, attığı adımlardan biri hatasını siler, diğeri de derecesini yükseltir.”* Rivâyeti Ebû Hureyre'den; Müslim, İshak b. Râhaveyh, Ebû Yâ'lâ, Ebû Avâne, İbn Hıbbân, Ebû Nuaym ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.²²⁶¹ Kayserânî, Müslim'in naklettiği bu rivâyet hakkında “sahih-garib” hükmünü vermiş ve Ubeydullah b. Amr'ın, Zeyd b. Ebî Üneyse'den rivâyetinde tek kaldığını ifade etmiştir.²²⁶² İbn Abdilberr, bu hadisin Allah Teâlâ'nın *“bana dua edin ki, duanıza icabet edeyim”*²²⁶³ âyetine dayandığını belirtmiş, bütün bunların O'nun icâbet ettiğinin işaretleri olduğunu söylemiştir.²²⁶⁴ Sonuç olarak uydurma bir rivâyet ile sahih bir rivâyet arasındaki farkı açık bir şekilde ortaya koyan ve abartılı ifadeler

²²⁵⁹ HÂRİS, I, 318-319.

²²⁶⁰ HÂRİS, I, 319.

²²⁶¹ MÜSLİM, 5/Mesâcid, 51 (I, 462); İSHAK b. RÂHAVEYH, I, 239; EBÛ YÂ'LÂ, XI, 65; EBÛ AVÂNE, I, 326, 390, İBN HİBBÂN, V, 392; EBÛ NUAYM, **Müsned**, II, 262; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, III, 62; **Şuab**, III, 64.

²²⁶² KAYSERÂNÎ, **Tezkira**, I, 242.

²²⁶³ Gâfir, 40/60. Ayrıca bkz. Bakara, 2/186.

²²⁶⁴ İBN ABDİLBERR, **Temhîd**, V, 345. Ayrıca bkz. SUYÛTÎ, **Tenvîr**, I, 169.

içermeyen rivâyetin, her ne kadar senedine yönelik eleştiri bulunsa da metnin itibârıyla hasen olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

C. Oruç

1. Ramazanda Oruç Tutanların Durumu

1. İbn Mes'ud (r.a.) Hazretleri Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) Hazretlerinden rivâyet eder ki, Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Eğer kullar bileler idi ki, ramazanda ne kemal vardır. Hak Teâlâ Hazretlerinden dileyelerdi ki, her gün ramazan olaydı.” Dediler: ‘Ya Muhammed ne kemal vardır?’ Rasûl (a.s.) dedi: ‘Ramazan kendini bir yıldan bir yıla tezyin eder. Kaçan ki, ramazanın evvel gecesi olsa, Arş’ın altından bir yel gelip, cemûi uçmakın yaprağı deprenür (sallanır). Hûru’l-Iyn ederler: ‘Ya Rabbî! Bizi iş bu ayda oruç tutanlara zevce kıl.’ Ve hiçbir kişi yoktur ki, ramazan-ı şerifi tuta, Hak Celle ve Alâ Hazretleri ona bir hûri vermeye. Ki, âhirette onunla müşerref ola. Ve her hûrinin üzerinde yetmiş elbisesi ola. Ve her birisinden bir türlü renk ola. Ve her hûrinin bir tahtı ola kızıl yakuttan. Ve her tahtın üzerinde, yetmiş döşek ola. Bâtını istebraktan ve zâhiri nurdan ola.”²²⁶⁵

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Oruç” bahsinde, ramazanın faziletini ortaya koymak ve bu ayı en güzel şekilde ihyâ edenlere verilecek nimetleri bildirmek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

İbn Mes'ud'dan rivâyeten Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Eğer oruç tutanlar ramazanın hikmet ve faziletini bilmiş olsalardı, bütün senenin ramazan olmasını isterlerdi.” Huzaa kabîlesinden bir adam: ‘O zaman bize anlat’ dedi. Hz. Peygamber şöyle devam etti: ‘Muhakkak ki cennet senenin başından sonuna kadar ramazan ayı içi hazırlık yapar ve süslenir. Ramazanın ilk günü olduğu zaman, Arş’ın altından bir rüzgar eser, cennetteki ağaçların yaprakları sallanır. Hûriler bu rüzgara bakar ve şöyle derler: ‘Ya Rabbî! Bizi bu ayda oruç tutan kullarına eş yap! Biz onlar için, onlar bizim için göz aydınlığı olsun!’ Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘Ramazan ayında oruç tutan hiçbir kul yoktur ki, Allah onu hûrilerle evlendirmesin.

²²⁶⁵ AHMED BÎCAN, s. 319.

Hûri, onu incilerle bezenmiş bir çadırda beklemektedir. Allah Teâlâ'nın (حور مقصورات فى الخيام) “çadırlar içinde sahiplerine tahsis edilmiş hûriler vardır”²²⁶⁶ sözünde olduğu gibi. Her hûrinin üzerinde rengarenk yetmiş elbise vardır. Ve her bir elbise, çeşit çeşit kokmaktadır. Her bir hûri, incilerle kuşanmış, kırmızı yakutlarla bezenmiş yetmiş tahtın üzerindedir. Her bir tahtın üzerinde örtüleri atlastan yetmiş yatak vardır. Bu yetmiş yatağın üzerinde yetmiş koltuk vardır. Her bir hûrinin yanında yetmiş bin fincan vardır. Bu yetmiş bin fincanla beraber yetmiş bin tane altından fincan tabağı vardır. Tadı birbirine benzemeyen çeşit çeşit yiyecekler o fincanların içindedir. Eşi bütün bunları ona ikram eder. Ayrıca kırmızı yakuttan tahtlar vardır. O tahtların üzerinde kırmızı yakutlarla süslenmiş iki tane altın bilezik vardır. İşte bütün bunların hepsi, yaptığı diğer hayır ve hasenatın dışında sırf ramazan ayında her gün oruç tutanlar içindir.” Rivâyeti İbn Mes’ud’dan; mufassal olarak Ebû Yâ’lâ, Taberânî ve Beyhakî,²²⁶⁷ Ebû Mes’ud el-Gifârî’den ise Taberânî,²²⁶⁸ muhtasar olarak ise İbn Mes’ud ve İbn Ömer’den; Taberânî²²⁶⁹ tahrir etmişlerdir. Bîcan’ın naklettiği rivâyetin aksine burada “bâtını istebraktan ve zâhiri nurdan ola” şeklindeki ifadelerin yer almadığı görülmektedir. Bu kısmın metne, sûfi müellif Bîcan tarafından eklenmiş olması muhtemeldir. Heysemî, Ebû Yâ’lâ’nın tahririnde bulunan râvî Cerîr b. Eyyüb ile,²²⁷⁰ Taberânî’nin Ebû Mes’ud el-Gifârî’ rivâyetinde yer alan râvî el-Heyyâc b. Bistam’ın “zayıf” olduklarını ifade etmiştir.²²⁷¹ Kayserânî ise, İbn Ömer rivâyetinin senedinde bulunan Velid b. el-Velid el-Ansî’nin teferrüd ettiğini, bu kişinin terkedilmiş bir râvî olduğunu, Dârekutnî’nin onu “zayıf” saydığını, ancak Ebû Hâtim’in “zayıf” saymadığını belirtmiştir.²²⁷² Ancak Kayserânî’nin bu tespitlerine İbnü’l-Cevzî katılmamıştır. İbnü’l-Cevzî Dârekutnî’nin; “râvî Abdurrahman b. Sâbit b. Sevban’ın, Amr b. Dinar’dan rivâyetinde tek kaldığını ve ondan da Velid b. el-Velid el-Ansî’nin rivâyet etmediğini,

²²⁶⁶ Rahman, 55/72.

²²⁶⁷ EBÛ YÂ’LÂ, IX, 180-181; TABERÂNÎ, *Müsnedü’s-Şâmiyyîn*, II, 227-228; BEYHAKÎ, *Şuab*, III, 313.

²²⁶⁸ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XXII, 388; MÛNZİRÎ, *Tergîb*, II, 62.

²²⁶⁹ TABERÂNÎ, *Evsât*, VII, 44; *Müsnedü’s-Şâmiyyîn*, I, 73.

²²⁷⁰ HEYSEMÎ, *Mecma’*, III, 141.

²²⁷¹ HEYSEMÎ, *Mecma’*, III, 142.

²²⁷² KAYSERÂNÎ, *Tezkira*, III, 1108.

Velid'in 'münkeru'l-hadis' olduğunu" söylediğini ifade etmiştir. Ayrıca İbn Hibbân'ın da *"bu râvî ile ihticâcın câiz olmadığını"* belirttiğini kaydetmiştir.²²⁷³

Sonuç olarak, senedine yönelik eleştiriler bulunan ve metninde ölçüsüz ifadeler barındıran rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Zîra mevzû olduğu ifade edilen şu rivâyetle aralarındaki benzerlikler dikkat çekicidir. İbn Abbas'tan nakledilen bu rivâyet şöyledir. Hz. Peygamber buyurmuştur: *"Muhakkak ki cennet, her yıl ramazan ayının gelişini haber vermek için süslenir. Ramazan ayının ilk gecesini olduğu zaman Arş'in altında bir rüzgar eser. Ona (المثيرة) 'müsire' 'etkileyici rüzgar' derler. O cennetin ağaçlarını harekete geçirir ve kapıların kanatlarını sallar. Müsîre'nin bu güzel uğultusunu işitenler, bundan daha güzel bir uğultu işitmemişlerdir. Bu rüzgar hûrilerin dikkatini çeker ve cennetin balkonlarından bakarlar. Onlara şöyle seslenilir: 'Sizleri evlendirmesi için kim Allah ile konuşacak?' Hûriler derler: 'Ey Rıdvan bu gece nedir? Rıdvan onlara telbiye ile cevap verir ve sonra şöyle der: 'Ey huyları ve yüzleri güzeller! Bu gece ramazan ayının ilk gecesidir. Ümmet-i Muhammed'in oruç tutanlarına cennetin kapılarını açılmasının uygun görüldüğü bir gündür.'* Hz. Peygamber şöyle devam etti: *Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Ey Rıdvan! Cennetin kapılarını aç! Ey Mâlik! Sen de cehennem kapılarını ümmet-i Muhammed'in oruç tutanlarına kapat! Ey Cebrâil! Sen de yeryüzüne in ve azgın şeytanları zincirlerle bağla, bukağılarla kelepçele! Onları denizlerin derinliklerine kov (fırlat at)! Habibim Muhammed'in ümmetinin oruçlarını bozmasınlar!'* Hz. Peygamber sözlerine şöyle devam etti: *'Allah Teâlâ bir münâdiye ramazan ayının her gecesini şöyle söylemesini emreder: 'Yok mu isteyen istediğini vereyim? Yok mu tövbe eden tövbesini kabul edeyim? Yok mu mağfiret isteyen onu bağışlayayım? Zulüm ve haksızlık içinde giderek tükenmekte olan kimseye mağfiret edeyim...'*" şeklinde rivâyet devam etmektedir. Bu rivâyeti İbn Abbas'tan; el-Fâkihî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.²²⁷⁴ Münzirî rivâyetin isnadının "zayıf"lığı konusunda icmâ olmadığını söylemişse de,²²⁷⁵ İbnü'l-Cevzî "sahih" olmadığını belirtmiştir. Ona göre, râvîlerden Yahya b. Said ed-Dahhâk b. Müzâhim "zayıf"tır. Ebû Hâtim er-Râzî, râvî Kâsım b. el-Hakem el-Arânî hakkında

²²⁷³ İBNÜ'L-CEVZÎ, *İlel*, II, 537.

²²⁷⁴ FÂKİHÎ, Muhammed b. İshak b. el-Abbas, (275/888), *Ahbâru Mekke*, (I-VI), thk. Abdülmelik Abdullah Dehîş, Dâr-u Hıdr, Beyrut, 1414, II, 315-316; BEYHAKÎ, *Suab*, III, 335-337.

²²⁷⁵ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, II, 60-61.

“meçhûl”²²⁷⁶ demiştir. İbn Hibban da diğ er râvî el-Alâe b. Amr el-Horasânî ile “ihticâcin câiz olmadığını” söylemiştir.²²⁷⁷ Sonuç olarak her ne kadar bu rivâyetin içerisinde bazı sahih hadisler bulunsa da bu şekliyle rivâyetin mevzû olduğu içerisinde bazı sahih hadisler bulunsa da bu şekliyle rivâyetin mevzû olduğu anlaşılmaktadır.

2. Nakildir ki, Rasûl-ü Ekrem (s.a.v) Hazretleri dedi: “Oruç ve Kur’an yarın kıyâmet gününde kullara şefa at eder.” Ve oruç diye: ‘Ya Rabbî! Ben ol kulu taandan gündüz men eyledim. Ve bana destur (izin) ver. Ol kişiye şefa at edeyim.’ Ve Kur’an-ı Azîmü’s-Şân diye: ‘Ya Rabbî! Ben onu gece uyumaktan men eyledim.ve Kur’an okudu. Bana destur ver ki, şefa at eyleyem.’ Hak Teâlâ Hazretleri onlara destur vere, şefa at eyleyeler.”²²⁷⁸

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Oruç” bahsinde, oruç tutmanın ve Kur’an okumanın önemine işaret etmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Oruç ve Kur’an, kıyâmet gününde kula şefa at edecektir. Oruç şöyle diyecek: ‘Ey Rabbim! Ben o kulunu gündüz yemekten ve içmekten alıkoydum. Ona şefa at etmem için bana izin ver!’ Kur’an da şöyle diyecek: ‘Ben de geceleri uyku uyumaktan onu men ettim. Ona şefa at etmem için bana da izin ver!’* Hz. Peygamber şöyle devam etti: *‘Her ikisine de izin verilir ve onlar kula şefa at ederler.’*” Rivâyeti Abdullah b. Amr’dan; İbn Hanbel, İbn Mübârek, Hâkim, Ebû Nuaym ve Beyhakî tahric etmişlerdir.²²⁷⁹ Hâkim, rivâyetin Müslim’in şartına göre “sahih” olduğunu ifade etmiştir. Ebû Nuaym, râvîlerden Vüheyb ve Rişdîn’in “zayıf” olduklarını ancak İbrahim b. el-Eş’as sebebiyle bu rivâyeti yazdığını söylemiştir. Zehebî ise, İbn Lehîa²²⁸⁰ sebebiyle isnadın “leyyin” olduğunu belirtmiştir.²²⁸¹

²²⁷⁶ **Meçhûl;** hadis öğrenimiyle şöhret kazanmamış veya âlimler tarafından ilim talebesi olarak tanınmamış ve hadisi tek bir râvî yoluyla gelen kimse. Bkz. AYDINLI, s. 94.

²²⁷⁷ İBNÜ’L-CEVZÎ, **İlel**, II, 535.

²²⁷⁸ AHMED BÎCAN, s. 321.

²²⁷⁹ İBN HANBEL, II, 174; İBN MÜBÂREK, **Zühd**, s. 114; HÂKİM, I, 740; EBÛ NUAYM, **Hilye**, VIII, 161; BEYHAKÎ, **Şuab**, II, 346; DEYLEMÎ, II, 408; MÛNZİRÎ, **Tergîb**, II, 50, 230; MÛNÂVÎ, IV, 251-252; ACLÛNÎ, II, 124.

²²⁸⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî’nin Kûtu’l-Kulûb adlı eserindeki tasavvufî rivâyetlerin bazılarının senedlerinde yer alan tenkîde uğramış râvîlerle, Envâru’l-Âşikîn’de yer alan bazı fiten hadislerinin senedlerinde bulunan râvîlerin aynı kişiler olması düşündürücü ve dikkat çekicidir. Nitekim Kûtu’l-Kutûb üzerinde çalışma yapan Saklan’ın da tespit ettiğ i üzere Muhammed b. Yezid b.

Heysemî de, İbn Hanbel'in tahrir ettiği rivâyetin isnadının "hasen" olduğunu, nitekim senedde "zayıf"lığı tevsik edilmiş olan İbn Lehîa'nın bulunduğunu kaydetmiştir.²²⁸²

Sonuç olarak, rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

3. Nakildir ki, Rasûl (a.s.) dedi: "Her kim hac yolunda, üç gün oruç tutsa, Hak Celle ve Alâ Hazretleri ol kişiye uçmakta yüz saray vere ak inciden. Ve her sarayın büyüklüğü yetmiş bu dünyaca ola." Ve Kâbe'ye Beytü'l-Haram denildi. Onun için ki, Hak Celle ve Alâ Hazretleri onu hürmetledi. Öyle oldu ise, Beytü'l-Haram oldu." Kâle Allâhu Teâlâ: (جعل الله الكعبة البيت الحرام قياما للناس) "Ceale Allâhu'l-Kâbete'l-beyte'l-harâme kıyâmen linnâsi."^{2283,2284}

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde "Hac" bahsinde, Hac yolculuğu esnasında tutulacak oruca verilecek ödüllere işaret maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak Hz. Peygamber'in ümmetini ibâdetlere teşvik mânâsıyla söylediği sahih hadisler bulunmaktadır. Nitekim onlardan bazıları şöyledir: Buhârî'nin Ebû Said el-Hudrî'den naklettiği rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Her kim Allah yolunda (iken) bir gün oruç tutarsa, Allah onun yüzünü (bu bir günlük oruç sebebiyle) cehennemden yetmiş yıl uzaklaştırır.*" Rivâyeti Ebû Hureyre'den; Tirmîzî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hanbel, Ebû Avâne ve Taberânî,²²⁸⁵ Ebû Said el-Hudrî'den ise; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, İbn Mâce, Nesâî, Dârimî, İbn

---

Sinan er-Rehâvî (SAKLAN, s. 162, 320); Yahya b. el-Mütevekkil (s. 219); Ali b. Zeyd b. Cud'ân (s. 245); İbn Lehîa (s. 277, 289, 323, 348) ve Şehr b. Havşeb (s. 284, 287) gibi râviler eleştirilmiş ve zayıf kabul edilmişlerdir. Nitekim, bu râvilerin cerhedildikleri tarafımızdan da tespit edilmiştir.

²²⁸¹ ZEHEBÎ, **Siyer**, XII, 22.

²²⁸² HEYSEMÎ, **Mecma'**, X, 381.

²²⁸³ Mâide, 5/97; "Allah, Kâbe'yi, o Beytu'l-Harâm'ı (saygıya layık evi) bütün insanlık için bir sembol kıldı..."

²²⁸⁴ AHMED BÎCAN, s. 325.

²²⁸⁵ TİRMİZÎ, 21/Cihad, 3 (IV, 166); NESÂÎ, **Kübrâ**, II, 97; 22/Siyâm, 44 (IV, 172-173); İBN MÂCE, 7/Siyâm, 34 (I, 548); İBN HANBEL, II, 357; EBÛ AVÂNE, IV, 514; TABERÂNÎ, **Evsât**, III, 307.

Hanbel, Tayâlisî ve Beyhakî²²⁸⁶ tahrir etmişlerdir. Tirmîzî Ebû Hureyre rivâyetine “garib”, Ebû Said el-Hudrî rivâyetine ise “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Netice itibarıyla rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

Bir diğeri rivâyet ise şöyledir. Hz. Peygamber buyurmuştur: “*Her kim Allah yolunda (iken) bir gün oruç tutarsa, (bu bir günlük oruç nedeniyle) Allah, onunla cehennem arasına büyüklüğü yerle gök arası kadar olan bir hendek koyar.*” Rivâyeti Ebu’d-Derdâ’dan; Hâris ve Taberânî,²²⁸⁷ Câbir b. Abdillâh’tan; Taberânî,²²⁸⁸ Ebû Umâme’dan ise; Tirmîzî ve Taberânî²²⁸⁹ tahrir etmişlerdir. Tirmîzî tahrir ettiği rivâyete “garib” hükmünü vermiştir. Taberânî de Ebu’d-Derdâ rivâyetini Süfyan es-Sevri’den sadece Abdullâh b. Velid’in naklettiğini belirtmiştir.²²⁹⁰ Münzirî, Ebu’d-Derdâ rivâyetinin isnadının “hasen” olduğunu kaydetmiştir.²²⁹¹ Sonuç olarak bu rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır. Zîra bu hadiste Bîcan tarafından nakledilen rivâyette olduğu gibi aşırı mübalağalı ifadeler bulunmamakta, “bir günlük oruca” dünyadan yetmiş defa daha büyük, üstelik beyaz inciden 100 tane saray vaad edilmemektedir.

Diğeri taraftan Bîcan’ın naklettiği rivâyetin Beytü’l-Haram ile ilgili ikinci kısmı da hadis olarak bulunamamıştır. Ancak konuyla ilgili olarak şunları ifade etmemiz mümkündür. Her ne kadar Kur’an’dan daha büyük başka şeyler bulunsun da, özel ayrıcalığı nedeniyle Kur’an’a; ‘Kur’an-ı Azîm’ denildiği gibi, bütün evler Allah’ın olsa bile Kâbe’ye de ‘Beytullah’ denilmektedir. Çünkü burada Kâbe’ye bir ayrıcalık, şeref, yüceltme, heybet ve saygı söz konusudur. Nitekim “Beytü’l-Harâm”, “saygıya layık ev” anlamına gelmektedir.²²⁹²

Kısaca, Bîcan’ın naklettiği rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

²²⁸⁶ BUHÂRÎ, 56/Cihad, 36 (III, 213); MÜSLİM, 13/Sıyâm, 31 (I, 808); TİRMİZÎ, 21/Cihad, 3 (IV, 166); İBN MÂCE, 7/Sıyâm, 34 (I, 547); NESÂÎ, **Kübrâ**, II, 97; 22/Sıyâm, 44 (IV, 172); DÂRİMÎ, 16/Cihad, 10 (II, 520-521); İBN HANBEL, III, 45, 59, 83; TAYÂLİSÎ, s. 291; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, IV, 296; **Şuab**, III, 398.

²²⁸⁷ HÂRİS, **Müsned**, I, 428; TABERÂNÎ, **Evsât**, IV, 46; **Sağîr**, I, 273;

²²⁸⁸ TABERÂNÎ, **Evsât**, V, 112.

²²⁸⁹ TİRMİZÎ, 21/Cihad, 3 (IV, 167); TABERÂNÎ, **Kebîr**, VIII, 235; MÜNZİRÎ, **Tergîb**, II, 53, 171.

²²⁹⁰ TABERÂNÎ, **Sağîr**, I, 273.

²²⁹¹ MÜNZİRÎ, **Tergîb**, II, 52, 170.

²²⁹² ZÜRKÂNÎ, **Şerhu’z-Zürkânî**, I, 252.

D. Zekat

1. Sadaka Verenlerin Durumu

1. Ebû Hureyre (r.a.) Hazretleri, Rasûlullah (s.a.v.) Hazretlerinden nakleder. Rasûlullah (s.a.v.) Hazretleri saadetle buyururlar ki, “Uçmakta gurfeler (odalar) vardır nurdan.” Dediler: ‘Ya Rasûlellah ol gurfeler kimindir?’ Rasûlullah (s.a.v.) Hazretleri dedi: ‘Şol kişininidir ki, halka sadaka vere ve gökçek söyleye. Ve taam yedire. Ve halk uyurken oldün namazın kıla.’²²⁹³

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Sadaka” bahsinde, halka sadaka verenlere cennette mükafatlar olduğunu belirtmek ve insanları yardımlaşmaya teşvik etmek amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Muhakkak ki cennette içerisi dışarıdan, dışarısı da içeriden görünen (her tarafı camlarla kaplı olan) odalar (evler) vardır*”. Orada bulunan bir bedevî sordu: “*Yâ Rasûlellah! Bunlar kimin içindir?*” Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: “*Tatlı dilli olan, yemek yediren, oruca devam eden, Allah rızası için insanlar uykudayken geceleri namaz kılan kimse içindir.*” Rivâyeti Ali b. Ebî Talib’ten; Tirmîzî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Âsım, Bezzâr, Ebû Yâ’lâ, Cürcânî ve Beyhakî,²²⁹⁴ Abdullah b. Amr’dan; İbn Hanbel, Hâkim ve Beyhakî,²²⁹⁵ Abdullah b. Ömer’den Taberânî,²²⁹⁶ Ebû Mâlik el-Eş’ârî’den; İbn Hanbel, Ma’mer b. Râşid, İbn Hıbbân, Taberânî, Beyhakî ve Heysemî²²⁹⁷ tahric etmişlerdir. Tirmîzî rivâyete “garib” hükmünü vermiş, râvî Abdurrahman b. İshak’ın hafıza yönünden eleştirildiğini kaydetmiştir. Hâkim ise, Abdullah b. Amr rivâyetinin tariklerinden birinin Şeyhayn’ın şartına göre,²²⁹⁸ diğerinin ise Müslim’in şartına

²²⁹³ AHMED BÎCAN, s. 343-344.

²²⁹⁴ TİRMİZÎ, 25/Birr, 53 (IV, 354); 36/Cennet, 3 (IV, 673); İBN HANBEL, I, 155; İBN EBÎ ŞEYBE, V, 248; İBN EBÎ ÂSİM, *Zühd*, s. 18-19; BEZZÂR, II, 281; EBÛ YÂ’LÂ, I, 344, 377; CÛRCÂNÎ, *Târîhu Cürcân*, s. 303; BEYHAKÎ, *Şuab*, III, 215-216. Rivâyete ilgili ayrıca bkz. KURTÛBÎ, XIII, 359; İBN KESÎR, II, 371; III, 542; IV, 50; İBN HACER, *Feth*, XI, 12, 460.

²²⁹⁵ İBN HANBEL, II, 173; HÂKİM, I, 153, 466; BEYHAKÎ, *Şuab*, III, 128; Bkz. İBN KESÎR, IV, 235; MÛNZİRÎ, *Tergîb*, I, 239; II, 34; III, 284; IV, 285.

²²⁹⁶ TABERÂNÎ, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, II, 233.

²²⁹⁷ İBN HANBEL, V, 343; MÂ’MER b. RÂŞİD, *Câ’mî*, XI, 418-419; İBN HİBBÂN, II, 262-263; TABERÂNÎ, *Kebîr*, III, 301; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, IV, 300; *Şuab*, III, 404; HEYSEMÎ, *Mevârid*, I, 168.

²²⁹⁸ HÂKİM, I, 153.

göre²²⁹⁹ “sahih” olduğunu ifade etmiştir. Heysemî de İbn Hanbel’in Abdullah b. Amr rivâyetinin isnadının İbn Lehîa sebebiyle “hasen”, geri kalan ricalin ise “sika” olduğunu,²³⁰⁰ İbn Hanbel²³⁰¹ ve Taberânî’nin²³⁰² Ebû Mâlik rivâyetlerinin ricalinin ise “sika” olduğunu söylemiştir. Bu rivâyetlerin hiçbir tarîkinde “sadakadan” bahsedilmemektedir. Bîcan, yemek yedirmeyi “sadaka vermek” şeklinde değerlendirmiş olmalıdır. Sonuç olarak, bu rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Bîcan’ın naklettiği rivâyete benzeyen uydurma rivâyetler de söz konusudur. Nitekim; İbn Abbas’tan gelen rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Muhakkak ki cennette odalar vardır. O odalarda kalan kimseye içerideyken de, dışarı çıktığı zaman da hiçbir korku yoktur.” İbn Abbas şöyle dedi: ‘Ey Allah’ın Rasûlü bu odalar kimin içindir dedim?’ O da şöyle cevap verdi: ‘Tatlı dilli olan, orucuna devam eden, yemek yediren, selamı yayan, insanlar uykudayken namaz kılan kimse içindir.’ Ben şöyle dedim: ‘Ey Allah’ın Rasûlü tatlı dilli olmak nedir?’ Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: ‘(سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر)²³⁰³ ‘Sübhânellahi velhamdüllillahi velâ ilâhe illallahu vallahu ekber’ demektir. Çünkü bu kıyâmet günü onun için önünden ve peşinden gelecek, övgüye değer bir amel olacaktır.’ Dedim ki: ‘Yâ Rasûlellah! Oruca devam etmek nasıl olur?’ Şöyle dedi: ‘Ramazana erişince oruç tutmaktır. (Evet) ramazana erişince oruç tutmaktır.’ Dedim ki: ‘Yâ Rasûlellah! Yemek yedirmek nedir?’ Dedi ki: ‘Ailenin geçimini temin edip, onların karınlarını doyurmaktır.’ Dedim ki: ‘Yâ Rasûlellah! Selamı yaymak nedir?’ Şöyle cevap verdi: ‘Kardeşinle karşılaştığında ona selam vermen ve onunla tokalaşmandır.’ Dedim ki: ‘Yâ Rasûlellah! İnsanlar uykudayken namaz kılmak nasıl olur?’ Dedi ki: ‘Yahûdî ve Hıristiyanlar uyurken, gecenin en sonunda kıldığın vitir namazıdır.’” Rivâyeti Abdullah b. Abbas’tan Taberî tahrir etmiştir.²³⁰⁴ İbn Hibbân rivâyetin senedinde bulunan Hafs b. Ömer b. Hakem’in Kûfeli olup, Amr b. Kays’ın adını kullanarak “münker hadisler” rivâyet ettiğini, “haberiyle ihticâcın câiz*

²²⁹⁹ HÂKİM, I, 466.

²³⁰⁰ HEYSEMÎ, *Mecma*, II, 254; V, 16; X, 420.

²³⁰¹ HEYSEMÎ, *Mecma*, III, 192; X, 419-420.

²³⁰² HEYSEMÎ, *Mecma*, II, 254.

²³⁰³ Bu tesbihin cehennemden koruyan bir kalkan olduğuyla alakalı benzer rivâyetler için bkz. BEYHAKÎ, *Şuab*, I, 425.

²³⁰⁴ TABERÎ, *Târih*, IV, 178.

olmadığını” kaydetmiştir.²³⁰⁵ İbn Adıyy ise; “*bu hadisin bu isnadla münker olduğunu, rivâyeti sadece Hafs’ın naklettiğini, bu kimsenin ‘meçhul’ olduğunu*” belirtmiş, “*Ali b. Harb el-Mevsilî dışında da bu hadisi rivâyet eden başka bir kimseyi bilmediğini*” söylemiştir.²³⁰⁶ Bağdâdî de, İbn Adıyy’in bu tespitlerine katılmıştır.²³⁰⁷ Zehebî²³⁰⁸ ve İbn Hacer de Hafs ile ilgili yapılan tespitlere iştirak etmişlerdir. İbn Hacer bu râvî hakkında Yahya b. Maîn’in; “*leyse bi-şey, leyse bi-sika, güvenilir değil, hadisinde yalan var*” dediğini, Ezdî’nin ise “*metrûk*” hükmünü verdiğini ifade etmiştir.²³⁰⁹

Bu noktada rivâyetin metniyle ilgili de şunları ifade etmemiz gerekmektedir. Daha ilk bakışta rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; cennette korku ve hüznün olmadığı bilinmektedir.²³¹⁰ Çünkü cennetliklerin korkmalarını gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Oysa cennette o odalarda kalanlara, hem içerideyken hem de dışarı çıktıkları zaman korku olmadığı ifade edilmektedir. Diğer taraftan tatlı dilli olmayı bir zikir cümlesi şeklinde sunmak yeterince iknâ edici değildir ve işin kolayına kaçmaktır. Zîra tatlı dil Allah ile değil, insanlar arası ilişkilerde geçerlidir ve bunu başarabilmek çok ciddi çaba ve birikim gerektiren bir husustur. Zaten Hz. Peygamber’in tatlı dilli olmayı “*İslâm; tatlı dilli olmaktır*” şeklinde açıkladığı bilinmektedir.²³¹¹ Bununla birlikte kulun Allah’ı her an zikretmesi ve hatırda tutması gerektiği zaten Kur’an’ın bir emridir.²³¹² Bu itibarla tatlı dilli olmayı sadece bir tesbih ile sınırlamak, hem Kur’an’ın hem Hz. Peygamber’in anlaşılmadığının bir işaretidir. Öte yandan yemek yedirmeyi sadece kişinin kendi ailesiyle, gece ibâdet ederken uyuyan insanları da sadece Yahûdî ve Hıristiyanlarla sınırlamak eksik bir bakış açısının göstergesidir. Çünkü meselelere bu kadar dar bir açıdan bakmak, Hz. Peygamber’in getirdiği öğretiyi çelişmektir. Zira, Hz. Peygamber’in böyle bir yorumda bulunması söz konusu olamaz. Çünkü yemek

²³⁰⁵ İBN HİBBÂN, *Mecrûhîn*, I, 259-260.

²³⁰⁶ İBN ADİYY, *Kâmil*, II, 387.

²³⁰⁷ BAĞDÂDÎ, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 202.

²³⁰⁸ ZEHEBÎ, *Mîzan*, II, 326.

²³⁰⁹ İBN HACER, *Lisân*, II, 325.

²³¹⁰ Bakara, 2/62, 112, 262, 274, 277; Âl-i İmrân, 3/ 170; Mâide, 5/69; A’râf, 7/35, 49; Yûnus, 10/62; Zuhruf, 43/67; Ahkâf, 46/13.

²³¹¹ BUHÂRÎ, *Târîhu’l-Kebîr*, V, 143.

²³¹² Ahzâb, 33/21, 41. Ayrıca bkz. Bakara, 2/152, 198; Âl-i İmrân, 3/191; Nisâ, 4/103; A’râf, 7/205; Enfâl, 8/45; Kehf, 18/24; Fâtr, 35/3; Cum’a, 62/152.

yedirilecekler sadece kişinin kendi ailesi olmadığı gibi, geceleri uyuyanlar da sadece Yahûdî ve Hıristiyanlar değildir. Nitekim pek çok Müslüman da o saatlerde uyumaktadır. Dolayısıyla bu açıklamaların hiç birinin Hz. Peygamber'e ait olamayacağı anlaşılmaktadır. Sonuç itibarıyla bu rivâyet mevzûdur.

2. Nakildir ki, Rasûlullah (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Sadaka vermek sizin üzerinize olsun ki, sadaka vermekte altı türlü haslet vardır. Üçü dünyadadır. Ve üçü âhirettedir. Ol ki, dünyadadır biri budur ki, sadaka veren kişinin rızık ziyâde eder. Ve ömrüne bereket verir. Ve biri budur ki evlerin imâret eder. Ol ki âhirettedir. Ol dahî üçtür. Biri budur ki, yarın kıyâmet gününde yalnızca (çıplak) olmaya. Ve biri budur ki, başı üstünde gölge ola. Ve biri budur ki, Tamû ile onun arasında gölge ola ve perde ola.”²³¹³

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Sadaka” bahsinde, sadaka vermenin dünya ve âhiretteki faydalarına işaret etmek amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşılabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

3. Rasûlullah (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Uçmak kapısında yazılmış gördüm ki, her kim sadaka verse, Hak Celle ve Alâ Hazretleri onun birine on vere. Ve her kim ödünç verse, Hak Celle ve Alâ Hazretleri, birine on sekiz vere.”²³¹⁴

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Sadaka” bahsinde, sadaka vermekle borç vermek arasındaki sevap farkını gösteren rivâyeti konunun önemine binaen aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Mî'rac gecesi cennetin kapısında şu yazıyı yazılmış gördüm: ‘Sadaka verene on misli, borç verene on sekiz misli sevap vardır.’ Cebrâil'e: ‘Nasıl oluyorda borç vermek sadaka vermekten daha efdal oluyor?’ diye sordum. Cebrâil bana şöyle cevap verdi: ‘Çünkü dilenci yanında olduğu halde ister. Ama borç isteyen ancak bir ihtiyacı olduğu için ister.’*” Rivâyeti

²³¹³ AHMED BÎCAN, s. 344.

²³¹⁴ AHMED BÎCAN, s. 344.

Enes b. Mâlik'ten İbn Mâce tahric etmiştir.²³¹⁵ Senedde yer alan râvî Hâlid b. Yezid b. Abdirrahman b. Ebî Mâlik cerhedilmiş bir kimsedir. Bûsirî, bu isnadının “zayıf” olduğunu söylemiş ve bu râvî hakkında İbn Hanbel, İbn Maîn, Ebû Dâvud, Nesâî, Ebû Zür'a, İbnü'l-Cârûd, es-Sâcî, Ukaylî, Dârekutnî ve başkalarının “zayıf” hükmünü verdiğini belirttikten sonra, ancak Ahmed b. Sâlih el-Mâ'rî ve Ebû Zür'a ed-Dimeşkî'nin “sika” olduğunu ifade ettiklerini kaydetmiştir. Arkasından İbn Hıbbân'ın: “*Bu kişi Şam fukahâsından olup, rivâyette sadûk, ancak çok hata eder. Babası Dimeşk'in fakihî ve müftüsüdür*” dediğini ifade etmiştir.²³¹⁶ Bununla birlikte İbn Hacer ise ilmî kriterlere daha uygun olarak bu kişi hakkında İbn Hanbel'in “leyse bi-şey”, Nesâî'nin “leyse bi-sika”, Dârekutnî'nin “zayıf”,²³¹⁷ Ebû Dâvud'un “metrûku'l-hadis”, İbn Hıbbân'ın ise: “*Sadûk, ancak çok hata ediyor ve hadisinde nekâret var*” değerlendirmelerini aktarmış ve Ukaylî'nin de bu kimseyi *Duafâ*'sında zikrettiğini kaydetmiştir.²³¹⁸ İbn Hıbbân, Hâlid b. Yezid'in babasından rivâyet ettiği Enes hadisinin “sahih” olmadığını ifade etmiştir.²³¹⁹ İbn Hacer, İbn Hıbbân'ın bu tespitini aynen aktarmış,²³²⁰ Bûsirî ise bu hususu gözden kaçırmış ve konuya hiç temas etmemiştir.²³²¹ İrâkî de bu rivâyetin senedinin “zayıf” olduğunu ifade etmiştir.²³²² İbnü'l-Cevzî ise İbn Hanbel ve Nesâî'nin Hâlid b. Yezid hakkındaki kanaatlerini zikrederek bu hadisin “sahih” olmadığını söylemiştir.²³²³ Diğer taraftan Hakim et-Tirmîzî sadaka vermenin faziletinden bahsederken,²³²⁴ İbn Kûdâme de borç vermenin câiz olduğu konusunu işlerken bu rivâyeti kullanmışlardır.²³²⁵

Bununla birlikte rivâyetin metninde de problem olduğu görülmektedir. Nitekim, bir insan dilencinin zengin olduğu halde isteyip istemediğini, niyetinin ne olduğunu tam olarak bilemez. Öte yandan borç isteyen de gerçekten borçları için

²³¹⁵ İBN MÂCE, 15/Sadakât, 19 (II, 812); SUYÛTÎ, *Şerh*, I, 175; MÛNZİRÎ, *Tergîb*, II, 19; ACLÛNÎ, II, 125.

²³¹⁶ BÛSİRÎ, *Misbah*, III, 69.

²³¹⁷ İBN ADİYY, *Kâmil*, III, 11.

²³¹⁸ İBN HACER, *Tehzîb*, III, 109.

²³¹⁹ İBN HİBBÂN, *Mecrûhîn*, I, 284.

²³²⁰ İBN HACER, *Tehzîb*, III, 109.

²³²¹ BÛSİRÎ, *Misbah*, III, 69.

²³²² MÛNÂVÎ, *Feyz*, IV, 9.

²³²³ İBNÜ'L-CEVZÎ, *İlel*, II, 602.

²³²⁴ HAKÎM et-TİRMİZÎ, *Nevâdir*, II, 280. Ayrıca bkz. KURTÛBÎ, *Tefsîr*, III, 240-241.

²³²⁵ İBN KUDÂME, *Muğnî*, IV, 207-208.

mi istediğini ve maksadının ne olduğunu tam olarak anlayamaz. Bu itibarla farklı konulara çekilmesi mümkün olan bu tür tutarsız sözleri Hz. Peygamber'in söylemiş olabileceğini düşünmemiz zor gözükmemektedir. Böyle bir sözü meselelere geniş boyutlu bakamayan bazı kimselerin söylemesi imkan dahilindedir. Dolayısıyla senesinde problem olan söz konusu rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

4. Peygamber (s.a.v.) dedi: “Kıyâmet günü olacak (olunca) halk sadakasının gölgesinde oturalar. Her kim sadaka verse, kıyâmet korkularından emin ola. Kaçan bir mü'min kabrinden çıksa, sadakası gele bir kubbe gibi üzerinde dura. Ol günün ıssısını (sıcaklığını) ondan men ede.”²³²⁶

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Göklerin ve Yerin Değişmesi” bahsinde, sadaka verenlerin kıyâmet günü korkularından emin olacağını gösteren bu rivâyeti, insanları sadaka vermeye teşvik amacıyla zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak benzer rivâyetler söz konusudur. Nitekim onlardan biri şöyledir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*İnsanlar arasında hüküm verilinceye kadar, herkes kendi sadakasının gölgesinde olacaktır.*” Râvî Yezid b. Ebî Habîb şöyle dedi: “*Hayır sahibi kimse, artık hiçbir şeyin tasadduk edilemeyeceği o günde, bir çörek veya bir soğan bile olsa bunun karşılığını alacaktır.*” Rivâyeti Ukbe b. Âmir'den; İbn Hanbel, İbn Mübârek, Ebû Yâ'lâ, İbn Hıbbân, Taberânî, İbn Huzeyme, Hâkim, Ebû Nuaym, Kudâî, Beyhakî, İbn Abdilber, Deylemî ve Heysemî tahric etmişlerdir.²³²⁷ Hâkim, rivâyetin Müslim'in şartına göre “sahih” olduğunu söylemiştir. Ebû Nuaym ise râvî Yezid b. Ebî Habîb Ebu'l-Hayr'ın, Mürsid b. Abdirrahman'dan rivâyetinde tek kaldığını belirtmiştir. Heysemî de İbn Hanbel'in ricalinin “sika” olduğunu kaydetmiştir.²³²⁸ Bu rivâyette “*kaçan bir mü'min kabrinden çıksa sadakası gele, bir kubbe gibi üzerinde dura. Ol günün ıssısını (sıcaklığını) ondan men ede*” şeklindeki

²³²⁶ AHMED BÎCAN, s. 380.

²³²⁷ İBN HANBEL, IV, 147; İBN MÜBAREK, **Zühd**, s. 227; EBÛ YÂ'LÂ, III, 300; İBN HİBBÂN, VIII, 104; TABERÂNÎ, **Kebîr**, XVII, 280, 286; İBN HUZEYME, IV, 94; HÂKİM, I, 576; EBÛ NUAYM, **Hilye**, VIII, 181; KUDÂÎ, I, 94, 113; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, IV, 177; İBN ABDİLBERR, **Temhîd**, XXIII, 175; DEYLEMÎ, II, 285; HEYSEMÎ, **Mevârid**, I, 209. Ayrıca bkz. MÜNZİRÎ, II, 9; MÜNÂVÎ, V, 12-13; ACLÛNÎ, I, 510.

²³²⁸ HEYSEMÎ, **Mecma'**, III, 110.

kısımın yer almadığı görülmektedir. Sonuç olarak temsîli bir anlatımın söz konusu olduğu rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

Ukbe b. Âmir'den nakledilen bir diğer rivâyet ise şöyledir: “*Muhakkak ki sadaka kabrin hararetini giderir. Kıyâmet günü mü'min sadakasının gölgesinde gölgelenecektir.*” Rivâyeti Taberânî, Beyhakî ve Deylemî tahrir etmişlerdir.²³²⁹ Bu rivâyet İbn Lehîa sebebiyle eleştirilmiştir.²³³⁰ Taberânî'nin tahririnde yer alan râvî Hakem b. Yâ'lâ b. Atâ el-Muhâribî ise tenkîd edilmiştir. Buhârî, bu kişi hakkında “münkeru'l-hadis” hükmünü vermiştir.²³³¹ Ukbe b. Âmir'den nakledilen bir başka rivâyet ise şöyledir: “*Muhakkak ki, sadaka kabrin sıcaklığını söndürür.*” Rivâyeti Taberânî tahrir etmiştir.²³³² Konu ile ilgili Enes b. Mâlik'ten, Deylemî'nin tahrir ettiği bir diğer rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kıyâmet günü sadaka, sahibinin yanına koşarak gelir ve şöyle der: 'Benimle olmaktan hoşnut musun?' (Dünyada iken sadaka veren) adam: 'Evet' der. Bunun üzerine sadaka ona şöyle der: 'Allah'ın izzetine yemin olsun ki, beni ikram ettiğin gibi seni şerefliendireceğim. Beni verdiğin gibi seni ödüllendireceğim. Ve sen mutlaka mükafatını alacaksın.'*” Sonuç olarak senedlerine yönelik eleştiriler bulunan ve zayıf hadisleri içerdiği bilinen kaynaklarda yer alan bu rivâyetlerin tamamının zayıf oldukları anlaşılmaktadır.

2. Zekat Vermeyenlerin Durumu

1. Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Her kim altun ve gümüşten cem eylese ve onun zekatını çıkarmasa, yarın kıyâmet gününde ol altunu ve gümüşü tahta tahta eyleyeler ve onun gövdesine yapıştırıp, onunla azap edeler.”²³³³

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Zekat” bahsinde, zekat vermenin önemine temas ederek, konu ile ilgili zikrettiği âyet-i kerimenin arkasından ilk önce bu rivâyeti nakletmiştir.

²³²⁹ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XVII, 286; BEYHAKÎ, *Suab*, III, 212; DEYLEMÎ, II, 412; Bkz. MÜNÂVÎ, II, 362-363.

²³³⁰ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, II, 10; HEYSEMÎ, *Mecma'*, III, 110.

²³³¹ İBN ADİYY, *Kâmil*, II, 211.

²³³² TABERÂNÎ, *Kebîr*, XVII, 286.

²³³³ AHMED BÎCAN, s. 317.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

Bununla birlikte benzer rivâyetler söz konusudur. Ebû Zerr'den nakledilen rivâyet şöyledir: “*Hz. Peygamber develerin, koyunların, ineklerin, altının (buğdayın) zekatından bahsetti ve şöyle dedi: ‘Her kim dinarlar, dirhemler, altın ve gümüş biriktirir de bir borçlu için hazırlamazsa (vermeyi kabul etmezse) veya Allah yolunda harcamazsa, muhakkak ki kıyâmet günü biriktirdiği (ve zekatını vermediği) o hazine ile dağlanacaktır.’*” Rivâyeti Enes b. Mâlik’ten; İbn Ebî Şeybe, Dârekutnî, Hâkim ve Beyhakî tahric etmişlerdir.²³³⁴ Hâkim, tahric ettiği rivâyetin her iki isnadının da Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre “sahih” olduğunu, ama onların eserlerine almadıklarını ifade etmiştir. Oysa Zeylâî, senedde bulunan râvî İmran b. Ebî Enes’in rivâyetinde tek kalması sebebiyle bu rivâyetin Şeyhayn’ın şartlarına uymadığını, İbn Kattân’ın da râvî İbn Cüreyc hakkında “müdelles” hükmünü verdiğini söylemiştir.²³³⁵ Buhârî de, İbn Cüreyc’in, İmran b. Ebî Enes’ten duymadığını söylemiştir. İbn Hacer, rivâyetlerin isnadı hakkında “lâ be’sa bih” ve “garib” hükmünü vermiştir.²³³⁶ Zehebî ise isnadın “ceyyid” olduğunu ifade etmiş, râvî Mûsâ b. Ubeyde er-Rebezî’nin “zayıf” olduğunu, ancak ondan sika râvîlerin rivâyet ettiklerini belirtmiştir.²³³⁷ İbnü’l-Cevzî ve Dârekutnî ise, senedde bulunan râvî Abdullah b. Muâviye’nin “zayıf” olduğunu, ama Musâ b. Ubeyde’nin ise ondan daha “zayıf” olduğunu, bu nedenle Abdullah’ın bulunduğu isnadın diğer isnaddan daha iyi olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Buhârî ve Nesâî de Abdullah’ı zayıf saymışlardır. Bununla birlikte Zeylâî de, Musâ’nın ondan çok daha “şiddetli zayıf” olduğunu kaydetmiş, ayrıca rivâyetin senedinde “inkıta” olduğunu belirtmiştir.²³³⁸

Diğer taraftan ilk bakışta Kur’an ile uyumlu gibi duran rivâyetin metninin de problemli olduğu görülmektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de; “...*Fakat bütün o altın ve gümüşü toplayıp Allah yolunda harcamayanlar var ya, (işte) onlara (sonraki*

²³³⁴ İBN EBÎ ŞEYBE, II, 428; DÂREKUTNÎ, II, 401; HÂKİM, I, 545; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, IV, 147.

²³³⁵ ZEYLÂÎ, *Nasbu’r-Râye*, II, 376.

²³³⁶ İBN HACER, *Telhis*, II, 179; MÜNÂVÎ, *Feyz*, IV, 445.

²³³⁷ ZEHEBÎ, *Siyer*, II, 66.

²³³⁸ ZEYLÂÎ, *Nasbu’r-Râye*, II, 376.

hayat için) çok çetin azabı müjdele. Bu (toplanıp saklanan altının gümüşün) cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınlarının, böğürlerinin ve sırtlarının damgalanacağı gün, (bu günahkarlara): “İşte, kendiniz için topladığınız hazineler!” denecek, “şimdi tadın bakalım, sarılıp sakladığınız hazinelerin (başınıza açtığı belânın) tadını!”²³³⁹ âyetleriyle hakikat inkarcılarının ve zekat vermeyenlerin cehennemdeki karşılaşacakları durum tasvir edilmektedir.

İslâm’ın tebliğ edilmesi, savaşta ve barışta doğru ve maruf amaçlar için ciddi çabalara girişilmesi maksadıyla zekatın verilmesi fevkalade önemlidir. Ancak burada belirtilmesi gereken bir husus vardır ki, o da zenginlerin borçlu kimselerin borçlarını ödemek gibi doğrudan bir sorumluluklarının olmadığıdır. Oysa rivâyette ilk anlaşılan borçluların borçlarına yardım edilmesi gerektiği hususudur. Nitekim zekâtın verileceği sekiz sınıftan biri de borçlulardır. Ancak geride yedi sınıf daha bulunmaktadır.²³⁴⁰ Bu rivâyette sadece borçlulardan bahsedilmesi dikkat çekicidir. Pek tabiidir ki iyi niyet ve amaçlarla borçlanıp sonrada kendi hata ve eğrilikleri olmaksızın borcunu ödeyemeyecek duruma düşenlere önceliğin verilmesi gerekmektedir. Ancak bu özelliklerden uzak borçlananların borçlarını ödeme gibi bir mecbûriyet yoktur. Bir başka ifadeyle borçlulara zekat vermemek, rivâyetteki şekliyle bu kadar büyük bir tehdit unsuru olmamalıdır. Bununla birlikte bir devlet başkanının emri altındaki idarecilerine rivâyette belirtildiği şekliyle tâlimatlar yazıp göndermesi mümkündür. Nitekim İslâm tarihinde aynı ifadelerle yazılmış tâlimatlar söz konusudur.²³⁴¹ Ancak bu talepleri doğrudan zengin kimselerden beklemek, paranın biriktirilmemesi gerektiğini söylemek ve bunu kesin bir emir şeklinde yansıtmak doğru değildir. Zaten böyle bir durum, İslâm’ın getirdiği mesajlarla da bağdaşmayacaktır. Sonuç olarak, Buhârî ve Müslim’in de eserlerine almadıkları rivâyetin çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

²³³⁹ Tevbe, 9/34-35.

²³⁴⁰ Tevbe, 9/60.

²³⁴¹ Nitekim, “sizden birisi yanında dinarlar ve dirhemler olduğu halde, bunları Allah yolunda veya borçlular için infak etmediçe (harcamadıkça) kesinlikle gecelemesin” şeklinde tâlimatlar söz konusudur. Bkz. ZEHEBÎ, *Siyer*, II, 69-70; İBN HACER, *Feth*, III, 374-375.

2. Nakildir ki, Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Hak Celle ve Alâ Hazretleri bay (zengin) kişinin îmânın kabul eylemez. Meğer ki, zekat vermek ile kabul eyleye. Zîra ki, zekat vermek, günahları giderir.”²³⁴²

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Zekat” bahsinde, ikinci olarak bu rivâyeti nakletmiş ve konunun önemine işaret etmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu lafızlarla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak benzer rivâyetler söz konusudur. Nitekim Enes b. Mâlik’ten nakledilen rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Allah Teâlâ zekatı ve namazı birleştirmeye kadar zekat vermeyen kimsenin namazını kabul etmez. Çünkü Allah Teâlâ namazı ve orucu bir araya getirmiştir. Öyleyse bu ikisinin arasını ayırmayınız!”* Rivâyeti Bağdâdî ve Deylemî tahrir etmiştir.²³⁴³ Hz. Ebû Bekir’den nakledilen bir başka rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Zekat vermeyen kimsenin namazını Allah kabul etmez.”*²³⁴⁴

Her iki rivâyette de *“Zîra ki, zekat vermek, günahları giderir”* şeklindeki ifadeler yer almamaktadır. Ayrıca *“zengin kişinin îmânının”* değil, *“namazının”* kabul edilmeyeceğinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla temel kaynaklardan ziyade zayıf rivâyetleri barındıran eserlerde bulunan bu rivâyetlere ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir.

3. Nakildir ki, Rasûl (a.s.) dedi: “Altı türlü taife Tamûya layıktır. Biri şol ehli mansıptır ki rüşvethûr (rüşvetçi) ola. Ve biri, şol ehli dünyadır ki ulemâya ve fukarâya hor nazar eyleye. Ve biri şol beydir ki zâlim ola. Ve biri, şol âlimdir ki hasud (hasetçi) ola. Ve biri şol derviştir ki kendi hâlimden şikâyet eyleye. Ve biri şol bazirgandır ki zekat vermeye.”²³⁴⁵

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Zekat” bahsinde, üçüncü olarak ta bu rivâyeti nakletmiş ve zekatını vermeyenlerin cehenneme gideceğini belirterek okuyucularını bu durumdan sakındırmak istemiştir.

²³⁴² AHMED BÎCAN, s. 317.

²³⁴³ BAĞDÂDÎ, *Hilye*, IX, 250; DEYLEMÎ, V, 133.

²³⁴⁴ DEYLEMÎ, V, 214.

²³⁴⁵ AHMED BÎCAN, s. 317-318.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

3. Helal Mal İle Mescit Yapanların Durumu

1. İbn Abbas (r.a.), Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) Hazretlerinden nakleder. Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Her kim helal maldan mescid yapsa, Hak Celle ve Alâ Hazretleri ol kişiye uçmakta bin şehir vere altundan ve gümüşten ve inciden ve yakuttan. Ve her şehrin içinde, kırk bin kasır ola. Ve her kasrın içinde bir havlu (avlu) ola. Ve her bir havlunun içinde, kırk bin ev ola. Ve her evin içinde bir taht ola. Ve her tahtın üzerinde bir hûri otura Hûri'l-Iyn'den. Ve her evin içinde kırk bin çanak ola. Ve her bir çanağın içinde, bir türlü yemek ola. Ve Hak Celle ve Alâ Hazretleri ol kişiye şol kadar kuvvet vere ki, ol hûrilere ve ol taamlara ve şaraplara kuvveti erişe.”²³⁴⁶

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Mescidler” bahsinde, helal mal ile cami yaptıranlara verilecek yüksek mertebelere işaret etmek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet, Hâris'in *Müsned*'inde, Ebû Hureyre ve İbn Abbâs'tan nakledilen çok uzun bir rivâyet²³⁴⁷ içinde yer almaktadır. Bu rivâyetin Hz. Peygamber'in Medîne'de vefâtından önce verdiği en son hutbe olduğu ifade edilmektedir. Rivâyetin bizi ilgilendiren kısmı şu şekildedir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “...Her kim Allah rızası için bir mescit yapsa, Allah Teâlâ onun her bir karışına veya her bir arşınına karşılık olmak üzere (cennette) altın, gümüş, inci ve yakuttan kırk bin şehir verir. Her bir şehirde kırk bin saray vardır. Her bir sarayda yetmiş bin ev vardır. Her bir evde kırk bin oda vardır. Her odada kırk bin döşek vardır. Her bir döşegin üzerinde eş olarak bir hûri vardır. Her odada kırk bin bakire kızlar vardır. Her bir odada kırk bin sofraya vardır. Her sofrada kırk bin tabak vardır. Her tabakta çeşit çeşit yemekler vardır. Allah Teâlâ o veli kuluna bütün eşlerine yetecek miktarda

²³⁴⁶ AHMED BÎCAN, s. 317.

²³⁴⁷ HÂRİS, *Müsned*, I, 309-321.

cinsel güç ile yiyecek ve içecekleri tüketme kuvveti verir...” şeklinde rivâyet devam etmektedir. Heysemî, bu rivâyetin tamamının “mevzû” olduğunu söylemiş, râvîlerden Dâvud b. el-Mihber’in “kezzâb” olduğunu ifade etmiştir.²³⁴⁸ Bu rivâyet uydurmadır.

Konu ile ilgili benzer bir rivâyet ise şu şekildedir. “*Kim içinde Allah’a ibâdet etmek üzere helal maldan O’nun rızası için bir ev bina ederse, Allah ta onun için cennette inciden ve yakuttan bir ev bina eder*” şeklindeki rivâyeti Ebû Hureyre’den; Taberânî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.²³⁴⁹ Senesinde yer alan râvî Süleyman b. Dâvud nedeniyle rivâyet tenkîd edilmiştir.²³⁵⁰ Nitekim İbn Adıyy ve Ukaylî, rivâyeti adı geçen râvînin tercemesinde zikretmişler ve bu kimsenin “münkeru’l-hadîs” olduğunu belirtmişlerdir.²³⁵¹ Sonuç olarak bu rivâyetin de çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

2. Nakildir ki, Peygamber’imiz (s.a.v.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü olsa, Hak Celle ve Alâ Hazretleri diye: ‘Hani komşularım?’ Diyeler: ‘Ya Rabbî senin komşuların kimlerdir?’ Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Benim komşularım onlardır ki, benim mescidlerimi imâret ederler idi. Onlar benim dostlarım ve komşularım ve zevallerimdir.’”²³⁵²

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Allahû Teâlâ’nın Meleklerle Hitâbı” bahsinde, cami yaptıranların âhirette ulaşacakları yüksek derecelere işaret etmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kıyâmet günü Allah Teâlâ şöyle nidâ eder: ‘Nerede benim komşularım? Nerede benim komşularım?’ (Hz. Peygamber sözlerine şöyle devam etti) ve dedi: ‘Melekler O’na sorarlar: ‘Ey Rabbimiz! Sana komşuluk edecek birine gerek var mı?’ Allah Teâlâ şöyle der: ‘Nerede mescidleri inşa edenler?’*” Rivâyeti Enes b. Mâlik’ten; Hâris ve Deylemî,²³⁵³ Ebû Said el-

²³⁴⁸ HÂRİS, I, 319.

²³⁴⁹ TABERÂNÎ, *Evsât*, V, 195; BEYHAKÎ, *Şuab*, III, 80.

²³⁵⁰ HEYSEMÎ, *Mecma’*, II, 8.

²³⁵¹ İBN ADİYY, *Kâmil*, III, 276-277; UKAYLÎ, *Duafâ*, II, 126.

²³⁵² AHMED BÎCAN, s. 414.

²³⁵³ HÂRİS, *Müsned*, I, 251; DEYLEMÎ, V, 236-237.

Hudrî'den ise, Ebû Nuaym²³⁵⁴ tahrir etmişlerdir. Ebû Nuaym, tahrir ettiği rivâyete Ebu'l-Heysem Süleyman b. Amr el-Utuvârî sebebiyle “garib” hükmünü vermiştir. Deylemî'nin tahririnde “*Kur'an okuyanlar*” ilavesi vardır. Ebû Said rivâyetinde ise “*mescidleri*” değil, “*mescidimi inşa edenler*” şeklindedir. Ayrıca rivâyetin her iki tarikhinde de “*Onlar benim dostlarım ve komşularım ve zevallerimdir*” ifadelerinin yer almadığı görülmektedir. Netice itibarıyla temel hadis kaynaklarında yer almayan rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan, “*Allah rızası için mescid bina eden kimseye, Allah'ın da cennette benzerini inşa edeceğini*” beyan eden sahih hadisler de bulunmaktadır.²³⁵⁵ Ancak bu sahih rivâyetlerle yetinmeyen bazı kimselerin mescidleri inşa edenlerle ilgili bir takım hadisler ürettikleri görülmektedir. Onlardan bazıları şöyledir:

Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Mescidleri inşâ edenler ehlüllahtır (Allah'a yakın olan saygın kişilerdir).*” Rivâyeti Enes b. Mâlik'ten; Beyhakî ve Deylemî tahrir etmişlerdir.²³⁵⁶ Bezzâr, rivâyetin senedinde yer alan Sâlih b. Beşîr el-Merî el-Basrî'den başka bu rivâyeti nakledeni bilmediğini söylemiştir.²³⁵⁷

Bir diğer rivâyet ise şöyledir. Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*İzzetime ve Celâlime yemin olsun ki, yeryüzündekilere azap edip etmeme konusunda tereddüt ediyorum. Ancak evlerimi (mescidleri) imar edenlere, benim rızam için birbirini sevenlere ve seher vakitlerinde tevbe istiğfar edenlere bakıyorum ve bakışlarımı onlardan çeviriyorum (bu düşüncemden vazgeçiyorum).*” Rivâyeti Enes b. Mâlik'ten; Beyhakî ve Deylemî tahrir etmişlerdir.²³⁵⁸ İbn Asâkir rivâyete “garib” hükmünü vermiştir.²³⁵⁹ Senede yer alan Sâlih b. Beşîr el-Merî Basrî hakkında İbn Maîn “zayıf, leyse bi-şey”, İbn Hanbel: “*Kıssacıdır, insanlara kıssa anlatır. Hadisçi değildir. İsnadı da hadisi de bilmez*”, Amr b. Ali: “*Salih bir insan ama 'münkerü'l-*

²³⁵⁴ EBÛ NUAYM, *Hilye*, X, 213.

²³⁵⁵ Bkz. BUHÂRÎ, 8/Salât, 65 (I, 116); MÜSLİM, 5/Mesâcid, 4 (I, 378); 6/Müsâfirîn, 15 (I, 503); 53/Zühd, 3 (III, 2287); TİRMİZÎ, 2/Salât, 120 (I,134-135); NESÂÎ, 8/Mesâcid, 1 (II, 31); İBN MÂCE, 4/Mesâcid, 1 (I, 243); DÂRİMÎ, 2/Salât, 113 (I, 264); İBN HANBEL, I, 20, 53, 61, 70, 241; II, 221. İlgili rivâyetler ve değerlendirmesi için bkz. HEYSEMÎ, *Mecma'*, II, 7-9; ACLÜNÎ, II, 409.

²³⁵⁶ BEYHAKÎ, *Şuab*, III, 82; DEYLEMÎ, III, 56.

²³⁵⁷ İBN KESÎR, *Tefsîr*, II, 341.

²³⁵⁸ BEYHAKÎ, *Şuab*, III, 82, VI, 500; DEYLEMÎ, III, 165. Ayrıca bkz. KURTÛBÎ, IV, 39.

²³⁵⁹ İBN KESÎR, *Tefsîr*, II, 341.

hadis cidden', sika râvîler üzerinden münker hadisler rivâyet eder", Buhârî: *"kıssacıdır ve münkeru'l-hadis"* Saidî: *"kıssacıdır ve vâhi'l-hadis"*, Nesâî ise *"metrûku'l-hadis"* hükmünü vermişlerdir.²³⁶⁰ İbn Adıyy ise, rivâyeti bu râvînin tercemesinde zikrettikten sonra, *"kıssacı ve sesinin güzel olduğunu, ancak hadisçi olmadığını, isnad ve metinler konusunda bilgisinin kıt olduğunu, kasten yalana yönelmediğini, belkide yanıldığı ve hata ettiğini"* ifade etmiştir.²³⁶¹ Konuyla ilgili benzer bir rivâyette azab; *"kıtlık, açlık, fitneler, savaşlar ve benzeri şeyler"* şeklinde açıklanmıştır.²³⁶² Bu rivâyeti değerlendiren Münâvî, *"bu gibi kimselere bir ikram olarak azabımı yeryüzündekilerinden uzaklaştırıyorum"* şeklinde yorumlamış ve bu rivâyetin *"eğer beli bükük ihtiyarlar, meme emen yavrular ve otlayan hayvanlar olmasaydı, azabı üzerinize mutlaka yağdırırdı"* şeklindeki rivâyeti desteklediğini belirtmiştir. Bununla birlikte bu rivâyette Allah'ın maksadının; *"bizim bunları anlamaya, hissetmeye, şükretmeye ve dînin emirlerini yerine getirmeye, (en güzel şekilde yaşayıp örnek olarak) dine yardım etmeye teşvik ve istiğfarla günahların silineceğini bildirmeye yönelik olduğunu, bütün bunları anlamanın ise azabı uzaklaştıracağını"* ifade etmiştir.²³⁶³

Münâvî'nin yorumlarının tamamına katılmamız zor görünmektedir. Zîra yeryüzünde ihtiyarlar, çocuklar ve hayvanlar her zaman olmuştur ama azab ta devam etmektedir. Çünkü azabın (imtihanın) kaldırılması hiçbir zaman söz konusu olmayacaktır.²³⁶⁴ Çünkü Kur'an-ı Kerim ve Sünnet, sürekli olarak bu dünya hayatının bir imtihan yeri olduğuna vurgu yapmaktadır.²³⁶⁵ Asrımızda yaşanan doğal afetlerde yüzbinlerce insan ölürken, geçen yüzyıldaki savaşlarda milyonlarca insan ölmüştür. Günümüzde ise Afrika'da binlerce insan her gün açlıktan ölmektedir. Ve ölenlerin çoğunluğunu çocuklar, kadınlar ve ihtiyarlar oluşturmaktadır. Aynı şekilde deprem ve tsunami felaketinde yüzbinlerce çocuk ve ihtiyar ölmüş, milyonlarca hayvan da telef olmuştur. Üstelik *"camilerin de bol miktarda bulunduğu Müslüman beldeleri"* bu felaketlerden nasiplerini daha fazla almışlardır. İnsanların imtihanı

²³⁶⁰ İBN ADİYY, **Kâmil**, IV, 60. Ayıca bkz. MÜNÂVÎ, **Feyz** II, 314.

²³⁶¹ İBN ADİYY, IV, 63.

²³⁶² MÜNÂVÎ, **Feyz**, II, 313.

²³⁶³ MÜNÂVÎ, **Feyz**, II, 314.

²³⁶⁴ En'âm, 6/34, 115; Yûnus, 10/64; Rûm, 30/30; Ahzâb, 33/62; Fâtır, 35/43; Fetih, 48/23.

²³⁶⁵ Mü'minûn, 23/115; Kıyâme, 75/36.

sürdüğü müddetçe, önümüzdeki yüzyıllarda da dünyanın değişik yerlerinde çeşitli şekillerde milyonlarca insanın ölmesi mümkündür. Çünkü hayat devam etmektedir. Her şeye rağmen insanoğlu tedbirlerini alıp Allah'a tevekkül etmek durumundadır. Bu itibarla camilerin yapımı, insanların birbirlerini Allah için sevmeleri, istiğfar edenlerin bulunması veya ihtiyarların, çocukların ve otlayan hayvanların mevcûdiyeti azabın uzaklaştırılacağı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla bu rivâyetlerde yanlış bir azab anlayışının yansıtıldığı görülmektedir. Öte yandan Allah mülkünde kuralsız değildir. O, insanları işledikleri kötülükler nedeniyle hemen hesaba çekmemekte ve mühlet tanımaktadır.²³⁶⁶ Bu rivâyette yanlış bir Tanrı tasavvuru söz konusudur. Allah, şu kainatı derûnî bir anlam ve amaç üzerine yaratmıştır. İddianın aksine kullarına azap etmekten de hoşlanmamaktadır.²³⁶⁷ O, sadece imtihanın gereğini yapmaktadır.²³⁶⁸ Bu itibarla, azab olarak sayılan şeylerden onu uzaklaştıracak olan, rivâyetlerde sayılanlar değildir. İnsan yapacağı dualarla daha zor ve ağır imtihanlara tabi olmamayı isteyebilir.²³⁶⁹ Ama bu hiç imtihan olunmayacağı anlamına gelmemektedir.²³⁷⁰

Sonuç olarak, her iki rivâyetin senedinde de tenkîd edilmiş râvî bulunmaktadır. Üstelik bu rivâyetlerin metinleri de problemlidir. Zira kıssacı bir sûfi olan Sâlih b. Beşîr'in kendi ürettiği metinleri Hz. Peygamber'e nispet ederek

²³⁶⁶ Fâtır, 35/45; "Eğer Allah insanları (hayatta) işledikleri (kötülükler)den dolayı (hemen) hesaba çekseydi, yer yüzünde tek bir canlı varlık bırakmazdı. Ama Allah, onlara (kendisi tarafından) belirlenmiş bir vadeye kadar mühlet tanı. Vadeleri dolunca da (anlarlar ki) Allah kulların(ın kalplerindekin)i görmektedir.". Ayrıca bkz. İbrâhim, 14/42; Nahl, 16/61.

²³⁶⁷ Zümer, 39/53-58; "De ki: "(Allah şöyle buyuruyor): 'Ey kendilerine karşı haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin: Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır!" Öyleyse (yalnız) Rabbinize yönelin ve (ölümün ve yeniden dirilmenin) azabı başınıza gelmeden önce O'na teslim olun, sonra hiç kimse sizi koruyamaz. Bu azap, siz farkında olmadan, âniden başınıza gelmeden önce Rabbiniz tarafından size indirilmiş olan en güzel (öğretiye) uyun, ki hiçbir insan (kıyâmet günü) "Allah'a karşı umursamaz davrandığım ve (hakikati) küçümseyenlerden biri olduğum için yazıklar olsun bana!" demesin. Yahut, "Eğer Allah beni doğru yola iletseydi mutlaka O'na karşı sorumluluk bilinci duyanlardan biri olurdum!" demesin. Yahut, (kendisini bekleyen) azabın farkına vardığında "Keşke (hayatta) bana bir şans daha verilse de iyilik yapanlar arasına girsem!" demesin diye." (Kanaatimizce bütün bunları harika bir üslupla söyleyen şefkat ve merhamet dolu bir Yaratıcı'nın kullarına azap etmekten hoşlandığını iddiâ etmek, Yüce Yaratıcı'ya yapılacak olan en büyük bir haksızlık ve iftiradır. Hiçbir kimsenin buna hakkı ve yetkisi yoktur. Dolayısıyla insanlara Allah'ı yanlış tanıtmamanın ve sürekli Allah ile korkutmanın çok büyük bir vebali gerektirdiğinin bilinmesi îcab etmektedir).

²³⁶⁸ Kıyâme, 75/36; "İnsan başıboş bırakılacağını ve dilediği gibi hareket edebileceğini mi sanır?"

²³⁶⁹ Bakara, 2/286.

²³⁷⁰ Ankebût, 29/2. Ayrıca bkz. Bakara, 2/214; Âl-i İmrân, 3/142; Tevbe, 9/16; Muhammed, 47/29.

aktarması söz konusu olabilir. İyi niyetle yapmış olsa da, çok büyük bir yanlış yaptığı ortadadır. Dolayısıyla bize göre bu rivâyetlerin her ikisinin de uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

E. Zikir

1. Zikredenlerin Durumu

1. Nakildir ki, Peygamber’imiz (s.a.v.) Hazretleri, kaçan kim Arş’a vardı, sağ elini sol eli üzerine koyup kıyam edüp hâcet diledi. Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Ya Habîbî! dile benden, ne istersin? Ve benim katımda hâcetin nedir?’ Peygamber’imiz (s.a.v.) dedi: ‘Ya Rabbî! Ümmetime senden yakınlık isterim.’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘İzzetim hakkı için ümmetine yakın olmayı ben dahî isterim. Kâfirleri uçmaka koymazam. Ve rahmetimi ve nimetimi mü’minler için hazırladım. Her kim benim rızâmı istese, dilini benim zikrime meşgul etsin. Ve bedenini benim taatıma harc eylesün. Ve bana mahabbetin nişanı oldur ki, benim sözümden gayrı söz işitmesün. Ve benim sevgimden gayrı gönlünde sevgi olmasın. Elinde tekbir olsun ve ayağında kıyam olsun ve gözünde yaş olsun. Kaçan böyle eyleseler, cemûi âlemden onlara yakın tutarım’ dedi. Rasûlullah (s.a.v.) dedi: ‘Ya Rabbî ümmetim zayıf ve miskinlerdir. Bir nesneye kadir olmazlar. Kerem senden.’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Ey Habîbî! Ben erhamü’r-râhimîn padişahım. Kimsenin taatından bana fâide yok ve âsîlerin mâsiyetinden bana ziyan yok. Ya Habîbî! Müjdele benden şol kimseye (اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا عبده و رسوله) ‘Eşhedü enlâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve Rasûlühü’ dese, rahmetim ona bahşıştır. Ve rızam ona hil’attır. Onun nazarı ebeden benim nimetime ve cemâlime müştaktır. Fahr-i Âlem (s.a.v.) dedi: ‘Canım şimdi rahat oldu ve gönlüm karar tutup râzı oldu.’”²³⁷¹

Müellif eserinin ikinci bölümünde “Mi’rac” bahsinde, Allah’ı zikredenlerin kavuşacakları üstün mertebelere işaret etmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

²³⁷¹ AHMED BÎCAN, s. 214-215.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşılabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Kısmen benzeyen başka bir rivâyet söz konusudur. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Mirac gecesi göklere vardığım zaman, Rabbim beni kendine yaklaştırdı. Tâ ki benimle O’nun arası “gâbe gavseyn” gibi veya ondan daha yakın, hayır belki çok daha yakın oldu. (Allah) bana doğru yol ve yöntemi (السمات) öğretti ve şöyle dedi: ‘Ey Habîbim! Ey Muhammed! Seni nebîlerin sonuncusu yaptığım için üzgün müsün?’ Ben de: ‘Ey Rabbim! Hayır’ dedim. (Rabbim) bana şöyle dedi: “Ümmetine benden selam söyle ve diğer ümmetlerin kusurlarını onların yanında ortaya çıkarmak, ama (geçmiş bütün) ümmetlerin yanında onların kusurlarını örtmek maksadıyla onları ümmetlerin sonuncusu yaptığımı haber ver!”* Rivâyeti Enes b. Mâlik’ten; Bağdâdî ve Deylemî tahrir etmişlerdir.²³⁷² İbnü’l-Cevzî, bu hadisin “sahih” olmadığını ifade etmiş ve râvîler Ahmed b. Muhammed en-Nezelî, Ahmed b. Ali el-Ensârî ve Muhammed b. Abdillâh’ın meçhul olduklarını belirtmiştir.²³⁷³

Ele aldığımız bu rivâyetin metninde de bir takım problemler bulunmaktadır. Nitekim Allah ve ümmet-i Muhammed yanlış tanıtılmaktadır. Şöyle ki; bizim kusurlarımızı başka ümmetlerin bilmesinin bize, onların kusurlarını bizim öğrenmemizin onlara ne gibi bir zararı veya faydası olacağını anlamak güç görünmektedir. Aynı şekilde önce veya sonra gelmenin bir eksiklik veya üstünlük gibi gösterilmeye çalışılmasının mantığını kavramak ta zordur. Dolayısıyla rivâyette insanî duyguların ağır bastığı, taraftarlık duygusuyla hareket edildiği, yüceltilmiş bir ümmet anlayışının yansıtıldığı ve meseleye çok dar bir açıdan bakıldığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla, rivâyette son gelen ümmet olmakla ilgili ortaya konulan gerekçelerin de yeterince iknâ edici olmadığını ifade etmemiz gerekmektedir. Nitekim kıyâmet günü kimin ne yaptığının ortaya konulacağı,²³⁷⁴ ihtilaf edilen konuların doğrularının açıklanacağı,²³⁷⁵ hiçbir kimseye haksızlığın

²³⁷² BAĞDÂDÎ, *Târih*, V, 130; DEYLEMÎ, III, 431.

²³⁷³ İBNÜ’L-CEVZÎ, *İlel*, I, 182.

²³⁷⁴ Kamer, 54/52-53. Ayrıca bkz. A’râf, 7/7; İsrâ, 17/71; Câsiye, 45/29; Kâf, 50/4; Mücâdele, 58/6.

²³⁷⁵ Nahl, 16/38-39, 124. Ayrıca bkz. Bakara, 2/113; Âl-i İmrân, 3/55; Mâide, 5/48; En’âm, 6/164; Yûnus, 10/93; Hac, 22/69; Zümer, 39/3; Câsiye, 45/17.

yapılmayacağı,²³⁷⁶ konuşanların sadece doğruları söyleyeceği²³⁷⁷ ve gizli hiçbir şeyin kalmayacağı²³⁷⁸ bilinmektedir. Bu bakımdan herkesin hazırlığını buna göre yapması ve ümmet-i Muhammed'den olmayı bir üstünlük veya ayrıcalık gibi değerlendirmemeleri gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, ümmet-i Muhammed'den olanların hesaplarının gizli görülmesi söz konusu değildir ve böyle bir inanca sahip olanların düşüncelerini yeniden gözden geçirmeleri uygun olacaktır. Öte yandan araştırmalarımız neticesinde Allah'ın; “*ey Muhammed! Ümmetine benden selam söyle!*”, Cebrâil'in de; “*ey Muhammed! Allah'ın sana selamı var!*” şeklindeki ifadeleri barındıran rivâyetlerin genellikle uydurma oldukları sonucuna ulaşılmıştır.²³⁷⁹ Nitekim bu rivâyette de aynı şekilde “*selam yollanıldığı*” görülmektedir. Sonuç olarak, bu rivâyetin mevzû olması kuvvetle muhtemeldir.

2. Nakildir ki, kaçan kıyâmet günü olsa, Hak Celle ve Alâ Hazretleri buyura, nice kavimleri mahşer yerine getireler. Yüzleri nûr gibi ola. İnciden minber üzerine oturalar. Peygamberler ve şehidler onlara gıpta ederler. Sahâbe'lerden birisi dedi: ‘Ya Rasûlellah! Onlar kimlerdir?’ Rasûlullah (s.a.v.) dedi: “Bunlar onlardır ki, Irak şehirlerinden geldi. Hak yolunda birbirleriyle dostluk ederler. Gece ve gündüz zikrullahı meşgul olalar.”²³⁸⁰

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde, Allah'ın zikri ile çokça meşgul olan kimselerin âhiretteki yüksek derecelerine işaret etmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Benzer başka bir rivâyet söz konusudur. Nitekim; Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*(Kıyâmet gününde) Allah'ın sağ yanında oturan bazı adamlar vardır ki, bunlar ne peygamberler ne de şehidlerdir. Yüzlerindeki beyazlık onlara*

²³⁷⁶ En'âm, 6/164; Yûnus, 10/26-27; Yâsîn, 36/54; Gâfir, 40/40; Câsiye, 45/28; Ahkâf, 46/19; Necm, 53/38-41.

²³⁷⁷ Secde, 32/12; Nebe, 78/38.

²³⁷⁸ Târik, 86/8-10.

²³⁷⁹ Bu ifadelerin geçtiği bazı örnekler için bkz. İBN HACER, **Telhis**, III, 125-126; MÜNÂVÎ, **Feyz**, I, 55; HÜSEYNÎ, İbrâhim b. Muhammed, (1120/1708), **el-Beyân ve't-Tâ'rif**, (I-II), thk. Seyfüddin el-Kâtib, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1401, I, 7, 267.

²³⁸⁰ AHMED BÎCAN, s. 401.

bakanların gözlerini kamaştırır. Öyle ki, nebîler ve şehidler bile Allah'a olan yakınlıkları ve buldukları konum sebebiyle onlara imrenirler.” Denildi ki: ‘Ya Rasûlellah onlar kimlerdir?’ Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: ‘Onlar farklı kabilelerden bir araya gelen ve sırf Allah'ı zikretmek için toplanan kimselerdir. Onlar hurma yiyen adamın en leziz olanlarını ayırması gibi, sözlerin en makbul olanlarını seçer ayırırlar (güzel konuşurlar).’” Rivâyeti Muaz b. Cebel'den muhtasar olarak,²³⁸¹ İbn Abbâs'tan ise mufassal olarak²³⁸² Taberânî tahrir etmiştir. İbn Abbas rivâyetinde ilave olarak bu kimselerin “Arş'ın yanında oturduklarından”, “nebîler ve şehidlerle birlikte “sıddık”ların da bulunduğu” ve Allah'ı zikretmek için toplananların “Allah rızası için birbirlerini sevdiklerinden” bahsedilmektedir. Heysemî, Muaz²³⁸³ ve İbn Abbas²³⁸⁴ rivâyetlerinin ricalinin “sika” olduğunu kaydetmiştir. Münzirî de, İbn Hanbel'in tahrir ettiği benzer rivâyetin isnadı hakkında “lâ be'se bih” hükmününün verildiğini belirtmiştir.²³⁸⁵ Hâkim, Hz. Âişe'den gelen benzer rivâyetin isnadının “sahih” olduğunu ifade etmiştir.²³⁸⁶

Benzer bir diğer rivâyet ise şöyledir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kıyâmet gününde Allah Teâla bazı toplulukları mutlaka diriltecektir. Onların yüzleri nurlu olacak ve inciden minberler üzerinde oturacaklardır. İnsanlar onlara imreneceklerdir. Ama onlar ne peygamberler, ne de şehidlerdir. (Orada bulunan) bir bedevî Hz. Peygamber'in dizlerinin yanına doğru çömeldi ve şöyle dedi: ‘Onların halini bize vasfet, bilelim.’ Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘Onlar Allah rızası için birbirlerini seven, farklı kabilelerden ve farklı beldelerden bir araya gelen, Allah'ı zikretmek için toplanan sonra da Allah'ı zikreden kimselerdir.”* Rivâyeti Şehr b. Havşeb'ten muhtasar olarak Taberânî,²³⁸⁷ İbn Ömer'den mufassal olarak farklı lafızlarla Hâkim,²³⁸⁸ Ebû Mâlik el-Eşârî'den; İbn Hanbel, İbn Mübârek, Mâ'mer b.

²³⁸¹ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XX, 168.

²³⁸² TABERÂNÎ, *Kebîr*, XII, 134.

²³⁸³ HEYSEMÎ, *Mecma'*, X, 77.

²³⁸⁴ HEYSEMÎ, *Mecma'*, X, 277.

²³⁸⁵ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, IV, 11-12.

²³⁸⁶ MÜNÂVÎ, *Feyz*, IV, 364.

²³⁸⁷ TABERÂNÎ, *Kebîr*, III, 291.

²³⁸⁸ HÂKİM, IV, 188.

Râşid ve Taberânî,²³⁸⁹ Ebû Said el-Hudrî’den ise muhtasar olarak Deylemî²³⁹⁰ tahrir etmişlerdir. Hâkim, tahrir ettiği rivâyetin Şeyhayn’ın şartına uygun ve isnadının “sahih” olduğunu belirtmiştir. Heysemî, Taberânî’nin tahrir ettiği rivâyetin isnadının “hasen” olduğunu söylemiştir.²³⁹¹ Münzirî de Ebû Mâlik rivâyetinin isnadının “hasen” olduğunu kaydetmiştir.²³⁹²

Benzer bir diğer rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Allah Teâlâ’nın sağ yanında oturan bazı kimseler vardır ki onlar nurdan minberler üzerindedir. Yüzlerinde ışık vardır. Elbiseleri yeşildir. Onlara aşağıdan bakanların gözleri kamaşır. Onlar ne peygamberler ne de şehidlerdir.”* Denildi: ‘Onlar kimlerdir?’ Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘Yeryüzündekiler Allah’a isyan ettikleri zaman onlar Allah rızası için birbirini seven kimselerdir.’” Rivâyeti Abdurrahman b. Sâbit’ten; İbn Mübârek ve Hennâd tahrir etmişlerdir.²³⁹³

Değerlendirdiğimiz bu rivâyetlerin hiç birinde, *“bunlar onlardır ki, Irak şehirlerinden geldi”* ifadelerinin bulunmadığı görülmektedir. Netice olarak, rivâyetlerin metinlerinde bir takım sıkıntılar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Allah’a bir mekan izafe edilmekte ve dünyada O’nu zikrenlerin âhirette sağ yanında oturduğu ifade edilmektedir. İslâm’ı çok iyi bilen Hz. Peygamber’in bu tür sözler söylemeyeceğini düşünmekteyiz. Yahûdî kültüründeki yanlış Tanrı anlayışının bu rivâyetlere yansıdığı anlaşılmaktadır. Öte yandan çok daha üst konumlarda olacakları bilenen peygamberlerin bu kimselere imrenmeleri söz konusu değildir. Zira Allah’ı zikreden bu kimseler cenneti hak etmiş iseler, cennetliklerin (اصحاب اليمين) bulunduğu tarafta yerlerini alacaklardır. Peygamberler, siddîklar, şehidler ve salih kulların buldukları konum çok daha farklı olacaktır. Diğer taraftan, Peygamberlerin bile bu şekilde Allah’a yakın olmaları söz konusu değildir. Zira ne Kur’an-ı Kerim’de, ne de Sünnet’te Allah’a bu şekilde bir maddî yakınlıktan söz edilmektedir. Dolayısıyla bunlar kıssacıların ve bir kısım sûfilerin subjektif değerlendirmeleridir. Çünkü

²³⁸⁹ İBN HANBEL, V, 341, 343; İBN MÜBÂREK, s. 248-249; MÂ’MER b. RÂŞİD, XI, 201-202; TABERÂNÎ, **Kebir**, III, 290.

²³⁹⁰ DEYLEMÎ, I, 183.

²³⁹¹ HEYSEMÎ, X, 77, 276.

²³⁹² MÜNZİRÎ, II, 262; IV, 12.

²³⁹³ İBN MÜBÂREK, **Zühd**, s. 522; HENNÂD b. es-Sırrî el-Kûfî, (243/857), **ez-Zühd li Hennâd**, (I-II), thk. Abdurrahman Abdulcebbâr, Dâru’l-Hulefâ li’l-Kitâbi’l-İslâmî, Kuveyt, 1406, I, 272.

kıyâmet gününde peygamberleri ve şehidleri, Allah'ı zikredenlere gıpta ile baktıracak amelin zikrullah olduğunun ifade edilmesi, bu rivâyetin oluşumunda sûfilerin etkilerini akıllara getirmektedir. Bu itibarla taraftarlarının sayısını artırmak, farklı belde ve kabilelerden gelecek yeni kimseleri saflarına katmak isteyen bazı mutasavvıfların böyle bir rivâyeti iyi niyetle ortaya atmış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

2. Kur'an Okuyanların Durumu

1. Nakildir ki, Peygamber (s.a.v.) dedi: "Kur'an okuyanlar kabrinden kalkacak, Kur'an gelip diye: 'Hiç beni bilir misin?' Ol kişi diye: 'Bilmezem.' Kur'an diye: 'Sen beni gece ve gündüz okur idin' diye. Başına taç giydire."²³⁹⁴

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, "Göklerin ve Yerin Değişmesi" bahsinde, Kur'an-ı Kerim okumakla meşgul kimselerin yeniden diriliş esnasında karşılaşacakları güzel hâdiselere işaret etmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Ahmed Bîcan rivâyeti muhtasar olarak nakletmiştir. Dârimî'nin tahric ettiği rivâyet şu şekildedir: *"Hz. Peygamber'in yanında oturuyordum. Onun şöyle dediğini duydum: "Bakara sûresini öğreniniz. Çünkü onu okumak berekettir, terk etmek pişmanlıktır. Onu ancak gevezelik edenler okumazlar." Hz. Peygamber bir saat (kadar) sustu. Sonra şöyle dedi: 'Bakara ve Âl-i İmran sûrelerini öğreniniz. Çünkü bu ikisi güneş ve aydır. Bu ikisi, okuyanları kıyâmet gününde gölgelendirir. Sanki iki bulut gibi veya insanın başının üzerinde onu gölgelendiren iki şey gibi veyahut kuşların tüylerinden yapılan iki gölgelik gibi. Muhakkak ki Kur'an, kıyâmet günü kişinin beti benzi atmış solgun bir halde kabrinden çıktığında onun yanına gelir ve şöyle der: 'Beni tanıyor musun?' Adam: 'Seni tanımıyorum' der. Bunun üzerine Kur'an: 'Ben senin arkadaşın Kur'an'ım. Seni öğle sıcaklarında susuz bıraktım. Geceleri sana uykusuz geçirttim (sen bütün vaktini bana ayırdın). Herkes o gün kazancının peşindeydi. Ama bugün bütün kazançlar senindir' der ve hükümranlığı sağ, sonsuzluğu sol eliyle alır ve ona verir. Başına vakar (ağır başlılık) tacını koyar. Dünya (ehli) kabirlerinden kalkmadan evvel onun anne ve babasına iki hulle (elbise hazırlar ve) giydirir. Anne ve babası: 'Bunu niçin bize giydirdiniz?' diye sorarlar.*

²³⁹⁴ AHMED BÎCAN, s. 380.

Onlara şöyle denilir: ‘Çocuğunuza Kur’an (eğitimi) aldırmanız sebebiyle’. Sonra o kişiye: ‘Oku ve cennette, onun odalarına (makamlarına)²³⁹⁵ doğru yüksel!’ denilir. O kimse bu (sûreleri) okudukça veya tertil üzere okumaya devam ettikçe yükselmeye devam eder.” Rivâyeti Abdullah b. Büreyde’den; mufassal olarak Dârimî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî,²³⁹⁶ muhtasar olarak ise İbn Hanbel, İbn Mâce ve Hâkim²³⁹⁷ tahrir etmişlerdir. İbn Hanbel ve İbn Mâce, sadece “muhakkak ki Kur’an, kişi kıyâmet günü beti benzi atmış solgun bir halde kabrinden çıktığı zaman onun yanına gelir ve şöyle der: ‘Seni öğle sıcaklarında susuz bıraktım. Geceleri sana uykusuz geçirttim (sen bütün vaktini bana ayırdın)” şeklindeki kısmı tahrir etmişlerdir. Hâkim’in muhtasar olarak tahrir ettiği rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Her kim Kur’an’ı okur, öğrenir ve onunla amel ederse, kıyâmet günü o kişiye nurdan bir taç giydirilir. Onun ışığı güneşin ışığı gibidir. Anne ve babasına da iki elbise giydirilir. Onlar sorarlar: ‘Niçin bize bu elbisleri giydirdiniz?’ Onlara denilir: ‘Çocuğunuza Kur’an eğitimi aldırmanız sebebiyle.’” Hâkim rivâyetin Müslim’in şartına göre “sahih” olduğunu söylemiştir.²³⁹⁸ Heysemî de, İbn Hanbel’in ricalinin “sahihin ricali” olduğunu belirtmiştir.²³⁹⁹ Bûsirî ise, İbn Ebî Şeybe’nin ricalinin “sika” olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁰⁰

Oysa bütün bu rivâyetlerin senesinde yer alan râvî Beşîr b. el-Muhâcir el-Ganavî el-Kûfî tenkîd edilmiş bir râvidir. Nitekim bu râvi hakkında İbn Maîn²⁴⁰¹ ve İclî²⁴⁰² “sika”, Nesâî “leyse bihî be’s”, İbn Hanbel: “münkeru’l-hadis, hadisi hayret için yazılır”,²⁴⁰³ Ebû Hâtim “lâ yuhteccu bih” hükmünü vermişlerdir.²⁴⁰⁴ İbn Adıyy

²³⁹⁵ Gurfê; “üstün bir makam” anlamına da gelmektedir. Bkz. Furkân, 25/75; “İşte bunlar, güçlülere göğüs germelerinden ötürü (cennette) üstün bir makamla mükafatlandırılıp orada dirlik ve esenlik nidâlarıyla karşılanacak olan kimselerdir!” Nitekim bu kelime, bazı yerlerde de oda, kat, köşk, vb. anlamlara gelmektedir. Bkz. (Ankebût, 29/58; Sebe, 34/37; Zümer, 39/20).

²³⁹⁶ DARİMÎ, 23/Fedâil, 15 (II, 722); İBN HANBEL, V, 348; İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 129; BEYHAKÎ, Şuab, II, 344.

²³⁹⁷ İBN MÂCE, 33/Edeb, 52 (1242-1243); İBN HANBEL, V, 352; HÂKİM, I, 756.

²³⁹⁸ HÂKİM, I, 756; MÜNZİRÎ, II, 231.

²³⁹⁹ HEYSEMÎ, VII, 159.

²⁴⁰⁰ BÛSİRÎ, Misbah, IV, 126.

²⁴⁰¹ İBN EBÎ HÂTİM, Cerh, II, 278; ZEHEBÎ, Muğnî, s. 108.

²⁴⁰² ICLÎ, Mârifetü’s-Sikât, I, 249.

²⁴⁰³ UKAYLÎ, Duafa, I, 143; İBNÜ’L-CEVZÎ, Duafâ, I, 145.

²⁴⁰⁴ İBN EBÎ HÂTİM, Cerh, II, 278.

ise “lâ yutâbâ’ aleyh” rivâyetleri olmasına rağmen, bazı zayıflığı olsa da hadisinin yazılabileceğini belirtmiştir.²⁴⁰⁵ Zehebî ve Mizzî bütün bu kanaatlere eserlerinde yer vermişlerdir.²⁴⁰⁶ İbn Kesîr de, râvî hakkında söylenenleri tekrarlamış, ayrıca Dârekutnî’nin de “leyse bi’l-kaviyy” dediğini ifade etmiştir.²⁴⁰⁷ İbn Hacer ise bir yerde “sadûk, leyyinu’l-hadis”²⁴⁰⁸ kanatini ortaya koymuş,²⁴⁰⁹ başka bir yerde ise kanaatini değiştirmiş ve “tedlis yaptığını” söylemiştir.²⁴¹⁰ Ukaylî ise, bu rivâyeti râvînin tercemesinde zikretmiş, hakkında konuşulduğunu ve “münkeru’l-hadis” hükmünün verildiğini belirtmiş ve bu konuda Hz. Peygamber’den gelen ve senedlerinin tamamı birbirine yakın olan hadislerin “sahih” olmadıklarını ifade etmiştir.²⁴¹¹ Diğer taraftan Bûhârî bu râvînin Enes’i gördüğünü söylemiş,²⁴¹² İbn Ebî Hatim ve İbn Adıyy, Buhârî’ye katılmışlar,²⁴¹³ ancak İbn Hıbbân onların bu tespitlerine iştirak etmemiş ve görmediğini söylemiştir. O, bu râvîyi *Sikât*’ında zikretmiş, ancak onun Enes’i görmediği halde ondan “tedlis yaptığını” söylemiş, ayrıca “çok hata ettiğini” ifade etmiştir.²⁴¹⁴ İbn Hacer ise bu râvînin tedlis yaptığı konusunda İbn Hıbbân’a katılmıştır.²⁴¹⁵

Sonuç olarak, bu râvînin naklettiği sahih rivâyetler olduğu gibi tartışılan ve kabul edilmeyen rivâyetlerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun da senedinde bulunduğu Hakîm’in tahrir ettiği muhtasar rivâyetin sahih olması kuvvetle muhtemelken, diğer müelliflerin tahrir ettikleri mufassal rivâyetin zayıf veya uydurma olması mümkündür. Zîra bu râvî hakkında “sika” hükmünü verenler olduğu gibi, “münkeru’l-hadis” olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Diğer taraftan

²⁴⁰⁵ İBN ADİYY, *Kâmil*, II, 21.

²⁴⁰⁶ ZEHEBÎ, *Mîzan*, II, 43; MİZZÎ, *Tehzîb*, IV, 176-178. Ayrıca bkz. AZİMÂBÂDÎ, XII, 82.

²⁴⁰⁷ İBN KESÎR, *Tefsîr*, I, 34-35.

²⁴⁰⁸ **Leyyünü’l-hadis**; Irâkî’ye göre cerhin 5., İbn Hacer’e göre 6., Sehâvî’ye göre (Dârekutnî’nin kullanışı hariç) 6. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan şîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis i’tibâr için alınır. Bkz. AYDINLI, s. 89.

²⁴⁰⁹ İBN HACER, **Takrîbu’t-Tehzîb**, s. 125. Mübârekfûrî ise, İbn Hacer’in bu kanaatini tekrarlamıştır. Bkz. MÜBÂREKFÛRÎ, **Tuhfe**, VII, 140.

²⁴¹⁰ İBN HACER, **Tabakâtu’l-Müdellesîn**, s. 28.

²⁴¹¹ UKAYLÎ, **Duafâ**, I, 143.

²⁴¹² BUHÂRÎ, **Târîhu’l-Kebîr**, II, 101.

²⁴¹³ İBN EBÎ HÂTİM, **Cerh**, II, 278; İBN ADİYY, *Kâmil*, II, 21. Ayrıca bkz. MİZZÎ, *Tehzîb*, IV, 16.

²⁴¹⁴ İBN HİBBÂN, **Sikât**, VI, 98.

²⁴¹⁵ İBN HACER, **Tabakâtu’l-Müdellesîn**, s. 28.

“Türklerle yapılacak savaşıardan”²⁴¹⁶ ve “zina ettiği için recm edilmeyi isteyen, çocuğunu doğurduktan sonra gelen ve recm edilen kadından”²⁴¹⁷ bahseden Abdullah b. Büreyde rivâyetlerinin isnadında da bu râvînin bulunması hem dikkat çekici, hem de düşündürücüdür.

Abdullah b. Büreyde’den mufassal olarak gelen rivâyeti farklı lafızlarla Ebû Hureyre’den; Taberânî,²⁴¹⁸ Yahya b. Ebî Kesîr’den; Abdürrezzâk,²⁴¹⁹ Ebû Umâme’den; muhtasar olarak Taberânî ve Ebû Nuaym,²⁴²⁰ Muaz b. Cebel’den ise; Taberânî ve Beyhakî²⁴²¹ tahrir etmişlerdir. Ebû Hureyre rivâyetinin Büreyde rivâyetinden farklı olarak; “*Kur’an okur, geceleri onunla meşgul olur, helalini helal haramını haram bilirse*” diye başladığı ve “*oku ve derecelerde ilerle, yüksel, yukarı çık. Dünyada iken okuduğün gibi tertil üzere oku. Çünkü senin gideceğün yer, âyetin en sonunda olacak*” şeklinde sona erdiği görülmektedir. Yahya ve Ebû Umâme rivâyetleri ise Büreyde’den gelen mufassal rivâyete benzemektedir. Muaz rivâyeti ise “*Kur’an okur, onunla amel eder ve Müslüman toplumun (cemaat) içinde vefât ederse*” şeklinde başlamaktadır.

Ebû Hureyre rivâyetinin senesinde bulunan râvî Yahya b. Abdülhumejd el-Hamanî el-Kûfî (228/842) de tenkîd edilmiş bir râvidir. Bu kişinin Kûfe’de ilk defa Müsned derleyen kimse olduğu ifade edilmektedir. Yahya b. Maîn onun hakkında “sika, sadûk meşhur”,²⁴²² İbn Hanbel: “*Açıkça yalan söylerdi*”, Ali b. el-Medenî ve Nesâî “zayıf”,²⁴²³ Buhârî, “hakkında konuşulmuştur”, İbn Adıyy “lâ be’s e bih” hükmünü vermişlerdir.²⁴²⁴ Zehebî bir başka yerde “münkeru’l-hadis” olduğunu söylemiştir.²⁴²⁵ Heysemî de değişik yerlerde bu râvînin “zayıf” olduğunu

²⁴¹⁶ İBN HANBEL, V, 348-349.

²⁴¹⁷ İBN HANBEL, V, 348.

²⁴¹⁸ TABERÂNÎ, *Evsât*, VI, 51.

²⁴¹⁹ ABDÜRREZZÂK, III, 374.

²⁴²⁰ TABERÂNÎ, *Kebîr*, VIII, 291; EBÛ NUAYM, *Hilye*, V, 107.

²⁴²¹ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XX, 72; BEYHAKÎ, *Şuab*, II, 345-346.

²⁴²² İBN EBÎ HÂTİM, *Cerh*, IX, 168-169.

²⁴²³ SUYÛTÎ, *Tabakâtu’l-Huffâz*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1403, s. 185.

²⁴²⁴ UKAYLÎ, *Duafâ*, IV, 412-414; İBN ADİYY, *Kâmil*, VII, 238-239; ZEHEBÎ, *Mîzan*, VII, 198; MİZZÎ, *Tehzîb*, XXXI, 430-435.

²⁴²⁵ ZEHEBÎ, *Muğni fi’ d-Duafâ*, II, 739.

belirtmiştir.²⁴²⁶ Ancak Yahya b. Maîn'in ısrarla bu kimse hakkında "sika ve sadûk" demesi dikkatleri çekmektedir. Nitekim bu kişi hakkında kıskançlık ve hased nedeniyle aleyhte konuşanların olduğu ifade edilmektedir.²⁴²⁷

Sonuç olarak, senesinde tenkîd edilmiş râvi bulunan, metinlerinde ise bir takım problemlili ifadeler barındıran bu rivâyetlerin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

3. Deniz Kenarında Allah'ı Zikredenlerin Durumu

1. Abdullah b. Ömer (r.a.) Rasûlullah (s.a.v.) Hazretlerinden nakletti. "Her kim, derya kenarında bir kerre, 'Allahu Ekber' dese, Allah Teâlâ Hazretleri der: 'Ol kişi benden bir şey dilemese, hemin (sadece) maksudu ben olsam, kıyâmet gününde onun sevâbını Mîzan'a koyalar, yedi kat yerlerden ve göklerden ağır gele.'"²⁴²⁸

Müellif eserinin üçüncü bölümünde "Farklı Konular" bahsinde, deniz kenarında Allah'ı zikretmenin önemine işaret etmek amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

"Kim tekbir getirir, sonra da güneş batıncaya kadar deniz kenarında sesini yükseltirse, Allah ona denizdeki her bir damla adedince on sevap verir, on günahını siler ve derecesini de on kat artırır. Bir dereceden diğer derecenin arası, hızlı bir atın koşusuyla yüz yıllık yoldur" şeklindeki rivâyeti Muaviye b. Kurre b. İyâs'tan; Taberânî, Hakim ve Ebû Nuaym tahric etmişlerdir.²⁴²⁹ Ebû Nuaym rivâyete "garib" hükmünü vermiş, Muaviye b. Kurre b. İyâs'tan, Halife b. Humeyd dışında kimsenin rivâyet etmediğini, diğer râvî Füdeyk b. Süleyman'ın da rivâyetinde tek kaldığını söylemiştir.²⁴³⁰ Zehebî, Halife b. Humeyd ile ilgili olarak "bilinmediği (cehâlet) ve haberinin sâkit olduğunu" belirtmiştir.²⁴³¹ İbn Hacer ise *Telhis* adlı çalışmasında Zehebî'nin rivâyet hakkında "münkerun cidden" dediğini kaydetmiş, kendisi de

²⁴²⁶ HEYSEMÎ, *Mecma'*, I, 296; II, 230; III, 155; V, 150, 152, 235; VI, 93, 112, 114, 265, 274; VII, 160.

²⁴²⁷ İBN ADİYY, *Kâmil*, VII, 238-239; ZEHEBÎ, *Mîzan*, VII, 198; MİZZÎ, *Tehzîb*, XXXI, 430-435.

²⁴²⁸ AHMED BÎCAN, s. 282.

²⁴²⁹ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XIX, 29; HÂKİM, *Müstedrek*, III, 677; EBÛ NUAYM, *Hilye*, III, 125.

²⁴³⁰ EBÛ NUAYM, *Hilye*, III, 125.

²⁴³¹ ZEHEBÎ, *Mîzan*, II, 457. Ayrıca bkz. UKAYLÎ, *Duafâ*, II, 21; İBN ADİYY, *Kâmil*, III, 249; HEYSEMÎ, *Mecmâ'*, V, 288.

Zehebî'nin bu kanaatine katılmıştır.²⁴³² Sonuç olarak rivâyetin sened ve metin itibarıyla gerekli sıhhat şartlarını taşımadığı anlaşılmaktadır.

“Allah yolunda karada iken ‘tekbir’ getirenlere, ‘la ilahe illallahu vallahu ekber’ diyenlere verilecek çok büyük mükafatlarla ilgili” Abdullah b. Amr b. el-As²⁴³³ ve Abdullah b.Ömer’den²⁴³⁴ nakledilen rivâyetler de söz konusudur. Nitekim Said el-Kattân, İbn Ömer’den nakledilen bu rivâyetin “aslının olmadığını” söylemiştir.²⁴³⁵ Dârekutnî de mezkur rivâyetin “mevzû” olduğunu ifade etmiştir.²⁴³⁶ Zehebî ise “bâtıl” olduğunu belirtmiş,²⁴³⁷ İbn Hacer de ona katılmıştır.²⁴³⁸ Rivâyetin mevzû olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı şekilde, “her kim bir gece deniz kenarında nöbet tutarsa, ailesinin yanında bin sene geçiren kişinin amelinden daha faziletli bir iş yapmış olur. Bir sene üç yüz altmış gündür ve bir günün miktarı bin senedir” şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik’ten, İbn Ebî Âsım tahrir etmiş ve bu rivâyetin isnadının “zayıf” olduğunu belirtmiştir.²⁴³⁹ Ukaylî de, senedde yer alan râvî Said b. Halid b. Sâmi hakkında “lâ yutâbau alâ hadîsihi” demiştir.²⁴⁴⁰ Mizzî de aynı kanaati paylaşmıştır.²⁴⁴¹ Netice itibarıyla bu rivâyetin de uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Zîra az amele çok büyük sevaplar vaad eden rivâyetler konusunda konulmuş ölçüler bellidir. Bu itibarla, deniz kenarında nöbet tutanlara ve gazâ edenlere bu amellerine karşılık olarak çok büyük mükafatlar vaad eden benzeri rivâyetlerin Hz. Peygamber’e nispet edilmesi de doğru değildir. Bu bakımdan söz konusu rivâyetleri hiçbir sakınca görmeden alıp kullananların vebali gerektiren bir iş yaptıklarını hatırlamalarının yerinde olacağını düşünmekteyiz.

²⁴³² İBN HACER, *Lisân*, II, 407.

²⁴³³ HÂRİS, *Müsned*, II, 648.

²⁴³⁴ DEYLEMÎ, *Firdevs*, III, 520-521.

²⁴³⁵ İBN HİBBÂN, *Mecrûhîn*, I, 139.

²⁴³⁶ ZEHEBÎ, *Mizan*, VIII, 12;

²⁴³⁷ ZEHEBÎ, *Mizan*, I, 327.

²⁴³⁸ İBN HACER, *Lisân*, I, 33, 344.

²⁴³⁹ İBN EBÎ ÂSİM, *el-Cihâd*, (I-II), thk. Müsâid b. Süleyman er-Râşid el-Cümejd, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne, 1409, II, 693.

²⁴⁴⁰ UKAYLÎ, *Duafâ*, II, 102.

²⁴⁴¹ MİZZÎ, *Tehzîb*, X, 404.

F. Sabır

1. Sabredenlerin Durumu

1. Nakildir ki, Peygamber (a.s.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü olsa, münâdî nidâ eyleye ve diye ki: ‘Hani onlar ki, ehl-i fâzıldır?’ Bir kavim durugeleler. Ve diyeler ki: ‘Biz ehl-i fâzılız.’ Ferişteler diyeler: ‘Fazlınız nedir?’ Ol kavim diye: ‘Kaçan bir kişi bize zulm eylese, sabr ederdik ve cahillik eylese tahammül ederdik.’ Ferişteler diyeler: ‘Uçmaka girin ki, (فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ) ‘Fe ni’ me ecrü’l-âmilîn.’^{2442,2443}

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde, sabreden kimselerin âhirette karşılaşacakları güzel durumları bildirmek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Bîcan’ın naklettiği rivâyetle, Ebû Nuaym’ın *Hilye*’sinde Ali b. el-Hüseyin’den naklettiği şu rivâyet arasındaki benzerlik dikkatleri çekmektedir. “*Kıyâmet günü bir münadî nidâ eder: ‘Nerede faziletli?’ İnsanlardan bir grup ayağa kalkarlar. Onlara denilir: ‘Cennete doğru yola çıkın!’ (Onlar yola koyulurlar). Melekler onları (yolda) karşılar ve sorarlar: ‘Nereye gidiyorsunuz?’ Onlar da: ‘Cennete’ derler. Melekler: ‘Hesaptan önce mi?’ diye sorarlar. Onlar: ‘Evet’ derler. Melekler: ‘Peki siz kimsiniz?’ Onlar: ‘Biz fazilet ehliyiz’ derler. Melekler: ‘Faziletiniz ne peki?’ diye sorarlar. Onlar: ‘Birisi bize cahillik ettiğinde, yumuşak davranırdık. Zulme uğradığımızda sabr ederdik. Birisi bize kötülük yaptığında affederdik.’ Melekler: ‘Girin öyleyse cennete! Dürüst ve erdemlilerin mükafatı ne de güzeldir!’ derler.*”²⁴⁴⁴ Aynı rivâyeti Kurtûbî,²⁴⁴⁵ sabredenlerle ilgili benzer bir rivâyeti ise İbn Kesîr *Tefsîr*’lerinde zikretmişlerdir.²⁴⁴⁶ Ayrıca Abdullah b. Selam ve Ali b. el-Hüseyin’den gelen benzer rivâyetler de söz konusudur.²⁴⁴⁷ Ahmed Bîcan’ın bu rivâyeti ihtisar ederek eserine aldığı anlaşılmaktadır. Özetle temel hadis kaynaklarından ziyade bir takım tefsirlerde yer alan bu tür rivâyetlerin Abdullah b.

²⁴⁴² Al-i İmrân, 3/136; Zümer, 39/74.

²⁴⁴³ AHMED BÎCAN, s. 404.

²⁴⁴⁴ EBÛ NUAYM, *Hilye*, III, 139-140.

²⁴⁴⁵ KURTÛBÎ, *Tefsîr*, XVI, 40-41.

²⁴⁴⁶ İBN KESÎR, *Tefsîr*, I, 198.

²⁴⁴⁷ KURTÛBÎ, IX, 313.

Selam gibi kişilerden geliyor olması da düşündürücüdür. Bu bakımdan rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan konuyla ilgili benzer bir rivâyeti, Enes b. Mâlik'ten; Beyhakî ve Deylemî tahrir etmişlerdir.²⁴⁴⁸ Bu rivâyetin isnadında metrûk râvî Fadl b. Yesâr²⁴⁴⁹ bulunmaktadır. Nitekim Ukaylî de rivâyeti, *Du'afâ*'sında Fadl b. Yesâr'ın tercemesinde zikretmiştir.²⁴⁵⁰ İbn Hacer aynı râvî için "hadisinin mütâbii bile yoktur" diyerek rivâyetin baş tarafını nakletmiştir. Beyhakî'nin tahrir ettiği rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Münâdî iki defa: 'Allah'ın üzerinde kimin ecri varsa cennete girsin' der. Kardeşini affeden kalkar (ve cennete girer). (Zîra) Allah Teâlâ: '...Kim (düşmanını) affeder ve barış yaparsa mükâfaatı Allah katındadır...*"²⁴⁵¹ buyurmaktadır. Deylemî'nin rivâyetine göre de Hz. Peygamber: "*Allah kıyâmet günü bir münâdî gönderir de o münâdî: 'Allah'ın üzerinde kimin ecri varsa ecrini alsın der, o da alır' buyurmuşlardır. 'O ecir nedir?' denilmiş, Hz. Peygamber: 'Dünyada zulmedilen, fakat affeden ve barışan kimsedir. Onun mükafatı Allah'a aittir. Onlar da bu ecirlerini alırlar...'* lafzıyla sevk etmiştir. Sonuç olarak her ne kadar bu rivâyetler, mânâ olarak söz konusu âyete muvafık olsalar da, hadis tekniği açısından gerekli sıhhat şartlarını taşımamaktadır.

2. Güzel Söz Söyleyenlerin Durumu

1. Peygamber (a.s.) dedi: "Uçmakta bir saray vardır. Ona dâru'l-ferah derler. Şol kişiler ona girerler ki, bir Müslüman karındaşının gönlüne ferah bıraka latif sözler ile."²⁴⁵²

Müellif eserinin beşinci bölümünde, "Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri" bahsinde güzel sözlü, nazik ve kibar insanların cennette karşılaşacakları sarayları haber vermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiş ve müslümaların birbirlerine latif sözler söylemelerini teşvik etmeyi amaçlamıştır.

²⁴⁴⁸ BEYHAKÎ, *Şuab*, VI, 315; DEYLEMÎ, *Firdevs*, V, 259.

²⁴⁴⁹ ZEHEBÎ, *Mîzân*, V, 438; İBN HACER, *Lisân*, IV, 452.

²⁴⁵⁰ UKAYLÎ, *Duafâ*, III, 447.

²⁴⁵¹ Şûrâ, 42/40.

²⁴⁵² AHMED BÎCAN, s. 449.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

Ancak bu rivâyete benzeyen hadisler bulunmaktadır. Nitekim; Enes b. Mâlik ve Hz. Âişe'den nakledilen rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Cennette bir saray vardır. Ona ‘dâru’l-ferah’ derler. Oraya çocukları sevindirenlerden başkası giremez.”* Enes rivâyetini Zehebî, Muhammed b. Abde b. Harb Ebû Ubeydullah el-Kâdî el-Basrî'nin (313/925) tercemesinde zikretmiştir. Bu râvî hakkında Burkânî ve başkaları “metrûk”, İbn Adıyy, *“kezzâb, görmediği kişilerden hadis rivâyet eder”* ve Dârekutnî “lâ şey” hükmünü vermişlerdir.²⁴⁵³ İbn Hacer de aynı kanaatleri tekrarlamıştır.²⁴⁵⁴ Hz. Âişe rivâyetini ise İbn Adıyy, râvî Ahmed b. Hafs b. Ömer b. Hâtim el-Cürcânî'nin tercemesinde nakletmiş, bu kişinin “münker hadisler” rivâyet ettiğini ifade etmiş ve “lâ yutâba’ aleyh” hükmünü vermiştir. Rivâyetini de münker hadislere örnek olarak zikretmiştir. Diğer taraftan İbn Adıyy, *“bu kişinin belki kasten yalan söylemediğini, ama hafızasından rivâyet ettiği için hata etmiş olabileceğini”* belirtmiştir.²⁴⁵⁵ Öte yandan İbnü'l-Cevzî, rivâyeti *Kitâbu'l-Mevzûât*'ında nakletmiş, Ahmed b. Hafs'ın “münkeru'l-hadis” olduğunu söylemiş ve isnadda yer alan diğer râvî İbn Lehîa'nın “zayıf” olduğunu kaydetmiştir.²⁴⁵⁶ Sonuç olarak, isnadında cerh edilmiş râvîler bulunan rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

2. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) Hazretleri dedi: “Ya Rasûlellah! Kâfirler ile gazâ etmekten artık (daha fazla) gazâ var mıdır?” Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) dedi: ‘Hak Celle ve Alâ Hazretlerinin gâzîleri vardır yeryüzünde, şehidlerden efdaldır.’ Ben dedim: ‘Ya Rasûlellah onlar kimlerdir?’ Rasûl (a.s.) dedi: ‘Emri bi'l-ma'ruf ve'n-nehî anî'l-münker edenlerdir. Ve ol Tanrı Teâlâ hakkı için ki, benim nefsim onun kudret elindedir. Uçmakta gurfeler vardır ki şehidler gurfelerinden yücedir. Kızıl yakuttan ve yeşil zümrüden. Ve her gurfenin üç

²⁴⁵³ ZEHEBÎ, *Mîzan*, VI, 246.

²⁴⁵⁴ İBN HACER, *Lisân*, V, 272-273.

²⁴⁵⁵ İBN ADİYY, *Kâmil*, I, 199.

²⁴⁵⁶ İBNÜ'L-CEVZÎ, *Mevzûât*, II, 510. Ali Boyacılar, benzer rivâyetlerden söz etmektedir. bkz. 5 no'lu dipnot II, 510. Ayrıca rivâyetin yorumu için bkz. MÜNÂVÎ, II, 468-469.

yüz kapısı vardır. Ve her kişiye üç yüz hûri vereler. Ve ol hûriler diyeler: ‘Bilir misiniz dünyada emri bi’l-ma’ruf ve’n-nehyi ani’l-münker ettikleri? İş bu atalar (ödüller) onun içindir ki’ diyeler. Geri kalan amelleri anmayalar.’²⁴⁵⁷

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Emr-i bi’l-Ma’ruf ve’n-Nehyi ani’l-Münker” bahsinde, iyiliği emredip kötülükten sakındıran kimselerin şehidlerden daha üstün bir konumda olacaklarından bahsetmek ve Müslümanları özendirmek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Ancak benzer rivâyetler söz konusudur. Nitekim Enes b. Mâlik’ten nakledilen hadis şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Size peygamberler veya şehidlerden oluşmayan bir kavmi haber vereyim mi? Kıyâmet gününde nebîler ve şehidler onların Allah katındaki makamlarına imrenirler. Onlar nurdan minberler (koltuklar) üzerinde olacaklardır.”* Dediler: *‘Onlar kimlerdir?’* Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: *‘Onlar Allah’ın kullarına Allah’ı sevdirebilirler. Allah’ı da kullara sevdirebilirler. (Bu kimseler) nasihat etmek için yeryüzünde dolaşırlar.’* Dedik ki: *‘Allah’ı kullara sevdireyorlar. Peki, ya kulları Allah’a nasıl sevdireyorlar?’* Hz. Peygamber şöyle dedi: *‘Onlara Allah’ı sevmelerini emrederler ve nehyederler. Yani; Allah’ın hoşlanmadığı şeylerden (sakındırırlar). Onlar (bu emirlere ve nehiylere) itaat ettikleri zaman Allah ta onları sever.’* Rivâyeti Beyhakî ve Deylemî tahrir etmişlerdir.²⁴⁵⁸ İsnadda yer alan Vâkid b. el-İcma’ en-Nadarî tenkîd edilmiş bir kimsedir.²⁴⁵⁹ Vâkid b. el-İcma’ hakkında Ebû Hâtim “sika” derken, İbn Rakkâşi “hadisinde nekarat olduğu gerekçesiyle ‘zayıf’” demiş, İbnü’l-Cârud da *Duafâ*’sında zikretmiştir.²⁴⁶⁰ İbn Hibbân; *“zayıf kimselerden mevzû şeyler rivâyet ettiğini”* söylerken, Dârekutnî “zayıf” hükmünü vermiştir.²⁴⁶¹ İbn Adıyy de, rivâyeti râvînin

²⁴⁵⁷ AHMED BÎCAN, s. 352.

²⁴⁵⁸ BEYHAKÎ, *Şuab*, I, 367; DEYLEMÎ, *Firdevs*, I, 133-134. Bu rivâyetle ilgili değerlendirme için bkz. SAKLAN, Bilal, *Kûtu’l-Kulûb’daki Tasavvufî Hadisler*, s. 220-221.

²⁴⁵⁹ UKAYLÎ, *Duafâ*, IV, 331; VII, 92.

²⁴⁶⁰ İBN HACER, *Lisân*, VI, 215.

²⁴⁶¹ İBNÜ’L-CEVZÎ, *Duafâ ve’l-Metrûkîn*, III, 182.

tercemesinde nakletmiş ve “hadisten pek fazla anlamadığını” söylemiştir.²⁴⁶² Buhârî ise, hadisinin “sahih” olmadığını belirtmiştir. Ukayli ise râvînin tercemesinde bu rivâyeti zikretmiş ve “rivâyetine mutâbaat olunamayacağını” kaydetmiştir.²⁴⁶³ Öte yandan rivâyeti yorumlayan Hakîm et-Tirmîzî, “kullara Allah’ı sevdirmeyi”; “O’nun verdiği nimetleri ve ihsanları hatırlatmak”, “Allah’a kulları sevdirmeyi” ise; “bu kimselerin taati emretmeleri ve insanların da Allah’ın emrine uyması sonucunda Allah’ın bu kulları sevmesi” şeklinde açıklamıştır. Tirmîzî, Allah’ın dinine yeryüzünde insanları çağırmak, kendi zamanlarında bu çağrıyı yapmakta kararlı olmak ve bu güzellikleri yaşamak gerektiğini ifade etmiş ve “...(ey Rabbimiz!) bizi sana karşı sorumluluk bilinci taşıyan kimseler için örnek ve öncü yap!...”²⁴⁶⁴ âyetinde ifade edildiği şekliyle dua eden kimseyi Allah’ın övdüğünü söylemiştir.²⁴⁶⁵

Sonuç olarak tahririni yaptığımız rivâyetin senedine yönelik eleştiriler olduğu gibi metninde de problemler olduğu görülmektedir. Şöyle ki; iyiliği emredip kötülükten sakındıranların, esas görevi bu olan peygamberlerden ve bu görevi yaparken hayatlarını ortaya koyarak şehid olanlardan daha üst mertebelere kendilerini layık görmeleri ciddi bir hatadır. Dolayısıyla konuları tartışılmayacak olan nebîlerle, siddîklarla, şehidlerle ve salih kimselerle kendilerini kıyaslamaya kalkışanların yanlış olduklarını söylemek yanlış olmasa gerektir. Bu itibarla bu tür kıyaslamaların yapıldığı bu ve benzeri rivâyetlerin uydurma olmalarının kuvvetle muhtemel olduğunu düşünmekteyiz.

3. Ölüme Hazır Olanların Durumu

1. Abdullah b. Mes’ud, Peygamber’den (s.a.v.) nakleler. Peygamber’imiz (s.a.v.) dedi: “Yarın kıyâmet gününde bir kavim geleler. Halkın üzerinden yel gibi geçeler, uçmağa gideler.” Dediler: ‘Ya Rasûlellah onlar kimlerdir? Rasûlullah (s.a.v.) dedi: ‘Onlar onlardır ki, her zaman ölümlerine muntazırlar idi (hazır beklerlerdi). ‘Ne vakit ecel gele, âhirete gideriz’ derler idi.”²⁴⁶⁶

²⁴⁶² İBN ADİYY, *Kâmil*, VII, 92.

²⁴⁶³ UKAYLÎ, *Duafâ*, IV, 331.

²⁴⁶⁴ *Furkân*, 25/74.

²⁴⁶⁵ HAKÎM et-TİRMÎZÎ, *Nevâdir*, IV, 76.

²⁴⁶⁶ AHMED BÎCAN, s. 401.

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde, dünyada iken ölüme hazır olanların kıyâmet gününde hesapsız cennete gideceklerini belirtmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

4. Dervişlerin Durumu

1. Ali (k.a.v.), Rasûl'den nakleder. Rasûlullah (a.s.) Mi'rac gecesinde Hak Celle ve Alâ Hazretlerine dedi: “Ya Rabbî! Hangi amel sana efdaldır?” Hak Celle ve Alâ Hazretleri dedi: ‘Ya Ahmed! Benim katımda tevekkülden efdal bir amel yoktur. Benim kısmet ettiğime râzı olmaktan yeğ (iyi) amel yoktur. Ya Ahmed! Benim mahabbetim vâciptir şunlara ki, benim için sevişeler ve halkı birleştireler. Benim gerçek tâliplerim onlardır ki, mahlûka nazar eyleyeler ve karınları boş ola dünya taâmından. Zîra onların taâmı, benim zikrimden ve mahabbetimden ve rızamdan bırakır. Ya Ahmed! Eğer diler isen, cemîi halktan zâhid olası. Dünyadan zâhid ol ve âhirete râğbet eyle. Rasûl (a.s.) dedi: ‘Ya Rabbî! Dünyadan zâhid olmak nedir? Ve âhirete râğib olmak nedir?’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Dünya nimetlerinden az al. Zâhira (mal) cem eyleme (toplama). Ve benim zikrime daim ol. Rasûl (a.s.) dedi: ‘Senin zikrine daim olmak nicedir?’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri dedi: ‘Halktan kesil. Halvet yerlerde bana ibâdet eyle.’ Rasûl (a.s.) dedi: ‘Ya Rabbî! Beni bir amele kılavuzla ki, onun sebebiyle sana yakım olam.’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri dedi: ‘Geceyi ibâdetle geçir. Ve gündüzü açlık ile geçir. Ya Ahmed! Her kişide ki üç haslet ola, ben onu uçmağa koyam.’ Rasûl (s.a.v.) dedi: ‘Ol üç haslet nedir?’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri dedi: ‘Dilini benim zikrimden gayri nesneye depretmeye. Ve gönlünü şeytan vesvesesinden saklaya. Ve açlığı, gözünün nuru bile.’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri dedi: ‘Ya Ahmed! Eğer açlık ve halvet ve ebsem olmak halavetini tadaydın ve bunlardan mîras olanları bileydin, cemi kemâlâtı bulurdun.’ Rasûl (a.s.) dedi: ‘Ya Rabbî! Onlardan mîras nedir?’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri dedi: ‘Dilinde hikmet sözleri câri olur. Ve gönlünde benim mahabbetim olur. Ya Muhammed! Allah’ı sevmek, dervişleri sevmektir ve onlara yakın olmaktır.’ Rasûl (a.s.) dedi: ‘Ya Rabbî! Dervişler kimlerdir?’

Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Dervişler onlardır ki, az nesneye râzı olalar. Ve açlığa sabreyeyeler. Ve nimetler şükr eyleyeler. Ve yalan söylemeyeler. Ve bana âsî olmayalar. Ve şol nesne ki elinden gitti ona melul olmayalar. Ve şol nesne ki, eline girdi ona ferah olmayalar (sevinmeyeler). Ve cemîi halde (bütün hallerinde) bana tevekkül edeler. Ya Ahmed! Dervişlere yakın ol ve baylara (zenginlere) uzak ol. Güzel taamlar yeme ve güzel libaslar (elbiseler) giyme. Tahkika (şurası gerçektir ki) nefis, her şeye me’vadır (isteklidir). Sen onu ibâdete çekersen, ol seni masiyete (günaha) çeker. Kaçan nefis tok olsa, âsî olur. Ve aç olsa şikâyet eder. Kaçan derviş olsa, ceza eder ve bay olsa, azıp beni unuturlar. Eğer emin olsa gâfil olur. Ya Muhammed! Dünyaya ve ehl-i dünyaya gazâb eyle. Ve âhirete ve ehl-i âhîret mahabbet eyle.’ Rasûlullah (s.a.v.) dedi: ‘Ya Rabbî, ehl-i dünya kimdir? Ve ehl-i âhîret kimdir? Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Ehl-i dünya oldur ki, malı ve ehli ve iyâli ve kavmi ola. Ve gazâbı ola, az nesneye râzı olmaya. Ve her kime ki şerri dokuna, özür etmeye (dilemeye) ve kimse ondan özür dilese, kabul etmeye. Taat vaktinde kahil ve masiyet vaktinde bahadır ola. Ve fikri uzun (tûlü emel sahibi) olup, eceli yakın ola. Ve nefesine hesaplamaya (hesâba çekmeye). Ve nimetler geldiği vakit şükr eylemeye. Ve belâlar geldiği vakit, sabr eylemeye. Ve daim halkı müsâvî tuta, kendinden ululara (büyüklerle) hürmet eylemeye. Ve kendinden aşağıya rahmet eylemeye. Ve nefis ehli katında akıllardır ve akıllar katında cahillerdir. Ya Ahmed, ehl-i âhîret oldur ki yüzü güzel ola. Ve hayâlı ola. Ve şerri (zararı) az olup, faidesi çok ola. Ve sözleri mevzûn (ölçülü) ola. Ve nefislerini daim hesaplayalar. Ve gönülleri dâim uyanık ola. Ve gözleri dâim benim mahabbetimden ağlaya. Ve dilleri dâim benim zikrim edeler. Ve nimet yeseler, evvelinde benim hamdim edeler ve âhirinde şükr edeler. Onların duaları katımda yücedir ve münâcâtları makbuldür. Asla gayrıya meşgul olmazlar. Ve çok taam istemeyeler. Ve latif libaslar giymeyeler. Kendilerini ölmüş bileler. Ve evleri meşhed ola. Ve giydikleri kefen gibi ola. Ve kendileri bîcan (cansız, ölü) gibi ola. Ve dünya ve âhîret onların katında beraber ola. Halk bir kerre ölürse, bunlar günde bin kerre öle. Nefislerin öldürmek ile ve şeytan iğvasına uymamak ile. Kaçan namaza dursalar, berk bünyadlar (sağlam binalar) gibi duralar. Benden gayrıya meşgul olmayalar. İzzetim hakkı için, onlara ebedî hayât verem. Kaçan

ruhları cesetlerinden müfareket eylese (ayrılrsa), melekü'l-mevti onlara musallat eylemem. Ve onların ruhunu benden gayrı kimse almaya. Ve canlarına gönül kapısını açam ve uçmağa buyuram. Hûriler ve gilmanlar ve vildanlar ve yemişler onlara karşı geleler. Ve Arş'tan onlara raiha-i tayyibe ile yeller verem. Ve onlar ile benim aramda asla hicap yoktur. (و جنات لهم فيها نعيم مقيم خالدين فيها ابدًا) “Ve cennatin lehüm fiha neimün mukimün halidîne fihâ ebedâ. İnnellahe indehu ecrun azîm.”²⁴⁶⁷ ‘Ya Ahmed! Hiç bilir misin ki, zâhidlere benim katımda ne vardır?’ Rasûl (a.s.) dedi: ‘Bilmezem Ya Rabbî!’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Halk kıyâmet gününde, yine yaratılacak ve hesapta münâkaşa olunacak. Onlar eminlerdir benim hesâbımdan. Ve uçmağın miftâhını onlara veririm. Hangi kapıdan dilerlerse gireler. Ve benim cemâlim bir lahza onlardan gâib olmaya. Ve uçmaktan onlara dört kapı açam. Birinden, gece ve gündüz benim hediyelerim gele. İkincisinden, bana nice dilerler ise nazar edeler, zahmetsiz ve hicabsız. Üçüncüsünden cehenneme nazar edip göreler ki, zâlimler nice azap olur. Dördüncüsünden, kızlar ve oğlanlar geleler.’ Rasûlullah (s.a.v.) dedi: ‘Ya Rabbî! Onlar hangi zâhidlerdir ki, onları bu resme vasf edersin?’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri dedi: ‘Onlar şol kimselerdir ki onların evleri yok ki harap ola, melûl olalar (üzüleler). Ve oğlanları yoktur ki, ölürse mahzun olalar. Ve malları yoktur ki, elinden giderse gussâlanalar. Ve taamları yoktur ki, hisâb ola. Ve yumuşak kaftanları yoktur, giyip fahr edeler (övüneler). Ve yüzleri gece ibâdet ve gündüz oruç tutmaktan sararmıştır. Ve dilleri benim zikrimden gayriye meşgul kılmaktan sâmit olmuştur (susarlar). Ne cehennemden korkarlar ve ne cennet umarlar. Belki benim için ibâdet ederler.’ Rasûl (a.s.) dedi: ‘Ya Rabbî! Benim ümmetimden buncileyin (bu kadar çok) ibâdet eden zâhid var mıdır?’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri dedi: ‘İşbu resme zâhidler, peygamberlerdir ve zâhidlerdir.’ Rasûl (a.s.) dedi: ‘Ya Rabbî, benim ümmetimin zâhidleri mi çoktur, yoksa Ben-î İsrâil kavminin zâhidleri mi çok?’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri dedi: ‘Senin zâhidlerin yanında, Ben-i İsrail zâhidleri bir ak öküzün arkasında, bir kara kıl gibidir.’ Rasûl (a.s.) dedi: ‘ Ya

²⁴⁶⁷ Teybe, 9/21-22; “Rableri onları kendi katından (doğup gelen) bir rahmetle (kendi) hoşnutluğuyla ve (nihâyet) kendilerini kesintisiz bir doyum ve mutluluğun beklediği o hasbahçelerle müjdeliyor. İçlerinde ebedîyen yerleşip kalacakları (bahçelerle). Demek ki, katında en büyük ödülü koyan Allah'tır!”

Rabbî, niçin benim ümmetim onlardan çoktur?’ Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Ben-i İsrail kavmi, yakîn verdiğimden (verdikten) sonra şek ettiler. Ve kalpleri karar bulduğundan sonra, yine inkâr ettiler. Ve senin ümmetin şeki (şüpheyi) terk edip, yakîn üzerine oldular.’ Rasûl (a.s.) dedi: ‘Hamd ve şükr ettim ol Allah’a ki, benim ümmetim zâhidlerin, onlardan ziyâde eyledi. İlâhî! Ümmetimi esirge ve rahmet eyle. Ve onlara kâmil îmân ver ki, ondan sonra şek olmaya. Ve onlara havf verdikten sonra, gâfil olmaya. Ve ilim verdikten sonra cehl verme. Ve akıl verdikten sonra, hevây-ı nefis verme. Ve kurb (yakınlık) verdikten sonra, bu’d (uzaklık) verme. Ve zikir verdikten sonra unutturma. Ve sabır verdikten sonra, şikâyet verme. Ve gönüllerine hayâ verdikten sonra, onları nefis âfâtından ve dünya ve âhiret âfâtından emin eyle.’ Hak Teâlâ dedi: ‘Ya Ahmed! Şüphelerden sakınmak dînin evvelidir ve âhiridir. Ve senin üzerine olsun sâmit olmak (az konuşup, çok dinlemek). Zîra sâmitlerin gönlünü, samt ile anlarım. Ve mütekellimlerin (çok ve lüzumsuz konuşanların) gönlünü çok söylemek ile harap ederim. Ya Ahmed! İbâdet on bölüktür. Dokuz bölüğü, helal yemektir. Ve bir bölüğü sâmit olmaktır. Ve bir kişi sâmit olsa ve oruç tutsa, anın ıvazı nedir bilir misin?’ Rasûlullah (s.a.v.) dedi: ‘Bilmezem.’ Hak Teâlâ dedi: ‘Savmın ve samtın mîrası, hikmettir. Ve hikmetin mîrası, marifettir. Ve mârifetin mîrası, bana yakîn olmaktır. Her kim benim rızam ile amel eylese, ona haslet-i selâse (üç özellik) veririm. Biri budur ki, bir ilim öğreteyim ki, onda asla cehl olmaya. Ve bir zikir öğreteyim ki, asla nisyânı olmaya. Ve bir mahabbet öğreteyim ki, asla gayriyi sevmeye. Kaçan beni sevse, ben dahî onu severim ve halka dahî sevdirim. Ve onun gönlünden bir kapı açarım. Daim benim cemâlime nazar eder. Ve benim kelimimi, ferîştehlerin kelamını işittiririm. Ve ona sırlarımdan nesne öğretem ki, halk onu bilmezler. Ve ona hayâ libasın giydiririm. Cemûi halk, ondan hayâ edeler. Ve gönlünü, marifetin hazinesi eylerim. Ve uçmak ve Tamû sırların bildiririm. Ve kıyâmet gününde hesap eylemezem ve kabrinde Münker ve Nekir ona sual eylemez. Onun ile benim aramda tercüman eylemezem ve cemûi haberleri benimle söyleşir. Ve Sırat köprüsün geçe görmeyeler. Ondan sonra uçmağı zeyn eyleyem. Nebîler ve şehidler ile uçmağa gireler. Her kim bu resme (şekilde) ibâdet etmek istese, asla dünyayı sevmesin. Ve dünya ehlini sevmesin. Ve melekü’l-mevti görmeğe

müştak olsun. Nitekim uçmağı görmeğe müştak olur ve ruhu cesedinden çıka. Bir kıl yağdan çıkar gibi çıka. Ve feriştehler başı üzerinde duralar. İki kase getireler. Birinde kevser şarâbı ola. Ve birinde cennet şarabı ola. Ruhuna içireler ve ölüm acısı ondan gide ve Arş'ın sağ yanında olan feriştehler diyeler: 'Dünyayı nice koyup gittin.' Ol kişi diye: 'Bilmezem. Ol vakit ki, Hak Teâlâ beni yarattı, ondan beri Hakk'tan korkarım. Dünyaya nazar eylemedim mahabbetle. Ve dünya ehliyle oturmadım.' Hak Teâlâ Hazretleri diye: 'Kulum gerçek söyler. Kulumun cismi dünyada idi ve canı benimle beraberdi. Ey benim kulum, dile benden ne dilersen.' Ol kişi diye: 'Eğer beni bunda yetmiş kerre pâre pâre eyleseler senin rızan için, râzı olurum. İlâhî! Bana hud (zaten) eğer sen ikram eylemezsen, mağbûnam ve ben mağlûbam, eğer yardım eylemezsen. Ve ben zayıfam, eğer sen kuvvet vermezsen. Ve ben ölüyem, eğer sen zikrin ile diri görmezsen.' Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) dedi: 'Ya Rabbî, senin rızanı nice dileyim. Hak Teâlâ Hazretleri dedi: 'Seninle benim aramda hicap yoktur. Hangi vakit bana gelmek istersen gel. Benim dostlarım onlardır ki, halktan kaçarlar. Ve dâr-ı beka'ya intikal ve dâru's-şeytandan, dâru'r-Rahman'a gelirler. Ya Ahmed! Hiç bilir misin ki, seni gayri (diğer) peygamberlerden efdal niçin yarattım?' Rasûl dedi: 'Bilmezem ya Rabbî!' Hak Teâlâ Hazretleri diye: 'Bana yakının gökçektir. Ve hüs-ü hulkun vardır. Ve nefsin sehâveti vardır. Eğer dilersen sana îmân mahabbetin bildireyim. Nefsini hâlis eyle ve dilini ebsem eyle. Ve gönlün ile dilin bir olsun. Ve benden kork. Eğer böyle edersen ola ki, benden emin olasın. Eğer böyle etmezsen, helâk olanlardan olasın. Ya Ahmed! İzzetim hakkı için, âbidlerin evvel ibâdeti ve evvel tövbesi aklıktır ve sâmitliktir. Ve halktan kesilmektir. Ve evvel günahı âbidlerin karnı tok olmaktır. Ve 'mâlâyânî' (boş ve lüzumsuz) söylemektir dili. Ve halka karışmaktır. Kaçan bir kulum aç olsa ve dilini saklasa (söylemese), ben ona hikmet kelimelerini bildiririm. Eğer kâfir dahî olursa, amma ol hikmeti ona hizmet kılam. Ve eğer ol kulum mü'min olsa, ona hikmet sözlerin bildiririm ve ol hikmeti ona nur ve rahmet ve şifa kılam. Ve şunu ki bilmezdi bildirem. Ve şunu ki görmezdi gösterem ve dâim kendi nefsinin ayıbın göre. Hatta gayri (başka) kişinin ayıbından fâriğ ola. Ve şeytan ona yol bulmaya. Ve nefsi ona hile eylemeye. Ya Ahmed! Bana aklıktan ve sâmit olmaktan yeğ ibâdet yoktur. Bir kişi aç olsa ve

dilini saklasa, ona âbidler sevâbın verem. Ve gerçek âbid oldur ki, onda yedi nesne ola. Biri şehidlerden sakına. Ve biri, sâmit ola‘mâlâyânî’den. Ve biri, her dem benden korka. Ve biri, halvette benden utana. Ve biri, az yiye. Ve biri, dünyaya ve ehl-i dünyaya düşman ola. Ve yedinci oldur ki, benim için halk ile düşman ola. Ya Ahmed! Bir kişi beni sevse, bende onu severim. Ol vakit ki ibâdet kavî ola. Ve az pahalı nesne giye. Ve secdesi daim ola. Ve namazda çok dura. Ve ekseri vakit sâmit ola. Ve bana tevekkül eyleye. Ve çok ağlaya. Ve az güle. Ve nefesine muhalefet eyleye. Ve ilim ehli ola. Ve zühd ve takva ehli ola. Ve ulemâya dost ola. Ve dervişlere yoldaş ola. Ve benim rızam isteyen hışmımdan kaç. Ve benden kaçmaya ve gûnahtan kaç. Dâim benim zikrim ile meşgul ola. Ve dâim tesbih ede. Ve va’dine sâdık ola. Ve namazında benden korka. Ya Ahmed! Bir kişi, yerler ve gökler ehli kadar ibâdet etse ve yalıncaklara (çıplak fakirlere) kaftan giydirse ve açlara taam yedirse, ondan sonra ben onların gönlünde zerre kadar dünya mahabbeti görsem, ben onu komşu edinmezem. Ve benim mahabbetimi onun gönlünden çıkarırım. Ve onun gönlünü zulmette bırakırım.”²⁴⁶⁸

Bîcan, eserinin ikinci bölümünde “Vahyin Sırları” bahsinde, dervişlerin özelliklerinden ve nâil olacakları nimetlerden bahsetmek maksadıyla bu uzun rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Suyûtî, bu tür uzun hadisleri genellikle kıssacıların uydurdukları kanaatindedir.²⁴⁶⁹

2. Rasûl (a.s.) Hazretleri buyurur: “Ya Âişe! Dervişlerle oturup kalk ki, dünyada bunlar ile oturmak, âhirette onlar ile bile oturmaktır. Bedüristi (doğrusu), dervişlerin duası müstecâb(tır). Ve âhirette baylardan beş yüz sene

²⁴⁶⁸ AHMED BÎCAN, s. 217-222. (Müellif, bu uzun rivâyeti aktardıktan sonra: “İmdi, *esrar-ı vahiy*, otuz iki kelime idi, onu bir bir beyan ettik” şeklinde bir açıklama yapmakta ve dervişliği övmekle ilgili bütün söylediklerini bu rivâyete dayandırmaktadır. Bkz. s. 222).

²⁴⁶⁹ SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tedribü’r-Râvî fi Şerh-i Takribi’n-Nevevî*, Mektebetü’l-İlmiyye, Mısır, 1959, s. 83.

mukaddem, cennete girerler. Ya Âişe! Kıyâmette benim ile buluş ki, ben âhirette dervişler ile bile olurum.”²⁴⁷⁰

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Fakirlik” bahsinde, dervişliği ve fakirliği özendirmek ve bu kimselerin âhirette Hz. Peygamber ile birlikte olacaklarını belirtmek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak buna benzeyen bir başka rivâyet şu şekildedir: “*Rasûlullah duasında şöyle derdi: ‘Allah’ım beni fakir olarak yaşat, fakir olarak canımı al ve kıyâmet günü fakirlerle beraber haşret!’* Hz. Âişe: ‘*Niçin ey Allah’ın Rasûlü?’* diye sordu. Hz. Peygamber: ‘*Çünkü onlar zenginlerden kırk yıl önce cennete gireceklerdir. Ey Âişe, fakirleri yarım hurmayla bile olsa boş çevirme. Ey Âişe, fakirleri sev ve onları kendine yakın et. Böylece Cenâb-ı Allah da kıyâmet günü seni kendine yakın eder*’” şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik’ten; Tirmîzî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.²⁴⁷¹ Tirmîzî rivâyete “garîb” hükmünü vermiştir. Aclûnî de “garîb” olduğu konusunda Tirmîzî’ye katılmıştır. O, İbnü’l-Cevzî ve Teymiyye’nin bu rivâyetin “mevzû” olduğunu ifade ettiklerini belirtmiş, ancak onların bu görüşlerine itibar etmemiş, İbn Hacer ve Şeyhu’l-İslâm Zekeriyâ’nın yorumlarına iştirak etmiştir.²⁴⁷² Sonuç olarak, tahririni yaptığımız bu rivâyetin mevzû olduğu anlaşılmaktadır.

Fakirliği özendiren bir başka rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kıyâmet günü Allah (c.c.) der: ‘Dostlarımı bana yaklaştırın!’ Melekler sorarlar: ‘Senin dostların kimlerdir?’ Allahû Teâlâ şöyle der: ‘Müslümanların fakirleridir.’ Bunun üzerine fakirler O’na yaklaştırılırlar.*” Rivâyeti Enes b. Mâlik’ten Deylemî tahrir etmiştir.²⁴⁷³ Bu rivâyetin de uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

²⁴⁷⁰ AHMED BÎCAN, s. 353.

²⁴⁷¹ TİRMİZÎ, 34/Zühd, 37 (IV, 577-578); BEYHAKÎ, **Kübrâ**, VII, 12; **Şuab**, II, 167; VII, 340. Benzer bir rivâyetle ilgili değerlendirme için bkz. SAKLAN, Bilal, **Kûtu’l-Kulûb’daki Tasavvufî Hadisler**, s. 320.

²⁴⁷² ACLÛNÎ, I, 207.

²⁴⁷³ DEYLEMÎ, V, 237.

Bu arada fakirler üstün mertebelere çıkarılırken onlara dünyada iken yardım edenler de unutulmamıştır. Nitekim, şu rivâyetler bunu göstermektedir. Ömer b. Hattab'tan nakledilen Deylemî'nin tahrir ettiği rivâyet şöyledir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kıyâmet günü birisi şöyle çağırır: ‘Nerede dünyadayken hastalarla fakirlerle ve miskinlerle ilgilenenler?’ Onlar nurdan minberler üzerine otururlar. İnsanların hesabı görülürken onlar Allah ile sohbet ederler.”*²⁴⁷⁴ Yine Hz. Ömer'den nakledilen bir başka rivâyet şöyledir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kıyâmet günü birisi şöyle çağırır: ‘Nerede o kimseler ki dünyadayken fakirlere ve miskinlere ikram ederlerdi? (Bunun üzerine onlara): ‘Cennete giriniz! Size korku yoktur ve siz üzülmeyeceksiniz!’ denilir.”*²⁴⁷⁵ Abdullah b. Ömer'den nakledilen rivâyet ise şöyledir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kıyâmet günü birisi şöyle çağırır: ‘Nerede dünyadayken fakirlerin hastalarıyla ilgilenenler?’ (Onlar gelirler ve) insanlar sıkıntı içindeyken nurdan minberler üzerine otururlar.”*²⁴⁷⁶ Temel hadis kaynaklarında tespit edilmeyen bu rivâyetlerin zayıf ve uydurma haberleri ihtiva eden eserlerde yer alması dikkatleri çekmektedir. Bu itibarla rivâyetlere ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

Öte yandan Ahmed Bîcan'ın naklettiği söz konusu rivâyetin oluşması ve yaygınlaşmasında sûfîlerin ve bir takım kıssacıların rolleri olduğu fark edilmektedir. Bu nedenle, temel hadis kaynaklarında yer almayan ve metninde problemler olduğu görülen bu rivâyetin uydurma olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3. Rasûl (a.s.) Hazretleri dedi: “Uçmağın sekiz kapısı vardır. Ve Tamûnun yedi kapısı vardır. Ol uçmağın yedi kapısından dervişler geçer. Ve bir kapısından sabrı olmayan dervişler girer ve bay (zengin) kişiler girer.”²⁴⁷⁷

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Fakirlik” bahsinde, dervişlerin âhiretteki yüksek derecelerini göstermek ve sabırsız dervişleri sabra teşvik etmek amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

²⁴⁷⁴ DEYLEMÎ, V, 476.

²⁴⁷⁵ DEYLEMÎ, V, 487.

²⁴⁷⁶ KAZVÎNÎ, Abdülkerim b. Muhammed er-Rufâî, *et-Tedvîn fi Ahbârî Kazvin*, (I-IV), thk. Azîzullah el-Atâridî, Beyrut, 1987, II, 492.

²⁴⁷⁷ AHMED BÎCAN, s. 354.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu lafızlarla temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte kısmen benzeyen rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Cehennem yedi, cennetin ise sekiz kapısı vardır.*” Bu rivâyeti Ukbe b. Abd es-Sülemî’den, Deylemî tahric etmiştir.²⁴⁷⁸ Ancak bu rivâyette de, “*ol uçmağın yedi kapısından dervişler geçer. Ve bir kapısından sabrı olmayan dervişler girer ve bay (zengin) kişiler girer*” şeklindeki ifadelerin yer almadığı görülmektedir. Bunların metne sonradan eklenmesi muhtemeldir.

Bununla birlikte zenginliğe karşı takınılan bu olumsuz tutum, rivâyetin sufler tarafından imal edilmiş olma ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim dervişlerin genellikle meseleye zengin-fakir eksenli yaklaştıkları, zenginliğe karşı bir ön yargılarının bulunduğu ve dar bir bakış açısına sahip oldukları rivâyetlerin tahlili sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan bu kimselerin yedi kapıyı sadece kendilerine ayırmaları ve sabrı öğretmeyi amaçladıkları belli olan müridleriyle diğer kimselere ise bir tek kapıyı uygun görmeleri dervişlik konusunda pek mesafe kat edemediklerini göstermektedir. Zîra, bu tür yaklaşımların doğru olmadığı ve sadece kendilerini düşünenlerin ise olgun mü’minler olamayacakları ortadadır. Dolayısıyla ilavelerle zenginleştirilen ve temel kaynaklarda tespit edilemeyen rivâyetin mevzû olduğu anlaşılmaktadır.

4. İmâm-ı Hasan, Hz. Peygamber’den (a.s.) nakleder. Peygamber’imiz (a.s.) dedi: “Kıyâmet günü olsa, nice kişi getireler. Hak Teâlâ Hazretleri onlara özr eyleye ve diye: ‘İzzetim hakkı için, size dünyada nesne (mal) vermedim. Ve lâkin sizin için, âhirette kerâmetler hazırladım. İmdi şol kul ki, dünyada size yiyecek ve giyecek verdi benim (rızam) için. İmdi siz dahî varın onlara şefaât edin. Bugün onları size bağışladım’ diye.”²⁴⁷⁹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Hesap” bahsinde, dünyada iken dervişlere yiyecek ve giyecek veren kimselere, âhirette dervişlerin şefaât edeceklerinden bahsetmek ve bu durumu özendirmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

²⁴⁷⁸ DEYLEMÎ, *Firdevs*, III, 328.

²⁴⁷⁹ AHMED BÎCAN, s. 399.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte rivâyetle ilgili olarak şunları ifade etmemiz mümkündür. Allah'ın hiçbir kimseden özür dilemesi asla söz konusu değildir. Kendisini mükemmel surette yaratan ve bu dünyaya insan olarak gönderen Yüce Yaratıcı'ya şükredeceğine²⁴⁸⁰ ondan mal vermediği gerekçesiyle özür dilemesini beklemek ancak cahillerden beklenebilecek bir harekettir. Diğer taraftan rivâyette belirtildiği üzere şefaathetkinin fakir dervişleri görüp gözetenlere değil de, dervişlere tanınması da hayli düşündürücüdür. Oysa malından Allah rızası için harcama yapan ve fedâkarlık gösteren onlardır. Kur'an'ı Kerim ve Sünnet fakirleri değil, malından infak edenleri övmekte,²⁴⁸¹ başkasının eline bakmayı ve yardıma muhtaç olmayı da doğru bulmamaktadır. Dolayısıyla eğer böyle bir şefaathetkinin olacaksa bunun dervişlere değil, onlara maddî destek sağlayan zengin mü'minlere ait olması daha uygun olmalıdır. Bu itibarla, yanlış bir Tanrı, şefaathetkinin anlayışının izlerinin görüldüğü rivâyetin İslâm'ın öğretileriyle çeliştiği ortadadır. Üstelik bu rivâyette de fakirlik özendirilmekte ve kendilerine yardım edenlere şefaathetkinin belirtilerek üretim değil, sadece ibâdetler teşvik edilmektedir. Oysa İslâm'ın miskinliği değil çalışmayı emrettiği gâyet açıktır.²⁴⁸² Meselenin bu açıdan değerlendirilmesinin isabetli olacağını düşünmekteyiz. Sonuç olarak, metninde İslâm'ın ruhuyla bağdaşmayan ifadeler barındıran rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

5. Nakildir ki, Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: "Hak Teâlâ Hazretleri kıyâmet gününde diye: (أين صفوتي من خلفي) 'Eyne safvetî min halkî? (Yarattıklarından saf ve temiz olanlar neredeler?)' Ferişteler diye: 'Ey bizim Rabbimiz, onlar kimlerdir?' Hak Teâlâ diye: 'Ol dervişlerdir ki, kâni (kanaatkar) ve râzî olurlar benim takdirime.' İmdi onları uçmağa koyun. Onlar dahî uçmağa gireler, yiyeler ve içeler. Bu halk (ise) mahşer yerinde hesap içinde olalar."²⁴⁸³

²⁴⁸⁰ Bakara, 2/172; Nahl, 16/78, 114; Mü'minûn, 23/78; Secde, 32/9; Neml, 27/19; Ahkâf, 46/15; Mülk, 67/23.

²⁴⁸¹ Bakara, 2/195, 254, 261, 265, 272-274; Âl-i İmrân, 3/17; Ra'd, 13/22; İbrâhim, 14/31; Fâtır, 35/29; Hadîd, 57/7, 10.

²⁴⁸² Cuma, 62/10.

²⁴⁸³ AHMED BÎCAN, s. 412-413.

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Allahû Teâlâ’nın Meleklerle Hitâbı” bahsinde, fakirliğe razı olan kanaatkar dervişlerin yüksek derecelerine işaret etmek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak kanaat konusunda bir takım benzer rivâyetler söz konusudur. Nitekim Câbir b. Abdillâh ve Enes b. Mâlik’ten nakledilen rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kanaat, bitmez tükenmez bir hazinedir.*” Rivâyeti Câbir b. Abdillâh’tan; Taberânî, Beyhakî ve Deylemî,²⁴⁸⁴ Enes b. Mâlik’ten ise; Kudâî²⁴⁸⁵ tahrir etmiştir. Heysemî, Taberânî’nin tahrir ettiği Câbir rivâyetinin senedinde yer alan Hâlid b. İsmail el-Mahzûmî’nin “metrûk” olduğunu söylemiştir.²⁴⁸⁶ Beyhakî’nin Câbir rivâyetinin isnadında yer alan Abdurrahman b. İbrahim b. Ebî Amr el-Gıfârî de cerh edilmiş bir râvîdir. Ukaylî, hadisinde “vehm” olduğunu söylemiş ve bu rivâyete “leyyin” hükmünü vermiştir.²⁴⁸⁷ İbn Adıyy ise râvînin tercemesinde rivâyeti zikretmiş ve “lâ yutâba” hükmünü vermiştir.²⁴⁸⁸ İbn Ebî Hâtim de, Abdurrahman b. İbrahim’in rivâyet ettiği bu hadisi babasına sormuş, “bâtıl” olduğunu söylediğini haber vermiştir.²⁴⁸⁹ Enes rivâyetinin senedinde yer alan Hallad b. İsâ es-Saffâr (Hallad b. Müslim) el-Kûfî hakkında İbn Maîn “leyse bihî be’s”, Ebû Hâtim “hadisihû mütekârib”²⁴⁹⁰ hükmünü vermişlerdir.²⁴⁹¹ İbn Hıbbân, onu *Sikât*’ında zikretmiştir.²⁴⁹² Mizzî ise, Tirmîzî ve İbn Mâce’nin ondan hadis tahrir ettiklerini söylemiştir.²⁴⁹³ Sonuç olarak senedinde tenkîd edilmiş râvîler bulunan rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

²⁴⁸⁴ TABERÂNÎ, *Evsât*, VII, 84; BEYHAKÎ, *Zühd*, II, 88; DEYLEMÎ, III, 236; ACLÛNÎ, II, 133.

²⁴⁸⁵ KUDÂÎ, *Şihab*, I, 72.

²⁴⁸⁶ HEYSEMÎ, X, 256. Münâvî bu kanaati tekrarlamıştır. Bkz. MÜNÂVÎ, IV, 346. Rivâyetin yorumu için bkz. MÜNÂVÎ, IV, 539-540.

²⁴⁸⁷ UKAYLÎ, *Duafâ*, II, 233.

²⁴⁸⁸ İBN ADİYY, *Kâmil*, IV, 191.

²⁴⁸⁹ İBN EBÎ HÂTİM, *İlelu İbn Ebî Hâtim*, II, 106.

²⁴⁹⁰ **Mütekâribu’l-hadis**; ta’dilin 6. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sîgadır. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis i’tibâr için alınır. AYDINLI, s. 119.

²⁴⁹¹ İBN EBÎ HÂTİM, *Cerh*, III, 367; Bkz. ZEHEBÎ, *Mizan*, II, 446.

²⁴⁹² İBN HACER, *Tehzîb*, III, 150.

²⁴⁹³ MİZZÎ, *Tehzîb*, VIII, 358.

Konu ile ilgili Müslim'in tahrir ettiği bir diğer rivâyet ise şöyledir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“(Allah’a bütün benliğiyle) teslim olan, yeterince rızıklandırılan ve O’nun kendisine verdiği kanaat eden kimse felah bulmuştur.”* Rivâyeti Abdullah b. Amr’dan; Müslim, İbn Mâce, İbn Hanbel, İbn Humejd, İbn Ebî Âsım ve Beyhakî,²⁴⁹⁴ Abdullah b. Ömer’den, Ebû Nuaym²⁴⁹⁵ ve farklı lafızlarla Fudâle b. Ubeyd’den ise; Tirmîzî, İbn Mübârek, İbn Ebî Âsım, İbn Hibbân, Taberânî, Hâkim, Kudâî ve Heysemî²⁴⁹⁶ tahrir etmişlerdir. Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Hâkim ise Müslim’in şartına göre “sahih” olduğunu belirtmiştir.²⁴⁹⁷ Sened ve metninde problem tespit edilemeyen rivâyeti müellifler eserlerinde kullanmışlardır.²⁴⁹⁸ Bu rivâyette dervişlerden hiç bahsedilmediği görülmekte olup, rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Bîcan’ın naklettiği rivâyetin oluşum sürecinde sûfilerin tesirlerinin bulunması imkan dahilindedir. Nitekim insanlar mahşer meydanında iken onların cennette kendilerine verilen nimetleri yiyip içeceklerinden bahsedilmesi ve bu konuma kanaatleri sonucu ulaştıklarının belirtilmesi, tarîkate katılan genç dervişlerin hallerine rıza gösterip sadece âhîret yurdu için çalışmalarını teşvik etmek amacıyla söylenmiş olabileceği düşüncesini akıllara getirmektedir.

6. Nakildir ki, Peygamber’imiz (s.a.v.) dedi: “Kıyâmet gününde dünyayı bir kara kandil gibi asakoyalar. Ve ol vakitten beri ki, Hak Teâlâ Hazretleri dünyayı yarattı, daha rahmet nazarıyla nazar etmedi. Kıyâmet gününde dünya diye: ‘Ya Rabbî! Senin emrin geldi, benim sularımı tüketti. Ve ağaçlarımı kuruttu. Ve saraylarımı yıktı. Ve sultanlığım gitti. İmdi bugün beni bir ednâ veline nasip eyle.’ Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Ey dünya hiç benim velilerim, dünyada senin nesnelere râzı olmadılar. Bugün benim katıma geldiler. Sana râzı olurlar mı? İzzetim hakkı için, eğer senin benim katında bir sinek kadar

²⁴⁹⁴ MÜSLİM, 12/Zekât, 43 (I, 730); İBN MÂCE, 37/Zühd, 9 (II, 1386); İBN HANBEL, II, 168, 172; İBN HUMEJD, s. 136; İBN EBİ ÂSİM, Zühd, s. 8; BEYHAKÎ, Kübrâ, IV, 196; Şuab, VII, 290; MÜNZİRÎ, I, 334.

²⁴⁹⁵ EBÛ NUAYM, Müsnedü'l-Müstahrec, III, 118.

²⁴⁹⁶ TİRMİZÎ, 34/Zühd, 35 (IV, 576); İBN MÜBÂREK, Zühd, s. 194; İBN EBİ ÂSİM, Zühd, s. 9; İBN HİBBÂN, II, 480; TABERÂNÎ, Kebîr, XVIII, 305, 306; HÂKİM, I, 90; IV, 136; KUDÂÎ, I, 361; HEYSEMÎ, Mevârid, I, 631. Ayrıca bkz. MÜNZİRÎ, IV, 80; ACLÛNÎ, I, 178.

²⁴⁹⁷ HÂKİM, I, 90.

²⁴⁹⁸ KURTÛBÎ, Tefsîr, X, 354-355, 412; XIV, 172; İBN KESİR, Tefsîr, II, 586; III, 542; IV, 55, 524; MÜNÂVÎ, Feyz, IV, 508.

hürmetin olmuş olaydı, dünyada bir içim su kâfirlere vermez idim ki içeydi.”²⁴⁹⁹

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Kıyâmet Günü Gerçekleşecek Bazı Garip İşler” bahsinde bu rivâyeti aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu lafızlarla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak rivâyetin son kısmıyla ilgili bir hadis söz konusudur. Hâkim’in tahric ettiği hadis şu şekildedir: “*Hz. Peygamber Zulhuleyfe’de yürürken ayaklarından asılmış ölü bir koyun gördü ve şöyle dedi: ‘Şu koyunun sahibi için ne kadar önemsiz olduğunu görebiliyor musunuz?’ Orada bulunanlar: ‘Evet’ dediler. (Bunun üzerine) Hz. Peygamber onlara şöyle dedi: ‘Nefsime yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, eğer dünyanın Allah katında sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, kâfire ondan bir yudum su içirmezdi.’*” Rivâyeti Sehl b. Sa’d’dan; mufassal olarak İbn Mâce, İbn Hanbel, Taberânî, Hâkim, Beyhakî,²⁵⁰⁰ muhtasar olarak ise Tirmîzî, Rûyânî, Taberânî ve Ebû Nuaym,²⁵⁰¹ Ebû Hureyre’den; İbn Hanbel, Hennâd ve Kudâî,²⁵⁰² İbn Abbas’tan, Ebû Nuaym,²⁵⁰³ İbn Ömer’den; Kudâî ve Bağdâdî,²⁵⁰⁴ Said b. el-Makberî’den, Beyhakî²⁵⁰⁵ ve Enes b. Mâlik’ten, Deylemî²⁵⁰⁶ tahric etmişlerdir. Tirmîzî rivâyete “sahih-garib” hükmünü vermiştir. Hâkim ise Şeyhayn’ın şartına göre isnadının “sahih” olduğunu kaydetmiştir. Oysa senedde zayıf râvîler bulunmaktadır. Nitekim Bûsirî, Hakim’in de tahric ettiği rivâyetin isnadında yer alan Zekeriyâ b. Manzûr b. Sa’lebe b. Ebî Mâlik’in zayıflığı

²⁴⁹⁹ AHMED BÎCAN, s. 411-412.

²⁵⁰⁰ İBN MÂCE, 37/Zühd, 3 (II, 1376-1377); İBN HANBEL, **Zühd**, s. 63-65; TABERÂNÎ, **Kebîr**, VI, 157; HÂKİM, IV, 341; BEYHAKÎ, **Şuab**, VII, 325.

²⁵⁰¹ TİRMİZÎ, 34/Zühd, 13 (IV, 560); RÛYÂNÎ, II, 214; TABERÂNÎ, **Kebîr**, VI, 178; EBÛ NUAYM, **Hilye**, III, 253. Ayrıca bkz. MÛNZİRÎ, IV, 83. Kûtu’l-Kulûb’ta yer alan benzer bir rivâyetin değerlendirilmesi için bkz. SAKLAN, Bilal, **Kûtu’l-Kulûb’daki Tasavvufî Hadisler**, s. 244-245.

²⁵⁰² İBN HANBEL, **Zühd**, s. 64; HENNÂD, **Zühd**, I, 321, II, 412; KUDÂÎ, II, 217; bkz. ZEHEBÎ, **Siyer**, XIV, 551.

²⁵⁰³ EBÛ NUAYM, **Hilye**, VIII, 290. Ayrıca bkz. III, 304.

²⁵⁰⁴ KUDÂÎ, II, 316; BAĞDÂDÎ, **Hilye**, IV, 92.

²⁵⁰⁵ BEYHAKÎ, **Şuab**, VII, 327.

²⁵⁰⁶ DEYLEMÎ, III, 342.

sebebiyle isnada “zayıf” demiştir.²⁵⁰⁷ Sehl rivâyetinin senedinde yer alan diğer râvî Abdulhumejd b. Süleyman ise tenkîd edilmiştir. Yahya b. Maîn “leyse bi-sika” derken, Yahya b. Said el-Kattân “leyse bi-şey” hükmünü vermiş, İbn Adıyy bu rivâyeti râvînin tercemesinde zikretmiştir.²⁵⁰⁸ Ukaylî de adı geçen râvînin tercemesinde rivâyeti nakletmiş, diğer râvî Zekerıyya b. Manzûr’un ondan daha aşağı seviyede olduğunu kaydetmiştir.²⁵⁰⁹ Ebû Nuaym da, Abdulhumejd b. Süleyman nedeniyle bu rivâyete “garib” hükmünü vermiştir.²⁵¹⁰ Heysemî, Ebû Hureyre rivâyetinin senedinde yer alan Sâlih b. Mevlâ et-Tev’eme’nin “sika” olduğunu, ancak bazen karıştırdığını belirtmiş, geri kalan râvîlerin “sika” olduklarını söylemiştir.²⁵¹¹ Diğer râvî Muhammed b. Ammâr b. Hafs b. Ömer b. el-Medenî de tenkîde uğramış râvîlerdendir. Bu râvî hakkında Yahya b. Maîn “lem yekün bihî be’s”,²⁵¹² İbn Hanbel “mâ erâ bihî be’s”, İbnü’l-Medenî “sika”, Ebû Hâtım “yüktebu hadîsühu” hükmünü vermişlerdir.²⁵¹³ İbn Adıyy, rivâyeti Muhammed b. Ammar’ın tercemesinde zikretmiş,²⁵¹⁴ Zehebî ise, rivâyete “hasen” hükmünü vermiştir.²⁵¹⁵ Ebû Nuaym, İbn Abbas rivâyetinde yer alan râvî Hakem nedeniyle rivâyetin “garib” olduğunu ifade etmiştir.²⁵¹⁶

Netice itibarıyla, müfessirlerin eserlerinde kullandıkları²⁵¹⁷ bu rivâyetin senedine yönelik eleştiriler olduğu görülmekte olup zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte metniyle ilgili şunları ifade etmemiz yerinde olacaktır. Kanaatimizce kâfirlerin dünyadan istifade etmeleri, dünyanın değersiz olduğunu değil, Allah’ın koyduğu kurallara uygun hareket ettiğini göstermektedir. Nitekim insanoğlu kendisine kafa tutan ve sürekli nankörlük yapan bir kimseyi, sağladığı imkanlardan mahrum bırakabilmektedir. Hz. Ebû Bekir’in bile kızı Hz. Âişe’ye iftira

²⁵⁰⁷ BÛSİRÎ, *Misbah*, IV, 213.

²⁵⁰⁸ İBN ADİYY, *Kâmil*, V, 319.

²⁵⁰⁹ UKAYLÎ, *Duafâ*, III, 46.

²⁵¹⁰ EBÛ NUAYM, *Hilye*, III, 253.

²⁵¹¹ HEYSEMÎ, *Mecma’*, X, 288.

²⁵¹² BAĞDÂDÎ, *Muvaddih*, II, 406; ZEHEBÎ, *Mîzan*, VI, 272.

²⁵¹³ ZEHEBÎ, *Mîzan*, VI, 272.

²⁵¹⁴ İBN ADİYY, *Kâmil*, VI, 230.

²⁵¹⁵ ZEHEBÎ, *Mîzan*, VI, 272.

²⁵¹⁶ EBÛ NUAYM, *Hilye*, VIII, 290. Ayrıca bkz. III, 304.

²⁵¹⁷ KURTÛBÎ, VI, 415; XI, 66, XVI, 88; İBN KESİR, I, 65; IV, 128. Ayrıca bkz. MÛNÂVÎ, V, 328; ACLÛNÎ, II, 207-208.

atan kişiye yardımı kestiği bilinmektedir. Ama Allah'ın böyle bir tavrı onaylamadığı da bir gerçektir.²⁵¹⁸ Yüce Allah kendisine yapılan bütün inkarlara ve isyanlara rağmen kullarına sayısız rızıklar vermeye devam etmektedir.²⁵¹⁹ Çünkü O, koyduğu kurallara öncelikle kendisi uymaktadır. Bu nedenle de doğrudan müdahale etmemekte,²⁵²⁰ mühlet vermekte, dünyanın güzelliklerini tercih edenlere bunu vereceğini belirtmekte,²⁵²¹ ama hesabını da âhirette mutlaka soracağını açıkça bildirmektedir.²⁵²² Dolayısıyla inkarcıların dünyanın güzelliklerinden faydalanmaları, dünyanın Allah katındaki değersizliğini değil, Allah'ın vaadlerinin arkasında olduğunu gösterir. Bu itibarla bu rivâyette yansıtılan bakış açısının ve ortaya konulan gerekçenin yeterince iknâ edici olmadığını düşünmekteyiz. Zîra Hz. Peygamber'in bu tarz bir akıl yürütmede bulunması söz konusu değildir. Öte yandan rivâyette Allah'ın yanlış tanıtıldığı gözlemlenmektedir. Şöyle ki, rivâyette kullarından inkar edenlerin olacağını hesaba katmadan bu dünyayı yaratmış bir Tanrı izlenimi verilmektedir. Oysa Yaratan her şeyi bilmektedir.²⁵²³ Bu dünyanın geçici nimetlerine dalanlara özenilmemesi gerektiğini vurgulayan O'dur.²⁵²⁴ Zîra hakikat inkarcıları kendilerine Allah tarafından verilen değeri bugün anlayamamışlarsa, ne kadar büyük bir kayıp içerisinde olduklarını âhirette mutlaka anlayacaklardır.²⁵²⁵ Dolayısıyla onların yeryüzünde gezip dolaşmaları mü'minleri kıskançlığa sevk etmemelidir.²⁵²⁶ Bu duygularla ortaya atılan sözlerin de Hz. Peygamber'e isnad edilmemesi ve bunun neticede bir dünya düşmanlığına dönüşmemesi gerekmektedir. Muhakkak ki Allah, bu dünyayı da,²⁵²⁷ insanı da mükemmel bir surette yaratmıştır.²⁵²⁸ Ama önemli olan ne dünya, ne de insanın bizzat kendisidir. Önemli olan insanoğlunun Allah'a yaptığı dua, şükür, ihlas gibi hasletlerle ortaya koyduğu dürüst ve erdemli davranışlardır.

²⁵¹⁸ Nûr, 24/22.

²⁵¹⁹ İbrâhim, 14/34; Nahl, 16/18.

²⁵²⁰ Zuhruf, 43/83; Meâric, 70/42.

²⁵²¹ Âl-i İmrân, 3/145, 148; Nisâ, 4/124.

²⁵²² Hicr, 15/92; Nahl, 16/56, 93; Ankebût, 29/13; Tekâsür, 102/8.

²⁵²³ Mülk, 67/14. Ayrıca bkz. Mâide, 5/116; En'âm, 6/59; Tevbe, 9/78; Nahl, 16/23; Ankebût, 29/3, 11; Fâtır, 35/38; Gâfir, 40/19; Muhammed, 47/19, 26; Hucurât, 49/16; Haşr, 59/22; Teğâbün, 64/4.

²⁵²⁴ Hicr, 15/88; Tâhâ, 20/131. Ayrıca bkz. Yûnus, 10/98.

²⁵²⁵ Ra'd, 13/26; Nahl, 16/117.

²⁵²⁶ Hicr, 15/3; Ankebût, 29/66; Zümer, 39/8.

²⁵²⁷ Enbiyâ, 21/16; Duhân, 44/38.

²⁵²⁸ Gâfir, 40/64; Teğâbün, 64/3; Tîn, 95/4.

Çünkü duası olmadığında insanın yaşamasının Allah katında hiçbir anlamı kalmamaktadır.²⁵²⁹ Buradan hareketle, dünya sevgisi yerine dünyanın bizzat kendisi değersizleştirilirken Müslümanların beynine negatif mesajların verilmiş olabileceği, böyle bir yaklaşım sürdüğü müddetçe Müslümanların dünyada söz sahibi olmak için çaba ve gayretlerinin olumsuz yönde etkilenebileceği ve bir karamsarlık duygusuna kapılabilecekleri ortadadır. Bununla birlikte meselere tek taraflı bakılmasının açtığı derin yaraların kapatılması da uzun zaman alabilecektir. Yanlış yaklaşımlar devam ettiği takdirde mü'minlerin zâlim toplulukların elinde oyun ve eğlence aracı olmaktan,²⁵³⁰ işkencelere ve katliamlara maruz kalmaktan, aşağılanıp horlanmaktan kurtulamayacakları da açıktır. Bu itibarla söz konusu rivâyette verilen mesajları Hz. peygamber'in söylemesinin mümkün olmadığına inanmaktayız. Böyle bir iddiayı ortaya atanların İslâm'ı yeterince bilmedikleri, Allah'ın maksadını kavrayamadıkları, inkarcılarla sürekli kendilerini kıyasladıkları, içten içe onlara özendikleri, bu tür sözlerle kendilerini teselli ettikleri, Müslüman olmaları nedeniyle bir üstünlük duygusu içinde hareket ettikleri, ama yanıldıklarını ifade edebiliriz.

7. Nakildir ki, Peygamber'imiz (a.s.) dedi: “Evvel ben şefaât ederim. Ondan sonra mürseller şefaât eder. Ondan sonra nebîler şefaât eder. Ondan sonra âlimler şefaât ederler. Ondan sonra bir ak sancak getireler. İbrahim peygamberin önüne dikeler. Zîra ki, mürseller içinde ol gâyet hürmetli idi. Ondan sonra yine nidâ oluna ki, ‘hani onlar ki, dervişler idi?’ Onlar dahî durugeleler. ‘Merhaba şol kimselere ki dünya onlara zindân olur idi’ buyuralar. Arş’ın sağ yanına varalar. Bir saru sancak getireler. Ol sancak Îsâ’nın (a.s.) elinde ola. Ondan sonra yine nidâ oluna ki: ‘Hani baylar gelsinler?’ Onlar dahî geleler. Beş yüz yıl sonra buyuralar. Arş’ın sağ tarafına varalar. Bir alaca sancak getireler. Hz. Süleyman’ın eline vereler. Baylar Hz. Süleyman’ın sancağı altında ola. Ondan sonra yine nidâ oluna ki: ‘Ehl-i sabır gelsinler, uçmağa girsinler.’ Bir kavm durugeleler. Uçmağa gireler. Ferişteler diyeler: ‘Siz kimlersiniz?’ Bunlar diyeler: ‘Biz ehl-i sabırız.’ Ferişteler diyeler: ‘Sabrı neye ederdiniz?’ Bunlar diyeler: ‘Sabır ederdik taat kılmaklığa. Ve sabır ederdik

²⁵²⁹ Furkân, 25/77.

²⁵³⁰ Yûnus, 10/85; “...Ey Rabbimiz, bizi zâlim bir toplumun elinde rûsvay etme!”; Mümtehine, 60/5; “Ey Rabbimiz! Bizi hakikati inkar edenler için bir oyun ve eğlence aracı yapma!...”

günah işlememeğe. Ve sabır ederdik belâlara.’ Ve ferîştehler diyeler: ‘Varın uçmağa girin. (فنعلم أجر العاملين)²⁵³¹ ‘fe ni’me ecru’l-âmilîn²⁵³¹ Ondan sonra cemîi halk Sırat’ı geçeler, mertebelerine göre gideler.’²⁵³²

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Sırat” bahsinde, dünyada iken fakirliğe sabreden dervişlerin âhirette karşılaşacakları yüksek dereceleri anlatmak maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu lafızlarla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bununla birlikte rivâyetle ilgili şunları ifade etmemiz mümkündür. Bu rivâyette de aynı şekilde zenginliğe karşı takınılan olumsuz bir tutum gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu tür rivâyetlerde zenginliğin yerilip fakirliğin özendirilmesi ilk planda akla sûfileri getirmektedir. Nitekim fakir dervişlerin Hz. İsa’nın, zengin mü’minlerin ise Hz. Süleyman’ın sancağı altında toplanacaklarından bahsedilmesi, fakir dervişlerin Hz. Süleyman’dan beş yüz yıl önce cennete gireceğinin belirtilmesi, hep aynı anlayışın izlerini yansıtmaktadır. Bu tür yaklaşımlar, rivâyetlerin kimler tarafından îmal edilmiş olabileceği hakkında bir fikir vermektedir. Zîra cennette en üst konumda yer alacak Hz. Süleyman’ı sırf makam sahibi bir zengin olduğu gerekçesiyle sonradan cennete girecekler arasında katmak, ancak böyle bir anlayışın eseri olabilir. Diğer taraftan dervişlerin dünyada iken bir zindan hayatı yaşadıklarından bahsedilemesi de dikkatleri çekmektedir. Zîra onlardan böyle bir istekte bulunan ne Allah, ne de O’nun peygamberidir. Böyle bir yaşam tarzını kendileri seçmişlerdir. Kaldı ki İslâm, ruhbanlığı yasaklamakta, Müslümanların hayatın içinde aktif özneler olmasını istemekte, pasiflik ve edilgenliği ise şiddetle eleştirmektedir. Bir kenara çekilip sadece ibâdetlerle ve zikirle meşgul olmak, Müslümanlardan ne beklenmekte ne de istenmektedir.²⁵³³ Bu itibarla meleklere söylendirilen “dünya onlara zindan olurdu” sözünün temelinde de aynı anlayışın etkilerini görmek mümkündür. Dolayısıyla bu rivâyetin de uydurma olduğu söylemek yanlış olmasa gerektir.

²⁵³¹ Zümer, 39/74.

²⁵³² AHMED BÎCAN, s. 425.

²⁵³³ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. YILDIRIM, A., **Din, Dünyevîleşme ve Zühhd**, s. 101-239.

5. Allah'ı Seven ve Allah Rızası İçin Birbirini Sevenlerin Durumu

1. Nakildir ki, Peygamber'imiz (a.s.) dedi: “Kıyâmet gününde münâdî nidâ ede ki: ‘Hani Allah'ı sevenler?’ Bir kavm durugele. Ferişteler diyeler: ‘Sübhanellah.’ Münâdî nidâ ede: ‘Tanrı'yı sevenler siz misiniz?’ Bunlar diyeler: ‘Neam’ (evet) Hak Teâlâ diye: ‘Gerçek söylersiniz. Benim dostlarımsınız. Ve beni ziyâret edenlersiniz. Ve benden korkanlarsınız. Ve benim likâma müştak olanlarsınız. İmdi her ne hâcetiniz var ise, benden isteyin.’ Bunlar diyeler: ‘İlâhî ve Seyyidî! Hâcetimiz senin vechindir.’ Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Dostlarımın iyisi siz ve hâcetlerin (isteklerin) iyisi sizin hâcetinizdir. Ve sizin hâcetiniz benim katımda her saat vardır. Belki daha ziyâde. Gelin uçmağa girin. Ve ey benim dostlarım, kullarımdan siz her kimi dilerseniz, sizinle bile uçmağa girsinler. Ondan sonra Peygamber'imiz bu âyeti okudu. (و انابوا الي الله لهم البشري) ‘ve enâbû ilallâhi lehümü’l-büşrâ.’^{2534,2535}

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Cennet Ehlinin Durumları” bahsinde, Allah'ı sevenlerin cennette Allah'ı göreceklerini ve diledikleri kimseleri cennete girdirebileceklerini ifade etmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak rivâyetle ilgili şu hususlara işaret etmemiz mümkündür. Bu rivâyette Allah yanlış tanıtılmakta ve doğru olmayan bir şefaât anlayışı ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla burada cevaplanması gereken bir takım sorular akıllara gelmektedir. Şöyle ki, “Allah'ı seven bu kimseler”, mahşer meydanından dilediklerini alıp cennete götürebiliyorlarsa imtihanın bir anlamı kalmakta mıdır? Ayrıca “Allah'ı sevenler” diye bir sınıftan söz etmek mümkün müdür? “Allah rızası için birbirini sevenler”in olması normaldir ama, gerçekten îmâna ermiş olanların Allah'ı sevmemesinden söz edilebilir mi? Allah'ın yanlış tanıtılması durumunda insanların kendi hayal dünyalarında farklı bir Tanrı imajı geliştirdikleri ve O'nu insan gibi algılayabildikleri görülmektedir. “*Mâdem beni sevmiştiniz, öyleyse dilediklerinizi alın sizinle cennete girsinler*” şeklindeki bir sözü Allah'ın söyleyebileceğini düşünen ve bunu Hz.

²⁵³⁴ Zümer, 39/17; “Şeytani güçlere kulluk yapma (eğilimin)den kaçınanlara ve Allah'a yönelenlere (öteki dünya için mutluluk) müjdeleri vardır. Öyleyse bu müjdeyi kullarıma ver.”

²⁵³⁵ AHMED BÎCAN, s. 421.

Peygamber'in ağızından nakledenlerin İslâm'ı ne kadar doğru bildikleri ise tartışmalıdır. Dolayısıyla metninde problemler olan bu rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ilave edelim ki, uydurdukları bir takım rivâyetlerin hemen arkasından konuyla ilgili bir âyet-i kerimeyi zikrederek görüşlerini desteklemeye çalışanların ve üstelik bu âyeti kerimeyi de istedikleri şekilde yorumlayanların maksatlarının çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

2. Mâlik Eş'arî (r.a.) der: 'Bir gün Peygamber'in (a.s.) katında oturdum. Peygamber (a.s.) dedi: "Hak Teâlâ Hazretlerinin (öyle) kulları vardır ki, peygamberler onlara imrenirler." Onlar dedi: 'Ya Rasûlellah! Onlar kimlerdir?' Peygamber'imiz dedi: 'Bunlar onlardır ki, türlü türlü şehirlerden gelmiş olalar, hiç bunların dünya için garazları olmaya. Hak Teâlâ Hazretlerinin rızâ-i şerifi için birbirleriyle sevişeler. Yarın (kıyâmet gününde) Hak Teâlâ onların yüzlerin nur kıla. Ve onlara incilerden minberler vere. Onlar ol minberler üzerine oturalar. Âhir halâik (diğer insanlar/yaratılmışlar) korku içinde olalar. Onlara hiç korku ve gussâ olmaya. Yani onlara dünyada (iken) beşâret (müjde) vardır, Allah'ın kitabı ile ki, onlar evliyâdır. Onlara kabirde beşâret vardır ki, bunlar evliyâullahtır. Ve defterlerinde yazılmıştır ki, bunlar uçmaktır (cennetlikler).'"²⁵³⁶

Müellif, eserinin beşinci bölümünde, "Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri" bahsinde Allah rızası için birbirlerini seven kimselerin, âhirette, peygamberleri bile imrendiren hallerini göstermek ve dervişliği özendirmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Ebû Mâlik el-Eşârî'den nakledilen rivâyet şöyledir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Kıyâmet gününde Allah Teâla bazı toplulukları mutlaka diriltecektir. Onların yüzleri nurlu olacak ve inciden minberler üzerinde oturacaklardır. İnsanlar onlara imreneceklerdir. Ama onlar ne peygamberler, ne de şehidlerdir. (Orada bulunan) bir bedevî Hz. Peygamber'in dizlerinin yanına doğru çömeldi ve şöyle dedi: 'Onların halini bize vasfet, bilelim.'* Hz. Peygamber şöyle dedi: '*Onlar Allah rızası için birbirlerini seven, farklı kabilelerden ve farklı beldelerden bir araya*

²⁵³⁶ AHMED BÎCAN, s. 450.

*gelen, Allah'ı zikretmek için toplanan sonra da Allah'ı zikreden kimselerdir.” Rivâyeti Ebû Mâlik el-Eşârî'den; İbn Hanbel, İbn Mübârek, Mâ'mer b. Râşid ve Taberânî,²⁵³⁷ tahrir etmişlerdir. Münzirî rivâyetinin isnadının “hasen” olduğunu söylemiştir.²⁵³⁸ Rivâyetin değerlendirdiğimiz tariklerinin hiç birinde “*Âhir halâik (diğer insanlar/yaratılmışlar) korku içinde olalar. Onlara hiç korku ve gussâ olmaya. Yani onlara dünyada (iken) beşâret (müjde) vardır, Allah'ın kitabı ile ki, onlar evliyâdır. Onlara kabirde beşâret vardır ki, bunlar evliyâullahtır. Ve defterlerinde yazılmıştır ki, bunlar uçmaklıktır*” şeklindeki ifadelerin yer almadığı görülmektedir. Bunların metne sonradan ilave edildiği anlaşılmaktadır.*

Mâ'mer, İbn Hanbel, Taberânî ve Beyhakî'nin tahrir ettikleri bir diğer rivâyete göre;²⁵³⁹ “*siz ey îmâna ermiş olanlar! (kesin hukûkî kurallar şeklinde) açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokabilecek olan konular hakkında soru sormayın...*”²⁵⁴⁰ âyeti nazil olduğu zaman Hz. Peygamber: “*Allah'ın öyle kulları vardır ki, peygamber veya şehid değillerdir. Ama, kıyâmet günü makamları ve Allah'a olan yakınlıklarından dolayı peygamberler ve şehidler onlara gıpta ederler*” buyurmuş, onların kimler olduğu sorulduğunda da: “*Onlar Allah'ın -bir araya gelmelerini sağlayacak (herhangi bir) akrabalık bağları bulunmadığı halde çeşitli beldelerden ve değişik milletlerin farklı kabilelerinden gelmiş- öyle kullarıdır ki, dünyaya ehemmiyet vermeyen, onu değersiz sayan ve Allah için birbirini seven kimselerdir. Allah onların yüzlerini nur kılar ve onlara incilerden minberler hazırlar. Rahman'ın önünde insanlar korkudan dehşete düşerlerken onlar dehşete düşmezler. İnsanlar korku içindedir ama onlar korkmazlar*” buyurmuşlardır. Ma'mer, Kureyş'ten bir adamın söylediğini belirterek rivâyete şunları da ilave etmiştir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Onlar; birbirini sevenler ve ben zikredildiğimde zikredenlerdir ki, onlar beni zikrettiği zaman ben de onları zikrederim. Onlar; silahın yuvasına girdiği gibi bana itaatle tevbe edip yönelenlerdir. Onlar; haramlarım helal kılındığı zaman kaplanın döğüştüğü an kızdığı gibi kızanlardır.*”

²⁵³⁷ İBN HANBEL, V, 341, 343; İBN MÜBÂREK, s. 248-249; MÂ'MER b. RÂŞİD, XI, 201-202; TABERÂNÎ, **Kebir**, III, 290.

²⁵³⁸ MÜNZİRÎ, II, 262; IV, 12.

²⁵³⁹ İBN HANBEL, V, 341; MA'MER b. RÂŞİD, XI, 201-202; TABERÂNÎ, **Kebir**, III, 290; BEYHAKÎ, **Şuab**, VI, 486-487.

²⁵⁴⁰ Mâide, 5/101.

Taberî ve İbn Kesîr ise, Ebû Mâlik el-Eş'ârî rivâyetini, “*unutmayın ki, Allah'a yakın olanların korkmaları için bir sebep yoktur; onlar acı ve üzüntü çekmeyeceklerdir*”²⁵⁴¹ âyetinin tefsirinde zikretmişlerdir.²⁵⁴²

Tirmizî'nin Muaz b. Cebel'den tahrir ettiği rivâyeti ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Benim celâlim adına birbirlerini sevenler için nurdan öyle minberler vardır ki, peygamberler ve şehidler onlara gıpta ederler.*”²⁵⁴³ Tirmizî aynı konuda Ebu'd-Derdâ, İbn Mes'ud, Ubâde b. Sâmî, Ebû Hureyre, Ebû Mâlik el-Eş'ârî'den de gelen rivâyetler olduğunu söyleyerek rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Tirmizî'nin de ifade ettiği üzere, bir kısmı muhtasar olmak üzere söz konusu rivâyet İbn Abbas,²⁵⁴⁴ Ebû Hureyre,²⁵⁴⁵ Muaz b. Cebel,²⁵⁴⁶ ve Ebu'd-Derdâ'dan²⁵⁴⁷ da tahrir edilmiştir. Netice itibarıyla sahih, hasen veya zayıf tarikleri²⁵⁴⁸ bulunan, mufassal veya muhtasar olarak gelen tüm bu rivâyetlerin ortak noktası²⁵⁴⁹ Allah rızası için birbirini sevenlere kıyâmet günü Allah Teâlâ'nın lütufta bulunacak olmasıdır.

Değişik kabilelerden ve şehirlerden bir araya gelerek dünya nimetleri için değil, âhiret hayatını kazanmak amacıyla ibâdet edenlerin dervişlerden başkası olamayacağı ortadadır. Dolayısıyla bu rivâyette de dervişliğin ön plana çıkartıldığı ve kendilerini evliyaullahtan sayan bu kimselerin cennette yüksek derecelere ulaşacaklarının ifade edildiği görülmektedir. Nitekim kıyâmet gününde peygamberleri ve şehidleri bile Allah'ı zikredenlere gıpta ile baktıracak amelin “zikrullah” olduğunun ifade edilmesi, bu rivâyetin oluşumunda sûfilerin etkilerini akıllara getirmektedir. Bu itibarla, rivâyetin hangi maksatlarla ortaya atıldığı ve kimleri tarif ettiği fark edilmektedir. Oysa Kur'an-ı Kerim'in kastettiği Allah'a yakın

²⁵⁴¹ Yûnus, 10/62.

²⁵⁴² TABERÎ, *Tefsîr*, XI, 132; ; İBN KESİR, *Tefsîr*, II, 423.

²⁵⁴³ TİRMİZÎ, 34/Zühd, 53 (IV, 597-598).

²⁵⁴⁴ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XII, 134.

²⁵⁴⁵ EBÛ YA'LÂ, X, 495; İBN HİBBÂN, II, 332.

²⁵⁴⁶ İBN HANBEL, V, 239; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XX, 88, 168.

²⁵⁴⁷ TABERÂNÎ, *Evsât*, II, 85.

²⁵⁴⁸ Bkz. MÛNZİRÎ, *Tergîb*, II, 262; IV, 11-13; HEYSEMÎ, *Mecma'*, X, 276-279. Ebû Sâid el-Hudrî'den nakledilen ve şehitlerin Allah rızası için birbirini sevenlere imreneceğine ilişkin rivâyete yönelik eleştiri için bkz. İBN EBÎ HÂTİM, *İlel*, II, 144.

²⁵⁴⁹ Zehebî, bazı kimselerin “velâyeti nübüvveteye tafdil” için bu rivâyetle istidlâl ettiklerini söylemiştir. Bkz. ZEHEBÎ, *Siyer*, XIII, 441.

olanların (evliyaullah) özelliklerinin sadece ibâdet etmek olmadığı bilinmektedir. Onların en önemli vasıfları; îmâna erdikten sonra her zaman ve her yerde Allah'a karşı sorumluluk duygusuyla hareket etmek, bilinçli ve duyarlı olmaya çalışmaktır.²⁵⁵⁰ Böyle oldukları takdirde hem bu dünyada hem de âhirette müjdelere nâil olacakları ifade edilmektedir.²⁵⁵¹

Evliyaullah'ın en önemli vasfının takvâ olduğu belirtildikten sonra müttekîlerin Kur'an'da sayılan bazı özelliklerinden bahsedilmesi yerinde olacaktır. Nitekim Yüce Allah müttekîleri şöyle tarif etmektedir: *“Onlar insan idrakini aşan olguların varlığına (gayba) inanırlar. Kur'an'a ve önce indirilen bütün kitaplara îmân ederler ve âhiretin varlığından bütün kalpleriyle emindirler.”*²⁵⁵² *İnandıktan sonra dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyarlar,*²⁵⁵³ *Allah'a ve Rasûlüne itaat ederler.*²⁵⁵⁴ *Allah'a ve âhîret gününe kesin bir şekilde şeksiz ve şüphesiz inanır ve tasdik ederler. Serveti kendisi için ne kadar kıymetli de olsa akrabaya, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolda kalmış olanlara, maddî-mânevî yardıma muhtaç olanlara, kölelik zincirlerinden kurtulmak isteyenlere harcarlar. Namazlarında devamlı, dikkatli ve duyarlıdır, zekatı verir, sözlerinde dururlar.*²⁵⁵⁵ *Felâket, zorluk ve sıkıntı anında sabrederler.*²⁵⁵⁶ *Allah'a karşı verdikleri sözlerinde sâdıktırlar.*²⁵⁵⁷ *Kur'an'ı bütün kalpleriyle tasdik ederler,*²⁵⁵⁸ *bolluk ve darlık anında Allah yolunda infak ederler. Öfkelerini yenerler, insanları affederler. İyilik yaparlar, utanç verici bir iş yaptıkları ve kendilerine zulüm ettiklerinde Allah'ı anar ve günahlarının affı için yalvarırlar ve bile bile hatada ısrar etmezler.*²⁵⁵⁹ *Malları ve canlarıyla Allah yolunda üstün bir mücadele ortaya koyarlar.”*²⁵⁶⁰ Netice itibarıyla bunların müttekîlerin bir kısım vasıfları olduğu ve “evliyaullah”ın iddialarının aksine sadece

²⁵⁵⁰ Enfâl, 8/34; “...Muhakkak ki Allah'a yakın olanlar, ancak O'na karşı sorumluluk bilinci taşıyanlardır. Fakat insanların çoğu bunu (gerektiği şekilde) bilmezler (farkında değillerdir).”

²⁵⁵¹ Yûnus, 10/62-64.

²⁵⁵² Bakara, 2/3-4.

²⁵⁵³ Mâide, 5/93.

²⁵⁵⁴ Nûr, 24/52. Ayrıca bkz. A'râf, 7/156-157.

²⁵⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/76; Tevbe, 9/4.

²⁵⁵⁶ Yûsuf, 12/90.

²⁵⁵⁷ Bakara, 2/177.

²⁵⁵⁸ Zümer, 39/33.

²⁵⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/134-135.

²⁵⁶⁰ Tevbe, 9/44, 123.

ibâdetlerle de sınırlı olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan Yüce Allah sürekli olarak kendisine karşı sorumluluk bilinci duyanlara yakın olduğunu belirtmekte²⁵⁶¹ ve kendisine yakın olanları da karanlıklardan aydınlığa çıkaracağını²⁵⁶² vaad etmektedir. Bu itibarla, Allah'ın veli kullarından olabilmenin şartları ortadadır ve bunlar sûfilerin çoğunluğunun anladığı mânâda sadece ibâdetlerden de ibaret değildir.

Kısaca, bu rivâyetlerin bir kısmında mutasavvıfların izleri bâriz bir şekilde fark edilmekte olup, bu tür rivâyetlere ihtiyatlı yaklaşılmasının uygun olacağını düşünmekteyiz.

3. Nakildir ki Kûtu'l-Kulûb'de Peygamber'imiz (a.s.) dedi: "Allah için sevişenler, yarın uçmakta, kızıl yakuttan birer direk üzerinde bir sarayda olalar. Ve ol direğin üzerinde, yetmiş bin gurfе ola. Yani köşk olup, uçmak ehlinin üzerinde şerefeler gibi ola. Ve ol gurfelerde olanların hüsnu (güzelliği) uçmak ehline nûr vere. Ve yeşil sündüsten ve istebraktan hulleler giye. Ve her birisinin altında yazılmış ola ki, (هؤلاء المتحابون في الله) 'hâülâi'l-mütehâbbûne fi'llahi.' Yani bunlar, rızâullah için sevişenlerdir.'"²⁵⁶³

Müellif, eserinin beşinci bölümünde, "Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri" bahsinde Allah rızası için birbirlerini seven kimselerin durumlarını göstermek ve ulaşacakları yüksek dereceleri bildirmek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Allah rızası için birbirini sevenler cennette kırmızı yakuttan direkler üzerinde olacaklardır. Direğin tepesinde yetmiş bin oda bulunacak ve onlar cennetliklere yukarıdan bakacaklardır. Onlardan biri aşağıya baktığı zaman onun güzelliği cennetliklerin evlerini dolduracaktır. Tıpkı güneşin ışınlarının dünyadakilerin evlerini doldurduğu gibi."* Hz. Peygamber dedi: *'Cennetlikler şöyle diyecek: 'Allah rızası için birbirini sevenler bize görünün (size bakalım).'* Hz. Peygamber şöyle devam etti: *'Onlar görünürler, cennetliklerde*

²⁵⁶¹ Câsiye, 45/19; "...Allah müttekîlere (Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyanlara) yakındır.". Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/68; Mâide, 5/55; A'râf, 7/196; Hac, 22/78.

²⁵⁶² Bakara, 2/257.

²⁵⁶³ AHMED BÎCAN, s. 450.

onların yüzüne bakarlar. Onların yüzü ayın on dördü gibi parlamaktadır. Üzerlerinde yeşil elbiseler vardır. Yüzlerinde şunlar yazılıdır: 'İşte bunlar Allah rızası için birbirlerini sevenlerdir!'" Rivâyeti Abdullah b. Mes'ud'dan; İbn Ebî Şeybe ve Cürcânî,²⁵⁶⁴ farklı lafızlarla Hz. Âişe'den; Taberânî²⁵⁶⁵ ve Ka'b el-Ahbar'dan mevkûf olarak Hennâd ve Ebû Nuaym²⁵⁶⁶ tahrir etmişlerdir. İbn Mes'ud rivâyetinin senedinde bulunan Humeyd b. Ammar (İbn Atâ el-Â'rec) el-Kûfî hakkında İbn Hanbel "zayıf", Ebû Zür'a "vâhi'l-hadis", Dârekutnî "metrûk", Nesâî "leyse bi'l-kaviyy" ve İbn Hibbân: "*Abdullah b. el-Hâris, İbn Mes'ud kanalıyla naklettiği rivâyetlerin sanki hepsi uydurmadır*" hükmünü vermişlerdir.²⁵⁶⁷ Buhârî de, bu kimse hakkında "münkerü'l-hadis"²⁵⁶⁸ demiştir. İbn Adıyy ise: "*Abdullah b. el-Hâris, İbn Mes'ud kanalıyla gelen rivâyetlerinin doğru olmadığını ve mutabaat edilemeyeceğini*" söylemiştir.²⁵⁶⁹ Heysemî, Hz. Âişe rivâyetinin senedinde tanımadığı kimseler olduğunu söylemiştir.²⁵⁷⁰ Öte yandan rivâyetin Kâ'b el-Ahbar'dan mevkûf olarak nakledilmesi de dikkat çekici olup, rivâyetin kaynağıyla ilgili bir fikir vermektedir. Sonuç olarak, senedinde cerh edilmiş râvî bulunan rivâyetin metninin de problemlili olduğu görülmekte olup uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Deylemî'nin İbn Mes'ud'dan muhtasar olarak tahrir ettiği rivâyet ise şöyledir: "*Allah rızası için birbirini sevenler, cennette kırmızı yakuttan direklerin üzerindedir. Bu direklerin üstünde yetmiş bin oda bulunmaktadır.*"²⁵⁷¹

Konu ile ilgili bir diğer rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Cennette yakuttan direkler vardır. Üzerinde inci yıldızın parladığı gibi parlayan zebercedden odalar bulunur.*" Dedik ki: "*Orada kimler kalacaklar?*" Hz. Peygamber şöyle dedi: "*Allah rızası için birbirini sevenler, Allah'a cân-ı gönülden kavuşmayı umanlar, Allah yolunda O'nun rızası için cömert olanlar, (Allah*

²⁵⁶⁴ İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 45; CÜRCÂNÎ, s. 77. Yorum için bkz. HÂKİM et-TİRMÎZÎ, II, 38; III, 93-94.

²⁵⁶⁵ TABERÂNÎ, *Evsât*, V, 261.

²⁵⁶⁶ HENNÂD, *Zühd*, I, 273; EBÛ NUAYM, *Hilye*, V, 380. Ayrıca bkz. ZEHEBÎ, *Siyer*, XII, 355.

²⁵⁶⁷ ZEHEBÎ, *Mîzan*, II, 389-390; Muğnî, s. 195; İBN HACER, *Lisân*, VII, 204.

²⁵⁶⁸ BUHÂRÎ, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 354; İBN ADİYY, *Kâmil*, II, 272.

²⁵⁶⁹ İBN ADİYY, II, 273.

²⁵⁷⁰ HEYSEMÎ, *Mecma'*, X, 278.

²⁵⁷¹ DEYLEMÎ, IV, 205.

rızası için bir araya gelip toplananlar).” Rivâyeti Ebû Hureyre’den; İbn Mübârek, İbn Humeyd ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.²⁵⁷² Senedde yer alan Muhammed (Hammad) b. Ebî Humeyd ez-Zerkî el-Ensârî hakkında Buhârî “münkeru’l-hadis, vâhi’l-hadis”, Yahya b. Maîn “leyse bi-şey, velâ yuktebu hadîsühu”, İbn Hanbel “leyse bi’l-kaviyy”, es-Sâidî “vâhi’l-hadis, zayıf” hükmünü vermişlerdir.²⁵⁷³ Ukaylî, özellikle Buhârî’nin “münkeru’l-hadis” dediğini belirtmiş ve rivâyeti râvînin tercemesinde zikretmiştir.²⁵⁷⁴ Ebû Hâtim de, Ebî Humeyd’in Mûsâ b. Virdan’dan rivâyetinde tek kaldığını ve ondan başkasının bu hadisi rivâyet etmediğini ifade etmiştir.²⁵⁷⁵ İbn Adıyy ise, râvî hakkında bütün bu konuşulanlara ve zayıflığına rağmen “hadisinin yazılabileceğini” söylemiştir.²⁵⁷⁶ Heysemî bu râvînin “zayıf” olduğu kanaatindedir.²⁵⁷⁷ Sonuç olarak, senedinde cerhedilmiş râvî bulunan ve metni de problemlili olan rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

Benzer bir rivâyeti Hz. Âişe’den, Taberânî tahrir etmiştir.²⁵⁷⁸ Rivâyete göre Hz. Âişe Hz. Peygamber’i şöyle derken duymuştur: *“Allah rızası için birbirini sevenler yakuttan direkler üzerindedirler. O direklerin üzerinde yakutlarla bezenmiş çadırlar vardır. Gökyüzünde altmış mil uzunluğundadır. O çadırların her bir köşesinde, biri diğerlerinden habersiz eşler vardır. Onlardan biri cennetliklere görünse, cennetlikleri nur (ışık) kaplar. Ta ki cennetlikler kendi aralarında şöyle konuşurlar: ‘Bu da ne? Neler oluyor?’ Birileri diğerlerine: ‘Bu ışık ta neyin nesi?’ diye sorarlar.’ Onlardan bazıları ise: ‘Allah için birbirini sevenlerden bir adam size göründü’ diye ifade ederler.”* Heysemî, Taberânî’nin bu rivâyetinde tanımadığı râvîler olduğunu söylemiştir.²⁵⁷⁹ Netice itibarıyla Allah için birbirini sevenler hakkında sahih hadisler bulunmakla birlikte,²⁵⁸⁰ tahrir ettiğimiz rivâyetlerin sened ve

²⁵⁷² İBN MÜBÂREK, *Zühd*, s. 521-522; İBN HUMEYD, s. 418; BEYHAKÎ, *Şuab*, VI, 487. Ayrıca bkz. MÜNZİRÎ, IV, 13; MÜNÂVÎ, II, 464.

²⁵⁷³ İBN ADİYY, VI, 196.

²⁵⁷⁴ UKAYLÎ, *Duafâ*, I, 308.

²⁵⁷⁵ İBN EBÎ HÂTİM, *İlel*, II, 131.

²⁵⁷⁶ İBN ADİYY, VI, 196.

²⁵⁷⁷ HEYSEMÎ, X, 278.

²⁵⁷⁸ TABERÂNÎ, *Evsât*, V, 261.

²⁵⁷⁹ HEYSEMÎ, *Mecma*, X, 278.

²⁵⁸⁰ Mesela bir rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kıyâmet günü Allah Teâlâ şöyle buyurur: ‘Benim celâlim adına (dünya için değil, sadece bana kulluk etmek için) birbirini sevenler nerededir? Gölgeden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı bu günde onları gölgemde gölgelendireceğim!’*”. Ebû Hureyre’den rivâyeten nakledilen hadisile ilgili olarak bkz. MÜSLİM,

metin itibarıyla gerekli sıhhat şartlarını taşımadıkları ve uydurma oldukları anlaşılmaktadır.

G. Cihad

1. Şehidlerin Durumu

1. Peygamber (a.s.) dedi: “Hak Teâlâ Hazretleri, şehidlere altı türlü mertebe verir ki, şehid olmayan mü’minlere vermez. Evvel budur ki, Hak Teâlâ Hazretleri ol kişiye rahmet eyler ve suçun bağışlar. Gazâ yolunda kanı akmak ile. İkinci budur ki, uçmakta yerini göre ve uçmağa gire halk girmeden. Üçüncü budur ki, azab-ı kabirden emin ola. Dördüncü budur ki, Feze-i Ekber’den emin olup, ona hisâp olmaya. Beşinci, yetmiş iki hûri vere. Ednâsı (en aşağısı) aydan ve gündend (güneşten) nurlu ola. Altı, hısımlarından yetmiş kişiye şefaata eyleye. Hak Celle ve Alâ Hazretlerinden dileyip, cehennemden azad eyleye.”²⁵⁸¹

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Cihad” bahsinde, şehidlerin yüksek mertebelerini göstermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Tirmîzî’nin tahric ettiği rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Allah katında şehidin altı hasleti vardır. Kanı ilk fişkırdığı anda günahları bağışlanır ve cennetteki yerini görür. Kabir azabından korunur. Kıyâmet koştığı andaki büyük kargaşadan emin olur. Onun başına, dünyadan ve içindekilerden daha hayırlı olan yakuttan vakar tacı konulur. Yetmiş iki tane hûrî ile evlendirilir. Akralarından yetmiş kişiye şefaata etmesine imkan tanınır.”* Rivâyeti Mikdam b. Ma’dekerib’ten; Tirmîzî, İbn Mâce, İbn Hanbel, Abdurrezzâk, Said b. Mansur, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Âsım, Taberânî ve Beyhakî,²⁵⁸² Ubâde b. Sâmî’ten

---

45/Birr, 12 (III, 1988); MÂLİK, 51/Şe’ar, 5 (II, 952); DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 44 (II, 619); İBN HANBEL, II, 237, 338, 370, 523,535; İBN MÜBÂREK, s. 247; TAYÂLİSÎ, s. 307; İBN HİBBÂN, II, 334; BEYHAKÎ, Şuab, VI, 482, 483; EBÛ NUAYM, Hilye, VI, 344; Bkz. MÜNZİRÎ, Tergîb, IV, 9. Aynı hadis İrbaz b. Sâriye’den de nakledilmiştir. Bkz. İBN HANBEL, IV, 128; TABERÂNÎ, Kebîr, XVIII, 258; Mûsnedü’s-Şâmiyyîn, II, 83; EBÛ NUAYM, Hilye, VI, 111; DEYLEMÎ, III, 176. Benzer lafızlarla Muaz b. Cebel’den de gelmiştir. Bkz. İBN HANBEL, V, 233, 236, 328; TABERÂNÎ, Kebîr, XX, 78, 79, 81, 87, 88; M. Şâmiyyîn, II, 310; EBÛ NUAYM, Hilye, V, 206.

²⁵⁸¹ AHMED BÎCAN, s. 329-330.

²⁵⁸² TİRMİZÎ, 21/Cihad, 25 (IV, 187-188); İBN MÂCE, 24/Cihad, 16 (II, 935-936); İBN HANBEL, IV, 131; ABDURREZZÂK, V, 265; SAİD b. MANSUR el-HORASÂNÎ, Kitâbu’s-Sünen, (I-II), thk. Habîburrahman el-A’zamî, Dâru’s-Selefiyye, Hindistan, 1982, II, 258; İBN EBÎ ŞEYBE, IV,

ise; İbn Ebî Âsım ve Bezzâr²⁵⁸³ tahrir etmişlerdir. Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih-garib” hükmünü vermiştir. İbn Ebî Âsım ise Mikdam rivâyetinin senedinin “hasen”, Ubâde rivâyetinin ise “zayıf” olduğunu söylemiştir. Münzirî, İbn Hanbel’in Ubâde rivâyetinin isnadının “hasen” olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸⁴ Heysemî de, İbn Hanbel ve Taberânî’nin Mikdam rivâyetinin ricalinin “sika” olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸⁵ Bununla birlikte İbn Mâce, İbn Hanbel, Taberânî ve Beyhakî’nin senedlerinde yer alan râvî İsmail b. Ayyaş hakkında konuşulduğunun ve Şamlılar haricinde yaptığı rivâyetlerin makbul olmadığını belirtilmesi gerekmektedir.²⁵⁸⁶ Tirmîzî, İbn Mâce, İbn Hanbel, Said b. Mansur, İbn Ebî Şeybe, Bezzâr ve Taberânî²⁵⁸⁷ rivâyetlerinde şehidin “altı” hasletinden bahsedilirken, İbn Ebî Âsım’ın her iki rivâyetinde de “yedi”, Abdurrezzâk, Taberânî ve Beyhakî’nin rivâyetlerinde ise “dokuz” özellikten söz edilmektedir. Bîcan’ın naklettiği rivâyette yer alan “*Hak Celle ve Alâ Hazretlerinden dileyip, cehennemden âzâd eyleye*” şeklindeki kısmın ise olmadığı görülmektedir. Sonuç olarak, senedinde ve metninde problem olan rivâyet zayıftır.

2. Mücâhid (r.a) Hazretleri, Rasûl’dan (a.s) nakleder. Rasûlullah (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Hak Celle ve Alâ Hazretleri, şehidlere beş kerâmet vere ki, gayri kişilere vermeye. Evvel budur ki, cemûi peygamberlerin canın melekü’l-mevt ala. Amma onların canını Hak Teâlâ Hazretleri kendi kudret eliyle ala. İkinci budur ki, cemûi halkı dünya suyu ile yıkayalar. Amma şehidleri, dünya suyu ile yumayalar. Üçüncü budur ki, cemûi halkı kefenleyeler. Amma şehidleri kefenlemeyeler. Dördüncü budur ki, cemûi halka ‘ölü’ diyeler. Amma şehidlere ‘ölü’ demeyeler. Beşinci budur ki, cemûi peygamberler şefaati kıyâmet gününde edeler. Kime dilerler ise şefaet edeler. Amma şehidler, her gün şefaet eyleyeler, dünyada ve âhirette.”²⁵⁸⁸

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Cihad” bahsinde, şehidlerin yüksek mertebelerini göstermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

220; İBN EBÎ ÂSİM, *Cihad*, II, 532-533; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XX, 266; *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, II, 167, 188; BEYHAKÎ, *Şuab*, IV, 25.

²⁵⁸³ İBN EBÎ ÂSİM, *Cihad*, II, 540; BEZZÂR, VII, 143.

²⁵⁸⁴ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, II, 210.

²⁵⁸⁵ HEYSEMÎ, V, 293.

²⁵⁸⁶ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, II, 222; HEYSEMÎ, *Mecma’*, II, 314.

²⁵⁸⁷ TABERÂNÎ, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, II, 188.

²⁵⁸⁸ AHMED BÎCAN, s. 330.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet araştırmalarımıza rağmen bu şekliyle temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ahmed Bîcan'ın bu rivâyeti Kurtûbî'nin *Tefsîr*'inden naklettiği görölmektedir. Nitekim orada ilgili kısım şu şekilde yer almaktadır. "*Mücâhid'den rivâyet olunduğuna göre o şöyle demiştir: 'Kılıçlar cennetin anahtarlarıdır.'*" Mücâhid'in bu sözlerinden sonra Kurtûbî; "*Rasûlullah'tan rivâyet olundu ki şöyle demiştir*" diyerek sözlerine devam etmekte ve konumuz olan rivâyeti aktarmaktadır. Ancak Bîcan, bütün bunları zikretmeksizin doğrudan "*Mücâhid (r.a) Hazretleri, Rasûl'dan (a.s) nakleder. Rasûlullah (s.a.v.) Hazretleri dedi*" diyerek bu rivâyeti nakletmiştir. Görüldüğu üzere Bîcan alıntı yaparken hata etmiş, Mücâhid'in nakletmediği rivâyeti sanki o naklediyormuş gibi göstermiştir. Dalgınlıkla böyle yapması imkan dahilinde olsa da, kaynak gösterirken dikkatli ve özenli olmadığı anlaşılmaktadır.

Nitekim söz konusu rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Allah Teâlâ şehidlere beş kerâmet ikram etmiştir ki, bunları ben dahil hiçbir peygambere nasip etmemiştir. Birincisi; bütün peygamberlerin ruhlarını ölüm meleği almıştır. Benim ruhumu da ölüm meleği alacaktır. Ama şehidlere gelince, muhakkak ki Allah onların ruhlarını kendi kudret eliyle, dilediği gibi ve ölüm meleğini onların ruhlarına musallat etmeden (üzerlerine salmadan) alacaktır. İkincisi; bütün peygamberler öldükten sonra yıkanmışlardır. Ben de öldüğüm zaman yıkanacağım. Ama şehidler yıkanmayacaklardır. Onların dünyanın suyuna ihtiyaçları kalmayacaktır. Üçüncüsü; bütün peygamberler kefenlenmişlerdir. Ben de kefenleneceğim. Ama şehidler kefenlenmeyeceklerdir. Bilakis onlar elbiseleriyle defnedileceklerdir. Dördüncüsü; bütün peygamberler öldükleri zaman 'ölüler' diye anılmışlardır. Ben de öldüğüm zaman, bana da 'ölmüş' diyeceklerdir. Ama şehidlere 'ölüler' denilmeyecektir. Beşincisi; bütün peygamberlere şefaât (izni) kıyâmet gününde verilecektir. Benim şefaâtım de kıyâmet günü olacaktır. Ama şehidler, her gün şefaât olunacak kimselere şefaât edeceklerdir.*"²⁵⁸⁹

Kurtûbî, (روی) "ruviye" sigasıyla aktardığı rivâyetle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Ancak bizim rivâyetle ilgili şunları söylememiz

²⁵⁸⁹ KURTÛBÎ, *Tefsîr*, IV, 276.

gerekmektedir. Şehidlerle peygamberleri kıyaslayan bu rivâyetin uydurma olduğu daha ilk bakışta anlaşılmalıdır. Şöyle ki, şehidlerin canlarını görevli meleğe değil de bizzat Allah'a aldırmanın mantığının ortaya konulması îcap etmektedir. Zîra böyle bir anlayışı kavramak güç görünmektedir. Nitekim, peygamberlerin bile canlarını Azrâil (a.s.) alırken, şehidleri bundan müstesna tutmanın doğru olamayacağı açıktır. Böyle bir tutumun Müslümanlar nezdinde Allah'ın yanlış tanıtılmasına ve şehidlik kavramını kendi amaçları için kullanmak isteyenlerin ellerine büyük fırsatlar verilmesine yol açacağı bilinmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan kıyâmet gününden önce şehidlere hem bu dünyada hem de âhirette şefaathaklarının tanınacağı ve onların her gün şafaathaklarının söylenmesi de hayli düşündürücüdür. Burada şehidlere peygamberlerden daha üstün bir konumun verildiği ve bir takım hayalî haklar tanındığı görülmektedir. Bu rivâyet, şehidliği özendirmeyi amaçlayanların ölçüyü kaçırabildiklerini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sûfilerin ve bir kısım kimselerin anladığı mânâda bir şefaathak anlayışı, Kur'an'ın ortaya koyduğu şefaathak prensipleriyle çelişmektedir. Zîra kıyâmet günü yegane otorite ve güç sahibi Allah'tır. O'ndan izinsiz hiçbir kimsenin hiçbir şey yapılabilmesi söz konusu değildir. Tek söz sahibi O'dur ve O'nun müsaadesi olmaksızın kimsenin insiyatif kullanabilmesi mümkün değildir. O ise bağışlayacağı kullarının özelliklerini Kur'an-ı Kerim'de şimdiden bildirmektedir. Bu ölçülere uymayanların bir takım beklentiler içinde olmaları ve kurtarıcılar beklemeleri kendilerini oyalamalarından başka bir birşey değildir. Bu itibarla, rivâyette verilen mesajların İslâm'ın genel ilkeleriyle bağdaşmadığı açıkça görülmektedir. Ayrıca sayılan diğer özelliklerin de bir üstünlük nedeni olamayacağı ortadadır. Dolayısıyla bu rivâyette ortaya konulan mantığı ve sayılan gerekçeleri Hz. Peygamber'e isnad etmek doğru ve tutarlı bir yaklaşım olmayacaktır.

Sonuç olarak, senedi bulunmayan ve metni de çok problemlili olan rivâyetin uydurma olduğu açıktır.

3. Nakildir ki, Peygamber (a.s.) dedi: “Ol Tanrı hakkı için ki, benim nefsim onun kudret elindedir. Tahkîk (doğrusu) şehidler, kıyâmet gününde, kılıçların omzuna koyup, kıyâmet yerine geleler. Eğer İbrahim Halîlullah (a.s.) ve Mûsâ Kelîmullah (a.s.) Hazretlerine uğrasalar, yol vereler (verirler) idi.

Mahşer halkı diyeler: ‘Aceb bunlar kimlerdir?’ Nidâ gele ki: ‘Bunlar onlar ki, fi sebîlillah gazâ meydanında başların oynayıp kanların döktüler.’”²⁵⁹⁰

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde, eğer karşılaşırsalar peygamberlerin bile şehidlere yol vereceğini, onların önlerinden çekileceğini anlatmak maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Ahmed Bîcan’ın rivâyeti ihtisar ederek eserine aldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu Enes rivâyetinin konumuzla ilgili olan kısmı şöyledir: “*Şehidler üç sınıftır: ... (Üçüncüsü:) ‘Karşılığını yalnız Allah’tan bekleyip öldürmeyi ve öldürülmeyi dileyerek savaşa çıkan kimsedir. Bu kişi ölür ya da öldürülürse, kıyâmet günü kılıcını kınından çekip omzuna koymuş olduğu halde gelir. İnsanlar o sırada dizleri üzerine çökmüş bir halde beklemekte dirler. Şehidler onlara şöyle derler: ‘Bize yol veriniz! Bize yol veriniz! Zîra biz kanlarımızı ve mallarımızı Allah için sarfettik...’* Rasûlullah devamla şöyle demiştir: *‘Canım kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki, eğer şehidler bu sözü İbrahim Halîlurrahmân’a veya herhangi bir peygambere söyleseler, onlar şehidler bu haklarını teslim ederek onlara yolu açarlar. Nihâyet Arş’in sağındaki nurdan minberlere gelirler ve orada oturarak insanlar arasında nasıl hükmedildiğine bakarlar. Bu şehidler ölümün şiddetini yaşamazlar, Berzahta üzülmezler, sayha (sûr) onları korkutmaz, hesap, mizan ve sırat onları ilgilendirmez. Onlar insanlar arasında nasıl hükmedildiğini seyrederek. Onlara ne isterlerse verilir. Hakkında şefaattiklerinin şefaatteleri kabul olunur. Cennetten hoşlarına giden her şey onlar içindir.’”* Bu uzun rivâyeti Enes b. Mâlik’ten; Beyhakî tahrir etmiştir.²⁵⁹¹ Münzirî, Bezzâr, ve Ebû Nuaym’ın da tahrir ettiğini söylediği rivâyetin “garîb” olduğuna hükmetmiştir.²⁵⁹² Heysemî ise, senedinde “metrûk” ve “zayıf” râvîler olduğunu söylemiştir.²⁵⁹³

Hem senedinde hem de metninde problemler olan rivâyetle alakalı şunları ifade etmemiz mümkündür. Elbette Allah yolunda şehid olmak fevkalade önemlidir

²⁵⁹⁰ AHMED BÎCAN, s. 404-405.

²⁵⁹¹ BEYHAKÎ, *Şuab*, IV, 25-26.

²⁵⁹² MÜNZİRÎ, *Tergîb*, II, 208-209.

²⁵⁹³ HEYSEMÎ, *Mecma*, V, 291-292.

ve şehidler bekleyen çok yüksek dereceler vardır.²⁵⁹⁴ Ancak rivâyette anlatıldığı şekliyle şehidler gelirken Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ veya diğer peygamberlerin yoldan çekilmesi söz konusu değildir. Zîra şehidler peygamberlerden de üstün göstermeyi amaçlayan bu tür yaklaşımların İslâm'ın özüyle bağdaşmadığının belirtmesi gerekmektedir. Bu rivâyette büyük bir abartma olduğu görülmektedir. Peygamberlerin hem şehidlerden hem siddiklerden hem de salih kimselerden derece olarak daha üstün oldukları ortadadır. Nitekim Kur'an'ı Kerim bu kimseleri sıralarken önce nebîlerden, sonra siddiklerden, sonra şehidlerden, daha sonra da salih kimselerden bahsetmektedir.²⁵⁹⁵ Zîra peygamberlerin dünyada iken yaptıkları çalışmalar ortadadır. Onlar, lokomotif vazifesi görmüşler ve en üst düzeyde bütün zorluklarla sarsılmaz bir azim ve kararlılıkla katlanmışlar,²⁵⁹⁶ üstün bir mücadele ortaya koymuşlar, yalanlamalara²⁵⁹⁷ ve hakaretler maruz kalmışlar,²⁵⁹⁸ öldürülmüşler,²⁵⁹⁹ ama bütün bu imtihanları başarılarak Allah'ın övgüsüne mahzar olmayı hak etmişlerdir.²⁶⁰⁰ Bu bakımdan onlarla şehidler veya başkalarını kıyaslayarak diğerlerini üstün göstermeye çalışmak doğru değildir. Diğer taraftan, her ne kadar şehidlerle peygamberlerin aynı yüksek mevkîde birlikte bulunmaları söz konusu olsa da, aralarında mutlaka derece farkının olacağını düşünmekteyiz. Ayrıca bütün şehidlerin peygamberlerle aynı yüksek mevkîde olamayacaklarını, çoğunluğunun cennetliklerin bulunduğu tarafta yerlerini alacaklarını ifade etmemiz yanlış olmasa gerektir.

Sonuç olarak, içerisinde müdrec ifadeler barındıran rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

4. Peygamber (a.s.) dedi: “Hak Teâlâ Hazretlerinin huzurunda şehidler, vebâdan ölen halk ile çekişeler ve diyeler: ‘Biz gazâ yolunda öldük. Bu

²⁵⁹⁴ Bakara, 2/154; Âl-i İmrân, 3/157; Nisâ, 4/74; Hac, 22/58; Muhammed, 47/4; Hadid, 57/19; Saf, 61/4.

²⁵⁹⁵ Nisâ, 4/69.

²⁵⁹⁶ En'âm, 6/34; Enbiyâ, 21/85.

²⁵⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/184; Hac, 22/42; Mü'minûn, 23/26, 39; Furkân, 25/37; Şuarâ, 26/105, 117, 123, 141, 160; Ankebût, 29/18; Fâtır, 35/4, 25; Sâd, 38/12; Gâfir, 40/5; Kâf, 50/12; Kamer, 54/9, 18, 23, 33;

²⁵⁹⁸ Yûnus, 10/2; İsrâ, 17/47, 101; Furkân, 25/8; Neml, 27/13; Kasas, 28/36; Sebe, 34/43; Sâffât, 37/15; Sâd, 38/4; Gâfir, 40/24; Zuhuruf, 43/30; Ahkâf, 46/7; Zâriyât, 51/39, 52; Kamer, 54/2, 9; Saf, 61/6; Kalem, 68/51.

²⁵⁹⁹ Bakara, 2/61; Âl-i İmrân, 3/21, 112.

²⁶⁰⁰ Meryem, 54-57; Sâd, 38/17, 30, 44.

karındaşlarımız döşekte öldüler.’ Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Bunların yaralarına nazar eyleyin. Eğer raihaları (kokuları) onlara benzer ise, şehidlerdir. Vebâdan ölenlerin yaralarına nazar edeler. Şehidlerin yaraları gibi râiha ola. Onları dahî şehidlerden sayalar.’²⁶⁰¹

Müellif, eserinin beşinci bölümünde “Şehidler” bahsinde, vebâdan ölenin de şehid olacağına vurgu yapmak için bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Şehidler ve vebâdan ölenler gelirler. Vebadan ölenler: ‘Biz şehidleriz’ derler. Denilir: ‘Bakın! Eğer onların yaralarından da şehidlerin yaralarından aktığı gibi misk kokulu kan akıyorsa onlar da şehidtir.’ Bakarlar aynı kokuyu onlarda da bulurlar.’*” Rivâyeti Utbe b. Abd Ebu’l-Velîd es-Sülemî eş-Şâmî’den; İbn Hanbel ve Taberânî tahric etmiştir.²⁶⁰² Münzirî, Taberânî’nin isnadında yer alan İsmâil b. Ayyaş hakkında konuşulduğunu, ancak onun Şamlılardan rivâyet ettiği hadislerin makbul olduğunu belirtmiş, bu rivâyetin de Şamlılardan nakledildiğini ifade ettikten sonra isnad hakkında “lâ be’sse bih” hükmünü vermiştir.²⁶⁰³ Heysemî de Münzirî’ye katılmış ve aynı bilgileri tekrarlamıştır.²⁶⁰⁴ İbn Hacer ise, İbn Hanbel’in senedinin “hasen” olduğunu kaydetmiştir.²⁶⁰⁵

Konu ile ilgili bir diğer rivâyet ise şöyledir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Yataklarında ölenlerle (Allah yolunda savaşarak) şehid olanlar Allah’ın huzurunda vebadan ölenlerin durumunu tartışırlar. Şehidler şöyle der: ‘Bu kardeşlerimiz bizim öldürüldüğümüz gibi öldürüldü.’ Yataklarında ölen kimseler ise: ‘Bu kardeşlerimiz bizim öldüğümüz gibi yataklarında öldüler’ derler. Rabbimiz şöyle der: ‘Vebadan ölenlerin yaralarına bakınız. Eğer onların yaraları (Allah yolunda savaşarak ölen) şehidlerin yaralarına benziyorsa, onlar da onlardandır.’ Bakarlar ki onların yaraları da, tıpkı şehidlerin yaralarına benzemektedir.’*” Rivâyeti el-İrbaz b. Sâriye el-Fezârî es-Sülemî’den (75/694); Nesâî, İbn Hanbel, Taberânî, Beyhakî, Ebû

²⁶⁰¹ AHMED BÎCAN, s. 452.

²⁶⁰² İBN HANBEL, IV, 185; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XVII, 118; *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, II, 429.

²⁶⁰³ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, II, 222.

²⁶⁰⁴ HEYSEMÎ, *Mecma’*, II, 314.

²⁶⁰⁵ İBN HACER, *Feth*, X, 194.

Nuaym ve Deylemî tahrir etmişlerdir.²⁶⁰⁶ Taberânî'nin tahririnde diğerlerinden farklı olarak “*onları da şehid sayarlar*” ilavesi vardır. Ebû Nuaym, Hâlid b. Ma'dan'ın rivâyetinde teferrüd ettiğini söylemiş ve “garib” hükmünü vermiştir.²⁶⁰⁷ İbn Hacer ise, Nesâî ve İbn Hanbel'in senedlerinin “hasen” olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰⁸ İbn Hibbân, el-İrbaz b. Sâriye'yi *Sikât*'ında zikretmiştir.²⁶⁰⁹ Bu sahâbî ehl-i suffedendir.²⁶¹⁰

Bununla birlikte rivâyetle ilgili şunları ifade etmemiz mümkündür. Böyle bir tartışmanın Allah'ın huzurunda yapılacağına ifade edilmesi her şeyden önce rivâyette kıssacıların etkileri olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Zîra böyle bir tartışma ve kıyas hem yersiz, hem de gereksizdir. Bu şekilde koklamak veya yaraların benzeyip benzemediğine bakmak suretiyle şehidliğin test edilmesine hem gerek, hem de ihtiyaç yoktur. Diğer taraftan Allah yolunda şehid olanlarla vebadan şehid olanların derecelerinin bir olamayacağı zaten bellidir.²⁶¹¹ Çünkü ulvî bir dava için ölen kimse ile bir salgın hastalık sonucu ölen bir kimsenin aynı konumda olamayacağı bellidir. Ayrıca, herhangi bir hastalık sonucu vefât edenlere, bu konudaki kusurları, hastalığa davetiye çıkaran ihmalleri, koruyucu hekimliğe dikkat etmemeleri, erken tanı ve tedâvi konusunda gayret göstermemelerinin hesabının mutlaka sorulacağına bilinmesi gerekmektedir. Gereken özeni göstermeyenlerin ve hiçbir tedbir almaksızın hastalığa davetiye çıkaranların bu tarz bir şehidlik beklentisi içine girmeleri yanlıştır. Elbette bütün tedbirleri almış olduğu halde hastalığa yakalanan, buna sabreden ve bu salgın hastalık nedeniyle ölenlere Allah'ın rahmetiyle muamele etmesi ve mükafatını vermesi söz konusu olabilir. Ancak biz, aradaki bu ince ayrıntının iyi tahlil edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla her iki rivâyetin de zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

²⁶⁰⁶ NESÂÎ, 25/Cihad, 36 (VI, 37-38); *Kübrâ*, III, 25; İBN HANBEL, IV, 128; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XVIII, 250; *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, II, 195; BEYHAKÎ, *Şuab*, VII, 170-171; EBÛ NUAYM, *Hilye*, V, 221; DEYLEMÎ, V, 505. Ayrıca bkz. MÛNZİRÎ, II, 222.

²⁶⁰⁷ EBÛ NUAYM, *Hilye*, V, 221.

²⁶⁰⁸ İBN HACER, *Feth*, X, 194.

²⁶⁰⁹ İBN HİBBÂN, *Sikat*, III, 321.

²⁶¹⁰ İBN SÂD, *Tabakât*, VII, 412; İBN ABDİLBERR, *el-İstiâb*, III, 1238-1239; ZEHEBÎ, *el-Kâşif*, (I-II), thk. Muhammed Avâme, Dâru'l-Kıble li's-Sekafeti'l-İslâmiyye, Cidde, 1413, II, 17; ZEHEBÎ, *Kitâbu'l-Muîn fi Tabakâti'l-Muhaddisîn*, thk. Hemmâm Abdurrahim Said, Dâru'l-Furkân, Umman/Ürdün, 1404, s. 24; İBN HACER, *İsâbe*, VII, 412.

²⁶¹¹ Konu ile ilgili yorumlar için bkz. İBN HACER, *Feth*, VI, 44; X, 194; ZÛRKÂNÎ, *Şerh*, II, 101.

2. Gazâ Yapanların Durumu

1. İbn Furek (r.a) dedi: ‘Mi’rac gecesi Peygamber’imiz (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Bir kavm gördüm, bir gün ekerler ve bir gün yerler. Nedenlü yerler ise yine bayağı (eskisi) gibi olur eksilmez. Ben dedim: ‘Ya Cebrâil bunlar kimlerdir?’ Cebrâil (a.s.) dedi: ‘Bunlar gâzîlerdir fî sebîlillah gazâ eylediler. Hak Teâlâ Hazretleri, bir ecirlerin yedi yüz eyledi. Yahut daha ziyâde eyledi.’”²⁶¹²

Müellif eserinin ikinci bölümünde “Mi’rac” bahsinde, gâzîlere verilecek mükâfatın büyüklüğünü göstermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Münzirî rivâyeti Rabî’ b. Enes, Ebu’l-Âliye, Ebû Hureyre isnadiyla Bezzâr’ın tahric ettiğini söylemiştir.²⁶¹³ Taberî: “Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir. O, gerçekten işitendir, görendir”²⁶¹⁴ âyetinin tefsirinde Ebû Ca’fer er-Râzî, Rabî’ b. Enes, Ebu’l-Âliye, Ebû Hureyre veya bir başkasından (Ebû Ca’fer tereddüt etmiştir) rivâyeti olarak tahric etmiştir.²⁶¹⁵ Oldukça uzun olan rivâyetin konumuzla ilgili kısmı şöyledir: “...Hz. Peygamber ile Cebrâil birlikte yürüdüler. Bir gün toprağı ekip, ertesi gün hasat eden bir topluluğa rastladılar. Topluluk ekinleri biçtikçe eskisi gibi oluyordu. Hz. Peygamber: ‘Yâ Cibrîl! Bunlar kimlerdir?’ dedi. Cebrâil: ‘Bunlar Allah yolunda savaşan mücâhidlerdir. Bunların iyiliği yediyüz kat artırılmaktadır’ dedi...”²⁶¹⁶ İbn Kesîr ise rivâyeti, Taberî’nin *Tefsîr*’ine atıfla “rivâyet gerçekten uzun ve garibliklerle doludur” diyerek nakletmiş²⁶¹⁷ ve şu sözlerle tenkîd etmiştir: “Derim ki: “Ebû Zür’a; râvî Ebû Ca’fer er-Râzî’nin hadiste çok itham edildiğini söylemiştir. Bir kısmı onu “sika” saymış, fakat çoğunluk “zayıf” olduğunu söylemiştir. Onun iyi bir hadis hafızı olmadığı ve teferrüd ettiği rivâyetleri üzerinde durulması gerektiği açıktır. Bu rivâyetin bazı sözlerinde aşırı münkerlik ve gariblik bulunmaktadır... Bu hadis;

²⁶¹² AHMED BÎCAN, s. 215.

²⁶¹³ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, I, 308; II, 170; IV, 246.

²⁶¹⁴ İsrâ, 17/1.

²⁶¹⁵ TABERÎ, *Tefsîr*, XV, 6-11.

²⁶¹⁶ TABERÎ, XV, 7.

²⁶¹⁷ İBN KESİR, *Tefsîr*, III, 18-22.

*mirac olayı dışında başka kıssalardan, rüyalardan ve farklı hadislerden derlenmişe benzemektedir.*²⁶¹⁸ Sonuç olarak, temel hadis kaynaklarında yer almayan rivâyetin mevzû olması kuvvetle muhtemeldir.

2. Rasûl (a.s.) dedi: “Uçmakta yüz derece vardır. Bir dereceden bir dereceye, yetmiş yıllık yoldur. Hak Celle ve Alâ Hazretleri ol dereceleri gâzîlere va’d eyledi.”²⁶¹⁹

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Cihad” bahsinde, Allah yolunda gazâ edenlerin cennetteki yüksek derecelerine işaret etmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiş ve gazânın önemine vurgu yapmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Müellif rivâyeti muhtasar olarak nakletmiş olmalıdır. Rivâyetin aslı şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Her kim namazı kılar, zekatı verir, Allah’a şirk koşmadan ölürse, onu bağışlamak Allah’ın hakkıdır. Hicret ettiği veya doğduğu yerde ölse bile (bu böyledir). Dedik ki: ‘Yâ Rasûlellah! Bunu insanlara haber verelim de sevinsinler mi?’ Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘Muhakkak ki cennette yüz derece vardır. Her bir derecenin arası yer ile gök arası kadardır. Allah Teâlâ bunları yolunda cihad edenlere hazırlamıştır. Mü’minlere zor gelmeyeceğini bilmeseydim, onlara yükleyeceğim zorluğun farkında olmasaydım, benden sonra sıkıntı çekeceklerinden endişe etmeseydim hiçbir seriyyenin arkasından oturmazdım (onlarla beraber giderdim). Allah yolunda öldürülmeyi, tekrar dirilmeyi, tekrar öldürülmeyi çok isterdim.”* Rivâyeti Ebu’d-Derdâ’dan; Nesâî ve Taberânî,²⁶²⁰ Abdurrahman b. Ganem el-Eş’ârî’den; Buhârî²⁶²¹ ve benzer lafızlarla Ebû Mâlik el-Eş’ârî’den Taberânî²⁶²² tahric etmişlerdir. Abdurrahman b. Ganem rivâyetinde, diğerlerinden farklı olarak Hz. Peygamber’in bunun insanlara söylenilmemesini istediği ve (دعوا الناس فليعملوا) *“bırakınız, onlar amellerine devam etsinler”* dediği ifade edilmektedir. Ebû Mâlik rivâyetinde ise, *“ey Allah’ın Râsûlü! Bunu insanlara*

²⁶¹⁸ İBN KESİR, *Tefsîr*, III, 22.

²⁶¹⁹ AHMED BÎCAN, s. 327.

²⁶²⁰ NESÂÎ, *Kübrâ*, III, 14; *Sünen*, 25/Cihad, 18 (IV, 20); TABERÂNÎ, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, II, 208.

²⁶²¹ BUHÂRÎ, *Târîhu’l-Kebîr*, VII, 12.

²⁶²² TABERÂNÎ, *Kebîr*, III, 300.

söylersen rahatlığa kapılırlar” ve “ne benim elimde, ne de Müslümanların ellerinde maddî imkan var. Eğer olsaydı...” şeklinde farklılıkların olduğu görülmektedir. Ebû Mâlik rivâyetinin senedinde bulunan Said b. Yusuf hakkında İbn Hibbân ve başkaları “sika” derken, İbn Hanbel “zayıf” olduğunu söylemiştir. Geri kalan rical ise “sika”dır.²⁶²³ Bîcan naklettiği rivâyette “bir dereceden bir dereceye, yetmiş yıllık yoldur” ifadesi yer alırken bu rivâyette “her bir derecenin arası yer ile gök arası kadardır” şeklindedir. Yani yetmiş yıllık bir mesafeden söz edilmemektedir. Ancak bu rivâyet farklılıkları sayıların hakikat değil, kesretten kinâye olduklarını göstermektedir. Sonuç olarak rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili benzer bir rivâyet ise şöyledir: Müslim’in Ebû Hureyre’den tahrir ettiği rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ kendi yolunda cihada çıkan kimseye cenneti garanti etmiştir (ve şöyle demiştir.): ‘Her kim bana inanarak ve Rasûlümü tasdik ederek, benim yolumda cihada çıkarsa, onu cennete girdirmek benim boynumun borcudur (bunu garanti ediyorum). Veya ecir veya ganimete nâil olmuş olarak onu çıktığı evine döndürmeyi (garanti ediyorum)’. Muhammed’in nefisini kudret elinde tutan Allah’a yemin ediyorum ki, Allah yolunda yaralanan hiçbir kimse yoktur ki kıyâmet günü yaralandığı halde, rengi kan renginde ve kokusu misk olarak gelmiş olmasın! Muhammed’in nefisini kudret elinde tutan Allah’a yemin ediyorum ki, Müslümanlara zor gelmeyeceğini bilmeseydim, Allah yolunda savaşan hiçbir seriyyenin arkasından oturmazdım (onlarla beraber giderdim). Ama maddî imkan bulamadığım için onları taşıya(cak binit bula)mıyorum. Onların da maddî imkan(ları yerinde olmadığı için kendilerini ve yüklerini taşıyacak hayvan) bulamıyorlar. Bu problem nedeniyle benim arkamdan (buralarda) kalmak onlara çok zor geliyor. Muhammed’in nefisini kudret elinde tutan Allah’a yemin ediyorum ki, Allah yolunda gazâ etmeyi, öldürülmeyi, sonra tekrar gazâ etmeyi öldürülmeyi, sonra tekrar gazâ etmeyi öldürülmeyi çok isterdim.’” Rivâyeti Ebû Hureyre’den mufassal olarak; Müslim, İbn Mâce, İbn Hanbel, İbn Mübârek, İbn Ebî Şeybe, İshak b. Râhaveyh, Taberânî ve Beyhakî,²⁶²⁴ muhtasar

²⁶²³ HEYSEMÎ, *Mecma’*, V, 275.

²⁶²⁴ MÜSLİM, 33/İmare, 28 (II, 1495-1497); İBN MÂCE, 24/Cihad, 1 (II, 920); İBN HANBEL, II, 231, 335, 339; İBN MÜBÂREK, *Zühd*, s. 537-538; İBN EBÎ ŞEYBE, IV, 202; İSHAK b. RÂHAVEYH, I, 225; TABERÂNÎ, *Evsât*, VIII, 333; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, IX, 15, 29, 157-158, 169; *Şuab*, IV, 17.

olarak ise; Buhârî, Nesâî, İmamı Mâlik, İbn Hanbel, Humeydî, Abdurrezzak, İbn Mende, Ebû Avâne, İbn Hıbbân ve Taberânî²⁶²⁵ tahrir etmişlerdir. Bu rivâyetin de sened ve metin itibârıyla sahih olduğu görülmektedir.

H. Günahkar Mü'minlerin Durumu

1. Nakildir ki, kaçan kıyâmet günü olsa, bir kişi getireler. Hak Sübhanehu ve Teâlâ ona diye: 'Benden utanmadın bana âsî oldun. Pes zebânîler buyura. Onu alalar od'a götüreler. Ol kişi ağzın aç ki söyleye. Zebânîler ağzın tuta ki söylemeye. Hak Teâlâ diye: 'Niçin ağzın açtım ey benim kulum?' Ol kul diye: 'Ya Rabbî sen bilirsin benim gönlümdekini; beni rüsvay eyleme.' Hak Teâlâ diye: 'Benim ferîştehlerim işitsin.' Ol kul diye: 'Ya Rabbî dünyada oğlanlarım bana çok cefa eyledi. Ve ölüm halinde ehlim bana çok cefa eyledi. Ve şimdi zebânîler cefa eylediler. Benim Rabbîm bana rahmet edip, mağfîret eyleye der idim. Kaçan ki, beni od'a buyurdun, şimdi bilirim ki, helak olurum. Pes onun için ağzım açtım, söyleyem dedi.' Hak Teâlâ Hazretleri diye: 'Ey benim kulum (انا عند ظن عبدي بي فليظن بي خيرا) "Ene inde zanni abdî bî felyezunne bî hayra." 'Ben seni yarlıgadam, var uçmağa gir' diye.'"²⁶²⁶

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde "Hesap" bahsinde, Allah'ın rahmet ve mağfîretini umanlara ve Allah hakkında iyi zan besleyenlere cennetin verileceğini göstermek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyet bu lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Rivâyetle ilgili olarak şunları söylememiz mümkündür. Bu rivâyette anlatılanlarla kıssacıların anlattıkları arasındaki paralellik dikkatleri çekmekte ve bir takım benzerlikler göze çarpmaktadır. Zîra, günahkar bir kul cehennemi hak ettiği için götürülürken dünyada çocuklarından ve karısından, âhirette ise zebânîlerden çektiği sıkıntıları mazeret göstererek, sadece iyi zanni sebebiyle bağışlanmayı dilemesi ve bu isteğinin kabul görmesi, Kur'an'ın gerçekleriyle bağdaşmayan bir

²⁶²⁵ BUHÂRÎ, 2/İmân, 26 (I, 14); NESÂÎ, *Kübrâ*, III, 6, 22; *Sünen*, 25/Cihad, 3, 30 (IV, 8, 32); MÂLİK, 21/Cihad, 14 (II, 460-461); İBN HANBEL, II, 384, 502; HUMEYDÎ, II, 449; ABDURREZZÂK, V, 253-254; İBN MENDE, I, 398; EBÛ AVÂNE, IV, 453, 454, 456; İBN HİBBÂN, X, 471-472; XI, 39; XVI, 402; TABERÂNÎ, *Evsât*, II, 67-68; VII, 334; *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, II, 33.

²⁶²⁶ AHMED BÎCAN, s. 399.

durumdur ve Kur'an'da bildirilen hakikatlerle de çelişmektedir.²⁶²⁷ Çünkü tövbe ve istiğfarın yeri orası değil, dünyadır.²⁶²⁸ Kıyâmet günü hiçbir mazeretin geçerli olmayacağı ve pişmanlığın fayda vermeyeceği bilinmektedir.²⁶²⁹ Dolayısıyla affın bu dünyadayken talep edilmesi ve sâlih amellerin buradayken yapılması gerekmektedir. Bütün bunlar, rivâyetin üretildiği ve Hz. Peygamber'in otoritesinin istismar edildiğinin bir delilidir. Çünkü Hz. Peygamber Kur'an'ı çok iyi bilmektedir ve ona aykırı söz söylemesi mümkün değildir. Bu itibarla rivâyetin değerlendirilmesi esnasında bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Ayrıca rivâyette yer alan (انا عند ظن عبدي بي فليظن بي خيرا) “Ben kulumun zannı üzereyim. Kulum benim hakkında iyi bir zan beslesin” şeklindeki kısmının bu şekilde anlaşılması doğru olmasa gerekir. Nitekim iyi bir zan hiçbir zaman tek başına yeterli değildir. Bu iyi niyet dürüst ve erdemli davranışlarla ve yapılacak hayırlı faaliyetlerle desteklenmiyorsa bunun hiçbir anlamı yoktur. Böyle bir kuruntu, kişinin kendini aldatmasından başka bir şey değildir. İslâm'ın yanlış tanıtılmasına neden olan bu tür rivâyetlerdeki yaklaşımların yeniden gözden geçirilmesi gerektiği de açıktır.

Netice itibarıyla doğru olmayan Tanrı tasavvurunun insanı götüreceği son noktalardan birisi de burasıdır. Zîra kıyâmet gününde, dünyadayken yaşadığı sıkıntıları bahane göstererek, Allah hakkında iyi zan beslediğini söyleyenlerin bu şekilde cehennemden kurtulmaları söz konusu olamayacaktır. Eğer böyle bir durum olacaksa imtihan yapmanın bir anlamı var mıdır? Peygamberler ve kitaplar niçin gönderilmiştir? Bu soruların cevaplarının ortaya konulması gerekmektedir. Dolayısıyla böyle bir rivâyeti ortaya atanların Kur'an'ın ruhundan ne kadar uzak oldukları anlaşılmaktadır. Rivâyetin uydurma olduğu açıktır.

2. Nakildir ki, Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü Hak Teâlâ Hazretleri, bu halkı bir yer cem eyleye, hesap etmek için. Bazı mü'minler göreler ki, günahları ve ma'siyetleri ziyâde çoktur.” Diyeler: ‘Ya Rabbenâ bizi Tamûya buyur. Biz bu amel ile uçmağa layık değiliz. Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Ey benim kullarım! Benden ümidinizi kestiniz mi? Bedüristi günah işlediniz ise

²⁶²⁷ Rûm, 30/57.

²⁶²⁸ Mâide, 5/39; En'âm, 6/54; A'râf, 7/153; Nahl, 16/119; Tâhâ, 20/82; Furkân, 25/70-71; Kasas, 28/67. Ayrıca bkz. Bakara, 2/160, 222; Nisa, 4/17-18, 146; Nûr, 24/31; Ahzâb, 33/24, 73; Gâfir, 40/3; Şûrâ, 42/25; Hucurât, 49/11; Tahrîm, 66/8.

²⁶²⁹ Gâfir, 40/52; Mürselât, 77/36. Ayrıca bkz. Mü'minûn, 23/99-111.

benim takdirim ile işlediniz. İmdi dünyada iken, benim takdirimden kaçmadınız. Şimdi kande (nereye) kaçarsınız?’ diye, esirgeye, uçmağa koya.”²⁶³⁰

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde, Allah hakkında iyi zan beslemek ve ümit kesmemek gerektiğini ifade etmek için bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

Rivâyetin metninde ciddî problemler söz konusudur. Yanlış bir Tanrı ve kader anlayışının izleri görülmektedir. Hiçbir kulun özellikle kıyâmet gününün o dehşetli atmosferinde cehenneme girmeyi kendisinin istemesi söz konusu değildir. Cehennemden kurtulmak için dünyaları²⁶³¹ ve dünyalar dolusu altınları fidyeye vermeyi,²⁶³² oğlunu, eşini, kardeşini, kendisine sahip çıkan sülalesini, hatta dünyadakilerin tamamını fedâ edip ateşten kurtulmayı²⁶³³ düşüneceklerin olduğu bir ortamda, günahlarının çokluğunu gören Müslümanların cehennemi kendilerinin talep etmeleri mümkün değildir. Kaldı ki günahı çok olan mü’minlerin zaten arınmaları için cehenneme gönderilecekleri bilinmektedir. Eğer mâsiyetleri çok olanlar, rivâyette iddia edildiği üzere cehenneme gitmeyecek ve esirgenip cennete girdirilecek iddyseler, Kur’an’ın ve Hz. Peygamber’in bu yöndeki ifadeleri nasıl anlaşılacaktır? Dolayısıyla burada bir tutarsızlık vardır ve bu da mezkur rivâyetten kaynaklanmaktadır.

Diğer taraftan ilk bakışta yanlış bir “kader” anlayışını yansıttığı hemen fark edilen bu rivâyetin, aynı zamanda yanlış bir Tanrı tasavvurunun yerleşmesine de

²⁶³⁰ AHMED BÎCAN, s. 404.

²⁶³¹ Mâide, 5/36; “Şüphe yok ki, hakikatı inkara şartlanmış olanlar, kıyâmet günündeki azaptan kurtulmak için yeryüzündeki her şeyi ve hatta iki kat fazlasını fidyeye olarak teklif etseler de kabul ettiremezler; çünkü şiddetli bir azap beklemektedir onları.”

²⁶³² Âl-i İmrân, 3/91; “Gerçekten, inkar edip kâfir olarak ölenler var ya, onların hiçbirinden –fidye olarak dünya dolusu altın verecek olsa dahî- kabul edilmeyecektir. Onlar için acıklı bir azap vardır ve kendilerine yardım edecek hiçbir kimse bulamayacaklardır.” (Yani; temel hakikatları bilinçli olarak reddetmelerinden dolayı onların bu yakarışları hiçbir kabul görmeyecektir. Buradan anlaşılacaktır ki, o ortam çok korkunç ve dehşetlidir. Zîra başka âyetlerde de bu duruma işaret edilmektedir. Bkz. Ra’d, 13/18; Zümer, 39/47; Hadîd, 57/15).

²⁶³³ Meâric, 70/10-14. O gün kimsenin kimseye faydası olamayacağı ile ilgili olarak bkz. Mü’minûn, 23/101; Lokmân, 31/33; Gâfir, 40/18; Abese, 80/34-37.

katkı sağladığı görülmektedir. Şurası bir gerçektir ki, insanlar günahı Allah'ın takdiriyle değil, kendi istekleri, fakat Allah'ın yaratması sonucu işlemektedirler; dolayısıyla da sorumludurlar. Aksi takdirde imtihanın bir anlamının kalmayacağı açıktır. Yani; günaha onları sürükleyen Allah değil, nefis²⁶³⁴ ve tabî oldukları şeytanlardır.²⁶³⁵ Bunları düşman bilip²⁶³⁶ gerekli tedbiri almayanların, suçu kadere yüklemeleri Allah'a iftiradan başka bir şey değildir. Allah'tan ümit kesilmemesi gerektiği kesinlikle doğrudur.²⁶³⁷ Ama bu rivâyette anlatıldığı şekliyle bir “*ümit kesmeme anlayışı*”nın da yanlış olduğu ortadadır. Dünyada iken gerekeni yapmayıp, nefsin arzu ve isteklerine ihtiraslı bir şekilde uyan, iradesini kötüye kullanan ve âhirette Allah'tan bir takım beklentiler içinde olanları Hz. Peygamber'in “aciz kimseler”²⁶³⁸ olarak tanımladığı bilinmektedir. Dolayısıyla İslâm'ın böyle bir düşünceyi onaylaması söz konusu değildir. Öte yandan eğer Müslümanlar Allah'ın takdirinden kaçamayıp günah işledilerse, münafıklar ve hakikat inkarcıları da böyle bir iddiada buldukları zaman durum ne olacaktır? Onlara ne gibi bir cevap verilecektir? Bu durumda aynı kuralların onlar için de uygulanması gerekmez mi? Sonuç olarak Yüce Allah'ın hiçbir kimseye adaletsizlik yapması söz konusu değildir ve bu rivâyetin uydurma olduğu açıktır.

3. Nakildir ki İmam Tirmîzî (r.a) Peygamber'den (a.s.) nakleder. Peygamber'imiz (a.s.) dedi: “Benim ümmetimden bir kişi gele. Doksan dokuz defteri ola ki günahları yazılmış ola. Ve her defterin uzunluğu, göz irmince ola. Ondan sonra Hak Teâlâ Hazretleri ona diye: ‘Bilir misin şunları ki dünyada işledin ve zulm eyledin? Ol kişi diye: ‘Bilirim ya Rabbî.’ Hak Teâlâ diye: ‘Bugün kimseye zulm yoktur. Sana hasenât vardır. İmdi bu levh içinde, ol levhda, (لا اله الا الله محمد رسول الله) “Lâ İlâhe İllallah Muhammedün Rasûlullah” yazılmış ola. Ve Hak Teâlâ ol kimseye diye: ‘Mîzan’a hazır ol! Ol kişi Mîzan’a

²⁶³⁴ Mâide, 5/30.

²⁶³⁵ Nûr, 24/21. Ayrıca bkz. Bakara, 2/168, 208; Nisâ, 4/27, 135; Hac, 22/3.

²⁶³⁶ Bakara, 2/168, 208; En'âm, 6/142; Fâtır, 35/6; Yâsîn, 36/60; Zuhruf, 43/62; Mümtehine, 60/1.

²⁶³⁷ Zümer, 39/53. Ayrıca bkz. Hicr, 15/56.

²⁶³⁸ TİRMİZÎ, 35/Kıyâme, 25 (IV, 638); İBN MÂCE, 37/Zühd, 31 (II, 1423); İBN HANBEL, IV, 124. Bu rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Akıllı kimse, (dünyada iken) kendini hesaba çeken ve ölümden sonraki hayat(ı kazanmak) için dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyandır. Âciz ise, içindeki kötü dürtülere kulak verip, onların peşinden giden sonra da Allah Teala'dan pek çok arzu ve istekte bulunandır (bir takım kuruntularla kendini avutandır)”. Rivâyetin sahih olduğu görülmektedir.

hazır ola. Ol defterleri Mîzan'a koyalar ve bir yanına ol levhi koyalar. Ondan ağır gele. Zîra ki, Allah Teâlânın ism-i şerifi ol levhda bile yazılmış idi.”²⁶³⁹

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Mîzan” bahsinde, Allah’ın isminin yazılı olduğu bir kağıt sebebiyle Hz. Peygamber’in ümmetinden günahkar bir kulun tüm günahlarının affedilmesinin O’nun rahmetinin büyüklüğünü gösterdiğini ifade etmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Tirmîzî’nin tahric ettiği rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Muhakkak ki Allah Teâlâ kıyâmet günü mahlukatın içinden ümmetinden bir adamı kurtaracaktır. Onun için her biri göz alabildiğince büyük 99 (günah) defter(i) açacak, sonra ona şöyle diyecektir: ‘Bunlardan bir şey inkar ediyor musun? Yazmakla görevli meleklerim sana herhangi bir haksızlık yapmışlar mı?’ Adam: ‘Hayır! Ey Rabbim!’ diyecek. Allah Teâlâ: ‘Bir özrün var mı?’ diye soracak, adam: ‘Hayır! Ey Rabbim!’ diyecek bunun üzerine Allah Teâlâ: ‘Evet! Senin bizim yanımızda bir hasenen (iyiliğin) var. Bugün sana zulüm yapılmayacak’ diyecektir. Bunun üzerine (أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدا عبده ورسوله) ‘Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve rasûluh’ yazılı küçük bir kağıt parçası çıkartılacaktır. Sonra, Allah Teâlâ ona: ‘Ağırlığını (amellerini) hazırla!’ buyuracak, adam: ‘Ey Rabbim! Bu defterlerin yanındaki küçük kağıt parçası da nedir?’ diye soracak, onun bu sorusuna Allah Teâlâ: ‘Sana zulmedilmeyecek!’ diye cevap verecektir. Mîzan’ın bir kefesine defterler, diğer kefesine ise o küçük kağıt parçası konulacak, defterler hafif, o kağıt parçası ise ağır basacaktır. Zîra Allah’ın ismi yanında, hiçbir şeyin ağırlığı olamaz.”* Rivâyeti Abdullah b. Amr b. el-Âs’tan; Tirmizî, İbn Mâce, İbn Hanbel, İbn Mübârek, Hakîm et-Tirmîzî, İbn Hıbbân, Taberânî, Hâkim, Bağdâdî, Beyhakî ve Heysemî tahric etmişlerdir.²⁶⁴⁰ İbn Mâce’nin tahririnde Tirmîzî’den farklı olarak *“bir özrün var mı?”* sorusu yerine, *“bu defterlerin içinde yaptığın bir iyilik var mı?”* sorusunun sorulacağı, *“bu kişinin de*

²⁶³⁹ AHMED BÎCAN, s. 407.

²⁶⁴⁰ TİRMİZÎ, 38/İman, 17 (V, 24-25); İBN MÂCE, 37/Zühd, 35 (II, 1437); İBN HANBEL, II, 213; İBN MÜBÂREK, *Zühd*, s. 110; HAKİM et-TİRMİZÎ, *Nevâdir*, I, 377; İBN HİBBÂN, I, 461; TABERÂNÎ, *Evsât*, V, 79; HÂKİM, I, 46, 710; BAĞDÂDÎ, *Muvaddih*, II, 204; BEYHAKÎ, *Suab*, I, 264; HEYSEMÎ, *Mevârid*, I, 625. Ayrıca bkz. KURTÛBÎ, *Tefsîr*, VII, 166; MÛNZİRÎ, II, 270; ZEHEBÎ, *Mu’cemü’l-Muhaddisîn*, thk. Muhammed el-Habib, Mektebetü’s-Sıddîk, Taif, 1408, s. 48; İBN KESÎR, *Tefsîr*, II, 203; III, 140, 181.

hayır cevabını vereceği” belirtilmektedir. Bununla beraber Tirmîzî, İbn Hanbel, İbn Mübârek, İbn Hibban ve Taberânî’nin tahrir ettiği rivâyette “Allah’ın ismi yanında hiçbir şeyin ağırlığı olamaz” ifadeleri yer alırken, İbn Mâce’nin tahririnde bu ifade bulunmamaktadır. Tirmîzî rivâyet hakkında “hasen-garîb” hükmünü vermiştir. Hâkim ise, bir yerde Müslim’in şartına göre ”sahîh” olduğunu söylerken,²⁶⁴¹ başka bir yerde Şeyhayn’ın şartına göre “sahih” olduğunu söylemiştir.²⁶⁴² Mizzî, Tirmîzî’nin rivâyete “garib” hükmünü verdiğini belirtmiş ancak kendisi (والله أعلم) “Allah en iyi bilendir” diyerek kanaat belirtmemiştir.²⁶⁴³ Suyûtî ise ısrarla hadisin “garib” değil, “sahih” olduğunu savunmaya çalışmıştır.²⁶⁴⁴

Rivâyetin senediyle ilgili bir tartışma olduğu görülmektedir. Bununla birlikte metinle alakalı şunları ifade etmemiz mümkündür. İslâm’ın emir ve yasaklarına uymaya değil de, yazılmış bir kağıt parçasına (lafza ve şekle) önem veren zihniyetin izlerinin görüldüğü bu rivâyette anlatılanları Kur’an ve Sünnet’in ölçüleriyle telif etmek zor görünmektedir. Nitekim az bir amele çok sevabın vaad edildiği bu tür rivâyetlerin uydurma olma ihtimallerinin çok yüksek olduğu bilinmektedir. Elbette Allah’ın ismi çok önemlidir. Muhakkak ki, O’nun rahmeti geniştir ve onu kimsenin sınırlaması söz konusu değildir.²⁶⁴⁵ Ancak O’nun da yapacağına söz verdiği kuralları bulunmaktadır. Nasıl tabiatta harika ve şaşmaz bir nizam var ise, âhirette de aynı şekilde bu düzen mükemmel bir şekilde devam edecek ve ilâhî adalet mutlaka tecellî edecektir. 99 günah defteri yanında küçük bir kağıt parçasında yazılı “kelime-i şehâdet”in daha ağır geleceğini ve bunun kişinin cennete girmesine neden olacağını iddia etmek, insanları kolaycılığa ve tembelliğe itmekten öteye bir anlam taşımamaktadır. Nitekim, orada da her şey belirlenen esaslara göre cereyan edecek, hiçbir kimseye asla haksızlık yapılmayacak ve bir keyfîlik asla söz konusu olmayacaktır. Bu itibarla böyle bir senaryonun orada gerçekleşebileceğine inanmamız zor görünmektedir. Zîra bu kimse eğer tövbe ederek²⁶⁴⁶ vefât etmişse ve

²⁶⁴¹ HÂKİM, I, 46.

²⁶⁴² HÂKİM, I, 710.

²⁶⁴³ MİZZÎ, *Tehzîb*, XIV, 84.

²⁶⁴⁴ SUYÛTÎ, *Tedrib*, II, 408-409.

²⁶⁴⁵ Bakara, 2/284; “...O istediğini affedecek, istediğini cezalandıracaktır. Zîra Allah, her şeye kâdirdir.”. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/129; Mâide, 5/18, 40; Ankebût, 29/21.

²⁶⁴⁶ Furkân, 25/70-71; “Şu kadar ki, pişman olup doğru yola dönen, inanıp dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyan kimseler bunun dışındadır. Bundan ötürü, (önceki) kötü hallerini

Allah da onun günahlarını bağışlamışsa, böyle bir durumda günahların silinmesi²⁶⁴⁷ söz konusudur. Çünkü Kur'an-ı Kerim, “*Ehl-i kitabın bile inanıp Allah’a karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri halinde geçmiş günahlarının silineceğini ve cennete girdirileceklerini*” ifade etmektedir.²⁶⁴⁸ Onlar için geçerli olan bu kural günahkar mü’minler için de aynen geçerlidir. Zira Hz. Peygamber: “*Günahından tövbe eden, günahı olmayan kimse gibidir*” derken bu duruma işaret etmiş olmalıdır.²⁶⁴⁹ Dolayısıyla bağışlanan bir kulun yeniden günahlarını gündeme getirmek, affedilmesini küçük bir kağıt parçasında yazılı “kelime-i şehâdet” bağlamak yeterince iknâ edici görünmemektedir. Anlaşılacağı üzere o kul eğer affedilmişse bir problem bulunmamaktadır. Yok eğer bağışlanmamışsa bu durumda onu bir kağıt parçasının kurtarabilmesi zor görünmektedir. Günahlarından arınması için gitmesi gereken yeri ziyareti kaçınılmaz olacaktır. “*Allah dilerse o küçük kağıtta yazılan “kelime-i şehâdet” sebebiyle kulunu affedebilir*” demekle iş bitmemektedir. Elbette O’na kimsenin karışması söz konusu değildir. Ancak O’nun bütün isim ve

---

(günahlarını) Allah’ın iyi hallere (hasenâta) dönüştürdüğü kimseler işte böyleleridir. Çünkü Allah çok acıyıp esirgeyen gerçek bağışlayıcıdır. Zaten kim ki tövbe eder ve (sonra da) dürüstçe, erdemlice davranırsa, gereği üzere Allah’a yönelen işte odur.” Ayrıca bkz. Ahkâf, 46/16.

²⁶⁴⁷ Nisâ, 4/31; “Uzak durmanız emredilen büyük günahlardan kaçınırsanız, (küçük) kusurlarınızı sileriz (örteriz) ve sizi şerefli bir meskene (cennete) yerleştiriz.” Ayrıca bkz. Mâide, 5/39, 65; En’âm, 6/48, 54; A’râf, 7/35; Enfâl, 8/29; Ankebût, 29/7; Zümer, 39/35; Teğâbün, 64/9; Tahrîm, 66/8.

²⁶⁴⁸ Mâide, 5/65.

²⁶⁴⁹ Konu ile ilgili sahih hadisler bulunmaktadır. Ancak bu rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; rivâyeti İbn Mes’ud’dan; İbn Mâce, Taberânî ve Kudâî tahrîc etmişlerdir. (İBN MÂCE, 37/Zühd, 30 II, 1419-1420); TABERÂNÎ, **Kebîr**, X, 150; KUDÂÎ, I, 97). “Günahından tövbe eden, günahı olmayan kimse gibidir. Allah, tövbe edenleri ve (günahından) arınanları sever” lafzıyla da Şa’bî’den mevkûf olarak; İbn el-Ca’d, Ebû Nuaym ve Beyhakî tahrîc etmişlerdir. (İBN el-CA’D, I, 266; EBÛ NUAYM, **Hilye**, IV, 318; BEYHAKÎ, **Şuab**, V, 439). Heysemî, Taberânî’nin ricalinin “sahihin ricali” olduğunu, ancak râvî Ebû Ubeyde’nin babasından duymadığını söylemiştir. (HEYSEMÎ, **Mecma’**, X, 200). Ebû Hâtîm, İbn Mes’ud rivâyetinin senedinde hata (problem) olduğunu söylemiştir. (İBN EBÎ HÂTİM, **İlel**, II, 141). Nitekim, Bağdâdî de; “Muhammed b. Abdillâh er-Rakkâşî’nin, Vehyeb b. Hâlid’den rivâyetinde tek kaldığını ve bu isnada mutabaat edilemeyeceğini” belirtmiştir. (BAĞDÂDÎ, **Muvaddih**, I, 246). Zehebî ise, bu rivâyete Ebû Hâtîm’in “zayıf hadis, meçhûl” dediğini belirtmiştir. (ZEHEBÎ, **Mîzan**, VII, 451). İbn Hacer’de bu kanaate katılmış ve “bu hadisi, meçhûlün meçhûlden rivâyet ettiğini” söylemiştir. (**Lisân**, VI, 252; VII, 143; **İsâbe**, VII, 174). İbn Hacer her ne kadar böyle söylemişse de bir başka yerde rivâyetin senedinin “hasen” olduğunu ifade etmiştir. (**Feth**, XIII, 471). Aclûnî de rivâyetle ilgili söylenenlere temas ettikten sonra rivâyetin “hasen” olduğunu kaydetmiştir. (**Keşf**, I, 351). Pek çok müellif bu rivâyeti eserlerinde kullanmışlar ve yorumlar getirmişlerdir. (TABERÎ, **Tefsîr**, XV, 71; KURTÛBÎ, XVIII, 200; İBN KESÎR, **Tefsîr**, I, 464; İBN HACER, **Feth**, VIII, 735; XI, 428; XIII, 471; MÛNÂVÎ, **Feyz**, III, 276; IV, 190). Sonuç olarak, senedinde problem olan rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

sıfatları birlikte düşünüldüğü zaman,²⁶⁵⁰ böyle bir af ihtimalin çok zayıfladığını da ifade etmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla meseleye tek taraflı değil, bir bütün halinde bakıldığında rivâyetin metnindeki problem daha rahat ortaya çıkmaktadır.

Buradan hareketle, Allah'ın rahmetini yanlış tanıtan ve insanları bir takım beklentiler içine sokma ihtimali çok fazla olan böyle bir anlayışın doğru olamayacağı açıktır. Zîra yüceltilmiş bir ümmet-i Muhammed anlayışının görüldüğü, Allah'ın sadece bir kısım sıfatlarının eksik, üstelikte yanlış tanıtıldığı, insanların kolaycılığa itildiği bu rivâyetin uydurma olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu düşünmekteyiz.

4. Nakildir ki, kıyâmet gününde bir kişi getireler, günahı sevâbından ağır gele. Hak Teâlâ onu od'a buyura. Ol kişinin kirpiğinden bir kıl, Hak Teâlâ Hazretlerine niyaz edip diye ki: 'Ya Rabbî! Senin Peygamber'in dedi ki: 'Her kim Allah korkusundan ağlasa, ol göz od'a haramdır. Senin için biz çok ağladık.' Hak Teâlâ Hazretleri, ol kişiyi bir kıldan ötürü af eyleye. Cebrâil (a.s.) cemûi Arasât kavmine diye: 'Fülan oğlu fülanı, Hak Teâlâ Hazretleri bir kıl için af eyledi.'"²⁶⁵¹

Müellif eserinin dördüncü bölümünde "Mîzan" bahsinde, Allah korkusu sebebiyle ağlayan göze cehennem ateşinin haram olduğunu anlatmak maksadıyla bu rivâyeti zikretmiş ve insanları bu duygu içinde olmaya teşvik etmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bununla birlikte Ebû Hureyre'den; Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İmam-ı Mâlik, İbn Hanbel ve İbn Hibbân'ın tahric ettikleri²⁶⁵² bir hadiste, "*başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyâmet gününde, Allah'ın kendi gölgesinde gölgelendireceği yedi*

²⁶⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/19; "...Allah'ın mesajlarının doğruluğunu inkar edenlere gelince, unutmaya Allah hesap görmede hızlıdır." Ayrıca bkz. Mâide, 5/4. En'âm, 6/165; "...Şüphe yok ki Rabbiniz karşılık vermede hızlıdır..." Gâfir, 40/22; "...Allah güçlüdür, intikamında şiddetlidir." Ayrıca bkz. Haşr, 59/4, 7; Hac, 22/40; "...Allah (her şeyi hükmü altında tutan) en yüce iktidar sahibidir." Ayrıca bkz. Neml, 27/78; Ankebût, 29/26; Sebe, 34/27; Zümer, 39/37; "...Allah kudret sahibi ve kötülüklerin hesabını soran değil midir?". Ayrıca bkz. Mâide, 5/95.

²⁶⁵¹ AHMED BÎCAN, s. 407-408.

²⁶⁵² BUHÂRÎ, 10/Ezân, 36 (I, 160-161); 24/Zekât, 16 (II, 116); 81/Rikâk, 24 (VII, 185); 86/Hudûd, 19 (VIII, 20); MÜSLİM, 12/Zekât, 30 (I, 715); MÂLİK, 51/Şe'ar, 5 (II, 952); TİRMİZÎ, 34/Zühd, 53 (IV, 598); NESÂÎ, 49/Âdâbu'l-Kudât, 2 (VIII, 222-223); İBN HANBEL, II, 439; İBN HİBBÂN, XVI, 332.

kişiden birinin tenhada Allah'ı anarak göz yaşı döken kimse olduğu” ifade edilmektedir.

Konu ile ilgili benzer başka rivâyetler bulunmaktadır. Şöyle ki; Ebû Rayhâne²⁶⁵³ ve İbn Mes'ud'dan,²⁶⁵⁴ “Allah korkusuyla ağlayan göze ateşin haram kılındığı”, İbn Abbas'tan,²⁶⁵⁵ “ateşin değmeyeceği”, Ebû Hureyre'den,²⁶⁵⁶ “süt memeye geri dönmedikçe o kişinin ateşe girmeyeceği”, Ebû Umâme'den ise,²⁶⁵⁷ “Allah'a en sevimli iki göz yaşından birinin Allah korkusuyla olan, diğerinin ise O'nun yolunda dökülen göz yaşı olduğu” rivâyet edilmiştir. Söz konusu rivâyetlerin hiç birinde kirpiğin niyazından bahsedilmemektedir.

Her ne kadar konuyla ilgili sahih rivâyetler olsa da Bîcan'ın naklettiği rivâyetin metninde problemler olduğu görülmektedir. Nitekim bu rivâyetin metniyle ilgili bir takım sorular akla gelmektedir. Şöyle ki; günahı sevabından fazla olan bir kul nasıl oluyor da Allah korkusundan ağladığını söyleyerek cehennemden kurtulabiliyor? Allah Teâlâ cehenneme buyur ettiği o kulunun dünyadayken ağladığını bilmiyordu da kirpik söyleyince mi anladı ve bu kararını değiştirip onu cennetine girdirdi? Böyle bir iddia her şeyi bilen Allah hakkında nasıl ortaya atılabilir? Yoksa Yüce Allah, bütün bu olup bitenlerden habersiz miydi? Bu rivâyette her ne kadar sembolik bir anlatımdan söz edilse ve halkın anlamasına yönelik olduğu söylene de tek bir kirpiğe bu kadar vurgu yapılması ne kadar doğrudur? İnsanların ümidini kırmamak ve onları motive etmek için söylene dahî, onları dolaylı olarak bir kolaycılığa teşvik söz konusu değil midir? Allah korkusunun önemine işaret edilirken diğer taraftan Allah'ın yanlış tanıtılmasına sebebiyet verildiği niçin göz ardı edilmektedir? Çok çabuk karar değiştiren bir Allah anlayışının yerleşmesine zemin hazırlayan bu rivâyetin İslâm'ın doğru anlaşılmasını zorlaştırdığı niçin fark edilememektedir? Ayrıca Allah korkusundan ağlayan o göz, eğer samîmi idiyse neden bu kadar çok günah işlemeye devam etti? Neden dünyadayken içten bir tevbe

²⁶⁵³ DÂRİMÎ, 16/Cihad, 11 (II, 521).

²⁶⁵⁴ İBN MÂCE, 37/Zühd, 19 (II, 1404). Bu rivâyetin isnadı “zayıf”tır.

²⁶⁵⁵ TİRMİZÎ, 20/Fedâilü'l-Cihâd, 12 (IV, 175). Tirmîzî rivâyete “hasen-garib” hükmünü vermiştir. Heysemî ise, senedde yer alan râvî Osman b. Atâ el-Horasânî'nin “metrûk” olduğunu söylemiştir. Bkz. **Mecma'**, V, 288.

²⁶⁵⁶ TİRMİZÎ, 20/Fedâilü'l-Cihâd, 8 (IV, 171); NESÂÎ, 25/Cihâd, 8 (VI, 12). Tirmîzî, rivâyete “hasen-sahih” demiştir.

²⁶⁵⁷ TİRMİZÎ, 20/Fedâilü'l-Cihâd, 26 (IV, 190). Tirmîzî rivâyete “hasen-garib” hükmünü vermiştir.

edip²⁶⁵⁸ Allah'a yönelmedi²⁶⁵⁹ ve kendisini düzeltmek için hiçbir çaba sarfetmedi?²⁶⁶⁰ Eğer o niyetinde dürüst olsaydı, kalplerde olanı²⁶⁶¹ bilen Allah onun bu ağlayışını mutlaka değerlendirmez miydi?²⁶⁶² Bu durumda onun cehenneme davet edilmeden Allah'ın bağışlaması ve engin rahmetiyle doğrudan cennete girmesi söz konusu olmaz mıydı? Cehenneme davet edildiğine göre onun ağlamasında samîmî olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Hal böyleyken onu bir kirpiğin kurtarması nasıl mümkün olabilecektir?

Görüldüğü üzere rivâyeti üretenler bütün bunları düşünmeksizin bir mizansen hazırlamışlar ve bunu da Hz. Peygamber'e isnad etmekten çekinmemişlerdir. Bu itibarla rivâyetin içindeki çelişki ve tutarsızlıklar uydurulduğu düşüncesini akla getirmektedir. Zîra, Hz. Peygamber'in bu tür tenâkuz dolu ifadeler kullanması söz konusu değildir. Bu durumda rivâyete müdrec ifadeler sokulduğu anlaşılmakta olup uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

1. Zâlim Kâdı'nın Durumu

1. Rasûl (a.s.) dedi: (القضاة ثلاثة قاضيان في النار و قاض في الجنة) “el-Kudâtu selâsetün. Kâdıyâni fi'n-nâr ve kâdin fi'l-cenneti.” İmdi uçmıklık kâdı oldur ki, ilmi ile amel eyleye. Ve hükmünde adl eyleye. Amma ol iki kâdı kim Tamûluktur. Biri oldur ki, Hak Celle ve Alâ Hazretlerinin hükmünde kullarına zulm eyleye.”²⁶⁶³ Ahmed Bîcan'ın naklettiği diğer rivâyet şöyledir. Rasûl (a.s.) Hazretleri dedi: (القضاة جسور المسلمين في القيامة) “el-kudâtü cesûru'l-müslimine fi'l-kıyâmeti.” Yâni zâlim olursa.”²⁶⁶⁴

²⁶⁵⁸ Tâhâ, 20/82; Nûr, 24/5; Furkân, 25/70-71; Kasas, 28/67; Ahzâb, 33/73.

²⁶⁵⁹ Zümer, 39/17; “...Allah'a yönelenlere (öteki dünya için mutluluk) müjdeleri vardır.”; Bkz. Hûd, 11/88; “...Ben O'na güvenip dayanıyor, ve her zaman her konuda O'na yöneliyorum.”

²⁶⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/89; “...tevbe edip kendilerini düzeltenler hariç tutulacaktır. Zîra Allah, çok affedicidir, rahmet kaynağıdır.” Ayrıca bkz. Bakara, 2/160; Nisâ, 4/129, 146; Nahl, 16/119.

²⁶⁶¹ Ankebût, 29/10; “...Allah, bütün yaratılmışların kalplerinden geçenleri en iyi bilen değil midir?”. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/29; Mâide, 5/7; Hûd, 11/5; Neml, 27/74; Lokmân, 31/23; Fâtır, 35/38; Zümer, 39/7; Gâfir, 40/19; Şûrâ, 42/24; Hadîd, 57/6; Teğâbün, 64/ 4; Mülk, 67/13.

²⁶⁶² Âl-i İmrân, 3/133-135.

²⁶⁶³ AHMED BÎCAN, s. 298. (Bîcan, Arapça'sını verdiği bu rivâyeti Türkçe'ye tercüme etmiş, fakat tercümeyle eksik bırakmıştır.)

²⁶⁶⁴ AHMED BÎCAN, s. 298.

Müellif, eserinin “Kıyâmet Gününde Allah’ın Hitâbı” başlıklı dördüncü bölümünün giriş kısmında, ilmi ile amel etmeyen ve doğru kararlar vermeyen zâlim kâdılarının hallerine işaret maksadıyla bu rivâyetleri peş peşe zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

İlk rivâyet şöyledir: “*Üç çeşit kâdı vardır. İki cehennemde biri cennettedir. Hakkı bilen (gözeten) ve ona göre hüküm veren cennettedir. Gerçeği bilen ama bilerek adaletten ayrılan ise cehennemdedir. (Araştırmadan, incelemeyen) bilmeksizin hüküm veren kâdı da cehennemdedir*” şeklindeki rivâyeti Abdullah b. Büreyde’den; Tirmîzî, İbn Mâce, Ebû Dâvud, Nesâî, Taberânî, Hakim ve Beyhakî,²⁶⁶⁵ Ali b. Ebî Tâlib’ten; İbn el-Câ’d, İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî,²⁶⁶⁶ Abdullah b. Ömer’den; İbn Humejd, Kudâî ve Deylemî²⁶⁶⁷ tahrir etmişlerdir. Tirmîzî rivâyetle ilgili bir hüküm belirtmemiştir. Hakim’in ifadesiyle Buhârî ve Müslim ise, şartlarına uygun olduğu halde bu rivâyeti eserlerine almamışlardır. Ebû Dâvud, bu konudaki en sahih rivâyet olduğunu söylemiştir. Heysemî ise, Taberânî’nin ricalinin “sahihin ricali” olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁶⁸ Müfessirlerin eserlerinde kullandıkları²⁶⁶⁹ ve şarihlerin değişik yorumlar yaptıkları²⁶⁷⁰ rivâyetin sened ve metin itibarıyla gerekli sıhhat şartlarını taşıdığı anlaşılmaktadır.

“*Kâdılar, kıyâmet gününde Müslümanlar için (sırat) köprülerdir*” şeklindeki ikinci rivâyet ise araştırmalarımıza rağmen bu lafızla tespit edilememiştir. Ancak benzer rivâyetler söz konusudur. Nitekim, “*Kâdılar, kıyâmet günü insanların üzerinden geçtikleri köprülerdir*” şeklindeki rivâyeti İbn Abbas’tan, Deylemî tahrir etmiştir.²⁶⁷¹ Temel kaynaklarda yer almayan rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Zîra, Hz. Peygamber’in genelleyici bir bakış açısına sahip olmadığı,

²⁶⁶⁵ TİRMİZÎ, 13/Ahkam, 1 (III, 613); İBN MÂCE, 13/Ahkam, 3 (III, 776); EBÛ DÂVUD, 23/Akdiye, 2 (IV, 5); NESÂÎ, **Kübrâ**, III, 461; TABERÂNÎ, **Kebîr**, II, 20, 21; **Evsât**, IV, 63-64; HÂKİM, V, 101; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, X, 116-117; **el-Medhal**, s. 177; MÛNZİRÎ, **Tergîb**, III, 112.

²⁶⁶⁶ İBN el-CÂ’D, **Müsned**, s. 155; İBN EBÎ ŞEYBE, **Musannef**, IV, 540; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, X, 117.

²⁶⁶⁷ İBN HUMEYD, s. 46; KUDÂÎ, **Şihab**, I, 209; DEYLEMÎ, **Firdevs**, III, 23.

²⁶⁶⁸ HEYSEMÎ, IV, 195,196.

²⁶⁶⁹ EBÛ TÂLİB el-MEKKÎ, II, 34.

²⁶⁷⁰ İBN KESİR, **Tefsîr**, III, 188; NEVEVÎ, XII, 14; İBN HACER, **Feth**, XIII, 147, 319; **Telhis**, IV, 185; MÛNÂVÎ, **Feyz**, IV, 537-538; AZİMÂBÂDÎ, I, 238.

²⁶⁷¹ DEYLEMÎ, **Firdevs**, III, 235.

her konuda çok dikkatli ve seçici olduğu, herhangi bir gerekçe ortaya koymadan bir kesimi suçlamadığı ve tutarlı açıklamalar yapmaksızın doğrudan bir zümreyi hedef almadığı bilinmektedir. Bu itibarla Hz. Peygamber'in böyle bir sözü söylemiş olabileceğine ihtimal vermiyoruz. Bununla birlikte şimdi aktaracağımız rivâyet, bu tür sözlerin hangi duygularla ortaya atılmış olabileceği hakkında bir fikir verebilecektir.

Aclûnî, “*kötü âlimler cehennemın köprüleridir*” sözünü açıklarken, İbn Mübârek'in *Zühd* adlı eserinde rastladığı bir anekdotu şöyle nakletmektedir. “*Abdullah b. Ömer'e bir konuda soru sorulduğunda o: 'Bilmiyorum' demiş ve arkasından da şunu eklemiştir: 'Siz bizi cehenneme köprüümü yapmak istiyorsunuz?'*”²⁶⁷² Görüldüğü üzere, yanlış bir sonuca ulaşmamak için fetva vermekten çekinen bir kimse, söylediği sözün vebâli olduğunu insanlara bu şekilde anlatmaktadır. Dolayısıyla sürekli kararlar vermek durumunda olan hâkimlerin kasıtlı ve haksız hükümleri sonucu sıratı köprü olmayı kabul edeceklerini diğer insanların düşünmeleri ve bunu kendi aralarında bu şekilde ifade etmeleri normal olmalıdır.

Sonuç olarak, son rivâyetin Hz. Peygamber'e ait bir hadis olmadığı anlaşılmaktadır.

2. Peygamber (a.s.) dedi: “Evvel peygamberler hil'at giyeler. Onlardan sonra veliler. Onlardan sonra sâlihler. Onlardan sonra ehl-i belâ giyeler. Ve dediler: ‘Ya Rasûlellah sen kıyâmet gününde neye binersin?’ dedi: ‘Ben Burak’a binirim. Ve kızım Fatıma deveye biner. Ve sâlihler deveye binerler. Ondandır bu halkı deniz mevcî (dalga) gibi bir mevc vura. Ve zâlim beyler, zerreler gibi ayak altında kalalar. Ve kâdılar ki zâlim olalar, zâlim beyler ile bile kopalar (koşarlar). Ve âdil beyler âdil padişahlar ile bile olalar. Ve oğlancıklar uçmakta su getireler, halka ulaştırarlar. Bin yıl onda duralar. Hatta Kur'an'ın bazı esrârın onda işiteler. Ondandır sekiz ferîşteh Arş'ı götürer. ‘Kalellahu Teâlâ: (و يحمل عرش ربك فوقهم يومئذ ثمانية) “ve yahmilü arşe Rabbîke fevgahüm yevmeizin semâniyetün.”²⁶⁷³ Ve ol ferîştehlerin bir adımından bir adımına yirmi yıllık yol ola. Katî savt ile tesbih edeler. Cemi enbiyâlar ve cemîi

²⁶⁷² ACLÛNÎ, *Keşf*, II, 82.

²⁶⁷³ Hâkka, 69/17.

âlimler kıyâmet korkusundan akılları zâil olup mevc uralar. Ondan sonra Hak Teâlâ tecellî eyleye. Fasl-u kazâ etmek için ve amel defterin âşikâr ede.”²⁶⁷⁴

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Göklerin ve Yerin Değişmesi” bahsinde, zâlim idareci ve hâkimlerin hallerini de yansıtan bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

Ancak bir takım rivâyetlerin birleştirilmesiyle oluşturulduğu intibamı vermektedir. Rivâyetle ilgili olarak şunları ifade etmemiz mümkündür. Öncelikle belirtelim ki, kıyâmet günü peygamberlerden hemen sonra “velîlere” hil’at giydiriliyor olması düşündürücüdür. Bu durum, rivâyetin oluşumunda sûfilerin etkisini akıllara getirmektedir. Diğer taraftan rivâyette Kur’an’ın bazı esrarının kıyâmet günü anlaşılacağından bahsedilmesi de dikkatleri çekmektedir. Bu tür sırlı konuların varlığı mutasavvıfların en çok ilgilendikleri konuların başında gelmektedir. Oysa Kur’an-ı Kerim, bu dünyada anlaşılacak için gönderilmiş bir kitaptır. Orada bazı sırlarının ortaya çıkmasının kimseye bir yararı olmayacağı ortadadır. Allah ise abesle iştiğal etmesi, dünyada kimsenin işine yaramayacak sırlarla ve şifrelerle dolu bir kitap göndermesi asla söz konusu değildir. Çünkü böyle bir durum, kıyâmet günü itiraz edeceklerin eline fırsat verilmesi anlamına gelmektedir ki, Kur’an’ın tamamına bakıldığında Allah’ın böyle bir şeyi yapmayacağı anlaşılmaktadır. Yok eğer hâlâ sırların olduğu ve bunların bir kısmının ancak o zaman anlaşılabilceği iddia ediliyorsa böyle bir tasavvur, Allah’ın boş işlerle uğraştığı anlamına gelir ki bunu kimsenin söylemeye hakkı yoktur. Zîra Kur’an-ı Kerim, kendisine inananlara bu dünyada yol gösteren bir hidâyet kaynağıdır.²⁶⁷⁵ O, bu dünyada insanları aydınlatıp karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için gönderilmiştir.²⁶⁷⁶ İnsanın ihtiyaç duyduğu

²⁶⁷⁴ AHMED BÎCAN, s. 382.

²⁶⁷⁵ Bakara, 2/2, 97, 185; Âl-i İmrân, 3/138; Yûnus, 10/57; Yûsuf, 12/111; Nahl, 16/64, 102; Lokmân, 31/3-5.

²⁶⁷⁶ İbrâhim, 14/1; “Bu Rablerinin izniyle bütün insanlığı kopkoyu karanlıklardan aydınlığa, O yüceler yücesinin, O her övgüye layık olanın yoluna çıkarasın diye sana indirdiğimiz (bir vahiy), bir ilâhî kelimadır.”; Hadîd, 57/9; Talâk, 65/1.

her şeyin bilgisi onun içindedir²⁶⁷⁷ ve onu doğru anlamak ta bütün insanların en önemli görevidir.²⁶⁷⁸ Dolayısıyla sırlardan bahseden rivâyetin bu yönüyle de çelişkili olduğu ve herhangi bir değerinin olmadığı görülmektedir.

Bir diğer husus ise, bu rivâyette zikredilen âyetin de bağlamından kopartılarak yorumlanmış olduğudur. Uydurulmuş bir metne sonradan monte edilmeye çalışılan mezkur âyetin konuyla hiçbir ilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Kendi dar görüşlerini desteklemek için rivâyet üretilen Hz. Peygamber'e isnad edenlerin, bu rivâyetlerin içine üstelik âyetleri de katmaları, niyetlerinin o kadar masum olmadığını göstermektedir. İnsanları etkileyebilmek için her yolu mübah gören bir anlayışın ürettiği bu rivâyetlerin dînî hiçbir değeri yoktur. Şunu da ilave edelim ki, bu tür rivâyetlerin doğruluğuna inanarak bunları sorgusuz sualsiz kabul eden bazı kimselerin, zaman içerisinde dinden uzaklaşabilmeleri de söz konusu olabilmektedir. Zîra, bu rivâyetler kafaları karıştırmakta, İslâmî öğretinin doğru anlaşılmasını zorlaştırmakta ve dînin yanlış tanıtılmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak sosyolojik araştırmaların konuya ışık tutacağına ve problemlerin çözümüne katkı sağlayacağına inanıyoruz. Öte yandan kıyâmet günü kendilerine hiçbir korkunun olmayacağı bildirilen kimselerin²⁶⁷⁹ başında gelen peygamberlerin, Arş'ı taşıyan meleklerin tesbihini duyunca "*korkudan akıllarının başlarından gittiğinin*" ifade edilmesi de Kur'an-ı Kerim'le çelişmektedir. Dolayısıyla bu durum, rivâyeti üretenlerin Kur'an'ın ruhundan ve mânâsından ne kadar uzakta olduklarını ve Sünnet'i de ne kadar bilebildiklerini göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç olarak, kendi içinde bir sürü çelişki ihtiva eden bu rivâyet uydurmadır.

²⁶⁷⁷ En'âm, 6/59; "...Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır." (Açık bir kitaptan kasıt, anlaşılır olmasıdır denilebilir. Bütün bunlar Allah'ın bilgisi ve kaydı altındadır). Ayrıca bkz. Nahl, 16/89; Neml, 27/2, 77; Câsiye, 45/20; "(İşte) bu (vahiy), insanlık için bir kavrayış aracıdır; tereddütsüz bir inanca ve emniyete ulaşanlar için de bir rahmet ve hidâyettir."

²⁶⁷⁸ En'âm, 6/19; "...Bu Kur'an bana vahyedildi ki ona dayanarak sizi ve onun ulaşabileceği herkesi uyurabileyim..." İbrâhim, 14/52; "Bu (Kur'an) bütün insanlığa bir mesajdır. Öyleyse artık onunla uyarı bulsunlar; ve bilsinler ki, tek İlah O'dur; ve sağduyu sahipleri de bunu akıllarında tutsunlar!" (Kendisine Kur'an'ın ulaştığı bütün insanların onu anlamaya çalışmak gibi bir görevleri vardır. İnananların da onu bütün insanlığa ulaştırmaları en önemli vazifelerinden birisidir).

²⁶⁷⁹ Bakara, 2/38, 112, 262, 274, 277; Mâide, 5/69; Yûnus, 10/62; Zuhuf, 43/68; Ahkâf, 46/13.

2. İçki İçenlerin Durumu

1. Nakildir ki, Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: “Kaçan kıyâmet günü olsa, münâdî nidâ eder ki: ‘Hani benim adüvlerim (düşmanlarım) Ya Cebrâil!’ Cebrâil (a.s.) diye: ‘Ya Rabbî, hangi adüvlerini istersin?’ Pes Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Hani hamr içenler ve çalgı dinleyenler ve zina edenler?’ Ferişteler onları bir yere cem edeler. Hak Celle ve Alâ Hazretleri emir ede. Onları şeytan ile bile Tamûya bırakalar, eğer dünyada tövbesiz öldü ise.”²⁶⁸⁰

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde “Allahû Teâlâ'nın Meleklerle Hitâbı” bahsinde, günah işleyen mü'minlerin, tövbesiz ölmeleri halinde başlarına gelecekleri anlatmak maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak rivâyetin metniyle ilgili olarak şunları ifade edilebiliriz. Her şeyden önce içki içen, zina eden ve çalgı dinleyenlerin Allah'ın düşmanları olarak değerlendirilmelerinin doğruluğunun araştırılması gerekmektedir. Zîra Kur'an-ı Kerim; “Allah'a, meleklerine, Cebrâil ve Mikâil de dahil O'nun elçilerine düşmanlık besleyen hakikat inkarcularına, Allah'ın da düşmanlık beslediğini”²⁶⁸¹ ifade etmekte ve Allah'ın düşmanlarının özelliklerini tanımlamaktadır. Her kim ki, Allah tarafından konulan ilke ve kanunlara bilerek karşı çıkıyor ve onları ortadan kaldırmaya çalışıyorsa, bu kimseler hem Allah'ın, hem de inananların düşmanıdır. Hal böyleyken yapılan bu tanımın içine günahkar mü'minlerin de sokulmaya çalışılması ve tövbe etmemiş günahkar mü'minlerin Allah'ın düşmanı olarak değerlendirilmesi isabetli değildir. Böyle bir iddiayı bir kısım sûfilerin seslendirmiş olmaları imkan dahilindedir. Nitekim onların hassas oldukları konulardan birisi de bu tür içkili eğlencelerin düzenlenmesi ve günahlara dalınmasıdır. İbn Haldun; “Abbasiler döneminde şarkı ve mûsikînin son derece tekâmül ettiğini, insanların eğlenceye büyük önem verdiklerini, raks için ayrı ayrı giyimler ve aletler ürettiklerini, dansa özel şiir ve şarkılar bestelediklerini” kaydetmiştir.²⁶⁸² Gerçekleştirilen fütûhatlar neticesinde Fars ve Rum çalgıcı ve şarkıcıların Hicaz bölgesine gelmeleriyle birlikte

²⁶⁸⁰ AHMED BÎCAN, s. 413.

²⁶⁸¹ Bakara, 2/98. Ayrıca bkz. Nisâ, 4/101; Enfâl, 8/60; Mümtehine, 60/1.

²⁶⁸² İBN HALDUN, II, 436.

bir etkileşimin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu toplumsal değişimi onaylamayan ve kabullenemeyen özellikle bazı sûfilerin, tepkilerini ürettikleri rivâyetler aracılığıyla dile getirmeleri mümkündür. Onların bu değişim karşısında direnç gösterirken kendi düşüncelerini doğrudan ifade etmek yerine, daha kolay bir yönteme baş vurdukları anlaşılmaktadır. Onlar toplumu olumlu anlamda kısa sürede dönüştürmek ve daha etkili bir çözüm üretmek için Hz. Peygamber'in otoritesinden istifade etmeyi iyi niyetle düşünmüş olmalıdırlar. Ancak onların bu iyi niyetli girişimlerinin isabetli olmadığı bugün çok daha rahat anlaşılmaktadır. Dolayısıyla içki içmek ve zina etmek nasıl yanlış ise, bu günahları işleyenleri Allah'ın düşmanları olarak ilan etmek te aynı şekilde yanlıştır. Sonuç îtibârıyla rivâyetin uydurma olduğu açıktır.

3. Faiz Yiyenlerin Durumu

1. Nakildir ki, Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: "Mi'rac gecesi yedi kat gökten yukarı bir avaz işittim. Ra'd (şimşek, gök gürültüsü) avazı gibi. Ve anda bir kavm gördüm, karınları ayakları üzerine düşmüş. Hurma ağacı gibi yılanlar var. Onları üşüp yerlerdi. Ben dedim: 'Ya Cebrâil bunlar kimlerdir?' Cebrâil (a.s.) dedi: 'Akçe ribası (faizi) yiyenlerdir.'"²⁶⁸³

Müellif eserinin ikinci bölümünde "Mi'rac" bahsinde, faiz yiyen kimselerin hallerini anlatmak maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

İbn Mâce'nin tahric ettiği muhtasar rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Mirac gecesi, bir kavme uğradım. (Adamların) karınları tıpkı evler gibiydi ve içerisi de yılanlarla doluydu. Yılanlar dışardan (bakıldığında) gözükiyordu. 'Ey Cebrâil bunlar kimler?' diye sordum. Cebrâil ise (bana): 'Bunlar fâiz yiyenlerdir' dedi.*" Rivâyeti Ebû Hureyre'den; muhtasar olarak İbn Mâce ve Deylemî tahric etmişlerdir.²⁶⁸⁴

Ebû Hureyre'den mufassal olarak gelen bir diğer rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Mirac gecesi yedinci kat semaya ulaştığımızda, yukarıya baktım. Bir de ne göreyim. *Şimşekler çakıyor ve şiddetli bir gök gürültüsü*

²⁶⁸³ AHMED BÎCAN, s. 215.

²⁶⁸⁴ İBN MÂCE, 12/Ticârât, 58 (II, 763); DEYLEMÎ, II, 254.

var. Bir kavme rastladım. Karınları ev gibiydi ve içerisinde yılanlar vardı. Bunlar dışarıdan bakılınca görülüyordu. ‘Ey Cibril, bunlar da kim?’ dedim. Cibril: ‘Faiz yiyenler’ dedi. Dünyanın semasına geldiğimizde aşağıya baktım. Bir de ne göreyim. Her taraf dumanlarla ve sislerle kaplı. ‘Ey Cibril, bunlar da nedir?’ dedim. Cebrail: ‘Bunlar şeytanlardır. Yeryüzü ve semalar âlemi üzerinde tefekkür etmesinler diye Âdemoğullarını engellemeye çalışıyorlar. Eğer bunlar olmasaydı, insanlar bu ilginç şeyleri mutlaka görürlerdi’ dedi.” Rivâyeti Ebû Hureyre’den; İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve Hâris tahrir etmişlerdir.²⁶⁸⁵ Bu rivâyetlerin ikisinde de “karınları ayakları üzerine düşmüş. Hurma ağacı gibi yılanlar var. Onları üşüp yerlerdi” şeklinde ifadelerin yer almadığı görülmektedir.

Her iki rivâyetin senedinde de Ali b. Zeyd b. Cud’ân el-Basrî (129/746) yer almaktadır. Bu râvî cerhedilmiş bir kimsedir. Onun hakkında Ebû Zür’a ve Ebû Hâtim “leyse bi’l-kaviyy”, İbn Hanbel ve Yahya b. Maîn “zayıf”, Tirmîzî ise “sadûk” hükmünü vermişlerdir. Buhârî ve Müslim ise kendisiyle ihticâc etmemişlerdir.²⁶⁸⁶ Iclî, Şîlik yaptığını, hadisin yazılabileceğini ama “leyse bi’l-kaviyy” olduğunu söylemiştir.²⁶⁸⁷ Hammad b. Zeyd “onun hadisleri değiştirdiğini” söylerken, Yahya b. el-Kattân “ondan hadis almaktan sakınmıştır”.²⁶⁸⁸ İbn Ebî Âsım ise, onun “zayıf” olduğunu belirtmiştir.²⁶⁸⁹ İbnü’l-Cevzî de sahih olmayan rivâyetlerinden bahsetmiş ve onu tenkîd etmiştir.²⁶⁹⁰ İbn Kesir ise, bu rivâyetin Ali b. Zeyd’in münker rivâyetlerinden olduğunu kaydetmiştir.²⁶⁹¹ Heysemî de, bu râvî hakkında konuşulduğunu, çoğunluğun onu “zayıf” saydığını söylemiştir.²⁶⁹² Heysemî bazı yerlerde onun hakkında “sika, seyyiu’l-hıfz”^{2693,2694} ve “onunla ihticâc konusunda

²⁶⁸⁵ İBN HANBEL, II, 353, 363; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 335; HÂRİS, I, 169; Bkz. MÛNZİRÎ, III, 7.

²⁶⁸⁶ UKAYLÎ, *Duafâ*, III, 229-230; KAYSERÂNÎ, *Tezkira*, I, 140-141.

²⁶⁸⁷ ICLÎ, *Ma’rifetü’s-Sikât*, II, 154.

²⁶⁸⁸ ZEHEBÎ, *Mîzan*, V, 156.

²⁶⁸⁹ İBN EBÎ ÂSİM, *Sünne*, I, 139.

²⁶⁹⁰ İBNÜ’L-CEVZÎ, *İlel*, II, 545, 699.

²⁶⁹¹ İBN KESİR, *Tefsîr*, II, 271.

²⁶⁹² HEYSEMÎ, IV, 117; VIII, 209, 290. Ayrıca bkz. I, 173, 202; IV, 188; VI, 243.

²⁶⁹³ *Seyyiu’l-hıfz*; Zehebî ve Irâkî’ye göre cerhin 5., Sehâvî’ye göre 6., mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis i’tibâr için alınır. Bkz. AYDINLI, s. 138.

²⁶⁹⁴ HEYSEMÎ, *Mecma’*, VII, 36, 151.

ihtilaf var”²⁶⁹⁵ şeklinde değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bûsirî de isnadın bu râvî nedeniyle “zayıf” olduğunu söylemiş²⁶⁹⁶ ve çoğunluğun onu “zayıf” saydığını belirtmiştir.²⁶⁹⁷ İbn Hacer de bu râvînin “zayıf” olduğunu ifade edenlerdendir.²⁶⁹⁸

Heysemî, bu rivâyeti râvî Ebu’s-Salt yönüyle de tenkîd etmiştir. İbn Hanbel ve İbn Mâce’nin tariklerinde yer alan bu râvînin tanınmadığını ve Ali b. Zeyd ve Ebû Hureyre’den de rivâyet etmediğini söylemiştir.²⁶⁹⁹ Sonuç olarak senedinde cerh edilmiş râvî bulunan her iki rivâyetin de uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

4. Haram Yiyenlerin Durumu

1. Nakildir ki, Peygamber (a.s.) dedi: “Kıyâmet gününde bir kişi getireler, haram mal cem etmiş ve yine haram yere sarf eylemiş.” Hak Teâlâ buyura, Tamûya bırakalar. Ve yine bir kişi helal mal cem eylemiş, helal yere sarf eylemiş. Ona diye: ‘Ol malı kazanırken ola ki, namazı terk eyledin.’ Ol kişi diye: ‘Ya Rabbî! Farzdan nesne terk etmedim. Helal kazandım ve yine helal yere harc ettim (harcadım). Ve fukaraya infak ettim. Ve sadaka ve zekat verdim. Hak Teâlâ buyura, cennete koyalar.’”²⁷⁰⁰

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Hesap” bahsinde, haram mal kazanıp haram yerlere harcayanların âkibetleri hakkında insanları bilgilendirmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak Hz. Peygamber’den haram mal elde edenlerin cehenneme gideceklerine dair gelen sahih hadisler bulunmaktadır. Nitekim Buhârî’nin tahric ettiği bir rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Devlet malına haksız bir şekilde dalan (zimmetine geçiren) kimseler, kıyâmet gününde cehennemi boylayacaklardır.*” Rivâyeti Havle bnt. Kays b. Kahd el-Ensârî’den; Buhârî tahric

²⁶⁹⁵ HEYSEMÎ, *Mecma*, II, 36.

²⁶⁹⁶ BÛSİRÎ, *Misbah*, III, 34.

²⁶⁹⁷ BÛSİRÎ, *Misbah*, I, 31, 82; II, 118; IV, 135, 228.

²⁶⁹⁸ İBN HACER, *Telhis*, III, 46.

²⁶⁹⁹ HEYSEMÎ, *Mecma*’ I, 66; VIII, 131.

²⁷⁰⁰ AHMED BÎCAN, s. 398-399.

etmiştir.²⁷⁰¹ Senedine yönelik herhangi bir eleştiri tespit edilmeyen rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili İbn Hanbel'in tahrir ettiği bir diğer rivâyet ise şu şekildedir. Havle bnt. Kays anlatmıştır: “Hz. Peygamber Hamza'nın (Havle'nin kocası) yanına geldi. Dünya hakkında konuşmaya başladılar. Ben Hz. Peygamber'i şöyle derken işittim: “Muhakkak ki, dünya (hayatı) yeşildir, tatlıdır (hoş ve güzeldir). Her kim (meşrû ölçüler içerisinde) ondan hakkını alırsa, onun için hayırlı ve mübarek olur. Ancak o bununla yetinmeyip, Allah ve Rasûlünün malına (tüyü bitmemiş yetimin hakkına, devlet malına) dalarsa (tecâvüz ederse) Allah ile buluştuğu gün cehennemi boylayacaktır.” Rivâyeti Havle bnt. Kays'tan; Tirmîzî, İbn Hanbel, Abdurrezzâk, Humeydî, İbn Humeyd, İbn Ebî Şeybe, İbn Hibbân, Taberânî, Ebû Nuaym, Bağdâdî ve Heysemî,²⁷⁰² Hamne bnt. Cahş'tan ise Hâkim²⁷⁰³ tahrir etmişlerdir. Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Mizzî'de, rivâyete “hasen-sahih” hükmünün verildiğini tekrarlamıştır.²⁷⁰⁴ İbn Hacer, bu rivâyetlerin her ikisini de Havle bnt. Kays'ın tercemesinde zikretmiştir.²⁷⁰⁵ Ayrıca İbn Hacer, rivâyetin bir başka tarikile Hz. Cüveyriye'nin kız kardeşi Umre bnt. el-Hâris Ebî Dırar el-Hudâiyye'den de geldiğini, İbn Ebî Âsım, Abdurrahman b. Hanbel ve İbn Mende'nin bu rivâyeti eserlerinde naklettiklerini söylemiştir.²⁷⁰⁶ Sonuç itibarıyla, tahririni yaptığımız rivâyetlerin her ikisi de sahihtir.

2. Huzeyfe (r.a.) der. Hz. Peygamber (s.a.v.) dedi: “Kıyâmet günü bir kavm getireler. Onların hasenâtları dağlarca ola. Hak Teâlâ Hazretleri, onların hasenâtların kabul eylemeyip od'a buyura.” Selmân-ı Fârisî dedi: ‘Ya

²⁷⁰¹ BUHÂRÎ, 57/Hums, 7 (IV, 49). Ayrıca bkz. İBN HACER, *Feth*, VI, 219.

²⁷⁰² TİRMİZÎ, 34/Zühd, 41 (IV, 587); İBN HANBEL, VI, 364, 378, 410; ABDURREZZÂK, IV, 59; HUMEYDÎ, I, 171; İBN HUMEYD, s. 459; İBN EBİ ŞEYBE, VII, 85; İBN HİBBÂN, VII, 150-151; X, 370; TABERÂNÎ, *Kebir*, XXIV, 228-231; *Evsât*, V, 281; EBÛ NUAYM, *Hilye*, VII, 311; BAĞDÂDÎ, *Tarih*, V, 191; HEYSEMÎ, *Mevârid*, I, 217. Rivâyetle ilgili olarak bkz. MÜNÂVÎ, II, 450; ACLÛNÎ, *Keşf*, I, 492.

²⁷⁰³ HÂKİM, *Müstedrek*, IV, 76.

²⁷⁰⁴ MİZZÎ, *Tehzîb*, XIX, 251.

²⁷⁰⁵ İBN HACER, *İsâbe*, VII, 617.

²⁷⁰⁶ İBN HACER, *İsâbe*, VIII, 29.

Rasûlellah! Suçları ne idi?’ Rasûlullah (s.a.v.) dedi: ‘Namaz kılarlar ve oruç tutarlar ve zekat verirler. Ve lâkin bir haram görseler alırlar, verirler idi.’²⁷⁰⁷

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Hesap” bahsinde mü’min oldukları halde haram mal yiyenlerin halini göstermek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak *Kûtu’l-Kulûb*’te yer almaktadır. Saklan, Gazzâlî’nin eserinde zikrettiği bu rivâyeti Ebû Nuaym’ın *Hilye*’sinde Ebû Huzeyfe’nin kölesi Sâlim’den; Ebû Mansûr’un da Enes’ten zayıf bir senedle tahric ettiğini ifade etmiştir.²⁷⁰⁸ Bununla birlikte Hz. Peygamber’in harama yönelmekten mü’minleri sakındırdığı, devlet malının haksız yere gasp edilmesini haram saydığı ve bunun sonucunun da cehennem olduğunu söylediği sahih rivâyetler söz konusudur.

5. Kul Hakkı Olanların Durumu

1. Bilâl-i Habeşî (r.a.) Peygamber’den nakleder. Peygamber’imiz (s.a.v.) dedi: ‘Kıyâmet gününde Mîzan Cebrâil (a.s.) elinde ola. Hak Celle ve Alâ Hazretleri diye: ‘Ya Cebrâil bunların amellerin vezn eyle (tart). Mazlumları zâlimlere gönder, varsınlar hakların dâva eylesinler. Eğer zâlimlerin hasenâtın bulurlar ise, mazumlara versinler. Eğer hasenâtından nesne bulunmaz ise, mazumların günâhın al, zâlimlere ver.’ Pes zâlimlerin üzerine dağlar gibi günah cem ola.’²⁷⁰⁹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Mîzan” bahsinde kul hakkı yiyenlerin akibetlerinin nasıl olduğunu göstermek maksadıyla bu rivâyeti aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet aynı lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak konu ile ilgili olarak benzer rivâyetler söz konusudur. Nitekim Buhârî’nin tahric ettiği rivâyetlerden birisi şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Birisine haksızlık yaparak itibarına (şeref ve onuruna) gölge düşüren veya kul hakkını ihlal eden varsa, dinarın ve dirhemini (paranın ve servetin) geçerli*

²⁷⁰⁷ AHMED BÎCAN, s. 399.

²⁷⁰⁸ SAKLAN, Bilal, *Kûtu’l-Kulûb*’daki Tasavvufî Hadisler, s. 270.

²⁷⁰⁹ AHMED BÎCAN, s. 407.

olmadığı o gün gelmeden önce (derhal gitsin, o kişiyi bulup) mutlaka onunla helalleşsin! (Aksi takdirde yarın kıyâmet gününde) onun salih ameli varsa, haksızlık yaptığı o miktar ondan alınacaktır. Eğer onun hasenâtı (güzel amelleri) yoksa zulmettiği kişinin günahlarından alınıp ona yüklenecektir.” Rivâyeti Ebû Hureyre'den; Buhârî, Tirmizî, İbn Hanbel, Tayâlisî, Bezzâr, Ebû Yâ'lâ, İbn Hıbbân, Taberânî, Ebû Nuaym, Beyhakî, İbn Abdilberr ve Deylemî²⁷¹⁰ tahrir etmişlerdir. Tirmizî rivâyete “hasen-sahih-garib” hükmünü vermiştir. Ebû Nuaym ise “garib” olduğunu söylemiştir.

Rivâyette, Cebrail (a.s.) ile ilgili herhangi bir ayrıntının yer almadığı görülmektedir. Sonuç olarak; tahririni yaptığımız rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

2. Enes (r.a.) dedi: ‘Peygamber’imiz (s.a.v.) bir gün bizim ile otururlar idi. Nagah güldü. Mübarek dişleri göründü. Hz. Ömer dedi: ‘Ya Rasûlellah niye güldünüz?’ Peygamber’imiz (s.a.v.) dedi: ‘Kıyâmet gününde iki kişi geleler. Hak Teâlânın huzurunda dâva edeler. Birisi diye: ‘Îlâhî! Benim bundan hakkımı aliver.’ Hak Teâlâ diye: ‘Karındaşına hakkını bağışla!’ Ol kişi diye: ‘Ya Rabbî, hiç hasenâtım kalmadı.’ Hak Teâlâ Hazretleri ol birisine diye: ‘Nice edersin?’ Ol kişi diye: ‘Hasenâtım kalmadı.’ Ol kişi diye: ‘Benim günahım ona ver, götürsün.’ Hak Teâlâ diye: ‘Başımı yukarı kaldır.’ Ol kişi başın yukarı kaldıra. Uçmağa nazar eyleye. Ol kişi diye: ‘Ya Rabbî! Gümüştan şehirler ve altından saraylar görürüm. İnciler ile tezyin olunmuş. Ya Rabbî! Ol saraylar hangi nebînindir? Ve hangi şehidindir?’ Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Her kim ki, bir kişide hakkı olsa, ol hakkın bağışlasa, işbu gördüğün onun ıvazıdır (mükafatıdır). Derhal ol kişi diye: ‘Ya Rabbî, ben hakkımı ol kişiye bağışladım. Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘İmdi var, ol kişi ile uçmağa gir.’”²⁷¹¹

²⁷¹⁰ BUHÂRÎ, 46/Mezâlim, 10 (III, 99); 81/Rikâk, 48(VII, 197); TİRMİZÎ, 35/Sıfatu'l-Kıyâme,2 (IV, 613-614); İBN HANBEL, II, 435, 506; TAYÂLİSÎ, s. 305, 306; BEZZÂR, VIII, 173; EBÛ YA'LÂ, XI, 413; İBN HİBBÂN, XVI, 361-362; TABERÂNÎ, *Evsât*, II, 191; *Sağır*, I, 217; *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, II, 273; EBÛ NUAYM, *Hilye*, VI, 343; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, III, 369; VI, 65, 83; İBN ABDİLBERR, *Temhîd*, XXIII, 233-234; DEYLEMÎ, II, 260; III, 517-518; MÜNZİRÎ, III, 128. Rivâyetin yorumu için bkz. İBN HACER, *Feth*, VI, 101; XI, 397; MÜNÂVÎ, *Feyz*, IV, 26; ŞEVKÂNÎ, *Neyl*, V, 383; MÜBÂREKFÜRÎ, *Tuhfe*, VII, 87-88.

²⁷¹¹ AHMED BÎCAN, s. 409-410.

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Karşılıklı Konuşma ve Muhakemeleşme” bahsinde hakkını bağışlayan kimselere verilecek mükafatın büyüklüğünü göstermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Hâkim’in tahric ettiği rivâyet şu şekildedir. Enes b. Mâlik şöyle demiştir: *“Rasûlullah ile beraber oturuyorduk. Bir de baktık ki o gülüyor. Öyle ki ön dişleri göründü. Hz. Ömer: ‘Anam babam sana fedâ olsun ey Allah’ın Rasûlü! Sizi güldüren nedir?’ diye sordu. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: ‘Ümmetinden iki adam Allah Teâlâ’nın huzurunda diz çökerek dururlar. Onlardan biri şöyle der: ‘Ya Rabbi, bu kardeşimin bana yaptığı zulmün bedelini ondan al!’ Allah Teâlâ (haksız olana) şöyle der: ‘Kardeşine (yaptığın) zulmün karşılığını ver bakalım!’ Adam ise şöyle der: ‘Ya Rabbi, hasenâtımdan hiçbir şey kalmadı’ Diğer adam: ‘Rabbim, o zaman benim günahlarımı yüklensin!’ der. Enes şöyle dedi: ‘Bunun üzerine Rasûlullah’ın iki gözü doldu ve ağlamaya başladı. Sonra Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘İşte o gün çok büyük bir gün olacak ve insanlar günahlarını yüklenecek kimseler arayacaklar.’ (Sonra kaldığı yerden anlatmaya devam etti) ‘Allah Teâlâ hakkını isteyen adama şöyle der: ‘Gözlerini yukarıya çevir de, şu cennetlerin içine bir bak!’ Adam başını kaldırır ve şöyle der: ‘Ya Rabbi, gümüşten şehirler, incilerle bezenmiş altından saraylar görüyorum. Bunlar hangi nebînindir? (Veya) hangi siddîkındır? (Veyahut) hangi şehîdindir?’ Allah Teâlâ şöyle der: ‘Bu bedelini ödeyen kimsenindir’ Adam: ‘Ya Rabbi, kim bunun bedelini ödemeye güç yetirir ki?’ diye sorar. Allah Teâlâ: ‘Sen buna sahipsin’ diye cevap verir. Adam (şaşıracak): ‘Ne! Ya Rabbi!’ der. Allah Teâlâ ona: ‘Eğer kardeşini affedersen’ der. Adam: ‘Ya Rabbi, ben onu kesinlikle affettim’ der. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şöyle der: ‘(Kalk) kardeşinin elinden tut! Birlikte cennete girin!’ Sonra Rasûlullah sözlerine şöyle devam etti: ‘Allah’tan korkun! Aranızı düzeltin! Çünkü Allah Teâlâ kıyâmet günü mü’minlerin arasını (böyle) düzelterektir.’”*

Rivâyeti Enes b. Mâlik’ten; Hâkim ve İbn Kesîr tahric etmişlerdir.²⁷¹² Hâkim, rivâyetin Şeyhayn’ın şartına göre “sahih” olduğunu söylemiştir. İbn Kesir ise,

²⁷¹² HÂKİM, IV, 620; İBN KESİR, *Tefsîr*, II, 286. Münzirî, bu rivâyeti Hakim ve Beyhaki’nin tahric ettiğini söylemiştir. Bkz. *Tergîb*, III, 211; IV, 219.

rivâyetle ilgili herhangi bir olumsuz değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak Hâkim en-Nîsâbûrî'nin yaptığı bu tespite katılmamız zor görünmektedir. Zîra o, bu kanaate araştırmadan ulaşmış olmalıdır. Nitekim bu rivâyetin senedinde tenkîd edilmiş râvîler bulunmaktadır. Şöyle ki; Hâkim ve İbn Kesîr'in her ikisinin de isnadlarında yer alan râvî Abbad b. Şeybe el-Habâdî el-Basrî hakkında İbn Hibbân, “münkeru'l-hadis” olduğunu söylemiş ve “her ne kadar rivâyeti az olsa da, rivâyetlerinde tek kaldığı zaman onunla ihticâcın câiz olmadığını” ifade etmiştir.²⁷¹³ Diğer taraftan İbnü'l-Cevzî de bu râvînin tercemesinde, İbn Hibbân'ın görüşüne yer vermiştir.²⁷¹⁴ Zehebî²⁷¹⁵ ve İbn Hacer ise²⁷¹⁶ bu râvînin “zayıf” olduğunu söyleyerek İbn Hibbân'ın kanaatini zikretmişlerdir. Münâvî de bu râvînin “zayıf” olduğunu kaydetmiştir.²⁷¹⁷ Abbad'ın hocası Said b. Enes te tenkîd edilmiş bir râvidir. Nitekim onun hakkında da Buhârî, “lâ yutâba' aleyh” hükmünü vermiştir.²⁷¹⁸ Ukaylî ve İbn Adıyy de Buhârî'ye katılmışlardır.²⁷¹⁹ İbn Ebî Hâtîm de *Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eserinde bu râvîyi zikretmiş ve Enes b. Mâlik'ten mezâlim konusunda hadis rivâyet ettiğini söylemiştir.²⁷²⁰ İbn Hibbân ise onu *Sikât*'ında zikretmiş, herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.²⁷²¹ Her ne kadar İbn Hibbân bir şey belirtmemişse de, Zehebî, Buhârî'nin görüşüne katılmış ve “lâ yutâba' aleyh” hükmünü tekrarlamıştır.²⁷²² İbn Hacer ise “meçhul” olduğunu söyleyerek Buhârî'nin kanaatine yer vermiştir.²⁷²³ Münâvî ise, Said b. Enes'in “sahâbî olup olmadığının bile bilinmediğini” ifade etmiştir.²⁷²⁴

Rivâyetin metniyle alakalı da şunları ifade etmemiz mümkündür. Öncelikle belirtelim ki, bu rivâyette de kıssacıların üslûbu farkedilmektedir. Zîra Hz. Peygamber'in ağladığına vurgu yaparak insanları duygulandıran, çoğunlukla kısa cümleler kullanan ve rivâyet içinde karşılıklı diyaloglara çok fazla yer veren

²⁷¹³ İBN HİBBÂN, *Mecrûhîn*, II, 171.

²⁷¹⁴ İBNÜ'L-CEVZÎ, *Duafâ ve'l-Metrûkîn*, II, 174.

²⁷¹⁵ ZEHEBÎ, *Mîzan*, IV, 27; *Muğnî*, I, 325.

²⁷¹⁶ İBN HACER, *Lisân*, III, 230.

²⁷¹⁷ MÜNÂVÎ, *Feyz*, I, 127.

²⁷¹⁸ BUHÂRÎ, *Târîhu'l-Kebîr*, III, 459.

²⁷¹⁹ UKAYLÎ, *Duafâ*, II, 98; İBN ADİYY, *Kâmil*, III, 408.

²⁷²⁰ İBN EBÎ HÂTİM, *Cerh*, IV, 3.

²⁷²¹ İBN HİBBÂN, *Sikât*, IV, 279.

²⁷²² ZEHEBÎ, *Mîzan*, III, 188.

²⁷²³ İBN HACER, *Lisân*, III, 24.

²⁷²⁴ MÜNÂVÎ, *Feyz*, I, 127.

kimselerin genellikle kıssacılar olduğu bilinmektedir. Zîra bu sayede insanlar daha kolay etki altına alınabilmekte, verilecek mesaj daha kolay ulaştırılmakta, anlatılanların anlaşılması ve akılda kalıcı olması daha rahat sağlanabilmektedir. Bu metodu Hz. Peygamber'in de kullanmış olduğu iddia edilebilir. Ancak Hz. Peygamber'in kıssacıların yaptığı gibi bu tarz ölçsüz ve mübalağa dolu ifadeler kullandığını söylemek ise zordur. Zîra onun sözlerinin belli bir ağırlığı olduğu, tutarlı, mantıklı ve ölçülü konuştuğu hemen fark edilmektedir. Burada da az bir amele çok büyük sevaplar vaad edildiği görülmektedir. Şöyle ki; hiç hasenatı kalmadığını kendi ağzı ile itiraf eden birisi, sırf arkadaşının kendisinden alacağından cennetteki bir saray karşılığında vazgeçmesiyle cennete gitmektedir. Hiçbir sevabı kalmayan bu kişi nasıl oluyor da arkadaşı onu affetti diye cenneti hak edebiliyor bunun üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Şefaati hak edecek bir davranışı olmayan ve hiçbir sevabı da bulunmayan bir kimsenin bu şekilde cennete gidebilmesi mümkün müdür? Böyle bir anlayış İslâm'ın temel öğretileriyle nasıl bağdaştırılabilecektir? Bütün bunların açıklanması gerekmektedir. Ayrıca her ne kadar bu tür rivâyetlerin sonunda olumlu bir mesaj veriliyorsa da, bu mesaja gelinceye kadar ortaya konulan bir takım yanlış yaklaşımların sorumluluğunu kim üstlenecektir? Elbette mü'minlerin arasının düzeltilmesi çok önemlidir. Ama burada Allah'ın yanlış tanıtıldığı, kulunun hakkından vazgeçmesi için cennette saray vaad eden bir "padişah" konumuna indirildiği niçin anlaşılammaktadır? Acaba Allah'ın günahkarları cehennemden kurtarmak için böyle bir uygulaması söz konusu olabilecek midir? Böyle bir durum onun kurallarını çiğnediği sonucunu beraberinde getirmez mi? Bu takdirde imtihanın, ödülün veya cezanın bir anlamı kalır mı? Bütün bunlar İslâm'ın temel değerlerinin o kadar da önemli olmadığı sonucunu doğurmaz mı? Sadece ümmet-i Muhammed'den olan iki kişinin böyle bir muameleyle karşılaşacağı belirtilerek hatalı bir ümmet tasavvuru oluşturulduğu niçin fark edilmemektedir? Böyle bir ayrıcalığı diğer ümmetlerin de talep etme hakları var mıdır? Eğer böyle bir özel muamele gerçekleştirilecekse, bu durumdan diğer insanların da faydalanması gerekmez mi? Şu halde onlara hangi argümanlarla itiraz edilebilecektir? Dolayısıyla doğrular ortaya konulmadığında problemlerin daha da arttığı ve içinden çıkılmaz bir hale dönüştüğü görülmektedir. Bu itibarla rivâyetteki çelişkiler bizi metnin uydurulmuş olduğu sonucuna götürmektedir. Sonuç olarak;

senedinde tenkîd edilmiş râvîler bulunan ve metni de çok sıkıntılı olan rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan konu ile ilgili benzer bir rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kıyâmet günü bir adam başka bir adamı getirir ve şöyle der: ‘Yâ Rabbi! Bu adam bana haksızlık etti, bundan zulmünün karşılığını benim için al’ der. Allah, onun başının üzerinde, içerisinde âhiretin hayırlarıyla dolu olan bir sarayı temessül ettirir. Adama şöyle denir: ‘Başını kaldır’ (Adam başını kaldırıncaya) sarayın içinde hiçbir gözün görmediği şeyleri görür ve şöyle der: ‘Yâ Rabbi! Bu (saray) kimin içindir?’ Yüce Allah şöyle cevap verir: ‘Bilmelisin ki bu saray, kardeşini affeden kimse için hazırlanmıştır!’ Adam şöyle der: ‘Yâ Rabbi! (öyleyse) ben onu kesinlikle affettim’.*” Bu rivâyeti ise Enes b. Mâlik’ten, Deylemî tahrir etmiştir.²⁷²⁵ Enes b. Mâlik’ten nakledilen diğer rivâyetle aralarında büyük benzerlik olduğu görülen bu rivâyetin de uydurma olduğu görülmektedir.

3. Nakildir ki, Peygamber’imiz (s.a.v.) dedi: “Müflis kimdir? Hiç bilir misiniz?” Dediler: ‘Ya Rasûlellah! Bizim katımızda müflis oldur ki, malı ve mülkü olmaya.’ Rasûlullah (s.a.v.) dedi: ‘Müflis oldur ki, kıyâmet gününde cemûi amelin alalar, hakkım vardır deyü. Ol kişi şöyle müflis kala. Ondan sonra şöyle Tamûya bırakalar.’ ‘Kalellahu Teâlâ: (يوم تأتي كل نفس تجادل عن نفسها) ‘yevme te’tî küllü nefsin tücâdilü an nefsihâ.’^{2726,2727}

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Karşılıklı Konuşma ve Muhakemeleşme” bahsinde kul hakkı ile Allah’ın huzuruna gidenlerin akibetlerini göstermek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Müslim’in tahrir ettiği rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Bilir misiniz müflis kimdir?’ (Sahâbe): ‘Bize göre müflis, parası pulu olmayandır’ dediler. (Bunun üzerine) Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Muhakkak ki ümmetimin içinden çıkacak müflis; kıyâmet günü namazıyla, orucuyla ve zekatıyla*

²⁷²⁵ DEYLEMÎ, V, 451.

²⁷²⁶ Nahl, 16/111; “(Öyleyse haberiniz olsun) o gün herkes kendi başının çâresini aramaya çabalayacak ve herkese yapıp-ettiğinin karşılığı tam olarak ödenecek; kimseye asla haksızlık yapılmayacaktır.”

²⁷²⁷ AHMED BÎCAN, s. 410.

gelen, ancak ona söven, buna iftira atan, şunun malını yiyen, bunun kanını döken, bir başkasını döven kimsedir. (Böyle yapması sebebiyle) hasenâtı ona, buna, şuna, ötekine dağıtılır. Eğer üzerindeki kul hakları ödenmeden bu kişinin hasenâtı tükenecek olursa, (bu durumda) diğerlerinin günahlarından alınır ve bu kimsenin üzerine konulur (boynuna yüklenir). Sonra da cehenneme atılır.” Rivâyeti Ebû Hureyre’den; Müslim, Tirmizî, İbn Hanbel, İbn Ebî Âsım, Ebû Yâ’lâ, İbn Hıbbân, Taberânî, Beyhakî, Bağdâdî ve Deylemî tahrir etmişlerdir.²⁷²⁸ Tirmizî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Rivâyetin sened ve metin itibarıyla sahih olduğu anlaşılmaktadır.

6. Köle Parası Yiyenlerin Durumu

1. Hazreti Rasûlü Ekrem (s.a.v.) dedi: “Allah Teâlâ Hazretleri buyurur ki: ‘Yarın kıyâmet gününde üç kişi ile benim davam vardır. Biri şol kişidir ki, bir nesneyi benim için vere, ondan sonra özr ede (başa kaka). Ve biri şol kişidir ki, bir azatlı kişiyi sata, pahasın (parasını) yiye. Ve biri şol kişidir ki, bir kişiyi işlede (çalıştır) hakkını vermeye.’”²⁷²⁹

Bîcan, eserinin ikinci bölümünde, “Kudsî Hadisler” bahsinde, yaptığı iyiliği başa kakan, azatlı bir kimseyi köle diye satıp parasını yiyen ve işçinin hakkını vermeyenlerin muhatabının Allah olduğunu göstermek ve insanları bu durumdan sakındırmak maksadıyla bu rivâyeti aktarmıştır.

Tahrir ve Değerlendirme:

Buhârî’nin tahrir ettiği rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Ben kıyâmet günü üç kişinin hasmı (mahkemede karşısında) olacağım. (Bunlardan birincisi) benim adıma söz verip sözünü tutmayan ve vefasızlık gösteren kimsedir. (İkincisi) hür bir kimseyi köle diyerek satan ve parasını yiyen (insanları köleleştirerek kullanan) kimsedir. (Üçüncüsü ise) bir işçiyle sözleşme*

²⁷²⁸ MÜSLİM, 45/Birr, 15 (III, 1997); TİRMİZÎ, 35/Sıfatı’l-Kıyâme, 2 (IV, 613); İBN HANBEL, II, 303, 334, 371; İBN EBÎ ÂSİM, *Zühd*, s. 19; EBÛ YÂ’LÂ, XI, 385; İBN HİBBÂN, X, 259; XVI, 359; TABERÂNÎ, *Evsât*, III, 156-157; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, VI, 93; *Suab*, I, 67, 303; BAĞDÂDÎ, *Muvaddih*, II, 23; *Tarih*, IV, 23; DEYLEMÎ, II, 60. Ayrıca bkz. MÛNZİRÎ, III, 129, 332; IV, 218; ACLÛNÎ, I, 359; Yorum için bkz. NEVEVÎ, *Şerh*, XVI, 135; KURTÛBÎ, IV, 273; XV, 255; İBN HACER, *Feth*, IV, 109; V, 101-102; MÛNAVÎ, IV, 26; ZÛRKÂNÎ, II, 267; ŞEVKÂNÎ, *Neyl*, V, 383; MÛBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, VII, 86.

²⁷²⁹ AHMED BÎCAN, s. 222-223.

yapan, ondan (istediği gibi) eksiksiz faydalanan, ancak onun parasını ödemeyen kimsedir.” Rivâyeti Ebû Hureyre’den; Buhârî, İbn Mâce, İbn Hanbel, Ebû Ya’lâ, İbnü’l-Cârûd, İbn Hibbân, Taberânî, Beyhakî ve Deylemî tahrir etmişlerdir.²⁷³⁰ Bütün rivâyetlerde Yahya b. Süleym et-Tâifî, İsmâil b. Ümeyye, Saîd b. Ebî Saîd el-Makberî ve Ebû Hureyre’nin ortak olduğu görülmektedir. Taberânî, Saîd b. Ebî Saîd el-Makberî’den sadece İsmâil b. Ümeyye’nin rivâyet ettiğini ve Yahya b. Süleym et-Tâifî’nin de rivâyetinde tek kaldığını belirtmiştir.²⁷³¹ Bu rivâyetin tercümesinin “*bir nesneyi benim için vere, ondan sonra özr ede (başka kaka)*” şeklindeki kısmının Bîcan’ın yaptığı gibi olmadığı aksine “*benim adıma söz verip sözünü tutmayan ve vefasızlık gösteren*” şeklinde olduğu görülmektedir. Yani; burada verilen bir şeyden, özürden veya başa kakmadan değil, peygamberin adı kullanılarak söz verilmesinden ve bu söze sadık kalınmamasından bahsedilmektedir. Sonuç olarak, tahririnin yaptığımız rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

7. Adı Muhammed Olan Günahkarların Durumu

1. Nakildir ki, Peygamber’imiz (s.a.v.) dedi: “Kıyâmet gününde bir kişi getireler. Adı Muhammed ola. Hak Teâlâ diye: ‘Sen utanmadın günah işledin. Bugün ben sana azap etmeye utanırım. Çün (çünkü) senin adın Habîbimin adıdır. Sana azap etmezem. Ve af eyleye.’”²⁷³²

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Kıyâmet Günü Gerçekleşecek Bazı Garip İşler” bahsinde bu rivâyeti aktarmıştır. Adı Muhammed olan kimseye bir ayrıcalığın olacağını ortaya koymaya çalışmıştır.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

²⁷³⁰ BUHÂRÎ, 34/Buyû’, 106 (III, 41); 37/İcâre, 10 (III, 50); İBN MÂCE, 16/Ruhûn, 4 (II, 816); İBN HANBEL, II, 358; EBÛ YA’LÂ, XI, 444; İBNÛ’L-CÂRÛD, *Müntekâ*, s. 149; İBN HİBBÂN, XVI, 333; TABERÂNÎ, *Sağîr*, II, 119; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, VI, 14, 121; DEYLEMÎ, III, 185; MÛNZİRÎ, III, 14, 22; IV, 7. Yorumlar için bkz. HAKÎM et-TİRMİZÎ, *Nevâdir*, I, 116; İBN HAZM, *İhkam*, V, 13; ZEYLÂÎ, *Nasb*, IV, 130-132; İBN HACER, *Feth*, V, 418; *Dirâye*, II, 186; MÛNÂVÎ, III, 315-316; IV, 471; ŞEVKÂNÎ, *Neyl*, VI, 35.

²⁷³¹ TABERÂNÎ, *Sağîr*, II, 119.

²⁷³² AHMED BÎCAN, s. 411.

Ancak konuyla ilgili benzer rivâyetler söz konusudur. Nitekim onlardan birisi şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kiyâmet günü iki kul Allah’ın huzurunda durdurulur. Onların her ikisine de cennete girmelerini emredilir. O ikisi şöyle derler: ‘Ey Rabbimiz! Bizleri mükafatlandıracağın bir amel yapmamışken, biz senden cenneti ne ile hak ettik?’ Allah Teâlâ ise onlara şöyle der: ‘Ey iki kulüm! Cennete giriniz. Çünkü ben, isimleri Ahmed ve Muhammed olan kimseleri cehenneme girdirmemeye kendi kendime yemin ettim.*” Rivâyeti, Enes b. Mâlik’ten; Deylemî tahrir etmiştir.²⁷³³ Münâvî, bu rivâyeti İbn Sa’d’ın *Tabakât*’ında Osman b. Vâkid b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer b. el-Umrî el-Medenî’den mürsel olarak naklettiğini bildirmiştir. O, bu râvî hakkında İbn Hacer’in *Takrib*’te “sadûk, ancak bazen vehmeder”²⁷³⁴ dediğini de kaydetmiştir.²⁷³⁵ Osman b. Vâkid el-Umrî hakkında İbn Hanbel “leyse bihî be’s” derken,²⁷³⁶ Yahya b. Maîn “sika” olduğunu söylemiştir.²⁷³⁷ İbn Hıbbân da bu râvîyi *Sikât*’ında zikretmiştir.²⁷³⁸ Ebû Dâvud ise “zayıf” olduğunu söylemiştir. Zehebî,²⁷³⁹ Mizzî²⁷⁴⁰ ve Münâvî de²⁷⁴¹ Ebû Dâvud’un bu kanaatine eserlerinde yer vermişlerdir.

Konu ile ilgili benzer bir rivâyet ise şöyledir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kimin bir çocuğu olur, ondan bereket umarak adını Muhammed koyarsa, o ve çocuğu cennettedir.*” Münâvî bu rivâyeti İbn Asâkir’in Ebû Umâme el-Bâhilî’den tahrir ettiğini söylemiştir. O, bu rivâyeti Suyûtî’nin *Muhtasarü’l-Mevzûât*’ında zikrettiğini ve onun “*bu konuda gelen ve senedi hasen olan hadise örnek*” olduğunu söylediğini haber vermiştir.²⁷⁴² Aclûnî ise bu bilgileri tekrarlamakla yetinmiştir.²⁷⁴³ Bununla birlikte Zehebî, bu rivâyeti râvî Hâmid b. Hammâd el-Asâkir’in tercemesinde zikretmiş ve onun “mevzû” hadisine örnek

²⁷³³ DEYLEMÎ, V, 535. Benzer lafızla nakledilen diğer rivâyet için bkz. DEYLEMÎ, V, 485.

²⁷³⁴ İBN HACER, *Takrib*, s. 387.

²⁷³⁵ MÜNÂVÎ, *Feyz*, V, 423.

²⁷³⁶ İBN EBÎ HÂTİM, *Cerh*, VI, 172.

²⁷³⁷ YAHYA b. MAÎN, Ebû Zekeriyya, (233/847), *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetü Osman ed-Dârimî)*, (I), thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, Dimeşk, 1400, s. 170.

²⁷³⁸ İBN HİBBÂN, *Sikât*, VII, 197.

²⁷³⁹ ZEHEBÎ, *Mîzan*, V, 75; *Muğnî*, II, 429; *Kâşif*, II, 14.

²⁷⁴⁰ MİZZÎ, *Tehzîb*, XIX, 504.

²⁷⁴¹ MÜNÂVÎ, *Feyz*, V, 423.

²⁷⁴² MÜNÂVÎ, VI, 237-238.

²⁷⁴³ ACLÛNÎ, II, 375, 409.

olarak vermiştir.²⁷⁴⁴ Ebü'l-Vefâ el-Halebî ise, *Keşfu'l-Hasîs* isimli eserinde Zehebî ile aynı kanaati paylaşmıştır.²⁷⁴⁵ İbn Hacer de adı geçen râvînin tercemesinde bu rivâyeti zikretmiş ve o da Zehebî'nin görüşüne katılmıştır.²⁷⁴⁶

Öte yandan İbnü'l-Kayyim, “*adı Ahmed ve Muhammed olan kimseleri cehenneme girdirmemeye Allah'ın yemin ettiğini*” ve “*kimin çocuğu olur da ondan bereket umarak adını Muhammed koyarsa, onun ve çocuğunun cennette olduğunu*” ifade eden her iki rivâyetin de “*yalan ve uydurma*” olduğunu söylemiştir.²⁷⁴⁷

Sonuç olarak böyle bir anlayışın kabul edilebilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Zîra Allah Teâlâ insanları isimlerine, soylarına, renklerine, şekillerine, mallarına ve mevkîlerine göre değil, îmân ettikten sonra ortaya koydukları dürüst ve erdemli davranışlara göre değerlendirecektir. Nitekim Hz. Muhammed de sürekli aynı konuya vurgu yapmıştır. Bu itibarla, rivâyette yansıtılan bakış açısının Kur'an ve Sünnet ile çeliştiği görülmektedir. Dolayısıyla senedinde ve metninde problem olan her iki rivâyetin de uydurma olduğu açıktır. Buradan hareketle, aralarında büyük benzerlikler olduğu açıkça görülen Ahmed Bîcân'ın naklettiği rivâyetin de mevzû olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

IX. KÂFİRLERİN DURUMU

1. Nakildir ki, Peygamber'imiz (a.s.) dedi: “Kaçan (kıyâmet gününde) mü'minler ferîştehleri görseler, ferîştehler diyeler: ‘Dünyaya yine varır mısınız?’ Mü'minler diye: ‘Belâ ve gussâ evine varmayız’ diyeler. Ammâ kâfirler ‘Bizi dünyaya gönderin’ diyeler. Ammâ çâre olmaya.”²⁷⁴⁸

Bîcân, eserinin dördüncü bölümünde “Cennete Hesapsız Girecek Kimseler” bahsinde, dünyaya dönmenin artık mümkün olmadığını göstermek maksadıyla bu rivâyeti aktarmıştır.

²⁷⁴⁴ ZEHEBÎ, *Mîzan*, II, 185; *Muğnî*, I, 145.

²⁷⁴⁵ EBÜ'L-VEFÂ el-HALEBÎ, *Keşfu'l-Hasîs*, s. 88.

²⁷⁴⁶ İBN HACER, *Lisân*, II, 163.

²⁷⁴⁷ İBNÜ'L-KAYYIM, *Menârü'l-Münîf*, I, 61.

²⁷⁴⁸ AHMED BÎCAN, s. 403.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında aynı lafızla tespit edilememiştir. Bununla birlikte şehidler dışında cennete giren hiçbir kimsenin tekrar dünyaya dönmek istemeyeceğine dair sahih rivâyetler bulunmaktadır. Nitekim Buhârî'nin tahric ettiği rivâyet şöyledir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Şehid hariç, cennete giren hiçbir kimse yeryüzünde (elde etmek isteyeceği) bir şey için tekrar dünyaya dönmek istemez. Ancak şehid, mazhar olduğu ikramlar sebebiyle tekrar yeryüzüne dönmeyi ve on kere şehid olmayı temennî eder.*” Rivâyeti Enes b. Mâlik'ten; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Nesâî, İbn Hanbel, İbn Mübârek, Tayâlisî, İbn Humeyd, Ebû Yâ'lâ, Ebû Avâne, İbn Hibbân, Hâkim, Ebû Nuaym, Beyhakî ve Makdisî,²⁷⁴⁹ ve Ubâde b. Sâmit'ten ise Taberânî²⁷⁵⁰ tahric etmişlerdir. Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerîm'de, hakkı inkara şartlanmış olanların cehennemde: “*Rabbimiz! Bizi bu (azap)tan kurtar! Bundan sonra artık (eskiden) yaptıklarımızdan (çok) farklı iyi şeyler yapacağız!*”²⁷⁵¹ diye feryad edecekleri haber verilmektedir. Bir başka âyet-i kerimede ise günaha batmış olanların: “*Rabbimiz! (Şimdi) görmüş ve duymuş olduk. Öyleyse bizi (yeryüzündeki hayatımıza) geri döndür ki doğru ve yararlı işler yapalım: çünkü (artık hakîkate) kanî olduk!*”²⁷⁵² diyecekleri ifade edilmektedir. Sonuç olarak Ahmed Bîcan'ın naklettiği rivâyetin mânâ itibariyle sahih olduğu anlaşılmaktadır.

2. Nakildir ki, Begavî Tefsîri'nde Ebû Hureyre'den nakleler. Peygamber'imiz (a.s.) dedi: “Kıyâmet gününde İbrahim (a.s.) atası Âzer ile buluşa. Âzer yüzü toprağa bulaşmış (halde). İbrahim (a.s.) diye: ‘Ben sana demedim mi Allah’a âsî olma! (diye)?’ Âzer diye: ‘Bugün Allah’a mûtî oldum. Bana çâre et.’ İbrahim (a.s.) diye: ‘ Ya Rabbî! Sen bana vaad eyledin ki,

²⁷⁴⁹ BUHARÎ, 56/Cihâd, 21 (III, 208); MÜSLİM, 33/İmâret, 29 (II, 1498); TİRMİZÎ, 21/Cihad, 13 (IV, 177); NESÂÎ, Kübrâ, III, 24; 25/Cihad, 34 (VI, 36); İBN HANBEL, III, 103, 126, 131, 153, 173, 207, 239, 276, 278, 284; İBN MÜBÂREK, Cihad, s. 42; TAYÂLİSÎ, s. 265; İBN HUMEYD, s. 394; EBÛ YÂ'LÂ, V, 392; VI, 8, 24, 215, 427; EBÛ AVÂNE, IV, 457-458; İBN HİBBÂN, X, 518; XVI, 489; HÂKİM, II, 85; EBÛ NUAYM, Hilye, VI, 253; BEYHAKÎ, Kübrâ, IX, 163; MAKDISÎ, Ehâdisu'l-Muhtâre, VIII, 263; MÜNZİRÎ, II, 203-204.

²⁷⁵⁰ TABERÂNÎ, Evsât, I, 125.

²⁷⁵¹ Fâtır, 35/37.

²⁷⁵² Secde, 32/12.

kıyâmet gününde beni rüsvay eylemeyesin. Bundan dahî rüsvaylık ne ola ki? Atamı od'a (ateşe) bırakırlar (atarlar).’ Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Ben uçmağı kâfirlere haram eyledim.’ Ondan sonra İbrahim (a.s.) yer baka. Göre ki, atası bir koç sûretinde. Ayağına yapışıp od'a bırakalar.’²⁷⁵³

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Kıyâmet Günü Gerçekleşecek Bazı Garip İşler” bahsinde, peygamber babası bile olsa, eğer inkarcı ise sonunun cehennem olduğunu göstermek amacıyla bu rivâyeti aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Buhârî'nin tahric ettiği rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kıyâmet gününde Hz. İbrâhim, babası Âzer ile -yüzü simsiyah ve toz toprak içinde olduğu halde- karşılaşacaktır. İbrahim ona: ‘Ben sana dünyadayken bana âsî olma demedim mi?’ diye soracak, babası da ona: ‘Bugün sana isyan etmeyeceğim’ diye cevap verecektir. Bunun üzerine Hz. İbrâhim: ‘Ya Rabbî! Sen bana insanları yeniden diriltileceğin gün, beni (onların içinde) utandırmayacağına (şerefime leke sürmeyeceğine) söz vermememiş miydin? Şimdi (senin) rahmetinden çok uzak²⁷⁵⁴ olan babamın şu halinden daha utanç verici hangi rezalet olabilir ki?’ diyecektir. Allah Teâlâ ise: ‘Ey İbrâhim! (Sen de bilirsin ki) ben cennetimi hakikat inkarcılarına haram kıldım’ diye karşılık verecektir. Bundan sonra şöyle denilecektir: ‘Ey İbrahim! Ayaklarının altındaki (şey) de nedir?’ İbrahim ayaklarına doğru baktığında bir de ne görsün, babası pisliğe bulanmış bir sırtlan sûretine getirilmiştir. (Bunun üzerine babası) ayaklarından yakalanacak ve cehenneme atılacaktır.’” Rivâyeti Ebû Hureyre'den; Buhârî, Nesâî, Hâkim, Deylemî, İbn Kesîr ve İbn Receb tahric etmişlerdir.²⁷⁵⁵*

Buhârî, bu rivâyeti bir başka yerde yine Ebû Hureyre'den muhtasar olarak şu şekilde tahric etmiştir. Hz. Peygamber şöyle demiştir: “*Kıyâmet günü İbrahim babasıyla karşılaşacak ve şöyle diyecektir: ‘Ey Rabbim! Sen bana insanları yeniden diriltileceğin gün, beni (onların içinde) utandırmayacağına (şerefime leke*

²⁷⁵³ AHMED BÎCAN, s. 412.

²⁷⁵⁴ Hz. İbrâhim'in babası Âzer'in Allah'ın rahmetinden çok uzak olması hususunu İbn Hacer bu şekilde yorumlamıştır. O, Hz. İbrâhim'in babası hakkında yaptığı şefaatin kabul edilmemesi sebebiyle böyle olduğunu söylemiştir. Bkz. **Feth**, VIII, 500.

²⁷⁵⁵ BUHÂRÎ, 60/Enbiyâ, 8 (IV, 110); NESÂÎ, **Kübrâ**, VI, 422; HÂKİM, II, 260; DEYLEMÎ, V, 523-524; İBN KESÎR, **Tefsîr**, II, 151, 395; III, 340; İBN RECEB, **Tahvîf**, s. 128-129.

sürmeyeceğine) söz vermememiş miydin?’ Allah Teâlâ ise: ‘(Sen de bilirsin ki) ben cennetimi hakikat inkarcılarına haram kıldım’ diye karşılık verecektir.’”²⁷⁵⁶

Bu rivâyetlerin senesinde İbn Ebî Zi’b, Said b. Ebî Said el-Makberî ve Ebû Hureyre ortaktır. Hâkim, mufasssal rivâyetin Şeyhayn’ın şartına uyduğunu, ama o ikisinin tahrir etmediklerini belirterek “sahih” hükmünü vermiştir.²⁷⁵⁷ İbn Kesîr ise bu rivâyeti bir yerde zikretmiş ve herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.²⁷⁵⁸ Ancak aynı rivâyeti bir başka yerde nakletmiş ve “*isnadının garib olduğunu ve nekâret bulunduğunu*” söylemiştir.²⁷⁵⁹ Senedlerde yer alan râvî Said b. Ebî Said el-Makberî hakkında ise el-Alâî, “*Sahihayn’ın ricalinden meşhur bir kimse olduğunu*” söylemiş, ancak Muhammed b. Sa’d’ın bu kişi hakkında: “*Sika, ancak ölümünden dört sene önce karıştırmaya başladı*” ifadesini kullandığını kaydetmiştir.²⁷⁶⁰ Hammad b. Seleme, Eyyüb es-Sahtiyânî, İbn Sîrîn ve Ebû Hureyre târikiyle gelen ve aynı mizansenî farklı lafızlarla anlatan rivâyeti ise; Taberânî, Hâkim ve İbn Kesîr tahrir etmişlerdir.²⁷⁶¹ Hâkim, bu rivâyetin de Müslim’in şartına uyduğunu ancak onun tahrir etmediğini belirttiğinden sonra rivâyete “sahih” hükmünü vermiştir. İbn Kesîr ise, Bezzâr’ın da tahrir ettiğini söylediği bu rivâyette “garâbet” olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁶² Senedlerine yönelik eleştiriler olan rivâyetlerin metinlerinin de problemlî olduğu görülmektedir. Nitekim İbn Hacer’in de belirttiğine göre İsmâilî, bu hadisi anlaşılabilir bulmuş ve sıhhatini sorgulamıştır. İsmâilî (371/982) bu rivâyeti tahrir ettikten sonra; “*râvî İbrâhim b. Tahmân*²⁷⁶³ yönüyle sıhhatinde nazar olan bir haber” hükmünü vermiştir. O, bir peygamber’in Allah’ın vaadinden dönmeyeceğini

²⁷⁵⁶ BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 26-1 (VI, 16).

²⁷⁵⁷ HÂKİM, II, 260.

²⁷⁵⁸ İBN KESÎR, **Tefsîr**, II, 151, 395.

²⁷⁵⁹ İBN KESÎR, **Tefsîr**, III, 340.

²⁷⁶⁰ ALÂÎ, Selahattin Ebû Said Halil b. Seyfettin, (761/1359), **Kitâbu’l-Muhtelidîn**, (I), thk. Fuat Fevzi Abdulmuttalip-Ali Abdülbasit Mezîd, Mektebetü’l-Hancı, Kâhire, 1996, s. 39.

²⁷⁶¹ TABERÂNÎ, **Evsât**, IV, 57; HÂKİM, IV, 632; İBN KESÎR, **Tefsîr**, III, 340. Ayrıca bkz. MÜNZİRÎ, IV, 232; KURTÛBÎ, XIII, 114; İBN HACER, **Feth**, VIII, 499; **Tâ’lîku’t-Tâ’lîk**, (I-V), thk. Said Abdurrahman Mûsâ el-Kazâkî, el-Mektebetü’l-İslâmî, Dâru Ammâr, Umman/Ürdün, 1405, IV, 274.

²⁷⁶² İBN KESÎR, **Tefsîr**, III, 340.

²⁷⁶³ İbnü’l-Cevzî bu râvînin salih bir kimse olmakla beraber, Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr’ın onun hakkında “zayıf, muzdaribü’l-hadis” dediğini kaydetmiştir. (İBNÜ’L-CEVZÎ, **Duafâ**, I, 36). Zehebî her ne kadar “sika” olduğunu ifade etse de, Ukaylî onu mürcie olma konusunda aşırı giden bir kimse olarak tanımlamıştır. İbn Hanbel de mürcie olduğu konuşulan biri olarak zikretmiştir. (ZEHEBÎ, **Mizan**, I, 158; **Muğnî**, I, 17; UKAYLÎ, **Duafâ**, I, 56). İbn Hacer de râvî hakkında bütün bu konuşulanlara işaret etmiştir. (İBN HACER, **Takrib**, I, 90).

en iyi bilen bir kimse olmasına rağmen babası hakkında bu şekilde nasıl ısrar edebildiğini sorgulamış ve rivâyetin âyetlere ters düştüğünü ortaya koymuştur.²⁷⁶⁴

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “(Günah içinde ölen) kimselerin cehennemlik olduğu kendilerine açıklandıktan sonra, yakın akraba olsalar bile, Allah’tan başkasına tanrılık yakıştıran kimselerin bağışlanmasını dilemek artık ne peygamber’e yaraşır, ne de îmâna erişenlere. İbrahim’in (buna bir benzer bir durumda) babasının bağışlanması için yaptığı duaya gelince, bu sadece onun berikine (daha sağlığında) vermiş bulunduğu bir söze dayanıyordu. Ama ona berikinın Allah’ın düşmanı olduğu açıklandığı zaman (İbrahim) ondan hemen kopup uzaklaştı. Zaten İbrahim çok ince ruhlu, yumuşak huylu biriydi.”²⁷⁶⁵

Görüldüğü üzere âyet-i kerime açık bir şekilde bütün gerçeği ortaya koymaktayken, böyle bir rivâyetin ortaya atılmış olması düşündürücüdür. Herhalde rivâyeti nakledenler sadece şu âyetlere bakarak böyle bir sonuca ulaşmış olmalıdırlar. Zîra bu rivâyetin oluşum sürecine şimdi aktaracağımız âyetlerin etki etmesi imkan dahilindedir.

Nitekim Kur’an’ın ifadesiyle, Hz. İbrahim babasına daha önce şu şekilde söz vermişti. “(İbrâhim, babasına:) ‘Sana selam olsun!’ diye cevap verdi, “Rabbimden seni bağışlamasını isteyeceğim: Çünkü O bana karşı hep lütüfkar olmuştur. Sizden ve sizin Allah’tan başka yalvarıp yakardığınız şeylerden uzak duracak ve (yalnızca) Rabbime yakaracağım: Böylece umulur ki, yakarışım Rabbim tarafından cevapsız bırakılmayacaktır.”²⁷⁶⁶ Bir diğer âyet ise şöyledir. “...Tek istisna, İbrahim’in babasına: “Senin için (Allah’tan) bağışlama dileyeceğim, ama senin adına Allah’tan herhangi bir şey elde etmek benim elimde değil” demesiydi...”²⁷⁶⁷ Hz. İbrahim’in babası hakkında yaptığı dua ise âyetlerde şöyle ifade edilmektedir. “Ve babamı bağışla; çünkü, o gerçekten yolunu şaşırانlar arasında. Ve o herkesin yeniden diriltileceği gün beni utandırma; o gün ki, ne malın mülkün, ne de çoluk çocuğun bir

²⁷⁶⁴ İBN HACER, **Feth**, VIII, 500. Enbiya Yıldırım ise, bu hadisi Sahihayn üzerinde icmâ olmadığına örnek olarak zikretmiş ve âyetlere rağmen bir peygamberin babasının başına gelen bu durumu utanç vesilesi olarak değerlendirmesinin mümkün olmayacağını sorgulamıştır. Bkz. **Hadis Problemleri**, s. 114-115.

²⁷⁶⁵ Tevbe, 9/113-114.

²⁷⁶⁶ Meryem, 19/47-48.

²⁷⁶⁷ Mümtehine, 60/4.

yararı olmayacaktır; yalnızca Allah'ın huzuruna kötülükten korunmuş bir kalple çıkanlar (kurtulacaktır)! ”²⁷⁶⁸

Âyetlerin tamamına değil bir kısmına bakıldığı zaman yanlış sonuçlara ulaşılabildiği görülmektedir. Zîra bir kısım âyetler devre dışı bırakıldığında Hz. İbrahim'in babası hakkında yaptığı bir dua çarpıtılabilmekte ve Hz. Peygamber'in söylemesi mümkün olmayan sözler ona nispet edilerek aktarılmaktadır. Diğer taraftan İbn Hacer'in, İsmâîlî'nin bu itirazına zorakî yorumlarla cevap vermeye çalıştığı görülmekle birlikte başarılı olduğunu ifade etmemiz zordur. Zîra gerek bir kısım müfessirlerden, gerekse de Kirmânî'den aktardığı görüşlerin yeterince iknâ edici olmadığı anlaşılmaktadır.²⁷⁶⁹ Sonuç itibarıyla doğru olmayan bir Tanrı ve Peygamber tasavvuru ortaya koyan, bütünlükten uzak parçacı yaklaşımlar sergileyen ve bir kısım âyetlerle çelişen rivâyetin bu şekliyle kabul edilip savunulabilmesi mümkün görünmemektedir. Kanaatimizce rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

A. Kâfir Çocuklarının Durumu

1. Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: “Kâfirin oğlanları (çocukları) uçmak ehlinin hizmetkarlarıdır.”²⁷⁷⁰

Bîcan eserinin beşinci bölümünde “Cennet Ehlinin Nimetleri” bahsinde, inkarcıların küçük yaşta ölen çocuklarının cennette mü'minlerin hizmetinde olacağını göstermek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

“*Müşriklerin çocukları cennetliklerin hizmetçileridir*” şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik'ten; Tayâlisî ve Taberânî,²⁷⁷¹ Semûre b. Cündeb'ten; Buhârî, Rûyânî ve Taberânî,²⁷⁷² tahric etmişlerdir. Ma'mer b. Râşid ise mevkûf olarak Selman-ı Fârisî'den nakletmiştir.²⁷⁷³ Taberânî, Enes rivâyetini Katâde'den sadece Mukâtil b. Süleyman'ın rivâyet ettiğini söylemiştir.²⁷⁷⁴ İbn Hacer ise Enes rivâyetine “zayıf”

²⁷⁶⁸ Şuarâ, 26/86-89.

²⁷⁶⁹ İBN HACER, *Feth*, VIII, 500-501.

²⁷⁷⁰ AHMED BÎCAN, s. 454.

²⁷⁷¹ TAYÂLİSÎ, s. 282; TABERÂNÎ, *Evsât*, III, 220.

²⁷⁷² BUHÂRÎ, *Târîhu'l-Kebîr*, VI, 407; RÛYÂNÎ, II, 64; TABERÂNÎ, *Kebîr*, VII, 244; *Evsât*, II, 302.

²⁷⁷³ MA'MER b. RÂŞİD, XI, 117.

²⁷⁷⁴ TABERÂNÎ, *Evsât*, III, 220.

hükümünü vermiştir.²⁷⁷⁵ Heysemî, Semûre rivâyetinin senedinde yer alan Abbâd b. Mansûr'un "zayıf", geri kalan ricalin ise "sika" olduğunu söylemiştir.²⁷⁷⁶ İbn Hacer, Semûre rivâyetinin isnadının "zayıf" olduğunu kaydetmiştir.²⁷⁷⁷ Semûre rivâyetinin senedinde yer alan Abbâd b. Mansûr en-Nâcî Ebû Seleme el-Basrî (52/672) cerhedilmiş bir râvîdir. Yahya b. Maîn bu râvî hakkında "leyse bi-şey", Ali b. el-Cüneyd "metrûk, kaderî" ve Nesâî "zayıf" hükümünü vermişlerdir.²⁷⁷⁸ Ukaylî "hadisinde nekâret" olduğunu söylemiştir.²⁷⁷⁹ Ebû Hâtim "zayıf, ama hadisi yazılır" demiştir. es-Sâcî "zayıf, müdellis" ve İbn Hanbel: "*müdellis, münker rivâyetler nakleder*" bilgisini aktarmışlardır.²⁷⁸⁰ Buhârî de onun İkrime'den "tedlis yaptığını" söylemiştir.²⁷⁸¹ İbn Hibbân, bu râvîyi *Mecrûhîn* adlı eserinde zikretmiştir.²⁷⁸² İbn Adıyy, "hadisinin yazılabileceği" kanaatini ortaya koymuştur.²⁷⁸³ Zehebî de İbn Adıyy'e katılarak "onun Basra kâdısı olduğunu, hadisinin kuvvetli olmadığını, ama yazılabileceğini" ifade etmiştir.²⁷⁸⁴ Heysemî ise adı geçen râvînin "zayıf" sayıldığını değişik yerlerde tekrarlamıştır.²⁷⁸⁵ İbn Hacer ise: "*Bu râvî hakkında İbn Hanbel, Buhârî, Nesâî, Sâcî ve başkalarının zayıf kimselerden tedlis yaptığını*" söylediklerini kaydetmiştir.²⁷⁸⁶

"Çocuklar, cennet ehlinin hizmetçileridir" şeklindeki rivâyeti ise Enes b. Mâlik'ten; Ebû Yâ'lâ ve İbn Abdilberr tahric etmişlerdir.²⁷⁸⁷ Heysemî, rivâyette yer alan Yezid b. Eban er-Rakkaşî'nin "zayıf" olduğunu söylemiştir.²⁷⁸⁸ Konu ile ilgili bir başka rivâyet ise şu şekildedir. Enes b. Mâlik kendisine sorulan "*müşriklerin çocukları hakkında ne dersin?*" sorusuna şöyle cevap vermiştir. Rasûlullah şöyle demiştir: '*Onların günahı yoktur ki, cezalandırılsınlar ve*

²⁷⁷⁵ İBN HACER, *Feth*, III, 246. Zûrkânî aynı bilgileri tekrarlamıştır. bkz. ZÛRKÂNÎ, II, 122.

²⁷⁷⁶ HEYSEMÎ, VII, 219. Münâvî aynı bilgileri tekrarlamıştır. *Feyz*, III, 98.

²⁷⁷⁷ İBN HACER, *Feth*, III, 246. Ayrıca bkz. ZÛRKÂNÎ, II, 122

²⁷⁷⁸ İBN ADİYY, IV, 338; İBNÜ'L-CEVZÎ, *Duafâ*, II, 76; ZEHEBÎ, *Kâşif*, I, 532.

²⁷⁷⁹ UKAYLÎ, *Duafâ*, III, 136.

²⁷⁸⁰ ZEHEBÎ, *Mîzan*, IV, 41.

²⁷⁸¹ ZEHEBÎ, *Mîzan*, IV, 42. Ayrıca râvî ile ilgili bkz. BUHÂRÎ, *Târîhu'l-Kebîr*, VI, 39.

²⁷⁸² İBN HİBBÂN, *Mecrûhîn*, II, 165-166.

²⁷⁸³ İBN ADİYY, IV, 338.

²⁷⁸⁴ ZEHEBÎ, *Mîzan*, IV, 41-42.

²⁷⁸⁵ HEYSEMÎ, IV, 262, 328; V, 12; VI, 314; VII, 288; VIII, 77.

²⁷⁸⁶ İBN HACER, *Tabakâtü'l-Müdellisîn*, s. 50; *Takrib*, s. 291. Ayrıca bkz. *Lisân*, VII, 256.

²⁷⁸⁷ EBÛ YA'LÂ, VII, 130; İBN ABDİLBERR, *Temhîd*, XVIII, 116, 118.

²⁷⁸⁸ HEYSEMÎ, VII, 219. Bkz. BUHÂRÎ, *Târîhu Kebîr*, VIII, 320.

cehennemlik olsunlar. Onların hasenâtı yoktur ki, mükâfatlandırılınsın ve cennetliklerin padişahları olsunlar. Onlar cennet ehlinin hizmetçileridir.” Rivâyeti Enes b. Mâlik’ten; Tayâlisî, Ebû Nuaym ve İbn Kesîr tahric etmişlerdir.²⁷⁸⁹ İbn Hacer, rivâyete “zayıf” hükmünü vermiştir.²⁷⁹⁰ Nitekim bu rivâyette de cerhedilmiş bir râvî olan Yezid b. Eban er-Rakkaşî’nin yer aldığı görülmektedir. Yezid b. Eban er-Rakkaşî hakkında İbn Hanbel “münkeru’l-hadis”, Yahya b. Maîn “zayıf, ağlayarak vaaz eden bir kimse” değerlendirmesinde bulunmuşlardır.²⁷⁹¹ Yahya b. Main bir başka yerde “iyi insan, ancak hadis konusunda ‘leyse bi-şey’” demeyi tercih etmiştir.²⁷⁹² İbn Sa’d “zayıf ve kaderiyeci” olduğunu söylemiştir.²⁷⁹³ Nesâî ise “metrûk” olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁹⁴ İbn Ebî Âsım da, “Nesâî ve başkalarının metrûk dediğini” kaydetmiştir.²⁷⁹⁵ Şu’be bir yerde: “*Yezid’den hadis rivâyet etmektense, yol kesmem (eşkiyalık etmem) daha iyidir*” derken,²⁷⁹⁶ bir başka yerde ise: “*Yezid’den hadis rivâyet etmektense zinâ etmeyi tercih ederim*” demekten kendini alamamıştır.²⁷⁹⁷ İbn Hibbân ise: “*geceleri ibâdet eden, ağlayan âbid bir kimse olduğunu, ancak bunlarla meşgul olması sebebiyle hadis tutmaktan da gafil olduğunu, bazı güzel sözleri değiştirerek Enes’ten rivâyet ettiğini ve rivâyetlerini almanın helal olmadığını, ancak hayret için alınacağını*” söylemiştir.²⁷⁹⁸ İbn Adıyy: “*Onun Basralı, Kûfeli ve başka sika râvîlerden yaptığı rivâyetlerin “lâ be’se bih” olduğunu temennî ederiz*” demiştir.²⁷⁹⁹ Busîrî de “zayıf” olduğunu söylemiştir.²⁸⁰⁰ Zehebî ve İbn Hacer “kıssacı” olduğunu özellikle belirtme gereği hissetmişlerdir.²⁸⁰¹ İbn Hacer, râvî hakkında bütün söylenenleri kaydettikten sonra ilave olarak, Buhârî’nin *el-Edebü’l-Müfred*’inde olmak üzere, Tirmîzî ve İbn Mâce’nin ondan

²⁷⁸⁹ TAYÂLİSÎ, s. 282; EBÛ NUAYM, *Hilye*, VI, 308; İBN KESÎR, *Tefsîr*, III, 30; KURTÛBÎ, XIV, 30.

²⁷⁹⁰ İBN HACER, *Feth*, III, 246.

²⁷⁹¹ İBN EBÎ HÂTİM, *Cerh*, IX, 251; İBN ADİYY, *Kâmil*, VII, 257; MİZZÎ, *Tehzîb*, XXXII, 66-67.

²⁷⁹² İBN HİBBÂN, *Mecrûhîn*, III, 98.

²⁷⁹³ İBN SÂD, *Tabakât*, VII, 245.

²⁷⁹⁴ NESÂÎ, *Duafâ*, s. 110; İBN ADİYY, VII, 257; MİZZÎ, *Tehzîb*, XXXII, 66-67.

²⁷⁹⁵ İBN EBÎ ÂSİM, *Sünne*, I, 90.

²⁷⁹⁶ UKAYLÎ, *Duafâ*, IV, 373.

²⁷⁹⁷ İBN ADİYY, *Kâmil*, VII, 257; İBNÜ’L-CEVZÎ, *Duafâ*, III, 206.

²⁷⁹⁸ İBN HİBBÂN, *Mecrûhîn*, III, 98; İBN HACER, *Tehzîb*, XI, 271.

²⁷⁹⁹ İBN ADİYY, *Kâmil*, VII, 257.

²⁸⁰⁰ BÛSİRÎ, *Misbah*, I, 128.

²⁸⁰¹ ZEHEBÎ, *el-Kâşif*, II, 380; İBN HACER, *Lisân*, VII, 439; *Takrib*, s. 599.

hadis rivâyet ettiklerini ifade etmiştir.²⁸⁰² O, “*Hâkim ve Ebû Ahmed’in; ‘metrûku’l-hadis’ dediklerini*”, ayrıca Nesâî’nin bir başka yerde “*leyse bi-sika*” dediğini²⁸⁰³ belirtmiştir.

Konu ile ilgili bir diğer rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Âişe şöyle demiştir: “*Rasûlullah’a Müslümanların (ölen) çocuklarının durumunu sordum. ‘Cennette olduklarını’ söyledi. Müşriklerin (ölen) çocuklarının durumunu sordum. ‘Cehennemde olduklarını’ ifade etti. Hz. Peygamber’e ‘amelleri olmadan nasıl cehenneme gideceklerini’ sorduğumda ise o şöyle dedi: ‘Muhakkak ki senin Rabbin onların yaptıklarını en iyi bilendir. Eğer istersen onların cehennemdeki (acı) feryatlarını sana işittireyim.’*” Rivâyeti Hz. Âişe’den; İbn Hanbel ve İbn el-Ca’d tahrir etmişlerdir.²⁸⁰⁴ İbn Ebî Âsım, Ebû Âkil Yahya b. el-Mütevekkil’in “metrûk” olduğunu kaydetmiştir. İbnü’l-Kayyim ise adı geçen râvînin hadis uydurduğunu ve bu rivâyetin “mevzû” olduğunu söylemiştir.²⁸⁰⁵ İbn Kesîr, bu râvînin “metrûk” olduğunu tekrarlamıştır.²⁸⁰⁶ Heysemî ise çoğunluğun bu râvîyi “zayıf” saydıklarını ifade etmiştir.²⁸⁰⁷ İbn Hacer ise, Behiyye’nin kölesi olan bu râvînin “metrûk” olduğu söylemiş,²⁸⁰⁸ Münâvî ve Zürkânî de, İbn Hacer’in kanaatini paylaşmışlardır.²⁸⁰⁹

Suyûtî, müşriklerin çocuklarının cennetliklerin hizmetçileri olmaları konusunda 10 farklı görüş bulunduğunu söylemiş, hadisinde delalet ettiği üzere bu çocukların (hizmetçi olarak) cennetlik oldukları görüşünün en doğru olduğunu ifade etmiştir.²⁸¹⁰ Onun bu kanaatine Münâvî başta olmak üzere Aclûnî, Azimâbâdî ve Mübârekfûrî de katılmışlardır.²⁸¹¹

Netice îtibârıyla senedlerine yönelik çok ciddî eleştiriler olan rivâyetlerinin metinlerinin de sıkıntılı olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; bu rivâyetlerle “*her*

²⁸⁰² İBN HACER, **Tehzîb**, XI, 270.

²⁸⁰³ İBN HACER, **Tehzîb**, XI, 271; MİZZÎ, XXXII, 69.

²⁸⁰⁴ İBN HANBEL, VI, 208; İBN el-CA’D, s. 436.

²⁸⁰⁵ İBNÜ’L-CEVZÎ, **Duafa**, XII, 316, 321. Ayrıca bkz. ZEHEBÎ, **Mizan**, II, 74.

²⁸⁰⁶ İBN KESÎR, **Tefsîr**, III, 32.

²⁸⁰⁷ HEYSEMÎ, **Mecma’**, VII, 217.

²⁸⁰⁸ İBN HACER, **Feth**, III, 246.

²⁸⁰⁹ MÜNÂVÎ, **Feyz**, I, 539; III, 97; ZÜRKÂNÎ, II, 122.

²⁸¹⁰ SUYÛTÎ, **Dîbâc**, VI, 24.

²⁸¹¹ MÜNÂVÎ, I, 538; ACLÛNÎ, I, 152; AZİMÂBÂDÎ, XII, 316; MÜBAREKFÛRÎ, VI, 288.

doğanın fitrat üzerine doğduğuna” dair rivâyetle²⁸¹² birlikte değerlendirildiği zaman müşrik çocuklarının cennette hizmetçi olmalarının söz konusu olmadığı ifade edilebilir. Zîra kâfir anne ve babanın çocuğu olarak dünyaya gelme hususunda hiçbir tercih imkanı bulunmayan çocukları adeta cezalandırırçasına cennette hizmetçi olacaklarını iddia etmek ve diğer çocuklardan farklı bir muameleye tabi tutmak; Allah’ın adaletiyle bağdaşmamaktadır. Ayrıca böyle bir hususun ifade edilmesi, Hz. Peygamber’in üslûbu ile çelişmektedir. Nitekim kabahatlerinin bulunmadığı bir konuda sevaplarının da olmadığı bahanesinin arkasına sığınarak onları cennette hizmetçiliğe layık görmek bir lütuf değildir. Dolayısıyla gayr-ı Müslimlerin bulûğ çağına erişmeden vefât eden çocuklarının cennete gidebilmeleri için sevaba ihtiyaçları olmadığını düşünmekteyiz. Onlar da tıpkı diğer bütün masum çocuklar gibi doğrudan cennete gidecekler ve farklı bir muameleyle karşılaşmayacaklardır. Çünkü Kur’an-ı Kerim, *“kimsenin, bir başkasının yaptığından dolayı sorumlu tutulmayacağını”* belirtmektedir.²⁸¹³ Hal böyleyken bu çocukları anne ve babaları yüzünden cezalandırarak onlara cennette *“hizmetçi statüsünü”* layık görmek, âyetlerle çelişmeyi kabul etmek demektir. Böyle bir düşünceyi seslendirenlerin kâfirler konusundaki şartlanmışlıkları, onların adalet ilkesinden uzaklaşmalarını da beraberinde getirebilmiştir.²⁸¹⁴ Oysa bir mü’min için en önemli vasıflardan biri de mümeyyiz olmaktır. İnkârları sebebiyle bir kesimi suçlarken onların günahsız çocuklarını da cezalandırmak doğru değildir. Tamamen insânî duygularla üretilen, hak ve adalet ilkesinden uzak olarak söylenmiş böyle bir sözü Hz. Peygamber’in ifade etmesinin mümkün olamayacağına inanmaktayız. Bu itibarla, uydurma olması kuvvetle muhtemel olan bu rivâyetlerin tamamına ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

²⁸¹² Bkz. BUHÂRÎ, 23/Cenâiz, 80, 93 (II, 97, 104); MÜSLİM, 46/Kader, 6 (III, 2047); EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 17 (V, 86); TİRMİZÎ, 30/Kader, 5 (IV, 447).

²⁸¹³ En’âm, 6/164; İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18; Zümer, 39/7; Necm, 53/38. (Sorumluluk taşıyan hiçbir kimseye başkasının sorumluluğu yüklenemeyeceğine göre, hiçbir sorumluluğu olmayan bir çocuğa da hiçbir suç isnad edilemez. Anne ve babasının suçu nedeniyle de hakları ellerinden alınmaz. Onları cennette hizmetçiliğe layık görmek hak gasbından başkası değildir. Hz. Peygamber’in ise bunu yapması asla söz konusu olamaz).

²⁸¹⁴ Mâide, 5/8; “Siz ey îmânâ erişenler! İnsaf ile hakikate şahitlik yaparak Allah’a bağlılığımızda sıkı durun; ve herhangi bir kimseye karşı ‘nefretiniz’, sizi adaletten sapma günahına itmesin. Adil olun: bu, Allah’a karşı sorumluluk bilinci duymaya en yakın olan (davranış)tır. Ve Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun: şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”

X. HAYVANLARIN DURUMU

1. Hz. İkrime, Peygamber'den nakleder. Peygamber'imiz (s.a.v.) dedi: “Ol vakit canavarlar (hayvanlar) ve kuşlar Âdem oğlanlarının hâlin göreler, diyeler: ‘Elhamdülillah ki, Hak Teâlâ bizi Âdem (insan) yaratmadı. Bize ne uçmak gerektir. Hemin Hakk’ın rızası bize yeter,’ diyeler. Yine türâb (toprak) olalar. Hakk’ın desturu (izni) ile.”²⁸¹⁵

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Karşılıklı Konuşma ve Muhakemeleşme” bahsinde son olarak bu rivâyeti nakletmiş ve hayvanların bile hakkını alacağını, kimsenin hakkına tecâvüz etmemek gerektiğini göstermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyet bu lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak Bîcan’ın bu rivâyeti Kurtûbî’den kısaltarak aktarmış olması mümkündür. Kurtûbî’nin Ebû Hureyre’den mevkûf olarak naklettiği rivâyet şu şekildedir. Ebû Hureyre şöyle demiştir. “Allah Teâlâ, hayvanlar, canlılar ve kuşlar dahil olmak üzere bütün mahlûkâtı kıyâmet günü bir araya toplayacaktır. O gün Allah’ın adaleti her şeye ulaşacak ve boynuzsuzdan boynuzlunun hakkı alınacaktır. Sonra (hayvanlara) şöyle denilecektir: ‘Toprak olunuz!’ İşte bu Allah’ın şu âyetinde olduğu gibidir. (ويقول الكافر يا ليتني كنت ترابا) “...Eyyvah, keşke toprak olsaydım...”²⁸¹⁶ Kurtûbî sözlerine şöyle devam etmiştir: “Atâ şöyle dedi: ‘O hayvanlar Âdemoğlunun halini görünce kendilerinin herhangi bir kaygıları olmadığı halde şöyle diyecekler: ‘Bizi sizin gibi yaratmayan Allah’a hamdü senâlar olsun! Ne cenneti arzularız ne de cehennemden korkarız!’ Bunun üzerine Allah Teâlâ hayvanlara şöyle diyecektir: ‘Toprak ol!’ İşte o gün kâfir de toprak olmayı isteyecektir.’”²⁸¹⁷ Ebû Hureyre’den mevkûf olarak gelen rivâyeti Taberî ve İbn Kesir de *Tefsîr*’lerinde zikretmişlerdir.²⁸¹⁸ İbn Kesir, bu rivâyetin merfû olarak ta nakledildiğini kaydetmiştir.²⁸¹⁹ Nitekim bu rivâyeti Hâkim, Muhammed b. Ali es-San’ânî, İshak b. İbrahim b. Abbâd, Abdürrezzak, Ma’mer, Cafer el-Cezerî (İbn Burkân), Yezid ve Ebû Hureyre tarikiyle

²⁸¹⁵ AHMED BÎCAN, s. 410-411.

²⁸¹⁶ Nebe, 78/40.

²⁸¹⁷ KURTÛBÎ, *Tefsîr*, VI, 421.

²⁸¹⁸ TABERÎ, *Tefsîr*, VII, 188-189; İBN KESİR, *Tefsîr*, II, 132.

²⁸¹⁹ İBN KESİR, *Tefsîr*, II, 132.

tahric etmiştir. Rivâyet şöyledir: “Ebû Hureyre’ye “Onlar da sizin gibi ümmetler”²⁸²⁰ âyeti sorulduğu zaman o şöyle demiştir: ‘Allah Teâlâ, hayvanlar, canlılar ve kuşlar dahil olmak üzere bütün mahlûkâtı kıyâmet günü bir araya toplayacaktır. O gün Allah’ın adaleti her şeye ulaşacak ve boynuzsuzdan boynuzlunun hakkı alınacaktır. Sonra (hayvanlara) şöyle denilecektir: ‘Toprak olunuz!’ İşte bu Allah’ın şu âyetinde olduğu gibidir. “...Eyvah, keşke toprak olsaydım...!’”²⁸²¹ Hâkim, Cafer el-Cezerî (İbn Burkân) ile Müslim’in ihticâc ettiğini, onun şartına göre bu rivâyetin “sahih” olduğunu, ama onun tahric etmediğini söylemiştir. Bu rivâyet zayıftır.

Konu ile ilgili Kurtûbî’nin İbn Abbas’tan mevkûf olarak naklettiği bir diğer rivâyet ise şu şekildedir. İbn Abbas şöyle demiştir: “Vahşi hayvanlar kıyâmet günü haşrolunacaklardır. Yani toplanıp bir araya getirilecekler ve biri diğerinden hakkını alacaktır. Boynuzludan boynuzsuzun hakkı alınacaktır. Sonra onlara şöyle denilecektir: ‘Toprak olunuz!’ Ve onlar da öleceklerdir.” Kurtûbî, (bunun) İkrime’nin İbn Abbas’tan rivâyet ettiği en doğru söz olduğunu belirtmiştir.²⁸²² Kurtûbî her ne kadar bu sözün doğru olduğunu ifade etse de, ona katılmamız zor görünmektedir.

İshak b. Râhaveyh’in Ebû Hureyre’den tahric ettiği benzer bir rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı veya iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, kıyâmet günü bir araya getirilmiş olmasın. Onlar toplandıkları zaman, biri diğerinden hakkını alacaktır. İşte o an kâfir şöyle diyecektir. ‘Ah keşke! Ben de toprak olsam!’” Ebû Hureyre sözlerine şöyle devam etmiştir: ‘İsterseniz şu âyeti okuyun!’ (وما من دابة في الأرض ولا طائر يطير بجناحيه الا امم)²⁸²³ “Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi (Allah’ın) mahluku olmasın: Biz, buyruğumuzda tek bir şeyi bile ihmal etmedik...”²⁸²⁴ Diğer kaynaklarda tespit edemediğimiz bu rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

²⁸²⁰ En’âm, 6/38.

²⁸²¹ HÂKİM, II, 345.

²⁸²² KURTÛBÎ, XIX, 229.

²⁸²³ En’âm, 6/38.

²⁸²⁴ İSHAK b. RÂHAVEYH, I, 332.

İbn Hanbel'in Ebû Hureyre'den naklettiği bir diğer rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle demiştir: “*Mahlûkatın biri diğerinden hakkını alacaktır. Ta ki boynuzlu boynuzsuzdan, zerre zerreden (öcünü alacaktır).*”²⁸²⁵ Münzirî, isnadda yer alan râvîlerin “sahihin râvîleri” olduğunu söylemiştir.²⁸²⁶ Sembolik bir anlatımın söz konusu olduğu bu rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır. Ancak aktardığımız diğer rivâyetlerle ilgili bu değerlendirmeyi yapabilmemiz ise mümkün görünmemektedir. Şöyle ki; rivâyetlerde bahsedilen âyeti kerimede²⁸²⁷ “*yeryüzünde yürüyen hayvanların ve iki kanadıyla uçan kuşların, tıpkı insanlar gibi Allah tarafından yaratıldığına*” işaret edilmektedir. Yani; bu hayvanlar grubunun belli özellikleri ve ortak vasıfları vardır. Onlara da bir hayat bahşedilmiştir. İnsanlar onlara bakarak bazı şeyleri öğrenebilirler. Onlar vasıtasıyla hayatı kendileri için kolaylaştırabilirler. Kendilerinin rahatı için yaratılan²⁸²⁸ bu hayvanlardan dersler ve ibretler çıkartabilirler.²⁸²⁹ Bu itibarla, âyette esas verilmek istenen mesajın bunlar olması gerektiğine inanıyoruz. Dolayısıyla Rablerinin huzurunda toplanacakların bu hayvanlar değil, bir sonraki âyette vasıfları sayılan hakikat inkarcıları olduğu anlaşılmaktadır. Zîra bu inkarcılar Allah'ın âyetlerini yalan saymışlar, yeniden dirilmeyi inkar etmişler, zifiri bir karanlığa gömülmüşler, gerçekler karşısında sağır ve dilsiz kesilmişlerdir. Onların böyle yapması sebebiyle de, Allah onlardan sapıklığı isteyen sapıklığı ile baş başa bırakmış, ama dosdoğru yolu isteyen ve bunun için çabalayanı da yoluna yöneltmiştir.²⁸³⁰ Netice itibarıyla bu âyetlerden Allah'ın huzurunda toplanacakların hayvanlar olmadığı aksine, bunu yalan sayan inkarcılar olduğu sonucu çıkmaktadır. Zîra bu durum, başka âyetlerle de desteklenmektedir.²⁸³¹ Çünkü Yüce Allah mahşer günü huzurunda toplanacakların kimler olduğunu saymakta ve bu âyetlerin hiçbirisinde hayvanlardan bahsedilmemektedir.²⁸³²

²⁸²⁵ İBN HANBEL, II, 363.

²⁸²⁶ MÜNZİRÎ, **Tergîb**, IV, 217.

²⁸²⁷ En'âm, 6/38.

²⁸²⁸ Nahl, 16/5, 80; Yâsîn, 36/71; Gâfir, 40/79; Zuhuruf, 43/12.

²⁸²⁹ Nahl, 16/66; Tâhâ, 20/54; Mü'minûn, 23/21.

²⁸³⁰ En'âm, 6/39.

²⁸³¹ Mâide, 5/96; Mü'minûn, 23/79; Mülk, 67/24; “De ki: ‘ Sizi yeryüzünde yaratıp çoğaltan O'dur. Ve (yeniden dirildiğinizde) O'nun huzurunda toplanacaksınız.’”.

²⁸³² Nisâ, 4/172; En'âm, 6/22; Yûnus, 10/28; Hicr, 15/25; Kehf, 18/47; Meryem, 19/85; Tâhâ, 20/102; Neml, 27/83; Fussilet, 41/19.

Hayvanların da mahşer meydanında toplanacaklarına dair rivâyetlerin oluşmasında şu âyetin²⁸³³ tesiri olduğuna inanmaktayız. Nitekim; bu âyetin siyak ve sibâkı şöyledir. “*Güneş karanlığa gömüldüğünde, yıldızlar ışığını yitirdiğinde, dağlar kaybolup gittiğinde, doğurmak üzere olan dişi develer başıboş bırakıldığında, bütün hayvanlar bir araya toplandığında, denizler kaynadığında...*”²⁸³⁴ Bu âyetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde kıyâmetin ilk kopuş anında yaşanacakların tasvir edildiği görülmektedir. Bu sûrenin devam eden âyetlerinde ise ikinci sûr sonrası meydana gelecek olaylar anlatılmaktadır.²⁸³⁵ Dolayısıyla “*vahşi hayvanların bir araya toplanması*” ile kastedilen mahşer meydanındaki bir toplanmaya değil, kıyâmetin kopuş esnasında bir araya gelmeye işaret etmektedir. Nitekim, vahşi hayvanların bir araya getirileceğinin ifade edilmesiyle verilmek istenen mesaj; o korkunç günün dehşetiyle artık onların da birbirlerine saldıracak durumda olamayacakları, korkudan bu içgüdüsel davranışlarını dahi yapamayacakları ve bu dehşetli durumdan onların da fevkalâde etkilenecekleridir. Bir başka ifadeyle Yüce Allah, bu vahşi hayvanların bile tabiatlarının gereğini yerine getiremeyecek derecede şaşkın bir halde olacaklarını belirterek o günün önemine vurgu yapmakta ve insanları böyle bir gün için şimdiden hazırlıklı olmaya davet etmektedir. Zîra o gün kaçacak yer arayan²⁸³⁶ insanoğlunun sarhoşlar gibi olacağı²⁸³⁷ ifade edilmektedir. Öte yandan kıyâmetin kopması tamamlandıktan, ikinci sur üfürüldükten ve ruhlar bedenlere tekrar iade edildikten sonra, mahşer meydanında sadece insanlar ve cinler toplanacaklardır. Bu itibarla âyetler bağlamından kopartılmadan değerlendirildiğinde hayvanların öteki dünyada toplanacaklarından söz edilmediği açıkça görülmektedir. Çünkü bu hayvanlar eğer sonunda toprak olacaklarsa, onları bir ödül veya ceza beklemiyorsa karşılıklı olarak haklarını almaları veya vermelerinin bir anlamı yoktur. Çünkü hak alıp verme, eksilmeyi veya

²⁸³³ Tekvir, 81/5; “Bütün hayvanlar bir araya toplandığında”.

²⁸³⁴ Tekvir, 81/1-6.

²⁸³⁵ Tekvir, 81/7-14. (15-29. âyetler ise Kur’an’ın önemine işaret etmekte ve Kur’an tanıtılmaktadır).

²⁸³⁶ Kıyâme, 75/10; “O gün insan haykırarak: ‘(Eyvah!) Nereye kaçayım? (Kaçacak yer neresi?)’”.

²⁸³⁷ Hac, 22/2; “O (saate) ulaştığımız gün, emziren her kadın emzirdiği çocuğu unuttur gider; her gebe kadın (vaktinden önce) yükünü bırakır (düşük yapar); ve insanlar sarhoş olmadıkları halde sana sarhoşlarmış gibi gözükürler; ama yine de, Allah’ın azabı(nı) gördükleri zaman duyacakları dehşet çok daha) zorlu olacaktır.”; (Dürüst ve erdemli olanlar ise, kıyâmet gününün uyandıracığı bu büyük korkudan etkilenmeyeceklerdir. Zîra, melekler onları sakinleştirecek ve onlar diğer insanların yaşadıkları dehşeti yaşamayacaklardır. Bkz. Enbiyâ, 21/103).

artmayı beraberinde getirir. Nihâ tahlilde hakkı artan bunun mükafatını alamıyor, azalan da bunun bedelini ödemiyor ve her iki grupta sonuçta toprak oluyorsa böyle bir durumda hakların alınıp verilmesinin bir mânâsı yoktur. Kaldı ki, böyle bir durumun olacağını iddia etmek Allah'ın adaletli olmadığı düşüncesini akıllara getirebilecektir ki, böyle bir şeyi Allah için düşünmek muhal olduğuna göre, hayvanların da mahşer meydanında toplanacaklarını ifade etmek yanlıştır. Ayrıca şunu da ifade edelim ki, onların bu dünyadayken birbirlerine saldırarak avlanmaları doğadaki ekolojik dengenin ve yaratılışlarının tabîi bir gereğidir. Bu nedenle onları suçlu ve haksız gibi göstermeye çalışmak uygun değildir. Dolayısıyla böyle bir hak alıp vermeden bahsetmek yeterince iknâ edici görünmemektedir.

Sonuç îtibârıyla hayvanların mahşer meydanında toplanarak haklarını alıp verecekleri mecâzî ifadesini hakîkî anlamda algılayanların ve buradan alınması gereken dersi göz ardı edenlerin yanıltmış oldukları anlaşılmaktadır. Zîra bu hayvanları yeniden diriltiren ve mahşer meydanına getiren benzeri rivâyetleri Hz. Peygamber'in söylemesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla sembollerin müşahhaslaştırıldığı bu tür rivâyetlere karşı ihtiyatlı olunmasının uygun olacağını düşünmekteyiz.

XI. DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan ve kıyâmet gününü tasvir eden rivâyetlerin tahrir ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Tekrarlar hariç 127 rivâyet, hadis tenkîdi prensipleri açısından ele alınmıştır. Bu bölümde yer alan rivâyetlerin diğer bölümlere oranla fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise, *Envâru'l-Âşikîn*'de sûr'a üfürülmesi, kıyâmetin kopuşu, kabirden kalkış, sırat köprüsü, insanların hâli, peygamberlerin ve Muhammed ümmetinin durumları konusunda pek çok rivâyetin nakledilmiş olmasıdır. Bu durum doğal olarak sayının artmasına yol açmıştır.

Ahmed Bîcan naklettiği rivâyetlerde ortaya koyduğu bakış açısıyla Ehl-i sünnet savunucusu bir sûfî olduğunu göstermiştir. O, incelediği konu hakkında olabildiğince çok delil sunma gayreti içinde olduğundan sahih ve hasen rivâyetlerin arasına, asılsız rivâyetlerin girmesine imkan sağlamıştır. Hadisin mânâsına yeterince yoğunlaşmadığından olsa gerek, nas olduğu inancıyla mevzû hadisleri de eserine alabilmiştir. Onun bu şekilde davranmasında kullandığı kaynaklara karşı geliştirdiği güvenin tesiri büyüktür. Diğer yandan eserinde farklı kaynaklardan aldığı bağımsız rivâyetleri aynı metinde bir araya getirerek tek rivâyetmiş gibi sunduğu örnekler de olmuştur ki, bunu kabul etmek mümkün değildir.

Müellifimiz diğer mutasvıfların yaptığı gibi ibâdetlere çok büyük bir önem vermiştir. Bu nedenle de Müslümanları ibâdete teşvik maksadıyla zayıf ve uydurma rivâyetleri zikredebilmiştir. Aktardığı bir kısım rivâyetlerde doğru olmayan Tanrı, peygamber, Kur'an, kader, ümmet-i Muhammed, zulüm, azap, fakirlik gibi anlayışlar ortaya koymuştur. O her ne kadar bu rivâyetleri iyi niyetle nakletmiş olsa da, bir takım yanlış yaklaşımların devamına ve yerleşmesine katkı sağlamıştır.

Araştırmanın bu bölümünde ulaşılan diğer sonuçları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz.

Hız. Peygamber kıyâmetin ne zaman kopacağı yönündeki sorulara verdiği cevaplarda olduğu gibi sûr ile ilgili sorulara da ayrıntılı cevaplar vermemiş, esas alınması gereken mesajı dikkatleri çekmiş ve insanları sûr üfürülmeden önce hazırlık yapmaya teşvik etmiştir.

Dünyayı terk etmek, sadece ibâdetlerle meşgul olmak, Hz. Peygamber sevgisi de onun adını duyunca ağlamak demek değildir. Esas olan, dünya sevgisinin kalpte olmamasıdır. Bir kimseyi sevmek; onun getirdiği ilkelere göre yaşamaktır. Bu prensipleri bütün cihana duyurmak için olağanüstü bir çaba sarf etmektir.

Her topluma feyiz kaynağı olmuş peygamberler, kavimlerine şahitlik yapmaları için çağrılacaklar, Hz. Peygamber de şahit olarak getirilecektir. O da, söylemediklerini yapanlar hakkında olumlu bir kanaat belirtmeyecektir. Ayrıca ümmetinin hesabının onun bilgisi dışında, ondan habersiz görüleceği ve affedilecekleri iddiası da doğru değildir. Diğer yandan ümmet-i Muhammed'in önce hesap olunacağı konusunda da yeteri derecede iknâ edici delil yoktur. Dünyaya sonradan gelerek ümmet-i Muhammed'den olmaya karar veremeyenlerin bu konuda bir üstünlük iddiası içerisinde olmaları yanlıştır. Önemli olan; ortaya konulacak dürüst ve erdemli davranışlardır. Zîra kişinin Allah katındaki değeri, onun îmânında gösterdiği azim ve kararlılıkla ölçülür.

Melekler için imtihan söz konusu değildir ve onların sevaba ihtiyaçları yoktur. Yaptıkları ibâdetleri ümmet-i Muhammed'e bağışlayacakları iddiası da doğru değildir. Bu dünyada salih ameller için sıkıntı çekilecek ve bunun bir karşılığı olacaksa, ilave olarak meleklerin bağışlayacağı sevaba ihtiyaç yoktur. Yok eğer meleklerin sevabına ihtiyaç varsa, bu dünyada sabretmenin, mücadele edip çabalamanın da bir anlamı kalmayacaktır. Böyle bir rivâyeti, sürekli insanlardan sadakalar almaya alışmış bazı fakir sûfilerin veya insanlardan topladıklarıyla geçinen kıssacıların ortaya atmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu dünyada almaya alıştıkları gibi, şimdiden âhirette de meleklerin yardımını bekleyen bu kimselerin Kur'an'ı ve Sünnet'i bilmediklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Kevser cennette bir ırmak ise, doğal olarak havuzun da cennette bulunması gerekmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in cennetteki havuzunun başından bazı kimseleri kovması söz konusu değildir. Zîra, suçluların zaten cennete arınmadan girmeleri mümkün olmayacaktır. Ayrıca cennette bu tür hoşâ gitmeyen şeylerin olmayacağı mâlumdur. Çünkü dünya hayatı artık geçmişte kalmış, sonsuz bir hayat başlamış ve şartlar tamamen değişmiştir.

Mahşer meydanında, fâcirlerin bulunduğu bir ortamda Allah'ın görüleceğinden bahseden rivâyet ise uydurmadır. Zîra Allah'ı, cennette sadece salih kullar göreceklerdir. Bîcan farkında olmadan böyle bir rivâyeti nakletmiş olmalıdır.

Mü'minlerin her birine fedâ olmak üzere Yahûdî ve Hıristiyanlardan birer kişinin cehenneme atılması da söz konusu değildir. Bu kimseler zaten cehennemi hak etmişlerse oraya gideceklerdir. Herkes kendi hesabını kendisi verecek ve hiçbir bir kimse başkasından yardım göremeyecektir. Kur'an-ı Kerim bu tür düşünceleri daha en başından reddetmektedir. Bu itibarla gerçekleşmesi mümkün olmayan yanlış bir telakkîyi hadis diye nakletmek ve Müslümanları kolaycılığa itmek son derece sakıncalıdır. Ahmed Bîcan naklettiği rivâyetlerde böyle bir düşüncenin yaygınlaşmasına imkan sağlamıştır.

Hz. Peygamber'in ümmetiyle birlikte sırttan geçtikten sonra, arkalarından diğer peygamberlerin, nebîlerin, siddîkların, muhsinlerin ve şehidlerin geçirilmesi de düşündürücüdür. Bu üstün şahsiyetlerin ümmet-i Muhammed'den sonra cennete girdirilmeleri, yüceltilmiş bir ümmet anlayışını yansıtmaktadır. Sadece kendini düşünen, acelecilik hastalığından kurtulamamış bir takım bencil insanların söyleyebileceği bu tür sözleri Hz. Peygamber'e isnad etmek doğru değildir. Zîra üstünlük, önce cennete girmekle değil, salih kimse olarak en üst derecede cennete hak kazanmaktır. Kendisi gibi cenneti elde edebileceklerin sayısını artırmaya yönelik faaliyetlere hız vermektir. Bu itibarla doğru olmayan bir ümmet anlayışının öne çıkartılması yanlıştır. Zîra âhirette herkes ümmet olarak değil, öncelikle fert olarak hesaba çekilecek sıratı tek başına geçecektir.

Kur'an-ı Kerim, daha önce yaşamış bazı kimselerin âhirette sonradan gelenlerden daha farklı ve üstün bir konumda olacaklarını haber vermektedir. Nitekim dünya hayatında iken inanç ve güzel fiillerde öne çıkan, hayırlı işlerde başkalarını geçen ve her an Allah'a yakın olan bu kimselerin cenneti hak ettiklerinden bahsedilirken, onların "*çoğunluğunun eski zamanların*", "*pek azının ise sonraki dönemin insanlarından*" oluştuğuna dikkatler çekilmektedir. Zîra Allah Teâlâ, bu özel statünün kriterlerini belirlemiş, herkesin bu seviyeye ulaşma imkanı olduğunu şimdiden insanlığa haber vermiştir.

Bazı yanlış anlayışların silinmeyecek şekilde insanların zihinlerine kazınması doğru değildir. Fark edilmeksizin verilen bazı kıstaslar, kişinin ömür boyu davranışlarını belirleyebilmektedir. Nitekim rivâyette önemsiz gibi duran bir ayrıntı, çok defa insanı yanlış bir yöne sevk edebilmektedir. Bu itibarla içerisinde bir takım hatalı mesajlar barındıran ve yanlış anlaşılma tehlikesi bulunan kıssa ve rivâyetlerin insanlara aktarılmasında bir takım sakıncalar bulunmaktadır. Bîcan bu tür rivâyetlere eserinde geniş yer ayırmıştır.

Allah'ın kulları için koyduğu kurallar vardır ve bunlar kıyâmete kadar da değişmeyecektir. Sunulmuş ruhsatlar ve kolaylıklar herkes için devam edecektir. Zîra Allah, kullarının zorluk çekmesini hiçbir zaman istememiştir. Rahmetinin tabii bir sonucu olarak her zaman kolaylaştırma taraftarı olmuştur.

Menfaat açısından meselelere bakmaya şartlandırılmış olanların, Allah'ın istediği sorumluluk bilincine ulaşan mü'minler olamayacakları ortadadır. Allah'ı çok iyi tanıyan bir Peygamber'in ölçüsüz sözlerle Müslümanları ibâdetlere çağırmayacağı, az amele çok büyük mükafatlar vaad eden ifadeler kullanmayacağı gâyet açıktır. Beş vakit namazı cemaatle kılanlara verilen ölçüsüz mükafatı, ancak İslâm'ı anlayamayan kimseler vermişlerdir. İslâm'ın özüyle bağdaşmayan bu rivâyetlerin uydurma oldukları anlaşılmaktadır. Zîra cemaatle namazın önemine vurgu yapan pek çok sahih hadis vardır ve bu hadislerde abartılmış ifadeler yer olmadığı görülmektedir. “*Muhakkak ki güzel ahlak sahibi bir kimse, namaz kılip oruç tutanların derecesine ulaşır*” şeklindeki ifade, hadise sonradan eklenmiştir. Çünkü bu ifadeyle namaz ve oruç gibi ibâdetlerin güzel ahlaktan daha önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. Yani; bu ibâdetlerin güzel ahlaktan daha önemli olduğu hissettirilmiştir. Oysa ibâdetleri öne alan bu ifadeler asırlarca İslâm'ın yanlış tanıtılmasına neden olabilmıştır. Nitekim dünyadaki Müslümanların ekserîsi, ahlakî erdemlerden daha ziyade ibâdetlere ağırlık vermişler ve sadece bunlarla her şeyin tamamlandığını zannedebilmişlerdir. Onları bu düşünceye sevk eden ise, bu tür zayıf ve uydurma rivâyetler ile bu rivâyetleri onlara araştırmadan aktaranlar olmuştur. Elbette ibâdetler önemlidir. Ama tek başına bunlar yeterli değildir. Nihâî hedef; ihlasla yapılan ibâdetler sayesinde ahlâkî olgunluğa erişmektir. Hiçbir kimsenin ibâdetlere ağırlık verenlerin güzel ahlak sahibi olmadıklarını iddia etmesi doğru olamaz. Böyle bir genelleme tabii ki yanlıştır. Ancak sadece ibâdetleri teşvik ederek

ahlakı ikinci plana atmak ta aynı derecede sakıncalıdır. Nitekim, Hz. Peygamber sürekli güzel ahlaka öncelik vermiş ve bunu tavsiye etmiştir. Ayrıca Allah'ın veli kullarından olabilmenin şartları da bellidir ve bunlar sûfilerin çoğunluğunun anladığı mânâda sadece ibâdetlerle sınırlı değildir. Ahmed Bîcan'ın bu yanlışa düştüğü görülmektedir.

Tatlı dilli olmayı bir zikir cümlesi şeklinde sunmak ta yeterince iknâ edici değildir. Bu işin kolayına kaçmaktır. Zîra tatlı dil Allah ile değil, insanlar arası ilişkilerde geçerlidir. Bunu başarabilmek, ciddi çaba ve birikim gerektiren bir husustur. Bu itibarla, tatlı dilli olmayı sadece bir tesbih cümlesiyle sınırlamak, Hz. Peygamber'in anlaşılmadığının bir işaretidir.

Yeryüzünde ihtiyarlar, çocuklar ve hayvanlar her zaman olmuştur ama azap devam etmektedir. Çünkü azabın (imtihanın) kaldırılması söz konusu değildir. Kur'an ve Sünnet, sürekli olarak bu dünya hayatının bir imtihan yeri olduğuna vurgu yapmaktadır. Asrımızda yaşanan doğal afetlerde yüz binlerce insan ölürken, geçen yüzyıldaki savaşlarda milyonlarca insan ölmüştür. Günümüzde ise Afrika'da binlerce insan açlıktan ölmektedir. Ve ölenlerin çoğunluğunu çocuklar, kadınlar ve ihtiyarlar oluşturmaktadır. Zîra hayat devam etmektedir. Camilerin yapımı, insanların birbirlerini Allah için sevmeleri, istiğfar edenlerin bulunması veya ihtiyarların, çocukların ve otlayan hayvanların mevcûdiyeti azabın uzaklaştırılacağı anlamına gelmemektedir. Zîra Allah mülkünde kuralsız değildir. O, şu kainatı derûnî bir anlam ve amaç üzerine yaratmıştır. İddianın aksine kullarına azap etmekten de hoşlanmamaktadır. O, sadece imtihanın gereğini yapmaktadır. Bu nedenle azap olarak sayılan şeylerden onu uzaklaştıracak olan, rivâyetlerde sayılanlar değildir. İnsan yapacağı dualarla daha zor ve ağır imtihanlarla denenmemeyi isteyebilirler. Ama bu hiç imtihan olunmayacağı anlamına gelmemektedir. Kişinin dünyada iken karşılaştığı bir takım sıkıntılar sebebiyle âhiretteki azaptan kurtulması da mümkün değildir. Doğru olmayan bir azap anlayışının yansımalarının görüldüğü rivâyetleri Hz. Peygamber'e nispet etmek yanlıştır. Şâyet bu kimse, dünyada iken karşılaştığı belâ ve musibetlere sabırla katlanır, haline şükreder ve karşılığını sadece Allah'tan beklerse, o takdirde âhiret azabından kurtulması mümkün hale gelebilir.

Allah'a bir mekan izafe etmek te yanlıştır. Bazı rivâyetlerde dünyadayken O'nu zikredenlerin Âhirette Allah'ın sağ yanında oturduğundan bahsedilmektedir. İslâm'ı çok iyi bilen Hz. Peygamber'in bu tür sözler söylemesi düşünülemez. Yahûdî kültüründeki yanlış Tanrı anlayışının bu rivâyetlere yansıdığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki, kıyâmet günü peygamberler, siddîklar, şehidler ve salih kulların buldukları konum bile çok farklı olup, peygamberlerin bile bu şekilde Allah'a yakın olmaları söz konusu değildir. Bîcan bu tür rivâyetlere de eserinde yer vermiş ve bir yanlış yaygınlaştırmıştır.

İyiliği emredip kötülükten sakındıranların, esas görevi bu olan peygamberlerden ve bu görevi yaparken şehid olanlardan daha üst mertebelere kendilerini layık görmeleri ciddi bir çelişkidir. Dolayısıyla konuları tartışılmayacak olan nebîlerle, siddîklarla ve şehidlerle kendilerini kıyaslamaya kalkışanların yanlış oldukları anlaşılmaktadır.

Allah'ın hiçbir kimseden özür dilemesi asla söz konusu değildir. Kendisini mükemmel surette yaratan ve bu dünyaya insan olarak gönderen Yüce Yaratıcı'ya şükredeceğine, dünyadayken kendisine mal vermediği gerekçesiyle O'nun özür dilemesini beklemek, ancak cahil fakirlerden beklenebilecek bir davranıştır. Ayrıca şefaathetlik yetkisinin fakir dervişleri görüp gözetenlere değil de, dervişlere tanınması da hayli düşündürücüdür. Oysa malından Allah rızası için harcama yapan ve fedâkarlık gösteren onlardır. Kur'an ve Sünnet fakirleri değil, malından infak edenleri övmekte başkasının eline bakmayı ve yardıma muhtaç olmayı da doğru bulmamaktadır. Bazı rivâyetlerde fakir dervişlerin Hz. İsa'nın, zengin mü'minlerin ise Hz. Süleyman'ın sancağı altında toplanacaklarından bahsedilmesi, fakir dervişlerin Hz. Süleyman'dan beş yüz yıl önce cennete gireceğinin belirtilmesi de doğru değildir. Dervişlerin dünyadayken zindan hayatı yaşadıklarından bahsetmeleri de yanlıştır. Zîra onlardan böyle bir istekte bulunan ne Allah, ne de O'nun peygamberidir. Böyle bir yaşam tarzını kendileri seçmişlerdir. Kaldı ki İslâm, ruhbanlığı yasaklamış ve Müslümanların hayatın içinde aktif özneler olmasını istemiştir. Bir kenara çekilip sadece ibâdetlerle ve zikirle meşgul olmak, Müslümanlardan ne beklenmiştir, ne de istenmiştir. Fakirlikten Allah'a sığınan, veren elin alan elden üstün olduğunu söyleyen, sürekli üreten ve üretmeyi tavsiye eden Hz. Peygamber, fakirliği üstün gösteren sözler söylememiştir. Bu tür rivâyetlerin oluşması ve yaygınlaşmasında bazı

sûfi ve kıssacıların rolleri olmuştur. Onlar, Hz. Peygamber'in otoritesini kullanarak kendilerine taraftar toplamaya çalışmışlardır. Bîcan ise bütün bu olumsuz yaklaşımları içeren rivâyetlere eserinde yer vermiştir.

Kâfirlerin dünyadan istifade etmeleri, dünyanın değersiz olduğunu değil, Allah'ın koyduğu kurallara bağlı ve vaadlerinin arkasında olduğunu gösterir. Bu itibarla rivâyette yansıtılan bakış açısı ve ortaya konulan gerekçe yeterince iknâ edici değildir.

“Allah'ı seven bazı kimseler”in mahşer meydanından dilediklerini alıp cennete götürebilmeleri de mümkün değildir. Kaldı ki, “Allah'ı sevenler” diye bir sınıftan söz etmek doğru olamaz. “Allah rızası için birbirini sevenler”in olması normaldir ama, gerçekten îmâna ermiş olanların Allah'ı sevmemesinden zaten söz edilemez.

Şehidlerle peygamberleri kıyaslayan rivâyetlerin uydurma oldukları anlaşılmaktadır. Şehidlerin canlarını görevli meleğe değil de, bizzat Allah'a aldirmek doğru değildir. Nitekim, peygamberlerin bile canlarını Azrâil alırken, şehidleri bundan müstesna tutmak, Müslümanlar nezdinde Allah'ın yanlış tanıtılmasına ve şehidlik kavramını kendi amaçları için kullanmak isteyenlerin ellerine büyük fırsatlar verilmesine yol açabilecektir. Kıyâmet günü şehidler gelirken Hz. İbrahim, Hz. Musâ veya diğer peygamberlerin yoldan çekileceklerinin ifade edilmesi doğru değildir. Zîra şehidleri peygamberlerden de üstün göstermeyi amaçlayan bu tür yaklaşımlar İslâm'ın özüyle bağdaşmamaktadır. Ayrıca deniz şehidlerinin ruhunu bizzat Allah'a aldırarak, onların kul borçlarını sildiren, deniz kenarında yaşayanlara da aynı ayrıcalığı tanıyan rivâyetlerin uydurma oldukları anlaşılmaktadır. Vebadan ölenlerle Allah yolunda şehid olanların durumlarını tartışmak ve bu tür bir kıyas yapmak, hem yersiz hem de gereksizdir. Zîra koklamak veya yaraların benzeyip benzemediğine bakmak suretiyle şehidliğin test edilmesine ihtiyaç yoktur. Ahmed Bîcan bu yanlış anlayışların tamamına inanmaktadır.

Bir günahkarın cehenneme götürülürken, dünyada çocuklarından ve karısından, âhirette ise zebânîlerden çektiği sıkıntıları mazeret göstererek, Allah hakkındaki iyi zannı nedeniyle bağışlanmayı dilemesi ve bu isteğinin kabul görmesi,

Kur'an'ın gerçekleriyle bağdaşmayan bir durumdur. Bîcan bu rivâyetin de doğruluğu kabul etmektedir.

99 günah defteri yanında küçük bir kağıt parçasında yazılı olan “kelime-i şehâdet”in daha ağır geleceğini ve bunun kişinin cennete girmesine neden olacağını iddia etmek, insanları kolaycılığa ve tembelliğe itmekten öteye bir anlam taşımamaktadır. İslâm'ın emir ve yasaklarına uymaya değil de, yazılmış bir kağıt parçasına önem veren bu anlayış doğru olamaz. Zîra bunu Kur'an ve Sünnet'in ölçüleriyle telif etmek zordur. Nitekim az bir amele çok sevabın vaad edildiği bu tür rivâyetlerin uydurma olmaları kuvvetle muhtemeldir. Elbette Allah'ın işine kimsenin karışması söz konusu değildir. Ancak O'nun bütün isim ve sıfatları birlikte düşünüldüğü zaman, böyle bir af ihtimali çok zayıflamaktadır. Dolayısıyla meselelere tek taraflı değil, bir bütün halinde bakmak önemlidir. Allah'ın sadece bir kısım sıfatları eksik, üstelik yanlış tanıtıldığında, insanlar yanlış bir rahmet anlayışına kapılabileceklerdir.

Günahı sevabından çok fazla olan bir kulun Allah korkusundan ağladığını söyleyerek cehennemden kurtulabilmesi mümkün değildir. Cehenneme atılma kararı verilen bir kimsenin kirpiğinin konuşması sonucu Allah'ın kararını değiştirdiğini söylemek yanlıştır. Böyle bir iddianın her şeyi bilen Allah hakkında ortaya atılması düşündürücüdür. Allah korkusundan ağlayan o göz, eğer samimi idiyse neden bu kadar çok günah işlemeye devam etmiştir? Neden dünyadayken içten bir tövbe ederek Allah'a yönelmemiş ve kendisini düzeltmek için hiçbir çaba sarf etmemiştir? Bunun açıkça ortaya konulması gerekmektedir. Bîcan ise bu rivâyetin doğru olduğunu düşünmekte ve nakletmekte herhangi bir sakınca görmemektedir.

Hız. Peygamber hiçbir zaman genelleyici bir bakış açısına sahip olmamıştır. Her konuda çok dikkatli ve seçici olmuş, herhangi bir gerekçe ortaya koymadan bir kesimi suçlamamış ve tutarlı açıklamalar yapmaksızın doğrudan bir zümreyi hedef almamıştır.

Kendi dar görüşlerini desteklemek için rivâyet üretilen Hz. Peygamber'e isnad edenlerin, bu rivâyetlerin içine üstelik âyetleri de katmaları niyetlerinin o kadar masum olmadığını göstermektedir. İnsanları etkileyebilmek için her yolu mübah gören böyle bir anlayışın ürettiği rivâyetlerin hiçbir değeri yoktur. Bununla birlikte

görüşlerini desteklemek için âyetleri keyfi şekilde yorumlamaları da büyük bir hatadır. Bîcan eserinde bu tür rivâyetlere de yer vermiştir.

Bazı rivâyetlerde kıssacıların üslûbu hemen fark edilmektedir. Zîra Hz. Peygamber'in ağıladığına vurgu yaparak insanları duygulandıran, çoğunlukla kısa cümleler kullanan ve rivâyet içinde karşılıklı diyaloglara çok fazla yer veren kimseler genellikle kıssacılarıdır. Zîra onlar bu sayede insanları daha kolay etki altına alabilmekte, mesajlarını daha kolay ulaştırmakta, anlatılanların anlaşılması ve akılda kalıcı olmasını daha rahat sağlamaktadırlar. Bu metodu Hz. Peygamber de kullanmış, ancak kıssacıların yaptığı gibi bu tarz ölçsüz ve mübalağa dolu ifadeler yer vermemiştir. Zîra onun sözlerinin belli bir ağırlığı olmuştur. Onun tutarlı, mantıklı ve ölçülü konuştuğunun delili sahih hadislerdir. Ahmed Bîcan ise kıssacıların kullandığı bu rivâyetlere eserinde geniş bir şekilde yer vermektedir.

Her ne kadar bazı zayıf ve uydurma rivâyetlerin sonunda olumlu bir mesaj veriliyorsa da, bu mesaja gelinceye kadar ortaya konulan bir takım yanlış yaklaşımlar mutlaka sorumluluğu gerektirmektedir. Allah'ın yanlış tanıtıldığı, kulunun hakkından vazgeçmesi için cennette saray vaad eden bir "padişah" konumuna indirildiği rivâyetler problemlidir. Allah'ın günahkar kullarını cehennemden kurtarmak için böyle bir uygulama yapması söz konusu olamaz. Böyle bir durum, onun kurallarını çiğnediği anlamına gelmektedir. Ancak rahmeti hak eden bir kul için Allah'ın mağfiretini böyle bir temsil ile tecellî ettirmesi söz konusu olabilir. Ama rahmeti hak edemeyenler için bu şekilde davranmasının zor olduğuna inanıyoruz. Zîra bu takdirde imtihanın, ödülün veya cezanın da bir anlamı kalmamaktadır.

Âyetlerin tamamına değil de bir kısmına bakıldığı zaman yanlış sonuçlara ulaşılması söz konusudur. Zîra bir kısım âyetler devre dışı bırakıldığında Hz. İbrahim'in babası hakkında yaptığı bir dua bile çarpıtılabilmekte ve Hz. Peygamber'in söylemesi mümkün olmayan sözler ona nispet edilmektedir. Yanlış bir Tanrı ve Peygamber tasavvuru ortaya koyan, bütünlükten uzak parçacı bir yaklaşım sergileyen ve bir kısım âyetlerle çelişen rivâyetin bu şekliyle kabul edilip savunulabilmesi mümkün görünmemektedir.

"Her doğanın fitrat üzerine doğduğuna" dair rivâyete bakıldığında müşriklerin küçük yaşta ölen çocuklarının cennette hizmetçi olmaları söz konusu

değildir. Zîra kâfir anne ve babanın çocuğu olarak dünyaya gelme konusunda hiçbir tercih imkanı bulunmayan çocukları adeta cezalandırıcısına hizmetçi statüsüne layık görmek ve onları diğer çocuklardan farklı bir muameleye tabi tutmak Allah'ın adaletiyle bağdaşmayacaktır. Bîcan ise onların cennette hizmetçi olacaklarına inanmaktadır.

Hayvanların mahşer meydanında toplanarak haklarını alacakları mecâzî ifadesini hakîkî anlamda algılamak ta yanlıştır. Hayvanların mahşer meydanında toplanmalarını gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Bîcan, bu mecâzî ifadeyi de hakîkî anlamda ele alıp yorumlamaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN'DE CENNET VE CEHENNEMİ TASVİR EDEN HADİSLERİN TAHRİC VE TENKİDİ

Çalışmanın bu son bölümünde *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan cennet, ru'yetullah, hûriler, a'râf ehli ve cehennem konusundaki rivâyetlerin tahrir ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu konularla ilgili rivâyetleri değerlendirmeye geçmeden evvel cennet, ru'yetullah, hûriler, a'râf ehli ve cehennemle ilgili genel bilgiler verilecek, Kur'an ve Sünnet ışığında konular değerlendirilecek ve bu hususlardaki devam eden tartışmalara kısaca temas edilecektir.

Şimdi *Envâru'l-Âşikîn*'deki cennetle ilgili rivâyetlerin tahrir ve tenkîdine geçmeden evvel cennet hakkında bilgiler vermeye çalışalım.

I. CENNET TASVİRLERİ

Cennet; “örtmek, gizlemek” anlamındaki (جَن) “cenn” kökünden isim olup, “bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten bahçe veya yeşilliğın toprağı tamamen örttüğü yer” anlamına gelmektedir.²⁸³⁸ Âhîret hayatında mü'minlerin ebedî kalacağı yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, görünüm itibarıyla dünya bahçelerine benzemesi veya içindeki eşsiz nimetleri insan idrakinden gizlemesinden dolayıdır. *Kur'an-ı Kerim*'de cennet kelimesi, müfred, tensiye ve cemî şekilleriyle 147 defa geçmekte olup,²⁸³⁹ “bahçe”, “âhîret cenneti”, “Âdem ile Havvâ'nın iskan edildiğı mekan” gibi değişik mânâlara gelmektedir.

Dinler târihine dair yapılan araştırmalar, hemen her din ve inanç sisteminde, ölüm sonrası hesaplaşmanın, ceza veya mükafatın varlığının kabul edildiğini göstermektedir.²⁸⁴⁰ Yahudîlik'teki âhîret inancına göre öldükten sonra dirilme vardır²⁸⁴¹ ve iyiler ebedî olarak kalacakları “*Aden (Eden) bahçesine*”²⁸⁴² gideceklerdir. Hıristiyanlık'ta da âhîret inancı olup, cennet iyi ve doğru kimseler için bir mükafat yeridir.²⁸⁴³ Onlar burada mutlu bir hayat sürecek, ebedîyen kalacak²⁸⁴⁴ ve

²⁸³⁸ İBN MANZÛR, XIII, 92-100; RÂĞİB, s. 138.

²⁸³⁹ ABDULBÂKÎ, MUHAMMED FUAD, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li el-Fâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Çağrı Yay., İst., 1986, s. 180-182.

²⁸⁴⁰ ŞAHİN, M. Süreyya, “Cennet”, *DİA*, VII, 374, İst., 1993.

²⁸⁴¹ İşaya, 26/19, s. 691; Daniel, 12/2, 3, s. 855; Hezekiel, 28/11-14, s. 816, 31/7-9, s. 818.

²⁸⁴² Tekvin, 2/7-17, s. 2, 3/8-24, s. 3. “Eden”, İbrânîce'de “neşe ve mutluluk” anlamına gelmektedir.

²⁸⁴³ Luka, 16/22-29, s. 79; II. Korintoslulara, 12/1-4, s. 190.

Tanrı'yı da görebileceklerdir.²⁸⁴⁵ Gerek Yahûdîlik ve gerekse Hıristiyanlıkta yaratılışın başlangıcından itibaren Aden cennetinin var olduğuna inanılmaktadır.

İslâm literatüründe ise, cenneti ifâde etmek üzere, “cennet”, “cennetü'n-naîm”, “adn”, firdevs”, “hüsna”, “dâru's-selâm” ve “dâru'l-mukâme” gibi isimler kullanılmaktadır.

İnsan kainatı yaratan ve yöneten Yüce Yaratıcı'yı gereği şekilde takdir edemeyip saygıda kusur ettiği zaman, ilâhî rahmet alanının dışına çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Bunun içindir ki Allah, rahmetinin bir gereği olarak peygamberler ve kitaplar göndermekte, insanı uyarmakta²⁸⁴⁶ ve kalbini ilâhî rahmeti kabullenecek hale getirmesini istemektedir. Buradaki uyarmanın gayesi korku, dehşet ve tedirginliğe sevk etmek olmayıp, aksine, önceden yapılmış bir antlaşmanın gereği olarak²⁸⁴⁷ muhatabın üstlendiği şerefli görev ve sorumluluğu²⁸⁴⁸ ona hatırlatmaktır.

İnsanın en büyük kaygı ve korkusu yok olup gitmek ve unutulmaktır. Nitekim, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın sırf bu kaygı yüzünden cennetteki yasak meyveyi yedikleri bilinmektedir.²⁸⁴⁹ Anlaşılacağı üzere insanoğlunun yaratılıştan gelen ilâhî formatında (fitrat) böyle bir duygu vardır ve yok olmamak için Allah'ın kendisine tükenmeyecek bir hayat bahşetmesini istemektedir. İnsandaki bu ümidin Allah'a inanıp bağlanmasında büyük etkisinin olduğu ortadadır. Ebedî mutluluğun simgesi olan cennete kavuşma arzusu, bütün Müslümanlar için hayatın bir çok güçlüğüne göğüs germeyi ve fedâkarlıklar göstermeyi göze aldırان bir faktördür. Nitekim âyet-i kerimede, cennette arzulan her şeyin ve sonsuzluğun bulunduğu

²⁸⁴⁴ İbrânîlere, 9/11, s. 232-233; I. Korintoslulara, 6/9-10, s. 172-173; Romalılara, 5/17, 21, s. 158; Yuhanna, 3/15, s. 94.

²⁸⁴⁵ Yuhanna, 3/3, 5, s. 94.

²⁸⁴⁶ En'âm, 6/19, 92, 130; Meryem, 19/39; Enbiyâ, 21/45; Neml, 27/92; Secde, 32/3; Yâsîn, 36/11, 70; Duhân, 44/3; Müddesir, 74/1-4; Nebe, 78/40.

²⁸⁴⁷ A'râf, 7/172.

²⁸⁴⁸ Ahzâb, 33/72. Ayrıca bkz. Mü'minûn, 23/8; Meâric, 70/32.

²⁸⁴⁹ Tâhâ, 20/120; “Ne var ki, şeytan ona sinsice fısıldayarak: “Ey Âdem!” dedi, “Sana sonsuzluk ağacını ve (dolayısıyla) hiç çökmeyecek bir hükümlerliği(n yolunu) göstereyim mi?”. (Şeytanın iddiâsından vazgeçmediğini, Hz. Âdem ve Havvâ'yı kandırmak için yine aynı gerekçeyi onlara sunduğunu yine Kur'an'dan öğreniyoruz.). Bkz. A'râf, 7/20-22; “... Şeytan onlara fısıldayıp: “Rabbîninizi bu ağaçtan uzak tutması, yalnızca, siz ikiniz melekler (gibi) olmayasınız ya da sonsuza kadar yaşamayasınız diyedir.” dedi. Ve onlara “Vallâhi ben sizin ikinizin iyiliğini isteyen biriyim” diye yemin etti. Ve böylece onları yanıltıcı düşüncelerle yönlendirdi...”

haber verilmektedir.²⁸⁵⁰ Bu itibarla, insanın ebedî hayatı elde etmek için üstün bir gayret göstermeyi istemesi doğaldır. Zîra gerçek esenlik, ancak cennettir. Çünkü sonsuzluk, ihtiyaç bırakmayan zenginlik, zillete yer vermeyen üstünlük, hastalısız bir sıhhat sadece orada bulunmaktadır.²⁸⁵¹ Cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına getiremeyeceği nimetler bulunmaktadır.²⁸⁵² *Kur'an-ı Kerim* ve sahih hadislerdeki beyanlardan anlaşılacağı üzere cennet nimetlerinin ana özellikleri sonsuz derecede lüks ve konfor; sürekli barış ve huzur; mânevî tatmîn (rıza); cennetliklerin bedenlen ve ruhen son derece güçlü ve yetenekli olmaları; Allah'ı görüp, O'nunla konuşmaları ve bütün bunların ebedîyyen devam edeceği gibi hususlardır.²⁸⁵³ Binaenaleyh, Allah'ın has kulları için hazırladığı cennet nimetlerinin dünya ölçüleri içinde tarif edilemezliği ortadadır. Çünkü bu nimetleri hiçbir insan ne görmüş, ne işitmiş, ne tatmış ve ne de hayal edebilmiştir.²⁸⁵⁴ Dolayısıyla bunların hakikatinin kavranması da mümkün değildir.

Kur'an-ı Kerim ve *Sünnet*'te cennet tasvirleri yapılırken genellikle cennete girmeyi gerektirecek veya oradan mahrum kalma sonucunu doğuracak davranışlara dikkatler çekilmekte ve cennet ehlinin vasıfları konu edilmektedir. Oysa Müslüman müelliflerin çeşitli maksatlarla kaleme aldıkları eserlerde, cennet ve cehennem tasvirleriyle ilgili çok çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Bunların tamamını İslâm'ın ortaya koyduğunu zannetmek doğru değildir. Zîra bu tasvirlerin bir kısmı naslara dayalı olmaktan ziyâde bu kişilerin kendi hayallerinin ürünü olup, özledikleri mutluluk âleminin çizgilerini yansıtmaktadır. Bu nedenle duyu organlarının ve akıl yürütme alanlarının dışında kalan ve yegane bilgi kaynağı nakilden ibaret olan âhîret hayatıyla, cennet ve cehennemle ilgili konulardaki rivâyetlerin sahih ve güvenilir olmasının ayrı bir önemi vardır.²⁸⁵⁵

²⁸⁵⁰ Zuhruf, 43/71. Ayrıca bkz. Secde, 32/17.

²⁸⁵¹ RÂĞIB, s. 350.

²⁸⁵² BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 32-1 (VI, 21); MÜSLİM, 51/Cennet, 1 (III, 2174, 2175); İBN KESİR, **Muhtasar Tefsîr**, I, 44; İBN HACER, **Fethu'l-Bârî**, VIII, 418-419.

²⁸⁵³ TOPALOĞLU, Bekir, "Cennet", **DİA**, VII, 381, İst., 1993; ÖZTÜRK, Mustafa, "Kur'an'ın 'Cennet' Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler", **İslâmiyât**, C. 4, S. 1, Ank., 2001, s. 161.

²⁸⁵⁴ İBN MACE, 37/Zühhd, 39 (II, 1448-1449).

²⁸⁵⁵ SÂBÛNÎ, Nûreddin Ahmed b. Muhammed (580/1184), **Bidâye**, (**Mâturîdiyye Akaidi**), thk. ve trc. Bekir Topaloğlu, Ank., ts., s. 91-93.

İnsanların cennet ve cehennem de tekâmüllerini sürdürecekleriyle ilgili iddiâlar bulunmaktadır. Nitekim bazı kimseler tarafından, Kur'an'ın muayyen bir hedef veya bir son nokta yerine sürekli oluştan ve hareketten bahsettiği, ölüm sonrası merhalelerde de bunun devam edeceği, cennet ve cehennem gerçeğinin de buna aykırı olamayacağı, zîra, cennet ve cehennemin makam ve mekanlar değil, haller ve oluşlar olduğu iddiâ edilmektedir.²⁸⁵⁶ Oysa, insanın irade ve tercihini kullanarak mânevî tekâmülünü sürdüreceği yer dünya hayatıdır. Ve buradaki tekâmül ancak îmân ve sâlih amellerle gerçekleşecektir. Dünyada iken bu gelişimlerini sekteye uğratanların, âhirette fizyolojik ve psikolojik yönlerden bir arındırma operasyonuna tabi tutulacakları ve sonrasında cennete alınacakları,²⁸⁵⁷ artık imtihan olunmayacakları,²⁸⁵⁸ kusursuz bir ahlâkî hayat yaşayacakları, anlamsız ve gereksiz konuşma ve suçlamalarda bulunmayacakları, tam bir dostluk ve kardeşlik havasının hâkim olacağı haber verilmektedir.²⁸⁵⁹ Daima sağlıklı olup asla hastalanmayacakları; sonsuza kadar yaşayıp ölmeyecekleri; genç kalıp yaşlanmayacakları; sürekli nimet içinde olup güçlüklerle karşılaşmayacakları anlatılmaktadır.²⁸⁶⁰ Dolayısıyla bütün bunlardan tekâmülün yerinin âhiret değil, bu dünya hayatı olduğu anlaşılmaktadır.

Cennette sadece cismânî zevklerin bulunmasının yanlış olduğu iddiâlarıyla alakalı da şunları ifâde etmemiz gerekmektedir. Cennet hayatında zevkler sadece cismani olmayıp, asıl mutluluk; nefes almak ve vermek kadar tabi bir şekilde Allah ile irtibat kurmak ve O'nun cemalini müşahede etmekle olacaktır. Ulaşılması istenen esas hedef, Allah'ın kendi katından insana bahsettiği ruhu²⁸⁶¹ yine O'na yönelmek ve O'nun rızasını kazanmaktır. Zaten Allah'ın hoşnutluğunu kazanmanın en büyük mutluluk olduğu da âyet ve hadislerde ifâde edilmektedir.²⁸⁶²

²⁸⁵⁶ ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf (İslâm'da Rûhî Hayat)**, İFAV. Yay., İst., 1989, s. 73; ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Kur'an'ın Temel Kavramları**, Yeni Boyut Yay., İst., 1991, s. 140.

²⁸⁵⁷ A'râf, 7/43.

²⁸⁵⁸ MÜSLİM, 51/Cennet, 7 (III, 2181).

²⁸⁵⁹ Hicr, 15/47-48; Meryem, 19/62; Vâkıa, 56/25; Nebe, 78/35; Ğâşiye, 88/11.

²⁸⁶⁰ MÜSLİM, 51/Cennet, 8 (III, 2182). Ayrıca bkz. MÜSLİM, 51/Cennet, 7 (III, 2180).

²⁸⁶¹ Hicr, 15/29. (Allah'ın insana "ruhundan üflemesi" ifâdesi, kuşkusuz insana hayat, bilinç ve duyarlık yani; bir can bahsettiğini dile getiren mecâzî bir ifâdedir).

²⁸⁶² Tevbe, 9/21, 72; MÜSLİM, 51/Cennet, 2 (III, 2176). Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/15, 174.

Cennet, cehennem ve âhiret hayatının cismânî mi yoksa ruhânî mi olacağı konusu tartışılmaktadır. Filozofların çoğunluğu ile bazı mutasavvıflar, âhiret hayatındaki cismânîliği kabul etmeyerek, bunların tevil edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Buna karşılık diğer İslâm âlimleri ise, âhiret hayatının ruh ve bedenden oluşan bir maddeler dünyasında devam edeceğini, azap ve mükafatın sadece mânevî olamayacağını, Kur'an'ın âhirette bedensiz ruhlardan hiç bahsetmediğini, insanın ruhu ve bedeniyle bir bütün olduğunu,²⁸⁶³ âyet ve hadislerdeki maddî unsurların ruhî anlatımlar ve sembollerle tevil edilmesinin mümkün olmadığını belirtmektedirler.²⁸⁶⁴ Ayrıca, dünya hayatında her ne yaparsa yapsın maddî ve bedenî olarak verilecek karşılığın, âhirette salt ruhsal veya mânevî nitelikte takdir edilmesinin, kişiyi umursamazlığa, toplumsal sorumluluk ve hukuk karşısında gevşekliğe ve boş vermişliğe itebilmesinin de mümkün olabileceği ifade edilmektedir.²⁸⁶⁵ Dolayısıyla, tamamen ruhanî bir cennet veya cehennem fikrinin isâbetli olmadığı görülmektedir.

Cennet ve cehennem hâlen mevcut olup olmadığı hususu da tartışılan konulardandır. Mevcut olduğunu söyleyenlerin bu konuda en güçlü delili, Hz. Âdem kıssasında bahsedilen cennettir. Yaygın telakkîye göre, cennetin varlığı bu kıssa ile sabit olmakta ve cehennem mevcûdiyeti de onunla kıyaslanmaktadır.²⁸⁶⁶ Oysa, Hz. Âdem'in yaşadığı cennetin ebedîyet cenneti olmayıp, dünyada yüksek bir mevkîde bulunan bahçe olduğu konusunda görüşler bulunmaktadır.²⁸⁶⁷ Ayrıca, Kur'an'da,

²⁸⁶³ FAZLUR RAHMAN, **Ana Konularıyla Kur'an**, çev. Alparslan Açıkgenç, Ank., Okulu Yay., Ank., 2000, s. 175-176; ÖZTÜRK, M. "Kur'an'ın 'Cennet' Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler", s. 161.

²⁸⁶⁴ ATEŞ, Süleyman, **İslâm Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1992, s. 545.

²⁸⁶⁵ BULAÇ, Ali, **İslâm Düşüncesinde Din-Felsefe/ Vahiy-Akıl İlişkisi**, Beyan Yay., İst., 1994, s. 363-364.

²⁸⁶⁶ TOPALOĞLU, VII, 385. Ayrıca bkz. İBN HAZM, **el-Fasl**, IV, 141-142; BİLMEN, Ö.N., s. 338-339.

²⁸⁶⁷ İBN HAZM ez-ZÂHİRÎ, Muhammed b. Ali b. Ahmed, **el-Faslü fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal**, (I-V), thk. Muhammed İbrâhim Nasr-Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, ts., IV, 141, 145-146. İbn Hazm, konuyla ilgili belirtilen kanaatleri şu şekilde açıklamaktadır: "Ebu'l-Kâsım el-Belhî, Ebû Müslim el-İsfehânî gibi bir çok Mu'tezilî âlim ile bazı Ehl-i sünnet âlimlerinin bu görüşü savunurlarken ileri sürdükleri başlıca deliller şunlardır: a) Eğer Âdem ile Havvâ'nın konulduğu Cennet, âhirette iyilerin mükafatlandırılacağı Cennet olsaydı, Âdem ve Havvâ'ya yasak konmaması gerekirdi. Çünkü esas olarak Cennette yasak yoktur. b) Cennette isyan ve günah söz konusu olamaz; halbuki Âdem ile Havvâ günah işlemişlerdir. c) Eğer burası asıl Cennet olsaydı, orada kâfir bulunmaması gerekirdi. Oysa şeytan Cennette iken kâfir olmuş ve bu yüzden sonunda oradan kovulmuştur. d) Kur'an'da bildirildiğine göre Cennet ebedîlik yurdudur; oraya giren bir daha çıkarılmaz. (Hicr, 15/48) Halbuki Âdem ve Havvâ konuldukları Cennetten çıkarılmışlardır."

cennet ve cehennemin şu anda mevcut olup olmadığı ve belli bir yerinin gösterilip gösterilmediği konusunda belirgin bir tespitin yapılmadığı da ifade edilmektedir.²⁸⁶⁸

Cennet ve cehennemin ebedî olup olmayacağı konusunda da farklı görüşler vardır. Nitekim cehennemdeki azabın bir gün son bulacağını iddiâ edenler, nasların dolaylı bir takım delâletlerinden ziyâde; dînî hedefleri, uhrevî nimet ve azabın devamındaki gaye ve hikmeti esas alarak sonsuz bir azabın yararsızlığı ve ilâhî hikmetle telif edilemez oluşunu ön plana çıkartmak sûretiyle, nimetin sonsuz şekilde devamına karşılık, azabın belli bir süre devam edeceği fikrini savunmaktadırlar.²⁸⁶⁹ Ebedîyette yetkinliğin, fenâda eksikliğin olduğu, sonsuzlukta rahmet ve saadet, fenada ise gazap ve felaketin bulunduğu, bu nedenle verilen nimetlerin kesintiye uğramasının bir noksanlık teşkil edeceği, dolayısıyla kişinin zamanla elinden gideceğini bildiği bir şeyin onu mutlu edemeyeceği belirtmek sûretiyle, cennetin ebedî olması gerektiğini ifade edilmektedir.²⁸⁷⁰ Dolayısıyla her iki görüşü savunanların cennetin ebedîliği konusunda ittifak ettikleri görülmektedir. Nitekim, değişik âyetlerde cennetliklerin oradan çıkarılmayacağı, ölümü tatmayacakları, cennet nimetlerinin tükenmeyip sürekli olacağı belirtilmektedir.²⁸⁷¹ Buna karşılık azabın belli bir süre devam edeceği konusu ise ihtilafıdır. Bu konuda azabın ebedî olması gerektiğini belirtenler, hakikat inkarcılarının cismen ve ruhen ilelebed azaba maruz kalmalarının nedeninin, kendilerinde râsih bir heyet halini almış bulunan ve özgür irâdeleri sonucu oluşturdukları îtikadlarından kaynaklandığını ifade etmektedirler.²⁸⁷²

Ahmed Bîcan, cennet ve cehennemin halen var olduğuna inanmakta ve her ikisinin de ebedî olduğu fikrini savunmaktadır. Ona göre Hz. Âdem'in yaşadığı

Geniş bilgi için bkz. BOLAY, Süleyman Hayri, "Âdem", **DİA**, I, 360-361, İst., 1988; ATEŞ, S., VI, 317. S. Ateş ise, Hz. Âdem'in çıkartıldığı Cennetin hulûd Cenneti olmayıp, bir dünya Cenneti olduğunu, bunun da tropikal kuşakta balta girmemiş ormanlardan birisi olabileceğini ifade etmektedir. (Kanatimizce Cidde yakınlarında her türlü meyvesi ve suyu bol olan, iklimi ılıman, deniz kıyısında ormanlık bir alana her ikisi birlikte (ayrı ayrı yerlere değil) aynı anda indirilmiş (aynı anda yaratılmış) ve buldukları o ortamda imtihanları da başlamıştır. Yasak ağaçtan yedikten sonra oradan çıkartılmışlardır).

²⁸⁶⁸ TÜRÇAN, Gâlip, **Kur'an'da Âhiret İnanç**, s. 254.

²⁸⁶⁹ TÜRÇAN, s. 331.

²⁸⁷⁰ MATURÎDÎ, **Tevîlâtü Ehli's-Sünne**, thk. Muhammed Mustafid Rahman, tsh. Câsim Muhamed Cebûrî, Matbaatü'l-İrşad, Bağdad, 1983, s. 75-76; TOPALOĞLU, B., VII, 385.

²⁸⁷¹ Ra'd, 13/35; Hicr, 15/48; Sâd, 38/54; Duhân, 44/56.

²⁸⁷² YAZIR, IV, 2824; BİLMEN, s. 338-339; YILDIRIM, S., **Kur'an-ı Hakim**, s. 232.

cennet ebediyet cennetidir. Bîcan diğer konularda olduğu gibi cenneti de tanıtırken sahih, zayıf veya uydurma rivâyetleri peşpeşe sıralamıştır.

Netice itibarıyla cennet, akla hayale gelmeyen bütün güzellikleri barındıran, içine girenlerin huzur ve mutluluk bulacakları, hem ruhen ve hem de bedenen sonsuza dek yaşayacakları, Allah ile görüşüp konuşacakları has bahçelerdir. Şimdi konunun detaylarını ilgili kaynaklara bırakarak eserde yer alan rivâyetleri değerlendirelim.

1. Vehb (r.a.) rivâyet etti. Biz dedik: ‘Ya Rasûlullah! Hak Teâlâ uçmağı neden yarattı?’ Muhammed Mustafa (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Sudan halk etti. Bir kerpici altından, bir kerpici gümüşten ve balçığı misktendir. Ve toprağı zağferandır. Ve taşları yakuttandır. Ve her kim ona gire, envâi lezzet ile tena’um ide (nimetlene). Onda sâkin olan ölmeye ve yiğitliği asla gitmeye. Ebedî mahbûb olup kala.”²⁸⁷³ Ebû Hureyre (r.a.) dedi: ‘Ya Rasûlellah! Hak Teâlâ Hazretleri uçmağı neden yarattı?’ Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Sudan yarattı. Amma altın, gümüş ve yakut ve inci sûretindedir. Her kim ol uçmaklara girse, ebedî onda kalır ve kaftanı eskimez. Ve kendi kocamaz (yaşlanmaz) ve uyku uyumaz ve hasta olmaz.”²⁸⁷⁴

Müellif, Vehb b. Münebbih’ten naklettiği rivâyeti eserinin birinci bölümünde “Gökler ve Gök Ehli” bahsinde, cennetin neden yaratıldığını, ne gibi nimetlerin yer aldığını ve özelliklerini belirtmek için zikrederken, Ebû Hureyre’den naklettiği benzer rivâyeti ise “Allah’ın Yüksek Makamlara Ait Sözleri” başlıklı beşinci bölümün girişinde aynı maksatla nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Bîcan’ın bu rivâyeti ihtisar ederek eserine aldığı anlaşılmaktadır. Tirmîzî’nin Ebû Kureyb, Muhammed b. Fudayl, Hamza ez-Zeyyât, Ziyâd et-Tâî, Ebû Hureyre isnadlı rivâyeti şu şekildedir: “*Sahâbe Hz. Peygamber’e; onun yanında iken kalplerinin incelendiğini ancak eş ve çocuklarıyla bir araya geldiklerinde dünyaya meylettiklerini söylemişler, Hz. Peygamber de onlara teselli edici sözler söylemiştir. Bunu üzerine Sahâbe: “Allah mahlûkâtı neden yarattı?” diye sormuşlar, Hz.*

²⁸⁷³ AHMED BÎCÂN, s. 23-24.

²⁸⁷⁴ AHMED BÎCÂN, s. 429.

*Peygamber de: “Sudan” buyurmuştur. Cennetin neden inşa edildiği sorulunca da Rasûlullah şöyle cevap vermiştir: “Gümüş ve altın tuğladan. Harcı kokulu miskten, çakılları inci ve yakuttan, toprağı ise vers ve za’ferândandır. Oraya giren ebedîleşir ve ölmez. Nimete kavuşur, eziyet görmez. Elbisesi eskimez. Gençliği kaybolmaz. Üç kişi var ki duaları reddolunmaz. Âdil idâreci, İftar yaptığı zaman oruçlu ve mazlûmun duası ki; Allah onu bulutların üstüne yükseltir. Ona semanın kapıları açılır ve Allah Teâlâ: ‘İzzetim ve celâlime yemin olsun! Vakti uzasa da duanı mutlaka kabul edeceğim’ buyurur.”*²⁸⁷⁵ Rivâyeti Ebû Hureyre’den; Tirmîzî, Tayâlisî, Humeydî, İbn Hanbel, İbn Humeyd, İbn Hibbân, Taberânî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.²⁸⁷⁶ Tirmîzî’ye göre bu rivâyetin isnadı muttasıl değildir ve başka bir isnadla Ebû Hureyre’den Ebu’l-Mudelle’nin rivâyet ettiğini belirtmiştir. Nitekim Tayâlisî, İbn Humeyd, İbn Hanbel, Taberânî ve Beyhakî’nin tahrir ettikleri rivâyeti Ebû Hureyre’den Ebu’l-Mudelle rivâyet etmiştir. Rivâyeti, İbn Hanbel, Dârimî ve Hatîb el-Bağdâdî sadece cenneti tavsif eden kısmıyla muhtasar olarak tahrir etmişlerdir.²⁸⁷⁷ Ma’mer b. Râşid ise Ebû Hureyre’den benzer lafızla “mevkûf” olarak tahrir etmiştir.²⁸⁷⁸ Heysemî de, Taberânî’nin “hasen isnad” ile İbn Ömer’den rivâyet ettiğini kaydetmiştir.²⁸⁷⁹ İbn Hacer ise, İbn Ömer rivâyetinin İbn Hanbel ve Tirmîzî’nin tahrir ettiği Ebû Hureyre rivâyetinin şâhidi olduğunu ve isnadının “hasen” olduğunu söylemiştir.²⁸⁸⁰ Rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

Cennetin benzer lafızlarla tavsif edildiği bir başka rivâyeti ise şöyledir. Taberânî’nin Osman b. Ömer ed-Dabbî, Ebû Ömer ed-Darîr, Adıyy b. el-Fadl, Saîd el-Cerîrî, Ebû Nadra, Ebû Saîd el-Hudrî isnadıyla sevk ettiği rivâyete göre Rasûlullah: “*Allah Adn cennetini yarattı ve eliyle bina etti. Gümüş ve altın tuğladan. Harcı misk, toprağı za’ferân, çakılları ise incidendir. (Sonra) ona ‘konuş’ dedi. (Cennet): ‘Mü’minler gerçekten felah bulmuşlardır*”²⁸⁸¹ dedi. Melekler de: ‘Ey

²⁸⁷⁵ TİRMİZÎ, 36/Cennet, 2 (IV, 672-673).

²⁸⁷⁶ TİRMİZÎ, 36/Cennet, 2 (IV, 672-673); TAYÂLİSÎ, s. 337; HUMEYDÎ, II, 486; İBN HANBEL, II, 304; İBN HUMEYD, s. 415; İBN HİBBÂN, XVI, 396-397; TABERÂNÎ, *Evsât*, VII, 144-145; BEYHAKÎ, *Şuab*, V, 409-410.

²⁸⁷⁷ DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 100 (II, 637); İBN HANBEL, II, 445, 462; HATİB el-BAĞDÂDÎ, *Kifâye*, s. 249.

²⁸⁷⁸ MA’MER b. RÂŞİD, XII, 416.

²⁸⁷⁹ HEYSEMÎ, *Mecma’*, X, 397.

²⁸⁸⁰ İBN HACER, *Feth*, XIII, 432.

²⁸⁸¹ Mü’minûn, 23/1.

kralların yurdu, müjdeler olsun sana' dediler' buyurmuştur." Bu rivâyeti Ebû Saîd el-Hudrî'den; Taberânî ve Ebû Nuaym tahrir etmişlerdir.²⁸⁸² Rivâyeti aynı isnad ile tahrir eden Ebû Nuaym, el-Cerîrî'nin Ebû Nadra'dan rivâyetinde teferrüd ettiğini söylemiş, İbn Kesîr ise, *'mü'minler gerçekten felah bulmuşlardır'*²⁸⁸³ âyetinin tefsirinde bu rivâyeti tahrir ederek Bezzâr'ın: *"Adiyy b. Fadl dışında kimsenin bu hadisi merfû' olarak rivâyet ettiğini bilmiyoruz"* dediğini kaydetmiştir.²⁸⁸⁴ Bu rivâyet te hasendir.

Cennetin benzer şekilde tavsif edildiği bazı rivâyetler İbn Amr'dan "merfû",²⁸⁸⁵ el-Alâ' b. Ziyâd el-Adevî'den "mürsel",²⁸⁸⁶ Mücâhid'den "maktû" olarak²⁸⁸⁷ tahrir edilmiştir. Ebû Nuaym, *"cennet gümüş ve altın tuğladan. Toprağı za'ferân, harcı misktendir"* lafızlı el-Alâ' b. Ziyâd rivâyetini Ma'mer b. Râşid'in, Ebû Hureyre'den "mevkûf" olarak rivâyet ettiğini söylemiştir. Zehebî'ye göre ise el-Alâ' b. Ziyâd bu hadisi Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir. Aynı zamanda rivâyeti Matar el-Varrâk, Alâ' b. Ziyâd'dan sağlam bir isnad ile sevk etmiştir.²⁸⁸⁸

Sonuç îtibârıyla, söz konusu rivâyetlerin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

2. Hz. Enes b. Mâlik (r.a.), Rasûlü Ekrem'den (s.a.v.) nakleder ki, Peygamberimiz (s.a.v.) Hazretleri dedi: "Ol Mîrac (gecesi, Cebrâil) Sidretü'l-Müntehâ'ya benimle bile çıktı. Ve Sidretü'l-Müntehâ'nın altından dört ırmak akardı. İki zâhir dünyaya akardı. Biri, Nîl-i mübârek ve biri Fırat. Ve ikisi bâtındır, uçmakta akarlar. İmdi, Sidretü'l-Müntehâ dedikleri bir ağaçtır. Ve yaprağı fil kulağına benzer. Ve yemişleri kuleler gibi. Ve bana onda elli vakit namaz farz oldu. Ondan Mûsâ'ya (a.s.) vardım. (Mûsâ) dedi: 'Buna ümmetin takat getiremez, var tahfif ettir (hafiflettir)' dedi. Ben bir nice kerre varıp geldim. Hatta (ta ki) bir gün bir gece de beş vakit namaz farz oldu. Ondan Mûsâ'ya (a.s.) vardım. Hak Celle ve Alâ Hazretlerinden hitap erişti. (امضيت عن عبادي فریضتي وخففت عن عبادي) 'Emzaytü ferîzatî ve hafeftü an ibâdî' Yani kullarıma

²⁸⁸² TABERÂNÎ, *Evsât*, IV, 99; EBÛ NUAYM, *Hilye*, VI, 204.

²⁸⁸³ Mü'minûn, 23/1.

²⁸⁸⁴ İBN KESİR, *Tefsîr*, III, 238-239.

²⁸⁸⁵ İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 28.

²⁸⁸⁶ EBÛ NUAYM, *Hilye*, II, 249.

²⁸⁸⁷ İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 28.

²⁸⁸⁸ ZEHEBÎ, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1413, IV, 206.

farzı geçirdim. Bundan tahfif ettim. Zîra ki, mukaddem elli vakit buyurdu. Sonra lütfundan beş vakte indirdi.” ²⁸⁸⁹

Ahmed Bîcan, eserinin ikinci bölümünde, “Mîrac” bahsinde, cennette akan ırmakların kaynağını belirtmek için bu rivâyeti aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti daha mufassal olmak üzere Enes b. Mâlik’ten; Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Nesâî, İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ, Beyhakî,²⁸⁹⁰ Mâlik b. Sa’saa’dan; Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Hanbel, İbn Hıbbân, Taberânî ve Beyhakî²⁸⁹¹ tahric etmişlerdir. (امضيت فريضتي وخففت عن عبادي) “*Emzaytü ferîzatî...*” ifadesi Mâlik b. Sa’saa rivâyetlerinde yer almaktadır. Mâlik b. Sa’sa’a’dan rivâyet eden Enes b. Mâlik’tir. Buhârî’nin Hüdye b. Hâlid, Hemmâm b. Yahya, Katâde, Enes b. Mâlik, Mâlik b. Sa’saa isnadıyla tahric ettiği rivâyete göre; “*Hz. Peygamber, Cebrâil refakatinde bir binek ile semaya urûc etmiş, birinci semada Hz. Âdem, ikinci semada Hz. İsâ ve Hz. Yahya, üçüncü semada Hz. Yusuf, dördüncü semada Hz. İdris, beşinci semada Hz. Harun, altıncı semada Hz. Mûsâ, yedinci semada Hz. İbrahim ile karşılaşmış, daha sonra meyvesi hecer testilerine, yaprağı fil kulağına benzeyen Sidretü’l-Müntehâ’ya çıkarılmış, orada ikisi bâtın ikisi zâhir dört nehirle karşılaşmıştır. Bu iki çeşit nehrin ne olduğunu sorduğunda Cebrâil, onların cennetten çıkan iki nehir olup zâhir olanların Nil ve Fırat olduğunu söylemiştir. Daha sonra kendisine Beytü’l-Ma’mûr gösterilmiştir. Müteakiben elli vakit namaz farz kılınmış, Hz. Mûsâ’nın -ümmetin buna güç yetiremeyeceği- ikazından sonra Allah’a münâcaatta bulunmuş, nihâyetinde namaz günde beş vakit olarak farz kılınmış, bir ses: “Farîzamı kullarıma tahfif ederek tamamladım” diye nidâ etmiştir.” Müellifin Mâlik b. Sa’sa’a rivâyetini²⁸⁹² ihtisar ederek eserine aldığı anlaşılmaktadır. Rivâyet, sened itibarıyla sahihtir.*

²⁸⁸⁹ AHMED BÎCÂN, s. 209.

²⁸⁹⁰ BUHÂRÎ, 97/Tevhîd, 37 (VIII, 203-205); MÜSLİM, 1/Îmân, 74 (I, 145-147); İBN MÂCE, 2/Salât, 194 (I, 448-450); NESÂÎ, 5/Salât, 1 (I, 217); İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 333-334; İBN HANBEL, III, 148; EBÛ YÂ’LÂ, VI, 216-218; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, I, 360.

²⁸⁹¹ BUHÂRÎ, 63/Menâkıbu’l-Ensâr, 42 (IV, 248-250); MÜSLİM, 1/Îmân, 74 (I, 149-151); NESÂÎ, 5/Salât, 1 (I, 217-222); İBN HANBEL, IV, 207, 208-209; İBN HİBBÂN, I, 236-240; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XIX, 271-273; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, I, 360.

²⁸⁹² Rivâyet hakkında bkz. İBN HİBBÂN, I, 246; İBN ABDİLBERR, VIII, 38-39; İBN HACER, *Feth*, VIII, 609; XIII, 486; SİNDÎ, Ebu’l-Hasen Nuruddîn b. Abdilhâdî, (911/1505), *Hâşiyetü’n-*

3. Nakildir ki, Rasûlullah (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Uçmakta bir iklim gördüm. Ve ol iklimde yedi yüz bin şehir gördüm. Ve her şehirde yedi yüz bin saray gördüm. Ve her sarayda yedi yüz bin hücre gördüm. Ve her hücrede yetmiş döşek gördüm. Ve her döşekte bir hûri gördüm. Ve her hûri nurdan yetmiş hulle giyer ve başlarında nurdan taçları vardır. Eğer birisi, bu dünyaya bir kez nazar eylese, şemsin ve kamerin nuru (güneşin ve ayın ışığı) mahvolurdu. Ve eğer bir kez denize tükürse idi, acı su tatlı olurdu. Aceb hangi peygamberindir? (فتبارك الله احسن الخالقين) ‘Fe Tebarekellâhu ahsene’l-hâlikîn.’ dedim. Hak Sübhânehu ve Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Ya Habîbî! Yüz bin dahî bunlar gibi hazırlanmıştır. Her kim (اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا عبده ورسوله) ‘Eşhedü enlâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve rasûlühü’ diye, bu nimetlere nâil ola.”²⁸⁹³

Ahmed Bîcan, eserinin ikinci bölümünde, “Mîrac” bahsinde, mü’minler için hazırlanan cenneti ve içinde bulunanları tanıtmak maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Hadis bu lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Birkaç rivâyetin birleştirilmesiyle oluşturulduğu intibamı vermektedir. Az amele çok sevaplar vaad eden rivâyetlere benzemektedir. Bu şekliyle uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

4. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) dedi: “Hak Teâlâ Hazretleri buyurur: ‘Sâlih kullarım için, cennette nesnelere hazır etmişim ki, gözler görmedi ve kulaklar işitmedi ve gönüllerden dahî geçmedi.’”²⁸⁹⁴ Ahmed Bîcan bir başka yerde rivâyeti “Peygamberimiz (sav) dedi: Ya Rabbi! Uçmak ehlinin a’lası nedenlü mertebelü ola?” Hak Teala Hazretleri dedi: ‘Onlara nesne verem ki, gözler görmemiş ve kulaklar işitmemiş ve gönüllerden geçmemiş ola’”²⁸⁹⁵ lafzıyla vermektedir.

Nesâî, (I-VIII), (Sünen-i Nesâî içinde), Çağrı Yay., İst., 1992/1413, I, 221 (NESÂÎ, 5/Salât, 1 (I, 217-222).

²⁸⁹³ AHMED BÎCÂN, s. 214.

²⁸⁹⁴ AHMED BÎCÂN, s. 223.

²⁸⁹⁵ AHMED BÎCAN, s. 448-449.

Müellif ilk rivâyeti eserinin ikinci bölümünde “Kudsî Kelîmeler” bahsinde, ikinciye ise beşinci bölümde “Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri” bahsinde cennetin akla hayale gelmeyen güzelliklerle dolu bir yer olduğunu anlatmak için zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

“*Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin aklına dahî getiremeyeceği nimetler hazırladım*” lafzıyla Ebû Hureyre'den; Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Tirmîzî, İbn Hanbel, Dârimî, Ma'mer b. Râşid, Humeydî, İbn Ebî Şeybe, Ebû Yâ'lâ, İbn Hıbbân ve Taberânî²⁸⁹⁶ tahrir etmişlerdir. Rivâyet sahihtir.

İbn Hanbel, Dârimî ve Ebû Yâ'lâ'nın tahrir ettikleri bir diğer Ebû Hureyre rivâyetinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Cennete giren orada nimetlere nâil olur. Kendisine eziyet edilmez, elbisesi eskimez, gençliği fenâ bulmaz. Orada (cennette) hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin aklına dahî getiremeyeceği nimetler vardır.*”²⁸⁹⁷ Bu rivâyet te sahihtir. Müslim, İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ, Taberânî ve Hâkim'in tahrir ettikleri²⁸⁹⁸ rivâyete göre ise, Sehl b. Sa'd; Hz. Peygamberin cenneti tasvir eden sözlerinden sonra “*hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin aklına dahî getiremeyeceği nimetler vardır*” dediğine şahit olduğunu söylemiştir. Bu rivâyet te sahihtir. Kısaca; her üç rivâyetin de sahih olduğu anlaşılmaktadır.

5. Rasûl (a.s.) der: “Uçmakta bir berk gördüler. Uçmak ehli sordular ki: ‘Bu ne berktir?’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri dedi: ‘Bu nurdur, berk değildir. Ve lâkin Hz. Osman bir hücrelerinden bir hücrelerine giderdi. Ol nur ki gördünüz,

²⁸⁹⁶ BUHÂRÎ, 97/Tevhîd, 34 (VIII, 197-198); 65/Tefsîr, 32-1 (VI, 21); 59/Bed'u'l-halk, 8 (IV, 86); MÜSLİM, 51/Cennet, 1 (III, 2174-2175); İBN MÂCE, 37/Zühd, 39 (II, 1447); TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 32 (V, 346); İBN HANBEL, II, 313, 438, 466, 495; DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 105 (II, 639); MA'MER b. RÂŞİD, XI, 416; HUMEYDÎ, II, 480; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 30; EBÛ YÂ'LÂ, XI, 159; İBN HİBBÂN, II, 91; TABERÂNÎ, *Evsât*, I, 71; *Sağîr*, I, 53.

²⁸⁹⁷ DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 98 (II, 637); İBN HANBEL, II, 369, 407, 416, 462; EBÛ YÂ'LÂ, XI, 313.

²⁸⁹⁸ MÜSLİM, 51/Cennet, 1 (III, 2175); İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 30; İBN HANBEL, V, 334; EBÛ YÂ'LÂ, XIII, 512, 526; TABERÂNÎ, *Kebîr*, VI, 154, 201; HÂKİM, II, 448.

onun nalını(n) (ayakkabısının) nurudur ki, yerde yürür iken uçmakta nur verir.”²⁸⁹⁹

Müellif eserinin ikinci bölümünde, “Hz. Osman’ın Vefâtı” bahsinde Hz. Osman’ın ayakkabısından çıkan nurun cennette ışık saçtığını göstermek için bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Hadis bu lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

6. Rasûlü Ekrem (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Hak Celle ve Alâ Hazretleri uçmakları kızıl yakuttan yarattı. Altın ve cevâhir ile müressâdır (süslenmiştir, bezenmiştir). Ve ol uçmakta bahçeler vardır. Her bahçenin tulûu (uzunluğu) yüz yıllık yoldur. Her bahçede bin saray vardır. Ve her sarayda bir kubbe vardır gümüştten. Ve direkleri yeşil yakuttan. Ve ol bahçenin ağaçları altın ve yaprakları yeşil yakuttan. Ve çiçekleri gümüştten. Ve her ağaçta bin türlü yemiş vardır. Ve her birinin sûreti ve lezzeti bir türdür. Ve ol ağaçların üzerinde altından ve gümüştten ve cevâhirden kuşlar vardır. Envâi savt (çeşitli sesler) ile ağaz ederler (öterler). Ve ol ağaçların dibinde ırmaklar vardır, akar. İmdi bu bahçeleri ol kişiye verirler ki, ramazan ayında oruç tuta.”²⁹⁰⁰

Bîcan, eserinin üçüncü bölümünde “Kadir Gecesi” bahsinde, ramazan ayında oruç tutanlar için hazırlanmış cenneti tasvir eden bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Hadis bu lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

7. Rasûl (a.s.) Hazretleri buyurur ki: “Dört pâre şehir uçmaktadır. Biri, Mekke. Ve biri Medine. Ve biri Kudüs. Ve biri Dimeşk’tir. İmdi Kâbe efdaldır, Medine’den. Ve Medine efdaldır Kudüs’ten. Ve Kudüs efdaldır Dimeşk’ten. Ve Dimeşk efdaldır cemii şehirlerden. Kâbe mahzarı celâldir. Ve Medine mahzarı cemâldir. Ve Kudüs mahzarı kemâldir. Ve dahî Hak Celle ve Alâ Hazretleri

²⁸⁹⁹ AHMED BÎCÂN, s. 263.

²⁹⁰⁰ AHMED BÎCÂN, s. 323-324.

buyurur ki: ‘Kimin ol yola gücü yeterse gelsin. Eğer gücü yetmezse kendini tehlikeye bırakmasın.’ İmdi gücü yetmek oldur ki, gidip gelinceye kadar nafakası olana vâciptir hacca gitmek.”²⁹⁰¹

Bîcan, eserinin üçüncü bölümünde “Hac” bahsinde, cennette bulunan şehirlerin hangileri olduğunu bildirmek maksadıyla bu rivâyeti aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Rivâyetin baş tarafı bazı zayıf ve mevzû hadisleri içeren eserlerde Utbe b. Abd²⁹⁰² ve Ebû Hureyre’dan²⁹⁰³ tahrir edilmiştir. Taberânî’nin tahrir ettiği Utbe b. Abd (87/705) rivâyetine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Dört şehir cennet şehirlerindedir. Dört nehir cennet nehirlerindedir. Dört şehir de cehennem şehirlerindedir. Cennet şehirleri: Mekke, Medîne, Beytü’l-Makdis ve San’a’dır. Cehennem şehirleri ise: Antakiyye, Amûriyye, Kostantiniyye ve Zafâru’l-Yemendir. Cennet nehirlerine gelince, onlar: Nil, Fırat, Seyhan ve Ceyhan’dır.” Deylemî rivâyeti; “Dört şehir cennet şehirlerindedir. Mekke, Medîne, Beytü’l-Mukaddes, San’a. Dünyada dört şehir ise cehennem şehirlerindedir: Antakiyye, Taberâniyye, Kostantiniyye, San’a” lafzıyla tahrir etmiştir. Ebû Hureyre’nin rivâyetinde ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Dünyada dört şehir cennet şehirlerindedir. Mekke, Medîne, Beytü’l-Makdis ve Dimeşk. Dünyada dört şehir de cehennem şehirlerindedir: Kostantiniyye, Tuvâne, Antakiyye, San’a...” Utbe b. Abd rivâyetlerinde “Dimeşk” yer almamaktadır. Deylemî’nin Utbe rivâyetinde ise “San’a” hem cennet, hem de cehennem şehirleri arasında sayılmıştır. İbn Adıyy ve Zehebî, Ebû Hureyre rivâyetlerini tahrir ederek “münker” olduğuna hükmetmişlerdir.²⁹⁰⁴ İbnü’l-Kayyim ise: “‘Medîne, şu ve şu cennet şehirlerindedir veya cehennem şehirlerindedir’ gibi rivâyetlerin tamamı yalandır” demek sûretiyle²⁹⁰⁵ bu konuda “sahih” bir rivâyet olmadığına hükmetmiştir. Netice

²⁹⁰¹ AHMED BÎCÂN, s. 325-326.

²⁹⁰² TABERÂNÎ, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, II, 106; DEYLEMÎ, *Firdevs*, I, 375-376.

²⁹⁰³ İBN ADİYY, *Kâmil*, VII, 73; ZEHEBÎ, *Mizân*, VII, 140. Bkz. ACLÜNÎ, *Keşf*, I, 544.

²⁹⁰⁴ İBN ADİYY, *Kâmil*, VII, 73; ZEHEBÎ, *Mizân*, VII, 140.

²⁹⁰⁵ İBNÜ’L-KAYYİM, *el-Menâru’l-Münîf*, s. 117; EYYÜB ez-ZER’Î, Muhammed b. Ebî Bekr, (751/1350), *Nakdu’l-Menkûl ve’l-Mehiki’l-Mümeyyiz Beyne’l-Merdûd ve’l-Makbûl*, thk. Hasan es-Semâi Süveydan, Dârü’l-Kâdirî, Beyrut, 1411, s. 109.

îtibârıyla, söz konusu rivâyetin değerlendirdiğimiz kısmının uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

8. Ebû Said el-Hudrî, Peygamber'den (s.a.v.) nakleder. Peygamberimiz buyurur ki: “Hak Teâlâ Hazretleri yeryüzün(ü) bir etmek (ekmek) ede (yapa). Bu halk uçmağa giricek (girince), ol etmeği yiyeler. Ondan uçmak taamların yiyeler. Evvel (ise) balık ciğerin yiyeler.”²⁹⁰⁶

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Göklerin ve Yerin Değişmesi” bahsinde, cennete gelen mü'minlerin ilk önce neler yiyeceklerini belirtmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Ahmed Bican'ın rivâyeti ihtisâr ederek eserine aldığı anlaşılmaktadır. Rivâyet aynı lafızla tespit edilememiştir. Benzer rivâyeti daha mufassal olmak üzere Ebû Saîd el-Hudrî'den; Buhârî, Müslim ve İbn Humejd tahric etmişlerdir.²⁹⁰⁷ Müslim'in tahric ettiği rivâyete göre Hz. Peygamber: “*Kıyâmet günü yeryüzü, tek bir çörek/ekmek olacaktır. Cebbâr olan Allah onu, birinizin yolculukta çöregini evirip çevirdiği gibi cennetliklere ikram olarak evirip çevirir*” buyurmuştur. O sırada Yahûdîlerden bir kişi gelerek: “*Ey Ebe'l-Kâsım! Rahman olan Allah sana bereket versin. Kıyâmet günü cennet ehlinin ikramı ne olacak sana haber vereyim mi?*” demiş, Rasûlullah: “*Evet, haber ver*” buyurmuşlardır. Bunun üzerine adam aynen Rasûlullah'ın söylediği şekilde: “*Yeryüzü tek bir çörek olur*” deyince, Hz. Peygamber ashâba bakmış ve sonra dişleri görünecek şekilde gülmüştür. (Adam): “*Sana onların katıklarını haber vereyim mi? Bâlâm ve Nûn'dur*” dediğinde ise Oradakiler: “*Bunlar nedir*” diye sormuşlar, (Adam): “*Öküz ve balıktır. Bunların ciğerlerinin kıyısından (en iyi kısmından) yetmiş bin kişi yer*” diye cevap vermiştir.” Cennetliklerin önce balık ciğerinin kenarı/uzantısını yiyeceğine dair rivâyeti ise Enes

²⁹⁰⁶ AHMED BÎCÂN, s. 380.

²⁹⁰⁷ BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 44 (VII, 194); MÜSLİM, 50/Sıfatü'l-Münâfikîn, 3 (III, 2151); İBN HUMEJD, s. 298; Rivâyetin şerhi için bkz. NEVEVÎ, IX, 116; İBN HACER, **Feth**, XI, 373-375; SUYÛTÎ, **Dîbâc**, VI, 150.

b. Mâlik'ten; Buhârî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Ebû Yâ'lâ ve İbn Hibbân tahrir etmişlerdir.²⁹⁰⁸ Rivâyetin sened itibâriyle hasen olduğu anlaşılmaktadır.

9. Rasûl (a.s.) buyurur ki: “Her kişi cennete giricek (girince), evini ve sarayını şöyle bile ki, Cuma mescidinden çıkıcak (çıkınca), evine varır gibi kimse göstermeden vara bula. Bu meğer ondandır ki olucak, Mikâil (a.s.) göstermiş idi, ol vakit onun için. Ol dahî kimse göstermeden bilir dediler.”²⁹⁰⁹

Bîcan, eserinin dördüncü bölümünde, “Sırat” bahsinin sonunda, cennetliklerinin kendi saraylarını Mikâil'in (a.s.) bildirmesi ile kolayca bulacaklarını haber vermek için bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

10. Ebû Hureyre (r.a.) dedi. Rasûlü Ekrem (s.a.v.) dedi: “Eğer Allah'tan isterseniz, Firdevs uçmağın isteyin ki, uçmakların ortası ve â'lâsıdır. Ve onun üstü, Arşu'r-Rahmân'dır. Ve uçmağın ırmakları ondan çıkar, geri kalan uçmaklara ondan gider. Kâlellahu Teâlâ: (ان الذين امنوا و عملوا الصالحات كانت لهم جنات)²⁹¹⁰ (الفردوس نزلا firdevsi nüzülâ.”²⁹¹¹ Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Uçmakta yüz derece vardır. Hak Teâlâ Hazretleri onu gâzîlere vaad eylemiştir. Bir dereceden bir dereceye, yüz yıllık yoldur. Kaçan Hak Teâlâdan dilerseniz, Firdevs uçmağın dileyin. Zîra ki, uçmağın evsâdıdır ve â'lâsıdır. Ve onun üstü Arşu'r-Rahmân'dır. Uçmağın ırmakları ondan çıkar.”²⁹¹²

Müellif, Ebû Hureyre'den naklettiği ilk rivâyeti “Allah'ın Yüksek Makamlara Ait Sözleri” başlıklı beşinci bölümün girişinde, diğerini ise eserinin beşinci bölümünde “Şehidler” bahsinde Firdevs cennetini tanıtmak için zikretmiştir.

²⁹⁰⁸ BUHÂRÎ, 60/Enbiyâ, 1 (IV, 102, 103); 63/Menâkıbu'l-Ensâr, 51 (IV, 268); İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 39, 270; İBN HANBEL, III, 108, 189; EBÛ YÂ'LÂ, **Müsned**, VI, 139, 458; İBN HİBBÂN, XVI, 117.

²⁹⁰⁹ AHMED BÎCÂN, s. 426.

²⁹¹⁰ Kehf, 18/107.

²⁹¹¹ AHMED BÎCÂN, s. 428.

²⁹¹² AHMED BÎCÂN, s. 451.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti benzer lafızlarla Ebû Hureyre'den; Buhârî, İbn Hanbel, İbn Hibbân ve Beyhakî,²⁹¹³ Ubâde b. Sâmit'ten; Tirmîzî, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe,²⁹¹⁴ Muaz b. Cebel'den; İbn Mâce, Tirmîzî ve İbn Hanbel,²⁹¹⁵ Ebû Saîd el-Hudrî'den; Müslim, Nesâî, İbn Hibbân ve Beyhakî²⁹¹⁶ tahric etmişlerdir. Buhârî'nin tahric ettiği Ebû Hureyre rivâyeti şu şekildedir. Hz. Peygamber: *“Kim Allah'a ve Rasûlüne îmân edip namaz kılar, ramazan orucunu tutarsa Allah yolunda cihad etsin veya doğduğu yerde otursun, onu cennete koymak Allah'ın üzerine bir haktır' buyurmuşlardır. Oradakiler: 'Yâ Rasûlallah! Bunu halka müjdeleyelim mi?' demişlerdir. Rasûlullah: 'Muhakkak ki cennette Allah yolunda mücâhidler için hazırladığı yüz derece vardır. Her derecenin arası gök ile yer arası kadardır. Allah'tan istediğinizde Firdevs'i isteyin. Çünkü O, cennetin ortasıdır ve en üstünüdür. Onun üstünde Arş-ı Rahmân vardır. Cennetin ırmakları da ondan akar.”* Rivâyet hasendir.

Tirmîzî'nin tahric ettiği Ubâde b. Sâmit rivâyeti ise şöyledir: *“Cennette yüz derece vardır. Her birinin diğeri ile arası sema ile arz kadar geniştir. Bunların en yukarıda olanı da Firdevs'tir. Cennetin dört nehri buradan çıkar. Bunun üstünde ise Arş vardır. Allah'tan cennet istediğiniz vakit Firdevs'i isteyin.”* Tirmîzî, hadisin Zeyd b. Eslem'den de rivâyet edildiğini kaydetmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetinde ise cennetin yüz derecesi bulunduğu, her bir derecesinin arasındaki mesafenin yer ile gök arası kadar olduğu ve Allah yolunda cihad ile kazanıldığı ifade edilmekte, Firdevs'ten ve oradan çıkan dört nehirden söz edilmemektedir. Tirmîzî, Muaz b. Cebel rivâyetinde “inkıtâ” bulunduğunu, Atâ' b. Yesâr'ın Muaz b. Cebel'i görmediğini, çünkü Muaz'ın ölümünün çok önce olup, Hz. Ömer'in hilafeti sırasında gerçekleştiğini ifade etmiştir.²⁹¹⁷ Bu rivâyet te hasendir

²⁹¹³ BUHÂRÎ, 56/Cihad, 4 (III, 201-202); 97/Tevhîd, 22 (VIII, 176); İBN HANBEL, II, 335; İBN HİBBÂN, X, 471-472; XVI, 402; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, IX, 15, 158.

²⁹¹⁴ TİRMÎZÎ, 36/Cennet, 4 (IV, 675); İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 43; İBN HANBEL, V, 316, 321.

²⁹¹⁵ İBN MÂCE, 37/Zühd, 39 (II, 1448); TİRMÎZÎ, 36/Cennet, 4 (IV, 675); İBN HANBEL, V, 240.

²⁹¹⁶ MÜSLİM, 33/Îmâre, 31 (II, 1501); NESÂÎ, 25/Cihâd, 18 (VI, 19-20); İBN HİBBÂN, X, 473; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, IX, 158.

²⁹¹⁷ Bkz. TİRMÎZÎ, 36/Cennet, 4 (IV, 675); İBN HACER, **Feth**, VI, 12. Hadisin Cennet nimetlerinin çeşitliliği ile izahı hakkında bkz. NEVEVÎ, **Şerh**, XIII, 28.

“Allah’tan istediğinizde Firdevs’i isteyin...” ifadeleri, Buhârî, İbn Hanbel, İbn Hibbân ve Beyhakî’nin Ebû Hureyre rivâyetleriyle,²⁹¹⁸ İbn Mâce ve Tirmîzî’nin tahrir ettikleri Muaz b. Cebel rivâyetlerinde²⁹¹⁹ yer almaktadır. “İki derece arasının yüz yıllık mesafe olduğu” İbn Hanbel’in tahrir ettiği Muaz b. Cebel²⁹²⁰ ve yine onun tahrir ettiği Ubâde b. Sâmî rivâyetlerinden birinde yer almaktadır.²⁹²¹ Diğer rivâyetlerde ise “yer ile gök arası kadar” olduğu ifade edilmektedir.

Ebû Hureyre’den rivâyet edilen ve “Cennette yüz derece vardır. Her derecenin arası yüz yıldır” lafzından ibaret olan rivâyeti ise İbn Hanbel ve Tirmîzî tahrir etmiş,²⁹²² Tirmîzî rivâyetin “hasen-garîb” olduğuna hükmetmiştir. Cennetin yüz derecesi ifadesinin bizzat sayıyı değil, çokluğu ifade ettiği belirtilmiştir.²⁹²³ Bu rivâyetin de hasen olduğu anlaşılmaktadır.

11. Nakildir ki, Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Uçmakta yüz derece vardır. Eğer cemî-i âlemi (insanların tamamını) bir derecesine cem eyleseler, sığardı. Onda ay ve güneş yoktur. Arş-ı Â’lâ’nın nuru ile münevverdir. Ve uçmak birbiri içindedir. Ve uçmak ehli(nin) cemîsi oğlanlardır ki, gözleri sürmeli ve bıyık yeri yeşilce. Tâ kim avratlar ile erler belli olsun için. Ve bir kişiye yüz erce (kişi) kuvvet verile, yemekte ve içmekte ve cimâda. Yemeğe ve içmeğe oturdukta kırk yıl miktarı oturalar, sohbet edeler. Ve boyları Âdem’in (a.s.) boyu gibi, altmış arşın ola. Ve Hz. Îsâ’nın yaşı gibi otuz üç yaşında olalar. Ve Yûsuf’un (a.s.) hüsnü (güzelliği) gibi hüsnü ola. Ve Dâvud’un (a.s.) avazı (sesi) gibi avazı olalar. Peygamberimiz(in) (a.s.) hulki gibi ahlaklı olalar. Ve her kişinin on parmağında altından ve cevherden yüzük ola. Ve kollarında bilezik ola.”²⁹²⁴

²⁹¹⁸ BUHÂRÎ, 56/Cihad, 4 (III, 201-202); 97/Tevhîd, 22 (VIII, 176); İBN HANBEL, II, 335; İBN HİBBÂN, X, 471-472; XVI, 402; BEYHAKÎ, *Kübrâ*, IX, 15, 158.

²⁹¹⁹ İBN MÂCE, 37/Zühd, 39 (II, 1448); TİRMİZÎ, 36/Cennet, 4 (IV, 675).

²⁹²⁰ İBN HANBEL, V, 240.

²⁹²¹ İBN HANBEL, V, 316.

²⁹²² TİRMİZÎ, 36/Cennet, 4 (IV, 674); İBN HANBEL, II, 292.

²⁹²³ Bkz. MÜNÂVÎ, II, 465-466.

²⁹²⁴ AHMED BÎCÂN, s. 429.

Ahmed Bîcan “Allah’ın Yüksek Makamlara Ait Sözleri” başlıklı beşinci bölümün girişinde, son olarak bu rivâyeti nakletmiş ve cennette verilecek nimetleri tanıtmayı amaçlamıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet aynı lafızla bir bütün olarak tespit edilememiştir. Bir kaç rivâyetin birleştirilmesiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Rivâyetin ilk kısmı; “*Cennette yüz derece vardır. Bütün âlemler bunlardan birinin içinde toplansa hepsini de içine alır*” lafzından ibaret rivâyeti Ebû Saîd el-Hudrî’den; Tirmîzî, İbn Hanbel ve Ebû Yâ’lâ tahrir etmişlerdir.²⁹²⁵ Tirmîzî’nin “garîb” hükmünü verdiği rivâyet, Münâvî’nin yorumuna göre cennetin genişliğini ifade etmektedir.²⁹²⁶ Rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Rivâyetin bir diğer kısmı ise, İbn Kesîr ve Münâvî’nin İbn Ebi’-d-Dünyâ’nın sevk ettiğini kaydettikleri Enes b. Mâlik rivâyetinde yer almaktadır.²⁹²⁷ Bu rivâyet, İbn Kesîr’in tahrir ettiği lafızla şu şekildedir: “*Cennet ehli cennete; hükümdar zîra ile altmış zîra uzunluğunda Âdem’in boyunda, Yûsuf’un güzelliğinde, İsâ’nın yaşında girerler ki; bu, otuz üç yaştır. Tüysüz, sakalsız ve sürmeli olarak Muhammed dilinde (Arapça konuşarak) girerler.*”²⁹²⁸ Rivâyetin bu kısmının uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Cennet ehlinin evsafından söz eden diğer kısım ise şöyledir: “*Cennetlikler cennete otuz üç yaşında tüysüz, sakalsız ve sürmeli olarak girerler*” lafzıyla Muaz b. Cebel’den; Tirmîzî, İbn Hanbel ve Taberânî,²⁹²⁹ “*Cennetlikler cennete tüysüz, sakalsız, sürmeli, dalgalı saçlı, otuz üç yaşında Âdem’in yaratılışı üzere (boy olarak) altmış zîra’ uzunluğu ve yedi zîra’ genişliğinde girerler*” lafzıyla Ebû Hureyre’den; İbn Hanbel ve Taberânî,²⁹³⁰ “*Cennetlikler tüysüz, sakalsız ve sürmeli olarak cennete girerler*” lafzıyla da Enes’ten; Taberânî²⁹³¹ tahrir etmişlerdir. Tirmîzî tahrir ettiği

²⁹²⁵ TİRMÎZÎ, 36/Cennet, 4 (IV, 676); İBN HANBEL, III, 29; EBÛ YÂ’LÂ, **Müsned**, II, 530.

²⁹²⁶ Bkz. MÜNÂVÎ, III, 361.

²⁹²⁷ İBN KESÎR, **Tefsîr**, IV, 294; MÜNÂVÎ, III, 446.

²⁹²⁸ İBN KESÎR, **Tefsîr**, IV, 294.

²⁹²⁹ TİRMÎZÎ, 36/Cennet, 12 (IV, 682-683); İBN HANBEL, V, 243; TABERÂNÎ, **Kebîr**, XX, 64.

²⁹³⁰ İBN HANBEL, II, 295, 343; TABERÂNÎ, **Evsât**, V, 318; **Sağîr**, II, 75. Ayrıca, bkz. DEYLEMÎ, V, 507.

²⁹³¹ TABERÂNÎ, **Sağîr**, II, 278.

rivâyete “hasen-garîb” hükmünü vermiştir. Taberânî, Ebû Hureyre rivâyetini Ali b. Zeyd’den, Hammad b. Seleme dışında hiç kimsenin rivâyet etmediğini söylemiştir.²⁹³² Taberânî’nin tespitinin yerinde olduğu görülmektedir. Zîra tüm Ebû Hureyre rivâyetlerinde Ali b. Zeyd’den Hammad b. Seleme rivâyet etmektedir. İbn Adiyy ve Zehebî de, Ebû Hureyre rivâyetini hakkında ihtilaf edilmiş olan râvî Ali b. Zeyd b. Cüd’ân’ın (131/748) tercemesinde tahrir etmişlerdir.²⁹³³ Bu rivâyetin de uydurma olması muhtemeldir.

Heysemî her üç rivâyeti de değerlendirerek İbn Hanbel’in tahrir ettiği Muaz rivâyeti için “hasen”, Taberânî’nin tahrir ettiği Enes rivâyeti hakkında “isnadı ceyyid”, yine Taberânî’nin tahrir ettiği Ebû Hureyre rivâyeti hakkında ise “isnadı hasen” demiştir.²⁹³⁴

Bîcan’ın naklettiği rivâyetin bir diğer kısmı ise şöyledir: “*Cennette bir kişiye yüz kişinin cimâ gücü verileceğine*” dair rivâyeti Enes b. Mâlik’ten; Tirmîzî, Tayâlisî, İbn Hibbân ve Taberânî,²⁹³⁵ “*Cennette bir kişiye yüz kişinin yeme, içme ve cimâ gücü verileceğine*” dair rivâyeti ise Zeyd b. Erkam’dan; Dârimî, İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, İbn Hibbân ve Taberânî tahrir etmişlerdir.²⁹³⁶ Tirmîzî tahririni yaptığı rivâyete “hasen-garîb” hükmünü vermiştir. Bu rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Bîcan’ın birleştirerek naklettiği rivâyetin bir diğer kısmı ise şöyledir: “*...Cennet ehlinin boyunun Hz. Âdem’in boyu gibi atmış zîra uzunluğunda*” olacağına dair rivâyeti ise Ebû Hureyre’den; Buhârî ve Müslim tahrir etmişlerdir.²⁹³⁷ Bu rivâyetin sened itibârıyla sahih olduğu anlaşılmakla beraber, metninde problemler bulunmaktadır. Zîra önemli olan insanın vücudun büyüklüğü değildir. Maddî ve mânevî lezzetleri en güzel şekilde hissettikten sonra insanoğlunun boyunun ve cüssesinin önemi yoktur. İri yarı ama hantal bir vücut yerine şimdiki haliyle küçük

²⁹³² TABERÂNÎ, *Sağîr*, II, 75.

²⁹³³ İBN ADİYY, *Kâmil*, V, 198; ZEHEBÎ, *Mîzân*, V, 157. (Ali b. Zeyd hakkında bkz. İBN ADİYY, V, 195-200; ZEHEBÎ, *Mîzân*, V, 155-157).

²⁹³⁴ HEYSEMÎ, *Mecma*’, X, 398-399.

²⁹³⁵ TİRMİZÎ, 36/Cennet, 6 (IV, 677); TAYÂLİSÎ, s. 269; İBN HİBBÂN, XVI, 413; TABERÂNÎ, *Evsât*, II, 72.

²⁹³⁶ DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 104 (II, 639); İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 33; İBN HANBEL, IV, 367, 371; İBN HİBBÂN, XVI, 443; TABERÂNÎ, *Kebîr*, V, 177, 178; *Evsât*, II, 202; VIII, 361.

²⁹³⁷ BUHÂRÎ, 60/Enbiyâ, 1 (IV, 102); MÜSLİM, 51/Cennet, 6 (III, 2179-2180).

ama işlevsel bir beden çok daha uygun olacaktır. Aynı vazifeyi yaptıktan sonra bilgisayar ve cep telefonunun daha küçük ve hafif olanlarının tercih edildiği dikkate alındığında bu durum daha rahat anlaşılacaktır. Diğer taraftan Hz. Âdem'in de iddiâ edildiği şekliyle o kadar uzun bir boya sahip olmadığını düşünüyoruz. Zîra Allah'ın yaratılmışlar için koyduğu kurallarda büyük bir değişiklik söz konusu değildir.²⁹³⁸ Nitekim geçmişi ve geleceği çok iyi bilen Allah'ın insanları genellikle aynı boy ve kilolarda yaratması akla en uygun olanıdır. 60 arşın boyunda dev insanların masallarda ve İsrâiliyyât kabilinden haberlerde yer aldığına inanmaktayız.

Tahricinin yaptığımız söz konusu rivâyetlerde “*Onda ay ve güneş yoktur. Arş-ı Â'la'nın nuru ile münevverdir...*”, “*uçmak ehli(nin) cemisi oğlanlardır ki, gözleri sürmeli ve bıyık yeri yeşilce. Ta kim avratlar ile erler belli olsun için*” ve “*her kişinin on parmağında altından ve cevherden yüzük ola. Ve kollarında bilezik ola*” şeklindeki ifadelerin yer almadığı görülmektedir. Sonuç olarak Bîcan'ın naklettiği bu rivâyet, birkaç rivâyetin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Onun tarafından bazı açıklamaların rivâyetler arasına yerleştirilmesi mümkündür. Veya rivâyetin zayıf haberleri ihtiva eden eserlerden bu şekliyle alınıp aktarılması da imkan dahilindedir. Bu itibarla, nakledilen bu tür kaynağı meçhul haberlere karşı ihtiyatlı olunması uygun olacaktır.

12. Nakildir ki, Peygamber (s.a.v.) dedi: “Uçmağın sekiz kapısı vardır. Yedisinden dervişler gireler. Ve birinden zenginler gireler. Hak Teâlâ Hazretleri bunlara selam vere ve diye: (سلام عليكم من الرحمن الرحيم الحي القيوم فادخلوها) “Selâmün aleyküm mine'r-Rahmanirrahim, el-Hayyü'l-Kayyumu, fe'dhulühâ hâlidin, tâbet lekümü'l-cennetü fe dîbû...”. Ve diye: ‘Ya Muhammed! Sen selam verdikten sonra, va'd ve vaîd ederdin. Ve ya Azrâil! Sen selam verdikten sonra, bunca zahmetler edip canlarını alırdın. Ve

²⁹³⁸ Âl-i İmrân, 3/ 137; İsrâ, 17/77; Ahzâb, 33/38, 62; Fâtır, 35/43; Fetih, 48/23. (Yüce Allah'ın kainattaki sürekli değişime rağmen, her zaman aynı kalan bir temel davranış biçimi olduğu ve bu tarzını hiçbir zaman değiştirmediyinin bilinmesi gerekmektedir. Allah Teâlâ koyduğu bu kurallara sonuna kadar bağlı kalacağını ve asla sözünden dönmeyeceğini ifade etmektedir. Hal böyleyken O'nun bazı kimselere 15-20 metre boy veya asırlarca süren bir ömür vermesi söz konusu değildir. Zaten dünyanın değişik yerlerinde yapılan kazılar, bulunan fosiller ve gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar da bu kanaati doğrular niteliktedir. Dolayısıyla Allah'ın her iki dünya için koymuş olduğu ilkelerin çok iyi anlaşılmasının uygun olacağını düşünmekteyiz. Zîra Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de bunları açık bir şekilde ortaya koymakta ve derin kavrayış sahiplerini tefekkür, taakkule, tedebbüre ve tezekküre çağırmaktadır).

ya Rıdvân! Sen selam verdikten sonra, hûri gilman arz ettin. Ve ya ferîştehler! Siz selam verdikten sonra, amellerinizi bağışladınız. Ve ben selam verdikten sonra, beni görmek onlara vâcib oldu. Benden niceye dek (ne zamana kadar) korkarsınız. Bana müştak olursunuz. Ve bana ümit tutarsınız. İmdi ey Rıdvân! Benim kullarıma taam verin yesinler ve şarap verin içsinler.’ Ferîştehler, inciden ve yakuttan sümbüller getirip, altından çanaklarla envâi türlü taamlar getireler. Kimse onları görmüş olmaya. Ve od ile pişmiş olmaya. Ve ol taamlardan yiyeler. Ve şaraplardan içeler. Ondan sonra Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Ya Rıdvân! Benim kullarıma şaraplar içir.’ Rıdvân buyura, gilmanlar geleler. İncilerden ve cevherden kadehler getireler. Bunlara envâi türlü şaraplar içireler. Ondan sonra Hak Teâlâ diye: ‘Merhaba ey benim has kullarım! Nicedir benden korkarsınız. Ve bana ümit tutarsınız. Ve bana müştak olursunuz. Ya Rıdvân! Benim kullarıma hıl’atlar giydir.’ Rıdvân bu kez nidâ eyleye, yetmiş türlü hıl’atlar gelip giydirile nurlardan. Şol resme ola ki, gözler onu görmedi ve kulaklar işitmedi ve gönüllerden geçmedi. Ondan sonra Hak Teâlâ yine diye: ‘Ey kullarım nicedir bana müştak olursunuz ve benden korkarsınız ve bana ümit tutarsınız. Ya Rıdvân! Benim kullarıma hürmet eyle.’ Ondan sonra, Arş-ı Â’lâ’nın altında bir bulut zâhir ola. Ona ‘müsîre’ derler. Onların üzerine misk-i ezfer, yani hâlis misk yağdıra. Ve bir bulut dahî zâhir ola, gül suyu yağdıra. Ondan sonra Hûri’l-Iyn geleler. Her kişiye yetmiş Hûri’l-Iyn ve yetmiş gilman vereler. Şemsden ve kamerden ahsen ola. Ondan sonra Hak Teâlâ diye: ‘Ya Rıdvân! Kullarıma de. İşbu makam, makam-ı sıdktır. Her ne ki diler ise vereyim dünyada vaad eyledim.’ Mü’minler diyeler: ‘Hiçbir şey kalmadı verildi. Heman maksûdumuz, Hak Teâlânın cemâl-i şerifini görmektir.’ Ondan sonra Hak Teâlâ diye: ‘Ya Dâvud! Zebur’un oku. Dâvud (a.s.) sadâsın iki evvel pekçe eyleye, yetmiş evvelince tesiri ola. Ondan sonra bir kızıl yakuttan minbere çıka. Yüz arşın yüceliği ola. Dâvud (a.s.) okuya, onda Zebûr’u. Ondan sonra Hak Teâlâ diye: ‘Ya Muhammed! Ya Habîbî! Minberine çık.’ Muhammed Mustafa’nın (s.a.v.) nurdan minberi ola. Cemi minberlerden yüce ola. Ol Hazret, hemen ol saat minbere çıkıp, Sûretü’r-Rahman’ı okuya, latif avaz ile. Ve kuşlar onu işiteler. Envâi negâmât (nağmeler) ile ağaz eyleyüp,

öteler. Hak Teâlâ Hazretleri diye: (بشرهم بالنعيم المقيم والصواب الكريم والخلود الدائم) ‘Beşşirhüm bi’n-neîmi’l-mükîmi ve’s-sevâbi’l-kerîmi ve’l-hulûdi’d-dâimi.’”²⁹³⁹

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Cennete Giriş” bahsinde, bu uzun rivâyeti aktarmak suretiyle cennette yaşanacakları ve nimetlerini tanıtmaya çalışmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Cennetin sekiz kapısının olduğuna dair çok sayıda rivâyet tahrir edilmiş olmakla birlikte,²⁹⁴⁰ müellif Ahmed Bîcân’ın zikrettiği rivâyet aynı lafızla temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Daha rivâyetin başında dervişleri övdüğü belli olan ve cennetin yedi kapısını da kendilerine ayıran bu kimselerin rivâyetin oluşumunda tesirleri olduğu anlaşılmakta olup, böyle bir durum rivâyetin kaynağı hakkında bir fikir vermektedir. Dolayısıyla hadis külliyâtında yer almayan rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

13. Peygamberimiz (a.s.) dedi: “Kaçan uçmak ehli uçağa gireler. Ve cehennem ehli cehenneme gireler. Ondan sonra ölümü getireler. Uçmak ile cehennem arasında boğazlayalar. Ondan sonra, münâdî nidâ eyleye ki: ‘Ey uçmak ehli, uçmakta ebedî kaldınız. Bundan sonra ölüm yok ve sağlıktır. Ve ey cehennem ehli, cehennemde kaldınız. Bundan böyle ölüm yok ve çıkmak yok.’ Uçmak ve cehennem ehli ol sözü işittikte (işittiğinde), uçmak ehlinin ferâhı ve sürûrî (sevinci) ziyâde ola. Ve cehennem ehlinin hüznü ve gussası ziyâde ola.”²⁹⁴¹

Müellif eserinin beşinci bölümünde, “Ölümün Boğazlanması” bahsinde sadece bu rivâyeti zikretmiş ve artık âhirette ölümün olmadığını anlatmaya çalışmıştır.

²⁹³⁹ AHMED BÎCÂN, s. 430-431.

²⁹⁴⁰ Bkz. BUHÂRÎ, 59/Bed’ü’l-Halk, 9 (IV, 88); MÜSLİM, 1/Îmân, 10 (I, 57); İBN MÂCE, 1/Tahâre, 47, 60 (I, 145, 159); TİRMÎZÎ, 1/Tahâre, 41 (I, 78); NESÂÎ, 1/Tahâre, 109 (I, 92-93); DÂRİMÎ, 1/Vudû’, 44 (I, 148); 20/Rikâk, 97 (II, 637); ABDURREZZÂK, I, 46; İBN HANBEL, I, 19, 230; II, 132; III, 265; IV, 150, 185, 386, V, 325; İBN HİBBÂN, X, 519; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, I, 78; IV, 305; IX, 164. Farklı bağlamlarda varid olan bu hadislerden Buhârî’nin tahrir ettiği Sehl b. Sa’d rivâyetine göre Hz. Peygamber: “Cennette sekiz kapı vardır. Bunlardan birisinin adı Reyân’dır. Oradan Cennete yalnız oruçlular girer” buyurmuştur. BUHÂRÎ, 59/Bed’ü’l-Halk, 9 (IV, 88).

²⁹⁴¹ AHMED BÎCÂN, s. 442.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti bir kısmı mufassal olmak üzere benzer lafızlarla Abdullah b. Ömer'den; Buhârî, Müslim, İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ ve İbn Hıbbân,²⁹⁴² Ebû Saîd el-Hudrî'den; Buhârî, Müslim, Tirmîzî ve Ebû Nu'aym²⁹⁴³ tahric etmişlerdir. Tirmîzî rivâyete "hasen-sahih" hükmünü vermiştir. Buhârî'nin tahric ettiği Abdullah b. Ömer rivâyetine göre Rasûlullah: *"Cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme girdikleri zaman, ölüm getirilerek cennet ile cehennem arasına (bir koç şeklinde) konulur, sonra da kesilir. Münâdî: 'Ey cennet ehli! Artık ölüm yoktur. Ey cehennem ehli! Artık ölüm yoktur' diye seslenir. Bunun üzerine cennet ehlinin sevinçleri kat kat artar, cehennem ehlinin de üzüntüleri kat kat artar"* buyurmuşlardır. Buhârî ve Müslim'in Ebû Said el-Hudrî'den yaptıkları tahricin sonunda Hz. Peygamber'in *"her şeyin hükme bağlanmış olacağı o pişmanlık ve üzüntü günü(nün gelip çatması konusunda) onları uyar, çünkü onlar hâlâ umursamazlık gösteriyor ve (o günün geleceğine) inanmıyorlar"* âyetini²⁹⁴⁴ okuduğu ifadesi yer almaktadır.

Sonuç olarak Ahmed Bîcan'ın naklettiği rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

14. Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: "Kevser uçmakta bir ırmaktır. Hak Teâlâ Hazretleri onu bana vaad eyledi. Onda fâideler çoktur. Baldan tatlıdır. Ve kardan aktır. Ve gümüşten bardakları vardır, yıldızlar sayısınca. Fukara muhâcirin, evvel ondan içerler. Her kim ondan içerse, ebedî susamaya."²⁹⁴⁵

Müellif eserinin beşinci bölümünde, "Cennet Irmakları" bahsinde Kevser nehrini tanıtmak amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet aynı lafızla tespit edilememiştir. İki rivâyetin birleştirilmesiyle oluşturulmuş gibidir. Bununla birlikte kevser hakkında çok sayıda hadis vârid olmuştur. Benzer lafızla rivâyeti Abdullah b. Amr'dan; Buhârî, Müslim, Bezzâr, İbn

²⁹⁴² BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 51 (VII, 200); MÜSLİM, 51/Cennet, 13 (III, 2189); İBN HANBEL, II, 120; İBN HİBBÂN, XVI, 515; EBÛ YÂ'LÂ, *Müsned*, IX, 434.

²⁹⁴³ BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 19-1 (V, 236-237); MÜSLİM, 51/Cennet, 13 (III, 2188); TİRMİZÎ, 36/Cennet, 20 (IV, 691-692); EBÛ NUAYM, *Hilye*, VIII, 184.

²⁹⁴⁴ Meryem, 19/39.

²⁹⁴⁵ AHMED BÎCÂN, s. 446.

Hıbbân ve Taberânî,²⁹⁴⁶ Huzeyfe'den; İbn Hanbel ve Bezzâr,²⁹⁴⁷ Ebû Zerr'den; Müslim, Tirmîzî, İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel ve Bezzâr,²⁹⁴⁸ Câbir b. Abdullah'tan; İbn Hanbel,²⁹⁴⁹ İbn Ömer'den; İbn Mâce²⁹⁵⁰ tahrir etmişlerdir. Tirmîzî, tahririni yaptığı rivâyete “hasen-sahih-garîb” hükmünü vermiştir.

Buhârî'nin tahrir ettiği Abdullah b. Amr rivâyetine göre Hz. Peygamber: *“Benim cennetteki havzım, bir aylık mesafe kadardır. Suyu süttten daha beyaz, kokusu miskten daha güzeldir. Bardakları ise gökyüzünün yıldızları kadardır. Kim bundan içerse asla susuzluk çekmez”* buyurmuşlardır. Bu rivâyet sahihtir. Buhârî'nin tahrir ettiği bir başka rivâyete göre; Hz. Aişe'ye; *“biz sana Kevser'i verdik”*²⁹⁵¹ âyeti sorulduğunda o: *“Kevser, Peygamberinize verilmiş bir ırmaktır ki, kenarları iç içe oyulmuş incidendir. Bardakları ise yıldızların sayısı kadardır”* demiştir.²⁹⁵² Bu rivâyetin de hasen olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Zerr rivâyetinde Kevser'in *“baladan daha tatlı olduğu”* ifade edilmektedir. Tahririni yaptığımız rivâyetlerde *“fukara muhâcirîn ondan evvel içerler”* lafzının yer almadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu ifadenin tercümeyle Ahmed Bîcan tarafından eklenmesi veya bu rivâyeti tespit edemediğimiz bir başka eserden alarak aynen nakletmiş olması imkan dahilindedir. Sonuç olarak, Ahmed Bîcan'ın naklettiği rivâyetin metninde ilaveler bulunması nedeniyle söz konusu rivâyete ihtiyatlı yaklaşılmasının uygun olacağını düşünmekteyiz.

15. Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Uçmakta mü'minler için çadırlar vardır, birer tane inciden. Yerden göğce (göğce kadar) yüksekliği ola. Ve altmış mil kadar eni ola. Ve altından dört bin kapısı ola.”²⁹⁵³

²⁹⁴⁶ BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 53 (VII, 207); MÜSLİM, 43/Fedâil, 9 (II, 1793-1794); İBN HİBBÂN, XIV, 364; BEZZÂR, VI, 432; TABERÂNÎ, *Evsât*, IX, 27.

²⁹⁴⁷ İBN HANBEL, V, 390, 394; BEZZÂR, VII, 312. Heysemî, bu rivâyetlerin isnadında yer alan Osman b. Umeyr'in “zayıf” olduğunu söylemiştir. Bkz. HEYSEMÎ, *Mecma'*, X, 362.

²⁹⁴⁸ MÜSLİM, 43/Fedâil, 9 (II, 1798-1799); TİRMÎZÎ, 35/Kıyâme, 15 (IV, 629-630); İBN EBÎ ŞEYBE, VI, 306; VII, 45; İBN HANBEL, V, 149; BEZZÂR, IX, 379.

²⁹⁴⁹ İBN HANBEL, III, 384

²⁹⁵⁰ İBN MÂCE, 37/Zühd, 39 (II, 1450).

²⁹⁵¹ Kevser, 108/1.

²⁹⁵² BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 108-1 (VI, 92-93).

²⁹⁵³ AHMED BÎCÂN, s. 447.

Ahmed Bîcan eserinin beşinci bölümünde “Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri” bahsinde cennette mü’minler için hazırlanan çadırları tanıtmak maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Cennette inciden çadır bulunduğu, uzunluk veya genişliğinin atmış mil olduğuna dair rivâyeti bir kısmı daha mufassal olmak üzere Abdullah b. Kays el-Eş’arî’den (44/665); Buhârî, Müslim, Tirmîzî, İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Dârimî, Bezzâr, Ebû Yâ’lâ ve İbn Hibbân tahrir etmişlerdir.²⁹⁵⁴ Tirmîzî rivâyete “hasensahih” hükmünü vermiştir. Müslim’in tahrir ettiği rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Cennete içi boş inciden yapılmış çadır vardır. Genişliği altmış mildir. Her köşesinde bir aile/eş vardır. Hiç biri diğerini göremez. Mü’min her birini dolaşır.”*²⁹⁵⁵ Rivâyet hasendir. Buhârî ve Tirmîzî’nin daha uzun bir metinle tahrir ettiği Abdullah b. Kays rivâyeti ise Buhârî’nin sevkettiği lafızla şu şekildedir: *“Cennete içi boş inciden yapılmış çadır vardır. Genişliği atmış mildir. Her köşesinde bir aile/eş vardır. Mü’minler onları dolaşırlar. Kapları ve içindeki diğer şeyleri gümüşten iki cennet vardır. Yine iki cennet daha vardır. İçindekiler aynı şekilde şundan (altından) dir. Adn cennetindeki topluluğun Rablerine bakmaları arasında, Allah’ın vechindeki büyüklük ridası dışında başka hiçbir şey bulunmaz.”*²⁹⁵⁶

Tahririni yaptığımız rivâyetlerden hiç birinde,²⁹⁵⁷ çadırın *“altından dört bin kapısı”* bulunduğu dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bu kısmın rivâyete sonradan eklenmiş olması mümkündür. Sonuç olarak tahririni yaptığımız rivâyetler hasendir.

²⁹⁵⁴ BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 55-2 (VI, 56); 59/Bed’ü’l-Halk, 8 (IV, 86); MÜSLİM, 51/Cennet, 9 (III, 2182-2183), 24, 25; TİRMİZÎ, 36/Cennet, 3 (IV, 674); İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 32; İBN HANBEL, IV, 400, 411, 419; DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 109 (II, 641); BEZZÂR, VIII, 90; EBÛ YÂ’LÂ, XIII, 315; İBN HİBBÂN, XVI, 407.

²⁹⁵⁵ MÜSLİM, 51/Cennet, 9 (III, 2182).

²⁹⁵⁶ BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 55-2 (VI, 56); TİRMİZÎ, 36/Cennet, 3 (IV, 674). *“Gümüşten iki Cennet vardır. Kapları ve diğer eşyaları da gümüşten dir. Altından iki Cennet daha vardır. Kapları ve diğer eşyaları altındandır. Adn Cennetinde topluluk ile Rablerine bakmaları arasında Allah’ın vechindeki büyüklük ridasından başka bir şey bulunmaz”* lafzından ibaret sadece iki Cennetten bahseden Abdullah b. Kays rivâyeti için bkz. BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 55-2 (VI, 56); 97/Tevhîd, 24 (VIII, 185); İBN HANBEL, IV, 411.

²⁹⁵⁷ Rivâyetin şerhi için bkz. NEVEVÎ, **Şerh**, XVII, 175; İBN HACER, **Feth**, VI, 323-324; VIII, 624; MÜNÂVÎ, II, 502; IV, 448; MÜBÂREKFÛRÎ, **Tuhfe**, VII, 198.

16. Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Uçmakta bir dağ vardır. Ona “Cebel-ü Rahme” derler. Ve ol dağın üzerinde bir kasr vardır. Ona “Kasru'l-İslâm” derler. Ve ol kasrın içinde bir oda vardır. Ona “Beytü'l-Celâl” derler. Ve ol kasrın, on bin kapısı vardır. Bir kapıdan bir kapıya beş yüz yıllık yoldur. Ve ol kapı açılmaz, (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ‘Bismillâhirrahmânirrahîm’ demeyince.”²⁹⁵⁸

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri” bahsinde cennetteki bir sarayın büyüklüğünü tanıtmak için bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

17. Ebû Said el-Hudrî (r.a.) Peygamberimizden (s.a.v.) nakleder. Peygamberimiz (a.s.) dedi: “Uçmak ehli kendilerinden yukarı (üst derecede) gurfeler, yani köşkler göreler. Nitekim sizler yıldızları görürsünüz.” Dediler: ‘Ya Rasûlellah! Ol gurfeler peygamberlerin midir?’ Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: ‘Ol Tanrı hakkı için ki, benim nefsim onun kudret elindedir. Her kişi ki Allah’a îmân getirdi ve peygamberleri gerçekledi (tasdikledi). Ol gurfeler onlarındır.’²⁹⁵⁹

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri” bahsinde, cennette mü'minler için hazırlanan köşklere haber vermek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti Ebû Saîd el-Hudrî'den; Buhârî, Müslim ve İbn Hıbbân,²⁹⁶⁰ bir kısmı muhtasar olmak üzere Sehl b. Sa'd'dan; Buhârî, Müslim, Dârimî, İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ, İbn Hıbbân ve Taberânî,²⁹⁶¹ Ebû Hureyre'den; Tirmîzî ve İbn Hanbel²⁹⁶²

²⁹⁵⁸ AHMED BÎCÂN, s. 447-448.

²⁹⁵⁹ AHMED BÎCÂN, s. 448.

²⁹⁶⁰ BUHÂRÎ, 59/Bed'ü'l-Halk, 8 (IV, 88); MÜSLİM, 51/Cennet, 3 (III, 2177); İBN HİBBÂN, XVI, 404.

²⁹⁶¹ BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 51 (VII, 201); MÜSLİM, 51/Cennet, 3 (III, 2177); DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 107 (II, 640); İBN HANBEL, V, 340; EBÛ YÂ'LÂ, XIII, 524; İBN HİBBÂN, I, 439; XVI, 403; TABERÂNÎ, *Kebîr*, VI, 137, 141, 167, 185, 200.

tahric etmişlerdir. Tirmîzî bu rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Buhârî’nin tahric ettiği Ebû Saîd el-Hudrî rivâyeti şöyledir: “Hz. Peygamber: ‘Cennetlikler cennette kendilerinden yükseklerdeki (ehl-i guref denilen) bir takım köşk sahiplerini (aralarındaki mesâfe farkından dolayı) güçlkle görebilirler. Tıpkı doğu veya batı ufkunda kalan parlak bir yıldız aradaki mesafe uzaklığından dolayı dikkatlice bakanların (zor) seçebileceği gibi” buyurmuşlar, ashab: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! O yüksek köşkler peygamberlere ait olanlar mıdır? Oralara başkaları erişemez mi?’ diye sormuşlar, bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Evet o köşkler peygamberlerindir. Ancak (Allah bunu başkalarına da ihsan edebilir) nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, onlar Allah’a îmân edip peygamberleri tasdik eden kimselerdir’ diye cevap vermişlerdir.” Bîcan’ın naklettiği rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

18. Enes (r.a) Peygamberimizden (a.s.) nakleder. Peygamberimiz (a.s.) dedi: “Uçmakta bir çarşı vardır. Uçmak ehli ol çarşıda cem olalar. Arş-ı Â’lâ’dan bir latif yel ese, onların yüzüne dokuna. Hüsünlerin ve cemallerin (güzelliklerini) ziyâde eyleye. Onlar evlerine geeler. Ehilleri (ailesi) bunları görüp diyeler: ‘Vallâhi hüsünüz ve cemâliniz, evvelkinden ziyâde olmuş.’ Bunlar diye: ‘Vallâhi sizin dahî hüsünüz ve cemâliniz ziyâde olmuş.’”²⁹⁶³

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri” bahsinde, cennette mü’minlerin güzelliklerini artırmak için hazırlanmış çarşıları tanıtırken bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti benzer lafızlarla Enes b. Mâlik’ten; Müslim, İbn Hanbel, Dârimî, İbn Ebî Şeybe, İbn Hibbân ve Ebû Nuaym tahric etmişlerdir.²⁹⁶⁴ Müslim’in rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Cennet ehlinin bir çarşısı vardır ki, her Cuma oraya gelirler. Kuzeyden esen rüzgar onların elbiselerini ve yüzlerini okşar. Bununla güzellikleri artar, eşlerine hüsün ve cemalleri ziyâdeleşmiş olarak dönerler. Eşleri onlara: ‘Allah’a yemin olsun, görüşmeyeli güzelliğiniz artmış’ derler. Onlar

²⁹⁶² TİRMİZÎ, 36/Cennet, 19 (IV, 690); İBN HANBEL, II, 335, 339.

²⁹⁶³ AHMED BÎCÂN, s. 450.

²⁹⁶⁴ MÜSLİM, 51/Cennet, 5 (III, 2178); DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 116 (II, 642); İBN HANBEL, III, 284; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 47; İBN HİBBÂN, XVI, 445; EBÛ NUAYM, Hilye, VI, 253. Şerhi için bkz. NEVEVÎ, Şerh, XVII, 170; MÜNZİRÎ, Tergîb, VI, 301; MÜBÂREKFÛRÎ, VII, 224.

da: ‘Vallâhi görüşmeyeli sizin de güzelliğiniz artmış’ diye karşılık verirler.” Bîcan’ın naklettiği rivâyet sahihtir.

19. Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Kaçan mü’min, uçmakta oğlancık dilese. Hâtunu bir saat içinde gebe ola ve doğura. Nice diler ise, erkek ve dişi (ister kız ister oğlan).”²⁹⁶⁵

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri” bahsinde, cennette doğum yapmak isteyenlere bu imkanın tanınacağını bildirmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti, Ebû Saîd el-Hudrî’den: “Mü’min cennette çocuk arzuladığı zaman hamilelik, doğum ve çocuğun yetişip gelişmesi onun arzuladığı şekilde bir anda (ساعة واحدة) olacaktır” lafzıyla İbn Mâce, Tirmîzî, İbn Hanbel, Dârimî, Ebû Yâ’lâ ve İbn Hibbân tahrir etmişlerdir.²⁹⁶⁶ Tirmîzî, “hasen-garîb” hükmünü verdiği rivâyetle ilgili olarak, ulemânın ihtilaf ettiğini, bir kısım âlimin cennette cimâ’ olduğu, ancak doğurma olmadığını söylediklerini ifade etmiştir. Ayrıca, İshak b. İbrahim’in Hz. Peygamber’den: “Mü’min cennette çocuk arzuladığı zaman (hamilelik, doğum ve çocuğun yetişip gelişmesi) onun arzuladığı gibi bir anda olacaktır. Fakat o bunu arzu etmez” şeklinde rivâyet ettiğini kaydetmiştir.²⁹⁶⁷ Münâvî de rivâyeti: “Eğer isterse olur, fakat o bunu istemez” şeklinde yorumlamış, râvî Said b. Halid el-Hudâî’nin bu rivâyetinde yalnız kaldığı ve “zayıf” sayıldığı bilgisini Zehebî’ye atfetmiştir.²⁹⁶⁸

Sonuç olarak, Bîcan’ın naklettiği rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Rivâyetin metniyle alakalı şunları söyleyebiliriz. Kişinin cennette böyle bir isteği olduğu takdirde, onun bu arzusunun geri çevrilmeyerek gerçekleştirilmesi mümkündür. Zîra dünyada iken çocukları olmayan ve cenneti de hak eden çiftlerin böyle bir talepte bulunmaları söz konusu olabilir. Onların bu isteklerinin karşılanmasının imkansız olacağını söylemek zordur. Diğer taraftan bu çocukların

²⁹⁶⁵ AHMED BÎCÂN, s. 451.

²⁹⁶⁶ İBN MÂCE, 37/Zühd, 39 (II, 1452); TİRMÎZÎ, 36/Cennet, 23 (IV, 695); DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 110 (II, 641); İBN HANBEL, III, 9, 80; EBÛ YÂ’LÂ, II, 317; İBN HİBBÂN, XVI, 417.

²⁹⁶⁷ TİRMÎZÎ, 36/Cennet, 23 (IV, 695-696).

²⁹⁶⁸ MÜNÂVÎ, Feyz, VI, 258.

mükellefiyet açısından cennette yaratılan “hûri” ve “gılman”larla²⁹⁶⁹ aynı statüye sahip olacakları da ifade edilebilir. Yani; o şartlarda yaratılmaları mümkün olan çocukların tıpkı diğer insanlar gibi imtihana tâbi tutulmaları söz konusu değildir. Zîra cennet imtihan yeri değil, mutluluk ve esenlik yurdudur.

20. Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Uçmak içinde bir kamçı kadar yer, dünyadan ve dünyanın içindekinden yeğdir (iyidir).”²⁹⁷⁰

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri” bahsinde, cennette bir kamçı kadar yere sahip olmanın önemine işaret etmek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

“Cennette bir kamçı sapı kadar yerin, dünya ve içindekilerden daha hayırlı olduğuna dair” hadis, benzer lafızlarla; Sehl b. Sa’d es-Sâidî,²⁹⁷¹ Ebû Hureyre²⁹⁷² ve Enes b. Mâlik’ten²⁹⁷³ rivâyet edilmiştir. Tirmîzî tahririni yaptığı rivâyetlere “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Buhârî’nin tahrir ettiği Sehl b. Sa’d rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah yolunda bir gün sınır beklemek dünya ve üzerindikilerden daha hayırlıdır. Cennette sizden birinin kamçısının sapı kadar bir yerinin olması, dünya ve üzerindikilerden daha hayırlıdır. Allah yolunda öğleden akşama kadar bir süre veya sabahdan öğleye kadar bir süre bulunmak, dünya ve üzerindikilerden daha hayırlıdır” .²⁹⁷⁴ Ebû Hureyre rivâyetine göre ise Hz. Peygamber: “Birinizin cennette kamçısı kadar yerinin olması, dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır” buyurduktan sonra; “kim cehennem ateşinden uzaklaştırılıp cennete girdirilirse işte o, gerçek bir zafer kazanmıştır. Zîra bu dünya hayatı(na düşkünlük), aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir” âyetini²⁹⁷⁵

²⁹⁶⁹ Tûr, 52/24; “Hizmetlerine verilmiş, (kabuğunda) saklı inci gibi (pırlı pırlı) gençler etraflarında dönüp dolaşırlar.”

²⁹⁷⁰ AHMED BÎCÂN, s. 451.

²⁹⁷¹ BUHÂRÎ, 56/Cihâd, 73 (III, 224); 81/Rikâk, 2 (VII, 170); 59/Bed’ü'l-Halk, 8 (IV, 87); İBN MÂCE, 37/Zühd, 39 (II, 1448); TİRMİZÎ, 21/Cihâd, 17, 26 (IV, 180, 188); İBN HANBEL, III, 433, 434; V, 337, 338, 339; TABERÂNÎ, **Kebîr**, VI, 156, 190; BEYHAKÎ, **Şuab**, IV, 39.

²⁹⁷² TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 56 (V, 400); DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 99 (II, 637); MA’MER b. RÂŞİD, XI, 420; İBN HANBEL, II, 315, 438, 483.

²⁹⁷³ İBN HANBEL, III, 141.

²⁹⁷⁴ BUHÂRÎ, 56/Cihâd, 73 (III, 224).

²⁹⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/185.

okumuştur.²⁹⁷⁶ Enes b. Mâlik rivâyetinde Hz. Peygamber: “Sizden birinizin yayı veya kamçısı kadar cennette bir yerinin olması, dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır...” buyurmuşlardır.²⁹⁷⁷ Bîcan’ın naklettiği rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

21. Nakildir ki, Terhib’de ve Tergîb’de Ebû Hureyre (r.a.) der: ‘Peygamberimiz Sultânü’l-Enbiyâ (s.a.v.) dedi: “Bir kişi uçmağa gire ve göre ki, dünyada olan kulları (köleleri) kendinden yukarı mertebededir. Ol kişi diye: ‘Ya Rabbî, işbu kimse dünyada benim kulum idi. (Ama şimdi) uçmakta benim mertebemden yukarı mertebesi vardır.’ Hak Teâlâ Hazretleri diye: ‘Ben sana ameline göre mertebe verdim. Onun ameli senin ameline benzemez. Zîra, ol senden yeğ (iyi) amel işledi. Onun için ol senden yeğ oldu’ diye.’”²⁹⁷⁸

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri” bahsinde, cennette yüksek mevkîde olabilmek için güzel amellerde bulunmak gerektiğini bu rivâyetle aktarmıştır.

Tahric ve Değerlendirme:

Deylemî’nin *Müsnedü’l-Firdevs*’inde,²⁹⁷⁹ Münzirî’nin de *et-Tergîb ve’t-Terhib* adlı eserinde, isnad zikretmeksizin Ebû Hureyre’den rivâyet ettiği hadisi²⁹⁸⁰ Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsât*’ında Muhammed b. Ebân, Ammar b. Hâlid, Ebû Sayfî (Beşîr b. Meymûn), Ebû Haccâc Mücâhid, Ebû Hureyre isnadıyla sevketmiştir.²⁹⁸¹ Taberânî’nin tahric ettiği rivâyet şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Bir köle cennete girdi, efendisi onu cennette kendisinden yüksek bir derecede gördü ve Allah’a şöyle dedi: ‘Ya Rabbî bu benim kölemdi, ama şimdi benim derecemin üstünde bir derecesi var.’ Allah Teâlâ ise şöyle dedi: ‘Evet doğru. Çünkü ben onu da, seni de amellerinize göre mükafatlandırdım.’” Ukaylî, İbn Adıyy ve Hatîb el-Bağdâdî, rivâyeti Beşîr b. Meymûn Ebû Sayfî’nin tercemesinde zikrederek, Buhârî’nin Beşîr b. Meymûn hakkında “metrûku’l-hadis”, İbn Hanbel’in “leyse bi-

²⁹⁷⁶ İBN HANBEL, II, 438.

²⁹⁷⁷ İBN HANBEL, III, 141.

²⁹⁷⁸ AHMED BÎCÂN, s. 451.

²⁹⁷⁹ DEYLEMÎ, II, 216-217.

²⁹⁸⁰ MÜNZİRÎ, *et-Tergîb ve’t-Terhib*, III, 16.

²⁹⁸¹ TABERÂNÎ, *Evsât*, VII, 231.

şey” ve Nesâî'nin ise “zayıf” dediğini nakletmişlerdir.²⁹⁸² Heysemî de rivâyeti değerlendirerek Beşîr b. Meymûn'un “metrûku'l-hadîs” olduğunu söylemiştir.²⁹⁸³ Rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Taberânî'nin İbn Abbas'tan tahrir ettiği benzer bir rivâyet ise şu şekildedir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah'a ve efendisine itaatkar bir köleyi Yüce Allah, efendisinden yetmiş sene önce cennete girdirdi. Efendisi dedi: ‘Ya Rabbî bu (adam) dünyada iken benim kölemdi (ama şimdi benden önce cennete giriyor, bu olacak şey değil).’ Bunun üzerine Yüce Allah şöyle buyurdu: ‘Onu da seni de amellerinize göre mükafatlandırdım.’”²⁹⁸⁴ Heysemî, senedde yer alan Yahya b. Abdillâh b. Abdirabbih es-Saffâr'ın rivâyetinde teferrüd ettiğini belirtmiştir.²⁹⁸⁵ Bağdâdî ise bu râvînin ne cerh, ne de tevsik edildiğini ifade etmiştir.²⁹⁸⁶ Münâvî de, İbn Hanbel'in diğer râvîlerden Abdulvehhâb b. Atâ hakkında “zayıf”, Yunus b. Ubeyd hakkında da “meçhûl” dediğini kaydetmiştir.²⁹⁸⁷ Bu rivâyetin de uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

Zîra senedlerinde tenkîd edilmiş râvîler bulunan her iki rivâyetin metinlerinde de problem vardır. Çünkü cennette böyle bir konuşmanın gerçekleşmesi mümkün değildir. Önemli olanın makam veya mevkî değil, salih amel olduğuna vurgu yapmak maksadıyla söylendiği anlaşılan rivâyetler bir taraftan iyi bir mesaj verse de, diğer taraftan bir takım yanlış bilgileri insanların kafasına yerleştirmektedir. Nitekim, Allah'ın bu kadar basit bir soruya muhatap olacağını düşünmek yanlıştır. Allah Teâlâ'nın abesle iştigal etmeyeceği ve böyle bir konuşma talebini dahî dikkate almayacağı açıktır. Ayrıca böyle bir sorunun sorulabileceği farz edilse bile bunu ancak kıskanç insanlar sorabilir. Oysa cennete giren kimselerde bu tür kötü duyguların kalmayacağı ve çıkarılıp atılacağı Kur'an'ın bir ifadesidir.²⁹⁸⁸ Dolayısıyla

²⁹⁸² UKAYLÎ, *Duafâ*, I, 145; İBN ADİYY, *Kâmil*, II, 19. HATİB el-BAĞDÂDÎ, *Târih*, VII, 129-130.

²⁹⁸³ HEYSEMÎ, *Mecma'*, IV, 239-240.

²⁹⁸⁴ TABERÂNÎ, *Kebîr*, XII, 176; *Sağîr*, II, 288.

²⁹⁸⁵ HEYSEMÎ, IV, 239.

²⁹⁸⁶ HATİB el-BAĞDÂDÎ, *Târih*, XIV, 229; MÜNZİRÎ, *Tergîb*, III, 16.

²⁹⁸⁷ MÜNÂVÎ, *Feyz*, IV, 301.

²⁹⁸⁸ A'râf, 7/43; “(Oraya girmeden önce) onların içlerinde (takılıp kalmış) olabilecek düşünce ya da duygu türünden uygunsuz ne varsa silip atacağız...” Ayrıca bkz. Hicr, 15/47; “(O zaman) biz onları içlerinde (kalmış) olabilecek nahoş duygu ve düşüncelerden arındıracağız ve (böylece) birbirleriyle kardeş olarak mutluluk tahtları üzerinde karşı karşıya oturacaklar.”

Kur'an'ı çok iyi bilen Hz. Peygamber'in böyle sözler söylemesi mümkün olmayıp, rivâyetlerin her ikisinin de uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

22. Peygamberimiz (a.s.) dedi. “Ol Tanrı hakkı için ki, Muhammed’in nefsi onun kudret elindedir. Kaçan bir kişi uçmak yemişlerinden tena’um eylese ve ağaçlarından bir yemiş koparsa, derhal ol yemişin yerine bir dahî biter. Asla yemişler (meyveler) ağaçtan eksilmez;ı dâim bulunur.”²⁹⁸⁹

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Cennet Ehlinin Nimetleri” bahsinde, cennette mü’minler için hazırlanan ağaçların meyvelerinin eksilmeyeceğini bu rivâyete dayanarak belirtmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak mânâ îtibârıyla rivâyetin doğru olduğu görülmektedir. Zîra cennet nimetlerinin kesintisiz²⁹⁹⁰ olduğu fikrine vurgu yapmak amacıyla söylenmesi imkan dahilindedir.

Şimdi de cennette Allah’ın görülüp görülemeyeceği konusuna kısaca temas ederek konuyla ilgili rivâyetlerin değerlendirmesine geçebiliriz.

A. Ru’yetullah

“Ru’yetullah”, cennette Allah’ın görüleceğini ifâde eden bir kavram olup, İslâm âlimleri tarafından önemli dînî meselelerden biri olarak asırlardır incelenmekte ve tartışılmaktadır. *Kur’an-ı Kerim*’de “ru’yetullah” kelimesi geçmemektedir. Kitâb-ı Mukaddes’te ise, “*ne mutlu merhametli olanlara; çünkü onlara merhamet edilecek. Ne mutlu yüreği temiz olanlara; çünkü onlar Allah’ı görecekler*”²⁹⁹¹ şeklinde bir âyet yer almaktadır.

²⁹⁸⁹ AHMED BÎCÂN, s. 453.

²⁹⁹⁰ Vâkıa, 56/32-33; “Ve bol bol meyveler, hiç eksilmeyen hiç tükenmeyen.” Ayrıca bkz. Ra’d, 13/35; “...Cennet; içinde ırmakların çağıldadığı (bahçeler) gibidir. (Fakat dünyadaki bahçelerden fazla olarak) onun ürünleri ebedîdir; gölgelikleri de (öyle)...”; Sâd, 38/54; “Bu (size) vereceğimiz tükenmeyen nimetimizdir!”.

²⁹⁹¹ Matta, 5/7, 8, s. 4. Ayrıca bkz. Yuhanna, 3, 5, s. 94.

“Ru’yetullah” insana, Allah’ı görme şeref ve mutluluğuna nâil olacak kadar seçkin bir varlık²⁹⁹² olduğunu hatırlatması sebebiyle her zaman ilgi ve merak çeken bir konu olmuştur. Ölüm sonrası hayatta Allah’a yaklaştırılan kulların, ulûhîyet âleminin bazı sırlarına vâkıf olmayı arzulamaları doğal olup, o muazzam gerçeklerin perdelerinin müttekî mü’minler için aralanması söz konusudur. Bununla birlikte, bu dünyada iken hiçbir kulun Allah’ı görmesi söz konusu değildir.²⁹⁹³

Kur’an-ı Kerim’de yer alan bazı âyetlere²⁹⁹⁴ bakarak, Allah’ın cennette de görülemeyeceğini söyleyen bazı Mu’tezilî âlimlerin dışında İslâm bilginlerinin çoğunluğu cennette Allah’ın görüleceğini,²⁹⁹⁵ görme ve görülen hususunda gayb âlemini dünya âlemine kıyas etmenin doğru olamayacağını,²⁹⁹⁶ bunun aklın dar çerçevesi içinde halledilebilecek bir mesele olmadığını,²⁹⁹⁷ konu ile ilgili hadislerin mütevâtir derecesinde olup bunları yalanlamanın doğru olmadığını,²⁹⁹⁸ herhangi bir keyfiyetten bahsetmeden, şekil ile sınırlandırmadan ve geçersiz bir kıyas yapmadan²⁹⁹⁹ “ru’yetullah”ın mümkün olduğuna inanmak gerektiğini belirtmektedirler. Şafî (204/819) de, “*hayır! Onlar (inkarcılar) şüphesiz o gün Rablerinden (O’nu görmekten) mahrum kalmışlardır*”³⁰⁰⁰ âyetini delil getirerek mü’minlerin bu şerefe nâil olacaklarını ifâde etmektedir.³⁰⁰¹ Zîra, inkarcıların bundan

²⁹⁹² İsrâ, 17/70; Tîn, 95/4. Ayrıca bkz. Bakara, 2/30-34; A’râf, 7/11; Hicr, 15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72.

²⁹⁹³ En’âm, 6/103; A’râf, 7/143; Kıyame, 75/22-23. Ayrıca bkz. Hac, 22/63, “...Her şeye nüfûz eden ama kendisine asla nüfûz edilemeyen aşkın Varlık’tır.” (Yani; bu dünyada beşerî algı ve tasavvur gücü ile kuşatılamaz, kavranılamaz, akıl-sır erdirilemez).

²⁹⁹⁴ En’âm, 6/103; A’râf, 7/143. Türcan, Kur’an’da ru’yeti ispat edecek nitelikte bir âyetin mevcut olmadığı kanaatindedir. Bkz. TÜRÇAN, G., *Kur’an’da Âhîret İnancı*, s. 290-291.

²⁹⁹⁵ İBN KUTEYBE, *Tevîl*, s. 22; TABERÎ, *Câmiu’l-Beyan*, Beyrut, 1995, XI, 137-142; MÂTURÎDÎ, *Tevîlât-ı Ehli’s-Sünne*, s. 145-146; BEYDÂVÎ, IV, 539; İBN KESİR, *M. Tefsîr*, I, 604-605, II, 48-49; YAZIR, IV, 2277; YILDIRIM, S., *Kur’an-ı Hakim*, s.140, 166; ATEŞ, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, s. 536, 538; TOPALOĞLU, Bekir, “Cennet” *DİA*, VII, 383; DÖNDÜREN, H., I, 252, En’âm, 6/103, 55 nolu dipnot ve I, 301, A’râf, 7/143, 16 no’lu dipnot; DÖLEK, A., s. 340; KARA, Ömer, *Kur’an’da Metafizik Bir Âlem Cennet*, Rağbet Yay., İst., 2002, s. 254; ATA, M. M., *Kevâşî ve Kur’an’ı Yorumlama Yöntemi*, s. 239.

²⁹⁹⁶ KARDÂVÎ, Y., *Sünnet’i Anlamada Yöntem*, s. 253-254.

²⁹⁹⁷ KOÇYİĞİT, Talat, *Kur’an ve Hadiste Ru’yet Meselesi*, AÜ., İlah. Fak. Yay., Ank., 1974, s. 98.

²⁹⁹⁸ TUĞLU, Nuri, *Maturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SDÜ., SBE., İsp., 2003, s. 93. Geniş bilgi için bkz. s. 162-168.

²⁹⁹⁹ İBN KUTEYBE, *Tevîl*, s. 191-192, 195.

³⁰⁰⁰ Mutaffîfîn, 83/15.

³⁰⁰¹ İBN KESİR, I, 604. Ayrıca bkz. BEYDÂVÎ, IV, 539.

mahrum kalacak olması, mü'minlerin mahrum olmayıp göreceği anlamına gelmektedir.

Mü'minlerin cennette Allah'ı nasıl görecekleri hususu da üzerinde ihtilaf edilen konulardandır. Allah maddenin taşıdığı bütün nitelik ve özelliklerden münezzehtir. Halbuki insan kendisine nispetle belli bir açı içinde ve belli bir mesafede bulunan ve görülme engeli bulunmayan cisimleri görebilmektedir. Kelam âlimleri görme ve görülme şartlarının belli tabîi kanunlara bağlı olduğunu, ancak ebedîyet âleminde görme olayının vukûu için bunların mevcûdiyetinin gerekmediğini kabul etmektedirler. Nitekim mü'minlerin Allah'ı görmesi, O'nun zâtının şu anda bilinmeyen şartlar çerçevesinde kendilerine tecellî etmesiyle gerçekleşecektir. Hiçbir beşer idraki cennetteki fevkaladelikleri kavrayamayacağına göre, söz konusu tecellînin nasıl gerçekleşeceği bilinmemektedir.³⁰⁰² Dolayısıyla, cennette Allah'ın görüleceği ve inananların da en büyük sevinç ve mutluluğunun O'nu görmek olacağı anlaşılmaktadır. Ahmed Bîcan, cennette Allah'ın görüleceği kanaatindedir. O, konuyla ilgili âyet ve hadisleri eserinde zikretmiştir. Şimdi bu rivâyetleri değerlendirelim.

1. Peygamberimiz (s.a.v.) buyurur ki: (سترون ربكم عيانا) “Seteravne rabbeküm ayânen.”³⁰⁰³ şeklinde ve Câbir b. Abdullah'tan (r.a.): ‘Peygamber (a.s.) katında otururduk. Bir gece ay bedir olmuş idi. Peygamberimiz (a.s.) dedi: “Bedüristi, siz Tanrı'nızı görürsünüz. Nitekim iş bu kameri (ayı) şüphesiz görürsünüz. Hakk'ı dahî, şüphesiz, niteliksiz görürsünüz”³⁰⁰⁴ lafzıyla da nakletmiştir.

Müellif bu rivâyetleri eserinin beşinci bölümünde “Ru'yetullah” bahsinde, cennette Allah'ın görüleceğini belirtmek maksadıyla nakletmiştir. İlk kısmın tercümesini yapmamıştır. Bu kısmı şöyle tercüme edilebiliriz: “*Rabbînizi açık ve net bir şekilde (rahatlıkla) göreceksiniz.*”

³⁰⁰² TOPALOĞLU, B., *DİA*, VII, 383.

³⁰⁰³ AHMED BÎCÂN, s. 434-435.

³⁰⁰⁴ AHMED BÎCÂN, s. 435.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyeti Cerîr b. Abdillâh'tan; Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, İbn Mâce, Tirmîzî, Humeydî, İbn Hanbel, İbn Hibbân ve Beyhakî,³⁰⁰⁵ Ebû Hureyre'den; Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, İbn Mâce, Tirmîzî, Humeydî, İbn Hanbel, Dârimî ve İbn Hibbân,³⁰⁰⁶ Ebû Saîd el-Hudrî'den; Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Tayâlisî, İbn Hanbel ve İbn Hibbân³⁰⁰⁷ tahrir etmişlerdir. Tirmîzî Cerîr b. Abdillâh rivâyetine "hasen-sahih",³⁰⁰⁸ Ebû Hureyre rivâyetine "hasen-garib"³⁰⁰⁹ hükmünü vermiştir. Cerîr b. Abdillâh el-Becelî rivâyeti Buhârî'nin tahrir ettiği lafızla şöyledir: *"Rasûlullah ile birlikte bulunuyorduk. (Bir dolunay gecesi) O, aya baktı ve şöyle buyurdu: 'Şu ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi de öylece göreceksiniz. O'nu görmede sıkışıklığa (itiş-kakışa ve üst üste yığılmanıza) gerek kalmayacak. Artık güneşin doğmasından ve batmasından önceki namazların (sabah ve ikindi) hiç birini kaçırmamak için ne gerekiyorsa yapın' buyurdu. Sonra '...Güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbinin sınırsız kudret ve yüceliğini övgüyle an...' "*³⁰¹⁰ âyetini okudu."³⁰¹¹ Cerîr b. Abdillâh'tan yapılan rivâyetler içinde "ayânen" ifadesi sadece Ebû Şihâb, İsmail b. Ebî Hâlid, Kays b. Ebî Hâzım, Cerîr b. Abdillâh isnadıyla sevk edilen bir tarikte yer almış,³⁰¹² Taberânî, Ebû Şihâb dışında hiç kimsenin "ayânen" lafzıyla rivâyet etmediğini kaydetmiştir.³⁰¹³ Dolayısıyla "ayânen" ifadesinin "şazz"³⁰¹⁴ olduğu anlaşılmaktadır.

³⁰⁰⁵ BUHÂRÎ, 9/Mevâkîtu's-Salât, 16, 26 (I, 139, 143); 65/Tefsîr, 50-2 (VI, 48); 97/Tevhîd, 24 (VIII, 179); MÜSLİM, 5/Mesâcid, 37 (I, 439); EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 19, 20 (V, 97-98); İBN MÂCE, Mukaddime, 13 (I, 63); TİRMİZÎ, 36/Cennet, 16 (IV, 687); İBN HANBEL, IV, 360, 362; HUMEYDÎ, II, 350; İBN HİBBÂN, XVI, 473, 475; BEYHAKÎ, **Kübrâ**, I, 359, 464.

³⁰⁰⁶ BUHÂRÎ, 97/Tevhîd, 24 (VIII, 179); 10/Ezan, 129 (I, 195); 81/Rikâk, 52 (VII, 205); MÜSLİM, 1/Îmân, 81 (I, 163-166); 53/Zühd, 1 (III, 2279-2280); EBÛ DÂVUD, 39/Sünne, 19, 20 (V, 98-99); İBN MÂCE, Mukaddime, 13 (I, 63); 37/Zühd, 39 (II, 1451-1452); TİRMİZÎ, 36/Cennet, 15 (IV, 685-686); DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 81 (II, 631); İBN HANBEL, II, 275, 293, 533; HUMEYDÎ, II, 496; İBN HİBBÂN, X, 499-500; XVI, 450-452, 467, 478-480.

³⁰⁰⁷ BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 4-8 (V, 179); 97/Tevhîd, 24 (VIII, 181-184); MÜSLİM, 1/Îmân, 81 (I, 167-171); İBN MÂCE, Mukaddime, 13 (I, 63-64); İBN HANBEL, III, 16; TAYÂLİSÎ, s. 289; İBN HİBBÂN, XVI, 377.

³⁰⁰⁸ TİRMİZÎ, 36/Cennet, 16 (IV, 687).

³⁰⁰⁹ TİRMİZÎ, 36/Cennet, 15 (IV, 685-686).

³⁰¹⁰ Tâ-hâ, 20/130.

³⁰¹¹ BUHÂRÎ, 9/Mevâkîtu's-Salât, 16 (I, 139).

³⁰¹² BUHÂRÎ, 97/Tevhîd, 24 (VIII, 179); İBN EBÎ ÂSİM, I, 201; TABERÂNÎ, **Evsât**, VIII, 90.

³⁰¹³ TABERÂNÎ, **Evsât**, VIII, 90.

Ebû Hureyre ve Ebû Saîd el-Hudrî'den tahrir edilen rivâyetlere göre Hz. Peygamber, “*Rabbimizi kıyâmet günü görecek miyiz?*” sorusuna; ‘*bulutsuz, açık bir havada güneşin ve dolunayda ayın görüldüğü gibi hiç bir sıkışıklık yaşanmadan görüleceğini*’ söyleyerek cevap vermiştir. Müslim ise, Ebû Hureyre rivâyetini şu lafızla tahrir etmiştir: “*Ashab: ‘Yâ Rasûlallah! Kıyâmet gününde Rabbimizi görecek miyiz?’ diye sormuşlar, Rasûlullah da: ‘Bulutsuz bir günde güneşi görmede sıkışıklığa düşer misiniz?’ diye onlara soruyla karşılık vermiştir. Onların: ‘Hayır’ cevabı üzerine Hz. Peygamber: ‘Dolunay gecesinde ayı görmede sıkışıklığa düşer misiniz?’ diye sormuş, onlar yine: ‘Hayır’ cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Nefsîm kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, güneşi ve ayı seyrederken itişip kakışmadığınız gibi, Rabbinizi görme konusunda da işte bu şekilde hiçbir zaman sıkışıklığa düşmeyeceksiniz...’* buyurmuşlardır.”³⁰¹⁵ Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen rivâyet te benzer lafızlarla tahrir edilmiştir.³⁰¹⁶

Sonuç olarak, tahriri yapılan rivâyetlerin tamamının sahih olduğu anlaşılmaktadır.

2. Ve kale'n-Nebiyü aleyhi's-salatü ve's-selam: (فوالله ما اعطوا شينا احب اليهم) (من النظر الي ربهه Rabbihim.)³⁰¹⁷

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Ru’yetullah” bahsinde cennette Allah’ın görüleceğini ve O’na bakmaktan daha sevimli hiçbir şeyin olmayacağını belirtmek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir. Ancak o, rivâyeti Arapça olarak zikretmiş, Türkçe’ye tercüme etmemiştir. Tercümeyi şu şekilde yapmamız mümkündür. “*Allah’a yemin olsun ki onlara, Rab’lerine bakmaktan daha sevimli hiçbir şey verilmemiştir.*”

³⁰¹⁴ Şazz; sika olan râvînin sikalara veya kendisinden daha sika olan veya olanlara muhalif olarak rivâyet ettiği hadis. Veya sù’u’l-hıfzı sürekli olan râvînin rivâyet ettiği hadis. Veyahut tek senedi olan hadis. Bkz. AYDINLI, s. 143.

³⁰¹⁵ MÜSLİM, 53/Zühd, 16 (III, 2279-2280).

³⁰¹⁶ Ru’yetullah hadisiyle ilgili değerlendirmeler için bkz. TUĞLU, N., s. 164-165.

³⁰¹⁷ AHMED BÎCÂN, s. 436.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti Suheyb b. Sinân'dan; Müslim, İbn Mâce, Tirmîzî, İbn Hanbel, Ebû Avâne, İbn Hibbân ve Taberânî tahric etmişlerdir.³⁰¹⁸ Müslim'in tahric ettiği rivâyet şöyledir: *“Cennetlikler cennete girdiği zaman Allah: ‘Size daha çok şeyler vermemi ister misiniz?’ diye soracak, onlar da: ‘Sen bizim yüzlerimizi ağartmadın mı? Bizi cennete koyarak cehennemden kurtarmadın mı?’ diye cevap verecekler. Bunun üzerine Allah perdeyi kaldıracak, artık onlara Allah’a bakmaktan daha makbul ve sevimli bir şey verilmiş olmayacaktır.”*³⁰¹⁹ Müfessirler rivâyeti, *“iyi ve yararlı işler yapmakta sebatlı olanları (karşılık olarak) daha iyisi ve ondan da fazlası beklemektedir. (Kıyâmet gününde) onların yüzlerini ne bir kararma, ne de bir aşâğılanma gölgelemeyecektir: İşte bunlardır cennetlikler; orada ebedî kalacak olanlar”*³⁰²⁰ âyetinin tefsirinde nakletmişler, âyetteki güzelliğin; *“cennet ve nimetleri”*, fazlalılığın ise, *“Allah’ın yüzüne bakmak”* olduğunu söylemişlerdir.³⁰²¹ İbn Hacer ise *“...Adn cennetindeki topluluğun Rablerine bakmaları arasında, Allah’ın vechindeki büyüklük ridası dışında başka hiçbir şey bulunmaz”*³⁰²² hadisinin izahı sadedinde yer vererek rivâyetin rida hadisindeki kapalılığı giderdiğini kaydetmiştir.³⁰²³ Sonuç îtibârıyla, rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

3. Nakildir ki, Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Kaçan ki Cuma günü olsa, Adn uçmağında miskten bir latif yerin üzerinde, altından ve inciden ve zümrütten ve yakuttan kürsîler vardır. Siddîklar ve şehidler ol kürsîlerin üzerine oturalar. Ondan sonra, Hak Teâlâ Hazretleri onlara tecellî eyleye. Ve yüzlerinin nurları ve kerâmetleri her vakit ziyâde ola. Pes onun için ol güne (يوم المزيد) ‘yevmü’l-mezîd’ derler.”³⁰²⁴

³⁰¹⁸ MÜSLİM, 1/Îmân, 80 (I, 163); İBN MÂCE, Mukaddime, 13 (I, 67); TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 10 (V, 286); 36/Cennet, 16 (IV, 687-688); İBN HANBEL, VI, 15; IV, 232, 333; EBÛ AVÂNE, I, 136; İBN HİBBÂN, XVI, 471; TABERÂNÎ, **Kebîr**, VIII, 39; **Evsât**, I, 230.

³⁰¹⁹ *“...فما أعطوا شيئا أحب إليهم من النظر إلى ربهم عز وجل”*

³⁰²⁰ Yûnus, 10/26. Ayrıca bkz. Neml, 27/89.

³⁰²¹ TABERÎ, XI, 106; KURTÛBÎ, VIII, 330; İBN KESÎR, II, 415.

³⁰²² BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 55-1, 2 (VI, 56); 97/Tevhîd, 24 (VII, 185); TİRMİZÎ, 36/Cennet, 3 (IV, 673-674); İBN HANBEL, IV, 411.

³⁰²³ İBN HACER, **Feth**, XIII, 432.

³⁰²⁴ AHMED BÎCÂN, s. 437.

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Ru’yetullah” bahsinde cennette Allah’ın Cuma günü siddik ve şehidlere görüleceğini belirtmek maksadıyla bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Ahmed Bican’ın rivâyeti mânâ ile ve ihtisar ederek eserine aldığı anlaşılmaktadır. Rivâyeti daha mufassal olmak üzere benzer lafızlarla Enes b. Mâlik’ten; Şâfiî, Taberî ve Taberânî, farklı lafızlarla da Ebû Yâ’lâ tahrir etmişlerdir.³⁰²⁵ Şâfiî’nin tahrir ettiği rivâyetin metni şöyledir: “*Cebrâil içinde nokta bulunan bir ayna getirdi. Hz. Peygamber: ‘Bu nedir?’ diye sordu. Cebrâil: ‘Bu Cuma’dır. Sen ve ümmetin bununla üstün kıldınız. İnsanlar, Yahûdiler ve Hıristiyanlar bunda size tâbîdirler. Bunda sizin için hayır vardır. Onda öyle bir saat vardır ki, bir mü’min o saate isâbet ederek Allah’tan bir hayır dilerse mutlaka kabul olunur. O, bizim indimizde artırma günü (yevm-i mezîd) dür’ dedi. Hz. Peygamber: ‘Yâ Cebrâil! Yevm-i mezîd nedir?’ diye sordu. Cebrâil şöyle cevap verdi: ‘Muhakkak ki Rabbin, Firdevs Cennetinde, içinde misk tepecikleri bulunan geniş bir vadi yaratmıştır. Cuma günü olunca Allah dilediği kadar meleği (buraya) indirir. Etrafında nurdan minberler vardır. Üzerlerinde nebîlerin oturma yerleri vardır. Bu minberler zeberced ve yakutlarla süslü altın minberlerle çevrilmiştir. Bu minberlerin üzerinde de şehidler ve siddikler vardır. Misk tepeciklerine oturmuşlardır. Allah Te’âlâ: ‘Ben sizin Rabbinizim. Size olan sözüme sâdığım. Benden isteyin ki vereyim’ buyurur. Onlar: ‘Rabbimiz! Senin rızânı dileriz’ derler. Allah Teâlâ: ‘Muhakkak sizden râzı olmuşumdur ve temennî ettiklerinizi yerine getiririm. Katımda daha da fazlası vardır’ buyururlar. Rablerinin kendilerine hayır vermesinden dolayı onlar Cuma gününü severler ki, Rabbiniz arşa o gün istiva etmiş, Âdem o gün yaratılmış, kıyâmet o gün kopacaktır.’” Taberânî’nin bir rivâyetinde kürsülerde “şehidler” oturduğu zikredilirken,³⁰²⁶ diğer rivâyetinde³⁰²⁷ “şehidlerle birlikte siddiklerin” oturduğu ifade edilmektedir. Münzirî de rivâyeti tahrir ederek; Taberânî’nin *Evsât*’ta biri “ceyyid, kavî” olmak üzere iki ayrı isnad ile sevkettiğini, Ebû Yâ’lâ’nın ise*

³⁰²⁵ ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdris, **el-Ümm**, (I-VIII), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1393, I, 208-209; **el-Müsnedü’s-Şâfiî**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 70-71; TABERÎ, **Tefsîr**, XXVI, 175; EBÛ YÂ’LÂ, VII, 228; TABERÂNÎ, **Evsât**, II, 314; VII, 15.

³⁰²⁶ TABERÂNÎ, **Evsât**, VII, 15.

³⁰²⁷ TABERÂNÎ, **Evsât**, II, 314-315.

ihhtisar ettiğini kaydetmiştir.³⁰²⁸ Heysemî, Taberânî'nin tahrir ettiği bir varyant iin³⁰²⁹ "ricali sahih" derken,³⁰³⁰ Abdurrahman b. Sâbit'in yer aldığı rivâyetin³⁰³¹ "zayıf" sayıldığını söylemiştir. Bununla beraber Heysemî, Ebû Yâ'lâ tarafından tahrir edilen benzer bir rivâyetin ricalinin ise "sahih" olduğuna hükmetmiştir.³⁰³² Sonuç olarak *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tahrir etmediği rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

B. Hûriler

Hûr (حور) kelimesi "beyaz olmak, beyazlaşmak, gözün siyah ve beyazındaki fark" anlamındaki (حور) "haver" kökünden sıfat olan (حوراء) "havrâ"nın çoğuludur.³⁰³³ Araplar ölde yaşayan kadınların aksine, şehir hanımlarının ten beyazlığını ifâde etmek için (حوريات) "havâriyyât" kelimesini kullanmaktadırlar. Haver, "göz küresinin yoğun beyazlığı ile irisin parlayan siyahlığının kontrastı"nı göstermektedir. Daha genel anlamda ise moral vasıf olarak "sağlık" anlamına da gelmektedir. Haver kökünden türeyen kelimelerin, çeşitli âyet ve hadislerde bir güzellik unsuru olarak göze nispet edildiği görölmektedir. Hûri'yi ise, "beyaz tenli, gözünün beyazı ak, siyahı ise koyu ve yuvarlak olan, göz kapakları ince ve nazik kadın" şeklinde tarif etmek mümkündür.³⁰³⁴ Âyet ve hadislerde geçen "hûr" kelimesi, "în" sıfatıyla kullanıldığında, "iri gözlü veya en güzel gözlere sahip saf ve temiz kadınlar (eşler)" anlamına gelmektedir.

Kur'an ve hadislerdeki "hûri" tasvirlerinin gaybla ilgili bir konu olması nedeniyle, hûrilerin mahiyetini anlatmaktan ziyâde genel bir fikir verme amacına yöneliktir. *Kitab-ı Mukaddes*'te ise, İslâm'daki "hûri" anlayışına benzer bir telakkîye rastlanılmamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de "hûriler" şu şekilde tanıtılmaktadır. "İri ve simsiyah gözlüler, güzel gözlüler",³⁰³⁵ "adırlardaki saf ve çekingen, yumuşak huylu

³⁰²⁸ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, IV, 310-311.

³⁰²⁹ TABERÂNÎ, *Evsât*, II, 314-315

³⁰³⁰ Bkz. HEYSEMÎ, *Mecma'*, II, 163-164.

³⁰³¹ TABERÂNÎ, *Evsât*, VII, 15.

³⁰³² HEYSEMÎ, *Mecma'*, X, 421-422.

³⁰³³ RÂĞIB, s. 192.

³⁰³⁴ İBN MANZUR, VI, 219-220.

³⁰³⁵ Duhân, 44/54; Tûr, 52/20; Vâkıa, 56/22.

eşler”,³⁰³⁶ “yumuşak bakışlı, uyumlu, güzel gözlü, gizlenmiş deve kuşu yumurtaları gibi kusursuz ve bembeyaz tenli eşler”,³⁰³⁷ “ne insanın ne de görünmez bir varlığın daha önce hiç dokunmadığı gözlerini eşlerinden ayırmayan ve bakışlarını kontrol eden kadınlar”,³⁰³⁸ “huyu güzel, yüzü güzel kadınlar”,³⁰³⁹ “tomurcuklanmış-kalkık göğüslü yaşıt (genç) kızlar”,³⁰⁴⁰ “eşlerine düşkün iffetli yaştaş kızlar”,³⁰⁴¹ “tertemiz eşler”,³⁰⁴² “kabuklarının içinde saklı bulunan inciler gibi kadınlar”,³⁰⁴³ “incilerin ve yakutların güzelliği gibi pırl pırl parlayan beyaz tenli al yanaklı kadınlar”,³⁰⁴⁴ şeklinde tasvir edilen hûrilerin hepsinin bakire³⁰⁴⁵ ve yaştaş³⁰⁴⁶ olacakları da ifade edilmektedir.

“Hûri” konusu, âhiret hayatının gerçeklerinden birisidir. “Hûri”nin kişinin dürüst ve erdemli olmasını, dünyevî istek ve arzularında meşrû sınırları aşmamasını ve İslâmî ölçülere uygun davranmasını sağlayan pedagojik bir faktör olduğu da ifade edilebilir. Bilindiği üzere dünyada ihtiyaçlarını gönlünce gideremeyen insanlara ölümün bir son değil, başlangıç olduğu ve asıl hayatın sonsuza kadar devam edeceği haber verilmektedir.³⁰⁴⁷ Bu itibarla, fâni âlemde yeterince ulaşamadığı hazların ve cinsel zevklerin, müttekîler için hazırlanan ebedî hayatta, ideal bir şekilde gerçekleşeceğini bilen kimseler için hûri düşüncesinin özendirici bir etkisinin olduğu görülmektedir.³⁰⁴⁸

“Hûriler”in sayısı hakkında *Kur’an-ı Kerim*’de herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bir erkeğe kaç kadın verileceğinden de hiç söz edilmemektedir.

³⁰³⁶ Rahman, 55/72.

³⁰³⁷ Saffât, 37/48-49; Sâd, 38/52.

³⁰³⁸ Rahman, 55/56, 74.

³⁰³⁹ Rahman, 55/70.

³⁰⁴⁰ Nebe, 78/33.

³⁰⁴¹ Vâkıa, 56/37.

³⁰⁴² Bakara, 2/25; Al-i İmrân, 3/15; Nisa, 4/57. (Buradaki temizlik, dünya kadınlarına mahsus özel hallerden ve maddî kirlerden arınmışlık yanında vefasızlık, dik başlılık, kaba söz ve davranışlar gibi kötü huylardan arındırılmışlığı da kapsamaktadır).

³⁰⁴³ Vâkıa, 56/23.

³⁰⁴⁴ Rahman, 55/58.

³⁰⁴⁵ Vâkıa, 56/36.

³⁰⁴⁶ Sâd, 38/52; Vâkıa, 56/37, Nebe, 78/33.

³⁰⁴⁷ Ankebût, 29/64.

³⁰⁴⁸ TOPALOĞLU, B., “Hûri”, *DiA*, XVIII, 388-389, İst., 1998.

Rivâyetlerde ise, bir erkeğe iki “hûri” verileceği bildirilmektedir.³⁰⁴⁹ En alt derecedeki cennet ehlinin dünya kadınlarından 72 “hûri”ye sahip olacağı şeklindeki rivâyetin³⁰⁵⁰ râvîlerine yönelik eleştiriler bulunmaktadır. Zayıf ve uydurma olduğu tespit edilen bu tür rivâyetlerin genellikle yetmiş sayısına bağlı rakamlarla ifâde edilmiş olması da dikkatleri çekmektedir. Süleyman Ateş, yetmiş ve daha çok hûri hayallerinin bir ön yargı olduğunu, bunun Kur’an’a yüklenmesinin doğru olmayacağını ifâde etmektedir. O, cenneti hak eden her erkeğe, sadece bir tane hûri verileceğini, Kur’an’ın buna işâret ettiğini, âyetlerde erkeklerin çoğul anılması sebebiyle hûrilerin de çoğul anıldığını, Türkçe’de de buna benzer kullanımların olduğunu, bu durumun gözden uzak tutulmaması gerektiğini belirtmektedir.³⁰⁵¹ Meseleye çok yönlü bakıldığında Ateş’in yaptığı yorumun daha mâkul ve iknâ edici olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’deki bazı âyetleri³⁰⁵² de delil getirmek sûretiyle, Allah’ın her şeye kadir olduğunu söyleyenlerin, hûrilerin sayıları ile ilgili abartılı ifâdeler kullanmaları doğru değildir. Her ne kadar *Kur’an-ı Kerim*, hûrilerin güzellik ve çekicilikten bahsetse de bu kimselerin kendi estetik ve zevk anlayışları, yetenek ve temayülleri doğrultusunda ve içinde buldukları sosyo-kültürel ortamın da etkisiyle bu şekilde indî yorumlar yaptıkları müşâhede edilmektedir.³⁰⁵³ Ancak naslarda yer almayan, üstelik onların lafzıyla ve ruhuyla bağdaşmayan, gerçeğe, akliselime ve

³⁰⁴⁹ BUHÂRÎ, 59/Bed’ul-halk, 8 (IV, 85, 86, 88); MÜSLİM, 1/İman, 84 (I, 175-176), 51/Cennet, 6 (III, 2178-2179); TİRMİZÎ, 36/Cennet, 7 (IV, 678); İBN MÂCE, 24/Cihad, 16 (II, 935), 37/Zühd, 39 (II, 1452); DÂRİMÎ, 20/Rikak, 108 (II, 640); İBN HANBEL, II, 232, 345, 507; III, 27.

³⁰⁵⁰ TİRMİZÎ, 36/Cennet, 23 (IV, 695); İBN MÂCE, 37/Zühd, 39 (II, 1452); İBN HANBEL, II, 537; IV, 131. Kazvin şehrinin fethine katılıp kırk gün sebat gösteren kişiye Cennette verilecek köşkün yetmiş bin kapısının olacağı ve her kapısında bir “hûri”nin bekleyeceğinin anlatıldığı rivâyet te (İBN MÂCE, 11/Cihad, (II, 929) tenkîd edilmiştir. Nitekim Mizzî, sadece Dâvud b. el-Muhabber kanalıyla gelen bu rivâyet hakkında, “münker” hükmünü vermiştir. Bkz. MİZZÎ, **Tehzîbü’l-Kemâl**, VIII, 448. İbnü’l-Cevzî ise, bu rivâyeti *Mevzûât*’ında zikretmiş, Dâvud b. el-Muhabber’in sened ve metin uyduran bir “vaddâ” olduğunu söylemiştir. Bkz. EBÜ’L-VEFÂ el-HALEBÎ, İbrâhim b. Muhammed b. Sıbd İbnü’l-Acemî, **Keşfu’l-Hasîs**, Beyrut, 1407/1987, I, 114. Zehebî de bu hadisin “uydurma” olduğunu belirtmiştir. Bkz. **Mîzânu’l-İtidâl**, Beyrut, 1995, III, 34. Suyûtî de hadisin “mevzû” olduğunu söylemiş, Davud’un “vaddâ”, diğer râvî Rebi’ b. Sabîh’in “zayıf”, Yezid b. Ebân’ın ise, “metrûk” olduğunu ifâde etmiştir. Bkz. İBN MÂCE, 24/Cihad, 11 (II, 929).

³⁰⁵¹ ATEŞ, S., **Kur’an Ansiklopedisi**, VIII, 503.

³⁰⁵² Enbiyâ, 21/102; Fussilet, 41/31; Kâf, 50/35.

³⁰⁵³ ÖZTÜRK, Mustafa, **Kur’an’ı Kendi Târihinde Okumak**, s. 215, 231. Öztürk, Kur’an’daki tikel Cennet betimlemelerinin doğrudan nüzul döneminin Arap aklına ve zevkine hitap ettiğini söylemektedir. Bkz. “Kur’an’ın ‘Cennet’ Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler”, s. 161.

zevkişelime ters düşen bu tür bilgilerin ciddiye alınır tarafları yoktur.³⁰⁵⁴ *Kur'an-ı Kerim*'de cennet hayatı tasvir edilirken, bu dünyadaki mutluluk vasıtalarıyla ilişkilendirilerek anlatıldığı görülmektedir ki, bu da tabiidir. Zîra, insanların anlamalarını kolaylaştırmak için buna ihtiyaç vardır. Ancak âhiret hayatının daha saf, derin, temiz ve mutluluk verici olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim, âhiret mutluluğunda maddî tatminlerin payı bulunmakla beraber, bunların birinci derecede bir yer işgal etmediği de İslâmî anlayışın özünü oluşturmaktadır.

Ahmed Bîcan, cennete giren kimselere bir tane değil pek çok “hûri” verileceği kanaatinde. O “hûri”lerin miskten, amberden ve kâfurdan yaratıldığına inanmaktadır. Şimdi onun konu ile ilgili olarak *Envâru'l-Âşikîn*'de naklettiği rivâyetleri değerlendirelim.

1. Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Uçmak ehlinin her birine beş yüz hûri vereler. Her birisi bunların, kaçan erlerine muânega eyleseler (kucaklaşsalar), erlerin dünyadaki ömrü kadar boynunda duralar. Ve dahî uçmakta ağaçlar vardır. Budağında gümüşten çangıraklar vardır. Hak Teâlâ Hazretleri, Arş altından bir yel vere, ol ağaçlara dokuna, ağaçlar harekete geeler (sallanalar). Ve ol çangıraklar avaz (ses) vereler. Eğer ol avazdan dünya ehli bir kez işitselerdi, onun zevkinden cemisi beyhuş (bir hoş) olurlardı.”³⁰⁵⁵

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Hûri” bahsinde, hûrileri tanıtırken bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu şekliyle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak bu rivâyetin ilk bölümü ile şu rivâyet arasındaki benzerlik dikkatleri çekmektedir. Abdurrahman b. Sâbit'ten; “*cennet ehlinin bir adam beş yüz hûri, dört bin bakire ve sekiz bin dul ile evlendirilir. Her biri dünyadaki ömrü miktarınca o adamı kucaklarlar*” lafzıyla nakledilen rivâyeti Ebu'ş-Şeyh el-İsfahânî *Azame* adlı eserinde zikretmiştir.³⁰⁵⁶ Aynı lafızla Beyhakî'nin tahrir ettiğini kaydeden Münzirî, bu rivâyetin isnadında ismi bilinmeyen râvî bulunduğunu

³⁰⁵⁴ TOPALOĞLU, B., XVIII, 390.

³⁰⁵⁵ AHMED BÎCÂN, s. 443.

³⁰⁵⁶ EBU'Ş-ŞEYH el-ISFAHÂNÎ, Abdullah b. Muhammed b. Câfer, (369/979), *el-Azame*, (I-V), thk. Rızâullah b. Muhammed İdris el-Mübârekfûrî, Riyad, 1408, III, 1091.

söylemiştir.³⁰⁵⁷ İbn Hacer de rivâyeti Ebu’ş-Şeyh ve Beyhakî’nin tahrir ettiğini belirterek, senede ismi bilinmeyen râvîye dikkatleri çekmiştir.³⁰⁵⁸ Senesinde problem olduğu anlaşılan rivâyetin metni de problemlidir. Zîra bu tarz ifadeler, Hz. Peygamber’in üslûbuyla bağdaşmamaktadır. Onun bu tür mübalağa dolu âfâkî sözler söylemeyeceği bilinmektedir. Diğer taraftan cennetteki hurîlerin ve yeniden diriltilecek cennetlik kadınların zaten bakireler olacakları bilinmektedir.³⁰⁵⁹ Bu rivâyette olduğu gibi, ayrıca “bakirelerden” bahsedilmesine gerek yoktur. Bu durum rivâyetin uydurulmuş olabileceğini akıllarla getirmektedir. Aynı şekilde kocası cenneti hak edememiş dul kadınların birilerine verileceğini ifade eden ve onların tercih imkanını elinden alan bu tarz bir yaklaşımın hangi bakış açılarıyla söylenmiş olabileceğini tahmin etmek hiç te zor değildir. Netice itibarıyla, tahriri yapılan bu rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

2. Peygamber’e (a.s.) sordular ki, Hak Teâlâ Hazretleri Hûri’l-Iyn’i neden yarattı? Peygamber (a.s.) dedi: “Üç nesneden yarattı. Ayaklarından dizine varınca miskten. Dizinden karnına varınca anberden. Ve karnından başına varınca, kafurdan yarattı. Ve kirpiklerin kara nurdan yarattı.” Kâlellâhu Teâlâ ve Tebâreke: (اولئك لهم الخيرات) “Ülâike lehümü’l-hayrât.”^{3060,3061}

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Hûri” bahsinde, hûrilerin neden yaratıldığını anlatmak amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivâyeti Kurtubî, İbn Abbas’tan, *“Allah hûri’l-‘ıyn’i ayak parmaklarından dizine kadar za’ferandan, dizlerinden göğüslerine kadar miskten, göğüslerinden boynuna kadar anberden, boynundan başına kadar kâfurdan yarattı”* lafzıyla tahrir etmiştir.³⁰⁶² Münavî’nin ifadesine

³⁰⁵⁷ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, IV, 296.

³⁰⁵⁸ İBN HACER, *Feth*, VI, 325.

³⁰⁵⁹ Vâkıa, 56/36.

³⁰⁶⁰ Tevbe, 9/88.

³⁰⁶¹ AHMED BÎCÂN, s. 444.

³⁰⁶² KURTÛBÎ, XVII, 206.

göre, aynı rivâyeti İbn Mulakkin (805/1402) Buhârî şerhinde (*et-Tevhîd li Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*) zikretmiştir.³⁰⁶³

Taberânî'nin iki ayrı isnad ile Ebû Ümâme'den tahrir ettiği bir başka rivâyette ise hûri'l-'ıyn'in za'ferândan yaratıldığı ifade edilmektedir.³⁰⁶⁴ Heysemî, Taberânî'nin her iki isnadında da “zayıf” râvîler bulunduğunu kaydetmiştir.³⁰⁶⁵

Netice îtibârıyla, senesinde problem olduğu anlaşılan rivâyetin metni de problemlidir. Zîra bir insanın kendisiyle aynı maddî ve mânevî özellikleri taşıyan, aynı öz ve cevherden yaratılan karşı cins ile huzur ve sükûn bulacağı Kur'an-ı Kerim'in ifadesidir.³⁰⁶⁶ Âhirette de durumun aynı şekilde olması tabî'dir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in “hûrî” tasvirleri bunun apaçık bir delilidir.³⁰⁶⁷ Hal böyleyken, zağferan, misk, amber ve kâfurdan yaratılmış hûrilere gerek olmadığını düşünmekteyiz. Bunlar bir takım kimselerin kendi hayal dünyalarında geliştirdikleri ve Hz. Peygamber'in adını kullanarak ortaya attıkları ifadelerdir. Nitekim başta *Kütüb-i Sitte* müellifleri olmak üzere, Hz. Peygamber'in sözlerini derleyen diğer müelliflerin bu rivâyeti tahrir etmemeleri düşündürücüdür.

Sonuç olarak, tahriri yapılan bu rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

3. Peygamber (a.s.) dedi: “Her Müslüman'ın hayırları vardır. Ve her hayır için uçmakta bir hayme (çadır) vardır. Ve her haymenin içinde, hûri'l-Iyn vardır. Yakutla mercana benzer. Ve her haymenin dört kapısı vardır. Ve her kapıdan, her saatte Hak Teâlâ Hazretlerinden armağanlar ve kerâmetler ve hediyeler gelir.”³⁰⁶⁸

³⁰⁶³ Münâvî'nin ifadesine göre bazı rivâyetlerde: “Hûr-i'l-'ıyn'in meleklere tesbihinden yaratıldığı veya miskten yaratıldığı, bazı rivâyetlerde ise onların bir kısmının za'feran, bir kısmının misk, bir kısmının da meleklere tesbihinden yaratıldığı” zikredilmiştir. Bkz. MÜNÂVÎ, III, 449.

³⁰⁶⁴ TABERÂNÎ, *Kebîr*, VIII, 200; *Evsât*, I, 95.

³⁰⁶⁵ HEYSEMÎ, *Mecma'*, X, 419.

³⁰⁶⁶ Rûm, 30/21. “O'nun işaretlerinden biri de, sizi cezbeden kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda sevgiyi ve şefkati yerleştirmesidir. Bunda, kuşkusuz, düşünen insanlar için dersler vardır.” Ayrıca bkz. A'râf, 7/189; (Kadın ve erkek, her iki cins; bir tek canlıdan türetilmiştir. Bkz. Nisâ, 4/1; Zümer, 39/6).

³⁰⁶⁷ Duhân, 44/54; Tûr, 52/20; Rahman, 55/72-75; Vâkıa, 56/22.

³⁰⁶⁸ AHMED BÎCÂN, s. 444.

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Hûri” bahsinde, cennette bulunan çadırları ve içindeki hûrileri tanıtırken bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Temel hadis kaynaklarında yer almayan rivâyeti benzer bir metinle Münzirî ve İbn Kesîr, İbn Mes’ud’a isnad ederek tahric etmişlerdir.³⁰⁶⁹ Münzirî, İbn Ebi’d-Dünyâ’nın “mevkûf” olarak ta rivâyet ettiğini söylemiştir.³⁰⁷⁰ İbn Kesîr’in, “*otağlar içinde sahiplerine tahsis edilmiş hûriler vardır*”³⁰⁷¹ âyetinin tefsirinde yer verdiği rivâyetin metni şöyledir: “*Her Müslümana ait doğal güzelliklerin olduğu yerler vardır. Ve her bir doğal güzelliğin olduğu yerde de bir çadırı bulunur. Her çadırın dört kapısı vardır. Her gün çadıra daha öncekilere benzemeyen armağan, ikram ve hediyeler gelir. Onlar serkeş değildirler ve gözlerini çevrede gezdirmezler. Ne ağızları pis, ne de koltukları ağır kokar. Onlar hûri’l-‘Iyn’dır. Sanki saklı toy kuşu yavrusu gibi taptazedirler.*” Görüldüğü gibi rivâyet mevkûf olup, Hz. Peygamber’e nispeti de şüphelidir.

4. Nakildir ki, Peygamber (a.s.) dedi: “Uçmakta kızlar vardır. Ona hûri’l-Iyn derler. Kaçan yürüseler, sağında yetmiş bin câriye ve solunda yetmiş bin câriye yürür. Ol hûrilerin her biri derler: ‘Ben ol kişilerimin ki (ol kişilere aitiz), dünyada emr-i bi’l-ma’ruf ve’n-nehyi ani’l-münker ederler idi.’”³⁰⁷²

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Hûri” bahsinde, iyiliği emredip kötülükten men edecek kimselere verilecek hûrileri tanıtırken bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet bu metinle ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

5. Nakildir ki, Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Uçmak ehlinin gâyet ednâsına seksen bin hizmetkar vereler. Ve yetmiş bin hûri vereler. Ve ona bir

³⁰⁶⁹ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, IV, 284; İBN KESÎR, *Tefsîr*, IV, 281.

³⁰⁷⁰ MÜNZİRÎ, *Tergîb*, IV, 284.

³⁰⁷¹ Rahmân, 55/72.

³⁰⁷² AHMED BÎCÂN, s. 444.

kubbe vereler inciden ve yakuttan. Ve bir dahî taç vereler. Eğer ol taçtan yeryüzüne bir inci düşse, meşrik ile mağrib arası nûr ile dopdolu olurdu.”³⁰⁷³

Bîcan, eserinin beşinci bölümde “Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri” bahsinde, cennete en son girecek kimseye verilecek “hûri” ve hizmetkarları tanıtırken bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyetin ilk kısmını Ebû Saîd el-Hudrî’den; Tirmîzî, İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ ve İbn Hıbbân tahric etmişlerdir.³⁰⁷⁴ Ebû Saîd el-Hudrî’nin rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Cennet ehlinden derecesi en düşük olanın seksen bin hizmetçisi ve yetmiş iki zevcesi vardır. Onun için inciden, zebercedden ve yakuttan bir çadır kurulur ki, bu çadırın genişliği Câbiye ile San’a arası kadardır.*” Tahricini yaptığımız ve Tirmîzî’nin “garîb” hükmünü verdiği rivâyette, “*bir taç vereler. Eğer ol taçtan yeryüzüne bir inci düşse, meşrik ile mağrib arası nur ile dopdolu olurdu*” ifadesi yer almamaktadır. Söz konusu rivâyetin *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*’de müellifin tahric ettiği şekliyle yer alması,³⁰⁷⁵ hadisin tasavvuf ehli arasında bu şekilde meşhur olduğu izlenimini vermektedir. Senedinde ve metninde problem olan rivâyetin kıssacıların ve bir takım sûfilerin anlatım tarzlarını yansıttığı görülmektedir. Rivâyette yer alan ölçsüz ve abartılı ifadeler, rivâyetin bu kimseler tarafından uydurulmuş olabileceğini akıllara getirmektedir. Zîra cennette her isteği ışık hızında (belki daha da süratli) bir şekilde yerine getirilebilecek bir mü’min için 80.000 hizmetçiye gerek olmadığını düşünmekteyiz.³⁰⁷⁶ Dünyada iken kral veya padişahlara özenen bazı kimselerin âhirette böyle bir beklenti içinde olmalarını normal karşılamak gerekebilir. Ancak bu tür beklentilerini Hz. Peygamber’in otoritesinin arkasına sığınarak dile getirmeleri doğru değildir. Zîra herkesin hayal

³⁰⁷³ AHMED BÎCÂN, s. 447.

³⁰⁷⁴ TİRMÎZÎ, 36/Cennet, 23 (IV, 690); İBN HANBEL, III, 76; EBÛ YÂ’LÂ, II, 532; İBN HİBBÂN, XVI, 414.

³⁰⁷⁵ GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, (505/1111), *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, (I-IV), trc. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İst, ts., IV, 984-985.

³⁰⁷⁶ Nahl, 16/40; “Biz ne zaman bir şeyin olmasını istesek, ona sadece “Ol!” deriz –ve o (şey hemen) olur.” Ayrıca bkz. Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82. Bu âyetlerden Cennette insanın canının istediği her şeyin hemen yaratılacağı sonucunu çıkartmak mümkün olabilir. Bkz. Fussilet, 41/31; “...Orada canınızın çektiği her şeye sahip olacak ve istediğiniz her şeye kavuşacaksınız.” Ayrıca bkz. Zuhuruf, 43/71; “(Cennette) altın tepsiler ve kadehler ile karşılanacaklar ve canlarının istediği ve hoşlanacağı her şeyi orada bulacaklar...” Bkz. Vâkıa, 56/20-21; “Ve seçebilecekleri her çeşit meyve ve canlarının çekebileceği her çeşit kuş etiyile.”

kurma hakkı vardır. Ancak söylemediği bir şeyi Hz. Peygamber'e isnad etmek te yanlıştır. Sonuç olarak tahrirci yapılan rivâyetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

6. Nakildir ki, Peygamberimiz (a.s.) Hazretlerine sordular ki, ‘Mesâkin-i Tayyibe’ nedir? Peygamberimiz (s.a.v.) dedi. “Adn uçmağında kasırlar vardır. Ve her kasrın içinde yetmiş avlu vardır kızıl yakuttan. Ve her avlunun içinde bir ev vardır yeşil zebercedden. Ve her evin içinde yetmiş taht vardır. Ve her tahtın üzerinde, yetmiş döşek vardır. Ve her biri bir levnde (renkte). Ve her döşegin üzerinde, bir hûri oturur Hûri’l-Iyn’dan. Ve her evde yetmiş mâide (sofra) vardır. Ve her mâidede yetmiş türlü taam vardır. Hak Teâlâ Hazretleri her kişiye, şol resme kuvvet vere ki, bir günde onların cemîsine erişe.” Dediler: ‘Çün yerler ve içerler hiç kazâ-i hâcet ederler mi?’ Peygamber (a.s.) dedi: ‘Uçmakta kaçan hâcet olsa, terlerler ve terleri misk râihası (koku) gibi ola.’”³⁰⁷⁷

Bîcan, eserinin beşinci bölümde “Cennet Ehlinin Mertebeleri ve Yüksek Dereceleri” bahsinde, cennetteki köşklere ve hûrileri tanıtırken bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyeti Ebû Hureyre ve Imrân b. Husayn’dan; Ebu’ş-Şeyh el-İsfahânî, Bezzâr ve Taberânî tahrir etmiştir.³⁰⁷⁸ Bezzâr’ın İbrahim b. el-Müstemir, Ebû Hemmâm Muhammed, Cîsr b. Ferkad, Yahya b. Saîd b. Ehî’l-Hasan, el-Hasan isnadıyla tahrir ettiği rivâyete göre el-Hasan şöyle demiştir: “*Imran b. Husayn ve Ebû Hureyre’ye mülâkî oldum ve onlara ‘Adn cennetlerindeki güzel meskenler (Mesâkin-i Tayyibe)’³⁰⁷⁹ âyetinin tefsirini sordum. ‘Biz de Rasûlullah’a sorduk şöyle buyurdu’ dediler: “Cennette inciden kasırlar (saraylar) vardır. Ve her kasrın içinde yeşil zümrüitten yetmiş bin³⁰⁸⁰ avlu vardır. Ondaki her evde yetmiş taht vardır. Her tahtın üzerinde, her bir renkte yetmiş yatak vardır. Her yatağın üzerinde, bir kadın oturur Hûri’l-Iyn’dan. Her evde yetmiş sofradır. Ve her sofrada yetmiş türlü*

³⁰⁷⁷ AHMED BÎCÂN, s. 449.

³⁰⁷⁸ Ebu’ş-Şeyh el-ISFAHÂNÎ, *el-Azame*, III, 116-118; BEZZÂR, IX, 43-44; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XVIII, 160; *Evsât*, V, 120. (Taberânî, *Evsât*’ında rivâyeti ihtisar etmiştir).

³⁰⁷⁹ Tevbe, 9/72; Sâff, 61/12.

³⁰⁸⁰ Ebu’ş-Şeyh ve Taberânî’nin rivâyetinde “yetmiş avlu” şeklindedir.

(yiyecek) vardır. Her evde yetmiş hizmetçi vardır. Her kişiye, bir günde onların hepsine erişecek kuvvet verilir.” Bezzâr, rivâyetle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “Ebû Hureyre ve Imran b. Husayn dışında Hz. Peygamberden bu lafızla rivâyet eden hiç kimseyi bilmiyoruz. O ikisinin de bunun dışında böyle bir tarikle rivâyetleri olduğunu bilmiyoruz. İsnadındaki Cısr b. Ferkad “leyyinü’l-hadîs”tir. Hasan’ın ise Ebû Hureyre’den sema’ı sahih değildir.”³⁰⁸¹ Rivâyeti tenkîdsiz tahrir eden Münzirî, Beyhakî’nin de benzer bir rivâyeti tahrir ettiğini söylemekle yetinmiştir.³⁰⁸² Diğer taraftan Heysemî, Cısr b. Ferkad’ın “zayıf” olduğunu, diğer ricalinin ise “sika” olduğunu belirtmiştir.³⁰⁸³ Söz konusu rivâyetlerde “Çün yerler ve içerler hiç kaza-i hacet ederler mi?...” sorusu ve cevabı yer almamaktadır.

Netice îtibârıyla, senedinde problemler olduğu anlaşılan rivâyetin metninde de ölçüsüz ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca rivâyette anlatılanların Hz. Peygamber’in üslûbuyla bağdaşmadığı da anlaşılmaktadır. Bu itibarla, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin de tahrir etmediği rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

7. Peygamber (s.a.v.) dedi: “Eğer uçmak avratlarından birisini yere indirselers idi. Yer ile gök arası dopdolu nur olurdu.” Kâlellahu Teala: (و إذا رايت و اذا رايت) “Ve izâ raeyte semme raeyte naîmen ve mülken kebîrâ.”^{3084,3085}

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Cennet Ehlinin Nimetleri” bahsinde, hûrilerin özelliklerinden bahsederken bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyeti “...Cennet ehlinde bir kadın, yeryüzündeki insanlara görünecek olsa, dünya ve içindekileri aydınlatır, yer ile gök arasını güzel kokuyla doldururdu. Onun başındaki örtü ise dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır ” lafzı ile Enes b. Mâlik’ten; Buhârî, Tirmîzî, İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ, İbn Hıbbân ve Taberânî tahrir

³⁰⁸¹ BEZZÂR, IX, 43-44.

³⁰⁸² MÜNZİRÎ, *Tergîb*, IV, 285.

³⁰⁸³ HEYSEMÎ, *Mecma’*, VII, 30-31; X, 420.

³⁰⁸⁴ *İnsân*, 76/20.

³⁰⁸⁵ AHMED BÎCÂN, s. 455.

etmişlerdir.³⁰⁸⁶ Tirmîzî rivâyete “sahih” hükmünü vermiştir. Heysemî de, Taberânî'nin rivâyetini vererek isnadının “ceyyid” olduğunu söylemiştir.³⁰⁸⁷ Netice olarak hürilerin güzellikleri tasvir etmek, mü'min ve mü'mineleri cennet nimetlerine özendirmek maksadıyla Hz. Peygamber'in bu tarz ifadeler kullanması mümkündür. Dolayısıyla rivâyetin hasen olduğu anlaşılmaktadır.

Şimdi “a'râf ehli” hakkında kısa bilgiler verdikten sonra konu ile ilgili tek rivâyeti değerlendirelim.

II. A'RÂF EHLİ

(الاعراف) “A'râf” kelimesi, (عرف) “urf” sözcüğünün çoğuludur. “Urf” ise, “tanıma, bilme, tasdik etme, basîret, ferâset, eğriyi doğrudan ayırt etme, muhakeme, idrak, sezîş”, “yerden yüksekte olan her şey, bir şeyin bir nesnenin en üstte, en yukarıda olan ve en çok göze çarpan bölümü, yüksekçe yer”, “dağ ve tepenin en yüksek kısmı” gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim, horozun “urf”unun onun ibiği, atınkinin ise, yelesi olduğu ifâde edilmektedir. “A'râf” ise, cennet ile cehennemi birbirinden ayıran bölgedeki sûrun yüksek kısmının adıdır.³⁰⁸⁸ Ayrıca “a'râf”, “şerefli bir mekan” mânâsına da kullanılmaktadır.³⁰⁸⁹ Bir sûreye de ismini veren “a'râf” terimi, *Kur'an-ı Kerim* 'de sadece iki yerde geçmektedir.³⁰⁹⁰

(اصحاب الاعراف) “Ashâbü'l-a'râf”tan kimlerin kastedildiği konusunda da çok farklı görüşler bulunmaktadır. Nitekim, bu görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

- a. İyi ve kötü amelleri eşit olan mü'minler;³⁰⁹¹
- b. Dünya hayatında bilgi ve irfan sahibi olan, eğriyi ve doğruyu taşıdıkları işâretlerden ayırt edebilen, ama bu ikisi arasında kesin tavır ve tercihlerini ortaya

³⁰⁸⁶ BUHÂRÎ, 56/Cihad, 6 (III, 203); 81/Rikâk, 51 (VII, 203-204); TİRMÎZÎ, 20/Fedâilü'l-Cihâd, 17 (IV, 181-182); İBN HANBEL, III, 147; 263; EBÛ YÂ'LÂ, VI, 411; İBN HİBBÂN, XVI, 411, 412; TABERÂNÎ, *Evsât*, III, 281.

³⁰⁸⁷ HEYSEMÎ, *Mecma'*, X, 418.

³⁰⁸⁸ İBN MANZUR, IX, 242-243; RÂĞİB, s. 496-497; KURTÛBÎ, VII, 211; İBN KESÎR, II, 22.

³⁰⁸⁹ KURTÛBÎ, VII, 211.

³⁰⁹⁰ A'râf, 7/46, 48.

³⁰⁹¹ TABERÎ, *Câmiu'l-Beyan*, Beyrut, 1995, VIII, 250-259; İBN HAZM ez-ZÂHIRÎ, *el-Fasl*, IV, 81; İBN KESÎR, II, 22-23; YAZIR, III, 2167; YILDIRIM, Suat, *Kur'an-ı Hakim*, s. 155; DÖNDÜREN, H., *İnsanlığa Son Çağrı*, I, 278, A'râf, 7/46, 45, no'lu dipnot; YAVUZ, Yusuf Şevki, “A'râf”, *DİA*, III, 259; ÇELEBÎ, İ, *İslâm'da İnanç Esasları*, s. 318.

koymayan, kayıtsız, ilgisiz ya da çekimsiz kalıp, ne cennete ne de cehenneme müstehak olabilenler,³⁰⁹²

c. Âhirette mü'minlerle kâfirleri simalarından bilecek meleklerle, cennet ve cehennemlikleri birbirinden ayırarak haklarında şehâdetinde bulunacak olan peygamberler ve şehidler gibi yüksek şahsiyetler;³⁰⁹³

d. Cennet veya cehenneme girmeyi gerektirecek durumda olmayanlar; (herhangi bir peygamberin tebliğini duymadan ölen fetret dönemini insanları, müşriklerin bulûğ çağına girmeden önce ölen çocukları ve gayr-i meşrû evlilikten doğan çocuklar).³⁰⁹⁴

“Ashâbü'l-a'râf” ile ilgili zikredilen bu kanaatlerden en iknâ edici olanı, Beydâvî ve Kurtûbî'nin de katıldığı görüştür. Zîra, kıyâmet gününün o korkunç atmosferi içerisinde, yüksekçe bir mevki'de oturarak, sırat köprüsünden geçenleri, cennete ve cehenneme gidenleri seyretme şerefının, peygamberlere ve şâhitlere (melekler, şehidler, siddîklar ve sâlihler) verilmiş olması gâyet tabiidir. Zaten âyetlerde de bu duruma işâret edilmektedir. Nitekim bu kimselerin, cennete girecek olanları sîmâlarından tanıdıkları zaman, birazdan onlar gibi cennete girmeyi gönülden isteyerek,³⁰⁹⁵ bu kimseleri kutlamaları ve selamlamaları, arkasından da cehennemliklere doğru baktıklarında, “*bizi şu zâlimlerin arasına katma!*” diye Allah'a içtenlikle ve kendi hallerine şükrederek dua etmeleri, sonra da o günahkarlara: “*Mal mülk biriktirmeniz ve böbürlenip kibirlenmeniz size ne fayda sağladı? Bir zamanlar haklarında “Allah rahmetini asla böylelerine ulaştırmaz” diye kestirip attığımız kimselerin şimdi ne yüce makamda olduğunu anladınız*

³⁰⁹² ESED, M., s. 280, A'râf, 7/46, 37 no'lu dipnot.

³⁰⁹³ KURTUBÎ, VII, 214. Kurtûbî, “melekler veya nebîler” olduğunu ifade etmektedir. KÂDİ BEYDÂVÎ, II, 342. ATEŞ, S., **Çağdaş Tefsir**, III, 343. Ateş, bu kişilerin peygamberler ve melekler olduğunu, çünkü cennetlikler ve cehennemlikler hakkında hüküm belirtebildiklerini, takdir ve tekdir yetkisine sahip olduklarını söylemektedir. Ayrıca bkz. ATEŞ, S., **Kur'an Ansiklopedisi**, III, 151-152, XXV, 363-364. Topaloğlu da açıkça zikretmese de, “a'râf ehli” ile kastedilenlerin melekler, peygamberler ve şehidler olduğu kanaatindedir. Bkz. TOPALOĞLU, Bekir, “Kıyâmet”, **DİA**, XXV, 521, İst., 2002.

³⁰⁹⁴ YAVUZ, Yusuf Şevki, “A'râf”, **DİA**, III, 259.

³⁰⁹⁵ Kanaatimizce bu tamamen insânî bir duygudur. Tabir câizse protokolden cennetlikleri seyrederken içlerinden onlar gibi cennete girmeyi geçirmeleri gâyet normaldir. O konumda yer alan birilerinin böyle bir arzu taşımalarında yadırganacak bir yön bulunmamaktadır. Dolayısıyla Allah Teâlâ, bu âyette onların ruh hâlini ve ne kadar samîmî bir şekilde bunu arzuladıklarını bize anlatmaktadır.

mi?”³⁰⁹⁶ diye sormaları, onların üstün konumları hakkında yeteri kadar bilgi vermektedir. Zîra bu sözleri ancak kulluk görevini eksiksiz yapan, kendine güvenen, son derece haklı konumda olan ve muhakeme yeteneği sağlam birilerinin söylemesinin mümkün olduğunu düşünmekteyiz. Yoksa cennet ile cehennem arasında kalmış, âkıbeti belli olmayan, cennete girip giremeyeceğinden endişe eden birilerinin bu sözleri söyleyebilmesi ve her iki tarafa da bu şekilde seslenebilmesi çok zor görünmektedir.

Ahmed Bîcan “a’râf ehli” ile kastedilenlerin anne ve babalarına isyan edip onlardan habersiz savaşa giden, orada şehid olan ve böylece cehennemden kurtulan, ama izinsiz gittikleri için cennete de giremeyen, günahı ve sevabı eşit olan ve gayr-i meşrû evlilikten doğan kimseler olduğu kanaatindeyiz. Konunun detaylarını ilgili kaynaklara havale ederek şimdi de *Envâru’l-Âşikîn*’de yer alan rivâyeti değerlendirelim.

1. Peygamber (s.a.v.) dedi: “Onlar (A’râf ehli) atalarına ve analarına âsî oldular. Ondan gazâyâ vardılar, onlardan izinsiz. Gazâda şehid oldular. Şehid oldukları için tamûdan halas oldular. Ve atalarına ve analarına âsî oldukları için, uçmaktan men oldular. Pes ol yerde kaldılar.”³⁰⁹⁷

Müellif eserinin beşinci bölümünde “A’râf Ehli” bahsinde, konu ile ilgili âyet-i kerimeyi verdikten sonra bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Taberî, rivâyeti bu şekliyle, Müsennâ, Abdullah b. Sâlih, Leys, Hâlid, Şurahbil b. Sâid ve Yahya b. Şibl kanalıyla *Tefsîr*’inde zikretmiştir.³⁰⁹⁸ Rivâyete benzer lafızlarla Beydâvî, Kurtûbî ve İbn Kesîr de *Tefsîr*’lerinde yer vermişlerdir.³⁰⁹⁹ Taberânî ise, Ebû Said el-Hudrî’den, “*babalarına âsi oldukları için cennet ve cehennem arasında kalan kimselerden bahseden*” benzer rivâyetleri her iki eserinde de tahric etmiştir.³¹⁰⁰ Heysemî, Taberânî’nin tahric ettiği bu rivâyetlerin tamamının

³⁰⁹⁶ A’râf, 7/46-49.

³⁰⁹⁷ AHMED BÎCAN, s. 433.

³⁰⁹⁸ TABERÎ, *Tefsîru’t-Taberî*, (I-XXX), Beyrut, 1405, VIII, 192.

³⁰⁹⁹ BEYDÂVÎ, II, 341; KURTÛBÎ, *Tefsîr*, Kâhire, 1372, VII, 212; İBN KESÎR, *Tefsîr*, Beyrut, 1401, II, 207.

³¹⁰⁰ TABERÂNÎ, *Evsât*, III, 249, V, 51; *Sağîr*, I, 398.

senedinde yer alan Muhammed b. Muhalled er-Rağyîni'nin “zayıf” olduğunu söylemiştir.³¹⁰¹

Netice îtibârıyla, günahı ve sevabı eşit olan kimseler olabileceği düşüncesinden hareketle yürütülen akıl sonucu ulaşıldığı intibamı veren ve anne-babaya verilen değeri göstermek amacıyla ortaya konulma ihtimali çok yüksek olan bu rivâyete *Kütüb-i Sitte* dışındaki kaynaklarda rastlanılmış olması düşündürücüdür. Ayrıca söz konusu rivâyetin râvîsinin tenkîde uğraması ve bir kısım zayıf ve uydurma rivâyetleri de bünyesinde barındıran bazı tefsirlerde bulunması da dikkat çekicidir. Rivâyette bahsedilen bu kimselerin a'râf ehlinde olmaları ve orada kalmaları da Kur'an'ın ortaya koyduğu verilere göre mümkün gözükmemektedir. Zîra “a'râf ehli” konusunda ortaya koyduğumuz tespitlerle bu rivâyette zikredilen bilgilerin çeliştiği görülmektedir. Dolayısıyla tahricini yaptığımız rivâyetin uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

III. CEHENNEM TASVİRLERİ

Cehennem'in “*derin kuyu, hayırsız, uğursuz*” anlamlarına gelen Arapça asıllı bir kelime olduğunu ileri sürenler olmuşsa da dilcilerin bu konuda tereddüt ettikleri görülmektedir.³¹⁰² Râgıb el-İsfahânî, onun Farsça bir kelime olup, Arapça'laştığını ifâde etmektedir.³¹⁰³ Grekçe'de “geenna”, Latince'de “gehenna” olarak kullanılan kelimenin aslı, büyük ihtimalle İbrânice “ge-Hinnom”dan (Hinnom vadisi) gelmektedir. Nitekim bu isim, “gé ben Hinnom” (Hinnom oğlu vadisi), “gé bené Hinnom” (Hinnom oğulları vadisi) ve “gé Hinnom” şeklinde Ahd-i Atik'de³¹⁰⁴ geçmektedir.³¹⁰⁵

Ölümden sonraki hayatla ilgili inançların hemen her dinde mevcut olduğu ve kötü davranışların cezalandırıldığı görülmektedir. Nitekim Mecûsîlik'te, inanmayan kişinin ruhu Sinvat Köprüsü'nden geçemeyip cehennemin derinliklerine düşmektedir. Karanlık, ıstırap ve gürültüyle dolu bu yer altı dünyasında kötülerin

³¹⁰¹ HEYSEMÎ, *Mecma'*, VII, 23.

³¹⁰² İBN MANZUR, XII, 112. Ayrıca bkz. İZUTSU, s. 82.

³¹⁰³ RÂGİB, s. 143.

³¹⁰⁴ Yeşu, 15/8, s. 230-231, 18/16, s. 234; II. Krallar, 23/10, s. 395; II. Tarihler, 28/3, s. 453, 33/6, s. 460; Nehemya, 11/30, s. 488; Yeremya, 7/31-32, s. 731-732, 19/2, 6, s. 742, 32/35, s. 757.

³¹⁰⁵ HARMAN, Ö. Faruk, “Cehennem” *DİA*, VII, 225, İst., 1993.

gıdası pislikten ibarettir. Hinduizm’de cehennem bir nevi arınma yeridir. Kişi burada cezasını çektikten sonra, arınmış olarak yeniden yeryüzüne dönecektir. Budizm’de ise, yedi cehennem inancı mevcut olup, yeryüzünün altındaki bu cehennemlerde kötü davranışlarda bulunanlar uzun süre çok çeşitli işkencelere maruz kalacaklardır. Burada ne alevler sönecek, ne de acılar denecektir. Yahûdîlik’te ölüm hadisesi ilk insanın hatası ile irtibatlandırılmakta,³¹⁰⁶ ölüm sonrası hayat ise, “ölüler diyarı” anlamına gelen “şeo” kelimesi ifâde edilmektedir. Bütün ölümler için müşterek bir ikamet yeri olan “şeo”de iyiler mükafat, kötüler ise azap ve işkence göreceklerdir.³¹⁰⁷ Hıristiyanlık’ta ise cehennem, Yahûdî inancında olduğu gibi, “şeo”ün kötülere tahsis edilen kısmıdır. Hz. İsa çarmıha gerildikten sonra “şeo”e inerek, iyileri oradan almış ve semaya çıkartmıştır. Cehennem ise artık semada olamayan ölümlerin bir ikamet yeri olmuştur. “Şeo”den cehennem,³¹⁰⁸ cehennem ateşi,³¹⁰⁹ fırın ateşi,³¹¹⁰ ebedî ateş,³¹¹¹ sönmez ateş,³¹¹² karanlıklar ve ceza yeri,³¹¹³ uçurum,³¹¹⁴ kükürt ve ateş gölü³¹¹⁵ şeklinde söz edilmekte olup, buradaki azabın ebedî³¹¹⁶ olacağı ifâde edilmektedir.³¹¹⁷

Kur’an-ı Kerim’de ise 77 yerde geçmekte olan³¹¹⁸ cehennemle,³¹¹⁹ inkarcıların ve günahkarların azap görecekleri yer anlatılmaktadır. Bu âyetlerin 51 Mekki, 26’sı ise Medeni sûrelerde bulunmaktadır. Hadislerde ise, *Kur’an-ı Kerim*’deki anlamına paralel olarak kullanıldığı görülmektedir. *Kur’an-ı Kerim*’de

³¹⁰⁶ Tekvin, 2/17, s. 2, 3/19, s. 3.

³¹⁰⁷ HARMAN, VII, 225-226.

³¹⁰⁸ Matta, 5/29-30, s. 5.

³¹⁰⁹ Matta, 5/22, s. 5.

³¹¹⁰ Matta, 13/42, 50, s. 15.

³¹¹¹ Matta, 18/8, s. 20, 25/41, s. 29.

³¹¹² Markos, 9/43, s. 46; Luka, 16/19-31, s. 79.

³¹¹³ Matta, 8/12, s. 8, 22/13, s. 25, 25/30, s. 29.

³¹¹⁴ Luka, 8/33, s. 68.

³¹¹⁵ Vahiy, 9/17, s. 264, 19/10, s. 272, 21/8, s. 273.

³¹¹⁶ Matta, 18/8, s. 20; 25/41, s. 29; Yuhada’nın Mektubu, 7, s. 256; Vahiy, 19/3, s. 271.

³¹¹⁷ HARMAN, VII, 226.

³¹¹⁸ ABDULBÂKÎ, M. FUAD, *Mu’cemü’l-Müfehres*, s. 184-185.

³¹¹⁹ Cehennem, yedili tasnif sisteminde azabı en hafif ve en üstte olan tabakadır. Bir kısım İslâm âlimine göre, burası günahkar mü’minlerin azap yeri olacaktır. Bunların azabının sona ermesiyle de boş kalacaktır. Bu durumda cehennem kelimesinin genel olarak âhirette azap yerinin bütününe, özel olarak ise en üst tabakasını adı olduğu görülmektedir. Bkz. TOPALOĞLU, Bekir, “Cehennem”, *DİA*, VII, 228.

cehennemi ifâde etmek üzere, “cahîm”, “hâviye”, “hutâme”, “lezâ”, “saîr” ve “sakar” gibi isimler kullanılmakla beraber cehennemi anlatan başka kelime ve terkiplerde mevcuttur. Dolayısıyla *Kur’an-ı Kerim*’de cehennemle ilgili isimlerin hemen hepsinin, uhrevî cezaların en yaygını olacağı anlaşılan ateşe ve buna ait çok çeşitli etkilere işâret etmektedir.

Kur’an-ı Kerim ve hadislerdeki cehennem tasvirlerinin oldukça zengin olduğu görülmektedir. Ancak bazı İslâm âlimlerinin, geniş halk kitlelerini etkilemek amacıyla bu tasvirlerle zaman zaman kendilerine has pedagojik anlayış ve metotlar çerçevesinde mübalağalı üslûp ve ifâdelerle katkılarda buldukları ve doğruluğu belgelenemeyen bazı haberler naklettikleri de görülmektedir.³¹²⁰

Naslarda hakim olan temaya göre insan ile Allah arasındaki aslî münasebet sevgi ve rahmete dayanmaktadır. Asıl olan kulun itaat etmesi, Allah’ın da dünya ve âhirette onu mükafatlandırmasıdır. Ceza ise esas unsur değil, kötülüklerin önlenmesi için bir tedbirdir. En büyük ödül; Allah’ın rızası ile beraber cennette sonsuz bir hayat,³¹²¹ en büyük ceza ise; Allah’ın rahmetinden uzak kalarak ıstıraba ve yok oluşa mahkum olmaktır.³¹²²

Ahmed Bîcan cehennemin halen mevcut olduğuna, kâfirlerin ebediyen orada kalacaklarına, günahkar mü’minlerin ise cezalarını tamamlamalarının arkasından cehennemden çıkacaklarına inanmaktadır. Şimdi konuyla ilgili *Envâru’l-Âşikîn*’de geçen rivâyetleri değerlendirelim.

1. Ebû Hureyre (r.a.) nakleder. Peygamberimiz (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Yeryüzündeki od (ateş), tamû odununun yetmiş bölükte bir bölümüdür.” Dediler: ‘Yâ Rasûlellah! Bu kadar yetmez miydi?’ Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: ‘Kâfirlere katı azap olmak içindir. Zebânîler tamûyu bin sene yaktılar, ak oldu. Ve bin dahî yaktılar, kızıl oldu. Ve bin dahî yaktılar, siyah oldu. Şimdiki halde siyahtır.’³¹²³ Ahmed Bîcan’ın naklettiği diğer rivâyet ise şöyledir. (نارکم هذه جزء من (سبعين جزءاً من نار جهنم) “Nâruküm hâzihi, cüz’ün min seb’îne cüz’en min nâr-i

³¹²⁰ TOPALOĞLU, Bekir, “Cehennem”, *DİA*, VII, 228; ÇELEBİ, İ, *İslâm’da İnanç Esasları*, s. 310.

³¹²¹ Âl-i İmrân, 3/162-163; Tevbe, 9/72. Ayrıca bkz. Mâide, 5/80; Muhammed, 47/28.

³¹²² FAZLUR RAHMAN, *Ana Konularıyla Kur’an*, Çev. A. Açıkgenç, Ank. Okulu Yay., Ank., 2000, s.176.

³¹²³ AHMED BÎCÂN, s. 24.

cehennem.” Yani, Rasûlü Ekrem buyurdu ki: “Sizin odunuz cehennem odundan, yetmiş bölüğünden bir bölüğüdür.”³¹²⁴

Müellif, Ebû Hureyre'den naklettiği rivâyeti eserinin birinci bölümünde “Gökler ve Gök Ehli” bahsinde, diğerini ise dördüncü bölümünde “Cehennem ve Derekeleri” bahsinde cehennemi tanıtırken nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyet, “*sizin ateşiniz cehennem ateşinin yetmişte biridir*” lafzında ortak olmak üzere Ebû Hureyre,³¹²⁵ Ebû Saîd el-Hudrî³¹²⁶ ve Enes b. Mâlik'ten³¹²⁷ tahric edilmiştir. Buhârî, Müslim, Tirmîzî, İmâm-ı Mâlik, İbn Hanbel ve İbn Hıbbân'ın tahric ettiği Ebû Hureyre rivâyeti şu şekildedir: “Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “*Sizin yaktığınız ateş, cehennem ateşinin yetmişte biridir.*” *Ashab: ‘Vallâhi bu ateş zaten yeterdi’ dediler. Rasûlullah: ‘Dünya ateşine atmış dokuz kat ilâve kılındı. Her biri onun sıcaklığındadır (Her bir katın harâreti, dünya ateşinin mislidir)’ buyurmuşlardır.*”³¹²⁸ Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. Dârimî'nin Ebû Hureyre rivâyeti, “*sizin şu ateşiniz, cehennem ateşinin yetmişte biridir*”den ibaret iken,³¹²⁹ İbn Hanbel ve İbn Hıbbân, diğer Ebû Hureyre rivâyetini; “*sizin şu ateşiniz, cehennem ateşinin yetmişte biridir. O iki kere denize daldırılmıştır. Eğer böyle olmasaydı, bu dünya ateşinden hiçbir kimsenin faydalanması mümkün olmazdı*” lafzıyla sevk etmişlerdir.³¹³⁰

Ebû Saîd el-Hudrî'den ise; “*sizin şu ateşiniz, cehennem ateşinin yetmişte biridir. Her biri onun sıcaklığındadır*” metniyle rivâyet edilmiştir. Tirmîzî bu rivâyete “hasen-garîb” hükmünü vermiştir.³¹³¹

³¹²⁴ AHMED BÎCÂN, s. 415.

³¹²⁵ BUHÂRÎ, 59/Bed'ü'l-Halk, 10 (IV, 90); MÜSLİM, 51/Cennet, 12 (III, 2184); TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 7 (IV, 709-710); MÂLİK, 57/Cehennem, 1 (II, 994); DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 120 (II, 644); İBN HANBEL, II, 244, 478; İBN HİBBÂN, XVI, 503, 504.

³¹²⁶ TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 7 (IV, 710); EBÛ YÂ'LÂ, II, 493.

³¹²⁷ İBN MÂCE, 37/Zühd, 38 (II, 1444).

³¹²⁸ BUHÂRÎ, 59/Bed'ü'l-Halk, 10 (IV, 90); Benzer ifadelerle bkz. MÜSLİM, 36/Cennet, 12 (III, 2184); TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 7 (IV, 709-710); MÂLİK, 57/Cehennem, 1 (II, 994); İBN HANBEL, II, 478; İBN HİBBÂN, XVI, 503.

³¹²⁹ DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 120 (II, 644).

³¹³⁰ İBN HANBEL, II, 244; İBN HİBBÂN, XVI, 504.

³¹³¹ TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 7 (IV, 710).

Cehennem ateşinin bin yıl yakıldığına dair rivâyeti ise, “*cehennem ateşi bin yıl yakıldı da sonunda kıpkırmızı oldu. Bin yıl daha yakıldı, sonunda beyazlaştı. Sonra bin yıl daha yakıldı, nihâyet siyahlaştı. Şimdi o siyah ve karanlıktır*” lafzı ile Ebû Hureyre’den; Tirmîzî, İbn Mâce ve İbn Ebî Şeybe tahrir etmişlerdir.³¹³²

Tirmîzî, rivâyetin; Süveyd, Abdullah b. el-Mübarek, Şerîk, Âsım, Ebû Sâlih veya bir başkası tarafından Ebû Hureyre’den “merfû” değil “mevkûf” olarak rivâyet edildiğini, en sahih olanın da bu olduğunu söylemiştir. Nitekim İbn Ebî Şeybe rivâyeti, Yahya b. Ebî Bükeyr, Şerîk, Âsım, Ebû Sâlih ve Ebû Hureyre isnadı ile³¹³³ “mevkûf” olarak tahrir etmiştir.

Tahririni yaptığımız rivâyetlerin tamamının sahih olduğu anlaşılmaktadır.

2. Nakildir ki, Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Ya Cebrâil! Odu bana vasf eyle. Cebrâil (a.s.) dedi: ‘Ya Muhammed! Cehennem karanlık yerdir. Ve içi dolu oddur. Eğer bir zerre ol oddan dünyaya zâhir olaydı, yeryüzünü yakardı. Eğe tamû kaftanlarından birisin çıkarsalar, yer ile gök arasında asakoysalar, onun yaramaz (kötü) kokusundan, cemîi halk helâk olurdu. Eğer zebânîlerden birisi âşîkar olmuş olaydı, cemîi halk onun heybetinden helâk olurdu.’ Peygamberimiz Cebrâil’den (a.s.) çün bu sözü işitti, ağladı. Cebrâil (a.s.) dahî bile ağladı. Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: ‘Ya Cebrâil, sen niçin ağlarsın? Hud (zaten) günah işlemezsin.’ Cebrâil (a.s.) dedi: ‘Ya Muhammed hud (işte o yüzden zaten) Tanrı’nın mekrinden emin olmazam, azabından korkarım.’”³¹³⁴ Bîcan’ın naklettiği diğer rivâyet ise şöyledir: “Peygamber (a.s.) dedi: “Ya Cebrâil! Bana tamûyu vasf eyle. Cebrâil (a.s.) dedi: ‘Ya Rasûlellah! Hak Teâlâ Hazretleri bin yıl yaktı tamûyu yarattı. Ve bin yıl yaktı, kızıl oldu. Ve bin yıl dahî yaktı, ak oldu. Ve bin yıl dahî yaktı, kapkara oldu. Eğer od ehlinin bir kaftanın yeryüzüne bıraksalar, ebedî cemii halkı helak eder idi. Peygamber (a.s.) onu işidicek (işitince) ağladı. Cebrâil (a.s.) bile ağladı. Rasûl (a.s.) dedi: ‘Ya Cebrâil! Sen niçin ağlarsın? Sen hud Rûhu’l-Emin’sin.’ Cebrâil (a.s.) dedi:

³¹³² TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 8 (IV, 710-711); İBN MÂCE, 37/Zühd, 38 (II, 1445); İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 54.

³¹³³ İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 54.

³¹³⁴ AHMED BÎCÂN, s. 415.

‘Ya Rasûlellah! Korkarım ki, Hârut ve Mârut gibi müptelâ olam, deyü ağlarım dedi.’”³¹³⁵

Müellif ilk rivâyeti eserinin dördüncü bölümünde “Cehennem ve Derekeleri” bahsinde, diğerini ise ikinci bölümünde “Kudsî Hadisler” bahsinde cehennemi tanıtmak maksadıyla zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyetlerin her ikisi de bu lafızla ulaşabildiğimiz temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak; “*Ateş (cehennem) simsiyahtır. Onun alev ve korları aydınlanmaz*” sözü Selman-ı Fârisî’ye isnad edilmektedir.³¹³⁶

Senedleri tespit edilemeyen her iki rivâyetin, metninde de ciddî problemler bulunmaktadır. Şöyle ki; Cebrâil’e Tanrı’nın mekrinden emin olmadığı söylettirilirken yanlış bir Tanrı tasavvuru ortaya konulmaktadır. Zîra meleklerin böyle bir endişeye kapılmalarına gerek yoktur. Çünkü Allah, mülkünde kuralsız tasarruflarda bulunan bir Yaratıcı değildir. Allah’ı doğru tanıyamayan kimselerin uydurduğu ve başkalarına da ağlatarak kabul ettirdiği bu rivâyetin, İsrâiliyyât kabilinden bir haber olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Hârût ve Mârût’un iki melek olmadığını, sihri bilen iki insan (iki melik) olduğunu ifade edenler bulunmaktadır.³¹³⁷ Zîra gayb âleminde yaşayan meleklerin imtihanla mükellef olmadıkları bilinmektedir. Çünkü Kur’an ve Sünnet bunu haber vermektedir. Kötülük yapabilme imkanlarından mahrum olan meleklerin dünyaya gönderilmek suretiyle bile olsa sınanmalarına gerek yoktur.³¹³⁸ Çünkü Allah’ın böyle bir şeyi yapmasına ihtiyaç yoktur. Bu itibarla rivâyette Cebrâil’e söylettirilen “Hârut ve Mârut gibi imtihan olma” anlayışının doğru olmadığını düşünmekteyiz.

³¹³⁵ AHMED BÎCÂN, s. 234-235.

³¹³⁶ İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 48. Ayrıca bkz. İBN KESİR, *Tefsîr*, III, 214.

³¹³⁷ RÂZÎ, *Tefsîru’l-Kebîr*, III, 198. Râzî, kıraat imamlarının çoğunluğunun bu kelimeyi “melekeyn” (iki melek) şeklinde okuduklarını, ama İbn Abbas, Hasan Basrî, ve Dahhâk’ın “melikeyn” (iki kral) şeklinde kıraat ettiklerini söylemektedir. Ayrıca bkz. ESED, M., Bakara, 2/102, 83 no’lu dipnot; Esed ise, İbn Abbâs’ın, Hârût ve Mârût’un Bâbil’de sihir ile uğraşan iki kişi olduklarını söylediğini kaydetmiştir. (REŞİD RIZÂ, *Menâr*, I, 402). Diğer taraftan Bâbil’in eski zamanlardan beri efsânevî Hârût ve Mârût kişilikleri ile sembolize edilen sihir sanatının ana yurdu olarak ünlendiği de ifade edilmektedir. Dolayısıyla Kur’an’ın her türlü sihir ve göz boyama teşebbüsünü ve genel olarak her türlü esrârengiz ilimlerle uğraşmayı kınamak amacıyla işaret ettiği efsânenin bu olduğu anlaşılmaktadır.

³¹³⁸ RÂZÎ, III, 199-200.

Bununla birlikte Bîcan'ın naklettiği ikinci rivâyette yer alan “*Hak Teâlâ Hazretleri bin yıl yaktı tamûyu yarattı. Ve bin yıl yaktı, kızıl oldu. Ve bin yıl dahî yaktı, ak oldu. Ve bin yıl dahî yaktı, kapkara oldu*” şeklindeki kısmının daha önce yaptığımız değerlendirmesinde Cebrâil ile Hz. Peygamber arasında geçen herhangi bir mükâlemeden bahsedilmediği görülmüştür. Dolayısıyla Hz. Peygamber ile Cebrâil'in ağlaştıklarından bahseden bu rivâyetlerin insanların duygularını istismar etmek ve sözlerinin tesirini artırmak isteyen bazı kıssacılar tarafından uydurulup Hz. Peygamber'e isnad edilmesi mümkündür. Zira duygusal ağırlıklı konuşmaların insanları nasıl etkilediğini en iyi bilenler kıssacılarıdır. Bu itibarla, temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen her iki rivâyetin de uydurma olması kuvvetle muhtemeldir.

3. Ebû Said el-Hudrî (r.a.), Peygamberimizden nakleler. Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Tamûnun dört duvarı vardır. Her duvarın kalınlığı, kırk bin yıllık yoldur. Kaçan ki kâfirler, Hak Teâlâ Hazretlerinden medet isteyeler, yani su isteyeler. Hak Teâlâ Hazretleri bir kara su vere ki, zeyt (zeytin) tortusuna benzeye. Yahut bakır ile karışmış kurşuna benzeye. Onu kâfirlere vereler. Nitekim Hak Teâlâ Hazretleri buyurur. (وان يستغيثوا يغاثوا بماء كالمهل)”^{3139,3140}

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Cehennem Ehli” bahsinde, cehennemi tanıtmak maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti Ebû Saîd el-Hudrî'den; Tirmîzî, İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ, İbn Hıbbân, Taberânî ve Hâkim tahric etmişlerdir.³¹⁴¹ Tirmîzî'nin naklettiği rivâyet şöyledir: “*H. Peygamber'in, söz konusu âyetteki³¹⁴² “kuşatan duvar” ile ilgili olarak; “cehennemi çevreleyen surun dört duvarı vardır. Her duvarın kalınlığı kırk*

³¹³⁹ Kehf, 18/29; “Ve de ki: “(bu) hak, Rabbînizden (gelmiş)tir: Artık ona dileyen inansın, dileyen reddetsin”. Gerçek şu ki, Biz, (sunduğumuz hakikati teperek kendi kendilerine) yazık edenler için dalga dalga yükselen alev katmanlarıyla onları çepeçevre kuşatacak bir ateş hazırladık; öyle ki, onlar su istediklerinde ergimiş kurşunu andıran ve yüzleri kavuran bir su verilecek onlara: ne korkunç bir içecektir o ve ne kötü bir duraktır orası!”

³¹⁴⁰ AHMED BÎCÂN, s. 419.

³¹⁴¹ TİRMÎZÎ, 37/Cehennem, 4 (IV, 706); İBN HANBEL, III, 29; EBÛ YÂ'LÂ, II, 526; İBN HİBBÂN, XVI, 514; TABERÂNÎ, *Evsât*, III, 277; HÂKİM, *Müstedrek*, II, 544; IV, 646.

³¹⁴² Kehf, 18/29.

yıl yürüme mesafesi kadardır” buyurduğu,³¹⁴³ “*ergimiş kurşun gibi*” ifadesi hakkında da; “*zeytin yağının kiri gibi. O ergimiş kurşunu yüzüne yaklaştırdığı zaman yüzünün tüyleri içine dökülür*” şeklinde açıklamıştır.³¹⁴⁴ Tirmîzî, her iki rivâyetin senedinde de hafızasının zayıflığı hakkında konuşulmuş olan Rişdîn b. Sa’d’ın bulunduğunu kaydetmişse de³¹⁴⁵ İbn Hanbel, İbn Hıbbân ve Hâkim’in isnadlarında Rişdîn b. Sa’d’ın yer almadığı görülmektedir. Sonuç olarak, tahririni yaptığımız bu rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

4. Ebû Said (r.a.) Peygamber’den nakledip dedi: “Cehennemde bir kuyu vardır. Adı, ‘veyl’dir. Kâfirlere, cehennemin dibine atılmadan ol kuyuda kırk yıl azap edeler. Ondan sonra bir dağ vardır oddan, ona çıkaralar. Kırk yıl dahî o dağda azap edeler. Sonra cehennemin dibine götüreler. Ebedî onda kalalar. Ve yüz yılda bir kerre derileri tebdil ola. Nitekim, Hak Teâlâ buyurur: (ن) (المنافقين في الدرك الأسفل) “İnne’l-münâfikîne fi’ d-derki’l-esfel.”^{3146,3147}

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Cehennem Ehli” bahsinde, cehennemdeki kuyuları ve buradaki azabı tanıtmak ve insanları buralardan sakındırmak amacıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

“*Veyl cehennemde bir vadidir. Kâfir kırk yıl orada yuvarlanır da dibine ulaşamaz*” lafzı ortak olmak üzere Ebû Saîd el-Hudrî’den; Tirmîzî, İbn Hanbel, İbn Humeyd, Ebû Yâ’lâ, İbn Hıbbân, Taberânî, Hâkim ve Heysemî tahrir etmişlerdir.³¹⁴⁸ İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ ve Hâkim’in tahrir ettiği rivâyete göre Hz. Peygamber: “*Veyl, cehennemde bir vadidir. Kâfir kırk yıl orada yuvarlanır da dibine ulaşamaz. Su’ud ise ateşten bir dağdır. Kâfir yetmiş yıl da oraya tırmanır*”³¹⁴⁹ buyurmuşlardır.

³¹⁴³ TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 4 (IV, 706); İBN HANBEL, III, 29; EBÛ YÂ’LÂ, II, 526.

³¹⁴⁴ TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 4 (IV, 706); İBN HANBEL, III, 70; EBÛ YÂ’LÂ, II, 520; İBN HİBBÂN, XVI, 514; TABERÂNÎ, *Evsât*, III, 277; HÂKİM, *Müstedrek*, II, 544; IV, 646.

³¹⁴⁵ TİRMİZÎ, 4/Cehennem, (IV, 705-706).

³¹⁴⁶ Nisa, 4/1145; “Şüphesiz ki, iki yüzlüler ateşin en dibine atılacaklar ve sen onlara yardım edebilecek birini bulamayacaksın.”

³¹⁴⁷ AHMED BÎCÂN, s. 420.

³¹⁴⁸ TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 21 (V, 320); İBN HANBEL, III, 75; İBN HUMEYD, s. 289; EBÛ YÂ’LÂ, II, 523; İBN HİBBÂN, XVI, 508; TABERÂNÎ, *Kebîr*, IX, 228; HÂKİM, *Müstedrek*, II, 551, 583; IV, 639; HEYSEMÎ, *Mevârid*, s. 649. Ayrıca bkz. İBN MÜBÂREK, *Zühhd*, s. 96; DEYLEMÎ, *Firdevs*, IV, 401.

³¹⁴⁹ İBN HANBEL, III, 75; EBÛ YÂ’LÂ, II, 523; HÂKİM, *Müstedrek*, II, 551; IV, 639.

Tirmîzî ise hadisin; “*Su’ûd ise ateşten bir dağdır. Kâfir yetmiş yıl da oraya tırmanır, (arkasından) yetmiş yılda da aşağı yuvarlanır (bu şekilde azap ebediyen devam eder)*” kısmını tahrir ederek hadisin “garîb” olduğunu, “merfû” olarak sadece İbn Lehîa’dan bildiklerini söylemiştir.³¹⁵⁰ O, aynı hükmü; “*Veyl cehennemde bir vadidir...*” rivâyeti için de tekrarlamıştır.³¹⁵¹ Münâvî ise, Zehebî’nin İbn Lehîa’yı “zayıf” saydığını haber vermiştir.³¹⁵² İbn Kesîr de bu rivâyetin sıhhatine kâni değildir.³¹⁵³ Netice îtibârıyla, senedine yönelik eleştiriler bulunan rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

5. Enes Peygamber’den nakleder. Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Cehennem diye ki: (هل من مزيد) ‘Hel min mezîd?’³¹⁵⁴ Ve diye ki: ‘Ya Rabbî sen and içtin ki, beni doldurasın.’ Ve Hak Teâlâ Hazretleri kademini cehennemin üzerine koya ve diye: ‘Doldun mu cehennem?’ Diye: ‘Ya Rabbî doldum yeter.’”³¹⁵⁵

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Cehennem Ehli” bahsinde, cehennemin Allah tarafından doldurulacağını ifade etmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahrir ve Değerlendirme:

Rivâyeti, bir kısmı daha mufassal olmak üzere benzer lafızlarla Enes b. Mâlik’ten; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ ve İbn Hibbân,³¹⁵⁶ Ebû Hureyre’den; Buhârî ve Tirmîzî, İbn Hanbel, Dârimî,³¹⁵⁷ Ebû Saîd el-Hudrî’den; İbn Hanbel ve Ebû Yâ’lâ³¹⁵⁸ tahrir etmişlerdir. Buhârî ve Müslim’in mufassal olarak tahrir ettikleri Enes b. Mâlik rivâyeti şöyledir: “*Cehennem içine (cehennemlikler)*

³¹⁵⁰ TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 2 (IV, 702-703).

³¹⁵¹ TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 21 (V, 320).

³¹⁵² MÜNÂVÎ, Feyz, VI, 370; Ayrıca bkz. ACLÛNÎ, II, 453; MÛBÂREKFÛRÎ, Tuhfe, IX, 3-4.

³¹⁵³ İBN KESİR, Tefsîr, IV, 460.

³¹⁵⁴ Kâf, 50/30; “O gün cehenneme: ‘Doldun mu?’ diye soracağız; o, ‘(hayır)’ diyecek, ‘Başka yok mu (bana göndereceğin)?”

³¹⁵⁵ AHMED BÎCÂN, s. 420.

³¹⁵⁶ BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 50-1 (VI, 47-48); 83/Eymân ve Nüzûr, 12 (VII, 224-225); 97/Tevhîd, 7 (VIII, 167); MÛSLİM, 51/Cennet, 13 (III, 2187); TİRMİZÎ, 44/Tefsîr, 50 (V, 390); İBN HANBEL, III, 134, 141, 229, 234, 279; EBÛ YÂ’LÂ, V, 438-439; İBN HİBBÂN, I, 501.

³¹⁵⁷ BUHÂRÎ, 65/Tefsîr, 50-1 (VI, 47); 97/Tevhîd, 25 (VIII, 186-187); TİRMİZÎ, 36/Cennet, 20 (IV, 691-692); DÂRİMÎ, 20/Rikâk, 122 (II, 644); İBN HANBEL, II, 276, 368, 507.

³¹⁵⁸ İBN HANBEL, III, 13, 78; EBÛ YÂ’LÂ, II, 483.

atıldıkça: “Daha var mı?” demesini sürdürür. Bu durum, Rabbu’l-‘Izze’nin cehennem üzerine ayağını basıp, iki yakasını dürerek birleştirmesine kadar devam eder. O zaman cehennem: “Yetişir, yetişir. İzzet ve keremine yemin olsun ki yetişir” der. Cennette ise (dolmamış) fazlalık devam eder. Allah ona mahsus yeni bir halk yaratır ve bunları cennetin fazla kısmına yerleştirir.”³¹⁵⁹ Tirmîzî tahrir ettiği Enes b. Mâlik rivâyetine “hasen-sahih-garîb” derken³¹⁶⁰ Ebû Hureyre rivâyetine “hasen-sahih” hükmünü vermiştir.³¹⁶¹

Tahricini yaptığımız bu rivâyetlerin sened îtibârıyla hasen olduğu anlaşılmaktadır. Ancak metin üzerinde düşünüldüğünde cevaplanması gereken bazı sorular bulunmaktadır. Şöyle ki; bizzat Allah tarafından cehennemın zorakî iki yakasının bir araya getirilerek kapatılmasıyla verilmek istenen mesaj ne olabilir? Cehennemın kapatılmasıyla buraya girmeyi hak edenlerin durumu ne olacaktır? Âyetlerde cehennemın dolmadığından ve kapatılmadığından söz edilmesine rağmen niçin bu rivâyette kapatılacağı haber verilmektedir? Ayrıca cennetin mutlaka doldurulmasına gerek var mıdır? Allah’ın cennete özel yeni insanlar yaratmasının amacı ne olabilir? Bu soruların cevaplarının verilmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz. Zîra Yüce Allah’ın amaçsız bir şey yapmayacağı bilinmektedir.³¹⁶² O’nun hem bu dünyada, hem de âhirette yaratacağı şeyler belli bir amacı gerçekleştirmek içindir. Evrende yaratılan soyut ya da somut her şeyin bir anlam ve amacı vardır. Âhirette yaratılacak her şeyin de bir gaye ve maksadının olması îcap etmektedir. Bununla birlikte, “*ayak koymak, ‘yeter artık’ demektir*” şeklinde yapılan bir takım yorumların³¹⁶³ ise yeterince iknâ edici olmadığı anlaşılmaktadır. Zîra âyette; cehennemın: “*Daha yok mu?*” dediği haber verilmektedir. Bu bakımdan cehennemın zorakî kapatıldığı fikrinin verilmesi doğru değildir. Ayrıca Allah’ın verdiği bir emre cehennemın muhalefet etmesi de söz konusu olamaz. Eğer Allah, bir

³¹⁵⁹ BUHÂRÎ, 97/Tevhîd, 7 (VIII, 167); MÜSLİM, 51/Cennet, 13 (III, 2188).

³¹⁶⁰ TİRMÎZÎ, 44/Tefsîr, 50 (V, 390).

³¹⁶¹ TİRMÎZÎ, 36/Cennet, 20 (IV, 691-692).

³¹⁶² Sâd, 38/27; “Biz göğü ve yeri ve ikisi arasındaki şeyleri hakîkati inkar edenlerin sandığı gibi bir amaç ve anlamdan yoksun yaratmadık...”; Âl-i İmrân, 3/191; “...Ey Rabbimiz sen bunları(n hiç birini) anlamsız ve amaçsız (boşuna) yaratmadın...”; Yûnus, 10/5; “Güneşi parlak bir ışık (kaynağı) ve ayı aydınlık kılan ve yılların sayısını bilesiniz, (zamanı) ölçebileceğiniz diye ona evreler koyan O’dur. Bunların hiç birini Allah bir anlam ve amaçtan yoksun yaratmış değildir. (Allah), bilmek isteyen bir topluluk için âyetlerini ayrıntılı olarak (işte böyle) açıklıyor.”

³¹⁶³ CANAN, İ., XIV, 445.

şeyin olmasını istemişse bunun için “ol” demesi yeterlidir.³¹⁶⁴ İddiâ edildiği şekliyle cehennemün üstüne ayak koymasına ve iki yakasını bir araya getirmesine gerek yoktur. Dolayısıyla rivâyetin metnindeki bu problemlerin giderilmesi gerekmektedir. Bu itibarla rivâyete ihtiyatlı yaklaşılmasının uygun olacağını düşünmekteyiz.

6. Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: “Mü’min ola ki, Sıratı geçerken cehennem ona diye ki: ‘Tez geç ya mü’min! Senin nurun, benim nârımı söndürdü.’ Peygamberler Sırat’tan geçer iken, ‘Ya Rabbî! Sellim sellim’ diyeler (ve) halkı geçireler.”³¹⁶⁵

Müellif eserinin dördüncü bölümünde “Sırat” bahsinde, mü’minlerin sırat köprüsünden geçişi esnasında cehennemün halinin nasıl olacağını bildirmek maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti “*kıyâmet günü ateş (cehennem) mü’mine: ‘Kâfi ey mü’min, gerçekten nurun alevimi söndürdü’ der*” lafzı ile Yâ’lâ b. Münebbih’ten; Hakîm et-Tirmîzî, Taberânî ve Beyhakî tahrir etmişlerdir.³¹⁶⁶ Hakîm et-Tirmîzî (285/898) rivâyeti eserinin bir başka yerinde temrîz sıgası ile sevketmiştir.³¹⁶⁷ Aynı şekilde Kurtûbî, “*bir haberde şöyle gelmiştir*” diyerek; “*kıyâmet günü ateş (cehennem) mü’minlere: ‘Kâfi, geç ey mü’min, nurun alevimi söndürdü’ der*” lafzıyla tahrir etmiştir.³¹⁶⁸ Beyhakî, rivâyeti tahrir ettikten sonra, isnadında yer alan Selim b. Mansur b. Ammâr’ın “münker” olduğunu kaydetmiştir. İbnü’l-Cevzî gibi,³¹⁶⁹ Heysemî de aynı râvîye dikkat çekerek “zayıf” olduğuna hükmetmiştir.³¹⁷⁰ Aclûnî ise İbn Adıyy’in bu râvî hakkında “münker” dediğini nakletmiştir.³¹⁷¹ Münâvî rivâyetle ilgili olarak “*mü’minin dünyada iken de aynı nura sahip olduğu ve o nur ile belâ*

³¹⁶⁴ Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47, 59; En’âm, 6/73; Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82; Gâfir, 40/68.

³¹⁶⁵ AHMED BÎCÂN, s. 423.

³¹⁶⁶ HAKÎM et-TİRMÎZÎ, *Nevâdir*, I, 128; TABERÂNÎ, *Kebîr*, XXII, 258; BEYHAKÎ, *Şuab*, I, 340.

³¹⁶⁷ HAKÎM et-TİRMÎZÎ, *Nevâdir*, II, 306.

³¹⁶⁸ KURTÛBÎ, XI, 141.

³¹⁶⁹ İBNÜ’L-CEVZÎ, *İlelü’l-Mütenâhiye*, II, 917.

³¹⁷⁰ HEYSEMÎ, *Mecma’*, X, 360. (Selim b. Mansur b. Ammâr için bkz. İBN EBÎ HÂTİM, *Cerh*, IV, 216; İBNÜ’L-CEVZÎ, *Duafâ*, II, 13; ZEHEBÎ, *Mîzân*, III, 325).

³¹⁷¹ ACLÛNÎ, *Keşf*, I, 373.

ateşini söndürdüğü” yorumunu yapsa da³¹⁷² *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tahrir etmediği rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

7. Nakildir ki, Ebû Hureyre (r.a.) Hazretleri Peygamber’den (a.s.) nakleder ki, Rasûl dedi: “Uçmak ile tamû birbirleriyle mücâdele ettiler. Tamû dedi: ‘Bana cebbarlar ve mütekebbirler girer.’ Uçmak dedi: ‘Bana zayıflar ve miskinler girer’ deyü fahr eylediler. Hak Teâlâ Hazretleri dedi: ‘Tamû benim azabımdır, kime dilersem, onunla azap ederim. Ve uçmak benim rahmetimdir, kimi dilersem, onunla rahmet ederim.’”³¹⁷³

Müellif eserinin ikinci bölümünde, “Kudsî Hadisler” bahsinde bu rivâyeti zikretmiş, üçüncü bölümünde “Farklı Konular” bahsinde ise rivâyeti tekrarlamıştır.³¹⁷⁴

Tahrir ve Değerlendirme:

Bir kısmı muhtasar olmak üzere rivâyeti benzer lafızlarla Ebû Hureyre’den: Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ma’mer b. Râşid, İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Humejdî, ve Ebû Yâ’lâ,³¹⁷⁵ Ebû Saîd el-Hudrî’den; Müslim, İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ ve İbn Ebî Âsım³¹⁷⁶ tahrir etmişlerdir. Müslim’in tahrir ettiği Muhammed b. Râfi’, Abdurrazzâk, Ma’mer, Hemmâm b. Münebbih ve Ebû Hureyre isnadlı rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Cennet ve cehennem aralarında münakaşa ettiler. Cehennem: ‘Ben büyüklük taslayanlar ve zorbalar için yaratıldım’ diyerek övündü. Cennet ise: ‘Yâ Rabbi! Niçin bana sadece zayıf, düşkün ve acizler girer?’ dedi. Allah (c.c.) cennete hitap ederek: ‘Sen benim rahmetimsin. Kullarımdan dilediklerime seninle merhamet edeceğim’ buyurdu. Cehenneme ise: ‘Sen de benim azabımsın. Kullarımdan dilediğime seninle azap edeceğim’ diye hitap etti ve: ‘İkiniz de dolacaksınız’ buyurdu. Cehennem dolmak bilmedi. Allah Teâlâ ayağıyla üzerine bastı. Cehennem: ‘Yeter! Yeter!’ diye inledi. Böylece dolmuş olan cehennem ağzı*

³¹⁷² MÜNÂVÎ, III, 265.

³¹⁷³ AHMED BÎCÂN, s. 232.

³¹⁷⁴ AHMED BÎCAN, s. 281.

³¹⁷⁵ BUHÂRÎ, 97/Tevhîd, 25 (VIII, 186-187); 65/Tefsîr, 50-1 (VI, 48); MÜSLİM, 51/Cennet, 13 (III, 2186); TİRMİZÎ, 36/Cennet, 22 (IV, 694); İBN HANBEL, II, 276, 314, 450, 507; MA’MER b. RÂŞİD, XI, 422-423; İBN EBÎ ŞEYBE, VII, 51; HUMEYDÎ, II, 481; EBÛ YÂ’LÂ, XI, 179-180.

³¹⁷⁶ MÜSLİM, 51/Cennet, 13 (III, 2187); İBN HANBEL, III, 13, 78; EBÛ YÂ’LÂ, II, 483; İBN EBÎ ÂSİM, *Sünne*, I, 233.

birbirine kavuştu. Allah, yarattıklarından hiç birine zulmetmez. Cenneti ise, Allah (c.c.) yeni mahlûkat yaratarak dolduracaktır.”³¹⁷⁷ Tirmîzî rivâyete “hasen-sahih” hükmünü vermiştir. İbn Âsım’ın tahrir ettiği Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetini değerlendiren Elbânî de rivâyetin “sahih” olduğunu söylemiştir.³¹⁷⁸ Netice itibarıyla, sembolik ifadelerle anlatımın yapıldığı bu rivâyetin sened itibarıyla hasen olduğu anlaşılrsa da metninde daha önce zikrettiğimiz cevaplanması gereken bazı sorular bulunmaktadır. Dolayısıyla bu rivâyete de ihtiyatlı yaklaşılması uygun olacaktır.

8. Hz. Ebû Hureyre (r.a.), Rasûl’den (a.s.) nakleder. Ol vakit ki, Hak Teâlâ Hazretleri uçmağı yarattı ve tamûyu yarattı. Cebrâil’i (a.s.) uçmağa gönderdi ve dedi: ‘Var uçmağa nazar eyle ve gör. Ehli için neler hazırladım.’ Cebrâil (a.s.) varıp gördü ve dedi: ‘Ya Rabbî! Senin izzetin hakkı için, hiç kimse bunu istemeye illa (ancak) gelip görmeyince. Hak Teâlâ Hazretleri bu kez uçmağın yollarını belâlar ve musîbetler ile bezedi ve dedi: ‘Ya Cebrâil var uçmağa nazar eyle. Cebrâil (a.s.) yine uçmağa vardı. Uçmağın ehline dünyada belâlardan ne hazırlandı ise gördü ve dedi: ‘İlâhî! Senin izzetin hakkı için, ona kimse girmeye, meğher sen hidâyet edesin. Yoksa kim katlanır bu belâlara.’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri dedi: ‘Ya Cebrâil! Var cehenneme nazar eyle. Ve ehline ne hazırlandı ise gör!’ Cebrâil (a.s.) cehenneme varıp gördü ki, onlara ne azaplar hazırlanmış. Dedi: ‘İlahî! Senin izzetin hakkı için, kimse bunu işitmedi. Ve işitse kimse buna girmeye.’ Hak Teâlâ Hazretleri, bu kerre arzular ve şehvetler ile cehennemin etrafını bezedi ve dedi: ‘Ya Cebrâil yine var.’ Çün Cebrâil (a.s.) varıp nazar eyledi gördü ki, arzular ile bezenmiş. Dedi: ‘İlâhî! İzzetin ve celâlin hakkı için, korkarım ki kimse kurtulmasın ondan.’”³¹⁷⁹

Müellif eserinin üçüncü bölümünde “Cebrâil (a.s.)” bahsinde, cehennemi insanlara tanıtmak maksadıyla bu rivâyeti zikretmiştir.

³¹⁷⁷ MÜSLİM,51/ Cennet, 13 (III, 2186-2187).

³¹⁷⁸ İBN EBÎ ÂSİM, I, 233.

³¹⁷⁹ AHMED BÎCÂN, s. 269-270.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti Ebû Hureyre'den; Ebû Dâvud, Tirmîzî, Nesâî, İbn Hanbel, Ebû Yâ'lâ, İbn Hibbân ve Hâkim tahric etmişlerdir.³¹⁸⁰ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah (c.c.) cenneti yarattığında Cebrâil’e: “Git ona bak” buyurdu. Cebrâil cennete bakarak: “Yâ Rabbi! İzzetine yemin olsun, onu işitip de girmeyen kalmayacak. Herkes ona girecek” dedi. (Allah) cennetin etrafını hoşla gitmeyen şeylerle çevirdi. Sonra: “Git ona bir daha bak” buyurdu. Cebrâil ona bakıp: “Ey rabbim! İzzetine yemin olsun! Korkarım ki ona hiç kimse girmeyecek” dedi. Allah cehennemi yarattığında Cebrâil’e: “Git ve ona bak” buyurdu. Cebrâil ona bakıp geldi ve: “Ey rabbim! İzzetine yemin olsun, işiten hiç kimse ona girmeyecektir” dedi. Allah (c.c.) onun etrafını nefsin hoşuna giden şeylerle kuşattı. Sonra: “Git ona bir daha bak” buyurdu. Cebrâil gidip ona baktı ve: “Yâ Rabbi! İzzetine yemin olsun! Korkarım ki ona girmedik hiç kimse kalmayacak” dedi.” Tirmîzî rivâyete “hasensahih” hükmünü vermiştir. İbn Hacer de, Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre’den tahric ettikleri: “Cehennem nefsin hoşuna giden (şehevât) şeylerle kuşatılmıştır/sarılmıştır. Cennet ise nefsin hoşuna gitmeyen (mekârih) şeylerle kuşatılmıştır/sarılmıştır”³¹⁸¹ hadisinin şerhinde bu rivâyeti değerlendirirken: “Bir başka vech ile Ebû Dâvud, Tirmîzî, Nesâî, İbn Hibbân ve Hâkim’in tahric ettiklerini” kaydetmiş ve bu rivâyetin “nefisle mücâdelenin önemine” işaret ettiğini ifade etmiştir.³¹⁸² İnsanlara cenneti ve cehennemi tanıtan, diğer bir kısım rivâyetlerle de desteklenen³¹⁸³ bu hadis, sened ve metin îtibârıyla sahihtir.

9. Ebû Hureyre (r.a.) Peygamber’den (a.s.) nakleler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Hazretleri dedi: “Hak Teâlâ Hazretlerinin ferîstehleri vardır. Gökten inerler ve zikr edenleri isterler (ararlar), kaçan bulsalar derler: ‘Hiç hacetiniz

³¹⁸⁰ EBÛ DÂVUD, 39/Sünnet, 21-22 (V, 108-109); TİRMİZÎ, 36/Cennet, 21 (IV, 693-694); NESÂÎ, 35/Eymân, 3 (VII, 3); İBN HANBEL, II, 332, 354, 373; EBÛ YÂ’LÂ, X, 345; İBN HİBBÂN, XVI, 406; HÂKİM, I, 79.

³¹⁸¹ BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 28 (VII, 186); MÜSLİM, 51/Cennet, 1 (III, 2174); İBN HİBBÂN, II, 494; KUDÂÎ, Şihab, I, 332; BAĞDÂDÎ, Târîh, IV, 254. Ayrıca bkz. İBN HACER, Feth, XI, 320-321; ACLÛNÎ, I, 416, 434.

³¹⁸² İBN HACER, Feth, XI, 320.

³¹⁸³ Abdullah b. Mes’ud’dan rivâyeten nakledilen “Cennetin de cehennem de, insana ayakkabısının bağı kadar yakın olduğu” hadisi için bkz. BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 28 (VII, 186-187); İBN HANBEL, I, 387, 413, 442; BEZZÂR, V, 90; EBÛ YÂ’LÂ, IX, 136, 185; ŞA’ŞÎ, Müsned, II, 39, 40; İBN HİBBÂN, II, 436; EBÛ NUAYM, Hilâye, VII, 125; BEYHAKÎ, Kübrâ III, 368; Şuab, VII, 261; BAĞDÂDÎ, Târîh, XI, 387; DEYLEMÎ, II, 116; III, 320.

var mıdır? Bunlar derler: ‘Size yoktur.’ Ondan sonra yine göklere çıkarlar. Hak Sübhanehu ve Teâlâ Hazretleri der: ‘Nereden gelirsiniz?’ Bunlar derler: ‘Yeryüzünden geliriz, senin kulların katından.’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri der: ‘Onlar neyleler?’ Ferişteler derler: ‘Sana tesbih ederler.’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri der: ‘Onlar beni gördüler mi?’ Ferişteler derler: ‘Görmediler.’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri der: ‘Eğer beni görseler nice ederler idi?’ Ferişteler diyeler ki: ‘Daha ziyâde ederlerdi.’ Hak Teâlâ der: ‘Benden ne isterler?’ Ferişteler derler: ‘Uçmak isterler.’ Hak Teâlâ Hazretleri der: ‘Uçmağı gördüler mi?’ Ferişteler derler: ‘Ya Rabbî görmediler.’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri der: ‘Eğer görselerdi nice ederlerdi?’ Ferişteler derler: ‘Daha ziyâde ederlerdi.’ Hak Teâlâ Hazretleri der: ‘Pes onlar neden korkarlar?’ Ferişteler derler: ‘Ya Rabbî cehennemden korkarlar.’ Hak Teâlâ Hazretleri der: ‘Onlar cehennemi gördüler mi?’ Ferişteler derler: ‘Görmediler ya Rabbî!’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri der: ‘Eğer görselerdi nice ederlerdi?’ Ferişteler derler: ‘Daha ziyâde korkarlardı.’ Hak Celle ve Alâ Hazretleri der: ‘Siz tank olun ki, ben onları yarlıgadam.’ Ferişteler derler: ‘Ya Rabbî onların içinde bir kişi vardır, şakîlerdendir. Hak Celle ve Alâ Hazretleri der: ‘Onlar bir kavimdir ki, şakîler onlar ile oturmazlar illâ (ancak) onlar dahî onlardandır.’”³¹⁸⁴

Müellif eserinin üçüncü bölümünde “Cebrâil (a.s.)” bahsinde, zikrin önemine işaret ederken cennet ve cehennem de tanıtıldığı bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti Ebû Hureyre’den; Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Tayâlisî, İbn Hanbel ve İbn Hıbbân tahric etmişlerdir.³¹⁸⁵ Buhârî’nin tahric ettiği rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah’ın, zikir ehlini araştırmak için yollarda dolaşan bir takım melekleri vardır ki, Allah’ı zikreden bir topluluğa rastladıklarında birbirlerini: ‘Aradığımız gelin’ diyerek çağırırlar. (Hepsi gelip) kanatlarıyla yakın semaya kadar onları kuşatırlar. Rableri onlardan daha iyi bildiği halde onlara:

³¹⁸⁴ AHMED BÎCÂN, s. 272.

³¹⁸⁵ BUHÂRÎ, 80/Daavât, 66 (VII, 168-169); MÜSLİM, 48/Zıkr, 8 (III, 2069-2070); TİRMÎZÎ, 45/Daavât, 129 (V, 579-580); TAYÂLİSÎ, s. 319; İBN HANBEL, II, 382; İBN HİBBÂN, III, 137-138.

'Kullarım ne diyorlar?' diye sorar. Onlar: 'Seni tesbih ediyorlar, tekbir getiriyorlar, sana hamd edip yüceltiyorlar' derler. Allah (c.c.): 'Beni gördüler mi?' buyurur. Onlar: 'Hayır, vallâhi seni görmediler' derler. Allah (c.c.): 'Beni görselerdi ne yaparlardı?' buyurur. Onlar: 'Seni görselerdi daha çok ibâdet eder, daha çok yüceltirler, daha çok tesbih ederlerdi' derler. Allah (c.c.): 'Benden ne istiyorlar?' diye sorar. Onlar: 'Senden cenneti istiyorlar' derler. Allah (c.c.): 'Cenneti gördüler mi?' buyurur. Onlar: 'Hayır vallâhi cenneti görmediler' derler. Allah (c.c.): 'Ya cenneti görselerdi ne yaparlardı?' buyurur. Onlar: 'Cenneti görselerdi onun için daha çok gayret gösterir, daha çok heves ederler ve rağbetleri çok daha büyük olurdu' derler. Allah (c.c.): 'Neden sığınıyorlar?' buyurur. Onlar: 'Cehennemden' derler. Allah (c.c.): 'Cehennemi gördüler mi?' buyurur. Onlar: 'Hayır, vallâhi cehennemi görmediler' derler. Allah (c.c.): 'Ya cehennemi görselerdi ne yaparlardı?' buyurur. Onlar: 'Eğer cehennemi görselerdi ondan daha çok sakınır, daha çok korkarlardı' derler. Allah (c.c.): 'Onları bağışladığıma sizi şahit kılıyorum' buyurur. Bu sırada meleklerden biri: 'İçlerindeki falan kimse onlardan değildir. Bir haceti için oraya gelmişti' der. Allah (c.c.): 'Onlar öyle bir topluluktur ki, kendileriyle birlikte oturanlar da şakî olmaz' buyurur.' Tirmîzî rivâyete "hasen-sahih" hükmünü vermiştir. Sonuç olarak şârihlerin üzerinde yorumlar yaptıkları³¹⁸⁶ rivâyet, sened ve metin îtibârıyla sahihtir.

10. Hz. Enes (r.a.) Peygamberimizden nakleder. Peygamberimiz (s.a.v.) dedi: "Cehennemde bir kişi kala bin yıl. Ya Hannân! Ya Mennân! deyü münâcât eyleye." Hak Teâlâ Hazretleri, Cebrâîl'e (a.s.) diye: 'Var ol kulumu getir.' Cebrâîl (a.s.) gelip, onu göre ki, başın aşağı eyleyip ağlar. Cebrâîl (a.s.) Hak Teâlâ Hazretlerinin buyurduğunu (çağırdığını) haber verir. Ol kişiyi alıp gele (gelir) Hak Teâlâ Hazretleri diye: 'Ey benim kulum cehennemde yerini nice buldun?' Ol kul diye: 'Yerlerin şerlisi idi.' Hak Teâlâ Hazretleri diye: 'Bunu yine cehenneme bırakın.' Ol kul diye: 'Ya Rabbî! Ben cehennemden çıktığımdan sonra yine beni cehenneme mi koyarsın? Zan sana böyle değildi (ben böyle zannetmiyordum). Zîra ki, sen kerim ve rahimsin.' Hak Teâlâ

³¹⁸⁶ İBN HACER, *Feth*, XI, 211-213; MÜBÂREKFÛRÎ, *Tuhfe*, X, 41-44.

Hazretleri feriştelere: ‘Koyun ol kulumu, uçmağa girsin, benim rahmetimle’ diye. Pes ol kul bin yıldan sonra uçmağa gire.’”³¹⁸⁷

Müellif eserinin beşinci bölümünde “Küçük ve Büyük Günah İşleyenlerin Hâli” bahsinde, cehennem ne kadar kötü bir yer olduğunu ve günahkar bir mü’minin cehennemden nasıl kurtulduğunu anlatırken bu rivâyeti nakletmiştir.

Tahric ve Değerlendirme:

Rivâyeti bu şekliyle Enes b. Mâlik’ten; İbn Hanbel, Ebû Yâ’lâ ve Beyhakî tahric etmişlerdir.³¹⁸⁸ Heysemî, İbn Hanbel ve Ebû Yâ’lâ’nın tahric ettiği rivâyetin ricâlini, her ne kadar İbn Hıbbân’ın tevsîk ettiğini söylese de, cumhurun “zayıf” saydığını da kaydetmiştir.³¹⁸⁹ Ahmed Bîcan’ın naklettiği bu rivâyetin senedi zayıf olmakla beraber³¹⁹⁰ metni de problemlidir.

Müslim’in Ebû Hureyre’den tahric ettiği konu ile ilgili bir diğer rivâyet ise şu şekildedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Dört kişi cehennemden çıkarılıp Allah’ın huzuruna getirilir. Onlardan biri dönüp şöyle der: ‘Ey Rabbim, beni cehennemden çıkarttın, artık oraya gönderme.’ Bunun üzerine Allah onu cehennemden kurtarır.*”³¹⁹¹ Bu rivâyet te zayıftır.

Tirmîzî’nin Ebû Hureyre’den tahric ettiği benzer bir diğer rivâyete göre ise Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “*Cehenneme giren iki kişinin bağırip çağırımları şiddetlenecek ve Allah Teâlâ: ‘Çıkarın şunları’ diyecek (huzuruna getirildiklerinde) onlara: ‘Niçin bağıriyorsunuz?’ diye soracak. Onlar: ‘Bize merhamet etmen için böyle yaptık’ diyecekler. Allah Teâlâ: ‘Benim size merhametim, gidip kendinizi ateşe atmanızdır’ deyince onlar tekrar dönecekler ve içlerinden biri kendini ateşe atacak.*

³¹⁸⁷ AHMED BÎCÂN, s. 440.

³¹⁸⁸ İBN HANBEL, III, 230; EBÛ YÂ’LÂ, VII, 214; BEYHAKÎ, **Şuab**, I, 292-293. Kûtu’l-Kulûb’ta yer alan benzer bir rivâyeti araştıran Saklan, “*habere kaynaklarda tesadüf edemediğini*” belirtmiştir. SAKLAN, Bilal, **Kûtu’l-Kulûb’daki Tasavvufî Hadisler**, s. 224.

³¹⁸⁹ HEYSEMÎ, **Mecma’**, X, 384.

³¹⁹⁰ Tuğlu, hadisi Tirmîzî’nin tahric ettiğini ve Enes ve Ebû Zerr rivâyetleri için “hasen-sahih” hükmünü verdiğini ifade etmekte ve hadisin Buhârî ve Müslim rivâyetleri gibi sahih tarikten geldiği için “sahih” olduğunu söylemenin daha doğru olacağını kaydetmektedir. Ancak gerek Enes ve gerekse Ebû Zerr rivâyetlerinde, ne “Ya Hannân! Ya Mennân!”, ne de “Allah ile Cebrâil arasında geçen herhangi bir mükalemeden” bahsedilmektedir. Tirmîzî’nin “hasen-sahih” hükmünü verdiği rivâyetlerde anlatılanların başka konular olduğu görülmektedir. Bkz. TUĞLU, s. 329. Ayrıca bkz. TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 10 (IV, 711-713).

³¹⁹¹ MÜSLİM, 1/İmân, 84 (I, 180). Benzer rivâyetlerin değerlendirilmesi için bkz. TUĞLU, s. 328-329.

(Ancak) Allah ateşi ona soğuk ve selametli kılacak. Fakat diğeri kendisini ateşe atmayacak. Allah ona: ‘Arkadaşının yaptığı gibi seni ateşe atmaktan alıkoyan nedir?’ diye soracak. O adam da: “Yâ Rabbi! Beni cehennemden çıkardıktan sonra oraya bir kere daha göndermeyeceğini ümit ediyorum” diyecek. Bunun üzerine Allah: ‘Haydi ümidini verdim’ diyecek ve her ikisi de Allah’ın rahmetiyle cennete girecekler.” Tirmîzî, bu rivâyetin isnadında bulunan Rişdîn b. Sa’d sebebiyle “zayıf” olduğunu söylemiştir. Nitekim o, bu râvînin Afrikalı olduğunu, ehl-i hadis yanında Afrikalıların zayıf sayıldığını belirterek kanaatinin nedenini açıklamıştır.³¹⁹² Ancak İbnü’l-Cevzî bu görüşe katılmamıştır. O, “bu hadisin isnadının sabit olmadığını” söylemiş, Rişdîn b. Sa’d hakkında, Yahya b. Maîn’in “leyse bi-şey”, Nesâî’nin “metrûku’l-hadis” dediğini belirtmiştir. Diğer râvî İbn En’am (Abdurrahman b. Ziyâd) hakkında ise İbn Hanbel’in: “Biz ondan hiçbir şey rivâyet etmiyoruz”, İbn Hıbbân’ın ise: “Sika râvîlerin adını kullanarak mevzû hadisler rivâyet eder” dediğini ifade etmiştir.³¹⁹³

Ele aldığımız bu rivâyetlerin metinlerinde de problemler bulunmaktadır. Şöyle ki; İnkarcıların orada ebediyyen kalacağı bilinmektedir. Ancak cehennemi hak etmiş günahkar mü’minlerin kendileri için belirlenen süre dolmadan cehennemden çıkartılmaları acaba söz konusu olabilecek midir? Anlatılan böyle diyalogların gerçekleşmesi mümkün müdür? Cezasını tamamlamayanların bir “af” ile kurtulabileceklerine dair elde yeteri derece de iknâ edici delil var mıdır? Bu rivâyette Allah niçin yanlış tanıtılmaktadır? Bu anlatılanlar Kur’an ve Sünnet’in ilkelerine ters değil midir? Zira bu iki kaynak, Yüce Allah’ı bu şekilde tanıtmamaktadır. Dolayısıyla rivâyetlerde anlatıldığı şekliyle cezasını tamamlamamış günahkar mü’minlerin sırf bağışmaları veya dualar etmeleri sebebiyle cehennemden çıkartılmaları; oraya tekrar gönderilecekleri zaman içlerinden birinin Allah’a kerim olduğunu hatırlatması ve ümidini dile getirmesi; bunun üzerine Allah’ın kararını yeniden gözden geçirmesi; akabinde bu kimselerin cehennemden kurtulmayı başarmaları ve bütün bu diyalogun Cebrâil vasıtasıyla gerçekleştirildiğinin ifade edilmesi kıssacıların üslûbunu çağrıştırmakta ve bu rivâyetleri ortaya atanların İslâm’ı ne kadar bildikleri hakkında da bir fikir vermektedir.

³¹⁹² TİRMİZÎ, 37/Cehennem, 10 (IV, 714).

³¹⁹³ İBNÜ’L-CEVZÎ, İLELÜ’L-MÜTENÂHIYE, II, 939.

Allah'ın güzel isimleriyle O'na dua etmenin önemine işaret etmek ve O'nun bağışlayıcılığını göstermek maksadıyla üretildiği anlaşılan benzerî rivâyetlerin bir takım menfî yaklaşımların yerleşmesine sağladığı katkı ortadadır. Yüce Allah'ın, dua edenlerin duasına karşılık vereceği doğrudur.³¹⁹⁴ Ancak bunun da şartları bellidir. Cehennemdeki son pişmanlığın ve feryatların fayda sağlamayacağı Kur'an'ın bir ifâdesidir.³¹⁹⁵ Hz. Peygamber de günahkar mü'minin cezası tamamlandığında Allah Teala'nın rahmetiyle cennete girdirileceğini zaten haber vermektedir.³¹⁹⁶ Dolayısıyla

³¹⁹⁴ Gâfir, 40/60; “Rabbimiz buyurur ki: ‘Bana dua edin, duanızı kabul edeyim’...”. Ayrıca bkz. Bakara, 2/186; “...‘Dua edenin yakarışına her zaman karşılık veririm: Öyleyse onlar da Bana karşılık versinler ve Bana inansınlar ki doğru yolu bulabilsinler.’; Hûd, 11/61; “...Bunun içindir ki, artık günahlarınızdan ötürü Rabbinizden bağışlanma dileyin ve sonra da tövbe ve pişmanlık içinde O'na yönelin, çünkü benim Rabbinim, (kendisine yönelen herkese) her zaman yakınlık gösterir, (dualara) cevap verir!”

³¹⁹⁵ Mü'minûn, 23/106-108; “Ey Rabbimiz!” diye yakaracaklar, “Bize kötü talihimiz galebe çaldı ve biz de bu yüzden eğri yola saptık!” Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar, eğer tekrar (günaha) dönersek, o zaman, gerçekten zâlim kimseler oluruz!” (Fakat Allah onlara:) “Kalın kaldığınız yerde (bu bayalığınızla)! Ve benimle bir daha asla konuşmayın!” diyecek.”. Ayrıca bkz. Bakara, 2/174; Âl-i İmrân, 3/77; Mâide, 5/37; A'râf, 7/51; Enbiyâ, 21/100; Rûm, 30/57; Ahzâb, 33/64-66; Fâtır, 35/36-37; Gâfir, 40/47-52, 71-72; Zuhur, 43/74-78; Tahrîm, 66/7; Mülk, 67/6-11; Mürselât, 77/36; Nebe, 78/21-30.

³¹⁹⁶ “Bazı kimselerin başına günahlarının cezası olarak cehennem ateşinin kızıla çalan karalığı ulaşacak (mutlaka cehenneme girecekler). Sonra Allah Teâlâ onları lütuf ve merhametiyle Cennete girdirecek. Onlara cehennemlikler denilir” şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik'ten; Buhârî, İbn Hanbel, Ma'mer b. Râşid ve Ebû Yâ'lâ tahrir etmişlerdir. (BUHÂRÎ, 97/Tevhîd, 25 (VIII, 187); İBN HANBEL, III, 133, 147, 208; MA'MER b. RÂŞİD, XI, 411; EBÛ YÂ'LÂ, V, 344, 366, 391). “Cehennemden kızıla çalan karalığı dokunduktan sonra bazı insanlar cehennemden çıkacaklar ve Cennete girecekler. Cennetlikler onları cehennemlikler diye isimlendirecekler” şeklindeki rivâyeti ise yine Enes'ten; Buhârî ve İbn Hanbel tahrir etmişlerdir. (BUHÂRÎ, 81/Rikâk, 51 (VII, 202); İBN HANBEL, III, 134). “Bazı insanlar Hz. Muhammed'in şefaati ile cehennemden çıkar ve Cennete girerler. Bunlara cehennemlikler denilir” şeklindeki rivâyeti ise İmrân b. Husayn'dan; Tirmîzi, Ebû Dâvud, İbn Mâce ve Bezzâr tahrir etmişlerdir. (TİRMİZİ, 37/Cehennem, 10 (IV, 715); EBÛ DÂVUD, 39/Sünnet, 21 (V,106-107); İBN MÂCE, 37/Zühd, 37 (II, 1443); BEZZÂR, IX, 61). “Bazı insanların yüzlerinin secde eden kısımları hariç cehennemde yandıktan sonra oradan çıkacaklar ve Cennete girecekler” şeklindeki rivâyeti ise Câbir b. Abdillâh'tan Müslim tahrir etmiştir. (MÜSLİM, 1/İmân, 84 (I, 178). “Ümmetimden bazı insanlar cehenneme girerler. Yandıktan sonra Cennete girdirililer. Cennetlikler onlara; ‘cehennemlikler’ derler” şeklindeki rivâyeti Enes b. Mâlik'ten İbn Hanbel tahrir etmiştir. (İBN HANBEL, III, 125, 269). “Cennetlikler onları görünce; ‘işte bunlar cehennemlikler’ derler” şeklindeki rivâyeti de Enes b. Mâlik'ten; İbn Hanbel ve Taberânî tahrir etmişlerdir. (İBN HANBEL, III, 126, 255, 260; TABERÂNÎ, Evsât, III, 189). “Bir topluluk cehennemde yandıktan sonra oradan çıkar. Onlara cehennemlikler denilir” şeklindeki rivâyeti ise Huzeyfe b. el-Yemânî'den İbn Hanbel tahrir etmiştir. Heysemî rivâyetinin ricâlinin “sahihinin ricâli” olduğunu söylemiştir. (İBN HANBEL, V, 391; HEYSEMÎ, X, 380). “Allah cehennemde yanmış bir topluluğu şefaâtçilerin şefaati ile cehennemden çıkartır ve Cennete girdirir. Onlar cehennemlikler olarak isimlendirilir” şeklindeki rivâyeti ise Huzeyfe b. el-Yemânî'den İbn Hanbel tahrir etmiştir. (İBN HANBEL, V, 402). “İnsanlar cehenneme girerler, yanarlar, oradan çıkartılır ve Cennete girdirililer. Cennetlikler onlara; ‘işte bunlar cehennemlikler’ derler” şeklindeki rivâyeti ise Enes b. Mâlik'ten İbn Hanbel tahrir etmiştir. (İBN HANBEL, III, 183). “...Cehennemlikler cehennemden çıktuktan sonra Cennet nehirlerinden bir nehre girerler ve orada yıkanır. Nehirden sanki kırtaslar (bembeyaz sayfalar) gibi çıkarlar (üzerlerinde hiçbir siyahlık kalmaz)” şeklindeki rivâyeti Câbir b. Abdillâh'tan Müslim tahrir etmiştir. (MÜSLİM, 1/İmân, 84 (I, 189). “...Cehennemden çıkarlar,

bunun gerçekleşmesini bir takım zayıf ve asılsız rivâyetlere bağlamaya ve Allah'ı yanlış bir şekilde tanıtmaya ihtiyaç yoktur. Elbette cehennemden çıkardığı bir kulunu Allah'ın tekrar cehenneme göndermesi O'nun vaadiyle bağdaşmaz.³¹⁹⁷ Ancak böyle bir yöntemle günahkarların cehennemden çıkartılacakları iddiâsı yeterince iknâ edici görünmemektedir. Bu itibarla, Allah'ın böyle bir uygulamayla cezası dolmamış günahkar mü'minleri affedeceğini iddiâ etmek doğru değildir. Sonuç olarak, yanlış bir Tanrı tasavvurunun izlerinin görüldüğü rivâyetin İsrâiliyyât türünden bir haber olması kuvvetle muhtemeldir.

---

hayat nehrine girerler. Selin köpüğünün üzerindeki tohumun bittiği gibi biterler. Gözleri arasına; 'bunlar Allah'ın azadlılarıdır' yazılır. Götürülüp Cennete girdirilirler. Cennetlikler onlara; 'bunlar cehennemlikler' derler. Cebbâr olan Allah ise şöyle der: 'Hayır onlar bilakis Cebbâr'ın azadlılarıdır' şeklinde rivâyeti ise yine Enes b. Mâlik'ten; Dârimî ve İbn Hanbel tahrir etmişlerdir. (DÂRİMÎ, Mukaddime, 9 (I, 32); İBN HANBEL, III, 326). "Allah'ın dilediği kadar cehennemde kalan kimselere Allah merhamet eder de onları cehennemden çıkartır. Onlar Cennetin en alt kademesinde olurlar. Bir nehirde yıkanır ki bu nehre 'hayat nehri' denilir. Cennetlikler onları; 'cehennemlikler' diye isimlendirir..." şeklindeki rivâyeti de Abdullah b. Mes'ud'dan; İbn Hanbel ve İbn Hibbân tahrir etmişlerdir. (İBN HANBEL, I, 454; İBN HİBBÂN, XVI, 449).

Tirmîzî tahririni yaptığı rivâyete "hasen-sahih" hükmünü vermiştir. Rivâyetlerin tamamında aşağı-yukarı aynı anlama gelecek hususlara temas edilmiştir. Ancak sadece Dârimî ve İbn Hanbel'in, Enes b. Mâlik rivâyetinde; "bunlar Allah'ın azadlılarıdır" ifadelerinin yer aldığı görülmüştür. Diğer varyantlarda bu ifadeler bulunmamaktadır. Diğer taraftan Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Tirmîzî ve Ebû Dâvud'un tahrirlerinde "Cennetliklerin cehennemliklere; işte bunlar cehennemlikler'" diyeceklerine dair ifadelerin hiç yer almadığı görülmektedir. Her ne kadar bunların mânâ ile rivâyetten kaynaklanmaları iddiâ edilebilse de, Kütüb-i Sitte müelliflerinin bu ifadeleri barındıran rivâyetleri eserlerine almamaları da dikkatleri çekmektedir. Kanaatimizce bu her iki ifade de cennetliklerin hiç kullanmayacakları ifadelerdir. Sonuç olarak; bazı rivâyetlerin senedlerinin sahih olduğu anlaşılmaktadır. Lakin metni problemlili rivâyetlerin varlığı da göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu tür metni zenginleştirilmiş rivâyetlere karşı ihtiyatlı yaklaşılmasının uygun olacağını düşünmekteyiz.

³¹⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/9, 194; Ra'd, 13/31; Zümer, 39/20. Ayrıca bkz. Yûnus, 10/55; Rûm, 30/6; Fâtır, 35/5; Zümer, 39/74.

IV. DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu son bölümünde *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan cennet, ru'yetullah, hûriler, a'râf ehli ve cehennem konularındaki rivâyetlerin tahrir ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Tekrarlar hariç 48 rivâyet hadis tenkîdi prensipleri açısından incelenmiştir. Cennet, ru'yetullah, hûriler, a'râf ehli ve cehennemle ilgili konularda genel bilgiler verilmiş, Kur'an ve Sünnet ışığında bu hususlardaki devam eden tartışmalara kısaca temas edilmiş, Ahmed Bîcan'ın bu konudaki kanaatleri ortaya konulmuştur. Bu bölümünde ulaşılan sonuçları kısaca şu şekilde özetlememiz mümkündür.

Cennet; akla ve hayale gelmeyen bütün güzellikleri bünyesinde barındıran, içine girenlerin huzur ve mutluluk bulacakları, ruhen ve bedenen sonsuza dek yaşayacakları ve Allah ile görüşüp konuşacakları has bahçelerdir. Cennet ve cehennem ebedîdir ve buralar birer tekamül yeri değildir. Mânevî tekâmülün yeri dünyadır. Âhîret âlemi kâfirler için bir mükellefiyet yurdu olmayıp, onların îmân ve itaat etmeleri istenmeyecek, tövbeleri de kabul edilmeyecektir. Ahmed Bîcan'ın cennet ve cehennemle ilgili düşünceleri bu yöndedir.

Maddî ve mânevî lezzetleri en güzel şekilde hissettikten sonra insanoğlunun boyunun veya cüssesinin önemi yoktur. Hz. Âdem'in iddiâ edildiği şekliyle o kadar uzun bir boya sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Zîra Allah'ın mahlûkât için koyduğu kurallarda köklü değişiklikler olmamıştır. Nitekim geçmişi ve geleceği çok iyi bilen Allah insanları genellikle aynı boy ve kilolarda yaratmıştır. 60 arşın boyunda dev insanların masallarda ve İsrâiliyyât kabilinden haberlerde yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak Bîcan, bu tür rivâyetlere dayanarak Hz. Âdem'in 60 arşın boyunda olduğuna ve cennete girecek kimselerin de bu boyda olacaklarına inanmaktadır.

Dünyada iken çocukları olmayan ve cenneti de hak eden evli çiftlerin, orada böyle bir talepte bulunmaları imkan dahilindedir. Ve onların bu isteklerinin karşılanmasının imkansız olacağını söyleyebilmek zordur. Bîcan ise, böyle bir arzunun gerçekleşmesini mümkün görmekle beraber, insanların böyle bir taleplerinin olmayacağı kanaatindedir. Bir insan kendisiyle aynı maddî ve mânevî özellikleri taşıyan, aynı öz ve cevherden yaratılan karşı cins ile huzur ve sükûn bulması daha doğrudur. Zağferan, misk, amber ve kâfurdan yaratılmış hûrilere gerek yoktur. Ancak Bîcan ise böyle hûrilerin olacağı düşüncesindedir.

Cennette Allah Teâlâ görülecek ve inananların en büyük sevinç ve mutluluk kaynağı O’nu görmek olacaktır. Bîcan da, cennette Allah’ın görüleceği fikrini savunanlardandır.

“A’râf ehli” ile kastedilenlerin; peygamberler, sıddîklar, şehidler, salih kullar ve melekler olması kuvvetle muhtemeldir. Konu ile ilgili diğer görüşler yeterince iknâ edici değildir. Çünkü, Kur’an-ı Kerim’de a’râf ehlinin yapacağı haber verilen o konuşmaları, ancak kulluk görevini eksiksiz yapan, kendine güvenen ve son derece haklı konumda bulunan birilerinin söyleyebilmesi mümkündür. Yoksa iki arada kalmış, âkıbeti belli olmayan, cennete girip giremeyeceği endişesi taşıyan kimselerin o ifadeleri kullanabilmeleri ve her iki tarafa da bu şekilde seslenebilmeleri çok zor gözükmektedir. Ahmed Bîcan ise anne ve babalarına isyan edip onlardan habersiz savaşa giden, orada şehid olan ve böylece cehennemden kurtulan, ama izinsiz gittikleri için cennete de giremeyen, günahı ve sevabı eşit olan ve gayr-i meşrû evlilikten doğan kimselerin “a’râf ehli” olduğuna inanmaktadır.

Cehennemde, kâfirlere uygulanacak azabın bir gün sona ereceği kanaatini savunanların ileri sürdükleri delillerin yeterince iknâ edici olmadığı anlaşılmaktadır. Cehennemın bütün hakikat inkarcıları için sonsuza kadar açık kalacaktır. Zîra bu kimseler için cehennemdeki azabın ebedî olması gerektiğini söyleyenlerin delilleri Kur’an ve Sünnet’in ortaya koyduğu temel esaslara daha uygundur ve İslâm’ın özünü yansıtmaktadır. Zayıf rivâyetlere dayanarak, zorâki yorumlar yaparak ve bütüncül bakış açısını terk edip parçacı yaklaşımlara yönelerek, inkarlarında ısrar edip tövbe etmeksizin ölenleri cehennemden kurtarmaya çalışmak mümkün değildir. Şeytan bile, yaptığı “bir” hatası ve hatasındaki ısrarı ve inadı sebebiyle Allah’ın rahmetinden kovulmuştur. Dolayısıyla, “yıllarca” dünyada kaldığı halde, Allah’ı bulmaya çalışmayan, O’nun varlığını inatla kabul etmeyen, emirlerini alaya alan, bunları yaparken de hiç aklını kullanmayan, peygamber ve kitap tanımayan, bütün uyarıları göz ardı eden, inkarını sürekli artıran, sayısız günah işleyen, kendisine verilen bütün şansları reddeden bir kimsenin sonsuz bir azabı hak etmesi kaçınılmazdır. Ahmed Bîcan da bu düşüncede olup cehennemın kâfirler için ebedî olması gerektiğini savunmaktadır.

Cehennemi hak etmiş günahkar mü'minlerin kendileri için belirlenen süre dolmadan cehennemden çıkartılmaları söz konusu değildir. Cezasını tamamlamamış bu kimselerin sırf seslerini yükseltmeleri veya Allah'ın ismiyle dua etmeleri sonucunda cehennemden çıkartılacakları iddiâsı yanlıştır. Rivâyetlerde anlatılanlar kıssacıların üslûbunu çağrıştırmaktadır. Bu ve benzeri rivâyetler, sadece bir takım yanlış yaklaşımların yerleşmesine katkı sağlamaktadır. Bîcan ise beslendiği kaynaklara güvenerek bu rivâyetlere eserinde yer vermekte ve doğru olmayan anlayışların toplumda yaygınlaşmasına imkan tanımaktadır.

V. GENEL DEĞERLENDİRME

Herhangi bir esere değer kazandıran onun muhtevâsı ve kullanılan malzemenin kalitesidir. Malzemenin sağlamlığı eserin önemini artırdığı gibi, kendisinin kısa sürede başvurulmuş bir kaynak haline gelmesini de kolaylaştırır. Ahmed Bîcan Sünnet'e gönülden bağlı bir sûfi olup eserinde bol miktarda rivâyet malzemesi kullanmıştır. Ancak hadis konusunda yeteri kadar formasyon sahibi bir müellif olmadığı da görülmektedir. Zîra bu dalda derin bilgi sahibi meslekten bir hadisçi olmadığı eserinde ortaya koyduklarından anlaşılmaktadır. Nitekim o, önemli miktarda zayıf, asılsız veya hadis koleksiyonlarında bulunmayan haberleri hadis diyerek nakledebilmiştir. Hadisçiliğindeki bu zâfiyetin sebebi, hadis nosyonunun olmaması, tenkitçi zihniyetinin eksikliği ve hadiste yeteri kadar formel bir öğrenim görmemesine bağlanabilir. Bununla birlikte onun hadisle hiç ilgisinin olmadığını söylemek de mümkün değildir.

Bîcan, incelediği konu hakkında olabildiğince çok delil sunma gayreti içerisinde hareket ederek sahih ve hasen hadislerin arasına zayıf ve uydurma rivâyetlerin girmesine imkan sağlamıştır. O, nas olduğu inancıyla naklettiği hadisin mânâsı üzerinde yeterince yoğunlaşmamış, bu itibarla zayıf ve mevzû hadisleri eserine alabilmiştir. Onun bu şekilde davranmasının nedeni, kullandığı kaynaklara karşı geliştirdiği güvendir. Zîra gerek tefsir, gerekse ahlak ve tasavvuf kitaplarından hadis nakletmesi ve bu rivâyetleri söz konusu eserlere atfederek zikretmesi bu eserlere güvendiğini göstermektedir. Nitekim hadisin yer aldığı kitap, âlimler arasında meşhur ve asırlardır mütedâvil bir eser ise, bunlara itimad ederek nakilde bulunması etkilendiği ilmî gelenekten kaynaklanmaktadır. Zîra onun gayesi sahih rivâyetleri derlemek değil, ele aldığı konu hakkında yeterince Sünnet malzemesini okuyucuya ulaştırmaktır. Bu itibarla o, hadisçi olmadığından mezkur kaynaklardaki rivâyetler konusunda hassas davranmamış, ayrıca bir araştırmaya da girişmemiştir. Rasûlullah'tan aynı konuyu destekler mahiyette nakledilen sağlam rivâyetler dururken, zayıf ve uydurma rivâyetlere de eserinde yer vermiştir. Böyle bir durum ise işlediği konuyu daha fazla hadisle delillendirme gayreti sebebiyle, Sünnet'in şahitliğinin hedeflendiği noktada delil dokusunun gücünü sarsmış ve zayıflatmıştır.

Ahmed Bîcan hadis naklederken edâ sîgalarını hadisin sonunda değil, başında vermeyi tercih etmiştir. Diğer müellif sûfîlerin bir kısmında görüldüğü halde, onda

olmayan özelliklerden biri, hadisin sevk lafzını kullanmadan kendi konuşmasının bir parçası olarak vermemesidir. Diğer ise, hadis bittiği halde söze devamla, kendi sözlerini hadis gibi yansıtmamasıdır. Oysa diğer müellif sûfîlerin bir kısmı bu yanlışa düşmüşler, onlara ait bir söz Hz. Peygamber'e ait zannedilirken, bazen tersi de olabilmıştır.

Bîcan “*nakildir ki*” ifâdesini, (روى) “ruviye” sîgası yerine kullanmıştır. Başında bu ifâdeyi kullandığı hadisler arasında, sıhhat yönünden zayıf ve uydurma olanların yanı sıra, sahih derecesinde olanlar da vardır. Bu durum; onun hadislerin edâ sîgaları ile sıhhat durumları arasında bir uyum gözetmediğinin bir işaretidir. Çünkü, “*rivâyet olundu*” diyerek sahih bir hadis zikrederken, (قال) “dedi” diyerek, “zayıf” hatta “uydurma” olduğu tespit edilen bir hadisi nakledebilmiştir.

Ahmed Bîcan, genellikle farklı kaynaklardan aldığı bağımsız rivâyetleri aynı metinde bir araya getirerek tek rivâyetmiş gibi sunmuştur. O iki, üç veya daha fazla metni tek bir kaynak ve râvi göstererek veya çoğunlukla yaptığı üzere “*nakildir ki*” diyerek, başlayış ve bitiş noktaları birbirinden ayırt edilmeksizin girift bir şekilde nakletmiştir. Hadis ilmi açısından ciddî bir hata olan bu tutuma Ahmed Bîcan'ın sıkça başvurduğu görülmektedir.

Tasavvufun doğuş ve kurumsallaşma dönemi arasında geçen zaman diliminde kullanılan hadisler, genellikle sahih ve hasen derecesinde olup, zayıf rivâyetlere çok az rastlanırken, kurumsallaşma sonrasında zaman ilerledikçe tasavvufa yeni meseleler dâhil olmuş, malzemenin kapsamı genişlemiş, dolayısıyla hadislerdeki sıhhat ölçüsü, sahihten zayıfa doğru bir düşüş eğilimi göstermiştir. Mutasavvıflar, hadis olduğu sanılan ya da ellerine geçen herhangi bir sözü, muhtevâsı kendilerini ilgilendirdiği için hadis olarak nakledebilmişlerdir. O sözün hadis olarak sübûtu veya yaptırım gücüyle ilgili tespitleri ise hadisçilerin görevi olarak görmüşlerdir. Ahmed Bîcan da Bayramiyye tarikatına mensup bir sûfî olması nedeniyle bu gelenekten etkilenmiştir. Nitekim o bütün dikkatini, hadis olarak gördüğü malzemenin fiile dönüştürülmesine vermiş, dolayısıyla da hadisin teknik ölçüleri onu pek fazla ilgilendirmemiştir. Bu nedenle olsa gerek, eserine aldığı hadislerin çoğu tartışmalı rivâyetlerden oluşmuştur. Nitekim o keşf, ilham ve rüya yoluyla hadis rivâyeti konusuna diğer mutasavvıfların çoğunluğunun baktığı gibi sıcak bakmıştır. Ayrıca o

bir hadisçi olmadığından hadis tenkîdine girişmemiş, büyük ölçüde hadisleri de yorumlamamıştır.

Ahmed Bîcan'ın eserinde naklettiği ve araştırmamız neticesinde tespit ettiğimiz rivâyetlerin hadis külliyâtındaki dağılımı şöyle bir tabloda göstermemiz mümkündür. Ancak hemen ifade edelim ki, aktaracağımız bu veriler eserdeki fiten hadislerinin ağırlıklı olarak hangi kaynaklarda geçtiğini göstermektedir. Bunlar kesin sonuçlar olmayıp yaklaşık verilerdir. Zira daha detaylı araştırmalarda verdiğimiz bu rakamların artması söz konusu olabilecektir. Bu çalışma esnasında “elfiye” CD’sinden büyük ölçüde faydalanırken bir hadisle ilgili bazen çok değişik kelimeleri girmemize rağmen, aynı anlama gelen başka rivâyetlere ulaşma imkanımız olmamıştır. Nitekim mânâ ile rivâyet sonucu oluşan bu farklılıklar, diğer tariflere ulaşmamız önünde bir engel teşkil edebilmiştir. Bu nedenle eldeki bu veriler yaklaşık sonuçlar olup, belli bir fikir vermesi amacıyla zikrettiğimizi söylemiş yerinde olacaktır.

***Envâru'l-Âşikîn*'deki Fiten Hadislerin Yer Aldığı Kaynaklar** **Aded**

MA'MER b. RÂŞİD, (153-154/770-71).....	el-Câmi': 15	
MÂLİK b. ENES, (179/795).....	Muvattâ: 1	
İBN MÜBÂREK, Abdullah, (181/797).....	ez-Zühd:	23
TAYÂLİSÎ, Süleyman b. Dâvud, (204/819).....	el-Müsned:	25
ABDURREZZÂK, Ebû Bekr, (211/826).....	el-Musannef:	3
HUMEYDÎ, Ebû Bekir Abdullah, (219/834).....	el-Müsned:	8
İBN el-CÂ'D b. Ubeyd, Ali, (230/844).....	el-Müsned:	8
İBN EBÎ ŞEYBE, Abdullah, (235/849).....	el-Musannef:	36
İSHÂK b. RÂHAVEYH, (238/852).....	el-Müsned:	2
İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, (241/855).....	el-Müsned:	78
İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, (241/855).....	ez-Zühd:	2
İBN HUMEYD, Abd ibn Humeyd, (249/863).....	el-Müsned:	13

DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdirrahman (255/868).....	es-Sünen:	18
BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh, (256/870).....	es-Sahîh:	38
MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyin, (261/875).....	es-Sahîh:	45
EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as, (275/888).....	es-Sünen:	18
İBN MÂCE, Muhammed, (275/888).....	es-Sünen:	43
TİRMİZÎ, Muhammed b. İsâ, (279/892).....	el-Câmiu's-Sahîh:	56
HAKİM et-TİRMİZÎ, (285/898).....	Nevâdiru'l-Usûl:	26
HÂRİS b. EBÎ ÜSÂME, (282/895).....	el-Müsned:	7
İBN EBÎ ÂSİM, Ebû Bekr (287/900).....	es-Sünne:	6
	..... el-Âhâd ve'l-Mesânî:	2
	..... Kitâbu'z-Zühd:	3
	..... el-Cihâd:	2
NUAYM B. HAMMAD, (288/900).....	Kitâbu'l-Fiten:	14
BEZZÂR, Ebû Bekr, (292/905).....	el-Müsned:	18
NESÂÎ, Ebû Abdirrahman, (303/915).....	es-Sünen:	8
	..... Sünenu'l-Kübrâ:	6
EBÛ YÂ'LÂ, Ahmed b. Ali, (307/919).....	el-Müsned:	45
RÛYÂNÎ, Muhammed b. Hârun, (307/919).....	el-Müsned:	7
İBN HUZEYME, Muhammed, (311/923).....	es-Sahîh:	2
EBÛ AVÂNE, Yakub b. İshâk, (316/928).....	el-Müsned:	8
ŞA'ŞÎ, Ebû Saîd el-Heyssem b. Küleyb, (335/946).....	el-Müsned:	2
İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim el-Bustî, (354/965).....	es-Sahîh:	63
TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, (360/971).....	el-Mu'cemü'l-Kebîr:	47
	..... el-Mu'cemü'l-Evsât:	39
	..... el-Mu'cemü's-Sağîr:	5

.....Müsnedü’ş-Şâmiyyîn:	15
DÂREKUTNÎ, Ali b. Ömer, (385/995).....es-Sünen:	2
HÂKİM en-NÎSÂBÛRÎ, (405/1014)..el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn:	40
EBÛ NUAYM, Ahmed (430/1038).....Hilyetü’l-Evliyâ:	25
.....el-Müsnedü’l-Müstahrec:	8
OSMAN B. SAÏD, (444/1052).....es-Sünenü’l-Vâridetü fi’l-Fiten:	7
BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed, (458/1066).....Şuabü’l-Îman:	37
.....Sünenu’l-Kübrâ:	23
HATİB el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr, (463/1071).....Târihu Bağdâd:	8
İBN ABDÛLBERR, Ebû Ömer, (463/1071).....et-Temhîd:	6
DEYLEMÎ, Şûruveyh b. Şehridâr, (509/1115).....Müsnedü’l-Firdevs:	47
MÛNZİRÎ, Abdulazim, (656/1258).....et-Tergîb ve’t-Terhîb:	44

Araştırmada *Envâru’l-Âşikîn*’de yer alan tekrarlar hariç toplam 219 fiten hadisin değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. I. Bölümünde 20, II. Bölümünde 24, III. Bölümünde 127 ve IV. Bölümünde ise 48 fiten hadisin tahric ve tenkîdini yapılmıştır. Ulaştığımız bu sonuçları tablo halinde şu şekilde göstermemiz mümkündür.

Hadislerin araştırmadaki bölümlere göre dağılımı:

I. Bölüm	II. Bölüm	III. Bölüm	IV. Bölüm	Toplam
-----------------	------------------	-------------------	------------------	---------------

Sahih	3	4	13	13	33
Hasen	5	4	9	6	24
Zayıf	5	9	18	8	40
Mevzû	4	5	37	11	57
Bulunamayan	3	2	49	9	63
Mevkûf	0	0	1	1	2
Toplam	20	24	127	48	219

Hadislerin kaynak bakımından değerlendirilmesi:

	Hadis sayısı	Yüzdesi
Dokuz ana hadis mecmuası	102	% 46.57
Kütüb-i Tis'a Dışında	20	% 9.13
Zayıf ve mevzûat kitaplarında	34	% 15.52
Kaynaklarda tespit edilemeyen	63	% 28.76
Toplam	219	% 99.9

Hadislerin sıhhat bakımından değerlendirilmesi:

	Hadis sayısı	Yüzdesi
Sahih	33	% 15.06
Hasen	24	% 10.95
Zayıf	40	% 18.26
Uydurma	57	% 26.02
Kaynaklarda tespit edilemeyen	63	% 28.76
Mevkûf	2	% 0.91
Toplam	219	% 99.96

Bu bilgiler ışığında şunları söyleyebiliriz. Ancak öncelikle belirtelim ki, eserde yer alan fiten hadisleriyle ilgili bu istatistikî sonuçlar, nihâi anlamda % 100

kesin bilgiyi ifade etmemektedir. Bunların genel duruma ait fikir verecek yaklaşık veriler olarak algılanması daha doğru olacaktır.

Eserde kullanılan rivâyetlerin % 46.57'inin dokuz ana hadis mecmuasında, özellikle de İbn Hanbel, Tirmîzî, Müslim, İbn Mâce ve Buhârî'nin kitaplarında yer aldığı görülmektedir. *Envâru'l-Âşikîn*'deki hadislerden % 9.13'nün *Kütüb-i Tis*'a dışındaki eserlerde, % 15.52'nin ise zayıf ve uydurma rivâyetleri bünyesinde barındıran kaynaklarda yer almaktadır.

Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen ve uydurma olduklarına hükmedilen fiten hadislerinin tamamı, toplam rivâyetlerin % 54.78'lik bir kısmını oluşturmaktadır. Zayıf rivâyetler de buraya eklendiğinde rakam % 73.04'e ulaşmaktadır. Bir başka ifadeyle, eserde yer alan fiten hadislerinin yaklaşık 3/2'lik bir kısmının güvenilmeyen rivâyetlerden oluşması *Envâru'l-Âşikîn*'deki fiten hadislerinin değeri hakkında bir fikir vermektedir.

Araştırmamızın rivâyetlerle ilgili tahric ve değerlendirme kısmında sahih, hasen ve zayıf hadislerle doğrudan işaret edilmiş ve bu konuda ulaştığımız netice ortaya konulmuştur. Uydurma olan ve olması kuvvetle muhtemel olanlara da açıkça temas edilmiştir. Kaynaklarda tespit edilemeyenler belirtilmiş, bununla birlikte benzer lafızlarla gelen başka rivâyetlerin değerlendirilmesi yapılarak tespit edilemeyen bu hadisler hakkında bir kanaat oluşturulması hedeflenmiştir. Ulaştığımız kaynaklarda tespit edemediğimiz, ancak başka eserlerde bulunma ihtimalleri çok yüksek olan bazı rivâyetler hakkında da sadece metin tenkîdi gerçekleştirilerek bu rivâyetlerde yansıtılan düşüncelerin kaynağı hakkında bir fikir verilmesi amaçlanmıştır.

Kaynağı meçhûl rivâyetlerin çoğunluğunda kıssacı ve sûfilerin etkilerinin olduğu görülmüştür. Halkın büyük çoğunluğunun dînî kültürünün oluşmasında etkisi olan *Envâru'l-Âşikîn*'deki fiten hadislerinin dayanaklarının bu kadar zayıf olması ve bir takım yanlış yaklaşımların bu rivâyetler kanalıyla insanların düşünce dünyalarına tesir etmesi düşündürücüdür. Nitekim bu rivâyetlerden bazılarının günümüz dînî kültürüne yansıyan bir takım olumsuz yönleri bulunmaktadır.

Fiten Hadislerinin Günümüz Dînî Kültürüne Etkileri

Araştırmada ele aldığımız bazı rivâyetlerin günümüz dînî kültürüne etkilerini ve bu konuyla ilgili tespit ve tekliflerimizi şu şekilde özetlememiz mümkündür.

Hz. Peygamber, kendisine bildirildiği kadarıyla gelecekte haber vermektedir. Onun görevi, gayb âleminin sırlarını açıklamak değil, Allah tarafından kendisine bildirilenleri tebliğ etmektir. Hz. Peygamber'in konuşmalarında temsil, teşbih, mecaz ve mübalağa gibi sanatları kullandığı bilinmektedir. Dolayısıyla onun sözleri anlaşılmaya çalışılırken bu hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Fiten hadislerinden bazılarını kullanarak insanları kandırmaya ve kötü emellerine alet etmeye çalışanlar her dönemde olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Mesela o rivâyetlerden biri Hz. Peygamber'in "*ben ve kıyâmet şu kadar yakınız*" sözüdür. Bu sözü ele alarak, sanki kıyâmet neredeyse koptu kopacak şeklinde tanıtan ve şahsî çıkarları için etrafında taraftar toplayanlar olmuştur. Oysa onun bu sözlerinden kıyâmetin "hemen" kopacağı sonucunu çıkartmak zor görünmektedir. Zîra ilk dönemlerden itibaren böyle anlayanların bir anlama hatası yaptıkları geçen 1400 yılın sonunda ortaya çıkmış bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tür rivâyetleri kullananlara imkan tanınmaması için bu ve benzeri rivâyetlerin doğru değerlendirilmesi gerekmektedir. Kanaatimizce Hz. Muhammed bu sözleriyle kendisinin son rasûl olduğuna vurgu yapmakta ve başka peygamber gelmeyeceğini anlatmaya çalışmaktadır. Yoksa o, birinci öncelikli olarak kıyâmetin kopma vaktinin çok yaklaştığını haber vermemektedir.

Hz. Peygamber'in ilmin kaldırılması, kötülüklerin çoğalması ve yaygınlaşmasıyla "toplumsal kıyâmet"in yaklaşacağını, böyle bir cemiyette huzursuzluğun artacağını, çıkabilecek iç karışıklıklar ve savaşlar neticesinde erkeklerin sayılarının azalabileceğini söylemek suretiyle ümmetini dînî-ahlâkî değerlerden uzaklaşmaktan ve kötülüklerle dalmaktan sakındırmayı amaçlamıştır. Onun uyarılarının esas maksadı, bu tür yanlışlıkların yaygınlaştığı toplumların savaşa sürüklenebileceği ve varlığını kaybedebileceği tehlikesine işaret etmektir. Dolayısıyla küresel değil, "toplumsal kıyâmet"le ilgili olan hadisleri bu şekilde anlamak daha doğru olacaktır. Fakat bu rivâyetleri de "küresel kıyâmet"in habercisi

olarak değerlendirenler insanları farklı mecralara ve maceralara sürükleyebilmektedirler. Oysa zinânın çoğalması, ilmin azalması ve cahillerin artmasıyla aile ve toplumda meydana gelebilecek bozulma ve dejenerasyona işaret edildiği, bunların Allah'ın toplumlar için koyduğu sosyal düzen kanunları olduğu³¹⁹⁸ ve bunlarla “kıyâmet-i vustâ”nın kastedildiği açıktır.

Hız. Peygamber'in ümmetini motive edici sözler söylediği bilinmektedir. O, ashabına hedefler göstermiş ve bir takım müjdelere vermiştir. Bazı hadisleriyle İslâm'ın çok uzak diyarlara yayılacağını ve yayılması gerektiğini ashabına anlatmak istemiştir. Ancak onun bu sözlerini zaman içerisinde anlaşıldığı şekliyle kıyâmetin çok yaklaştığı konusuyla ilişkilendirenler olmuştur. Onun bu tavsiyelerini “toplumsal kıyâmet” şeklinde anlamayan ve “küresel kıyâmet”in yaklaştığı şeklinde değerlendirenler insanlık âlemini yeterince aydınlatamadıkları gibi, Müslümanların pasif bir tutum içine sürüklenmesine yol açmışlar ve onun sözlerinden gereken ibretlerin alınmasını da zorlaştırmışlardır.

Hız. Peygamber'in kendisinden sonra meydana gelebilecek olaylar hakkında “tafsilatlı bilgiler” verdiği dair rivâyetler de insanları umutsuzluğa sevk edebilmiştir. Bu rivâyetleri kullanarak kıyâmetin çok yaklaştığını iddiâ edenler veya siyâsî hedefleri için kullananlar müslümanları yanıltabilmişlerdir. Oysa siyâsî maksatlarla üretilen bu tür rivâyetleri³¹⁹⁹ Hız. Peygamber'e isnad etmek doğru değildir. Nitekim bu rivâyetlerin sıhhati konusunda tereddütler bulunmaktadır.³²⁰⁰ Günümüzde de hâlâ bu rivâyetleri sahih gibi değerlendirerek kendi özel amaçları için kullananların olduğu görülmektedir.

Hız. Peygamber, Müslümanların yaşadıkları coğrafyalarda yönetim ehil ellere teslim edilmediği zaman toplum içerisinde ciddi problemlerin yaşanabileceğini, kaos, kargaşa, anarşi ve istikrarsızlığın baş gösterebileceğini, bu durum düzeltilinceye kadar da bu toplumsal alt üst oluşların süreceğini, böyle durumlarla karşılaşmamak için idareyi üstlenenlerin vazifelerini en güzel şekilde yapmaları ve onları denetleyen kamuoyunun da çok dikkatli ve duyarlı olması gerektiğini ashabına öğretmiştir.

³¹⁹⁸ ÇELEBİ, İlyas, **İslâm'da İnanç Esasları**, s. 280.

³¹⁹⁹ KIRBAŞOĞLU, H., “İstismâra Elverişli Münbit Toprak: Hadisler”, **İslâmiyât**, s. 132; KIRBAŞOĞLU, **Alternatif Hadis**, s. 215, 280-288. Ayrıca bkz. SANCAKLI, S., **Sünneti Doğru Anlamak**, s. 181.

³²⁰⁰ YILDIRIM, A., **Tasavvufta Gayb Problemi**, s. 209.

Ancak onun bu ikazları da yanlış anlaşılabilir “küresel kıyâmet”le ilişkilendirilebilmiş ve insanların toplumsal hayatın öznesi olabilmelerinin önüne bir takım engeller çıkartılabilmektedir. Geçmişten günümüze gelinceye kadar kurulmuş pek çok İslâm devletinin zamanla nasıl yıkılıp ortadan kalktığı araştırıldığında, Hz. Peygamber’in bu öneri ve ikazlarının doğru anlaşılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla onun uyarılarını doğru değerlendirmek gerekmektedir. O, insanları öncelikli olarak küresel değil, “toplumsal kıyâmet”in alâmetleriyle ilgili konularda uyarmıştır.

Hz. Peygamber sahte peygamberlerle ilgili uyarı görevini yapmış ve kendisinden sonra ortaya çıkabilecek yalancı kimselerden ve bunların niyetlerinden bahsetmiştir. Onun bu ikazlarını da “küresel kıyâmet”le ilişkilendirmek doğru olmasa gerekir. Bu tür yalancı insanların her asırda bulunması mümkündür. Dolayısıyla hadis bu şekilde anlaşıldığında İslâm toplumlarının daha sağlıklı bilgilendirilmesi ve sahte kurtarıcıların kötü emellerine alet olacak kimselerin sayılarının azaltılabilmesi mümkün olabilecektir. Bir başka ifadeyle, günümüzde de böyle sahte peygamberler hâlâ bulunmaktadır ve Hz. Peygamber’in bu uyarıları tazeliğini ve geçerliliğini korumaktadır.

Ümmetin 73 fırkaya ayrılacağından bahseden hadiste en çok istismar edilen rivâyetlerin başında gelmektedir. Nitekim günümüzde pek çok tarikat ve cemaat bu hadisi yanlış yorumlamakta ve taraftarlarını yanlarında tutabilmek için fırka-i nâciyenin kendileri olduğunu iddiâ edebilmektedirler. Oysa Hz. Peygamber bu sözleriyle ümmetini Ehl-i kitâbın kendi içlerindeki farklılıkları doğru değerlendiremeyerek tefrikaya düştüğü gibi düşmemeleri konusunda uyarmıştır. Ancak onun bu tavsiyesi zamanla çarpıtılabilmiş, rivâyet zenginleştirilmiş ve hiç kastetmediği bir anlama ulaşılmıştır. Zîra Hz. Peygamber’in uygulamalarının tamamına bakıldığında görüleceği üzere, onun ne böyle bir şey kastetmesi ve ne de bu anlama gelebilecek herhangi bir şey söylemesi mümkün değildir. Birlik ve beraberliğe haddinden fazla önem veren bir dînin peygamberinin, bu öğretinin tam tersine bir ifade kullanması söz konusu değilken, hâlâ bu rivâyetin ayrılıkları körüklüyor olması düşündürücüdür.³²⁰¹ Değişik fikirlere ve istişâreye önem veren bir

³²⁰¹ KIRBAŞOĞLU, “İstismara Elverişli Münbit Toprak Hadisler”, s. 132-133, 137; KIRBAŞOĞLU, *Alternatif Hadis*, s. 368; AKBULUT, Ahmet, *Sahâbe Devri Siyâsî Hadislerinin Kelami Problemlere Etkisi*, s. 314.

peygamberin tek bir grubu cennetle müjdelemesi ve diğerlerinin tamamını dışlayarak cehenneme göndermesi onun uygulamalarıyla çelişmektedir. Bu açıdan bakıldığında Hz. Peygamber'in ümmeti içerisinde değişik fikirlerin olmasını bir rahmet olarak gördüğü ve yararlanılması gerektiğini belirttiğinin hatırlanması gerekmektedir.

Kıyâmetin büyük alâmetleri olarak sayılan hususlar da günümüz insanını en çok etkileyen konuların başında gelmektedir. Sayılan bu alâmetleri kendi işine geldiği gibi yorumlayan bir takım kimselerin yanlış yönlendirmeleriyle dinden uzaklaşan, hayata küsen ve ümitsizliğe kapılan insanlar olabilmektedir. Oysa bu hadiste anlatılan hususların doğru değerlendirilmesi icap etmektedir. Sembollerin müşahhaslaştırılmadan anlaşılmasının sayısız yararları olacağı gibi, aynı zamanda bu tür rivâyetlerin arkasına sığınarak bunlardan faydalanmak isteyenlerin ellerine fırsatlar da verilmemiş olacaktır.

“Mehdî” ile ilgili rivâyetler de günümüz toplumunda en çok yanlış anlaşılan konulardan birisidir. Her dönemde bu kavramı kullanarak ortaya çıkan ve istismar eden insanlar olmuştur. Bu gidişle kıyâmete kadar da çıkmaya devam edecektir. Bu rivâyetlerin gücünün arkasına sığınarak insanları istedikleri gibi etkileyen kimselere karşı dikkatli olunması gerekmektedir. Zîra bir kurtarıcı bekleme fikri doğru değildir.³²⁰² Beklenen kurtarıcı gelmiştir. O kurtarıcı, Kur'an-ı Kerim'i getirmiş ve ilkeleri de ortaya koymuştur. Bundan sonra yapılması gereken onun ideallerini gerçekleştirmek için olağanüstü çaba göstermektir. Dünyada yaşayan her bir Müslümanın yapması gereken “mehdî” beklemek değil, “mehdî” gibi olmak ve insanlığa en güzel hidâyet yollarını göstermek için çabalamaktır.

Bazı fiten hadislerinde bir takım yanlış mesajların verildiği görülmektedir. Mesela bazı rivâyetlerde ibâdet öncelikli bir din anlayışı ortaya konulmakta, sürekli bunlar tavsiye edilmekte, ahlakî erdemler ise üçüncü ve dördüncü plana atılmaktadır. Az amele çok büyük sevaplar vaad edilmekte, dünya itici gösterilmekte, insanların sadece âhiret hayatı için çalışmaları tavsiye edilmekte ve böylece insanların orta yoldan uzaklaşmalarına sebebiyet verilmektedir. Oysa ibâdetler önemlidir; ama nihâf hedef güzel ahlâka ve Allah'ın rızasına ulaşmaktır.

³²⁰² FAZLUR RAHMÂN, **İslâm**, Ank., 1993, s. 341; ATAY, Hüseyin, **Cehâletın Tahsîli**, s. 54; ATEŞ, S., **Çağdaş Tefsîr**, II, 406-407; İLHAN, A., s. 140-141; KIRBAŞOĞLU, **İslâm Düşüncesinde Sünnet**, s. 291; ÇELEBİ, İ., **Uzak ve Yakın Gelecek**, s. 91-92.

Bu rivâyetlerde yansıtılan anlayışlardan bir diğeri de, doğru olmayan bir ümmet anlayışıdır. Dünyaya sonradan gelerek ümmet-i Muhammed'den olmaya karar veremeyenlerin, bu konuda bir üstünlük iddiâsı içerisinde olmaları doğru değildir. Önemli olan; ortaya konulacak dürüst ve erdemli davranışlardır. Zîra kişinin Allah katındaki değeri, onun ödediği bedele, gösterdiği azim ve kararlılığa bağlıdır. *Envâru'l-Âşikîn*'deki bazı fiten hadislerinde Hz. Peygamber'in ümmetiyle birlikte sırrattan geçtikten sonra, arkalarından diğer peygamberlerin, nebîlerin, siddîkların, muhsinlerin ve şehidlerin geçirildiği görülmektedir. Bu kimselerin bile ümmet-i Muhammed'den sonra cennete girdirilmeleri yüceltilmiş bir ümmet anlayışını yansıtmaktadır ki bu yaklaşım doğru değildir. Bu tür seçilmişlik iddiâları, Müslümanları kolaycılığa itmektedir. Oysa üstünlük, önce cennete girmekle değildir. Esas üstünlük; salih kimse olarak en üst derecede cennete hak kazanmaktır. Kendisi gibi cenneti elde edebileceklerin sayısını artırmaya yönelik faaliyetlere hız vermektir.

Envâru'l-Âşikîn'de yer alan bazı fiten hadislerinde meleklerin yaptıkları ibâdetleri ümmet-i Muhammed'e bağışlayacakları iddiâsı ise doğru olmayıp, böyle bir anlayışa hep bu tür asılsız rivâyetler sonucu ulaşılmış olması düşündürücüdür. Aynı şekilde mü'minlerin her birine fedâ olmak üzere Yahûdî ve Hıristiyanlardan birer kişinin cehenneme atılacağı düşüncesi de bu hadisler vasıtasıyla gelmekte ve insanları etkileyebilmektedir. Oysa âhirette herkes ümmet olarak değil fert olarak hesaba çekilecek, sıratı tek başına geçecek ve hiçbir kimse başkasından yardım göremeyecektir. Kur'an-ı Kerim bu tür düşünceleri daha en başından reddetmektedir. Bu itibarla gerçekleşmesi mümkün olmayan yanlış bir telakkîyi hadis diye nakletmek ve Müslümanları kolaycılığa özendirmek son derece sakıncalıdır.

Bir kısım rivâyetlerde de bazı anlayışların silinmeyecek şekilde insanların zihinlerine kazındığı görülmektedir. Fark edilmeksizin verilen bazı kıstaslar, kişinin ömür boyu davranışlarını belirleyebilmektedir. Nitekim rivâyette önemsiz gibi duran bir ayrıntı, çok defa insanı yanlış bir yöne kanalize edebilmektedir. Bu itibarla içerisinde bir takım hatalı mesajlar barındıran ve yanlış anlaşılma tehlikesi bulunan kıssa ve rivâyetlerin insanlara aktarılmasında bir takım problemler bulunmaktadır. Nitekim günümüz hadis araştırmacılarından Çelik; "*halk arasında ilgiyle okunan eserlerdeki kıssaların çoğunluğunun İslâm'ın ruhuna aykırı anlamlar içerdiğini ve bunların kendisine atıfta bulunduğu sahih hadislerin ifade ettiği mânâyı gölgede*

bıraktığını” söylemektedir.³²⁰³ Dolayısıyla böyle bir tehlikeden korunmak için, insanların doğru hadislerle bilgilendirilmeleri ve meseleleri farklı yönleriyle ve bir bütün halinde görmeleri sağlanmalıdır. Bu tür rivâyetler ve kıssalardan beslenmek yerine ana kaynaklardan istifade edilmeli, verilmek istenen mesaj açık bir şekilde sunulmalı, insanların yanlış düşüncelere kapılmalarının önüne geçilmelidir.³²⁰⁴ Aksi takdirde hayata rasyonel bakanların çoğaldığı günümüz dünyasında bu tür rivâyetlerdeki gariplikler nedeniyle dinden uzaklaşanların sayısında artışlar yaşanabilecektir. Nitekim Hıristiyanlar bu süreçten geçmiş, tatmin edemedikleri insanların dinden ve kiliselerden uzaklaşmalarına engel olamamışlardır.

Gaybî rivâyetlerden olan şefaât hadisi de yanlış anlaşılmaktan kurtulamamıştır. Oysa bu rivâyette Hz. Peygamber’in vermek istediği esas mesaj şudur: *“Şefaâtim; büyük günah işleyen, ama henüz dünyada iken derin bir pişmanlık duyup samîmî bir şekilde tövbe ederek ölen mü’minleredir.”* Kanaatimizce hadis böyle anlaşılmadığı ve metinde bulunan kapalılık giderilmediği takdirde bazı kimselerin asılsız ve temelsiz düşünce ve inançlarla kendilerini avutmaya devam etmesi kaçınılmazdır. Müslümanların büyük bir yanılgıdan kurtulmaları için hadisin doğru değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Nitekim bazı Müslümanların bu hadisten kolayca şefaate nâil olacakları sonucunu çıkarttıkları görülmektedir ki, bu üzüntü verici bir durumdur. Dolayısıyla bu hadis, Müslümanları günaha sevk etmek yerine, tövbeye davet edecek şekilde anlaşılmalıdır.

Hz. Peygamber, kadınların zaaflarının ve duygularının esiri olmaları halinde hatalar yapacaklarını ve bunun da olumsuz sonuçlarıyla karşılaşacaklarını bazı sözleriyle bildirmiş, onları sakındırmış ve yanlış yapmamalarını istemiştir. Hz. Peygamber böyle söylediği için cehennemün çoğunluğunu kadınların oluşturması gibi bir durum ise asla söz konusu değildir. Bu fiten hadisini de yanlış anlayan kimileri, kadınlar üzerinden İslâm’a olan olumsuz bakışlarını yansıtabilmişlerdir. Dolayısıyla bu rivâyetin de doğru anlaşılmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmış olmaktadır.

³²⁰³ ÇELİK, Ali, (Anadolu’da) Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları (Ahmediyye Örneği), Osmangâzi Üniversitesi Yay. Eskişehir, 2000, s. 192.

³²⁰⁴ ÇELİK, Ali, “XVIII. yy. Müelliflerinden Ahmed Mürşidi’nin “Ahmediyye” İsimli Eseri”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı, Yıl, 2, S. 4-5, (Şubat-Temmuz) 2000, s. 85-101.

Envâru'l-Âşikîn'de yer alan bazı fiten hadislerinde kıyâmet günü beş vakit namazı cemaatle kılanlara haddinden fazla abartılmış mükafatlar verildiğinden söz edilmektedir. Bu da İslâm'ın yanlış tanıtılmasına sebebiyet vermektedir. Bu ölçsüz mükafatları, ancak İslâm'ı anlayamayan kimseler vermektedirler. İslâm'ın özüyle bağdaşmayan bu rivâyetlerin uydurma oldukları açıktır. Zîra cemaatle namazın önemine vurgu yapan pek çok sahih hadis vardır ve bu hadislerde böyle abartılmış ifadeler yer olmadığı görülmektedir. Aynı şekilde “*muhakkak ki güzel ahlak sahibi bir kimse, namaz kılıp oruç tutanların derecesine ulaşır*” şeklindeki ifadelerin hadise sonradan eklendiği tespit edilmiştir. Çünkü bu ifadeyle namaz ve oruç gibi ibâdetlerin güzel ahlaktan daha önemli olduğuna vurgu yapılmakta, bunların güzel ahlaktan daha önemli olduğu hissettirilmektedir. Oysa ibâdetleri ön plana çıkartan bu ifadeler asırlarca İslâm'ın yanlış tanıtılmasının önündeki engellerden birini oluşturmuştur. Müslümanların çözmesi gereken önemli sorunlardan birisi de böyle bir bakış açıdır. Nitekim dünyadaki Müslümanların ekserîsi, ahlakî erdemlerden daha ziyade ibâdetlere ağırlık vermekte ve sadece bunlarla her şeyin tamamlandığını zannedebilmektedirler. Onları bu düşünceye sevk eden ise, bu tür zayıf ve uydurma rivâyetlerle, bu rivâyetleri onlara araştırmadan aktaranlar olmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sürekli güzel ahlaka öncelik verdiğinin hatırlanması ve kolaycılıktan sakınılması gerekmektedir.

Bazı rivâyetlerde de tatlı dilli olmanın bir zikir cümlesiyle ifade edildiği görülmektedir. Oysa bu yeterince iknâ edici değildir ve işin kolayına kaçmaktır. Zîra tatlı dil Allah ile değil, insanlar arası ilişkilerde geçerlidir. Bu itibarla, tatlı dilli olmayı sadece bir tesbih cümlesiyle sınırlamak, Hz. Peygamber'in anlaşılmadığının bir işaretidir. Bu fiten hadisinin de etkilerini günümüzde hâlâ görmek mümkündür. Zikirle her şeyin bittiğini zanneden ama insan ilişkilerinde çok kaba olan Müslümanlar bulunabilmekte, bunlar başkalarının kalbini rahatlıkla kırabilmekte ve kul hakkı ihlallerini düşünmeksizin yapabilmektedirler.

Envâru'l-Âşikîn'de yer alan bazı fiten hadislerinde ise dünyada iken Allah'ı zikredenlerin Âhirette O'nun sağ yanında oturduğundan bahsedilmektedir. İslâm'ı az çok bilen herkesin de anlayacağı üzere Hz. Peygamber'in bu tür sözler söylemesi mümkün değildir. Yahûdî kültüründeki yanlış Tanrı anlayışının bu rivâyetlere yansıdığı anlaşılmaktadır. Kıyâmet günü peygamberler, siddîklar, şehidler ve salih

kulların buldukları konum çok farklı olup, peygamberlerin bile bu şekilde Allah'a yakın olmaları söz konusu değilken, Allah'ı zikredenlere böyle bir makamın öngörülüyor olması düşündürücüdür. Günümüzde de zikrin önemine işaret etmek maksadıyla Kur'an'daki âyetlerden faydalanmak yerine bu rivâyetleri naklederek insanları etki altına almaya çalışanlar olmaktadır. Bunların peygamberin otoritesinin arkasına sığınarak İslâm'ı yanlış tanıtmaları ve tür uydurma hadisleri aktarmaları ise üzüntü verici bir durumdur.

Bazı fiten hadislerinde de fakirliğin özendirildiği görülmektedir. Öyle ki Allah'ın kıyâmet günü fakirlerden özür dileyeceği bile beyan edilmektedir. Oysa Allah'ın hiçbir kimseden özür dilemesi asla söz konusu değildir. Kendisini mükemmel surette yaratan ve bu dünyaya insan olarak gönderen Yüce Yaratıcı'ya şükredeceğine, dünyadayken kendisine mal vermediği gerekçesiyle O'ndan özür dilemesini beklemek, ancak cahillerden beklenebilecek bir davranıştır. Öte yandan kıyâmet günü fakir dervişlerin Hz. İsa'nın, zengin mü'minlerin ise Hz. Süleyman'ın sancağı altında toplanacaklarından bahsedilmesi, fakir dervişlerin Hz. Süleyman'dan beş yüz yıl önce cennete gireceğinin belirtilmesinde de aynı anlayışın izlerini görmek mümkündür. Diğer taraftan dervişlerin dünyadayken zindan hayatı yaşadıklarından bahsederek bazı haklar talep ettikleri görülmektedir. Onları bu düşünceye iten ise bu tür uydurma fiten hadisleri olmuştur. Oysa onlardan böyle bir istekte bulunan ne Allah, ne de O'nun peygamberidir. Böyle bir yaşam tarzını kendileri seçmişlerdir. Kaldı ki İslâm, ruhbanlığı yasaklamış ve Müslümanların hayatın içinde aktif özneler olmasını istemiştir. Bir kenara çekilip sadece ibâdetlerle ve zikirle meşgul olmak, Müslümanlardan ne beklenmiş, ne de istenmiştir. Fakirlikten Allah'a sığınan, veren elin alan elden üstün olduğunu söyleyen, sürekli üreten ve üretmeyi tavsiye eden Hz. Peygamber, fakirliği üstün gösteren sözler söylememiştir. Bu tür rivâyetlerin oluşması ve yaygınlaşmasında bazı sûfi ve küssâcılarının rolleri olduğu görülmüştür. Bu kimseler Hz. Peygamber'in otoritesinin arkasına sığınarak kendilerine taraftar toplamaya çalışmışlar, İslâm'ın yanlış tanıtılmasına neden olduklarını ise akıllarına bile getirmemişlerdir.

Kişinin dünyadayken karşılaştığı bir takım sıkıntılar sebebiyle âhiretteki azaptan kurtulacağından bahseden bazı fiten hadisleri de İslâm'ın yanlış tanıtılmasının önündeki engellerden birini oluşturmaktadır. Oysa azap kavramını

yanlış tanıtan rivâyeti Hz. Peygamber'in söylemesi mümkün değildir. Şâyet bu kimse, dünyada iken karşılaştığı belâ ve musibetlere sabırla katlanır, haline şükreder ve karşılığını sadece Allah'tan beklerse, o takdirde âhiret azabından kurtulması mümkün hale gelebilecektir. Dolayısıyla insanların bu tür asılsız rivâyetlere dayanarak bir takım beklentiler içine sokulması dine zarar vermektedir.

Envâru'l-Âşikîn'de yer alan bazı fiten hadislerinde ise "Allah'ı seven kimseler" in mahşer meydanından dilediklerini alıp cennete götüreceklerinden; kıyâmet günü peygamberleri ve şehidler bile Allah'ı zikredene gıpta ile baktıracak amelin "zikrullah" olduğundan; kıyâmet günü şehidler gelirken Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ veya diğer peygamberlerin yoldan çekileceklerinden; deniz şehidlerinin ruhunu bizzat Allah'a alacağından ve onların kul borçları dahil bütün günahlarını affedeceğinden; 99 günah defteri yanında küçük bir kağıt parçasında yazılı olan "kelime-i şehâdet" in daha ağır basacağından; günahı sevabından çok fazla olan bir kulun Allah korkusundan ağladığını söyleyerek cehennemden kurtulabileceğinden; cehennemi hak etmiş günahkar mü'minlerin belirlenen süre dolmadan sırf oradaki dua ve zikirleri sebebiyle cehennemden çıkartılacaklarından bahsedilmektedir. Oysa bütün sayılanları İslâm'ın özüyle bağdaştırmak zordur. Böyle bir anlayış Müslümanlar nezdinde Allah'ın yanlış tanıtılmasına ve bir takım menfi yaklaşımların yerleşmesine neden olmaktadır. Bütün bu düşüncelere meselelere tek taraflı bakanların ulaştıkları görülmektedir.

Kendi dar görüşlerini desteklemek için rivâyet üretilen Hz. Peygamber'e isnad edenlerin, bu rivâyetlerin içine üstelik âyetleri de katmaları niyetlerinin o kadar masum olmadığını göstermektedir. İnsanları etkileyebilmek için her yolu mübah gören böyle bir anlayışın ürettiği rivâyetlerin hiçbir dînî değerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu kimselerin görüşlerini desteklemek maksadıyla âyetleri keyfi şekilde yorumlamaları kesinlikle yanlıştır. Her ne kadar bazı zayıf ve uydurma rivâyetlerin sonunda olumlu bir mesaj veriliyorsa da, bu mesaja gelinceye kadar ortaya konulan yanlış yaklaşımlar mutlaka sorumluluğu gerektirmektedir.

Bazı fiten hadislerinde müşrik çocuklarının cennette hizmetçi olacaklarından bahsedilmektedir. Rivâyeti üretenlerin bu sonuca bir üstünlük duygusu içerisinde ulaştıklarını düşünmekteyiz. Oysa "*her doğanın fitrat üzerine doğduğuna*" dair

rivâyete bakıldığında müşriklerin küçük yaşta ölen çocuklarının cennette hizmetçi statüsünde olmaları söz konusu değildir. Zîra kâfir anne ve babanın çocuğu olarak dünyaya gelme konusunda hiçbir tercih imkanı bulunmayan çocukları adeta cezalandırırçasına hizmetçiliğe layık görmenin ve onları diğer çocuklardan farklı bir muameleye tabi tutmanın Allah'ın adaletiyle bağdaşmayacağı açıktır. Böyle bir düşünceyi savunanların İslâm'ı yeterince bilmedikleri anlaşılmaktadır. Öyle ki bu kimseler hayvanların mahşer meydanında toplanarak haklarını alacakları mecâzî ifadesini de hakîkî anlamda algılamakta ve buradan da çok yanlış sonuçlara ulaşmaktadırlar. Oysa hayvanların mahşer meydanında toplanmalarını gerektirecek herhangi bir durum söz konusu değildir.

Bazı fiten hadislerinde cennetteki hûriler de yanlış tanıtılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ve sahih hadislerde hiç bahsedilmediği halde onların zağferan, misk, amber ve kâfurdan yaratıldıkları ifade edilmektedir. Oysa bir insanın kendisiyle aynı maddî ve mânevî özellikleri taşıyan, aynı öz ve cevherden yaratılan karşı cins ile huzur ve sükûn bulması daha doğrudur. Bu tür maddelerden yaratılmış hûrilere gerek olmadığını düşünmekteyiz. Bütün bu asılsız rivâyetler, bazı kimselerin İslâm'a olan bakışları olumsuz anlamda etkilemektedir. Dolayısıyla bu tür indî düşüncelerin hadis diye sunulması bir problem teşkil etmektedir.

Bazı fiten hadislerinde "a'râf ehli"nin de yanlış tanıtıldığı görülmektedir. "A'râf ehli" ile kastedilenler günahı ve sevabı eşit olanlar, sevabı çok olduğu halde anne ve babalarına isyan edenler veya müşriklerin küçük yaşta ölen çocukları değil, aksine; peygamberler, siddîklar, şehidler ve salih kullardır. Konu ile ilgili ortaya atılan diğer görüşler yeterince iknâ edici değildir. Çünkü, Kur'an-ı Kerim'de "a'râf ehli"nin yapacağı haber verilen o konuşmaları, ancak kulluk görevini eksiksiz yapan, kendine güvenen ve son derece haklı konumda bulunan birilerinin söylemesi mümkündür. Bu itibarla "a'râf ehli"nin de doğru tanıtılması ve ön yargılı yaklaşımlardan kaçınılması gerekmektedir. Çünkü bunlar da dînin doğru anlaşılmasının önündeki engellerden birini oluşturmaktadır.

Diğer bazı fiten hadislerinde ise Cebrâil'e Tanrı'nın mekrinden (hilesinden) emin olmadığının söylettilmesi de yanlıştır. Zîra meleklerin böyle bir endişeye kapılmalarını gerektirecek bir durum yoktur. Çünkü onlar, günah işleyecek özellikte

yaratılmamışlardır ki cezalandırılmaktan korksunlar. Dolayısıyla Allah keyfi tasarruflarda bulunan bir Yaratıcı değildir. Bunlar Allah'ı gerçek mânâda bilmeyen kimselerin uydurduğu ve başkalarına da ağlayarak ve ağlatarak kabul ettirdiği İsrâiliyyât kabilinden rivâyetlerdir. Bütün bunlar kıssacıların üslûbunu çağrıştırmakta olup, yanlış yaklaşımların yerleşmesine katkı sağlamakta ve Müslümanların dinlerini gerçek anlamda öğrenmelerine de engel oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, *Envâru'l-Âşikîn* ve benzerî eserlerde bulunan bazı zayıf ve uydurma fiten hadisleri günümüz insanını derinden etkilemekte ve dînin doğru anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu itibarla ilmî ölçüler içerisinde kritiği yapılan fiten hadislerinden faydalanılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Zîra asırlardan beri insanların kafalarına yerleştirilen bazı menfî yaklaşımların ortadan kaldırılması için, Kur'an ve Sünnet bütünlüğü içerisinde meselelere yaklaşılmamasının ve bunların tarafsız bir gözle yeniden değerlendirilmesinin uygun olacağını belirtmemiz yerinde olacaktır.

SONUÇ

Türk halkının dînî kültürü hakkında fikir veren başlıca kaynaklardan biri olan *Envâru'l-Âşikîn*'de yer alan bir takım yanlış anlayışların ve özellikle fiten hadislerinin sened ve metin yönünden değerlendirildiği bu araştırma, Müslümanların dînî kültürleri ve özellikle kıyâmet alâmetlerine ilişkin düşünceleri hakkında kısmen de olsa bir fikir vermektedir. Kıyâmet alâmetleri, mahşer sahneleri, hesap, mîzan, cennet ve cehennem gibi konular her dönemde insanların ilgisini çekmiş ve çekmeye de devam etmektedir. Sağlıklı, tutarlı ve doğru bir din anlayışının oluşturulabilmesi, bu tür hadislerin doğru anlaşılmasına ve yorumlanmasına bağlıdır. Bu itibarla, Müslümanları doğru bilgilerle aydınlatmak, Kur'an ve Sünnet'in ölçülerini bildirmek maksadıyla fiten hadisleri üzerinde de akademik çalışmalar yapılması gerektiği açıktır.

İslâm târihinde fitne diye anılan ve erken dönemde meydana gelen karışıklıklar nedeniyle Müslümanların çok büyük sıkıntılar yaşadıkları bilinmektedir. Böyle bir dönemde Ehl-i kitap ile ilişkiler, fethedilen yerlerdeki kültürlerle münasebetler ve İslâm'ı seçen toplulukların atalarından devraldıkları inanç sistemleri ve kültürel mirasları bir anda terk edememesi gibi hususlar, fiten hadislerinin ortaya çıkmasına müsâit birer zemin teşkil etmiştir. Nitekim, fiten edebiyatında yer alan malzemenin büyük bir çoğunluğunun, Apokaliptik Edebiyatta bol miktarda bulunan bir takım efsâne ve mitoloji türünden rivâyetlere benzediği ve bu kültürel mîrastan büyük ölçüde beslendiği anlaşılmaktadır.

Hız. Peygamber'in geleceğe yönelik açıklamaları kendisine bildirildiği kadarıyla olmuştur. Onun gayb bilgisinin sınırını tespit etmenin güçlüğü ortadadır. Zîra onun görevi gayb âleminin sırlarını açıklamak değil, Allah tarafından kendisine bildirilenleri tebliğ etmektir. Hız. Peygamber Kur'an dışı vahiylerle de gaybe muttalî kılınmıştır. Ancak gelecekle ilgili söylediği genel hükümler ifâde eden bazı sözlerini vahye mahzar olmadan kendi değerlendirmesiyle de yapmıştır. Bu bilgiye basîreti, firâseti, tecrübesi ve sağlam muhâkeme yeteneği sonucu ulaşmıştır. Bu bakımdan onun kıyâmete yönelik bir kısım ikazlarını, "küresel kıyâmet"le ilişkilendirmek doğru değildir.

Ahmed Bîcan'ın *Envâru'l-Âşikîn* adlı eserinde yer alan bazı fiten hadisleriyle ilgili ulaştığımız neticeleri ve onun bu konularla ilgili mülâhazalarını aktarmamız

kendisini ve eserini daha yakından tanımamıza imkan sağlayacak ve bir takım yanlış anlayışlar hakkında da bir fikir verecektir.

Hz. Peygamber; “*ben ve kıyâmet şu kadar yakınız*” sözüyle kıyâmetten önce artık peygamber gelmeyeceğini ve kendisinin gelmesiyle kıyâmetin çok yaklaştığını haber vermiştir. Onun bu sözünü kıyâmetin “hemen” kopacağı şeklinde anlamak doğru değildir. Hz. Peygamber, ilmin kaldırılması, kötülüklerin çoğalması ve yaygınlaşmasıyla “toplumsal kıyâmet”in yaklaşacağını, böyle bir cemiyette huzursuzluğun artacağını belirterek ümmetini dînî-ahlâkî değerlerden uzaklaşmaktan sakındırmıştır. Onun uyarılarının esas maksadı, bu tür yanlışlıkların yaygınlaştığı toplumların varlığını kaybedebileceği tehlikesine işaret etmektir. Dolayısıyla küresel değil, “toplumsal kıyâmet”le ilgili olan hadisi bu şekilde anlamak daha doğru olacaktır. Ahmed Bîcan ise bu rivâyetleri “küresel kıyâmet”in çok yaklaştığı şeklinde anlamış ve aktarmıştır.

Hz. Peygamber’in İstanbul’un fethiyle ilgili ümmetini motive edici sözler söylemesi, onlara hedefler göstermesi, İslâm’ın çok uzak diyarlara yayılacağını ve yayılması gerektiğini anlatması normaldir. Fakat onun bu sözlerinin zaman içerisinde anlaşıldığı şekliyle kıyâmetin çok yaklaştığı şeklinde değerlendirilmesi ise uygun değildir. Hz. Peygamber, Müslümanların yaşadıkları coğrafyalarda yönetim ehil ellere teslim edilmediği zaman toplum içerisinde ciddî problemlerin yaşanabileceğini, istikrarsızlığın baş gösterebileceğini, böyle durumlarla karşılaşmamak için idarecilerin vazifelerini en güzel şekilde yapmaları ve onları denetleyen kamuoyunun da çok dikkatli ve duyarlı olması gerektiğini ahabına haber vermesi doğaldır. Bîcan ise İstanbul’un fethiyle birlikte kıyâmetin hemen kopacağı düşüncesi içinde olmuştur.

“*Ümmetin dalalet üzere toplanmaması*” konusunda, ümmeti Muhammed’e bir güvence verilmemiştir. Eğer böyle bir güvence verilmiş olsaydı, âhiret gününde başta Yahûdî ve Hıristiyanlar olmak üzere kendilerine kitap verilen kavimlerin tamamının itiraz edebilecekleri haklı bir gerekçeleri olurdu. Oysa târihî süreç kimseye böyle bir ayrıcalığın tanınmadığının delilidir. Zîra, Yüce Allah bu konuda da insanlar arasında herhangi bir ayırım gözetmemiş, koyduğu ilkeleri değiştirmemiş ve ümmet-i Muhammed’i de böyle bir korumaya almamıştır. Başka bir toplumun

İslâm'ın bayraktarlığını yapabileceğini belirterek Müslümanların yanlış bir kanaate yönelmelerini kesin bir şekilde engellemiştir. Ahmed Bîcan ise, Kur'an'ın bu açık uyarısına rağmen rivâyeti ümmet-i Muhammed'in üstünlüğünün bir göstergesi olarak algılamıştır.

Ümmetin 73 fırkaya ayrılacağından bahseden rivâyetin sıhhati konusunda genel bir kanaat olsa da, râvîlerinde bir takım zabt kusurlarının olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in ümmetini, Ehl-i kitâbın kendi içlerindeki farklılıkları doğru değerlendiremeyerek tefrikaya düştüğü gibi düşmemeleri konusunda uyarması, onları fırkalara ayrılmaya teşvik ettiği anlamına gelmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in uygulamalarının tamamına bakıldığında görüleceği üzere, onun böyle bir şey kastetmesi ve bu anlama gelebilecek herhangi bir söz söylemesi mümkün değildir. Birlik ve beraberliğe haddinden fazla önem veren bir dînin peygamberinin, bu öğretinin tam tersine bir ifade kullanması zaten düşünülemez. Dolayısıyla değişik fikirlere ve istişâreye önem veren bir peygamberin tek bir grubu cennetle müjdelemesi ve diğerlerinin tamamını dışlaması onun uygulamalarıyla çelişmektedir. Bu açıdan bakıldığında Hz. Peygamber'in ümmeti içerisinde farklı düşünceleri bir rahmet olarak gördüğü ve yararlanılması gerektiğini belirttiği rivâyet doğru değerlendirilmelidir. Ahmed Bîcan, bu rivâyeti yanlış değerlendirmiştir. Tek bir grup dışında diğerlerinin tamamının cehennemde azap göreceklerini belirterek farklı görüş ve düşünceler karşısında esnek olmadığını ortaya koymuş ve asırlardır süren bir yanlışın devamına farkında olmadan bir katkı sağlamıştır.

Hz. Peygamber bir takım açıklamalarda bulunurken mecâzî ifadeler, teşbihler, temsiller kullanmış, tergîb ve terhîb maksatlı sözler söylemiştir. Bu hadisler anlaşılmaya çalışılırken, doğru bir sonuca ulaşmak için lafızdan ziyâde, nebevî tatbikatın ruhu, mânâsı, hikmeti ve kastedilen anlamın ne olduğu konusu üzerinde yoğunlaşılması gerekmektedir. Onun bu sözlerini nakledenlerin yanlış anlayarak bir takım eklemelerde bulunmaları ve sembolleri müşahhaslaştırabilmeleri imkan dahilindedir. Bu itibarla kıyâmetin büyük alâmetleri olarak sayılan hususlarda kastedilenlerin neler olabileceği doğru değerlendirilmelidir. Nitekim araştırmamızın neticesinde büyük alâmetlerle ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Âyet ve hadislerde geçen “duhân”, bir “kıyâmet alâmeti” değil, insanı korkutan ve acizliğini hissettiren, gökyüzünden gelecek büyük felâket anlamına mecâzî bir ifadedir. Nitekim “duhan”ın dünyada değişik şekillerde meydana gelmesi her zaman imkan dahilindedir. Dolayısıyla “duhan”ı, küresel kıyâmetin bir alâmeti değil, toplumsal yok oluşların yaşanmasının bir habercisi olarak değerlendirmek mümkündür. Ahmed Bîcan ise çoğunluğun kanaatine uyarak “duhân”ı kıyâmetin bir alâmeti olarak görmüştür.

“Deccal”ın körlük ile sembolize edilmesi, bir “*eksikliğe*” işaretidir. Sağ gözün kör olduğunun ifade edilmesiyle kişinin “*hayata tek gözle baktığı, maddî değerleri ön plana çıkartıp mânevî değerleri terk ettiği durumlar*” anlatılmak istenmiş olabilir. Zîra, sadece dünyaya bağlanılıp âhiretin unutulması, geçici dünyevi zevklerin önemsenmesi âdetâ “deccâl” ile sembolize edilerek eleştirilmekte, hayata bu tarz bir bakışın kişiyi “*aldatacağı*”na dikkatler çekilmektedir. Diğer taraftan Allah’ın kör olmadığına özellikle vurgu yapılmasının nedeni ise, O’nun tam ve mükemmel olduğunu, insanların dünya ve âhirette mutlu olmaları için gereken kuralları eksiksiz koyduğunu ve O’nun koyduğu bu kurallara uygun davranılmasının hayırlı olacağını ifade etmek amacına mâtuftur. İnsanların esas alınması gereken mesaja yoğunlaşmak yerine, maddîleştirilen ve ilginç portrelerle tasvir edilen bir “deccâl” anlayışına yönelmeleri doğru değildir. Yüzyıllardır tasvir edilen böyle bir “deccâl”in ortaya çıkmamış olması, insanları beklemek yerine düşünmeye sevk etmelidir. Oysa Bîcan da müşahhaslaştırılmış “deccâl”i bekleyenlerdendir. O, bu mecâzî ifadeyi pek çok kimsenin yaptığı gibi doğru anlayamamıştır.

“Dâbbetü’l-arz” sembolik ifadesiyle ise; “*dünyaya sarılıp*” âhireti unutan, kendi arzu ve heveslerinin peşinden koşan kimselerin maddeci değerlere bağlanarak “*sonsuzluğu yeryüzünde*” aramalarının yanlışlığına işaret edilmektedir. Yani; kıyâmetin vukûu ile ortaya çıkan o durumda “*maddeci değerlere kapılanların sonunun nasıl olacağı*” insanlara bu şekilde anlatılmakta ve orada gerçeklerle nasıl karşılaşacakları şimdiden haber verilmektedir. Dolayısıyla bu da “küresel kıyâmet”in bir alâmeti değildir. Ancak Bîcan, bunu da kıyâmetin bir alâmeti olarak görmüş, mecâzî hakikat gibi algılamıştır.

Güneşin kıyâmet kopmadan önce batıdan doğacağıyla anlatılmak istenen ise, dünyanın mutlaka bir sonunun olduğudur. Bu sembolik ifâdeyle tövbelerin kabul edileceği son sınıra işaret edilmektedir. Bir başka ifadeyle “*güneşin batıdan doğması*” ile kastedilen, “küresel kıyâmet”in başlamasıdır. Bu süreç başladığında her şey yörüngesinden çıkacak, tüm evreni içine alan toplu ve köklü bir değişim ve dönüşüm başlamış olacaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber, bu mecâzî ifadeyle herkesi ölümünden önce günahlarından tövbeye çağırılmaktadır. Ahmed Bîcan ise, bu ifadeyi de hakîkî mânâda ele almış ve kıyâmetin bir alâmeti olarak değerlendirmiştir. Oysa bu bir alâmet değil, kıyâmetin başlangıç safhasıdır.

Hz. İsa'nın gökte yaşadığına ve döneceğine dair *Kur'an-ı Kerim*'de kesin bir delil yoktur. Bu konuda rivâyetlerden çıkartılan sonuç ise kanaatimizce isabetli değildir. Zîra rivâyetlerin isnâdlarında problemler vardır. Metin tenkîdi yapıldığında da bir takım çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Bîcan ise Hz. İsa'nın gökte yaşadığına, kıyâmet kopmadan önce dünyaya döneceğine ve 40 yıl daha yaşayacağına inanmaktadır.

“Mehdî”nin geleceği, kısa sürede dünyayı adâletle dolduracağı, insanlar arasında adaleti ve refahı sağlayacağı iddiâsı da bir ütopyadır. Zîra böyle bir durum, “mehdî”yi Hz. Peygamber'in önüne geçirmek demektir ki, bunun kabul edilmesi zordur. Kur'an'a göre âhir zamanda beklenen “mehdî” gelmiştir o da, Hz. Muhammed Mustafa'dır. Ancak her dönemde Müslümanlara yol gösterecek önder şahsiyetlerin olması tabîidir. Bunlar da bir anlamda “mehdî” olarak kabul edilebilir. Lakin bu kavramın “küresel kıyâmet”le ilişkilendirilmesi isabetli değildir. Zaman içerisinde bu kelimenin de yanlış algılanarak farklı anlamlar kazanması mümkündür. “Mehdî” kavramının da “deccâl” kelimesinde olduğu gibi mitolojik unsurlarla zenginleştirilmesi söz konusu olabilir. Bu itibarla konunun bu yönünün de dikkate alınması uygun olacaktır. Dolayısıyla sembollerin doğru anlaşılmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmış olmaktadır. Bîcan ise, âhir zamanda Hz. Peygamber'in soyundan gelecek bir “mehdî”nin varlığına inanmış, onun geleceği ve dünyayı adaletle dolduracağı fikrini savunmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de sadece iki âyette de geçen “ye'cüc ve me'cüc” tâbirleriyle kastedilen ise, farklı zaman ve mekanlardaki bütün zâlim ve günahkarlar

topluluğudur. Yani; birisiyle “dünyadaki bozguncular”, diğeriyle “mahşer meydanında toplanacak olan bütün hakikat inkarcıları” kastedilmektedir. Konunun “kıyâmet alâmetleri”yle ilgisi yoktur. Müellifimiz ise bunu da kıyâmetin bir alâmeti olarak görmektedir.

Kıyâmet öncesi üç yerin batmasını da “kıyâmet alâmetleri”yle ilişkilendirmek doğru değildir. Bunun sebebi, insanlarda uyandırdığı korku ve kaygı nedeniyle olmalıdır. Zîra insanlar, büyük hâdiselerin öncesinde olağanüstü bazı şeylerin yaşanabileceği konusunda oldukça hassastırlar. Batacak üç yerden bahsedilmek suretiyle insanların dikkatlerinin anlatılanlar üzerine çekilmesi daha kolaydır. Nitekim bu şekilde onların diğer alâmetleri daha kolay kabullenmelerinin sağlanılmaya çalışılması imkan dahilindedir. Bîcan da buna inanmış ve üç yerin batmasını kıyâmetin bir alâmeti olarak değerlendirmiştir.

Yemen’den bir ateşin çıkacağından bahsedilmesi de kıyâmetin yakın olduğu ve “kıyâmet alâmetleri”nin çıkmaya başladığı konusunda insanları uyarmak ve bir an önce yaptıkları kötülüklerden vazgeçirme amacına mâtuf olmalıdır. Kanaatimizce kıyâmetin kopuş sürecinde bile böyle bir ateşin çıkmasına gerek yoktur. Bîcan ise bunu da kıyâmetin bir alâmeti olarak görmüştür.

Tövbe kapısının kapanmasıyla kastedilen ise, kıyâmetin koptuğu andan itibaren yapılacak tövbelerin geçerli olmadığını anlatmaya yarayan sembolik bir ifadedir. Hz. Peygamber, insanları bu şekilde uyararak tövbe konusunda aceleci olmalarını istemektedir. Ahmed Bîcan ise, bu temsîli ifadeyi de hakîkî mânâda ele almakta ve bir kıyâmet alâmeti olarak görmektedir. O, bunu çok uzun ve geniş bir kapı olarak hayal etmektedir.

Bununla birlikte şunu da özellikle ifade etmemiz gerekmektedir ki, Hz. Peygamber kıyâmetin ne zaman kopacağı yönündeki sorularla karşılaştığında genellikle “küresel kıyâmet”in değil, “toplumsal” veya “kişisel kıyâmet”in alâmetlerini haber vermiş ve insanları kendi sonlarını düşünmeye davet etmiştir. O, sûr ile ilgili sorulara da ayrıntılı cevaplar vermemiş, esas alınması gereken mesajı dikkatleri çekmiş ve insanları sûr üfürülmeden önce hazırlık yapmaya teşvik etmiştir. Ahmed Bîcan ise çoğunluğa uyararak rivâyetlerde geçen “saat” veya “kıyâmet” kelimelerini her defasında “küresel kıyâmet” şeklinde anlamış ve genellikle “kıyâmet

alâmetleri” üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim O, sûrun görevinden daha ziyade şekli, biçimi, uzunluğu vs. yönleriyle ilgilenmiştir.

Mü'minlerin her birine fedâ olmak üzere Yahûdî ve Hıristiyanlardan birer kişinin cehenneme atılması da doğru değildir. Bu kimseler zaten cehennemi hak etmişlerse oraya gideceklerdir. Herkes kendi hesabını kendisi verecek ve hiçbir kimse başkasından yardım göremeyecektir. Kur'an-ı Kerim bu tür düşünceleri daha en başından reddetmektedir. Bu itibarla gerçekleşmesi mümkün olmayan yanlış bir telakkîyi hadis diye nakletmek ve Müslümanları kolaycılığa itmek son derece sakıncalıdır. Bîcan ise bu tür rivâyetlere eserinde yer vermiş ve bir yanlışın yaygınlaşmasına bilmeksizin katkı sağlamıştır.

Bîcan'ın eserinde naklettiği şefaât hadisi de farkında olunmadan bazı râvîler tarafından kapalı hale getirilmiş olabilir. *“Şefaâtim; büyük günah işleyen, ama henüz dünyadayken derin bir pişmanlık duyup samimi bir şekilde tövbe ederek ölen mü'minlerdir”* şeklinde ifade edildiğinde, metinde bulunan kapalılığın ortadan kalkması söz konusu olabilecektir. Bîcan ise yanlış anlaşılan bu hadisi ümmet-i Muhammed'in ayrıcalığının bir delili olarak kullanmıştır.

Fakir dervişlerin Hz. İsa'nın, zengin mü'minlerin ise Hz. Süleyman'ın sancağı altında toplanacaklarından; fakir dervişlerin Hz. Süleyman'dan beş yüz yıl önce cennete gireceklerinden; dervişlerin dünyadayken zindan hayatı yaşadıklarından bahseden rivâyetlerin uydurma oldukları anlaşılmaktadır. Fakirlikten Allah'a sığınan, veren elin alan elden üstün olduğunu söyleyen Hz. Peygamber, fakirliği üstün gösteren sözler söylememiştir. Bu tür rivâyetlerin oluşmasında bazı sûfi ve kıssacıların rolleri olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kâfirlerin dünya nimetlerinden istifade etmeleri dünyanın değersizliğinin değil, Allah'ın koyduğu kurallara bağlı olduğunun delilidir. Bîcan ise bu rivâyetleri eleştirmeksizin eserine almış ve kullanmakta herhangi bir sakınca görmemiştir.

“Allah'ı seven bazı kimseler”in mahşer meydanından dilediklerini alıp cennete götürebilmeleri; “Allah'ı sevenler” diye bir sınıfın varlığından söz edilmesi ve çektiği sıkıntıları mazeret göstererek, Allah hakkındaki iyi zannı sebebiyle bir kişinin bağışlanması iddiâları doğru değildir. Bunlar Kur'an'ın gerçekleriyle

bağdaşmamaktadır. Bican ise, bu rivâyetleri kesin doğrularmış gibi yorumlamış ve buradan bir takım sonuçlara ulaşmıştır.

99 günah defteri yanında küçük bir kağıt parçasında yazılı olan “kelime-i şehâdet”in daha ağır geleceğini ve bunun kişinin cennete girmesine neden olacağını iddiâ etmek, insanları kolaycılığa ve tembelliğe sürüklemekten öte bir anlam taşımamaktadır. İslâm’ın emir ve yasaklarına uymaya değil de, yazılmış bir kağıt parçasına önem veren bu anlayış doğru değildir. Zîra bunu Kur’an ve Sünnet’in ölçüleriyle telif etmek zordur. Bican, bu rivâyetlere de eserinde yer vermiş ve insanların dîni doğru anlamalarını isterken hatalar yapabilmıştır.

Günahı sevabından çok fazla olan bir kulun Allah korkusundan ağladığını söyleyerek cehennemden kurtulabilmesi mümkün değildir. Cehenneme atılma kararı verilen bir kimsenin kirpiğinin konuşması sonucu Allah’ın kararını değiştirdiğini söylemek yanlıştır. Böyle bir iddiânın her şeyi bilen Allah hakkında ortaya atılması da düşündürücüdür. Bican ise insanların hoşuna giden bu tür rivâyetleri nakletmekte herhangi bir beis görmemiştir.

Envâru’l-Âşikîn’de yer alan bazı fiten hadislerinde kıssacıların üslûbu hemen fark edilmektedir. Zîra Hz. Peygamber’in ağladığına vurgu yaparak insanları duygulandıran, çoğunlukla kısa cümleler kullanan ve rivâyet içinde karşılıklı diyaloglara çok fazla yer veren kimseler genellikle kıssacılarıdır. Kısa cümleleri ve diyalogu Hz. Peygamber de kullanmış, ancak kıssacıların yaptığı gibi bu tarz ölçsüz ve mübalağa dolu ifadelerle yer vermemiştir. Zîra onun sözlerinin belli bir ağırlığı olmuştur. Onun tutarlı, mantıklı ve ölçülü konuştuğunun delili sahih hadislerdir. Bican ise sahih hadislerden daha ziyade bu tür rivâyetleri aktarmış, kendisinin ve diğer insanların düşüncelerinin şekillenmesinde bu rivâyetlerden oldukça istifade etmiştir.

Envâru’l-Âşikîn’de her ne kadar bazı zayıf ve uydurma rivâyetlerin sonunda bir takım olumlu mesajlar veriliyorsa da, bu mesaja gelinceye kadar ortaya konulan yanlış yaklaşımların mutlaka bir sorumluluğu gerektirdiğini düşünmekteyiz. Nitekim Allah’ın yanlış tanıtıldığı, kulunun hakkından vazgeçmesi için cennette saray vaad eden bir “padişah” konumuna indirildiği rivâyetler problemlidir. Ahmed Bican ise

bu rivâyetler hakkında herhangi bir inceleme ve sorgulama yapmaksızın doğrudan olduğu gibi alıp aktarmıştır.

Âyetlerin tamamına değil de bir kısmına bakıldığı zaman yanlış sonuçlara ulaşılması söz konusudur. Zîra bir kısım âyetler devre dışı bırakıldığında Hz. İbrahim'in babası hakkında yaptığı bir dua bile çarpıtılabilmekte ve Hz. Peygamber'in söylemesi mümkün olmayan sözler haline dönüştürülüp ona nispet edilebilmektedir. Doğru olmayan bir Tanrı ve Peygamber tasavvuru ortaya koyan, bütünlükten uzak parçacı bir yaklaşım sergileyen ve bir kısım âyetlerle de çelişen rivâyetin bu şekliyle kabul edilip savunulabilmesi mümkün değildir. Bîcan ise pek çok müellifin yaptığı gibi bu rivâyetin doğruluğuna inanarak eserine almış ve Hz. Peygamber'in hadisi diye nakletmiştir. O, Hz. Peygamber'in bu tür sözler söylemeyeceğini fark edememiştir.

“*Her doğan fitrat üzerine doğar*” hadisiyle birlikte değerlendirildiğinde müşriklerin küçük yaşta ölen çocuklarının cennette hizmetçi olmaları mümkün değildir. Öte yandan hayvanların mahşer meydanında toplanarak haklarını alacakları mecâzî ifadesinin hakîkî anlamda algılanması da yanlıştır. Bîcan ise bu çocukların cennette hizmetçi olacaklarına inanmış, mecâzî ifadeyi de hakîkî anlamda algılayarak hayvanların mahşer meydanında toplanacaklarını zannedebilmiştir.

Diğer taraftan hesap sonrası gidilen cennet; akla ve hayale gelmeyen bütün güzellikleri bünyesinde barındıran, içine girenlerin huzur ve mutluluk bulacakları, ruhen ve bedenen sonsuza dek yaşayacakları ve Allah ile görüşüp konuşacakları has bahçelerdir. Cennet ve cehennem ebedîdir ve buralar birer tekamül yeri değildir. Mânevî tekâmülün yeri dünyadır. Âhiret âlemi kâfirler için bir mükellefiyet yurdu olmayıp, onlardan îmân ve itaat istenmesi söz konusu değildir. Tamamen ruhanî bir cennet veya cehennem fikri de yanlıştır. Bîcan eserinde bu görüşlere de yer vermiştir ki, bu onun katıldığımız olumlu yanlarından.

“A'râf ehli” ile kastedilenler; peygamberler, siddîklar, şehidler ve salih kullardır. Konuyla ilgili diğer görüşlerin yeterince iknâ edici olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, Kur'an-ı Kerim'de “a'râf ehli”nin yapacağı haber verilen o konuşmaları, ancak kulluk görevini eksiksiz yapan, kendine güvenen ve son derece

haklı konumda olan birileri söyleyebilirler. Bîcan ise bu kimselerin cennet ve cehennem arasında kalacak kişiler olduğuna inanmaktadır.

Cehennemi hak etmiş günahkar mü'minlerin kendileri için belirlenen süre dolmadan cehennemden çıkartılmaları söz konusu değildir. Cezasını tamamlamamış bu kimselerin Allah'ın bir takım isimleriyle dua etmeleri sonucunda cehennemden çıkartılacakları iddiâsı doğru değildir. Rivâyetlerde anlatılanlar kıssacıların üslûbunu çağrıştırmaktadır. Bu ve benzeri rivâyetler, sadece bir takım yanlış yaklaşımların yerleşmesine katkı sağlamaktadır. Bîcan ise beslendiği kaynaklara güvenerek ve sahih olduğuna inanarak bu tür rivâyetlere eserinde yer vermekte ve doğru olmayan anlayışların toplumda yaygınlaşmasına imkan sağlamaktadır.

Cebrâil'e Tanrı'nın hilesinden emin olmadığını söylettirildiği rivâyet te doğru değildir. Zîra meleklerin böyle bir endişeye kapılmalarına gerektirecek bir durum yoktur. Bu itibarla Allah'ın doğru tanıtılması gerekmektedir. Allah'ı gerçek mânâda bilmeyen kimselerin uydurduğu bu rivâyet; İsrâiliyyât kabilinden bir haberdur. Bîcan ise, Cebrâil'in bu korkusunu normal karşılamakta ve böyle bir şeyin mümkün olabileceğine inanmaktadır.

Özetle belirtmek gerekirse İslâm'ın ruhuna aykırı anlamlar içeren zayıf ve uydurma fiten hadisleri, sahih hadislerin ifade ettiği mânâyı gölgede bırakmış, İslâm'ın yanlış anlaşılmasına ve tanıtılmasına neden olmuştur. Çalışmamıza konu teşkil eden bu rivâyetlerin yeniden gözden geçirilmesi, sahîhinin sakîminden ayrılması konusundaki çabalara hız verilmesi, bunların neden olduğu yanlış yaklaşımların düzeltilmesi için gayret gösterilmesi gerekmektedir. Zîra fiten hadisleri geniş bir saha olup bu konuda daha detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır. Tezimiz fiten hadislerinin anlaşılması ve Türk halkının kıyâmet öncesi ve sonrasına ilişkin düşünceleri hakkında bir fikir verme hususunda bir başlangıç sayılabilir. Özellikle Müslüman Türk halkını derinden etkileyen bu tür rivâyetlerin değeri bilimsel çalışmalarla ortaya konulduğu zaman bir anlam ifade edebilecektir. Nitekim bu tür rivâyetlerin olumsuz yansımalarına günümüzde de hâlâ rastlanılmaktadır. Dolayısıyla bu tür rivâyetlerin neden olduğu yanlış anlayışlarla mücâdele edilmesi gerektiği hususu gayet açıktır. Çünkü Kur'an ve Sünnet'in Müslümanlardan istediği ve beklediği budur. Günümüz dünyasında ve gelecekte bu tür yanlış telakkîlerle dolu

bir din anlayışıyla daha ileri mesâfelere gitmek ve insanlığa son din olan İslâm'ı tebliğ etmek mümkün görünmemektedir. Bu itibarla gelecek nesillere İslâm'ın diriltici ve aydınlatıcı gerçek mesajını ulaştırabilmek, akla, mantığa ve sağlam bilgiye dayalı metodlarla onları ikna etmek maksadıyla her mü'minin yapması gereken çok önemli görevleri vardır. Zîra İslâm'a bağlılığın gerçek göstergesi budur. Aksine yaklaşımlar, laftan öte bir anlam taşımayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuad, **el-Mu'cemü'l-Müfehres li el-Fâzi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Çağrı Yay., İst., 1986.
- ABDÜLKERİM el-HATİP, **el-Mehdîyyü'l-Muntazar ve Men Yentazirûneh**, Kâhire, 1980.
- ABDURREZZÂK, Ebu Bekr es-San'ânî, (211/826), **el-Musannef**, (I-XI), thk. Habîbu'r-Rahman el-Â'zamî, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1403.
- ACCÂC, Muhammed el-Hatib, **es-Sünne Kable't-Tedvîn**, Mektebet-u Vehbe, Kâhire, 1988.
- , **el-Muhtasaru'l-Vecîz fî Ulûmi'l-Hadîs**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.
- ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, (1162/1652), **Keşfu'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs**, (I-II), thk. Ahmet Kalaş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405.
- AHMED BÎCÂN, YAZICIOĞLU, (871/1466'dan sonra), **Envâru'l-Âşîkîn**, Matbaâ-i Osmâniye, İst., 1885.
- , **Dürr-i Mekkûn (Saklı İnciler)**, haz. Necdet Sakaoğlu, İst., 1999.
- AHMED EMİN, **Fecru'l-İslâm**, (1374/1954), Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1969.
- AHMED NÂİM-KÂMİL MÎRAS, (1353/1934), **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, (I-XIII), DİB., Yay., Ank., 1986.
- AKBULUT, Ahmet, **Sahâbe Devri Siyâsî Hadislerinin Kelâmî Problemlere Etkileri**, Birleşik Yay., İst., 1992.
- AKDEMİR, Salih, **Hıristiyan Kaynaklara ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İsa**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, AÜ. SBE., Ank., 1992.
- AKDOĞAN, Ali, **Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dînî Hayat, (Rize İl Merkezi Örneği)**, Rağbet Yay., İst., 2002.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri**, (I-IX) İst., 1990.
- AKGÜNDÜZ Ahmet-ÖZTÜRK, Said, **Bilinmeyen Osmanlı**, İst., 1999.
- AKTAY, Yasin-KÖKTAŞ, M. Emin, **Din Sosyolojisi**, Vâdi Yay., Ank., 1998.

- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)**, Alfa Yay., İst., 1999.
- ALÂÎ, Selahattin Ebû Said Halil b. Seyfeddin, (761/1359), **Kitâbu'l-Muhtelidîn**, (I), thk. Fuat Fevzi Abdulmuttalip-Ali Abdülbasit Mezîd, Mektebetü'l-Hancı, Kâhire, 1996.
- ALBAYRAK, Halis, **Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi**, Şûle Yay., İst., 1993.
- ALDERSON, Anthony, **Bütün Yönleriyle Osmanlı Hânedânı**, haz. Mustafa Armağan, trc. Şefaettin Severcan, İst., 1999.
- ALEMDAR, Korkmaz-ERDOĞAN, İrfan, **Popüler Kültür ve İletişim**, Ümit Yay. Ank., 1994.
- ALİYYÜ'L-KÂRÎ, Nureddin Ali b. Muhammed b. Sultan, (1014/1605), **el-Masnû' fi Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevdû**, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1404.
- , **el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa**, thk. M. L. es-Sebbâğ, Beyrut, 1971.
- , **Zayıf Hadisleri Öğrenme Metodu (Aliyyü'l-Kârî Mevzûâtı)**, trc. Ahmet Serdaroğlu, İlim Yay., İst., 1986.
- ARPAGUŞ, H. K., **Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları**, Çamlıca Yay., İst., 2001.
- ARSLAN, Mustafa, **Türk Popüler Dindarlığı, (Çorum Örneği)**, Dem Yay., İst., 2004.
- ARTUN, Erman, **Dînî-Tasavvufî Halk Edebiyatı**, Akçağ, Ank., 2002.
- AŞIKKUTLU, Emin, **Hadiste Rical Tenkîdi Cerh ve Ta'dil İlmi**, MÜ. İl. Fak. Yay. İst, 1997.
- AŞIK PAŞAZÂDE, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, Matbaâ-i Âmire, İst., 1332.
- ATA, Mehmet Mahfûz, **Kevâşî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi**, Emre Matbaacılık, İst., 2002,
- ATAY, Hüseyin, **Ehl-i Sünnet ve Şia**, Ank., 1983.
- , **Kur'an'a Göre Araştırmalar**, Ank., 1993.
- , **İslâm'ı Yeniden Anlama**, Ank., 2001.
- , **Cehâletin Tahsîli**, Atay ve Atay Yay., Ank., 2004.

- ATAY, Mehmet, **Kütüb-i Sitte'deki Mehdî Hadislerinin Dinler Tarihi Açısından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ. SBE., İsp., 2003.
- ATEŞ, Ali Osman, **Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan**, Beyan Yay., İst., 1995.
- , **İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri**, Beyan Yay., İst. 1996.
- ATEŞ, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1988.
- , **İslâm'da Güncel Tartışmalar**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 2002.
- , **Kur'an Ansiklopedisi**, (I-XXX), Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, İst., ts.
- ATEŞ, Toktamış, **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**, Filiz Kitabevi, İst, 1991.
- AYDEMİR, A., **Tefsirde İsrâiliyyât**, DİB., Yay., Ank., ts.
- AYDIN, Mehmet, **Din Felsefesi**, DEÜ., Yay., İzmir, 1990.
- AYDINLI, Abdullah, **Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis**, Sehâ Neşriyât, İst., 1986.
- , **Hadis İstilahları Sözlüğü**, Timaş Yay. İst., 1987.
- A'ZÂMÎ, Muhammed Mustafa, **Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı**, trc. Recep Çetintaş, Usûl Yay., Kayseri, 1998.
- AZİMÂBÂDÎ, Muhammed Şemsü'l-Hak, (1382/1911), **Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud**, (I-X), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.
- BÂCÎ, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd (474/1081), **et-Ta'dil ve't-Tecrîh**, (I-III), thk. Ebû Lubâbe Hüseyin, Dâru'l-Livâ', Riyad, 1986.
- BAĞCI, Hacı Mûsâ, **Hadislere Göre Kader Problemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ., SBE., Ank., 1993.
- BAĞCI, Hacı Mûsâ, **Hz. Peygamber'in Beşerî Yönü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ. SBE., Ank., 1999.
- BAĞDÂDÎ, Ebu Mansur Abdulkâhir, (429/1037), **Mezhepler Arasındaki Farklar**, trc. E. R. Fığlalı, TDV., Yay., Ank., 1991.
- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, "Terbiye ve İman", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Düşüncesinde Arayışlar**, Haz. İ. Çelebi-Ziya Yılmaz, Rağbet Yay., İst., 1999.

- BANARLI, Nihat Sâmî, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İst., 1971.
- , **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, (I-II), İst., 1983.
- BAŞARAN, Selman, (1414/1993), **Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1994.
- BATUR, Atilla, **Yazıcı Sâlih ve Şemsiyye'si**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniv. SBE., Kayseri, 1996.
- BAYRAKTAR, İbrahim, **Edebî ve İlmî Açından Hadis**, Işık Yay., İzmir, 1993.
- BELÂZÛRÎ, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud, (279/892), **Fütûhu'l-Buldân**, çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 1987.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, (458/1066), **Şuabü'l-İmân**, (I-VIII), thk. Muhammed es-Said b. Bisyûnî Zeğlül, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410.
- , **el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübrâ**, thk. Mahmud Ziyâurrahman el-A'zamî, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt, 1404.
- , **es-Sünenü'l-Kübrâ**, (I-X), thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mekke, 1994.
- , **Sünenü Suğrâ**, thk., Mahmud Ziyâurrahman el-A'zamî, Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1410.
- , **Kitâbu'z-Zühdi'l-Kebîr**, (I-II), thk. Şeyh Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafîyye, Beyrut, 1996.
- BEZZÂR, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, (292/905), **el-Bahru'z-Zehhâr el-Ma'ruf bi Müsnedi Bezzâr**, (I-IX), thk. Mahfûz er-Rahman Zeynullah, Müessesetü Ulumi'l-Kur'an/Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Beyrut/Medine, 1409.
- BİLMEN, Ömer Nasûhî, **Muvazzah İlm-î Kelam**, Bilmen Yayınevi, İst. ts.
- , **Hukukî İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhîyye Kâmusu**, (I-VIII), Bilmen Yay., İst., 1985.
- BOTTOMORE, T. B., **Toplumbilim Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz**, çev. Ünsal Oskay, Der Yay., İst., 1998.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (256/870), **Sahîhu'l-Buhârî**, (I-VIII), Çağrı Yay., 1992.

- , **et-Târîhu'l-Kebîr**, (I-VIII), thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- BULAÇ, Ali, **Din ve Modernizm**, İz Yay., İst., 1995.
- BURSALI MEHMED TAHİR, **Osmanlı Müellifleri**, (I-III), haz. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz, Ank., 2000.
- BÛSİRÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail b. Kaymaz, (840/1436), **Misbâhu'z-Zücâce fî Zevâidi İbn Mâce**, (I-IV), thk. Muhammed el-Müntekâ, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut, 1403.
- CANAN, İbrâhim, **Hadis Külliyyâtı Kütüb-i Sitte ve Şerhi**, (I-XVIII), Akçağ Yay., Ank., 1988.
- , **Âhir Zaman Fitnesi ve Anarşi**, İst., 1982.
- , **Krizin Sabâhı**, Işık Yay., İst., 2002.
- CEBECİOĞLU, Ethem, **Hacı Bayrâm Veli**, Ank., 1994.
- CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Tarihi**, (I-II), DİB., Yay., Ank., 1988.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, (370/981), **Ahkâmü'l-Kur'ân**, (I-III), thk. Sıtkî Muhammed Cemil, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.
- CEVAD, Ali, **el-Mufasssal fî Tarîhi'l-Arab Kable'l-İslâm**, (I-X), Beyrut, 1976.
- CİHAN, Sadık, **Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi**, Etüt Yay. Samsun, 1997.
- CİRİT, Hasan, **Halkın İslâm Anlayışının Kaynakları Vaaz ve Kıssacılık**, Çamlıca Yay., İst., 2002.
- CLOT, Andre, **Fatih Sultan Mehmed Çağ Açı Hükümdar**, çev. Necla Işık, İst., 1998.
- COŞKUN, Ali, **Mehdîlik Fenomeni, Osmanlı Dönemi Dînî Kurtuluş Hareketleri Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması**, İz Yay. İst., 2004.
- CÛRCÂNÎ, Hamza b. Yusuf Ebu'l-Kâsım, (345/956), **Târîhu Cürcan**, thk. Muhammed Abdulmuîd Han, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1401.
- ÇAĞAN, Kenan, **Popüler Kültür ve Sanat**, Altinküre Yay., Ank., 2003.
- ÇAKAN, İ. Lütfi, **Sırât-ı Müstakîm ve Yolcuları**, Şâmil Yay., İst., 1980.
- ÇAPAN, Ergün, **Kur'an-ı Kerim'de Sahâbe**, Işık Yay., İzmir, 2002.

- ÇELAKIL, Ömer, **Kur'ân-ı Kerim'in Şifresi**, Sınır Ötesi Yay., İst., 2002.
- ÇELEBİ, İlyas, **Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler, (Fiten-Melâhim-Kıyâmet Alâmetleri)**, Kitabevi, İst., 2000.
- , **İslâm İnançında Gayb Problemi**, İFAV., Yay., İst., 1996.
- , **İslâm'da İnanç Esasları**, (Bekir Topaloğlu ve Y. Şevki Yavuz ile birlikte), Çamlıca Yay., İst., 2002.
- ÇELİK, Ali, **İslâm'ın Kabul veya Reddedtiği Halk İnançları, Hicaz Bölgesi**, Beyan Yay. İst., 1995.
- , **Hz. Peygamber'in Hadislerinde Fitne (Sebepleri, Özellikleri, Çâreleri)**, Çağlayan Yay., İzmir, 1996.
- , **(Anadolu'da) Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları (Ahmediyye Örneği)**, Osmangâzi Üniversitesi Yay. Eskişehir, 2000.
- ÇELİK, Celalettin, **Şehirleşme ve Din (Konya Örneği)**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002.
- ÇİFTÇİ, Adil, **Fazlur Rahman İle İslâm'ı Yeniden Düşünmek**, Kitâbiyât, Ank. 2000.
- ÇİFTÇİ, Şaban, **Günümüz Alevî Bektâşi Kültüründe Hadis**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, SDÜ., SBE., Isparta, 2005.
- ÇOLAK, Ali, **Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı**, İlâhiyât Yay., Ankara, 2000.
- DANIŞMEND, İsmâil Hâmî, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, (I-VI), İst., 1971.
- DÂREKUTNÎ, Ali b. Ömer b. Ahmed (385/995), **İlelu Dârekutnî**, (I-IX), thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefi, Dâru't-Tayyibe, Riyad, 1405.
- , **Sünenü Dârekutnî**, (I-IV), thk. Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî el-Medenî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1386.
- DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdirrahman es-Semarkandî, (255/868), **Sünenü'd-Dârimî**, (I-II), Çağrı Yay., 1992.
- DEYLEMÎ, Şûruveyh b. Şehridâr, (509/1115), **el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb**, (I-V), thk. Muhammed es-Said b. Bisyûnî Zeğlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

- DOĞAN, İsmail, **Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar**, Pegem Yay., Ank., 2002.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, **Tanrı Buyruğu**, İst., 1980.
- DÖLEK, Adem, **Edebî Açından Hadislerde Teşbih ve Temsiller**, Ekev. Yay. Erzurum, 2001.
- DÖNDÜREN Hamdi, **İnsanlığa Son Çağrı Kur'an-ı Kerim, Meal, Tefsir, Ansiklopedik İndeks**, (I-II), Yeni Şafak, İst., 2003.
- DÜMEYNÎ, Misfir b. Gurmullah, **Hadiste Metin Tenkîdi Metodları**, çev. İ. Çelebi-A. Bebek-A. Yücel, Kitabevi Yay., İst., 1997.
- EBÛ AMR OSMAN B. SAİD, (444/1052), **es-Sünenü'l-Vâridetü fi'l-Fiten**, (I-VI), thk. Muhammed İdris el-Mübârekfûrî, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1416.
- EBU AVÂNE, Ya'kub b. İshâk el-İsferâinî, (316/928), **Müsnedü Ebî Avâne**, (I-V), thk. Eymen b. Arif ed-Dimeşkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as, (275/888), **Sünenu Ebî Dâvud**, (I-V), Çağrı Yay., 1992.
- EBÛ GUDDE, Abdulfettah b. Muhammed, (1418/1997), **Sened ve Metin Yönüyle Mevzû Hadisler**, trc. Enbiyâ Yıldırım, İnsan Yay., İst., 1995.
- EBÛ HANÎFE, **el-Âlim ve'l-Müteallim**, thk. Mustafa Öz, İst., 1992.
- EBÛ'L-VEFÂ el-HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed b. Sıbd İbn el-Acemî, (841/1437), **Keşfu'l-Hasîs**, thk. Subhi es-Semerrâî, Âlemü'l-Kütüb, Mektebetü'n-Nehzâtü'l-Arabiyye, Beyrut, 1407/1987.
- EBU'Ş-ŞEYH el-ISFAHÂNÎ, Abdullah b. Muhammed b. Câfer, (369/979), **el-Azame**, (I-V), thk. Rızâullah b. Muhammed İdris el-Mübârekfûrî, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1408.
- EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, (430/1038), **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ**, (I-X+Fihrist), Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- , **Hilyetü'l-Evliyâ**, (I-X), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405.
- , **el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi İmam Müslim**, (I-V), thk. Muhammed Hasen İsmâil eş-Şâfi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996,
- EBÛ REYYE, Mahmud, (1390/1970), **el-Edva' ale's-Sünneti'l-Muhammediyye ev; Difa' ani'l-Hadîs**, Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbûât, Beyrut, ts.

- , **Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması Hadis Müdâfaası**, trc. Muharrem Tan, Yöneliş Yay., İst.,1988.
- EBÛ ŞEHBE, Muhammed, **Sünnet Müdafaası**, (I-II), trc. M. Görmez-M. E. Özafşar, Rehber Yay. Ank., 1990.
- EBÛ TÂLİB el-MEKKÎ, Muhammed b. Ebi'l-Hasan Ali b. Atiyye el-Hârisî, (386/1006), **Kütü'l-Kulûb fî Muameleti'l-Mahbûb ve Vasfu Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd**, Kalplerin Azağı, (I-IV), trc. Muharrem Tan, İz Yay. İst., 1999.
- EBÛ UBEYDE MÂHİR b. SÂLİH, **er-Risâle fi'l-Fiten ve'l-Melâhim ve Eşrâti's-Sâa**, Basım yeri yok. 1989.
- EBÛ YÂ'LÂ, Ahmed b. Ali, (307/919), **Müsnedü Ebî Yâ'lâ**, (I-XIII), thk. Hüseyin Selim Esed, Dimeşk, 1984.
- EBÛ ZEHV, M. M., **el-Hadis ve'l-Muhaddisûn ev İnâyetu'l-Eimmeti'l-İslâmiyyeti bi's-Sünneti'n-Nebeviyye**, Mısır,1958.
- ELBÂNÎ, Muhammed Nâsıruddin, (1420/1999), **Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûâ ve Esrâruhâ's Seyyiu fi'l-Ümme**, (I-IV), Riyad, 1988.
- ENDELÛSÎ, Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih, **Kitâbu'l-Ikdi'l-Ferîd**, (I-VII), thk. Ahmed Emin-Ahmed Zebun-İbrahim İcârî, Kâhire, 1967.
- ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatler**, Mârifet Yay., İst., 1990.
- EREN, Şâdi, **Kur'an'da Gayb Bilgisi**, Işık Yay. İzmir, 1995.
- ERDOĞAN, Mehmet, **Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet**, İFAV., Yay., İst., 2001.
- ERTÜRK, Mustafa, **Metin Tenkîdi Prensipleri Açısından Sahih-i Buhârî'deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜ., SBE., İst., 1995.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet, **Osmanlı Devleti'nde Yahûdîler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Alperen Yay., Ank., 2000.
- ERUL, Bünyamin, **Örnek Bir Lider Hz. Peygamber, (Rasül-Sahâbe İlişkinde Farklı Bir Bakış)**, Ank., 2002.

- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risâle Yay., İst., 1996.
- ESED, Muhammed, (1413/1992), **Kur'an Mesajı Meal-Tefsir**, çev. Cahit Koçtak-Ahmet Ertürk, İşâret Yay., İst., 2000.
- , **Mekke'ye Giden Yol**, çev. Cahit Koçtak, İnsan Yay., İst., 1984.
- EVLİYÂ ÇELEBİ, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (I-VIII), haz. Zuhûrî Danışman, İst., 1970.
- EYYÜB ez-ZER'Î, Muhammed b. Ebî Bekr, (751/1350), **Nakdu'l-Menkûl ve'l-Mehiki'l-Mümeyyiz Beyne'l-Merdûd ve'l-Makbûl**, thk. Hasan es-Semâf Süveydan, Dârû'l-Kâdirî, Beyrut, 1411.
- FÂKİHÎ, Muhammed b. İshak b. el-Abbas, (275/888), **Ahbâru Mekke**, (I-VI), thk. Abdülmelik Abdullah Dehîş, Dâr-u Hıdr, Beyrut, 1414.
- FARUQHÎ, Süreyyâ, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Elif Kılıç, İst., 2000.
- FATİŞ, Emrullah, **Kur'an'da Hz. İsa ve Değerlendirilmesi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, EÜ. SBE. Kayseri, 1999.
- FAZLUR RAHMAN, (1409/1988), **İslâm**, trc. Mehmet Aydın, İst., 1981.
- , **İslâm**, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, 3. baskı, Selçuk Yay. Ank. 1993.
- , **İslâm**, Ankara Okulu Yay. 6. baskı, Ank., 2000.
- , **Ana Konularıyla Kur'an**, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ank., Okulu Yay., Ank., 2000,
- FETTENÎ, Muhammed Tahir b. Ali el-Hindî, (986/1578), **Tezkiretü'l-Mevzûât**, Beyrut, ts.
- FİSKE, John, **Popüler Kültürü Anlamak**, çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yay. Ank.,1999.
- , **Popüler Kültürü Anlamak**, çev. Süleyman İrvan, Ark Yay. Ank., 1999.
- FIĞLALI, E. Rûhî, **Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri**, Selçuk Yay. Ank., 1986.
- , **Kadıyânîlik (Ahmediyye Mezhebi)**, DEÜ., Yay., İzmir, 1986.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, (505/1111), **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, (I-IV), trc. Ahmet Serdaroglu, Bedir Yay., İst, ts.

- GLOCK, Charles Y., **Dindarlığın Boyutları Üzerine**, der. Yasin Aktay-M. E. Köktaş, Vadi Yay. Ank., 1998.
- GOLDZİHER, Ignaz, (1340/1921), **el-Akide ve's-Şeria fi'l-İslâm**, trc. Abdülaziz Abdülhakk-Muhammed Yusuf Mûsâ, Dâru'r-Raîdi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- GÖLPINARLI, A., **Melâmîlik ve Melâmîler**, İst., 1931,
- GÖRMEZ, Mehmet, **Mûsâ Carullah Bigiyef**, TDV. Yay., Ank., 1994.
- , **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, TDV. Yay. Ank., 2000.
- GÖZLER, H. Fethi, **Yûnus'tan Bugüne Türk Şiiri**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İst., 1981.
- GURAYA, Muhammed Yusuf, **Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım, Mâlik'in Muvatta'ı Özelinde**, çev. M. E. Özafşar, Ank. Okulu Yay. Ank., 1999.
- GÜLER, İlhamî, **Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu, Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlâkî Açidan Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara Okulu Yay., Ank., 2000.
- GÜLER, Zekeriya, **Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münâkaşalar ve İhtilaf Sebepleri**, TDV. Yay. Ank., 1997.
- GÜNAY, Ünver, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yay. İst., 2003.
- GÜNDÜZ, Şinâsî, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay., Ank., 1998.
- GÜNGÖR, Erol, **İslâm Tasavvufunun Meseleleri**, Ötüken Yay., İst., 1987.
- , **İslâm'ın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken Yay., İst., 1989.
- GÜZEL, Abdurrahman-TORUN, Ali, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ, Ank. 2003.
- GÜZEL, Abdurrahman, **Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı**, Akçağ, Ank., ts.
- GÜZEL, Mahmud, **Kur'an'a ve İncillere Göre Hz. İsa'nın Ref'i**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, EÜ. SBE. Kayseri, 2000.
- HÂKİM en-NÎSÂBÛRÎ, Muhammed b. Abdillâh, (405/1014), **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, (I-IV), thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

- , **Tesmiyetü Men Ahreçehüm el-Buhârî ve'l-Müslim**, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 1407.
- HAKİM et-TİRMİZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed, (285/898), **Nevâdiru'l-Usûl fî Mâ'rifeti Ehâdisu'r-Rasûl**, (I-IV), thk. Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1992.
- HAMÎDULLAH, Muhammed, (1423/2002), **İslâm Peygamberi**, (I-II), Yeni Şafak Yay., Ank., 2003.
- , **İslâm'a Giriş**, trc. K. K., Nur Yay., Ank., ts.
- HAMMER, Joseph Van, **Osmanlı Tarihi**, (I-II), çev. M. Ata, sadeleştiren, Abdulkadir Karahan, MEB., Yay., İst., 1990.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, **İslâm İnançları Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İst., 2000.
- HÂRİS b. EBÎ ÜSÂME, (282/895) / HEYSEMÎ, Ali b. Ebî Bekr, (807/1404), **Müsnedü'l-Hâris (Zevâidü'l-Heysemî)**, (I-II), thk. Hüseyin Ahmed Salih el-Bâkirî, Merkezü Hıdmeti's-Sünneti ve's-Sîreti'n-Nebeviyye, Medîne, 1992/1413.
- HARPÛTÎ, Abdullatif, **Tenkîhu'l-Kelâm fî Âkaid-i Ehli'l-İslâm, (Kelâmî Perspektiften İslâm İnanç Esasları)**, haz. İbrahim Özdemir-Fikret Karaman, TDV. Elazığ Şb. Yay. Elazığ, 2000.
- HASAN HANEFÎ, **Mine'l-Akâide ile's-Sevrâ**, (I-V), Dâru't-Tenvîr, Beyrut, 1988.
- HATİB el-BAĞDÂDÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Ali, (463/1071), **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, nşr. Muhammed el-Hafız et-Ticânî, Kahire, 1972.
- **er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs**, thk. Nureddin İtr, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1975.
- **el-Câmî li Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmî**, (I-II), thk. Mahmud Tahhân, Riyad, 1983.
- , **Muvazzihu Evhâmil-Cem' ve't-Tefrîk**, (I-II), thk. Abdulmutî Emin Kal'acî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1407.
- , **Târihu Bağdâd**, (I-XIV), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- HATIPOĞLU, Nihat, **Kur'an-ı Kerim'in Doğru Anlaşılmasında Hadislerin Önemi**, Ta-ha Yay., Ank., 1999.

- HENNÂD b. es-Sirrî el-Kûfi, (243/857), **ez-Zühd li Hennâd**, (I-II), thk. Abdurrahman Abdulcebbâr, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt, 1406.
- HERRAS, Muhammed Halil, **Hiz. İsa'nın Yeryüzüne İnişi ve Deccâle Karşı Savaşı**, trc. Osman Cilacı, Isp., 2002.
- HEYSEMÎ, Ali b. Ebî Bekr, (807/1404), **Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid**, (I-X), Dâru'r-Reyhân li't-Turas, Beyrut, 1407.
- , **Mevâridü'z-Zam'ân ilâ Zevâidi İbn Hıbbân**, thk. Muhammed Abdurrezzak Hamza, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- HELLÂL, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârun b. Yezid, (311/923), **es-Sünnetü li'l-Hellâl**, (I-II), thk. Atiyye ez-Zehrânî, Dâru'r-Râye, Riyad, 1410.
- HOCA SÂDETTİN, **Tâcü't-Tevârîh**, (I-V), Yalınlaştıran, İsmet Parmaksızoğlu, Ank., 1992,
- HUMEYDÎ, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr, (219/834), **Müsnedü'l-Humeydî**, (I-II), thk. Habîburrahman el-Â'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- HÜSEYNÎ, Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Hamza, (765/1363), **Zeylü Tezkirati'l-Huffâz**, thk. Hüsâmettin el-Kuddûsî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- HÜSEYNÎ, İbrahim b. Muhammed, (1120/1708), **el-Beyân ve't-Tâ'rif**, (I-II), thk. Seyfüddin el-Kâtib, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1401.
- ICLÎ, Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, (261/874), **Ma'rifetü's-Sikât**, (I-II), thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Büstevî, Mektebetü'd-Dâr, Medîne, 1405.
- ISFAHÂNÎ, Ahmed b. Ali (428/1036), **Ricâlü Müslim**, (I-II), thk. Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1407.
- İBRÂHİM HAKKI, Erzurumlu, **Mârifetnâme**, Sadeleştiren, Durali Yılmaz, İpek Dağıtım, İst., 2003.
- İBN ARRÂK, Ali b. Muhammed el-Kinânî, (963/1556), **Tenzîhu's-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ehâdîsi's-Şeniati'l-Mevdûa**, (I-II), thk. Abdulvehhâb Abdullatif, Abdullah Muhammed es-Sıddık, Beyrut, 1981.

- İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yusuf, (463/1071), **el-İstiâb fî Mâ'rifeti'l-Ashâb**, (I-IV), thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1412.
- , **et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâ mine'l-Meânî ve'l-Esânid**, (I-XXIV), thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdulkebîr el-Kübrâ, Vezâretü Umûmi'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Mağrib, 1387.
- İBN ADİYY, Ebu Ahmed el-Cürcânî, (365/975), **el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl**, (I-VII), thk. Yahya Muhtar Gazzavî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.
- İBN EBÎ ÂSİM, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk (287/900), **es-Sünne**, (I-II), thk. Muhammed Nasîruddin Elbânî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1400.
- , **el-Âhâd ve'l-Mesânî**, (I-IV), thk. Faysal Ahmed el-Cevâbira, Dâru'r-Râye, Riyad, 1991.
- , **Kitâbu'z-Zühd li İbn Ebî Âsım**, thk. Abdülalî Abdülhumeyd Hâmid, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire, 1408.
- , **el-Cihâd**, (I-II), thk. Müsâid b. Süleyman er-Râşid el-Cümeyd, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne, 1409.
- İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî, (327/938), **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**, (I-IX), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952.
- , **İlelü'l-Hadîs**, (I-II), thk. Muhibbuddin el-Hatib, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1404.
- İBN el-CÂ'D b. Ubeyd, Ali, (230/844), **Müsnedü İbn el-Câ'd**, (I), thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nâdir, Beyrut, 1410.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Abdullah b. Muhammed, (235/849), **Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr**, (I-VII), thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409.
- İBN FÂRİS, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, (395/1004), **Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga**, (I-VI), thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, ts.
- İBN HACER el-ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali, (852/1448), **Fethu'l-Bâri bi Şerh-i Sahîhî'l-Buhârî**, (I-XIII+Muk), thk. Abdurrahman Muhammed, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 1988.

- , **Fethu'l-Bârî**, (I-XIII), thk. M. Fuad Abdulbâkî-Muhibbuddin el-Hatib, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379.
- , **Hedyü's-Sârî li Fethi'l-Bârî**, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1988.
- , **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, (I-VIII), thk. Ali Ahmed el-Becâvî, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1992.
- , **Tehzîbu't-Tehzîb**, (I-XIV), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404.
- , **Takrîbu't-Tehzîb**, thk. Muhammed Avâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1406.
- , **Tahrîru Takribi't-Tehzîb**, (I-IV), thk. Beşşar Avvâd, Ma'ruf Şeyh Şuayb el- Arnavud, Beyrut, 1997.
- , **Nuhbetü'l-Fiker**, İst., 1288, ayrıca **Nuhbetü'l-Fiker**, İst., 1327.
- , **Şerhu'n-Nuhbe Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker**, nşr. Nurettin Itr, Dimeşk, 1993,
- , **Lisânu'l-Mîzân**, (I-X+Muk.), Dâr-u İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1995.
- , **Lisânu'l-Mîzân**, (I-VII), thk. Dâiretü Ma'rifi'n-Nizâmiyye el-Hind, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut, 1986.
- , **ed-Dîrâye fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye**, (I-II), thk. Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî el-Medenî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- , **Tabakâtü'l-Müdellesîn**, thk. Âsim b. Abdullah, Mektebetü'l-Menâr, Umman, 1403.
- , **Telhîsu'l-Habîr**, (I-IV), thk. Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî, Medîne, 1384.
- , **el-Kavlü'l-Müsedded**, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, 1401.
- , **Tâ'lîku't-Tâ'lîk**, (I-V), thk. Said Abdurrahman Mûsâ el-Kazâkî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Dâru Ammâr, Umman/Ürdün, 1405.
- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, (809/1406), **Mukaddime**, (I-III), çev. Z. K. Ugan, MEB., Yay., İst., 1989.
- , **Mukaddime**, Kahire, ts .
- , **Mukaddime**, Beyrut, 1992.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, (241/855), **el-Müsned**, (I-VI), Çağrı Yay., 1992.

- , **el-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl**, (I-IV), thk. Vasiyyullah b. Muhammed b. Abbas, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1408.
- , **ez-Zühhd li İbni'l-Hanbel**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1398.
- İBN HAZM ez-ZÂHİRÎ, Muhammed b. Ali b.Ahmed, (456/1063), **el-Faslü fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal**, (I-V), thk. Muhammed İbrâhim Nasr-Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, ts.
- , **el-İhkâm**, (I-VIII), Dâru'l-Hadis, Kâhire, 1404.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim el-Bustî, (354/965), **Sahîhu İbn Hibbân**, (I-XVIII), thk. Şuayb el-Arnâvud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- , **es-Sikât**, (I-IX), thk. Şerefüddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1975,
- , **Kitâbu'l-Mecrûhîn**, (I-III), thk. Mahmud İbrâhim Ziyâd, Dâru'l-Va'y, Haleb, ts.
- , **Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1959.
- İBN HUMEYD, Ebû Muhammed Abd ibn Humejd b. Nasr (249/863), **Müsnedü Abd ibn Humejd** (I), thk. Subhi el-Bedrî es-Semerrâi-Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî, Mektebetü's-Sünne, Kâhire, 1408.
- İBN HUZEYME, Muhammed b. İshâk en-Nîsâbûrî, (311/923), **Sahîhu İbn Huzeyme**, (I-IV), thk. Muhammed Mustafa el-Â'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1970/1390.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ, (774/1372), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, (I-XII), thk. Ahmed Ebû Hâkim-Ali Necip Atavî, Beyrut, ts.
- , **Tefsîru İbn Kesîr**, (I-IV), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401.
- , **Muhtasaru Tefsîr-i İbn Kesir**, (I-III), thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 1981.
- , **Nihâyetü'l-Bidâye ve'n-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim**, (I-II), Riyad, 1968.
- , **Tuhfetü't-Tâlib**, thk. Abdülganî b. Humejd b. Mahmud el-Kebîsî, Dâru Hira, Mekke, 1406.
- İBN KUDÂME el-MAKDÎSÎ, Abdullah b. Ahmed, (620/1223), **el-Muğnî**, (I-X), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1405.

- İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed ed-Dineverî, (276/889), **Tevilü Muhtelifi'l-Hadis**, thk. Şeyh İsmail el-Esardî, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
- , **Tevilü Muhtelifi'l-Hadis**, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Darü'l-Ceyl, Beyrut, 1393.
- , **Tevilü Muhtelifi'l-Hadis, (Hadis Müdâfaası)**, trc. M. H. Kırbaşoğlu, Kayıhan Yay., İst., 1989.
- , **Uyûnu'l-Ahbâr**, (I-IV), Dâru'l-Kütüb, Basım yeri ve tarihi yok.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, (275/888), **Sünenu İbn Mâce**, (I-II), thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî, Çağrı Yay., 1992.
- İBN MANZÛR, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, (711/1311), **Lisânu'l-Arab**, (I-XV), Dâru's-Sadr, Beyrut, 1994.
- İBN MENDE, Muhammed b. İshak b. Yahya, (395/1004), **el-Îmân li İbn-i Mende**, (I-II), thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1406.
- İBN MES'UD, Abdullah, (32/652), **Tefsîr-u İbn Mes'ud, (Dirâsetü an İbn Mes'ud ve Tefsîrihî, Mecmu'ut-Tefsir)**, (I-II), thk. Muhammed Ahmed İsevî, Riyad, 1985.
- İBN MÜBÂREK, Abdullah, (181/797), **ez-Zühd li İbn Mübârek**, thk. Habîburrahman el-Â'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- , **el-Cihad li İbni'l-Mübârek**, thk. Nezîh Hammâd, ed-Dâru't-Tunûsiyye, Tunus, 1972.
- İBN RECEB, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Bağdâdî, (795/1393), **Şerh-u İlelu't-Tirmîzî**, (I-II), thk. Nurettin İtr, Basım yeri yok, 1978.
- , **Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem fî Şerh-i Hamsîne Hadîsen min Cevâmii'l-Kilem**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1408.
- , **et-Tahvîf mine'n-Nâr**, Mektebetü Dâri'l-Beyân, Dimeşk, 1399.
- İBN SA'D, Ebu Abdillah Muhammed, (230/844), **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, (I-VIII+Fihrist), Dâru's-Sadr, Beyrut, 1957.

- İBNÜ'L-CÂRÛD, Abdullah b. Ali, (307/919), **el-Müntekâ li İbni'l-Cârûd**, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Müessesetü'l-Kîtâbi's-Sekafiyye, Beyrut, 1408.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (597/1201), **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, (I-II), thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406.
- , **Kitâbu'l-Kussâs ve'l-Müzekkirîn**, thk. M. Lütfi es-Sebbâğ, Beyrut, 1988.
- , **Kitâbu'l-Mevzûât**, (I-III), thk. Abdullah Muhammed Osman, Beyrut, 1983.
- , **Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât**, (I-III+Fihrist), thk. Nûreddin b. Şükrî b. Ali Boyacılar, Mektebetü Advâu's-Selef, Riyad, 1997/1418.
- , **el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye**, (I-II), thk. Halil el-Mîs, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403.
- İBNÜ'L-ESÎR, el-Mübârek b. Muhammed, (606/1209), **en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser**, (I-V), el-Matbatü'l-Hayriyye, Kâhire, ts.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, (630/1233), **el-Kâmil fi't-Tarîh**, (I-XII+Fihrist), Beyrut, 1979.
- İBNU'L-KAYYIM el-CEVZİYYE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, (751/1350), **el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Daîf**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep, 1403.
- İLHAN, Avni, **Mehdîlik**, Beyan Yay., İst., 1993.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İst., 1996.
- İSHÂK b. RÂHAVEYH, Ebû Ya'kûb, (238/852), **Müsnedü İshâk b. Râhaveyh**, (I-III), thk. Abdülgafûr Abdulhak Hüseyin, Mektebetü'l-Îmân, Medine, 1991.
- İSLÂMOĞLU, Muhammed, **Üç Muhammed İki Tasavvur Bir Gerçek**, Denge Yay. İst., 2002.
- İSMÂİLÎ, Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhim b. İsmâil, (371/981), **Mu'cemu Şuyûhi Ebî Bekir el-İsmâlî**, (I-III), thk. Ziyad Muhammed Mansur, Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, Medine, 1410.
- İSMAİL PAŞA, **İzâhu'l-Meknûn**, İst., 1955.

- İZMİRLİ İSMAİL HAKKI, **Yeni İlm-î Kelam**, Umran Yay., haz. Sabri Hizmetli, Ank., 1981.
- İZMİRLİ İSMAİL HAKKI-ŞEYH SAFFET, **Ahlak ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati**, Tenkitli Neşir, İbrahim Hatipoğlu, Dâru'l-Hadis, İst., 2001.
- İZUTSU, Toshihiko, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, Kevser Yay. Ank., ts.
- KÂDİ ABDÜLCEBBÂR, Ebu'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî, **Şerhu'l-Usuli'l-Hamse**, nşr. Abdülkerim Osman, Kahire, 1965.
- KÂDİ BEYDÂVÎ, Abdullah b. Ömer, (791/1389), **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, (I-IV), Hakikat Yay. İst. 1988-1991.
- KAHRAMAN, Hüseyin, **Mâturîdîlikte Hadis Kültürü**, Arasta Yay., Bursa, 2001.
- KALKAŞENDÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, (821/1418), **Kitâbu Subhi'l-Âşa fî Sınâati'l-İnşâ**, Dâru'l-Kütübi'l-Huduviyye, (I-XIV), Kâhire, 1913.
- KANDEMİR, M. Yaşar, **Mevzû Hadisler (Menşei, Tanıma Yolları, Tenkîdi)**, DİB., Yay., Ank., 1987.
- KANNÛCÎ, Sıddık b. Hasan, (1307/1889), **Ebcedi'l-Ulûm**, (I-III), thk. Abdülcebbar Zükkâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978.
- KARA, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergah Yay. İst., 1995.
- , **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler**, Dergah Yay., İst., 1990.
- KARA, Ömer, **Kur'an'da Metafizik Bir Alem Cennet**, Rağbet Yay., İst., 2002.
- KARACABEY, Salih, **Hadis Tenkîdi, Hadislerin Hz. Peygamber'e Âidiyetini Belirleme Yolları**, Sır Yay., İst., 2001.
- KARDÂVÎ, Yusuf, **Sünnet'i Anlamada Yöntem**, çev. Bünyamin Erul, Rey Yay. Kayseri, 1998.
- , **Hz. Peygamber ve İlim Işığının Çağrısı**, çev. Dilâver Selvi, Şule Yay. İst., 1993.
- KÂSİMÎ, Muhammed Cemâluddîn, (1332/1914), **Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalâhi'l-Hadîs**, thk. Muhammed Behçet el-Baytar, Beyrut, 1987.

- , **Mehâsinu't-Te'vil**, (I-XVII), thk. M. F. Abdalbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1978.
- KÂTİP ÇELEBİ, **Keşfu'z-Zünûn**, (I-VI), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1990.
- KAYA, Kamil, **Türk Toplumunda Yaşama Tarzı (Isparta Örneği)**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003.
- KAYSERÂNÎ, Muhammed b. Tâhir, (507/1113), **Tezkiratü'l-Huffâz**, (I-IV), thk. Hamdi Abdilmecit İsmâil es-Selefî, Dâru's-Sâmiî, Riyad, 1415.
- KAZAN, Ramazan, **Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SDÜ., SBE., Isp., 2005.
- KAZVÎNÎ, Zekeriyya b. Muhammed, (682/1283), **Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcudât**, Darü's-Şarki'l-Arabî, Beyrut, ts.
- KAZVÎNÎ, Abdulkerim b. Muhammed er-Rufâî, **et-Tedvîn fî Ahbârî Kazvin**, (I-IV), thk. Azîzullah el-Atâridî, Beyrut, 1987.
- KEVSERÎ, Muhammed Zâhid, (1371/1952), **Makâlâtü'l-Kevserî**, Hıms, 1968.
- KİTÂB-I MUKADDES, **Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)**, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İst., 1988.
- KILAVUZ, M. S., **Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelam'a Giriş**, Ensar Neşriyat, İst., 1987.
- KILIÇ, Sadık, **Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim**, Nil Yay., İzmir, 1993.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, **İslâm Düşüncesinde Sünnet, Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara Okulu Yay., Ank., 1999.
- , **İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ank. Okulu Yay., Ank., 1999.
- , **Namazların Birleştirilmesi**, İlâhiyât, Ank., 2002.
- , **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Kitâbiyât, Ank., 2002.
- KOÇKUZU, Ali Osman, **Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi**, Dergah Yay. İst., 1983.
- , **Hadiste Nâsih-Mensûh**, MÜ., İlah. Fak. Yay. İst., 1985.
- , **Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşrî Yönlerinden Değeri**, DİB., Yay., Ank., 1988.

- KOÇYİĞİT, Talat, **Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi**, AÜ., İlah. Fak. Yay., Ank., 1974.
- KÖKSAL, Hasan, **Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı**, Üçdal Neşriyat, İst.,1985.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yay., İst., 1980.
- , **Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ, Ank., 2003.
- , **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Ank., 1972.
- , **Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar**, Ank., ts.
- KÖSEOĞLU, Nevzat, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, İst.,1997.
- KUDÂÎ, Muhammed b. Selâme b. Câfer, (454/1062), **Müsnedü Şihâb**, (I-II), thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1407.
- KURTKAN BİLGİSEVEN, Amiran, **Genel Sosyoloji**, Filiz Kitabevi, İst., 1995.
- KURTÛBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, (671/1272), **Tefsîru Kurtûbî**, (I-XX), thk. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî, Dâru's-Şüab, Kahire, 1372.
- , **el-Câmîu li Ahkâmi'l-Kur'an**, (I-XX), Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire, 1967.
- KUTLUAY, Yaşar, **İslâm ve Yahûdî Mezhepleri**, Anka Yay., İst., 2001.
- KUTUB, Seyyid, (1386/1966), **Fî Zılâli'l-Kur'an**, (I-XXX), Basım yeri yok, 1967.
- KUZU, Selman, **Mehdî, Deccâl, Mesih**, Merkur Yay., İst., 2001.
- LÂLEKÂÎ, Hîbetullah b. el-Hasen, et-Taberî, (418/1027), **Kerâmetü'l-Evliyâ**, thk. Ahmed Sa'd el-Hemmân, Dâru Tîbe, Riyad, 1412.
- LAMARTİNE, Alphonse, **Osmanlı Tarihi**, İst., 1995.
- MAKDÎSÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid, (643/1245), **el-Ehâdisu'l-Muhtârâ**, (I-X), thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, Mektebetü'n-Nehdâti'l-Hadîse, Mekke, 1410.
- MÂLİK b. ENES, (179/795), **Muvattâ**, (I-II), thk. M. F. Abdalbâkî, Çağrı Yay., 1992.

- MA'MER b. RÂŞİD, (153/770), **el-Câmi'**, (I-II), (Abdurrezzâk'ın Musannefi içinde, (I-X)), thk. Habîbu'l-Â'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1403.
- MARTI, Huriye, **Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği ve et-Tarîkatü'l-Muhammeddiyye (Tahkik ve Tahlil)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SÜ., SBE., Konya, 2005.
- MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, (333/911), **Te'vilâtü'l-Kur'an, (Te'vilâtü Ehli's-Sünne)**, (I-II), 1a-814b, Topkapı/ Medine; no:180, I, 219a-219b.
- , **Tevîlâtü Ehli's-Sünne**, thk. Muhammed Mustafid Rahman, tsh. Câsim Muhamed Cebûrî, Matbaatü'l-İrşad, Bağdad, 1983.
- , **Kitâbu't-Tevhîd**, thk. Fethullah Huleyf, Mektebetü'l-İslâmiyye İst., 1979.
- MCROBBİE, Angela, **Postmodernizm ve Popüler Kültür**, çev. Almila Özdek, Sarmal Yay. İst., 1999.
- MEHMED MECDÎ EFENDÎ, **Hadâikü'ş-Şakâik**, haz. Abdulkadir Özcan, İst., 1989.
- , **Terceme-i Şakâik-i Nûmâniyye**, Tabhâne-i Âmire, Basım yeri yok, 1269.
- MEHMED ÂRİF BEY, **Hadisleri Anlamada Toplumsal Boyut, Son Dönem Osmanlı Toplumunu ve İlimiye Sınıfına Yönelik Eleştiriler**, Haz. İbrâhim Hatiboğlu, Darü'l-Hadis, İst., 2000.
- MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Tarihi-Metinler**, Akçağ. Ank. 2000.
- MERVEZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr, (294/906), **Tâ'zimü Kadri'-Salât**, (I-II), thk. Abdurrahman Abdulcebbâr, Mektebetü'd-Dâr, Medîne, 1406.
- MEVDÛDÎ, **Meseleler ve Çözümleri**, (I-III), trc. Yusuf Karaca, İst., 1990.
- MİZZÎ, Cemâlüddin, Ebü'l-Haccac Yusuf b. Zeki, (742/1341), **Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl**, (I-XXXV), thk. Beşşar Avâd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.
- MUHAMMED b. SELÂME CEBR, "Eşrâtü's-Sâa ve Esrâruhâ", Kahire, 1993.
- MÛSÂ CÂRULLAH BİGIYEF, (1369/1949), **Kur'an Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım Kitabı's-Sünne**, çev. M. Görmez, Ank. Okulu Yay., Ank., 1998.

- , **Kur'ân- Kerim Âyet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun**, haz. Mehmet Görmez, Kitâbiyât, Ank., 1999.
- , **Büyük Mevzûlarda Ufak Fikirler**, haz. Mûsâ Bilgiz, Kitâbiyât, Ank., 2001.
- MÛSÂOĞLU, Ahmet, **Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyâmet**, Okul Yay., İst., 2004,
- MÛBÂREKFÛRÎ, Ebu'l-Ûlâ Muhammed, (1353/1934), **Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmîzî**, (I-X), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- MÛCÂHİD, Ebu'l-Haccac el-Mekkî (104/722), **Tefsîru'l-İmâm Mücâhid b. Cebr**, thk. Muhammed Abdüsselam, Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, Baskı yeri yok, 1989.
- MÛNÂVÎ, Muhammed Abdurrauf, (1031/1622), **Feyzu'l-Kadîr**, (I-IV), el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mısır, 1356.
- MÛNZİRÎ, Abdulazim b. Abdilkavî, (656/1258), **et-Tergîb ve't-Terhîb**, (I-IV), thk. İbrâhim Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.
- MÛSLİM, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, (261/875), **Sahîhu Müslim**, (I-III), thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî, Çağrı Yay., İst., 1992.
- NESÂÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, (303/915), **Sünenu'n-Nesâî**, (I-VIII), Çağrı Yay., İst., 1992.
- , **es-Sünenu'l-Kübrâ**, (I-VI), thk. Abdulgaffar Süleyman el-Bendâvî-Seyyid Kûsrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991/1411.
- , **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, thk. Muhammed İbrâhim Ziyâd, Dâru'l-Va'y, Halep, 1369.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, (676/1277), **Şerhu'n-Nevevî, alâ Sahîhi Müslim**, (I-XVIII), Dâru İhyâi't-Tûras, Beyrut, 1392/1972.
- , **Tehzibü'l-Esmâ ve'l-Luğa**, Mısır, ts. ve Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- NÎSÂBÛRÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, (873/1468), **el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, (I-II), Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1995.
- NUAYM B. HAMMAD el-Mervezî, (288/900), **Kitâbu'l-Fiten**, (I-II), thk. Semir Emin ez-Züheyri, Mektebetü't-Tevhîd, Kahire, 1412.
- OCAK, Ahmet Yaşar, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (XV. ve XVII. Yüzyıllar)**, İst., 1998.

- , **Türk Sûfiligine Bakışlar**, İletişim Yay. İst., 1999.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, Eren Yay., İst., 2000.
- OKIÇ, Tayyib, **Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri**, Nûn Yay., İst., 1995.
- OKTAY, Ahmet, **Türkiye’de Popüler Kültür**, Yapı Kredi Yay., İst., 1993.
- OLGUNER, Fahrettin, **Türk-İslâm Düşüncesi Üzerine**, Ötüken Yay., İst., 2001.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yay., İst., 2003.
- ÖMER KEHHÂLE, **Mu’cemü’l-Müellifin**, Şam, 1957.
- ÖZ, Mustafa, **İmamiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdî İnancı**, İFAV. Yay., İst., 1995.
- ÖZAFŞAR, M. E., **Oryantalist Yaklaşım İtirazlar, Bir Sünnet Savunusu Ya da Sünnete İçerden Bakış**, Araştırma Yay. Ank., 1999.
- ÖZLER, Mevlüt, **İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı**, Nûn Yay., İst., 1996.
- ÖZSOY, Ömer, **Sünnetullah, Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması**, Fecr Yay., Ank., 1994.
- ÖZSOY, Ömer- GÜLER, İlhâmi, **Konularına Göre Kur’an (Sistemik Kur’an Fihristi)**, Fecr Yay., Ank., 2005.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Osmanlı Tarihi**, (I-X), İst., 1994.
- ÖZTÜRK, Mustafa, **Kur’ân’ı Kendi Tarihinde Okumak, -Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları-**, Ank. Okulu Yay. Ank, 2004.
- PAÇACI, Mehmet, **Kur’an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?** Ank., Okulu Yay., Ank., 2000.
- , **Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi**, Ank. Okulu Yay., Ank., 2001.
- POLAT, Selahattin, **Hadis Araştırmaları-Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum-** İnsan Yay., İst., ts.
- RÂGİB el-ISFAHÂNÎ, (502/1108), **el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’an**, Kahraman Yay., İst., 1986.
- RÂMEHURMÛZÎ, Hasan b. Abdirrahman, (360/971), **Emsâlü’l-Hadis**, thk. Ahmed Abdulfettah Temmâm, Müessesetü’l-Kütübi’l-Sekafiyye, Beyrut, 1409.
- RASONYI, La’szlo, **Tarihte Türklük**, trc. Hamit Zübeyr Koşay, Ank., 1971.

- RÂZÎ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, (606/1209), **Tefsîru'l-Kebîr ev Mefâtihu'l-Gayb**, (I-XXXII-Fihrist), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- REŞİD RIZÂ, (1354/1935), **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim eş-Şehîr bi Tefsiri'l-Menâr**, (I-XII), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1974.
- ROUX, Jean-Paul, **Türklerin Tarihi Büyük Okyanustan Akdeniz'e İki Bin Yıl**, çev. Galip Üstün, Milliyet Yay., İst., 1998.
- ROWE, David, **Popüler Kültürler, Rock ve Sporda Haz Politikası**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İst., 1996.
- RÛYÂNÎ, Muhammed b. Hârûn, (307/919), **Müsnedü Rûyânî**, (I-II), thk. Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtuba, Kâhire, 1416.
- SAİD b. MANSUR, (227/841), **Sünen**, (I-V), thk. Sa'd b. Abdillâh b. Abdilazîz, Dâru'l-Âsımî, Riyad, 1414.
- SAİD HALİM PAŞA, **İslâm ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar**, Pınar Yay., İst., 1987.
- SAKALLI, Talat, **Rüya ve Hadis Rivâyeti**, Isparta, 1994.
- SAKLAN, Bilal, **Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SÜ., SBE., Konya, 1989.
- , **Hadis İlimleri Açısından Muhaddis Sûfiler ve Sûfî Muhaddisler (H. IV / M. X. Asır)**, Konya, 1997.
- SANCAKLI, Saffet, **Sünneti Doğru Anlamak, Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Karşılaşılan Problemler**, Sır Yay., Bursa, 2001.
- , **Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Karşılaşılan Problemler**, Uludağ Yay. Bursa, 1999.
- , **Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi**, Elif Yay., İst., 2004.
- SANDIKÇI, Kemal, **İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis**, DİB., Yay., Ank., 1991.
- SARI, Necmi, **H. Mûsâ'nın Ölüm Meleğinin Gözünü Çıkarması Hadisini Anlamaya Doğru**, Ümmü'l-Kura Yay., İst., 2003.
- SARICIK, Murat, **Dört Halife ve Emevîler Döneminden İlginç Problemler**, Tuğra Matbaası, Isparta, 2001.

- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, **Dinlerde Mehdî Tasavvurları**, Sidre Yay., Samsun, 1997.
- SARITOPRAK, Zeki, **İslâm'a ve Diğer Dinlere Göre Deccâl**, Yeni Asya Yay. İst., 1992.
- , **İslâm İnancı Açısından Nüzûl-i Âsâ Meselesi**, Çağlayan Yay., İzmir, 1997.
- SAYGILI, Sefa, **Dünyayı Aldatanlar**, Türdav Yay., İst., 1999.
- SCHUDSON, M., "Popüler Kültürün Yeni Gerçekliği, Akademik Bilinç ve Duyarlık", çev. N. Güngör, **Popüler Kültür ve İktidar**, Vadi Yay., Ank., 1999.
- SERAHSÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, (490/1097), **Kitâbu'l-Mebsût**, (I-XXIV), Çağrı Yay., İst., 1982.
- SEYHAN, Ahmet Emin, **Kelâbâzî'nin et-Taarruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf Adlı Eserinde Geçen Hadis-i Şeriflerin Tespit, Tahkik ve Değerlendirmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Semineri, SÜ., SBE., Konya, 1992.
- , **Kuşeyrî ve er-Risâle Adlı Eserinde Geçen Hadis-i Şeriflerin Tespit, Tahkik ve Değerlendirmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Semineri, S.Ü., SBE., Konya, 1992.
- SEYYİD ABDÜLLATİF, **Kur'an'ın Zihni İnşası**, trc. M. Kürşat Atalar, Pınar Yay., İst., 1995.
- SEZGİN, Fuad, **Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar**, Kitâbiyât, Ank., 2000,
- SEZEN, Yümni, **Sosyoloji Açısından Din, Dînin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri**, İFAV. Yay., İst., 1993.
- , **İslâm'ın Sosyolojik Yorumu**, İz Yay., İst., 2004.
- SIBÂÎ, Mustafa, **es-Sünne ve Mekânetuhâ fi't-Teşrî'l-İslâmî**, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1978.
- SİDDİKÎ, Zübeyr, **Hadis Edebiyatı Tarihi (Menşei, Tekâmülü, Husûsiyetleri ve Tenkîdi)**, trc. Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yayınevi, İst., 1966.
- SİNDÎ, Ebu'l-Hasen Nuruddîn b. Abdilhâdî, (911/1505), **Hâşiyetü'n-Nesâî**, (I-VIII), (Sünen-i Nesâî içinde), Çağrı Yay., İst., 1992/1413.

- SOFUOĞLU, Mehmet, **Sahih-i Müslim ve Tercemesi**, (I-VIII), İrfan Yay., İst., 1970.
- SUBHÎ es-SÂLİH, **Ulûmu'l-Hadis, Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, trc. M. Y. Kandemir, DİB. Yay., Ank., 1986.
- SUYÛTÎ, Celâluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, (911/1505), **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerh-i Takribi'n-Nevevî**, Mektebetü'l-İlmiyye, Mısır, 1959.
- , **Tahziru'l-Eykâz min Ekâzîbu'l-Vuâz**, haz. Ali Toksarı, Kayseri, 1993.
- , **Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticâc bi's-Sünne**, Matba' el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medîne, ts.
- , **Şerhu Süneni İbn Mâce**, Kâdimî Kütüphâne, Kürâtişî, ts.
- , **ed-Dîbâc**, (I-V), thk. Ebû İshak el-Havînî el-Eserî, Dâru İbn Affan, Suûdî Arabistan, 1996/1416.
- , **el-Haberu'd-Dâl alâ Vucûdi'l-Kutb ve'l-Evtâb ve'n-Nücebâ ve'l-Abdâl**, (el-Hâvî li'l-Fetâvî ile birlikte), (I-II), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- , **Tenvîru'l-Havâlik**, (I-II), el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır, 1389/1969.
- , **Tabakâtu'l-Huffâz**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403.
- SÜLEMÎ, Abdülaziz b. Sâlih el-Ubeyd, **Tefsiru Âyâtî'l-Kur'an an Alâkati'l-Melâiketi bi'l-İnsan**, Medine İslâm Üniversitesi, Kur'an-ı Kerim Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Medîne, 1411.
- SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları**, Ank., 1972.
- ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdris, (150/767) **el-Ümm**, (I-VIII), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1393.
- , **el-Müsnedü's-Şâfiî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- ŞA'ŞÎ, Ebû Saîd el-Heysen b. Küleyb, (335/946), **Müsnedü's-Şa'sî**, (I-II), thk. Mahfûzurrahman Zeynullah, Mektebetü'l-Ûlûm ve'l-Hikem, Medine, 1410.
- ŞELTÛT, Mahmud, **el-İslâmu Akîdetün ve's-Serîa**, Kahire, 1379/1959.
- ŞENER, İbrâhim-YILDIZ, Âlim, **Türk İslâm Edebiyatı**, Rağbet Yay., İst., 2003.
- ŞENGÛL, İdris, **Kur'an Kıssaları Üzerine**, Işık Yay. İzmir, 1995.

- ŞERİF, Muzaffer-ŞERİF, Carolyn W., **Sosyal Psikoloji'ye Giriş**, çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, (I-II), Sosyal Yay. İst., 1996.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed Ali, (1250/1834), **Fethu'l-Kadir el-Câmiu beyne Fenneyi'r-Rivâyet-i ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsir**, (I-V), Kahire, 1964.
- , **Neylü'l-Evtâr**, (I-IX), Beyrut, 1973.
- TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, (360/971), **el-Mu'cemü'l-Kebir**, (I-XX), thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Silefî, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1983.
- , **el-Mu'cemü'l-Evsât**, (I-X), thk. Târik b. Abdullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415.
- , **el-Mu'cemü's-Sağîr**, (I-II), thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.
- , **Müsnedü's-Şâmiyyîn**, (I-II), thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer, (310/922), **Târihu't-Taberî Târihi'r-Rüsûl ve'l-Mülûk**, (I-X), thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, Dâru'l-Meârif, Kâhire, ts.
- , **Târihu't-Taberî, Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk**, (I-V), Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.
- , **Tefsîru't-Taberî min Kitâbihî Câmiî'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an**, thk. Beşşar Avvâd-Asım Fâris el-Huristânî, (I-VII), Beyrut, 1994.
- , **Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'an**, (I-XXX), thr. Sıdkî Cemil el-Attar, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- , **Tefsîru't-Taberî**, (I-XXX), Beyrut, 1405.
- TAFTAZÂNÎ, Mesud b. Ömer b. Abdillâh, (793/1391), **Şerhu'l-Mekâsîd**, nşr. Abdurrahman Umeyre, (I-V), Beyrut, 1989.
- TAHHÂN, Mahmud, **Teysirû Mustalâhi'l-Hadîs**, Yeni Hadis Usûlü, trc. Cemal Ağırman, Sivas, 1999.
- TANSEL, Selahattin, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyâsî ve Askerî Faâliyeti**, Türk Tarih Kurumu, Ank., 1999.

- TAYÂLİSÎ, Süleyman b. Dâvud, (204/819), **Müsnedü Tayâlisî**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- TEKİN, Serkan, **Kur'an'da Gizlenen Tarihler**, Nokta Yay. İst., 2002.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsâ, (279/892), **el-Câmiu's-Sahîh**, (I-IV), Çağrı Yay., İst., 1992.
- TOGAN, A. Zeki Velîdî, **Umûmî Türk Tarihine Giriş**, İst., 1981.
- TOPALOĞLU, Bekir, **Kelam İlmine Giriş**, Damla Yay., İst., 1981.
- TUĞLU, Nuri, **Maturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, SDÜ., SBE., İsp., 2003.
- TUKSAL, Hidayet Şefkatli, **Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri**, Kitâbiyât, Ank., 2000.
- TURAN, Osman, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Târîhi**, (I-II) Boğaziçi Yay. İst., 1999.
- TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, İFAV. Yay. İst., 1997.
- TÜRCAN, Galip, **Kur'an'da Âhret İnancı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, SDÜ. SBE., İsp., 2002.
- TÜRE, İskender, **Zülkarneyn Kur'an'da Uzaya Seyahati Anlatılan İnsan**, Karizma Yay., İst., 2002.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, Çamlıca Yay., İst., 2004.
- , **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, İst., 1997.
- TÜRKOĞLU, Nurçay, **İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim, Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar**, Babil Yay. İst., 2004.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, **Türk Modernleşmesi**, Lotus Yay. Ank., 2003.
- UGAN, Z. K., **Dînî ve Gayr-i Dînî Rivâyetler, Rivâyet İlminin Târîhçesi**, haz. Osman Güner, Dâru's-Sünne, Samsun, 2000.
- UĞUR, Müctebâ, (1426/2005), **Hadis Terimleri Sözlüğü**, Ank., 1992.
- UKAYLÎ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ömer, (322/934), **Du'afâu'l-Kebîr**, (I-IV), thk. Abdülmûtfî Emin Kal'acî, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

- UYAR, A., **Hadislere Kıssacılığın Girmesi ve Menfî Tesirleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, EÜ., SBE., Kayseri, 1993.
- UYSAL, Muhittin, **Tasavvuf Kültüründe Hadis, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler**, Yediveren Yay., Konya, 2001.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, Ank., 1984.
- ÜLGENER, Sabri F., **Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı**, İst., 1981.
- ÜNAL, Yavuz, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, Etüt Yay., Samsun. 2001.
- ÜNAL, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseler Tarihi**, Isparta, 1997.
- WATT, William Montgomery, **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. E. R. Fığlalı, Umran Yay., Ank., 1981.
- , **Kur'ân'a Giriş**, çev. Süleyman Kalkan, Ank. Okulu Yay. Ank., 2000.
- WENSİCKK, A. J. Et. J. P. Mensing W. P. De. Haas... (1358/1939), **Concordance et Indexes de la Tradition Musulmane (I-VIII)**, Ofset Baskı, İst., 1986.
- WİLLİAMS, Raymond, **Kültür**, çev. Ertuğrul Başer, İletişim Yay., İst., 1993.
- YAHYA b. MAÎN, Ebû Zekeriyya, (233/847), **Târîhu İbn Maîn (Rivâyetü Osman ed-Dârimî)**, (I), thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dimeşk, 1400.
- YAZICIOĞLU MUHAMMED, **İzahlı Açıklamalı Muhammediye**, sadeleştiren, Abdulkâdir Akçicek, Kitabevi, İst., ts.
- YAZICIOĞLU MUHAMMED, **Muhammediye, İsmail Hakkı Bursevî'nin Ferâhu'r-Rûh Şerhi İle**, Haz. Abdülvehhap Öztürk, Çelik Yay., İst., 2005.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, (1361/1942), **Hak Dîni Kur'an Dili**, (I-IX+Fihrist), Eser Neşriyat, İst., ts.
- YENİÇERİ, Celal, **Uzay Âyetleri Tefsîri (İslâm Açısından Kainat ve İmkanları)**, Erkam Yay., İst., 1995.
- YEŞİL, Mahmut, **Va'z Edebiyatında Hadisler**, TDV., Yay., Ank., 2001.
- YILMAZ, Ömer Faruk, **Belgelerle Fatih Sultan Mehmed Han**, Yeni Şafak, İst., 2000.

- YILMAZ, Necdet, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler, Devlet ve Ulemâ**, OSAV. (Osmanlı Araştırmaları Vakfı), İst., 2001.
- YILDIRIM, Ahmet, **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları**, TDV. Yay., Ank., 2000.
- , **Din, Dünyevîleşme ve Zühd**, Araştırma Yay., Ank, 2005.
- YILDIRIM, Enbiyâ, **Hadis Problemleri**, Rağbet Yay., İst., 2001.
- YILDIRIM, Suat, **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, DİB., Yay., Ank., 1988.
- , **Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli**, Zaman, İst., 1998.
- YURD, Ali İhsan, **Akşemseddin Hayâtı ve Eserleri**, haz. Mustafa Kaçalın, İFAV. Yay., İst., 1994.
- YÜCEL, Yaşar-SEVİM, Ali, **Türkiye Tarihi-2**, (I-II), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1990.
- ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed, (748/1374), **Siyeru Âlâmi'n-Nübelâ**, (I-XXIII), thk. Şuayb el-Arnâvud-Hüseyn el-Esed, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1413.
- , **Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ**, (I-XXIII), thk. Şuayb el-Arnâvud-Muhammed Naim el-Arkasûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1413.
- , **Mîzânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, (I-IV), thk. Ali Muhammed el-Becavî, Dâru'l -Kütübi'l-Fikr, Beyrut, ts.
- , **Mîzânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, (I-VIII), thk. Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut, 1995.
- , **el-Muğni fi'd-Duafâ**, thk. Nureddin Itr, Basım yeri yok ve tarihi yok,
- , **el-Kâşif**, (I-II), thk. Muhammed Avâme, Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde, 1413.
- , **Kitâbu'l-Muîn fî Tabakâti'l-Muhaddisîn**, thk. Hemmâm Abdurrahim Said, Dâru'l-Furkan, Umman/Ürdün, 1404.
- , **Mu'cemü'l-Muhaddisîn**, thk. Muhammed el-Habib, Mektebetü's-Sıddık, Taif, 1408.
- ZEHEBÎ, M. S. Hüseyin, **Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât**, trc. E. Yıldırım-A. Yıldırım, Rağbet Yay., İst., 2003.

- ZEMAŞSERÎ, Cârullah Mahmud b. Ömer, (538/1143), **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akvâl fî Vucûhi't-Te'vîl**, (I-IV), thk. Mustafa Hüseyin Ahmed, Kahire, 1953.
- ZERKEŞÎ, Bedruddin, (794/1392), **el-İcâbe li İrâdi Ma'stedrakethu Âişe alâ's-Sahâbe, Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler**, haz. Bünyamin Erul, Kitabiyât, Ank., 2000.
- ZEYLÂÎ, Cemalüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf, (762/1360), **Nasbu'r-Râye fî Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye**, (I-IV), Beyrut, 1973.
- , **Nasbu'r-Râye**, (I-IV) thk. Muhammed Yusuf el-Bennûrî, Dâru'l-Hadis, Mısır, 1357.
- ZORLU, Cem, **Abbasîlere Yönelik Dînî ve Siyâsî İsyânlar, Ebu Ca'fer el-Mansûr Dönemi**, Ank. Okulu Yay., Ank., 2001.
- ZÛRKÂNÎ, Muhammed b. Abdillâh b. Yusuf, (1122/1710), **Şerhu Zûrkânî**, (I-IV), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411.

MAKÂLELER

- AĞIRAKÇA, Ahmet, "Mehdî", **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, (I-IV), Risale Yay., İst., 1990.
- AKSU, Hüsâmettin, "Hurûfilik", **DİA**, XVIII, 411, İst., 1998.
- AKÛN, Ömer Faruk, "Divan Edebiyatı", **DİA**, IX, 391, İst., 1994.
- , "XV ve XVI. Asırları Türk Çağı Yapan İnsanî Değerler", **XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, İst., 1997.
- AKYÛZ, Niyâzi, "Dînî Mesajın Sosyo-kültürel Muhtevası ve İslâm", **AÜİFD.**, XXXVIII, 306, Ank., 1998.
- ARİF, Aytakin, "Bâbertî", **DİA**, IV, 377-378, İst., 1991.
- AYCAN, İrfan, "Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği Abdullah b. Zübeyr", **AÜİFD.**, XLI, 99-115, Ank., 2000.
- AYDIN, Hüseyin, "Vahiy Kültürünün İnsânî Kültüre Dönüştürülmesi Zorunluluğu ve Sünnet'in Önemi", **Diyânet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayı**, DİB., Yay., Ank., 2000.

- BARDAKÇI, M. Necmettin, “Osmanlı Devleti’nin İmparatorluğa Geçiş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikatlar”, **İslâmiyât**, C. 2, S. 4, Ank., 1999.
- BARDAKOĞLU, Ali, “İlahiyatçıların Din Söylemi”, **İslâmiyat**, C. 4, S. 4, (Ekim-Aralık 2001), Ank., 2002.
- BİÇAK, Ayhan, “Tarihînin Yapısı ve Kültür Bilimlerindeki Rolü”, **AÜİFD.**, **Necati Öner Armağanı**, Ank., 1999.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Âdem”, **DİA**, I, 360-361, İst., 1988.
- CİRİT, Hasan, “Vaiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münâsebetleri”, **Diyânet İlmî Dergi**, C. 36, S. 1, (ocak-şubat), Ank., 2000.
- ÇELEBİ, İlyas, “Gayb”, **DİA**, XIII,404-405, İst.,1996.
- , “İsâ”, **DİA**, XXII, 473, İst., 2000.
- ÇELEBİOĞLU, A., “Ahmed Bîcan”, **DİA**, II, 49-50, İst.,1989.
- ÇELİK, Ali, “Nuaym b. Hammad’ın Hadisçiliği ve “Kitâbu’l-Fiten”i Üzerine Bir Değerlendirme”, **Dînî Araştırmalar**, C. 2, S. 6 (Ocak-Nisan), Ank., 2000.
- , “XVIII. yy. Müelliflerinden Ahmed Mürşidî’nin “Ahmediyye” İsimli Eseri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı**, Yıl, 2, S. 4-5, (Şubat-Temmuz) 2000.
- ÇETİN, Nihad M., “Arap”, **DİA**, İst. 1991.
- DEMİRCİ, Kürşat, “Deccâl”, **DİA**, IX, 67, İst., 1994.
- DÜZENLİ, Yaşar, “ Sa’lebe Kıssası ve Kaynakları”, **Diyânet İlmî Dergi**, C. 30, S. 4, Ank., 1994.
- FAYDA, Mustafa, “Abdullah b. Selam”, **DİA.**, İst., 1988.
- FIĞLALI, Ethem Rûhi, “Mesih ve Mehdî İnancı Üzerine”, **AÜİFD.** XXV, 197, Ank., 1980.
- , “İslâm Mezhepler Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler”, **Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu**, DEÜ. Yay., İzmir, 1985.
- GÜLER, İlhamî, “Allah-İnsan İlişkisinin Ahlâkî Boyutu (Allah’ın “kulları” mıyız?)”, **İslâmî Araştırmalar**, C. 5, S. 3, Ank., 1991.

- , “Osmanlı Popüler Dînî Edebiyatında “Dünya”ya Karşı Mesâfe Bilinci”, **İslâmiyât**, C. 2, S. 4, Ank., 2003.
- HARMAN, Ö. Faruk, “Cehennem”, **DİA**, VII, 225, İst., 1993.
- , “İsâ”, **DİA**, XXII, 470, İst., 2000.
- HATİBOĞLU, Mehmet Said, “Hazreti Âişe’nin Hadis Tenkitçiliği”, **AÜİFD.**, XIX, 72, Ank., 1973.
- , “Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri”, **İslâmî Araştırmalar (Hadis Sünnet , Özel Sayısı)**, C. 10, Ank., 19
- HATİBOĞLU, İbrahim, “İsrâîliyyât”, **DİA**, XXIII, 195-199, İst., 2001.
- HIDIR, Özcan, “Yahûdî Kültürünün Hadislere Etkisi İddiaları Üzerine”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 3, S. 1, İst., 2005.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı da İlmi Hayat” konulu tebliğin müzakeresi, **XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, Ensâr Neşriyât, İst, 1997.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Cer”, **DİA.**, VII, 388, İst. 1993.
- , “Kalkaşendî”, **DİA**, XXIV, 263-265, İst., 2001.
- KAHYA, Esin, “Erzurum’lu İbrâhim Hakkı”, **AÜİFD.**, Prof. Dr. Necati Öner **Armağanı**, Ank. Üniv. Basımevi, Ank. 1999.
- KANAR, Yüksel, “Mitoloji”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, Risâle Yay. İst., 1990.
- KANDEMİR, M.Y., “Abdullah b. Amr b. Âs”, **DİA**, I, 85, İst., 1988.
- , “ Sahihayn’e Yöneltilen Tenkidlerin Değeri”, **Sünnetin Dindeki Yeri**, **İSAV.**, Ensar Neşriyat, İst., 1998.
- , “Kâ’b el-Ahbâr”, **DİA**, XXIV, 1-3, İst, 2001.
- KAZICI, Ziyâ, “XV.ve XVI. Asır Osmanlılar’da İlmî Hayat”, **XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler** , İst., 1997.
- KILAVUZ, A. Sâim, “Cin”, **DİA**, VIII, 9-10, İst., 1993.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, “Sünnet’in Yeni Tanımının Yorumu”, **İslâmî Araştırmalar**, C. 5, S. 3, Ank., 1991.
- , “İstismâra Elverişli Münbit Toprak: Hadisler”, **İslâmiyât**. C. 3, S. 3, Ank., 2000.

- , “Hz. İsa’yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkîdi”, **İslâmiyât**, C. 3, S. 4., Ank., 2000.
- , “Hz. Peygamber Tasavvurunun Dönüşümü, Paradigma’dan Paragon’a, Paragon’dan Kozmik İlkeye”, **IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)** SDÜ. İlah. Fak., (19-20 Nisan), Isparta, 2001.
- KOÇKUZU, Ali Osman, “Hadislerin Kur’ân’a Arzı Problemi”, **Sünnetin Dindeki Yeri**, Ensar Neşriyat, İst., 1998.
- KORLAELÇİ, Murtaza, “Milli Kültürde Dînin Rolü”, **AÜİFD.**, **Özel Sayı**, Cumhuriyet’in 75. Yıldömümüne Armağan, Ank., 1999.
- KOŞTAŞ, Münir, “Sosyalleşme”, **AÜİFD.**, XXIX, 346, Ank., 1987.
- KÖSE, Saffet, “Osmanlı’da Şer’î Cezâlar”, **İslâmiyât**, C. 2, S. 4, Ank., 1999.
- KUTLAY, Halil İbrahim, “Ümmetimim İhtilafı Rahmettir Sözü Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 2, S. 1, İst., 2004.
- KUTLU, Sönmez, “İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri”, **İslâmiyât**, C. 4, S. 4, s. 36, Ank., 2002.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı Dönemi Düşünce Tarihinin Bâzı Meseleleri”, **Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu**, İzmir, 1985.
- , “Klasik Dönem Osmanlı Toplumsal Hayatında Dînî Akımlara Kısa Bir Bakış”, **İslâmiyât**, C. 2, S. 4, Ank. 1999.
- , “Anadolu”, **DİA**, III, 112-115, İst., 1991.
- ÖĞÜT, Sâlim, “Hacerülesved”, **DİA**, XIV, 434-435, İst., 1996.
- ÖNGÖREN, Reşat, “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı’da Tasavvuf Anlayışı”, **XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, Ensar Neşriyat, İst., 1997.
- ÖZ, Mustafa, “Mehdîlik”, **DİA**, XXVIII, 385-386, İst., 2003.
- ÖZAFŞAR, M. Emin, “Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim’in el-Câmiu’s-Sahîh’i”, **AÜİFD.**, XXXIX, 334-336, Ank., 1999.
- ÖZDEN, H. Ömer, “İnanç-Kültür İlişkisi ve Türk Kültürü Açısından Değerlendirilmesi”, **Dînî Araştırmalar**, C. 7, S. 21, (Ocak-Nisan), Ank., 2005.

- ÖZTÜRK, Mustafa, “Kur’an’ın ‘Cennet’ Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler”, **İslâmiyât**, C. 4, S. 1, Ank., 2001.
- , “Egemen Bir Dînî Söylem Tarzı Olarak Ataerkillik”, **İslâmiyât**, C. 4, S. 4, Ank., 2002.
- PAÇACI, Mehmet, “Kur’an-ı Kerim Işığında Vahiy Geleneğine-Kitâb-ı Mukaddes Bağlamında-Bir Bakış”, **İslâmî Araştırmalar**, C. 5, S. 3, Ank., 1991.
- SAKALLI, Talat, “Câri Kültürün Hadis Rivâyetine Tesiri”, **IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)**, SDÜ. İlah., Fak., Isp., 2001.
- , “Hüdâî Sunnet-Zevâid Sunnet Ayırımı”, **Hadisin Dünü–Bugünü ve Geleceği Sempozyumu**, OMÜ. İlah., Fak., Samsun İlim Yayma ve Eğtm Vkf., Samsun, 1994.
- , “Bir Hadis Tenkid Örneği Üc (A’vec) Efsanesi”, **EÜ. İFD**. S. 9, Kayseri, 1996.
- SAKLAN, Bilal, “Ebû Tâlib el-Mekkî”, **DİA**, X, 239, İst, 1994.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, “Mehdî”, **DİA**, XXVIII, 369, İst., 2003.
- SARITOPRAK, Zeki, “Dâbbetü’l-Arz”, **DİA**, VIII, 394, İst., 1993.
- , “Deccâl”, **DİA**, IX, 70, İst., 1994.
- SOFUOĞLU, Cemal, “Hadislerin Anlaşılmasındaki Güçlükler ve Bazı Problemler”, **Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu**, DEÜ., Yay., İzmir, 1985.
- SÖZEN, Edibe, “Popüler Kültür Retoriği, Sahiplik İçinde Yokluk, Rağbette Olma ve Sağduyu Bilgisi”, **Doğu Batı**, Sayı.15, İst., 2001.
- SÜLEYMAN NAZİF, “Hz. İsâ’ya Açık Mektup II”, haz. Osman Cilacı, **Oku Mecmuası**, Sayı, 151, (Kasım-Aralık) Konya, 1974.
- ŞELTÛT, Mahmud, “Hz. İsâ’nın Göğe Yükseltilmesi ve Tekrar Dönüşü”, çev. Mustafa Baş, **Dînî Araştırmalar**, C. 7, S. 21, (Ocak-Nisan), Ank., 2005.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin Mâlî Yapısı”, **XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, İst., 1997.
- TOPALOĞLU, Bekir, “Hûri”, **DİA**, XVIII, 389, İst., 1998.
- , “Cehennem”, **DİA**, VII, 232, İst., 1993.

- , “Kıyâmet”, **DİA**, XXV, 521, İst., 2002.
- UĞUR, Müctebâ, “Va’z Kıssacılık ve Hadiste Kussâs”, **AÜİFD.**, XXVIII, Ank.1986.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Cendî”, **DİA**, VII, 361, İst., 1993.
- UZUN, Mustafa, “Ebced”, **DİA**, X,68-70, İst., 1994.
- , “Envâru’l-Âşikîn”, **DİA**, XI, 259, İst., 1995.
- , “Muhammediyye”, **DİA**, XXX, 586, İst, 2005.
- ÜNAL, İsmail Hakkı, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, **Hadisin Dünü Bugünü ve Geleceği Sempozyumu**, Samsun, 1994.
- , “Bir Tasavvuf Şâiri Ahmedî’nin Hadis Kültürü”, **İslâmiyât**, C. 2, S. 3, Ank., 1999.
- ÜNAL, Mehmet, “Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsâ’nın Ölümü, Ref’i ve Nüzûlü Meselesi”, **İslâmiyât**, C. 3, S. 4, Ank., 2000.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Arş”, **DİA**, III, 406-409, İst., 1991.
- , “Azap”, **DİA**, IV, 309, İst., 1991.
- , “Kıyâmet Alâmetleri”, **DİA**, XXV, 524, İst., 2002.
- , “Mehdî”, **DİA**, XXVIII, 373, İst., 2003.
- YAZICIOĞLU, M. Sait, “Teoloji mi, Antropoloji mi?”, **AÜİFD.**, XXIII, 505-531, Ank., 1978.
- YAZICI, T.,- ULUDAĞ, S., “Herevî, Hâce Abdullah”, **DİA**, XVII, 222-226, İst., 1998.
- YILDIRIM, Ahmet, “Hadisleri Anlamada İşârî Yorum”, **Günümüzde Sünnetin Anlaşılması, (Sempozyum Tebliğ ve Müzâkereleri)**, Kurav Yay., Bursa, 2004.
- , “Tasavvufta Gayb Problemi Ve Tasavvuf Literatründe Gaybî Rivâyetler”, **Arayışlar**, Yıl, 5, S. 9-10, Isparta, 2003.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abdullah b. Zübeyr b. Avvam”, **DİA**, I, 145-146, İst., 1988.
- YURDAGÜR, Metin, “Duhân”, **DİA**, IX, 547, İst., 1994.

ÖZGEÇMİŞ

Ahmet Emin Seyhan 16. 01. 1968 yılında Yozgat'ta doğmuş, ilk, orta ve lise tahsilini bu şehirde tamamlamıştır. 1986 yılında girdiği Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 1991 yılında mezun olmuştur. 1987 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda imam-hatip olarak başladığı görevini sürdürürken, 1991 yılında açılan müftülük-vaizlik sınavını kazanmış, Antalya'da 6 ay süren kursun sonunda, kura ile Kars'ın Susuz ilçesine müftü olarak atanmıştır. 1994 yılına kadar bu ilçedeki görevini sürdürmüş, daha sonra Sivas'ın Ulaş ilçesi müftülüğüne naklen tayin olmuştur. 1995-1997 yılları arasında asteğmen olarak (247. dönem) vatanî görevini tamamlamış, müteakiben Burdur'un Çeltikçi ilçesine müftü olarak atanmıştır. Burada 2000 yılına kadar görev yapmış, aynı yıl Isparta merkez vaizliğine tayin edilmiştir. Halen Isparta merkez vaizi olarak görevine devam etmektedir. Seyhan, 1993 yılında Almanya, 1998 yılında ise Hollanda'ya ramazan ayında görevli olarak gönderilmiştir. 2000 ve 2002 yıllarında ise Suûdî Arabistan'a hac maksadıyla, 2004 ve 2005 yıllarında ise umre münasebetiyle kabile başkanı olarak görevlendirilmiştir.

Seyhan, 1991 yılında Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalında başladığı yüksek lisans çalışmasını, 1995 yılında "*İbn Hacer el-Askalânî ve Fethu'l-Bârî'deki Metodu*" isimli teziyle tamamlamıştır. 1999 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalında doktora çalışmasına başlamış, "*15. Y.Y. Osmanlı Popüler Dînî Edebiyatındaki Fiten Hadislerinin Tahric ve Tenkîdi (Envâru'l-Âşîkîn Örneği)*" isimli teziyle doktorasını tamamlamıştır.

Dr. Ahmet Emin Seyhan evli ve iki çocuk babası olup, Arapça (KPYDS, 73) ve İngilizce (ÜDS, 59) bilmektedir.